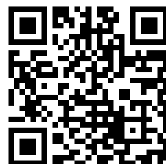
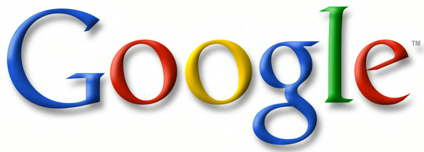

Dietsche Warande en Belfort

DIETSCHE WARANDE EN BELFORT

DIETSCHE WARANDE

EN

BELFORT

EERSTE HALFJAAR — 1907

ANTWERPEN
Drukkerij J.-E. BUSCHMANN, Rijnpoortvest

1907

HET ZIELELEVEN IN BEETHOVENS MUZIEK

Alle kunsten zijn der ziele taal; alle kunsten zijn uitingen van het schoon, hulden aan het schoon, stemmen die galmen het lied der liefde ter eere van het schoon. Doch in de kunst zelf zijn er trappen, graden van mindere en meerdere volmaaktheid, volgens dat het stoffelijke in mindere of meerdere gehalte aanwezig is. Want in het kunstwerk, vrucht van de menschelijke begaafdheid, zijn altijd de twee bestanddeelen voorhanden : de stof en de geest, de vorm en de gedachte, het lichaam en de ziel.

Beeldende kunsten zijn nauwer aan het stoffelijke verbonden dan de kunst van het woord; en hooger nog dan de woordenzang zweeft de muziek, enkel de hartsaandoening, eene bijna woordenlooze gedachte, onbepaald algemeene indrukken vertolkend. Muziek is bij uitmuntendheid de taal der ziel, bevleugelde taal uit haar eigen ten hooge stijgend.

Waarom zou er van de engelen gezegd worden dat zij onophoudelijk zingen, zoo de muziek niet eene taal ware onstoffelijker nog dan het woord?

Een gebied op zijn eigen is dan de muziek; en in het rijk der klanken, zooals in het woordenrijk, zijn er muzikale gedachten, muzikale opvattingen, toonvolzinnen, wanhopen, verrukkingen, al de roerselen van 't menschelijk hart, al de betrachtingen van den menschelijken geest; maar steeds op algemeene, onbepaalde wijze, en dus dieper en breeder.

Want voor het menschelijk woord zelf valt op te merken hoe het te kort komt zoodra het leven is in 't spel, het leven die grondslag der kunst.

Alle diepe aandoening, alle onstuimigheid of hartstocht van begeerte, zelfs al het hooger en als in 't oneindig vluchtend denken, gaat de grenzen van het woord voorbij,

borrelt over, breekt de banden. Het woord, dat vleesch van onze gedachte, volstaat nooit om het innigste der ziel, den ganschen omvang der inwonende geesteskracht te dragen.(1)

Dat in woorden onuitdrukkelijk iets kan de muziek beter verklanken.

Daaruit volgt dat de muziek zonder woorden de geniaalste is, de echtste en hoogste, en dat die toonkunstenaar die in loutere muziek voelt en denkt, die het diepe van zijn gemoed en van zijn geest in muzikale golvingen weet te werpen, hooger staat dan hij die den bijstand van het gesproken woord inroept. Uit toegevendheid slechts zou de muziek deze hulp moeten vragen, vermits ze uit haar eigen eene taal is. En, volgens dat zij min of meer woordensteun behoeven, kon men de toondichters rangschikken.

Onder al degenen die de volle kracht van hun ingeving en van hunne tooverende fantazie in loutere klanken wierpen, treedt Beethoven onbetwistbaar als koning op. Alles omvattend genie, heeft hij het heele veld van het menschelijke in beslag genomen. Beurtelings dondert en dreunt hij met ontzaggelijk geweld; of zijn geest gaat op in gloeiende geestdrift, in goddelijke vervoering — tot de liefde zijn hart doet smelten in de heetste tranen eener innige bede.

Essentieel subjectief mag Beethovens kunst heeten. In het diepste van zijn gemoed worden alle strijden gestreden, wordt het hoogste leven geleefd, wordt geliefd zooals een groot hart alleen wil lieven — voor eeuwig. Doch juist uit het innige en doorleefde dezer kunst spruit de algemeenheid van haar uitwerksel. Inderdaad, wat Beethoven voelt is wat allen, vager, minder edel en vurig, voelen; wat hij droomt, 't is de zaligheidsdroom van 't menschdom in oorspronkelijk geluk geschapen; wat hij vertolkt, 't is de kern zelf der menschelijke ziel, hakend naar onsterfelijkheid en glorie. In dat licht aanschouwd krijgen zijne innigste werken een episch karakter. 't Zijn machtige poëmen waarin gansch een menschdom lijdt en jubelt met echt tragische levenskracht.

De bewijzen liggen voor 't grijpen. Wat gekozen? Een

(1) Zie GRATRY : *Connaissance de l'âme. Des deux manières de traiter la parole* Alsook NEWMAN : *Grammar of assent.*

symphonie? Eene sonate? Een kwartet? — Ik neem het schoonste en volste, het zevende kwartet.

Gelijk altijd is het tooneel geen ander dan het mensche lijk hart, maar een hart waarin gansch de levens-oceaan ruischt. De allereerste noten, de majestueuze zin door den cello aangeheven, komt uit de diepte aangerold als eene machtige baar, stijgt, schuimt, sterft op het strand, verdreven door eene tweede, derde, vierde. En ten slotte is het heel de woeling der onstuimige zee, een klotsen van golven onder-een, een kermen en kreunen, een jagen en klagen, — heel de ladder der menschelijke aandoening en ellende : het trachten naar geluk en stenen voor de smart, dat de ziel op den duur meevoert in nijpende verrukking en zaligenden angst. — O schoonheid, schoonheid! door geen woorden te malen. — Het hart krimpt; tranen, een gebed weerd, stijgen in de oogen; heel het gemoed wordt ten hooge geslingerd met onweerstaanbare kracht; de ziel, geschokt tot in haar binnenste, weent en juicht in jubelende smart.

Op dezen aanhef volgt het trippelende scherzo, vol van de aan Beethoven eigen reusachtige scherts, — geen banale vreugd, geen alledaagsche humor, maar het zoeken — vruchteloos zoeken! — naar vergeten der geniale zielen, der naar 't eeuwige dorstende harten. Hoe rijk zijn hier de schakeeringen, hoe treffend de overgangen : het plots veranderen van kleur, de titanische fantazie! Hoe beethoviaansch met een woord is de verpoozing!

Maar onmiddellijk daarna vangt weer aan de klacht — het onbeschrijfelijk adagio. Hier geen woeling meer, geen opheffen en neerzinken van baren, geen plotseling stilliggen der wateren, terwijl de opgepakte wolken openscheuren — neen, éène klacht, langzaam, tam, uitgeput van lijden. Het kán niet! de last is te zwaar, de hemel te hoog, de weg te ver, het leven te diep en te vol. Machteloos zinkt de ziel voor 't eeuwige dat zij wilde torsen en, klagend van eindelooze liefde, smeekt zij tot God, haar Schepper en haren Redder. Geen woordengebed klonk ooit hartverscheurender dan deze menschelijke bede uit doodbeklemd gemoed. Het menschelijke kan niet hooger stijgen. — Ook sterft deze klacht uit in eenige zuchten, steeds langer uitgerekt, die eindelijk losbarsten in het jubelende finale : het Russisch

thema, verwoed, verhekst, in duivelsch tempo. Al de versmoorde kracht spat uit, stijgt, trippelt, overwint en eindigt met eene laatste opflikkering van zegevierende menschelijkheid.

Dit reusachtig gewrocht wordt door vier snaartuigen uitgevoerd.

Voor zijne negende symphonie — de uitjubeling der wereldvreugd, de verdieping der bodemlooze wereldsmart, — vergde Beethoven niet alleen een volledig orkest, maar ook den medeklank der menschenstem.

De negende symphonie! — het reusachtigste werk van den reus der gedachte! het geniaalste gewrocht van dit genie, groot onder alle grooten!

Vol bangen dreunt het in de diepte bij den aanhef. Voor 't mysterie van den levensafgrond, voor 't sombere der beroerde wateren, beeft de ziel en ontstelt. Onverpoosd als een waarom? klinkt haar angstkreet in de twee korte noten gedurig herhaald. Maar geen antwoord komt, — of het ruischt weg in het immer toenemend ruischen van den oceaan.... En 't is een gillen van smart, een steigeren van opstand, een geweld van onderdrukt ontheffen, een smeeken naar hooger, een juichen van 't fierste zelfbewustzijn, wegstervend steeds in de steeds wederkeerende lijdensklacht! — O liefde! leven! is er dan geen troost te verwachten? Is het menschenhart zoo groot dat het heel de zee van leven, liefde en lijden moet omvangen, moet meevoeren? — Ja, gewijd genie! zulk is uw lot. Ontkomen kunt gij het niet. Niet alleen de liefde heeft u gezalfd, maar ook de koninklijke smart. Tot het einde der tijden zult gij getuigenis geven vóór 't gezamenlijke menschdom ten gunste van de twee hoogste levenskrachten. — Neen! schudt zijn leeuwenkop. En met goddelijke razernij aangegrepen, breekt hij de banden, worstelt zich los, versmoort de smeeking, verplettert de bede. Vrij! vrij! hij gaat de hoogte bereiken! — Vergeefs! Daar stijgt weer de klacht, als uit het hart zelf van de smart, suizend, snikkend, streelend, op en af dobberend op de golvingen der lijdenszee, heenstervende in berustende bede. — En plots verandert weer alles. Mannelijke akkoorden belijden de grootschheid van de eeuwige lotbestemming. Thans berst het volle koor der algeheele menschheid los. Ook

de menschenstem is tot den lofzang toegelaten, die, rollend en donderend, die galmend en stijgend, den Schepper van leven en vreugd ter eere klinkt. — *Seid umschlungen, Millionen!* – Ontzaggelijk bruisen de tonen; maar 't zijn geen woorden meer, geen noten uit menschenkelen. In bovenaardsche sferen hoorde de dichter wat hij poogt te vatten, weer te geven. Hijgend, strompelend, zoeken gewone stervelingen hem te volgen, te vertolken. Nu ook wordt hij soms aangegrepen door eene vervoering die aan verbijstering grenst. Cymbalen, triangel schetteren tegen tempo met de vreemdste sonoriteit; — angstig beklemd luistert de ziel! — Maar de majesteit van het geheel spoelt voort en eindigt in één ontheffing van jubelen en danken.

— Zoo eene kunst ooit de gezegende communie met het schoon verleende, dan is het Beethovens kunst.

De reusachtige negende is de top in de bergketen der beethovensche symphonieën, maar hoe prachtig zijn ook de andere! — van de Eroica af : Welke jacht in het beklemd begin, in het koortsige van het 3/4 tempo! Welke heldengrootschheid in de sombere treurmarsch! Ineens kwam de volle beethoviaansche veropenbaring aan den dag. — De fiere vijfde is klaarder zingend, statiger geboetseerd, maar, onderaan klopt en gutst het leven met de zelfde passie, den zelfden gloed.

De zevende is voor mij de heerlijkste na de alles overtoppende negende. Hoe innig-melancholisch suist het allegretto na de uitspatting van levenskracht, van levensjubelen van het begin! Iedere noot slaat als een harteklop, valt als een traan, murmelt de heiligste bede eener innige liefde smart. En daarna de sprankelende furia van het presto, plots onderbroken door het opengaan der luchten, waardoor stralenbundels schieten. Het slot is als het eerste deel, een razend dwarrelen in de kolk des levens. — Indien de negende de *summa* is van het menschelijk wee, dan zingt de zevende van begin tot einde het zegevieren van des levens geweld.

In de rei van de beethovensche symphonieën moet een uitzonderingsplaats ingeruimd worden voor de Pastorale. Voor eens ontsnapte de meester aan zijne gewone strenge bezielster : de smart. Hier ademt alles reine vreugd, heldere

lucht, vredige stemming des gemoeds. Hoe bekoorlijk gaat, met de eerste noten reeds, het landelijk uitzicht open! Eene milde poëzie lacht in de noten, tintelt in de zonbeglansde lijnen. Vogelen zingen; het beekje kabbelt; de eenvoudige landlieden dansen op het groen. Heel de natuur is een tempel geworden, waarin het menschdom zijn vrede- en vreugdelied aanheft ter eere van den Schepper. De sereniteit van Haydns gemoed schijnt gedaald in Beethovens ziel, maar zingt er met de grootschheid eigen aan den vorst onder de toondichters.

Bij Beethoven is alles aanwezig : woeste kracht en sierlijke gratie, titanische humor en wereld-diepe smart, hooge eenvoud en kwistige rijkdom, echt-mannelijke fierheid en eene zielewarmte, die enkel in tranen verlichting vindt.

Om eenige orde te brengen in het dicht-begroeid bosch van zijn weelderig werk heeft men het in drie stijlen willen verdeelen. Moedwillig is de afbakening. Nochtans is zij gedeeltelijk waar. De beginnende Beethoven staat onloochenbaar onder den invloed van zijne voorgangers, Haydn en Mozart. Met Haydn heeft hij meer overeenkomst dan met Mozart, die hem te driftig, te lichtzinnig scheen. De *Don Giovanni* onder ander kwetste zijn streng-kuisch gemoed, dat de liefde enkel hoog-ernstig kon opvatten. Doch in Haydn vond hij de grootsche eenvoudigheid, de heilige reinheid, die hem zelf bezielde.

Kort nochtans is de periode waarin Beethoven nog niet gansch Beethoven is; en daar zelfs waar hij geschreven heeft in den stijl van zijne voorgangers, komt nog dikwijls de leeuwenklauw plots te voorschijn. Het tweede kwartet onder ander heeft de zingende gratie van Mozart, maar toch iets ernstigers in de opvatting. Tot de eerste manier behooren de twee kleine symphonieën, — wellicht ook de romance in fa. Plastiek is hier de lijn; men volgt ze als met het oog, terwijl ze sierlijk en streelend zich ontrolt. Hetzelfde kan men zeggen van het concerto voor viool, waar de zang zoo zuiver, zoo zoetzingend stijgt; maar dit beroemd stuk kan bezwaarlijk tot den eersten trant teruggevoerd worden. Op zijn minst teekent het den overgang tot de tweede periode.

Hoe rijk, hoe schoon was deze! Beethoven was in bezit

van zijne volle scheppingskracht, was zijne geweldige fantazie bewust. Nog had het leven hem zijne wreedste wonden niet toegebracht; nog geloofde hij in de hoogste gaven : leven, licht en liefde — wat het aardsche aangaat : nooit twijfelde zijne koningsziel aan de opperste hemelgaven. Dat is even wat zijne laatste manier kenmerkt dat hij, in het afgetrokkene en bovenzinnelijke verwijlend, geen vormen meer vindt om het ontwaarde te vertolken. — Maar zijn tweede stijl is nog in den vollen rijkdom, de volle warmte van 't menschelijk leven; en daarom toegankelijker voor het gewone van de aanhoorders. Niet dat de laatste Beethoven niet reeds ruischt in werken zooals het zevende, achtste en tiende kwartet. Onder de levensdiepte schrijnt de louterende smart. De eene stijl loopt in den anderen en Beethoven is geheel in gansch zijn werk.

De eerste zes kwartetten behooren alle tot het opus 18. Zij zijn dus van zijne vroege werken. Hoe rijp en rijk zijn zij nochtans, vooral het vierde dat aan de zevende symphonie herinnert door kleurenpracht, levensrijkdom en warmte van gevoel. Het vijfde is meer plastiek in de onnoembare, bijna goddelijke streeling van den zang : het *andante cantabile* met de wonderbare variaties. *Zes* is één sprankelen van spattenden levenswijn; en het suizen der Malinconia, in verhouding tot de doodelijke smart van *Zeven*, is wat de naam aanduidt : een bekoorlijk weemoedsgevoel, eerder streelend dan snerpend.

Tusschen *Zes* en *Zeven* heeft de groote omwenteling plaats gehad : aan het leeuwenhart werd de volle veropenbaring der smart gegeven, aan de koninklijke ziel de wijding van 's levens geheim. In onvergelijkelijke klanken galmt die ziel hare klacht uit. Ik heb ze reeds beschreven; ik kom er niet op terug. Maar al de volgende kwartetten spreken deze grootsche taal : *Acht* met zijn smeekend adagio, schoon om te knielen, biddend om te weenen; — *Negen*, weer menschelijker van vorm; met het lief-verhalend allegretto; — *Tien*, fier van begin tot einde als een bevestiging van mannenmoed en zielenadel; en *Elf* dat alle wederwaardigheden, alle wisselvalligheden trotseert.

Het elfde kwartet teekent den overgang tot Beethovens laatste periode, voor goed aanvangend met het twaalfde.

Hoe vreemd klinkt alles in dit gewrocht! Volzinnen worden aangeheven, en onderbroken, niet uit gebrek aan samenhang, maar omdat 's dichters gemoed als gesard wordt door het onoplosbaar raadsel van het lot. Ook de negende symphonie — de eenige van den laatsten trant : de andere groote behooren alle tot Beethovens rijksten bloeitijd — laat dien indruk van uit de harren te hangen. Geen vaste vorm meer : de geest groeide te machtig voor de stof; de banden sprongen; de gloeiende spijs laat zich tot geen klinkende klok meer uitbeelden.

Nergens blijkt dat meer dan in de laatste kwartetten, alle bovenaardsch, mystisch, in vreemd-opperhoog-klinkende tonaliteiten. Geen smart meer! — zij, die de bijzon derste Beethovenbezielster was. Het is alsof zijn vernuft, thans voor goed verwijlend in bovennatuurlijke sfeer, niet meer vatbaar was voor aardsche beslommering en ellende. Het getemperde licht is een gulden Elyseesch licht, vooral in het dertiende kwartet. Dát speelt heel en al onder Olympische goden, onbewogen door het menschelijk wel en wee. Het wisselvallige des levens verwekt eerder hun schertsend medelijden : de ironie van het ontoegankelijke. Ook het veertiende, ongemeen rijk in afwisseling, verwijlt in die bovenzinnelijke, opperste, ongestoord-heldere sferen. Doch wat gezegd van het vijftiende! — de *canzona di ringraziamento ... in modo lidico*? Dit kolossaal werk staat gansch buiten bereik op zijne mystische hoogten. Het is alsof de ziel van den meester, ontslagen van alle stoffelijke banden, aanschijn aan aanschijn met de Godheid sprak, gelijk weleer de groote Hebreeuwsche wetgever; alsof ook op *zijn* gelaat eene weerkaatsing viel van het onstoffelijk licht. Daarop volgt eene marsch vol bovenmenschelijke fierheid, — geen aardsch zelftevredenzijn, maar het heroveren van een verloren Paradijs. Hier toch komt nog van tijd tot tijd een kort herinneren van het vroeger geleden zweven, maar aanstonds gaat het over in triomfantelijke verheerlijking.

Zulke harmonieën zijn het ongeschapene en onsterfelijke nabij.

Vraagt men nu uit welke bron die klanken welden, alle zwanger aan het verhevenste leven, alle vol van de edelste bezieling, dan is er maar een antwoord mogelijk : Beetho-

vens kunst bemint en bidt. Beethovens kunst is de kuische uiting van eene ziel in voeling met het hoogste,de zinderende zang van een hart waarin het diepste van het leven schuilt. Slechts één woord kan ten volle de weerde weergeven van die kunst vol zedelijke schoonheid en zuiveren zielenadel, het woord dat ook het laatste is op aarde en in den hemel, in 't menschelijke en in 't goddelijke, het alles-omvattende woord : liefde !

M. E. Belpaire.

22 November 1906. St Cecilia.

AAN ZEE

I

Gedoken ligt de verre zee
diep in de duisternis. 't Is nacht!
Maar hoor het kalme ruischen van
haar golven gaan, geheim en zacht!
en zingen staag hun lied
van nachtelijken vreê...
en gansch mijn ziel zingt meê.

Onzichtbaar duikt de wulpsche stad
in zwarte duisternis. 't Is nacht!
Maar hoor ontroerend streelen haar
sirenenzang, vervoerlijk zacht!
doch schrijnend met het heimwee van
een nooitgevonden vreê!
mijn menschelijk hert wil meê.

Bevrediging baart 't ruischen van
die ongeziene zee,
en laat mijn ziele stijgen tot
de oneindigheid van rust
in God.

Verlangen wekt het schrijnen van
't wellustig wereldwee
en 't wil mijn hert vervoeren tot
de bodemlooze diepten van
bedwelmend zingenot!

Kom, laten wij te ruste gaan,
't is nacht, en morgen slaan
vervroomd weer hand en hert
aan 't zaligende werk.
Kom, laten wij 't betooverend rag
der nachtsche droomen varen.
Vaartwel, gij, vredige baren!
Vaarwel, nieuw Sodoma!
en morgen schenkt Gods blijde zon
ons weêr een helderen dag.

II

Het avondt stil. Wijduitgemeten ligt
de grijze waterplas in 't vale schemerlicht.
Geen deining meer, geen golven. Moede en mat
strekt ongerept de zee, met schuim beklad.

Te ruste is alles. In een dubbele stoet
te ruste gaan er geesten, kwaad en goed,
en in het ruim een zacht gezoef houdt aan,
daar zij, heel ver, hun luchte wieken slaan.

III

De winden steken op!
Aan 's hemels donkerblauw,
vaalwit en grauw
de schiere wolkenvendels varen :
het schuim, een witte kam
wild wentelt aan den top
der donkergroene baren;
in zwellende getij
zoo varen ze al voorbij
de kabelvaste sloep en rytmisch lekken
den glimmig zwarten boeg
die ongeduldig rent,
reede om in zee te trekken.
De visscher beent aan boord
en tijgt op 't spannend touw
om, moegepraamd, zijn anker los te lichten.
Gespannen vangt het zeil
den stoot der winden en
de grimme baren zwichten.
De stierman stapt aan 't roer
en staat, zijn schuine boot al mennen,
de vuist om 't roer gevaamd,
beschouwend kalm en groot
het ongedoevig veld dat zij berennen.
De wind raast in het zeil,
de taaie masten kraken,
en, zoo de meeuwe vlucht
al nauw de golven raken,
zoo klieft de gladde kiel
de baren vast intween
en boord en man en mast
duikt in de verten heen.

Vaart, visschers, vaart mij wel
en God zal voor gevaren
op zijn onveilig spoor
het onvast schulpken sparen
daarop gij roekeloos waagt
uw al te onlustig leven.
Vaartwel! en keert weerom,
want veel zijn weggebleven.

September 1906. CÆSAR GEZELLE.

PRO PAUPERIBUS

Is de toestand der werklieden aan 't verbeteren?

Dit valt niet te betwijfelen. Zie hier een getuigenis van Sydney Webb, voorzitter der *Fabian Society*, te Londen :

« Is 't dat wij somtijds geneigd zijn den tegenwoordigen toestand van het volk als slecht aan te zien, toch is het klaarblijkend dat sedert 1837 een niet geringe vooruitgang moet in acht genomen worden in de richting der verbetering. In het meestendeel der ambachten en op bijna alle plaatsen, zijn de loonen der mannelijke arbeiders veel hooger dan toen. De arbeider bekomt door zijnen arbeid veel meer waren dan vóor zestig jaar. In vele gevallen is de duur van den arbeid korter, de voorwaarden in dewelke hij geschiedt zijn beter, en de levensstandaard is verhoogd. »

Deze getuigenis geldt voor Engeland. Kampffmeyer, een Duitsche socialist, nadat hij Sydney Webb's getuigenis heeft aangehaald, neemt aan dat hetzelfde zoude mogen gezeid worden van de Duitsche werklieden. En België! Als men de vreemdelingen hoort spreken over Belgische toestanden, zoude men zeggen dat wij hier in een Eldorado leven. De *Mark Lane Express* schreef in 1902 :

« Het is niet zonder nut onze Britsche Eilanden te vergelijken met het kleine België.

» Iedere Belg mag ons zeggen :

» Wij voeden met de opbrengst van onzen eigenen landbouw de negen tienden onzer bevolking, die de dichtste is van de geheele wereld; en daarenboven verkoopen wij u jaarlijks voor 25 miljoen landbouwvoortbrengselen. Op dezelfde ruimte die gij noodig hebt om ééne koe te kweeken, kweeken wij er twee; en elke vierkante mijl bebouwde akker spijst bij ons 360 menschen meer dan bij u. Jaarlijks voeren wij uitlands voor 225 fr. per hoofd bearbeide artikelen, gij alleenelijk 185 fr.; en per hoofd genomen is uwe schuld het dubbel der onze.

» In alles hebben wij slechts 42 kilometer zeekust en onze rivieren vloeien traag ; gij, gij zijt omringd van zeewegen, rijk aan visch, een voedsel dat God u onvergeld schenkt, en uwe

snelvloeiende rivieren geven u voor niets ontelbare drijfkrachten. Wij hebben geen pauperisme en geven aan al onze nooddruftige oude menschen een pensioen. Onze spoorwegen evenals onze mijnen zijn onze eigendom; en 2 Belgen op 11 hebben goed onder de zon. Het derde van ons bebouwd akkerland is veroverd op onvruchtbare heiden of op het water. Uw pauperisme kost u jaarlijks 63 miljoen frank; een klein getal eigenaars is in het bezit van geheel uwen bodem: en miljoenen handen, verwijderd van den gezonden landbouwarbeid, overstelpen uwe steden of wijken uit. »

Aldus spreken de vreemdelingen. In 1903, in November, schreef het socialistenblad *Le Peuple* in dezer voegen :

« Niemand betwist dat het pauperisme achteruitdeinst en dat een zekere aangroei van welstand moet vastgesteld worden, of ten minste eene verzachting in het lot van den werkmansstand. »

't Zijn er die denken dat de verbetering wel 1/4 bedraagt:

« De verhooging der loonen, zegt Béchaux, sprekende over de maatschappelijke politiek van België, vergeleken met den prijs der levensmiddelen is eene afgedane zaak voor onzen tijd. De ambtelijke statistieken evenals de persoonlijke opzoekingen getuigen dat sedert veertig tot vijftig jaar, de loonen in gelde 50 tot 60 per honderd gerezen zijn. Anderzijds, als men de verhooging van de duurte des levens wil in een cijfer uitdrukken, mag men eene middelmaat van 35 tot 40 aannemen. »

Een andere voegt erbij : « de verbetering is, met der daad, nog grooter. »

Wat er ook van zij, hoeveel de verbetering wel bedraagt, verbetering is er, en zij wordt erkend zelfs door de socialisten, die nochtans taai zijn om zulke dingen te erkennen. Kost, kleeding en huisvesting, alles is verbeterd. Onze woorden moeten verstaan worden als geldende den arbeidersstand in het algemeen; wij spreken hier immers van geene bijzondere gevallen, noch zelfs van zekere betreurensweerdige toestanden, die honderden werklieden, ja duizenden kunnen teisteren, ter oorzaak van de eene of de andere gebeurtenis, ziekte, omkeer van nijverheidsvoorwaarden, handelsverdragen of uitvindingen, die voor anderen misschien eene bron zijn van grooteren welstand, volgens het spreekwoord : *iemands brood is iemands dood*, en ook omgekeerd : *iemands dood*

is iemands brood. Genoeg en zooveel is het dan ook dat een Italiaansch dagblad dorst schrijven : In België strijdt de werkman niet om het *leven*, maar om de *weelde.*

Niettemin begeer ik de aandacht te vestigen op iets dat ik als een blijkbaar feit aanveerd. Zie rondom u, die dit leest, en zeg mij of het niet waar is dat vele, zoo niet het meerendeel, onzer arbeiders, ten minste driemaal armoede lijden in hun leven. Ja, ten minste driemaal in hun leven. Dat is, ten eerste, als zij kind wezende hunne ouders in het kinderkweeken zijn; ten tweede, als zij de mannenoudte bereikt hebbende zelf trouwen en in het kinderkweeken komen ; ten derde, als zij oud geworden zijn. Elkeen dezer tijdstippen duurt niet alleen eenige weken of maanden, maar jaren ; jaren in de kindsheid, jaren in den kinderkweek, jaren in den ouderdom. 't Slechtste van de drie is de armoede in de kindsheid ; want de gevolgen daarvan laten zich gevoelen geheel het leven lang. Dit beschouw ik als een feit. Is het eene dwaling? Ik zoude willen dat het eene vergissing weze maar ik ben overtuigd dat het waarheid is.

Nu, Leo XIII vraagt, in zijn wereldbrief *Rerum Novarum*, dat men zou « pogen dezen, die met den arbeid hunner handen leven, tot verdragelijkeren toestand te brengen; *zoodat zij allengskens in staat zijn in hunne noodwendigheden door hun zelven te voorzien.* » *In hunne noodwendigheden door hun zelven voorzien,* ... dat is de armoede kunnen vermijden, niet in alle gevallen en tegenover bijzondere toevallen (zoo iets schijnt onmogelijk), maar ten minste als **regel** van het arbeidersleven.

Men verstaat zeer wel dat door ziekte of kwelling of door overlast van kinders, een werkman buiten staat is « in zijne noodwendigheden door zich zelven te voorzien ». Maar hier spreek ik van eenen algemeenen regel, alsdat de werkman, hier in onze streek, als het ware gevonnist is driemaal in zijn leven armoede te lijden, in zijne kindsheid, binst zijn kinderkweek en in zijnen grijzen ouderdom.

Dat deze de toestand is van vele, zoo niet het meerendeel, onzer werklieden aanzie ik als een blijkbaar feit. Dat zulke toestand, indien hij inderdaad bestaat, betreurensweerdig is, loochent zeker niemand.

« Allen zullen toegeven dat het lot van den geringen man weinig benijdensweerdig is : dat het veel gelatenheid vereischt,

en dat de liefde, bij foute van de strenge rechtveerdigheid, vraagt dat men poge den last, den kommer en de onvermijdelijke opofferingen, die eraan vast zijn, te verminderen.

» Welke socioloog, dezen naam weerdig, zal niet eischen dat in eene ordentelijke samenleving en in eene niet buitengewone schikking van den menschelijken arbeid, de werkman, die sober, eerlijk en spaarzaam is, moet kunnen voorzien in zijne tegenwoordige en toekomende noodwendigheden, en zijne eigene toekomst evenals deze zijner kinderen verzekeren? » (1)

Dit is veel gevraagd. Althans is het vijftig jaar dat het anders gaat. Wanneer zal dan eens de schikking van den menschelijken arbeid komen, die niet meer buitengewoon is, en die zal toelaten de wenschen of liever de eischen van elken « socioloog, dezen naam weerdig » te verwezenlijken? Of zijn onze werklieden misschien niet « sober, eerlijk en gesparig »? Met één woord, is, ja of neen, deze drietallige armoede door mij als blijkbaar feit vooruitgesteld, een deel van die *onverdiende ellende* door Leo XIII zaliger bij de verledene eeuw aangeklaagd?

Men weet welke belangstelling, welke opschudding, welke verbazing gemelde wereldbrief verwekt heeft. Doch niets heeft meer getroffen dan eene uitdrukking welke aldaar voorkomt: *onverdiende ellende*. Te voren kwam men deze uitdrukking nooit tegen. Nu ontmoet men die overal, in alle boeken, in alle tijdschriften, onder de pen van alle schrijvers. Deze uitdrukking is voor onze rijke, nijverige samenleving als eene openbaring, althans eene verrassing geweest. *Onverdiende ellende* ... en zij is naar het hert van allen gegaan. Welnu, de vraag is of de drietallige armoede, waarvan ik boven sprak, tot die *onverdiende ellende* behoort, en diensvolgens ons medelijden, onze hulp, onzen onderstand, op persoonlijk, op huishoudkundig en ja, desnoods, op wetgevend gebied verdient? En welk heilmiddel is er daartegen?

I

Sommigen meenen dat het heilmiddel voor geheel de ellende van onzen socialen toestand in het uitroeien van het

(1) *Revue Générale* 1901, bl. 374.

alcoholismus gelegen is. Eerw. Pater Castelein, S. J. (1) vertelt als volgt :

« Voor mij — zei ons in de tegenwoordigheid van M. Lejeune, Mgr Ireland, de ieverige Apostel van den Antialcoholischen Bond — in mijne oogen is *geheel de oplossing der maatschappelijke vraag begrepen in dezen kreet : Strijd tegen het Alcoholisme.* » (Guerre à l'Alcool).

Zoodat in de oogen van Mgr Ireland, volgens de getuigenis van E. P. Castelein, geheel de maatschappelijke vraag zoude opgelost zijn, indien men het misbruik van den alcohol kon uitroeien. Wij zeggen het *misbruik van den alcohol*; want het alcoholisme bestaat niet in het verstandig en redelijk gebruik, maar wel in het misbruik van den alcohol. Doch laat ons nu redeneeren in de veronderstelling dat het alcoholismus *volledig* zoude uitgeroeid zijn en dat *niemand, ooit* al was het maar *één druppeltje* drinken zou. Zoude de maatschappelijke vraag daarmede *volkomen* opgelost zijn? Is de *Ongodsdienstigheid*, met hare gevolgen in wetgeving, zeden en huiselijk leven, geene maatschappelijke kwaal? En indien niemand, al was het maar een druppeltje dronk, zoude die ongodsdienstigheid daarmede weggenomen worden ?

De Teugelloosheid, de opstand tegen alle gezag, met eenen tamelijken stoet van omwentelingen, oproeren, wraaknemingen, en allerhande woelingen op het gebied der staatskunde, der nijverheid, van het huiselijk leven, is zeker ook wel eene maatschappelijke kwaal? Was het zelfs deze kwaal niet welke Frère-Orban, nochtans een groot bewonderaar der vrijheid en der Fransche omwenteling, bedoelde met deze heugelijke woorden : « La société est malade », woorden zoo dikwijls aangehaald? Welnu, zou deze teugelloosheid daarom verdwijnen, moesten al de dronkaards verdwijnen, tot den laatsten toe?

Het Manchesterdom, dat is de hedendaagsche schikking van den arbeid, gesteund op aanbidding van het geld en onbeteugelde wedijvering om het te verwerven, met de opoffering van geestelijk en lichamelijk leven van den werkman, is geen mindere kwaal, als men de uitgestrektheid zijner

(1) *Revue Générale*, bl. 375.

gevolgen inziet. 't Is zelfs daartegen hoofdzakelijk dat Leo XIII zijnen wereldbrief gericht heeft. Zoude het Manchesterdom uitgeroeid worden, indien de laatste flesch genever op het graf van den laatsten dronkaard uitgestort wierd?

Wij hebben slechts de drie hoofdoorzaken beschreven of liever nauwelijks aangeraakt, uit dewelke de maatschappelijke vraag, als kwaal of ziekte beschouwd, natuurlijk voortkomt. Welnu, zou deze driedubbele hoofdoorzaak daarmede verdwijnen, indien het alcoholisme teenemaal overwonnen was? Mij dunkt dat het genoeg is de vraag te stellen.

Het is dus eene onwaarheid, dat « geheel de oplossing der maatschappelijke vraag bevat ligt in dien kreet: oorlog tegen den Alcohol! » Indien dit gezegde waarlijk uitgesproken werd door zijne Doorl. Hoogw. Mgr Ireland, dan moet men zeggen dat dit oordeel zeer oppervlakkig is, zeer nauwgeestig en alleszins valsch. En nochtans Mgr Ireland is alleen niet om aldus te spreken. Zeer hooggeplaatste mannen op geestelijk en politiek gebied, durven somtijds zoo een oordeel vellen. De burgerij, natuurlijk, aanveerdt deze wijsheid; want dit laat haar toe de schuld van gansch de maatschappelijke ziekte den werkersstand ten laste te leggen. Want.... het is geweten dat de burgerij en de edeldom aan 't Alcoholismus niet onderhevig zijn!!!

Zouden wij niet beter doen zulke valsche beoordeelingen eens voor goed van kante te schuiven? Want zulke beoordeelingen misleiden het publiek en keeren de aandacht af verreweg van de ware heilmiddelen. In elk geval moet alwie aldus spreken durft aangezien worden als onbevoegd, om zulke stoffen te verhandelen.

Ook, geloof ik niet dat Mgr Ireland heeft willen spreken van **de** maatschappelijke vraag, maar van **ééne** maatschappelijke vraag; niet van de *volledige oplossing* (toute la solution), maar van eene *gedeeltelijke oplossing* van die vraag. Ik meen dat de beroemde Bisschop heeft willen spreken van *ééne der menigvuldige* maatschappelijke vraagstukken, te weten van het Pauperisme. Ja, dat is waar, dat de alcohol veel bijbrengt tot het uitbreiden en verergeren van het Pauperisme. Pauperisme is eigenlijk en ten strengste bepaald, de armoede van ziel *en* lichaam, het erfdeel geworden van opeenvolgende

geslachten, en tot maatschappelijke kwaal ingekankerd. Nu het is toegegeven dat alcoholismus tot het Pauperisme, zooals het op den dag van heden bestaat, veel medewerkt. Wie zal de rampen al opsommen welke het alcoholisme in de wereld brengt en onderhoudt? De gevangenissen, de krankzinnigenhuizen, de gasthuizen, de oudemannen- en oude vrouwenhuizen, de verslagen van het gerecht, en somtijds enkel onze straten geven daar getuigenis van. En toch! Ware het alcoholisme teenemaal uitgeroeid, zou het Pauperisme daarom verdwijnen? Zeker, al die rampen welke wij aangehaald hebben en die uit het alcoholisme voortspruiten zouden verdwijnen: het Pauperisme zoude veel gelenigd worden. De scherpheid dezer maatschappelijke kwaal zoude veel verstompt worden. Doch, naar mijn gedacht, zou het Pauperisme daarmede nog niet uitgeroeid worden, zelfs niet als maatschappelijke kwaal: alhoewel de kwaal veel zoude verzacht worden.

De reden is, dat het drankmisbruik, op zijn geheel genomen en vergeleken met geheel den maatschappelijken toestand, de oorzaak niet is *der* armoede, maar van *meerdere* armoede. Moest het alcoholisme uitgeroeid worden, de ergste inwikkelingen der armoede zouden verdwijnen, *de armoede* niet; het Pauperisme zou in het leven blijven, niet als *allerdringendste en allergevaarlijkste maatschappelijke kwaal*, maar toch als maatschappelijke kwaal. Want ik aanzie als maatschappelijke kwaal niet alleenlijk toestanden uit dewelke oproer kan voortspruiten die onze rust zou kunnen storen, maar alle wonde die de gezondheid van het maatschappelijk lichaam belet. Welnu mag men eene samenleving, die rijk en machtig zou zijn in haar hoofd en haar bovendeel, als gezond aanzien als de benedenlidmaten in eene erfelijke armoede zouden gedompeld zijn?

Het bewijs mijner bewering schijnt gemakkelijk. Kan een huishouden leven, als de man *alleen* iets wint en dat zijn loon niet meer dan twee fr. daags bedraagt? of zelfs twee frank vijftig? Wel te verstaan, wij beschouwen een huishouden waar vader en moeder en twee, drie, of meer kinders zijn. Nooit heeft iemand met twee fr. of zelfs twee fr. en half, de begrooting van een werkmansgezin met drie of meer kinderen kunnen opmaken. Noch Ducpetiaux,

noch het Arbeidsonderzoek van 1886, noch het Onderzoek in de maand April 1891, noch de bijzonderen die zich daarop toegelegd hebben zooals E. H. Achiel Lauwers, de Rekeningen der menagiescholen enz. Ik heb bemerkt in het verslag van het Onderzoek van April 1891, dat zoohaast de inkomsten van het gezin minder zijn dan één fr. per dag voor vader, vijftig centiemen per dag voor moeder en elkeen der kinders, het huisgezin hulp vraagt; en nochtans de uitgaven voor drank zijn bijna nietig en het huisgezin moest gekozen worden onder de huisgezinnen van « middelmatigen aanleg. » (1) Dat één fr. voor vader niet overdreven is, blijkt uit de handelwijze der landbouwers: als een boerenwerkman 1.98 wint buiten den kost, wordt hij betaald aan 1.21 binnen den kost: men berekent dus den kost aan 0.78 centiemen. Er zouden dan 22 centiemen overschieten voor al het overige.

Er zijn in België, volgens de optellingen van 1895 (Landbouw) en 1896 (Nijverheid) twee honderd veertig duizend mannelijke werklieden boven de 16 jaar, die min dan fr. 2.50 per dag verdienen. Hoevele zijn er daaronder, die getrouwd zijn en twee of meer kinders hebben ? Wij bezitten dienaangaande geene optellingen ; maar, rondom ons ziende, vinden wij er velen. Voegt daarbij een schoon getal die aan de nijverheid niet toebehooren, die zelfs geen bekend ambacht uitoefenen, en anderen die meer verdienen dan 2,50 daags, maar overlast van kinders hebben ; het getal der arbeiders, die driemaal in hun leven te kort hebben, moet groot zijn.

Deze toestand is niet te verhelpen dan door eene verhooging van loon. Zeker is het dringend noodzakelijk het drankmisbruik te bestrijden en geene middels onbeproefd te laten, om deze ramp zoover mogelijk uit te roeien. Dat beteekent dat wij den werkman op alle manieren moeten leeren zijn loon wel gebruiken. Doch, hoe wel een loon ook gebruikt wordt, het kan niet toereikend worden als het dit

(1) « Cet ouvrier doit constituer un type moyen dans son métier et sa localité, de façon qu'il représente la condition la plus fréquente parmi les travailleurs de son âge et de sa catégorie. » *Salaires et Budgets ouvriers en Belgique au mois d'avril 1891*, p. 25.

in zijn eigen niet is. Dit acht ik het geval van al de huisvaders die met twee of meer kinderen belast, geen ander inkomen hebben dan hun loon van twee fr. of zelfs twee fr. vijftig. Het getal van zulke werklieden is ongetwijfeld zeer groot. Welnu die werklieden, hoe eerlijk, hoe sober, hoe neerstig zij ook wezen mogen, ontsnappen niet aan de driedubbele armoede waarvan wij hooger gesproken hebben.

Aan die menschen moeten wij niet spreken van *sparen*, maar wel van *spaarzaam leven*. *Sparen* is *wegleggen*. Nu, hetgeen zij zouden wegleggen, ware niet genomen op den overschot, maar wel op het dringend noodwendige.

Ook kunnen wij de volgende woorden niet bijstemmen :

« Het ware ten andere genoeg een betamelijk deel te besparen op de 130 fr. alcohol, welke in middelmaat een werkmansgezin in België verteert en op de vrouwelijke pracht, eertijds onbekend in de arbeidersklas, om het werkmansdeel te vormen in de spaarkassen en pensioenkassen, waarmede de wensch van den H. Vader zoude voldaan worden. » (1)

Is het in de huisgezinnen der huisvaders, welke wij beschouwd hebben, dat 130 fr. 's jaars aan alcohol besteed wordt? Wordt de alcohol dan door de arbeiders alleen verbruikt? Zoo het geval voorkomt in zulke huisgezinnen, ware het niet beter te zeggen : leef spaarzaam en ge zult uwe armoede verzachten? en intusschentijd te doen wat wij kunnen op alle gebied, dat zij tot « verdragelijkeren toestand mogen gebracht worden : zoodat zij allengskens in staat zijn in hunne eigene noodwendigheden door hun zelven te voorzien? »

Welnu, welk middel is er, tenzij verhooging van loon?

II

Er zijn schrijvers die de zaak veel vergemakkelijken. Indien zij hunne leering getrouw blijven en redematig uitvoeren, moeten zij niet alleen eene verhooging van loon vragen, maar dezelve in geweten opleggen, en dan nog uit strenge rechtveerdigheid. Zoo eene leering, toegepast en uitgevoerd, zou de oplossing van ons vraagstuk zeer nabij brengen.

(1) *Revue Générale*, l. c. 375.

De bedoelde leering is, alsdat de werkgever of baas zijnen werkman een loon moet geven dat toereikend is om een gewoon huisgezin op betamelijke wijze te kunnen onderhouden, en dat hij dit moet doen uit strenge rechtveerdigheid (ex justitia commutativa). Een dezer schrijvers zegt :

« De baas is zijnen werkman een rechtveerdig loon schuldig, de evenweerde van den geleverden arbeid ; 't is de werkman die met zijn loon in zijn bestaan moet voorzien ; en dit bestaan wil zeggen een bestaan van eenen treffelijken werkman, die zou huisvader zijn. Waaruit volgt dat in eenen hebbelijken (état normal) toestand der samenleving, en buiten eene voorbijgaande stoornis der nijverheid, het loon moet toereikend zijn, opdat de werkman de verplichting welke den huisvader eigen is kunne kwijten. Dus, in zoo'n hebbelijken toestand, is de werkgever onrechtveerdig, als hij min geeft. »

Wanneer is die *toestand hebbelijk* (l'état normal de la société)? Dat is zeker wanneer er in het arbeidsvak, dat in beschouwing komt, geene stoornis, geene crisis bestaat? Zoodat buiten handels- of nijverheidscrisis, de strenge rechtveerdigheid een loon vereischt dat toereikend zij om een huisgezin te onderhouden. Welk een huisgezin? Een *gewoon* huisgezin. « Hier te lande, zegt P. Vermeersch, S. J. (1), is een getal van vijf of zes kinderen niet buitengewoon ». P. Castelein, S. J. (2), vindt zelfs dat zeven of acht kinderen geen buitengewoon getal mag geheeten worden.

Wat bevat nu het onderhoud van een huisgezin ? P. Vermeersch antwoordt in dezer voege : De werkman moet zich zelven en zijn gezin geringe kost, kleederen en woning kunnen verschaffen, volgens zijnen stand. — De feestdagen onderhouden en eenige uitspanning genieten. — Zijne kinderen eene betamelijke opvoeding bezorgen. — In de gewone gevallen van ziekte en andere beproevingen voorzien. — Middels verwerven om de armoede te vermijden in zijnen ouden dag.

« Vermits er spraak is van het bestaan van eenen man en zijn gezin, het loon is voor den werkman, de woning, de kost, de kleederen, de alem, de schoolkosten voor de kinderen, en

(1) *Quæstiones Justitiæ*, 1ste uitgave, bl. 578.
(2) *Droit naturel*, p. 315.

daarenboven een spaarpenning voor slechtere tijden, voor werkeloosheid en ziekte. » (1)

Wie zou iets meer kunnen begeeren dan zoo eene leering, wel opgevat en ernstig doorgewrocht ? Kon men tot den nijveraar gaan en zeggen : ziedaar hetgeen de arbeid van den werkman in zijn eigen weerd is; gij zijt verplicht in geweten als loon niet min te betalen, en deze verplichting behoort tot de wisselrechtveerdigheid, dat is de strenge rechtveerdigheid. Kon men, zeg ik, tot den nijveraar gaan en aldus spreken ; en indien hij zich niet schikt naar deze leering, hem behandelen als iemand die in het openbaar zijne zwaarste verplichtingen niet naleeft; dan zou inderdaad de verdwijning van het Pauperisme nabij zijn, ten minste als maatschappelijke kwaal, en als *onverdiende ellende.*

Doch hetgeen ons doet twijfelen aan deze leering is, dat nooit iemand spreekt van wedergaaf of restitutie. Als het waar is dat twee fr., ja twee fr. vijftig, onvoldoende is om een huisgezin van vader, moeder en twee, drie kinderen, late varen van vijf, zes tot acht kinderen, betamelijk, hoe gering ook, te onderhouden; dan is zoo een loon een *hongerloon*, en de baas betaalt min dan de strenge rechtveerdigheid eischen zou. En als dit niet gebeurt in tijden van stoornis, maar in tijden van handelsvoorspoed, zou zoo'n nijveraar, volgens deze leering, niet verplicht zijn restitutie te doen, ten minste naar de maat zijner zuivere winst ? Welnu, wie spreekt er ooit van teruggaaf of restitutie ? Ziedaar de eerste reden die ons doet twijfelen aan de waarheid dezer leering. Als zij deugt, waarom spreekt men niet van rechtsherstelling ? Wanneer te kort gedaan wordt aan de strenge rechtveerdigheid, is de herstelling, de restitutie niet even streng vereischt ?

De bewijsvoering op dewelke gezegde leering steunt schijnt gebrekkig. Men redeneert steunende op de Goddelijke Voorzienigheid en op de zedewet.

« God, in zijne algoedheid, zoo redeneert men, wil dat de menschen leven met hunnen arbeid als zij kunnen arbeiden, met den arbeid van anderen als zij het niet kunnen: namelijk moeten de kinderen onderhouden worden door den vader. Diensvolgens moet de vader in zijnen arbeid het middel vinden om zijne kinderen te kweeken, op te voeden, en te stellen. »

(1) *Études Religieuses*, 1892, 55bis deel, bl. 214.

Zoo'n redeneering kan mij niet bevallen. Dat men doe wat men wil, alwie uitgaat van Gods Voorzienigheid of van de zedelijke verplichting van den vader, *moet* redematig een loon eischen dat toereikend zij, niet alleen om een *gewoon* huisgezin te onderhouden; maar om gelijk welk getal kinderen, ook het grootste niet uitgenomen, te voeden en op te voeden. Strekt God zijne Voorzienigheid niet uit tot de grootste huisgezinnen even als tot de kleine? Is de verplichting des vaders niet dezelfde jegens het jongste kind als jegens het oudste? Zeker, daar waar een mensch wetten moet maken, mag en moet hij regels vinden voor *gewone toestanden*, de buitengewone daarlatende; omdat de geringheid der menschelijke kracht niet vermag alle gevallen in zijne wetsbewoordingen en in zijne zorg te bevatten. Maar als het God geldt, of de Natuurwet, deze kennen geen zulke beperkingen. Nu, er is hier kwestie van natuurlijke rechtveerdigheid; van hetgeen God vraagt en de natuur vereischt. En nochtans, men wil niet hooren van een loon dat zoude eischen toereikend te zijn om gelijk welk getal kinders te onderhouden. Dit ware hetgeen die schrijvers *salarium relativum* heeten en dat zij als socialistisch veroordeelen. Wij verstaan dat zij het *Salarium relativum* afkeuren: maar mogen zij dan hunne redeneering steunen op Gods algemeene Voorzienigheid of op de zedelijke natuurplicht des huisvaders?

Daarenboven als zij uit de Goddelijke Voorzienigheid den eisch tot middelen van bestaan voor alle arbeidende menschen afleiden en dan verder het recht op een loon dat toereikend is om een gezin te onderhouden; zoo springen zij in eens over iets dat tusschen God en den mensch ligt, te weten *de schikking welke de mensch aan 's wereldszaken heeft gegeven*. God wil dat iedereen in de aardsche goederen middel van bestaan vinde. Dit is buiten twijfel: daarom heeft God de wereld met zulken kwistigen rijkdom geschapen. Maar heeft God aan de menschen de zorg niet overgelaten 's werelds zaken te schikken? En als de mensch 's werelds zaken dermate schikt, dat die schikking zelf eene hinderpaal is voor het volbrengen van dien goddelijken wil, mag men nog onvoorwaardelijk zeggen dat God voldoende middelen van bestaan wil voor iedereen? De godgeleerden,

die gewoon zijn te redeneeren over den zaligmakenden wil Gods, en alsdan eene *voluntas antecedens* en eene *voluntas consequens* onderscheiden, redeneeren heel anders als zij spreken van den wil Gods om iedereen de middels te verschaffen om hem in het leven te bewaren. Waarom? Is die algemeene wil Gods misschien strenger voor het behouden van het aardsche leven dan voor het bekomen van het eeuwig leven?

Zij zouden moeten bewijzen — en proeven het inderdaad — dat de arbeid van den werkman, *vóór alle mededinging*, genoeg weerd is om een huisgezin te onderhouden. Dat die arbeid eischt al hetgeen noodig is om den arbeider zelf te onderhouden is inderdaad bewezen : want de arbeid is het middel van God gewild om het leven des arbeiders te onderhouden, *leven aan hetwelk de arbeider niet verzaken mag*. Maar mag de arbeider niet verzaken aan het huwelijk? Is de huwelijke staat niet vrij, zoodanig dat iedereen hem mag aangaan of niet, naar beliefte? Daaruit volgt, dunkt ons, dat in den arbeid *van natuurswege* de eisch niet ligt tot al hetgeen noodzakelijk is tot het onderhouden eens huisgezins. 't Is de mensch zelf, de arbeider zelf, die moet zorgen dat, indien hij begeert het huwelijk aan te gaan, zijn arbeid genoeg opbrenge om het huisgezin dat hij wil stichten, deftig te onderhouden : en dit kan hij, gelijk wij het verder zullen bewijzen.

Zooals men ziet, vatten wij de zaak geheel anders op dan bovengemelde schrijvers. De arbeidskracht heeft van natuurswege een dubbel doelwit : het eene persoonlijk; het andere, maatschappelijk. De arbeidskracht is door God gegeven aan den mensch tot zijn bestaan. God wil dat de mensch arbeide om te leven : « die niet arbeidt, zegt de H. Paulus, moet ook niet eten. » Dit is het persoonlijk doelwit van den arbeid.

Maar de arbeidskracht is ook gegeven aan den mensch om andere menschen te helpen. De mensch is immers een maatschappelijk wezen : hij is bestemd om gezellig samen te leven met andere menschen. De eene zal de schoenen maken, de andere de kleederen; een derde zal het brood bakken ; een vierde, koorn kweeken op de velden, enz. Deze verdeeling van den arbeid onder de verschillige menschen maakt dat ieder mensch meer nuttigheden kan genieten dan

dat hij, alleen arbeidend, in duizend jaren zoude kunnen voortbrengen. Althans is het zeker, dat de mensch bestemd is om zijne medemenschen met zijnen arbeid te helpen en door hunnen arbeid geholpen te worden. Dit is het maatschappelijk doelwit van den arbeid!

Dit dubbel doelwit moet zijne bevrediging vinden in het loon. Zoolang als een der twee doeleinden overtreden, verzuimd of van kant geschoven wordt, moet de leering van het loon valsch opgevat worden en in dwaling omkantelen.

De socialistische leering zegt: « Het loon van den werkman moet toereikend zijn om in al zijne noodwendigheden te voorzien, en de wet zoude moeten het peil der loonen vaststellen. » Deze leering beschouwt den arbeid alleen naar het persoonlijk doelwit. Dit is eene dwaling.

De liberale leering zegt: « Neen. De arbeid moet alleenlijk geschat worden naar zijne nuttigheid en zijne zeldzaamheid. » Deze leering beschouwt den arbeid alleenlijk naar zijn maatschappelijk doelwit. Deze is eene andere dwaling.

Laat ons nu deze twee leeringen naderbij beschouwen.

Wij beginnen met de eerste. Is het mogelijk dat de wet de loonen make? Zal de wet de loonen vaststellen volgens de noodwendigheden van den werkman? Wat zal er gebeuren als de nijverheid zulke loonen niet kan opbrengen? De baas of meester zal natuurlijk liever zijn fabriek sluiten dan met verlies te werken en ten onder te gaan. De werklieden, die daarmede zonder werk gesteld worden, zouden naar den wetgever gaan en zeggen : Geef ons werk dat betaald wordt aan den prijs door u vastgesteld!

Is 't dat de wet alleenlijk den prijs van den dag vaststelt, dan is het de wet niet meer die de loonen maakt, maar die de bestaande prijzen aanteekent. Men ziet dat het bepalen der loonen door de wet, enkel naar de zoogezeide noodwendigheden der arbeiders, eene volstrekte onmogelijkheid is; tenzij de wet ook den verkoopprijs der voortgebrachte waren moge vaststellen en het gebruik derzelve aan iedereen opleggen... Is dit iets anders als Collectivismus?

De tweede leering berekent de weerde van den arbeid uitsluitelijk *volgens zijn nut* en *zijne zeldzaamheid*. Hoe meer nut een arbeid bevat, hoe meer men er zal achterzitten om

hem te krijgen. Hoe zeldzamer hij is, hoe min menschen hem zullen kunnen genieten en hoe meer men geven zal om denzelven te bekomen ; zoodat de maat der arbeidsweerde is het *nut* en de *zeldzaamheid*. Wiens nut? vraag ik. — Het nut van den verbruiker of kooper. De zeldzaamheid, vraag ik nog eens, voor wie? Nog eens voor den verbruiker of kooper. Zoodat ten slotte, de weerde van den arbeid zou bepaald worden door hetgeen hij verschaft aan andere menschen. Dit heet den arbeid beschouwen uitsluitelijk naar zijne maatschappelijke bestemming.

De ware leering ligt tusschen beide dwalingen : te weten, de arbeid heeft een dubbel doelwit, een persoonlijk en een maatschappelijk. De arbeid is den mensch gegeven als een middel van bestaan voor zijn eigen, en als middel van bestaan voor de andere menschen in de samenleving Daarom moet de arbeid (welgedaan, natuurlijk ! en niet een gebrekkige arbeid) eerst zijnen man voeden, en dan nog daarbij zooveel te meer beloond worden dan dat hij meer nut bijbrengt voor andere menschen.

Eerst vereischt de rechtveerdigheid dat het loon toereikend zij, opdat de arbeider, die werkt, kunne leven. Daarenboven vereischt de rechtveerdigheid nog dat het loon ook in evenredigheid zij met het nut dat de arbeider voortbrengt ten behoeve van de andere menschen ; en dit laatste is te bepalen door den kooper aan wien het nut verschaft wordt ; niet éénen kooper, maar wel de algemeenheid der koopers. Aldus komt men niet het nut jegens éénen persoon te kennen, maar het nut jegens alleman.

De middelen van bestaan voor den persoon des arbeiders wordt *van vorenaf* vereischt door de rechtveerdigheid, omdat die middelen onafscheidbaar zijn van het leven dat de arbeider van God heeft ontvangen en dat hij verplicht is te onderhouden. De middelen om een gezin te onderhouden worden *niet van vorenaf* vereischt door de strenge rechtveerdigheid, omdat die middelen alleenlijk vasthangen aan eenen levensstaat welken een arbeider *mag* maar niet *moet* aanveerden, te weten den huwelijken staat. Wil de arbeider dien levensstaat aanveerden, hij moet zorgen dat zijn arbeid nut genoeg voortbrenge om middels van bestaan voor een gezin te mogen eischen. Te mogen eischen, zeg ik; want het is natuurlijk dat de kooper begeert zoo weinig mogelijk te

betalen; maar is het niet even natuurlijk dat de verkooper, hier de arbeider, zijne arbeidskracht niet verkoopen wil, tenzij tegen al hetgeen noodig is om zijn huisgezin deftig te onderhouden? Daar is ons bewijs.

Daarenboven zou de Christelijke liefde tot de toereikendheid der loonen veel kunnen bijdragen. Als de bazen of meesters aan den eenen kant hunne prijzen vaststellen met het oog, niet uitsluitelijk op hun eigen profijt, maar ook op de noodwendigheden hunner werklieden; en, aan den anderen kant, als de koopers niet zoeken het allerminste te betalen, maar in het aanveerden der prijzen ook het oog houden op de noodwendigheden der werklieden, volgens de leus : *leven en laten leven,* dan verhoogt de christelijke liefde het loon des arbeids. Nogmaals moet men bekennen met Montesquieu, dat de Godsdienst, die schijnt alleenlijk de zaligheid in een ander leven te beloven, het geluk der menschen te weeg brengt ook in het tegenwoordige leven.

Evenwel heeft de arbeider zelf daar eene rol in te spelen, en zoolang als hij die rol niet ernstig opneemt, zal de beternis niet komen gelijk zij komen moet en inderdaad komen kan. Als een arbeider de volle waardeering van zijne arbeidskracht van den kooper of baas verwachtende is, zonder zelf iets daartoe te ondernemen, dan rekent hij zonder de mededinging, en zonder de eigenbezorgdheid die de menschelijke natuur eigen is.

Uit hetgeen wij tot hiertoe geschreven hebben volgt, dat de baas niet verplicht is, *van vorenaf,* en uit strenge rechtveerdigheid al de middelen voor het onderhouden eens gezins aan zijnen arbeider te verzekeren : met andere woorden, een loon kan rechtveerdig zijn, ofschoon het ontoereikend is om zelfs een gewoon gezin te onderhouden. Het is spijtig dat de verdedigers van het familieloon uit strenge rechtveerdigheid ongelijk hebben. Dit kan men betreuren; maar, waarheid is waarheid; recht is recht, en de waarheid en het recht schijnen ons langs hunnen kant niet te zijn.

III

Wij staan dus voor de questie: Hoe het loon der werklieden stijgen kan, genoegzaam om de drietallige armoede, waarvan wij boven spraken, te kunnen vermijden?

Het loon kan stijgen, ten eerste door de volmaaktheid van den arbeid, en door het wegruimen der beletselen die het natuurlijk opstijgen des loons beletten ; ten tweede, door het aanschaffen van breeder vertier en goeden afzet ; ten derde, door het uitsluiten van oneerlijke mededinging en slechte waren. Het eerste valt in het bestek des arbeiders; het tweede, meest in het bestek der bazen ; het derde, grootendeels in de bevoegdheid der regeering.

Het loon, zeiden wij, kan rijzen door grootere volmaaktheid van den arbeid. Hoe volmaakter de arbeid is, hoe meer men ook geven zal om hem te verkrijgen. Dus beroepsonderwijs is eene hoofdzaak. De overheden moeten verstaan dat beroeps- of vakonderwijs inrichten eene hoofdzaak is; de arbeiders moeten verstaan dat zij dit vakonderwijs moeten *volgen en waarnemen*, om hun ambacht zoo goed mogelijk te leeren, en al de toebehoorten ervan op te nemen en grondig te bezitten. — Verders, is er veel te doen om de beletselen die het natuurlijk stijgen van het loon tegenhouden van kant te weren. Een dezer beletselen, benevens vele andere, is de *onverstandige mededinging* der bazen onder malkander. Daarom moeten de werklieden in vakvereenigingen vergaderen. De macht welke de bazen vinden in hun geldvermogen, zullen de werklieden vinden in de samenspanning. Vele werklieden gelooven nog in de macht der vereeniging niet. Het is hier de plaats niet daarover uit te weiden. Zonder alles daarin goed te keuren, omdat in eenige dezer vereenigingen, namelijk bij *Vooruit* te Gent, opzettelijk de oorlog tegen de bazen het hoofddoelwit is, ziehier wat eene vakvereeniging vermag :

« Wij onderzoeken de algemeene winsten der nijverheid : wij kennen den prijs van het katoen ; elken dag kennen wij den verkoopprijs van het garen : wij kennen nauwkeurig hoeveel winst er overschiet ; wij weten op een penny na wat de magasinagie kost ; de prijs der actiën is openbaar bekend ; wij weten welke verlaging van prijs zij ten gevolge van gewone en redelijke oorzaken ondergaan, en wij weten dat, nadat wij ons loon getrokken hebben en den overschot gelaten aan den baas, deze er niet ver moet mede gaan boffen. »

Aldus getuigt in Engeland vóór de arbeidscommissie,

Joris Silk, voorzitter van het vereenigd Gezelschap der Cardewerkers.

Het loon kan ook rijzen door vermeerdering van vertier en afzet. Hoe meer koopers, hoe meer zij onder malkander mededingen om den nuttigen arbeid te verkrijgen. Zoeken naar nieuwe koopers is zeer lastig, moeielijk en kostelijk werk. Dit is het werk der bazen of meesters; en deze is ook een arbeid die op den verkoopprijs der arbeidsvoortbrengselen moet beloond worden. Verplichting der bazen is het ook, allerbeste getuig of alem ter beschikking hunner werklieden te stellen. Anders belemmeren zij de voortbrengst.

Eindelijk, het loon kan rijzen door het bestrijden der oneerlijke mededinging en der slechte waren. Immers de oneerlijke mededinging en de slechte waren onderkruipen den goeden arbeid en de goede waren en nemen de plaats in welke aan deze laatsten toekomt. Deze zuivering der arbeidswereld is voornamelijk de taak van den Staat.

Alles kan en moet samenwerken tot het welzijn van den arbeider. Men spreekt somtijds van klassenstrijd. Tusschen al de krachten ter voortbrengst, en zelfs voor de verdeeling der profijten, is er volstrekt geen strijd zoolang als de Christelijke zedeleer nageleefd wordt. Als de arbeider doet wat hij doen moet; als de baas of meester zijne plicht kwijt zoo het zijn moet; als de regeering hare plicht gestand blijft, dan werkt alles samen tot het welzijn van allen. Daarentegen zoohaast eene dezer krachten hare plicht te buiten gaat, ontstaat noodzakelijk strijd, ja hevige oorlog. Wanneer men de voortbrengst beschouwt, is het niet voordeelig voor bazen evenals voor werklieden dat er veel werk zij? En als eene fabriek goed ingericht is, met goede schikkingen en goed getuig, is het niet blijkbaar dat, hoe meer de werkman wint, hoe meer de baas winnen zal? Daarbij, als de werkman goeden aanleg heeft in zijne vakvereeniging, dezelve richtende niet tot den oorlog tegen zijnen baas, maar alleenlijk tot de verdediging van zijn recht; als de baas zijne onderneming geleidt met kommer voor zijne werklieden evenals voor zich zelven; als de regeering ook doet wat zij doen moet, is het alsdan niet dat de grootste voorspoed te verwachten is? Ik zeide, als de baas zijne onderneming bestiert met kommer voor zijne werklieden. Welnu,

sprekende van het *Americaansch maatschappelijk Instituut* zegt een schrijver in den *Correspondant :*

« Van zijne stichting af heeft dit Instituut zich de woorden van Jan Dolfus toegeeigend. De baas is zijnen werkman iets anders schuldig dan het loon.

» Doch onder welken vorm kan men dit toevoegsel geven? Waarin zal men het doen bestaan? Vele Americaansche bazen aarzelden niet te antwoorden: in gezondheidsvoorzorgen, in welstand, in levenszekerheid, dermate dat men den arbeider in state stelt het maximum van arbeid te leveren, en ter zelfder tijd het behoud zijner krachten te verzekeren »

Van verbetering des loons, en van beter gebruik van het verbeterde loon, mag men eene verzachting, ja eene volledige uitroeiïng van de drietallige armoede van dewelke wij boven spraken, verwachten. Geene andere praktische middels, die wij met hoop van welgelukken zouden kunnen voorstellen, zijn ons bekend.

Wij mogen nochtans niet nalaten te melden, ten behoeve der edelmoedigste bazen, hoe het vraagstuk dat ons heeft bezig gehouden opgelost wordt door Leo Harmel in zijne fabriek van Val des Bois in Champagne. Harmel heeft voor zijn volk eene kas ingericht welke hij de *Familieka* heet (la Caisse de famille).

« Deze kas, *voorzien door de meesters*, is bestemd om ter hulp te komen aan de werklieden die overlast van kinders hebben, en wier loon ontoereikend is. Zij verzekert aan elk huisgezin, per hoofd en per dag, een minimum van 60 centiemen des zomers, en zeventig centiemen des winters, om het even welke de ouderdom der kinderen moge wezen. De kas voegt dus bij het loon van het hoofd des huisgezins en van de andere lidmaten die arbeiden, eene som groot genoeg om een totaal van 60 of 70 centiemen per hoofd en per dag uit te maken.

» Bij voorbeeld, een man moet zijne vrouw, vijf kinderen en zijnen ouden vader onderhouden en hij verdient slechts 3.25 per dag, aangezien hij twaalf dagen op vijftien werkt, zoo ontvangt hij op den dag der betaling 39 fr. als loon Nu, het huisgezin van 8 personen (aan 70 centiemen per hoofd en per dag) vraagt 67.20. De familiekas legt er 28.20 bij. » E. P. Castelein. *Droit naturel*, 458.

Mij dunkt dat zoo eene kas zou wonderen doen!

IV

Om te eindigen moeten wij tot een besluit komen :

1°) Het Pauperisme, zooals het hier bestaat in onze streek, bevat ongetwijfeld een deel gevolgen van het alcoholisme; maar het bevat een groot deel van *onverdiende ellende*, namelijk, dat het meerendeel der Arbeiders onvermijdelijk driemaal armoede lijden in hun leven. Het is dus plicht « pogingen te doen om die menschen, welke arbeiden, hunnen toestand verdragelijker te maken ». Bovendien verdienen zij lof, die eene zoodanige verandering in den toestand betrachten, dat zij niet ophouden alle wettige middels te gebruiken om de werklieden zoo ver te brengen dat zij hun zelven kunnen ontdragen.

2°) Daaruit volgt dat twee dingen hoeven te zamen gedaan te worden, ten eerste : het bestrijden van het alcoholisme, en ten tweede : het betrachten van hoogere loonen. De twee dingen moeten te zamen gaan, niet het een na het ander. Verhoogen de loonen, en maken de werklieden er misbruik van, dan is hunne armoede geene *onverdiende ellende* meer.

3°) Een onontbeerlijk middel om tot dien uitslag te geraken is de vakvereeniging. Velen zijn zeer afkeerig jegens de vakvereeniging. Ten onrechte ongetwijfeld. Wie zou kunnen kwalijk nemen of, na overleg, afkeuren dat de arbeiders samenspannen, om hunnen arbeid, het eenige dat zij bezitten, te verbeteren en desnoods te verdedigen. Er zijn menschen die jaar-uit-jaar-in, dag voor dag, op hunnen arbeid, en op dezen alleen, mogen rekenen. 't Is het eenige dat zij bezitten als middel van bestaan. Waarom zouden zij dit middel, hun eenige, niet mogen verbeteren en verdedigen? Waarom zouden zij ter verbetering en verdediging van hunnen arbeid het eenige goede middel (maar een krachtig middel) niet mogen gebruiken, te weten de samenspanning, de vereeniging? Het is christelijk zulke vereenigingen aan te moedigen en te helpen. Omdat de vakvereeniging juist datgene is dat ons nu uit onze nesten helpen kan, beschouw ik het aanmoedigen der vakvereeniging niet alleen als eene liefhebberij, maar als eene maatschappelijke plicht.— Zulke vereenigingen, zult gij zeggen, zouden zeker de christelijke

rechtveerdigheid moeten eerbiedigen? Zeker,zij mogen,onder voorwendsel de rechtveerdigheid te handhaven, de rechtveerdigheid in den persoon van anderen, meesters of werklieden, niet krenken? Ongetwijfeld! En degene, die als lid eener vakvereeniging onrechtveerdigheid bedrijft, is plichtig in geweten, evenals gelijk wie onrecht bedrijft. Voor zulke misdaden, evenals voor andere, zullen zij rekenschap geven aan God. Het socialisme bederft de vakvereeniging omdat het van dezelve een werktuig maakt om de bazen te bestrijden en de klas der werklieden tegen de klas der bazen op te jagen,in plaats van een werktuig ter verbetering en verdediging van den arbeid.Eene ramp is het,zoo de vakvereeniging als middel wordt aangewend tot zuiver politieke inzichten. De werkstaking door de vakvereeniging ingericht om het algemeen stemrecht te bekomen, dat heet de vakvereenigingen doen schoudertje staan voor heerschzuchtige politiekers, die dan de eiers zuipen en de schelpen aan het naieve volk overlaten.

E. De Gryse.

Kortrijk, October 1906.

IJDELHEIDS EINDE

(Slot)

VII

« Gij hebt geschreid, juffrouw Hélène, » zei Eduard Chené tot het jong meisje in het op dat uur vrijwel leeg café.

« Wat kan u dat maken? » gaf ze pruilend terug, want waarom moest hij soms zoo barsch zijn voor haar, die ... nu ja, altijd lief voor hem was. Altijd vriendelijk en gedwee. Geduldig aanhoorend zijn indirecte lessen over kinderlijke plichten, en kinderlijke liefde, en toewijding der moeder, en wat al niet meer, waarmee hij — ze verstond het wel — doelde op Smolde. Net alsof zij zoo maar moest wegloopen uit Parijs, waar ze het wel niet zoo deftig hadden, als zij zich vroeger voorgesteld had, maar waar ze toch ruim hun brood, en lekker brood, en vleesch hadden, en waar ze pret maakten bovendien. Uit Parijs en ... weg van hem, waar ze zoo aardig mee kon praten, als hij zijn uurtje, zoowat alle acht of veertien dagen, kwam doorbrengen in het café op een tijd dat er zelden bezoekers waren en zij doorgaans alleen was.

Zoo langzamerhand waren ze goede vrienden geworden. Ze wist niet hoe het kwam, maar onmerkbaar schonk ze hem haar heel vertrouwen, vertelde ze hem alles, deelde ze hem mee wat in huis omging. Als hij binnenkwam was het alsof het zonneschijntje meekwam, het zonneschijntje dat boomen en struiken en bloemen van de Avenue des Champs Elysées zoo heerlijk deed schitteren, ze koesterde, ze vertroetelde, hun knopjes en hartjes deed opengaan en ze hun geheimpjes al streelend en koesterend en glimlachend ontlokte.

« Wat mij dat kan maken? » wierp hij argeloos tegen. « Wel ik zie liever tevreden en opgeruimde gezichten dan droeve. »

Haar mond vertrok zich bitter.

« Tevreden en opgeruimd! Ik kan mijn voorraad dier twee hoedanigheden meestal wel op. Och was ik maar ... »

Ze kleurde, keek voor zich en zweeg, en begon ijverig glazen te spoelen.

« Waart ge maar? Te Smolde? Waarom gaat ge niet terug? »

« Terug? dat ge dát niet begrijpt. » Ze stampte met den kleinen voet op den grond. « Dat gaat niet meer, dat is onmogelijk. En daarenboven, ik heb ook geen zin meer om uit Parijs te gaan. »

« Wat trekt u dan zoo aan in Parijs? »

Ze kleurde en sloeg de oogen neer.

« Alles, » pruilde ze. Ze kon hem toch niet zeggen: u...

Hij spotlachte.

« Het staan achter een schenkbank, de Rue du Temple, waar de zon niet lager komt als de tweede verdieping; het bekijken der cafébezoekers of van de hoedjes der midinettes, die voorbij trippelen. »

Een spijtige traan welde op in haar oog.

« Hebt ge zoo'n slecht gedacht van mij? » verweet ze zacht.

Hij had spijt over zijn scherpe woorden.

« Nu, » zei hij goedmoedig glimlachend, « dat kan ik niet zeggen. Maar ge hebt me nog niet verteld waarom ge geschreid hebt, en daar stel ik belang in. »

Ze lachte haar ouden glimlach, wat ze zoo graag tegen hem deed. Pruilen of boos kijken kostte haar: want ze had alleen hem nog maar tot vriend. Van haar vader had ze een afkeer gekregen, met Bertha was het tegenwoordig niets als twisten, en aan biechten of andere godsdienstoefeningen, die haar tot God zouden brengen, deed ze niet meer, met uitzondering van terloops een Zondagsch misje, waarin ze bitter weinig bad. Zoo was Chené haar toeverlaat, als ze verlangde liefde te geven of te ontvangen.

Vertrouwelijk leunde ze met beide ellebogen op de schenkbank en biechtte op, groote klaagoogen tot hem op heffend.

« Wel, ik vind het gemeen dat die Bertha mama zelfs niet met rust kan laten. Verbeeld u, er is een brief gekomen van mama. » Tranen waren er in de bruine oogen. « Ze

hielden hem voor mij verborgen, maar ik ben er toch achter gekomen. Papa was woedend en verbood mij één lettertje te antwoorden, maar misschien antwoord ik niettegenstaande zijn verbod ... Wat hebt ge? »

De politie-agent had zijn achtelooze houding laten varen, zich opgericht en stond nu stijf en vormelijk voor haar, en zag haar met verontwaardiging in het oog.

Op de vraag betrok een schampere glimlach zijn open gelaat.

« Ik vind het vreemd dat een dochter *misschien* antwoordt op een brief van een verongelijkte moeder. »

Ze werd bloedrood.

« Ik kan toch niet doen zooals ik wil, » jammerde ze.

De agent haalde de schouders op en klopte asch van zijn sigaar.

Zijn zwijgende afkeuring prikkelde haar.

« Als ik kon, dan ging ik met Bertha mee. »

Hij keek verrast op.

« Gaat uw zuster naar Smolde? Om den jongen stationschef te trouwen? »

Het was Hélène's beurt om schamper te lachen.

« Dat moet ge maar gelooven. Zij meent een baron te kunnen krijgen, omdat zoo'n soort meneer nogal eens hier komt en haar complimentjes maakt... Bertha gaat naar Smolde, » vervolgde ze, « om er roet te gooien in het eten van Piet Vis. Mama schreef dat het praatje ging van een huwelijk van Piet met Marietje Broers, en toen Bertha dat las, werd ze eerst kwaad, begon daarop opeens te lachen, en zei : ze wou wel eens een reisje maken naar Smolde. Vindt gij dat niet gemeen? Nu wil ze ook niet dat hij trouwt met een andere. En die twee passen zoo goed te zamen, een brave, degelijke jongen en een braaf, degelijk meisje, en van beide zijden goede, brave ouders. Dat zijn toch wel de beste waarborgen om gelukkig te leven, vindt ge niet? » zei ze geestdriftig.

Chené trok peinzend aan zijn sigaar en keek het venster uit.

« Jaaaa ... hm ! »

Hij keek het meisje nadenkend aan en dit sloeg de oogen neer en beiden keken verlegen.

« En dus gaat uw zuster naar Smolde, » vervolgde hij om iets te zeggen.

« Morgen misschien al, en wat zal mama bedroefd zijn, als ze hoort dat Bertha er geweest is en niet bij haar; want ze is natuurlijk te beschaamd om zich in Smolde te vertoonen. Het staat me zoo voor dat ze alleen naar Mieldert gaan zal om Piet op een slinksche wijze van Marietje Broers af te krijgen, of ze zou al heel erg moeten veranderen op reis.»

Voor den fijnvoelenden Chené rees het beeld der verlaten en nu weer diep te grieven vrouw op.

« Dan gaat ge mee, en zoo ge niet bij uw moeder blijven wilt ... »

« O neen, neen! » wierp Hélène onstuimig van zich af. « Ik wil niet uit Parijs. En daarenboven, » ze huiverde bij de gedachte aan de verarmde en naaisterende moeder, « wat zou ik doen bij haar? »

« Het brood voor haar verdienen. »

« Ik kan niet naaien, ik kan niet werken... »

Een berispende blik uit zijn oogen deed haar blozen.

« Ik zou eerst een vak moeten leeren, » jammerde ze.

« Nu, doe dat, » kwam er koel.

Hélène verbleekte; zou hij gesproken hebben zooals hij deed, als hij dacht aan haar op dezelfde manier als zij aan hem.

Ze voelde zich bitter worden, in opstand komen en was op het punt een scherp antwoord te geven. Neen! onaangenaam wilde ze niet tegen hem zijn.

« Ik zal er over denken, » antwoordde ze met trillende lippen.

Hij bemerkte hare ontroering niet, hij dacht slechts aan de vrouw daarginder.

« En, juffrouw Hélène, laat uw moeder niet zoo krenken, ga met uw zuster mee en zoek gij uw moeder op. » Zijn stem klonk zoo week, zoo liefdevol. O, waarom sprak hij niet op dien toon tot haar! Waarom kreeg zij gedurig een afsnibbing!

« Ik kan niet ... ik ... ik ... ben beschaamd. »

Twee dikke tranen vielen op de schenkbank.

Hij zag ze en uitte een lichten kreet.

« Wat is dat? Gaat ge nu schreien? Neen, neen, dat

niet!... Daar is ook heelemaal geen reden voor. En als ge nu eens aardig uw moeder het geluk wildet schenken van, zooniet een meeleven, dan toch een weerzien van een harer dochters, dan zoudet gij eens ondervinden wat een voldoening dat is. »

« Ik ontken het niet, » kwam er van achter de kleine handen, die ze voor het gezicht geslagen had. « Maar ik kan het heusch niet doen. Ik heb er den moed niet toe. Ik ben maar een arm zwak schepsel. »

Hij boog zich naar haar toe.

« Wilt ge het ook niet doen om mij plezier te doen? » vroeg hij met streelende stem in zijn verlangen om de moeder daarginder troost te zenden.

Haar hart popelde van blijdschap. Om hem plezier te doen!... Ze zou blootsvoets tot aan het einde der aarde gaan voor een glimlach van hem. Om hem plezier te doen!... Ze zou een ander wezen kunnen worden, goed, lief, moedig, om hem plezier te doen... Ze walgde van dien zedelijken vuilnisbelt van een café met haar vader en zuster. Ze voelde zelfs afkeer voor... haar moeder als ze dacht aan den rechtschapen, bescheiden Chené.

Een angst overviel haar. Als haar moeder eens met haar naar Parijs kwam! Als Chené haar eens leerde kennen! Zou hij de dochter van een ouderenpaar, zoo verschillend van zijn opvattingen, dan nog vragen om iets te doen terwille van hem?

Haar hoopvolle vreugd was weg. Ze boog het hoofd.

Teleurgesteld keek hij haar aan.

« Me docht, dat kondet ge wel doen. Is het dan zoo'n vreeselijke zaak voor een dochter haar moeder op te zoeken? »

Hélène hief het hoofd op en glimlachte hem verwijtend toe.

« Ik zal gaan en haar vergiffenis vragen, en haar verzoeken bij mij te komen, als ik een vak geleerd heb dat mij een kostwinning oplevert. Als ik terugkom zal ik papa vragen mij hoedenmaakster of iets dergelijks te laten worden. »

Hij greep haar hand en drukte ze warm.

« Wat zijt ge lief en goed en aardig! » juichte hij. « Doe dit en ge zult eens zien wat een voldoening ge smaakt. »

Bij de eerste woorden jubelde Hélène's hart, ze klonken

zoo veelbelovend in haar naar-een-goed-woord-van-hem dorstend oor; doch bij de laatste glimlachte ze treurig Maar als hij het verlangde .... Te doen wat hij wenschte, moest haar geluk geven, meende ze.

VIII

« Piet, geloof me, Marietje zou een goede vrouw voor u zijn, » pleitte juffrouw Vis, met de grove hand zacht de forsche fraaie mannehand streelend. « Zie, Piet, men moet een beetje redeneeren en naar het koel verstand luisteren, en Marietje komt uit zoo'n goed gezin. Haar ouders zijn voorbeeldige menschen en Keetje is zoo gelukkig met Jan. Marietje zal u nog gelukkiger maken, beste jongen, en daarom, Piet, doe den zin van uw vader en van mij, en ga naar Broers om zijn tweede dochter. Heusch, ze is een puikbest vrouwtje voor u. »

De stationschef zat er met gebogen hoofd, en de moeder, die zijn gelaat niet onderscheiden kon, meende dat tegenzin hem de oogen op den grond deed slaan. Ze vergiste zich; in de laatste dagen waren Piet's aangenaamste gedachten die door Marietje Broers ingenomen. Haar jonkvrouwelijk optreden, lief gezichtje, zachte schitteroogen en aardig gebabbel stemden hem prettig en opgeruimd, als hij er aan dacht. In het eerst beschuldigde hij zich heftig van ontrouw, als voor zijn geest verscheen het beeld van haar aanminnig figuurtje, bezig en bedrijvig in de veel bewonderde chefswoning; maar langzamerhand verminderden de zelfbeschuldigingen en vermeerderden de welkome verschijningen. Besluiteloosheid deed hem nadenkend op den grond kijken.

De moeder, het niet-antwoorden ongunstig uitleggend, werd korzelig.

« Nu, Piet, ik kan u verzekeren dat ge Marietje eigenlijk niet verdient... » Hij hief het hoofd op en staarde haar peinzend aan. Zijn moeder had gelijk, zei hij bij zichzelven, de nalooper van Bertha Merken was Marietje Broers onwaardig. Hij voelde zich diep vernederd in zijn eigen oogen door zijn liefde, — had hij Bertha nog lief? Neen! Ze was weg, zijn liefde, hoogstens was het nog medelijdende vriendschap wat hij voelde. Kwaad was Bertha niet, daarin had-

den de anderen het mis, redeneerde hij verder, maar een passende vrouw voor hem was het niet. En dus, indien zijn ouders het zoo graag hadden.... Tegen Marietje had hij eigenlijk niets, heelemaal niets. Integendeel, hij mocht haar wel lijden, ja hij hield van haar. Hij had altijd van haar gehouden, vanaf ze als kinderen met elkander speelden, en hij haar partij opnam, als Jan haar plaagde of die durvige Keetje haar wilde hebben aan een gevaarlijk spel. Ze konden het altijd zoo goed, zoo knusjes samen vinden. Ze waren beiden niet heel dapper, en speelden het prettigst met hun beitjes. Heerlijk goede vrienden waren ze, totdat ... totdat de groote en, in zijn achttienjarig jongensoog, fijne en deftige prachtig uitgedoste, laatst-modisch gekapte, op veroveringen glimlachend lonkende Bertha Merken zijn fantazie vervoerde.

Hij kleurde; ja, aan Marietje eigenlijk was hij ontrouw geworden en dus... Maar...

« Maar, moeder, ge spreekt zoo zeker, maar zal Marietje mij willen? Ik ook ben overtuigd dat ze veel te goed is voor mij. »

« Kom, wat vertelt ge nu? » zei de moeder, voor welke de zoon het puikje der jongelui was, nu hij zich volgzaam toonde. « Marietje mag blij zijn als ze zoo'n goeden man, als gij zult zijn, krijgt. En neen zeggen, och heer! het goede meisje heeft u veel te lief. »

Piet werd rood van aangename verrassing.

« Heeft ze me lief, moeder? »

« Nu, Piet, dan zijt ge zoo heel snugger ook niet, als ge dat niet al lang gemerkt hebt, » schertste moeder Vis, die er merkelijk jonger uitzag van plezier dat haar oudste in zoo'n goed vaarwater kwam.

Piet begon zich zoo blij, zoo gelukkig te voelen en lachte als een schooljongen.

« Zal ik Marietje maar vragen voor u? » vervolgde juffrouw Vis, die het maar goed vond de zaak hoe eerder hoe liever te beklinken.

Piet ontwaakte uit zijn prettigen zielstoestand. Mocht hij eigenlijk wel?... Mocht hij?... Hij had Bertha toch zoo goed als trouw beloofd....

« Moet dat zoo gauw, moeder? Nog eventjes wachten, het is zoo'n groote zaak. Nog acht dagen, nog veertien dagen. Vindt ge dat goed? »

Moeder Vis schudde misnoegd het hoofd.

« Ik zie niet in, waarom dat uitstel. Ge hebt Marietje toch om zoo te zeggen uw heele leven gekend. Wees toch niet zoo besluiteloos. Ge bederft uw leven ermee. In alle geval, laat dezen keer mij eens voor u zorgen, mijn jongen. Ge zult er me voor danken later, als ge de gelukkige man zijt van dat allerliefst Marietje, die haar omgeving móét gelukkig maken. Beter meisje ken ik niet, Piet-lief, geloof me, beste jongen, blijf dezen keer bij uw gedachte dat Marietje de geschikte echtgenoote voor u is. »

Piet zat onrustig op zijn stoel te wiegen. De gedachte : trouw aan Bertha, eens gegeven woord aan Bertha, liet hem niet los en pijnigde hem geest en ziel. Hij zou schrijven aan Bertha, haar vragen hem nu, direct te trouwen, ze zou weigeren, en ... en ... hij glimlachte verheugd, hij zou Marietje in de chefswoning brengen. Ja Marietje, maar eerst loyaal afmaken met Bertha.

« Neen, moeder, nu niet. Nog veertien daagjes, moeder, en dan moogt ge spreken met Marietje, als ge dat doen wilt in mijn plaats. Heb nu nog die veertien daagjes geduld, moedertje, en dan bereddert gij dat voor mij. »

Hij vleide en pleitte, en vertrok een half uur later, zijn moeder verheugd, maar met een bang voorgevoel achterlatend, en hij zelf met den voorgenomen brief al half in zijn hoofd.

Het zonnetje schitterde hem vroolijk in de oogen, toen hij buiten kwam uit den zij-ingang, om niet in den winkel door zijn vader aangesproken te worden en gepord om moeder dadelijk naar Marietje te laten gaan. De zon verguldde den wolkenloozen hemel, scheen op de wapperende wimpels en uitzettende zeilen, deed het water glinsteren, verhelderde de straatsteenen en koesterde de zich in haar stralen vermeiende menschen. Blij, als hij het in maanden niet meer was geweest, groette Piet de aan de deur staande buren, knikte en knikte tegen Keetje, die in haar juist geopenden winkel druk een klant bediende, en spoedde zich met zonnig gelaat en lichten tred en hart naar het station toe. Naar Mieldert! naar het vriendelijke Mieldert met de snoezige stationchefswoning en prachtig mooi, heerlijk ruikend, kleurig groeiend en bloeiend stationchefstuintje.

Die ontmoete personen, waar hij maar eventjes kennis aan had, groette en knikte en glimlachte hij toe als oude vrienden. Zijn gelaat was een feest om te bekijken. Hij was vijf centimeter langer geworden en als hij, met den zwier van een dandy, den hoed afnam, schudde hij ongemerkt het lokkig hoofd dat het windje door de lokken speelde en den weligen haardos nog weliger deed voorkomen.

Hem docht, dat de menschen nog nooit zoo aardig voor hem waren geweest. Bijzonder lief was vandaag iedereen.

Eensklaps werd hij rood tot achter z'n ooren en zijn hart klopte dermate dat hem docht een heer, die hem rakelings voorbij kwam, het hooren moest; hij meende Marietje Broers te zien aankomen, in haar frisch-rose katoenen japonnetje. Schuw keek hij rechts en links. Zou hij een zijstraat inslaan? Maar recht doorgaan en een praatje met haar maken zou wel prettig zijn....

Zoo prettig dat hij al zijn moed samenraapte en dóorstapte, hoewel zenuwachtig met de oogen knippend en aan zijn snor friemelend.

He! het was een ander meisje...Wat een teleurstelling...

Aan het station nogmaals groeten en handdrukken en glimlachjes gegeven rechts en links, zoo opgewekt en levenslustig, dat zijn kennissen hem verbaasd aankeken.

In Mieldert uitgestapt.

Vlug naar het bureau, waarvan het al aangestoken licht hem vriendelijk tegenlachte. En als dáarboven nu ook eens licht tegenlachte, het vroolijke schijnsel eener zacht getemperde huiskamerlamp, waarbij Marietje zat... Hij glimlachte en zijn borst ging sneller op en neer.

Om den hoek kwam een dame op het bureel aan, met dichte voilette en opgetuigd haar.

Wat was dat vervelend! hij verlangde naar zijn schrijfstafel en zijn postpapier, de brief voor Parijs moest in inkt, want het antwoord! het antwoord van Bertha! en dan... Hij zag Marietje, in helder vriendelijke japon, bezig trippelen door de suite, de keuken, den tuin, langs duiventil, rozenperk, enz., enz., en weer glimlachte hij zoet ontroerd.

« Dag, Piet! » klonk het brutaal welluidend.

Hij schrok en verbleekte. Onwillekeurig deed hij een stap vooruit en ging in de deur staan, als om haar te belet-

ten binnen te dringen in zijn huiselijk kantoortje, in het kleine vertrek waar nog zweefde de geur van Marietje's jonkvrouwelijke lieftalligheid.

« Hoe gaat het in uw nieuwe woonplaats? » ging Bertha door, want zij was het. Ze sloeg de voilette op, streelde Piet met de fluweelig glanzende oogen en stak hem gul de sterk geparfumeerde, mollige blanke hand toe. « Heel aardig woont ge hier. Allerliefst ziet er vooral de bovenverdieping uit. Snoezig, leuk. Ze zou me mijn heiligste voornemens doen vergeten. »

« Ik meende u juist te vragen, » viel haastig de geschrokken Piet in, « tot een besluit te komen, of ge me trouwen wilt of niet. Vader en moeder... »

Ze stak afwerend de handen uit en glimlachte koket. Dat ze den gedweeën, onderdanigen Piet van vroeger niet meer voorhad, was dadelijk opgemerkt geworden door haar, en dus : « slim zijn! » had ze bij haarzelve gezegd.

« O, Piet, begin niet met uw vader en moeder, die hebben mij altijd gehaat. »

« Dat hebt ge mis, Bertha. Het zijn geen menschen om iemand te haten. »

« O, ja! » dacht Bertha, « Als hij begint te zedepreeken dan ziet het er slecht uit. »

« Wel meenen ze, dat ge een beetje ... een beetje lichtzinnig zijt. »

Bertha lachte vroolijk en tikte Piet met den zilveren knop van haar regenscherm op den schouder.

« Kom, Piet-lief, niet twisten of akelig zijn, niet als gansjes die heerlijke oogenblikken van het wederzien vergrabbelen met onprettigheid. Vertel me liever, of beter laat me eerst binnen. »

Ze gluurde van terzijde naar Piet's plaatsvervanger, die op het perron heen en weer drentelde, en deed een stap in de richting van de deur; en Piet ging met zwaar hart op zij en liet haar voorbij.

Ze nam den stoel waarop Marietje gezeten had. Waarom juist deze, dacht Piet, die in zijn binnenste iets als een steek voelde. Sufferig keek hij toe, dat Bertha met pronkerig gebaar plaats nam, haar breede japon en ruischende rokken uitspreidend, en er het heele vertrekje mee innemend, en

Piet in den neus jagend een sterk parfum, dat hem benevelde en soezerig maakte en hem, alhoewel met tegenzin, aantrekkelijkheid deed vinden in haar nabijzijn.

« Aardig zijt ge hier gehuisd, Piet. Wel zoo'n stationchefswoning staat me allerbest aan. »

Hij streek met de hand over het voorhoofd en zei, droomerig voor zich ziende, het niet wagend te kijken in Bertha's oogen, die hij op zich voelde :

« Als ge er in wilt komen, doe het dan dadelijk, Bertha, en anders ... en anders, Bertha, moesten we maar afbreken, dunkt me. »

Ze hief de handen smeekend omhoog.

« Maar, Piet, wat zegt ge daar? » riep ze uit als in droeve verbazing. « Piet, mijn beste Piet, hoe komt ge aan zoo iets? Trouwen kan ik nu niet.... »

Piet knikte onwillekeurig instemming.

Ze zag het en werd woedend. Had de jonge man opgekeken, hij zou haar oogen hebben zien vlammen en haar tanden de bovenlip tot bloedens toe hebben zien pijnigen.

« Maar afzien van u wil ik niet, » vervolgde ze met onvaste stem, wat Piet toeschreef aan droefheid en hem weekhartig maakte. « Ik kan niet van u afzien, » (ze snaarde haar stem droef en vleiend); « ik houd te veel van u. Het zou mijn dood zijn, en dus, » (ze had tranen in de keel) « omdat ik mijn kinderlijke plichten » (ha! ha! ha! spotte een duiveltje in haar binnenste en voor haar geest bracht hij de verlaten moeder) « vervullen wil » (ze moest zich geweld aandoen om die woorden met ernstig gelaat uit te brengen) « zou ik ongelukkig worden. »

Piet was ontroerd en zijn hart beschuldigde hem van onrecht jegens Bertha.

« Kom, Bertha, zoo erg is het niet. Ik kan best niet de man voor u zijn, en iemand uit uwe tegenwoordige omgeving maakt u misschien veel gelukkiger. »

Ze bedekte haar oogen met haar fijn zakdoekje en schudde ontkennend het hoofd.

« Het is best mogelijk, Bertha, want werkelijk zooveel van mij houden, als ge zegt, doet ge eigenlijk toch niet. »

« O! » schreide ze, en het was alsof ze heftig snikte.

Piet begon de positie onaangenaam te vinden. Daar

moest zijn plaatsvervanger of iemand anders hem zien met met eene weenende jonge dame op zijn bureau! Zenuwachtig keek hij rechts en links.

« Kom, Bertha, schrei nu niet. »

Ze snikte hoorbaar. Hij werd radeloos.

« Gunst, Bertha, wees nu toch niet kinderachtig. Laten we de zaak nu eens kalm bepraten. »

« Hi! hi! hi! ik die zooveel van u houd! » schokte ze uit de keel. « Ik die een verre reis heb gemaakt om u weer te zien. Oooh.... » Het leek dat ze het op de zenuwen ging krijgen.

« Ik geloof u, Bertha, ik geloof u, maar hoor eens. »

« Moet ik dat voor belooning ontvangen voor al mijn liefde! Is dat gezworen trouw? » Piet wist niet ooit te hebben gezworen. « O die mannen! En ik die dacht op u te kunnen bouwen!... »

Piet's hart werd hoe langer hoe zwaarder. Als ze dan zóóveel van hem hield....

« Wees toch kalm, Bertha. Luister dan toch. Ik kan niet blijven wachten... »

« Waarom niet! Ik wacht toch ook. Ge zoudt wel op me wachten, als ge maar een beetje voor me hadt van de liefde waaraan gij me wildet doen gelooven. »

« Heusch, Bertha, ik heb u lief, » betuigde Piet, zonder veel overtuiging. « Maar zie eens, ik kan hier niet ongetrouwd blijven. »

« Waarom niet eenigen tijd? »

« Ja nu, eenigen tijd, » gaf Piet wankelend toe, versuft door den benevelenden parfum, de schitterende oogen, de vleistem en de druppelende tranen.

De zakdoek ging van de oogen en de vleiendste, streelendste glimlach van Bertha Merken schitterde hem tegen, en nam weg wat nog van helderheid was in zijn doezelig, ontredderd brein.

« Als ge me belooft het verblijf met uw vader niet meer te lang te maken, dan wil ik op u wachten! » klonk het klankloos. « Ge weet dat ik veel van u houd. En dat ik dacht aan afbreken, kunt ge mij niet kwalijk nemen : ge moet bekennen dat, tot vandaag, alle aanhaligheid van mijnen kant is gekomen. »

Ze liet hem geen tijd tot verdere opmerkingen en pakte hem dadelijk vast met :

« O, Piet, ge zijt de liefste, beste Piet, die me trouw blijft tot in eeuwigheid! »

Hij knikte, maar zonder vreugde, eerder droevig, gelaten.

« En zoo gauw mijn taak in Parijs afgeloopen is, trouwen we. »

Hij knikte met dezelfde gemoedsstemming.

« En tot zoolang reken ik op de trouw van den eerlijken Piet Vis. »

« Ja, Bertha, » antwoordde hij met ernstige, plechtig belovende stem.

Ze praatte nog eenigen tijd met hem, glimlachte hem in een namaak van de vorige liefde, in een atmosfeer van zinsbegoocheling, en vertrok met den eerstkomenden trein, hem achterlatend verliefd en ontevreden te gelijk.

IX

Terwijl Bertha Merken te Smolde verlegen naar het loket sloop om een kaartje te nemen voor Mieldert, ging Hélène Merken, langs een omweg van achterstraatjes, naar de woning harer moeder. Ze kende de buurt maar slecht en moest lang vragen. Nieuwsgierig aangekeken door man, vrouw of kind uit de volksklasse, die niet gewoon waren zoo'n mooi gekleede dame rond hun verblijven te ontmoeten. Meermalen was ze op het punt schuw terug te keeren, maar wat zou Chené zeggen, hij zoo flink en karaktervol? Verlegen, met hoogroode kleur vroeg ze verder, tot ze ten langen laatste aanlandde voor de deur der kamer, echter niet zonder nog eerst afgesnauwd te zijn geworden en brutaal aangegaapt door de haar-indentiteit-vermoedende huiseigenares.

Lang was de weg geweest, maar het langst viel haar het bestijgen van die vijf-en-twintig vermolmde treden naar de tweede verdieping leidend.

Haar hart klopte angstig, snel en hard, onvast tikte de vinger tegen het verflooze hout. Dit was dik en liet het zachte geluid niet doordringen tot de binnenzittende.

Er volgde dan ook geen antwoord.

« *Zou* ze er niet zijn? » schrok het meisje. « Weer dien weg maken later? Waar zoo lang blijven? »

Ze huiverde van de stad in te moeten gaan, en haar oog zocht in de duistere gang een donker schuilplekje.

Ze schrok weer en verschoot van kleur, binnen verschoof men een stoel.

Ze wachtte een oogenblik om het bonzend hart een weinig te laten bedaren en weer ging de vinger kloppend tegen de deur, ditmaal harder.

« Binnen! » klonk het hard en krassend.

Nogmaals moest Hélène een minuut poozen, eer ze den moed vond om den waggelenden deurknop om te draaien.

« Binnen! » herhaalde de stem in de kamer nu ongeduldig.

De bevende hand deed den knop omgaan en met gebogen hoofd trad het meisje binnen.

Juffrouw Merken keerde het hoofd om.

Hélène zag de oude vrouw op den biezen stoel, zag den hoop naaigoed, waarover het grijze, onordelijk gekapt hoofd zoo juist gebogen was geweest, zag de ineengedoken gestalte, de fletse oogen, het verouderd, vermagerd, gerimpeld gelaat, en bleef schuldbewust staan op den drempel.

« Mama, » kwam er verlegen.

Antwoord volgde niet; de vrouw zat er stijf en roerloos, zwaar ademhalend, en starre oogen keken het meisje aan.

« Mama, ik kom u even opzoeken, » hernam Hélène fluisterend als bang om de sombere stormvoorspellende stilte te verbreken.

Er kwam leven in de onbeweeglijke gestalte.

Ze haalde diep adem, mat woedend het meisje van top tot teen, draaide het hoofd om en boog het over het naaiwerk.

Sterker dan ooit voelde Hélène lust om weg te loopen. Ze beefde over het heele lichaam. O, wat had Chené van haar verlangd!... Chené! die naam herinnerde haar aan zijn woorden van zacht en onderdanig te zijn, als ze tegenover de gehoonde moeder zou staan.

Weer moed verzameld!

« Mama, ik wilde u vergiffenis vragen, » stamelde ze.

De vrouw keerde zich om, haar oogen gingen fel over haar dochter.

« Zoo, komt ge eindelijk! » kwam er schel van tusschen de trillende, saamgenepen lippen. « Het is niet te gauw. Waarvoor hebt ge me noodig? Noodig! » ze lachte schril. « Wat zou zoo'n fijne dame doen op een zolderkamer! U vergasten aan mijn armoede misschien? Zoo erg is die niet. Misschien zijn het anders maar geleende veeren, die ge aanhebt, en zijt ge blij een boterham van me te krijgen. » De laatste woorden zei ze met verzachte stem en keek daarbij Hélène onderzoekend aan.

Deze stond nog altijd op den drempel.

Ze bemerkte nu de deemoedige houding en de tranen in 's meisjes oogen.

« Ge moogt wel binnenkomen, » klonk het ruw-zacht. « Ik zal u niets doen, alhoewel ge een pak slaag goed verdiend hebt. Toe, zeg, waar zijn de anderen? Spreek op en sta daar niet alsof ge de tong kwijt zijt. Maar den oude wil ik niet terug hebben. Uw zuster mag komen, maar de oude, neen. »

Ze werd weer heftig en had zulke vreemde, wilde oogen, dat Hélène verontrust slechts aarzelend plaats nam op den stoel door haar moeder snibbig toegeschoven.

« Ik ben alleen, mama, » onderbrak ze snel. « We hebben het niet slecht in Parijs, en ik ben hier naartoe gekomen alleen om u op te zoeken. »

« Zoo, » bromde de vrouw niet onvriendelijk, « alleen om mij op te zoeken? »

« Ja, » zei en knikte Hélène, het eindelijk wagend vriendelijk te glimlachen.

Wat de vrouw aan moederliefde bezat kwam boven. Ze legde de bewerkte hand op het zijige haar en zei teeder :

« Ge zijt nog zoo kwaad niet, Hélènetje... En nu blijft ge hier? »

Hélène verwachtte die vraag en had er zich op voorbereid.

« Neen, maar binnen kort kom ik u halen. Ik kom u voorstellen bij mij te komen, zoo gauw ik een eigen bestaan heb; ik ga een vak leeren. »

« Ge kunt dat hier ook doen, » meende de vrouw misnoegd.

« Ja, maar, mama, kijk eens, na het failliet moet het niet prettig zijn hier te wonen. »

« Ik woon er toch ook, » morde ze, terwijl haar oogen weer begonnen woest te schitteren.

« Dat is waar, mama, en als ge het absoluut wilt, » gaf Hélène in schijn toe, want naar Parijs terug te keeren was ze vast besloten, « zal ik hier blijven; maar daarginder zal ik veel spoediger in staat zijn geld te verdienen voor ons beiden. Misschien al binnen een jaartje, en dan verlaat ge Smolde. »

De oude vrouw schudde heftig het hoofd.

« Neen, neen, ik ga niet naar Parijs, ik ben bang in Parijs, » hortte ze uit, de magere handen uitstekend als om af te weren het spook der groote, vreemde stad, het spook dat dreigend opdoemde voor haar verzwakten geest, dat haar droomend en wakend vervolgd had sedert het haar man en kinderen tot zich getrokken had. « Ik blijf in Smolde, » verklaarde ze met koppige hoofdbeweging en rillend van angst voor het monster met den verzwelgenden muil

Hélène vergat alles om slechts te denken aan dicht bij Chené te zijn.

« Naar Smolde terugkomen! neen dat gaat niet, dat kan ik niet, dat doe ik niet. »

Het woord was er uit.

« Zoo, dat doet ge niet, » stoof juffrouw Merken op. « Om me te tergen en te sarren zijt ge hier gekomen. Nu doorzie ik de comedie. Er uit, slechte dochter! Er uit, zeg ik u! »

Dreigend, met vlammende oogen en hoogrood gelaat stond ze voor het meisje en wees naar de deur.

Verschrikt vloog Hélène overeind, ze zag haar misslag in, maar toegeven, ... neen, dat niet! ze kon niet, ze zou niet, ze wou niet uit Parijs!...

Maar wat zou Chené zeggen, bij het vertellen van zoo'n bezoekverloop? Ze maakte zich klein en smeekend :

« Mama, ik zal zien, maar heusch, ge moet toch ook begrijpen, dat het heel onprettig zou zijn terug te keeren in Smolde. »

« Ge zijt zoo gemeen geweest van weg te loopen, ge moogt wel zoo dapper zijn van ongelijk te erkennen, » wees haar, met donkeren blik de vrouw terecht.

« Dat is waar, mama. Nu, ik zal zien, misschien kom ik me al spoedig hier plaatsen, » gaf Hélène toe, bang geworden voor de opgewonden moeder.

« Belooft ge me dat? »

« Ja, » volgde er, maar schoorvoetend.

De vrouw werd wantrouwig. Ze keek het meisje scherp aan. « Meent ge dat? »

« Waarom niet? » zei Hélène wrevelig, maar verbleekend onder den leugensluier, waarmee ze haar gevoelens trachtte te verbergen. « Ik meen zeker wat ik zeg. »

De vrouw schudde het hoofd.

« Neen, ge meent het niet. Ik lees het op uw gezicht. Ge kunt nog niet zoo schaamteloos liegen als uw zuster. Gij komt niet terug naar Smolde, en ik wil niet naar Parijs, » kreet ze stampvoetend. « O, Lenetje, ga niet terug! » smeekte ze handenwringend en met tranen in de verzwakte oogen. « Ga niet terug, want terugkomen doet ge niet .. »

« Jawel, jawel, » haastigde Hélène.

De oogen der vrouw flikkerden, woest greep ze het meisje bij den arm en kneep den dunnen pols als tusschen een schroef.

« Lieg niet! » siste ze, het woedend gelaat dicht bij dat harer dochter brengend, « ik zou u kunnen vermorzelen. Ik zie aan uw gezicht dat ge niet terugkomt, en wat u in die vermaledijde stad van mij afhoudt, dat vervloek ik! Ik vervloek het, hoort ge! Drie, vier, vijf maal! zoo veel ik kan! Ik vervloek het, vervloek het, vervloek het! »

Hélène was een bezwijming nabij; ze dacht aan Chené, aan haar liefde, aan haar toekomstdroom. Ze beefde van het hoofd tot de voeten, haar tanden klapperden, ze moest zich aan het ledekant vasthouden om niet te vallen.

Het gelaat van juffrouw Merken ontspande zich. Ze greep het meisje bij de schouders en zoende haar heftig.

« Ik meen het niet zoo erg, Lenetje, werkelijk niet. Maar ga niet weg, blijf bij mij. Ge zult het niet slecht hebben. Ik kan een veel mooiere kamer betalen, ik heb genoeg te naaien, en goed betaald werk ook. Ik zal het prettig en mooi voor u maken, Lenetje, en lekker te eten krijgt ge ook. Verlaat uw moeder niet meer, nu ge eens zijt teruggekomen. Toe, Lène!... Zie hoe klein en min ik me voor u maak, »

ze viel op de knieën voor het meisje, « en zoo zal het voortaan altijd zijn. Ik zal altijd lief en goed en zacht voor u zijn. Werken hoeft ge niet, ik zal het doen voor ons beiden. Het is het verdriet dat me boos en overstuur maakt, het zou me krankzinnig doen worden ; maar als ge bij me blijft, word ik goed en vroolijk van plezier. Toe, Lenetje, toe blijf hier, lieveling!... »

Hélène schudde onwillig het hoofd, haar oogen gingen door de treurige, slecht verlichte kamer, over de ineengedoken, verarmde moeder, in den duisteren nacht van de stille, kleine stad en spraken van tegenzin.

« In alle geval gaat dat niet opeens, mama, » aarzelde ze, met de oogen een gemakkelijken uittocht zoekend en haar losgeraakten hoed bereids vastspeldend.

De vrouw hief smeekhanden naar haar op.

« Toe, Lenetje, toe blijf bij mij, lievertje! »

« Eerst moet ik toch een vak leeren, mama, ik kan toch niet u den kost laten verdienen. Bepaald, mama, dat is veel beter, dat zult ge later zelve toegeven. »

Ze was opgestaan en richtte zich naar de deur.

De vrouw kroop haar op de knieën na, met opgeheven handen biddend :

« Toe, Lenetje, lieveling, blijf bij mij.... Ik zal uw meid, uw slavin zijn. Toe, Lenetje, toe.... »

De deur was bereikt. Vlug werd de deurknop omgedraaid en het meisje stond in de gang.

« Toe, Lenetje, ga niet weg, blijf bij mij, Lenetje, ik ben toch uw moeder. Lenetje, ga niet weg. Kom terug... » klonk het meisje nog na, dat de trap afholde, en klonk haar nog in de ooren, toen ze na een slapeloozen nacht te Parijs uit den trein stapte met haar zuster, die den heelen nacht gecoquetteerd had met een knap uitzienden reiziger.

X

« Ik herken in u mijn jongen niet, Piet, dat zeg ik u, » verklaarde Kees Vis, rollend met zijn ronde oogjes en zijn rood hoofd schuddend als een kalkoensche haan. « Ik verwed er een bezending kaas om, dat er van de Merkens in zit. Gelooven kon ik het niet, toen men mij kwam vertellen dat die prul van een Bertha bij u was geweeet... »

« Bij Piet geweest? » onderbrak moeder Vis, die haar ooren niet wilde gelooven. « Toch niet bij Piet? »

« Ondervraag meneer zelf, » verwees de vischkoopman. « Ge leest het antwoord op zijn gezicht. »

Piet was inderdaad bleek geworden van schrik en zat roerloos op zijn stoel. Hij durfde niet opkijken van verlegenheid en schuldbesef, want Bertha was nauwelijks vertrokken, het liegend madonna-gezicht uit zijn oog, de streelende vleistem uit zijn oor, of de bewustheid was doorgedrongen tot zijn hart en verstand, dat hij die belofte niet had moeten doen, en ... dat hij zich had laten beetnemen.

« Daar geloof ik niets van, » zei beslist Keetje, die ter hulpe van haar broer was gesneld, toen ze hem zag gaan naar haar ouders, waar ze wist, dat hij zou worden onder handen genomen. « Piet weet wel beter. »

« Nu, ontken het, » schamperde de vader, zich hoe langer hoe meer opwindend, « ontken het, meneer, als ge durft. Ik zie het aan uw gezicht, dat ge een braaf, heerlijk, lief, — wat zeg ik? » zijn stem was donder geworden en trilde van verontwaardiging, « een engel van een meisje, een parel, een diamant, een juweel, een meisje ... een meisje ... bijna zoo goed als uw moeder, om zoo te zeggen, niet wilt hebben. »

« Wel, vader, » onderbrak Keetje, het hoofd in den nek werpend in rechtmatige verontwaardiging over een woord, beleedigend voor een waardig lid harer sekse, « het is niet zeker dat Marietje Piet wil hebben. Ze zit niet op hem te wachten. Ze kan er veel betere krijgen als onzen Piet. »

« Gelijk hebt ge, meisje, gelijk, » gaf Kees Vis toe. « Weet ge wat uw broer is? Een stommerik, een uilskuiken, die eigenlijk niet beter verdient als zoo'n meid van Merken. » Hij schrok over zijn eigen woorden. Hij sloeg zich voor het voorhoofd dat moeder en dochter opschrokken, viel op een stoel neer en snikte. « Als hij niet van mijn bloed was, » kwam er zoo diep bedroefd uit, dat het Piet door de ziel sneed en hij zich wrong onder de pijn. « Maar te denken, dat een jongen zoo'n bedriegers-dochter, zoo'n uit het moederlijk huis weggeloopen, eer- en Godvergeten schepsel voor vrouw zou hebben... »

« Kom, vader, wat overdrijft ge alles, » troostte moeder Vis, hoewel ook haar hart vol narigheid was; want ze zag

wel aan Piet, dat haar man goed geraden had en haar jongen, och Hemel! — de zuchten propten zich in haar keel — bij zoo'n Bertha z'n levensgeluk ging halen. « Ge ziet de zaken veel te zwart in. Als Piet geen lust heeft om te trouwen ... »

« Jawel, dat heeft hij wel, » onderbrak de man, « maar niet met een fatsoenlijk meisje. »

« Toch, vader, is hij al te veel een zoon van zijn rechtschapen vader om goed te weten welke vrouw hij kiezen moet. »

Ze knikte tegen Piet en beduidde hem heen te gaan. De jonge man stond op.

« Halt! Eerst belooft ge mij die Bertha Merken niet te trouwen! » liet de oude man gebiedend hooren.

De jonge statieoverste was doodsbleek.

« Ik weet niet, wat ge toch tegen Bertha Merken hebt, » aarzelde hij onhandig uit. « Er is heelemaal niets op het meisje aan te merken, als dat ze met haar vader meeging in plaats van bij haar moeder te blijven. »

« Foei, Piet!!! » klonk het tegelijk uit de twee vrouwenmonden, en Keetje verbleekte van schrik, want zoo'n antwoord had ze niet verwacht van haar broer.

« Hoor me dat jongmensch eens aan! Die neemt het op voor Bertha Merken! Wat zei ik u? » kreet de vischkoopman. « Zoo iemand komt ons nog de les lezen. Het is om een ongeluk te krijgen van ergernis. Kort en goed, een tweede en laatste maal : Ge belooft me Bertha Merken niet te trouwen? Vooruit en zonder omwegen! »

« Niet zoo haastig, Kees, niet zoo haastig, » kalmde moeder Vis, die geen goed einde voorzag aan den twist en in alle geval te harde woorden van beide kanten poogde te voorkomen. « Geef Piet eenige dagen om op z'n eentje zoo'n ernstige zaak te overdenken. »

« Geen dag, geen uur, » stoof de man op buiten zich zelven van verdriet. « Antwoord en dadelijk. »

« Neen! » verklaarde Piet, geen uitweg ziende en zich opwindend bij gebrek aan een argument. « Ik laat me niet voorschrijven wie ik wel en wie ik niet moet trouwen. » En met die woorden liep hij de deur uit, zijn stoel omverwerpend.

« Dan hoeft ge ook geen voet meer over uw ouders'

drempel te zetten! Onthoud dat!!! » riep de vader den zoon na, de gang in, opdat dezen de woorden niet zouden ontgaan.

Toen strompelde de man naar zijn stoel terug en liet er zich snikkend op neer, nu niet getroost door vrouw en dochter, want de eerste stond in doffe wanhoop te schreien achter haar schort en bij de tweede rolden dikke tranen over de wangen. En de vriendelijke huiskamer, waar alles verhaalde van ouder- en kinderliefde, van vrede en eendracht, van huiselijk geluk, waar het zonnetje zoo graag kwam spelen tusschen de ouderwetsche pendule en de dito kandelabers en het twaalftal portretjes op den schoorsteenmantel, over de gastvrije tafel, met het gebloemd wollen tafelkleed, en de vroolijke, opgewekte gezichten van ouders en kinderen, de geliefde huiskamer zag er nu somber en troosteloos en wanordelijk uit, ja, als na een vechtpartij, meende overdrijvend juffrouw Vis, wie het voorkwam dat het geluk er voor altijd verdwenen was, na het tooneel er zoo juist afgespeeld.

XI

« Zuster, » roept zacht Hélène Merken, wier mager gezicht met roode koortsjukbeenderen rust op een hospitaaloorkussen in de pret- en ijdelheidstad, verlaten voor die harer moeder.

« Wat is er, kindje? » vraagt de kleine chère Sœur, zich omdraaiend naar de Hollandaise. « Een enkel woordje maar! » zegt ze den dreigvinger opstekend, « ge kent het verbod van den dokter. »

Hélène met den mond vol ijs, wat ze gewillig kraakt, want och! ze wordt zoo graag beter, knikt ja en zucht in der liefdezuster oor, dat tegemoetkomend den mond der zieke nadert :

« Wat dunkt u, zou mama niet kunnen hier zijn? Misschien komt ze wel niet; ik heb zoo leelijk tegenover haar gehandeld. »

« Toch, liefje, uw moeder komt zeker. Maar rustig zijn om beter te worden! » waarschuwt de verpleegster, terwijl ze het kussen weer eens recht schikt.

Hélène's lippen, rood van de koorts en vochtig van het

moedig vergruizeld ijs, vertrekken zich tot een droeven glimlach.

« Zou ik nog beter kunnen worden,zuster? Ik voel me...»

« Als ge zooveel praat, neen, neen, » knort de chère Sœur, « dan geeft ge weer bloed op, en dat is niet goed. »

Hélène schudt het hoofd.

« Maar zuster, » smeekt ze, Sœur Justine, die zich verwijderen wil bij den sluier vasthoudend, « tobben doet me meer kwaad als een beetje voorzichtig spreken. Meent ge dat ik sterven ga? Beter was het misschien wel, » zegt ze peinzend.

Sœur Justine keek haar zieke vorschend aan.

« Me dunkt, ge zijt een braaf zieltje, maar is uw deugd niet in gevaar op het atelier? »

's Meisjes oogen ontmoeten die der kloosterlinge.

« Overal een beetje, zuster, » geeft ze toe met verhoogde kleur. « Het sterven zal ik beschouwen als een straf en toch ook als een gunst. Want van hieruit, waar ik mij zoo goed kan voorbereiden, naar de eeuwigheid te gaan is toch een gunst, is 't niet? En zoo jong te sterven ... Ach! ik had zoo gehoopt op een beetje geluk. Verdienen doe ik het niet, » zucht ze, « want ik heb zeer zwaar gezondigd jegens mijn moeder. Bij haar wilde ik niet blijven : ik verachtte haar smeekingen, die me 's nachts nog dikwijls vervolgen, om terug te keeren naar Parijs, dat eigenlijk niets voor me heeft gehad als een groote teleurstelling en een atelier waar mijn ziel gevaar liep en mijn lichaam te gronde is gegaan. »

Het moede hoofd zocht rust op het kussen en de groote oogen staarden treurig en als troostvragend de moederlijk goede Sœur Justine aan.

« De goede God weet wat voor ons het beste is, Hélènetje, » troost de zuster, want een andere zieke eischt dadelijk verpleging. « Zie, » keert ze zich om, « hoe goed Hij aan u denkt, daar komt uw zuster met wie ge over uw moeder praten kunt. Maar voorzichtig, hoor! »

« Kijk me daar die dame eens aan, » fluistert de overbuur van Hélène tot haar vriendin, naar Bertha Merken wijzend, « kijk eens hoe rijk opgetuigd. En haar vader zit ook deftig in de spullen. En dan laten ze hun dochter en zuster naar het hospitaal brengen. Bij mij hebben ze het laatste stuk naar *ma tante* gebracht vóór ze me lieten gaan. »

Inderdaad, Merken en zijn dochter Bertha hadden er dadelijk werk van gemaakt om Hélène gratis in een ziekenhuis te krijgen, toen deze op een wintermorgen plotseling een bloedspuwing kreeg, die door den dokter als de eerste uiting van tering verklaard werd.

Zoo spoedig mogelijk werd ze uit de woning van haar vader vervoerd naar een armenziekenzaal. Sœur Justine bevroedde niet hoe smartelijk dan ook de verwijzing naar haar zuster was voor de door zwakte en hulpeloosheid teergevoelig geworden Hélène. Hard had ze de handelwijze harer naaste verwanten gevoeld: sterven, en sterven eenzaam en verlaten, zonder de liefde van vader, zuster en ... Chené, die sedert haar terugkeer uit Smolde koeler en koeler was geworden.

Maar een diepen blik in haar binnenste had ze er ook door leeren slaan : de straf was verdiend, verzuchtte ze, gedurig aan haar moeder denkend.

« Bertha, hoort ge niets meer van Piet Vis? » vroeg ze na de eerste begroeting.

Bertha Merken lachte vroolijk.

« Jawel, gister kreeg ik weer eens een brief van den stakkert. Hij maakt zich anders merkelijk minder druk voor me als vroeger. Maar zijn woord houden van te wachten doet hij beloonenswaardig. »

Hélène keek haar zuster verrast aan.

« Denkt ge hem te trouwen? »

De toegesprokene lachte luid.

« Zijt ge mal? Ik verwacht dat Sauvage vandaag of morgen toebijt, en dan word ik patronne van de *Grands magasins du Paradis des Dames*. »

« Dan laat ge het weten aan Piet, is 't niet, Bertha? Dan kan hij trouwen met Marietje Broers, als die hem nog hebben wil. »

« Ik denk er geen oogenblik aan, » lacht het meisje. « Hij mag wat straf hebben voor zijn voornemen van mij op te geven. Laat hem maar zoo lang mogelijk uitkijken op zijn duiventil en overhoop liggen met zijn oude lui. Het schijnt dat die heelemaal kwade vrienden met hem zijn, en zijn broers en zusters ook. Ze moeten lont hebben geroken van mijn bezoek aan hem, en nu houdt alleen Keetje een beetje, stiekem, met hem aan. »

« Foei, Bertha, dat is leelijk van u. Daar zult ge later og veel spijt van hebben, als ge eens dicht bij uw dood zijt, zooals ik. »

« Zijt ge mal, onzin. Ge moet niet zoo kinderachtig spreken. 'n Mensch kan maar plezier hebben in z'n leven, en ik wil plezier maken zooveel ik kan. »

« Als ge eens wist, hoeveel spijt ik heb van bij mama weggeloopen te zijn. Die zonde drukt me zoo zwaar. »

« Lieve Hemel! wees niet zoo sentimenteel. Ik heb er heelemaal geen spijt van, en zou voor geen geld teruggaan naar dat akelig gat van Smolde. Het is veel te prettig hier. »

Hélène zuchtte.

« Als ge geëngageerd raakt met Sauvage, wilt gij het Piet dan niet laten weten om mij plezier te doen? Het zal de eenige en alleenige gunst zijn, die ik vragen zal vóór mijn dood. En dood zijn zal ik gauw. »

Het woord dood klonk Bertha Merken onprettig, het stemde haar onbehaaglijk.

« Ge kunt wat zeuren. Houd toch op met uw dood en sterven. Ge zult wel weer beter worden. Ik zou niet weten waarom mij het genoegen te ontzeggen van dien onnoozelen Piet Vis wat te plagen. »

« Ge doet er kwaad mee. Toe, Bertha, doe dat voor mij. Ik kan niet meer schrijven, mijn vingers willen niet meer, en ik zou niet weten wien te vragen het voor mij te doen. Niemand bezoekt me als gij en papa. »

« Als ge durft! » stoof haar zuster op. « Als ge me niet gauw belooft Piet Vis hoegenaamd niets te laten weten van wat mij aangaat, zet ik geen voet meer hier. Niets hoegenaamd niets, verstaat ge!... Goede Hemel! » kreet ze, « daar hebt ge het oude mensch uit Smolde! » De deur was opengegaan en in de opening stond de gebogen, afgetakelde juffrouw Merken. « Nu, ik laat u alleen het plezier haar te verwelkomen. »

Ze stond haastig op en wilde wegsluipen; Hélène de beweging ziende, richtte zich heftig op en greep haar met één hand bij de mouw, terwijl ze met de andere de naderende moeder toewuifde.

De inspanning en de ontroering was te veel, bijna gelijktijdig ging de rechterhand naar beneden en liet de linker

het kleedingstuk los, het hoofd ging achterover en een bloedgolf kleurde de witte bedsprei rood.

Bertha Merken liet een gil, ze bedekte de oogen met de handen en kreet :

« Ik zal het doen, Hélène, ik zal het doen. Heusch, ik zal zelf Piet Vis ontslaan van zijn belofte. Brrr, hoe akelig.»

Juffrouw Merken was het bed genaderd en stotterde, nu heelemaal van streek tengevolge van den toestand, waarin ze Hélène aantrof :

« Toe, Lenetje, toe. Doe niet, Lenetje, doe niet. » En « Ik wilde niet naar Parijs en nu kom ik toch, wat zegt ge daarvan, Lenetje? Toe, ge zegt niets. Maar nu gaat ge mee terug nietwaar, Lenetje? Ge gaat mee terug, is 't niet, Lenetje, is 't niet? »

Toen een tiental dagen later, juffrouw Merken zat aan het bed, waarop Hélène den laatsten snik aan 't geven was, kwam Bertha opgedirkt de stervende haar verloving met Sauvage meedeelen, en den dag daaropvolgend frommelde Piet Vis, het gelaat hoogrood gekleurd van schaamte, tot een bal den brief, die hem ontsloeg van zijn trouwbelofte aan Bertha Merken, en die hem liet lezen in dezer ziel.

« Bah! wat een meisje, » mompelde hij met verachting, het schrijven in de papiermand werpend. « Zou ik me niet moeten schamen Marietje nog te vragen? »

Eenige weken later bescheen het zonneke weer lachende, gelukkige gezichten in des vischkoopmans huiskamer, en gluurde het ten huize van Jan en Keetje Broers, in een frissche, vriendelijke kamer, waar juffrouw Merken woonde sedert haar terugkeer uit Parijs, van waar ze was weergekomen een beetje meer verzwakt van geestvermogens, maar zacht en gewillig en opfleurend alsof een zonnestraal haar verkwikte, als zij het had over haar jongste dochter, die toch zoo lief en zoo goed voor haar was.

JULIE RUSSEL.

DUITSCHE MODERNEN

In deze bladzijden bedoel ik niets meer dan een kennismaking met Duitsche lyriekers en lyriek sedert 1880. Om maar enkel een schets te geven van de Duitsche letterkunde op elk gebied — drama, roman, poëzie — zou mijn opstel te omvangrijk worden en ik zou te veel moeten de critici napraten zonder mijn persoonlijke belezenheid te kunnen raadplegen.

Een goed afgelijnd kunst-programma hebben de moderne Duitsche dichters niet. Wanneer we hun literarische omwenteling vergelijken met de nieuwe kunstbeweging, die om dezelfde jaren in Noord-Nederland ontstond en tot Vlaanderen oversloeg, moeten we bekennen dat de oorlog-bazuinende woorden van Kloos — hoe onbegrijpelijk zij ook vaak vóórkomen — toch heel wat meer gezonden zin bevatten, dan de onontwarbare redenen waarmede Hermann Konradi de herboorte der Duitsche literatuur inleidt in zijn *Moderne Dichtercharaktere*. Hij schrijft daar o. a. aldus :

« De geest die ons tot zingen en spreken aandrijft, moet zich zijn eigen bed graven, want hij is de geest der weer ontwaakte nationaliteit. Hij is van Germaanschen aard en heeft al dat vreemde klatergoud en vertoon niet noodig. Hij is zoo rijk, zoo diep, zoo veelzijdig dat op onze lier alle geluiden, alle tonen kunnen klinken indien hij in zijn oneindigheid en oorspronkelijkheid ons heel en gansch beheerscht. Dan zullen wij eindelijk ophouden dwaze, lichtzinnige deugniet-liederen en valsche speelmans-tonen het publiek vóor te zingen, dan zal die zalig-onzalige, menschelijk-goddelijke, geweldige drift van een Faust weder over ons komen en ons al dat onnoozel gepraat laten vergeten, ons weder laten gelooven in de wereld en de menschen, ons het komiek narrenkleed afrukken en op onze schouderen den vorstelijken mantel van de groote en echte dichters werpen — den mantel die met zijn vlerken ons naar de bergkruinen voert waar licht en vrijheid heerschen, die ons laat afdalen naar de afgronden waar armen en zwervers klagen en lijden, om hen te troosten en op de bloed-druipende wonden balsem te leggen. »

Nog verschillende bladzijden met even hoogdravende periodes zou ik den lezer kunnen vóorleggen.

De omwenteling was aangepredikt alhoewel men niet goed begreep waarom, en met heel onheusche uitdagingen en beleedigingen werden de anderen verzocht van den Parnassus af te komen en hun plaats te laten innemen door jonge genieën. In het verguizen waren zij onze *generatie van '80* nog ver vooruit; in Nederland heeft toch iedereen ten minste voor Vondel zijn eerbied behouden, maar in Duitschland dierven zij Gœthe soms aan, scholden Schiller voor een dwazerik, verweten Hebbel dat hij een ziekelijk, misboortig schepsel was,en nog wranger smaadwoorden hadden zij over voor de levende dichters.In hun onbezonnen waanzin wilden die jonge lui — want velen waren pas de twintig voorbij — met alles wat de kunst tot nog toe geleverd had, afbreken, en — om de nieuwsgierigheid op te wekken — hun werk met veel gebaar en beslag de wereld verkondigen. Zij riepen ook luidop dat er waarheid en gevoel ontbrak, maar wie met de Duitsche poëzie een weinig bekend is, moet dadelijk toegeven dat zij onbeschroomd aan 't liegen waren. Want zijn Heine, Lenau, Greif, Weber, Geibel e. a. geen sterke gevoeldichters? Hun gevoel hebben zij niet altijd zoo plechtig met kleurengloed en beeldenrijkdom uitgedrukt en zij vermeiden zich evenmin in statig-deinenden rythme om hun gewaarwordingen op den golfslag van het woord te wiegen : dit bekennen we, doch in de lyriek blijft dit immer bij-zaak, want gevoelsintensiteit is haar hoofdvereischte. De mannen van *Jong Duitschland* hebben echter van de bij-zaak een hoofdzaak gemaakt en zoo komt hun schelden ons niet langer verwonderlijk vóor.

Een kunst afbreken is nog geen kunst scheppen.Zooals ik daareven zei heeft de moderne dichtkunst van Duitschland geen waar kunstprogramma. Zij schreven wel veel dat zij het zóo en zóo moesten doen, maar begrepen noch hun eigen noch elkanders gezegden. Ze gevoelden dat een kunst opbouwen heel wat meer begaafdheid vergt dan een kunst afbreken, en als onmachtige pygmeën sloegen zij de blikken over de grenzen van hun land om te zien of er soms elders geen groote mannen leefden van wie zij iets konden afleeren, en wier kunst zij als zelfgevonden nieuwigheid in hun va-

derland zouden kunnen binnenbrengen. Hun eigen groote mannen hadden zij verwenscht, en vreemdelingen, die het dikwijls minder verdienden, verhieven zij tot de wolken. De proza-schrijvers beriepen zich vooral op de verdienste der Russen en der Franschen : Tourgenjeff, Dostoievsky, de Maupassant, Prévost en Zola, en door den steeds meer overwegenden Franschen invloed heeft Duitschland thans door zijn laag-realistische, pornografische romans aan zijn Westerburen niets te benijden (1); de dichters hielden vooral den ontucht-lovenden d'Annunzio, den naturalist Strindberg en de symbolisten Verlaine en Mallarmé als na te volgen voorbeelden. Ook blijkt Maeterlinck door zijn stuk : *Monna Vanna*, dat in Duitschland grooten bijval bekwam, op de dramatische beweging te hebben ingewerkt. De lyriek die daar meer dan in een ander land aan verhalen, märchen en balladen rijk is, moest zich nu van dat alles ontmaken ; zij mocht nog slechts een uiting zijn van stemmingen en indrukken. Noodzakelijk moest zij zoo ingekrompen worden tot een volslagen miniatuur-kunst, waaruit het algemeen-menschelijke, de alle-harten-beroerende gevoelens verbannen waren. Aan een anderen kant moest een bijzondere aandacht gewijd aan den keus der onderwerpen, aan maat en rythmenklank. En zoo hebben de zaken zich feitelijk vóorgedaan : bij de moderne Duitschers is het lyrisch motief bijna uitsluitend de natuur en de geslachtsliefde, terwijl velen om de spreuk van Verlaine : « de la musique, de la musique avant toute chose, » toe te passen, hun vorm vaak heel zonderling bewerkt hebben, wat verder door een paar voorbeelden zal blijken. Het krachtig opbloeien der natuurlijke wetenschappen en het druk verspreiden van sociale meeningen, de oproerige theorieën van Nietzsche, wiens bijzonderste werken om dien tijd verschenen, dit alles droeg het zijne bij om de hoofden nog meer in de war te brengen en tot nieuwigheid — ook in de kunst — te bekoren.

De Duitsche lyriek heeft niet gegeven wat zij met groote woorden beloofde en de voorzegging van Hermann Konradi is tot nog toe onvolbracht gebleven. Het publiek leest ook

(1) Hierop wijst terecht het belangrijk boek na : *Das Hässliche in der modernen deutschen Literatur*. Eine kritische studie von HERMANN HÖLZKE. Verlag von Sattler, Braunschweig. 1 M. 20.

weinig de jongere poëzie, daarom worden zij kwaad en schreeuwen : « Das Publikum ist eine Kuh », maar het publiek zal altijd afschrik gevoelen voor zoo'n eng-subjectieve kunst, hoe kleurrijk en krachtig deze ook uitgebeeld wordt. Toch moet men bekennen dat er rijkbegaafde talenten onder de mannen van *Jong Duitschland* aan te treffen zijn, die nu en dan voortreffelijke stukjes geschreven hebben, maar door het eeuwig éenvormig behandelen van hetzelfde thema, niet leverden wat zij buiten de moderne strekking zouden geschonken hebben. Wat meer is hebben er velen zich bezondigd aan onzedigheid,atheisme, materialisme,enz. en mogen, op hun borst kloppend, zich ten minste de waarschuwing van Wilhelm Raabe als verwijt toekennen :

« O dichters en schrijvers van Duitschland, zegt noch schrijft niets dat uw volk den moed ontnemen kan en wacht u wel die ziekelijke gelatenheid, die recht op onverschilligheid afloopt, uit te beelden »

Daarom moet alwie hun boeken openslaat op zijn hoede zijn.

Als slotwoord tot deze voorafgaande aanmerkingen mogen we dus met reden zeggen dat er weinige kunstprinciepen steken in het Duitsch modernisme, en dat men de poëzie van vóor 1880 geenszins als belachelijk verzengeknoei moest terzij stellen zonder zelf belachelijk te worden. Dat men in Nederland, na de eentonige huisgedichten van Tollens, de stijve burger-poëzie van Beets en de luidruchtige klaroen-strofen van Schaepman een lied van waarheid, eenvoud en frischheid wilde zingen begrijpen we nog : niet zoo in Duitschland. Daarbij is hun kunst door het instudeeren en slaafsch navolgen van vreemde dichters veelal plagiaat. In hun boekenkast en in hun hoofd mochten zij de eereplaats niet aan ziekelijke decadenten, maar aan de genieën van hun land vergund hebben (1).

(1) Uitgebreide verhandelingen over de genesis der moderne Duitsche kunst zijn te lezen bij : AD. BARTELS, *Die Alten und die Jungen;* G. BRANDES, *Das junge Deutschland;* Wolff, *Geschichte der deutschen Literatur in der Gegenwart;* Bethge, *Einleitung zur modernen deutschen Lyrik*, enz , doch allen praten met te veel chauvinisme of als Ciceros pro domo over de zaak. Het gaat er nog erger toe in hun hoofdorgaan : *Das Literarische Echo.*

Laten we nu een woordje reppen over de meest gevierde vertegenwoordigers der jonge richting. We beginnen met den oudsten en den beroemdsten, DETLEV VON LILIENCRON. Geen dichternaam wordt door de aanhangers van het Duitsch modernisme met meer eerbied uitgesproken; allen willen te graag Liliencron den hoofdman en leider der nieuwe kunst noemen. Onbetwijfelbaar is Detlev von Liliencron het rijkst poëtisch talent onder de jongere Duitschers en zijn werk is ook het voortreffelijkste, omdat hij zijn kunst-opvatting frisch en vrij bewaard heeft en zich buiten het debat hield toen de andere dichters met haarklovende redetwisten over poëtische strekkingen en scholen elkander aanvielen. Onder de jongeren mag hij niet meer geteld worden, want hij werd reeds op 3n Juni 1844 te Kiel geboren. Bij het Duitsche volk is hij populair om de dapperheid die hij als leger-officier toonde in de oorlogen van 1866 en 1870-71. Zijn eerste verzenboek, dat in 1883 verscheen, draagt ook een militarisch opschrift: *Adjutantenritte*, en de stof is aan zijn krijgsgevaartenissen ontleend. Een heele reeks andere gedichtenbundels gaf hij later in het licht. Zijn *Adjutantenritte* oogstten een ongelooflijk grooten bijval in; ook werden zijn andere poëzie-boeken even luidruchtig begroet. Het komt me voor dat een dubbele reden tot dit gulhartig onthaal aanleiding gaf: aan den eenen kant heeft Liliencron door zijn alles-omvattende-poëzie niet in het leven van den enkeling, maar van een heel volk — het Duitsche volk — gegrepen, en anderzijds heeft hij in zijn zangen den toon zoo best mogelijk gevat. Alles wat hij op zijn tochten ontwaard heeft, ligt in zijn stukken beschreven: het vlakke veld en de heuvelstreken, de hoeven en de burchten, de wouden met hun vogelgeluid, de heiden met hun eenzaamheid, de dorpen en de steden met hun dooreenwemelen van aristocratische heeren, toilet-pronkende dames, trotsche juffers, levenslustige jonkers, stoeiende kinderen, dit alles heeft hij bezongen, en zijn sterke verbeelding liet de snekken der oude Noormannen weerom de zee doorkruisen of liet de kruisvaarders wederom over het land naar het Oosten reizen: zoo wordt het, me dunkt, gemakkelijker uitgemaakt hoe de dichter op zijn volk een algemeene aantrekkingskracht uitoefent. Nog duidelijker treedt de oplossing van zijn bijval vóor, wanneer we aanmerken hoe ongedwon-

gen, hoe ongekunsteld-frisch zijn onderwerpen uitgedrukt zijn. Liliencron heeft geen letterkundige opleiding genoten en zijn æsthetische begaafdheid heeft er slechts bij gewonnen, zoodat hij werkelijk eens zeggen mocht en er op trotsch was « te zingen zooals de vogelen ». Ik wil geenszins beweren dat hij de zielgevoelens altijd fijn en diep kan analyseeren : andere van zijn tijdgenooten zijn hem in dit opzicht vooruit, maar op zijn kunst straalt een lichtgloed van frischheid, leven en vreugde. De gulle blijheid van vroeger jaren, die bij het grootst getal door sturen levensernst verdrongen wordt, is hem altijd bijgebleven ; zijn dagen is hij zorgeloos doorgegaan :

Hinauf, hinab wie tolle Kinder spielen.

De geestdrift van zijn jongelingshart flakkert nog immer op bij dien zestigjarige, als hij zijn krijgsdapperheid herdenkt, en in zijn laatst verschenen bundels zijn de herinneringen uit zijn oorlogen nog steeds de schoonste van zijn dichterlijke inspiratiën. Hoe bekoorlijk zijn die schetsen van zijn nachtwaken bij het wachtvuur, hoe aangrijpend die beschrijvingen van het strijden op leven en dood! Over den uiterlijken vorm is hij soms weinig bezorgd, zoodat enkele woorden en rijmen een zekere nalatigheid getuigen, doch over het algemeen gebeurt dit maar zelden, en zijn verzen zijn los, klankrijk en plastisch. Hoog boven alle partij-zucht heeft hij zijn oorspronkelijk, levenswaar lied gezongen en boven zijn lyrische tijdgenooten is hij ver verheven : het gezegde van een criticus over zijn *Adjutantenritte* :

« De verzen van dit boek lieten als paaschklokken hun klanken zoet-bekorend over het land varen en door hun galmen is de doode Duitsche kunst verrezen. »

blijkt nogmaals een ongepaste groot-spraak te zijn geweest. Want — laten we het als slot nog zeggen — Detlev von Liliencron staat hoofdzakelijk buiten den modernen dichterclub, waarmede hij echter gemeenschappelijk heeft, dat niet alles, wat hij schreef, in alle handen dient te komen. Maar de zaken zijn aan 't verbeteren. (1)

(1) Over Liliencron kan men in *Stemmen onzer Eeuw*, 1905, een raak-geschreven studie van A. Laudy lezen.

Tot de modernen behoort volop de negen jaar later te Lübeck geboren lyrieker Gustav Falke. Modern is hij door zijn weeke stemming en de volmaaktheid van zijn vorm. Zijn poëzie is de bescheiden uiting van een rustminnende ziel, die zich eenzaam verdiept in de raadselachtige beteekenis van het menschenleven dat voor hem noch voor iemand zonder de lichtstralen van het geloof zijn somberheid opklaren laat, en zoo zijn de gedichten van Falke meest zangen van ziekelijk wee. Hij bekent dat een teeder heimwee op zijn hart drukt en graag klaagt hij over zijn « sehnsucht » in schuchter-bange strofen. Hij heeft een afschrik van het grootsche en het krachtige, en wanneer hij ongestoord kan leven met een goede vrouw en lieve kinderen, die hem beminnen, voelt hij zich voldaan. Vol zwaarmoedigen ernst is b. v. zijn stukje : *Späte Rosen*, dat ik hier aanhaal omdat het voor zijn kunst karakteristiek is :

Jahrelang sehnten wir uns
Einen Garten unser zu nennen,
Darin eine kühle Laube steht
Und rote Rosen brennen.

Nun steht das Gärtchen im ersten Grün,
Die Laube in dichten Reben.
Und die erste Rose will
Uns all ihre Schönheit geben.

Wie sind nun deine Wangen so blass
Und so müde deine Hände.
Wenn ich nun aus den Rosen dir
Ein rotes Kränzlein bände.

Und setzte es auf dein schwarzes Haar,
Wie sollt ich es ertragen,
Wenn unter den leuchtenden Rosen hervor
Zwei stillen Augen klagen.

Dezelfde droefgeestige weemoed ligt in bijna al zijn stukken. Soms zou hij wel wagen een strijdlied aan zijn vaderland te zingen (*Vaterland*), maar dit valt zelden voor ; liever zingt hij van zijn moeder (*Die feinen Ohren*), van zijn vrouw, van zijn kinderen, die hem storen in de lezing van Kellers gedichten (*Künstler*) of hem een ruiker frissche bloemen aanbie-

den (*Unschuld*). De kleinste indrukken van zijn licht-geroerde ziel, vertolkt hij en dat alles in muzikale strofen, iets wat Falke zeer belangrijk meent. Er steekt dan ook harmonie in zijn lyriek, zoodat Hölzke getuigt dat : « het oor van dien dichter het bloeien der bloemen, het vloeien van het sap in de boomen, het ademen der aarde, het aanbreken van den dageraad schijnt opgevangen te hebben » (1). Dit alles beduidt toch niet dat Falke een groot lyrisch dichter mag genoemd worden : zijn toon is innig, lief, maar hem ontbreekt volstrekt kracht en bezieling. Van hem verschenen : *Mynheer der Tod* (1891), *Tanz und Andacht* (1893), *Zwischen zwei Nächten* (1894), *Neue Fahrt* (1897), *Mit dem Leben* (1899). *Hohe Sommertage* (1902).

Na den smartklagenden impressionist Falke komen we nu, als we de chronologische orde volgen, aan verschillende dichters : Avenarius, Hille, David e. a., maar die zullen we best onbesproken laten.

Iets dient echter gezegd over Maurice von Stern. Deze dichter werd op 3n April 1860 in de russische stad Reval uit arme ouders geboren en evenals de duitsche prozaschrijver Kretzer is hij erin geslaagd zich tot een veel-geprezen letterkundige op te werken. Niemand heeft meer dan Stern storm geloopen tegen de volksverdrukkende aristocratie en zijne oproer-predikende gedichten: *Proletarierliedern* (1885), *Stimmen im Sturm* (1888), *Excelsior* (1889), *Höhenrauch* (1890) mogen waarlijk den poëtischen Coran van het socialismus genoemd worden. In deze boeken stelt de dichter zich voorop als verdediger van het werkvolk en geeft pijnlijk-striemende slagen op den rug van uitbuitende kapitalisten. Er ligt een duivelsche grijnslach, een onbedwongen drift tot vervloeking in die lyriek waar te nemen, indien die poëzie den eerenaam van lyriek verdient. Want zijn boeken zijn toch tendenz en dat heeft zijn kunst bedorven en omdat men meester is in dreigen en schelden heeft men juist geen dichterlijke bezieling. Er moet toch toegestaan worden dat sommige bladzijden zich door hun treffend-juist realisme kenmerken, wanneer Stern behandelt

(1) Hölzke. *Zwanzig Jahre deutscher Literatur*. Æsthetische und kritische Würdigung der schönen Literatur der Jahre 1885-1905. Braunschweig, Sattler. blz. 216.

wat hij zelf gevoeld en geleden of gezien heeft doch te objectief komen die enkele stukken dan nog vóór dan dat zij hooge lyriek zouden zijn. Later is zijn sociale haat kalmer geworden en de letterkundige waarde van zijn nieuwere boeken: *Abendlicht* (1901), *Blumen und Blitze* (1902), *Sonnenwolken* (1904), *Lieder aus dem Zaubertal* (1904) staat dan ook veel hooger. Vaak klinken daar tonen van diepen ernst, lustige blijheid, gulle bonhomie. Zijn techniek is soms echt klassiek b. v. in *Odins Preis:*

Ich grüss den Gott, der aus sich selbst ergossen,
Die Welt mit menschen, Luft und Meer und Land,
Im Lichte watend und von Licht umflossen
Und Sturm und Donner wägend in der Hand!

Geen overdrijvende ontkenning kan het heeten als men zegt dat Maurice von Stern in zijn vroegste verzenbundels geen lyrieker was en voor diezelfde verzen mogen Duitsche critici hem ophemelen: dat is klaarblijkend partijwerk. Het blijft toch ten minste een zeldzaam feit dat een werkman een soms merkwaardige lyriek kan geven zonder ooit kunststudie gemaakt te hebben.

Over HERMANN KONRADI (1860-1890) zeg ik weinig: hij heeft veel tijd verspeeld in onbeleefd schelden op de ouwen en hun literatuur en heeft zijn talent beproefd in een verzameling: *Lieder eines Sünders* (1887) waaruit blijkt dat hij een levendige verbeelding maar ook een heel bedenkelijke moraliteit had.

Een man die in de Sturm und Drang-periode ijverigst samenwerkte met Konradi om alles te slechten en die zich als dichter een hooggewaardeerden naam verworven heeft is ARNO HOLZ. Hij werd te Rastenburg, in Oost-Pruisen, op 26n April 1863 geboren. Toen hij negentien jaar oud was, publiceerde hij reeds een poëzie-bundel: *Kling' ins Herz*, nog vrij onbeholpen uitboezemingen in den ouden trant. Drie jaar later verscheen zijn: *Buch der Zeit* waar eenige mooie strofen vóorkomen, doch waarin hij zich ook in berijmde verhandelingen over eenige Duitsche kunstenaren erg bezondigt niet slechts om het ondichterlijke van zijn stof en zijn gedachten maar om zijn ondragelijke verguizing van groote mannen. Hoor maar eens hoe hij zich over Richard Wagner als dichter uitlaat:

Das urigste Poetastergenie,
Das unser Jahrhundert geboren,
Schon beim Anhören seiner Hotthüpoesie
Verlängern sich unsere Ohren.

Wat moest er met dien jongen geworden? Op die baan trad hij voort. Eenigen moedigden hem aan en zegden dat hij oorspronkelijk was: er zijn lieden die meenen dat een musch zoo schoon zingt als een nachtegaal omdat zij toch ook haar eigen lied zingt. Holz hield zich veel op met kritiek: hij was de negentien-eeuwsche Zoilus. Maar sommigen vonden toch dat hij zoo fijn spotten kon met de Duitsche dichters die zich willen laten hooren tot Berlijn om vandaar een decoratie af te brengen en dat hij lof verdiende om in geestdriftige bewoordingen een samensmelten van Duitschland met Frankrijk aan te prediken. Hij zelf had menigeen vóórgeworpen dat de Duitsche poëzie niet nationaal genoeg was, dat « zij zich haar eigen bed moest graven » zoo de hoogepriester, de onsterfelijke Konradi, het opgelegd had. Wellicht herinnerde hij zich dát in den *Franzosenfressern* hij zelf de vaderlandsliefde erg beleedigd had en daarom betitelde hij zijn volgende lyrische verzameling: *Deutsche Weisen* en dierf er ook menig vaderlandsminnend lied uiten. Verder is nog te noemen *Phantasus I* (1898), *Phantasus* (1899), *Aus Urgrossmutters Garten* (1903), *Fress-Sauff-und Venuslieder* (1904). Ik kan maar niet begrijpen hoe Holz zoo een vermaardheid gekregen heeft; hij heeft geen krachtige verbeelding, zijn gevoel is noch innig noch krachtig en vruchteloos poogt zijn lyriek het hart te roeren. Had hij zich in de kunst van oudere lyriekers volmaakt en hun kunst ingestudeerd dan zou hij misschien nog iets geleverd hebben dat waarlijk lezenswaard was, zoo het ten andere op te maken valt uit zijn eerste gedichten: *Kling ins Herz*. Maar hij heeft heel en gansch op eigen krachten willen steunen en niet iedereen kan dit. Ook de vorm heeft hij willen « modern » maken en zoo is zijn kunst een rokoko-kunst geworden. Hij is de uitvinder van den *Depeschenstil* zoo men het kind gedoopt heeft. Een voorbeeld: hij beschrijft den herfst:

Eine Düne,
Auf ihr,
Einsam,

Ein Haus,
Draussen Regen,
Ich am Fenster.

Mooi, niet waar? « Oorspronkelijk! » hebben sommigen uitgeroepen: een die in de hersenen geraakt is, spreekt ook oorspronkelijke redenen.

Talentrijker, doch ook zonderling is RICHARD DEHMEL. In Brandenburg, te Wendisch-Hermsdorf werd hij geboren op 18n November 1863 en na drukke studiën, vooral over wijsbegeerte, te hebben doorgemaakt, gaf hij eerst op acht-en-twintigjarigen leeftijd zijn eerste boek uit: *Erlösungen*. Regelmatig liet hij van dan af poëzie-bundels verschijnen. Alhoewel hij zich tamelijk laat aan het publiek voorstelde, scheen hij het nog te vroeg gedaan te hebben. Men wilde zijn dichtergaven niet erkennen, maar de man hield aan en vertroostte zich met de woorden: « Het hoofd hoog, de beenen wijd, al 't ander brengt de tijd. » Hadden de ouden het ook reeds niet gezegd : « Audaces fortuna juvat »? Hij riep het luidop dat hij ook een poëet was en eindelijk was er een criticus die hem prees en aldra kwam een heele menigte hem lofwoorden toezwaaien: wanneer 's nachts een hond blaft op een hoeve, blaffen hem seffens de honden van al de andere hoeven na. Dehmel was dus in het onsterfelijk dichterkoor opgenomen. Zijn kunst is heel verschillend. Hij is hoofdzakelijk symbolist en zoo is hij vaak niet goed begrijpelijk. Wie den sluier van zijn symbolisme oplichten kan — doch dit vermag iedereen niet — ontwaart rijkdom van gedachten en diepte van gevoel; veelal echter blijft zijn werk een onoplosbaar raadsel en wat hem den lezer nog meer apathiek maakt is het dikwijls onverwacht insluipen van heel prozaïsche, soms tot lachen-aandrijvende uitdrukkingen. De indruk dien we anders van hem zouden krijgen wordt zoo brusk te niet gedaan. Dehmel heeft veel te lijden gehad van de vallende ziekte en dit verklaart misschien wel een weinig die opvolging van gansch tegenstrijdige, elkaar doodende gevoelens. In *Der tote Ton* leest men eerst voortreffelijke strofen; plots komt men uit op die verwondering-barende stamelwoorden:

grosser Gott, der Sarg, der Sarg da-kommt wohl auf mich los da?!
Da im Sarge, ja im Sarge liegt mein Daseinslos ja.

en elders in : *Mein Trinklied* :

Singt nur das Lied vom Tode und vom Leben
djagloni, gleià, glühlala, enz., enz.

De critici beweren aan den eenen kant zeer ernstig dat Richard Dehmel « zijn groot gevoel, zijn onbegrensde liefde tot de wereld, tot God en de zonde uiterst goed heeft weten uit te drukken », en na dit gezegde, met zijn zonderlinge woordkoppeling, schrijven zij maar helderop van zijn literarische verdienste, terwijl zij aan een anderen kant vóórhouden dat « de tijd nog niet gekomen is om over Dehmel een oordeel te kunnen vellen ». We zullen dus hun raad maar best nakomen en afgaan naar :

John Henry Mackay en Karl Henckell, die beiden in 1864 geboren zijn en wier kunst treffend op elkaar gelijkt. Beiden lieten zich door de gedachtenstrooming van sociale hervorming meerukken en traden voorop als onbeschroomde kampers voor socialistische en zelfs anarchistische theorieën. Henckell zegt zelf dat zijn jeugddroom was « Auch einer » te worden. Hun maatschappelijk streven hebben zij gelukkig van hun poëzie dikwijls afgeweerd en hun lyriek is doorgaans vrij van tendenz, ofschoon niet altijd. Henckell heeft dingen geschreven die bekoorlijk zijn van zachtheid en stilte; zijn gevoel daalt nooit laag in sombere weemoed of neerdrukkend pessimisme, doch stijgt ook nooit op tot gulhartige vreugde of geestdriftig optimisme. Altijd houdt hij het « niveau » en durft noch lager noch hooger aan. Zijn ernst is niet diep, doch ook nooit gemaakt : zijn lyriek is oppervlakkig, zij is de uiting van iets dat hij een stond gevoeld, haastig uitgedrukt heeft en dat door den lezer een oogenblik genoten en seffens vergeten wordt. Mackay — die van een Schotsche naar Duitschland uitgeweken familie afstamt — mag men ook een dichter van vluchtige uitdrukkingen noemen. Wat hij schrijft is ook steeds levenswaar, doch bijna nooit aangrijpend. Meer dan bij Henckell, valt bij hem een weeke stemming aan te stippen, die hij uitspreekt in soms tamelijk duister subjectivisme, in den trant van zijn lievelingsdichter Verlaine.

Maria Eugenie delle Grazie (1864) en Irene Forbes-Mosse (1864) worden ook onder de besten geteld. De eerste heeft in haar gedichten soms fotograaf-juiste beschrijvingen en uitboezemingen vol zachte melancolie; de andere verrast nu en dan den lezer door hare plotse opeenvolging van drift en gelatenheid, kracht en moedeloosheid in dezelfde poëzie.

met zijn zielsleven. Hartleben heeft een weidsche, plastische vorm. Zijn strofen komen soms op u aangevaren met een dof geluid van elkaar-vooruitstuwende baren: alzoo in het stuk: *Im Lande der Torheit*. Onbetwijfelbaar was Hartleben een rijkbegaafd lyrisch talent, dat zijn ziel uitgezongen heeft in tonen van stillen weemoed of bulderende smart. Met alles te willen terugbrengen op zijn persoon en zijn levensomstandigheden zal zijn kunst echter door een kleinen lezerskring genoten worden; die levensmoe zijn zullen hem liefhebben om zijn hopelooze treurigheid. (1)

Met meer gloed en passie heeft Ricarda Huch in haar *Gedichte* (1891) gezongen. Deze dichteres kwam op 18n Juli 1864 te Braunschweig ter wereld, studeerde te Zurich en promoveerde er Dr. phil. Na een lang verblijf in Italië kwam zij terug naar haar geboorteland en gaf een bundel gedichten uit. Met Detlev von Liliencron is zij wel de merkwaardigste figuur uit de levende dichter-rei van Duitschland: niet omdat haar kunst even algemeen, even verscheiden is, want zij heeft slechts het liefdemotief bewerkt, maar om het ongemeen-fijne en machtige van haar gevoel. Huch heeft niets te doen met het werk der verbeelding, maar zij stort haar ziel onmiddellijk uit op een schijnbaar-eenvoudige en toch edele wijze. Droefheid die andere dichters in stilte liefkozen en schreien laten in droeve klachten vol onmachtige moedeloosheid, is haar vreemd; haar heftige drift en sehnsuchtig verlangen flakkert op uit haar verzen als een gestraal van vuurvlammen. Het lijkt of de zon van Italië heeft haar gloed verspreid op haar poëzie. In het hart van Ricarda Huch leeft een sterke begeerte naar liefde en genot: haar boek is hoofdzakelijk een boek der «Sehnsucht». Laat mij toe een stukje dat juist dien titel draagt hier af te schrijven:

SEHNSUCHT

Um bei dir zu sein
Trüg ich Not und Zährde
Liess' ich Freund und Haus
Und die Fülle der Erde.

Mich verlangt nach dir,
Wie die Flut nach dem Strande,
Wie die Schwalbe im Herbst
Nach dem südlichen Lande.

Wie der Alpsohn heim,
Wenn er denkt, nachts alleine,
An die Berge vol Schnee
Im Mondenscheine.

(1) Vgl. *de Gids* voor het *Tagebuch* van Hartleben.

Is het een vergissing als ik denk dat dit een weinig op Heine's pareltjes uit het : *Buch der Lieder* gelijkt? Menig ander lied zou men kunnen noemen om de vergelijking dóor te zetten. Ligt er b. v. niets van Heine's sterke, op ongedwongen manier vertolkte passie in deze stroofkens aan haar geliefde :

Seit du mir ferne bist,
Hab' ich nur Leid,
Weiss ich was Sehnsucht ist
Und freudenlose Zeit.

Ich hab' an dich gedacht
Ohn' Unterlass
Und weine jede Nacht
Nach dir mein Kissen nass.

Und schliesst mein Auge zu
Des Schlafes Band
So wähn' ich, das tust du
Mit deiner weichen Hand.

Alzoo nog in *Liebesreime*, *Erinnerung*, *Verstossen* en meer andere liefdeklanken. Ricarda Huch bekent dol begeerig te zijn naar zinnelijk genot; al den wellust dien het leven kan schenken wil zij genieten, genieten tot haar dood; zij wil zich in een onstuimig verlangen aan het leven verzadigen, ononderbroken, altijd meer en meer :

Gib mir ewiger Jugend Glanz,
Gib mir ewigen Lebens Kraft,
Gib im flüchtigen Stundentanz
Ewig wirkende Leidenschaft!

Aus dem Meere des Wissens lass
Satt mich trinken in tiefen Zug!
Gib von Liebe und gib von Hasz
Meiner Seele einmal genug.

Gib dass Tau der Erfüllung mir
In die Schale des Herzens fliesst,
Bis sie, selber verschwendend, ihr
Uber schäumendes Glück ergiesst!

Elders beschrijft zij een herfst, het beeld van haar dood :

Wolkenjagd oben in fernen Räumen!
Köstlich und wonnenvoll
Ist es, die Perlen vom Wein zu schäumen
Ubermutstoll.

Aber noch herrlicher ist's, zu schlürfen
Alles in einem Zug!
Grösseste Fülle, doch dem Bedürfen
Nimmer genug!

Lass uns das weinleere Glas zerschmettern,
Komm von dem Gipfel im Grab
Gleich unverletzlichen, ewigen Göttern
Lächelnd hinab!

Recht beklagenswaard is het dat Huch met geloof en zedelijkheid niet steeds rekening houdt, want onder al de moderne lyriekers van Duitschland komt die vrouw de eer toe het innigst en krachtigst poëtisch gevoel te bezitten, wel zoo diep als Liliencron. Zoo draagt ook in Nederland een vrouw, Hélène Swarth, om dezelfde gaven den palm weg. (1)

Het jaar 1864 is waarlijk een gezegend jaar geweest: nog blijft FRANK WEDEKIND, ook een drie-en-veertigjarige, over. Doch op de geboorte van zoo een man zal dat jaar wel niet hoovaardig zijn. Want als kunstenaar komt Wedekind een zeer gewone plaats toe: zijn eigen vereerders achten hem hooger om zijn onbeschroomd tot losbandigheid aanhitsende poëzie dan om zijn lyrische bezieling. Een van zijn raadgevingen is:

Greife wacker nach der Sünde,
Aus der Sünde wachst Genuss.

Zulke lui gaan we maar haastig voorbij.

Een woord over STEPHAN GEORGE (1868). Deze wordt door velen als een god aangebeden. Lange, lange bladzijden zijn er in tijdschriften volgeschreven, bladzijden vol ongemeene bewondering. Wat mocht die kerel wel verricht hebben? Hij heeft de Fransche symbolisten of decadenten onder al de Duitsche modernen het trouwst nagevolgd. Verlaine en Mallarmé waren hem reeds jaren vooruit. Niets anders heeft hij gedaan. Sedert Amerika ontdekt is, mag men het toch ook geen heldendaad heeten dat werelddeel eens te bezoeken en vandaar een bloem mede te brengen. George is de zanger der sublieme onduidelijkheid. Zijn gedachten en gevoelens zijn — waar zij begrepen en genoten kunnen worden — doorgaans rijk, want echte bezieling bezit hij in hooge maat. Maar zijn gewaarwordingen smukt hij zoodanig met allerlei bloemig feestgetooi van kleuren en beelden op, en zijn gedachten liggen zoo onvatbaar onder het beiaardgeklingel van zijn rythmische klanken-poëzie dat de lezer de lectuur van zijn werken aldra opgeven zou. Het

(1) Leerrijk doch kommerloos om godsdienst of zedeleer is de studie van Regener over Ricarda Huch, Leipzig, L. Zeitles, 1904.

lijkt een opeenvolging van rebussen : het zwierig deinen van zijn vers kan het oor streelen, nooit den geest voldoen. Stephan George spaart wellicht geen krachtinspanning om zijn verzen mooi te maken, maar juist door een overtollige bewerking komen zij wandrochtig voor den dag. Met oneindig meer graagte grijpen we naar iets dat ons frisch schijnt uit het hart op te wellen, als een spontane uitdrukking van eenvoud en natuurlijkheid! Want eenvoud en natuurlijkheid sluiten noch diepte, noch kracht van gevoel uit. De dichter zou het met minder moeite beter kunnen doen, en dan zou hij ook bij een grooter getal menschen bijval vinden. Kon hij zijn geest ontbolsteren van zoo onhebbelijke kunstopvattingen, dan zou hij bekwaam zijn eerbied-afdwingend werk te scheppen. Jurat per verba magistri, en zijn meester Mallarmé heeft eens gezegd : « nommer un objet par son nom, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance qu'il provoque. » Maar dat zijn woorden van een man die om zijn kunst een Chineeschen muur heeft opgetrokken, en die zich alleen vermeien mag aan zijn scheppingen. Niemand zal nieuwsgierig komen aankloppen op de deur van zijn heiligdom : zulke lui laat men in vrede. En dat ondervindt Stephan George ook.

Wilhelm Holzamer (1870) staat best bekend om zijn proza-schriften, waarin hij het naturalisme volop huldigt. Zijn lyrische begaafdheid heeft hij blootgelegd in drie boeken, die getuigen dat hij steeds meer en meer gevoelmensch wordt. Holzamer is een smart-krijter : eerst was zijn kunst een omwerking van Falke's en zoo zou men zich wel het fabeltje herinnen waar een vogel, die onder het pluimgedierte den edelsten naam niet draagt, zich met gestolen pauwveren optooide. Allengerhand heeft hij zich van de navolging losgeworsteld en slaagt er niet zelden in teere stemming-liederen op te stellen. Doch alles wat hij schrijft in poëzie is zoo droef, zoo moedeloos : waarheen moet dat in een land waar God « Eichen wachsen liess » ?

Een symbolist in den trant van Stephan George doch minder onduidelijk is de in 1871 geboren Franz Evers. Om den dichterlijken zwier en den beeldenrijkdom zijner lyriek verdient hij aller achting; zijn gedachten kenteren echter veelal weg in den nevel van het symbolisme. Onder beval-

lig-klinkenden rythme behandelt hij liefst treurige onderwerpen: het leven is toch zoo droef, niet waar? En toch zou men, bij 't lezen van de opschriften zijner werken, meenen dat hij een luidschaterend hooglied van het leven wil uitjubelen; zie maar: *Königslieder* (1894), *Hohe Lieder* (1896), *Paradiese* (1897), *Sonnensöhne* (1902), *Erntelieder* (1902). Maar sunt lacrimæ rerum... Ten andere, zijn verzen-boeken komen zoo maar in elkaar-druk opvolgende rei van de pers, zoodat hij wel zoo vlug schijnt verzen te maken als wij er lezen. Ik geloof dat Mev. Swetchine eens gezegd heeft dat « wie veel en rap praat, dikwijls zeer weinig vertelt » en zonder dit te willen streng toepassen op Evers meen ik toch wel te mogen beweren dat hij erdoor iets geleden heeft.

Karl Busse (1872) zou wellicht ook verlangen dat in een overzicht over Duitsche modernen eenige lofregelen over zijn persoon neergeschreven werden. Want de man is altijd zeer gevleid geweest met zijn vereering; deze heeft hem ook niet ontbroken. Reeds oogstte hij, als twintigjarige, een ongemeenen bijval in met zijn *Gedichte* en de critici gaven in een storm van toejuichingen hun bewondering te kennen. Er werd zelfs geroepen: Morituri te salutant, Karl Busse! Werkelijk bewees Busse een sterke visie te hebben in de dingen om hem heen en de stof van zijn met kunstenaarshand vervaardigde standbeelden had hij veelal uit het leven genomen. Even hoog kan zijn latere kunst echter niet op: de eerste slag was waarlijk: « coup d'essai, coup de maître. » Ik wil toch niet vóorhouden dat er geene fijne literarische schoonheid steekt in zijn *Neue Gedichte* (1896) en *Vagabunden* (1901), doch Busse heeft zich niet ernstig genoeg op zijn vak toegelegd, hij heeft willen eclectieker zijn, is opgetreden als criticus, heeft allerlei studie aangegaan tot nadeel van zijn dichterlijke zelfstandigheid.

Nu komt nog een der hoofdtypen van het modernisme aan, nl. Hugo von Hoffmannsthal (Weenen, 1 Februari 1874). Hoffmannsthal is een heel en gansch lyrisch aangelegde natuur. Zijn talrijke dramas gaan dan ook dikwijls mank aan handeling maar bevatten telkens heerlijke lyrische plaatsen die de eerbiedige aandacht der menigte afdwingen. Als zijn stukken opgevoerd worden op de schouwburgen van zijn geboortestad of om 't even waar zijn de toehoorders

verrukt. Van dezen schrijver verscheen o. a.: *Ausgewählte Gedichte* (1903). Men zal wel uit de moderne Duitschers niemand aanhalen die zijn lyrische poëzie zoo diep dóórleefd heeft als Hoffmannsthal en die zijn levensbeschouwing op zoo een aangrijpende wijze vermag uit te drukken. Hij houdt zich niet slechts met zijn eigen persoon op, maar heeft ook oog en oor voor wat buiten hem geschiedt: en dan laat hij zich niet in met lichte onderwerpjes om een vluchtig stemmingje weer te geven maar zoekt vorschend de geheimen en raadselen van het menschelijk bestaan op te sporen. Uit zijn eenzaamheid vraagt hij zich af wat het leven is; hij slaagt er niet in met de wijsgeerige toerusting van zijn geest een voldoend antwoord te bekomen, en dan laat hij ontmoedigd de schimmen van het leven vóor zijn droomerigen blik aftrekken als een schaar vreemdelingen die hij ondervraagt over hun afkomst en het doel van hun reis zonder uit hun stommen mond iets te vernemen. Stukken waar dit motief immer terugkeert liggen vóór de hand; onder alle wil ik slechts één — dat in zijn schoonheid niet alleen staat — neerschrijven:

BALLADE DES ÄUSSEREN LEBENS

Und Kinder wachsen auf mit tiefen Augen,
Die von nichts wissen, wachsen auf und sterben
Und alle Menschen gehen ihrer Wege.

Und süsse Früchte werden aus den herben
Und fallen nachts wie tote Vögel nieder
Und liegen wenig Tage und verderben.

Und immer weht der Wind, und immer wieder
Vernehmen wir und reden viele Worte
Und spüren Lust und Müdigkeit der Glieder.

Und Strassen laufen durch das Gras, und Orte
Sind da und dort, voll Fackeln, Bäumen, Teichen
Und drohende, und totenhaft verdorrte...

Wozu sind diese aufgebaut? und gleichen
Einander nie? und sind unzählig viele?
Was wechselt Lachen, Weinen und Erbleichen?

Was frommt das alles uns und diese Spiele,
Die wir doch gross und ewig einsam sind
Und wandernd nimmer suchend irgend Ziele?

Was frommt's, dergleichen viel gesehen haben?
Und dennoch sagt er viel der « Abend » sagt,
Ein Wort darauf Tiefsinn und Trauer rinnt,

Wie schwerer Honig aus den hohlen Waben.

In dien trant heeft Hoffmannsthal meer andere, even sterk aangrijpende gedichten gemaakt. Hij is ook — volgens moderne vereischte — een zanger van het smart-thema, doch me dunkt dat hij hierin niet gehoorzaamt aan onredelijke mode-zucht,die vooral vraagt dat de schrijver een verveling-barende mededeeling van elk nietig indrukje zijner ziel aflegt; hij heeft zijn kunst breeder opgevat en haar laten gedijen tot een algemeen-menschelijke en houdt zich op met vragen, die groote denkers uit alle eeuwen met een angstige gejaagdheid behandeld hebben — met vragen die de spotlustige Heine in stonden van ernstig levensbestaren uitte — :

Sagt mir, was bedeutet der Mensch?
Woher ist er kommen? Wo geht er hin?

Hugo von Hoffmannsthal heeft een voortreffelijke techniek, zijn strofen zijn lenig. Alle verschillende dichtvormen heeft hij gebruikt. (1)

Nu moeten er nog eenige op mijn cinematograaf-toestel verschijnen, doch ik laat hen al vlug aftrekken. Eerst RICHARD SCHAUKAL (1874), die de stoutmoedigheid zoo ver dreef dat hij reeds negen zware bundels dierf publiceeren. Schaukal's verzen komen guitig voor, maar een guit moet zich in het diep-ernstig heiligdom der Muze niet wagen. Zijn kunst, die vol salon- en café-chantant-verhalen steekt, schijnt me eerder lollig dan artistiek. HERMANN HESSE (1877) is tot nog toe minder vruchtbaar en heeft den weemoed en klanken-devotie van Verlaine overgeërfd, zonder echter het talent van zijn meester eenigszins te bezitten. MARIE EICHHORN (1879) liet onder haar duiknaam *Dolorosa* een verzameling

(1) Oostenrijk is goed vertegenwoordigd in de moderne Duitsche letteren. Nevens Maria Eugenie delle Grazie en Hugo von Hoffmannsthal dient ook Stephan Zweig (1882) vernoemd. Vgl. in de *Literarische Neuigkeiten* 1906 een schets *Die Œsterreichische Literatur der Gegenwart.* Welhaast zal K. Brischar in dat tijdschrift speciaal de Oostenrijksche lyriekers behandelen.

lyrische stukken : *Narzissen* (1902), die luidop tot zonde en verderf aanlokken, de wereld in : als vrouw en als dichteres blijve haar naam best onbesproken. Met den tot episch dichter voorbestemden lyrieker Ernst Collin Schönfeld (1883) en tutti quanti sluit ik de rei. Men zou ook blijde zijn aan 't einde te komen van zoo een bitterweinig verleidelijke taak, menschen die — twee of drie uitgezonderd — als kunstenaren vaak onbeduidend of toch heel gewoon zijn, voor te stellen aan het letterlievend publiek, dat op degelijker lectuur belust is. Des te bezwaarlijker wordt dan nog die taak als een katholiek moet spreken over zaken waarin belasterd of althans onverschillig behandeld wordt wat hem heiligst en liefst is. Dit gewetensvol opgesteld overzicht weze dan ook een waarschuwing tot voorzichtigheid voor alwie zelf de Duitsche moderne letteren zou willen inkijken; doch of iemand zijn nieuwsgierigheid door deze bladzijden zal aangewakkerd voelen, betwijfel ik grootelijks. Aldra zal ik een praatje houden over het modernisme van het katholiek Jong-Duitschland.

Gabriël Verborght.

JOHANNES'-PASSION

Veel dank zijn we den heer L. Ontrop schuldig; want Zondag, 9ⁿ December, hebben we door zijn bemoeien te Antwerpen iets puiks gehoord : het weinig bekende meesterstuk van Bach : *Johannes'-Passion*. Zeker is des Meesters beroemde *Mattheus'-Passion* grootscher van afmetingen, maar daarom blijft *Johannes'-Passion* niet minder een uitstekend werk. In haar geheel is deze laatste misschien levendiger, inniger, dramatischer dan haar reusachtige tegenhanger. 't Is alsof de gedachtenis van den apostel « dien Jezus beminde » hier een eigenaardiger toon heeft gebracht van mystieke teederheid. In meer dan éen opzicht prijkt ze met hoedanigheden, die niet in dezelfde maat te vinden zijn in het ander werk. De koralen zijn meer afgewisseld en rijker ontwikkeld, het wonder bewerkt koraal uitgezonderd dat het eerste deel van de *Mattheus'-Passion* besluit.

Het evangelisch recitatief is hoogst indrukwekkend. Herhaaldelijk onderbroken door het invallen van het koor, dat de menigte of groepen deelnemers van het drama vertegenwoordigt, werkt het voor de oogen het aangrijpend tooneel. 't Is bijna een vertooning. Met vluggen en vasten toets zijn zekere woorden opzettelijk onderlijnd om het schilderachtige van den indruk weer te geven. Zoo 't woord van Jezus : « Was *schlägest* du mich? » — de klacht van St Pieter : « ... und *weinete* bitterlich; » — de zweepslagen van de geeseling : « und *geisselte* ihn; » — de veroordeeling : « dass er *gekreuzigt* würde. » — Minder gelukkig is de nadruk gelegd op de bedoeling van strijd in deze woorden van den Zaligmaker : « Meine Diener würden darob *kämpfen*. » Het vuistgevecht dat de — overigens zeer sprekende — vocalise van den zanger voor oogen wekt is geen realisme, maar wansmaak.

Treffend van uitdrukking zijn doorgaans de korte antwoorden van het koor. Welke fijne ironie in de onbescheiden vraag gericht tot den armen St Pieter : « Bist du nicht seiner Jünger einer? » En vooral, van 't begin af in het 2ᵉ deel, welk een dramatische toon in de hevige uitroepingen der menigte! Hoe bloeddorstig schreeuwt ze den naam *Barrabas* uit! En dan de fijne spotternij der soldaten : « Sei gegrüsset lieber (?) Judenkönig! » Te fijn zelfs, want er is iets vrouwelijks in den toon van de scherts. Bach legt misschien deze woorden in den mond van

gansch het volk, tenzij hij ook de conventie eerbiedige, die wil dat al de wederwoorden van het recitatief door het koor gezongen worden.

De schoonste van die tusschenkoren schijnt me die van Kap. 19 v. 6 : « Kreuzige, kreuzige ». Als een uitbarsting van woede, stort de vloed van korte, stuipachtige tonen; het hikken der razernij wordt beheerscht door lange aangehouden noten,door ruwe en nare klanken. Men krijgt waarlijk den indruk van een volksoploop. Men ziet grijnzende gezichten, vertrokken monden, gesperde oogen.... Door de meest schoolsche polyphonie, wordt in meesterlijke techniek het geweldigste realisme verwezenlijkt. Bach alleen kan zulke tafereelen voor oogen tooveren.

Hetzelfde onstuimige koor komt later terug bij vers 15 : « Weg, weg mit dem, kreuzige ihn! » dat eveneens dit gevoel uitdrukt.

Tusschen deze twee koren in bezigt Bach tweemaal den strengen fuga-vorm, om uit te drukken de hooghartige afdreiging van de Phariseeërs : 7. « Wier haben ein Gezetz... » 12. « Lässest du diesen los... »

't Gesprek van de soldaten, die dobbelen om Christus' kleed, is eerst geheimzinnig en vertrouwelijk, dan wordt het een voorwendsel tot de heerlijkste veelstemmigheid, waarin de partijen dooreenloopen als de stukken op een schaakbord. Hier volgt de muziek altijd, stap voor stap, elke bijzonderheid van den tekst.

Nemen de solo's minder plaats in dan in *Mattheus'-Passion*, dan toch is hun optreden vrijer. Het klassieke aria met zijn verplichte ritornellen, herhalingen en zijn vasten vorm wordt hier opgegeven voor het leniger arioso. Bach heeft er in gelegd zijn gansche ziel, al de teederheid van zijn geloof, en, men mag het zeggen, heel zijn kunst. 't Is vooreerst de klacht van de zondige ziel : « Von der Stricken meiner Sünden », zoo heerlijk voorgedragen door de alto-stem. Dan, als een zonnestraal die boort door den mist, komt de blijde cantilene van den sopraan, het woord van 't Evangelie vertolkend : « Simon Petrus aber folgete Jesu ». Afbeeldsel der ziel, verlost van de banden der zonde, en licht en luchtig voortsnellend op het spoor van den Heer. De begeleiding van dit arioso is een echt wonder van bevalligheid, van luchtigheid en van kundigen eenvoud : Het gemurmel der twee fluiten in het diep register, en daar tusschen invallend de pizzicati der basviolen.

Het arioso van den tenor : « Ach, mein Sinn... » is schoon dramatisch van toon. Bij de uitvoering nochtans werkte het gebrek aan samenhang tusschen den zang en de begeleiding eenigszins storend. De zang was krachtig en schitterend, de be-

geleiding dof en ietwat slap. Was die tegenstelling een gewilde? Ik vind er moeilijk een verklaring op.

Het publiek was diep getroffen door het arioso van den bas : « Betrachte, meine Seel',» begeleid door een gedempte viool-solo en door een harp, die wellicht de rol vervulde van 't oude cembalo.

Maar 't hoogtepunt van 't heele werk schijnt me wel te wezen de weeklacht van den bas over den dood van den Zaligmaker, terwijl het koor een korale-phrase murmelt als in een geheimzinnige verte. Wellicht is er niets zóó aangrijpend in de gansche *Mattheus'-Passion*. Ook daar kondigt het beroemde koraal, dat als 't leitmotief is van 't gansche werk, den dood van den Zaligmaker aan in een nauwelijks waarneembaar gemurmel, dat dan uitsterft op die indrukwekkende Dorische cadence, door Gevaert zoo bewonderd. Door zijn wonderen eenvoud, juist op 't hoogtepunt van 't drama, wordt dit stuk een toonbeeld van streng-klassieke schoonheid. Maar die schoonheid is bijna zuivere plastiek, en de ontroering wordt teruggehouden door de onbeweegbare lijnen van den vorm. In de *Johannes'-Passion* integendeel stort het lyrisch gevoel zich vrij uit. Aan den eenen kant zijn het de angstige ondervragingen van de zondige ziel : « Bin ich vom Sterben frei gemacht? Kann ich durch deine Pein und Sterben / das Himmelreich ererben? » Aan den anderen kant het betrouwend gebed van de vrijgekochte ziel : « O mein trauter Herre! Gieb mir nur was du verdient, Mehr ich nicht begehre! »

Door heel het werk van Bach vindt men tegenstellingen van dien aard: verschillende gevoelens gelijktijdig uitgedrukt. 'k Weet niet of hij er elders genialer partij heeft uit getrokken.

In 't volgend verhaal van den tenor laat Bach vrijen teugel aan zijn liefde tot beschrijven : de zon verduistert, de voorhang van den tempel scheurt, de rotsen barsten, de aarde beeft, de graven gaan open. Dat alles is kort en treffend. Dan komt de veelsprekende treurklacht van de sopraan, heel en gansch lyrisch, en uitstervend in een snik : « Dein Jesus ist todt! »

Het slot van 't werk (in de uitvoering bekort) loopt uit op een koor, één stuk van schoonheid, een toonbeeld van christelijke, godvruchtige, biddende muziek, en dan eindelijk op een heerlijk koraal, waarin de gezamenlijke bede een hoogvaart wordt van ingetogen geloof. 't Schijnt me nogmaals dat dit einde het wint op het dubbel eindkoor van de *Mattheus'-Passion*, hoe schoon dat ook zij. Er is hier misschien minder plechtigheid, maar meer gevoel.

Eén woord over de uitvoering.

Het orkest heb ik niet altijd bewonderd. Het miste soms wel samenhang, en de sonoriteit was wel eens dof en onzeker.

De solisten van 't orkest hebben dapper de moeilijkheden bestreden, die bijna al de partituren van Bach overstelpen. Om al de schoonheden naar waarde te vertolken van die kunst, eenig in haar soort, zou men moeten beschikken over virtuosen in de school van een Gevaert gevormd en voor zulk verpletterende taak jarenlang opgeleid. Er dient echter dank betuigd aan den goeden wil, en rekening gehouden met de moeilijkheden der onderneming.

Wat de koren aangaat, enkel lof hebben zij verdiend. Niet weinig moed en volharding moeten zij aan den dag gelegd hebben om te geraken tot zulke schoone sonoriteit, zulk ineensmelten der verschillende stemmen, zulk fijn weergeven der minste schakeering dezer moeilijke partituur. Zij hebben het natuurlijk hunnen leider te danken, die van kundig begrip en door-diepe studie blijk gaf.

Niet éen oogenblik falen of aarzelen werden wij gewaar, van het eerste koraal af dat een geloof aan den lijdenden Verlosser belijdt, tot het laatste, sluitend in zulke breede en plechtige beweging. Te zeldzaam is het feit, te Antwerpen vooral, om onze bewondering niet af te dwingen. Ook verdient Mr Ontrop lof om de stoutheid waarmede hij, van begin tot einde, den tragen gang der koralen volhield. Ongetwijfeld heeft Bach ze in dezen zin opgevat. Die traagheid werd door zekere kritieken gelaakt. Ik haal er een verdienste uit voor Mr Ontrop. Hij heeft begrepen wat er in die zangen aan ingetogen, bijna extatische vroomheid schuilt. De diepe zin dezer christene godsvrucht wordt wellicht in andere kringen miskend.

De solisten, Mevrouwen Meta Geyer en De Haan-Manifarges, de Heeren Jungbluth en Zalsman waren hunne taak volkomen gewassen, vooral wat de techniek, de dramatische dracht betreft. Blijkbaar zijn zij met Bachs stijl vertrouwd. Toch kan er nog iets beters gedroomd worden om den vromen Leipzigschen cantor te vertolken. Bijna liturgisch zijn dezes werken in hunne ongestoorde sereniteit.

Men mag ten slotte de *Concerten van Gewijde Muziek* geluk wenschen over hunne hoogst artistieke beteekenis. Hun doel — het weer in eere-brengen der meesterstukken van ons christelijk verleden — is alle lof en aanmoediging weerd. Mochten zij door 't publiek die hooge, strenge kunst laten waardeeren! Dan zou de edele zaak van het hervormen der kerkmuziek een grooten stap vooruitgekomen zijn, en zouden ingewijden en oningewijden nog menigmaal het artistiek genot smaken dat hun ten deel viel op 9en December.

F. VERHELST.

MAATSCHAPPELIJKE KRONIEK

't Jaar 1907, even aangebroken, heeft nog zijne geschiedenis niet: wel keerde nogmaals, op het grootboek van den tijd, een blad om in 't verleden: maar op de blankheid der keerzijde zijn de strevingen van 't verloopen jaar nog niet omgezet tot gebeurde feiten en tot daden verwezenlijkt. Het werk van gisteren moet nochtans worden voortgezet, meer nog op sociaal gebied dan om 't even waar, omdat de maatschappelijke arbeid, door de jaren heen, eene gemeenschapsplicht is, zoodat op ieder mensch de verantwoordelijkheid rust van diens vooruitgang.

Eene maatschappelijke kroniek, vandaag, zou goed werk verrichten, zoo ze de belangrijkste gebeurtenissen van 1906 tot een vaste groepeering bracht: laat het ons bekennen, bewondering over het reeds gedane zou hier naieve goedzakkigheid wezen: zie, het wentelen en woelen der menschen roept ons tot werkdadigheid, tot voortplanting van de begonnen volksveredeling zetten ons haar leiders aan, zoo niet de geestdrift zelve van ons eigen-innerlijk gevoel, borg stond voor ons toewijdingsverlangen aan den voorspoed van 't volk.

Dit « te wapen », dreunt overal, door alle partijen heen, en dezen zomer nog klonk het geweldig, op de *Sociale Week* te Utrecht. Raak werd daar door Mr Aalberse gezeid : « En men klaagt, klaagt, klaagt ... en men doet niets of weinig. 't Is of er geen fut bij de lui inzit. Wij moeten hen leeren de handen uit de mouwen te steken, de zaken flink aan te pakken, en met vasten stap te treden naar 't juist geweten doel. » (1)

Dat is de moeilijkheid : het doel van den socialen arbeid ligt soms aan eenen benevelden gezichteinder, de weg die er toe leidt loopt in de donkerte, buiten het licht der opgedane kundigheden, en men aarzelt nog enkele stappen te wagen, waar men zou moeten loopen ter verovering.

Sociale actie zonder methode, instinctmatige en te persoonlijke, beantwoordt zoo goed niet meer aan de hedendaagsche behoeften.

Zie de groot-nijverheid zich ontwikkelen : wij zien haar reuzen-arbeid inspannen tot eene massa-voortbrengst. Op sociaal

(1) Mededeelingen van het Centraal Bureau der Katholieke Sociale Actie, nr 21.

gebied treedt men insgelijks tot steviger organisatie in meer gezamenlijken arbeid, tot meer eenheid in de richtingen.

Graag zou ik deze concentratie willen toonen in een harer belangrijkste uitingen, namelijk in het werk der sociale congressen.

Het congresseeren is misschien wel eene plaag geworden, maar toch is 't een noodzakelijkheid.

Wie van sociale congressen hoort spreken, denkt onwillekeurig aan de beroemde Duitsche *Katholikentage*, zooals die ons soms in dit tijdschrift werden geschetst. Over de *53e Generalversammlung* (September 1906) bracht ons de heer Vliebergh reeds een breedvoerig verslag. Deze *groote manœuvers* der Duitsche katholieken terzijde gelaten, bracht ons het zomerseizoen en het najaar nog weidsche vergaderingen genoeg, en hierover komt eene beschrijving, met kenschetsing van doel en uitslagen, goed te pas, al was het maar om met de openbare meening in aanraking te blijven.

* * *

De vierde Algemeene Vergadering der Internationale Vereeniging voor Wettelijke Arbeidersbescherming (26-29 September 1906). Deze vrije vereeniging heeft voor doel, met behulp van deskundigen den noodigen voorarbeid te verrichten, die het aan de regeeringen mogelijk zou maken arbeidsovereenkomsten te sluiten, met het oog op de trapsgewijze verbetering der arbeidersbescherming, en op het evenwicht der wederlandsche concurrentie. Reeds lang zocht men op officieelen weg de Europeesche landen in die richting te bewegen, doch te vergeefs. Eindelijk kwam men onrechtstreeks, langs privaten weg, tot het doel; en in 1900 werd te Parijs eene vrije internationale vereeniging gesticht van wederlandsche arbeidersbescherming. Een bestendig inlichtingsbureel is er bijgevoegd met zetel te Basel. De algemeene vereeniging bestaat uit nationale vertakkingen in Duitschland, Oostenrijk, België, Denemarken, Spanje, Frankrijk, Engeland, Hongarië, Italië, Nederland, Zweden, Zwitserland en de Vereenigde Staten. Zij roept, om de twee jaar, de nationale afgevaardigden bijeen — iets minder dan 70 man —, verslagen der landelijke afdeelingen worden ingediend en besproken, volgens gestelde vragenlijsten; het congres formuleert zijne practisch-uitvoerbare wenschen aan alle regeeringen, en vraagt op de uitgewerkte gegevens eene wederlandsche arbeidsovereenkomst te sluiten (1). Zulk een ver-

(1) V. BRANTS. *Législation du travail, comparée et internationale*, 1903.

zoek kreeg juist den 26n September zijn eerste oepassing : te Bern waren de gezanten van Europa bijeen en onderteekenden een arbeidsverdrag, hetwelk den nachtarbeid verbiedt aan de vrouwen, arbeidsters der groot-nijverheid. — Het was toen juist 25 jaren geleden dat in Zwitserland zelve, de eerste gedachte van wederlandsche arbeidersbescherming was opgerezen.

Van nu af krijgt die vereeniging eene ernstige belangrijkheid. Haar voorzitter, dit jaar Dr Scherver, Zwitserland, bewees het in zijne openings-rede : « De jonge internationale vereeniging, zei hij, is wel van groote beteekenis geworden : bewijs daarvan het te Bern gebeurde, waaraan onze vereeniging een zeer werkzaam aandeel heeft genomen. Die bijval legt ons nieuwe plichten op. Behalve de bevordering van den neutralen, zuiver wetenschappelijken arbeid van het internationaal bureau te Basel, moest de vereeniging haar arbeidsveld uitstrekken. Zonder twijfel moeten wij hier 't spreekwoord indachtig zijn : *Qui trop embrasse, mal étreint.* Internationale verdragen tot arbeiders-bescherming sluit men niet alle dagen. Intusschen is de grondslag gelegd voor internationale bescherming ; thans is het de taak voort te bouwen en tot heil der menschheid te voleinden. » (1)

Het congres bouwde feitelijk zeer ernstig voort in de secties. De tweede afdeeling onderzocht reeds voor de derde maal het mogelijke afschaffen van zekere giftige stoffen in de nijverheid, zooals het moordend loodwit. Europa zou wel een algemeen verbod hebben onderschreven, maar ... Japan zou zich ook moeten verbinden, en Japan wil niet meedoen : dan weigert Europa ook.

De derde afdeeling. Over 't nachtwerk der jeugdige arbeiders. — Hier ook klagen de verslagen der nationale afdeelingen. De nijverheid is eene stiefmoeder geweest voor het kind van den werkman. Nochtans bestaan overal wettelijke beperkingen van den kinderarbeid, en 's nachts mag een kind maar bij uitzondering werken. In Duitschland verlangt men allen nachtarbeid te verbieden aan werkers onder de 18 jaar ; uit Oostenrijk komt de klacht dat de toepassing der bestaande wetten reeds een merkelijke vooruitgang zou zijn. In België en Frankrijk vreest men door verdere wetsbepalingen *Madame Industrie* te kwetsen : een wettelijk verbod van den nachtarbeid, die de kinderen alleen zou treffen, roeit de leerlingschap weg, en doet de kleinere landen onder eene onhebbelijke concurrentie lijden. Nochtans stelde de sectie voor, stelselmatig allen nachtarbeid (10-5) onder de 18 jaar te verbieden. Maar daar zijn de meeste

(1) *Na Soziale Praxis — Kath. Sociaal Weekblad*, 13 Oct. 1906.

kinderen niet werkzaam : juist de wetten op de groot-nijverheid hebben de jeugdige werkers in de kleinnijverheid verdrongen, in de winkels, koffiehuizen en in den huisarbeid (1). Wie zal ze tot daar gaan beschermen tegen hunne eigene ouders? De Duitschers, ja; en wie nog? Weet men dat in de speelgoednijverheid vijfjarige kindertjes 12 of 13 uren in den dag aan het speelgoed werken, dat de rijke kinderen, na een uurtje spel, van breekzucht en verveling in stukken slaan? Waarom leert men hun niet in hun popje het slavenwerk eerbiedigen van hunne arme broertjes?

In Amerika heeft in de laatste maanden een herhaald onderzoek den treurigen toestand blootgelegd van den kinderarbeid, in 't Zuiden der Vereenigde Staten. — *Child Labor, a menace to industry, education and good citizenship* (2), onderzoekt die aangelegenheden : een nationaal gevaar en eene onrechtvaardigheid heet het daar. De schuld dragen de bestaande wetten niet, maar de menschen zelf, die ze zouden moeten eerbiedigen : de arbeidsopzieners, de rechters, de fabriekbazen en de ouders spannen samen om de wetten te verdraaien : zij wijzen op de zeldzaamheid der arbeidskracht, om de kinderenslavernij te rechtvaardigen Op zijn Amerikaansch komt de openbare meening tegen die euveldaden op; 't zijn de vrouwen die de beweging leiden : dames maken de meerderheid uit der *National Commission of Child Labor*; en hartstochtelijk werkt in denzelfden zin de algemeene Bond der Amerikaansche vrouwen, met hare 700.000 leden (3). Of zij op dien weg van zedelijke verbetering meer zullen bekomen dan wetten kunnen geven, lijdt geen den minsten twijfel.

De vierde afdeeling besprak den toestand der huisnijverheid. De huisarbeid voerde het congres tot een lang debat : scherp teekenden zich de beide gezichtspunten af — staatstusschenkomst of vrije regeling Het Belgisch verslag vindt dat aan onze arbeiders geen toezicht kan worden opgelegd en dat deze, te meer, overbodig is (!). Laat het ons hopen : een antwoord zal gegeven worden door de tentoonstellingen van huisarbeid, die in ons land ook, schijnt het, gaan ingericht worden. Om het ergste verwijt der uitbuiting van krachten te voorkomen. stelde het congres voor de nationale afdeelingen te verzoeken :

A. Bij hare regeeringen aan te dringen op het nemen van wettelijke maatregelen, waarbij de werkgevers de verplichting worde opgelegd :

(1) Zie *Verslagen en Besluitselen der Internationale Vereeniging voor Wettelijke Arbeidersbescherming*, 1906.

(2) *Annals of the American Academy of social science*, March 1906.

(3) *Annales des sciences politiques*. Juillet 1906. De Laboulaye : *Le travail des enfants dans l'industrie aux Etats-Unis.*

1° eene lijst bij te houden van hunne huisarbeiders ;
2° aan iederen arbeider een loonbriefje af te geven bij het uitgeven van werk.

B. Arbeidstoezicht en sociale verzekeringen ook tot de huisindustrie uit te breiden.

C. Strenge toepassing van gezondheidsvoorschriften op de arbeidsruimten.

D. Vakinrichting van huisarbeiders bevorderen.

Ten slotte, in dit opzicht : iets beter dan niets.

* * *

De *socialistische congressen* hebben dit jaar veel gerucht gemaakt. Aan de dagorde stond het brandend vraagstuk : moeten de socialistische syndicaten, die rijk zijn aan spaargelden en leden, zich onder de hooge leiding der politieke partij voegen. (1) Te Amiens (7 Oct. 1906) in Frankrijk, weigerde de *Confédération générale du travail* (syndicaten) blindelings de tactiek te onderschrijven der partij ; zij verklaarde dat haar doel was : de rechtstreeksche tegenstand tegen de patroons, dus klassenstrijd ; maar in den grond bekommerde zij zich bitter weinig om de politieke partijen, zelfs om de socialistische, en om de sekten, welke vrij nevens haar den omkeer der kapitalistische maatschappij mochten nastreven. Den 1n November vergaderde nu de politieke partij te Limoges, en haar leider, Jaurès, spaarde geen moeite om over zijne wederspannige onderdanen slechts eene schijnvictorie te halen. Daar de syndicaten geenen stap aanwenden om tot de partij te treden, trad deze tot hen toe (2). Eene makke ordemotie te Limoges redde voorloopig de eenheid : « ... en affirmant l'indépendance politique du syndicat, le congrès fédéral d'Amiens avait assigné au syndicat un but que le socialisme seul, comme parti politique, reconnaît et poursuit. »

Gelijksoortig luidde de bijval van Bebels verzoeningstactiek te Mannheim. Het jongst Duitsch-socialdemocratische congres besprak bijna uitsluitend de algemeene staking. Bebel had in 1905 te Jena op het vorig congres gezegd : Zoo wij een onzer grondrechten willen eischen, b. v. het algemeen stemrecht, dient als middel aangewend de algemeene staking. Maar het congres der Gewerkschaften (syndicaten) te Keulen in 1906 wilde daar niet van hooren : algemeene staking deugt niet, meende 't. — Nu te Mannheim moest men die tegenstrijdigheid uit den weg ruimen zonder de syndicalisten op hunnen teen te

(1) *Revue Socialiste*, octobre et novembre 1906.
(2) *Idem*, octobre 1906, en *Sozialistische Monatshefte*.

trappen, want ze zijn rijk en machtig, en zoo wat wrevelig gelijk menschen die in welvaart leven en niet graag hunne voorrechten laten varen. Wat gedaan? De syndicaten willen wel in de partij blijven, als deze ze niet tot hare inzichten misbruikt. — Oh! Als het dat maar is, zei Bebel; en hij stelde voor een besluit te stemmen als volgt: Wat de partij te Jena besloot, hernieuwen wij te Mannheim, het besluit der syndicaten te Keulen strijdt niet met dit besluit, ... en de bespreking is gesloten. En 't besluit was besloten.... 't Is goed dat hij het zelf zegt.

Op het Italiaansch congres te Rome, was Enrico Ferri de verzoener van syndicaten (revolutiemannen), reformisten en integralisten; de uiterlijke verzoening vond men daar gelijk elders, in het stemmen van onduidelijke besluitselen (1).

Eindelooze twisten hebben aan de socialisten veel tijd doen verliezen, en dan nog om tot een antimarxistische zegepraal te komen, die der verbetering van den arbeiderstoestand in de kapitalistische maatschappij.

* * *

De *Sociale Week* te Utrecht (2-9 September 1906). De Hollandsche sociale mannen hebben dat weer goed op touw gezet, op hun wijze. Men kon er aan twijfelen of belangrijke vergaderingen in den aard van den *Sozialen Feriënkurs* te M. Gladbach (28 Oogst-7 Sept. 1906) en de *Semaine sociale* van Dijon (30 Juli-5 Oogst 1906) wel bijval zouden vinden in Nederland. De Katholieke sociale actie meende van ja. En 't was dan ook ja, dank zij den onvermoeibaren ondernemingsgeest van haren algemeenen secretaris, Mr Aalberse. Elke sociale beweging heeft haren verantwoordelijken leider; weet zij hem goed te kiezen en volgt ze hem getrouw, dan komt zij vooruit. Hier had nu de leider rechtuit zijne bevelen gegeven; het prospect zegde: Ieder die maar eenigszins kan, *moet* deze eerste sociale week bijwonen. — Er waren 300 inschrijvers en 700 kaarten werden uitgedeeld. Deze sociale week bedoelde te zijn eene school waar onderwijs wordt gegeven, en wel bijzonder dit: het duidelijk maken in een eersten leergang, van den samenhang tusschen de sociale vraagstukken. In Duitschland ontwikkelt men meer sociale strijdtactiek, in Frankrijk ontnevelt men meer sociale horizonten. Bij ons, in België ..... doet men niets.

Het reglement luidde, op zijn Pruisisch: mooie speechen, veel gedebatteer en applaus zijn streng verboden.

* * *

(1) *Association catholique*, Nov. 1906. — *L'economista*, Oogst 1906. — *Critica sociale* Oogst en Oct. 1906. — *Revista Internazionale*, Sept.

Den 23 en 24 September 1906 vergaderde te Mechelen de Belgische Volksbond Top in het land der Belgen : veel volk, wapperende vlaggen en jolige feestfanfaren, godsdienstige plechtigheden en burgerlijken eerewijn, en dan nog wat zondagwerk : jawel, de werkzaamheden werden ernstig waargenomen en men zal de waarde en beteekenis der bekomen uitslagen moeilijk ontkennen. Deze uitslag ligt altijd in den voorarbeid in de kringen : de voorarbeid alleen weerspiegelt de meeningen en niet de besluitselen van algemeene vergaderingen : eene algemeene vergadering staaft enkel wat reeds vroeger is besloten. Wie haar meer vraagt, vraagt het onmogelijke.

Knap en raak is het omvangrijk verslag aan de vergadering voorgelegd door den algemeenen secretaris der christene beroepsvereenigingen, Pater Rutten. (1) Schrijver leidt er ons vooreerst langs het stil-heugelijk aanwassen van de christene vakvereenigingen. Ach ! Hoe is het getal vereenigde werklieden nog gering in vergelijking met de onvereenigden. Dit bewijst dat aan den vereenigingsgeest nog iets hapert. Wat hoeft nog meer gedaan dan het voorspiegelen aan de werkersklas van haar voordeel, de noodzakelijkheid van het samenspannen harer krachten? Men heeft gemeend: het onderricht der beroepsmannen : daaraan wordt nu gewerkt. Dit eerste deel van het verslag heeft de moed, te zijn, eene immer weerkeerende, overtuigde herhaling van het reeds dikwijls gezegde. — Een tweede deel onderzoekt de onzijdigheid der vakvereeniging. Verslaggever bewijst, door aanhalingen, dat de onzijdige vakvereeniging een onmogelijk wezen is voor onze tegenwoordige landgenooten. En dat is wel zoo : als er eene onzijdige vakbeweging bestaat dan is het tegenwoordig, meen ik, nog liever de christelijke : zij is veel verdraagzamer dan de andere. Een derde deel is besteed aan het onderzoek van een juridisch vraagstuk : de beperking van den arbeidsduur voor volwassenen. In de bespreking geraakte verwarring tusschen de voorstaanders van het ideeël-wenschelijke, en van het praktisch-mogelijke. Als meer praktisch zijnde werd het wetsvoorstel Helleputte goedgekeurd. Maar wie betwist dat de 8-uren arbeid een ideaal kan zijn (2) en een reeds bewezen goed? (3) Dit ideaal echter helpt ons niet vooruit, als de wetgeving nog voor den stelregel der arbeidsbeperking afschrikt.

(1) *Verslag over de Christene Vakvereenigingen in België* (jaar 1905-1906).
(2) Lecoq. *Vers la journée de 8 heures*, 1906.
(3) L. G. Fromont. *Une expérience industrielle de réduction de la journée de travail.* — Brussel 1906.

Ik zou ten slotte willen vragen, wie tevreden is geweest over de hooi-strooi-tweetaligheid van het congres?

***

Te Nurenberg vergaderde, in den zomer, de *Internationale Middenstandsvereeniging*: deze koos uit den schoot van de Belgische vertakking, haren ondervoorzitter, den heer Julien Koch.

Te München vergaderde begin November de machtige Duitsche *Katholische Frauenbund*; na driejarig bestaan, telt hij reeds 30 vertakkingen, met 11.671 leden en 141 aangesloten vereenigingen. (1) Aan de dagorde stonden liefdadige en sociale vraagstukken: de ziekenverpleging, de huis-industrie, het dienstbodenvraagstuk, en het onderwijs voor vrouwen.

Als wij eenen vrouwenbond zullen hebben moet hij ook zoo gedijen.

Te Berlijn vergaderde den 3 en 4 December de *Gesellschaft für Sozial-Reform*: zij besprak een onderzoek dat zij in Engeland had gedaan: over de beste wijze van verzoenings- en scheidsraden te vormen voor arbeid en nijverheid: Het collectief arbeidscontract werd er opgehemeld als zijnde de kortste weg tot een duurzamen vrede van kapitaal en arbeid. (2)

Men zal mij verwijten, misschien, te veel feiten hier te hebben aangehaald en te weinig boeken te hebben besproken Ik bedoelde echter maar eenige banen te toonen waarop de eigenlijke sociale actie zich heden beweegt.

Bij deze talrijke teekens van intensief gemeenschappelijk streven, welt overal de poging op, aan de beweging een stootje te geven; men mag aan die verzoeking niet weerstaan; het ware doodelijk voor 't algemeen belang, want het breede leven van onze hedendaagsche maatschappijen vergt thans ietwat strijdlust.

Terwijl zekere hervormingen noodlottige uitwerksels zullen hebben, omdat zij op dwalingen berusten, zullen de krachten der weldenkenden de grondvesten leggen eener betere en blijvende maatschappelijke inrichting.

JAN BELPAIRE.

---

(1) *Kathol. Soc. Weekblad*, 24 Nov. 1906.
(2) *Westdeutsche Arbeiterzeitung*, 15 Dec. 1906.

LETTERKUNDIGE KRONIEK

Een treurig begin dezen keer: een wandeling door 't kerkhof.

In Vlaanderen, in Holland, in Duitschland, in Oostenrijk, in Frankrijk, in Zweden, is de dood binnen de laatste twee maanden om buit gegaan die tellen mag.

Am. De Vos, H. J. Schimmel, H. Seidel, J. J. David, F. Brunetière, Osc. Levertin; allen rusten ze in verschgedolven graven.

* * *

AM. DE VOS stierf den 4[en] November te Gent. 't Was een boerenjongen van Exaarde (geb. 1840), die door de mildheid van zijn pastoor op 't klein seminarie te Sint-Niklaas kon studeeren, en die daarna «langs ruwe paden» op de hoogescholen van Gent en Brussel geraakte. In 1871 werd hij krijgsarts.

De Vos maakte zich plots als «Wazenaar» naam in Zuid- en Noord-Nederland met zijn autobiografischen roman *Een Vlaamsche Jongen* (1878). Daarin verhaalt hij zijn levenskwart wilskrachtig worstelen, van klein koeiertje tot man van hooge betrekking. 't Is een boek van groote letterkundige waarde, met uiterste zorg bewerkt. Maar zijn kunst wordt beklad door brutale anti-katholieke tendenz. Nevens prachtige bladzijden beschrijving en door-innige stukken gevoel is daar een kapitel over de Voorzienigheid en een ander over de Eucharistie, wezenlijk onwaardig van een hoog denker en dichter als De Vos.

Dat Wazenaar even goed als in proza in verzen kon spreken bleek aldra uit zijn bundels *Langs ruwe Paden* (1881) en *In de Natuur* (1884). Vooral dit laatste is een eigenaardig boek, een uitnemend geslaagde proef van verpoëtiseering der natuurwetenschap. De stukken *Carbo*, *Liefde* en *Van den Vulkaan* tellen onder de machtigste inspiraties onzer heele Vlaamsche letterkunde.

Van 1884 tot '94 deed Wazenaar meest aan kritiek. Hij veropenbaarde zich zoo scherpziend en zoo vinnig een polemist in zijn *Prijskamp en Academie*, in zijn *Verraad-Van Hoorde* en in zijn *Keerzijde van Van Beers' Rijzende Blaren* dat hij eenige jaren de meest gevreesde censor onzer Letteren was, en dat ook Max Rooses moest zwijgen voor hem.

Als antwoord op zijn onrechtvaardige of althans heel onre-

gelmatige op rustgeld-stelling als militair dokter, smeet hij in 't gezicht van zijn overheden, van den Minister en zelfs van Koning Leopold zijn *Officier geworgd*. De inleiding « Ik en dit boek » is een stuk toornproza waarvan de gloed door de jaren voor geen genster zal worden gebluscht.

Zijn altijd even sterk blijvende geest zag kalm-gelaten de krachten wegkwijnen van zijn tenger lichaam. Zijn gansche wereld trok hij samen op den duur in zijn kleine studiecel. Daar dacht en dichtte hij voort met de verzen voor zich op zijn schoorsteen:

> Godin van het Schoone die nooit mij verliet,
> Poëzie, gij schuwt ook dit kamertje niet,
> Al is hemel en aarde uw erfgebied.

En dat de Poëzie hem immer trouw bleef, zijn werk getuigt het voorwaar: *Over veelschrijven*, *Kunstcredo*, *Idealen*, *Moeder Aarde*, *Volkenmoord*, zijn, in hun kleinen omvang, groote kunstwerken: in de keur-schoonheid van hun taal dit vóorhebbend op de poëzie der modernen dat ze gedachten dragen, even rijk en schitterend als haar vorm.

Wazenaar's waarheidsliefde bracht hem langzaam aan tot beter waardeering van de Kerk. En 't bleek wel op zijn sterfbed: De godsdienst zijner kinderjaren was niet uit hem vergroeid.

De Vos was een hoogbegaafde in wetenschap en kunst; een fijn talent van idee, van verbeelding en gevoel. 't Was de keurigste Vlaamsche stylist uit de jaren '80. Een bitsig-bijtende pennevoerder, maar, van dichterbij, een hoog-edel karakter, een toonbeeld van rechtschapenheid.

***

Ook in November heeft Noord-Nederland een zijner oude grooten begraven : HENDRIK JAN SCHIMMEL (1825).

Sedert jaren hoorde men enkel van hem in de bladen en tijdschriften der spiritisten. Het geestenverkeer was de sport van zijn ouden dag. Zoo kregen we onlangs nog een boek over occulte wetenschap (?) in handen met een voorrede van Schimmel.

In de letterkunde begon hij als tooneeldichter met *De twee Tudors*. 't Was epigonen-werk naar Schiller en Victor Hugo. Aan een volgend drama, *Giovanni di Procida*, wijdde Potgieter in *De Gids* een groote waardeerende studie. Meer lof nog viel ten deel aan *Napoleon Bonaparte*, *Struensee* en *Zege na Strijd*.

In de laagvlakte van 't Hollandsch drama beeldt zijn werk een glooiing, de hoogste, tusschen Langendijk en Heijermans.

Toch blijkt zijn tooneelkunst van dat soort romantisme te zijn, dat de tijd zal wegspoelen. Meer bladzijden, die blijven, heeft hij, dunkt me, in zijn proza gegeven en in enkele lyrische stukken. De historische romans *Sinjeur Semeyns* (1875) en *De Kapitein van de Lijfgarde* (1888) wedijveren met het beste dat Mevr. Bosboom-Toussaint heeft gegeven. De hoofdpersoon in beide is Willem III als stadhouder en als koning van Engeland.

Zijn kunst van beschrijven en dialogeeren pakt glansrijk uit nevens die van Oltmans en Van Lennep. En stellig beter dan deze laatste in *Elisabeth Musch* is H. Schimmel doorgedrongen in de ziel van zijn held.

Het stuk waaraan hij 't meest eer heeft beleefd zal wel zijn *Thorbecke-Cantate* wezen, een inspiratie treffend in overeenkomst met het vaste, strenge karakter van den stuggen minister :

Geen reeks van geslachten plaveide zijn pad,
Hij steunde op 't geloof van geen kerk;
't Was zelf zich verworven al wat hij bezat,
Hij vader en zoon van zijn werk.
Beminnelijk niet, en toch vurig bemind,
Stug dikwijls, maar 't stugst in zijn buiging;
Verbitterend vaak, toch vergevingsgezind,
Waar 't niet gold zijn heilige overtuiging;
Een ijskorst verbergend 't weldadigste vuur;
Verdraagzaam, toch 't hoofd der zeloten,
Der Kroon en den Volke een onwrikbare muur;
Een hoekige, magere, steile figuur,
Een man als uit ijzer gegoten.

De mederedactie van Schimmel in *De Gids* werd een tijdlang op hoogen prijs gesteld, niet alleen om zijn novellen, maar ook om zijn critische stukken. Hij gaf o.a. een diepgaande studie over onzen Conscience; en zeer eigenaardig heeft hij ook zijn eigen werk beoordeeld. De uitkomst van Schimmel's onderzoek over Schimmel was lang niet een brevet van onsterfelijkheid.

Laat zijn eigen bekentenis waar zijn : Schimmel was wellicht geen genie; maar hij had een gelukkig evenwicht van gaven : hij kon boeiend vertellen, hij kon dramatiseeren, hij kon karakters teekenen. Onder zijn sterk romantischen stijl schuilt er stellig veel natuurlijk gevoel. Voeg daarbij dat deze autodidact een kerel was van verbazende geschied- en letterkundige belezenheid.

* * *

H. Seidel was eigenlijk een ingenieur, die in den bouw van de Anhalt-spoorhalle te Berlijn heeft getoond wat hij kon. Maar hij was te geestig en te veel menschenkenner om het te houden bij zijn cijfer- en meetvak. Sedert 1880 werd hij voorgoed ver-

teller en novellist. Zijn meesterstuk blijft *Leberecht Hünchen*. 't Verscheen in 1890, en thans verkoopt men van 't kostelijk-humoristisch boekje den 41[en] druk.

't Was eigenlijk een verteller zonder veel letter-eerzucht; *a priori* dus een heel goede. De geleerde boeken over literatuurgeschiedenis gebaren niet of zelden van hem. Maar 't kan best gebeuren dat hun professorsroem zal zijn verstoven als die van Seidel zijn arduin nevens dat van Fritz Reuter en Brinckman zal vestigen. Ze waren immers alle drie uit dezelfde streek, uit die zonderlinge Mecklenburger heide, waar de wijde vlak-horizonten niet stemmen lijk aldoor tot zwartkijkende droomerigheid, maar waar de barheid van den bodem wordt gedrenkt als 't ware door de overleveringen van dien alouden, gezonden, levenslustigen Sassenaard, die uitborrelt in bij-de-gratie-Gods-talenten van echten volkshumor.

Want zijn vroolijkheid is misschien échter nog dan die van Fritz Reuter. Deze immers droeg in zijn hart zoowel Hanne Nüte als Bräsig. Maar Leberecht Hühnchen, dat was de levensoptimist! Die had zich de vreugde der jeugd, met een kunst zooveel grooter als alle andere dan ze zeldzamer is — tot een stelsel gemaakt voor zijn rijpe en oudere jaren. Hij heeft den moed gehad, kommer en jammer en verdriet te houden en te blijven houden voor dwalingen eener zwakke helft van onze menschennatuur. Hij heeft niet gelachen met ons menschelijk lijden, dat niet, maar zijn licht hart heeft het zoo opgenomen dat hij ondanks dat lijden toch lachen kon! En zoo komt het dat ik zonder blozen beken den oolijken boeren-humor van den pretentieloozen Seidel beter te smaken dan de fijne, maar toch zwaarmoedige lachpret van den veel meer beroemden meester Wilhelm Raabe, bij wiens naam Seidel in zijn naïefheid den zijnen zoo graag hoorde noemen.

* * *

Ook J. J. David werd onlangs begraven. Hij stierf nog betrekkelijk jong, want hij was van 1859. Hij stond aan de spits van de Duitsche letterkunde in Oostenrijk. Sedert ik van hem het volgend heimwee las heb ik zijn naam niet kunnen vergeten:

Ich kannte eine. Wie sie hiesz?
Wer nennt das Wort, das mir verklang?
Vergessen ist 's. Ich weisz nur dies:
Dass ich sie liebte und umschlang,

Das Lied von der, die mir entschwand,
Singt nun der Nachtwind meinen Ohren,
Am Wege hab ich sie verloren,
Die sich zu mir am Wege fand.....

't Was als karakter en talent een tegenvoeter van Seidel. In de *Vossische Zeitung* (nr 550) wordt over hem 't volgende gezegd:

« David war nicht liebenswürdig und nicht schmiegsam. Er hatte nichts vom wälschen und fränkschen Wesen, das mit dem Deutschtum in Œsterreich die Ehe einging, aus der unsere Kunst entsprosz. Dieser Mann, der seine Rauheit so gerne hervorkehrte, der nie ins Leben ging ohne Selbstironie als treue Begleiterin, der über alle Sentimentalität spottete und alles Weichliche haszte, hat die süssesten und tiefsten Töne gefunden für die Liebe zur Mutter, für die Liebe zum Kinde. Ein Liebesdichter war er freilich nie. Die Liebe war für ihn eine Kraftprobe des Temperaments, und so gleiszt und glüht sie aus seinen prachtvollen Renaissancenovellen, mit denen er als Epiker debütierte... Er liebte es seine Geschichten in Holz zu schneiden, in das härteste Holz mit gewollt ungefügiger Faust. Die Sätze schoben sich aneinander, wie die Tafeln im Eisgang, wie die Platten einer Rüstung. Es klirrte und krachte. Und aus dieser ungestümen und schweren Sprache hob sich dann ein zartes Gefühl mit lichtem Schein. Auf diese erste Periode seiner epischen Kunst folgte dann als zweite Periode die Novellenreihe aus der Heimat, die Geschichten aus dem mährischen Flachland, der Hanna. Und als dritte Periode kann mann dann die wiener Romane bezeichnen, wo er auf der Höhe seines Schaffens stand. Immer mehr rang er vom Pessimismus zur Lebensbejahung durch. . Und es scheint fast als wäre erst mit dem Alter der Glaube and die Jugend über David gekommen.... »

* * *

Zweden ook draagt grooten rouw : OSCAR LEVERTIN is dood; in den bloei der jaren, pas 43.

We zijn met hem nader verwant dan we 't zouden vermoeden. Deze Zweed is een afzetsel uit Nederlandsch ras. In de 18e eeuw immers leefden de Levertin's nog te Leeuwarden; eerst in 1795 verlieten ze hun Friesche vaderland, en zeilden ze over naar Zweden.

Osc. Levertin was een groote, sterke ziel in een klein, tenger lichaam. Hij was altijd ziek en altijd studeerend of droomend. Want de dubbele liefde van zijn leven was de natuur en zijn boekerij.

Zijn letter- en geschiedkundige studies moest hij onderbreken, af en toe, om zijn zwak gestel te gaan koesteren in Frankrijk en Italië en Zwitserland.

Pas had hij zijn doctorstitel in de letteren veroverd, toen hij hoogleeraar werd te Upsala en later te Stockholm. Groote geleerdheid en strenge geest van wetenschap blijkt uit al zijn professors-arbeid : *De Klucht en de Klucht-schrijvers in Frankrijk*

vanaf de Renaissance tot aan Molière; — zijn reeks essays uit de 18e en 19e eeuw onder titel: *Frau Gustaf III, dajar; Diktere och Drömmare,* en *Svenska Gestalter;* — aan een studie over Linné was hij bezig toen de dood hem roepen kwam.

Zijn geleerdheid en zijn zeer scherp kritisch vernuft stonden hem niet in den weg om naast Strindberg, af Geijerstam en Selma Lagerlöf te worden een der grootste kunstenaars van 't hedendaagsche Zweden.

Hij was lyrisch dichter van lijden dat niet wil genezen en van hoop, die altijd wordt bedrogen.

Hij was vooral verteller en schilder van levens vergooid in dwaas en ijdel gedoe, van zwarte stukken bestaan wegbrokkelend in kommer van lijf en koude van ziel, zonder een ziertje zon. *Konflikter, 't Huwelijk van Pepita, De Magistraten van Osteraas.*

Troostelooze kunst, maar in volle oprechtheid gegeven, de eenige die groeien kon uit de gesteltenis en de stemming van een keurmensch, strijdend, zonder geloof in de groote verlossing, tegen een overmacht van lichamelijke en geestelijke kwalen.

Verleden zomer nog meldden de bladen, dat Levertin op rondreis was in Holland. Hij ging met veel belangstelling na wat er op geestelijk gebied werd geleverd door de landgenooten van zijn voorouders.

Levertin werd in 't Duitsch en bij brokken in 't Fransch vertaald. Ook Nederlandsche tijdschriften gaven soms een proefje van zijn kunst.

* * *

Den 8n December stierf te Parijs FERDINAND BRUNETIÈRE. Deze man is waarlijk bezweken onder 't gezwoeg van 't studeeren, 't schrijven en 't spreken. Sedert jaren was hij een wandelend lijk; in plaats van levende bloed ging nog enkel door zijn uitgeputte lijf de galvanisatie van zijn wondere wilskracht. Het slaat inderdaad met verstomming wat dit menschenwrak heeft verricht in den laatsten tijd, nog maar enkel in zijn *Revue des deux Mondes*. En 't waren, bijgod, geen kattebelletjes, die hij zoo maar uit zijn chambercloak of zijn pantoffels kon schudden; 't was altijd en overal gedegen bezinksel van benedictijner-studie in letterkunde, in geschiedenis, in wijsbegeerte en in sociologie.

Brunetière bereikte enkel 57 jaar; wijl men toch een menschenleven tellen blijft naar 't aantal zonsopgangen die 't komen beschijnen, en nog altijd niet naar de som van geleverden arbeid; naar het totaal van minuten en seconden, uitgeperst in ontwikkeling van zichzelven en van zijn medemenschen.

Meer zal ons uit bevoegde pen in 't a. s. nummer worden gegeven. 't Zij ons enkel veroorloofd uit het doodsbericht in de *Revue des deux Mondes*, door Paul Leroy-Beaulieu, het volgende over te nemen over den geleerde, den zoeker, den baanbreker, den strijder, den katholieken voorman :

« Il s'est fait lui-même. Avec le minimum de grades universitaires, il est devenu le plus grand lettré de sa génération.....

» Nos lecteurs ont apprécié l'étendue infini de son savoir, la fière indépendance de ses jugements, l'incomparable force de sa dialectique. Il était armé non seulement du talent littéraire le plus vigoureux et en même temps le plus souple, mais de toutes les connaissances de son temps. Il élargit la sphère de la critique; il fit rentrer dans son domaine toutes les questions qui préoccupent l'homme et la société.

» Il eut une vie pleine, une vie intense, une superbe vie d'homme de lettres... Il dédaigna toutes les autres ambitions...

» La plus grande épreuve pour lui fut, il y a deux ans, après une série de conférences retentissantes, la perte de sa voix, de cet organe sonore qui remplissait les vaisseaux les plus vastes et faisait vibrer les auditoires les plus nombreux.

» Il supporta ces afflictions avec une patience qui eut été stoïque, si elle n'eût été chrétienne...

» Il laisse un des plus nobles exemples de labeur opiniâtre, d'austère indépendance, d'élévation et de dignité de vie; ces hautes qualités font encore ressortir davantage ses merveilleux talents. »

* * *

Daarmee is er kronieken-nieuws in rouwband genoeg.

't Waren immers overal geen treurmarschen naar 't graf. Zoo vierde, in den loop van October, Kopenhagen een vaderlandsch-letterkundigen dag : HOLGER DRACHMANN was 60 jaar geworden. En men vond het een goede gelegenheid om den grooten lyrischen dichter eens terdege te vieren. Vliegende vaandels, slaande trommels, jubelende fanfaren, en een stortvloed van feestreden en feestgedichten. 't Was merkwaardig, want Georg Brandes had er zich mee gemoeid.

Drachmann zelf wilde beproeven of 't, in zulk een stemming van 't publiek, nu eindelijk niet zou gaan om 't genot van toejuiching ook op den schouwburg te smaken. Hij kwam dus met een nieuw stuk voor den dag, *Her Olaf han rider*. Te hooren aan den nuchteren toon van de Kjöbenhavn-bladen in de anders zoo geestdriftige verslagen over 't feest, moet er niet minder dan voor zijn vroeger tooneelwerk schamel applaus geweest zijn. Hij zal nu eindelijk wel overtuigd wezen dat het theater de ware broeikas niet is voor zijn roem.

Nu zijn naam in den stoet door zoovele *hurra's* werd be-

juicht, schijnt het oogenblik gewenscht om iets over hem hier mede te deelen.

Van hetgene in de toespraken was te vernemen, geven we 't volgende :

Hij werd in 1846 te Kopenhagen geboren. Zijn eerste lust was te schilderen. En de knaap voltooide zeegezichten, die door de kunst totnogtoe niet werden verloochend. Maar zijn vader had in zijn toekomstbezorgdheid geen zin voor de neigingen van zijn zoon. En Holger moest in 1865 naar de Hoogeschool. Maar de student liep over naar de Academie van Schoone Kunsten ; en hij maakte maar voort zeegezichten, tot ze hem lokten op den duur om over hun zwalpende wegen land en luyden te gaan zien. In 1871 zwierf hij naar Londen over, en daar vond hij in zichzelf den dichter die nu werd gevierd.

In 't zelfde jaar nog kwam hij terug naar zijn land. En hij stak beide zijn stevige handen toe aan Georg Brandes om de Deensche gedachten in letterkunde en politiek te duwen naar een hooger peil.

Zijn *Digte* wekten bewondering en verontwaardiging. Ze waren geestdriftig, beeldrijk, gevoelfrisch, maar ze keerden al 't bestaande 't onderst boven. En voor al die menschen, die heel vreedzaam in *Smör* deden — Deensche boter — was dat zoo erg als een Van Deyssel-verschijning onder onze Jan-Kazen.

Die Robespierre-bijval was voor Holger meer dan genoeg om 't vredelievend penseel voor goed in zee te gooien. Maar 't kwam weer boven als een kostelijke pen. Zijn zee- en visschersschetsen heeten 't beste Deensche proza, en om zijn *Sange ved Haved* is hij de meester der Deensche lyriek.

Weerom joeg Drachmann's Bohemersaard hem van de eene Europeesche hoofdstad naar de andere.

In zijn boek *Skyggebilder fra Reiser i Inland og Udland* krijgt Vlaanderen ook zijn deel : *Ostende-Brügge* heet het hoofdstuk.

Hij stelt het kosmopolitisch Oostende tegenover Brugge, de oud-eerlijke Vlaamsche stede. Aan 't verleden geeft hij zijn hart. Het badstadleven maakt hem ziek. Voor zijn geest en lichaam moet hij hebben de hertempering der oude overleveringen en de stilte van den grijzenden voortijd.

Maar Drachmann is te zeer een Murgersnatuur om zich ergens te kunnen vastzetten. Toch blijft zijn ideaal een stil-suggereerende omgeving, lijk Brugge er een is, om te leven in den arbeid, bedaard en ingetogen en standvastig.....

* * *

De Nobel-prijs van 1906 voor de letterkunde werd geschonken aan Giosue Carducci. Hoe de grijze « salvaggio » onder de Italiaansche dichters, de grijnzende knijzer op alles wat « gentilezza » heet, dit nieuws heeft ontvangen, hebben we thans nog niet vernomen. Hij blijkt intusschen niets te hebben tegen de de goudstukken die uit Stockholm komen afgerold.

Sedert 1890 is de dichter uitgezongen. Nu blijft enkel de philoloog nog aan 't woord. 't Is dus wel in aandenken van zijn vroeger werk dat hij thans is bekroond. Onder dat vroeger werk het meest beroemde en beruchte — in alle Europeesche talen vertaald — is de *Inno a Satane*... Een hulde aan Lucifer, hartsgrondelijk welgemeend.

't Ware stichtend om vernemen, hoe deze Nobel-prijs der vierde afdeeling zou worden geschat in de vijfde, die de werken onderzoekt strekkende « tot verbroedering der volkeren en tot veredeling van 't menschdom. »

* * *

Nu liggen hier nog Vlaamsche boeken genoeg, waarover een woord moet gezegd : Stijn Streuvels' *Uitzicht der Dingen*, Buysse's *Bolleken*, Van Buggenhaut's *Wondernacht*, Duykers' *Lena*. Maar mijn bladzijden zijn geteld, en 'k besluit deze kroniek met een praatje over 't boek dat me van de vier 't best bevalt.

Lena (1) is de derde roman van Louisa Duykers. Eerst gaf ze *Hoogere Vlucht*, daarna *Langs verschillende Paden*. 't Waren goede vertellingen, maar zoo wat *en négligé*, naar opvatting en bewerking en taalvorm. 'k Geloof niet dat het in Duykers' bedoeling lag met die eerste proeven zich een weg of een wegel te banen naar 't Letterkundig Pantheon.

Of ze dit met *Lena* wél heeft bedoeld? Ik weet het niet; en wie haar goed kennen, beweren dat ze 't zelf niet gauw zal zeggen. 't Zij zoo of 't zij anders, ik moet mijn meening uiten : Met *Lena* is Louisa Duykers de baan op naar de hoogere roman-kunst.

Hoogere roman-kunst : geen flansen en futselen, aandikken hier en opdirken daar, om een magere novellen-stof te doen zwellen tot een dik-pronkerig bladzijdental : Dus, geen Borel-kunst hier.

Ook geen zweetpartij van beschrijven, van eindeloos beschrijven-zonder-meer, na den hemel de aarde, na de aarde de

(1) *Lena*, door Louisa Duykers. — *Duimpjes uitgave,* Victor Delille, Maldeghem, 1906.

menschen — hun zicht- en tastbare helft nota bene — na de menschen de dieren en planten, en dan de kruiden, en dan de mieren en dan de donderbeestjes... Dus, geen Aletrino-kunst hier.

Nog minder een vaudeville-vertoon uit het geblaseerde brein van hen, die meenen dat het gewone menschenleven langer geen kunstgenot, zelfs geen belang of geen aandacht kan wekken; en die dan verwikkelingen verzinnen, met bezwering van alle elementen tegelijk, om der menschen hart en nieren te ontzetten en te ontredderen.... Dus, geen Couperus-kunst hier.

Hier is veel minder en veel meer dan dat. De kunst in *Lena* is eigenlijk niets anders dan de schepping van een zeer normale menschenziel; niets anders dan de neerlating van die menschenziel in onze zeer normale wereld; niets anders dan de inwerking van die wereld op die ziel; niets anders dan de terugwerking van die ziel op die wereld. Maar die kunst is dan ook dat alles, en dat is buitengewoon veel.

Duykers verhaalt ons Lena's leven; en uit haar verhaal blijkt ons hoe klaar ze dat leven ziet en hoe innig ze 't voelt. Zoo klaar en zoo innig dat we 't mee-zien en mee-voelen, en dat we luisteren blijven, in kunstgenot, zoolang zij vertelt.

Lena ziet voor zich een toekomst van liefde en levensgenot. En van den eersten stap dien ze erin gaat zetten is 't lijden en verdriet. Ze vindt verder niets anders dan harde plicht, ontgoocheling en zelfopoffering. De liefde waarvan ze droomde is weggedroomd, en haar hart heeft nog enkel haar klein zustertje Rosa.....

En Louisa Duykers vertelt u dat leven van Lena in allen eenvoud, zonder de minste pose, als mocht ze van 't reine, edele meisje een dagboek overschrijven. Ze vertelt aan haar Vlaamsche lezers met korte zinnetjes, 't een woord al niet hooger dan 't ander. Geen haast, geen inspanning, geen uiterlijke drift; zoo zacht en zoo voorzichtig alsof ze zelf met Lena's zustertje zat op haar schoot, en 't lieve ziek-zeurig wichtje vooral niet wekken mag. Maar de forsige Stijn Streuvels zelf, met zijn geweldig talent, heeft geen adem als deze teere, tengere vrouw, om te vertellen, om boeiend te blijven vertellen, en om vertellend daar open te leggen voor u al wat er leeft en roert, en lijdt en verzucht en hoopt in een schoone, groote menschenziel.

't Moderne woordkunstenaarsschap laat Louisa Duykers links liggen. Ze staat veeleer aan 't ander uiterste. Haar taal is niet rijk, haar woord niet kleurig, haar stijl niet altijd sierlijk zelfs, en uit zijn aard wat mat en grijs. Wat wilt ge van haar? Ze heeft haar handen vol met het meisjeshart dat ze moet geven aan haar lezers, en ze wil dat hart niet loslaten met geen enkel van haar vingers.

Dat is nu eens een vrouw die de mode versmaadt, en die de moderne taal-toilet-pret laat aan de mans. Zij mogen van haar hun taal besprenkelen met eau de Cologne, en doorgeuren met rozewater en besmeren met poudre de riz. Louisa Duykers wil niet epateeren met schoonheid die wegwaait of schilfert.

't Is een boek van echte, vaste zieleschoonheid. En juist daarom: dit boek van veel verdriet is geen treurig boek; dit boek van veel ontgoocheling is geen terneerdrukkend boek; dit boek van wanhoop haast, is toch een boek van troost. Omdat het menschelijk lijden deze ziel niet uitput, omdat er in Lena, als ze wordt te gronde gesmakt, wil en veerkracht steekt om zich weer op te beuren; omdat, wat er ook drukke op de bovenlaag van die ziel, ergens daaronder een ongeziene bron van sterkte borrelt, die aan 't einde van 't laatste hoofdstuk opschiet in een hoogen straal, en dan blijkt te wezen het geloof in de Voorzienigheid, die 't menschenlot in handen heeft en nooit uit wreedheid lijden doet....

Een hoofdstuk is er dat in mijn oogen een vlek maakt op 't schoone boek, als een papklad op een beste-kleed.

't Is die vastenavond. Zoo iets te doen leven op 't papier ligt niet in Duykers' talent, in 't stil-vrome van haar schrijfwijze. Men heeft wel te zeggen, maar hier moet ook de vorm 't zijne doen. Hier moesten woorden komen, schetterend als fanfaren, kletterend als castagnetten, en met een narrebel aan hun vóór- en achtersylbe Hier moesten de zinnen topsy-turvy buitelen als clowns, in hun gigussen-pak, met meelgezicht en haartop, jan-klazen-harlekijnen-en-pierrotten-toeren doen.

Hier viel er, bij de zielsontleding, ook een menschenmassa te bewegen en vooruit te duwen, in haar fantastisch-grilligen stoet... En dat is Duykers niet gelukt.

Hoe anders kon dat George Eliot in *Romola!*

'k Weet het wel : Men kan even goed zeggen tegen om 't wie onzer Vlaamsche schrijvers of schrijfsters : kom hier, dat ik u doodsla! als ter vergelijking met George Eliot af te komen. Maar is 't al niet heel fraai dat *Lena* herinnert aan *Romola*, en dat een jonge Vlaamsche schrijfster ons een boek heeft geschonken, 't welk, al is 't ook maar in de verte, aan een meesterstuk denken doet van de geniaalste vrouw, die binnen de 19e eeuw de pen heeft gevoerd?

J. PERSYN.

BOEKENNIEUWS

LEZINGEN EN TOESPRAKEN van W. DE VEER. — Amsterdam, van Langenhuysen. 1905.

Een zeer nuttig boek, ten dienste vooral van hen, die door lezingen, toespraken in jongelingen- en andere vereenigingen de kennis en de verdediging van den godsdienst wenschen te bevorderen. Zij vinden hier eene rijke bron van beschouwingen, geschikt om kennis en liefde te kweeken voor den kostbaren schat des geloofs; om de gekregen overtuiging te versterken en anderen mede te deelen, om op sommige tegenwerpingen, die een argeloozen lezer kunnen verrassen, afdoende te antwoorden.

De behandelde onderwerpen zijn : I. 't Bestaan van God (blz. 1); — II. De Staat zonder Godsdienst (blz. 31); — III. Christus en de werkman (blz. 54); — IV. Heldenmoed (blz 80); — V. Geloof en wetenschap (blz. 110); — VI. Lacordaire (blz. 133); — VII. Dr Schaepman.

Men ziet uit deze inhoudstafel dat de schrijver de gelegenheid benuttigt om tal van waarheden te bespreken, die heden ten dage van overheerschend belang zijn, en tegen den stroom der moderne dwalingen herhaaldelijk dienen ingescherpt en betoogd te worden. Het bestaan van God; de noodzakelijkheid van den godsdienst voor de maatschappelijke instellingen; de behoefte aan volksbonden en gezellenvereenigingen; de heldenmoed in de naastenliefde; de verdiensten van Lacordaire; ontleding van zijne conferentiën; het verband tusschen geloof en wetenschap; de liefde voor den Paus en de katholieke Kerk, bron van Schaepman's grootheid.

Daar niemand twijfelt aan den weldadigen invloed van deze praktische waarheden op het welzijn der maatschappij, zal niemand het nut ontkennen van het werk, waarin deze op eene eenvoudige en aantrekkelijke manier voorgesteld en bewezen worden.

Wij wijzen met ingenomenheid op de korte, maar keurige verhandeling over het verband tusschen geloof en wetenschap, waarin de *vrije gedachte* in al hare naaktheid aan de kaak wordt gesteld.

Deze gevierde machtspreuk heeft geene reden van bestaan, en is louter onzin, daar ons denken niet bande- en wetteloos is, maar aan de objectieve waarheid zijn wetten en regels ontleent. Wee aan de historische en ervaringswetenschappen, indien zij, ter wille der gewaande vrijheid, verzuimen het geloof op gezag in dienst te nemen. De zich noemende *vrije gedachte* is niets minder dan vrij, zij zucht onder het slavenjuk van de dwaling, van het vooroordeel, van de eigenliefde en de vrees voor de waarheid.

Zij is vrij, zooals de arme vrij is van den rijkdom, de doode vrij van het leven, de zieke vrij van de gezondheid; blind wie deze vrijheid als een weldaad beschouwt en haar zijne heiligste overtuiging ten offer brengt.

De ware vrijheid — die ons verlost van de hinderpalen op den weg naar de waarheid en ons laatste einde — blijft ongedeerd onder de leiding van het geloof; ja zij wordt bevorderd omdat de openbaring ons vrijwaart tegen de dwaling; den weg tot de waarheid gemakkelijk en veiliger maakt, onzen gezichteinder verruimt en ook op de natuurlijke problemen stroomen licht uitstort

Blind wie dit hulpmiddel der wetenschap versmaadt en zich op zijn zwak en gebrekkig verstand verlaat om de dwaling te vermijden Hij handelt even dwaas als de sterrekundige, die om grootere vrijheid te genieten, het telescoop versmaadt, als de schipper die het compas in zee werpt, de blinde die de leuning van de brug stuk slaat.

De feiten trouwens spreken luide genoeg : de *vrije gedachte*, waartoe heeft zij het gebracht? tot onverschilligheid en twijfel in godsdienstzaken; tot materialisme en positivisme in de philosophie; tot omwenteling en tyrannie in de staatkunde; tot socialisme en anarchisme is de sociologie.

Het werkje is geschreven zooals het geschreven moest worden voor ontwikkelde leeken; de stijl helder en bondig is populair in den besten zin van het woord; ieder volgt zonder moeite den gedachtengang en de bewijsvoering van het boek. Keurige beelden en leerzame aanhalingen versieren en kleuren de schrijfwijze, en de warmte, die de verdediging der waarheid vergezelt, deelt zich aan het hart van den lezer mede.

Wij aarzelen niet het gedegen en tevens aantrekkelijk boek met nadruk aan te bevelen. Dr A. Dupont.

OPSTELLEN, 2de bundel door Henri Borel. — Drukkerij en Uitgevers-maatschappij *Voorburg*, 1906.

't Is een bundel dagbladbesprekingen over tooneelopvoeringen, muziek en letteren. Artikels die men leest in de krant, met een dank-u voor den schrijver om 't prettig luier-uurtje na 't ontbijt, maar die men toch met ander scheurpapier in de mand smijt daarna.

Waartoe immers die uitgave in boekvorm? Dat Borel voorzichtig weze. Een boek blijft. En deze blijvende getuige voor zijn dagbladschrijvers-oppervlakkigheid zou heel wat kwaad kunnen doen aan zijn romans en zijn studies over China en Indië, die we nu slikken als degelijken kost, ... 't Is immers voor ons zoo ver van hier om te gaan nazien of 't allemaal waar is.

J. P.

VAN HET MENSCHENSPEL. door J. Steynen. — Drukkerij en Uitgevers-maatschappij *Voorburg*. 1906.

Alles gezocht, stijl, toestanden. gevoelens, levenswijsheid. Bepaald een naïeve in de literatuur; iemand zoo fier op een potsierlijk-persoonlijken zet als een kruidenier op een decoratie. Spijtig, hoe men zoo uit zijn roeping kan geraken : Met denzelfden vlijt en dezelfde uren arbeid kon die mensch misschien een uitstekend metselaar of schrijnwerker worden. Of wie weet?... Als hij eens wilde schrijven zonder zich zoo levensgevaarlijk op te blazen ... want onbedacht en onverwacht, valt er soms wel

iets goeds uit zijn pen... Jammer, zulke oogenblikken schijnt hij met een inspanning bij hemel-en-aarde als Antonius' bekoringen van zijn ziel af te slaan. J. P.

TURNHOUT IN HET VERLEDEN EN HET HEDEN door J. E. JANSEN. Premonstratenser Kanunnik der Abdij van Park. — Turnhout. — Joseph Splichal, 1904.

Het werk beslaat twee boekdeelen tekst. Een derde, uitgegeven bij Meulemans-De Preter. Leuven, 1905, bevat de bijzonderste bewijsstukken, op dewelke het werk steunt

In het eerste deel geeft de E. H. Jansen de geschiedenis van Turnhout sinds het ontstaan der stad tot onder de fransche Omwenteling.

Uit chronologisch oogpunt beschouwd, verdeelt de schrijver zijn werk volgens de verschillende tijdvakken onzer nationale geschiedenis. Hij schrijft met eenige waarschijnlijkheid aan Turnhout eenen frankischen oorsprong toe. Turnus of Turnich, een der frankische hoofdmannen zou daar zijne villa gehad hebben, 't is te zeggen eenen omvang van landelijke goederen, waar de eigenaar woonde met zijne onderdanen, wier hutten rondom die van hunnen heer geschaard waren.

Schrijver toont ons daarna hoe, onder het leenroerig tijdvak, Turnhout met de familie der Berthouten, zijne heeren en met de daarop volgende hertogin van Brabant, opkwam en tot stad verheven werd. Vervolgens beschouwt hij de stad onder de hertogin van Burgondië, onder het Oostenrijksch-Spaansch tijdvak, enz.

Naast die chronologische staat eene systematische verdeeling. Voor ieder der genoemde tijdvakken handelt de schrijver, juist gelijk hij naast de geschiedenis van het wereldlijk ontstaan van Turnhout, die van zijne bekeering tot het christendom plaatste – en hier diene opgemerkt dat de schrijver met de legend · van priester Domlinus afbreekt — voor ieder der tijdvakken, zeg ik, handelt hij eerst over de politische, daarna over de kerkelijke geschiedenis van Turnhout. Aangenomen dat deze laatste het overwicht heeft op de geschiedenis der economische toestanden, der letteren, der zeden en gebruiken, toch schijnen die bijzondere oogpunten te veel verwaarloosd en hadden, waar ze terloops besproken staan, beter kunnen ingedeeld worden.

In het tweede deel vinden wij de geschiedenis der stad sinds 1799 tot op onze dagen. De E. H. Jansen geeft de bijzonderste feiten, die voorvielen onder het beheer van Napoleon I, onder het Hollandsch bestuur en daarna onder onze onafhankelijkheid. Dezelfde systematische verdeeling van het Ie deel wordt nevens die chronologische behouden. Daarna volgen met eene korte levensbeschrijving de namen der voornaamste familiën en personen der stad en om te sluiten de naamrollen der wereldlijke en geestelijke overheden.

Het werk van den E H. Kan. Jansen verdient grooten lof. De geraadpleegde bronnen, de menigvuldige welgepaste nota's getuigen dat de schrijver niets meer ter herte had dan eene ware geschiedenis te leveren.

Heel de Kempen en vooral Turnhout zal dat werk met blijdschap ontvangen Hierbij dient vermeld, dat het werk uiterlijk door den druk en de menigvuldige prachtige illustraties behaagt.

Het dunkt ons echter, dat, wat den inhoud aangaat, het beter ware geweest in plaats van die lange naamlijsten, van die soms kleurlooze feiten te geven, de algemeene geschiedenis met den geest der tijden meer te doen uitkomen, dien geest wederzijds door den aard der plaatselijke instellingen, der bijzondere gebruiken der bevolking nauwer te bepalen en zoo het verschillend karakter, dat Turnhout opvolgelijk door de tijden gehad heeft, te bepalen. Juist omdat de geest der instellingen in het werk te weinig doorstraalt, schijnt mij de verdeeling, die de schrijver in het begin van het II[de] deel uitlegt en verdedigt, al te oppervlakkig. Hij zegt daar: « Met dit tijdvak (sinds het consulaat van Napoleon) beginnen wij een tweede deel onzer Geschiedenis, dat wij als het *Heden* van Turnhout bestempelen. Immers menige zaak, die wij nu nog bezitten, dagteekent van Napoleon's opkomst. Een nieuwe geest bezielde alsdan Kerk en Maatschappij, die nog leeft in vele onzer hedendaagsche inrichtingen. Daarom denken wij het zeer redelijk het *Verleden* van Turnhout te verlaten aan de Fransche Omwenteling en het *Heden* van Turnhout te beginnen met Napoleon » — Die verdeeling, rustende op de verandering van den aard der instituties zou mogen aanveerd worden, hadde de schrijver de verschillige individueele feiten zoo aangebracht en ontleed, dat ze den geest van het Oude Regiem en dien van de Fransche Omwenteling die steeds heerscht, laten zien. Zoo zou wezenlijk hetgeen sinds dit feit gebeurde van onzen tijd zijn. Ontbreekt echter die opgave dan behoort hetgeen na 1799 gebeurde evenzoo tot het Verleden gelijk al hetgeen wat vóór dien tijd voorviel. X.

BIBLIOTHEEK VAN RUSSISCHE-LITERATUUR, N[r] 1. ANT. P. TSJECHOF, *Een Toeval*, uit het Russisch vertaald door *Z. Stokvis*. Uitgave van Maas en Van Suchtelen, Amsterdam. Klein formaat, 92 bl.

Drie schetsen, waarvan het eerst *Een Toeval* heet, we weten niet waarom. Drie Russische studenten loopen een avond eene reeks slechte huizen af; wat er over gezegd wordt is zoo betamelijk mogelijk gezegd; een der drie schept daar geen behagen in; hij heeft overspannen zenuwen en philosopheert er over hoe de ontucht uit de wereld zou kunnen gebannen worden. Men zegt dat de Russen eene andere geestesgesteltenis hebben dan wij; wie *Een Toeval* leest zal het zeker gelooven.

De twee andere schetskes *De paardennaam* en *De dood van een Tsjienovniek* (ambtenaar) zijn nog al koddig verteld. E. VL.

EEN KLEINE WONDERWERELD. Natuur en Kunst in onze woning. Naar het Duitsch van MAX ESCHNER, voor Nederland bewerkt door *J. Hendrik Vau Balen*. Baarn. Hollandia, Drukkerij. Nederl. Boekhandel, Antwerpen, 5,05 frank. Groot formaat, 406 blaz.

Eene goedkoope uitgave, die voorzeker welkom zal zijn bij het jonge volk dat er veel kan uit leeren. Vijf afdeelingen: *Onze Voeding, Onze Kleeding, Ons Huisraad, Ons Huis en het Boek.*

En dan, verteld in zeer bevattelijken trant, al wát daaronder past. Zoo, voor onze Kleeding, zijn er 12 hoofdstukken: Moeders

linnenkast, Katoen, Wol, Zijde, Hennep en Jute, Bont, Onze Hoeden, Knoopen, Haken en Oogen, Naaigereedschap, Leder, Het Schoenmaken, Kaoetjoek en Guta pertjah. Bij de 200 platen verduidelijken den tekst. Waarheidshalve moeten we er bijvoegen dat ze toch wat ruw bewerkt zijn. We hebben hier meer dan eene vertaling, 't is eene ware bewerking, berekend méer voor de Hollandsche toestanden. Gezonde, aangename en tevens leerrijke kinderlezing. E. VL.

ONGEVALLENWET *1901, met alphabetisch register.*

ONGEVALLENWET *1901. Koninklijke besluiten en Ministerieële Beschikkingen, met 2 registers.*

BEROEPSWET. *Koninklijke besluiten en Ministerieële Beschikkingen* met 2 registers, bewerkt door J. J. BREEDVELD. Utrecht, W. Leydenroth, 1905. Prijs der 3 deelen fl. 1.95.

Voor de Noord-Nederlanders zal deze uitgaaf bijzonder welkom zijn om de uitvoerige registers. die toelaten seffens de bepalingen te vinden die betrekking hebben op het een of ander onderwerp door de Nederlandsche ongevallenwet van 1901 geregeld, of nader beschreven door Koninklijke of ministerieële beschikkingen.

Ook aan de Vlamingen bevelen wij gaarne die werkjes aan: Zij kunnen er eerst en vooral in leeren hoe men in Noord-Nederland de vergoeding voor werkongevallen heeft geregeld; maar nu dat onze ongevallenwet van 24 December 1903 sedert Juli 1905 in gebruik is gekomen, dat de vrederechters wekelijks over vergoedingen voor werkongevallen moeten uitspraak doen, zal men hierin de Nederlandsche benamingen leeren van veel zaken en toestanden waarvoor men ten onzent of eene letterlijke vertaling bezigt die men in 't woordenboek vond, of eene Fransche benaming. E. VL.

LA QUESTION DES HUMANITÉS EN ALLEMAGNE. — Solutions actuelles et Enseignements à en tirer, par A. ROEGIERS. — Tournai, Decalonne-Liagre, 1904, 61 bl.

Er broeit wat in onze onderwijswereld: alleman spreekt over hervormingen, maar hier, evenals overal: zooveel hoofden, zooveel meeningen.

D. W. en B. heeft verscheidene artikelen gebracht over de inrichting onzer middelbare studiën. Wie hierin belang stelt leze de studie van A. Roegiers: zij is klaar en zakelijk.

Vooraf de strijd in Duitschland gestreden tusschen voor- en tegenstanders der Latijnsche en Grieksche humaniora, met de voorgebrachte beweegredenen.

De laatste 20 bladzijden zijn gewijd aan onze Belgische toestanden: de schrijver is een overtuigd humanist, voorstander van de versterking der Latijnsche en Grieksche studiën. Hij zou willen dat de moderne humaniora ernstig ingericht werden en komt er niet tegen op dat ook zij ingang verleenen tot sommige studiën in de Hoogeschool; hij bekampt het besluit der Atheneaprofessoren de 7e Latijnsche klas te vervangen door eene voorbe-

reidende klas en met 't Latijn maar in 't 6e te beginnen; hij sluit zich aan bij 't voorstel van hoogl Mansion.een 8ste studiejaar in te richten, na de rhetorika, maar niet alleen voor de wetenschappen, zooals hoogl. Mansion voorstelt, wel verplichtend voor alle studenten: een tweede jaar rhetorika met verschillende afdeelingen: eene voor Grieksch en Latijn, eene voor Germaansche talen, eene voor wetenschappen en eene voor mathematieken. J. V.

OUD EN NIEUW. Keus van Nederlandsche Leesstukken, bijeengebracht door JORIS DELAERE. — Jul. De Meester,

Er zijn menschen, die maar aldoor met open mond en strakke blikken onze vroeger-eeuwsche kunstenaren staan te bewonderen; anderen zwaaien, eerbiedig neergeknield, al hun wierook voor de modernen en zien met een spottend glimlachje van « wat zijn die toch achterlijk » op de ouwe zangersbent. In medio virtus, meent de weleerw. heer Delaere, en hij geeft ons daarom een bloemlezing, waarin elke partij haar recht krijgt.

In dit tijdschrift heeft een recensent vroeger welwillend het 1e deel van *Oud en Nieuw* beoordeeld. Het voornaamste bezwaar dat kon aangebracht, wast het voorrecht dat de Westvlamingen er genoten: zoo komen G. Gezelle en zijn beroemde neef Streuvels er o. a. te veel op het verhoog.

Maar nu is het verbeterd. Het 2de deel, dat lyrische en didactische stukken bevat, is onpartijdiger. Hier hebben zij hun woord te zeggen, maar de Noord-Nederlanders, de Limburgers en Antwerpenaars zijn er ook talrijk. De verdienstelijkste dichters van Nederland uit allen tijd, tot de jongste onder de jongeren toe, zijn hier met hun mooiste poëzie ter bewondering voorgesteld.

Met niet minder lof dient het 3de deel vernoemd te worden. Dit is een anthologie van verhandelingen en redevoeringen; als bijvoegsel wordt nog een overzicht der nederlandsche lettergeschiedenis op den hoop toe gegeven. Het schoonste wat in onze taal op het gebied der welsprekendheid en der kritiek werd geschapen, van van der Palm tot van Cauwelaert en van Puyvelde kan men hier genieten. Met veel zorg is dit deel opgemaakt, zooals ten andere ook het 2de deel: onze jongste tijdschriften werden zelfs geraadpleegd. Minder zorg werd wellicht besteed aan het letterkundig overzicht: wat er staat is heel goed en leerrijk, is voorzeker de biographiesche kennisgeving van de schrijvers, maar er ontbreekt een heele reeks namen die er hadden moeten vermeld zijn.....

Toch een bloemlezing, die aan te bevelen is. E. M.

OMROEPER

Zooals men onderaan het titelblad ziet is *Dietsche Warande en Belfort* vanaf 1n Januari in handen der volgende uitgevers:

KEURBOEKERIJ, Leuven,
A. SIFFER, Gent,
E. VAN DER VECHT, Amsterdam.

— BELEEFD VERZOEK alles wat betreft inschrijvingen, opzeggingen, adreswijzigingen, aankondigingen te zenden naar: **Markgravenlei, 190, Antwerpen.**

Ter oorzake van plaatsgebrek wordt het OVERZICHT DER TIJDSCHRIFTEN *verschoven tot het volgend nummer.*

DE « WERELDBIBLIOTHEEK » van L. Simons kondigt de vertaling aan van de *Imitatio Christi*... door WILLEM KLOOS. En tegen wanneer nu 't laatste oordeel?

DE HEER HELLEPUTTE sprak bij de plechtige onthulling van 't Gedenkteeken op Groeningen, den 5en Oogst 1906, een redevoering uit, die in 't feestnummer van *De Kouter* is verschenen, maar die niet als gewone krantennieuws met den dag mag vergeten geraken. We nemen er 't volgende uit over:

« Ieder van ons bemint zijn vaderland!

» Dat het zich wijd over den aardbol uitstrekke, of in smalle grenzen benepen ligge;

» Dat het de wereld verwondere door zijne rijkdommen, of nauwelijks een mager bestaan aan zijne arme inwoners bezorge;

» Dat het in den vollen glans der behaalde zegepraal verschijne, bekroond met de lauweren van schitterende triomfen, de overwonnen volkeren onder zijnen schepter houdend; of dat het alleen, verstooten, miskend, weenend gebukt ga onder den last van de nederlaag, ieder van ons bemint zijn vaderland, omdat het zijn vaderland is!

» Welk is dan de geheimzinnige band, die ons aan het vaderland hecht?

» Welk de onweerstaanbare kracht, die ons tot in het diepste van ons wezen raakt en ontroert, bij het hooren van zijn naam?

» Zeker, het vaderland is het plekje grond, waar onze wieg heeft gestaan en welk ons graf zal ontvangen;

» Het is de lijn van onzen bodem, de eentonige lijn van de vlakte, of de bekoorlijke golving der heuvels, of de wilde spitsenrij der rotsen, die zich afteekent op onzen gezichteinder, hij zij beglansd door de brandende zon van het Zuiden, of verduisterd door de koude nevels van het Noorden;

» Het is de zang der vogelen, die vliegen in onze lucht;

» Het is vooral de taal, wier klanken voor de eerste maal in onze ooren drongen toen onze moeder, angstig en toch blijde, gelukkig en verrukt, zich boog over onze wieg om onzen eersten glimlach te bespieden en hem in haar hart te ontvangen.

» Dit alles nochtans spreekt tot ons gevoel, nog niet tot ons verstand.

» En toch de rede ook legt ons op ons vaderland te beminnen.

» 't Is dat het vaderland de uitgebreide familie is.

» Het is het erfdeel, dat wij van onze vaderen ontvangen hebben, en dat wij onverminkt, verbeterd, verrijkt, veredeld, aan onze kinderen moeten overlaten.

» Het is de grond, dien zij voor ons hebben bewerkt, dien zij voor ons door hun zweet, door hun zwoegen hebben bevrucht.

» Het is de onafhankelijkheid, het zijn de vrijheden, die zij voor ons ten koste van hun leven hebben verworven en weten te bewaren, tegen alle gevaren van buiten of van binnen.

» Indien onze oorkonden ons de namen konden melden van degenen, die voor 600 jaren slagvaardig stonden, hier op deze plaats, eenieder van ons zou daar zijnen eigen naam tusschen vinden, want gansch het Vlaamsch volk was hier vertegenwoordigd.

» Wij zijn hetzelfde volk!

» En welk volk!

» Het staat aan de spits van handel en nijverheid. Nochtans is het wel mogelijk, dat er hier of daar een ander volk bestaat, dat ons op dat gebied te voren gaat. Ik weet het niet.

» Onze landbouw bloeit meer dan ergens. Onze akkers verwekken sedert eeuwen de bewondering van allen, zoodanig dat men van Vlaanderen heeft mogen zeggen, dat het de lusthof is van Europa. Nochtans is het mogelijk dat er, hier of daar, eene streek bestaat waar de landbouwkunde nog meer gevorderd is. Ik weet het niet.

» Onze kunst is de wereld door vermaard. Schilders, beeldhouwers, bouwmeesters hebben gansch Europa prachtwerken geschonken. Drie jaren geleden was er te Brugge eene tentoonstelling van onze oude meesters; honderden schilderijen waren daar samengebracht; het waren alle meesterstukken, waarvan enkele zouden volstaan om den roem van een land te verzekeren. Nochtans is het mogelijk dat er, hier of daar, een ander land bestaat, dat in opzicht van kunst met het onze kan wedijveren of dat het misschien zelfs overtreft. Ik weet het niet.

» Wetenschap en letterkunde werden hier steeds beoefend en vereerd. Hoe meer de geschiedenis in de bijzonderheden treedt van de ontwikkeling der wetenschap, hoe meer het aandeel van ons land schoon en groot voorkomt. Wiskunde, aardrijkskunde, natuurkunde, heelkunde, wij hebben op alle gebied ongeëvenaarde meesters voortgebracht.

» En de reeks onzer dichters met van Maerlant begonnen, draagt, om slechts van de dooden te spreken, als laatsten naam eenen Guido Gezelle, die reeds als de grootste dichter van onzen tijd werd uitgeroepen! Nochtans is het wel mogelijk dat er, hier of daar, op dit gebied in een ander land meer lauweren zijn geplukt. Ik weet het niet.

» Het is zeker niet op deze plaats, dat men den krijgsmoed van ons volk in twijfel zou mogen brengen. Ieder korreltje grond zou den roem verkondigen van die mannen, wier heldenbloed het gedronken heeft

» Diep doordrongen van den christen geest, die verbiedt aan anderen te doen wat men aan zich zelven niet zou willen laten geschieden, heeft ons volk nooit gestreefd naar veroveringen, of het vrij bestaan van anderen in gevaar gebracht. Slechts uit

nood nam het zijne toevlucht tot de wapens tegen degenen, die wilden inbreuk maken op de onafhankelijkheid van het land of op zijne vrijheden.

» En dan streden onze vaderen gelijk leeuwen en stierven gelijk helden. Nochtans is het wel mogelijk dat er, hier of daar, een ander volk bestaat, wiens geschiedenis in dat opzicht de onze overtreft. Ik weet het niet.

» — Maar, wat ik weet! 't is dat er geen volk te vinden is dat op ieder gebied te gelijkertijd: nijverheid, handel, landbouw, kunst, wetenschap, letterkunde, krijgsroem eene plaats bekleedt, zoo schoon als de onze.

» Dit maakt den roem van Vlaanderen uit, dit stelt het aan de spits der christene beschaving!

» Ik voeg erbij: dit hebben wij te danken aan ons voorgeslacht; dit hebben de mannen van 1302 mogelijk gemaakt en begonnen; dit hebben hunne navolgers voortgezet en verwezenlijkt.

» En dit laat ons beseffen, welke onze schuld van dankbaarheid is jegens ons voorgeslacht, onze plicht van vaderlandsliefde jegens onze tijdgenooten, jegens het nageslacht. »

UIT DE IN DRUK verschenen redevoering van Fr. Van Cauwelaert op de Davidsfonds-dagen te Lier, in den Omroeper van 't a. s. nummer een brokje.

MUZIEK VOOR EIGEN HAARD, echte goede familiemuziek, 12 pianostukken aan 3 frank per jaar, te verkrijgen in : *De Vlaamsche Muziekhandel*, St Jacobsmarkt, 12, Antwerpen.

INGEKOMEN BOEKEN :

Stijn Streuvels : *Uitzicht der Dingen*. — L. J. Veen, Amsterdam.

Cyr. Buysse : *Het Bolleken*. — C. A. J. Van Dishoeck, Bussum.

C. Van Buggenhaut : *De Wondernacht*. — C. A. J. Van Dishoeck, Bussum.

Uitgaven van P. Noordhof, Groningen.

H. Heukels : *Geïllustreerde Schoolflora*, voor Nederland, 3e uitgave.

P. Roorda : *Dutch and English compared*. IIe deel, 3e uitg. fl. 1.00

De Boer : *Leerboek der Algemeene Geschiedenis*, IIe deel, 2e druk, fl. 1.50.

J. M. Vos : *Van oude Tijden tot Heden*, 8e druk, fl. 1.90.

B. Laarman : *Toestanden en Gebeurtenissen*, eenvoudige lessen over de Vaderlandsche Geschiedenis, Ie deeltje, 5e, geïll. druk, fl. 0.30.

C. Julii Cæsaris Belli Gallici Libri VIII, voor Nederlandsche Gymnasiën bewerkt door Dr. J. Van Oppen, 2e uitgave, fl. 1.90.

Novellen und Erzählungen : Wilhelm Raabe, mit einer Einleitung u. erläuternden Bemerkungen v. J. W. Kuiper, fl. 0.80.

M. Meijboom en Ingeborg Tvede : *Leercursus voor Deensch*, fl. 0.75.

P. Bossen : *Zeevaartkundige Opgaven*, 2e druk, fl. 1.40.

FERDINAND BRUNETIÈRE

Brunetière is dood. Wat de letterwereld in hem verliest, weet iedereen die er niet buiten leeft. Algemeen en lichtelijk zal worden toegegeven dat het huidige Frankrijk geen taalmachtiger schrijver bezat, geen die met krachtiger greep zijn gedachte kon omknellen en vaster op het papier zetten. Het Fransch dat hij schreef was niet het voornaam-fijne, uiterst gemanierde, vaak bloedarme Fransch zijner negentiende-eeuwsche tijdgenooten ; doortrokken van de beste schrijvers der XVIIe eeuw stonden zijn volzinnen daar, mergrijk, sterk gespierd, volbloedig en toch zwierig. « Een *intellectueel* zonder verbeelding ! » werd soms van hem gezegd. Maar degenen, die het zegden, vergaten wellicht hoe scherp hij zijn diepste gedachten omlijnde, en dat hij ze, niettegenstaande haar snellen loop, gemakkelijk vatten en,als 't ware, betasten liet. Hij zou, volgens anderen, met te weinig drift schrijven, hij die de waarheid, den volksvooruitgang, om niet te gewagen van eigen letterkundige opvattingen, hartstochtelijk verdedigde en liefhad. Reeds twintig jaar werkte hij mee aan de *Revue des Deux Mondes*, toen men hem nog immer — hoe prettig ! — vermeende taalfouten verweet. Met meer reden, en soms tegenover groote schrijvers handhaafde hij zelf de rechten der taal (1). Niet zeldzaam zijn de lezers die, zonder twee-, driemaal adem te halen, Brunetière's perioden moeilijk over hun lippen krijgen, en ze daarom al te lang gerekt, of verwrongen en duister vinden. Maar hebben zij dan nooit Brunetière zelf, zwierig en glad,

(1) Éen voorbeeld : « ... C'est la réponse que M. Alfred Fouillée m'a opposée dans un article de la *Revue philosophique* du 1^r^ janvier 1896, *sur l'Hégémonie de la science et de la philosophie*, qui serait peut-être mieux intitulé : *Sur l'Hégémonie de la science ou de la philosophie*, car si c'est la première qui est souveraine, comment la seconde le serait-elle ? et si c'est la seconde, il semble bien que ce ne soit pas la première. » *Discours de Combat*, 9e Uitgaaf, (Parijs, Perrin.) 1e Reeks, blz. 17, nota.

zonder ooit te haperen, zijn mooie, kernachtige volzinnen hooren voordragen? Vergeten zij niet dat hij in de eerste plaats een redenaar was, en dus best luid wordt gelezen? Redenaar was hij, « orateur vous l'êtes, Monsieur, et au plus haut point » (1), uit aangeboren talent en neiging, met name een professor, een gevierde leeraar, onuitputtelijk van letterkundige geschiedenis, letterkundige schetsen en studies, critieken, heldere samenvattingen over oudere en jongere, inlandsche en uitheemsche letteren. In de Fransche XVIIe eeuw voelde hij zich bijzonder thuis, daar had hij zijn tent opgeslagen. Hij wist wat Bossuet nooit geweten heeft: dat hij den 27en September 1627, op zijn geboortedag gedoopt werd, en niet, zoo hij meende, den 29en (2). Dat de oude Bossuet nieuwmodisch werd, heeft hij aan Brunetière's voorliefde voor hem te danken. Ruim vijftien jaar doceerde Brunetière aan de Hoogere Normaalschool; als spreker trad hij op aan de Sorbonne, en voordat de tooneelspelers van het *Odéon* de *Cid*, de *Menteur*, *L'École des Femmes*, *Andromaque*, *Tartufe*, *Phèdre* en andere époque-makende klassieke stukken opvoerden, hield Brunetière een reeks onvergetelijke voordrachten die het begrip dier opvoeringen verscherpten en het genot ervan verhoogden (3). Criticus was hij tot in het merg, een wijsgeerig criticus, geen dilettant lijk Jules Lemaître, en geen baatzuchtige als Cousin en Villemain; den beslissenden invloed op het ontstaan van een meesterstuk zocht hij niet met Sainte-Beuve in de levensomstandigheden van den schrijver; evenmin met Taine in het intiemste wezen van den kunstenaar, in zijn zenuwen en spieren met al wat er van buiten op werkt, heldere hemel of mistige lucht, armoede of weelde; maar Brunetière's vinding mag het toepassen heeten der ontwikkelingsleer op de pennevruchten. « Il y a une filiation des œuvres; et en tout temps, en littérature comme en art, ce qui pèse du poids le plus lourd sur le présent, c'est le passé. Mais tandis que, comme dans la nature, on croirait que le semblable

(1) Graaf d'Haussonville in zijn *Antwoord op de intreerede* van Brunetière in de Fransche Academie, 15 Februari 1894.

(2) *Études critiques sur l'Histoire de la Littérature française*. Parijs, Hachette, 6e Reeks.

(3) *Les Époques du Théâtre français*. Parijs, Hachette 1892.

engendre toujours le semblable, il n'en est rien, et l'évolution suit son cours ; de même, tandis qu'on ne croit aussi qu'imiter ou reproduire le passé, un sourd mouvement s'opère dans les profondeurs de la vie, dont on ne voit rien paraître à la surface, qui n'en agit pas moins, et dont on est un jour tout étonné d'avoir à reconnaître qu'en l'espace de quelques années il a tout renouvelé, tout transformé, tout acheminé, du semblable au contraire (1). » Rostand is een afstammeling van Molière, hoe groot tusschen beiden het verschil moge wezen. Om zijn juiste waarde te bepalen, kan *Cyrano* niet volstaan ; men moet om Rostand te meten hem nevens zijn voorgangers stellen : Scarron, Desmarets, Corneille, Molière, enz. ; nevens zijn tijdgenooten : Labiche, Augier, Dumas, Sardou, Hervieu, e. a. ; men moet zelfs op zijn nakomelingen wachten : hun kunde zal de laatste maat der zijne wezen. Wie het over dit geestesverwantschap aller kunstenaars met Brunetière niet eens is, vergete niet dat hij het enkel als vergemakkelijkende stelling, en geenszins als bewezen waarheid, doordreef. Om het ideaal in de kunst heeft hij zich ook groote verdiensten verworven. Zola ontmoette geen heviger tegenstander, en aan het naturalisme in Frankrijk gaf Brunetière den doodsteek. Onmeedoogend en raak is hij op *l'Art pour l'Art*, de geliefkoosde theorie der naturalisten, losgevaren, en vond geen rust alvorens hij die neerhamerde. Want strijdlustig was hij. « Perquisitionner en juge dans l'intelligence des autres, faire comparaître leur pensée devant la sienne, trouver les raisons qu'ils avaient ignorées d'avoir raison, s'en prendre aux erreurs encore entourées du respect général, telle était sa vocation. » (2) Wie het verdiende kreeg duchtig van de leep. (3) Die vervaar-

(1) *Études critiques sur l'Histoire de la Littérature française*, 6e Reeks, blz. 15.

(2) Étienne Lamy in de *Correspondant* van 25en December.

(3) Voorbeelden zijn er voor 't grijpen. Eenige der kortste : « De Voltaire il est devenu trop banal de dire que dans le Commentaire qu'il a donné de Corneille, il ne l'a pas compris. » *Les Époques du Théâtre français*, blz. 77. — « Je consens volontiers que Renan ne soit pas un « savant » et même je me réjouis d'avoir obtenu cet important aveu ... A dater d'aujourd'hui, je m'engage publiquement à ne voir désormais en lui qu'un « professionnel de lettres », un artiste, un poète, un dilettante. » *La Science et la Religion*, blz. 17, nota.

lijke man kon innige bewondering uiten voor Paul Hervieu b. v. en, zonder eenig voorbehoud, tot Bazin den welkomgroet richten in de Fransche Academie (1); hij kon zonder een zijner toehoorders te kwetsen hun diepste overtuiging tegenspreken, b. v. toen hij vóor de Protestantsche Hoogeschool te Genève over Calvin sprak (2).

De schrijver, de wijsgeer, de leeraar, de redenaar, de letterkundige criticus, al die mannen, die Brunetière in zich vereenigde, verdienen dat men er dieper op inga, ze afzonderlijk bestudeere. Ons echter trekt het machtigst de bekeerling aan, de *verstandsmensch* die, door zijn rede alleen geleid, ons heilig geloof in zich opnam. Van de grootste beteekenis is het feit, daar geen vijand het wagen zal Brunetière's buitengewone geesteskrachten te ontkennen, noch zijn oprechtheid in twijfel te trekken. Mogen om zijn overlijden, naar het *Osservatore romano* schreef, « niet alleen de Fransche Katholieken, maar die aller landen in den rouw zijn, » 'k wou aantoonen wat zij in hem verliezen.

Brunetière was midden in het Positivisme en het Dilettantisme grootgebracht. Maar dezes minachten der waarheid, zijn spelen en spotdrijven met al wat achtenswaardig was, strookte allerminst met het ernstig aangelegd karakter van den leerling, terwijl hij ook algauw inzag hoe men de leer van August Comte deels wegliet om er enkel het ongezonde van te behouden : het uitsluitend huldigen van 't zinnelijk-waarneembare, van 't handtastelijke, den eigen godsdienst daargelaten, dien Comte zich gedwongen voelde er bij op te bouwen. Ook op letterkundig gebied wrong zijn goede smaak hem los uit het overdreven naturalisme, een uitvloeisel of liever een omzetting in letteren van 't Positivisme. Bossuet ontvouwde hem de katholieke leer en lichtte streng wetenschappelijk vóor de heldere oogen van zijn volgeling alle leerstukken toe. Hij baande zoo den verstandsweg langs welken Brunetière tot den godsdienst zou naderen. Op die toenadering moest ook het aanhangen aan de ontwikkelingsleer, het prijshechten aan wat zich op het verle-

(1) 21en Juni 1900 en 28en April 1904.
(2) *Discours de Combat*, 2e Reeks : *L'Œuvre de Calvin*.

den roemen kan, een aangeboren inschikkingsvermogen in orde en tucht, gunstig inwerken. Aard en karakter lieten vermoeden dat noch de onfeilbaarheid des Pausen, noch het gezag der Kerk, noch haar vasthouden aan eeuwenoude overlevering, noch de gestrengheid harer zedeleer Brunetière zouden afschrikken, had hij eens de mogelijkheid ingezien om naar *verstands-wijze* van het natuurlijke tot het bovennatuurlijke over te gaan. Hoe zwaar de godsdienst zijn schouderen mocht drukken, hij zou hem niet gedeeltelijk, maar heel en gansch op zich nemen van 't oogenblik af dat de rede er in toestemde. Vooralsnog stonden hem groote hindernissen in den weg. Want niet alles had Bossuet hem weggeruimd. Om maar een enkel voorbeeld aan te stippen, beiden verstonden niet op dezelfde wijze de betrekking tusschen geloof en wetenschap. Een even groot bezwaar mag voor Brunetière het volgende geweest zijn. De Katholieke Kerk scheen hem allen *stoffelijken*, *geestelijken* en *moreelen* vooruitgang onmogelijk te maken. Den *intellectueelen* vooruitgang omdat onze levensbestemming, door hare openbaring bepaald zijnde, alle verdere onderzoeking hieromtrent uitsluit; den *stoffelijken* vooruitgang, wijl, volgens haar, ons levensdoel buiten het leven ligt, het lijden de noodzakelijke voorwaarde is der vergoeding, het geluk te vinden is in het leed, en de dood de gewenschte overgang tot een beter leven; de *moreele* vordering ten slotte, aangezien alles, goed en kwaad, door God veroorzaakt of minstens door hem toegelaten wordt, en men zich tegen zijn bestel verzet als men tracht de gelijkheid onder de menschen te verwezenlijken.

In drie afgemeten schreden, in drie rijpelijk overdachte toenaderingen, waarvan de sporen in zijn werk der twaalf laatste jaren (1) licht te ontdekken zijn, is Brunetière tot het geloof gekomen. Geen stap dien zijn vernuft niet ten volle wettigde, en die op gelijk welke redelijke hindernis stuitte.

Den 27en November 1894 werd de nieuwe bestuurder der *Revue des Deux Mondes*, onlangs ingelijfd in de Fransche

(1) Bijzonder in *La Science et la Religion* (Parijs, Firmin-Didot 1895); *Discours de Combat*, 1e en 2e Reeks 1903; *Sur les Chemins de la Croyance* (Parijs, Perrin 1905); *Questions actuelles* (Parijs, Perrin 1907).

Academie, door Z. H. Paus Leo XIII in bijzonder gehoor ontvangen. Niet het gesprek tusschen beiden maar eigen gedachten, nu eerst in zijnen geest gerijpt, gaf Brunetière, na zijn terugreis, in de *Revue* ten beste. Het opstel verwekte een opschudding waarvan hij zelf den 4en April 1895 bij een herdrukken van 't artikel als brochure getuigde : « Mais puisque l'article a excité tant de tumulte et que depuis trois mois passés, ni la trêve du premier jour de l'an, ni la chute du ministère, ni la démission d'un président de la République, ni l'élection de M. Brisson, ni le Carnaval, ni la Mi-Carême, ni le procès de M. Coquelin et de la Comédie française n'en ont détourné l'attention des journalistes, j'ai fini par me persuader que j'y avais dit des choses bien plus intéressantes que je ne croyais moi-même ; — et c'est pourquoi je le réimprime. » (1)

Drie deelen in dit zoo ruchtbaar geworden opstel, waarvan het eerste, zoo niet een bankroet, dan toch een tekort vaststelt der Wetenschap aan eenige harer beloften ; het tweede Paus Leo XIII looft om zijn menschlievend initiatief en verstandig ingrijpen in den huidigen maatschappelijken toestand ; het derde buiten allen twijfel stelt dat het christendom, in weerwil der natuurkundigen en van sommige tekstverklaarders, een macht is en blijft waarmee rekening dient gehouden. Talrijke nota's bieden aanvullingen op den tekst en weerleggen, waar het nood doet, wat men er tegen inbracht.

Hoezeer men het Brunetière ook aanwreef, de Wetenschap door hem gehekeld, is niet, kon niet zijn, de Wetenschap als zoodanig. Onze voorouders reisden niet zoo snel, en minder gemakkelijk dan wij, stoom en electriciteit zijn ook Brunetière welkom geweest, en, op voorhand, huldigt hij den verderen vooruitgang aller natuurwetenschappen. Maar uit naam dier wetenschappen heeft men heel wat meer beloofd : bevoegden en onbevoegden voorspellen dat zij niet alleen ons lot moeten verzachten, ons lijden en leed lenigen, ons leven verlengen, maar in den vooruitgang der Wetenschap meent men den dood van den godsdienst, aller godsdiensten te mogen begroeten : « Tout progrès intellectuel correspond

(1) *La Science et la Religion*, Voorbericht, blz. VII.

à une diminution du surnaturel dans le monde... L'avenir est à la science », schreef in 1892 André Lefèvre. (1) Vóor hem hadden Condorcet, August Comte, Renan, geleerden van zwaarder en lichter gehalte dezelfde voorspelling gedaan, een gelijke vreugd uitgekraaid. (2) Berthelot mocht voor hen niet onderdoen en schreef : « C'est ainsi que le triomphe universel de la science arrivera à assurer aux hommes le maximum possible de bonheur et de moralité. » (3) De natuurwetenschappen beloofden ons alle geheimen weg te nemen. Welnu, bemerkt Brunetière, niet alleen hebben ze ons niet het « mysterie » ontsluierd maar wij zien duidelijk in dat zij het nimmer onthullen kunnen. Onmachtig zijn zij om de eenig-belangwekkende vragen op te lossen, die nl. welke betrekking hebben op 's menschen oorsprong, op zijn gedragsregel en zijn toekomst. Ware het Darwinisme méer dan een nog te bewijzen stelling, hoe zou het ooit in botsing komen met 'tgeen te lezen staat op de eerste bladzijden der Genesis,hoe onzen eersten oorsprong duiden? — Laat de anthropologie, de volkenbeschrijving, de algemeene taalkunde den heelen mensch toelichten, nimmer verklaren zij ons *wat* wij *eigenlijk* zijn, ons diepste wezen blijft hun ontoegankelijk. Het dierlijke in ons leggen zij wellicht uit, maar den oorsprong der sprake? — Waar wij heen gaan, welk doel wij nastreven verzekerden de ontleedkunde en de physiologie uit onzen aard te zullen afleiden. Het gevolg was dat de natuurwetenschappen, met al hun kunde en ijdele beloften, vaster aan het leven hechtten een wezen dat sterven moet!..

Dezelfde ontgoocheling van wege de taalwetenschappen. Het heele christendom, zoo luidde het, lag reeds opgesloten, als in een kern, in de Grieksche en in de Romeinsche Wijsbegeerte. Het zij zoo : waarom ontlook het dan niet van zelf ? waar vandaan zijn uitbreidingskracht en zijn inwendig leven die eenig zijn ? — Oostersche taalkenners hadden het gretig op zich genomen 't christendom tot het Boeddhisme terug te voeren, het bewijs te leveren

(1) André Lefèvre, *La Religion*, blz. 572, 573.
(2) Zie *La Science et la Religion* blz. 11 en 12.
(3) Ibid. blz. 19, nota.

dat Christus niets meer was dan een door en door menschelijk navolger van Çakya-Mouni... Hun pogingen kwamen hierop uit dat zij een oneindig breede kloof groeven tusschen beide godsdienstvormen, dat Çakya-Mouni meer en meer een verdichtsel scheen, en Christus vóor hen stond onloochenbaar, in eeuwentartenden steen tot de voeten uitgebeeld. — Wat vermag ook tegen het *feit* des christendoms, tegen het *tastbare* zijner verspreiding, zijns levens en van zijn macht alle haarkloverij, alle vitterij der Hebreeuwsche taalkenners omtrent een en ander vers der H. Schrift? Wat breken hun beuzelarijen af van het feit door Renan zelf toegegeven dat geen geschiedenis met de geschiedenis van het volk Gods gelijk staat? Die albedillers brengen u onwillekeurig Bossuet's woord te binnen : « Qu'on me dise s'il n'est pas constant que de toutes les versions et de tout le texte quel qu'il soit, il en reviendra toujours les mêmes lois, les mêmes miracles, les mêmes prédictions, la même suite d'histoire, *le même corps de doctrine et enfin la même substance?* » (1)

De geschiedschrijvers hebben in den laatsten tijd verbazend veel kennis uit het diepste en duisterste verleden opgegraven : oude oorkonden ontdekt, ontplooid en ontcijferd, desnoods den tekst aangevuld of hersteld, datums bepaald, vroegtijdige samenvattingen stuk geslagen en meer dan één steen bijgebracht tot een wetenschappelijker heropbouw. Maar het eindresultaat wat is het anders dan een lichaam zonder ziel? Bestaat er een *wet* der geschiedenis? Op welke wijze zijn wij haar onderworpen? Zijn wij ons eigen meester, of slaaf? Ja dan neen hebben wij een doel te bereiken? Dat is het eigenlijk wat wij aan de geschiedenis vragen : een wijsbegeerte naar de gegevens van het verleden. De historie blijft ons die schuldig en schoot zoowel als de taal- en de natuurwetenschappen aan haar belangwekkendste beloften oneindig te kort.

Dit tekort der wetenschap kwam aan den godsdienst ten goede. Getuige daarvan het neo-katholicisme, door Brunetière niet meer bewonderd dan behoort, omdat het

(1) *Discours sur l'Histoire universelle*, 2e deel, 28e Hoofdstuk (door Brunetière aangehaald).

een ziekelijke gevoelsuiting is, een trachten en smachten naar godsdienstige aandoeningen, van menschen die de mode volgen en vóor twintig jaar met denzelfden ijver aan naturalisme hadden meegedaan. Nu, hoe verbasterd ook, het is een verschijnsel, een *feit* dat in het oog loopt en als zoodanig verdient meegeteld. Maar heel wat meer beduidend zijn de herhaalde pogingen van Paus Leo XIII om de ontgoochelden der Wetenschap tot zijn Kerk op te leiden, haar gezag te versterken met al de aan de Wetenschap ontvallen krachten. Brunetière bewondert 's Pausen onversaagd, machtig ingrijpen om het maatschappelijk vraagstuk op te lossen, de Kerk onafhankelijk uit te roepen van alle regeeringsvormen, de afgevallen sekten met de moederkerk te verzoenen. Maar bij een onvruchtbare bewondering beperkte hij zich. Stond het bij hem onwrikbaar vast, dat de wetenschap hoegenaamd niets tegen den godsdienst vermag, evenzeer hield hij zich overtuigd, dat men door de rede noch het bestaan van God, noch de onsterfelijkheid der ziel, noch de godheid van Christus bewijzen kan. Tusschen geloof en wetenschap trok hij een scheidsmuur op; elk hunner was koning en koningin, maar regeerde eigenmachtig op een verschillend gebied. Niet zoo afscheidbaar van den godsdienst bleek de moraal : in de scheiding zou haar gezag te loor gaan. Dus wie voor een volksregeering de zedeleer onontbeerlijk acht, wie te recht waant dat men niet regeert tegen zulk een macht in als de godsdienst er eene is, die mag den godsdienst in 't algemeen, veel minder nog den besten en sterksten van al, het katholicisme, niet tegenwerken. Om echter alle vruchten te genieten die de Kerk op socialen bodem afwerpen kan, zou men moeten gelooven, en — Brunetière drukt er op — het geloof prent men zich zelf niet in. Men gelooft omdat men gelooven *wil*, niet zonder redenen. maar 't zijn geen verstandsredenen, meent hij, en dus... voelt er de *verstandsmensch* geen behoefte naar.

Maar van zijn opwerping dat de Katholieke Kerk den moreelen en intellectueelen vooruitgang als een hinderpaal in den weg staat, blijft niets over, daar de moraal, de degelijkste moraal, den godsdienst onderstelt, en de godsdienst met de wetenschap niets uit te maken hebbende, die dus ook

niet belemmeren kan. Nu volgt de stoffelijke welvaart uit het voortstreven der wetenschap en wordt even zoo weinig verhinderd. Maar « men bewijst noch het bestaan van God,noch de godheid van Christus, men neemt die aan of loochent ze; haar bewijsvoering onderstelt dat men er reeds van overtuigd is!... » Overtuigd ja, maar die overtuiging is niet onredelijk, en spruit niet uit het gevoel. Zij ontstaat uit rechtstreeksche werking van het verstand, en uit de eerste akte onzes geestesvermogens, terwijl zijn tweede handeling het reflecteeren is, het terugkomen van het verstand om zijn eerste werking te onderzoeken en te staven. Dat de *raison raisonnante*, de *reflecteerende* geest, den invloed onderworpen zij van onzen vrijen wil, daaruit volgt niet dat ik mij bij een *rechtstreeksche* werking van het verstand niet *uitsluitend* op verstandsredenen beroep, met andere woorden, dat ik mij van Gods bestaan overtuig omdat ik er mij van overtuigen *wil* (1).

Brunetière meende tot dusverre — 't was een vergissing die hem twee volle jaren belette een verderen stap te doen — dat, om te gelooven, de blinde wil het verstand moest dwingen, en niet, omgekeerd, het verstand den wil. Hij kon het over zijn hart niet krijgen blindelings te willen. Zijn bekeering zou op het verstand steunen, ofwel zou ze hoegenaamd niet zijn...

Den 19en November 1898, hield hij te Besançon, ter gelegenheid van het VIIIe Congres der Katholieke Jongelingschap, een voordracht over *le Besoin de Croire* (2), welke als de tweede stap mag doorgaan tot zijn bekeering. Twee lange jaren hardnekkig denken uitte hij daar, en zette den geloofs*wil* in een geloofsbehoefte om bewezen *uit 's menschen aard*, *uit het menschelijk denkvermogen* en *door de geschiedenis*. Uit die drie bronnen afgeleid scheen hem de *wil* om te gelooven *verstandelijk* gewettigd.

Er is sprake van de geloofsbehoefte, van den inwendi-

(1) Vgl. HENRI BREMOND, *L'Inquiétude religieuse. Aubes et lendemains de conversions : M. Brunetière et l'irrationnel de la foi.* 3e uitgaaf bij Perrin, Parijs.

(2) *Discours de Combat*, 1e reeks.

gen dwang om te gelooven, en van niets anders. Dus niet van het in 't oog loopend *nut* te gelooven, noch van zijn dagelijks ondervonden *noodzakelijkheid*, daar men niet alles zelf onderzoeken kan. Het onderzoek wordt ook niet aangesteld omtrent een *bepaald* geloof, het katholieke b. v., maar omtrent het geloof over 't algemeen, afgezien van zijn inhoud. Die geloofsbehoefte te bestrijden stelde zich de wijsbegeerte der XVIIIe eeuw ten doel. Wat men vroeger meende te moeten *gelooven* zou zij *wetenschappelijk* vaststellen of even *wetenschappelijk* over boord werpen. Is zij er in geslaagd? heeft zij het geloof zelf ontworteld en uitgeroeid, of enkel zijn inhoud met een anderen verwisseld? *Geloofde* men niet in de *Wetenschap*, in den *Vooruitgang*, in de *Kunst*, in de *Volksregeering*, zoo blind en vast als eertijds in den *Godsdienst*? Heeft de *Wetenschap*, heeft het *Vooruitstreven*, heeft de *Omwenteling* om de geesten te veroveren niet het karakter moeten aannemen van een godsdienst? Wie het *Credo* niet meer zingt, zingt het *anti-credo*, hoe vrijzinnig en geloofsvijandig hij zich uitgeeft: een bewijs, niet waar, dat men het geloof niet uitroeit? Gelooft gij aan Gods woord niet meer, gij gelooft aan het woord der menschen; hecht gij geen geloof aan het bovennatuurlijke, gij zult blindelings kniebuigen voor het wonderbare; het puurste ongeloof zelf is niets dan tegen-geloof, zoo diep wortelt het geloofsbehoeven in de menschelijke natuur.

Moest men het ooit uitrukken, alle *moraal*, alle *wetenschap*, alle *persoonlijke* en *maatschappelijke werking* hadden meteen een einde genomen. Want enkelingen en volksmenigte vergieten hun bloed voor eene idee, voor een geloof, uit vaderlandsliefde b.v., veeleer dan voor het tastbare. De wetenschap staat insgelijks op het geloof gegrondvest. Wat is waarheid? Waar schuilt ze? Hoe haar erlangd? Welke zekerheid hebben wij van het weinige dat wij van haar weten? Waarop steunt die gewisheid? Descartes, Kant, Herbert Spencer, Auguste Comte, allen denkers van degelijk gehalte antwoorden : « Op het geloof! » Wie stoot óm wat Spencer zegde : « De la nécessité même de penser en relations, il résulte que le relatif lui-même est inconcevable s'il n'est pas en relation avec un non-relatif réel. » Evenzeer steunt de zedeleer op het geloof, op het geloof aan het onbeperkte, aan het absolute, aan God.

Aan het slot zijner redevoering geeft Brunetière te kennen wat hij er mee bedoelde, en laat zien hoever de *verstandige* toenadering tot het geloof in hem gevorderd is. Hij raadt aan dat men alle krachten, alle *wils*krachten zou inspannen om te gelooven, en dus voor goed zou afbreken met de twijfelzucht, met het dilettantisme, tot met het rationalisme toe. Geen andere middelen behoeft men dan het verstandelijk waarnemen der Positivisten om in te zien dat het christendom een maatschappelijke, door geen anderen godsdienst geëvenaarde beschavingskracht bezit. Maar is het *historisch* en *feitelijk* eenig in kracht om de menschen te verbinden, dan staat *objectief* vast dat zijn geval een bijzonder geval is! Op het *redelijk erkenningsvermogen* alleen gestut, mag men nog verder gaan en onder de christene gemeenten degene kiezen die in ruimer mate aan onze geloofsbehoefte voldoet, en dit is de Katholieke geloofsleer. Tot dit besluit, meent Brunetière, kan men mits redelijke toepassing van het Positivisme zijn aanhangers dwingen, en indien de meesten tot den Katholieken godsdienst niet overstappen mangelt het hun aan ootmoedigheid — volgens spreker de grootste zonde der vijf laatste eeuwen, de zijne er niet uitgenomen.

Brunetière zelf dus staat den 19en November 1898 op den drempel van Gods huis. Hij kwam daarop staan omdat hij het wilde, maar gedurende den marsch hield zijn verstand nauw toezicht over zijn wil. Zijn vooropgezette onvereenigbaarheid van verstand en geloof, zijn vermeend belemmeren van alle vordering door het Katholicisme hebben zich in aantrekkende krachten omgezet. De *verstandsmensch* is bereid voor het *geloof* te buigen, maar mist nog de lenigheid van 't werktuig dat men vettig maakt, de genade: « Quel que soit le pouvoir de l'intervention de la volonté dans ces choses (d. w. z. op 't punt waar wij gekomen zijn: van den wil met redelijken grond) aucun de nous n'est le maître du travail intérieur qui s'accomplit dans les âmes. (1)

Nog twee jaar, en het inwendig werk der genade zou

(1) *Le Besoin de Croire.*
(2) *Discours de Combat*, 2e Reeks.

over de hoovaardigheid — een woekerplant in den geest, niet die geest zelf — volkomen zegevieren. 't Was te Rijsel, den 18[en] November 1900, het heugelijk sluiten der 27e Katholiekenvergadering uit het Noorden van Frankrijk. Brunetière trad op als spreker met zijn *Raisons actuelles de croire*, (2) een prachtstuk. Toen hij bij de eeuwenoude redenen om te gelooven er nieuwere had gevoegd : *wijsgeerige*, *maatschappelijke*, *geschiedkundige*, en de menschelijke rede machtig gedwongen had onder het geloofsjuk : « Croyons-nous ou ne croyons-nous pas que Dieu se soit incarné dans la personne de Celui qui s'est dit le Fils de Dieu? Voilà tout le problème ! Il n'y en a pas d'autre ! C'est ici qu'une fois au moins dans notre vie, tous, tant que nous sommes, il nous faut répondre. Le reste suit de soi ! » voegde hij er de volgende belijdenis bij : « Ce que *je crois*, — et j'appuie énergiquement sur ce mot, — ce que *je crois*, non ce que *je suppose* ou ce que *j'imagine*, et non ce que *je sais* ou ce que *je comprends*, mais ce que *je crois*... allez le demander à Rome ! » Men ademde niet meer in de ruime, dichtbezette zaal, zoo klemmend had Brunetière de vraag gesteld. Maar nu herademden duizenden borsten, men vloog recht, en er woei een langdurige bui daverend handgeklap... Brunetière gaf opnieuw te kennen dat, behalve persoonlijke, intieme redenen, de moreele, of liever de maatschappelijke, het machtigst op hem gewerkt hadden. Lijk Pater Hecker, aan welken hij herinnerde, had hij in den Katholieken godsdienst alleen de voldoening, samen met de beteugeling, gevonden zijner volkslievende driften, hij was onder andere redenen katholiek geworden om in den diepsten zin van 't woord te mogen zijn en blijven een volksminnaar en een volksverheffer. Wie, als 't niet de leer van Christus deed, schonk ons de ware *vrijheid*, het recht om niet belet te worden in het uitwendig handelen volgens gewetensplicht? En wat is de plicht als wij ze aan niemand verschuldigd zijn? En welke schuld kunnen wij hebben jegens ons gelijken die hen jegens ons niet wederzijds verplicht? Alvorens het christendom verscheen, kende de wereld evenmin de *gelijkheid*. Noch door de geschiedenis, noch door de natuur, noch door de rede werd die voortgeteeld. Zij draagt een bovenmenschelijken stempel. Geen andere gelijkheid onder ons

dan die van 't moreel en godsdienstig wezen, dat niet heel sterven kan, en loon of straf verdient : de mensch in 't licht dat van Christus uitging. De *broederschap* d. w. z. de eenheid van 't menschengeslacht, dezelfde oorsprong, de plicht voor onzen medemensch te doen wat wij voor ons zelven eischen, de broederschap is een wezenlijk christelijke deugd. In God onzen Schepper zijn wij broeders, in onzen Verlosser andermaal. Haar hartgrondige zucht naar *Vrijheid, Gelijkheid* en *Broederschap* zal de menschheid maar bevredigen naarmate zij uit de heilbronnen drinkt van 't Katholicisme. Dit trof het menschlievend hart van Brunetière niet minder dan zijn verstand er een sterke beweegreden in vond tot den gewenschten overgang.

Aan de weetgierigheid van dat verstand, aan zijn waarheidszucht evenzeer als aan zijn schranderheid, had Brunetière het bereiken der waarheid te danken : « Mais j'ai réfléchi depuis lors, — car à quoi s'emploierait l'existence d'un homme qui ne s'est intéressé qu'aux idées ? » (1) — « Je me suis laissé faire par la vérité » zei hij nog, verre van zich schuldig te maken aan 't geen Bossuet noemde : « la haine des hommes contre la vérité. » Vooropzettelijk : « qu'un parti pris, celui de n'en pas avoir, de chercher toujours et de ne jamais se préférer lui-même à la vérité. » Aan het zoeken der waarheid had hij al zijn krachten gewijd, hij streefde er naar met geheel zijnen wil, uit al zijn geestesvermogens en met de volle liefde van zijn hart. Nu hij ze eindelijk in zijn bezit voelde, zou hij ze in zijn gedrag omzetten en zoodoende haar waarde beproeven. Hij zou, zonder haar te verliezen of te verminderen, zijn vondst onder de menschen deelen, de godsdienstige waarheid in woord en daad laten uitstralen : aan iedereen immers behoort de waarheid toe.

Hij doorreisde derhalve Frankrijk, hield te Toulouse, te Tours, te Lyon, te Genève en te Freiburg in Zwitserland, te Florence, te Amsterdam en in België apologetische voordrachten, zijn kranige *Discours de Combat*, over l'*Idée de solidarité*, *l'Action catholique*, *l'Œuvre de Calvin*, *les Motifs d'espérer*, *le Progrès religieux*. De solidariteit, de

(1) *Les Raisons actuelles de Croire.*

ware, ontrukt hij aan de goddeloozen die ze aan het christendom ontstolen hadden en eischt voor zijn Kerk terug het uitsluitend recht de solidariteit met Christus bloed te waarmerken. — Het katholicisme gaat ten gronde wanneer het tot een partij verminkt wordt : het moet hoog boven alle partijen verheven staan op straf van anders het katholicisme, de wereldleer, niet meer te zijn. — Calvin bedierf den godsdienst in 't algemeen toen hij er een verstandszaak van maakte, het voorrecht der *voornaamsten*, iets dat binnen het *individu* diende opgesloten en *zonder sociale werking* bleef. Valt Brunetière de godsdienstvijanden aan, hij tracht aan zijn geloofsgenooten zijn mannenmoed in te storten. De godsdienst leeft, al had de men ergeen ander teeken van dan het geweld zijner tegenstrevers om hem te verdelgen. En die katholieke godsdienst, in de kern immer dezelfde, ontvouwt zich, ontwikkelt zich, als de natuur. *Oportet haereses esse !* Dit woord van den Apostel is Brunetière bijzonder genegen. Hij is niet ver daarvan verwijderd in het katholicisme het meest te bewonderen zijn kracht om niet alleen zijn vijanden te overwinnen, maar om nut te trekken uit hun vijandschap, om hun geweld in eigen krachten te veranderen. Van het Rationalisme, meent hij, van 't Positivisme, 't Agnosticisme en andere hedendaagsche dwalingen, hoe gevierd ook, hoeft de Kerk niets te vreezen. Zijn geloofsverdediging bestaat hierin dat hij aan den vijand de wapens afneemt om die tegen hem te richten.

Langzamerhand uitgeput van lichaamskrachten, daar hij in het openbaar niet meer spreken mocht (1), vatte Brunetière het gedacht op een driedeelige verdediging te schrijven van zijn geloof : *Sur les Chemins de la Croyance : I l'Utilisation du positivisme, II Les Difficultés de croire, III La Transcendance du Christianisme.* Helaas! de twee laatste boekdeelen moeten we derven! Twee afdeelingen in het eerste : Hoe de waarnemingsmethode der Positivisten te onzen gunste benuttigd? Wat daardoor bewezen? Dat nl. de sociale werking van de zedeleer afhangt, de zedeleer van

(1) Hij was toen reeds aangetast door de ziekte die hem moest ten grave brengen : knobbelige ontsteking van het strottenhoofd (Laryngite tuberculeuse).

den godsdienst, en dat geen godsdienst denkbaar is zonder geopenbaarde of voor geopenbaard gehouden mysteriën. De waarheidstralen in zijn *Discours de Combat* verspreid, werden hier tot een lichtbussel vereenigd, uit een apologetische schets is een stelsel gesproten. Het bestaan buiten en boven ons van het *absolute* bewezen door het *betrekkelijke* dat ons omringt en vervult, het inwerken van het onbeperkte wezen, van God, op onzen aardbol, toegelicht door de *christelijke openbaring*, de *Katholieke* Kerk hoog boven afgevallen kerken verheven, en dat alles als het ware *zinnelijk* waar te nemen en *betastbaar*, *feitelijk* vastgesteld door het *oordeelkundig* benuttigen der positieve wijsbegeerte : 't is heel het boek, de weg dien Brunetière opging en waar hij nu anderen, zijn vroegere denkgenooten, na zich poogt te trekken. Prachtig boek, vol mooie bladzijden, sterk en stevig van redeneerkracht, gloeiend van waarheidsliefde. In geen vroeger werk liet de verstandsmensch, sprekende tot verstandsmenschen, zich beter gelden. En de kloeke schrijver ook niet. Lange rijen betoogkrachtige argumenten, onafscheidelijk, dichtaaneengesloten, volgen in slagorde en in onstuimige vaart hun opvoerenden ritmeester. 't Slaat al neer waar ze over heen varen. De vijand geeft zijn wapens over en wordt belet voortaan te schaden. Zijn stormgeweld kwam niet hem, maar der waarheid ten goede. Werpt men op dat Brunetière's uitval op de belegeraars niet aan al de verdedigers der vesting wijs en voorzichtig scheen? Ergeren kon hij alleenlijk degenen die meenden dat hij de oude, beproefde taktiek in zake godsdienstverdediging prijsgaf voor nieuwere methoden en onzekere wapens ; degenen die uit het oog verloren wien hij eigenlijk treffen wilde : de vrijdenkers, beoefenaars van het reine verstand, ongenaakbaar tenzij men tot een gevecht de door hen bepaalde wapens hanteert, en die men *verstandelijkerwijze* tot een eersten *geloofsstap* dwingen moet. Nieuwe nood, nieuwe verdedigingsmiddelen, meende Brunetière. Hij stelde nochtans op voorhand zijn rechters gerust, er aanstonds bijvoegende : « que la tentative n'en saurait être dangereuse, lorsque l'on déclare hautement que, pour en être l'auteur, on ne s'en croit pas d'ailleurs le juge (1).

(1) *Discours de Combat*, 2e Reeks, blz. 4, nota.

Meet nu den afstand tusschen 't geen Brunetière voor ettelijke jaren was, en dat wat hij geworden is, tusschen den waarheidzoeker van vroeger en haar apologeet, tusschen de solidariteit die hij te vergeefs uit het verstand zocht af te leiden in *le Roman naturaliste*, en welke hij tot het eigenste gebied des christendoms terugvoerde in *Discours de Combat;* tusschen den aarzelenden spreker over *la Renaissance de l'Idéalisme* in 't jaar 1896 en den diep overtuigden redenaar van *le Besoin de croire*, *les Raisons actuelles de croire*, *les Motifs d'espérer*; tusschen het verondersteld stilstaan der Kerk, dat hem hinderde, en haar geestdriftig betoogd ontwikkelings- en vorderingsvermogen.

In het hart van den bekeerde was een dergelijke verandering te bespeuren. Hij kon er niet buiten, 't was hem aangeboren, overeenkomstig zijn overtuiging te leven, zijn hart te volmaken naarmate licht opging in zijnen geest. *Le reste suit de soi!* had hij eens gezeid (1). Maar iedereen was het niet gegund in zijn binnenste een kijk te doen, en wellicht moest ook hij de opwerping hooren waarover een ander bekeerling kloeg : « Mais depuis votre conversion, rien en vous ne semble changé, me disent quelques-uns avec un sourire incrédule. » Waarop Coppée antwoordde en Brunetière hem nazei : « Ils ne font que prouver ainsi, une fois de plus, combien l'homme est impénétrable à l'homme; car je sais bien, moi, que je suis devenu tout autre. Il est clair que le fait de dire mes prières matin et soir, d'aller à l'église les dimanches et les jours de fête et d'accomplir mes devoirs religieux n'a pas sensiblement modifié ma vie apparente. Évidemment on ne lit sur mon front ni les réformes que j'ai pu accomplir dans mes actions et dans mes pensées, ni la résistance que j'oppose maintenant à des tentations auxquelles j'aurais cédé jadis. C'est pourtant l'exacte vérité. » (2) De pastoor van Notre-Dame des Champs te Parijs getuigde, na Brunetière's overlijden, hoe trouw hij zijn christenplichten naleefde. Zijn goedheid, zijn

(1) *Discours de Combat*. 2e Reeks, blz. 42.

(2) François Coppée, *la Bonne Souffrance*. Parijs, Lemerre 1898. Inleiding.

gedienstige liefde prezen om het meest zijn vrienden, en een merkbaren christenzin die van zijn gemoedsverandering het klaarste bewijs leverde. Mag het niet een blijk van ootmoedigheid heeten, dat zoo een man bij zijn begrafenis de militaire eerbewijzingen niet toeliet en geen lofspraak dulde op zijn graf?

Beter nog. Om zijn overgang tot het geloof heeft Brunetière geleden. Een drievoudig lijden, met heldhaftige gelatenheid aanvaard, heeft zijn diepen godsdienstzin doen blijken en zijn eeuwige verdiensten verhoogd.

Men weet hoe de Fransche Republiek hem zijn leeraarsambt afnam. Het vak dat hij doceerde zou — belachelijk genoeg! — aan de Normaalschool niet meer onderwezen worden : geen beter middel vond men om aan dien bekrompen geest zijn leerlingen te ontrukken, door 's meesters woord in verrukking gebracht. Toen kort daarna de hoogste leerstoel in de Fransche Letteren openviel aan het *Collège de France* en de Fransche Academie éénstemmig op Brunetière wees om dien te bestijgen, werd hij nogmaals van kant gewezen, en een minderwaardige aangesteld. De Fransche katholieken vergoedden zijn schade door het oprichten van een vrijen leerstoel om welken alle hoogstudenten, den staatsleeraar vluchtend, zich geestdriftig schaarden.

Voorzien was die vijandschap van den Staat, en men verzekert dat de bekeerling er zich weinig om bekreunde. Dieper leed berokkende hem, van wege lichtzinnige katholieken, een opstel in de *Revue des Deux Mondes* (1) : *Quand la séparation sera votée*, en de beruchte brief door Brunetière opgesteld, door twee en twintig gezaghebbende katholieken met hem onderteekend, waarbij hij vóór 's Pausen uitspraak, de vergaderende Fransche bisschoppen aanzocht, wettelijke gezelschappen tot standhouden van den godsdienst te willen toelaten. In de *Correspondant* van 25en December laatst heeft Heer Étienne Lamy, met overvloed van redenen aangetoond, wat Brunetière met zijn verzoekschrift bedoelde. Hij vreesde dat de hoogere geesten het weigeren der Kerk als een feil zouden aanzien, halsstarrigheid, gebrek aan toegevendheid ; hij was bang dat zij voor een oorlogs-

(1) 15 December 1905.

minnende partij zou doorgaan en dat haar tijd, haar beste krachten, haar gezag zouden verbeurd in een nutteloozen tegenstand. Ten andere, de Paus had tot nog toe geen bevelen gegeven ; inlichtingen, van waar zij ook uitgingen, waren hem welkom. Brunetière kwam dus aan geen onderdanigheid, aan geen eerbiedsplicht te kort. En toch wat al verontwaardiging verwekte zijn schrijven !.. Men beleedigde, beschimpte hem... Zijn voorstel werd niet aangenomen ; de Paus verbood ten langen laatste alle inschikkelijkheid met den Staat, en ... Brunetière werd door velen als slecht katholiek aangezien. Een zwaar kruis was hem dat. Het had hem niets gekost zich onmiddellijk in 's Pausen verordening te schikken, maar dat misverstand, die vloek drukten hem. Te meer daar de dood naderde, onverbiddelijk, in volle geesteskracht en arbeidslust, « quand on commence à prendre goût aux charmes de l'activité » (1), als de vijanden zoo talrijk en zoo woedend waren, de manmoedige kerkverdedigers zoo weinig in getal... « Ma tâche est-elle donc déjà finie ? » vroeg de stervende zich af, verbaasd. Maar algauw schikte hij zich ten volle in Gods wil. Met al zijn verstand zag hij gedwee zijn lichaamskrachten wegsterven. Heer Lamy, die hem een bezoek bracht, stond verwonderd over zulk eenvoudig christelijke kloekmoedigheid : « Qui avait pu à ce point changer tout l'homme ? » schrijft hij. « Une croyance assez forte pour créer la vertu. La vertu, la force héroïque du devoir m'est apparue clairement ce jour-là en celui qui achevait de vivre. Elle seule donne « ce triste et intrépide regard » avec lequel il attendait la mort. » (2)

A. Taelman, S. J.

Leuven, December 1906.

---

(1) Versta : veertien uren werken aan één stuk.
(2) *Correspondant* van 25n December.

TRIBUNUS PLEBIS

Ik kom Tribunus Plebis soms,
des avonds rond den negen,
gezeten voor zijn steenen kroes,
ter club-vergaring tegen.

Ofschoon wij nooit of zelden, in
malkaars gedachten deelen,
belet ons zulks niet, nu en dan,
te saam piket te spelen.

Het bier verstompt 't verstand en zoo —
na onze kaartezaken —
gebeurt het, dat we op 't bijster spoor
der politiek geraken.

'k Verwijt hem — want ik draag alom
'n vracht illusies mede —
dat hij, ad usum populi,
meer *pathos* zoekt dan *rede*.

Hij kijkt me sterling aan en laat
van zijn tribunuslippen,
met snaakschen lach en spotgebaar,
dit aphorisme glippen :

Wie zoude willen met *azijn*
op jacht gaan naar de vliegen,
als men ze zoo gemaklijk kan
met *suikergoed* bedriegen !

OM. K. DE LAEY.

WILDE WINGERD

Zoo vele bloemen boodden mij haar blijde blikken,
uit hooge boomen vielen zachte vogelzangen;
'k was u voorbijgegaan als iets dat, zonder weerde,
men onbekeken in een duisteren hoek laat hangen.

Dan gingen met den herfst mijn mooie bloemen henen,
mijn zomerzangers zwegen in de hooge boomen,
en over 't ruischend stoeisel van gerotte bloemen,
o wilde wingerd, ben ik dicht bij u gekomen.

Een kille herfstdag met een weinig bleeke zonne,
die teer wit licht liet op de vale blaren vallen,
en op de boomen, die als stille wachten stonden
te turen in het diep van donker blauwe wallen.

Ze stonden in een pracht van lichte weeke verwen,
een gazen kleed dat over hen de zonne spreidde,
met gouden zoomen boven donker grauwe bosschen
waar deinend zich de lage lucht op nedervlijde.

Uw ranke takken droegen niets dan roode bloemen
o wilde wingerd, rood, met bleek goudgelen transen
en zilvren aderkens, elk blad een volle bloeme,
die trillend in den wind hing op de lucht te dansen.

Dan hingt ge purperrood langs magerwitte muren
waarlangs de regen triestig trok zwart vuile reven;
dan heb ik dolend door de lanen weer uw blaren
gezien, als klonters bloed op harden grond gesteven.

't Is barre winterweer. De boomen dragen morrend
den windenlast. Gij treurt in stilte; lange dagen
heb treurend ik, als gij, om u, o wilde wingerd,
door zompige wegen uwen blarenrouw gedragen.

F. Dewitte.

VOOR HET GRIEKSCH

« Het Grieksch zal mooi dood-gaan. »

Door dikke drommen van congressen, met lange, mondiale namen, wordt het stormgeloopen, onder den kreet van « A bas le grec ! » (en daarna : en attendant que nous puissions crier : à bas le latin !) ; terwijl kalm-bedaagde heeren, allen bekende persoonlijkheden uit het middelbaar onderwijs, of toch niet? reeds een prachtige begrafenis voorbereiden, en een heel puik programma ontwerpen, waarin er nog een plaatsje, en wel een eereplaatsje, voor dit verouderd meubelstuk wordt voorbehouden. Voortaan drie jaar onderwijs in de landstaal, drie jaar in het Latijn, en dat voor iedereen, die verlangt de humaniora te doen, daarna, volgens keus en smaak, o. a. twee jaar in het Grieksch op den hoop toe. Twee jaar toch is ruim genoeg. Immers, zoo schijnt men er diepzinnig over te redeneeren : óf wel zal men later zijne studiën in het Grieksch voortzetten, en dan is eene eerste inwijding van twee jaar meer dan voldoende ; ofwel zal men het Grieksch kunnen ontberen voor de rest van zijn leven : en dan reiken twee ruime jaren toch ruimschoots toe om te mogen vergeten worden.

Dit is nu echter onze meening niet : en om haar te staven hebben wij de pen opgevat. Ik weet dat wij ons daarmee blootstellen aan het schokschouderend glimlachen van velen, die nu eenmaal het Grieksch *out-of-date* gelooven te zijn, en zich heel modern gevoelen, wanneer zij met de groote menigte haro er over mogen roepen : niet wetende echter, dat het ware modern-zijn is in 't verleden, en dat de richting van den vooruitgang ligt in den breeden vloed der Overlevering. Alleen in aanraking met verloopen eeuwen wordt men zich waarlijk bewust een man van zijn eigen tijd te zijn, en veilig voort te stappen naar het komende licht. Nog mocht men wanen, dat er al genoeg over die zaak werd geharreward, en dat het overbodig is de lezers van een

vooral letterkundig tijdschrift daarmee lastig te vallen. Ik meen echter dat, wie overweegt hoe duchtig de slagen komen van tegenstrevers, die wellicht meer de macht dan de rede te hunner beschikking hebben, en hoe onomvaâmbaar een ramp het verdwijnen van het Grieksch voor de hoogere vorming onzer jongelingschap zou zijn, niet al te licht met leede oogen een nieuwe poging ter verdediging aanzien, maar elk verschen strijder verwelkomen zal : want dit is nu eenmaal een beslissende strijd die nadert, en langs vele kanten dient er gekampt te worden. Overigens is de behandeling van dit vraagstuk gewoonlijk binnen de kolommen van fransche tijdschriften besloten gebleven; terwijl er toch misschien voor ons, Vlamingen, bijzondere redenen mochten zijn, die het behouden van het Grieksch in onze humaniora wenschelijk maken.

Ik zal daarom trachten zoo bondig mogelijk mijne bewijzen uiteen te zetten, zonder op al te diepe, soms nuttelooze, redeneeringen in te gaan, het gevaar oploopend misschien, niet altijd volledig begrepen te worden, dit althans er bij winnende, dat ik geen misbruik zal maken van des lezers geduld. Mocht men die niet als geldig aannemen, mocht ik er niet in slagen een weinig meer geestdrift voor de overheerlijke literatuur der zonen van Hellas bij sommigen in te boezemen, men gelieve in deze bladzijden slechts te zien een uiting van bewondering voor, en genot van, een onvergelijkelijk prachtige kunst.

* * *

En om hiermee te beginnen, laat ik al aanstonds zeggen dat mijne bedoeling niet is, noch kan zijn, *alle* bewijzen, die pleiten voor het Grieksch hier te behandelen. Op het Congres te Bergen hebben de Eerw. PP. Verest en Castelein, met veel kracht en scherpzinnigheid, aangetoond *hoe het Latijn en het Grieksch de geestesvermogens van den jongeling vormen en ontwikkelen.* Ik hoef hierop niet verder aan te dringen. Daarna betoogden de heer Brunetière, maar vooral de Eerw. P. Thibaut, deze laatste in een prachtig kernvolle redevoering, *de noodzakelijkheid van het behouden der Greco-*

Latijnsche humaniora voor de overlevering der beschaving (1) *: al onze wetten, onze wijsbegeerte, onze wetenschappen, onze literatuur, onze kunst wortelen in Griekenland.* Ook dit zal ik hier niet verder aanraken. (2) Ik wil mij beperken bij een enkel bewijs, dat in dit tijdschrift wellicht beter op zijn plaats zal zijn, dat mij ook als het voornaamste toeschijnt en het krachtigst pleit voor het handhaven van soliede Grieksche studiën.

(1) Zie nog het prachtig artikel van den heer R. Remy : Le maintien de la langue grecque. (*Bulletin bibliographique et pédagique du Musée Belge,* tome X. 1906).

(2) Ik verlang door zekere heeren, o. a. door den heer Cyr. Van Overbergh, niet verkeerd begrepen te worden. Wanneer ik zeg dat ik die bewijzen niet *aanraak*, dan beteekent dit niet dat ik die bewijzen geen waarde toeken, dat ik ze *laat varen.* Zoo staat er in dat zwaarlijvig-rood boek van hem, *La réforme de l'enseignement (dédié,* nog wel : à la Belgique nouvelle) : « Pour défendre le maintien des humanités anciennes, le R. P. Thibaut *délaisse* les arguments traditionnels... *Aussi bien* il y a longtemps que la portée de ces affirmations a été contestée avec des arguments solides » (178). Beteekent dat niet dat de E. P. Thibaut die bewijzen laat varen, omdat ze voor hem van geener waarde zijn ? Wat nu is de waarheid ? In de verslagen van het congres te Bergen (Section I, enseignement) lees ik : « On connait les arguments traditionnels souvent invoqués en faveur de ces études : l'excellence des langues anciennes — langues synthétiques — comme mécanisme et comme littérature, pour la culture formelle de l'esprit ; l'exceptionnelle valeur et la perfection technique jamais surpassées de leurs monuments littéraires, enz... (en in een nota : Ces arguments se trouvent excellemment exposés dans les ouvrages suivants : R. P. J. Verest, S. J. *La question des humanités.* M. Mansion, article de la *Revue des questions scientifiques.* M. Fouillée, *L'enseignement au point de vue national). Tous* ces arguments, zoo gaat de E. P. Thibaut voort, *dont nous admettons la haute valeur*, nous ne les *invoquons* pas *ici ;* nous préférons mettre en relief une preuve que la préoccupation exclusivement scientifique de l'époque moderne rend plus démonstrative. » Van de « seule preuve, décisive, preuve unique » nergens spraak. Dergelijke bokkesprongen met een anders woorden staan er nog vele als uitdagingen. Als de heer Cyr. Van Overbergh nu maar niet beweert, dat ik het Latijn laat varen, omdat ik hier het Grieksch verdedig !?

Dit namelijk: *Dat de Grieksche literatuur en kunst eene mensch-vormende, eene ziel-verruimende macht bezit zooals geene enkele andere, en dat ze daardoor een verheffenden invloed, niet slechts op het individu, maar op de gansche samenleving, vermag uit te oefenen, dien het ons niet geoorloofd is te keer te gaan.*

* * *

Onnoodig hier uitvoerig aan het doel der humaniora te herinneren. Men zegt: de humaniora moeten den jongeling tot de universiteitsstudiën bekwamen; daarom dienen zij zijn verstand te ontwikkelen, zijnen geest kracht en diepte, juistheid en nauwkeurigheid te schenken: *een leerling der humaniora moet hebben leeren nadenken.* Daartoe nu zijn de klassieke talen, en wel voornamelijk de Latijnsche, uiterst geschikt. En al is dit bewijs wel « steekhoudend », toch peilt het m. i. niet zeer diep. Want het doel der humaniora is, naar mijn bescheiden meening, veel verder-reikend. Laten we ze hunne volle beteekenis, hunne oorspronkelijke, in onze tijden wellicht omvangrijkere opvatting: zij beoogen het vormen van den geest niet slechts, maar van de geheele ziel; het ontwikkelen van 't verstand, maar mede van hart en verbeelding en wil: zij moeten opleiden tot het manworden. En *om dit doel te bereiken behooren zij een echten kunstsmaak, een zekeren schoonheidszin aan te kweeken.* De waarheid hiervan wordt zoo algemeen gevoeld, en door de ervaring gestaafd, dat zelfs de verdedigers der moderne humaniteiten, die de vorming van den jongeling door moderne talen willen laten geschieden, zich trachten wit te wasschen van den blaam, als zouden hunne onderwijsmethoden niet even goed literarischen, of algemeener, aesthetischen smaak bevorderen. Overbodig derhalve haar verder te bewijzen: ik geloof dus, als algemeen aangenomen, te mogen vooropstellen *dat de meest ziel-ontwikkelende macht, die den vormer van de jeugd ter beschikking staat, gelegen is in de kunst.*

Ik wil nu niet beweren, en men vergete dit toch nooit in den loop van dit opstel, dat uit elk leerling een artiest behoort te groeien. Alleen dit: dat een smaak voor de poëzie, *in het leven* zoowel als *in de kunst* (mijne stelling is dus zeer

algemeen) bij elken leerling der humaniora, natuurlijk naar ieders vattingsvermogen, dient bevorderd te worden.

Want de kunst, of beter het kunstgenot, deelt een zekere vatbaarheid mede voor reine, ideale gevoelens, bewegingen, strevingen; een, moeilijk te omschrijven, delicaatheid van zijn, voelen en denken; terwijl ze daarenboven, dit uit mijn volste overtuiging, *de vreugde van het leven*, te midden der beslommerende bezigheden van het dagelijksche sleuren en sloven om brood en om geld, *vertienvoudigt*, volgens het, tot een — banaliteit-herhaalde vers, waarmee de Engelsche dichter Keats zijn eerste, onder den invloed der Grieksche kunst geschreven, gedicht begon:

A thing of beauty is a joy for ever.

Dit weinige volsta over de noodzakelijkheid eener ernstige artistieke vorming in de humaniora. Het is dus wenschelijk dat zooveel jongelingen mogelijk, bij het einde ervan in staat zouden zijn, ik zeg niet om over de voortbrengselen der literatuur een eigen persoonlijk oordeel uit te spreken, maar alleen om *veilig* hun smaak te laten ontwikkelen, en om later, wat ook hunne bezigheden mochten zijn in het leven, eenige stonden van de zuiverste genietingen, die, naast die der heiligheid, den menschen ten gunste worden geschonken, ten volle te kunnen smaken:

EEN DREUPELKE POEZIE!

* * *

De humaniora zullen dus ook eene machtige artistieke vorming moeten nastreven. Welke behoeven dan de hoedanigheden te zijn van de kunst, die men tot grondslag van die vorming zal leggen? En eerst, kunnen de *moderne* literaturen, of zelfs kan de *Latijnsche* (vermits men voorloopig nog 't Latijn behouden wil) deze artistieke vorming niet even veilig bevorderen? Zonder aarzelen, maar ook zonder schroom, luidt ons antwoord: neen, geene andere literatuur, noch moderne, noch oudere, is daartoe zoozeer bij machte, als de Grieksche. En dat om verschillende redenen:

1. Geene moderne literatuur is *eenvoudig genoeg* voor

jongelingen tusschen 15 en 20 jaar. Dat de literatuur, die tot grondslag dier literaire vorming zal dienen, dient eenvoudig te zijn, om, *zonder gevaar voor hun kunstsmaak*, door leerlingen te kunnen genoten worden, zal wel geen verder betoog vereischen. Onze moderne literaturen nu zijn daartoe veel te ingewikkeld. Het komt er hier immers vooral op aan, om de haar-fijnste gevoelsschakeeringen van een twintigst-eeuwer, om de subtielste gemoedsbewegingen van iemand, wiens leven gebukt gaat onder de voelingen, gedachten en betrachtingen van zooveel verzonken geslachten, vast te leggen in het eenig juiste beeld, in den eenig juisten klank. Daardoor is onze beeldspraak, evenals onze klankmuziek, gegroeid tot iets zoo ver-omvattend-ingewikkelds, dat het een volledige literarische opvoeding vergt, om de gedichten en het proza van modernen te begrijpen. Overigens mag het ook gezegd, zonder daarom een nutteloozen aanval op onze oudere schrijvers te wagen, dat onze literatuur, behalve andere, later aan te stippen tekortkomingen, onmogelijk kan voldoen aan de verwachtingen van hem, wien de Muzen haar verrukkelijkste tonen uit vroegere eeuwen of andere landen hebben voorgezongen, en nu eenmaal ook opstaart tot haar, ontwakend in de schoonheid van haar aangezicht. — Vondel zelf geeft een veel te ingewikkeld gemoedsleven reeds, om, niet slechts daarom, met *zekerheid*, begrepen te worden. Welke leerling der Rhetorika, die *Lucifer* leest, voelt de overheerlijke grootschheid, welke er ligt in dien grootsch-tragischen gang van die hoogst- tragische verzoeking? En nemen wij de Fransche literatuur, wie zal de moderne voortbrengselen er van den jongens te genieten durven aanbieden? Is de romantische school eenvoudig? Is zelfs de zeventiendeeuwsche school, Racine, Corneille, Bossuet, zoo eenvoudig? Is niet het leven, daarin uitgedrukt, reeds veel te ingewikkeld? Vergelijk eens de *Iphigénie* van Racine met die van Euripides. Welk een kennis van galante hoofschheid in een konkelende aristocratie het eerste stuk veronderstelt, naast de eenvoudig-tragische liefde der tweede! Of vergelijk nog Goethe's *Iphigenie auf Tauris*: al aanstonds zal men gevoelen, hoe veel ingewikkelder een gemoedsleven dit geeft, in spijt van zijn schijnbaren Grieksch-klassieken eenvoud.

Onnoodig er lang bij stil te blijven om aan te toonen, dat de Engelsche literatuur, die der negentiende eeuw, met Tennyson, Keats, Shelley, Browning, Rossetti en Swinburne, of die van de « Elisabethan age » met Spenser, Shakespeare, en wat later, Milton, zelfs voor volwassenen, moeilijk toegankelijk is, en dat men eerst zijn weg moet hebben gebaand door den doolhof van het moderne denken en voelen, alvorens er toe bekwaam te zijn ze ten volle te genieten. En geeft gij hun andere, toch « eenvoudige » gedichten, let wel op, dat gij hun geen simpelheid voor eenvoud aanprijst; of nog, dat ge hun geen roezige woorden voor dingen verkoopt.

Merkt ook op, dat mijn bewijs steunt op de wenschelijkheid van een *gansche eenvoudige literatuur*, van een literatuur die in haar geheel dien stempel van eenvoud draagt: om de eenheid en de grootere macht der betrachte vorming; ik ontken niet dat moderne literaturen geen *eenvoudig*-primitieve *en* toch *artistieke* (want dit is en blijft natuurlijk het hoofdvereischte) werken hebben voortgebracht : echter, deze kunnen niet volstaan als grondslag van een geheele literaire opvoeding.

2. Want een andere hoedanigheid der kunst, die daartoe dienen zal, is wel dat zij voldoende *rijk* is, om voorbeelden en meesterstukken van alle soorten te kunnen aanhalen. En welke andere dan de Grieksche kan bogen op hare schoonheidsschatten? Welke andere heeft, zooals zij, redenaars voortgebracht, die wedijveren met Demosthenes, of Aeschinos, prozaschrijvers, die Thucydides, of Plato te boven gaan, dichters die met Homeros, of Sophokles en Aischylos, of nog met de lyrieken in vergelijk mogen treden?

3. En al is een literatuur dan nog zoo eenvoudig, nog zoo rijk, indien zij niet voldoet aan een derde vereischte, dat zij namelijk waarachtig artistieke waarde heeft, zoo mag zij nog niet tot grondslag strekken aan eene opleiding in de kunst. En nu moge men redetwisten zoolang men verlangt over het begrip Kunst, en over het begrip Schoonheid, nu mogen de meeningen daarover nog zóó verdeeld zijn, dat men er aan begint te wanhopen ooit tot iets stelligs te geraken : één veilig middel om over de voortreffelijk-

heid eener literatuur uitspraak te doen, zal wel liggen in het bestendige oordeel der geslachten : *Quod semper, quod ubique, quod ab omnibus*. En nu is dit wel een onloochenbaar feit, dat, terwijl men het in dit punt over zeer weinige literaturen is eens geworden, de Grieksche integendeel, door alle elkander opvolgende kunstenaarsgeslachten werd begroet als de meest harmonieuze, zoodat men zelfs een maatstaf voor iemands aesthetischen aanleg heeft willen vinden in zijne gevoeligheid voor de schoonheid der gewrochten van Hellas.

Over de Latijnsche literatuur is men het lang niet eens. Voor velen is zij zeer weinig oorspronkelijk : Oorspronkelijk, nóch in hare gedachten; want Rome was een staat van daad, en heeft al hare wijsgeerige, zoowel als godsdienstige begrippen ontleend aan Griekenland; en in die ontleening hebben deze begrippen, zooals dit natuurlijk met imiteerende volken het geval moet zijn, veel van hunne frischheid en levensvatbaarheid verloren; — nóch in hare rythmen : zij heeft slechts overgenomen, zonder iets nieuws te scheppen, wat de Grieksche literatuur, uit haar rijken overvloed, als een aalmoes ten geschenke aan hare overweldigers had aangeboden, alleen om er zich wat stijver, en lang niet zoo levend-vrijmachtig in te bewegen, en om zich eng, wat voor de Grieken een noodzakelijk uitdrukkingsmiddel was geweest, als een keurslijf, om de ziel te prangen. Wie durft beweren dat er eenstemmigheid bestaat over de voortreffelijkheid van, ja zelfs Vergilius, wiens kunst in haar wezen een navolging was van de Grieksche, laat staan Cicero : en wie durft betoogen dat het niet te beklagen zou zijn, indien jongelingen door die kunst werden opgevoed? En behalve dit alles zijn de Latijnsche letteren zeer arm aan ware kunstgewrochten. Voeg bij de aangehaalde schrijvers nog Tacitus, Livius, enkele mooie gedichten van Horatius (niet te vergelijken nochtans met hun veel frisschere Grieksche modellen) dat ietwat ruwe, maar ten minste uit een menschelijk-machtig gevoel van 't raadsel der wereld gegroeide *de rerum natura*, en op veel meer meesterstukken kan de literatuur van Rome niet bogen. Overigens is al hare andere kunst weeral een navolging van de Grieksche; niet rijk, zonder kracht en oor-

spronkelijkheid. Zijn er zelfs niet die beweren, dat de eigenlijke, echt-nationale, oorspronkelijk-latijnsche literatuur aanvangt met de geestelijke poëzie in de middeleeuwen; met de hymnen : *Dies Irae* en *Coelestis urbs Jerusalem* of *Stabat Mater?* Wat er ook van zij, dit slechts begeerde ik aan te toonen : dat de eenstemmigheid over de uitstekendheid van de kunst van Rome lang niet zoo algemeen is; dat zelfs hare onoorspronkelijkheid door allen in meerdere of mindere mate erkend wordt; dat althans een literarische vorming door de Latijnen veelal tot rhetorica, zeker niet tot waardeering van de hoogste kunst opvoeren kan.

En wat de moderne literaturen betreft, wat b. v. de Fransche aangaat, hoe grooten eerbied men ook koesteren mocht voor haar, wanneer men eenmaal buiten Frankrijk, of buiten het al te zeer onder Franschen invloed staande België komt, zoo is daarmee ook die eenstemmigheid over hare waarde verdwenen; en zonder daarom zoover te gaan als Goethe, die de tragedieën van Racine (nog altijd naar mijn meening de beste Fransche kunstenaar, veel beter dan de wel wat breed-gebarende, maar minder-dieppeilende Corneille) eenvoudig weg « parodieën von sich selbst » noemde, mag men toch beweren dat, in Duitschland en Engeland b. v., die geestdrift voor « le 17me siècle » lang reeds is afgekoeld. Ik wil hier geen noodeloos kwaad spreken van eene kunst, die lang als de voortreffelijkste van Europa heeft gegolden; maar toch beklaag ik den jongeling, allermeest den Vlaming, die zijne artistieke vorming uit haar vooral heeft opgedaan. Ik meen, dat de Fransche literatuur, in 't bijzonder, voor jongelingen zeer gevaarlijk kan zijn, omdat ze al licht een valschen smaak aankweekt. Dit nu niet om te beweren dat zij zelf met valschen smaak doordrongen zou zijn. Maar hare *uiterlijke* hoedanigheden : hare statige deftigheid, hare schitterende hoofschheid, de oratorische gang harer poëzie, treffen het hart en de verbeelding van een jongeling meer dan hare innerlijke : hij zal er gemakkelijk uit leeren dat een kunsttaal moet afwijken van de taal van het leven; dat zij niet reëel of direct mag zijn, maar de gedachten en gevoelens, welke zij dient te belichamen, met aangenaam-geurende bloemen van rhetorica behoort te omleisten; dat zij, om waarlijk dichterlijk

te heeten, breedsprakig en oratorisch zal wezen ; dat al wat onmiddellijk-eenvoudig wordt uitgedrukt, niet de hoogste kunst kan genoemd worden. Want dit uiterlijke geschitter belet dikwijls door te dringen tot de kern, en jongelingen vooral vergapen er zich aan. Meer nog, en dit is wel een gewichtig grief tegen haar, wie zich door haar heeft laten geleiden, zal zich meestal onbekwaam gevoelen, om vreemde literaturen, de Engelsche, de Duitsche, volgens dezer ware waarde te schatten, laat staan eenigszins te genieten. Geraakt hij er toe, zich voor Shakespeare b. v. in geestdrift te laten ontvlammen, zelden toch zal hij in hem bewonderen datgene, waarin juist zijne grootheid ligt : — zijn scheppende macht, zijn passievolle conceptie en uitvoering, zijn intens gevoel, zijn in-echte omvaming van het leven ; — en meestal in hem begroeten een anderen V. Hugo, wat wilder, wat machtiger, wat romantischer misschien, « un génie sauvage » wellicht ; zeker geen evenknie, om niet te zeggen een meerderen van Frankrijks genieën uit de gouden eeuw van « Louis XIV » ; zelfs, al wil hij dit niet al te luid belijden, toch houdt hij het er voor in zijn hart, dat ook de Grieksche kunst, hoe men haar prijst, feitelijk niet zoo « grootsch » en zoo « statig » kan gezegd worden, als de Fransche, althans niet zoo volmaakt en afgewerkt. *De Fransche literatuur verruimt den kunstsmaak niet genoeg.*

Welke nu ook de verdiensten mochten zijn van de Engelsche of van de Duitsche letteren, aan niemand kan het gevaar ontgaan dat er in liggen zou, zoo ze voor de aesthetische opvoeding van jongelingen werden aangewend. Geen enkel jongeling, tusschen vijftien en twintig jaar, of hij zou buitengewoon begaafd moeten zijn (en wellicht dan nog door een eerste vorming in de Grieksche letteren er toe bekwaamd) die in staat is, de ware grootheid van Shakespeare of Goethe te gevoelen. Let er wel op, dat zij niet nemen voor het koorn wat het kaf is, dat zij wel onderscheiden tusschen het gebaar en de ziel ; dat zij niet, waar zij meenen Shakespeare te bewonderen, juist datgene in hem prijzen, waarom hij dient gelaakt te worden : zien wij niet iets dergelijks met de Fransche literatuur geschieden ? — Wat bewonderen en onthouden de leerlingen gewoonlijk uit b. v. Corneille, als juist de breedst-zwaaiende ver-

zen, zonder veel innerlijke waarde? En stellen zij hem doorgaans niet verre boven den toch fijner voelenden Racine? Stellen zij zelfs niet, boven Racine en Corneille, de romantici V. Hugo of Lamartine, waaruit zij juist de meest rhetorische strophen van den machtigen rhetor, of de meest sentimenteele rythmen van den vaak zoetsappigen zanger, ter genieting mededragen, waaruit zij weinig waar gevoel, veel gevoeleriheid, weinig diepte en kracht, veel gemeenplaatsigheden, met wat plechtige woorden uitgebazuind, vooral leeren bewonderen.

Het zal wel overbodig zijn er verder nog op te wijzen dat de kunst, die tot grondslag eener literaire vorming zal dienen, *toegankelijk* moet wezen voor den jongeling; wat alleszins den rijkdom onzer moderne literaturen aan ware meesterstukken beperkt; en dat, zoo een moderne literatuur daartoe genomen wordt, zij vooral in hare hedendaagsche uitingen dient bestudeerd, omdat de taal van vóór drie eeuwen niet meer de huidige is: maar dan ziet men ook, hoe weinig daarop vooral toepasselijk zijn de hoedanigheden die wij hebben opgesomd: eenvoud, rijkdom en verscheidenheid, onbetwiste kunstwaarde, toegankelijkheid.

Uit al deze redenen, natuurlijk in haar geheel beschouwd, zal wel blijken hoe weinig de moderne literaturen geschikt zijn tot een volledige en verruimende literaire opvoeding. Daaruit blijkt niet, en verre van mij de gedachte, dat zij uit onze humaniora zouden moeten geweerd worden: alleen dit: dat zij, uitsluitelijk aangewend, geen soliede, veilige, zekere vorming kunnen geven.

* * *

Uit de voortreffelijkheid der Grieksche literatuur en kunst in haar zelve zal verder blijken, hoe zeer het wenschelijk is, dat deze tot grondslag voor eene aesthetische vorming van jongelingen worde aangewend.

1. Dat de Grieksche literatuur uiterst *eenvoudig* is in de onderwerpen die ze behandelt, dat de gevoelens en gedachten waaraan ze uiting geeft, gewoonlijk toegankelijk zijn voor den geest en het hart van jongelingen tusschen 15 en 20 jaar, zal wel geen lang betoog vereischen. In dit opzicht is de

Grieksehe kunst *uniek.* Zij heeft zich ontwikkeld op een *uniek* oogenblik in de geschiedenis der wereld. De Grieksche dichter staat niet gebukt onder den last van eeuwenheugende gevoelens en gedachten, onder de drukking van een van dag tot dag verouderende wereld : hij sleept niet na zich het dood gewicht van verzonken geslachten. Zijn voelen en denken, is niet ingewikkeld ; hij staat sereen in zijn grootschheid, in 't eerste volle bewustworden van zijn heerlijk mensch-zijn, onder de blauw-ruime hemelkoepel van een zuiverzonnig land, rechtuit sprekend, tot kunst, het leven dat hij omdraagt in zich. Welk een bewonderenswaardige eenvoud der *Ilias* b. v. in vergelijking. zelfs met *La Chanson de Roland* of *der Nibelungen not*; welk een eenvoud in *Prometheus* of *Oidipous Basileus*, in vergelijking, zelfs met *Polyeucte* of *Athalie*; welk een eenvoud van Demosthenes in vergelijking, zelfs met Bossuet ! U meent dat onze hedendaagsche beschaving den jongeling toch nader staat dan die van drie- of vierhonderd jaar vóór Christus ? — Neen, want die eenvoudige menschelijkheid der Grieken is nog het zuiverste en best-voelbare bestanddeel der onze : omdat het diep-menschelijke, onder alle wisselvormen van eeuwen en landen, toch steeds in zijn echtste wezen hetzelfde blijft; en onze beschaving voorts vast in Griekenland geworteld staat. En die eenvoud van onderwerp bereikt toch de hoogste kunst. Want « Hellas had dit op ons voor, dat zijn verbeelding, frisch en klaar in den morgen des levens, iedere uiting der ziel, scherp en toch zacht als de trekken zijner munt, vol maar vast als de beelden zijner tempels, vermocht te graveeren en te beitelen in de taal, die, naar verlangen, hard als het marmer zijner groeven, of, als de honig zijner bergen vloeibaar kon zijn. » (1)

2. Bovendien is de Grieksche literatuur zóó *rijk* en biedt zóó groot eene verscheidenheid aan, dat zij, in alle soorten, van dicht of ondicht, de eenvoudigste kunstwerken bezit; tevens, slechts niet op één, maar op talrijke meesterstukken wijst. En niet alleen hare literatuur, maar geheel hare kunst : hare beeldhouwkunst, hare bouwkunst, hare schilderkunst. Voelt men niet wat een machtige artistieke vorming zoo

(1) W. KLOOS I, 20.

eenig een rijkdom vermag te schenken, indien men, naar het voorbeeld der eeuwen, die aanhoudend uit dezen overvloed hebben geput, ruimschoots er van gebruik wou maken?

3. De Grieksche literatuur bezit algemeen-erkende kunstwaarde. Hoe ook de geslachten, met hun verschillend voelen en denken elkander hebben opgevolgd, hoe ook de mode van den dag afwisselde met die van den volgenden, welke idealen of stelsels ooit werden gehuldigd, te allen tijde zijn de ware kunstenaars teruggekeerd naar Hellas, zich gaan verkwikken aan haar levende wateren: en met dien terugkeer is telkens in de geschiedenis der kunst een nieuw tijdperk van bloei en glorie ingetreden.

4. Maar vooral, en hierop zou ik willen aandringen, opdat niemand het vergete: het schijnt wel dat uit de Helleensche gewrochten alleen, het hoofdbeginsel van alle ware kunst, zonder hetwelk een echte aesthetische vorming onmogelijk is, dat dient met de gansche ziel te worden verzelfstandigd, alvorens andere literaturen te kunnen begrijpen, zich gevoelen laat, met zekerheid en overweldigend-machtig, zoodat niemand, die er zich eenigen tijd heeft ingeleefd, er volkomen aan ontsnappen kan: hoe namelijk de hoogste kunst van den hoogsten eenvoud vergezeld gaat. Voor al wie er zich aan overlevert, komt, vroeger of later, maar zeker eenmaal, de ontdekking, het visioen dier heerlijkheid. O dit zalig oogenblik! Men was er zoo aan gewoon geraakt, onder den invloed vooral van sommige Fransche, breedgebarende, literatuur, het er voor te houden dat slechts in mooie phrasen en ornamenten aesthetische schoonheid bestaan kon. En nadat men lang had gewaand toch ook iets van literatuur af te weten, en te mogen meepraten zijn eigen oordeel over poëzie en nog wat, komt dan plots, bij het lezen van een vers, uit Sophokles' Antigone b. v., waarin wij opeens geheel onze menschelijkheid hebben voelen sidderen als voor de schielijke openbaring van de Schoonheid, het heusche, grootsche Licht: en men zingt, zooals Keats, toen hij voor 't eerst in Chapman's Homeros blikte:

> Much have I travelled in the realms of gold,
> And many goodly states and kingdoms seen;
> Round many western islands have I been,

Which bords in fealty to Apollo hold.
Oft of one wide expanse had I been told
That deep-browed Homer ruled as his demesne;
Yet I did never breathe its pure serene
Till I heard Chapman speak out loud and bold:
Then felt I like some watcher of the skies
When a new planet swims into his ken;
Or like stout Cortez when with eagle eyes
He stared at the Pacific — and all his men
Looked at each other with a wild surmise —
Silent, upon a peak in Darien.

Men begint in te zien hoe al dat gedreun en gedoe, al dat gesier en breed armengezwaai eigenlijk met de kunst als zoodanig niets uit te maken heeft; en de betoovering te ondergaan, waarmee de gewrochten der Grieken de harten omklemmen dergenen, die frissche oorspronkelijkheid en volkomen harmonie tusschen inhoud en vorm vermogen te waardeeren.

Wie dit niet eenmaal heeft ingezien: hoe de hoogste kunst bloeit uit den grootsten eenvoud, zal nooit in staat zijn om met volkomen zekerheid van smaak de artistieke voortbrengselen van onze moderne literaturen te beoordeelen. Dat is het juist, waarop het aankomt in onze bewondering van Shakespeare, van Dante, van Vondel, van Gœthe. En wie het niet eenmaal bij de Grieken leerde, wie zal het leeren bij dezen? En om mij niet te beperken bij de literatuur, loopt, wie het niet wist, niet telkens gevaar, in de schilder- of beeldhouwkunst, het gebaar voor de ziel te nemen? Om nu dit alpha en omega van alle schoonheid aan te leeren, kan geen veiliger, ik zegde bijna, geen onfeilbaarder middel gegeven worden, dan de heerlijk-eenvoudige Grieksche kunst. Ze zijn niet talrijk, de groote zieners, die het niet eenmaal bij haar hebben geleerd: en toen eerst is Vondel meesterstukken gaan schrijven, nadat hij zich van Seneca af naar Sophokles had toegekeerd.

5. De Grieksche kunst is mede *de meest oorspronkelijke*. Zij draagt, zuiver en ongeschonden, den stempel van geheel het volk; en ieder werk daarenboven het merk van zijn maker. Haar invloed heeft zich doen gevoelen op alle latere kunst. En deze kan slechts ten volle begrepen en genoten worden door haar.

6. Laat mij, om de voortreffelijkheid der Grieksche kunst tot eene æsthetische opvoeding in 't volste daglicht te stellen, er een laatste bewijs aan toevoegen : de Grieksche kunst ontwikkelt, *verruimt* den schoonheidszin. Geen tweede die er zoo toe bekwaamt, om zich in de andere literaturen, met sympathie, het best en het ruimst in te gevoelen. Ook vindt men gewoonlijk dat een man, die de Grieksche kunst heeft leeren waardeeren, de meest verscheidene uitingen van moderne volken : Shakespeare, Dante, Vondel b. v. begrijpen kan. Dit is nu eenmaal een feit, waarvan geen verdere verklaring dient gegeven te worden ; toch kan men er misschien eenige oorzaken van aanwijzen. De eerste zal wel zijn dat de Grieksche kunst in zich besluit de kern van alle latere ontwikkeling. Al onze moderne literaturen wortelen in haar, en geen zoo vreemdsoortige uiting van Schoonheid, die niet reeds in haar, als de bloem in haar knop, besloten lag. Wij, modernen, hebben slechts eene of andere zijde der Helleensche kunst ontwikkeld : en daaruit blijkt alweer hoe dwaas het zou zijn een hecht-echte literaire opvoeding buiten haar te willen uitdroomen.

Een andere reden is wel dat de meeste moderne kunstenaars bij de Grieken zijn ter school geweest Vondel schreef zijn heerlijkste gedichten onder Hellas' invloed ; « in deze school der Ouden heeft Gezelle zijn woord met ijzeren vuist leeren dwingen, en, steunend eenerzijds op de Antieken en anderzijds op den moedergrond zelf van Vlaanderen, (op die wijze juist leeren de Grieken het oorspronkelijk-zijn) heeft hij deze taal geschapen tevens zoo sterk en zoo lenig, zoo verheven en zoo volkseigen, zoo ruw en zoo zacht, zoo onstuimig en zoo bedaard, dat, als de stille man, te lang van blinden omgeven, door de helzienden werd ontwaard, in hem op eens en zonder aarzelen de grootste taalkracht van Nederland werd toegejuicht » (H. Verriest) ; en de moderne beweging zelf is ontstaan uit een terugkeer tot de Grieken en tot de Engelschen. De Engelsche literatuur op hare beurt, hoe eigenaardig ook, heeft zich, van Chaucer af tot Swinburne toe, zelfstandig ontwikkeld onder de koesterende stralen der kunstzon van Hellas, en geen enkel harer groote artiesten, vooral uit de negentiende eeuw, die zich niet gevormd heeft in de school van Plato of Sophokles.

Een laatste reden waarom de Grieksche literatuur den schoonheidszin verruimt, ligt hierin, dat zij ons best leert inzien en gevoelen hoedanig alle ware kunst behoort te zijn: eenvoudig, reëel, direct, en daardoor diep-menschelijk. En dóór het realisme van Shakespeare, en dóór het mysticisme van Dante heen, leert zij ons dringen tot de diepste ziel van hun werk : eenvoud, realiteit, onmiddellijkheid, menschelijkheid. En nu mag iemand symbolist heeten, of naturalist, of mystiek, of realist : waar dit aanwezig is, wat wij in de Grieksche kunst hebben gewaardeerd dát draagt het onmiskenbare merk van de echte Schoonheid. En is het niet verblijdend, zoo een literatuur te bezitten, die aldus den blik verruimt, het hart verbreedt in warmer sympathie, vooral verhindert wat alle harmonieuze zelf-ontwikkeling te keer gaat : bekrompenheid ?

Voor de Vlamingen in 't bijzonder zou het behouden van het Grieksch wenschelijk moeten zijn. Wij zijn gekomen bij dit stadium van onze kultuurgeschiedenis, waarop wij ook onze blikken naar hooger opslaan, en uitzien naar een kunst, die ons een plaats onder de natiën van Europa zal inruimen, en onze letteren aanknoopen met wat de zonen der muzen in verzonken tijden het zoetst hebben gezongen. Dit is nu het gelegen oogenblik om zich eindelijk kunstmatig met de Nederlandsche taal te bemoeien. Er moet daaruit een werktuig ontstaan, waarmee men kunst maakt. Geen andere taal als de Grieksche kan ons hierin zóó te stade komen. Er bestaan vertalingen van Grieksch proza en Grieksche poëzie in het Nederlandsch, die men leest en herleest tot tienmaal toe, waardoor men zich geroerd gevoelt om hare onzeggelijke schoonheid. Dan ziet men eerst in de lenigheid, de buigzaamheid, de muziek van ons mooie Nederlandsch, en men beseft dat het kan worden tot een der schoonste van alle kunstvormen. Geen beter middel om ons Nederlandsch proza te kneden dan een ernstige studie van het Grieksch : dit zal de leerlingen best laten ingevoelen wat het is : een zin die leeft op het rythme der denkende en voelende ziel ; en wat het is : aan een bladzijde proza te arbeiden als aan een standbeeld, zooals Nietsche dit verlangde voor het Duitsch. Wat al voordeelen er nog zouden vloeien uit die studie voor onze poëzie ! de Grieken moeten

onze groote leermeesters blijven. Want bij hen leeren wij : grootschheid van opvatting, ruimte van beeld, diepte van gedachte, helderheid en kracht van uitvoering, hartstocht, plastiek, taalmuziek ; bovenal en voor alles : die eenvoudige harmonie tusschen gedachte en uitdrukking, tusschen inhoud en vorm, die als het bekorende kenmerk van Hellas' schoonheidsschatten schijnt te zijn. Niet slechts echter voor onze poëzie alleen : het verkeer met de Grieksche oudheid vooral schijnt als een pantser om de ziel tegen de bij-de-grondheid van het moderne leven om geld, een soort van vrijwaring tegen alle laag- en bekrompenheid in gedachte en gevoel. « Het is er verre van, zegde W. Kloos reeds in 1880, dat de Grieksche geest datgene zou geworden zijn voor onze moderne literatuur, waarvoor zij elders sinds lang erkend is, ***de macht die der taal haar volle plastiek moet geven, eenvoud en diepte aan de poëtische conceptiën, ruimte van blik en vrijheid van ziel aan velen, die thans den letterkundigen rijkdom van hun volk meenen te vermeerderen.*** »

* * *

Ik mag niet sluiten zonder, met enkele woorden, een paar der voornaamste opwerpingen weerlegd te hebben :

1. Vooreerst wordt er beweerd dat de noodzakelijkheid der kennis van het Engelsch en het Duitsch zich immer meer gevoelen doet, zóózeer zelfs dat we wel verplicht zullen zijn het Grieksch te moeten laten varen.

Dat de noodzakelijkheid eener kennis van moderne talen immer grooter wordt, neem ik wel aan ; dat die noodzakelijkheid zich zou opdringen ***aan de humaniora***, dat ontken ik ten stelligste. Wij hebben aangetoond dat de humaniora een machtige artistieke vorming behooren na te streven, om den ziel-verruimenden invloed, welke zij aldus op het individu, en van het individu op de gansche samenleving vermogen uit te oefenen ; dat de Grieksche kunst alleen bij machte is die hoogere æsthetische, ***humanistische*** ontwikkeling, met volle zekerheid, harmonieus te bewerken. Daar dit nu het verhevenste doel van alle humanistisch onderricht kan zijn, daar die invloed duurt voor het leven, moet wel een ernstige studie van het Grieksch gesteund en aangewakkerd

worden. Eene studie van moderne talen geeft feitelijk geene humanistische vorming. Overigens, zij dient alleen eene praktische kennis der talen te beoogen, vermits deze praktische kennis alleen vereischt wordt. Een praktische kennis nu doet men, met wat voorbereiding, gemakkelijker op in een kort verblijf van een paar maanden in het buitenland, dan door lange jaren studie aan een gesticht. De kosten voor dit verblijf beloopen ten slotte niet zoo veel als de kosten aan een college. Ten andere, al wie moderne talen wil kennen, moet er toch eenmaal toe besluiten naar het land te trekken waar ze gesproken worden; en een dier voorstanders van de moderne humaniora, dezelfde die te Bergen « à bas le Grec! » schreeuwde « en attendant que nous puissions crier « à bas le Latin! » verklaarde eens: « dat tegenwoordig eene kennis van moderne talen onmogelijk is zonder een verblijf in 't buitenland. » Maar dan blijkt een humanistisch onderwijs in die talen totaal overbodig. Beweert men dat men die talen nu juist zoo goed niet behoort te kennen, dan zijn ook de bijzondere lessen er in aan de colleges, of wel eenige persoonlijke studie later, ten volle toereikend.

2. Ten tweede: kan men de Grieksche kunst niet even goed uit vertalingen leeren zonder daarom zelf Grieksch te bestudeeren? Ik houd het er voor dat deze opwerping niet ernstig kan zijn: men leert geene kunst, in haar eigenlijke wezen, uit vertalingen, want in de kunst zijn vorm en inhoud één. Eene eerste inwijding in haar, door haar zelve, wordt immer vereischt; vertalingen, hoe getrouw ook, en wij bezitten er in 't Nederlandsch eenige zeer goede, kunnen daartoe voornamelijk dienen om de leerlingen aan te sporen nader kennis te willen maken met het oorspronkelijke, en ook om, wie reeds eenigszins ingewijd mocht zijn, grooter gemakkelijkheid te verschaffen om met meerdere, zoo talrijk mogelijk, gewrochten kennis te maken.

3. Echter de voornaamste opwerping tegen het Grieksch is wel deze: dat de leerlingen op het einde hunner humaniora niet in staat blijken te zijn om met eenige vlotheid eene tragedie van Sophokles te lezen.

Ons antwoord luidt: ieder leerling, die zich geroepen gevoelt om de humaniora te doen, moet een ernstige lite-

raire vorming ontvangen. Welnu, die aesthetische vorming kan om zoo te zeggen alleen veilig en zeker gegeven worden door de Grieksche kunst, zoodat deze daartoe onmisbaar schijnt. Daarom, in plaats van het Grieksch te verbannen, zou het eerst moeten blijken dat alle praktische middelen om het toereikend aan te leeren niet doeltreffend zijn. Zoo eenig en zeker een werktuig tot hoogere vorming mogen wij geen vaarwel zeggen dan gedwongen door den uitersten nood. Voor onze leidende klassen ongetwijfeld moeten wij die verheven opvoeding willen handhaven, die van daar uit haar weldoenden invloed ook op de maatschappij zal laten gevoelen. Blijkt het nu, dat er geen middel meer bestaat om onder de huidige omstandigheden genoegzaam Grieksch te leeren? Het is er verre van. Overdrijven wij eerst de kennis niet die van een leerling mag gevorderd worden. Met subtiele philologische beschouwingen hoeft hij zich niet in te laten : enkel dié worden vereischt, welke tot het begrijpen van een schrijver noodzakelijk zijn ; en volmondig geef ik toe dat juist deze meestal weggesmokkeld worden, om plaats in te ruimen voor overbodige kritiek en meer dan nuttelooze spraakkundige beschouwingen. Men zal nog tijd kunnen besparen door al de nutteloze ontledingen en uitwijdingen weg te laten : een goede, artistieke lezing, met hier en daar een vingerwijzing bij een mooi beeld of een diepe gedachte, draagt er meer toe bij om een kunstwerk te doen genieten, dan omstandig-zeurige verklaringen. Dien tijd zou men best kunnen gebruiken om wat meer, zooveel mogelijk, te zien. Laat de studenten genoegzaam de leer der vormen kennen, niet in al hare geheimen en met al hare uitzonderingen om ze zelf aan te wenden ; slechts om ze zonder moeite te herkennen; laat hen daarbij eene voldoende woordenlijst te hunner beschikking hebben om een gewone plaats te kunnen begrijpen, en dan, met de hulp van hun professor natuurlijk, eene tragedie aan te durven. De syntaxis, die gewone struikelblok in het vertalen, is lang zoo ingewikkeld niet in 't Grieksch als in 't Latijn.

Hoe komt het dan dat de leerlingen wel Latijn, maar bijna geen Grieksch kunnen volgen ! Eerst en vooral : omdat het Grieksch doorgaans zonder veel liefde onderwezen wordt,

en omdat de leerlingen, die hierin slechts hun aangeboren gemakzucht de teugels vieren, of al niet beter weten dan wat hun leeraars hun voorhouden, zonder veel geestdrift de studie er van aanvangen. Zelden of nooit wordt hun de continuiteit tusschen de voorgaande en de volgende klas, tusschen het voorgaande en het volgende jaar voelbaar gemaakt : zoodat het hun onmogelijk is zich in het Grieksch in te leven, wat nochtans een hoofdvereischte is om eenige studie met vrucht voort te zetten. Maar sommige professors der Rhetorica teekenen hiertegen protest aan, en meenen dat zij toch wel met liefde hun onderricht in het Grieksch hadden aangevangen. De schuld ligt echter veel dieper; in de Rhetorica is het dikwijls te laat om nog liefde in te boezemen voor een taal,die men vier jaar verwaarloosd had: eene ernstige voorbereiding wordt natuurlijk vereischt, om iets goeds te verrichten. Moesten nu eenmaal voor het Grieksch de methoden aangewend worden, welke de nieuwere pedagogie voorschrijft voor de studie der moderne talen ! Overigens wordt de opwerping telkens stelselmatig overdreven. Het is niet waar dat de meeste leerlingen het Grieksch niet voldoende machtig zijn om er nut uit te trekken. Ik zelf heb er meer dan éénen gekend die, van al de letterkundige gewrochten, welke hem in de Rhetorica ter aesthetische genieting werden voorbereid, juist één of ander stuk van Sophokles had gesmaakt met een gevoel van overtuiging, dat handtastelijk verschilde van, en veel dieper reikte dan, het gevoel, waarmee hij sommige kunstwerken eener moderner literatuur genoten had. Beweert men nu dat dit uitzonderingen zijn, dat slechts de besten daartoe geraken, dan antwoorden wij dat dit het blijde geval kan worden met de meesten, zoodra de humaniora niet verminkt, maar versterkt zullen zijn, zoodra wij, niet toegevend aan een vulgair opportunisme van « laisser-faire et laisser passer », dat verkankerende begrippen zou laten welig voortwoekeren, omdat dit nu eenmaal zoo begonnen is, wegschrappen uit onze humaniora al wat een ernstige studie van het Grieksch in den weg mocht staan, ofwel, moest dit noodzakelijk blijken, eerder nog een jaar er aan toevoegen, dan ze tot twee te verminderen. En vermits men het zoo hoog meent met het beginsel, dat de leidende klassen

een recht hebben op de beste opvoeding, daar juist een vorming door de Grieksche kunst die geven kan, blijkt het, dat wij voor de keur onzer jongelingschap die soliede humaniora moeten behouden, welke alleen tot een « gentleman », tot een harmonische zelf-ontwikkeling kunnen opleiden. En om door een voorbeeld aan te toonen wat een professor soms vermag, laat ik even herinneren aan wat H. Verriest nog onlangs zegde van Gezelle : « Hier te Roesselaere heeft hij zijn oude niet nieuwe — humaniora gedaan, hier heeft hij Latijn en Grieksch geleerd ; hier is hij later zelf leeraar der letteren geweest, en dezen onder ons die, jonge begeertevolle hongerlijders, het onschatbaar geluk genoten zijne leerlingen te zijn, geheugt het nog, hoe eerbiedig en ontroerd hij de meesterwerken der Ouden benaderde en ons nader tot hen bracht. Hoe wierd bij de treurspelen van Sophokles of Aischulos, onze jonge ziel getroffen door de overmachtige schildering der lotgevallen van koningen en volkeren, en door die onverbiddelijke kracht des noodlots, der , die voor- en tegenspoed, liefde en haat, vorsten en volkeren, maakt en breekt. Hoe sidderde in ons hart de stem der rythmische choren — ik meen de stem van het menschengeweten — onder de driften en smerten, den zegezang of het rouwbeklag der helden, alsof zij den eeuwigen kamp verzinnebeeldden van het goede en het kwade, van de goddelijke genade en gramschap. Diep en duurzaam drukken zulke beelden hunnen stempel in den geest der jonge mannen, dien het vergund wordt tot de verhevene kunstwerken der menschheid te naderen. »

* * *

En nu sluit ik met een gedachte van weemoed : dat de beschouwingen, welke hier uiteengezet werden, slechts toegankelijk mochten blijken voor hen, wien het heilige ernst is met eene harmonische ziel-ontwikkeling onzer jongelingschap.

J. Van Mierlo jr, S. J.

BEZOEK

Even klopte ze zacht met den knokkel van den gekromden vinger op de deur van 't studeervertrek en draaide dan, in 't overkijken van de enveloppe die de post gebracht had, den deurknop open en ging binnen.

Meneer kapelaan, voor zijn werktafel zittend, wendde 't hoofd niet om en oude Bet slabberde de kamer door, naar 't schrijfbureau, waar ze den brief neerlegde op den rand : « de post, meneer. »

De jonge priester keek op, schuin overbuigend naar 't adres : « Wacht 's even, Bet; 't is van moeder! »

Bet, die 't al wel wist, wás blijven staan, en met den vinger scheurde de kapelaan den omslag los.

« 't Zal wel wezen, dat mevrouw komt, is 't niet? »

En terwijl hij las, met vlugge blikken 't eerste kantje overvliegend, zag oude Bet, óok de oogen op den brief gericht en dan weer op den heer, dat het zoo was. « Ze komt dan eindelijk toch; ziet u wel : ik had het gedacht, ik zei 't immers al! en wanneer?... »

« Eindelijk toch!... Donderdag. »

« Donderdag, meneer, Donderdag? » 't Was de zachtmoederlijke stem niet meer van even. Bet was vlak bij gekomen, de armen zenuwachtig langs het lijf drukkend : « voor 't eten?... »

« Wel ja, moeder komt tegen kwart na tien : 10.14. »

« Heeremetijd! » zuchtte 't oude mensch; en toen meneer haar verwonderd aankeek : « ik heb niets te eten dien dag. »

« Hoe, niets te eten?... 't Is immers nog pas Maandag? »

« Maar wat wil u bij elkaar halen in 'n dorp als dit hier? Hier is niets te krijgen, niets; en om wat uit de stad te bestellen, is 't wel weer te laat. 'k Heb anders geen vleesch als wat ik voor u genomen heb : en 'k zou toch mevrouw geen varkensvleesch durven voorzetten, — en dan voor den eersten keer dat ze komt... »

't Duurde meneer kapelaan al veel te lang. « Allemaal niks, Bet; zeg me maar, wat je hebben moet voor Donderdag, dan schrijf ik even een briefkaart. Je kunt er gerust over zijn, dat je 't tijdig hier hebt! Wat wou-je? »

En Bet aan 't prakizeeren wat mevrouw ook weer graag had en wat 't beste vallen zou na zoo'n reis: en dan moest je nog rekening houden met de groenten die er waren!... Vooreerst 'n rostbeaf, meende ze: die was koud ook 's avonds nog altijd goed; dan braadworst: dat ging, met een eierkoekje overheen, zoo best samen met de slâ; wat gehakt, dat kwam ook altijd te pas; dan iets voor bolletjes in de soep. Voor 's morgens had ze altijd ham en versche eieren: dat gaf niks; maar er moest noodig 'n kalfstong bij voor nagerecht: dat was altijd heel fijn met 'n gestoofde peer; kippen kon ze bij den boer hier naast krijgen zooveel ze woû. Maar dan voor Vrijdag toch twee soorten visch ...

« Maar mensch!... » De kapelaan wist niet wat hij hoorde.

... voor 'n gebakje zou ze dan zelf wel zorgen: wat appelenvla, 'n wafel....

« Je ruineert me, totaal!... »

,.. of wat knapkoeken ...

« Wat moet er toch maar opstaan hier in huis?... » 't Gezicht dat de jonge priester er bij opzette was half oolijk maar ook half beteuterd; doch 't werd al meer vergenoegd.

« Opstaan? » zei Bet verontwaardigd, « niemendal! maar ik meen dat we mevrouw wel fatsoenlijk mogen ontvangen. D'r mag daar niets aan ontbreken voor den keer dat ze 's komt, en ik zorg dat ze alles netjes vindt en zooals 't behoort. »

« Maak je nu maar niet boos, kind: dat is allemaal best, maar.... »

« Nee, meneer, ik weet wel.... Schrijf u maar 's op, » zei ze in 't volle bewustzijn van de deugdelijke degelijkheid harer daden. 't Werd 'n heel lijstje wat ze te dikteeren had. Eerst voor Donderdag, en dan voor Vrijdag: 'n portie schelvisch en dan wat oesters: « hoeveel denkt u? »

« Maar m'n goeie ziel: dat nu toch niet! Wat zouden de menschen er wel van zeggen. Dat is toch niet voor 'n kapelaan, — oesters! »

« En dát zou wat, meneer? U neemt het er anders karig genoeg van, en soms veel te schraal. Maar nu is 't voor mevrouw, en u moogt het voor haar wel doen : Ik weet immers hoe ze van oesters houdt? Schrijf het maar op, gerust. Zou u niet nemen voor drie personen, Vrijdag : u verzoekt meneer pastoor toch ook 'n dag, nie-waar? Zouen we dat niet Vrijdag?... »

De geestelijke, die al bezig was dan in Godsnaam ook maar oesters op te schrijven, hield stil en legde de pen neer.

« Meneer Pastoor, natuurlijk; ik had er al aan gedacht. Vrijdag zeg-je, Bet? »

« Ja, meneer, omdat we 't dan toch fijn hebben, niewaar; dan krijgt meneer Pastoor er nog 's wat goeds van mee, dien dag. De eerste dag wil u toch liever alleen blijven met uw moeder, en Zaterdag is geen dag! 's Zondags gaan de heeren niet uit. »

« Ja, anders wordt het te laat : in de eerste dagen is veel beter; 't komt je dus goed uit, Vrijdag? »

Bet knikte van heel goed en meneer voltooide 't reeds half geschrevene en zette er achter « voor drie personen ». Zoo kwam er dan alles toch 't een na 't ander op, wat Bet verlangde; met 'n zucht en 'n glimlach moest meneer wel de heele opsomming neerpennen, « voor uw moeder, meneer! » en hij schreef, eigenlijk niet wetend of hij 't met tegenzin deed, — want hij had er, om 't goede hart zijner huishoudster evenveel vreugde van, — ja, toch wel verdrietig omdat hij moest als een schooljongen : doch kon hij 't niet-willen, daar 't voor moeders komen was, het feest waarvan hij reeds zoolang gedroomd had? Maar de menschen, wat gaan de menschen er van zeggen, zooiets komt toch niet van pas, eigenlijk....

Maar Bet dikteerde onverbiddelijk, — de schoolmeester : en meneer kapelaan gewillig, zonder wil, schreef maar verder... « twee pond... » omdat Bet het nu graag zóo had, en hij haar dezen keer, om der wille harer bezorgdheid voor zijn moeder, geen onplezier wou doen.

Z'n moeder, o wat had hij niet voor haar gedaan : nu ja, 't was dan voor zijn moeder, en de menschen zouden 't begrijpen.

Bet ging, en nu loopen wat ze loopen kon naar den boer-

gebuur : of ze kiekens kon krijgen, Donderdag kwam meneer z'n moeder.... En de boerin riep den baas om 't allemaal mee aan te hooren. Teun zette tegen z'n gewoonte de pet af, bij 't hooren van 't nieuws, en heel 't huishouden stond, dichter bij of van ver, te luisteren naar mamzel, die vandaag 's alle tijd heeft tot vertellen : van vroeger, hoe ze bij de mevrouw gewoond heeft, toen de kinders klein waren, en hoe ze die heeft zien opgroeien en zelf grootgebracht, en hoe ze na den heer z'n wijding, met hem was verhuisd, omdat z'n moeder wilde dat hij 't toch maar goed zou hebben en alles zooals hij 't van huis-uit gewend was — Ze ziet er rood van, zoo heeft ze verteld met 'n fiere zelfbewustheid, die allen eerbied afdwingt aan 't luistergraag gehoor.

Maar, gut, ze moest al lang weg zijn : meneer alleen thuis! En ze loopt weer, mee de bazin, de deur uit, en nog even op de straat 't een en 't ander, wat vergeten werd, verteld, een klein kwartiertje nog, — en ze is weg.

Ziezoo, nu vandaag de zolder, morgen de kamers boven en overmorgen beneden, — ze telt ze 't op haar vingers na, — dan blijft er Donderdag niets meer dan 't eten te verzorgen. Maar hoe zal ze er nog mee klaar komen? De pudding kan wel te voren gemaakt worden, de kiekens krijgt ze geplukt thuisgebracht ... maar, o deugd, de tuin en 't koertje voor de deur en de stoep? Dat is 's morgens op den dag zelf onmogelijk met de keuken : of ze moest om half vijf op! Nu, dat geeft niet; beter als 's avonds te voren, dan was immers weer alles vuil voor 's middags 's anderendaags.

Zoo zit ze en denkt, de handen in den schoot. Op 't vuur dampt kokend water en lustig pruttelen de aardappelen gaar; trage tiktakkend slaat de klokkenslinger over en weer; voor 't raam staan geraniums in bloei naar buiten turend op de welligheid van den groenen, groeienden hof. 't Gaat zóo middag luien.

Gauw de aardappelen áf! Ze vergat ze bijna heelemaal; 'n mensch van 60 jaar, en 't zoo druk hebben! maar, goed, 't was dan toch nu overlegd en 't zou zoo wel in orde komen.

's Middags werd de zolder gepoetst. Meneer kapelaan in zijn kamer hoorde 't sjouwen op en neer van emmers en schrobber, en kon wel gissen wat er gaande was. Hij werkte

er nog vlijtiger om voort aan zijn preek voor Zondag.... Maar zou hij ook niet zijn boekenkast uitpakken, tegen dat ... beter toch maar niet beginnen zonder met Bet overlegd te hebben. Poetsen was nu eenmaal haar ding en ze lapte 't 'm netjes : geen moeite ooit te veel !...

Hij ging uit, zijn zieken bezoeken, bad in 't weerkomen zijn brevier af in de kerk en kwam weer thuis. Maar 't zat hem nog altijd — en al van 's mogens — in z'n hoofd als toen hij was uitgegaan : en 't hield hem voortdurend nog bezig heel den dag, het had hem zelfs verstoord in 't bidden : die eene gedachte aldoor ... en wat hij allemaal doen zou, hier gaan, dáar brengen, dát wijzen, en dát niet vergeten, en dát zeggen... met moeder samen zijn, voor 't eerst, alleen; hier....

't Was de eerste keer dat 'n dag hem lang scheen.

Bet was in den tuin aan 't werk,en schoffelde en snoeide, brak dor hout weg en verslenste bloemen, en roerde zich met een bedrijvigheid en boog en bukte met een gemak alsof ze wel tien, wel twintig jaar jonger was. Ze was overal in de weer, ze zat in alle kasten en laden te vegen en te schikken : gepoetst werd in die dagen wat nooit van stoflap had geweten, en wat nimmer nog geblonken had werd opgewreven, tot het als goud of zilver blonk. Over alle dingen kwam een glans, dat het een wonder was om te zien : en in alle hoeken of gaten brachten borstel of dweil een ongekende feestelijkheid ; de deuren werden afgezeept, de meubels geboend, de vloeren, de vensters, de ...; alles moest er aan gelooven. Er hadden nog maar nieuwe gordijnen moeten komen : maar ze hingen er nog pas van Paschen en waren dus nog helder-wit.

Toen 't Woensdag 's avonds Angelus luidde, was ze met de bloemen bezig ; met de rechterhand, waarin ze 't keukenmes hield, sloeg ze, nog in gedachten, een kruis : dan liet ze 't mes vallen, en vouwde om den tuil die ze gegaard had, de twee handen biddend samen,intusschen kijkend in 't ronde, welke takken en knoppen nog dienen konden. De rozen waren gelukkig juist opengegaan. Maar er moest vanvoor altijd nog iets blijven staan voor den kijk, de rozen vooral ! Die kon ze liever meegeven als mevrouw vertrekken zou : Zij hield zoo erg van bloemen !

Binnen gekomen met haar lezing, vulde ze de groote vazen op de schouw en de andere, in de keuken, voor tafelversiering bestemd. Maar ze zag wel dat ze 't niet goed genoeg deed, en meneer kapelaan hielp haar 'n handje en schikte de bloemen terwijl zij ze aangaf.

Bet had dien nacht, van al haar werken, ongewiegd geslapen, een gat in den dag : nu had ze vroeg op willen zijn, maar jawel, zooals 't je dan altijd gaat : verslapen, en duchtig! — zoodat ze naar beneden kwam met een gezicht als zeven dagen regen. Daar zou de koster van weten, die straks de boel kwam dweilen en bezemschoon maken, als-ie niet handig was!...

Meneer kapelaan meende, dat hij geen oog had dicht gedaan : niet in slaap kunnen raken, en 't hoofd maar vol gehad van allerlei van vroeger, dat zich om de kerngedachte van der moeder komste, in breede kringen schikte : 't was een rusteloos gegons daar binnen, van blijde gejaagdheid. Dien morgen was hij zenuwachtiger dan ooit, had zich in 't gebed verbrabbeld, was voortdurend verstrooid geweest en werd ten leste zoo iets als melancholiek, terneergeslagen; dan bonsde 't vreugde-gevoel weer druisend in hem op, en moest hij opstaan : kon niet kalm blijven.

Z'n simpele boterhammen-ontbijt wilde niet klaar komen, de helft bleef liggen; hij ging den tuin in, waar de koster op z'n hark te leunen stond; hij kwam weer terug, deed de keukendeur even open, keek naar de klok zonder te zien hoe laat het was, ging weer terug, ging weer z'n kamer binnen, ging de tafel rond, schommelde wat kranten om, pakte een boek op dat hij ongeopend terug legde, ging weer den gang in... En overal waar hij kwam was Bet, en overal waar Bet liep scheen meneer kapelaan te volgen.

« U mocht toch ook wel 's wat orde brengen op uw schrijftafel, meneer. Heb u ook uw beste ceinture? Loopt uw horloge gelijk, meneer?... »

Meneer kapelaan hoorde, maar verstond niet. « Laat ik nu toch kalm blijven, » dacht hij, « die zenuwen, dat is toch iets. »

Maar opeens vliegt de keukendeur open en 'n schreeuw : « Is u nog niet weg? o God, gauw, meneer, 't is hoog tijd. U komt te laat!... »

« Genadige goedheid!... negen uur! »

« U komt er nooit in 'n half uur; waar is uw steek? »

« Maar 't is nog geen negen heelemaal... »

« U komt te laat, wat 'k u zeg : we zijn ten achter met het spoor!... »

Bet loopt, Bet rent het huis door : de steek, de goeie ceinture : waar is dat alles?... « En nu, wat nog? Heb u nu alles? niets vergeten?... uw porte-monnaie... »

« Niets vergeten, » z'n zakken zenuwachtig betastend, en hij gaat.

« Uw brevier niet? »

« 'k Kan toch niet bidden. »

« U hebt toch nog al den tijd, geloof ik. Nu dan, plezierige wandeling; maar 'k zou me toch wat haasten : 'k zal 's kijken in de keuken hoe laat het is. »

Op z'n horloge ziende, gaat de geestelijke op weg.

« Als u maar niet te laat komt, » roept Bet nog : laatste bemoediging, die zijn stappen versnelt. Maar hij haalt het! de klok was immers 'n kwartier vooruitgezet, uit voorzorg.

Toen 't tegen half elf ging,werd hier en daar in de dorpsstraat 'n gordijntje even teruggeschoven, en kwam de een na de ander al 's aan de poort kijken, den weg op, of er nog niets kwam. Want het was een gebeurtenis in 't dorp, en Bet had er, langs de buurvrouw om, genoeg van gemaakt, om de gewone nieuwsgierigheid nog te prikkelen. Ze zouen schatrijk zijn!

Dat zou je aan den heer niet gezegd hebben, die was zoo simpel en gewoon in alles, en kon met iedereen om : hij had ook zoo voor ieder 'n woord. Maar hij gaf veel weg!... ja, dát was zoo.

Daar kwam toen 't kleinste van den boer en een ander dreumesje, ook van dichtbij, de kapelaanswoning uittrippelen met 'n groot bouquet, en den statieweg op. 'n Proper wit schortje om en Zondagsche strikjes in 't haar. Bet riep ze nog wat achterna, en dan gingen ze vlug al vlinderend het dorp door : de eene heel fier de bloemen voor d'r houdend, stijf onder 't neusje; en de andere al even trotsch er heen kijkend en blij, om de koekjes die van Bet in d'r zak hadden.

Twee moeders keken de kinderen al even gelukkig achterna. Bet knikte beiden vergenoegd toe en verdween.

'tVolgend half-uur leek haar een eeuwigheid. — Toen, — ze had juist een braadpan in de hand en wou den kelder in, — « Mamsel, mamsel, » aan de straat beukte 'n vuist op de áanstaande deur : « gauw, gauw, daar zijn ze... »

Zie, — waar de pan gebleven was, wist ze niet, en hoe ze niet den kelder ingeduizeld was, evenmin, of hoe ze op eens haar witten voorschoot in de hand gekregen had en omgesnoerd.... Maar ze stond daar dan toch in de deur zooals zij 't gehoopt had, in den haak, — en zag ze komen, ze kwamen... Ze moest toch even gauw de huizen langs kijken : gordijntjes bewogen en koppen keken uit, overal, en keken eens naar haar en 't huis... Zij was in 't donker paarsch kleed dat ze van mevrouw had met 'n wit dasje voor opgespeld... Haar hoofd blonk van blijdschap; 't schitterde haar oogen uit.

Daar is ze dan toch werkelijk!

« Dag goeie Bet, dag Betje, hoe gaat het... Ben je blij, zeg, is 't nu goed? Wat prachtige bloemen heb je me toch, maar... »

Bet had mevrouw's beide handen vastgegrepen, drukte ze, en trok ze omhoog naar zich toe en kuste ze, en met zoo'n geweld van vreugde, dat er 'n roos van den ruiker, die mevrouw in haar hand hield, bij verruiselde, Dan ging 't in zegetocht naar binnen, voor haar langs : en zij betrachtte met voldoening, langs haar oogen vegend met haar hand, de zijden japon der oude dame, en 't kanten hoedje op haar grijzend haar : hoe deftig dat ze was, geheel in 't zwart; de boeren zullen er maar wat van opzien.

De geestelijke kende zichzelven niet meer van geluk, toen hij daar nu met zijn moeder zijn eigen huis binnenging. Geheel den weg langs was hij met zijn zaligheid verlegen en maar half zich van de werkelijkheid bewust, aan hare zijde voortgewandeld, terwijl ze maar druk en overgelukkig hem vertelde, haar jongen. In 't dorp had hij de oogen neergeslagen, want de gordijntjes-beweging had hij wel gevoeld, al keek hij niet op. Nu was dan moeder in zijn eigen heimat, zijn stille kamer, verlevendigend met een ongekende glorieering van geluk....

Bet had achter hen de deur dichtgetrokken en ging, nog met bonzend hart, naar de keuken terug.

In 't midden der kamer stond de oude dame en zag bewonderend rond; ze bemerkte al 't eerst van alles, boven de schrijftafel, haar eigen portret en dat van vader. De geestelijke stond naast haar en zijn hand rustte op haar arm : hij zag de vreugde in haar oogen, en keek haar aan met de eindelooze teederheid van zijn blauwe oogen : en moeders arm vleide zich om zijn hals en zij trok hem naar zich toe, en hij omarmde de moeder, met de innigheid van die kinderlijke liefde, die *zijn* grootste schat, en *haar* grootste geluk was.

« Moeder, wat ben ik gelukkig... » Toen hoorde hij hoe ze snikte, en voelde haar tranen aan zijn wang : met moeite zelf de tranen terug dringend.

« Och, jongen-lief, » stokte ze, « Onze Lieve Heer is veel te goed voor me geweest! »

Toen was 't over : « Moedertje, kom » ; en hij kuste haar op haar koon, « voor mij soms niet? »

X.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS

DER

FRANSCHE OVERHEERSCHING

IN BELGIË

De aftocht van Fleurus (26 Juni 1794) legde België terug vast onder het juk van Frankrijk : België werd de oogstakker voor de Republiek. Onder den roep van « Leve de vrijheid » had ieder Belg, als een slaaf, het zijne op te leveren of te sterven. Ontrooving van staatsgelden, onteigening, zonder uitbetaling in munt (maar wel in assignaten), van gemeenzamen en persoonlijken grondeigendom; plundering van de voortbrengselen; afpersing van geld, dat al waren zooveel armen om den oogst op te halen.

De zaakvoerders waren gelast, al het ijzer, alsook talk, zeep, zeildoek, leder, enz. te verzamelen en op te zenden. Paarden, runders en kudden van den adel, van de gemeenten en van de abdijen werden opgeeischt (1). Graan, meel, zelfs raap, beet- en koolzaad werd ontroofd (2). Eens moest men schoenen hebben voor 't leger; seffens kwam er een opeisching uit en de requisitie duurde totdat men er 300.000 paar had : elke provincie leverde haar aandeel. De stad en het vrije van Brugge moesten in 1796 « dagelyckse twaelf duysent vyf hondert brooden leveren » (3).

De roofzucht der *requisiteurs* (4) kende geene palen. Zij trokken in de steden en daalden ten platte lande. Boeken, oorkonden, beelden, kunstwerken, alles was gerief.

Meest waren zij uit op het inzamelen van geld. « A défaut de monnaie, on demandait l'argenterie. » (DELPLACE : *La Belgique et la Révolution Française*). Zekere Laurent, vertegenwoordiger der Conventie, schrijft schertsend (8 Juli) over eene zending die hij doet : « Ik heb ze kelken, vaten en sieraden medegegeven, ...

(1) BORGNET : *Histoire des Belges à la fin du XVIIIe siècle*, II, 343.
(2) *Recueil Huyghe*, I, 101.
(3) T. SEVENS : *Ous Vaderland tijdens de Fransche Omwenteling*, 69.
(4) Onder-agenten van de volksvertegenwoordigers. Nevens hen was elke Franschman *requisiteur*, op zijn eigen en voor zijn eigen.

zij zijn nog de voorboden van 2 millioen in geld, welke wij de rijkaards van Bergen hebben doen afschuiven. » (*Moniteur* n° 295 van den 13 Juli, n° 297 van den 15 Juli 1794.)

Verzet was daartegen niet mogelijk. De bestaande gewapende macht werd ontbonden. De wapens, waarvan het bezit streng verboden was, moesten ten bate der Republiek ingeleverd worden. De krijgsoverheid gaf bevel huiszoekingen te doen, en kruit, lood, geweren, sabels tot zelfs stadskanonnekens werden naar Frankrijk gezonden (C. Cortebeeck : *De Fransche overheersching in België*, Gent, Siffer. 1900).

Den 14n Juli troffen de volksvertegenwoordigers alle gemeenten, den adel, de geestelijkheid, de kloosters met oorlogsbelastingen. De stad en omtrek van Brussel moest eene belasting van 5 millioen ponden betalen (1). De eigenlijke belastingen of brandschattingen waaraan in geld moest voldaan worden beliepen tot 80 millioen franken. Ziehier de namen eeniger steden en het bedrag der som voor dewelke zij aangeslagen werden : Brussel, 5 millioen; Antwerpen, 10 millioen; Mechelen, 1 millioen; Lier, een half millioen; Gent, 7 millioen; Oudenaarde, een half millioen; Brugge, 4 millioen; Oostende, 2 millioen; Ieperen, 1 millioen; Kortrijk, 3 millioen; Leuven, 2 millioen; Namen, 5 millioen; Doornik, Aalst en Ninove, 4 millioen; Bergen, een half millioen.

De adel moest tot 220.000 fr. opbrengen. De geestelijke gestichten werden aangeslagen : St-Bernards-abdij, 1.200.000 fr.; die van Tongerloo, 1.000.000 fr.; die van Averbode, 400.000 fr.

De Kerkfabrieken en -oversten zagen zich verplicht, ten einde hun aandeel te kunnen leveren, hunne vaten, kelken, sieraden en zilverwerk te verkoopen en hunne goederen te vervreemden. De Raad van Brabant eischte van de genootschappen al het zilver en zilverwerk dat ze geven konden.

Brussel en Gent wilden gezamenlijk optreden, maar niets hielp er toe.

In September 1795 werd België aan Frankrijk vereenigd als provintie. Van hetgene dan nog te betalen bleef van de oorlogsbelasting, moest maar alleen een vierde in klinkende munt aangevuld worden. Twee maanden na de inlijving kwam, ditmaal voor gansch de Republiek, eene nieuwe gedwongene leening van 600.000.000 franken. De verdeeling werd willekeurig gedaan, maar nogmaals waren de dwangmiddelen aan de orde

(1) Den 21n Dec. 1794 brachten zij de belasting voor Brussel en omtrek op 10 millioen, te verdeelen tusschen de abdijen, kloosters, bankiers, en den adel (Henne & Wauters, II, 447).

van den dag. Aan de personen die geld te kort kwamen, gaf men den raad hun goud en zilverwerk, hun juweelen te verkoopen.

Tot bewijs en toelichting van de voorgenoemde maatregelen, volgen hier enkele onuitgegeven stukken uit het staatsarchief te Gent, ons vriendelijk aangewezen door den heer Fr. de Potter, Rijks-archivaris aldaar (1). Het zijn kwijtschriften van zilversmeden die voor kerken, kloosters en bijzonderen kostbaar zilverwerk moesten smelten, tot dekking van de onkosten der Republikeinsche oorlogen.

VERKLARINGEN EN WAARDEERINGEN DER ZILVERSMEDEN WEGENS HET SMELTEN VAN ZILVER VOOR DE BELASTINGEN DER ONKOSTEN VAN DEN OORLOG — RAAD VAN VLAANDEREN, 2e REEKS, n° 7930

J. B. Tonlein, zelversmit. — Ten dienste van Mevrouwe Wouters : 1 lingo silver houden keur, 21 oncen 6 engelsche a 1 fransche croone d'once = L. 69 guldens 11 stuyvers 6 oorden. Aelst den 7 September 1794.

J. B. Tonlein, d'oude. — Nieuwen keur, 15 oncen 16 engelsche a 3 guldens 10 stuyvers d'once, comt fl. 55. 6. o. Aelst den 7 September 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Jacobus Tack : eene ronde lingo houden keur, 9 oncen 15 engelsche a 1 fransche croone d'once = fl. 293. 3. 8. — Item, eene lange lingo houden keur, 28 o. 5 e. 92. 5. 5. = (samen) 385. 9. 1. Aelst den 12 Sept. 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Mr Jacobus Tack : eenen ronden lingo nieuwen keur, 73 o. 13 e. a 3 g. 10 st. d'once = fl. 275. 15. 6. Aelst 12 September 1794.

H. J. Willick, zelversmet. — Voor den heer Arent : 1 lingo nieuwe keur 50 o. 2 e. a 3 g. 2 st. per once = fl. 175. 7. o. 30 September 1794.

H. J. Willick. — Door orde van Mr Van den Broek voor den hautaer van St Anna : 1 lingo oude keur, 10 o. = fl. 32. 12. 2. 30 September 1794.

H. J. Willick. — Voor Mr Basteneer Canoninck : 1 lingo nieuwe keur, 56 o. 18 e. a 3 g. 10 st. par once = fl. 199. 3. o. 30 September 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Mr van Langenhove d'houde : 1 lingo houden keur, 22 o. 18 e. a 1 fr. croone d'once = fl. 74. 14. 1/2. Aelst 1 October 1794.

H. J. Willick. — Voor J. E. de Ruddere : 2 lingo silver houde keure te samen 96 o. 2 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once, = fl. 313. 10. 2. 1 October 1794.

(1) Die stukken maken een afzonderlijk bundel uit, bestempeld met den naam : *Kwijtschriften van silversmeden*, *Raad van Vlaanderen*, *IIe Reeks, nr 7930*

J. B. Tonlein. — Voor Mr Pouckman, nieuwstraet : 3 lingo silver houden keur, 81 o. 7 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 265. 13. 3. Aelst den 1 October 1794.

H. J. Willick. — Voor Mr van der Belen : 1 lingo houde keur, 22 o. 2 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 72. 2. o. 1 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor de We Pyl : 1 lingo silver nieuwe keur, 37 o. 10 e. á 3 g. 10 st. per once = fl. 131. 5. o. 1 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor de We Pijl : 1 lingo oude keur, 35 o. a 3 g. 5 1/4 st. per once = ff. 114. 3. 3/4. 1 October 1794.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van jouffrouwe M. van der Hoven : 1 lingot houden keur, 23 o. 4 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 15. 15. 2. Aelst den 2 October 1794.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mevrouwe Wooters : 1 lingo houde keur, 39 o. 15 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 129. 16. 4/3. Aelst den 2 October 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Mr Lefebure : 3 lingo houden keur, 83 o. 14 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 273. 7. 8. Aelst den 2 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor Jo Catreene Goevaert : 2 lingote houde keur a 3 g. 5 1/4 st. per once = 48 o. 3 e., 157. 2. o. 2 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor Dh. Daneels : 1 lingo nieuwe keur, 53 o. 13 e. a 3 g. 10 st. per once, fl. 187. 15. 1. den 3 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor den H. Daneels : 1 lingo houde keur, 48 o. 6 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 151. 8. 1/4. — 1 lingo nieuwe keur, 53 o. 13 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 188. 15. 2. 3 October 1794.

H. J. Wilick. — Voor H. De riddere : 1 lingo houde keur, 30 o. 8 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 99. 5. 2. 4 October 1794.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Jouffrouw M. Vanderhoven : 3 stukken silver houden keur wegende samen 18 o. 4 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 59. 8. o. Aelst den 6 October 1794.

H. J. Willick. — Voor E. Nichels : 1 lingo houde keur, 28 o. 16 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 93. 19. o. 6 October 1794.

H. J. Willick. — Voor R. de Cracker : 1 stuck lingo houde keur. 24 o. 3 e. a 4 g. 5 1/4 st. per once = fl. 78. 15. 2. 6 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor Mr van der Belen : 1 lingo houde keur, 11 o. 12 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = 570. 16 3/4. — Item. 1 lingo nieuwe keur, 24 o. 5 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 84. 17. 2. 8 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor Dh. Daneels : 1 lingo nieuwe keur. 13 o. 16 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 48. 6. o. 6 October 1794.

H. J. Willick. — Voor J. E. De Ruddere : 2 lingo nieuwe keur te samen 100 o. 8 e. a 3 g. 10 st. per once = fl 351. 8. o. 6 October 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Mr Thienpont : 2 lingo houden keur. 59 o. 10 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 194. 7. 2. — Item. 1 lingo nieuwen keur, 15 o. 3 e. a 3 g. 10 st. = fl 53. o. 6. (samen) fl. 247. 7. 8. Aelst 6 October 1794.

H. J. Willick. — Voor J. De Riddere : 1 lingo houde keure, 50 o. 3 e. a 3 g. 5 1/4 per once = fl. 164. 8. 2. 6 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor P. Meert : 1 stuk lingo houde keur, 34 o. 4 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 111. 11. 4. 6 October 1794.

H. J. Willick. — Voor J. De Riddere : 2 lingoten nieuwe keur samen 100 o. 8 e. a 3 g. 10 st. per ons = fl. 351. 8. o. 6 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor de We Pouwelaert : 1 lingo nieuwe keur, 57 o. 17 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 202. 9. 2. 6 Oct. 1794. Item. 1 lingo nieuwe keur, 59 o. 3 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 207. o. 2. — Item. 1 lingo nieuwe keur, 51 o. 10 e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 181. 12. o. 7. October 1794.

H. J. Willick. — Voor Dh. Daneels : 1 lingo houde keur, 26 o. 9 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 86. 6. o. 7 October 1794.

H. J. Willick. — Voor Jr De Brandt : 1 linge houde keur, 24 o. 8 e. a 3 g. 5 1/4 st. per once = fl. 79. 12. o. 7 October 1794.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mr Meert, Nieuwstraet : 1 lingot houden keur, 11 o. 5 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 36. 14. 11. Aelst 7 October 1794.

J. B. Tonlein. — Voor Mr Beeckman, Capellestraet : 2 lingo nieuwen keur, 58 o. 8 e. a 3 g. 10 st. = fl. 204. 8. o. — Item. 3 lingo houden keur, 92 o. 1 e. a 1 fr. cr. d'once = fl. 300. 18. 8. (samen) fl. 504. 18. 8. Aelst 7 October 1794.

H. J. Willick. — Voor de We Pouwelaert : 1 lingo houde keur, 60 o. 6 e. a 3 g. 5 1/4 per once = fl. 196. 14. 2. 8 Oct. 1794.

H. J. Willick. — Voor de We Pouwelaert : 1 lingo nieuwe keur. 57 o 2 e. a 3 g. 10 st. per once, fl. 199. 51. o. 9 Oct. 1794.

J. B. Willick. — Voor Dh. Daneels : 1 lingo houde keur, 48 o. 5 e. a 3. g. 5 1/4 d'once, fl. 151. 8. 1/5. 9 October 1794.

Carolus Speelman. — Gekeurt 6 lingots silver nieuwen keur te saemen 117 o. ende 2 e. gerekent a 100 schellingen d'once = vier honderd negen guldens seventhien stuyvers courant geldt. 10 October 1794.

Etat de la pesanteur et valeur des argenteries par Moi, J. L. Delwarde orfèvre à Ninove, fondues et rendues en lingots, provenant du couvent de l'hôpital en cette ville consistant en 1° 4 lingots ensemble 76 onces 14 sterlins. à 3 fl. et 10 sols l'once, font la somme de fl. 268.9. — Item. 1 lingot pesant 20 o. 5 s. l'once fait la somme de fl 65.o. — Item 1 lingot pesant 9 onces à 3 fl. 3 s. l'once pour fl. 59.17. — Item. 3 lingots pesant ensemble 41 o. 16 s. à 3 fl. 7 s. l'once font fl. 140. Item. 1 lingot pesant 14 o. 2 s. à 3 fl. 10 s. l'once font fl. 49.7. Faisant ensemble la somme de fl. 582 6 argent courant du Brabant. Ninove 25 Octobre s794.

Speelman, Sussie. — 1 lingot silvere op nieuwe ceure à 10 permisse schell. d'once, 93 o. 13 e. = fl. 327.15 2. 26 Jan. 1795

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mr Verbruggen den jongen in Lede : 1 lingo nieuwen keur, 34 o. 7 e. a 3 g. 10 st. d'once = fl. 120. 4. 6. Aelst den 5 febry 1795.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mr den Doctor van Innis in Lede : 1 lingo nieuwen keur, 36 o. 4 e. a 3 g. 10 st. d'once, fl. 126. 14. o. Aelst 5 februari 1795.

Speelman, Sussie, zelversmeden te Geeraertsbergen. — 1 lingot op nieuwen ceure à 10 perm. schell. d'once, 54 o. = fl. 189. o. o. competerende aen den borger Delport. 6 february 1795.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mijnheer Mintaert. bailliu in Lede : 1 lingo nieuwen keure, 34 o. 4 e. a 4 g. 10 st. d'once. = fl. 119. 14. o. Aelst den 6 februari 1795.

C. Speelman, C. Sussie. — 1 lingot op nieuwen ceure a 10 permissen schell. d'once, 53 o. 5 e., fl. 186. 7. 3. competerende aen den borger J. van Hoorde. 6 februari 1795.

J. Bogaert, C. Speelman — gekeurt 4 lingots, 57 o. 16 e. fl. 202.6.0. den nieuwen keur van 10 schell. d'once. 7 februari 1795.

Speelman, Lussie. — 2 lingots op nieuwen ceure à 10 permissen sch. d'once, 100 o. 15 e. = fl. 352. 12. 2. 7 februari 1795.

C. Speelman, E. Lussie. — 2 lingots nieuwen ceure à 10 perm. schell. d'once, 30 o. 3 e., fl. 105.10.2. 7 februari 1795.

C. Speelman. E. Lussie. — 1 lingot nieuwen ceure à 10 perm. schell. d'once, 59 o 2 e. = fl. 205. 17. o. competerende aen borger J. Begeyn. 7 febrvari 1795.

Speelman, Lussie. — 1 lingot nieuwen ceure a 10 perm. schell. d'once, 86 o. 9 e. = fl. 302. 11. 2. 7 februari 1795.

Speelman, Lussie. — 2 lingots op nieuwen ceure a 10 perm.sch. d'once, 37 o. 13 e. = fl. 131. 15. 2.. competerende aan Petrus Adrianus Bijl, priester. 8 februari 1795.

E. Lussie, J. J. Guislain, te Geerardsbergeh. — Gekeurd 2 ling. zilver, 63 o. 4 e aan 10 sch. d'once = fl 221.4. 8 Febr. 1795.

C. Speelman, E. Lussie. — 2 lingots, 75 o. 11 e. (en) 87 o. 8 e., 10 perm. sch. per once = Boab cour. fl. 570, 6. 2.
Geeraardsb. 9 Feb. 1795.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van borger Lanoy te Lede : 1 lingot houden keur, 18 o. 8 e. a 1 fr. cr. = fl. 60. 2. o.
Aelst den 9 februari 1795.

H. J. Willick. — Voor Joseph Eeman : 1 lingo nieuwe keur, 35 o. 18. e. a 3 g. 10 st. per once = fl. 125. 13 o. 10 februari 1795.

Speelman. — 1 lingot op nieuwen ceure a 10 perm. sch. d'once, 17 o. 17 e., k. 62. 9. 2. 10 februari 1795.

E Lussie, C. Speelman. — Gekeurt 1 lingo zilver a 10 schell. d'once wegende 14 o. 3 e. = fl. 49. 10. 2. 10 februaris 1795.

E. Lussie, C. Speelman. — Gekeurt 1 lingot zilver a 10 schell. de once, 13 o. 7 e., fl. 46. 14. 2. 11 februari 1795

Weduwe J. B. Lavendy. — Voor Mr Smet desserv. Goefferdingen, 17 o. 14 e. aan 3 g. 10 st. = fl. 61 19. — houde kuer 25 o. 15 e. a 3 g. 5 st. = fl. 84. o. te samen fl. 145. 19.
12 Feb. 1795.

Speelman. — Gesmolten in het zilvere competerende aen de kercke van Schendelbeke bestaende in ses silvere croontjens

met vijf silvere hertjens en twee silvere wynpottjens met twee meijtacxkens en een portraitjens van Ste Lucia, een sweerdeken van haute met silvere bekleet, bevonden op nieuwen ceure a 10 permissen d'once bestaende in 3 lingots wegende 38 oncen 13 eng. = fl. 135. 5. 2.
Geeraertsberge den 12 februarij 1795.

Speelman. — Gesmolten het silverwerck toebehoorende aen den pastoor van Schendelbeke bestaende in eenen zilvere schinck taloire en een silvere confoir en sautvat en servitien, te saemen gewardeert op nievwen ceure a, 10 perm. sch. d'once waermede den voorn.pastoor heeft geredimeert eene remonstrantie bestaende ten deele in silver en ten deele in copperwerck als oock eenen silveren septer wegende juist gelijck met het boven genoemt silverwerck, schincktaloire etc. te weten 56 o. en 18 e. in drij lingots bedraegt dus fl. 199. 3. o.
Geeraertsbergen 13 februari 1795.

J. B. Tonlein. — Ten dienste van Mijnheer De Vos in Heerzele : 2 lingo nieuwen keur, 128 o. a 3 g. 10 st. d'once = fl. 451. 3. o. — Item. 1 lingo houden keur, 77 o. 2 e. a 3 g 5 st. d'once, fl. 253. 9. 10 (samen) fl. 704. 12. 10. Aelst den 13 feb. 1795.

J. B. Toelein. — Ten dienste van Mijnheer den advocaet Eeman in Lede : 1 lingo nieuwen keur, 23 o. 3 e. a 3 g. 10 st. d'once = fl. 81. o. 6. 20 februari 1795.

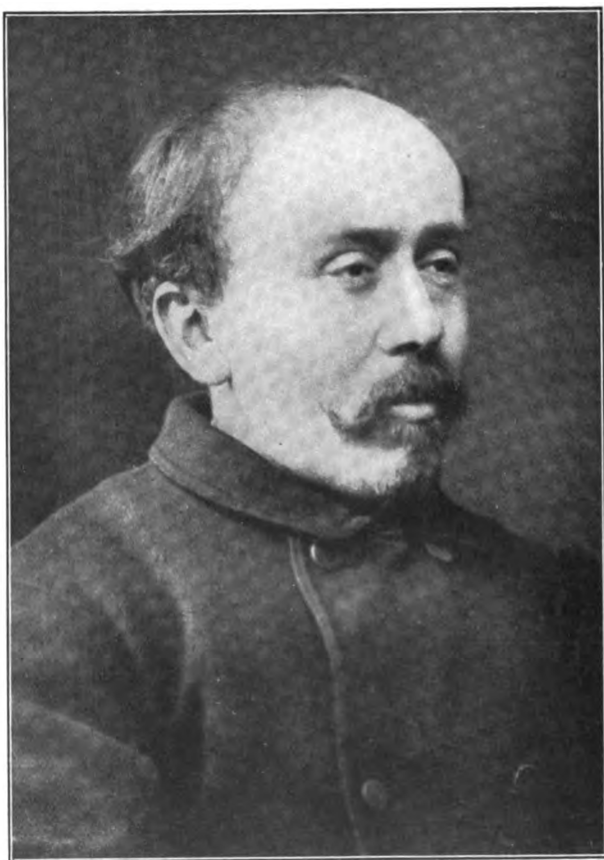
J. B. Tonlein. — Zilver in lingose van de abdije ten Roose : 1 ronde lingot nieuwen keur, 98 o. 5 e — Item. een lange lingot nieuwen keur. 32 o. 5 e., tsamen 73. ,, 10. ,, o. = 456 ,, 15 ,, 8. *Zonder datum.*

J. B. Tonlein. — Ten dienste van de kercke van Strijpen : 2 silvere croonen, een coij een herdt wegende samen 10 o. a 3 g. 5 st. 4 d. comt fl. 32. 13. 4., voor het smelten a 1 st. d'once : 10 st. (blijft) fl. 32. 3. 4. *Zonder datum.*

C. Speelman, E. Lussie. — Voor J. Vleyleck : 14 o. nieuwen keur a 10 sch. d'once = fl. 49. *Zonder datum.*

J. De Cuyper. — Gesmolten door order van den Eerw. Heer Louis het volgende zilverwerck : Eene remonstrance wiens voet maekt eene ciborie, vijf zilvere herten, twee zilvere beenen, een zilver lijf, eenen zilveren vogel, vijf zilvere bollekens, item zilvere kruijskens, medalien enz., eene zilvere patene, eenen zilveren bal ende bolle, wegende te samen voor het smilten 60 o., gesmolten zijnde heeft gewegen 58 1/2 oncen. *Zonder datum.*

E. Soens.

Lichtteekening : Arth. Verbeeck.

TH. VERSTRAETE

KUNSTKRONIEK

VERSTRAETE EN VERSTRAETEN. — LE SILLON. — EDGAR FARASYN. — LÉON ABRY. — AQUARELLISTEN TE BRUSSEL. — ALFONS PROOST. — TENTOONSTELLING VAN KUNSTENARESSEN IN DE TWAALF MAANDENSTRAAT. — MUSEUM EN STADHUIS.

Zaterdag 12 Januari klepten de klokken voor een doode en Theodoor Verstraete werd « uitgeluid ». Het heeft niet mogen zijn, zooals we allen hadden gehoopt en zooals bij dergelijke zieken wel eens een enkele maal, onmiddellijk voor het sterven, het geval is, — hij is niet meer uit zijn droom ontwaakt. In zijn geestestoestand was echter geen verergering gekomen, hij heeft eenvoudig een verkoudheid, een soort influenza gehad en daaraan en aan verval van krachten is hij gestorven. Op Nieuwjaarsdag zat hij nog met de zijnen aan tafel; toen hield hij, op raad van zijn zoon het bed, en stierf, zonder eenig lichaamslijden, in den vroegen morgen van den 8n Januari. Toen mevrouw Verstraete, die even de kamer had verlaten, te 7 uur weer bij hem kwam, vond ze hem dood.

De lijkdienst is in St Norbertus kerk gehouden en toen hebben ze hem op 't Kiel begraven, zijn familie en zijn vele vrienden: Claus, Hens, Farasyn, Piet Verhaert, Luyten, Mertens, enz., waarvan vele hem in jaren niet meer hadden gezien.

* * *

Door Verstraete, « Menheer Door » zooals de boeren van Braschaet hem noemden, was den 5n Januari 1850 geboren. Toen hij een jaar oud was ging hij naar Antwerpen, van daar naar Brussel, waar hij school ging en later zijn Eerste Communie deed te St-Jans-Molenbeek, en waar hij als een onverbeterlijk ondeugende jongen van bijna alle scholen werd weggejaagd. Hij kon of wou niet uit zijn hoofd leeren — in dien tijd was, ook op Hollandsche scholen, de studie bijna uitsluitend geheugenwerk — en hij teekende maar liever « mannekes ». Bijna eer hij schrijven had geleerd, kon hij teekenen en hij heeft ook zijn heele leven niet veel anders kunnen of willen doen. Het is niet waar, zooals enkele schrijvers vermelden, dat hij eerst bijna volwassen begonnen is.

Hij stamde uit een kunstenaarsgeslacht, zijn moeder was de bekende en beminde tooneelspeelster Verstraete-Laquet, zijn vader tweede orkestmeester, terwijl zijn zuster Mevrouw Marie Verstraete nu nog aan 't Antwerpsch tooneel verbonden is.

Oorspronkelijk was hij ook voor acteur (1) bestemd en begon alvast, tusschen de jaren 60-65, met samen met de troep van Driessens naar Groningen te trekken, waar hij als trommelslager meedeed in 't orkest. Dikwijls echter, vooral als er « mooie » muziek werd gespeeld, vergat hij om tijdig in te vallen en in plaats van zich in de muzikale richting te ontwikkelen, teekende hij 't gezelschap uit. In verscheiden kleine Hollandsche theaters, in Zutfen bijv., vindt men op muren en deuren nog proeven van zijn kunst.

Op zijn 16e jaar werd hij dan ook, als onbekwaam in 't muziekvak, naar de Antwerpsche academie gestuurd en wel naar de graveerklas, omdat hij daar beter zou leeren teekenen! Uit deze graveerklas werd hij door Jan van Beers, Sander Struys, Eugeen Joors en Jefken Lambeaux verlost en ontving vergunning om zich voortaan uitsluitend aan de studie van 't landschap te wijden, *Le Paysage!* Om landschap te studeeren hoefde men toenmaals niet door weer en wind te loopen. Men kon dat op zijn zeven gemakken in de kamer of leerzaal af. De zoogenaamde « trofee », een paar kruiwagens met steenen en afval werd binnengebracht, daarnaast werd bevallig en vooral schilderachtig geplaatst een oude boomstronk, eenige pollekes gras, 't geheel aangenaam gestoffeerd met een paar opgezette eenden, en *le paysage*, want alles moest vooral in 't Fransch gaan, was gereed. Ook kon men heele *lieve* landschappen uit verschillende gravuren en etsen samenlappen. Men beweerde dat de Vlaamsche Vroegmeesters dat ook zóo en niet anders hadden gedaan. Ook kon men op deze wijze gouden medaljes als landschapschilder verdienen, zonder dat men ooit een levend landschap had gezien!

(1) Hij zelf bezat een uitgesproken tooneelspelerstalent; ten eerste had hij een heel bewegelijk gezicht, dat ieder oogenblik van uitdrukking veranderde en — alweer de heer de Bom — deelt mee, dat hij en Claus, met enkele anderen s' avonds eens zouden « comedie » gaan spelen bij Jan van Beers, den dichter, niet den schilder, maar de schilder was er geloof ik bij en dat de oude Mevrouw v. B. zei : « Jongens gaat maar naar de keuken en neemt wat ge noodig hebt. » Ze zochten het heele huis rond en kwamen met allerlei lappen en doeken behangen weer binnen. Door had zijn gezicht met potlood zwart gemaakt en hij raakte zoo *in* zijn rol (ze speelden Othello) dat hij Claus in de jaloezie scène 't oor bijna van 't hoofd trok en Claus riep : « Jong ge trekt er mijn oor af ». Heel naïf voegt de Bom er bij dat hij echter bij de begrafenis gezien had, dat Claus zijn beide ooren nog had!

Lichtteekening : Arth. Verbeeck

TH. VERSTRAETE : DE BERECHTING

Lichtteekening : Arth. Verbeeck.

TH. VERSTRAETE : GARNALENVANGSTERS

Eenmaal in de maand kwam de directeur, Nicaise de Keyser, statiglijk in een wijd vlottenden mantel gehuld ter Academie, om het werk der « bevende leerlingen » te keuren.

Op andere dagen liep de geheele landschapklas gewoonlijk leeg, om 't veld in — naar den buiten — te trekken en les te nemen bij de lieve natuur.

Na zijn verlaten van die *leerschool*, waar zijn leeraar Jacob Jacobsz was, is een tijd van bitter getob gevolgd. Hij sprak daar later ongaarne over. Over dag, hij woonde in Brussel, werkte hij bij een decoratieschilder en 's avonds sloeg hij de pauken in een orkest. De heer Lemonnier, een alleraangenaamst *Causeur*, die echter meen ik wel eens lijdt aan een al te groote vurigheid van verbeelding, deelt ons mee dat hij, tot stijving van zijn kas, kleine stukjes schilderde, die hij, bij aankomst der schepen, in de haven van Antwerpen ging verkoopen :

« D'ingénieuses industries lui procuraient le surplus. Généralement la casquette à la main, en se faisant petit et humble, il allait vendre dans les musicos du port, aux marins nouvellement débarqués,une nue vaguement peinturlurée d'après Rubens, et qu'ils payaient tout affriolés, d'un écu comptant Il y avait des fois aussi qu'on guettait l'arrivée d'un voilier ; en six coups de pinceau, la ressemblance y était, et il se trouvait toujours un bon diable à peau basanée pour acquérir le chef-d'œuvre. » (1)

Hij was nu weer in Antwerpen teruggekomen en exposeerde de eerste maal in 1877. Van dan af nam hij geregeld aan alle tentoonstellingen deel, en in 1882 had hij zijn eerste groote succes; zijn *Valavond* kreeg een eervolle vermelding te Parijs en te Antwerpen de gouden medalje!

« In 1879, » zegt de Bom « ontdekte hij *'t Zand*, 't gehucht van Brasschaet, waar de echte Verstraete zich voor 't eerst openbaarde ». Hij had daar, de eerste maal bij maanlicht, een aardig huisje gezien en hij woonde er, met leerlingen of heel alleen, en bezocht zijn gezin alleen van Zater- tot Maandag. Later, om heen en weer geloop te vermijden en ook de Maaneffecten, Zons op- en ondergangen te hebben, kocht hij een soort van kermiswagen, die hij met groote ruiten voorzag. Maar hij deed dit uitsluitend ter bestudeering van het landschap, hij *werkte* alleen in de open lucht ; *de Berechting* eigendom van de familie Belpaire, is o. a. in de sneeuw geschilderd en om de typische woorden van zijn zoon te gebruiken : « Al zijn werk maakte hij voor de natuur, regen-wind-storm-sneeuw verduldend, nooit

(1) We deelen dit onder voorbehoud mee.

of bijna zette hij een penseel op zijn schilderijen in zijn atelier.» (1)

« Daar ontstonden, » gaat de Bom dan voort, « zijn eerste opzienbarende werken : *de Berechting*, *In de Heide*, *Maanopgang*, enz. Zijn *Begrafenis in de Kempen* (1888) maakte hem algemeen bekend. »

Men heeft wel eens ten onrechte beweerd dat in dien tijd zijn streven er te veel naar was om een aandoenlijk geschiedenisje in zijn stukken te leggen, — er is in zijn werk echter geen spraak van opzettelijke tendens. Zijn boeren, — hij was bij uitstek de schilder van het boerenleven,— zijn altijd met het landschap één, ze zijn er in- en uitgegroeid, het product van den bodem, zooals de boomen en 't gras. Als hij een begrafenis schildert, geeft hij een gebeuren, een noodzakelijk, logisch gebeuren, dat evengoed vroolijk had kunnen zijn. Zijn doel is niet om ons te ontroeren, dat hij het toch doet, is omdat hij niet maar een talentje, maar een kunstenaar was, bij de gratie Gods. Het is ook eigenlijk onjuist om van verschillende veranderingen in zijn manier te spreken en die in bepaalde tijdperken af te deelen. — Hij schilderde nu eens een landschap om, 't landschap alleen, zooals op 't mooie doek in 't Antwerpsch museum, dan gaf hij er de menschen bij, die met het landschap saamgegroeid waren. — Hij gaf de blijde en de treurige noot, hoewel weemoed de stemming was die in zijn ziel overheerschte, al kon hij in gezelschap heel vroolijk zijn en al had hij er een soort van plezier in om de lui te foppen en verhalen te doen met een ernstig gezicht, waar absoluut geen woord van waar was.

Tusschen 88 en 90, werd hij zijn geliefde Kempen ontrouw en trok, op raad van den heer van Cutsem naar Zeeland, een van onze mooiste provincies, die veel meer door Belgische dan door Hollandsche schilders wordt bezocht. Van daar bracht hij mee : *'t Uur der Vledermuizen*, *Aan den Vijver*, en de prachtig bloeienden *Bongert*, die we alle op de tentoonstelling hebben gezien. Maar altijd keerde hij naar Brasschaet terug en uit dien lateren tijd is o. a. zijn prachtige *Doodenwake*, die thans in 't Antwerpsch museum hangt en waar de boeren voor de half geopende deur staan te wachten, terwijl 't kaarslicht geheimzinnig naar buiten straalt en 't kruis, ter afwering van booze geesten, tegen den muur staat.

Zijn allerlaatste werk is : *Bij de Zeeuwsche Wateren*, waar een jong Zeelandsch boerinnetje geknield en een boerenjongen languit in 't gras van den dijk liggen en naar de vlottende en

(1) Rheumatiek en rheumatische pijnen in het hoofd zijn dan ook voor een deel het begin van zijn lijden geweest.

duikende meeuwen zien. Voor iemand die nu van zijn ziekte *weet*, begint dit stuk al een beetje te *rammelen*. Er is een zekere vaagheid in, die hij anders niet had — 't is of de connectie begint te haperen,of er geen onmiddellijk verband meer is tusschen oog en hand. Dat was in Juni 1895, — in Juli was 't dat de ziekte hem trof, dat hij als een groote, schoone boom met volle takken, in den letterlijken zin werd *neergeveld*.

Hoewel we de verantwoordelijkheid van dit bericht niet op ons nemen, schrijven we den heer de Bom in de N. R. na, dat hij op een warmen dag, samen met Farasijn en Hens, te Schore op Zuid-Beveland stond te schilderen. « Hij was ongemeen lastig dien dag, de kinderen, die dikwijls, terwijl hij te schilderen stond, op zijn handen kwamen kijken, en die hij gewoonlijk liet betijen, waren hem een hinder nu. Hij snauwde ze af, joeg ze weg, als lastige vliegen. Farasijn en Hens, die dicht bij hem stonden, hoorden hem sakkeren en opeens zeggen, terwijl hij met de hand over zijn oogen wreef : « Dat is aardig, ik kan niet meer zien. »

Een oogenblik later kreeg hij een flauwte en lag bewusteloos op den grond.

We zouden geneigd zijn aan een zonnesteek te denken, als de familie ons niet had meegedeeld dat hij zich al lang, en vooral voor en na een reis naar Engeland (1), ellendig had gevoeld; dat hij angstig was en gejaagd; dat hij 't overal zocht en nergens kon vinden; dat hij den raad van twee verschillende dokters inwon en beider middelen, zonder dat de een den ander had geconsulteerd, tegen elkaar in, gebruikte. 't Eind was een soort hersenverlamming, die zich ook uitstrekte tot beweging en spraak. Hij heeft al die jaren bijna niet gesproken,

(1) Het jaar den winter vóor zijn ziekte, bezocht hij, op raad van zijn geneesheeren, het eiland Wight, waar de zee vooral een machtige indruk op hem maakte. Hij bracht verscheiden studies mee, ook van een daarop volgend verblijf te Blankenberghe, waar hij zich, volgens de algemeene opvatting, overwerkt heeft, — ik meen me te herinneren dat hij daar niet minder dan twintig groote en kleine doeken schilderde. — « Machtige brokken, » ik maak weer gebruik van de woorden van zijn zoon, « zooals *Naderend onweder*, *Oogstmorgend*, *Garnalenvisschters*, *Het Vertrek*, *Hooimijten*, enz. Onverpoosd werkte hij daar bij nacht en bij dag — immer braveerde hij de elementen — zoo kwam het dat bij het schilderen van zijn doek *Naderend Onweder*, dat gemaakt is van uit het uiteinde van het staketsel, de storm zoo hevig was dat zijn doek, hoewel met koorden vastgehecht, bijna door den wind werd weggerukt Zijn vrienden poogden meermalen hem van daar weg te halen, omdat er inderdaad gevaar was, maar hij was dermate door zijn suject ingenomen dat hij weigerde en zijn gevaarlijke plaats slechts verliet toen het stuk klaar was. »

kón ook niet spreken, geloof ik, hoewel 't bij dergelijke patien-vaak voorkomt dat ze niet spreken *willen*. In dit geval schijnt het echter dat hij niet spreken *kon*, omdat de connectie haperde en spreken hem pijn deed.

'tWas echter een verlamming waaraan hij leed, géen waan-zin. Hij was altijd zacht en kalm en gemakkelijk te leiden; hij was nooit *geheel* zijn bewustzijn kwijt. Hij herinnerde zich dingen die vóor zijn ziekte gebeurd waren, menschen, die hij vóor dien tijd gezien had, zoo herkende hij o. a. de stem van mevrouw Beersmans in den gang, eer ze de kamer was binnengekomen. Een enkele maal kon hij ook, onder heftige gemoedsbeweging, spreken. Zoo heeft hij eens, toen zijn zuster plagend zei dat Benoit eigenlijk geen heel groot artist was, dreunend op de tafel geslagen en gezegd : « Benoit was een reus. »

Maar in gewone tijden was hij kalm en apatisch en zonk meestal in zijn doffe mijmering weg. Ook sliep hij veel. Maar gewerkt heeft hij nooit meer en ook nooit om penseel of potlood gevraagd. Hij is tot het einde liefderijk door de zijnen verpleegd en nooit zooals de *N. Rotterdammer* ten onrechte vermeldde, in een zenuw-inrichting opgenomen. 's Zomers was hij te Brasschaet, 's Winters woonde hij op Zurenborg (Draakstraat 27). De tentoonstelling in Juni-Juli 1906, heeft hij nog zelf, aan den arm van zijn zoon, bezocht en herkende de stukken als zijn eigen... Maar kort vóor zijn sterven heeft hij niet meer gesproken en is zonder pijn of bewustzijn heengegaan; toen de priester kwam was hij al dood.

We deelen dit niet uit onbescheidenheid mee. We begrijpen hoe pijnlijk 't der familie moet zijn om vreemden zoo in hun bitter leed te zien woelen. Maar een groot kunstenaar, Verstraete was een van de *heel* grooten, die ooit hebben geleefd, behoort niet in de eerste plaats aan zijn gezin, maar aan zijn land en zijn volk, aan de heele menschheid. En we hadden allen, Hollanders en Vlamingen, we hadden Door Verstraete lief. 't Is ons een bitter verdriet dat hij zóo is gestorven — we hadden zoo graag iets voor hem willen doen — we hadden hem zoo gaarne zien genezen!... (1) En daarom is de geschiedenis van zijn leven en lijden een deel der historie van Onze Kunst.

***

Een andere VERSTRAETEN (EDMOND) met een N, die onlangs in den Kunstkring te Antwerpen exposeerde is een heel andere

(1) De kunstenaar was Ridder van de Leopoldsorde en van het Legioen van Eer.

natuur. Oók heel aantrekkelijk, al verwaarloost hij wel eens, waar « Onze Door » zoo sterk in was... de techniek. Hij is een literaire dichter-schilder, want al vertelt hij ons niet bepaald geschiedenisjes op zijn schilderijen, zijn sprookjes-doeken suggereeren ze ons. Hij is een schilder, die andere schilders wel eens een beetje irriteert en eerder bewonderaars onder letterkundigen zal vinden. Als men dus erg van 't systeem « schoenlapper, hou je bij je leest » uitgaat, moet men hem maar niet gaan zien en men moet zijn *figuurtjes* ook niet op den keper bekijken, want hij zei me zelf dat hij zich nooit sterk op de studie van 't figuur had toegelegd en daarin sprak hij een heel waar woord Dit is nu echter niet een eigenschap om op te « stoffen » en streven naar volmaking staat ook den kunstenaar schoon! Over 't geheel neemt hij zijn taak wat te gemakkelijk op en studeert te weinig, hij werkt niet, zooals onze groote doode deed in de sneeuw, hij brengt de impressie van de wandeling mee en werkt ze t'huis uit. Dat, hoewel 't zelfde van Jaap Maris verteld wordt, doet een beetje denken aan de « trofee » en aan de opgezette eend. Hij zou echter heel wel beter kunnen, als hij zich maar een beetje meer moeite gaf, 't zou de volmaking zijn van zijn lachende, stralende doeken, uit het schoone Land van Waes, waar hij woont, die nu reeds als zoovele mooie sprookjes zijn.

Verder waren er, te Antwerpen en te Brussel, exposities van Edgar Farasijn, die een onzer eerste zeeschilders begint te worden, van den overleden Leon Abry, in den *Sillon*, van de aquarellisten, van Alfons Proost in de Buyle-zaal, terwijl er in de Twaalf Maandenstraat een tentoonstelling is geweest van kunstenaressen, waarbij we met belangstelling 't werk onderscheidden van de dames : Anna Boch, Alice Eckermans, Meunier (de dochter van Constantin) Mad. Hölterhoff de Harven en vooral 't mooie beeldhouwwerk van Yvonne Serruys.

In 't Antwerpsch museum komt eerstdaags een aardige kleine Linnig, een meisje dat porceleinen borden zit af te drogen, mooi, warm van kleur.

De muurschilderingen van Leys in 't stadhuis beginnen af te brokkelen. 't Is inderdaad nog al erg. 't Maakt geheel den indruk of er met een scherp voorwerp tegen is gestooten. De verf laat eerst in een rondje los, blijft zoo een poosje hangen en valt dan met de kalk er uit. Van Leemputten is met de herstelling belast.

A. W. Sanders van Loo.

BIJBELKRONIEK

Het schijnt ons praktisch deze *Bijbelkroniek* — die wij, als t God belieft, regelmatig zullen voortzetten — in drie hoofdstukken te verdeelen : 1. *Algemeene Bijbelvragen* ; 2. *Oud Testament* ; 3. *Nieuw Testament*. Er wordt immers op onze dagen zooveel over den Bijbel geschreven, dat het onmogelijk is, in een algemeen tijdschrift als *Dietsche Warande en Belfort*, een overzicht te geven, in elke kroniek, over alle soort bijbelvragen die door de jongste studiën op het dagorde komen. Verliest door zulke verdeeling het overzicht aan spoedige inlichting, het zal misschien er wat door winnen aan klaarheid en methode.

Wij spreken uitsluitelijk over werken van algemeen belang voor ontwikkelde lezers die geene vakmannen zijn in Bijbelstudie. Wij trachten hen eenigszins op de hoogte te houden der hedendaagsche Bijbelletterkunde. Daarom ontleden wij kort de groote wetenschappelijke bijbelwerken, maar sluiten toch geenszins kleinere studiën en goede vulgarisatie uit. Over werken die wij op geene manier nuttig of aanbeveelbaar vinden, spreken wij liever niet, ten ware sommige omstandigheden het vereischten, zooals de ophef die deze werken zouden kunnen maken.

I. ALGEMEENE BIJBELVRAGEN. (1)

A. Hulpwetenschappen.

PROFANE (POLITIEKE OF GODSDIENSTIGE) GESCHIEDENIS IN VERBAND MET DEN BIJBEL.

De kennis van de godsdiensten der « Semitische Volkeren » is hoogst nuttig, ja, noodzakelijk, tot het begrijpen van het Oud

(1) Door *Algemeene Bijbelvragen* verstaan wij wat komt onder volgende titels : *A. Hulpwetenschappen tot Bijbelstudie*, zooals : 1. Profane staat- of godsdienstgeschiedenis in verband met den Bijbel ; 2. Bijbelphilologie : spraakkunsten, woordenboeken, enz. der Bijbeltalen ; 3. Bijbelaardrijkskunde ; 4. Bijbelsche oudheden. — *B. Algemeene Inleiding tot de H. Schrift*, die bevat : 1. Tekstgeschiedenis en Tekstuitgaven ; 2. Geschiedenis van het Kanon ; 3. Inspiratieleer ; 4. Hermeneutiek des Bijbels. — *C. Algemeene werken*, als Encyclopedieën des Bijbels, verzamelingen en tijdschriften van Bijbelstudiën.

Testament, vooral de kennis van den assyro-babylonischen Godsdienst. Benevens P. LAGRANGE's groot werk *Études sur les Religions sémitiques* over eenige jaren verschenen in eene verzameling *Études Bibliques*, hebben wij nu van P. DHORME in dezelfde serie eenen *Choix de Textes Religieux Assyro-Babyloniens*, transcription, traduction, commentaire. (1) Dit zijn de twee bijzonderste werken die de Katholieken bezitten over semitische godsdiensten. Zij zijn hoog wetenschappelijk en veronderstellen bij den lezer veel taalkennis en een degelijk begrip van oude historiographie. Ware 't niet te wenschen dat over zulk onderwerp eens een goed vulgarisatiewerk verscheen?

Dezelfde Pater DHORME schreef, in het laatst verschenen nummer der *Revue Biblique*, (2) eene schoone studie over *het doodenverblijf bij de Babyloniërs en bij de Hebreërs*. Men ziet daar hoe al de figuren waarmeê de schrijvers van het Oud Testament den *Sché'ol* beschrijven, reeds bij de Babyloniërs in gebruik waren: de *sché'ol* is onderaardsch, eene plaats van duisternissen en stof; hij is het koninkrijk der dooden, met muren en zware poorten; daar zijn de schaduwen der overledenen, zwakke geesten, onbekwaam tot hooger leven; bijna zonder zelfbewustzijn. Nochtans bestaat er een groot verschil tusschen de gedachten der Babyloniërs en die der Hebreërs over het doodenverblijf: de eerste zijn met polytheistische beschouwingen gemengd; bij de Joden is Jahve alleen Heer en Koning.

BIJBELAARDRIJKSKUNDE.

De bekende *Atlas Scripturæ sacræ* van Kanunnik VON RIESS (3) is in tweede uitgave verschenen, door toedoen van C. Rückert, die — het zij hier terloops bijgevoegd — in meer dan een punt het werk van von Riess gewijzigd heeft, b. v. wat aangaat de ligging van den berg Sion. von Riess plaatst Sion op den oosterheuvel, den tempelheuvel, Rückert integendeel, volgens latere overlevering, op den zuid-wester heuvel. Die wijziging schijnt ons geene verbetering. Het boek heeft voor neventitel: *Decem tabulæ geographicæ cum indice locorum scripturæ sacræ Vulgatæ editionis, scriptorum ecclesiasticorum et ethnicorum.* Door die nagenoeg volledige lijst der geographische bijbelnamen, met verzending naar de kaart waar zij op voorkomen, is het Atlas zeer bruikbaar.

Het werk bestaat ook in Duitsche uitgave.

(1) Paris. Lecoffre. 1907. Fr. 12.
(2) 1907. Januari-nummer.
(3) Freiburg i. B. Herder, 1906. M. 5.60.

BIJBELSCHE OUDHEDEN.

Van Professors Dr H. OORT te Leiden en Dr G. WILDEBOER te Groningen is verschenen een *Platenatlas tot opheldering van Bijbelsche Oudheden* (1). Het atlas bevat 54 platen met 132 afbeeldingen benevens toelichting. Hoe nuttig zulk werk is voor bijbelstudie hoeft niet gezegd. Verscheidene verhalen der Evangeliën kan men niet grondig begrijpen zonder zekere kennis van Herodes' tempel. Heeft eenieder tijd en ijver om eene langere beschrijving van dit grootsch gebouw na te gaan, of in de bronnen Josephus en den Talmud, te bestudeeren hoe de tempel gebouwd en verdeeld was? Geeft niet eene afbeelding, zorgvuldig door vakmannen bezorgd, èn veel juister èn veel sneller, een denkbeeld van den tempel? Hetzelfde geldt van de tempelmeubels, joodsche kleeding, krijgswapenen, muziekinstrumenten, landbouwalm, enz.

Het werk, te oordeelen naar specimenbladen, laat aan keur der platen en ophelderingen weinig te wenschen over; de figuren zijn tamelijk fraai. Spijtig dat er niet wat meer in staat.

In Duitschland verscheen onlangs een soortgelijk werk van FROHNMEYER en BENZINGER: *Bibelatlas zur Bibelkunde* (2), met 501 afbeeldingen en uitgebreide toelichtingen. Dit werk is wat breeder aangeleid dan het Nederlandsch *Platenatlas*: het bevat ook kaarten, afbeeldingen van handschriften en opschriften. Het is in 't Fransch bewerkt door BREITENSTEIN onder den titel: *Vues et documents bibliques* (3). Vergeleken met den *Atlas archéologique de la Bible* (ongeveer 1400 figuren) en den *Atlas d'histoire naturelle de la Bible* (ongeveer 1000 figuren) van den Franschen Sulpiciaan FILLION (4), zijn voornoemde werken maar bondig, maar zij winnen door 't keurige der figuren. — Melden wij ook dat in VIGOUROUX' *Dictionnaire de la Bible* — waarover verder — illustraties talrijk en fraai voorkomen, zoodat zulk werk een platenatlas overbodig maakt.

B. Algemeene Inleiding tot de H. Schrift

TEKSTGESCHIEDENIS EN TEKSTUITGAVEN.

1906 zal geboekt staan als een gezegend jaar voor tektsuitgaven van den Bijbel: goede en goedkoope, praktisch aangeleide en tevens zeer wetenschappelijke uitgaven van 't Oud en 't Nieuw Testament zijn op korten tijd verschenen.

(1) Amsterdam, Van Kampen, 1906. Fl. 3.90.
(2) Stuttgart, Benzinger, 1905. M. 7.20.
(3) Bâle, Finkh, 1906, Fr. 8.
(4) Paris, Lethielleux. Fr 20 — ieder.

Een woord eerst over KITTEL's uitgave van den masoretischen tekst: *Biblia hebraica* (1). Gelijk men weet is de masoretische tekst, de Hebreeuwsche tekst, die ons overgeleverd is in onze handschriften, lijk hij vastgesteld was door Joodsche geleerden van de zesde tot de achtste eeuw na Christus. Onze oude overzettingen, de Grieksche der *Zeventig*, de Syriaksche, Latijnsche. enz., waarvan wij handschriften hebben vanaf de vierde eeuw, veronderstellen dikwijls eenen Hebreeuwschen tekst verschillend van den masoretischen, zoo dat het tekstkritisch vraagstuk in 't O. T. dikwijls heel moeilijk, zooniet onoplosbaar is. Eene uitgave van den Hebreeuwschen bijbeltekst met aanduiding der bijzonderste varianten was broodnoodig. Dr Kittel geeft den masoretischen tekst uit met in den rand de belangrijkste verschillende lezingen en voorslagen tot tekstverbetering.

Alles samengenomen, is de uitgave goed, en zonder twijfel een groote vooruitgang op wat men tot nu toe had. Wie eene kritische uitgave van den Hebreeuwschen bijbeltekst noodig heeft, schaffe zich Kittel aan.

Ook handige en goede uitgaven zijn E. NESTLE's *Novum Testamentum græce; Novum Testamentum latine; Novum Testamentum græce et latine* (2).

Voor 't uitgeven van den Griekschen tekst gaat Nestle zoo te werk : Hij vergelijkt vier bekende uitgaven van het Grieksch Nieuw Testament : die van Tischendorf en Westcott-Hort, Weymouth, Weiss. Zijn Tissendorf en Westcott-Hort t'akkoord, Nestle volgt ze ; verschillen zij, dan geeft Weiss den doorslag ; elke lezing die voorkomt in een dier vier uitgaven en in den tekst niet opgenomen wordt, staat geboekt in 't bovendeel van den onderrand. In het onderdeel van dezen rand staan de bijzonderste varianten met de handschriften die ze betuigen.

De Latijnsche Vulgatatekst wordt gedrukt volgens de uitgave van Paus Clemens VIII, de *Clementina* van 1592 ; in den benedenrand staan de lezingen der *Sixtina*, ook deze van de groote kritische uitgave der Vulgata van WORDSWORTH-WHITE (nu gekomen tot aan de *Handelingen der Apostelen*, inbegrepen) en van andere kritische uitgaven (voor de deelen nog niet verschenen in de engelsche uitgave).

Wie eens goed de Inleiding van deze bijbeluitgaven lezen wil, en de talrijke verkortingen wel kent, kan in deze kleine en

(1) Lipsiæ, Hinrichs, 1906. M. 8. Het werk is koopbaar in één of twee deelen, en ook, met prijsverhooging, in 15 Einzelheften.

(2) Stuttgart, Verlag der privilegierten Würtenbergischen Bibelanstalt 1906. In lijnwaad gebonden, kost het eerste M. 1.20; het tweede M. 2 ; het derde M. 3.

fraaie boekjes eenen overvloed van inlichtingen vinden nopens den Bijbeltekst. Daarom, en ook omdat tekst en aanmerkingen met zóóveel zorg verbeterd zijn dat er bijna geen drukfouten zijn, zijn Nestle's uitgaven wel de beste die een Bijbelstudent zich aanschaffen kan : men weet dat volgens de règels van den Index studenten in Godgeleerdheid de tekstuitgaven, door niet-katholieken vervaardigd, gebruiken mogen.

Over H. VON SODEN's groot werk over den tekst van het N. T. (1) zullen wij later spreken : tot nu toe, niettegenstaande er al 1520 bl. van verschenen zijn, ziet men nog niet goed waar het juist naar toe wil.

In zake van Tekstuitgaven zijn de katholieken verre ten achter : toch schijnt de toestand nu wat te verbeteren.

Met genoegen melden wij dat *La Sainte Bible polyglotte*, van F. VIGOUROUX, door het onlangs verschenen zesde deel (2), nu volledig is voor 't Oud Testament. Het werk is schoon gedrukt en wel geillustreerd. Spijtig toch dat de fransche vertaling die er in voorkomt, benevens de Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche teksten, niet de vertaling van den grondtekst maar die der Vulgata is. Hoewel deze « *Polyglotte* » de kritische tekstuitgaven van den grondtekst, de Grieksche en Latijnsche overzettingen niet vervangen kan, is zij toch aan te prijzen voor gemakkelijke vergelijking der teksten.

F. BRANDSCHEID's *Novum Testamentum graece et latine* gaat in derde uitgave verschijnen : het eerste deel is reeds uitgekomen (3). De uitgave (in-32) is nu zeer handig, maar volstrekt ontoereikend voor iet of wat grondige studie.

GESCHIEDENIS VAN HET KANON.

Het kanon der ingegeven boeken van het Oud Testament is hetzelfde niet bij de (Protestanten en) Anglikanen als bij de Katholieken. De Anglikanen loochenen de inspiratie van de zoogenaamde *deuterokanonieke* boeken — die zij *apocrypha* noemen — te weten : *Tobias* en *Judith ; Ecclesiasticus* en *Wijsheid*; I[e] en IIe *Macchabeërsboek*, *Baruch*, deelen van *Esther* en *Daniel*. Hoe zijn de Anglikanen aan hun Bijbelkanon gekomen ? Daarover schrijft in het anglikaansche tijdschrift *Journal of theological studies* (1906 october) J. HOWORTH — denkelijk zelf Anglikaan : *The Origin and Authority of the biblical Canon in the Anglican Church*.

(1) *Die Schriften des Neuen Testaments*, Berlin, DUNCKER. 1902 en 1906.
(2) Paris, ROGER ET CHERNOVIZ. Tom. VI. 1906 Fr. 7
(3) (Pars prior. *Evangelia*) Friburgi, Herder, 1906, M. 2.40

Hij besluit zoo : « Het schijnt, inderdaad, zeker door het voorgaand onderzoek over de houding der engelsche kerk nopens het kanon des Bijbels, dat deze gemeente onlogisch geweest is van in 't begin. Het « *raison d'être* » der Anglikaansche gemeente is, dat zij gegrond is op de oude overleveringen der eerste eeuwen, vóór dat de kristene kerk uiteengescheurd was, en zij beroept zich op deze eerste tijden om haar bestaan, haar ritueel, haar geloof te rechtvaardigen. Vooral dus zou men in zake van kanon haar moeten t' akkoord vinden met de aangenomene theorien van de eerste eeuwen. Nochtans nam zij aan, of liever liet zich opdringen door private mannen zonder verantwoordelijkheid, de eerste Bijbelvertalers, een Bijbelkanon dat geene goede waarborg had in de overlevering, maar dat uitgevonden en aanvaard was door Duitsche hervormers, en door hen verdedigd werd met bewijzen volstrekt tegenstrijdig met de theorieën der Anglikanen. Als zij dat vreemde en eigenlijk moderne kanon overnam... deed zij zulks zonder onderzoek of discussie...

Het is zeker tijd dat de zaak eens herzien en op nieuw onderzocht worde. »

Lieve anglikaansche hervormers!

INSPIRATIELEER.

Wat is er, in deze laatste tijden, al niet geschreven bij de katholieken, over Schriftuuringeving? Latijnsche scholastieke traktaten, boeken en vlugschriften in moderne taal, artikels in bijbelsche of theologische tijdschriften volgen elkander snel op, zoodat de goed bezorgde bibliographie van *Biblische Zeitschrift* er jaarlijks zoo wat een honderdtal telt — zoo tenminste in 1906.

Toch is de inspiratievraag zoo gemakkelijk niet om oplossen : zij veronderstelt veelvoudige en gegronde kennissen op theologisch, philologisch en geschiedkundig gebied. 't Verwondert ons dus niet dat door al die studiën er toch geen klaarheid en eenheid komt in de gedachten. Zou 't niet beter zijn dat er wat meer studie en kracht besteed werd aan 't een of 't ander speciaal boek of verhaal van den Bijbel, eer men wil « synthesis » maken en schrijven over zulk algemeen onderwerp als de Inspiratieleer?

En de lezer vraagt een kort en klaar overzicht (!) over de letterkunde nopens den Bijbel! Daar het onmogelijk is over alles te spreken, laat ons met een theologisch traktaat over schriftuuringeving beginnen. Wij kiezen het statig boekdeel (ruim 650 bl.) van P. PESCH, S. J. : *De Inspiratione sacrae scripturae* (1). In een 1e deel (liber historicus) buitengewoon uitgebreid

(1) Friburgi, Herder, 1906. M. 8.80.

(bl. 11 tot 378) wordt de geschiedenis der theorieën over Inspiratie bij de Joden, de Christenen, de Protestanten, de Katholieken breedvoerig beschreven. Het tweede deel (liber dogmaticus) behandelt op scholastieke wijze of de H. Schrift ingegeven is en waarin die ingeving bestaat — laat ons er seffens bijvoegen op heel kalmen en bezadigden toon. Dit laatste deel heeft meer belang voor ons.

P. Pesch begint (bl. 402-406) met uit het begrip van Inspiratie te bannen wat er nog al dikwijls, maar onjuist, wordt inbegrepen.

Zoo 1. *Kan men uit de inspiratie van een boek, niet oordeelen of dit boek hetwelk in onzen Bijbel als één boek voorkomt, soms niet door verschillige schrijvers is geschreven, of door eenen Redactor samengesteld en vermeerderd is.* (bl. 404.)

2. *Sluit schriftuuringeving hoegenaamd geen « genre littéraire » uit* — wel te verstaan als het « genre littéraire » kan samengaan met passende leering. Proza, dicht, geschiedenis, ingebeelde verhalen kunnen ingegeven zijn: het is onmogelijk uit het begrip der ingeving de vraag op te lossen of de boeken Judith en Esther geschiedenis bevatten, of wel prophetie, of alleenlijk een stichtend leerdoel hebben (bl. 404).

Schriftuuringeving bestaat in eene positieve bovennatuurlijke tusschenkomst en medewerking Gods in 't schrijven van een boek, maar daarvoor is het niet noodig dat God aan geinspireerde schrijvers *veropenbaart* wat zij moeten schrijven: veropenbaring in engen zin verschilt wezenlijk van ingeving. De inspiratie strekt zich uit tot gansch het boek, zooals het door den ingegeven schrijver opgesteld is. Wat verder P. Pesch over schriftuuringeving, psychologisch beschouwd, alsook over woordinspiratie, volgens oudere en nieuwe opvatting, schrijft, mogen wij als min belangrijk overstappen.

Veruit het gewichtigste hoofdstuk is het vijfde: *De inerrantia sacrae scripturae.* Dat er in de H. Schrift geene valsche leeringen voorkomen, met andere woorden, dat het noodzakelijk de waarheid leert omdat het Gods woord is, bewijst de geleerde schrijver bijzonder uit de overlevering. Maar hoe dient die stelling der noodzakelijke waarheid van de H. Schrift verstaan te worden?

Eerst en vooral moet erkend worden dat elk « genre littéraire » zijn eigene waarheid heeft: indien het boek Tobias geen geschiedkundig werk is maar een stichtend verhaal, dan zijn de daar verhaalde gebeurtenissen geene *geschiedkundige* feiten, maar ingebeelde.

Opdat inspiratie borg zij der waarheid, is het ook noodig

dat de gewijde schrijver zijn eigen oordeel neerschrijve, of zich zoo uitdrukke, dat hij het geveld oordeel goedkeurt. Zoo b. v. in het boek van Job, bevatten de lange redevoeringen van Job's vrienden geene *ware* zedeleer omdat zij gelaakt worden door den ingegeven schrijver.

Over deze punten zal men het gemakkelijk eens zijn met P. Pesch. Toch blijven er nog moeilijkheden over de verhouding van Bijbel en natuurlijke wetenschappen, van Bijbel en geschiedenis. Dat de ingegeven schrijvers over natuurlijke wetenschappen zich uitdrukken volgens de gedachten van hunnen tijd, op uiterlijken schijn gesteund, wordt nu algemeen erkend — de uitval van Galilei's veroordeeling is daar wel voor iets in! Maar P. Pesch weigert toe te geven dat, in zake van geschiedenis, de Bijbelschrijvers soms onware gedachten van hunnen tijd volgen, b. v. volkslegenden en oude overleveringen. Andere katholieke biblisten zijn terecht van een andere meening, en aanvaarden dat in sommige boeken van den Bijbel, onder andere in de Genesis, volkslegenden geboekt staan, maar die de schrijver niet voorstelt als voorwerp eener ware leering.

Besluit: er is veel te leeren in dit scholastiek werk. Wie het gebruiken wil, leze toch ook de lange bespreking van P. LAGRANGE in *Revue biblique* 1906, bl. 303-314.

Een verdienstelijk werkje over Inspiratie en Kritiek is het boek van Dr N. PETERS, katholiek leeraar te Paderborn : *Die grundsätzliche Stellung der Katholischen Kirche zur Bibelforschung* (1). Door E. H. A. BRUYNSEELS gaat het in 't Nederlandsch vertaald worden : 't is 't vertalen waard. Laatst nog schreef Dr PETERS, even kort en goed, over eene meer bepaalde vraag : *Bibel und Naturwissenschaft nach den Grundsätzen der katholischen Theologie* (2).

Over Bijbel en Geschiedenis schreef Dr POELS, lid der Bijbelcommissie, Hoogleeraar te Washington, in *Catholic University Bulletin* (1905-1906) onder titel *History and Inspiration*, studiën die men in *Biblische Zeitschrift* (1906 ; bl. 303) noemt « ebenso sachliche und ruhige wie entschiedene Ausführungen die mit treffenden Beispielen beleuchtet werden. » Goed geoordeeld!

HERMENEUTIEK DES BIJBELS.

Een woord over *Religionsgeschichtliche Methode* : er wordt toch zooveel over gesproken tegenwoordig, bijzonder in Duitschland. Het is de nog jonge maar stoute en roekelooze wetenschap van *Geschiedenis der Godsdiensten* — zooals ze verstaan wordt door

(1) Paderborn, Schöning. 1905. M. 1.
(2) » » 1907. »

sommige geleerden — die zich meer en meer waagt op Bijbelterrein, zoowel Nieuw- als Oud Testament, en beweert te bewijzen dat de Joodsche en Christene godsdienst zelfs in zeer belangrijke punten, zooniet in alles, een syncretismus is, heel natuurlijk ontstaan, uit oudere heidensche godsdiensten. Daarvoor is de minste gelijkenis tusschen gedachten of instellingen bij Joden en Christenen, en, aan den anderen kant, bij Heidenen voldoende — de gelijkenissen mogen zoo klein, zoo toevallig en uiterlijk schijnen als 't maar mogelijk is. Wil men een voorbeeld?

Zoo verscheen onlangs nog een groot werk van P. JENSEN (1) over *Gilgamesh* — een babylonischen legendeheld — met het doel te bewijzen dat de Joodsche Patriarken, Propheten en andere helden, ja, Jezus zelf, nagebeelde *Gilgameshen* zijn !!!

De « Religionsgeschichtler » hebben hunne tijdschriften, hunne Studiënverzamelingen zooals *Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments* (2), *Religionsgeschichtliche Volksbücher*. 't Schijnt dat die gedachlen veld winnen. Nochtans verzetten zich talrijke en groote geleerden tegen zulke methode en besluiten, en men moet zeker geen propheet zijn om te voorzeggen dat deze later met zooveel ijver zullen afgebroken als ze nu opgetimmerd worden.

Wil men weten wat een katholiek Duitsch hoogleeraar, Dr KIEFL van Würzburg, daarover denkt, men leze zijn klein schrift *Die wissenschäftliche Berechtigung der katholischen Dogmatik gegenüber den Methoden und Ergebnissen der religions-geschichtlichen Forschung* (3).

Wij zullen wel gelegenheid hebben op deze vraag weer te keeren.

C. Algemeene Bijbelwerken : Encyclopedieën, enz.

VIGOUROUX' *Dictionnaire de la Bible* gaat langzaam vooruit : in den loop van 1906 verschenen volgende afleveringen : nr 27, Maob-Namsi ; nr 28, Namsi-Oie (4) Zelfde algemeene hoedanigheden als vroeger : prachtige illustratie, wel bezorgde bibliographie, zeer voorzichtige kritiek. In de laatste aflevering komt

(1) *Das Gilgamesh-Epos in der Weltliteratur*. Erster Band : *Die Ursprünge der alttestamentlichen Patriarchen-, Propheten- und Befreier-Sage und der neutestamentlichen Jesus-Sage*. Strasburg, Trübner, 1906. xv-1030 bl.

(2) Uitgegeven door H. GUNKEL en W. BOUSSET. bij van den Hoeck te Göttingen.

(3) Berlin, Separatabdruck der Germania, M. 0,40.

(4) Paris, Letouzey. Iedere aflevering kost 5 fr.

eene goede studie voor over *Nederlandsche bijbeloverzettingen* van P. VAN KASTEREN.

In den *Cursus Scripturæ Sacræ* — het groot Bijbelwerk der Jezuieten, beraamd op zoo wat 50 lijvige boekdeelen — zijn de eerste twee deelen verschenen van een *Lexicon Biblicum*, editore MARTINO HAGEN, S. J. (1) Het *Lexicon* bevat uitleggingen over personen, landstreken, dieren, planten, mineralen in den Bijbel vermeld, alsook over archeologische, historische, theologische vragen; alleen inleidingsvragen worden niet toegelicht : die zijn behandeld in de reeds verschenen *Introductiones* van P. CORNELY, in deze verzameling.

Lijk in alle algemeene werken, is er hier ook veel verschil van waarde tusschen de verschillige artikels; b. v. de artikels van P. FONCK, over planten en dieren des Bijbels, zijn flink opgesteld en met eene goede bibliographie voorzien. Andere, bijzonder de theologische artikelen, staan ons minder aan, omdat ze zoo kort zijn. B. v. *Ficus* en *Fides* staan bijna neveneen en zijn voorzeker niet van gelijk belang; aan 't eerste besteedt P. FONCK ruim twee kolommen met aanduiding der bibliographie; aan 't tweede wijdt P. KNABENBAUER maar ééne kolom méér, en zonder bibliographie. Over *Herodio* (ooievaar) krijgt men bijna zoo veel te lezen als over *Herodes Antipas!* Van historische kritiek is er weinig of geen speur : zoo worden verhalen van Genesis, b. v. het verhaal over den Zondvloed (art. *Diluvium*), aangezien als een geschiedkundig verhaal van volkomene eenheid.

Melden wij eindelijk het verschijnen van een nieuw tijdschrift : *Revue des sciences philosophiques et théologiques* (2) door Fransche PP. Predikheeren in België gevestigd, met medewerking van talrijke Hoogleeraars en andere geleerden. Aan bijbelvragen belooft men veel plaats in te ruimen in dit nieuw tijdschrift. Het eerste nummer, verschenen den 15n Januari, is heel flink opgesteld.

H. COPPIETERS.

---

(1) Paris, Lethielleux. Vol. I : A-C (1905), fr. 18; vol. II : D-L (1907), fr. 12.
(2) Le Saulchoir, Kain.

BOEKENNIEUWS

RELIGION UND MORAL oder Gibt es eine Moral ohne Gott? von VICTOR CATHREIN, S. J. Freiburg im Breisgau. Herder. 1900.

Bestaat er eene Moraal onafhankelijk van God en allen godsdienst? Deze belangrijke en in onze dagen veel besproken vraag dringt diep in het praktische leven van ieder mensch en van de geheele maatschappij. Zij is vooral in het school- en opvoedingswezen van beslissenden invloed en hoogste beteekenis.

De overgroote meerderheid der vrijdenkers en vrijmetselaren antwoorden bevestigend op deze vraag. Alfr. Fouillée aarzelt niet te schrijven: « de onafhankelijkheid der Moraal van den godsdienst is een punt, in hetwelk bijna alle philosophen, welke dien naam waardig zijn, eenparig overeenstemmen. »

Met buitengewone belangstelling volgt men den gedachtengang van talrijke kringen, die zich van het Christendom hebben afgewend. Zij zijn diep overtuigd van de noodzakelijkheid der moraal, alsmede van de dringende behoefte het plichtbewustzijn te versterken, op te beuren en hoog te houden. Met schrik ontwaart men den afgrond, dien de van Christus afgevallen menschheid te gemoet gaat, men zoekt middelen om haar te redden, en op den rechten weg terug te voeren, maar buiten het Christendom, buiten allen godsdienst. Is dit mogelijk?

Deze vraag onderzoekt P. Cathrein in de volgende hoofdstukken:

1. Geschiedenis der onafhankelijke Moraal (bl. 30)

2. Verband tusschen zedenleer en godsdienst volgens de christelijke beginselen (bl. 47).

3. Onhoudbaarheid der onafhankelijke zedenleer. Een- en algemeenheid der Moraal. — Einddoel van den mensch. — Waarde van het menschelijk leven. — Zedelijkheid en geluk. — Vrijheid en zedelijkheid. — De Plicht. — Sanctie der zedelijke orde. — Zonder God geen recht. — Bijzondere plichtenleer. — Terugblik en Besluit. (bl. 130)

Om de gestelde vraag afdoend op te lossen, onderzoekt de schrijver het innig verband tusschen zedenleer en godsdienst, en komt tot het volgende besluit, de hoofdstelling van het werk.

De natuurlijke moraal steunt als op haren grondslag op het geloof aan eenen persoonlijken, de wereld beheerschenden God. Alleen hij, die aanneemt dat God den mensch de zedenwet, ten minste in hare hoofdtrekken, in het hart heeft gegrift is in staat de algemeene zedelijke orde voldoende te verklaren.

Vooreerst worden de hechte grondslagen van het bewijs gelegd. De algemeenheid van het zedelijk bewustzijn is een feit enkel te verklaren door de leer: De Schepper die alle menschen naar zijn beeld en gelijkenis schiep, plantte het vermogen zedelijke beginselen te vormen en toe te passen in het hart van den mensch.

De zedenleer staat in een onafscheidbaar verband met het einddoel van het menschelijk leven. Eene wereldbeschouwing, die niet in staat is aan te toonen dat het leven van den mensch een redelijk doel heeft, ja gedwongen wordt hetzelve volkomen doelloos te verklaren, ondermijnt de grondslagen van alle zedelijkheid.

Het theisme alleen antwoordt voldoende op de vraag: waartoe is de mensch in dit leven?

De waarneming en opvolging der zedenwet moet eindelijk den mensch tot zijn hoogste geluk voeren.

De overeenstemming tusschen het streven naar deugd, en het streven naar geluk wordt alleen door het theisme gehandhaafd en gerechtvaardigd.

Zedelijkheid is onbestaanbaar met gemis aan vrijheid. Het verschil tusschen goed en kwaad; het verantwoordelijk zijn; de wet, de schuld, de zonde, de straf, ziedaar zoo vele begrippen, welke 's menschen vrijheid vorderen. Nu zijn alle vijanden van het theisme, ook vijanden van de vrijheid. Reeds Strauss velt uit de hoogte van zijne verwaandheid dit oordeel: « de vermeende wilsvrijheid is door alle filosofen, dezen naam waardig als een spooksel en schrikbeeld beschouwd. » Ook heden spreekt men met minachting van het blinde kolenbrandersgeloof aan de wilsvrijheid.

In het hoofdstuk: *De Plicht* onderzoekt de schrijver den oorsprong van de geheime gewetensstem met haar onverbittelijk: *gij moet*, die ieder mensch verneemt en hem tot onderwerping en gehoorzaamheid aanspoort.

De verklaring van Spencer die het ontstaan der gebiedende stem uit de geleidelijke ontwikkeling van den mensch afleidt, verdient nauwelijks eene melding.

Meer bekend is Kant's verklaring door den « categorischen imperatief » en de autonomie van de rede.

Maar behalve dat het absolute karakter van den plicht niet tot zijn recht komt, is het gevierde beginsel noodlottig en gevaarlijk in zijne gevolgen. Waarom zou het zedelijk niet goed zijn iets te doen juist omdat het ons door een wettig gezag bevolen wordt? Daardoor wordt alle boven ons staand gezag ontkend. Want heeft de eene het recht te bevelen, dan rust op de anderen de zedelijke plicht te gehoorzamen. Hoe kan nu de zedenwet verbieden dit recht en dezen plicht te erkennen, en iets te doen omdat het ons geboden is?

Deze autonomie is onbestaanbaar met allen godsdienst. Godsdienst is wezenlijk ootmoedige onderwerping aan God en zijne geboden; aanbidding en offer behooren tot de kern van zijn wezen. Aanbidden echter is niets anders dan het erkennen van Gods heerschappij over ons. Volgens Kant gedoogt de zedenwet niet deze heerschappij te eerbiedigen, en iets te doen omdat God het gebiedt. Hoe kan men dan van godsdienst spreken?

Meer argumenten zijn overbodig om aan te toonen in welke gevaarlijke illusie zij bevangen zijn, die zich verbeelden eene zedenleer op te bouwen, buiten den onontbeerlijken grondslag van Gods bestaan en heerschappij over den mensch.

Trouwens de feiten staven en bevestigen de redeneering.

De geschiedenis der woelingen, onlusten, stakingen en op-

standen van onzen fel bewogen tijd legt duidelijk de gevolgen bloot van deze onafhankelijke Moraal. *Ni Dieu, ni maître*, ziedaar de inhoud van deze pseudo-moraal. Wie het eerste gedeelte bevestigt, kan het tweede niet ontkennen, en bijgevolg geene plichten aannemen noch jegens God, noch jegens zich zelven, noch jegens familie en Staat. Ieder mensch kan tot zich zelven zeggen : *tu solus Dominus*, gij alleen zijt heer en meester en kunt doen wat u belieft.

Men zal P Cathrein niet verwijten, *duitsche Metaphysiek*, d. i. duistere, langdradige, verwarde, onverstaanbare verhandelingen ons aan te bieden; integendeel zijne voorstellings- en schrijfwijze is duidelijk en eenvoudig, helder als kristal, zonder geleerden ballast, voor ieder eenigzins ontwikkelde verstaanbaar.

Wij weten wel dat het boek daardoor gevaar loopt bij velen als niet wetenschappelijk gedoopt en geminacht te worden. In Duitschland waant men nog altijd dat, om een boek wetenschappelijk te maken, het noodig is bij ieder woord drie bemerkingen en aanhalingen te plaatsen, de verklaringen zoo duister te houden, dat de lezer alle zielskrachten moet inspannen ten einde den zin te raden.

Met dit bijgeloof en bedrog te bestrijden, vervult P. Cathrein eene nuttige taak: alleen de dwaling vreest het licht.

Reden te meer om zijne verdienstvolle verhandeling ter lezing aan te bevelen. Dr. A. Dupont.

WEDERGEBOORTE. Drie voordrachten uitgesproken te Leuven voor St Thomasgenootschap der studenten van de kath. Hoogeschool door Pater Mag. J. V. De Groot, Ord. Præd., hoogleeraar bij de Universiteit te Amsterdam.

Vóór een zestal jaren hoorde ik te Leuven Pater De Groot zijn drie voordrachten houden over *Levenswijding*. Nooit zal mij de indruk ontgaan, in mij geslagen door dat woord zoo levend, zoo beeldrijk, zoo gevoed aan rijke en diep-ontspringende bronnen!

In 1906 is de redenaar in 't St Thomasgenootschap weergekeerd. Ik had niet het geluk ditmaal onder zijne toehoorders te zitten, maar terwijl ik wonderend deze drie beschouwingen over *Wedergeboorte* lees en herlees, herrijst voor mijne verbeelding de spreker van voor zes jaren; ik hoor den klank zijner stem en zie zijn gelaat en zijn wit-en-zwart ordekleed, en de trage gebaren zijner handen.

O, wat is dat schoon!

« De wedergeboorte begint in den mensch als een gezegend *verlangen*, openbaart zich als een *vernieuwd leven*, vindt haar laatste voltooiing *voor den troon van het Lam.* »

Met deze woorden geeft ons de redenaar zelf het logisch verband van zijne drie voordrachten

Laten we vooreerst het voortschrijden der gedachten in elke afzonderlijke rede nagaan.

I. *Een gezegend verlangen.*

De Heiland sprak aan Nicodemus over de noodzakelijkheid eener wedergeboorte voor allen die het rijk Gods willen ingaan.

In ieder streven dat we in de menschheid nu of in de vroegere geschiedenis waarnemen, doet zich een zucht naar herleven,

naar nieuw leven gelden. Alle liefde streeft dáár naartoe, en de natuur zelf van elk wezen is hoofdzakelijk gelegen in het opwillen naar een eigen en uitwendig doel. dat tevens eene innerlijke volmaking van hooger levenswaarheid is. De *Rede* leert ons alreeds een opgaan der ziel naar God, den onveranderlijke, waar alles om ons heen vergaat en verandert, Eén die aller zielen aantrekt en gelukkig maakt door hun gelijkvormig worden aan Zijnen wil. Reeds vonden Socrates, Plato, Aristoteles, in hunne menschelijke wijsheid, leidende lichten ter wedergeboorte. Doch ook voor den eenvoudige is Gods stem waar te nemen in de orde en schoonheid der natuur. die luide spreekt van hoogere Macht (en hierbij denkt men terug aan de schoone eerste voordracht van Dr Hugo Verriest), en het bestaan van een Wetgever der zichtbare wereld helder leert.

Maar ook *in* ons spreekt de stem eener Wet voor ons eigen zedelijk wezen, de stem eener *zedelijke wet*, die ons vooral verkondigd wordt door het *geweten*. « God sprekend in de wet, de wet sprekend in het geweten. » Dit laatste is alzoo in menig geval. de prikkel tot herleving en wedergeboorte; en derhalve moet het zorgvuldig in leven worden gehouden, in het individu niet alleen, ook in het volk. met te vereeren alles wat wekt tot het goede, te verbannen alles wat trekt tot het kwade.

Doch de begeerte naar wedergeboorte wordt vooral gesterkt door het *Geloof*, dat haar opvoert in eene hoogere orde. door de kracht der genade in het licht der Veropenbaring

Nopens God heeft het Geloof leeringen van hoog-verstandelijken, diep in den wil grijpenden aard, vooral die der Menschwording. Een goddelijke Persoon, geworden het ideaal der menschheid, de volmaakte mensch in weten en willen. is wel een scherpe liefdeprikkel tot zedelijke wedergeboorte. Daarbij komt de symboliek der christelijke liturgie. meegaande, het jaar door, met die der natuur, jubelend, bij den opstand der Lente, om den verrezen Christus, en den eeredienst verheffend tot eene hooge veropenbaring der schoonheid

Ook in de *Geschiedenis* vinden wij de getuigenis van de macht der wedergeboorte in Christus Het ontstaan, bloeien en vergaan der wereldrijken als Rome vormt er een sprekend contrast met het eeuwige Rijk Gods door Jezus op aarde gevestigd en dat tot het einde der wereld bestaan zal in den vorm van de Katholieke Kerk.

Alle menschenwerk is onmachtig en broos en doet verlangen naar almacht en bestendigheid; dit verlangen is alweer de zucht naar wedergeboorte, en kan alleen in het geloof. niet in streven naar beroemdheid, noch in welke zelfmisleiding ook, bevredigd worden.

Blijve deze begeerte, door het Geloof gevoed, de krachtigste prikkel tot het herleven van het Christene Vlaanderen !

II. *Het vernieuwde leven.*

Is de mensch tot het nieuwe leven herboren, dan moet hij dit leven in zijn geheel. Het christendom is een geloof in een *dogma*, niet alleen een gevoels- en stemmingsleven. Het eischt het aankleven aan een bepaald Credo. Dit katholieke dogma heeft zich in uitspraak en formuleering ontwikkeld, doch is altijd hetzelfde geweest en zal het altijd blijven Nog is er, spijts alle

geloofsbepaling, in ieder dogma mysterie genoeg om het gevoelen van eerbied en den zucht naar het onuitsprekelijke te voldoen, maar zelfs de godsvrucht vindt in het dogma hare spijs, en den eenvoudige evengoed als den geleerde is het vreugde en troost. Noch *wetenschap* noch *agnosticisme* noch *onbestemd christengevoel* kunnen het geloof vervangen, dat eene aanwezigheid Gods in de menschen is, naar geest en waarheid.

Het nieuwe leven is ook een leven der *daad*, een streven naar eigen volmaking volgens het ideaal: Christus. Uit dit gedurig streven, krijgt de Kerk haar frissche levenskracht en hooger bloei aller werken der liefde, der wetenschap en der kunst.

Deze vroomheid mag niet egoïstisch zijn, noch samengetrokken in den kring der stoffelijke belangen. Zij moet wezen een gemeenschapsgevoel, dat het familieleven doordringt en adelt met goedheid, en poëzie, en zuiverheid, eruit werend den geest der tijdsberekening, ontrouw, onderlinge verveling.

Nog moet de herboren mensch ijveren op het gebied der *wetenschap*, niet van die welke slechts brood en goud zoekt, maar van de hooge, onbaatzuchtige wetenschap aller dingen, die een zoeken is naar de waarheid om haar zelve, gepaard met geloof en liefde.

Eindelijk is het nieuwe leven een meedeelen van werkzaamheid voor het *maatschappelijk welzijn*. Belangloosheid, zelfverloochening, ootmoed en rechtvaardigheid, eenieder, zich voor allen ten nutte makend, elk in zijn bijzonderen werkkring, dat is het beeld van het katholiek sociale leven. Het mag niet worden een zoeken naar een onmogelijk « aardsch Paradijs », maar het moet zijn een liefdevol uitbreiden van alle goed, van alle levenstroost, met hoop op God en vertrouwen in zijne beloften.

Het voorbeeld van een man als Thomas van Aquino, zichzelf in deugd en wetenschap volmakend ten bate van den evenmensch en uit liefde tot God, weze ons een zaad dat ontkieme tot de volheid van het nieuwe leven.

III. *Voor den troon des Lams.*

In het toekomende, volmaakte leven zal de Wedergeboorte hare opperste bekroning vinden, maar ook reeds op aarde moet ze leiden tot *aanbidding*. Aanbidding van Gods majesteit en barmhartigheid zuivert en verheft het hart, en zij maakt het aardsche leven tot een voorhof van den Hemel. Doch daartoe moet zij, niet dichterlijk-onbepaald, niet pantheïstisch onbestemd, niet Joodsch-slafelijk en vol vreeze, maar *christen* zijn, dat is: beminnend, vertrouwend, gelijk die van den goddelijken stichter der Kerk, den zoon Gods; kinderlijk.

Grondslag dezer aanbidding is *nederigheid*, bij het aanschouwen van de grootheid Gods en van onze eigen onvolkomenheid en zonde. De katholieke leer onderhoudt juist deze nederigheid door de oneindige mysteriën die ze ons voorhoudt, vooral door dit van het Lijden Christi: geheim, onbegrijpelijk geheim der uitboeting van het kwaad door eenen God-Mensch.

Het *gezagsbeginsel* en de kerkelijke *hiërarchie* zijn alweer andere redenen tot aanbidding. Zijn de personen met het gezag bekleed, nu ook menschen zooals wij, toch zien wij ze, in 't licht des Geloofs, als plaatsvervangers van God, die tusschen Hem en ons in staan om onze aanbidding tot voor den troon des

Lams te doen opstijgen door de prachtige gebeden en symbolen der Liturgie, en om Gods zegen te doen nederdalen door de Sacramenten.

De mystiek van het katholicisme is die van de aanbidding door het gansche menschelijke wezen, in zijn bestaan, gedachte, woord en daad En zoo is het ook voor allen, grooten en kleinen, geleerden en eenvoudigen mogelijk, heilig te leven, omdat niet de verhevenheid der daden, maar wel hare waarde als aanbidding Gods voor de heiligheid in rekening wordt gebracht. De dagelijksche opoffering aan den plicht, hoe eentonig, treurig of pijnlijk hij weze, de offervaardigheid tot het laatste toe is alledaagsch bij de eenvoudigste christenen.

De dood in staat van genade voltooit aldus, door een laatste offer, het leven der wedergeborenen. Onschuldig sterven is voor eeuwig gelukkig zijn ; ook heft de Kerk bij het graf der kinderen slechts vreugdezangen aan, en, wat de bedorven aardsche wijsheid ook leere, in Gods genade leven en sterven, leven als waren we reeds met God vereenigd, en sterven om deze vereeniging ten volle te verwezenlijken, dat is mogelijk en is ons eenig ware doel. Daartoe streven in geloof, deugd en godsvrucht vermindert den mensch niet, maar verheft zijne edelste krachten tot zijn eigen volmaking, tot nut der samenleving en tot de heerlijkheid der liefde Gods.

Zal ik het aandurven, na dit droog samentrekken van De Groot's prachtige woorden, een denkbeeld te geven van de wijze waarop hij zijne gedachten meedeelt en in het hart doet dringen? Ik voel al mijne onmacht daartoe, en daarbij zouden de menigvuldige citaten, voor zoo'n werk onmisbaar, deze beoordeeling al te lang maken. Toch wil ik beproeven de gronden aan te duiden, waarop de hooge schoonheid dezer drie redevoeringen, naar mijn bescheiden meening berust.

Ik zeg: de gronden ; 't ware beter te zeggen : den grondslag, want de zeer rijke en verscheiden hoedanigheden van den spreker doen zich gelden door éëne eigenschap : *volledigheid* of *evenwicht*. Er bestaat geen grooter genot, geloof ik, dan het aanhooren van iemand die veel weet, diep gevoelt, en die beide gaven onbewust en gansch natuurlijk doet te voorschijn treden in een helder, gemakkelijk en toch — of liever daarom juist — kunstig woord Nu, zoo 'n mensch is Pater De Groot. Door hem, als door een prisma, zijn alle stralen heengegaan ; alle kleuren en schakeeringen van gedachte en dichterlijk gevoel zijn op hem gevallen, maar hij vereenigt die alle weder in een stralenbundel van het zuiverste witte licht, met dit verschil nochtans, dat men ziet en voelt, hoe rood en blauw en purper in dat licht trillen en tintelen.

Wetenschap ?

Bijna elke volzin getuigt van diepe kennis der gedachtenstroomingen in de hedendaagsche wereld. Is hij met de Middeleeuwsche wijsbegeerte ten gronde vertrouwd, toch weet De Groot wat de nieuwste strekkingen willen en waarheen zij voeren. De geschiedenis des menschdoms is hem waarlijk *historie;* hij ziet erin, en spreekt alsof hij ze hadde meegeleefd ; en de gewrochten der wereldletterkunde leenen allerwegen aan zijn woord hunne schoonheid en door hem waarlijk opgenomen en goed verteerde wijsheid.

Het is me onmogelijk, voor ieder dezer stellingen een juist passend of liever een uitsluitend voorbeeld uit de voordrachten aan te halen. En dat is juist wat mij zeggen deed: er is hier volledigheid; en wat me deed denken aan de vergelijking met het prisma. Wilt gij, zoo kunt ge in de volgende aanhalingen de op den voorrang tredende eigenschap of kennis zelf zoeken: 1) « Roemt niet op uwen stoffelijken rijkdom, gij steden, die de profeten versmaadt; dartelt niet zoo voldaan om den overloopenden beker van uw genot, terwijl gij amoralisme wetenschap noemt en uw roes van aanbidding der vergankelijkheid, bloeiende welvaart » (bl. 19).

2) « Dieper en rijker dan materialisme en positivisme het hadden geschat, blijken alle dagen de bronnen van leven in de menschelijke natuur. De majesteit van het oneindige en de weldoende bekoorlijkheid der geestelijke orde hebben vele tijdgenooten een heimwee ingestort naar het zoo jammerlijk, en nog wel onder de leuze van waarachtige vrijheid, verwaarloosd, aangerand en vervolgd godsdienstleven (bl. 35).

3) Een kwart eeuw geleden ontstond er een « mouvement néo-chrétien », die de zedenleer, de schoonheid, de liturgie van het Katholicisme wilde scheiden van onze dogmen. Weemoedig wuiven wij de stervende beweging een afscheid toe!... Het oude christendom was weder zoo schoon! De door valsche wijsbegeerte gekweekte afkeer van onze geloofsleer drukte echter de geestdrift neder. Een Katholicisme derhalve, zonder Katholiek dogma! Zoo zou het nieuwe komen. Helaas! de trekvogels die den schat van eene nieuwe lente en den vollen zomer schenen te brengen, moesten van den barren winter sterven... Menschen hebben het niet in hunne macht, het werk van Christus naar hunne zienswijze om te buigen ot te splitsen. » (bl. 42).

Zie! En nu ik deze drie plaatsen gekozen heb, spijt het mij er geene andere te hebben genomen, of er niet vele te mogen bijvoegen, maar wat zou het baten? Alle bladzijden staan vol met talrijke voorbeelden, die luide spreken.

Verbeelding, dichterlijkheid?

Laat het hier nog eens gezeid worden: tusschen wetenschap en poëzie kan geen tegenspraak bestaan Een ware dichter kan er slechts bij winnen, veel te weten, en een goede dozis deugdelijke poëzie moet den man van de wetenschap in zijne hypothesen en bij de synthesis zeer te stade komen. Indien het waar is, dat vele geleerden geen zin hebben voor dichterlijkheid, en de meeste dichters geen diepgeleerden zijn, dan komt dit vooral, geloof ik, uit de zeldzaamheid, zoowel van echte geleerden als van groote dichters: *Omnia praeclara rara.* Maar stellig is 't dat een redenaar, tevens, en in goed evenwicht, wetenschappelijk en dichterlijk, een groote macht tot zijne beschikking heeft.

Nu, een dichter is wijsgeer De Groot wel, en 't is juist zijne kennis op wetenschappelijk gebied die hem gelegenheid geeft oorspronkelijk-poëtisch te wezen.

Luistert:

« Nieuw leven! Hoe spreekt het in den kranke, die zwijgend het gelaat van den arts uitvraagt! Als de lente komt, huppelen de kinderen het te gemoet in bont gebloemte van schitterende weiden, en wanneer de grijsaard van zijnen drempel den vlaam-

schen akker, waar hij niet meer maaien en oogsten zal, ziet rijpen in de warme zon, wat anders doet hem de hand dier kleine vaster in de zijne klemmen dan stil zielsverlangen naar het zich verjeugdigend leven ? » (bl. 1-2).

En nog een ander voorbeeld :

« Daar is een moderne vorm van wijsbegeerte, die de pragmatieke heet. Zij onderzoekt de waarde van de daad. Naar welken waardemeter ? Sommigen toetsen alles aan de ondernemingskracht; anderen rekenen zeer ernstig de innerlijke godsdienstigheid tot de daad, doch missen den maatstaf van stellig en geopenbaard Christendom. Daar zijn er, die het oud roomsch geloof niet meer tot daden geroepen wanen, *omdat eenige madonnabeelden vergeten staan in het woud, of heiligen, gevierd in beroemde legenden, van hun marmeren voetstuk in gewaande mirakelfonteinen zijn neergestort.* » (bl. 79).

Ik onderlijn de poëtische uitstrooming van de voorafgaande wijsgeerige beschouwing.

En nu moet er nog veel onbesproken blijven. Wat te zeggen van de taal? Zij is beeldrijk, maar dat ligt reeds besloten in hetgene ik daareven van de verbeelding des redenaars zei. Zij is kernachtig, omdat ze de taal is van een denker. Zij is harmonisch en klankrijk, en hij die ze spreekt moet een kunstenaar wezen, gevoed met de welluidende vormen der ouden, en met het beste wat het menschelijk woord in latere eeuwen heeft uitgesproken. Ik geef u een laatste uittreksel, dat, dunkt me, alle hoedanigheden van den redenaar tot hare waarde komen laat :

« Geen macht, geen menschenwerk ontgaat de vergankelijkheid... Het oude Rome, eens overwinnares zooveler volkeren, slaapt den slaap des doods tusschen gebroken marmerzuilen van godentempels en van paleizen der Cesars. Waar wordt in stille uren het *ijdelheid der ijdelheden* treffender vernomen? Op den Palatijn zijn de trotsche woningen en alle weelde vergaan ; geen raad van wereldbeheerschende senatoren op het Kapitool ; het Colosseum leeft alleen door de kleine bloemen, die elke nieuwe lente in zijn berooide muren vlecht. En tusschen de grootsche puinen ligt het Forum Romanum, waar de imperatoren niet wederkeeren en de triomfbogen verlaten staan bij de gevallen majesteit. Rozen en olijven bloeien op de heuvelen rondom, het wijde luchtruim jubelt boven de gouden lichtzee, waarin al wat leeft zich baadt. Doch de Romeinsche macht is vergaan. » (bl. 17-28.)

Is dat niet van dat proza « dat als een man op u toekomt, met schitterende oogen, met een luide stem, ademend, en met groote gebaren van handen » ? Ik heb deze plaats hooren voordragen door een' onzer leerlingen, en, hoe verre ook nog van het volmaakte spreken, deed de jongen mij trillen van bewondering.

Ik eindig, verschrikt omdat mijn opstel zoo lang is geworden, maar het ging niet aan, van iets als *Wedergeboorte* zoo maar kort en goed 't eerste 't beste te zeggen. Nu zou ik maar wenschen, dat alle Vlamingen met geestescultuur deze juweelen van welsprekendheid en wetenschap, deze honigvloeiende woorden vol priesterlijke zalving lazen en herlazen. Natuurlijk moet daarbij hiermee rekening worden gehouden, dat zij 't woord zijn van

eenen Hoogleeraar-priester tot hoogstudenten, en ze worden er des te schooner om.

Tolle, lege. AL. WALGRAVE.

HET UITZICHT DER DINGEN door STIJN STREUVELS. – Veen, Amsterdam, Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.

Een bundel van drie schetsen : *Kwade Dagen*, *Veeprijskamp*, *Ommegang*.

Een derde van dit boek mag onvermeld blijven als noodelooze herhaling van wat Streuvels al eenmaal vroeger zegde ; en waarop hier enkel dient gewezen als op een dreiging van veelschrijverij.

Maar « Veeprijskamp » en de laatste helft van « Ommegang » voegen zich bij 't beste dat de geniale bakker ons ooit heeft gegeven : die weergalooze schittering van beschrijven, zooals nog nimmer ons Vlaamsch er heeft uitgestraald.

En daar is meer nog. Daar is in « Veeprijskamp » een greep van die nuchtere boerenpsychologie, een subjectieve ondertoon van oolijken humor, een stemmig bekijken, uit hooger sereenheid, van alle die dingen, waarmee onze boeren zichzelven uit argwaan en afgunst volproppen, en die ze er dan uitlappen in « leugens om beters wille » lijk ze dat zelf graag noemen.

Een nieuwigheid in den Streuvelschen trant is ook in « Ommengang » waar te nemen. Onder die heerlijke bedevaart-beschrijving — een ander paar mouwen dan de uwe in « Tusschen Leie en Schelde » niet waar, Cyriel Buysse ! — leeft een doorschouwen van de ziel onzer dorpelingen, een doorpeilen van hun innigste en hoogste en heiligste gevoelens — dat we niet begrijpen hoe Streuvels dit boek heeft willen heeten : het *uitsicht* der dingen; maar dat we hem toch drie keer gelukwenschen omdat hij 't binnenste van zijn menschen zóo heeft kunnen naar buiten keeren.

Om dit laatste deel van « Ommegang » en om « Veeprijskamp », houden we dit nieuwe boek hoog ; nu immers is 't een voldongen feit dat Streuvels ontsnapt aan 't vonnis, enkel te zijn een verbazend schilder van uiterlijkheid maar een *psychisch-leeg* kunstenaar. Dat dit laatste verwijt wegviel wist men reeds na « Jeugd », maar nu weten we 't nog veel beter. J. P.

HET BOLLEKEN door CYR. BUYSSE. P. A. J. Van Dishoeck, Bussum, 1906, en de Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.

Een verbazende veelschrijver, die Cyriel Buysse ! Hij schijnt wel te willen beleven te zijner eer wat men voor Conscience heeft gedaan : een feest, een stoet en een standbeeld bij 't verschijnen van zijn honderdste boek.

En 'k zou hem ook wel willen beleven, dien dag, om de Vlamingen op te tellen in dien stoet en aan dien disch, en om ze te halen uit de lijst der inschrijvingen voor 't monument ..

'k Geloof en ik hoop dat mijn taak niet zwaar zou vallen....

Verre van mij de bewering dat de eigenlijke kunstenaar Buysse geen hulde verdient. Hij is en blijft een der allereerste romanschrijvers uit onze huidige literatuur. Iemand die wezenlijk vertellen en schrijven kan ; iemand die in zijn verbijsterende

productiehaast er immer den tijd afdoet om zeer bedachtzaam zijn personen te karakteriseeren en zijn verhaal inéén te zetten, zoodat het boeien moet, om 't even wie. Geen man van ideeën, maar onze sterkste naturalist. Iemand die daarbij zeer gewetensvol zijn woorden kiest, uit de officieele Hollandsche schrijftaal, wier stijfheid in zijn vuisten wordt geplooid en gekneed en verlenigd tot een eigen rhythmisch voldragen zegging, waarmee hij zijn binnenste kan uitspreken lijk hij wenscht.

Dat alles... en toch zal geen rechtgeaarde Vlaming te zien zijn op het feest .. Niet enkel hierom, omdat Cyriel Buysse zijn Vlaamsche volk miskent en verloochent, omdat hij nu weer zijn « Bolleken » die geschiedenis van « l'Alcóól et Flavie » met een ironischen glim- of grimlach aanbiedt aan « zijn landgenooten », onder de insinuatie « hier is uw portret ! »; maar veeleer : omdat onze veelschrijver met hoofdzondige bezetenheid een vuilschrijver is... Al zijn we nog zoo dom en verstompt, toch hebben we nog moreele gezondheid genoeg om te zien en te rieken dat er aan Buysse's machtig talent een kanker vreet, die, bij hem lijk bij Zola eenmaal zijn dood zal wezen. J. P.

MIRAKELFEEST, door LAMBRECHT LAMBRECHTS. — Een Limbursch verhaal. — Jan Boucherij, Antwerpen.

Lambrecht Lambrechts kan vertellen. De dichter van « Heimkeer » kan zijn stevige vleugels samenslaan, en op vaste voeten een wandeling doen, boeiend een praatje houdend voor kinderen en voor dezen die hun gelijken.

« Mirakelfeest » verhaalt van een vrijage, waarin 't meisje haar best doet, maar waarin de jongen niet meewil. En de sukkel blijft zitten.

Hier en daar in 't boekje is er wel iets gewilds, — iets gedwongen naïefs. Lambrechts is met eenvoud nog niet te vreden ; wij kunnen 't op den duur met ons ellebogen tasten.

Zeer lezenswaard is de beschrijving van de Hasseltsche processie op zich zelf. Al had Lambrecht Lambrechts maar dat alleen gegeven, nog zou hij hebben gelijk gehad zijn « Mirakelfeest » op de markt te brengen. L. P.

BINNEN EN BUITEN, door V. NAVEAU.

Buiten dit rijmenboekje in alles poëzie. Daar *binnen* geen zier. L. P.

LANGS WATER EN GROEN, van GEORGE ROOSE. Bij Jules De Meester te Rousselare.

Men kan beweren en bewijzen, dat de schrijver nog heel wat voordeel zou opdoen met beter zijn taal te bestudeeren; men kan ook hier en daar eene zekere slordigheid of lamlendigheid verwijten in den versbouw ; en toch bevalt mij deze bundel.

Ieder vers of ieder stukje brengt mij geene verrassing of bewondering ; maar toch ligt er veel eigenaardigs in het geheel. De dichter leeft in de natuur met teeder-ontvankelijk gemoed. 't Is een jonge schilder, een zoekend-, wordend kunstenaar.

Langs Water en groen is een begin en eene belofte. — Onze moderne poëzie heeft over 't algemeen geen vrede met handeling en verhaal. Het subjectieve werd menigmaal uitsluitend en bekrompen.

Een oud sprookje, fijn opgehaald, of een geestigheid uit de school van Pater Poirters zou tusschenin liever gelezen worden, dan menig afgezongen liedje over de *Zee* en over de *Smart* en over dergelijke nieuwigheden. Als voorbeeld uit dezen bundel noem ik Roodkapje van bl. 63.

Op het einde van deze recensie past er een woord van H. Verriest: « Gij gelooft toch niet, Mijnheer de Pastor, dat het » al groote dichters zijn, die dichten in Vlaanderen? dat het al » nachtegalen zijn?

» Ik antwoordde: Neen, maar in Vlaanderen zijn wij » preusch met de nachtegalen, en beminnen ook de vinken, de » meezekens en tot de musschen toe, als zij snel- en felgebekt » zijn en uit de natuur met eigen verfijnde kunst hun liedje » schuifelen. »

A. V.

DER GRAL, Monatschrift für schöne Literatur. Herausgeber (für den Gralbund): Franz Eichert. I. Jahr, Heft I, (15. Okt. 1909. — Ravensburg, Fr. Alber. Preis pro Jahrgang Mk. 4.

Een prachtige naam voor een katholiek literair tijdschrift!

De Graal! Wien spelen niet bij dit woord de sferische klanken door 't hoofd, die Richard Wagner door het voorspel van zijn « Lohengrin » doet ruischen? Wie komt niet door het wondere geluid van dat « Graalmotief », als uit de hooge goudlichte wolken ons toeklinkend, in een geheel bizondere stemming? Stemming van stom verbazen en verheerlijkt staren, onder den geheimzinnigen invloed van een onbegrijpelijke, bovenaardsche macht? Stemming, niet ongelijk aan de ekstaze van Elsa van Brabant, als zij bij datzelfde motief de komst van den Graalridder, den grooten onbekende, met onwankelbare zekerheid verwacht?

Immers, de meeste minder literarisch opgeleide menschen hebben juist uit Lohengrin, dat prachtstuk voor romantische gemoederen, dat in zijn geheel door die macht als betooverd wordt, den Graal leeren kennen, de voorstelling van den Graal blijven meedragen door 't leven, zóó, dat zij sommige oogenblikken steeds nog verheldert met bovenzinnelijk stralenden glans.

De Graal is iets volstrekt eenigs in de profane literatuur. Geen wonder, dat hij van de heldendagen der vroege middeleeuwen tot heden zijn macht blijft doen gelden, hoe zeer men ook met zijn naam « Unfug getrieben » heeft. Wat heeft hij een menigte klassieke werken in de 12e en 13e eeuw beheerscht; hoe heeft hij Wagners genie tot twee nieuwe, majestueus groote scheppingen bezield: Lohengrin en Parsifal!

De heilige Graal!

Hij is, gij weet het, van hemelschen oorsprong. Hij is ook, volgens de sage, de schaal, waarin Jozef van Arimathea onder het kruis het Bloed van Christus heeft opgevangen. Eenmaal den vromen Titurel ten deel gevallen, werd hij het voorwerp van een bizonderen eeredienst. Op den berg Monsalvat, of

Munsalvaesche bij Wolfram von Eschenbach, werd in overouden tijd (1) een tempel gebouwd, waarin een keur van paladijnen hem diende.

Op het oogenblik der hoogste dramatische spanning (bij Wagner), als Elsa de verboden vraag naar Lohengrin's herkomst heeft gesteld, als de held het geheim gaat onthullen, welks wetenschap beiden voor eeuwig moet scheiden, zingt hij op hemelsch teere muziek, het stralende gelaat ten hooge geheven, van dat wonderland, het voor gewone menschen onbereikbare land van den Graal :

In fernem Land, unnahbar euren Schritten,
Liegt eine Burg, die Monsalvàt genannt :
Ein lichter Tempel stehet dort inmitten,
So kostbar wie auf Erden nichts bekannt :
Drin ein Gefäss von wundertät'gem Segen
Wird dort als höchstes Heiligtum bewacht,
Es ward, dass sein der Menschen reinste pflegen,
Herab von einer Engelschar gebracht ;
Alljährlich naht von Himmel eine Taube,
Um neu zu stärken seine Wunderkraft :
Es heisst der Gral, und selig reinster Glaube
Erteilt durch ihn sich seiner Ritterschaft.

Die woorden, die hier zonder de muziek eigenlijk niet mochten staan, bevangen altijd weer onze ziel met de onuitsprekelijke toovermacht van het geheimzinnige, ongenaakbaar hooge. Voor ons is de Graal, die bij zoo menig dichter iets verschillend was, een symbool.

Symbool van al het hooge en heilige, dat een menschelijk hart van ontroering kan doen trillen. Symbool van bovenaardsche schoonheid en reinheid. Symbool van het Ideaal.

Een heerlijke titel voor een katholiek tijdschrift.

De titel is een program. « Ist nicht der Name, der an der Spitze dieser Zeitschrift steht, das tiefste. das schönste, das nie auszuschöpfende Programm für eine katholische Literaturzeitschrift ? » vraagt de hoofdredakteur in het inleidend artikel « Gralfahrt-Höhenfahrt ! »

Gralfahrt-Höhenfahrt. Nadat de *eerste Tafelronde* van Jozef van Arimathea en de *tweede* van Titurel en Frimutel aan verslapping van tucht en aan wereldschen zin waren te gronde gegaan, werd in Britannië een *derde* gesticht door Merlijn, een zoon van den duivel en de Britsche prinses Demetia. Dat was de *Tafelronde zonder Graal* aan 't hof van koning Artus, terwijl de Graal in Spanje, onbekend waar, door Frimutels zoon Amfortas werd bewaakt. Dit is nu het motief van alle middeleeuwsche Graalsagen : dat de Graalridders in Montsalvat waakten op een waardigen Graalkoning, die daar de Tafelronde zou kunnen hernieuwen, en dat de Britsche Tafelronders, éen voor éen, uittrekken om den Graal te zoeken. Dat was de hoogste taak

1) Driehonderd jaar, van de 2e tot de 5e eeuw, werd er aan gebouwd. Dat is de overgangstijd tusschen Romeinschen en Byzantijnschen bouwstijl. Verkeerd is het dus, den Graaltempel in gotische bouworde te reconstrueeren, gelijk Sulpiz Boisserée deed. (Abhandlungen der Kgl. Bayr. Akademie der Wissenschaften, 1. Bd). Middeleeuwsche vorsten, o. a Lodewijk de Beier en keizer Karel IV hebben getracht, den idealen bouw te verwezenlijken, de eerste te Ettal. de tweede op Karlstein in Boheme. De groote zaal toont ons Wagner in Parsifal.

voor een christelijken ridder. Dat probeeren Merlijn en Lanceloot en Erek en Tristan en Iwein en Gawan. Allen blijft de Graalburg onbereikbaar door hun menigvuldige afdwalingen, door hun « Zug zur Tiefe », waar de Gralfahrt noodzakelijk is Höhenfahrt. De Graal kan alleen in eenvoud en reinheid worden gevonden en dat blijft Parzival, al is het ook na vele omdolingen in het rijk der wereld en der zonde, voorbehouden.

Onmiskenbaar is de « Zug zur Tiefe » het merkteeken onzer hedendaagsche letterkunde. Hoeveel ridders zijn er reeds uitgetrokken, om het Eene, Heilige te vinden ! Gaat er niet door alle letteren een machtige drang naar het Ideaal ? Hier tasten in 't donker, hier worstelen met doornen en draken, hier dwalen op geheel verkeerde wegen. Hier is de weg gevonden, maar de slavenketen der zonde is te zwaar.

Is de tijd gekomen, dat door de Voorzienigheid de Graalvinder verkoren is ?

Vóor eenige jaren werd tegenover de Letterkunde der diepte het tijdschrift Hochland gesteld :

> Hochland, hohen Geister Land.
> Sinn, dem Höchsten zugewandt.

Nu wordt door den Graalbond in 't Zuiden een nieuwe poging gedaan. Gralfahrt-Höhenfahrt.

Moge het hooge streven der vierde Tafelronde vinden en ons brengen het Ideaal :

> Es heisst der Gral, und selig reinster Glaube
> Erteilt durch ihn sich seiner Ritterschaft !

Onder de nieuwe Tafelronders is Richard von Kralik, door eigen gedichten en kritieken en « Kulturstudien » ons sinds lang als Graalridder bekend. Van zijne hand brengt deze eerste aflevering een gedicht *Der Graltempel*, een fragment uit een epos over de geheele Graalsage.

Verder een, vrij summiere, studie over Ibsen.

Andere medewerkers zijn Karl Domanig, Eduard Hlatky, M. Herbert, Lorenz Krapp, J. Weingartner, Enrika von Handel-Mazzetti, Dr W. Kosch, Martin Greif en Franz Eichert.

De eerste aflevering van 48 bladzijden kan uiterlijk de vergelijking met het statige Hochland niet verduren. Daarvoor echter is ook de prijs ongewoon matig. Laten wij de onderneming zóo steunen, dat ze spoedig kan worden uitgebreid !

G. VAN POPPEL.

DIE QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES HL. FRANZ VON ASSISI. — Eine kritische Untersuchung VON WALTER GOETZ, Privatdozenten der Geschichte an der Universität München. — Gotha. Friedrich Andreas Perthes, 1904, in 8°, X, 259.

De buitengewone ontwikkeling der kritiek van de geschiedbronnen van St. Franciscus en den oorsprong zijner instellingen is algemeen bekend. In de laatst verloopen tien jaar maakte zij grooten ophef. Menige brandende twistvraag ontstond, op haar terrein, onder de geleerden aller godsdienstovertuiging. Geen wonder. Belangrijke nieuw-ontdekte oorkonden moesten de aandacht der geschiedvorschers trekken; aan eenen anderen kant is

de moderne franciscaansche questie een zoo verwikkelde doolhof — deels misschien ter oorzake van vooroordeelen en willekeurige hypothesen van sommige franciscanizanten — dat er schier geen uitweg aan te vinden is.

Kalm, met vast ineengrijpend redeneerstelsel zoekt Dr. Goetz een zekerder weg te breken door de krioelende twistvragen, die de critici over 't algemeen in drie scholen verdeelen. De geleerde schrijver draagt zijn werk op aan Paul Sabatier, den grondlegger der huidige franciscaansche critiek. Niettemin wederlegt zijne studie stelselmatig en geordend de bijzonderste meeningen door Sabatier in omloop gebracht. Uit dien hoofde tintelt Goetz' studie van belang Voorvast geene gemakkelijke taak dat kritisch stelsel zoo kunstmatig opgebouwd, steen voor steen af te breken en met vaste hand en helder doorzicht op deszelfs puinen een nieuw te grondvesten. Goetz bezit een schrander verstand, een juist oordeel, gepaard met veelzijdige kennis, onpartijdigheid en onvermoeiden arbeid. Elk kapittel ja soms de onderdeelen van elk hoofdstuk van den *Speculum Perfectionis* en der *Legenda Trium Sociorum* onderzocht hij. Volgt daaruit dat wij den duitschen beredeneerder in al zijne gevoelens bijtreden ? Dit zullen wij zien terwijl wij hem nagaan in zijne bijzonderste stellingen.

De echte onvervalschte doch onvolledige geschiedbron waaruit de figuur van St. Franciscus in weergaloozen glans oprijst, vindt men in zijne werken (opera omnia). Tot hiertoe zagen er drie kritische uitgaven het licht : die der Minderbroeders van Quaracchi, die van Böhmer, en die van P. Ubald d'Alençon. Walter Goetz wijdt het eerste deel van zijn boek (bl. 7-55) aan de critiek der «Opera omnia ». Op St. Franciscus' testament vestigt hij vooral de aandacht en neemt het als uitgangspunt zijner verdere onderzoekingen. De critische methode wettigt ten volle die werkmanier, doch overdrijft hij niet een weinig in de toepassing wanneer hij voor de aloude legenden zoo veel achting vraagt als voor het Testament? In vergelijking met de andere critici dragen Dr. Goetz' onderzoekingen over de « Opera omnia » den stempel der grootste behoudsgezindheid.

Het tweede deel (bl. 56-243) onderzoekt de geschiedkundige waarde der aloude Legenden. Hier staat Goetz gewoonlijk tegenover Sabatier.

De echtheid der Vita 1ª van Thomas a Celano kan niet in twijfel getrokken worden. Het geschilpunt komt geheel en al neêr op de wording der Vita 1ª en de rechtzinnigheid van den opsteller. Van in den beginne der Orde ontstond er twist tusschen de « Zelantes » of beijveraars der strenge armoede en de « Mitigati » of verslapten. De vertegenwoordigers der eersten waren broeder Leo en de vertrouwelijke gezellen van St. Franciscus, die der laatsten broeder Elias. Naar Sabatier's school, zou Thomas a Celano een partijganger zijn geweest van Broeder Elias en zijn aanhang, die schreef onder deszelfs drukking en onder het toezicht van de «Curia Romana» insgelijks vijandig aan het oorspronkelijk ideaal van Franciscus. Zijne Vita 1ª is dan een antwoord op den *Speculum Perfectionis* het evenpartijdig orgaan der « Zelantes ». Dr. Goetz neemt deze stelling niet aan. Hij twijfelt

geen oogenblik aan Celano's volkomen rechtzinnigheid, van partijdigheid kan hij geenszins beschuldigd worden en zijn werk is in 't geheel geen antwoord dat strijd voert tegen de schriften der « Zelantes ». De verandering die de Orde van St. Franciscus onderging tusschen de jaren 1228 (opsteltijdstip der Vita 1ª) en 1247 (wanneer de Vita 2ª voleind werd) legt de schijnbare ommekeer van Celano's zienswijze betrekkelijk dien strijd uit. Daarbij behelsde de Vita 1ª menige onnauwkeurigheid verbeterd en talrijke leemtens aangevuld door de Vita 2ª.

Gereedelijk nemen wij met Dr Goetz aan dat de *Curia Romana Franciscus'* oorspronkelijk ideaal in 't geheel niet zocht te wijzigen, maar dat de afwijking er van moet toegeschreven worden aan de menschelijke zwakheid, over 't algemeen onbekwaam tot zoo verheven volmaaktheid. Wij treden ook zijn gedacht bij over den aard van St. Franciscus' ideaal: het schittert niet in volkomen lichtglans bij het begin der franciscaansche instellingen, maar langzamerhand heeft het zich ontwikkeld. De volledige onpartijdigheid van Thomas a Celano's Vita 1ª blijkt ons evenwel niet zonneklaar. en de bewijsvoering van Sabatier, die de partijdigheid beweert, schijnt ons niet bevredigend wederlegd.

De schrijver bestudeert vervolgens de Vita 2ª (bl. 88-90) en zijne verhoudinging met de *Legenda Trium Sociorum* (bl. 91-140). Deze laatste is heel waarschijnlijk een opstel dagteekenend uit het einde der XIII^de^ eeuw, en de beroemde inleidingsbrief of voorwoord, door Sabatier genoemd : *chef-d'œuvre de malicieuse bonhomie à l'adresse des biographes officiels du Saint* is volgens Goetz apocrief. Tusschen de *Legenda Trium Sociorum* en den *Anonymus Perusinus* (bl. 140-147) bestaat er een innig verband.

Eene diepontledende studie wijdt Goetz toe aan den *Speculum Perfectionis* (1) (bl. 147-221) door verscheidene critici aanzien als de hoeksteen der franciscaansche geschiedenis. Hij verwerpt Sabatier's opsteldatum (1227) en bewijst dat de *Speculum Perfectionis* een samenstel is (compilatio) voltooid in 1318. Broeder Leo is er derhalve den opsteller niet van, maar hij werd ten minste gedeeltelijk getrokken uit de getuigenissen en schriften van Broeder Leo en de eerste gezellen des Poverello's. Hierop is zijne echte geschiedwaarde gegrondvest. Volgens Goetz staan er 50 hoofdstukken in over wier ouderdom niets kan beslist worden. Drie en veertig behelzen deels aloude overleveringen maar die eene overwerking ondergingen; hoogstens 32 hoofdstukken behelzen echte authentieke overlevering; van 10 slechts (Ib. 4-18-24-25-27-28-29-64-92-105) kan met zekerheid bewezen worden dat zij ouder zijn dan de Vita 2ª van Thomas a Celano (1247). Voor sommige kapittels (81-86-88) zou de opsteller de Vita 2ª onder het oog gehad hebben. en van hoofdstuk 83 en 108 vindt men sporen in de Vita 1ª.

Hoewel uit de pen der « Zelantes » gevloeid draagt hij toch uitsluitelijk den stempel niet eener « Spiritualenstrekking » maar

(1) Eene vlaamsche gedeeltelijke vertaling van dit werk, getrokken uit het Handschrift der Mindersbroeders bibliotheek van Antwerpen, zag het licht onder den titel van : *Alde Legenden* dank zij de ijverige zorg van P. Stephanus Schoutens. Drukkerij : A. Bruyninckx-Noé, Pelgrimstraat, Antwerpen, 1904.

werd verzameld om aloude afschilderingen uit de vergetelheid te trekken of uit het gevaar van verloren gaan te redden.

Wij zouden moeielijk in al die gevoelens van Goetz kunnen deelen. Dat het een verzamelwerk is, niet opgesteld door Broeder Leo, dat in zijn geheel niet opklimt tot 1227, en geen partijorgaan: goed; doch de *Speculum Perfectionis* geeft eene zoo fijngevoelige, zoo trouwe afteekening van de minste zielsgevoelens, het lichaamslijden en de zielesmart van Franciscus dat men schier overal de getuigenis der intieme gezellen doorstralen ziet. Veel oorspronkelijker weerspiegelt hij den verheven-eenvoud, de kinderlijke naiviteit met in een woord het echt franciscaansch leven, dan de geleerde redekunde, de letterkundige opschik, de afgeronde zinbouw en onbepaalde zinnen van Thomas a Celano.

De schrijver keert, vooraleer tot den *Tractatus de Miraculis* over te gaan, terug tot de waarde als geschiedbron van de Vita 2ª (bl. 221-235). Hij stelt het oorsprong tijdstip vast (tusschen 1244 en 47) merkt op dat Thomas a Celano veel puttede bij de Vertrouwde gezellen en dat de waarde die den *Speculum Perfectionis* moet toegekend worden, een nieuwe steun is, die tegelijkertijd als Franciscus' Testament, de echte waarheid der Vita 2ª waarborgt.

Het kan niet met volle zekerheid bevestigd worden dat Thomas a Celano de schrijver is van den *Tractatus de Miraculis*; toch is dat allerwaarschijnlijkst. De inhoud is zoo belangrijk niet dat dit eene hoofdvraag worden kan. Het is toch maar een samenweefsel van wonderen.

Kort en bondig bespreekt Goetz de *Vita Sanctæ Claræ*. (1) Thomas a Celano heeft het ook wellicht gemaakt; dit getuigt vooral de innerlijke critiek. De meening des schrijvers uitgedrukt als volgt: « Der Wert der Vita S. Claræ für die Geschichte des h. Franz is nicht sehr gross; immerhin enthält sie mehrere Beiträge für die man dankbar sein muss » botst ons een weinig tegen den kop. Stap voor stap den invloed na te speuren die deze twee ridderlijke zielen op de vorming van elkanders heiligheid uitoefenden, op zedelijk en maatschappelijk gebied de gevolgen te zien krijgen, aan beider onafscheidbaar werk ontsproten, is, mij dunkt, geene geringe bijdrage aan St. Franciscus' geschiedenis. Van hen toch ging heel de franciscaansche beweging uit. Franciscus' en Clara's hart klopten gansch eenstemmig, hunne zending greep zoo vast ineen, dat men hier met meer reden als Dante van Franciscus en Dominicus zou kunnen zeggen:

Dell' nn diro, perroche d'amendue
Si dice, l'un pregiando, qualch' uom prende,
Perche ad un fine fur l'opere sue.

Ja spijtig zeggen we met Sabatier dat St. Franciscus' en Sinte Clara's onderlinge betrekkingen ons niet nauwkeuriger bekend zijn.

(1) Dit leven van Sinte Clara werd ook door P. Stephanus Schoutens, uit een Incunabel, berustend in 't klooster van Antwerpen in 't licht gegeven. Hij vergeleek dat incunabel met een handschrift ook behoorend tot de Minderbroeders bibliotheek van Antwerpen. Dit handschrift, waarvan de weerga tot hiertoe niet bekend is, behelst eene breedvoeriger ontwikkeling van den wiegedruk. — *Leghende der Glorioser Maghed Sinte Clara* — bij Van Hoof-Roelants, Hoogstraten.

Dr. Goetz sluit zijn werk met eene studie over de *Legenda Major van St. Bonaventura*, (1) door het kapittel van Parijs (1266) officieel als de eenig echte opgedrongen, met het gebod van al de anderen zoo buiten als binnen de orde te vernietigen. Hij deelt de meening van meest al de *Critici Faloci-Pulignani* uitgezonderd — dat « het bevredigingsdoel van St. Bonaventura lofwaardig is, maar dat zijn stilzwijgen over al wat twistvraag kon blijven, voor de geschiedenis moet betreurd worden. »

Met Goetz' « Quellen zur Geschichte » is zeker het laatste woord over de Franciscaansche geschiedbronnen niet uitgesproken. Veel zal echter het diep-geleerd boek bijdragen tot opheldering dier duistere vraagstukken en wij heeten het derhalve hartelijk welkom. FR. STANISLAS, O. M.

X

PROEVEN VAN LETTERKUNDIGE ONTLEDINGEN VAN NEDERLANDSCHE LEESSTUKKEN, J. GEURTS. — Tweede deel. Hasselt. St. Quintinus-Drukkerij, 1906. Uitgave der St. Lambrechtsgilde van Limburg. VIII. 456 blz. fr. 5.00.

Op een jaar tijd is de kunstzin van den E. H. Geurts veel verfijnd. Uit dit tweede deel blijkt het dat hij duidelijker de visie van de schrijvers ziet en dat hij inniger hun ontroering meevoelt.

De meeste beoordeelingen in dezen tweeden bundel zijn geen proeven meer.

Dat bemerken we al dadelijk aan de keus van uitgelegde stukken: hier geen kleur- en geurlooze bloempjes die, uitgedroogd in alle bloemlezingen, bewaard liggen, maar sappige vruchten van den nederlandschen kunstboom.

Ditmaal gaat de schrijver niet zoo dikwijls de droog-krakende trap op van de Herbartsche *formale Stufen*, waarop dr Tack hem voorgegaan was.

Er spreekt uit dit boek een angstvalliger trachten om den omtrek van beelden en gedachten met grovere lijn te verduidelijken vóór den blik der jonge studenten, en om de gevoelens krachtiger te doen uitwerken op hun weeke harten.

't Nut van de letterkundige ontledingen zal wel niet zijn dat men uit elken stndent een kunstschrijver vormt, maar dat men al de studenten leert hun eigen esthetisch gevoel — dat toch in mindere of meerdere mate in ieder mensch ligt — in samenklank te brengen met de dichterlijkheid van grootere kunstenaars.

Daarom zien we met genoegen dat de E. H. Geurts de studenten in onmiddellijke aanraking brengt met het warme woord van den schrijver en met de gedachte die er uit opleeft.

Meer dan in het eerste deel is hier afwisseling in de besprekingen. 't Is niet voortdurend de eentonige en op den duur vervelende gang van de « Verklaringen » van dr Tack: voorbereiding, bewerking (voorlezing, verdeeling, onderwerp, bespreking (waarheid, zedelijkheid, schoonheid) verwerking, schrijver.

Nu eens wordt hier meer in 't bizonder onderzocht de vinding en de wording van het stuk, de gang, de samenhang van de

(1) De Middelnederlandsche vertaling gaf P. Stephanus Schoutens ook uit bij: De Seyn-Verhougstraete, te Aalst, 1903.

gedachten en gevoelens, — dan of een verhaal belangwekkend is en waarom, wat de rol en het karakter is van de personages, — dan weer of de taal kunstig is en expressieve en evokatieve kracht heeft, verder in hoever dit stuk beter of slechter is dan een ander waarin de schrijver hetzelfde of een gelijkend onderwerp behandelt.

Het meest valt nog te loven de beoordeeling van de schrijvers, die in haar bondigheid van een paar bladzijden het noodzakelijke zegt en daarbij persoonlijk en uitstekend is. Geurts heeft een juisten kijk op de waarde en de hoedanigheid van de meeste moderne schrijvers, en — om één enkel voorbeeld aan te halen tot staving van deze bewering — zoo beschouwt hij Cæsar Gezelle meer als een plastisch teekenaar dan als een lyrisch dichter.

Deze lof is gemeend en in geen zin overdreven.

Zeer weinig zou aan deze ontledingen af te keuren zijn. Laten we op kleinigheden niet vitten en blij zijn een uitstekenden dienst te kunnen bewijzen aan de talrijke leeraars-lezers van de *Dietsche Warande*, door hun ten warmste aan te bevelen dit uitmuntend werk, dat hun wel niet veel meer zal leeren dan ze zelf weten of vinden konden, maar dat hun veel, zeer veel lastigen arbeid sparen zal bij het voorbereiden. L. v. P.

SYNCHRONISTISCH OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS DER BEIDE LAATSTE EEUWEN door Dr G. Slothouwer. — P. Noordhoff, Groningen 1906. 164 bl. prijs fl. 1.25.

In het « Voorbericht » zegt de schrijver dat hij in 't belang van zijne lessen overgegaan is tot de uitgave van het dictaat, dat als grondslag diende voor zijn onderwijs.

't Boek begint met een overzicht van Europa na den vrede van Utrecht en gaat tot deze allerlaatste tijden, zelfs de scheiding van Noorwegen en Zweden, in 1905, wordt vermeld. Twee eeuwen geschiedenis op 164 bladz., dus kort, zeer kort, en toch kan het boek dienst bewijzen aan de leeraars in de hoogere klassen onzer middelbare onderwijsgestichten. De schrijver heeft gelijk wanneer hij in zijn voorbericht zegt : « De synchronistische behandeling is eenigszins moeilijk, ik zal het niet ontkennen, maar ze boeit jongelui met een beetje inzicht veel meer, gelijk mij gebleken is, dan een ander manier. »

Bijzonder de manier van voorstellen staat ons aan ; op den inhoud is nog al af te dingen waar het Katholicisme of de Jezuïeten in 't spel zijn. E. Vl.

SCHETSEN UIT DE DIERENWERELD (*Over de Vogels*) door Kanunnik J. B. Martens. — A. Siffer. Gent 1906.

Dit deugdelijk boekwerk is het laatste van den diep betreurden Kanunnik Martens, die als schrijver, zoo goed en gunstig bekend staat bij alle Vlamingen, die geern lezen en leeren. 't Werd geschreven, toen de lichaamskrachten van dien vromen, Vlaamschen priester reeds begaven, maar alwie 't leest zal getuigen, dat zijn geest wonder scherp en schrander bleef, tot het einde toe. Alle werken, die ooit uit de pen van Kan.

Martens vloeiden, lazen wij altijd even gretig, ook het laatste; daarin immers vindt men dezelfde keurige taal, dezelfde eigenaardigheid in 't opvatten, en luimigheid in 't voorstellen der gedachten, dezelfde wetenschappelijke vaardigheid, die altijd den schrijver kenmerkten, en hem de genegenheid en bewondering zijner talrijke lezers verwierven.

Te schrijven over droge wetenschap, en toch de lezing aantrekkelijk te maken, is geen gemakkelijk zaakje; maar Kan. Martens had daartoe een bijzondere kneep: ten bewijze, 't geen hij zoo kundig en toch eenvoudig schreef over stoomtuigen, water en vuur, licht en duisternis, electriciteit en magnetism, sterrenkunde en andere, soms ingewikkelde vraagstukken van natuurkundige wetenschap; zoo gelukte 't hem menige nuttige en grondige kennis te doen doordringen, tot bij ons Vlaamsche volk.

In dit opzicht is het werk «Over de Vogels» niet het minst verdienstelijk. Nopens de vogels, die, vrij en blij, de lucht doorvaren, trippelen over land en weide, zwemmen en spelen in 't water, huizen in bosschen en duinen, fluiten in tuin en gaard, bestaat menig verkeerd denkbeeld, soms, diepe onwetendheid. Wie ze van dichterbij wil leeren kennen, leze 't werk van Kan. Martens.

Met zijne bekende ervarenheid, spreekt hij, in een eerste deel, over 't gene aan alle vogels eigen is: over de plaats, die hun toekomt in de algemeene rangschikking der dieren, over gevederte en vlucht, hun zwerven en trekken, de ontwikkeling hunner zintuigen, hunne nesten en eieren enz. Alles is klaar en flink uiteengezet.

Verder worden de verschillige vogelstammen in oogschouw genomen. Roovers en klimmers, zangers, hoenders en duiven, zwemmers en loopers staan, ordelijk gerangschikt, beschreven, met hun uiterlijk voorkomen en innerlijken aard, hunne voedings- en levenswijze, hunne gaven en fouten, hun doen en laten, hun nuttig of schadelijk zijn.

De taal, soms streng wetenschappelijk, wordt, hier en daar, dichterlijk of luimig, soms echt verheven; niet zelden weet de geleerde schrijver, vaderlijk zooals hij was, een wijzen raad aan zijne lezers te geven; maar 't gene de lezing van dit puik volkswerk, vooral aangenaam maakt, zijn de persoonlijke waarnemingen, de schoone vertellingen en boeiende verhalen, waarmede het doorweven is.

Als men dit allerlaatste boek van Kan. Martens gelezen heeft, zegt men met treurnis: Hoe spijtig dat hij voor goed verdwenen is, de brave en knappe Vlaamsche priester, die, zooals 't op 't marmer van zijn grafzerk gebeiteld staat:

DOOR WOORD EN SCHRIFT
GODS HEERLIJKHEID IN DE SCHEPPING
BEWONDEREN DEED EN BEMINNEN.

J. I.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

◆ ONZE KUNST, Januari-Februari 1907. — Met nieuwjaar werd *Onze Kunst* aanzienlijk uitgebreid. De eerste twee afleveringen, welke vóór ons liggen, geven blijk van een nieuwen, tot nu toe ongekenden bloei van het tijdschrift. Uit den rijken inhoud vermelden we als zijnde van bijzonder belang voor onze lezers : een uitgebreide studie over de *Zeven deugden van Johannes van Eyck* [nieuwe betiteling van de z.g. Gravenbeeldjes in het Museum te Amsterdam], met een hoofdstuk over van Eyck's mystiek (F. Schmidt-Degener) ; een opstel over *Den Ouden en den Jongen Joost van Cleve* (A. J. Wauters) ; een artikel over *Paulus Potter* (Jhr Jan Six), en verschillende bijdragen over ambachts- en nijverheidskunst. — Het alles overvloedig opgeluisterd met uitstekende afbeeldingen, zooals wij dit in *Onze Kunst* gewoon zijn.

◆ VLAANDEREN, Januari 1907. — *Johan Doxa, Gothieker* (H. Teirlinck) : Weer iets heel goeds. — *Trots* en *Bekoring* (Arn. Sauwen). — *De oude Fuksia* (F Toussaint). — *Flandria illustrata :* De Landing (Om. K. De Laey) : 't Is wel hij, van 't eerste vers al. — *Herinneringen aan Leiden* (J. Fassotte). — *Leven en Kunst, Sociaal overzicht* : Over E. Vliebergh's « Landelijke Bevolking der Kempen gedurende de 19e eeuw ». — *Volkskunde* (A. De Cock).

◆ JONG DIETSCHLAND, Kerstnummer 1906. — De *Engelsche dichteres Mrs Browning* (N. Van Hove) : een gewetensvolle bijdrage over deze geniale kunstenares, meer in 't bijzonder over haar meesterstuk : *Aurora Leigh.* — *Bliksem* (G. Hermans) : Wat een beeldenpracht weerom in die enkele verzen ! — *Talium est enim regnum cœlorum* (G. Verborght) : een lief gedichtje. — *De Kerk-zangen der mis* (A. Vervorst) : hun geschiedenis en hun kunstwaarde. — *Herfstlied* (M. Van Winckel), *Herfst* (J. Muls) : beide echt gevœlde najaars-indrukken. — *Kermis-Maandag* (Stijn Streuvels) : half-uitgewerkte schets. — *Winterstilte* (H. Broeckaert), *Maagdelijkheid* (Al. Walgrave) : Walgrave is wel degelijk een dichter-bij-Gods-gratie. — *Toonkunst.* — *Boekennieuws.*

◆ STUDIËN, LXVII afl. — *Le Sage ten Broek*, vader der katholieke pers in Nederland (Allard). — *De Bestraffing der Ketters*, tot de invoering der Bisschoppelijke Inquisitie (Wilde). — *De Zinnelijke waarneming in de Poëzie.* (Slot) In hoever de waarneming des dichters invloed kan hebben op de voorstelling van een beschreven of verhaald tafereel en wat er in dit opzicht van den kant des lezers gevorderd wordt om zich van dat tafereel eene voorstelling te kunnen vormen. Zeer belangrijk artikel van (P. Zeegers). — *Wederlegging van het Kantisme.* Nog altijd de pennetwist tusschen Dr Sentroul en (P. Regout).

◆ DE GIDS. Januari 1907. — *Tegenover het Mysterie*, tooneelspel in 3 bedrijven (M. Emants). — *Verzen* (H. Lapidoth-Swarth). — *Heldensage en mythologie* (R. C. Boer). — *De Rassenkwestie* (S. Steinmetz). — *Dichter-silhouetten* : Emile Verhaeren (Van Hamel(. — *Buitenlandsche letterkunde*, Léon Frapié, La Proscrite ; Eugène Monfort, La Turque.

⊸ XXe EEUW. Januari 1907. — *Em. Verhaeren* (dr Jul. De Boer). Men weet dat Em. Verhaeren dit jaar een reeks lezingen in Holland zal houden. — *De Heilige Tocht;* vervolg (Ar. Prins). — *Wat de crimineele anthropologie ons leert* (Dr Aletrino). — *Kleine Liederen* (van Moerkerken, pr.) — *Uit het Dagboek van een Hypochonder* (J. Everts, jr.). — *Nederlandsche Letterkunde van den tegenwoordigen tijd* (L. Van Deyssel) : zeer diepgaande kritiek. — *Staatkundige kroniek* (Marchant).

⊸ DE NIEUWE GIDS, Jan. 1907. — *Heeft Gezelle dertig jaar gezwegen?* (Jan van Nijlen). Wel neen, Mijnheer : Gezelle heeft binnen dien tijd in Vleeschouwer's Reinaert De Vos « Spoker » gespeeld; hij schreef zijn *Rond den Heerd* vol; en zijn *Loquela.* Hij stichtte de Vlaamsche folklore. Hij gaf in 1878 zijn *Liederen, eerdichten en reliqua*, en even daarna zijn *Driemaal XXXIII Kleengedichtjes.* Hij zette jaarlijks zijn kostelijken *Duikalmanak* inéén. In 1886 bracht hij ons zijn meesterlijke vertaling van Longfellow's *Hiawatha* .... Wel neen, binst die dertig jaar heeft Gezelle gedurig gedicht en gedacht en geschreven. — *Liefde* (Willem Kloos). — *Gedichten* (S. G. Reddingius-van Harlingen). — *Droef-Leven* (Jul. Schürmann). — *Tooneel-kroniek* (Fr. Mijnssen). — *Literaire kroniek* (W. Kloos).

⊸ DE SPECTATOR. N^rs van Januari 1, 2, 3, 4. — *De Les uit Duitschland.* — *Dupont's nieuwste gravure* (J. Kalff, jr). — *Maurits H. van Lee* (D. A. van Waalwijck). — *Emile Verhaeren* (Edw. B. Koster). — *Het Ontwerp-wet op de Arbeidersovereenkomst,* — *Hegeliana* (G. Bolland). — *Carel van Mander* (Dr A. S. Kok).

⊸ FÉDÉRATION ARTISTIQUE. — N° 8. *De verzonken klok*, drama van Hauptmann-Zöllner. – *Le Sillon* (Ed. De Taeye.

N° 9. *L'Idée en Architecture* (E. Baes). « Cette idée n'est pas seulement la suggestion de l'harmonie qui enjoint de viser à l'ensemble. C'est une image psychique, un symbole. » – *Le Concert Ysaye* (R. U.) « Le public bruxellois, toujours gobeur, ignorant et snob, a étalé dans toute leur splendeur ces qualités éminentes qui font se pâmer de rire tout étranger connaisseur assistant à certains de nos concerts, où la claque est conduite par quelques épileptiques des deux sexes. »

N° 10. *La Libre Esthétique « en province »* (Fert). — « Les œuvres modernes, en tant qu'expression, ne seront pas cotées bien haut par nos successeurs ». — *L'idée de R. Wagner* (Boelens).

N° 11. *La Peinture littéraire* (E. Baes). — *Propos de musique* (C. Krebs). — « En entendant la 2e symph. de Vincent d'Indy, on entend pendant près d'une heure des *sons* et pas une minute de la musique. On reçoit l'effrayante impression d'avoir devant soi un homme qui n'a pas la moindre chose à dire, mais qui est obsédé par la conviction, qu'il est forcé de parler à tout prix, et qui se met à dire sans cesse des mots, des mots — rien que des mots !

N° 12. *La Villa de Masère* (J. Schmalzigaug).

N° 13-15. † *Alphonse Van Ryn.* — *De la Confusion dans la musique* (F. Draeseke). « Dans la composition actuelle, la langue du sentiment est fortement endiguée. Le froid bon-sens et l'indifférence répondent si bien à l'esprit de notre temps qu'il n'y a pas lieu de s'étonner de cette pauvreté de sentiment. C'est bien plutôt *le manque de tout principe d'Art* qui pourrait nous inspirer de l'étonnement ».

N° 16-17. † *Th. Verstraete* (Ed. De Taeye). *L'Estampe* (M. Mandon). *Le sens des couleurs* (E. Baes).

REVUE DES DEUX MONDES, 1 Januari 1907.— *Ferdin. Brunetière* (Eug. Melchior de Vogüé) : Bravo voor die schitterende bladzijden, met daaronder zoo'n warme golving van vriendschapsgevoel ! — *L'Ombre s'étend sur la montagne* : 2° p. (Ed. Rod). — *Le Cahier rouge de Benjamin Constant* : Over zijn jonge jaren, en zijn geest van spotternij. — *A propos d'un mot latin. II. Comment les Romains ont comme l'Humanité* (J. Boissier) : De « humanitas » was een gevoelen van liefde voor den mensch in 't algemeen, strijdig met de eigenlijke vaderlandsliefde.— *Les riches depuis sept cents ans* : Médecins et Chirurgiens. (F. d'Avenel). — *Madagascar* : Les Regions et les Races (Marius et Leblond). — *Le Martyre d'un poète* : Nicolas Lenau et Sophie Löwenthal (Bossert).

15 Januari 1907. — *Le Cahier rouge de Benjamin Constant. — Honneur militaire. Lettres écrites pendant la guerre d'Italie et la Campagne de Cochinchine. — L'Ombre s'étend sur la montagne*, 3° partie (Ed. Rod). — *Un Historien belge* : *M. G. Kurth* (G. Goyau) : Al de vereerders van onzen grooten geschiedschrijver zullen gretig naar dit artikel grijpen en er zeer tevreden over wezen. — *Poésies* (André Theuriet). — *La Crise Sardinière* (Ch. le Goffic). — *Revue littéraire* : Fontenelle (R. Doumic).— *Un nouveau recueil de lettres de R. Wagner* (T. de Wyzewa).

LA REVUE, 1 Jan. 1907. — *Lettres inédites* (Sainte-Beuve) : 't Zijn z'n brieven aan Edmond Scherer. — *Comment on empoisonne la France* (P. Hubault) : Eigenlijk wat bucht de Franschen eten en drinken. — *L'Escrime* (Sully Prudhomme). — *Les Forces naturelles inconnues* (C. Flammarion) : zijn causerie over spiritisme. — *E. Renan* (souvenirs inédits) (E. Ledrani) : Over zijn jeugd en de oorzaken van zijn afvalligheid. — *Contre le Sort* (J. H. Rosny). — *La Création de la vie* (G. Bonnier) : Over de zoo geruchtmakende proefnemingen van Gustave Leduc. — *Un bon livre sur Voltaire* (E. Faguet), namelijk van Gustave Lanson. — *L'Exubérance de la population chinoise* (Ly-Bhas-Pée). — *Les Prisonniers politiques russes* Véra Starkoff). — *Le Mouvement littéraire en Angleterre* (Ch. Simond). — *Le Mouvement Dramatique* (Gab. Trarieux).

15 Januari 1907. — *La Corruption politique et administrative en Allemagne* (E. Rezbel) : Hammerstein, Puttkammer, Potbielski-Tippelskirch en wat al meer. — *Mon Testament philosophique* (Sully Prudhomme) : nogal eigenaardig maar ver van een groot denker. — *Les forces naturelles inconnues* VI (Cam. Flammarion). — *La Tragédie du Congo* (E. De Morel) : Als we den naam van den schrijver zien, weten we genoeg. — *Emile Zola romantique* (G. Pellissier) : « Non pas seulement dans ses œuvres d'artiste ; il l'est aussi dans sa conception de l'art et jusque dans sa théorie du roman expérimental. » Wablief ? — *La Ligue des Acheteurs* (Mme Moll-Weiss.) *Contre le Sort* (J. H. Rosny).

ETUDES, 5 December. — *Réponse* au rapport de M. Charlet sur les écoles françaises d'Orient (H. Gressien). — *La science sismologique* (B. Berloty) ; Derde artikel, ditmaal over de toepassingen dier wetenschap. — *Pour l'Index* (M. de la Taille) : Godsdienstleerige studie op « Il Santo ». — *L'élection episcopale et les chapitres cathédraux au XIII° siècle* (J. Doizé). — *Saint François-Xavier* d'après un manuscrit inédit du P. Auger (F. Fournier).—

L'attitude des Catholiques en face de la violence légale : Weerstand geen opstand ! Theologische studie. — In den *Bulletin littéraire* eene ontleding van C. Mendès' « Sainte Thérèse ».

20 December. — *Newman considéré comme maître* (L. de Grandmaison : Tot hoever Newman als gids der moderne Katholieken mag gevolgd. — *Le Kulturkampf et le chancelier de Fer* (P. Bernard) 6e artikel. — *Le Procès du Ritualisme* (J. Boubée) 1e artikel : La commission d'enquête. — *L'Histoire primitive dans la genèse* (J. Brucker). — *Cultes, mythes et religions* (A. d'Alès). - *Un livre de combat* (J. Adam) ; Over de Mun's boek : Contre la séparation.

LE CORRESPONDANT, 10 Jan. 1907. — *Le Duc de Richelieu :* IV Dans l'armée russe ; voyage à Paris ; retour en Russie (d'Audiffret-Vasquier). — *Le Contrat collectif de Travail* (A. Gigot). — *José-Maria de Heredia* : Son œuvre poétique ; een technisch meester, arm aan verbeelding (E. Langevin). — *L'Ecrasement*, roman II (Ch. Foleij). — *Jeux de cartes, de courses, de bourse* : Le Jeu peut-il être une « affaire » ? (G. Jollivet). — *Scènes de la vie javanaise* (F. De Meyier). — *L'Armée et l'Obéissance* (E. Lamy). — *Le Ministre et les étoiles* (J. Germain-Lacour), een klinkend klinkdicht aan Viviani. — *Revue des Sciences* (H. De Parville).

25 Janvier 1907. — *La Crise russe* : La question des étudiants (Ed. Blanc). — *Du Respect de la loi et de l'Obéissance passive* (J. Cauvière). — *La crise de la morale*, uiteenzettingen der ideeën van Maurice Barrès (G. Cazals). — *Le Crepuscule du Luthéranisme* (***). *L'Ecrasement*, roman III (Ch. Foleij). — *Le Musée du Louvre* : stoffelijke inrichting (L. Vaillat). — *Sur la Corniche cantabrique* : Guipuzcoa et Biscaye (de Bouillas). — *Poésies* : Actes de foi (J. B. Vignal). *Les Œuvres et les Hommes* (Ed. Trogan . — *Chronique politique* (A. Boucher).

DEUTSCHE RUNDSCHAU. Jan. 1907. — *Novellenstoffe*. (M. von Ebner-Eschenbach). — *Berthold Auerbachs erste Schwarzwälder Dorfgeschichten* (A. Bettelheim). — *Jos. von Radowitz u. Leopold von Gerlach* (H. v. Petersdorff). — *Zu Wasser* (Marie von Bunsen). — *Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche* (von Vaya u. zu Luskod). — *Jonica* (M. Sadoveanus). — *Der Kongress zum Schutze des geistigen Eigentums in Bukarest vom 21. bis zum 27 Sept. 1906* (von Egloffstein).

DAS LITERARISCHE ECHO, 1 Jan. 1907. *Wir und Shakespeare* (K. W. Goldschmidt): een peutering aan Shakespeare's voetstuk. — *Ein Feldzugsbericht* (L. Berg) : 't Is niet uit het *Literarische Echo* dat Frenssen zijn beste getuigschriften haalt; en allerminst dezen keer met zijn *Peter Moors Fahrt nach Südwest*. — *Faust-Dramaturgen* (Gerd. Gregori). — *Frauenbücher* (E du Bois-Reymond. E. Lange). — *Sören Kierkegaard* (R. Wörner), over den Deenschen dweper-wijsgeer. — *Echo der Zeitungen* : Ganghofer, Brunetière, W. Calé. — *Echo der Zeitschriften*. — Een Fransche, een Russische, een Italiaansche brief. — *Echo der Bühnen*.

15 Jan. 1907. — *Die Kunst der Nachdichters* (O. Hauser) of, minder pretentieus, de kunst van vertalen. — *Arthur Schnitzler* (K. H. Strobl) : weeral een van de kliek. Hooge lof dus. Hij wordt getypeerd als « leichtsinniger Melancholiker ». Mediteer daarover een uurtje ! — *Neues aus und über Japan* (A. Ubell) daar ook doen de dichters mee aan Europeesch modernisme. *Von der Waterkant* (W. Lobsien) : jongste Platduitsche novellen. *Echo*

der Zeitungen, Echo der Zeitschriften ; Engelsche en Amerikaansche brief.

STIMMEN AUS MARIA-LAACH. 1 Januari 1907. — *Hohenlohe als Ankläger des Jesuitenordens* (O. Pfülf S. J.). — *Das christlich-soziale System der Volkswirtschaft I* (H. Pesch, S. J.). — *Das heidnische Mysterienwesen und die Hellenisierung des Christentums. I.* (J. Blötzer S. J.) — *Die Volkszahl deutscher Städte im Mittelalter* (H. A. Krose S. J.). — *Die italienische Ritterdichtung bis auf Pulcis Morgante* (A. Baumgartner S. J.).— *Rezensionem — Empfehlenswerte Schriften — Miszellen.*

CONTEMPORARY REVIEW. Jan. 1907.— *The Question of the Lords.* (L. T. Hobhause). — *No footpath* (Pedder). — *The newest Journalism.* (Cave), een erbarmelijk ding, de hedendaagsche Engelsche en Amerikaansche pers : één jacht naar *booms*. — *Christian Missions and the Civil Power in China* (Maclagan). - *Santa Sophia* (M. Philips). — *The Growth of modern Ideas on animals* (M. Cesaresco) : Een verdediging van 't levensrecht der dieren. — *Peasant insurrections*, 1381 a. 1525 (R. Heath). — *Manet and Monet* (A. P. Nicholson) : worden bij de reeks der groote klassieke schilders gevoegd.

OMROEPER

KAN. J. MUYLDERMANS, ons gewaardeerd Redactielid, werd uitgeroepen tot *Doctor honoris causa* van de Leuvensche Hoogeschool. Goedheil aan den verdienstelijken Vlaming en opvoedkundige !

LIEDERENPRIJSKAMP. — Wij deelen hieronder den uitslag mede van den liederenprijskamp door de maandelijksche uitgave *Liederen voor ons volk* uitgeschreven.

De volgende liederen werden met algemeenheid van stemmen bekroond door de jury, bestaande uit de heeren Edward Keurvels, Karel Mestdagh, Lod. Mortelmans, Flor. Van Duyse, Em. Wambach.

(De namen der bekroonden zijn in alphabetische orde vermeld).

Twee eerste prijzen van 100 fr. : Jesu allerliefste kind, door Lod. De Vocht, Antwerpen, (gedicht van Guido Gezelle); Volkslied, door Jos. Van Hoof, Antwerpen, (gedicht van Jan Van Nylen).

Drie tweede prijzen van 75 fr. : Klein Lied, door Ferd. Grimbers, Antwerpen ; Er kwam..., door Jos. Van Hoof, Antwerpen, (gedicht van Jan Van Nylen) ; Minneliedeken door Karel Weymans, Antwerpen.

Drie derde prijzen van 50 fr. : Drinckliedeken, door Jef Bourgo, Antwerpen, (gedicht van Dautzenberg) ; Kuipersliedje, door W. De Latin, Borgerhout, (gedicht van Dautzenberg ; Van

't Spinsterken, door Cesar Hinderdael, Temsche, (gedicht van Karel Casteels.

Drie premiën van 25 fr.: Wat zal ik u geven, door Karel Candael, Antwerpen, (gedicht van Frans Liekens; Er woonden, door Jozef Van Baelen, (gedicht van Louise Stratenus); Avondlied, door Hendrik Van den Abeele, Brugge, (gedicht van K. Quaedvlieg).

Deze liederen zullen beurtelings verschijnen in de uitgave *Liederen voor ons Volk*, welke slechts 2 frs. per jaar kost voor Antwerpen en 2.50 fr. buiten Antwerpen (binnenland). Men schrijft in bij De Vlaamsche Muziekhandel, St. Jacobsmarkt 12, Antwerpen.

ALLE VLAMINGEN zullen groot voordeel halen en hooge genieting uit de lezing van Dr Frans Van Cauwelaert's Congresbijdragen voor het Davidfonds-feest, 1906, te Lier. Ze zijn afzonderlijk verschenen bij Callewaert-De Meulenaere, te Yperen. De eene is 't verslag over de « Inrichting der Katholieke-Vlaamsche Strijdkrachten » en de andere is zijn meesterlijke redevoering over ons gebrekkig Vlaamsch Onderwijs.

INGEKOMEN BOEKEN :

Dr Fr. Meeus : *Menschenkunde, IV. De Misdadiger en de Omgeving.* nr 91 der *Verhandelingen van de Kath. Vl. Hoogeschooluitbreiding.*

Vladimir Korolenko : *Schetsen en Vertellingen uit het Russisch* vertaald door *Annie De Graaff.* — G. Schreuders, Amsterdam. Wereldbibliotheek.

Gerhart Hauptmann : *De verdronken Klok*, vertaald door, en met een inleiding van *Mr Isidore Hen.* — G. Schreuders, Amsterdam. Wereldbibliotheek.

H. Teirlinck : *Zon*, Verzamelde beschrijvingen — *C. A. J. Van Dishoeck*, Bussum, 1906.

Aug. Vermeylen : *De Wandelende Jood.* — *C. A. J. Van Dishoeck*, Bussum, 1906.

Frans Erens : *Literaire Wandelingen.* — *Van Looy*, Amsterdam.

V. De Meyere : *Langs den Stroom.* — De Seyn-Verhougstraete, Aalst.

H. De Veen : *Trouringh voor 't jonge Holland.* — 6e druk. *D. Bolle*, Rotterdam.

Hub. J. Bouten : *Cosmographie*, voor Hoogere Burgerscholen en zelfoefening. — *Voorburg* 1906.

EEN MODEL
VAN MODERNE ROMANKUNST?

Voor ik tot de eigenlijke bespreking van *L'Isolée* — ik ga er leelijke dingen van zeggen, ofschoon het door vele literaire trompetten uitgeschetterd is als *de* moderne Katholieke roman — zou ik eerst de geloofsbelijdenis van het Concilie van Trente willen afdrukken, opdat allerlei krantenbazen toch alsjeblieft niet gaan tornen aan mijn Katholiciteit. Dat zou niet noodig zijn als ik zeker wist dat allen het onderscheid wilden maken tusschen den inhoud van *L'Isolée* en de verwerking van den inhoud, tusschen het Katholiek-zijn van het boek en het moderne roman-zijn.

Ik ga *L'Isolée* niet beschouwen uit een godsdienstig oogpunt, daar is al genoeg over gejubeld, maar van zuiver esthetisch standpunt. En dan is mijn beslist oordeel — misschien klinkt het nu nog wat brutaal, maar ik vertrouw dat ik onbevooroordeelde lezers door een critische ontleding overtuigen zal — dat *L'Isolée,* behoudens heerlijk mooie bijzonderheden, zooals bijv. dat meesterlijke gedeelte op blz. 113, 114, 115, *als geheel* zeer, zéér minderwaardig is, dat René Bazin, te veel speculeerend op het aandoenlijke van het geval dat hij behandelt, en op zijn gevestigden naam, op een onverantwoordelijke wijze de samenstelling van het geheel en de zielkunde van sommige onderdeelen heeft durven verwaarloozen.

De korte inhoud van *L'Isolée* is de volgende: Pascale is zuster geworden, maar door sluiting van de school, waar ze werkzaam was, is zij genoodzaakt om weer in de wereld terug te keeren; ze komt bij een tante en een neef in huis, welke laatste haar ten slotte verleidt.

Het eerste wat ons bij het lezen van *L'Isolée* aanstonds opvalt is, dat van de 320 blz., waaruit dat werk bestaat, alles bij elkaar plus minus 120 blz. retrospectief zijn, d.w.z. dat de romanhandeling stilstaat, en de schrijver ons dingen uit het verleden vertelt. Een roman zou koekebakkerswerk worden,

wanneer men zou willen bepalen dat van de zooveel bladzijden er maar zooveel retrospectief mogen zijn. Dat zou natuurlijk onzin zijn. Maar iedereen voelt, dat wanneer een derde gedeelte van een boek stil staat en onze oplettendheid wordt gevraagd voor dingen van vroeger, zoo iets wel wat veel gevorderd is van, op zijn zachtst gezegd, de geduldige welwillendheid van den lezer.

Ja maar, zal men zeggen, voor een goed begrijpen van verdere handeling is het noodig dat de lezer dit weet, en dat, en dat. Best. Maar laat Bazin dan niet beginnen bij een punt, vanwaar hij telkens weer moet teruggaan. Laat hij zijn opzet een jaar of vijf vroeger stellen, dan kan hij precies dezelfde dingen zich laten ontwikkelen, die hij nu als gebeurd vertelt, en het zal niet storend werken omdat ze de handeling dan niet tegenhouden, maar integendeel zelf handeling zijn.

En nu zou dat nog niet eens zoo hinderlijk zijn, wanneer die retrospectieve gedeelten in de gevoelskleur waren gehouden van den persoon die terugdenkt. Vergelijk bijv. eens het begin van *Een Liefde* van Lod. van Deyssel met het tweede gedeelte van *L'Isolée*, (1) we hebben hier allebei een retrospectie, maar bij van Deyssel is die retrospectie zelf handeling geworden, omdat we altijd blijven voelen dat Mathilde *zelf* haar leven terugdenkt, en niet de auteur de romanhandeling stil laat staan om ons even 't een en ander te vertellen, wat we noodzakelijk weten moeten om de psychologische ontwikkeling van de hoofdfiguur beter te kunnen begrijpen en gemakkelijker te volgen. Alles wat ons in *Een Liefde* uit dat verleden wordt medegedeeld heeft de bijzondere kleur die de oogenblikkelijke stemming van Mathilde erover uitschijnt. In *L'Isolée* daarentegen wordt het wel voorgesteld of Pascale terugdenkt : « l'une après l'autre les sœurs s'endormirent. Une sœur demeura éveillée, *dans l'angoisse* que grandissaient la solitude et la nuit : ce fut sœur Pascale. Toute son enfance *lui revenait en mémoire* », maar wanneer we verder lezen, dan merken we aanstonds

(1) Die grappenmaker uit de Java-Post, *Darah Moeda*, zal wel moord en brand schreeuwen dat ik *Een Liefde* met *L'Isolée* durf vergelijken. Waarde Heer, ik heb het heelemaal niet over het moreele van twee romans, alleen maar over de bewerking ervan.

dat die woorden: « Toute son enfance lui revenait en mémoire » maar een truc zijn geweest van Bazin en dat hij heel handig Pascale heeft op zij geschoven, om als auteur zelf die voorgeschiedenis te vertellen, zoo kalmpjes weg, in een bureau-stoel-stemming, en niet in de doodangst-stemming, waarin Pascale het zich in dien nacht zal herinnerd hebben. En zoo volmaakt vergeten we dat Pascale ligt terug te denken, dat wanneer we eindelijk op blz. 128 lezen: « Toute la nuit le passé traversa l'esprit de la religieuse, elle revit la route parcourue », enz. we ons alle mogelijke moeite moeten doen om ons behoorlijk te herinneren waar het verhaal onderbroken werd. O ja, we waren gebleven: Son enfance lui revenait en mémoire. Nu hebben we den draad weer te pakken, nu kunnen we rustig doorlezen..... tot de volgende retrospectie.

Een tweede bewijs dat Bazin het met de bewerking van zijn gegeven zoo heel krap niet nam, vinden we in het « Quatrième Partie »: Les Expiantes. Dat deel is *op zichzelf, buiten den roman staande* beschouwd even letterkundig-mooi als het tweede deel, wanneer we dat ook *buiten het romanverband* willen bekijken en beoordeelen. Maar wanneer we het vierde deel als *in het geheel staande* beschouwen, dan vertoont het even groote gebrekkigheid van compositie.

In het « Première Partie » heeft Bazin ons medegedeeld het gelukkige leven van Zuster Pascale te midden van haar vier medezustertjes in de school, tot op 't oogenblik dat dit geluk verstoord wordt door den angst voor de aanstaande uitdrijving; in het « Deuxième Partie » krijgen we de voorgeschiedenis van Pascale; in het « Troisième Partie » de opheffing der school en de sæcularisatie der kloosterlingen; en alvorens nu in het « Cinquième Partie » de verdere geschiedenis van Pascale te geven, schildert Bazin ons eerst in het « Quatrième Partie » het leven-in-de-wereld van de vier andere nonnen. Zoolang de handeling in eenzelfde plaats rustig voortgaat, heeft de compositie niet zulke onoverkomelijke moeilijkheden, maar nu die vier personen naar de vier hoeken van Frankrijk zijn uiteengejaagd, wordt het veel ingewikkelder. Wanneer Bazin nu de romanhandeling even rustig had laten voortbewegen, zoodat we, zonder dat het geforceerd wordt, het *noodzakelijke* omtrent die vier bijpersonen te

weten kwamen, had hij zich een meester in compositie getoond. Maar Bazin heeft die moeilijkheid heel handig weten te ontwijken, door dat vierde deel onder te verdeelen in vier hoofdstukken, waarin hij de geschiedenis van Justine, Léonide, Edwige, Danielle ieder afzonderlijk behandelt. Gemakkelijker had hij het zich werkelijk niet kunnen maken. Maar 't is dan ook verbazend zwak geworden, dat vierde deel. Ik herhaal nog eens : niet op zichzelf staande, maar in het geheel staande beschouwd.

Nog meer zelfs dan zwak. Want wat is 't gevolg geweest van deze werk-methode ? Dat Pascale verdwijnt. Zijn roman heet echter niet : *Les cinq religieuses de la place Saint-Pontique* of iets dergelijks, maar zijn roman heet *L'Isolée*. En l'Isolée is dus de hoofdpersoon. Maar lieve hemel, waar blijft die Isolée dan ? Pascale willen we hebben ! De rest kan ons niet schelen ! Pascale, Pascale, alleen ! Die vier bijpersonen gaan ons alleen maar aan in zoover ze de figuur van Pascale beter doen uitkomen. In plaats dat Pascale in dat vierde deel de *hoofdpersoon* blijft, wordt alles precies omgekeerd, en Pascale wordt een *bijfiguur* om het boeteleven van die vier Expiantes mooier te maken. Het verhaal wordt er zanikerig door. En niettegenstaande de mooie stukken détail, worden we ongeduldig, we voelen ons onbevredigd, omdat in dat geheele vierde deel de romanhandeling weer wordt tegengehouden.

Ik wil nog op een derde plaats in *L'Isolée* wijzen, waaruit blijken zal hoe gerechtigd mijn oordeel is, wanneer ik durf zeggen dat Bazin op onverantwoordelijke wijze de compositie verwaarloosd heeft.

In datzelfde « Quatrième Partie » krijgen we, zooals ik gezegd heb, als vierde hoofdstuk het verdere leven van Danielle. Het is vroege morgen. Danielle gaat met haar koeien de bosschen in, na eerst wat hatelijkheden te hebben moeten aanhooren van haar grootvader. Dat wordt ons verteld in vijf bladzijden. Daarna krijgen we drie bladzijden retrospectie van de goede soort, waarin we voelen dat *Danielle* haar leven terugdenkt en niet *Bazin*. Op blz. 253 lezen we dan : « Depuis la séparation, Danielle avait reçu de l'ancienne supérieure plus de lettres qu'aucune autre des maîtresses de l'école. » In die brieven houdt Zuster Justine haar

op de hoogte van den toestand van Pascale. « Oh! les cruelles lettres, » lezen we een eindje verder, « dont elle savait par cœur des phrases et des phrases, et qu'elle méditait avec tant de compassion, qu'il ne lui restait plus de larmes, ni d'apitoiement pour elle-même. » Maar dan, verbeeld u... volgt de *letterlijke inhoud* van die acht brieven. Wanneer Danielle er zich stukken van herinnerd had, en we die te hooren hadden gekregen, dan zou er niets op te zeggen geweest zijn; of wanneer ze thuis al die brieven nog eens achter elkaar ging zitten overlezen, allah! 't zou wel erg zwakjes van compositie geworden zijn, maar 't kon er nog eventjes door; maar dat, terwijl zij in de bosschen loopt te dwalen met haar vee, Mijnheer Bazin zelf die brieven uit het houten doosje onder haar stroozak voor den dag haalt, en ze zelf gaat voorlezen, terwijl we verzocht worden eventjes niet meer te letten op Danielle, dat is toch wel zoo gruwelijk onuitstaanbaar en zoo hinderlijk, dat ge met een wanhopige zucht het boek voorgoed dicht zoudt slaan, want dat is geen *zwakheid* van compositie meer, maar *gebrek* aan compositie. En dat voor den dag komen van den auteur valt nog meer op, wanneer, na 10 blz. met brieven, het verhaal van Danielle met haar koeien weer wordt voortgezet, of er niets aan de hand is geweest.

Ik heb nu gewezen op drie groote compositie-fouten. Wanneer we *L'Isolée* nu eens niet in zijn geheel nemen, maar enkele onderdeelen als onderdeel critisch gaan beschouwen, dan komt er nog heel wat voor den dag.

Laat ik bijv. eens een paar persoonsbeschrijvingen achter elkaar zetten. Ofschoon Bazin het karakteristieke van zijn personen dikwijls heel goed ziet, is de manier waarop hij ze ons laat zien meestal onartistiek, daar het meer heeft van een kurkdroog politiesignalement dan van een literair werk.

Zuster Justine, blz. 3 : « Créature toute d'action, replète et assée sur les hanches, qui avait le visage rond, un bon nez rond, le teint pâle à cause de l'habituelle privation d'air qu'elle subissait, les yeux bruns, pleins de vie et de gaieté, tout droits, et dont les paupières, capables seulement de s'ouvrir et de se fermer, mais inexpertes aux artifices, ne nuançaient jamais le regard. Des poils blancs et drus, piqués au-dessus de sa bouche, d'autres

qui frisaient sous le menton, des rides peu nombreuses et enfoncées dans la chair, une mèche de cheveux d'argent... » enz.

Zuster Danielle, blz. 5 : « Mince et longue, presque sans rides, les yeux souvent baissés, le nez droit, les lèvres fines et bleues à force d'être pâles ... »

Zuster Pascale, blz. 11 : « ... avec ses cheveux d'un blond cendré mêlé de fauve, ses yeux blonds aussi, tout pleins d'or vif ... ses joues fermes, où quand elle riait deux pommettes rondes se dessinaient, sa mâchoire un peu forte, et ses lèvres très rouges, mobiles comme son regard et toujours mouillées... Sa taille était fine, flexible... »

Mélie, blz. 130 : « C'était une roussotte aux yeux bleus, durs et mobiles, aux lèvres larges, aux dents aiguës, tête de petite louve... »

Abbé Le Suet, blz. 137 : « L'oeil profond, les cheveux demi-longs et rares sur le sommet du crâne, les sourcils épais, la lèvre inférieure lourde et cotonneuse, le nez souvent pâli par une aspiration émue. »

L'abbé Monechal, blz. 148 : « ... les yeux demi-clos et attentifs, les mains posées à plat sur la table. Son front découvert, bossué, ridé, son gros nez ferme du haut, souple au bout et dévié à gauche, sa mâchoire large et en relief, ses joues creusées là oú les dents manquaient, ses lèvres fanées, tombantes aux angles... »

Louise Casale, blz. 169 : « Celle-ci grande, brune, élancée, large d'épaules... ses joues maigres et d'une pâleur bleue, son nez étroit, portaient comme des colonnes trop minces ce front blanc, et ces yeux démesurés de longueur et enveloppés d'ombre ! »

Mijnheer de Roinnet, blz. 219 : « Un officier de race évidente, nerveux, serré dans son dolman, et dont la tête ronde, aux cheveux soufflés sur les tempes, les yeux gris, le nez courbé, les lèvres sèches, les joues sans un atome de graisse... »

Vergelijk daar eens mee de persoonbeschrijving uit *Feesten* van Van Looy, dan zult ge aanstonds zien, dat Bazin meestal niets meer heeft gegeven dan wat achter elkaar slordige en gauw, gauw opgekrabbelde schetslijnen. Van Looy zal bij zijn *voorstudies* ook wel van die vluchtige krabbels gemaakt hebben, maar op zijn groote doek heeft hij ze uitgewerkt zoodat ze afzonderlijke schilderijtjes werden in zijn groote schilderij, prachtig in den toon gehouden van het geheel.

Over de uitbeelding van het milieu bij Bazin valt ook heel wat te zeggen, maar daartoe zou ik een afzonderlijk artikel moeten schrijven, omdat ik tot goed begrip eerst een overzicht zou moeten geven, hoe de hedendaagsche milieu-teekening zich literair-historisch ontwikkeld heeft, en hoe ze zijn moet om kunst te worden, en dan zou ik te wijdvoerig worden.

Liever nog een enkel woordje over de psychologie van *L'Isolée*, dat ook onder dit opzicht als een model is geroemd, waarvan wij jongeren alles leeren kunnen (?). Zeker er zijn stukken in van heel teere, zielkundige fijnheid, maar daar naast staan brokken zoo grof onwaarschijnlijk, zoo drakerig onmogelijk, dat we onszelf afvragen of er nu in de heele literatuur geen beter modellen zijn aan te wijzen dan dit over 't algemeen zwak psychologisch werk. Of is er misschien, om dat het zoo door en door Katholiek is, maar wat raak gedweept door menschen van het toch nooit « verdwijnende soort ??? »

We zullen een paar grepen doen.

Toen Zuster Justine zekerheid had, dat zij en haar medezusters in de wereld moesten terugkeeren gaat ze raad vragen bij een zekeren Abbé Monechal. Nauwelijks is Zuster Justine weer vertrokken of Monechal gaat naar het huis van een ouden, afgeleefden zijde-fabrikant, die zich schatrijk uit zijn zaken heeft teruggetrokken, M. Talier-Décapy, met het doel wat financeelen steun te vragen voor de arme nonnetjes. Luister nu eens goed in welken toestand die oude heer is. Zijn valet de chambre zegt van hem : « (Il va) mal. Il a le cœur qui lui saute. Il se promène encore, mais il dort dans son fauteuil ». Hij is zeventig jaar oud. Als hij uit zijn zetel opstaat, dan « il se leva en trois temps, en trois efforts prudents ». Hij zegt van zichzelf : « je me sens très malade ». De abbé verzekert hem, dat hij niet lang meer leven zal, en raadt hem aan zijn enorm fortuin goed te verdeelen, en ook eens te denken aan die arme zustertjes van de Place Saint-Pontique. Best. Maar nu gaat me die oude heer, niettegenstaande Bazin zelf van hem zegt : « méditant longuement une résolution, ce qui pouvait le faire passer pour irrésolu, » niettegenstaande zijn doodelijke ziekte, niettegenstaande zijn zeventig jaar, niettegenstaande er een zwaar onweer aan 't kruien is, met een rijtuigje de

stad in, om overal te onderzoeken aan wie hij iets vermaken zal, komt, nadat hij twee uren, stel u voor twee uur aan één stuk door de stad gereden heeft, en overal zijn aanteekeningen heeft gemaakt, bij Zuster Justine, « épuisé de fatigue ». En dan « rentré chez lui il ajouta ces lignes à une longue liste d'autres legs », gaat hij thuis gekomen zijn testament veranderen. Is dat nu geen loopje nemen met uw lezers, Mijnheer Bazin? Denkt ge dat we niet begrijpen, dat ge ons maar een beetje voor den gek zit te houden? Zoudt ge nu meenen dat we zoo onnoozel zijn, dat we al die onmogelijkheden slikken?

Even onmogelijk is ook, dat wanneer Moeder Justine en Zuster Danielle van Monsieur le Supérieur die vreeselijke tijding hebben gehoord, dat ze terug moeten in de wereld, ze thuisgekomen er hoegenaamd niets van zouden verteld hebben aan die andere drie Zusters, voor 's avonds in de uitspanning! Zijn ze dan niet doodsbedroefd thuis gekomen? Onderweg, en bij Le Suet, en bij Monechal waren ze het ten minste! Zouden de andere drie zusters daar niets van gemerkt hebben? Zouden die niets gevraagd hebben? Ze wisten waar zij naar toe waren gegaan en waarvoor, en in haar streven naar de volmaaktheid zijn ze toch echt mensch en echt vrouw gebleven — Bazin zelf herinnert ons daar telkens aan? En zouden Justine en Danielle zelf wel zoo lang hebben kunnen zwijgen?

En dan dat oogenblik waarop Leonide, Edwige en Pascale begrepen en voelden dat hun heele leven vernield en uitelkaargeslagen was ... dat vreeselijke eerste oogenblik ... dan lezen we dat nuchtere : « Personne ne bougeait plus, quand Sœur Justine acheva son récit. Personne lui répondait, ni ne l'interrogea. » Mooi psychologisch, he?

Op het oogenblik dat de commissaris van politie het schrikkelijke vonnis komt voltrekken, roept Moeder Justine haar zusters bijeen om voor goed weg te gaan.

« — Etes-vous là, mes sœurs?... Où est encore sœur Léonide?... mais venez donc!

» La voix résonna dans les couloirs. Et sœur Léonide accourut, confuse, haletante, entr'ouvrant sa bouche édentée, et rabaissant de la main, son voile qu'elle avait dû relever.

» — Qu'est-ce que vous faisiez?

» — Ma mère, je balayais la place. »

Het is zeer waarschijnlijk dat Léonide, in haar heldhaftig plichtvoelen, tot het laatste oogenblik toe de dagorde van het huis heeft willen volgen, maar de manier waarop Bazin dat aan zijn lezers wil beteekenen is hoogst onwaarschijnlijk. Het psychologische in het karakter van Léonide komt tot uitdrukking ten koste van iets onpsychologisch in het karakter van Justine. Zuster Justine kan die vraag nooit gedaan hebben in tegenwoordigheid van vreemden. En bovendien heeft ze, juist in die omstandigheden waarin zij die vraag stelt, wel wat anders gevoeld en over wat anders gedacht, dan om zoo'n berispende opmerking te kunnen maken. Neen, Bazin wist wat voor antwoord Léonide zou geven en dat vond hij zoo deugdelijk-mooi en heldhaftig, dat hij het psychologische in het karakter van die voorzichtige en verstandige Justine er aan opgeofferd heeft.

Op blz. 201 : « Après la seconde volée d'escalier, les voyageuses s'arrêtèrent et des profondeurs d'un vaste appartement on entendit venir le pas *d'une domestique.* » Verbazend knap dat ze konden hooren dat die stap niet van mevrouw maar van eene dienstbode was.

Op blz. 202 : « Bonjour, mes pauvres sœurs? Vous venez au vestiaire des sécularisées? » Dat zal die mevrouw in werkelijkheid wel niet gezegd hebben. Het heeft geen zin. Maar Bazin laat het haar zeggen om de lezers op de hoogte te brengen van wat er gaat gebeuren.

Maar de grootste psychologische fout zit in het vijfde deel. Het geheel slecht-worden van Pascale is ons niet waarschijnlijk gemaakt. Want wie was Jules Prayou?

« Son maître était un être redoutable et redouté. Cet homme, sans argent avouable, sans considération et sans métier, avait des complicités partout. Il tenait le quartier, non seulement le groupe des maisons de Montauri, mais celui de l'abattoir et du marché aux bestiaux. Sans qu'il fût mêlé ouvertement aux luttes politiques, plusieurs politiciens le ménageaient, à cause de sa faconde, et de l'influence qu'il avait dans des milieux spéciaux. On disait : « Il ne faut pas avoir Prayou contre soi ». Et les périodes électorales lui donnaient des rentes. Les agents chargés de la police, et qui avaient formelle mission de le surveiller, avaient fini par entrer en arrangement et en combinaison avec ce bandit, que l'opinion désignait comme capable de tout, et qu'on ne parvenait pas à convaincre d'un délit déterminé. Ils

acceptaient d'entrer, avec ou sans lui, dans l'un ou l'autre des cafés borgnes où il régnait, d'y prendre une consommation et de partir sans payer. Jules Prayou les aidait quelquefois en leur fournissant des indications. Il achetait ainsi un relâchement de surveillance,une myopie accidentelle de certains employés subalternes.Les fraudeurs d'alcool se servaient volontiers de son expérience, de sa connaissance parfaite du pays et des hommes; les braconniers se débarrassaient chez lui du lièvre ou des perdrix tirés en temps prohibé,les propriétaires de mazets, dont les oliviers étaient trop souvent visités par les maraudeurs, en novembre, savaient que, moyennant une juste rétribution, un mot d'ordre serait transmis qui leur épargnerait l'ennui de perdre toute la récolte. Quand ce grand jeune homme, aux yeux veloutés et dédaigneux et à la mâchoire avançante de bête fauve, passait dans les quartier voisins de Montauri, une foule de gens le saluaient d'un coup de chapeau ou d'un signe de la main. Il répondait d'un mot ou d'un mouvement de paupière, selon l'importance des cas. Les femmes le regardaient. Les marchands de journaux descendaient du trottoir où il marchait; les bohémiens de la cour de la Consolation, tribu fermée pour d'autres, l'accueillaient; les musiciens ambulants et les mendiants de tout ordre, vrais ou faux, le considéraient. »

Zou Pascale, al den tijd dat ze met hem verkeerde tot haar verleiding toe, daar niets van geweten hebben? Zou ze nooit hebben gemerkt dat hij een « être redoutable et redouté » was? Zou niemand haar over hem gesproken hebben in die verschrikkelijke kletsbuurt (denk eens aan het lavoir en later het opstootje op straat) waar ze woonde? Zouden de geestelijken van de plaats waar ze woonde dat niet geweten en Pascale gewaarschuwd hebben voor de ontzettend gevaarlijke gelegenheid, waarin ze leefde? 't Was me nogal geen berucht heer! Of is ze van 't oogenblik dat ze 't kloosterleven vaarwel moest zeggen, nooit meer in de kerk en nooit meer te biechten geweest? Bazin glijdt over al die moeilijkheden met het grootste gemak heen. We zien Pascale ineens slecht. Hoe ze slecht geworden is, daar hooren we niets van, we worden opeens voor het feit gesteld : « Pascale s'était montrée confiante. Peu à peu il l'avait séduite. »

Maar we danken Bazin er heerlijk voor om dat zoo maar kalmweg te gelooven; hij had het voor ons waarschijn-

lijk moeten maken. Nu hij dat niet doet is het een groote psychologische fout, en omdat dat de spil is waar het heele boek om draait, is het boek *in zijn geheel* psychologisch mislukt. En toch heet het een model van psychologie !!

Ten slotte nog iets onmogelijks. Pascale is den vooravond van haar dood door Prayou geëxploiteerd, en heeft met een ossendrijver mee moeten gaan. Na zoo'n nacht staat ze om « cinq heures du matin » al buiten. Geen wonder dan ook dat als ze voor 't eerst buiten komt « elle s'appuie au mur comme si la fraîcheur du matin la faisait défaillir ». Ze gaat naar 't lavoir om de wasch te doen, « mais elle ne peut travailler longtemps et, toutes les cinq minutes (let alsjeblieft op alle omstandigheden), de souffrance et de lassitude, elle s'arrête et ferme les yeux, et elle reste là, comme évanouie ». Een eindje verder lezen we : « elle toussa d'une toux sèche, et, comme si la force de son corps se fut épuisée, tout à coup demeura renversée en arrière sur ses talons, la poitrine tendue, les narines dilatées et bleuies, les yeux fixés en avant, par une angoisse ». Niettegenstaande haar ellendig afgemarteld lichaam, niettegenstaande « le soleil était si ardent que la chaux des murs et les cailloux au fond du torrent avaient l'air de flamber », blijft ze doorwerken tot : « onze heures avaient sonné depuis longtemps », dus van 's morgens vijf tot laten we maar zeggen half twaalf. Dan krijgen we die geweldig ontroerende ontmoeting met Zuster Justine, met wie ze eindelijk besluit mee te gaan. Maar ze ontmoeten Jules Prayou. « Pascale toute blanche de frayeur et qui renversait la tête en arrière... » Een worsteling : « Il entrait les doigts entre les muscles des bras de Pascale... Il l'emporta évanouie ». Thuis gekomen : « il heurta du pied le sommet du perron de deux marches, et faillit tomber. Et, rendu plus furieux, se sentant sans témoin, il leva au bout de ses bras le corps ployé de la jeune femme, et la jeta, de toute la force de son élan, contre le mur de l'escalier qui montait à droite. La tête et la poitrine heurtèrent le mur, puis le corps s'abattit sur l'angle des planches de sapin... Un filet de sang s'échappait de la bouche ». De weduwe Prayou ziet haar liggen en is bang, « si elle ne se réveillait plus ! » Hoe lang ze zoo in dien toestand van bewusteloosheid blijft, weten we niet, maar als de weduwe

Prayou « redressa la jeune femme et l'assit sur la marche » dan lezen we : « Le soleil déclinait ». Dus reken nu zelf maar uit. Pas wanneer : « le soir remplaçait le jour », dan gaat ze voor 't eerst wat gebruiken, « je suis à jeûn depuis ce matin », zegt ze zelf, dus van 's morgens vijf tot ongeveer een uur of acht, negen, want we zijn in de maand Juli. — En nu moet ge voor de grap eens lezen wat een tocht dat meisje nog maakt, zoodra het nacht is, zonder dat ge van eenige uitputting hoort.

We zullen het hierbij laten. Het spijt me dat ik zoo weinig goeds heb kunnen zeggen van *L'Isolée*, want Bazin blijft me toch sympathiek om zijn echt Roomsch levensvoelen. Het doel van deze bespreking is niet om *L'Isolée* naar beneden te halen, maar om dat akelige gedweep, als zou *L'Isolée* de moderne kunst-roman en een model van psychologie zijn, eens even aan de kaak te stellen.

NASCHRIFT. — Dit artikel heeft wat lang op plaatsing moeten wachten, en zoo zijn er in den tusschentijd een Hollandsche en een Duitsche vertaling van *L'Isolée* verschenen. Van *Zuster Pascale*, vertaald door Stéphanie Vetter, en uitgegeven door M. Holo den Haag, zegt R. De Grave in *Boekenschouw*, blz. 466, jrg. 1906 : « Wat de vertaling betreft, deze is bijzonder gelukkig geslaagd : iets wat me des te aangenamer verrast heeft, daar ik den roman van René Bazin als bijna onvertaalbaar beschouwde. » Over *Schwester Pascale*, Uebersetzung von H. von Reuss, Kempten 1906, Rösel, verklaart de *Litterarische Rundschau* : « Die Uebersetzung ist reichlich so gut, wie man es bei unsern Honorarverhältnissen verlangen kann. »

S. L. VAN BERNE.

VAN ETEN EN DRINKEN (*)

Dr FLORENCE E. J. M. BAUDET : DE MAALTIJD EN DE KEUKEN IN DE MIDDELEEUWEN Geïllustreerd met authentieke afbeeldingen (Leiden. A. W. Sijthoff).

Met dit artikel heb ik ten doel de aandacht te vestigen op dit academisch proefschrift (al ruim twee jaar geleden verschenen). De bouwstoffen er voor haalde ik daar uit. Men bedenke erbij, dat hier zoo goed als uitsluitend gehandeld wordt over den maaltijd en de keuken bij de *voornamen* van het land ; want over den *burger*maaltijd zwijgen de bronnen.

Stel u voor een maaltijd (1), waar de volgende voorwerpen dienst deden voor opluistering en pronk (2) :

Eerst XXXIII gouden en silveren vaten van menigerley sorteringe.

Item LXX kannen groot ende cleyn.

Item C scalen ende cruesen verchiert met paerlen ende costelijcke gesteenten.

Item VI grote silvere scepen ende XII gouden ende silveren beckenen om de handen te wasschen.

Item VI eenhoornen daer die II elcx III armen lanck waren.

Item VI silveren kannen elcx van XII quaerten [inhoudsmaat].

Item een grote silveren mande daer men de reliquien van des prinsen tafel in dede.

Of een ander feestmaal (3) met tafels, versierd met minia-

(1) In 1473 te Trier door Karel den Stouten aan keizer Ferdinand III aangeboden.

(2) Baudet blz. 26.

(3) Op het bruilofstmaal van Karel den Stouten met Margaretha van York, te Brugge gehouden.

(*) Tot mijn spijt kon, ingevolge een besluit van de Redactie, dit artikel niet in de *vereenvoudigde spelling* worden opgenomen.

tuur-schepen en torens, van elk 30 in getal, en vertegenwoordigende een stad of landstreek aan den vorst toehoorende.

Of een banket (1) waarvoor klaar gemaakt werd (2) :

Eerst IXm [d.w.z. negen duizend] wittebroots.
Item IIIm XVIIIc cleenbroots.
» VI keuven [kuip] wijns van Germole.
» XXIII keuven van Beane [vin de Beaune].
» vier keuven Rijns wijns.
» twee keuven Ypocras.
» VIIIc [d.w.z. acht honderd] pasteyen van cappuynen.
» XVIc braetveerkens.
» XVIc schouweren van weers [ram].
» IIIc wilde voghelen.
» VIc patrijcen.
» XIIIc conynen.
» IIIIc putoeren [een soort roerdomp].
» XXXVI pauwen.
» VI peerden gheladen met traigen [nagerechten] ende alrehande goets planteit [in overvloed].

Stel u dan voor dat de spijzen in optocht en onder begeleiding van muziek worden binnengedragen (3) : voorop zestien « trompers », dan volgden twaalf vorsten « met gulden lakenen ghecleet », en daarna kwamen « noch wel vɪC princen, heren, ridderen, ende edelen al ghecleet met gouden ende silveren lakenen elck na sinen staet. »

Ofwel, geen optocht van schitterend gekleede edelen, die de spijzen opdragen, maar « nadat het plafond zich krakend heeft geopend, dalen op wonderbaarlijke wijze de gerechten neder in verscheidene, met goud en azuur beschilderde wagentjes. » (4)

En dan nog de « entremets ». Bij uitbreiding gaf men deze benaming aan alles wat moest dienen om de gasten tijdens of na den maaltijd te vermaken. I. b. geschiedde dit door de muziek van verschillende muzikanten soms zelfs van een geheel orkest, door de verhalen of gedichten van « sprooksprekers », door zang en dans, door het laten op-

(1) Waarschijnlijk te Rijssel.

(2) Baudet blz. 66.

(3) Dit gebeurde te Trier.

(4) Op het feestmaal te Rijssel in 1454 door Philips den Goeden gegeven.

voeren van een tooneelstukje, door verschillende wonderlijke vertooningen en verschijningen te doen zien.

Ik betwijfel, of men uit die « weelde » zou mogen besluiten, dat onze voorouders zulke « sterke benen » hadden, maar wel mogen we uit die groote hoeveelheden spijzen en dranken de gevolgtrekking maken, dat ze over sterke *magen* beschikten. Men at (en dronk) verbazend veel. Er waren steeds een groot aantal gerechten — hoeveel i. a. is onbekend (1) — en men lette ook minder op een smakelijke bereiding, dan wel op de kwantiteit.

Wel was gulzigheid een « van den vii. dootsonden », maar i. a. schenen de grenzen tusschen flink eten en gulzig zijn erg flauw. Herhaalde malen wordt dan ook in middeleeuwsche zedekundige geschriften op die gulzigheid de aandacht gevestigd, en worden de menschen er voor gewaarschuwd. We lezen in *Des Coninx Summe* (2) :

> Gulsicheit is die visscher van der hellen, die den visch mitter kelen [bij de keel] vanghet aen die anghel sijnre henghelroeden, die na den ase so ghierlic [begeerig] grijpen dat hem hoor lijf [dat het hun leven] cost. Dese sonde, gulsicheit, is alle tijt teghens Gode, ende daerom mishaget se hem seer.

In *Der Leken Spieghel*, een korte encyclopedie van kerkgeschiedenis, godsdienst en zedenleer, geschreven tusschen 1325 en 1330 door Jan (van) Boendale, worden in het hoofdstuk (3) dat handelt over de vraag « of wel eten ende wel drincken » zonde is, de misdaden opgesomd, die uit gulzigheid voortvloeien.

> De eerste is datmen daer met
> Den lichame sere tachter set [veronachtzaamt].

Immers « over aet » en « over dranc » maken het lichaam ziek : er sterven meer menschen door te veel dan door te weinig eten en drinken.

> Dander misdaed, diet mercken can,
> Die so gaet der zielen an.

(1) Karel de Stoute gebruikte dagelijks twee maal een middagmaal, dat elken keer uit twaalf of dertien gerechten bestond.

(2) Uit het Fransch vertaald : *Somme le Roy*, van LAURENT, biechtvader van Filips van Frankrijk (1279).

(3) III, 24.

Uit overdaad en dronkenschap komen veel zonden voort.

Die derde misdaet, wildijt leren,
Gaet jeghen die arme ons heren;
Want, ist spise ofte ander goet
Datmen overtallic verdoet,
Dat zoudemen den armen gheven
Die in groten hongher leven.

Ook nog op een andere plaats (1) wijst deze schrijver er op, dat men bij den maaltijd « om die arme (behoort te) dincken » :

Want dat sijn die Gods lede,
U arme broedre, dien ghi
Sculdich sijt te stane bi [bij te staan].

Nu, dat werd i. a. gedurende en na den maaltijd van de rijken wel gedaan. Het was n. l. een vaste gewoonte, dat er gedurende den maaltijd in schalen of korven spijzen voor de armen werden afgezonderd. Ook wat er na den maaltijd overbleef werd voor hen bestemd. Dit was in dien tijd een van de « tafelgebruiken ».

Op nog een paar andere wil ik hier de aandacht vestigen. Het was gebruik dat men, voor men aan tafel ging, zijn handen waschte. Dit gebeurde in of buiten de eetzaal. Soms, b. v. bij vorstelijke personages, geschiedde dit min of meer plechtig en altijd met groote inachtneming van rang of stand.

Dit laatste was ook het geval met het nemen van zitplaatsen aan tafel. Wien de gastheer de meeste eer verschuldigd was of wilde bewijzen kreeg de hoogste,de voornaamste plaats. Daarom lezen we ook in *De bouc van seden*, een zedekundig leerdicht, de volgende vermaning (2) aan de gasten, hoe ze zich bij de kwestie van de zitplaatsen hebben te gedragen :

Oftu te werscepe waers ghebeden [tot een maaltijd uitgenoodigd]
Niet ne kies te sittene stede
Vor dat hi die stede gheuet,
Die wert [gastheer], die di ghebeden heuet,
Ende hi di dus spreket an :
« Vrient, nv sit bi desen man. »

(1) III, 1, 107 vgg. — (2) Vs 611 vgg.

Ende oftu sits ongheheeten [zonder dat men het verzocht
Ganc sitten in die vterste stede heeft] mede,
Dat dinen wert, die di bat,
Alse hijt siet, vernoye [betreurt] dat
Ende segghe : « Vrient, hier sitti niet,
Gaet bet vp [hooger op] sitten, ic ghebiet. »
Dan soldi grote ere gescien
Vor die lieden, die dat sien.

Steeds begon en eindigde de maaltijd met gebed.

Het was in de M. E. een groote kunst om goed tafel te dienen. Dit werd dan ook altijd als een eerepost, een post van vertrouwen beschouwd. In tegenwoordigheid van vorstelijke personen, werden spijzen en dranken vooraf geproefd, als een waarborg tegen vergiftiging. Om hiertegen heelemaal beveiligd te zijn, werden daarna de spijzen en dranken nog aangeraakt door giftwerende steenen. Hiervoor kwamen in aanmerking : paddensteen, serpentijnsteen, jaspis, agaat; verder slangetanden (lees : haaietanden) en eenhoorn (van de eenhoornvisch of narwal).

Met den tafelgenoot at men uit dezelfde schotel en dronk men uit denzelfden beker. Men gebruikte in dien tijd dan ook het woord « scotelghenoet ».

Bij het eten gebruikte men een mes, een lepel en verder zijn vingers. Vorken waren niet bekend (1), maar wel ... tandenstokers! De « vaten » bestonden uit tinnen, aarden en vooral ook veel uit houten kannen, nappen en schotels. Ook kristallen glazen waren wel in gebruik. Eigenaardig waren de broodborden, borden uit roggebrood gesneden. Dit alles diende voor dagelijksch gebruik. Bij feestelijke gelegenheden spreidde men een rijkdom van gouden en zilveren voorwerpen ten toon. Het tafellaken, dat soms in sierlijke plooien afhing, was dikwijls gebloemd en met een bestikten rand. Daaraan werden mond en handen afgeveegd. Later in de 15e eeuw, kwamen de servetten in gebruik. Als overgang tusschen tafellaken en servet kan men een lang gemeenschappelijk servet beschouwen, dat langs den rand van de tafel neerhing.

De tafels zelf (bij groote maaltijden had men er natuurlijk meer dan een noodig) bestonden uit bladen op schragen

(1) Zelfs in de eerste helft van de 18e eeuw waren deze nog niet algemeen in gebruik.

gelegd. Later kreeg men tafels met voet. Boven wees ik er al op, hoe de tafels versierd werden. Het is te begrijpen, dat voor al dit moois, op de tafel(s) zelf geen plaats genoeg was. Dan werd een gedeelte gezet op een afzonderlijke dientafel, een soort van buffet, dat men « tresoor » of « dressoir » noemde. Ook richtte men zelfs voor die siervoorwerpen heel afzonderlijke stellages op met verschillende trappen. Vaak gebeurde het dan, dat als men zelf geen gouden of zilveren voorwerpen genoeg had, deze ergens anders werden geleend.

Merkwaardig is het na te gaan, welke wenken en raadgevingen de m. e. schrijvers noodig vonden, dat aan tafel moesten worden opgevolgd. Merkwaardig vooral daarom, omdat uit sommige ook hier weer blijkt, hoe de middeleeuwsche grooten ondanks al hun weidsche vormen, ondanks een zekere hoofsche etikette, toch nog een eind afstonden van wat wij nu « beschaafd », « welopgevoed » noemen. Enkele sterk sprekende staaltjes zal ik hier laten volgen; ik geef deze aanhalingen verder zonder kommentaar.

In het boven al genoemde *bouc van seden* lezen we (1).

Als du etes, in ghere wise
Ne moetstu lachtren [smalen] dine spise.
Ne blaes oec niet in dijn eten,
Laet coelen, eer du beghints met eten.

De dichter van *Der Leken Spieghel* geeft zijn lezers deze wenken (2):

En drinct oec niet die stont [terwijl]
Dat ghi broet hebt in den mont.
Inden nap oec, des bedinct,
Daer een ander met u uut drinct,
En sopt niet; want sijds ghewes [weet]
Dat dat onhoefscheit es.
Broet oft spise, wildijt weten,
Daer ghi eens ane hebt ghebeten,
En stect in 't scotele niet weder,
Maer legghet vore u neder.
Alse enen groeten here gheniedt [als het behaagt]
Dat hi u sinen nap biedt,
Soe drinct hoefschelec ende ghiet dat
Daer in blijft in een ander vat,
Ende spuelt den nap al onghelet [terstond]
Eer ghine weder vore hem zet.

(1) Vs 637 vgg. — (2) III, 4, 311 vgg.

Het sterkst in dit opzicht zijn echter wel de regels die we vinden in een klein boekje, uitgegeven in 1496 en getiteld :

Dit boecxken hout in sulcke manieren
Als men ouer tafel sal hantieren

Behalve de gewone regels voor de gasten, die we zooeven al uit een paar andere geschriften lazen, bevat dit ook de volgende raadgevingen. Men moet hierbij echter bedenken, dat de samensteller ervan, zich misschien minder tot de « hoogere » standen richt, dan wel tot de burgers. Zeker weten we dat echter niet, en typisch zijn deze aanhalingen in elk geval.

In vreemde tafelen suldi di hoeden
Die catten en die honden te voeden
Want die weert mocht vermoeden of meenen
Dat ghyse hem sout stelen oft ontleenen [afnemen]

Worpt niet ter tafelen wt mont of nase
Dat men v niet en hou voor sot of dwase
Mer trouwen teghen noot [voor het geval dat het noodig zou zijn] so rade ik v
Draecht altijt een doecxken ouer [bij] v

Ende bouen al weest ymmer achter [van achteren] vast
Mer quaem v ouer eenich merckelick last
Inden buyc van pijnen steken of van wint
So roept een dienaer of een kint
Ende bidt hem heimelic dat si v roepen
Ende doet hem seggen dat v een comt soecken.

Als ghi v handen dwaet [wascht]
Spouwet niet int becen, dats mijn raet

Men gebruikte in de m. e. i. a. twee maaltijden, die in gehalte vrij wel gelijk stonden. De tijd, waarop ze werden genuttigd, is moeilijk te bepalen. De eerste, het « ochtenmael » of « noenmael », had waarschijnlijk plaats om 7, 8, 9 uur. Langzamerhand werd dit echter verlaat, vandaar de term « noenmael ». (1) Dit viel ongeveer op het midden van den dag. Daardoor werd het ook gewoonte, om vooraf een

(1) *Hora nona*, het negende uur van den kerkelijken dag, was 's middags om 3 uur, daar het eerste uur (« priemeteit ») 's morgens om 6 uur was.

lichten morgenmaaltijd te gebruiken, die te vergelijken is met ons ontbijt.

De tweede maaltijd had plaats tegen den avond. Dan bleven de aanzittenden nog eenigen tijd (soms langen tijd!) bijeen, onder muziek, zang, vertellen, totdat ze « te ruste traken ».

De spijzen die men in de m. e. nuttigde waren i. a. veel zwaarder, krachtiger dan de onze. Vleesch, visch en gevogelte, van allerlei soort, maakten het hoofdbestanddeel van de maaltijden uit. Van de vleeschsoorten was het varkensvleesch vooral in trek. Men deed dan ook heel veel aan varkensfokkerij : zelfs in de steden hield men er geruimen tijd varkens op na, die in de straten hun voedsel bij mekaar zochten. In ons land was wildbraad — uitgezonderd hazen en konijnen — een betrekkelijk zeldzame lekkernij.'t Vleesch, dat in de vleeschhal gekocht werd, werd op verschillende manieren en met allerlei sausen bereid. Heel dikwijls zouden wij voor die m. e. kookkunst den neus optrekken. In de keukenboeken van dien tijd kunnen wij menig eigenaardig recept lezen.

Men at ook verbazend veel gevogelte. Bij groote maaltijden werd het schoonmaken van die dieren zelfs buitenshuis aanbesteed. Was van den een of anderen vogel het vleesch soms wat te hard, dan liet men het eenige dagen liggen voor men het verder bereidde. Behalve van duiven, fazanten, snippen, patrijzen, vinken, leeuweriken, at men ook 't vleesch van kraanvogels, reigers, roerdompen, wulpen, spreeuwen, musschen, wachtels en pauwen. Heel kieschkeurig was men dus niet. Zoo was het ook met zeedieren : 't vleesch van zeehonden, bruinvisschen, walvisschen en meerzwijnen was geen zeldzaamheid. Wij kunnen ons beter vereenigen met den m. e. smaak voor haring, die ook toen al een lekkernij was voor velen. Verder treffen we dan aan de verschillende soorten zee- en riviervisch, die ook nu nog gegeten worden.

Een ander hoofdbestanddeel van een m. e. maaltijd, was het brood. Het meest at men grof en fijn tarwe-, gerste- en roggebrood, het werd echter ook gebakken van haver, boekweit, rijst en gerst. Men kende ook beschuiten (« broet-

biscotte »). Voor bijzondere gelegenheden diende het fijne brood, dat men kende onder de namen : *schoenbroot*, *lichtbroot*, *herenbroot*, *hofbroot*. Het brood werd zoowel in huis, als bij den bakker gebakken. In het tweede geval werd het heel scherp gekeurd, wat betreft de kwaliteit en het gewicht.

Voor het nagerecht moest men wezen bij den pasteibakker; die leverde pasteien, vlaas, taarten, koeken en suikerwerk. Ook kaas werd bij het nagerecht genuttigd. Brij en pap kwamen meer uitsluitend voor in een burgerhuishouden.

Tegen groenten bestond in de m. e. een vooroordeel; misschien wel omdat het geen « zware » kost was. In elk geval beschouwde men die als bijzaak. Voor een deel ook maakte men er gebruik van bij de bereiding van de andere spijzen. Wel waren al in de m. e. de meeste van onze hedendaagsche groenten bekend.

Evenals aan het gebruik van groenten, werden ook aan dat van vruchten, nadeelige gevolgen toegeschreven door de m. e. geneesheeren. In dit opzicht echter stoorde men zich aan deze uitspraken niet veel, en ging men met zijn smaak te rade. Al onze tegenwoordige vruchten werden dan ook in de m. e. genuttigd. Dikwijls dienden ze als een geschenk. Ook verfrisschende dranken werden uit vruchten bereid.

Wat vooral op zeer hoogen prijs werd gesteld waren buitenlandsche vruchten, als oranje- en granaatappels, dadels en amandelen. Deze haalde men, evenals kruiden en specerijen, bij den apotheker. Bij hem kon men ook terecht voor suiker- en banketwerk, konfituren, en verschillende gekruide en ongekruide wijnen.

Ik laat hier nog volgen een recept voor de bereiding van « clareit »,den meest geliefden gekruiden wijn in de m. e.(1).

> Om te maken clareyt, neemt een vierdonc caneels, 1/2 vierdonc gingebaers [gember], 1/2 onsse naglen, 1 lettel mastic [welriekende hars van den mastikboom], 1 lettel amig [zaad van ammi] van Alexandre, ende spijc [lavender] ende pype [?], al dit worpt in eenen mortier ende maket poudere ende doet met alle desen cruden, ende nemt een vierendeel pont sukers wit, ende maket ook te poudere, ende doet met al desen cruden ghemalen te voren,

(1) Baudet, blz. 116.

ende legget in een sackelkijn de cruden ende nemt 2 sextier wijns hout [out?] ende worpet driewarf duere.

Wijn was de drank bij uitnemendheid, d. w. z. van de *grooten*. En er werd vaak veel gedronken! Soms vermengde men den wijn met water; dat was ook de raad van de geneesheeren. Vervalschen mocht men den wijn echter niet, daarvoor was hij te edel.

Alle die 't raden of die 't doen [n.l. het vervalschen van
Siin van der gracien Gods versteken; den wijn]
Ende al eest [is het] dat sire [zij er] biechte af spreken
Elc pape si te absolveren hem wacht (1).

Het drinken van wijn werd wel gezond genoemd, maar men moest er toch het een en ander bij in acht nemen. *Tregement der ghesontheyt* (de hygiëne van de m. e.!) geeft niet minder dan 23 regels, waaraan men goed zal doen zich bij het drinken van wijn te houden. Zoo lezen we b.v. in den 6en regel, hoe men moet doen, als er aan tafel « stercke » en « crancke » wijn wordt geschonken :

So salmen aen den cleynen wijn beginnen ende ten lesten den stercken drincken. Want de verduwinghe der orificyen vander maghen es crancst, die vanden stercken wijn gheconfoerteert sal worden. Den starcken wijn wort oock met meerder lusticheit ontfanghen, daerom vanckt de mage alle de spise volcomelijcker, ende den mont der maghen wort te volcomelijcker gesloten. Ende alsmen den stercken wijn yrst drinct, so es te sorghen [vreezen] datti midts sijn subtijlheit eer de volcomen verduwinge wter maghen dalen soude ende trecken dye ander onverduwen spise met hem Ende specialijck want dander leden den stercken wijn meer beminnen dan den cleynen ende so soudense dien haestelijcker trecken dant behoorlijck ware

Ook bier was, vooral in de burger- en volkskringen,een geliefkoosde drank. De bereiding ervan was eenigszins anders dan tegenwoordig : in plaats van de hop gebruikte men *gruit*. Wat dat precies is, weet men niet. Natuurlijk bestonden ook van het bier, evenals van den wijn, verschillende soorten.

(1) *Die niwe doctrinael*, vs 556 vgg.

Tusschen wijn en bier in stond de mede (mee), die door gisting uit honing en water werd bereid, al of niet gekruid.

In tegenstelling met onzen tijd, was de melk als drank niet zoo erg in aanzien. *Tregement der ghesontheyt* zegt er o.a. van, dat ze wel een goed voedsel is, maar

> de ghebruyckinge des melcx, maect pyne des hoots [hoofds], morheyt des tantvleesch ende verrottinghe der tanden. Dairom eest goet alsmen melc gheten [gegeten] heeft dat men inswelghe ende ghorghele honichwater, ende datmen die tanden en den mont daer met wassche.

Ook heet het een eindje verder :

> Tghesoden ende tghecoct melck derft die substancie des weys dairom volmaket swairder verduwinghe, meerder verstoptheit ende wyntachticheyt, ende grover humoren.

Nu nog even een vluchtig kijkje in de keuken. Het aanwezig zijn en het aantal van keukenpersoneel hing natuurlijk af van de mindere of meerdere gegoedheid van den heer des huizes. Zoo had b. v. Karel de Stoute een 25 man in zijn keuken, en bovendien nog « diversche kinderen », die niet betaald werden maar er het vak konden leeren. Anderen zullen het met minder mannelijke — of vrouwelijke — hulp hebben gedaan.

Wat ons, menschen van de 20e eeuw, wel het meest moet treffen in de keuken van een 6, 7 eeuwen geleden, is dat we er zooveel in aantreffen dat we ook in onze tegenwoordige keuken zien. We vinden en toch een aanrechtbank en kastjes voor allerlei keukengerei. Dan een vliegenkast ; een vijzel met stamper — deze laatste was gewoonlijk van ijzer of hout; een rasp; een wafelijzer; een haren doek, die voor zeef diende; een hakblok met bijl. Voorts allerlei soorten van kannen, potten, pannen en ketels; verschillende schotels en borden; ijzeren en houten lepels in soorten; groote vleeschvorken ; messen ; zoutvaten ; een mosterdmolen ; droogdoeken. Zooals men ziet, de inventaris van een hedendaagsche keuken. Alleen zou er ons i. a. wat meer koperwerk tegenblinken dan tegenwoordig. Wat we nu in onzen tijd niet in een keuken aantreffen is een aalmoeskorf, de mand waarin verzameld werd wat men na het eten voor de armen bestemde.

Maar wat voor ons het eigenaardigste is in de m. e. keuken, dat is de haard met toebehooren. Onder den wijden rookmantel brandt een hout- of turfvuur (1). In den schoorsteen hangt de haalboom, een verstelbare ijzeren dwarslat, waaraan een haak is bevestigd voor het ophangen van een pot of een ketel. Soms konden er ook meer dan een aan opgehangen worden. Die potten en ketels hadden, behalve een hengsel, gewoonlijk nog 3 pooten, zoodat men ze, zoo noodig,op het vuur kon zetten. Ook gebruikte men wel een drievoet, bestaande uit een ring tusschen drie pooten, die boven het vuur werd gezet en waarin een ketel of pot paste.

Bij den haard had men dan een tang; een blaasbalg; een « crauwel », d. i. een haak of vork om het vuur mee op te poken, een vuurklok, waaronder het vuur kon worden ingerekend. Als men spijzen of ook wel vruchten wilde roosteren, dan gebruikte men daarvoor een rooster. Voor het braden van vleesch diende het spit, dat rondgedraaid kon worden, zoodat alle kanten van het vleesch boven het vuur konden komen. Dat vuur zelf, voornamelijk houtblokken, lag dan op de z. g. brandijzers. Bij het braden aan het spit had men een « drooplepel » noodig, waarmee men het vet op het vleesch liet druipen, en een braadpan om het afdruipende vet in op te vangen.

In het Rijksmuseum te Amsterdam kan men nog enkele van die oude dingen zien.

P. L. VAN ECK Jr

Den Haag Aug. 1905.

---

(1) Misschien waren ook al steenkolen in gebruik.

WROETERSLEVEN

I

Daar kwam stillekesaan 'n vaag gerucht door z'n kop geslopen, z'n slaap uitdoezend in 't langzame begrip dat het morgen was. Nog zochten z'n vakerige zinnen een poos naar den droom die hem had bezig gehouden en dien hij niet meer hervatten kon, om dan te komen op 't vol bewuste leven, hoe 't gisteren was en wat het vandaag zijn zou. Z'n zwaar-hijgende asem deed in langzaam-gelijke beweeg de beddedekens op en neer gaan, en onbewegelijk lag hij, in luie gemak en z'n oogen nog toe tot hij eventjes z'n beenen verroerde en de verkoeling onder de lakens z'n vakerigheid wegdreef. Dan rekte hij lang en genoeglijk z'n leden uit dat het bed er van kraakte, sloeg z'n armen boven z'n hoofd op den peuluw neer, en met 'n diep-verlichtenden zucht die te komen scheen uit heel z'n log-liggend lijf deed hij z'n oogen open.

Het witte licht van den nieuwen dag stroomde binnen door 't vierkante vensterraam, en al de voorwerpen in z'n kamerken, dat vol was van 'n doezige warmte en 'n niezigen zweetreuk, stonden klaar verduidelijkt tegen den rood-plaveien vloer en de flets-witte muren, roerloos als slapende wezens die nog wachtten naar den dag. Z'n kop, met het ruig-verwarde kroezelhaar en bruin-verbrand gezicht tot aan den hemdsboord in z'n hals, lag schuins op den peuluw, tusschen z'n lange armen, neergedokt in de ingeduwde holte van 't stroo. Gedachteloos staarden z'n oogen op de omgeslagen witte laken-wrongeling voor z'n gezicht, en daarop 't grijs-wollig deken met 'n roode streep er door, dat over hem lag gefrokt in oneven vouw-bulten langs de heuveling van z'n scheefliggend lijf tot aan de bruine plank van het voeteneind.

't Was 'n klein-engig kot van 'n kamerken waar hij sliep; 'n zwart-houten zoldering op gelijk-loopende dunne

kalven en hier en daar droog vermilverd; vier wit-gekalkte muren die elkander aangaapten als lange oud-bleeke gezichten; nevens 't bruine vierhoek dat de kleine deur in den wand vlekte een tinnen wijwatervatje, dat altijd leeg was; en boven de deur een oud zwart kruisbeeld waarachter een droog takje gewijde palm. 't Stond daar allemaal onberoerd te rusten lijk het er altijd zoo geweest was en blijven zou, vergroeid tot 'n deel van dat groote huis met z'n daagsche boerendoening, en in z'n kop tot 'n gewoonheid gerocht van 't daar altijd zoo te zien.

Door den muur hoorde hij in den stal de koeien zachte moemen naar hun eten en de lauw-brakke geur der koeisop drong hem prikkelend in den neus van uit het achterhuis. Eenige vliegen dreven gonzerig door z'n kamerken heen en weer, en in de verte hoorde hij het schrille fluiten van een trein die vertrok.

Dat bracht hem opeens de heele, ruwe werkelijkheid van z'n leven duidelijk en scherp-afstekend in den geest, met den langen sleep der verdrietige dagen die voorbij waren en die nog komen moesten, dat vertrek 's maandags 's morgens naar Luik, het harde slaven der gansche eentonige week aan 't leggen eener tramlijn, om dan 's Zaterdags 's avonds thuis te komen, afgemat en als gebroken onder 't overdanige werk. En als 'n wrange hatelijkheid spookte 't door z'nen kop dat het zoo zou blijven duren nog weken en weken, die hij te zien dacht als verwezenlijkt in kromgebogen gedaanten met 'n spotgrijns hem aanglurend.

't Was Zondag nu, de blije deugd-doende rustdag, en al drij weken hadden z'n gedachten er opgestaan, wijl hij de zware bils verdroeg of de schramoelie wegschopte, dat hij 't ging gedaan maken met dat aanhoudend rondloopen achter groote daghuren en zou gaan uitzien naar ander en gemakkelijker werk. Hij wist reeds van over 'n maand dat de koetsier van mijnheer Van Goren z'n dienst moe was, en alleen nog daarbleef totdat er 'n andere kwam. En daarvan had hij nu al drij weken gedroomd, en na de hoogmis zou hij z'n eigen eens gaan aanbieden. Hij had vroeger nog met de peerden gereden bij de Vermeulens, en mijnheer Van Goren kon geen enkele reden hebben om hem niet aan te nemen. Hij had zich om niemand meer te bekommeren in

de wereld, want z'n ouders waren dood en broers of zusters had hij niet. Verleën jaar had hij gelot en er zich uit getrokken en hij was blijven voortwonen in Sichem bij Trees Leenders die nog wat familie was van z'n moeder zaliger.

Binnen in huis zette men de tassen op tafel om koffie te drinken, en eenige oogenblikken later hoorde hij Vika, Trees heur dochter, naar de deur van z'n kamerken komen en met nuchter-helle stem roepen :

« Peer ».

« Hê! » vroeg hij even of hij pas wakker schoot.

« Gaatde mêe naar de vroegmis? »

« Neê ».

Heur houten blokken slefkletsten weg over den vloer met ijlen klank door de ontnuchtering van den morgen, en ze ging heur twee broers oproepen die op de kelderkamer sliepen aan den anderen kant. Peer hoorde ze hun klompen aansteken, en met loom-langzamen tred naar achter gaan om zich te wasschen, en dan terugkomen, monkelend stil 'n « goeie morgend ». Onder 't koffiedrinken werd er bijna geen woord gesproken, daar de gedachten hun nog slaap-nevelig in den kop zaten, ontdaan van den dagelijkschen slameur nu het zondag was.

Peer luisterde naar al die dingen als 'n verpoozing in z'n eigen verdrietig peinzen en z'n hopen op beter. Z'n nietige denken ging doelloos van 't een op 't ander lijk z'n oogen er op vielen of hij 't hoorde, tot eindelijk Trees met heur twee jongens heentrok naar de mis, en Vika in den stal ging werken, en hij zich alleen voelde, rustig genotvol in 't warme bed.

Nog een lange wijl lag hij te zinnen, maar 't waren al wild zotte verbeeldingen en onmogelijke dingen, die dooreenwarden zonder orde daar 't alles reeds zoo dikwijls overpeinsd was en de slaperigheid weer z'n oogen toewilde. Hij wierp eindelijk de dekens met 'n zwaai over zich af, en de verkoeling streelde deugddoende z'n heet-gemakkig lichaam. Hij wrocht z'n lijf omhoog, beende traag z'n bed uit en ging op den rand zitten. Hij keek eenige stonden droomend neer op z'n vuil-beslijkte floeren broek die daar vóor hem op den grond lag als 'n norsch ongezellig deel van 't zore wroetersleven der werkdagen. Hij nam ze vast, trok z'n beenen een

voor een omhoog en stak ze door de pijpen, deed z'n klompen aan, rekte dan gespannen nog eens z'n matte lijf met stijf ingetrokken hals en z'n opgeheven armen toebogend naar z'n hoofd, en gaapte terwijl met wijd-opengespannen mond die weer toe-auwde met 'n korten keelgil.

Hij ging in huis, wierp een onverschilligen blik op de tafel, waarop 't etensgerief als vergeten was blijven staan en waar de kat bij z'n binnentreden gluiperig afwipte. Hij trok de voordeur open, duwde z'n handen diep in z'n broekzakken en zag tusschen de twee hofhagen die voor het huis wegelings naar den steenweg liepen over de velden heen. Het strakke daglicht, en de doezig-warme stralen der uchtendzon die reeds 'n heel eind boven de kim zat deden hem de oogen verwateren en toepimpelen. Hij ademde vol genoegen de versche lucht in, en door z'n hemd liep killerig over z'n huid de frischheid van den morgen. Vóor hem, aan den anderen kant van den steenweg en van de tramlijn, lag het land wijd open onder de jubelende zonneweelde, ver uit het korenveld in gedane groeite tot waar z'n blik opschoot tegen gindsche donkergroene bosschen en hooger in 't blauw overspansel der lucht. De rilde korenstengels zaten vastgestaald in den grond en spierden omhoog uit 'n groezeling van sprietelend onkruid dat er tusschen waste, en hun volle vlum-baardige aren staken ze op naar de neerspeersende zonnewarmte.

Peer stond er naar te kijken, en links en rechts den steenweg langs van Sichem naar Averbode, en voelde in z'n jeugdigen boezem 't heele genot van die warme uchtend weelde, die zoo wonnig, vol van 't dooreenschetteren der vogelenstemmetjes over alles lag uitgespreid, en er nu heel anders uitzag dan op de werkdagen. Het deed z'n hart opengaan naar 't overige van dien schoonen dag en naar al het andere waar hij op hoopte en dat hij bijna zeker dacht te bereiken.

Hij stapte eenige malen op en neer voor het huis en trad dan terug binnen om koffie te drinken.

II

De vroegmis was uit. Trees heur zoons, Gust en Frans, zaten rustig op 'n bank voor de deur hun pijp te rooken, in

de lommer van 'n dicht-geblaarden lindeboom. Peer kwam buiten en stopte eveneens z'n pijp. Hij stak in z'n zondagsche kleeren, z'n bruin gezicht was helder gewasschen en geschoren, z'n schoenen blonken glimmend en op z'n kop droeg hij nen slappen vilten hoed met boven 'n kleuf er door.

« Gust, is Wies Leers bij Van Goren al weg? » vroeg hij op nen toon alsof 't hem zoo maar 'n eenvoudige vraag was.

« Neê, geloof 'k, hij wacht nog allijd tot er nen andere komt ».

« Ze zeggen dat Dores van de Lange er zal gaan achter zien ».

« Daar heb 'k toch nog niks van gehoord... En gisteren heêt Dores pertang nog lang bij me gestaan en er g'n woord van gezeid ».

« 't Zal weer maar praat zijn van de menschen, peis ik ». Peer wist genoeg, en schijnbaar onverschillig ging hij met langzame schreden naar het dorp, peinzend dat hij nog alle kans had om zich aan te bieden. En reeds zag hij zich verplaatst in z'n nieuwe bediening, in de rustigheid die er heerschte en waar het werk slechts kinderspel was in vergelijking met hetgeen hij in Luik te doen had.

't Was nog te vroeg voor de hoogmis en hij ging bij den koster binnen om 'nen borrel te drinken. Daar zaten nog andere mannen die met hem mede naar de landswerken gingen, allen kloeke, zwaar geslagen kerels op wier zonverschroeid gelaat men zien kon hoe hard ze 't hadden in de week. Ze rookten hun pijpen, en met tusschenpoozen van ingedoken, ernstige stilte, even of de lange vermoeienis zat hun nog in de leden, spraken ze over hun werk en over 't geen er in de week zoo al was voorgevallen te Sichem, en kwam er bij stonden even 'n opflikkering in hun oogen van veel plezier te maken van den achternoen op Sint-Jan-Kermis. Toen 't nog eenige minuten voor half-tien was, dronken ze hun pint of hunnen borrel uit en gingen naar de kerk, waar ze achteraan onder 't dokzaal bleven staan.

Peer z'n oogen stonden op den outer gericht, z'n lippen begonnen meer dan eens 'nen Onze Vader te prevelen, doch z'n gedachten liepen elken keer verward dooreen met het orgelspel op 't dokzaal, en bleven hangen aan z'n nieuwen dienst en wat hij zeggen zou als hij bij mijnheer Van Goren

kwam ; en dan klopte z'n hart sneller even of 't antwoord ging hem zoo aanstonds reeds in de ooren klinken. Die hoogmis duurde me vandaag toch zoo lang, de pastoor preekte wel eens zoo traag als op andere Zondagen, en Peer zuchtte van de verveling. Z'n beenen deden hem zeer van 't rechtstaan, en met een gevoel van blijde verlichting zag hij eindelijk den pastoor het kruisken geven. Het mansvolk achter in de kerk ging aanstonds buiten, even of ze stonden er allen al lang ongeduldig naar te wachten. Aan de kerkdeur bleven ze in twee rijen langs 't wegeltje dat naar den steenweg liep staan wachten tot het vrouwvolk ook was buitengekomen. Dan slenterden ze langzaam heen, de eene naar huis, de andere naar de herberg.

'tKasteel van mijnheer Van Goren lag aan den anderen kant van 't dorp. Peer ging er recht op af, en overdacht onderweg hoe hij 't vragen zou. Hij zou zeggen : « Menheer Van Goren, 'k heb gehoord dat uw koetsier »... och ja, 't zou wel van zelfs gaan.

Daar lag het kasteeltje, te midden van den grooten hof, verdoken tusschen de groenigheid der heesters die 't langs alle kanten omringden. Op z'n hooge schaliedak gletsten de zonnestralen brandend neer, doch van onder was 't heelemaal belommerd, en tusschen de effene boomstammen lonkte 't Peer toe als 'n blij-voldane lach in 't openbloeiende zomergroen. Nu hij er zoo dicht bij kwam, liep er toch 'n angstige rilling langs z'nen rug, en 'n zonderlinge gewaarwording van te zijn op 'n plaats buiten z'n gewone leven. O ! dat ze hem nu toch eens niet doorzonden!.... Anders moest hij morgen weer terug naar z'n stroeve levensbedrijf in 't Walenland.

Hij stapte met langzame schreden over de kiezelbaan die van den steenweg naar de poort van 't kasteel liep, veegde 't stof van z'n schoenen in 't lange gras, ging tot aan de ingangspoort, en trok aan den ijzeren beltrekker. De helle rinkel binnen deed hem bijna verschieten. 't Werd hem opeens duidelijk dat het er nu doorging, en met angst-kloppend hart wachtte hij. Eerst hoorde hij niets dan 't korte keffen van 'n hondje, heel verre weg. Dan volgden eenige minuten diepe stilte, tot opeens langs den binnenkant 'n slot versprong en de helft der groene poort langzaam open-

draaide. Daarachter kwam 'n meisje te voorschijn met 'n frisch, snoezig gezichtje, in een wit zomerjakje en witten voorschoot, en met roode pantoffels aan heur voeten. Met de linkerhand hield ze de poort langs binnen nog vast, en haar blikken vielen op Peer met dat onbekende staren naar 'n vreemde mensch. Peer was 'n beetje uit z'n lood geslagen. Hij nam z'n hoed van z'nen kop en met rood-verlegen gezicht vroeg hij :

« Juffrou, zou 'k as-te-blieft menheer Van Goren es kunnen spreken? »

« Ja wel, vriend, kom maar binnen. »

Peer trad de poort binnen die 't meisje weer toesloot, veegde z'n schoenen nog eens af op de mat die daar lag, en bleef staan.

« Wacht hier maar 'nen moment, 'k zal menheer gaan roepen. »

Ze verdween in 'n zijdeur geruischloos op haar roode pantoffelkens, en Peer stond alleen in de diepe stilte. 'n Frische koelte heerschte er in den breeden gang, waar 't licht vol en helder kwam binnengestroomd door 'n hooge glazen deur die uitgaf op den hof. Van 't plafond hing aan 'n koperen ketting 'n prachtige lamp met witte porseleinen bol, de vloer was van vierkante, grijze en blauwe ciment-plaveitjes, de wanden waren glimmend wit geverfd en 't licht gleed er bleekerig langsheen in afnemenden glans naar de poort toe. Peer wist niet waar kijken, en z'n blikken volgden weg en weer de roode lijnen die de wanden door-regen in gelijke gêve steenen. Z'n hart klopte geweldig. 't Was hier zoo stil dat hij z'n eigen asem hoorde en hij bang was van z'n voet te verzetten daar 't zoo aardig kerkte over den vloer. Aan den anderen kant der poort, die langs binnen grijs geverfd was, hoorde hij de vogels zingen, en 't klonk hem daar heelemaal anders in de ooren dan wanneer hij buiten was. Hij hoorde door den wand den tiktak van 'n klok die denkelijk alleenig daarneven ieverans te peinzen hing, en 't deed hem de stilte en de eenzaamheid nog meer gewaar worden. Hij voelde zoo innig wat 'n kalm leven hier heerschte, en hoe gerust en vredig de dagen er moesten voorbijgaan voor allen die hier woonden in 'n stille geneugte die hem gansch vreemd was.

Daar draaide ergens 'n deur open en weer toe. Stappen weerklonken... Al z'n peinzen van de laatste dagen schoot Peer nog eens door den geest, snel en 't een over 't ander en wat hij zeggen zou...Daar kwam menheer Van Goren uit de zijdeur en met 'n vriendelijken hoofdknik trad hij op hem toe.

« Dag vriend, ge woudt mij spreken? »

« Ja, menheer Van Goren, 'k heb gehoord dat ge nen anderen koetsier zult van doen hebben, en ik kwam nu es zien of ge me daar nie zoudt willen voor aannemen... »

« Dan komt ge een weinig te laat, vriend. Onder de hoogmis is er nog 'ne jongen uit het dorp hier geweest en dien heb 'k aangenomen...

't Gaf Peer 'n geweldigen schok, maar hij trachtte het niet te laten zien. 'n Brandend rood schoot over z'n gezicht, en met 'n wreed-gedwongen glimlach mompelde hij:

« Ja, menheer... dan is er niets aan te doen ».

Wat hem geantwoord werd, hoe hij buitenkwam, daar wist hij niets van. Hij voelde zich op den steenweg in de heet-noenende zon, afgemat, gebroken. Daar was iets uit hem uitgerukt, met 'n enkel woord, iets als 'n innig stuk van z'n eigen zelven, dat de schoone blijheid ging worden van z'n leven en nu heelemaal anders uitviel. Plots en geweldig was dat streelende hopen weggeslagen van zoovele dagen, en daar zou nu niets van komen, niets, niets... 't Kwam hem nu voor als 'n groote zottigheid van 't gevraagd te hebben en 't zoolang te hebben bepeinsd, en de wrange tegenslag neep hem in heel z'n wezen als 'n pijnschrillende wanhoop. Z'n handen hingen loom overeengeslagen op z'n rug, de zonneglinstering deed z'n voorhoofd verrimpelen en z'n oogen staarden doelloos in de verre wijdte. 't Zeurde hem hitsend door den kop dat al de dingen daar vóór hem nog even 't zelfde lagen als tevoren in de onverschillige strakheid der zomerzon, nu hij 't gewild had alles overwaasd met iets als de verdrietigheid die in hem lag. Hij droeg z'n moede lijf voort, en z'n heeten kop, moe van wrevele peinzen. Bij stonden voelde hij niet hoe 't hem eigenlijk aandeed, en zonder overgang viel z'n denken op iets anders in 'n vagen schijn alsof hij 't zich toch niet erg aantrok. Maar dan wierd hij dat in 't eigenst oogenblik gewaar en rukte met 'n sombere

driestheid dat waas van verdooving weg voor z'n zinnen, om in 't volle werkelijke te pijnwroetelen met 'n telkens weerkomende begeer.

Naar huis ging hij niet al was het etenstijd. Ze mochten daar niet zien wat er brandde in z'n gemoed, ze mochten niet lezen op z'n vertrokken gelaat dat er iets ongewoons en pijnlijks in hem was omgegaan, want dan zou hij 't voor allen uitsnikken in geweldige wanhoop en kinderachtig beschaamd staan voor z'n eigen zelven. Alleen wou hij nu zijn, lang alleen met z'n verdriet en z'n bedrogen hoop, en straks teruggaan als 't over was en hij zich stil gedaan zou voelen in 't onmogelijk anders zijn.

Met slakke schreden sloeg hij 'n aardeweg in, die van den steenweg afleidde naar 'n eikenbosch. Daar zette hij zich in de lommer neer op het gras, leunde z'n rug tegen de ruig-schorsige stam van 'n eik, en z'n elleboog stuttend op z'n opgetrokken knie liet hij z'n droef-peinzend hoofd rusten in z'n breeden handpalm.

O! Wat kwam er een bittere droefheid in z'n ziel, nu hij 't kalmer overwegen kon. Al dat hopen en verbeelden op den zonnigen voortgang van z'n leven was nu opeens weg. Hij had zich daar zoo vast ingepeinsd, z'n doening van elken dag reeds geregeld voor 'n heel eind in de toekomst, en er slechts nu en dan eens vluchtig aan gedacht dat een ander hem kon voorzijn. Drij weken lang had hij er zich mede gestreeld in blijde verlangen naar de verwezenlijking, en nu, nu zou daar allemaal niets van komen. Och ja, hij kon ergens anders naar uitzien, maar dát had hij gewild en niets anders. 'n Kregelige hatelijkheid kwam in hem op tegen iedereen, tegen z'n werk, z'n medearbeiders, z'n eigen bitter bestaan, en iets wat hij niet zeggen kon, de puinhoop van z'n verwoeste droomen, drukte hem als 'n zware last.

En toch, 't was zoo weinig hetgeen hij verlangde, zoo weinig hetgeen z'n geluk zou hebben uitgemaakt, maar dat was in z'n goed-eenvoudigen kop gedegen tot heel de schoone levensheerlijkheid, die nu voor hem komen zou.

En daar kwamen tranen in Peer z'n oogen, beverig vertrok z'n onderlip, en daar zat hem iets in de keel, dat aanhoudend omhoog wilde, als 'n prangende verkropping,

en dan brak opeens z'n smart uit in hokkende snikken, dat gansch zijn breede lijf er van schokte.

O, daar zat hem zoo'n droeve weemoedigheid in den boezem, van zich gansch verlaten te weten en zoo heelemaal alleen op de wereld, en met immer stijgende hevigheid kroop in hem op het wanhopige talen naar 'n verzachting in z'n trieste levensdoening. Hij voelde dat hem iets ontbrak dat hij moest kunnen tegen z'n borst drukken, geweldig, om dan vertrouwvol z'n groote droefheid uit te weenen, — iets als 'n moeder.

(*Wordt vervolgd.*) ERNEST CLAES.

BIJ HET VERTREK VAN EEN ZENDELING

Eens klonk de stem van Jezus,
mijn broeder, U in 't oor :
« Ga, predik 't Evangelie,
de gansche wereld door...
We zullen zielen zoeken,
maar moeten ver van huis;
Zeg vaarwel aan de wereld,
en volg mij met uw kruis.
'k Reik u mijn kroon van doornen,
geen koningskroon van goud,
maar wat ge mij zult geven,
vergeld ik honderdvoud.
Ik geef u geenen scepter,
slechts eenen vredestaf,
den staf dien mij mijn vader
tot 's menschen redding gaf.
Ge zult hem planten ginder
dat gansch het land hem ziet,
hem met uw zweet besproeien
totdat hij vruchten biedt.
Ik zend met u geen vrienden,
geen aardsche legermacht,
maar ik ook was verlaten
in Gethsemani's nacht.
Ik wil u overal volgen
gelijk den Herder 't lam,
'k ben 't Lam dat alle zonden
der wereld nemen kwam,
'k ben 't Lam van 't Sacrificie
dat op het altaar bloedt
als gij, mijn Herders-Priesters,
de Consecratie doet.
Verf met dit bloed uw vreêstaf,
dan zijt ge een Michaël,
en breekt gelijk een riethalm
al het geweld der hel.

In plaats der aardsche liefde
geef ik u gansch mijn hart,
en gij zult vreugde voelen,
de grootste, in uwe smart.
Kom, kniel : ik zal u zalven
en denk in de eeuwigheid
dat gij mijn knaap, mijn leenheer,
mijn hoogepriester zijt.
Kom, kniel, ik wil u wijden
tot eenen martelaar,
maar nimmer moet ge vreezen :
mijn juk weegt niet te zwaar.
Uw ziel zal trillend voelen
't omhelzen van haar God
en eeuwig zalig baden
in 't hoogste heilgenot.
Ons liefde kent geen palen,
gaat over berg en dal,
en moge 't alles vallen,
zij blijft steeds even pal.
Ons bindt het Sacrificie,
't is liefde nog in pijn,
maar liefde in 't zegepralen
zal 't ginder boven zijn. »
Dit was de stem van Jezus
gij hebt haar aangehoord :
« Ik wil, wat Gij wilt, Jezus! »
was 't krachtig wederwoord.
Gij hebt den schijn misprezen
en koost de beste baan,
aan 't einde ziet gij immers
het kruis van Christus staan.
Ge zaagt de menschen sterven
en gij mispreest den tijd;
slechts éene zaak is noodig :
een zalige eeuwigheid.
Gij hebt dit al begrepen,
daarom is 't dat ge gaat,
maar God zal u beloonen
voor al wat gij verlaat.»

IN 'T VALLEN VAN DEN AVOND

De gansche stad verkwijnt in 't huivren van het duister,
haar torens brokklen los in 't zwellen van den mist,
het Belfort van haar trots en 't lijnspel harer daken
zijn doodgedaan en vastgeduwd in de avondkist.

Haar klankendeining valt tot ongerimpeld zwijgen
en alles wordt als wiegelied en kinderklacht,
alleen van verre ruischt en ronkt het als een zeerot
dat zachtjes breken komt in 't fluistren van den nacht.

Zoo voelt de ziel ook vaak het zinken van den avond,
haar krachten brokklen weg in weeken droomenmist,
het zwaard van hare kracht, de helm der idealen,
zijn neergerinkeld staal op 't hout van hare kist.

De zee van 't buldrend lied is uitgedund tot vijver,
tot weegekreun verkroop het zwalpen harer klacht,
alleen van verre ruischt een zee herinneringen,
die zachtjes spoelen komt op 't fluistren van haar nacht.

VREDE

Het water ligt reinvlak en rustig onbewogen
als uitgegoten in een weidsche oneindigheid,
een paradijssche vrede als die van de eerste dagen
ligt balsemgeurend over het heelal gespreid.

De zeilen hangen slap te rusten aan de masten,
de schepen ankeren in dommelend genucht,
de dijken schuiven zacht de verre nevels binnen
en smelten op in teeder waas van nevellucht.

O kwam in ons die rust in koelen zegen zijgend,
lag ons gemoed zoo rein, gelijk bij nacht die stroom,
o zweeg die kwelling toch die knaagt aan 't menschenharte
en stierf ons leven weg in zulken vrededroom!

Kwam weer een stroom van goedheid over 't menschdom
verstillen allen wrok en sussen allen haat, [vloeien,
verrezen we eens gelijk de wereld na den zondvloed,
gezuiverd van de drift, gewasschen van het kwaad!

KERKHOF IN 'T WOUD

Het woud verbergt een grootsche doodenveld :
Daar wil ik heen : lijk blanke marmerzerken
van ridders in de beuken van de kerken,
zie 'k rijen reuzenboomen neergeveld,

ontworteld en onthoofd, vol wondenmerken,
gesneên, gepint lijk een Indiaansche held —
En eeuwig hunkrend uit de stilte welt
het klaaglied van de in lijkwa staande berken.

o Kerkhof van de hooge woudenboomen,
o kerkhof van de groote menschendroomen,
o droeve, geelgeschroeide vlakte gras!

O mochten we allen bij het droef bezwijken
in onzen val op 't boomen-sterven lijken...
En grooter zij de dood dan 't leven was.

G. Hermans.

MIJN WANDELUUR

Den Eerw. Heer J. B.

Ik mijmer soms; ik vind u op mijn wegen,
natuur, gij die van rust niet weten wilt,
die altijd werkt in 't eeuwige bewegen,
die altijd zwoegt en uwen gang nooit stilt....
Ik zie de lente na den winter komen,
de herfst verschijnen na de zomertij,
de vruchten na het bloeisel op de boomen,
de witte na de groene veldkleedij.
Ik zie de beekjes langs de weiden vloeien,
de zonnestraal, die gul de bloemkens kust,
den malschen regen 't groene gras besproeien,
wijl zoelen wind de korenhalmen sust.
Ik hoor de vooglen in de boomen kwelen,
de vorschen kwaken in het slanke riet;
de vlinders zie 'k bij duizendtallen spelen,
wijl 't bloemken aan de bie heur kelksken biedt.
Ik zie, langs 't westen, roode en purpre verven
waarmeê de zon de azuren trans verlaat,
en, in heur plaats, als mag het licht nooit sterven,
komt, statig stil, de zilvren maneplaat...
Maar 't groen verkleurt en ook de vooglen zwijgen,
de weide is kaal, het veld een modderkolk,
de boomen staren met hun kale twijgen,
in 't spansel, thans slechts ééne regenwolk...
De beekjes worden door den kou bevroren,
de struikjes worden ijzig-wit getooid...
't Is in zoo'n nacht dat Hij eens werd geboren,
die 't eerste zaad op 't aardrijk heeft gestrooid...
Natuur, gij die aanhoudend zoo blijft werken,
ach geef mij toch een sprankel van uw kracht,
ach mocht ik toch in uwe les mij sterken,
en rusten daar, waar mij mijn Schepper wacht. (1)

J. Jos. Kempenaers.

(1) Wij aarzelen niet deze verzen op te nemen van een onzer letterzetters. *Red.*

DE WARE SHAKESPEARE

SHAKESPEARE'S GELEERDHEID

Er is een soort genie dat Michel Angelo « een eindeloos geduld » noemt; en Edison's algemeene bepaling is bekend : « genie is acht-en-negentig ten honderd werk, en twee ten honderd natuurlijke begaafdheid ». En hoewel niemand ten volle daarmede zal instemmen, moet iedereen toch bekennen dat in die begrippen iets onloochenbaars ligt, te weten dat geen genieën bestaan, die niet terzelvertijd groote geleerden en bijgevolg groote werkers waren. Een klassiek voorbeeld is Demosthenes, die zijn hoofdhaar afschoor om genoodzaakt te zijn weken lang binnen te blijven en aldus zijn leerzucht te kunnen voldoen. En van Homeros, het typusbeeld van 't genie, getuigde Sofokles dat hij de grootste tragieker was; Pindaros beweerde dat Homeros de meeste lyrieker was; Demosthenes hield hem voor den machtigsten en kunstigsten aller redenaren, en Alexander aanzag hem als den vernuftigsten krijgsoverste : getuigenissen die op méer dan op een *natuurlijk* genie wijzen; want Homeros' wonder vers, zijn kunst van redevoeren, zijne kennis in krijgskunst, in natuur- en aardrijkskunde verraden boven geniale ingeving en macht, oefening, ondervinding en geleerdheid : vruchten van lang en geduldig werken. Dante was ook meer dan een verheven, bezielde dichter : heel zijn ongeëvenaarde *Divina Commedia* door, straalt zijn zeldzame belezenheid : hij moest op de hoogte zijn van alle wetenschappen. En onze nimmer rustende Vondel, en Bossuet — de os aan den zwaren ploeg gewoon — en Gœthe, de nooit verzadigde vorscher, toonen meer dan genoeg aan, hoe aanhoudend werk en noeste vlijt alléen de grootste vernuften maakte tot wat ze geworden zijn; en dat de natuurlijke talenten handelswaren zijn waarop niets dan schade komt als men ze in hun pakhuis rusten laat, doch die een woekerwinst geven aan dezen die er zich rusteloos om beijvert.

Langen tijd bestond er één die, zoo 't scheen, zonder groote inspanning en zonder ongewone kundigheden had volbracht, wat schier geen enkele menschengeest, hoe vernuftig en bevoorrecht, hoe ontwikkeld en volmaakt ook, had kunnen verwezenlijken. Die was Shakespeare — de groote — de eenige. — En ja, hoevelen zijn er niet nu nog die Shakespeare aanzien als een onovertroffen genie, doch ruw, onbeschaafd, zonder genoegzame kunstvorming, zonder groote geleerdheid!

Volkomen gerecht en veroordeeld zijn lang reeds die oude denkbeelden, en ik herhaal slechts dikwijls opgehaalde woorden,als ik zeg dat zich in Shakespeare's werken een ware klassieke opleiding, een verbazende geleerdheid, een nergens aangetroffen belezenheid voordoen. Mogelijk klinkt u zulks toch nog vreemd in de ooren; dat is nochtans iets dat onmogelijk kan geloochend worden : de huidige vorschersgeest heeft terecht, na werkelijke ontdekkingen, de al te groote goedgeloovigheid aangaande Shakespeare gewraakt; en hier staan wij nu voor een reeks beweringen en getuigenissen, die de bovengemelde over Homeros tamelijk ver overtreffen. Menigeen zal het wellicht genoegen doen wat verderen betrouwbaren uitleg daarover te verkrijgen, te meer daar in deze laatste jaren veel geschreven en gestreden werd over Shakespeare's geleerdheid en duizendvoudige kennis.

Grant White, een der geleerdste levensbeschrijvers van Shakespeare, zegt, over 's dichters geleerdheid sprekende :

« De dichter had een grondige kennis van de Latijnsche en Grieksche taal, van de geschiedenis, de staatkunde, de krijgskunst, de wijsbegeerte, de scheikunde, de tuin- en landbouwkunde, de wet, de geneeskunde en de muziek; van de Fransche en de Italiaansche taal, en niets van al wat betrekking heeft op reizen en reisgebeurtenissen was hem vreemd; hij was bekwaam te spelen met zijn kundigheden en er beeldspraken in te wentelen door middel van woorden en wendingen die betrekking hebben met zaken, den gemeenen hoop der menschen ten eenen male onbekend. »

En verder :

« Zijne dramas en gedichten leveren onloochenbare bewijzen op dat hij hoopen boeken verslond en zich het gelezene toeeigende met wonderbaar gemak en snelheid. » (1)

(1) GRANT WHITE : *Life and Genius of W. Shakspeare*, p. 256.

Daar zijn nu zooveel beweringen opeengestapeld dat gij, lezer, wel eenige bewijzen ter staving dezer gezegden moogt eischen.

Vooreerst zijne kennis van geneeskunde.

Dr Bucknill, die als man van 't vak Shakespeare uit dat oogpunt bestudeerd heeft, acht het vorschen en zoeken rijkelijk beloond :

« Door te kunnen vaststellen dat Shakespeare's theoretische kennis van geneeskunde heel en al overeenstemt met de alsdan verspreide wetenschap onder de leeraren van geneeskunde, en dat hij (Sh[re]) als eene autoriteit gold, zelfs in zijn trivialiteiten en zijn meest in 't oogvallenden onzin. » (1)

Zulk een getuigenis volstaat, dunkt mij; en men wordt genegen minder aan een toeval te denken, of te glimlachen bij het denkbeeld dat Shakespeare het eerst den bloedomloop heeft waargenomen, als hij Brutus zeggen laat :

Gij zijt mijn echte, diepvereerde vrouw
Mij even dierbaar als de purperdruppels
Die mijn bekommerd hart bezoeken. [*Julius Cæsar*, II-1] (2)

Hoor hem spreken over de paardenziekten :

« Zijn paard met ontwrichte heup; bovendien kuchende en niet vrij van ruggemergtering, lijdend aan speekselvloed, last hebbend van huidworm, vol gallen en met spatten, gestreept door de geelzucht, met ongeneeslijke halszwellen, sterk onderhevig aan duizelingen, opgevreten door de wormen, met een zadelbrug en boegkreupel. » (3)

't Is wel zoo, Shakespeare kent bijzonder goed de paarden : hij geeft eene beschrijving (*Venus and Adonis*) van een edel ros en somt zooveel hoedanigheden op met hun gepaste benaming dat hij als een fijne paardenkenner mag aangezien worden.

Lange bladzijden zouden wij kunnen schrijven over de juistheid in 't voorhouden van alles wat betrekking heeft met uitheemsche plaatsen, zeden en gebruiken. Onderzoek werd daarover ingesteld; nergens en nimmer heeft Shakespeare het mis op. Schier onopgemerkte bijzaken die men eertijds

(1) Dr Bucknill's *Shakespeare's medical knowledge*, blz. 11.
(2) Vertaling van Burgersdijk.
(3) *De Feeks getemd*, III-2. — Vert, van B.

ontdekt heeft, en die men aanhaalde om met Shakespeare's onkunde en goede trouw te lachen, als : Baptista voor een mansnaam (*Taming of the Shrew*) en Valentine die *inscheept* te Verona om naar Milanen over te varen (*Two Gentlemen of Verona*), zijn nu herontdekt als echt : Baptista is een gebruikte mansnaam in Italië en in de 16e eeuw was Hoog-Italië met vaarten doorkruist, iets dat Shakespeare natuurlijk moet geweten hebben (1).

Zijn meesterschap op geschiedkundig gebied is wonderbaar : hoe nauwkeurig kent hij het oude Roma, gelijk wij het geschetst vinden in zijn drie Romeinsche tragediën. Daarover handelt Mr Knight en beweert dat die drie stukken de vrucht zijn van diepgrondige studie over geheel de Roomsche geschiedenis, zelfs de nietigste bijzonderheden der zeden en gebruiken verhalende; zulk meesterschap bekomt men alleen, zegt hij, door het aanhoudend en vlijtig lezen dier geschiedenis. Immers de onbeduidendste aanmerkingen, tot het gebruik van latinismen in den zinsbouw, ja zelfs het scheppen van nieuwe woorden, alles doet hij met zeldzaam gemak en nimmer falende juistheid (2).

Alzoo : In *Antony and Cleopatra* spreekt Charmian van een billardspel. Welnu dat is geen anachronism, want de levende encyclopaedia, die zulks neerschreef, schijnt geweten te hebben dat het billardspel ouder is dan Cleopatra (3).

Pope schrijft :

« In *Coriolanus* en in *Julius Cæsar* is niet alleen de geest der toenmalige Romeinen weergegeven, maar zelfs hun gewoonten zijn met wondere waarheid afgeschilderd; een kenschetsend verschil zelfs bemerken wij in de zeden der Romeinen ten tijde van den laatsten en van den eersten ... Een grooter meester die beter de Roomsche en Grieksche schrijvers kent en meer treffende zinspelingen op hun werken weet te maken ware moeilijk te vinden. »

En waarlijk onmiskenbare navolgingen uit de oude klassieke letterkunde van Roma en Athena, vindt men bij elken stap in den Engelschen dramadichter.

(1) *Allgemeine Zeitung*, October 21e, 1870.
(2) Mr Knight, *Biography of Shakespeare*, blz. 307.
(3) Appleton Morgan, *Some Shakespeare Commentators*, blz. 35.

De volgende zinspeling uit *Hendrik VI* — een zijner eerste gewrochten —. Charles VII zegt aan Johanna d'Arc :

« O Godd'lijkst wezen, gij Astrea's dochter,
Hoe brenge ik voor deze uitkomst hulde u toe?
Wat gij belooft, is als Adonis' tuinen
Die heden bloeiden, morgen vruchten droegen. »
[*Henri VI*, I-6]

Men wist langen tijd niet waar die tuinen van Adonis gaan zoeken, dat was volstrekt onbekend; eindelijk heeft men ze ontdekt in Plato's *Phædrus*. Hoor liever :

« Zou een landman, een verstandig man, het zaad nemen dat hij hoogschat en zou willen zien vruchten dragen, en zou hij het in vollen ernst gedurende de hitte des zomers ergens planten in een tuin van Adonis, opdat hij zich zou kunnen verheugen als hij het in acht dagen tijds ziet opschieten in volle pracht ? »

Dat schijnt toch wel een klaar bewijs dat Plato hem niet onbekend was, en hij het Grieksch moest meester zijn om Plato te lezen, waarvan er geen vertalingen bestonden.

Het vers uit *Macbeth :*

« Al onze gist'rens lichtten narren voor
naar dood en stof. Uit, korte kaars, uit, uit! [*Macbeth*, V-7]

trekt wonderwel op dat van Catullus :

« De hemellichten doven uit en verschijnen weêr; maar eens dat ons kortstondig lamplicht uitsterft, zullen wij slapen in eeuwigdurenden nacht. »

In *Hamlet* zegt Laërtes bij 't lijk van Ophelia :

« En uit haar schoon en vlekkeloos hulsel mogen
viooltjes spruiten! » [*Hamlet*, V-1]

dat schijnt ontleend aan Persius :

« Kan hun geest nog zulke giften schenken, als van viooltjes te doen groeien uit hun assche? »

Wat erger is : *To be or not to be* enz. zijn, zegt Penzance, bijna *verbatim* uit Plato getrokken (1). En daarmede is het niet uit, want in Shakespeare's werken zijn er navolgingen uit Latijnsche en Grieksche schrijvers te vinden bij vrachten

(1) Lord Penzance, *A Judical summing up*, blz. 73.

en voeren. Lees enkel *The Classical Element in the Shakespeare Plays* (Theobald). Daar zult ge vinden naast Homeros, Sofokles, Thucydides, Suetonius, Lucanus en Horatius namen als Anaxandrydes, Ausonius, Dictys, Philonides en Stradanus en nog meer onbekenden.

En niet alleen ontleent hij gedachten aan de schrijvers der oudheid, maar de moderne talen en letterkunde kende hij ook wonder wel. Het staat vast dat Shakespeare 't Fransch en 't Italiaansch moest machtig zijn : *Othello* is heel dezelfde geschiedenis als 't Italiaansch *Il Capitano Moro* door Cinthio; *Cymbeline* komt uit eene novelle van Boccaccio, en verscheidene andere stukken zijn uit Belleforest *Histoires tragiques* genomen (1). En niet alleen de onderwerpen, maar zelfs veel gedachten en verzen zijn aan die moderne letterkunde ontleend. 't Welbekende :

« Who steals my purse, steals trash... »

« ... Wie mij
mijn beurs ontsteelt, steelt slijk ; 't is niets, 't is niets...
. . . .
Maar hij die mij mijn goeden naam ontsteelt, » enz.
[*Othello*, III-3]

is eene variante van deze stanza uit Berne's *Orlando Innamorato :*

« Hij die een hoorn, een ros, een ring steelt, of zulk
een nietigheid, steelt met veel matigheid...
Maar hij die iemands faam ontneemt...
diens daad is diefte en moorddadigheid. »

Daarvan waren geen vertalingen in het Engelsch (2).

't Is waar, te ver mag men dit opspeuren van navolgingen niet drijven : tien schrijvers kunnen dezelfde gedachte hebben en ze op min of meer gelijkende wijze ontwikkelen. Zoo heeft er bijv. nooit iemand op gedacht, denk ik, op te werpen dat Vondel zijn vers :

De wereld is een schouwtooneel;
Elk krijgt zijn rol, en speelt zijn deel,

(1) Grant White, blz. 34-37.
(2) Lord Penzance, blz. 76. — Nog meer aanhalingen, 73-74.

zou nagevolgd hebben uit Shakespeare die dezelfde gedachte op dezelfde wijze uitdrukt :

> All the world's a stage and all
> The man and women on it merely players.

Dat zou belachelijk worden; maar eens dat men vele gelijkende plaatsen vindt waaronder er klaarblijkend nagevolgde zijn, dan is men meer genegen aan geen toeval meer te gelooven : een tweede toeval doet reeds nadenken en een derde doet het hoofd schudden.

Wie zou er bijv. gaan gelooven dat Bilderdijk's *Dorpsschoolmeester* niet nauw verwant is met Goldsmith's *Schoolmaster* uit *The deserted village*; de volstrekte gelijkenis maakt dat het dwaas zou zijn die overeenkomst aan het toeval te wijten.

Al weze de wereld altijd dezelfde, al wezen 't steeds dezelfde gedachten die nieuwe hoofden vullen, noch 't oude gezegde : *Nihil sub sole novum*, noch de nimmer veranderende menschengevoelens zullen mij doen gelooven dat Milton niets van Vondel's gewrochten kende, noch dat gelijk welke schrijvers, vreemd aan elkander, schier met dezelfde woorden dezelfde gedachten uitdrukten

Dat zeggen wij enkel om op Shakespeare's ontleeningen en navolgingen te steunen : zij getuigen op duizend plaatsen dat hij alle schrijvers, oudere en jongere, van elke belangrijke letterkunde kende.

En nu komen we aan zijn bij voorkeur gebruikte kennis : ik spreek van de behendigheid waarmede hij zich beweegt op rechtskundig gebied : daar is hij te huis, in zijn element : van rechtstermen en beeldspraken aan de wet ontleend, zijn zijne dramas doordrongen, overstelpt, zoodanig dat Mr Churtons Collins (1) niet aarzelt op te merken dat, ware er één drama (onder deze die Shakespeare zijn toegeschreven) zonder het standvastig wederkeeren van rechterlijke beeldspraak en uitdrukking, het drama Shakespeare onmogelijk zou kunnen toegekend worden.

Hier zullen wij wat meer in bijzonderheden treden : vooreerst Grant White zegt :

(1) CHURTON COLLINS, *The Ethics of Criticism.*

« De zegswijzen eigen aan andere bezigheden dienen hem in sommige gelegenheden ter beschrijving, vergelijking of opluistering, gewoonlijk als er iets in het tooneel ze hem in 't geheugen brengt; maar wetsgezegden vloeien uit zijne pen als waren ze eigen aan zijn woordenlijst, en als een gedeelte van zijn gedachten. Men zegt dat gerechtelijke spreekwijzen konden aangeleerd worden door iemand die gewoonlijk rechtsgedingen bijwoonde. Maar termen als: *fine and recovery*, *statute*, *purchase*, *identure*, *fee farm*, *remainder*, *reversion*, *enz...*, zulk rechterlijk bargoensch kon onmogelijk verstaan en doorgrond worden met op de gerechtshoven rond te draaien. Shakespeare gebruikt ze in zijn jongste tooneelspelen en altijd gepast en met juiste bedoeling. (1)

Anderen, meestal mannen van 't vak hebben dat even stellig verzekerd.

« Ik weet geen enkelen schrijver die aldus te zijner beschikking een kunst of een wetenschap heeft weten meester te worden met al haar eigen woorden en wendingen. Zij rollen uit den mond van ieder personage, van de koningin, van het kind, van de vroolijke vrouwtjes, van de blakende Egyptische Cleopatra, van de minzieke Paphiaansche Godin, van de overweldigde Lucretia, van Lear, Hamlet en Othello, van Shakespeare in zijne eigene uitboezemingen en sonnetten, van Dogberry en Prospero, van den slemperigen Falstaff, en van den zwaarmoedigen Jacques: die zinnebeelden van zijn bedrijf waren in zijn schrijftrant geweven lijk de gulden bijën in 't keizerlijk purper van Napoleon's kroningsmantel (2).

En Lord Campbell:

« Het wonderbaarste nog is dat telkens hij (Sh^re^) aan deze neiging toegeeft hij onfeilbaar goede rechtsgeleerdheid neerschrijft: wijl novellisten en treurspeldichters onophoudend misslagen begaan en de huwelijkswet met de testaments- en erfeniswetten verwisselen; in Shakespeare's wet, lijk hij ze ons kwistig voorstelt, kan men noch weifeling, noch uitzondering, noch misgreep aanstippen. » (3)

Zoo luidt het eenparig antwoord van alle wetsgeleerden, die Shakespeare bestudeerd hebben, en er zijn er veel; voor de rechtsgeleerden immers is Shakespeare de ware dichter.

(1) Grant White *Life and Genius*, blz. 75.
(2) Senator Davies, *The Law in Shakespeare*, blz. 51.
(3) Lord Campbell, *Shakespeare's legal acquirements*, blz. 61.

Wij sommen hier eenige namen op van hen die boeken over den dramadichter schreven: Lord Campbell,Senator Davies, Lord Penzance, Judge Holmes, Judge Webb, enz. Shakespeare ook toont dat hij waarlijk genoegen schept in te laten blijken dat hij de wet kent in al haar ingewikkelde bijzonderheden, en ze alle als een onovertroffen meester behandelt. Ten minste een derde zijner duizenden beeldspraken zijn uit de wetsleer getrokken.

Hier voeren wij eenige voorbeelden aan tot uw eigene voldoening en overtuiging :

SONNET XLVI

Mijn oog strijdt met mijn hart op dood en leven,
Wie recht heeft op 't bezitten van uw beeld ;
Mijn oog wil 't hart hierop geen aanspraak geven,
Mijn hart verlangt dit recht en onverdeeld.
Mijn hart bepleit, gij zijt in hem bevat
Als in een schrijn, nooit met een oog doorboord ;
Maar daad'lijk geeft partij het antwoord, dat
In hem uw schitt'rend beeld te huis behoort.
Een rechtbank van gezwoornen wordt gekoren,
Gedachten, allen aan het hart gehecht
Die oog en hart nu als gedaagden hooren;
Zij keuren beide gunstig, dit als recht :
Het deel van 't oog zij 't schoon, dat u omhult,
Van 't hart, de liefde, die uw hart vervult. »

Hierbij geven wij het Engelsch zelf, nog beter komt die rechterlijke trant uit :

Mine eye and heart are at a mortal war,
How to divide the conquest of thy sight;
Mine eye my heart thy picture's sight would bar,
My heart mine eye the freedom of that right.
My heart doth plead, that thou in him dost lie,
(A closet never pierced with crystal eyes)
But the defendant doth that plea deny,
And says in him thy fair appearance lies.
To 'cide this title is impannelled
A quest of thoughts, all tenants to the heart;
And by their verdict is determined
The clear eye's moiety, and the dear heart's part:
As thus; mine eye's due is thine outward part,
And my heart's right thine inward love of heart.

SONNET CXXXIV

Ja, hij is de uwe ; ik heb 't erkend, en meer,
Ik stelde als onderpand mij in uw hand.
Geef mij mijn troost, mijn ander ik, mij weer,
En neem dan, als verbeurd, voor u het pand;
Maar gij zegt neen, en hij wenscht zich niet vrij,
Gij zijt veeleischend, hij is gulgezind;
Uit vriendschap slechts verbond hij zich voor mij,
Maar, ach! zoo vast dat niets hem meer ontbindt.
Het was uw schoonheid, die haar schatting nam;
Hebzuchtige, die winst van alles heft!
Gij neemt een vriend die mij bevrijden kwam;
't Is eigen schuld dat dit verlies mij treft.
'k Heb hem verloren; gij hebt hem en mij;
Hij kwijt mijn schuld en toch ben ik niet vrij.

So now I have confess'd that he is thine,
And I myself am mortgaged to thy will;
Myself I'll forfeit, so that other mine
Thou wilt restore, to be my comfort still:
But thou wilt not, nor he will not be free,
For thou art covetous and he is kind;
He learn'd but, surety-like, to write for me
Under that bond that him so fast doth bind.
The statute of thy beauty thou wilt take,
Thou usurer that put'st forth all to use,
And sue a friend came debtor for my sake;
So him I lose through my unkind abuse.
Him have I lost; thou hast both him and me;
He pays the whole, and yet I am not free.

Daar hooren wij Shakespeare zelf spreken, en die rechtskunde uit zijn eigen mond klinkt nog min vreemd dan de spitsvondige wetsonderscheiding in 't bepleiten van een kus (*Love's labours lost*) :

Boyet : Neen, schapen zijn we eer beide;
Geen schaap, lief lam, word ik dan met uw mond tot weide.
Maria : Gij schaap, ik gras? Mij dunkt, de scherts is wel geweest.
Boyet : Als gij mij vergunt te grazen.
Maria : Neen, neen, mijn teeder beest! Mijn mond?
't is geen gemeente-grond, ofschoon het weide zij.
Boyet : Aan wien behoort het veld dan?
Maria : Aan mijn geluk en mij.

Doch dat laatste moet gij weerom in 't Engelsch lezen :

Boyet : So you grant pasture for me? (Geeft mij een wettelijke [toelating.)
Maria : Not so, gentle beast. My lips are no ***common***, though *several* they be.
Boyet : Belonging to whom?
Maria : To my fortunes and to me. [*Love's labours lost*, II-1]

Een gelijksoortige, nog langere bespreking zal op het tapijt komen, verder : zij grijpt plaats tusschen de grafmakers, in *Hamlet* (V bedrijf-1 tooneel).

Die kleine uittreksels kunnen u reeds genoeg overtuigen, denk ik, dat de aangehaalde getuigenissen op meer dan op gissingen en enkele onvoldoende wetsbegrippen steunen; en al die rechtsgeleerden — merk dit wel, lezer, het is van groot belang in onze verdere verhandeling — al die rechtsgeleerden houden staan dat niemand dan een man der wet, aldus met haar grondbeginselen, toepassingen en onderscheidingen kan vertrouwd zijn.

Nog een woord blijft er te zeggen over Shakespeare's taalkundige kennis; in dat tijdperk bestond er schier nog niets op dat gebied. Het is een feit dat Shakespeare de hedendaagsche klassieke Engelsche taal heeft helpen vormen en vestigen. Zijn woordenschat is algemeen geroemd : eenige getallen zullen er eene gedachte kunnen over geven.

Milton wien wel niemand rijkdom van woorden zal ontzeggen gebruikt er in al zijne werken wat min dan 10000 : een groot getal; professor Max Müller zegt immers dat veel Engelsche landlieden niet meer dan 300 woorden bezigen, terwijl een wel opgevoede en geleerde Engelschman in spreken en schrijven nauwelijks boven de 3000 gaat. Professor Craik schat het getal woorden die in de dramas van Shakespeare voorkomen, op 21000 : zegge het dubbel van een schrijver als Milton; een man met grondige taalkennis zou doorgaans daartoe nog onbekwaam zijn, want dusdanige hoeveelheid grenst aan het bovenmenschelijke en vereischt een weergalooze, nimmer gekende geleerdheid in taal- en woordvorming. Van zulke grenzelooze taalmacht leggen getuigenis af de scheppingskracht en 't uitingsvermogen van Shakespeare, die niet alleen de technische namen kent van elk vak beter dan ieder verscheiden vakman, maar woorden schept, dialect-vormen gebruikt, vreemde uitdrukkingen

aanwendt, en dus de Engelsche taal waarlijk met schatten begiftigd heeft. Bij de 5000 nieuwe woorden heeft hij gemaakt, waaronder er veel zijn die nogmaals zijne diepe kennis van het Latijn verraden als : *impendiments*, *continent*, *rondure*, *vastidity*, *exsufflicate*, *incarnadine*, *procreant*, *deracinate*, *tortive*, enz. (1) 't Is om duizelig te worden. Ik denk, lezer, zoo gij tot nog toe in den waan verkeerdet dat Shakespeare een weinig beschaafd genie was, onbekend met de klassieke meesterstukken, en zonder kunstvorming en geleerdheid, deze weinige bladzijden er zullen toe geholpen hebben uw denkbeelden desaangaande ten volle te veranderen. Dan zult gij ook, hoop ik, logisch in uw gedachtengang uzelven afvragen : waar toch heeft die man van Stratford, die op twintigjarigen leeftijd nog geene geleerdheid bezat al die wetenschappen en kundigheden vandaan gehaald?

Ik ook heb mij hetzelfde afgevraagd; de oplossing zullen wij zoeken in 't leven van Shakespeare, en daarvoor zijne beste biografen raadplegen.

SHAKESPEARE'S LEVEN

Georges Stevens heeft in weinige woorden samengevat alles wat te zijner tijd omtrent Shakespeare's leven bekend was :

« Al wat als eenigszins zeker over hem bekend staat, is dat hij geboren werd te Stratford-on-Avon, dat hij daar trouwde, kinderen kreeg, — zich naar Londen begaf, — waar hij tooneelspeler werd, en dicht- en tooneelstukken schreef — terugkeerde naar Stratford, zijn testament opmaakte, stierf en begraven werd. »

Dat is op eenige jaartallen na, — zijne geboorte in 1564, zijn huwelijk in 1582, zijn dood in 1616 — al hetgeen men het zekerst over hem weet, doch daargelaten dat zulks niets nieuws is voor u, lezer, maakt dat bij al verre nog geene levensbeschrijving uit.

De oudste en meest geraadpleegde Shakespeare-biografen waren en zijn nog Johnson, Rowe, Pope en Malone. Als geestdriftige bewonderaars van den grootschen dramaturg, zochten zij te weinig de echte feiten op, maar wilden

(1) Strang. *Bacon Shakespeare Problem*, blz. 20.

van den held van Stratford een ideaal man maken; aldus veronachtzaamden zij zeker wel de bijzonderheden die niet van aard waren de faam en den levenswandel van den dichter op te luisteren; en omdat er in Shakespeare's leven en streven minder lofbare eigenaardigheden en minder sieraad-verschijnselen voorkomen, zoo komt het dat zijn levensschets ons ook min volledig en min voldoende schijnt — en zoo is zij feitelijk ook. — Lang was Shakespeare in 't vergeetboek blijven rusten, zou ik zeggen; want het was schier eene eeuw na zijn dood, dat men erop dacht navorschingen te doen over zijn leven en werken. Wel ging de acteur Betterton naar Shakespeare's streek, in 1635, op zoek achter bijzonderheden en berichten aangaande Shakespeare; maar hij zocht ook enkel schoone ophelderende inlichtingen, en moest schier onverrichter zake terugkeeren: men kon ze maar niet vinden die wetenswaardigheden over dat genie.

Met wat meer gevolg hebben later Rowe en Pope en anderen de taak ondernomen licht te werpen op het tot dan toe zoo duistere leven. En in die levensbeschrijvingen stippen die schrijvers wel aan wat zij zeker weten over Shakespeare, maar wacht u wel geloof te hechten aan al wat die oude Shakespeare-vorschers u opdisschen. Ik herhaal het, de bijzonderste trekken zijn echt, doch veel, om niet te zeggen alle bijzonderheden zijn maar op zand gegrondvest en niet bestand tegen een grondig onderzoek: Zij kunnen op niet meer geloofswaardigheid bogen dan Malone's veronderstelling als zou Shakespeare's grootvader zich onderscheiden hebben aan de zijde van koning Hendrik VII in den slag van Bosworth; en als zou die vorst hem om zijn bewezen diensten rijkelijk beloond hebben.

Mr Rowe voortgaande op zekere oorkonden, die betrekking hebben met Stratford, weet te vertellen dat Shakespeare's voorouders *of good figure and fashion* waren, en *gentlemen* genaamd werden, — eene benaming die niets bewijst. — Dezelfde schrijver zegt dat Shakespeare's vader handelaar was in wol, en het ambt bekleedde van *officer* of baljuw — waarschijnlijk hoogbaljuw of meier, denkt hij. — Wat mogen wij daarvan nu als waarheid aanzien? Bijna niets; over Shakespeare's voorouders weet men niets of althans veel te weinig om ze menschen van *good figure and fashion* te

noemen, en of zijn grootvader ooit koning Hendrik VII heeft te zien gekregen, zou ik betwijfelen. Wat zijn vader betreft hij was handschoenmaker; zijn zaken moeten wel gedraaid hebben, want hij was inderdaad *officier* of baljuw — hij was zelfs een jaar hoogbaljuw of meier; doch hij kon niet eens zijn naam schrijven, en teekende overal met een paar trekjes die op een kruiske trokken (1).

Shakespeare's moeder zou men willen tot een rijke, edele erfgename maken, tot een spruit uit de familie Arden of Wellingcote, die genaamd zijn *gentlemen of worship*. De waarheid is dat die Arden een landbouwer was nog al welvarend: zijn dochter kon even als haar man geen letter schrijven (2). Verder nog gaat Malone in zijn waarschijnlijkheden (?). Om de zoo menigvuldige wetstermen en uitdrukkingen uit te leggen vindt hij dat Shakespeare (die weinig de school bezocht had, Malone bekent het zelf) eens te huis voor goed, het ambt moet bekleed hebben van klerk op 't kantoor van een landelijken notaris of procureur. Anderen gelooven dat hij voor een tijdje schoolmeester was, waartoe hem zijn zeldzame begaafdheid wel bekwaam maakte, zeggen zij. In het eerste geval vooral wijst men er op hoe hij in dusdanige bediening de hem eigene gemeenschap verworven heeft met wetten en gerecht.

Klaar is het nu bewezen dat al die opperingen zuivere uitvindselen zijn (3). Niet de minste zekerheid bestaat er dat Shakespeare in zijn jeugd ooit een kantoor zou uitgevaagd hebben (4). Met meer grond beweert men dat William op zeer jeugdigen ouderdom leerknaap was bij een beenhouwer.

(1) Dat zegt niets, beweert men, ingezien er van die baljuws of bedienden op negentien waaronder John Shakspere — maar zes hun naam konden schrijven; een bewijs dat een treffelijk welingezeten burger veelal niet de minste geleerdheid had. Voor mij bewijst zulk feit dat de geleerdheid te Stratford een schier onbekende zaak was, en dat men met William Shakspeare te Stratford zijn wijdstrekkende kennis te laten vergaren, men van hem een witte merel maakt, meer nog een ongelooflijke uitzondering, die geen enkele beweegreden verrechtvaardigt.

(2) GRANT WHITE.

(3) GRANT WHITE; SIDNEY LEE, *A life of Shakespeare* enz.

(4) STRANG. *Bacon-Shakespeare Problem*, blz. 3

Wat Capell's gedachte aangaat als zou Shakespeare's vroeg huwelijk hem belet hebben de hoogeschool te bezoeken, zij is te ongerijmd om ze in acht te nemen; hij was er vooreerst veel te arm voor, en de onderstelling dat Shakespeare's vader of hijzelf ooit zulk een gedachte zouden gevoed hebben strijdt geweldig met alle waarschijnlijkheid: het karakter en de neigingen van den jongen beenhouwer staan ons eenigszins bekend uit de twee of drie trekken die men over hem verhaalt en die ten minste eenigen grond hebben, al zijn zij niet volstrekt als zeker beschouwd.

In een naburig dorp, Bidford, was er een veelbelovende groep jonge lui, de Bidfordzuipers genaamd, die op een zekere gelegenheid de Stratfordsche jongens uitdaagden tot een drinkstrijd in 't bier. De machtigste zwelger werd in ieder kamp uitgesteken. Stratford's kampioen was William Shakespeare; een goede faam, wat denkt gij ervan, lezers? — Stratford moest het onderspit delven; en de jongens in 't naar huis keeren voelden dat zij begaven op de beenen. Zij sliepen dien nacht onderweg bij een appelaar, die ten huidigen dage nog Shakespeare's appelboom heet. Dát ten minste was lang levende overlevering en dus niet zonder grond. Nog even trekken wij uit die veronderstellingsbronnen iets dat voor onze studie van groot belang zou zijn zoo het waarheid ware. Shakespeare's zoon Hamnet stierf op twaalfjarigen ouderdom; hij had nog twee dochters waarvan de oudste, Suzanna, trouwde met zekeren John Hall; haar eenig kind Elizabeth trad eerst in den echt met een Thomas Nashe en na diens dood met John Barnard. Zij stierf kinderloos in 1669.

Hoor nu : Sir Hugh Clopton, geboren twee jaar na Mrs Barnard's dood, vertelde aan Mr Macklin in 't jaar 1742, dat Elisabeth, volgens een oude overlevering (?!), veel van haar grootvaders papieren medegenomen had uit Stratford. Mr Malone denkt dat die papieren moeten in handen gevallen zijn van Mr Bagley, den testamentuitvoerder van Mrs Barnard, en moeten in 't bezit zijn van een afstammeling van dien Bagley. Daar zijn de ware oorkonden! beste lezer; jammer dat er nooit iemand iets over gehoord heeft. Later zullen wij doen uitkomen hoe ernstig met zulke vorschersbedenkingen moet rekening gehouden worden.

Doch waartoe al die veroordeelde bijzonderheden? vraagt gij wellicht; of hebt gij reeds gegist dat het een soort inleiding is tot het betwist vraagstuk: is William Shakespeare of beter Shakspere de ware schepper van de onsterfelijke dramas? Met andere woorden het *Bacon-Shakespeare Problem.*

Die vraag is geen nieuwe meer; in Engeland immers grijpt er sinds jaren een ononderbroken strijd plaats, tusschen twee vijandige kampen: de Shakespearianen, die de oude meening verdedigen, en de Baconianen, die met de uiterlijk weinig voldoende bewijzen niet tevreden, de manke uitleggingen en onwaarschijnlijke gegevens niet aanvaarden, en een nieuwere oplossing voorstellen en trachten te staven. Boeken worden geschreven, voor en tegen Shakespeare en de meening der Baconianen, die in den beginne zoo ongerijmd klonk, is verre van veld te verliezen.

Als een onzijdige verslaggever wil ik me juist niet aanstellen in deze voorstelling van den twist, edoch ik zal trachten zonder partijdigheid u een min of meer volledig denkbeeld van de strijdvraag, met opwerpingen en verdedigingen te geven; met de beste voor- en tegenstanders te rade te gaan, en u hunne opperingen en bewijzen voor oogen te leggen, zonder aan iemand de eene of de andere meening te willen opdringen (1).

Daar er in die opeengehoopte bewijzen, opwerpingen en verdenkingen geen klare indeeling kan gevonden worden, zal ik de hier gevolgde in 't kort aanduiden.

X (1) *Bibliografie.* — Hier volgen de beste en meest gewaarde boeken die over de *Bacon-Shakespeare Question* handelen; het zijn eveneens deze die ik geraadpleegd heb.

Shakespearianen: Halliwell-Philips, *Outlines of the Life of Shakespeare;* Grant White, *Life and Genius of Shakespeare;* Sidney Lee, *A Life of Shakespeare;* Ch. Knight, *Biography of Shakespeare;* Churton Collins, *The Ethics of Criticism.*

Baconianen: Lord Penzance, *A Judical summing up: The Bacon-Shakespeare Controversy;* Appleton Morgan, *Some Shakespeare Commentators;* Strang, *The Bacon-Shakespeare Problem;* Judge Webb, *The Mystery of William Shakespeare;* Mr R. Theobald, *Shakespeare studies in Baconian Light, Dethroning Shakespeare;* G. Pitt-Lewis, *The Shakespeare Story, an outline;* « *Baconiana* » *a quarterly magazine* aan het vraagstuk gewijd. Pr. G. Holzer, *Deutsche Sudwest Schulblätter.* 1906. Sept. en Oct.

Naar 't voorstellen der Controversy zullen wij uit Shakspere's leven de bekende feiten onderzoeken en er onze gevolgtrekkingen uit afleiden. Daarna de eerste uitgave van *Shakespeare's werken* bespreken; dan de oordeelvellingen hooren van deze die best Shakspere moesten kennen. Eindelijk zal de lezer zelf mogen eenige dichterlijke proeven van den schouwburgbestuurder beoordeelen. Dat vormt het eerste deel : Shakspere's kansen.

Het tweede deel zal zijn : Bacon's kansen. Het bevat : Bacon's leven, zijn geleerdheid, oordeel-vellingen en onthullingen door bekende tijdgenooten van Bacon. Daarna het bespreken van bestaande bewijsstukken, en nogmaals eindigen wij met eenige uittreksels, die wij aan den lezer te beoordeelen overlaten.

HET VRAAGSTUK

Alvorens de eigenlijke vraag aan te vatten kan ik niet nalaten eene bladzijde over te drukken uit een der laatste boeken, *An outline,* over 't Baconianism; zij drukt ten volle mijne meening en mijn voornemen uit :

« Dat vraagstuk zou klaarblijkelijk wel geschikt zijn om op deze wijze opgelost te worden; — d. i. van weerskanten feiten en bewijzen vóor éen jury ontrollen; wel te verstaan, dat deze bewijzen en gegevens door de aangestelde advocaten der twee strijdende partijen zouden moeten welgeschikt en geordend voorgedragen worden; dan zou de onpartijdige jury beslissen. — Zou wel geschikt zijn, zeg ik, ware 't niet deze twee schijnbaar moeilijke opwerpingen : ten eerste, waar een voldoende jury verkregen, en ten tweede, de vereischte bekwaamheid bij de juryleden om zulk een geschil te slechten ? Het moet immers al de opgeworpen feiten kunnen beoordeelen. Onder zulke voorwaarden zou eene aldus samengestelde jury betrouwen inboezemen, omdat het een rechtbank zou zijn, wie men zonder argwaan het beslissen mag overlaten over al de betwiste vragen, aan haar oordeel onderworpen.

» Die aangeduide moeilijkheden zijn reeds weggeruimd.

» De drukpers leent ons de middelen om een zoo groote en bekwame jury aan te werven als hier gevorderd wordt, en verschaft eveneens de vereischte gelegenheid voor een oproep tot 't gezond verstand van ieder jurylid.

» Weze bijgevolg *The Bacon-Shakespeare question* onderzocht

door een raad van letterkundige gezwoornen, waarbij elke liefhebber der Engelsche letterkunde, de wereld door, het recht zal hebben een zetel te bekleeden, en toe te luisteren naar de *Evidence* (1).

» De pleidooien die de punten zouden ontwikkelen waarop elkeen der partijen zijne eischen steunt, zouden wederzijds toegewezen worden aan de zaakvoerders, eerder dan aan personen die verlangen te rechten. Deze die in laatstgenoemde hoedanigheid als rechter wil optreden is verbonden tot een zekeren graad onpartijdig te zijn. .

» Verondersteld is het dat het onderzoek aangevangen wordt overeenkomstig met de gewone grondregels der klaarblijkelijkheid, die een gerechtshof beheeren. Iedere partij acht men verbonden aan de strenge regels der tastbare echtheid, tenzij in zoover zij hiervan ontslagen zij door onderlinge overeenkomst. Waar zulks billijker wijze vereischt schijnt, zal aldus overeengestemd worden om de strenge regels te ontwijken. Bijv. *overlevering* of *faam* of *gepraat* is gewoonlijk niet als zekerheid op het Gerechtshof beschouwd, als het een zaak geldt van persoonlijk recht. Doch het onderzoek dat ons bezighoudt is een zaak van zulk algemeen belang dat wij, daar waar de faam of de overlevering in dusdanige persoonlijke aangelegenheden als waarheid zou aanvaard worden, hier ook door onderlinge toestemming zullen veronderstellen dat elke partij aanneemt zulks als klaarblijkelijkheid te beschouwen, aan de jury de zorg overlatende aan elk aanzoek het gewicht te hechten dat het, naar haar meening verdient. » (2)

Dat is in 't kort de inleiding van het boek dat aan zijn lezers overlaat onpartijdig te oordeelen. En ja, waarom zouden zij met vooringenomenheid of driftigheid de Baconiaansche stelling onbezonnen aannemen of verwerpen? Is zij ernstig dan is zij wel 't aanhooren waard, en men kan zich te meer laten overtuigen; is zij dwaas, welnu waarom met zulke schoone voorwaarden niet eens voor goed u van dien onzin overtuigd?

Gij, lezers, die er geen belang in hebt de eene of andere

(1) *The Evidence* een boek dat pas verschenen is, en waarvan de *Outline*, waaruit deze bladzijde is overgenomen, een korte inhoud is. Wilt gij dus als gezwoorne in het débat uwe stem laten gelden verschaf u de *Evidence*; ten ware deze bladzijden u reeds tot de eene of andere zijde dreven.

(2) Pitt-Lewis, *Shakespeare Story*, *an outline*. blz. 3-4.

meening bij voorkeur aan te kleven : sit and listen. *Wie was William Shakespeare,* de schrijver van de tooneelstukken? Ofwel de man van Stratford, ofwel de groote kanselier Francis Bacon, Lord Verulam, viscount of St Albans?

That is the question!

I SHAKSPERE'S KANSEN (1)

1. Shakspere's leven — Zijne jeugd

Tot een grondige behandeling der zaak zijn nog wat meer bepaalde begrippen noodig over Shakspere's leven te Stratford. Zekere en geschiedkundige bijzonderheden hebben wij hierboven aangestipt; nu zullen wij nog trachten tegenover de opgesomde verzinsels en onvoorwaardelijk aangenomen verhalen wat meer gestaafde overleveringen en afleidingen vast te stellen.

Het mocht u soms wonder voorkomen dat Shakspere, die als een reuzenspits boven zijn tijdgenooten uitsteekt, minder opzien schijnt gebaard te hebben toen hij leefde, dan vele zijner kennissen en vrienden, wier gansche leven wij nauwkeurig kennen met alle wetenswaardigheden, hoewel die personen weinig onze belangstelling gaande maken. Hoe komt dat? Want het feit dat zijn faam dan zoo algemeen en zijn werk zoo bewonderd niet was als nu, geeft daar toch geen voldoende uitleg over. Hoor hoe een Amerikaansche Shaksperiaan dat uitlegt :

« De waarheid is, dat er overvloedige bijzonderheden uit Shakespeare's leven te rapen lagen onder de handen der gelijktijdige en zelfs latere levensbeschrijvers ; hadden zij het enkel raadzaam geoordeeld alles op te nemen wat zij over hem wisten! Doch zij gingen op zoek, alleen begeerig hem te beschrijven gelijk zij hem hebben wilden. » *En verder* : « hoewel hij een opgeruimd en vriendelijk man bleek te zijn, bleef hij toch altijd een handelzuchtige. geld-zoekende, geld-opeenhoopende man. » (2)

(1) Van hier af schrijven wij *Shakspere*, als wij den man van Stratford bedoelen, en *Shakespeare*, als de dichter der dramas eigenlijk bedoeld is.

(2) M.G. Wilkes, *Shakespeare from an American point of view*, bl 18.

In zijn later leven, als hij teruggekeerd was in Stratford vooral, heeft hij blijken gegeven van ware geldzucht : hij vervolgde Filip Rogers om een schuld van twee schellingen; die bijzondere karaktertrek zal later genoeg uitkomen.

Doch laten wij beginnen met het begin, en zien wat er eenigerwijze over zijn jeugd kan samengebracht worden.

Te Stratford was er een *free grammar School*, waar William naartoe gezonden werd. Men *kon* daar Latijn leeren, voorzooveel; naar allen schijn geen Grieksch en weinig Engelsch; de eerste Engelsche spraakleer werd uitgegeven in 1586. Kunnen wij daaruit besluiten dat de jonge William hier een grondige kennis opgedaan heeft in de Latijnsche taal? Hij verliet de school op bijzonder jeugdigen ouderdom (1), uit hoofde der geldelijke moeilijkheden zijns vaders. Met zijn 15 of 16 jaren werd hij bij een beenhouwer geplaatst om het ambacht te leeren. In 1582 trouwde hij met Anna Hatway; vijf maanden na zijn huwelijk werd zijn oudste kind geboren, en in 1585 zijn tweelingen.

Dat was Shakspere's leven te Stratford, zoo geeft het Grant White, de hevigste van Shakspere's verdedigers. Halliwell-Philips, ook een voorstander van Shakspere, geeft daar nog tallooze en niet ongegronde wetenswaardigheden bij. Volgens hem zou de jonge William reeds vroeg mysteriespelen bijgewoond hebben, en misschien ook wel voorstellingen van rondreizende tooneelgroepen, die niet zelden de landelijke stadjes bezochten, en onder andere te Stratford, zoo blijkt het uit goede bronnen, gespeeld hebben. Wat William's geleerdheid betreft, hij zegt, dat hij in school een weinig Latijn leerde, maar dat zijn kennis in die taal zijn heel leven lang niet wijd strekte. Ook had hij maar moeilijk boeken kunnen vinden; evenals gezondheidmaatregelen, netheid en matigheid schitterden ook boeken te Stratford door hunne afwezigheid (2). Buiten een bijbel en eenige oude klassieken, moesten zij heel schaarsch zijn. Die schaarschheid tracht Mr Halliwell wat te vergoeden, door den jongen het boek der natuur ter studie te leenen. Hij was weliswaar op zijn zestiende jaar bij een beenhouwer, zegt hij, maar

(1) Sidney Lee. *A Life of Shakespeare*, blz. 3-4.
(2) Strang, *Bacon-Shakespeare Problem*, blz. 3.

onze toekomstige dramaturg was geen gemeene afmaker; volgens Aubrey « als hij een kalf doodde, deed hij het gewoonlijk in hoogen stijl en sprak eerst eene rede uit. » (1) Dat is bijna alles wat wij weten van hem eer hij naar Londen vluchtte. Er bestaan nog eenige traditiën, als die van den Bedford-wedstrijd, en een laatste wier ontknooping aanleiding schijnt gegeven te hebben tot zijn schielijk verhuizen. Hij was, zegt Rowe, door een ongelukkig toeval in slecht gezelschap aangeland, en eenige dier slechte maten waren wildstroopers en haalden Shakspere meer dan eens over om met hen, in het park van Sir Thomas Lucy van Charlcote, herten te gaan stelen. Hij werd door dien Sir Lucy vervolgd, en wat streng, zoodat hij om zich te wreken een ballade schreef, die hij bij den ingang van gezeid park aanplakte. Eenige verzen uit dat proefstuk zijn ons bewaard :

A parliament man, and a justice of peace (2)
At home a poor scarecrow, at London an ass;
If lousie is Lucy as some volkes miscall it
Then Lucy is lousie, whatever befall it
He thinks himself great
Yet an ass is his state
We allow by his ears with asses to mate.

Onnoodig over zulk een meesterstuk een oordeel te vellen.

Of dit nu de oorzaak is van zijn vlucht naar Londen is minder zeker: het feit is dat hij er heen gegaan is. Dat is nog al verstaanbaar; zijn leven te Stratford moest weinig benijdenswaardigs opleveren : zijn vader verviel in de armoede, zijn eigen huisgezin groeide aan en vermeerderde last en kommernissen.

« Zijn huis is vol ellende, slordig en zonder boeken (?), zijn omgeving zijn gemeene kerels, hij zelf is achtervolgd, hij is ge-

(1) Halliwell-Philips, *Outlines*, blz. 43.

(2) Een lid van 't parlement, en vrederechter
Te huis een arm vogelschuw, te Londen een ezel;
Als luizig Lucy is, gelijk sommige menschen het mis uit-
Dan is Lucy een luizaard, wat er ook van kome [spreken
Hij acht zichzelven groot
Hoewel hij maar een ezel is
Wij zien het aan zijn ooren dat hij de ezels evenaart.

kastijd geweest, heeft in de gevangenis gezeten, en waarschijnlijk vlood hij zonder geld naar Londen. » (1)

Verbeeld u nu, lezer, een jong man aldus geschetst, die uitgesteken werd als kampioen in een drinkpartij, die 't wild stroopt tot in 't park van de kasteelen, die weinig op school ging, leefde tusschen onbeschaafd, ruw en ongeletterd volk; die, al hadde hij alle mogelijke goesting gehad tot de studie, onmogelijk eenigszins regelmatige studiën had kunnen doen; doch alle bijzonderheden dwingen ons eerder te gelooven dat hij alles behalve leergierig was. Verbeeld u, zeg ik, dusdanigen jongen kerel. Verschilt hij veel van den eersten den besten dorpsjongen dien gij zult ontmoeten? — En merk wel op dat hetgeen wij hier vaststellen geen verzinsels zijn uit de wolken gegrepen, zij komen — behalve die traditie van den Bedfordschen zuiper — uit de levensbeschrijvingen door de innigste bewonderaars van Shakspere opgesteld.

Daar hebt gij den goddelijken Will tot aan zijn vier- of vijf-en-twintigste jaar : ten hoogste een wilde kerel met wat meer geleerdheid dan zijn gewone maten. Ware hij een leerzuchtige jongeling geweest, gelijk Rowe hem zich voorstelt, had hij zich, als Halliwell-Philips gelooft, dikwijls aan 't luidruchtig gezelschap zijner ruwe makkers onttrokken om in afzondering, in 't bewonderen en waarnemen der natuur, het voedsel voor geest en hart te gaan zoeken, — is het niet meer dan waarschijnlijk dat de overlevering ons ten minste éen dier hem waardige trekken had overgezet? De voorvallen, die hem tot een held maakten onder zijn tuchtelooze maten zijn juist geen kenteekens van een studielievenden knaap. Als zekere bewijzen dat Shakspere in lateren leeftijd weinig geleerd was, dienen deze aanmerkingen en beschouwingen wel niet; wij kunnen er toch uit opmaken dat het te Stratford niet is dat hij zelfs de onbeduidendste dier wonderbare kundigheden, die in de Shakespeare-dramas uitschitteren, heeft opgeraapt.

Oordeel nu zelf hoe vast Grant White op feiten steunt als hij zegt :

« Geloove wie wil dat de jonge Shakspere den overtocht naar Londen ondernam zonder eenige dichterlijke proeve... Mijne

(1) Halliwel-Philips, *Outlines*, blz. 63.

meening is dat hij reeds *Venus en Adonis* voltrokken had, en misschien wel 't een of 't ander stuk gereed op zak had. » (1)

Venus en Adonis is getrokken uit Ovidius' *Amores* toenmaals nog niet vertaald in het Engelsch, en waarvan het oorspronkelijke totaal buiten 't bereik van 't meerendeel der gewone goedgeleerde lezers ligt. Als zeker aanziet iedereen het voor het eerste gedicht van Shakespeare; hijzelf noemt het *the first heir of the poets invention.* Het is een waar klassiek dichtstuk, dat als afgewrocht vers en beschaafdheid van taal onovertroffen is. Zelfs ware dat stuk twee of drie jaar na Shakspere's vestiging te Londen door denzelfden jongen afgewerkt, die drie jaar vroeger de ballade op Lucy dichtte, dat ware ongetwijfeld nog onze goedgeloovigheid op een gevaarlijk harde proef stellen; welnu al de Shakespearianen zeggen dat het moet gemaakt zijn ten allerlaatste een groot jaar na Shakspere's aankomst in Londen... Maar nu hij in Londen is, mogen wij hem uit het oog niet verliezen.

Daar weerom moeten wij buiten alle belangrijke omstandigheden blijven, want nu vooral, dat eenige bijzonderheden zouden in staat zijn alles op te lossen, staan wij vóor een onontgonnen en onontginbaar tijdvak uit Shakspere's leven.

Wanneer kwam hij daar aan? Inschikkelijk zullen wij ons toonen en de gegevens volgen der Shakespearianen. Het eerst verschenen stuk, *Henry VI*, werd, volgens Halliwell, opgevoerd in de Blackfriars, den 3en Maart 1592.

Allen zijn het eens om te bekennen dat niemand met juistheid kan weten waar Shakspere den tijd, tusschen 't jaar dat hij Stratford verliet tot '92, heeft doorgebracht.

Eenige nemen 1585, het meerendeel 1587 als 't jaar zijner aankomst te Londen. In 1592 staat hij bekend als tooneelspeler en tooneelspeldichter. Hier dus vinden de Shakespearianen een houvast: deze laatste vijf jaren immers van '87 tot 92 moeten, zeggen zij, het hoofdtijdperk uitgemaakt hebben van zijne letterkundige vorming, alsdan moet hij die

(1) GRANT WHITE *Life and Genius* blz 79; *Südwest Deutsche Schulblätter*, 1906 Prof. G. HOLZER, lacht hartelijk met zoo'n meening. Dat was volgens hem het eerste specimen van de *pocket-editions*!

weergalooze geleerdheid opgedaan hebben. Voordien, of beter gedurende dien tijd, had hij toch reeds stukken geschreven; deze is de algemeene meening.

Ziehier uit eene lijst van Grant White:

1588: *Comedy of Errors.*
1589: *Love's labours lost* (het meest schoolsche, ik zei bijna pedante, van de Shakespeare-dramas.
1590: *Two Gentlemen of Verona.*
1591: *Titus Andronicus*
1590 tot 1592: de drie deelen van *Henry VI.*
1591: *Romeo and Juliet.*

Volgens Mr Knight dagteekenen de genoemde stukken nog wel twee jaar vroeger; het eerste verplaatst hij tot in het jaar 86. Wij laten de lezers vrije keus; enkel geven we na die onzekere datums eenige meer zekere jaartallen.

In 1585 was Shakspere zekerlijk te Stratford, in 1592 te Londen, volgt daaruit dat hij in '85 of '87 reeds te Londen was? Er zijn Baconianen die beweren dat hij daar niet vóór '90 aankwam. Doch nemen wij de Shakespeariaansche onderstelling '87, hoewel haar eenige grondreden is dat de verdedigers de stukken willen laten vloeien uit de veder van William, en hem — doordien sinds onheugelijke tijden niemand meer op bovennatuurlijke wijze tot de geleerdheid gekomen is, — tijd willen geven zich zooveel mogelijk, tot de reuzentaak die zij hem opleggen, te bekwamen.

Doch vijf jaar — en minder, hij had immers reeds verscheidene stukken gemaakt in '92 — voor een buitenjongen die de middelen niet bezat om zich boeken aan te schaffen, en nog zijn weg moest maken tot het tooneel, wat is dat voor een armen duivel die zoo weinig geestdrift schijnt gevoeld te hebben voor studie en geleerdheid? En ei mij! welke geleerdheid? een leven ware voor verre den meesten hoop niet voldoende. 't Besluit is dat de Shakespearianen wat veel vragen van den armen Will. Trachten wij hem eens te Londen wat te achtervolgen.

Dat hij zich daar in den beginne in een neteligen toestand bevond, wie zal het durven betwisten? William was voorzeker een werkzame, krachtdadige kerel. Daar hij maar moeilijk met zijn handwerk in zijn onderhoud kon voorzien, zal hij er waarschijnlijk aanstonds vaarwel aan gezeid heb-

ben, om zich naar het theater te keeren, waarnaar hij zich van natuurswege gedreven voelde: hij moet altijd veel neiging gehad hebben voor het tooneel: dit verraadt reeds zijn theatrale houding en handelwijze toen hij nog kalvers doodde!... Anderen denken dat Thomas Greene, uit Stratford geboortig, en die acteur was in de *Black friars* onzen William aan een postje zal geholpen hebben bij den schouwburgdienst, meer nog dan Shakspere's natuurdrang. Hoe 't zij, hoewel het aan bewijsstukken mangelt, aanvaarden beide partijen gereedelijk de oude traditie die ons leert dat de toekomende theaterbestuurder van af zijn aankomst aan den schouwburgdienst verbonden was. Hij doortrok al de verschillende graden van het tooneelleven; begon zoo 't schijnt met de paarden vast te houden aan den ingang van den schouwburg; dat is zonder moeite aan te nemen. Maar te Stratford had hij getoond dat hij niet gemaakt was om in een groep jonge lieden onopgemerkt te blijven; hij stond welhaast aan 't hoofd van een bende handlangers die nog lang nadien *Shakspere boys* geheeten werden. Hij maakte echter dra zijn weg; werd gebruikt bij het tooneel, om de spelers te dienen, het doek op te winden, zeker ook al om souffleur te zijn; en eindelijk was hij speler. Verre zal hij het wel nooit gebracht hebben op de planken; Rowe en Grant White zijn het eens om te bekennen dat hij best speelde in de rol van 't spook uit Hamlet en den ouden Adam in « *Elk wat wils* ».

(Wordt vervolgd.) J. F. VAN OLMHOF.

PHILOSOPHISCHE KRONIEK

In *The Month* van October ll. handelt de uitgever van het tijdschrift over agnosticisme. Er zijn er die meenen agnosticist te zijn als ze maar het bestaan van God loochenen, onder voorwendsel dat de nieuwere wetenschap de zaak heeft uitgemaakt. Met dusdanigen heeft schrijver het niet, maar wel met hen die meenen dat ons beperkt verstand buiten het gebied der zinnelijke waarneming niets met zekerheid kan vaststellen. Schrijver toont dat die stelling onmogelijk behouden kan worden en dat agnostieken zelf haar niet getrouw blijven. Immers de verschijnselen der waarneming hebben noch zin noch beteekenis als men alles loochent wat niet waarneembaar is. Wie heeft ooit een kracht waargenomen, gezien of gehoord. Wat het beginsel der agnosticisten betreft, het stellen is het reeds loochenen. Hebben de voorstaanders ervan het in hunne waarneming ooit kunnen opdoen? Hoe wordt het dan bewezen?

De beginselen van 't agnosticisme zijn dan niet toepasselijk noch worden zij toegepast tenzij als 't den godsdienst geldt. En dat is nu weer eens verkeerd. Immers, als men op elk gebied waarneembare feiten moet verklaren door niet waarneembare elementen, waarom zou men dan niet uit de natuur kunnen opstijgen tot het bestaan van den Schepper?

Nochtans worden er heden felle pogingen gedaan om de agnostieke denkwijze tot haar uiterste gevolgen door te voeren. Langs die richting gaat het Engelsch en Amerikaansch *radical empiricism*, het Duitsch *empirio-criticism* zijnen weg.

Over empirio-criticism handelt Frans Van Cauwelaert in de *Revue Néo-Scolastique* (1). De voornaamste voorstaanders van dat stelsel zijn Richard Avenarius, Ernst Mach, Hans Cornelius en Theodor Ziehen.

Ze willen de kritiek van Kant hermaken in een positivistischen zin : dat blijkt genoeg uit den titel zelf van Avenarius' hoofdwerk : *Kritik der reinen Erfahrung* in tegenstelling met de *Kritik der reinen Vernunft*. Ze zeggen niet enkel met de agnosticisten dat al 't geen boven of buiten de gewaarwording ligt, onkennelijk is, maar ze loochenen het bestaan van dergelijk

(1) November 1906. *L'empirio-criticisme*.

vraagstuk en de mogelijkheid dat er boven het verschijnsel nog iets zou bestaan. De wetenschap moet uitsluitend worden opgebouwd door de ervaring. Alle wetenschappen worden inderdaad op haar weg belemmerd door bijkomstige inbeeldingen die buiten de waarneming liggen: eerst, uitwerkende oorzaken en eindoorzaken, dan atomen, ether, machten, alles veronderstellingen waarop de waarneming geen vat heeft. Onze taak is naar de enkele ervaring terug te keeren, *die reine Erfahrung*. Het ideaal van de wetenschap is alle dingen uit te leggen door middel van begrippen aan de enkele ervaring ontleend : 't is 't beginsel der zuivere beschrijving.

Diezelfde richting openbaart zich in Frankrijk. De stellingen der wetenschap, bijzonderlijk de werktuigelijke stellingen worden hoe langer hoe meer aan een strenge kritiek onderworpen. Desaangaande is de lezing der laatste werken van den heer Poincaré (1) wel aanbevelenswaard.

En toch kan de gedachte zich onmogelijk tevreden stellen met de enkele ervaring. Ook de empirio-criticisten zijn daaraan niet getrouw. Nevens 't beginsel der enkele beschrijving, beroepen ze zich ook op dat der inrichting en nog op dat der eenheid, die beide eischen dat we er eindelijk toe geraken onze indrukken te herleiden tot eene bron. 't Is ongeveer op dien weg dat de heer Dunan het doel legt van de Metaphysica, in de *Revue de Métaphysique et de Morale* (2). De Metaphysica heeft tot voorwerp het onbereikbare, datgene wat boven de verschijnselen ligt, maar op voorwaarde toch dat het niet heel en gansch ontoegankelijk zij. De Metaphysica wil nadenken over het totaal onzer ervaringen en ze samenvatten. De heer Dunan, op voorbeeld van Kant, maakt die samenvatting, van den kant van het denkend subject, maar de thomistische metaphysica maakt ze van den kant van 't object. En zoo komt deze laatste tot het stellen en oplossen van die vragen naar wezen en oorsprong, die den mensch niet onverschillig kunnen laten. Geen enkel oogenblik laat ze na zich op de ervaring te steunen, en men zou blijk geven haar geenszins te verstaan, moest men gelooven dat ze beweert te bouwen in de leegte.

* * *

Het Pragmatisme is altijd in zwang in Frankrijk en Engeland, als oplossing van 't vraagstuk der zekerheid. De heer Luquet heeft onlangs een handboek van zielkunde (3) uitgegeven, dat

(1) L. Poincaré : *La Physique moderne, son évolution, La Science et l'Hypothèse. — Bibl. de philosophie scientifique.* Paris. Flammarion.
(2) Sept. 1906. *La Légitimité de la Métaphysique.*
(3) G. H. Luquet, *Idées générales de Psychologie.* Paris Alcan,'06.

aan de leeken in 't vak het kennismaken met het stelsel in zijn geheel zou kunnen vergemakkelijken. 't Is de eerste proef van dit slag. In de *Annales de Philosophie chrétienne* kenschetst de heer Bernard de Sailly de wijze waarop deze wijsbegeerte leidt tot den godsdienst (1). De grondidee van de wijsbegeerte der daad bestaat in 't laten vallen van 't vraagstuk der betrekking tusschen de gedachte en haar voorwerp, om eenvoudig te zoeken de gedachte in betrekking te brengen met de daad die haar voorbereidt en die haar volgt. De algemeene misopvatting is het afscheiden der idee van 't leven. Men moet ze weerom plaatsen in 't geheel der psychologische feiten, waarvan zij deel uitmaakt. En dat geheel heet *de daad*. Het zijn de indrukken, de gevoelens, en ook onze wil en ons gedrag. Feitelijk doet de idee niets anders dan min of meer de daad goed uitdrukken, en 't is door de daad dat we de werkelijkheid kennen. Zoo maar onmiddellijk vragen of de idee haar voorwerp weergeeft is het vraagstuk verkeerd aanvatten; de quæstie is of de idee goed de daad uitdrukt. De ideeën drukken altijd onvolmaakt en onvolledig de daad uit. De wijsbegeerte moet er toe geraken dat te erkennen; en zoo leidt ze ons tot de poorten van 't geloof. Ze doet ons gevoelen dat de rede niet volstaat en dat we ons moeten onderwerpen aan 't geloof.

Onder een misschien brutaleren vorm, maar toch heel klaar, heeft men soms het pragmatisme aldus omschreven : een idee is waar als het nuttig is, als het slaagt. Een Amerikaansch schrijver brengt, met veel gezonden zin, tegen dat woord zijne bezwaren in (2). Een idee, zegt hij, is niet waar omdat het nuttig is, maar nuttig omdat het waar is. Laat ons een reiziger veronderstellen, verdwaald in een bosch. Hij zoekt een schuiloord en hij vindt er gelukkiglijk een. Hij heeft een idee aangaande de plaats van 't schuiloord en aangaande de middelen om er te geraken. Die gedachte is goed uitgevallen. Hij heeft een onderkomen gevonden. Maar waarom? Omdat het plan goed was. Zijn werkingsplan werd gevormd naar het idee dat hij zich maakte van de plaats van 't schuiloord. Dat plan was goed omdat die gedachte juist was. Zelfs als we de buitenwereld niet kennen, maar enkel den indruk dien ze maakt op ons, blijft toch staan de waarheid van de gedachte, alvorens men zeggen kan dat ze goed uitvalt. 't Is omdat ze waar is dat ze goed uitvalt; men mag dus niet zeggen dat ze waar is omdat ze goed uitvalt.

Wij hebben de betrekkingen van het pragmatisme met de

(1) October 1906, *La Tâche de la philosophie d'après la philosophie de l'action*.
(2) John E. Russell. *The Pragmatist's Meaning of Truth*, in de *Journal of Philosophy*, 25 October 1906.

nieuwe richtingen der apologetiek al aangeduid. Wij moeten hier wijzen op een zeer belangrijke studie van den heer Le Roy over het mirakel (1). Hij onderzoekt vooreerst de algemeen gangbare meening, die hij beschouwt als voortgesproten uit een verouderde opvatting van de wetenschap.

Er zijn geen volstrekte wetten van de natuur. Er zijn dus geen feiten, waarvan men zeggen kan dat ze boven de natuurlijke krachten gaan. Er zijn enkel buitengewone, verwonderlijke dingen. De wetten der natuur zijn 't werk van den geest; maar hij is geneigd dat te vergeten, en zich aan zijn eigen schepping te verslaven. Het mirakel roept den geest weer wakker en brengt hem zijn heerschappij te binnen. Het komt samen met het geloof te voorschijn, en zoo bewijst het de kracht van 't geloof, zoo dient het om 't geloof te wekken en te bevestigen. Het geloof veronderstelt natuurlijk ten slotte de goddelijke genade, en 't mirakel berust ook daarop. De heer Le Roy pakt uit met de overlevering: hij haalt S. Thomas en St. Augustinus aan. Hij schijnt er in geslaagd zijn wijsbegeerte zekere traditioneele gedachten te hebben ingeënt. Maar vele punten schijnen zeer betwistbaar. De heer Laberthonnière bestudeert ietwat in denzelfden zin 't bewijs ten voordeele van den godsdienst getrokken uit het getuigenis der martelaren (2).

De nieuwere geloofsleer heeft dikwijls Pascal als haar meester aangehaald. Een studie over Pascal komt dus wel te goeder uur, en we moeten den heer Edgar Janssens om zijn goed volvoerde taak dankbaar zijn (3).

Ze steunt op een zorgvuldige ontleding, die elk woord van den schrijver heeft overwogen en die op alle wijzen de orde en de onderlinge onafhankelijkheid van zijn gedachten heeft doorvorscht. Na deze gewetensvolle studie komt een kritiek, en de heer Janssens heeft het kader ervan verbreed. Onder den titel: *L'Utilisation de la méthode apologétique de Pascal* geeft hij een overzicht van heel de apologetische beweging van onzen tijd van af Lacordaire en kardinaal Deschamps tot Newman, Blondel en Laberthonnière. Wij onderschrijven volop zijn besluitselen; ze zijn wezenlijk de gezonde rede zelf: Er is in de nieuwe apologetiek een zielkundige leerwijze die kan en moet dienen tot uitgangspunt van 't bewijs der grondvesten van 't geloof. Zoo men deze methode vereenigt met die van Kardinaal Dechamps zal men komen tot een apologetische bewijsvoering in wezenlijke

(1) *Essai sur la notion du miracle*, in *Annales de Philosophie chrétienne*, October, November, December 1906.
(2) *Le Témoignage des Martyrs*. Annal. de Phil. chrét. oct, dec-'06.
(3) EDG. JANSSENS. *La Philosophie et l'Apologétique de Pascal*. Louvain, Instit. supér. de Philosophie 1906.

overeenstemming met den hedendaagschen geest: hetgeen in ieders wensch ligt. Zoo zal men tegenover de godsdienstige nooddruft der ziel, het goddelijk feit plaatsen der Kerk, die aan die nooddruft voldoet. Dit kapitel is uiterst leerzaam, en de lezing daarvan wordt ten zeerste aanbevolen aan dezen die wenschen op de hoogte te blijven van 't apologetische vraagstuk.

P. Tyrrell geeft den brief uit, die in Januari 1906 zooveel gerucht maakte, toen de *Corriere della Sera* er eenige uittreksels uit gaf, en ze stelde nevens *Il Santo* van Fogazzaro (1). Men vindt er de gedachten in, die we reeds hebben aangestipt.

Nog een meldenswaardig artikel is dat van Dr Becker over 't vermaarde woord van St. Anselmus: *Credo ut intelligam* (2). Hij bewijst dat het woord van St. Anselmus slaat op de christelijke dogma's maar alvorens aan de dogma's te gelooven, moeten we de waarheid der grondvesten van 't geloof opzoeken, en dit is 't werk van 't verstand.

De volontarische wijsbegeerte en apologetiek beroepen zich dikwijls op Maine de Biran. *De Quinzaine* (16e Nov. 1906) geeft de briefwisseling uit tusschen dien wijsgeer en Caron de Gérando. De brieven loopen hoofdzakelijk over wijsgeerige onderwerpen. De toon ervan is innig en bevallig. Maine de Biran is de meest ernstige vertegenwoordiger van 't Fransche spiritualisme in de eerste helft van de 19e eeuw. Zijn belangrijkste werken, na zijn dood verschenen, zijn: *Essai sur les fondements de la psychologie*, *Rapport des sciences naturelles avec la Psychologie*. De verzameling *La Pensée chrétienne* (3) geeft uittreksels uit die werken met nota's van den heer Michelet. De reeks *les Grands Philosophes* (4) geeft een studie over hem van den heer Couailhac. In de *Revue néo-scolastique* zal men twee bijdragen vinden over den Franschen wijsgeer, eene van baron Domet de Vorges en een andere van G. Legrand (5).

Zoo komt Maine de Biran uit de vergetelheid waarin de vitterijen van Taine hem geworpen hadden.

Een verzameling die verschillende katholieke wijsgeeren zal te voorschijn halen, waarover de thomistische richting het stilzwijgen heeft doen dalen, zal eerlang worden uitgegeven in Duitschland, onder titel *Kultur und Katholizismus*, onder de leiding van den heer Prof. Spahn. Een reeks levensbeschrijvingen van

(1) G. Tyrrell: *A much abused letter*. London, Longmans 1906.
(2) *Der Satz des Hl. Anselmus « Credo ut intelligam »* in *Philosophisches Jahrbuch 1906*. Heft III.
(3) Paris, Bloud et Barral.
(4) Paris, Alcan.
(5) Augustus en November 1906.

menschen die de hooge hedendaagsche geestesbeschaving hebben vereenigd met de katholieke overtuiging. Elke biographie vormt een lief boekske, smaakvol uitgedost en verlucht met een kunstig portret. Als eerste staaltjes geeft men ons : *Rosmini*, door Adolf Dyroff, en *Deutinger*, door Jos. A. Endres. Deze twee biografieën zijn zoo modern in hun stijl en strekking als in hun uiterlijk, en bondig, maar uitstekend; met de voornaamste trekken van hun leven en leering geven ze 't beeld van de twee wijsgeeren, wier werking in Duitschland en Italië zoo groot is geweest. De volgende deeltjes zullen heeten : von Steinle, Willmann, Hansjacob, Eichendorff (1).

***

De psycho-physiologie en de psycho-physiek zijn failliet gegaan. 't Is in den geest van 't oogenblik. Men had gemeend dat deze proefstelsels de zielkunde konden wetenschappelijk maken. Ze hebben haar uur beleefd van schitterenden bloei; toch schijnen ze niet de beloften te hebben gehouden, die ze eerst hadden gedaan, en men komt terug tot de introspectie, die men wetenschappelijk tracht te maken : 't is de experimenteele of proefondervindelijke zielkunde. We zullen nog terugkomen op die nieuwe richting. De heer Rageot heeft hierover een zeer belangrijk artikel geschreven in de *Revue des deux Mondes* (2).

Op 't gebied der experimenteele zielkunde stippen we eenige onlangs verschenen studies aan over het droomen. De heer Foucault (3) duidt de methode aan, die te gebruiken valt om de droomen te bestudeeren : Wij kunnen enkel de herinnering van den droom bestudeeren, niet den droom zelven. Er dient opgemerkt dat die herinnering zeer gauw vervaagt. Zoo gauw we ontwaken, schikken wij ze zelf, we willen er iets samenhangends van maken, en van dat oogenblik af wordt ze langsom grilliger. We moeten plots wakker schieten en aanstonds de herinnering van den droom aanteekenen : in die gegevens zijn het onsamenhangende tafereelen zonder verband. Schrijver beweert ook dat men in den slaap altijd droomt; maar meestal vergeet men het. 't Is dus door 't geheugen dat men het droomen bestudeert. Aan den anderen kant bewijzen Vaschide en Meunier (4) eens te meer

(1) *Kultur und Katholizismus.* Herausgeber MARTIN SPAHN. I. *Martin Deutinger*, von Jos. A. ENDRES; II. *Rosmini*, von AD. DYROFF. Kirchheimsche Verlagsbuchhandlung. München u. Mainz.

(2) 1 Sept. 1906. *Les Résultats de la psycho-physiologie.*

(3) MARCEL FOUCAULT, *Le Rêve.* Paris, Alcan, 1905.

(4) *La mémoire des rêves et la mémoire dans les rêves*, in *Revue de Philosophie*, October 1906.

dat de droomen enkel beelden hertelen,door 't geheugen bewaard

Aan dit onderwerp kunnen worden verbonden de studiën van den heer Paul Souriau over de poëzie (1). Hij beweert dat ze eigenlijk niets anders is dan een droomerij, gevend het gevoelen van het schoone. De natuur is dichterlijk als ze stemt tot droomerij. De kunst is dichterlijk als ze de droomerij ontwekt. Maar wat is nu dit schoonheidsgevoel dat de droomerij vergezelt?

De heer Binet heeft wetenschappelijk de graphologie bestudeerd en de uitslagen die ze kan opleveren (2). Gemakkelijk genoeg zal men den ouderdom en 't geslacht erkennen. Het verstand veropenbaart zich ietwat in 't geschrift, maar 't karakter heel slecht. Eigenlijk gezegd is er geen goed omschreven graphologische wetenschap. Nooit zijn de regels onfeilbaar. Er hoeft een zekere gevoelfijnheid om ze te verklaren.

De heer Dumas bestudeert den glimlach (3). De glimlach is een lichte samentrekking der gelaatstrekken, die volgt op een lichte prikkeling van de gelaatsspier. Een gematigde prikkeling is aangenaam, 't is een bron van genoegen. Door verband is de glimlach, die 't plezier vergezelt, een teeken geworden van dat plezier, en wij glimlachen vrijwillig als wij ons voldaan willen toonen.

* * *

Den 5en Juni 1906 stierf E. von Hartmann. Zijn hoofdwerk is *Die Philosophie des Unbewussten*, von Hartman was een der voornaamste vertegenwoordigers van 't pessimisme.

Den 11en September stierf Carlo Cantoni, hoofdredacteur van de *Rivista italiana di filosofia*. Hij was langen tijd de leider van de Kantische beweging in Italië.

Brunetière stierf in December. Zijn werk heeft een groote beteekenis voor de apologetiek. In ieders geheugen blijven zijn geruchtmakende artikelen over het *bankroet* van de wetenschap Zijn geloofsverdediging bestond hoofdzakelijk in 't aantoonen van de sociale noodzakelijkheid van den katholieken godsdienst.

* * *

Aan de hoogeschool van Leuven werden de leergangen van Mgr. Mercier verdeeld onder de hh. Nys, De Wulf en Noël.

(1) PAUL SOURIAU, *La Rêverie esthétique*, Alcan 1906.
(2) A. BINET, *Les révélations de l'écriture, d'après un contrôle scientifique.*
(3) GEORGES DUMAS, *Le Sourire*. Alcan 1906.

De heer Albert Michotte werd belast met den leergang van proefondervindelijke zielkunde. Hij zal beschikken over een laboratorium ingericht naar Duitsch model.

De P.P. Dominicanen van 't college te Kain stichten een nieuwe *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, zooals verleden maand reeds in de *Bijbelkroniek* werd vermeld. Ze zal hoofdzakelijk den inlichtingsdienst beoogen.

Dr. L. Noël.

HISTORISCHE KRONIEK

België
in de wereld der Geschiedenis.

Ze hebben onzen tijd zooveel doop- of bijnamen gegeven, dat ik maar amper durf zeggen dat we leven in eene eeuw van geschiedenis. En toch is dat waarheid! De proefondervindelijke wetenschap alleen daargelaten, zijn alle menschelijke kennissen getoetst geworden aan het verleden, en uit die vergelijking van wat is en was spruit nieuw licht, in vollen overvloed, over eene menigte vraagstukken, die eeuwen lang naar eene oplossing hebben gewacht. En nu mag het wel eens gezegd worden, dat België in dien opbloei der geschiedenis uitmunt, niet alleen door degelijke werken van plaatselijk, zegge nationaal, belang — daarover spreken we later wel eens — maar door zijn krachtdadig meedoen aan ondernemingen van meer algemeene dracht, die de aandacht van den vreemde vestigen op ons landeken en bewonderen doen, soms, wat we hier toch wel aandurven!

Zoo is het mijn inzicht niet u op te noemen eene reeks verdienstelijke geschiedvorschers, zooals onze hoogleeraren Van der Kindere, Kurth, Moeller, Pirenne, Frédericq, wier namen ook langs den overkant der grenzen met eerbied bejegend worden; maar wel te wijzen op een paar instellingen, die gevergd hebben gezonde opvatting en krachtig initiatief, en die leven en groeien, juist door hare innerlijke waarde en hare noodzakelijkheid.

Hier komt het werk der Bollandisten vooraan. Dat werk is reeds oud. Het klimt op tot de eerste helft der zeventiende eeuw (1630), en het was een jongen van Tienen, de Pater Jezuiet Jan Bolland, die zijn eersten steen legde. Meer dan eene moeilijkheid kwam in den loop der eeuwen den aangevatten reuzenarbeid in den weg, maar immer kon er over heen gewerkt, en heden prijken in onze bibliotheken een lange reeks in-foliobanden der *Acta sanctorum* — eene kritische uitgave van al de levensberichten der heiligen. Wel zijn de eerste uitgaven nu verouderd — hoe han het anders? — maar niemand toch zal een onderwerp van hagiographie aandurven, zonder de Bollandisten te benuttigen. Overigens, in de laatste tijden werd hun werk verjongd. Ze begrepen dat ze, midden de koortsige bedrijvigheid onzer dagen, even over hun zeldzaam verschijnende folianten hoefden heen te kijken, om meê

hunnen zeg te hebben in het dagelijksch gepraat der geleerde wereld. En daar verschenen om beurt hun twee puike methodeboeken : *Les principes de la critique historique* van P. CH. DE SMEDT (1) en *Les légendes hagiographiques* van P. H. DELEHAYE (2), hunne praktische verzamelwerken, de *Bibliotheca hagiographica græca* (3) en de *Bibliotheca hagiographica latina antiquæ et mediæ ætatis* (4), hunne zoo nuttige hagiographische *Catalogi* van inlandsche en uitheemsche bibliotheken en eindelijk hun puik driemaandelijksch tijdschrift, de *Analecta Bollandiana*. Geen werk dat de geschiedenis der heiligen betreft, of het wordt daarin vermeld, gewikt, gewogen en — ja, maar al te dikwijls te licht bevonden. Raak zijn de beoordeelingen bovenal. Een voorbeeld (5) :

« V. DOREAU. *Saint François d'Assise et son œuvre, ou le triomphe du Christ, de S. François d'Assise et de l'Église en 1920. Étude philosophique, théologique, historique et prophétique.* Paris, 1903.

» Hélas ! Hélas ! ».

Twee woordekens slechts, maar striemender dan de striemendste zweepslag. Toch vindt ge de *Analecta* in al de boekerijen, zoo binnen als buiten het land : ze zijn onmisbaar in de wereld der wetenschap.

Er is maar één ander Belgisch tijdschrift dat met de *Analecta* de hooge eer dier onmisbaarheid deelt : de *Revue d'histoire ecclésiastique* onzer Leuvensche Alma Mater. De hoogleeraren A. CAUCHIE en P. LADEUZE hielden haar over de vont in 't geboortejaar der loopende eeuw. In min dan achtmaal twaalf maanden groeide die doopeling tot een reus : 1906 gaf in vier afleveringen een boekdeel van 990-600* bladzijden. De gestarde bladzijden zijn niet de minst nuttige : zij brengen den man van geschiedenis in een systematisch geordende lijst, eene volledige opgave van al de werken, opstellen en boekbeoordeelingen betreffende de Kerkelijke historie, die in eenthoeveel talen over geheel den aardbol binst de drie maanden verschenen : 10105 nummers in 1906 !

Professor CAUCHIE is de groote man van dit groot werk. Een durver ! Vóór een paar maanden, in December l. l., werd hem door zijn bewonderaars en oud-leerlingen een plechtige hulde gebracht. Er werden, te dier gelegenheid, redevoeringen en heildronken uitgesproken, vol geestdrift en lof, door KURTH van Luik en MOELLER van Leuven, door LADEUZE van Leuven en VAN HOUTTE van Gent, door LAENEN, zijn oud-leerling en VAN

(1) Luik-Parijs, 1883. Was eerst met brokken verschenen in de *Études religieuses* van 1869-70.
(2) Brussel, 2e uitg. 1906. — (3) Bruss. 1895. — (4) Bruss. 1898-1901.
(5) *Analecta Bollandiana*, t. XXII (1902), blz. 273.

ISACKER en FIERENS, zijn huidige studenten. Het schoonste van al: die geestdrift was gevoeld en die lof was gemeend. CAUCHIE is een, die zijn leerend woord levend maakt en tevens liefde wekt voor de wetenschap en lust tot den arbeid. Wie zijn lessen volgt bemint hem, omdat hij weet bemind te worden. Zijn *Séminaire historique* is eene kweekschool van echte geleerden: ten bewijze, dat zijn leerlingen — L. VAN DER ESSEN, P. WILLAERT, P. DE MOREAU D'ANDOYE, om maar de laatste te noemen — nog onlangs, in de staatsprijskampen, met de hoogste onderscheidingen heengingen. Dat is geweten, ook in den vreemde, en geestelijken en kloosterlingen uit Duitschland en Amerika, uit Italië en Spanje komen en luisteren naar zijn leiding en wenken.

Te leeren valt er genoeg. Doorbladert maar even, in het *Annuaire* der hoogeschool, het jaarverslag van zijn Seminarie, en gij zult verbaasd staan over de verscheidenheid der onderwerpen. CAUCHIE vreest niet zijn knapenschap de moeilijkste paden op te sturen der moderne geschiedvorsching: hij is immers dáár om te richten en te steunen, te raden en te laken, en hij vindt het een heerlijk iets, dat Leuven zijn woord meespreke in de groote problema's van onzen tijd. Om zijn eigen denkt hij daarbij niet; wel om de toekomst van zijn leerling en den roem zijner school.

Zoo heeft onlangs zijn *Séminaire* post gevat in de belangrijke Franciskusvraag, en hier was voor steller dezes de weinig benijdenswaardige taak weggelegd, de vlag der Leuvensche wetenschap hoog te houden.

S. Franciskus van Assise was gestorven den 3n October 1226 omtrent den avond, in een zoeten geur van heiligheid, en nu hadden omtrent zeven eeuwen gemeend — tot in 1894 — dat hij geweest was de glorie van de Kerk van Rome en een van de uitverkorenen harer moederlijke liefde. Maar dan zijn er mannen gekomen, geleerde, ernstige, oprechte menschen, en die hebben gezeid: « Neen, Franciskus was geen zoon van de Kerk. Hij stond tegen de Kerk, die ging langs een dwaalspoor en die hij wou terug brengen tot den weg van het evangelie. Hij was een voorlooper der Hervorming. Maar de Kerk is hem te sterk geweest en te slim — te slim vooral: — in haar netten heeft ze hem gevangen, en zijn invloed, die was tegen haar, heeft ze te slotte dienstbaar gemaakt voor hare heerschappij ». En nu is heel Europa bezig met Franciskus, — op zoek naar den waren *poverello*, ketter of katholiek. Om maar eenige namen te noemen: Frankrijk heeft zijn PAUL SABATIER, Duitschland zijn MÜLLER, zijn GOETZ, zijn KIRSCH en zijn BOEHMER, Zwitzerland zijn SCHNÜRER en zijn MANDONNET, Italië zijn FALOCI PULIGNANI, zijn MINOCCHI, zijn LEMMENS, zijn TAMASSIA, Engeland zijn LITTLE

en zijn PAUL DESCOURS, Oostenrijk zijn KATONA, Holland zijn P. KRUITWAGEN en België zijn P. VAN ORTROY.De groote woordvoerder is PAUL SABATIER, ter wille van zijn overprachtig gestyleerd en gevoeld werk *La vie de S. François d'Asssise* (1) dat in 1894 de lijst vergrooten kwam der boeken van den index. Toch ligt in SABATIER niet de eerste kiem der jongere Franciskus-opvatting. Hier dienen we op te klimmen tot ERNEST RENAN.

Omtrent 1864, naar aanleiding eener vertaling, door CH. BERTHOUD (2), van het Duitsche werk van K. VON HASE (3), schreef hij eene studie over den H. Franciskus van Assise, die later in zijne *Nouvelles études d'histoire religieuse* (4) werd overgedrukt. Daar wijst hij er op (5), dat er na den dood van Franciskus al spoedig splitsing kwam in zijne Orde: «Eene eerste partij bleef den geest van den meester trouw en wou de wereld verbeteren door de macht der armoe; maar een tweede had meer aardsche gezindheid, en werd al spoedig beheerscht en beheerd door den invloed van Rome. Zoo kwamen uit Franciskus twee dingen : een kloosterorde, die meer kwaad gedaan heeft dan goed, en een gisting van vrijheid en volksinitiatief, die de meeste nieuwzoekers uit de latere middeleeuwen bezielde. In menig opzicht waren die Franciskaansche heethoofden de voorloopers der Hervorming ». Tot daar RENAN. Er ligt waarheid in zijn meening — hoeveel juist hoeven we nu niet te onderzoeken —; maar zij laat Franciskus buiten spel en ligt niet te tornen aan zijn karakter. Daarin juist ligt het verschil van RENAN met de jongere school.

De tweestrijd, dien RENAN aanstipte tusschen een deel der ordelingen en de Kerk van Rome, wordt nu teruggevoerd op den stichter. Geheel zijn leven, zoo meenen SABATIER (6) en LEMPP (7), werd Franciskus door Rome in zijn streven bestreden, omdat het hare heerschappij te na kwam, en in zijne idealen werd hij verdrukt en vernederd, omdat zij de hare overtroffen ; beide schrijvers toonen ons, hoe hij dan uit dien kamp komt, gelaten, ja, maar geknakt en gebroken, met een werk dat niet de verwezenlijking is zijner droomen, en zij laten hem sterven met in zijn mond de bittere klachten van zijn *Testament* (8), die klinken als

(1) Parijs, 1894.
(2) *François d'Assise*. Parijs, 1864.
(3) *Franz von Assisi*. Leipzig, 1856 ; n. uitg. 1892.
(4) Blz. 323-352. Parijs 1884. — (5) Blz. 349-350.
(6) In zijne *Vie de S. François d'Assise.*
(7) In zijn *Frère Élie de Cortone*. Parijs, 1901.
(8) Zie de tekst daarvan in L. LEMMENS *Opuscula sancti patris Francisci*, blz. 77 en volg. Quaracchi, 1904. of H. BOEHMER, *Analekten zur Geschichte des Franciskus von Assisi*, blz 36 en volg. Tubingen en Leipzig, 1904.

een protest tegen al wat geschied is en als een machtelooze poging zijn om nog te redden wat te redden valt. N. TAMASSIA (1) gaat in zekeren zin nog verder. Volgens hem heeft de Kerk het binst zijn leven nooit gewonnen op den Arme van Assise, en tot zijn dood toe behield zijn streven een kettersche bediedenis; maar dan is zij er in geslaagd, door sluwheid en list, den invloed van zijn naam en de daadvaardige kracht zijner leerlingen, die tegen haar waren, te wenden voor haar, en van zijne stichting te maken een nieuw werktuig harer grenzelooze heerschzucht.

Die dubbele voorstelling steunt, natuurlijk, op eene eigenaardige uitlegging der teksten en eene brok vergelijkende studie met de menigvuldige kettersche sekten van dien tijd (2); maar zij gaat tevens gepaard met een algeheelen ommekeer in de opvatting van de uiterlijke verhouding der bronnen, en het is deze laatste bijzonderheid, die het eerst de aandacht trok in het *Séminaire historique* onzer Hoogeschool (3). Zij is overigens de grondslag van alle verdere redeneering.

Over het stelsel van TAMASSIA zullen wij vlug heenstappen. Die geleerde geschiedvorscher, overbekend om zijne rechtskundige studiën, heeft bestatigd dat een menigte zaken die over Sint Franciskus in de officieele biographieën verhaald worden, in inhoud en vorm overeenstemmen met de teksten der aloude *Vitae patrum* uit de eerste eeuwen der christenheid. Daaruit heeft hij besloten dat de opstellers der eerste levensverhalen van den Poverello niets anders gedaan hebben dan de *Vitae patrum* uit- en afschrijven, om hunnen held te tooien met een boel gedachten en daden, gevoelens en deugden, die nooit de zijne geweest waren. Gij vraagt het waarom, en TAMASSIA zal u uitleggen, dat de Kerk Franciskus den ketter in een heilige wou omzetten, om voor haar plannen dienstbaar te maken den luister van zijn naam. Paus Gregorius IX beval dan, onmiddellijk na Franciskus' dood, in 1227, aan den Franciskaner Thomas van Celano een heiligenleven van zijn overleden meester te

(1) *S. Francesso d'Assisi e la sua leggenda*. Verona-Padua, 1906.

(2) Men zie hierover de zeer bondige aanduidingen van P. REMI DE SMEDT, in zijne degelijke generaal-studie over *Le mouvement franciscain au XIIIe siècle*, die verscheen in het *Annuaire de l'Université catholique du Louvain*, *1906*, blz. 456 en volg. Leuven, 1906.

(3) Wie een kort overzicht verlangt van *al* de punten die in de Franciskusvraag dienen besproken te worden, leze mijne inleiding tot de beschrijving van Hs. II. 2326 der Koninklijke bibliotheek van België, in de *Revue d'histoire ecclésiastique*, t.VIII (1907), blz. 57-80, waar samenhang en verband der onderscheidene deelen aangeduid staan.

schrijven en daar dezes bestaan tot zoodanig een opstel niet de minste geschiktheid vertoonde, was de arme dompelaar wel verplicht op roof uit te gaan bij de oudere heiligenschrijvers. Hierbij vergeet de professor van Padua maar een ding : dat is dat eene hypothesis, om gegrond te zijn, te voorzien heeft in een wezenlijke behoefte en daarbij alles uitleggen moet wat ze uitleggen wil. En nu wil het juist lukken dat hier geene behoefte in 't spel is, vermits de overeenkomst der Franciskuslegenden met de vroegere teksten op gansch natuurlijke wijze verklaard wordt — de *Vitae patrum* toch waren dagelijksche lectuur voor de religieuzen van dien tijd, haar woorden en wendingen speelden gedurig in hun hoofd en voor de feiten zelve kon heel gemakkelijk legendarische overdracht gebeuren van eenen persoon tot een anderen (1) — terwijl de voorgestelde theorie al evenmin uitlegt hoe door zoo een plagiaat de invloed van Franciskus'naam voor de Kerk zou gewonnen geweest zijn. De legende van Celano, en vooral de eerste, die op bevel van Gregorius IX geschreven werd (2) is zoo bombastisch en rethorisch opgesteld, dat ze alzeker niet dan door hoog ontwikkelden kon worden gesmaakt; en nu was het wel juist niet door toedoen van dezen, dat een voldoende populariteit in nieuwen zin kon opwassen bij de enkel voelende en niet redeneerende massa.

De leering van SABATIER verdient nadere beschouwing. Volgens hem zijn de oudste levensberichten omtrent S. Franciskus te rangschikken in twee malkaar vijandige groepen. Aan den eenen kant zouden te vinden zijn het *Speculum perfectionis* van 1227 (3) en de *Legenda trium sociorum* van 1246 (4), twee uitgaven der partijgangers van een strengeren levensregel, die den geest van Franciskus getrouw blijven en strijdend staan tegenover de Kerk van Rome. Aan den anderen kant zouden hunne plaats vinden de officieele *Vita prima* (1228) en *Vita secunda* (1247)

(1) Ik heb die meening verder uiteengedaan in de juist vermelde inleiding, blz. 73 en volg. Ik vergat daarbij aan te stippen, op blz. 75, de studie van TOLDO, *Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter*, in de *Studien zur vergleichende Literaturgeschichte*, bkdl. IV (1902), blz. 49 en volg en bkdl. V (1903), blz. 87 en volg.

(2) De legenden van Celano werden onlangs op critische wijze heruitgegeven door P. EDWARD VAN ALENÇON. *S. Francisci Assisiensis Vita et Miracula, additis opusculis liturgicis, auctore fratre Thoma de Celano*. Rome, 1906.

(3) Voorloopig uitgegeven door P. SABATIER zelf. *S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fratre Leone*. Parijs, 1898.

(4) Daarvan bestaat nog geene critisch voldoende uitgave. Wij verwijzen hier enkel naar de *Acta sanctorum*, bkdl. II van October, blz. 723-742.

van Celano (1), die niet anders zouden zijn dan een door de Kerk gesteunde repliek, van wege de verdedigers eener latere richting, op de al te stoute schriften der getrouwen. Is die stelling waarheid, dan moest reeds binst het leven van Franciskus een matelooze tweespalt bestaan in den schoot zijner Orde en dan zijn daaruit de meest belangwekkende besluiten te trekken voor zijn karakter en zijn verhouding met Rome.

De stelling van Sabatier vond dan ook machtige bestrijders. Nu gaat het evenwel niet aan ook maar een bondig overzicht te geven (2) van al de uiteenloopende meeningen met hare zoo bonte schakeering van waarschijnlijkheid en onmogelijkheid, die sinds 1898 blijgezind, met de vaste hoop telkens eener eindelijke zegepraal, de wereld intraden, maar, lacy! vanaf den stond hunner verschijning, bejegend werden met afkeuring en strijd. De oudheid, de oorspronkelijkheid, de echtheid, de geheelheid van *Speculum* en *Legenda* werden beurtelings betwist en bewezen, en het werd een kruisen en wisselen van gedachten en redenen, van aanhalingen en hypothesen, dat het daglicht er bij verduisterde, en de — Goddank! vreedzame — strijders maar amper meer zichtbaar waren te midden het warrelen en wemelen hunner pijlen en schichten! En nu kwam het er opaan, voor uw dienaar, het vaantje der Leuvensche wijsheid boven dien warboel omhoog te steken en een stondeken stilte te vragen om ook zijn meening even eens te verklaren.

In stilte begon hij de stellingen zijner voorgangers omtrent het *Speculum perfectionis* rustig te herkauwen, en het bleek hem aldra dat de zaak niet zoo ingewikkeld was, als ze haar wel hadden gemaakt, en er met goed vasthouden aan de gewone historische methode, die men bij deze wel eens had verkracht en ontzenuwd, tot een gegronde oplossing te komen was. Reeds bij de eerste lezing liet hem het *Speculum* den indruk van onloochenbare compilatie, die alvast niet van 1227 kon dagteekenen. Bij nader toekijken bleek het, dat drie voorname bronnen het werk ten grondslag lagen : De *Vita secunda* van Celano, eerst en vooral, die in menig kapittel letterlijk wordt overgeschreven ; vervolgens een reeks verspreide geschriften van de getrouwen, de *Socii* van Franciskus, waarvan de meeste in een anderen vorm bewaard zijn in het zoogezeide *Speculum perfectionis*, *redactio I*, dat

(1) Zie voorgaande blz., nota 2.
(2) Ik verwijs daarvoor naar een andere studie : *Les écrits des zélateurs de la Règle aux premiers temps de l'histoire franciscaine, d'après les récentes controverses*, die van mijn hand verscheen in meergenoemde *Revue d'histoire ecclésiastique*, bkd. VII (1906) blz. 410-433, doch die op dit oogenblik reeds weer zou dienen bijgewerkt te worden.

werd uitgegeven door P. L. Lemmens van Quaracchi (1); en eindelijk, ten derde, een zeker getal teksten van verschillenden oorsprong, die echter niet ouder kunnen zijn dan het laatste kwartaal der XIII[e] eeuw (2). Het *Speculum* zelf kan dus al niet hooger opklimmen. Toch kwam het er opaan den datum van zijn ontstaan nader te bepalen.

Hier diende een nieuwe nog onbetreden weg opgegaan : deze van de vergelijkende studie der handschriften. Hij leidde tot verrassende uitslagen (3).

Steller dezes werd het klaar, inderdaad, dat men de menigvuldige handschriften van het *Speculum perfectionis* geleidelijk tot drie familiën kon terugvoeren, waarvan de eene thuis hoort in Midden-Europa, de andere in 't Zuiden (Italië) en de derde in 't Westen. En wat het bijzonderste hiet : het scheen hem dat het *Speculum* niet in eenmaal tot vollen wasdom gegroeid was, maar van uit de bronnen der Midden-Europeesche familie aldoor de familie van 't Zuiden gekomen was tot die van 't Westen, die met een grootere stoffelijke uitgebreidheid een veel mindere juistheid vereenigt van afzonderlijke teksten en wendingen. De eerste kern zou alzoo liggen in de zoogezeide Compilatie of *Legenda antiqua* van Avignon, die luidens hare voorrede moet dagteekenen uit het eerste kwartaal der XIV[e] eeuw, en, door vergelijking met de andere handschriften van het *Speculum*, bepaaldelijk kan teruggevoerd worden tot de allereerste jaren van 1300. Bij deze nieuwe verklaring bleek het overigens, dat er voor de eerste maal een zeer rationeele en zeer eenvoudige uitleg gevonden werd voor de raadselachtige voorrede van boven bedoelde *Legenda antiqua*, die, sinds zij door den prefekt der

(1) *Antiqua documenta franciscana*, t. II. Quaracchi, 1901.

(2) De uitkomsten van deze persoonlijke opzoekingen werden nog niet in druk uitgegeven : toch zijn ze in voorbereiding. In hoofdzaak is de uiteengezette stelling niets anders dan een stouter doordrijven van de grondregels die W. Goetz gevolgd heeft in zijn studie *Die Quellen zur Geschichte des Hl. Franz von Assisi*, Gotha, 1904 (zie hier over een korte bespreking in *Dietsche Warande en Belfort*, 1907, blz. 200 en vlg.), verbonden met een nauwer inzien van de *Redactio I* van P. Lemmens, die al te zeer door Goetz werd verwaarloosd. Hadde Goetz hier de *Legenda trium sociorum* behandeld vóór het *Speculum perfectionis*, hij ware zonder twijfel mijne persoonlijke besluiten naderbij gekomen.

(3) Men zie die studie, op een paar plaatsen ingekort, in het jaarverslag van het *Séminaire historique*, *Annuaire de l'Université catholique de Louvain*, *1907*, blz. 344-378. Leuven 1907. Overdrukken ervan bestaan onder den titel : *Les origines du Speculum perfectionis d'après M. A. Fierens. Extrait du rapport sur les travaux du Séminaire historique pendant l'année académique 1905-1906*. Leuven, 1907.

Vatikaansche bibliotheek, P. Fr. EHRLE, ter pers was bezorgd (1), aanleiding had gegeven tot de meest tegenstrijdige vertolkingen (2).

De nieuw gevonden besluiten schenen dus geenszins van belang ontbloot: doch nu kwam het er op aan hunne bevestiging of hunne veroordeeling te zoeken in de rechtstreeksche studie der handschriften zelve: want tot nu was er enkel gebruik gemaakt van de uitgebreide maar toch steeds onvolledige beschrijvingen, die in de laatste tien jaren het licht hadden gezien (3). Eene reis naar Italië, om ten minste de handschriften van de tusschenfamilie — overigens de minst bekende — nauwkeurig te onderzoeken, scheen noodzakelijk. Op last van het *Séminaire historique* werd die reis ondernomen: de uitslag was alleszins bevredigend voor de vroeger bekomen besluitselen (4), en zeer waarschijnlijk is het, dat nieuwe gegevens haar althans in de hoofdlijnen niet zullen wijzigen (5).

Voor het oogenblik mag dan ook de stelling van SABATIER als veroordeeld beschouwd worden (6). Want ook dát dient hier

(1) *Das Speculum Vitae S. Francisci et sociorum in den Handschriften* in het *Zeitschrift für Katholische Theologie*, bkd. XII (1885), blz. 177 en volg.

(2) Een der meest ingewikkelde en der minst houdbare was deze van P. SABATIER, *Sancti Francisci Legendae veteris fragmenta quaedam* (*Opuscules de critique historique*. Bkd. I, afl. 3). Parijs, 1902. Men zie overigens voor dit alles onze meer genoemde studie van het *Annuaire* van 1907.

(3) Men zie hunne opsomming in dezelfde studie, blz. 346-358 of 6-18 van den overdruk, en men volledige die opgave met de door ons bijgevoegde aanduidingen in de *Revue d'histoire ecclésiastique*, bkd. VIII, blz. 65, nota 1.

(4) Tot nu toe werden die uitkomsten nog nergens gedrukt: zij zullen ten groote deele verwerkt worden in de beschrijving van Hs. II, 2326 der Koninklijke bibliotheek van Brussel, beschrijving die nu verschijnende is in de *Revue d'histoire ecclésiastique*. Mocht het intusschen den lezers van *Dietsche Warande en Belfort* behagen, dan zouden wij hier ter plaatse in een volgend opstel, omtrent personen en instellingen, menige wetenswaardigheid kunnen meedeelen, die ons een dieperen blik nog zouden schenken in deze heerlijke studievraag.

(5) Deze woorden doelen op P. B. KRUITWAGEN, den schrijver eener prachtige studie over *De middelnederlandsche handschriften over het Leven van Sint Franciskus en zijne eerste gezellen* in *De Katholiek*, bkd. CXXVIII (1905), blz. 151-191, die voor de *Analecta Bollandiana* eene studie gereedmaakt omtrent eenige Latijnsche handschriften van het *Speculum* uit Holland en België. Het is niet onmogelijk dat daarbij nieuwe verrassingen aan 't licht komen.

(6) Een groot aantal geleerden zijn het overigens daarmede eens. Noemen wij enkel: P. VAN ORTROY (Brussel), W. GOETZ (München), S. MINOCCHI (Florencië), P. LEMMENS (vroeger te Quaracchi, thans te Fulda), FALOCI PULIGNANI (Foligno), P. EDWARD VAN ALENÇON (Rome) enz.

nog bijgevoegd, dat gedurende boven beschreven onderzoek van het *Speculum perfectionis* althans voorwaardelijk werd vastgesteld (1) dat de *Legenda trium sociorum* uiterlijk in nauwe betrekking is met het ontstaan van de Compilatie van Avignon, het oorspronkelijk *Speculum*, en dus hoogstens van het einde der XIIIe eeuw kan dagteekenen. Alzoo worden we, voor de bronnen van S. Franciskus'leven, deels tot de van ouds bekende verhoudingen teruggevoerd, vermits er geene polemiek kan in 't spel zijn voor de legenden van Thomas van Celano, deels tot nieuwe en zeker allerbelangrijkste opvattingen gebracht, daar het ontstaan der *Legenda trium sociorum* verschoven wordt tot op het einde der XIIIe eeuw. Toch is hiermede de Franciskusvraag nog niet volledig opgelost; maar men zal ons geleidelijk toestaan over de andere deelen — studie van Franciskus' geschriften en studie van het Franciskus-epos (2) — heen te glijden, omdat het hier enkel te doen was door een voorbeeld de plaats aan te duiden die het *Séminaire historique* onzer Leuvensche Hoogeschool, en bijgevolg onze Hoogeschool zelve, onder de leiding van zijn schranderen bestuurder, kanunnik CAUCHIE, in de wereldliteratuur der geschiedenis durft na te streven.

CAUCHIE heeft overigens al grooter werk verricht, en terecht mocht J. LAENEN wijzen, in zijne feestrede van 16 December, l.l. op zijn lidmaatschap in de *Koninklijke Commissie van Geschiedenis*, op zijn medewerking aan de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* van wijlen REUSENS en BARBIER en op het aandeel dat hij nam in de stichting van de *Belgische School van Geschiedenis* te Rome (3).

Ook die *School* is eene eer voor ons land, en bewijst dat wij willen meegaan met de groote bewegingen van onzen tijd. Niet zoohaast had Paus Leo XIII de schatten van het Vatikaansch Archief toegangbaar gemaakt voor de geleerden, of het werd een algemeen stroomen naar Rome, uit al de landen van Europa, om de weergalooze bronnen van zooveel eeuwen te benuttigen. Scholen en instituten rezen op rond den stoel van Petrus, eene nieuwe gloriekrans werd gevlochten om den eerbiedwaardigen schedel van den grijsaard van 't Vatikaan, en het samenleven van zoovele geleerden, verschillend van land en gezindheid, bracht teweeg in de gemoederen een versterkt gevoel van verdraagzaamheid en eene grootere sympathie voor den stadhouder Christi. België kwam mee van de laatsten zijne plaats

(1) Blz. 35 van mijn overdruk uit het *Annuaire*.
(2) Zie boven blz. 290, noot 3.
(3) Men zie daarover zijne brochure *Mission aux Archives Vaticanes* Leuven, 1891.

innemen, maar het blijft eene eer voor Minister De Trooz dat het tóch gekomen is, gelijk het eene eer blijft voor Dom U. Berlière, den geleerden schrijver van het *Monasticon belge* (1), zijn eersten bestuurder, dat het op zoo korten tijd, door zijne uitgaven (2) en die van zijn medewerker Fayen, zulke veelbeduidende plaats heeft ingenomen midden de soortgelijke inrichtingen van den vreemde.

Sinds Januari l.l. staat G. Kurth, hoogleeraar emeritus der Luiksche Universiteit,aan het hoofd onzer *School*. Zijn aankomst te Rome werd door de geleerde wereld met blijdschap begroet : want Kurth is een man die ook in den vreemde om zijn grootsche werken hoog staat aangeschreven. Geen twijfel of zijn leiding zal de werking der *Belgische School* nog uitbreiden voor het welzijn en den roem van ons volk. Want het is een behoefte voor ons, onze intellectueele waarde te brengen op de hoogte onzer economische ontwikkeling, om niet de eereplaats te verliezen, die wij bekleeden onder de volkeren. Twee wegen staan ons daartoe open : langs den eenen kant, kunnen wij zelf gaan tot den vreemde om ons te bemoeien met de meest besproken vragen des tijds; langs den anderen kunnen wij de uitlanders tot ons roepen, met hun te toonen wat er te leeren is op onze universiteiten en wat er te snuffelen valt in onze bibliotheken en archieven.

Ook langs dien kant wordt degelijk gewerkt. Een waar genoegen is het, onder meer, te zien hoe krachtdadig er geijverd wordt om den catalogus der handschriften onzer Koninklijke Bibliotheek,te Brussel,te voltooien (3). Pas een twaalftal maanden geleden ontvingen we het vijfde boekdeel, *Histoire et hagiographie*, en nog hebben we maar pas gedaan met het te doorbladeren of daar komt reeds het zesde, *Histoire des ordres religieux et des églises particulières*. Even praktisch als in de vorige boekdeelen, is hier de uitgave aangelegd, en P. Van den Gheyn, de veelbelezen bewaarder van de afdeeling der handschriften onzer Koninklijke Boekerij, verdient den dank van al de vrienden der geschiedenis om zijn rusteloozen arbeid.

Rusteloos, inderdaad, mag die arbeid wel heeten; want nog is die eerste onderneming niet voleind, of reeds wordt een nieuwe

(1) Bkdl. I. Maredsous, 1890-97.

(2) Nog na zijn aftreden verscheen zijn *Inventaire analytique des « Diversa Cameralia » des Archives Vaticanes (1389-1500) au point de vue des anciens diocèses de Cambrai, Liège, Thérouanne et Tournay*. Rome-Parijs. 1906.

(3) P. J. Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Bruxelles*, Bbkd. V, Brussel 1905; Bkd. VI, 1906.

onder zijn hooge leiding en bescherming op touw gezet. Ik bedoel de *Codices belgici selecti. Fac-similés des manuscrits des bibliothèques belges* (1), uitgave, die voor doel heeft door de getrouwe afbeelding van het origineel het gevaar te weren, dat het altijd mogelijk verlies van de kostbaarste onzer handschriten de wetenschap onherstelbaar zou verarmen. Zoo zullen opvolgenlijk het licht zien : het oudste handschrift onzer Brusselsche bibliotheek, bevattende eenige *Vitae patrum* en eene reeks *Homiliae* van Caesarius van Arles, en dagteekenende uit de VIIe eeuw (2); het eenig bestaande handschrift van het Romaansche werk *Jehan Bras de Fer de Dommartin. Pamphile et Galatée* (3); het oorspronkelijk handschrift van de *Kronijk* van Gillis li Muisis (4); twee handschriften der XIe eeuw, bevattende het eene de werken van Cicero (5) en het andere de Latijnsche vertaling van den brief van S. Clemens aan de Corinthiërs (6), en eindelijk het handschrift der *Kronijk* van Sigebertus van Gembloers (7). België mag er fier op gaan zoo hoogen prijs te hechten aan het bewaren zijner letterkundige rijkdommen, en zich geen moeite te ontzien om ze op eene gemakkelijke wijze beschikbaar te stellen voor alle ernstige werkers.

Overigens, terwijl men tracht de belanghebbenden zoo volledig mogelijk in te lichten over de schatten onzer bibliotheken door werken van zuiver dokumentarischen aard, worden de eigenlijke geschiedschrijvers niet verwaarloosd. Zoo werd de vijfjaarlijksche prijs van algemeene geschiedenis dit jaar toegekend aan het prachtwerk over *Rubens, zijn leven en zijne werken* van Max Rooses, bewaarder van het Plantijn-Museum te Antwerpen. Eenige maanden te voren was de vijfjaarlijksche prijs van vaderlandsche geschiedenis toegekend aan Hoogleeraar L. Van der Kindere van Brussel, voor zijn werk *La formation territoriale des principautés belges du moyen âge* (8). De geleerde schrijver mocht zijn triomf niet lang overleven. Hij stierf den 9n November ll. in den ouderdom van 64 jaar. Aan de Universiteit van Brussel wordt hij vervangen door de heeren Dupréel voor de geschiedenis der oudheid en G. Smets voor deze der middeneeuwen en der hedendaagsche tijden. Te Luik werd de heer Closon belast met den leergang der middeneeuwsche geschiedenis, in vervanging van hoogleeraar Kurth terwijl den heer L. Van der Linden de leergang werd toevertrouwd van middeneeuwsche oorkon-

(1) Zij zal verschijnen bij de firma Misch en Thron te Brussel.
(2) Hs. 9850-52 der Kon. Bibl. te Brussel. — (3) Hs. 4783, *ibid.* — (4) Hs. 13076, *ibid.* — (5) Hs. 5348-52, *ibid.* — (6) Hs. van het Groot Seminarie van Namen. — (7) Hs. 18239-40 der Kon. Bibl.
(8) Brussel, 1902.

denkunde. Deze laatste heeft zooeven met de medewerking van professor W. De Vreese van Gent de heruitgave begonnen van den *Spiegel Historiael* van Lodewijk van Velthem (1), waarvan we den tekst tot nu toe moesten zoeken in eene gebrekkige uitgave van 1727. Van de nieuwe uitgave getuigt hoogleeraar C. Lecoutere « dat ze vanwege de Vlamingen eene heerlijke vooruitgang is in de Nederlandsche philologie, waarin ze tot nu toe zoover te achter stonden bij hunne Noorderbroeders, zoodat voor 't oogenblik Noord-Nederland daar geene enkele uitgave van hoogere of zelf van gelijke waarde heeft tegenover te stellen! »

Dat is een bewijs dat er met de jongeren geen achteruitgang te vreezen is, en de Belgische wetenschap er op hopen mag nog immer verder vooruit te komen op het arbeidsveld der geschiedenis.

Leuven. Alfons Fierens.

---

(1) *Lodewijk Van Velthem's voortzetting van den « Spiegel historiael » (1248-1316) opnieuw uitgegeven*. Brussel, 1906.

BOEKENNIEUWS

DAS WELTPHÄNOMEN. Eine erkenntnisstheoretische studie zur Säcularfeier von Kants Kritik der reinen Vernuft, von T. Pesch, S. J. — Freiburg. Herder.

Deze belangrijke verhandeling bevat twee hoofdstukken :

I. Het praktisch realisme en zijne wetenschappelijke rechtvaardiging. — De werking van de waarnemende zintuigen (blz. 4-32). — De invloed van de waargenomen buitenwereld (blz. 80).

Onze voorstellingen zijn *beelden* der buitenwereld. — Het wezen van deze beelden. — De *species impressa* of de bepalende medewerking van het voorwerp tot de vorming van het kenbeeld, van de *species expressa*. — Nadere verklaring van het kenbeeld in het kennend vermogen. — De physieke invloed van het voorwerp. — Hoe kan eene mechanische werking het kenvermogen de noodige bepaling geven? — Mechanisme en Teleologie in verband met den kenakt. Het verkregen beeld is niet het eerste en eigenlijke voorwerp der waarneming. — Historische terugblik. Plato, Aristoteles, de Scholastieken.

II. Het moderne idealisme (blz. 81-137). — 1. Idealistische stelsels. 2. Kritiek dezer meeningen. 4 Conclusie ten gunste van het Realisme.

Het doel van den schrijver, zooals uit den geschetsten inhoud blijkt, is het bestrijden van het Idealisme (de vrucht van het zaad door Kant's *Kritiek* op den bodem der Duitsche philosophie geworpen) of aan te toonen, dat de mensch op deze aarde niet in een droom bevangen is, maar zich in een werkelijk bestaande wereld bevindt, zooals van huis uit de algemeene overtuiging der menschheid bevestigt.

Daarbij zal hij bewijzen dat deze natuurlijke overtuiging door de philosophie der Scholastieken op onwrikbare gronden werd gevestigd, terwijl de moderne wetenschap zich onbekwaam verklaart tusschen verstandige, wakende menschen en droomers een onderscheid te vinden.

Wat is den mensch natuurlijker dan te denken dat hij zich op eene door tijd en ruimte begrensde plaats bevindt in de groote wereld, die buiten hem en onafhankelijk van hem eene werkelijkheid bezit, van welke hij door de waarneming het bewustzijn erlangt. De moderne wetenschap beweert integendeel dat de wereld, het voorwerp der zinnelijke waarneming, niets anders is dan onze waarneming zelve; zij wil ons diets maken dat, evenals ik in slaap door de enkele werking van het orgaan eene droomwereld voortbreng, zoo ook in den wakenden toestand, met dit onderscheid dat hier diepgaande studie noodig is, om ons van het bedrog te bevrijden. Sedert jaren hadden de beoefenaars der ervaringswetenschappen de behoefte gevoeld, buiten de stof een dieperen verklaringsgrond van het wereldverschijnsel te zoeken.

Het zoeken moede, kwamen zij terecht bij de aanhangers

der leer van Kant. Op deze wijze werd het subjectieve Idealisme de wijsheid, welke heden op den Olymp der wetenschap heerscht, en vandaar hare verlichtende stralen op de hoogbeschaafde lagen van het menschdom afzendt.

Deze dwaling wordt in het tweede gedeelte meesterlijk en op zeer bevattelijke wijze onderzocht en als in strijd met het gezonde verstand veroordeeld.

Het eerste deel is positief en rechtvaardigt op wetenschappelijke gronden het algemeen gevoel der menschheid, die (ondanks de geleerde overwegingen der waanwijzen in hun studievertrek) niet ophoudt het objectief bestaan der buitenwereld aan te nemen.

Uiterst gewichtig is deze verhandeling over ons zinnelijk kenleven, een probleem dat, wegens zijne belangrijkheid en moeilijkheid, de grootste aandacht verdient, en den wijsgeeren veel werks heeft gekost. Onze voorstelling, het door onze werkzaamheid voortgebrachte beeld is niet alleen een teeken van het bestaan der buitenwereld, maar ook een beeld van deze wereld, waardoor wij de dingen kennen zooals zij zijn. Deze stelling zal ons den invloed der buitenwereld op onze kennis begrijpelijk maken.

Hoe kan een subjectief kenvermogen de van ons afgescheiden voorwerpen afbeelden?

De oude school antwoordt, dat het kenvermogen door eene bepaalde medewerking van het voorwerp in staat wordt gesteld zijn beeld voort te brengen. De invloed moet op zulke wijze het vermogen wijzigen, dat het in zijne werking een levend beeld, eene uitdrukking van het gekende voorwerp wordt. Eene analogie biedt ons ieder kunstwerk. Het komt tot stand wanneer de kunstenaar op het geschikte materiaal den kunstvorm drukt; deze vorm is niet de werkende oorzaak, maar de formale, die de stof tot kunstwerk maakt.

Zoo onderscheiden wij in den kenakt de stof, of het Kenvermogen dat, om een bepaalden akt voort te brengen, dient gewijzigd en aangevuld te worden; en tweedens den kunstvorm, die de te kennen zaak is. Deze brengt in het vermogen de vereischte bepaling voort, namelijk den formeelen inhoud der waarneming. Men kan dus zeggen dat het gekende voorwerp het vermogen bevrucht en in staat stelt zijn beeld te vormen. Twee bestanddeelen werken dus samen bij het ontstaan der waarneming : als levenskracht ontspruit zij uit het kenvermogen, als voorstelling uit de gekende zaak zelve. Ex objecto (tanquam patre) et potentia (tanquam matrice) paritur notitia, volgens de leer der oude wijsbegeerte.

Men merke echter op, dat deze *species*, dit zinnelijk kenbeeld (dat de ziel in verbinding met de buitenwereld brengt) niet het *directe* voorwerp der waarneming is, maar een middel, waardoor zij de zaak zelve uitdrukt en aan zich zelve openbaart (1). Dit is de algemeene overtuiging van het menschdom, ook van de moderne physiologen buiten hun studeervertrek. Nooit zullen zij het wagen den boer wijs te maken, dat hij niet eene werkelijke koe, maar slechts haar spiegelbeeld ziet.

(1) Species quae est in visu non est id *quod* videtur, sed *quo* visus videt, quod autem videtur est color qui est in corpore. (S. Thomas, *De Anima* lib. 3 lect. 9.)

Het is dus onnoodig en verkeerd eene brug te zoeken, welke het kenvermogen met de buitenwereld verbindt. In de kennis komt het voorwerp door zijn beeld, als plaatsvervanger in het kenvermogen; door de *species* begint het in den waarnemer, op eene hem eigene wijze tegenwoordig te zijn, en deze plaatsvervangende tegenwoordigheid verklaart voldoende de waarneming.

Er bestaat tusschen het kenbeeld en het gekende voorwerp eene *similitudo*, een gelijkenis of overeenkomst niet als tusschen twee gelijke dingen, maar eene overeenkomst welke tusschen middel en doel wordt gevonden. Op dit beginsel rusten de volgende stellingen der oude philosophie :

1. De voorstelling in zich beschouwd en het voorgestelde verschillen in hun wezen. — 2. De *similitudo*, van het kenbeeld, door Suarez *defectuosa et analoga* genoemd, behoeft zich niet tot het wezen uit te strekken. — 3. Tusschen de zaak en den kenakt wordt geene gelijkenis gevorderd *secundum naturam*, maar *secundum repraesentationem tantum*. S. Th. de Verit. 9. 8. art. 11. 4. Bijgevolg is de overeenkomst niet stoffelijk, maar geestelijk, *intentionalis*... sed sensus et intellectus recipiunt formas rerum *spiritualiter* et immaterialiter secundum esse quoddam intentionale (S. Thomas). Het woord *spiritualis* wordt hier in een wijderen zin genomen, voor alles wat niet het gevolg is van uitsluitend natuur- en scheikundige krachten.

Wij hebben genoeg gezegd, om de onderhavige studie, eene kostbare bijdrage tot de diepere kennis der oude, christelijke wijsbegeerte aan te bevelen. Zij is klaar en duidelijk, volledig en voldoet aan al de eischen van het wetenschappelijk onderzoek.

De moderne philosophie loopt het spoor bijster, omdat zij het teleologisch verband uit het oog verliest en alles tot mechanische werkingen herleidt. Geen enkel van hare tegenwerpingen weerstaat aan den toets van het gezond verstand.

Heeft onze zinnelijke kennis objectieve waarde, dan begrijpen wij ook de waarde van onze hoogere begrippen, waardoor ons verstand het wezen der dingen waarneemt. Bijgevolg is het onnoodig Aristoteles door Kant te willen verbeteren en aanvullen, om een bewijs te zoeken, waar alle bewijs, niet uit gebrek, maar uit overvloed van licht en evidentie onmogelijk is.

Dr. A. DUPONT.

DE GODDELIJKE KOMEDIE van DANTE ALIGHIERI, vertaald naar den oorspronkelijken tekst door *J.K. Rensburg*, voorzien met verklarende noten en levensbeschrijving van den dichter. Platen van *Gust. Doré*. — Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel. 1e Deel : De Hel.

Wij hebben tal van uren besteed aan 't onderzoek van deze statige uitgave. En wij beklagen 't ons niet; wijl 't hier den goddelijken Dante geldt.

Nochtans was niet alles kunstgenot!

Vooreerst de tekst: de eigenlijke vertaling. Die is niet geslaagd. Rensburg heeft iets willen doen dat ondoenlijk is. Italiaansche terzinen, en dan die van Dante nog, overbrengen in Nederlandsche terzinen; morgen brengen, hoor!

Hoe spraakt ge waarheid, Pater Hagebaert, toen ge verschooning vroegt om uw *proza*-vertaling van de « Commedia » :

« Hoe machtig een vertaler ook weze, hij zal toch altijd door de noodzakelijkheid van de rijmen en van het bepaald getal lettergrepen min of meer onvrij en gebonden zijn, en alzoo een woord voor een ander verkiezen, niet omdat het beter den zin uitdrukt van 't oorspronkelijke, maar omdat het rijmt met een ander woord of het vereischt getal lettergrepen heeft. Het is reeds een groote last overal het rechte woord en de rechte wending te vinden, om geheel het gedacht van den dichter ongeschonden te bewaren »...

Dat is, in heel simpele woorden, een onaantastbaar axioma.

En daartegen-in gaat men de taal van Dante, dat Italiaansch, zoo ideaal-kernig en lenig, arduin en muziek metéen, met eendere rythmen en rijmen omsmakken in een taal, wel op zich zelve even krachtig en zangerig onder meester-bezwering, maar toch naar bouw en aard en geest een tegenvoeter van Dante's taal. 't Is *a priori* een halsbrekerij.

En dat is voor J. K. Rensburg zooveel minder vergeeflijk 1e daar hij geen Nederlandsch taalmeester is; 2e daar hij aan anderen, grooter dan hij, en voor dezelfde taak gespannen, al lessen genoeg had.

Bilderdijk beproefde 't: Hij heeft het bij een fragmentje laten steken (1.)

Goeverneur en *Potgieter* beproefden 't: ze waren wijs genoeg om 't bij enkele terzinen te laten (2).

Dan kwamen *Hacke van Mijnden* en *Thoden van Velzen*. Ze zijn allang vergeten.

Dan, *Kok*, mislukt, dan *ten Kate*, mislukt, dan *Bohl*, hoeveel beter dan al die andere, toch ook niet geslaagd.

En thans wil Rensburg het wagen. Hij heeft zich stellig geen moeite gespaard. Hij heeft gezocht en gewrocht sedert zijn achttiende jaar om 't godsmogelijk beste te leveren. Toch zal ook hij zich voor de toekomst moeten troosten met enkel « de liefde, waarmee hij zich aan dezen arbeid heeft gewijd ».

We hebben ter proeve van vergelijking Ugolino gekozen:

INFERNO, CANTO XXXIII

1. — La bocca sollevò dal fiero pasto
Quel peccator, forbendola a'capelli
Del capo, ch'egli avea diretro guasto.
4. — Poi cominciò: Tu vuoi ch'io rinnovelli
Disperato dolor che il cor mi preme,
Gia pur pensando, pria ch'io ne favelli.
7. — Ma se le mie parole esser den seme
Che frutti infamia al traditor ch'io rodo,
Parlare e lagrimar vedrai insieme.
10. — I'non so chi tu sie, nè per che modo
Venuto se' quaggiu; ma Fiorentino
Mi sembri veramente quand'i' t'odo,
13. — Tu dèi saper ch'io fui 'l conte Ugolino,
E questi è l'arcivescovo Ruggieri;
Or ti dirò perch'i' son tal vicino.
16. — Che per l'effetto de' suo' ma' pensieri.
Fidandomi di lui io fossi preso
E poseia morto, dir non è mestieri.

(1) Cfr. in « Nieuwe Oprakeling » de alexandrijnen-navolging van Inferno XXXIII.
(2) Ze gaven beiden de episode van Francesca da Rimini.

19. — Però quel che non puoi aver inteso,
Cioè come la morte mia fu cruda,
Udirai, e saprai se m'ha offeso.
22. — Breve pertugio dentro dalla muda,
La qual per me ha il titol della fame,
E in che conviene ancor ch'altri si chiuda,
25. — M'avea mostrato per lo suo forame
Più lune gia, quand'i' feci il mal sonno,
Che del futuro mi squarcio il velame.
28. — Questi pareva a me maestro e donno,
Cacciando il lupo e i lupicini al monte,
Per che i Pisan veder Lucca non ponno.
31. — Con cagne magre, studiose e conte.
Gualandi con Sismondi e con Lanfranchi
S'avea messi dinanzi dalla fronte.
34. — In picciol corso mi pareano stanchi
Lo padre e i figli e con l'agute scane
Mi parea lor veder fender li fianchi,
37. — Quando fui desto innanzi la dimane,
Pianger senti fra 'l sonno i miei figliuoli,
Ch'eran meco, e dimandar del pane.
40. — Ben se' crudel, se tu già non ti duoli,
Pensando ciò che'l mio cuor s'annunziava;
E se non piangi, di che pianger suoli ?
43. — Gia eran desti, e l'ora s'appressava
Che il cibo ne soleva esser addotto,
E per suo sogno ciascun dubitava ;
46. — Ed io sentii chiavar l'uscio di sotto
All' orribile torre : ond'io guardai
Nel viso a'miei figliuoi senza far motto.
49. — I'non piangeva, si dentro impietrai ;
Piangevan elli; ed Anselmuccio mio
Disse : Tu guardi si, padre : che hai ?
52. — Però non lagrimai, nè rispos'io
Tutto quel giorno, nè la notte appresso,
Infin che l'altro sol nel mondo uscio.
55. — Come un poco di raggio si fu messo
Nel doloroso carcere, ed io scorsi
Per quattro visi il mio aspetto stesso ;
58. — Ambo le mani per dolor mi morsi.
E quei, pensando ch'io il fessi per voglia
Di manicar, di subito levorsi,
61. — E disser : Padre, assai ci fia men doglia,
Se tu mangi di noi : tu ne vestisti
Queste misere carni, e tu le spoglia.
64. — Queta' mi allor per non farli piu tristi :
Quel di e l'altro stemmo tutti muti :
Ahi dura terra, perchè non t' apristi ?
67. — Posciachè fummo al quarto di venuti
Gaddo mi si gitto disteso a'piedi,
Dicendo : Padre mio, che non m'aiuti ?
70. — Quivi mori : e come tu mi vedi,
Vid'io cascar li tre ad uno ad uno
Tra il quinto di e il sesto : ond'io mi diedi

73. — Gia cieco a brancolar sovra ciascuno,
E tre di li chiamai poi che fur morti :
Poscia, più che il dolor, potè il digiuno.
76. — Quand' ebbe detto ciò, con gli occhi torti
Riprese il teschio misero coi denti,
Che furo all'osso, come d'un can, forti.
79. — Ahi Pisa, vituperio delle genti
Del bel paese là, dove il *si* suona ;
Poi che i vicini a te punir son lenti,
82. — Muovasi la Capraia e la Gorgona,
E faccian siepe ad Arno in su la foce,
Si ch'egli annieghi in te ogni persona.
85. — Chè se il conte Ugolino avea voce
D'aver tradita te delle castella,
Non dovei tu i figliuoi porre a tal croce.
88. — Innocenti facea l'eta novella,
Novella Tebe, Uguccione e il Brigata.
E gli altri duo che il canto suso appella.

Pater Hagebaert's proza geeft dit zeer getrouw weer :

1. — De zondaar hief zijn mond op van de gruwelijke spijs, en vaagde hem af aan 't haar van 't hoofd, dat hij alachter had geschonden.

4. — Dan begon hij : « Gij begeert dat ik nu de hopelooze smert vernieuwe, die mijn hert toesnoert, alleen bij 't overdenken, eer ik er van spreke »

7. — « Maar kunnen mijne woorden zaad zijn, dat, als vrucht zal schande opbrengen voor den valschaard, waar 'k aan knaag, gij zult terzelfdertijd mij spreken zien en weenen ».

10. — « 'k Weet niet wie gij zijt, noch hoe gij hier beneden kwaamt; toch schijnt gij mij oprecht, als ik u spreken hoor een Florentijner »

13. — « Gij moet weten dat ik Ugolino was, de graaf; en deze was Roggier, de bisschop : 'k zal nu zeggen hoe ik hem zulk een gebuur geworden ben ».

16. — « Dat ik door zijne booze listen, mij op hem betrouwend, wierd gevangen, en daarna ter dood gebracht, moet ik niet zeggen ».

19. — « Maar hetgene gij niet kunt vernomen hebben, welke wreede dood ik stierf, dat zult gij hooren, en gij zult begrijpen of hij mij beleedigd heeft ».

22. — « Eene kleine venster in de kooi, die, wegens mij, nog Hongertoren heet, en waar nog anderen moeten opgesloten worden »,

25. — « Had mij door haar nauwe spleet, reeds meer dan eene maan getoond, toen ik den kwaden droom deed, die den sluier van de toekomst voor mij openscheurde ».

28. — « 't Scheen mij dat ik deze hier zag, als heer en meester, die den wolf joeg en de wolvenjongen, langs den berg, die Lucca duikt voor de Pisaners ».

31. — « Hij had Wallandi en Sismond, en Lafranchi aan het hoofd, voorop gesteld, mager, rap en grimmig ».

34. — « De vader en de zonen schenen mij, na korten tijd, gansch moêgevlucht; en 't scheen mij dat ik zag met scherpe tanden hunne lanken openrijten ».

37. — « Als ik ontwaakte vóór den morgen, hoorde ik mijne

kinderen, die bij mij waren, weenen in hun 'slaap, en vragen achter brood ».

40. — « Gij zijt wel wreed, indien gij reeds geen medelijden hebt, bij 't overdenken wat er aan mijn hert verkondigd wierd. En weent gij niet, waarom zult gij weenen ? ».

43. — « Zij waren alreeds wakker, en de stonde was nabij dat onze spijs gemeenlijk aangebracht wierd; wij waren allen om ons droomen twijfelmoedig. »

46. — « Toen ik hoorde dat men onder ons de deur van 't gruwelijk gevang aan 't nagelen was. Ik keek in 't aangezicht van mijne kinderen zonder zelfs een woord te spreken ».

49. — « Ik weende niet, zoodanig was mijn hert versteend; maar zij, zij weenden, en mijn kleine Anselmo zei : « Gij ziet zoo, vader ! Zeg, wat hebt gij ? » »

52. — « Ik weende nog niet, en ik gaf geen antwoord, noch dien ganschen dag, noch gansch den nacht, die volgde, tot de andere zon rees over de aarde. »

55. — « Gelijk een weinig licht gestraald, kwam in het smertelijk gevang, en ik op vier gezichten, 't beeld van mijn gelaat zag, »

58. — « Beet ik, van woede, in alle twee mijne handen, en zij, meenend dat het uit verlangen was naar voedsel, stonden schielijk op,

61. — En spraken : « Vader, 't zal voor ons zoo pijnelijk niet zijn, indien gij eet van ons : gij hebt ons met dit arme vleesch bekleed, neem gij het weder. »

67. — Als wij aan den vierden dag gekomen waren, viel mijn Gaddo uitgestrekt vóór mijne voeten nêer : « Mijn vader, » zei hij, « waarom helpt gij mij niet ? »

70. — « En zoo stierf hij ; en gelijk gij mij nu ziet, zoo zag ik, tusschen 't vijfde en zesde daglicht, de andere drie ook vallen, één voor één ; en ik begon, »

73. — « Reeds blind, naar elk van hen te tasten ; en ik riep ze nog, drie dagen na dat zij gestorven waren : maar eindelijk was de honger sterker dan 't verdriet. »

76. — Toen hij gesproken had, dan greep hij, met zijne oogen van ons afgewend, 't ellendig doodshoofd in zijn'tanden, bijtend hard gelijk een hond bijt in een been.

79. — O Pisa, schande van 't geslacht der schoone landstreek, waar men Si hoort klinken, aangezien het volk, dat u omringt, zoo traag om u te straffen is,

82. — O mochten én Capraia én Gorgona komen, en een' dam voor Arno's monding vormen, zoo dat al de burgers er verdrinken !

85. — Want, had ook Ugolin, de graaf, den naam van uw' kasteelen door verraad geleverd, daarom moest gij zijne kinderen zoo niet folteren.

88. — O gij nieuwe Theben, hunne jonge jaren toonden de onschuld van Ugoccione, van Brigata en van de andere twee, die 'k hooger in mijn zang genoemd heb.

En nu Rensburg :

1. — Die zondaar heeft den mond van 't maal geheven,
Zoo wreed, en heeft langs 't hoofd dien schoon gestreken,
Waar hij van acht'ren knauwe' aan had gegeven.

4. — En zei : « Gij wilt door wanhoop mij weer steken
Met smarten, zoodat die mijn hart bezwaren,
Als 'k er aan denk, vóórdat ik nog zou spreken.
7. — Maar kunt gij mijne woorde' als zaad bewaren :
Tot schand' dien valschaard, dien ik was aan 't knagen,
Dan — luist'rend — zult ge' ook op mijn tranen staren.
10. — Gij zijt mij vreemd ; ook wat U op deed dagen
Is me' onbekend, maar wis moet 'k van U maken :
Een Florentijn, als 'k let op Uwe vragen.
13. — Weet : tot graaf Ugolino kondt gij naken
En aartsbisschop Ruggieri heette deze,
Thans zeg ik U, wat mij zijn buur deed raken.
16. — Hoe door gedachten, boos in hem gerezen,
Ik hem vertrouwde en hoe ik werd gevangen,
Toen stierf, dáártoe zal spreke' onnoodig wezen.
19. — Daarom : wat ge' als bericht niet kondt erlangen,
Hoe wreed de dood was, dien hij mij deed sterven,
Verneemt ge' en weet dan, of mij leed moest prangen.
22. — 't Klein gat der kooi, die 'k als verblijf zou werven,
Die naar mij hongertoren thans moet klinken,
En waar nog and'ren na mij vrijheid derven,
25. — Liet reeds door tralies meerd're manen blinken,
Toen booze droom de toekomst mij zou leeren,
Die haren sluier — toen gescheurd — deed zinken.
28. — Hij scheen mijn heer en zich ter jacht te weren
Op wolf en wolfjes — de Pisanen konden
Daar door een berg 't oog niet tot Lucca keeren. —
31. — Met mag're, vuur'ge, afgerichte honden :
Gualandi en Sismondi ; die vóórt spoedden,
Hem met Lanfranchi al vooruit gezonden.
34. — Na korten loop leek m' al de vader moede
En ook de zoons, of scherp hoektanden staken
In d'uitgescheurde flanken, dat die bloedden.
37. — Toen ik al vóór den morgen moest ontwaken,
Hoorde'in hun droom ik mijne zone' al klagen
Aan mijne zijden, of naar brood zij haken.
40. — Wél zijt gij wreed, als 't u geen smart doet dragen
Bij de gedachte, die mijn hart m'al meldde,
Wàt — als gij nièt weent — zou dán trane 'U vragen ?
43. — Reeds waren zé op, wijl 't uur al nader snelde,
Dat men gewoonlijk spijs ons gaf van buiten,
Terwijl elk door zijn droom de twijfel kwelde.
46. — Beneden hoorde ik de op'ning sluiten
Des schrikb'ren torens ; mijn oogappels schenen
Mijn zoons star in 't gelaat ; geen woord wou 'k uiten.
49. — Ik weende niet, al voelde 'ik 't hart versteenen.
Zij schreiden en mijn Anselmuccio zeide :
« Wat staart gij, vader, zoo ? — Wat is 't ? — sprak gene.
52. — 'k Hield dus mijn tranen in ; 'k wou antwoord mijden
Dien ganschen dag, den nacht, daarop gezonken,
Tot and're zon ter wereld aan zou glijden.
55. — Toen enk'le stralen weer 't droef kot doorblonken,
Waardoor me 'op vier gezichten stond beschreven :
Den aanblik door het mijne dan geschonken,

58. — Heb 'k in mijn handen beten mij gegeven
Van smart, en zij, die hier aan opzet dachten
Van honger, hebben daad'lijk zich geheven.
61. — Zij zeiden : « Vader, 't zou ons leed verzachten.
Zoo 't pov're vleesch voor honger U vrijwaarde,
Waarmee ge 'ons kleedde : wil 't weer 't Uwe achten ».
64. — Toen hield 'k mij stil, opdat 'k meer leed hun spaarde.
Dien dag en d'and'ren wilde niemand spreken.
Waarom ontsloot ge 'U niet, o wreede aarde?
67. — Nadat de vierde dag was aangestreken,
Zag 'k Gaddo voor mij vallend uit zich rekken,
Die sprak : « Waarom blijft — vader — Uw hulp steken? »
70. — Toen stierf hij. En naar gij mij uit ziet strekken,
Zag 'k daarna d'and'ren één voor één bezwijken,
Dit op den vijfde' en zesden dag voltrekken.
73. — Reeds tastte' ik rond blind over hunne lijken
En 'k riep er twee, die al ontzield daar lagen.
Wat meer dan smart de honger kon bereiken. — »
76. — Hierop, de oogen grimmig schuins geslagen,
Greep hij weer d'armen schedel met de tanden
Om 't been als hond met sterk gebit te knagen.
79. — O Pisa den bewoners tot een schande
Van 't schoone land, waar ieder 't si hoort klinken,
Daar uwe buren niet op 't straffen branden :
82. — Kon Caprara's, Gorgona's afstand slinken,
Zóó, dat ze'een dam aan d'Arno-monding stelden
Dat ieder in zijn vloed dáár zou verdrinken.
85. — Want zoo — door Ugolino — men vertelde,
Dat uw kasteel kwam aan des vijands scharen,
't Was onrecht, dat zóó'n kruis zijn zonen kwelde.
88. — Want Uguccione's, en Brigata's jaren
Konde 'U, nieuw Thebe, reeds hun onschuld leeren
En 't paar, genoemd al in deez' Zang, doen sparen.

Neen, 't is geen ontgoocheling. We hebben 't immers op voorhand gezegd dat zoo'n afbeuling opverzen en rijmen verkeerd moest uitvallen. Maar dat het zóó verbruid ging worden, hadden we toch niet verwacht. Wat zullen onze Dante-vertolkers — 'k zie immers geen reden waarom de reeks met Rensburg moet sluiten —; wat zullen ze nog veel moeten leeren eer ze iets leveren zoo goed als de vertaling in blanke verzen van Longfellow...En toch wist deze groote wel dat hij onbegonnen werk verrichtte. Hij heeft het dan ook maar als uitspanning gedaan ; 't was het snippervulsel van 't kwartiertje dat hij elken dag op zijn ontbijt moest wachten...

Nog iets uit Rensburg : Kunt ge raden wat het magnifieke vers

Quel giorno più non vi leggemmo avante

in 't Hollåndsch wordt?

En op dien dag zijn wij daarbij gebleven !

Neen, wie zoo beult met Dante, mag niet bogen op « groote liefde » voor hem!

't Spijt ons dat we dit zoo moeten zeggen over Rensburg's tekst : maar 't is immers ook uit liefde voor Dante, dat we zoo spreken.

Veel meer dan de vertaling zelve staan ons de nota's aan. Dat is degelijk werk.

Dante's opvattingen van christendom en heidendom, de kunstbegrippen en de kundigheden van zijn eeuw, die hij van a tot z in zich had opgenomen, en die hij heeft neergelegd in deze zijn encyclopædie van godgeleerdheid en wijsbegeerte en staatkunde en alle menschelijke wetenschappen : dat alles is hier doorvorscht met een geduld en een ijver en een philologische nauwgezetheid die we niet genoeg kunnen prijzen. Enkel waar het geldt woorden te vinden om ons te doen vatten het geweldig hooge en breede en diepe van Dante's ingeving, waar het geldt ons een denkbeeld te geven der afmetingen van Dante's dichtgenie, daar geraakt Rensburg's inspanning niet immer tot haar doel. Maar wie zal hem hier den steen werpen ?

Wat betreft het stoffelijke der uitgave, de Nederlandsche Boekhandel mag er trotsch op zijn. Letter, papier, schikking, puik ! Valt de band wat flauw, voor zoo'n prijs kon 't niet steviger.

De platen die Doré in 1864 voor de prachtuitgave der *Divina Commedia* teekende zijn hier heropgenomen. De vermaarde teekening-improvisator was in den grond te ijdel-wuft om ook maar in de verte te vatten wat er voor geest en hart was vereischt om Dante's heilige wijding nabij te komen.

Zoo is b. v. zijn eerste print al niet meer dan de gewone verluchting van een prijsboekje Alfred Mame, Tours. Veel beter geslaagd zijn de stukken waarvoor Doré enkel bij zijn vrije verbeelding te rade moest gaan : De brandende graven, de wervelstorm, de ijsvelden.

Met verlangen zien we 't verschijnen der andere twee deelen te gemoet, hoofdzakelijk om de nota's en om de typografische uitvoering. Maar om 't Vlaamsch van Dante's tekst grijpen we thans gretiger dan ooit naar Pater Hagebaert's proza-vertaling.

J. P.

ZON. — *Verzamelde Beschrijvingen* van HERMAN TEIRLINCK. — C. A. J. van Dishoeck, Bussum, 1906. — 258 blz.

Een bundel vertellingen — er zijn er tien. De schrijver heet ze : beschrijvingen. En met reden. Want al verhalende wat hij ziet van de menschen, denkt hij niet zoozeer aan 't geen hij ziet, als aan 't licht waarin hij 't ziet. De zon is de held van dit boek.

Het licht, hij neemt het in al zijn schakeeringen, 's morgens, en 's middaags en 's avonds. Hij pakt het vast, en 't blijft gevangen in zijn kunstenaarshand, en hij legt het in zijn boekenblaren te schitteren : éen iriseerend geflonker !... Die wondere woorden van Teirlinck .... ze zijn er dezen keer niet om zich zelf, niet om hun geijkte of innerlijke beteekenis, niet om hun esthetische klank- of rhythmenwaarde zelfs ; ze hebben alle eigenliefde afgelegd. Ze zijn er enkel om de éene, groote zending van 't geheel : alle te zamen hebben ze éen taak, de vervulling van 't hooge kunstgebod : Het zij licht ....

En 't is licht in dit boek. De zon zit er in. Ze zijpt den bundel uit. Niet haar warmte, ze brandt niet, ze stooft niet ; maar haar licht, ze straalt, ze glinstert, ze gloeit ! Geen gewel-

dig daverdansen als in Streuvels, maar zachte zijgingen meestal van blijde glansen.

We hebben hier enkel den kunstenaar fragmentarisch, maar zoo is hij best.

Niets meer hier van zijn grove gemeenheid onder gezochtheid van mooi-rollende frasen 't Is geworden verfijnde zinnelijkheid, zich veredelend tot een bijna mystieke aanbidding van 't licht. En dat licht overkletst niet enkel 't uiterlijke van zijn menschen, het leeft in hun ziel .... Zie ze maar zitten, de heeren aan hun schaakspel b. v. in de zesde beschrijving Voelt ge uw blikken, op die zonnestralen mee, niet priemen dwars door 't lijfelijk wezen van de oudjes ?

Het beste van Teirlinck .. We mogen hem heeten niet enkel den plastieker, maar ook den psycholoog van de zon-in-den-mensch. J. P.

UIT HET SCHELDELAND van HERMAN BROECKAERT. Dit zijn Liedekens en Schilderijtjes uit het Scheldeland, aan Meester Franz Courtens, onzen Vlaamschen Schilder, nederig opgedragen.

Herman Broeckaert! Hij mag er zijn! Hij zingt en fluit zooals hij gebekt is ; en 't klinkt niet valsch.

« Ze zingen, hoort de schilders!
Naar goedig-Vlaamschen trant ;
't Zijn knappe koene keirels
Uit 't Scheldeland !... »

« En kent gij de Schilders,
De leutige niet?... »

« Welzeker, ik hoor ze geren
Ali !. .
De veugelkens kwinkeleeren
Alo !... »

« Nu droom ik... nu droom ik van een kasteel,
Van een kasteel, machei !
Met poorten en bruggen en breed rondeel,
Ei ! mijn Lieveken, ei !... »

« 't Zonneke lonkt zoo zoetjes,
En de Zomer lacht in 't groen... »

« Mosselen ! Koopt er 'n schopelke van !
Koopt van den mossel- den mosselman !... »

« Wien schenken wij ons kranske,
De bloemkes uit de wei ?
Ons kransken is voor moederke zoet,
Die voor haar kindeken alles doet!
Ei Jochei !... »

Daar volgen nog 't Liedeke van de Plekkers, 't Liedje van 't Weertsch Boerinneke, 't Liedje van den Veerman. Ik heb er nog overgeslagen, en ik weet niet waarom.

De *Schilderingen* zijn kunstig. Herman Broeckaert is een leerling van Courtens?... van G. Gezelle? Het tafereel heeft een vaste prente geslagen in zijn eigen verbeelding.

De vertelling komt aan de beurt in *Scheldeleven vòòr Mariakerke*. 't Heeft iets van Stijn Streuvels, in rijmen, in verzen ; maar 't blijft waarheid : eigen leven.

Anderen zullen misschien wat ziften en wat nietigheid laten wegvallen, hier en daar een gewrongen en verdraaiden vorm wat rechtduwen.

Ik heb er deugd van gehad. Zangerige liederen ! Frissche natuur ! Gezond !

Herman Broeckaert, wij verwachten nog meer van U. Goedheil ! A. V.

BLOEMLEZING uit de werken van STYN STREUVELS. — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen. — 278 blz.

De Nederlandsche Boekhandel deed een goed werk met deze bloemlezing te bezorgen die zooals Prosper Van Langen-

kelijk Vlaamsch werk. En daarbij de boeken, die ik ken, zijn zoo omvangrijk. Mijn zegsman, een student, kon met de klassieke bewijsvoering in vier deelen geen vrede hebben,die lange aaneenschakelingen van bewijzen kon hij niet in eens vatten en voelen dat het met de zaak klaar was. Hij zocht naar iets korter en bondiger Ik kon niet beter doen dan hem te wijzen naar Drijvers' boekje dat ik juist gelezen had

Op het spoor van Kard. Dechamps heeft de heer Drijvers de laatste twee deelen der klassieke bewijsvoering omgekeerd. Ook heeft hij de twee eerste merkelijk verkort met de moeilijkste wijsgeerige vragen naar een tweede deel te verschuiven.

Dat schijnt heel eenvoudig, en toch is 't van groot belang. Met de klassieke methode moest men tot het einde van de 4 deelen wachten naar een besluit, en moest er maar een ring missen in die lange ketting, men had den indruk dat alles misliep. Hier wordt nu eerst alleen het hoofdzakelijke gegeven, zoodat de lezer na twee of drie stappen op vasten grond staat en tot een besluit gekomen is. En dan mag al het materiëel van de gewone bewijsvoering als verdere bekrachtiging weer aangebracht worden, zooveel te beter, maar de slag is al gewonnen

Hoe gaat de heer Drijvers dan te werk ? Eerst kortaf gehandeld over bestaan van God, onsterfelijkheid der ziel, en zoo zijn de grondvesten gelegd waarop de natuurlijke godsdienst steunt. Een woord ook over de noodzakelijkheid en erkenbaarheid eener bovennatuurlijke openbaring. Maar dan, in plaats van de geschiedenis der openbaring te gaan beginnen in de verre duisternis van 't Oud Verbond.plaatst de heer Drijvers onmiddellijk zijnen lezer voor oogen de Katholieke Kerk van heden met hare goddelijke kenmerken. Dat bevalt mij zeer. Hier heb ik nu eens wat ik dikwijls te vergeefs in groote theologische traktaten zocht, de kenmerken of « notas » der Kerk behandeld naar den geest der vatikaansche Kerkvergadering « Ecclesia per se ipsam, ob suam nempe admirabilem propagationem, eximiam sanctitatem et inexhaustam fœcunditatem, ob catholicam unitatem invictamque stabilitatem, magnum quoddam et perpetuum est motivum credibilitatis. »

De Kerk van heden, op haar eigen beschouwd, vertoont zich goddelijk. Dus hoeft men niet hare beschrijving « avant la lettre » uit Evangelische teksten op te timmeren, men hoeft ze maar te zien, gelijk ze is.

Daarna een blik op de geschiedenis der Kerk en nieuwe bewijsvoeringen komen te voorschijn, namelijk het voortdurend bestaan en groeien der Kerk door de eeuwen heen is een nieuw wonder, een nieuw teeken van goddelijkheid. En eindelijk komt men aan den oorsprong der Kerk, waar de hand van God duidelijker nog te zien is voor wie ze zien wil. Maar we zijn hier al ver op den bodem der oude geschiedenis, en om de waarde der bewijzen te voelen was eene voorbereiding noodig, we moesten van het beter bekende tot het minder bekende opklimmen.

Eindelijk, een vergelijking van de Katholieke Kerk met de andere christene godsdiensten. Dat komt als een aanhangsel, en ik vind het weder heel redelijk. Voor ons, Katholieken, bestaat het apologetisch vraagstuk vooreerst in het bewijzen van onzen Katholieken godsdienst, en dat vraagstuk moet zijn oplossing

gekregen hebben eer we ons wenden tot de andere godsdienstige vormen.

De heer Drijvers is wonderwel op de hoogte van het hedendaagsche standpunt der apologetiek. Hij brengt maar weinig belezenheid voor den dag, maar wie een weinig de vragen kent, zal gauw inzien dat hij niettemin de laatste « literatuur » in de grondtrekken machtig is.

In 't kort, een nuttig, prachtig boekske. L. NOËL.

OVERZICHT DER STAATSINSTELLINGEN VAN BELGIE, door Mr K. VAN ACKER. — Uitgave van het *Van de Ven-Heremans-Fonds* der *K. Vl. Academie*. Siffer, Gent, 1906, 132 bl.

Terecht schreef hoogl. Julius Obrie in zijn verslag over dit werkje : « Het *Overzicht* is in een zeer bevattelijke en toch zeer juiste taal geschreven. » Het is verdeeld in vijf titels : 1 Het Belgisch grondgebied ; 2. de Belgen en hunne rechten ; 3. Regeling der Belgische staatsmacht ; 4. de Gewapende macht ; 5. de Financiën. Bijzonder geschikt voor normaal- en middelbaar onderwijs. E. VL.

DE SCHOOL DER TOEKOMST EN WAT HAAR IN DEN WEG STAAT, door J. KLEEFSTRA. — C. A. J. Van Dishoeck, Bussum, 224 bladzijden, 1.30 gulden.

De schrijver heeft lange jaren praktijk en kan van persoonlijke ondervinding mee spreken... Nu is hij bestuurder der Brinioschool te Hilversum, eene nieuwerwetsche school, waar de kinderen geheel in 't gezinsleven opgenomen zijn, elk hun slaapkamertje hebben, meer lichaamsoefeningen doen dan in onze andere scholen, met een woord, eene school eenigszins op 't voorbeeld der nieuwere Engelsche scholen geschoeid.

De schrijver heeft de Engelsche scholen bezocht en beschrijft tamelijk breedvoerig de Bedalesschool te Petersfield. Hij vindt dat zijne school beter is ; enkel één ding hebben de Engelsche jongens voor : dat zijn ten minste voorbeeldige scholieren ; « de groote kracht en de groote bekoring van de Bedalesschool dat zijn de jongens ! »

En dan wordt een zeer kenschetsend beeld opgehangen van de Nederlandsche schooljongens, tamelijk zwart van toon :

« Zij vervelen zich nog in een luilekkerland.
Zij lijden aan zelfoverschatting
Zij hebben geen eerbied voor den arbeid.
Zij hebben geen zorg voor 't werk van anderen.
Zij zijn slordig en ordeloos.
Zij vatten alles op als vermaak... »

En dan komen vele kritische beschouwingen over 't onderwijs, toegelicht met feiten uit 's schrijvers lange praktijk, o. a. over de geslachtskwestie De schrijver schaart zich met volle overtuiging aan de zeide dergenen die het kind de volle eenvoudige waarheid willen zeggen, zoodra 't er om vraagt ».

We hebben hier met een persoonlijk boek te doen en hoewel er beschouwingen in voorkomen die we geenszins kunnen aannemen — zoo die op bl. 68 waar als leerstellige opvatting van 't Christendom gegeven wordt « alsof de mensch nutteloos en zondeloos ter wereld komt » — toch is er voor schoolmannen veel in te leeren. E. VL.

LES ORIGINES DU STYLE GOTHIQUE EN BRABANT, par R. Lemaire, Docteur en Sciences morales et historiques. Première partie : L'Architecture Romane. — Vromant, Editeur. Pr. 10 fr. 310 blz. met 200 ill.

De bovenstaande titel duidt reeds aan, dat we hier te doen hebben met een werk meer voor specialisten dan voor het groot publiek geschreven.

In een korte inleiding schetst de schrijver de geschiedenis der Romaansche bouwkunst in West-Europa. Daarna vinden wij een algemeen overzicht der gebouwen van dezen stijl die zich in België bevinden, waaruit blijkt dat de Rijnsche en Noord-Fransche Romaansche school beide een grooten invloed in ons vaderland uitgeoefend hebben.

Verder, in 't grootste gedeelte van het boek wordt onderzocht en nauwkeurig beschreven welke deelen der kerken van de provincie Brabant in den Romaanschen stijl gebouwd zijn. In een volgend hoofdstuk worden de karaktertrekken van dezen stijl uit de vorige ontleding samengevat en eindelijk wordt de oorsprong van verschillende elementen van het Brabrantsch Romaansch nagegaan.

Gelijk uit bovenstaande blijkt is het gansch werk uit strikt archeologisch oogpunt geschreven; er moet bijgevolg niet gezocht worden naar kunstbeoordeelingen.

Er weze nog bijgevoegd dat het werk goed gedrukt en geïllustreerd is. M.

BEKNOPT TECHNISCH WOORDENBOEK, door M. Faassen. — Cohen, zonen, Amsterdam. — 492 blz., kl. formaat pr. fl. 1.25.

Elke dag doet iedere wetenschap een stap vooruit, en voor ieder van die stappen wordt aan de taal een nieuw woord gevraagd. Het Fransch maakt het zich niet moeilijk : het doet een roofgreep in 't Grieksch of Latijn, en de geleerde wereld is tevreden; hoe vreemder benaming, hoe wijder mond van bewondering de leeksche menigte spalkt : en dat doet een vakmensch deugd !

Ons Nederlandsch is minder dievig, meer ernstig en zedig; en daarbij uit zich zelf rijk genoeg om die deugden te oefenen op onafzienbaar groote schaal : getuige weer dit woordenboekje. Allerhande vaktermen op elk gebied, met breedvoerigen uitleg van ieder voorwerp, elke uitvinding, en korte levensschetsen tusschenin van de groote meesters der wetenschap. Overigens geen overdreven taalpolitie : Het woordenboek geeft, lijk 't algemeen gebruik, volle burgerrecht aan die technische benamingen uit de oude talen, die over gansch Europa zijn aangenomen, zoowel in 't Duitsch en in 't Noorsch als in 't Engelsch en in 't Italiaansch. 'k Wensch dit zakboekje in de tesch van alle Vlaamsche ingenieurs. J. P.

NIEUW LEERBOEK DER COSMOGRAPHIE, Hub. J. Bouten. — Drukkerij en Uitgevers-Maatschappij « Voorburg » 1906.

Een zeer goed handboek, voor schoolgaanden en voor liefhebbers. Het spreekt u over onze aarde, haar vorm, haar grootte,

haar aswenteling. 't Bepaalt de plaats van onze planeet in den hemel, 't beschrijft haar beweging om de zon, naar de leer van Copernicus, Kepler, Newton ; 't legt onze jaargetijden uit. 't Bestudeert de maan, en haar werkingen van ebbe en vloed. 't Geeft nadere beschouwingen over onze zusterplaneten en over 't ontstaan en de vorming van ons zonnestelsel Ten slotte leidt het ons op een verkenningstocht naar de vaste sterren en naar de oneindigheid. Al die hoofdstukken zijn met groote zorg bewerkt naar de laatste gegevens en uitkomsten van de wetenschap. Ze geven u de meest afgetrokken dingen in duidelijke, kort, knappe zinnen : een model van wetenschappelijke taal ; enkel wat veel drukfouten, en hier en daar een *lapsus* in de gegevens die niet onmiddellijk behooren tot de cosmographie, als de nota b. v. dat *constellatie* afstamt van 't *Grieksch* constellatio.

Met al dat een handboek om onze Fransche college- en athenea « manuels » in den rommelhoek te doen kruipen van schaamte.

Een flinke letter daarbij, en een voldoende voorraad figuren ter opheldering Na ieder hoofdstuk, vragen en oefeningen. En, ter verluchting, de foto's van Kopernicus, Kepler, Newton en Schiaparelli. Enkel veroorloven we ons voor een aanstaande uitgaaf een inhoudstafel te vragen. Dat komt hier, lijk overal, toch zóo te pas. J. P.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

◆ ONZE KUNST. Maart 1907. — *Dirick Jacobsz Vellert, schilder van Antwerpen*, II (Mr W. Beets): n. l. over de houtsneden en koperprenten van den schilder.— *Een Rembrandtianum*, over de *Nachtwacht* (Dr Johanna Goedkoop-de Jongh). — *Toegepaste kunst in Groningen*, vervolg (Dr de Vries-Lam). — *De muurschilderingen van R. N. Roland Holst in de vergaderzaal van het gebouw van den Algemeenen Nederl. Diamantbewerkersbond, te Amsterdam* (Red.) — *Kunstnijverheidsonderwijs* (C. W. Nijhoff). — *Kunstberichten* — *Boeken en Tijdschriften*.— Verschillende goed-geslaagde reproducties luisteren den tekst op.

◆ DE GIDS, Feb. 1907. — *Kindeke Jesus-Oogen* (Louis Carbin). — *Javaansch Christendom* (L. van den Berg). — *De Spellingkwestie* (W. H. Hasselbach): Vereenvoudiging is wenschelijk, maar 't Kollewijn-stelsel is onvoldragen. — *Gysbrecht Karel van Hogendorp op Adrichem* (H. Colenbrander): Oorkonden en bescheiden uit het dagboek van den Staatsman. — *De wijziging van het Regeeringsreglement van Nederlandsch Indië* (J. De Louter).

◆ DE NIEUWE GIDS, Feb. 1907. — *Doelloos Lijden* (Pieter van der Meer). — *Acté* (O. Terhell): De eerste liefde van Nero. — *Laus Vitæ van Gabriele d'Annunzio*, een impressie (Dr Boeken): Eigenlijk over het eerste der zeven boeken, Maja namelijk. — *Verzen* (J. Reddingius): Nu eens een blij liedje, en een heel mooi. *Liefde*, CCLXXIᵉ Sonnet (W. Kloos). — *Literaire Kroniek* (W. Kloos): Over Jonckbloet's Letterkundige geschiedenis, ook over Aug. Vermeylen, niet hoog-lovend voor den schrijver der *Opstellen* maar wel voor den auteur van *De Wandelende Jood*.

◆ ONZE EEUW. Jan. 1907 (1). — *Boete*, een novelle (G. Haspels). — *Ziekte en Ongevallenverzekering volgens de jongste ontwerpen* (H. Smissaert). — *Een Indische Regeeringscommissaris in 1816* (S. Kalff): De bekende Elout. — *Christelijke Kunst?* (Ger. van Eckeren). — *Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink met zijne vrienden gedurende zijn ballingschap* (1844-1851) uitgegeven door S. Muller. — Onze Leestafel.

— Feb. 1907.— *Boete II* (G.F.Haspels).— *Het begrootingsdebat van 1906* (Mr L. Plemp van Duiveland). — *Een sociaal tooneelspel in drie bedrijven* (H Salomonson): Engelsche politiek uit den laatsten tijd. — *De Leidsche vertaling van het Oude Testament* (Prof. van Dyk). — *Een Indische Regeeringscommissaris in 1816* (S. Kalff): nog over Elout. — Onze Leestafel.

◆ DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR Nrs van Februari. — *Kerkrecht* (H. Verkouteren). — *Vredesconferentie* doel van die Haagsche bijeenkomsten. — *De Crisis* van 't Hollandsch ministerie. *Rosier Faassen* †, de tooneelschrijver en -speler. — *Het blijvend Gedeelte*: 't militair vraagstuk in Holland.

(1) Uitgave van de Erven J. Bohn, Haarlem.

VRAGEN VAN DEN DAG, Jan. 1907 (1). *De Neutraliteit van België* (Mr Breukelman): eigenlijk een bespreking van Descamp's boek La neutralité de la Belgique; — *De Ontwikkeling der stoffelijke wereld.* (Prof. G. H. Darwin): o. a. nieuwste ontdekkingen: electronen; en evolutie-theorieën op sterrenkundig gebied. — *Argentina, geen zilverland, maar een goudland* (Dr H. Blink): een economisch-geographische schets. — *Het warenhuis in zijn historische ontwikkeling en economische beteekenis* (J. ten Berge): Warenhuizen, bazars, te Parijs, te Londen, te Chicago. — *Onze gevleugelde Noordzee-eilanden bewoners in Februari* (J. Daalder). *Economische verscheidenheden* (J. Kuyper). — Bibliografie.

— Febr. 1907. — *De Harlinger-Haven* (B. J. Swart): Aangebrachte verbeteringen en bedrijvigheid. — *Kalm werken en onstuimig handelen* (El. A. Haighton): een brokje vrouwen-emancipatie. — *De economische beteekenis van het Vulkanismus*: (W.) rol der vuurbergen, groote vruchtbaarheid der vulkanische streken. — *Een onderzoek naar bekwaamheid dat geen onderzoek naar bekwaamheid is* (Y. Zijlstra): Het akte-examen voor onderwijzers. — *Een comité tot bestudeering der Nederlandsch-Belgische economische vraagpunten.* — *Koloniale Staathuishoudkunde en de Academie voor hoogere Bestuursambtenaren in Nederlandsch-Indië* (Dr H. Blink). — *Historisch overzicht van het jaar 1906.* Bibliographie.

DE XXe EEUW, Febr. 1907. — *Immanuel Kant als Philosoof* (Dr Jelgersma). — *Gedichten* (Dr Boeken). — *Schetsen* (P. H. Ritter. Jr). — *De Bergstroom* (H. Kroon). — *Prof. De Boer over Nietzsche* (Dr A. Diepenbrock). — *Verzen* (Aug. Peaux). — *Wat de crimineele anthropologie ons leert*, slot (Dr A. Aletrino). — *Gedichten* (S. Bonn). — *Buitenlandsch staatkundig overzicht* (Chr. Nuys).

BOON'S MAGAZIJN. Jan. 1907. *Kunstfotografie* (Hypo). — *Nationale Kleederdrachten op Urk* (R. W. P. De Vries. Jr). — *Van Teheran naar de Perzische Golf*, een reisdagboek (Maurits Wagenvoort). — *De Dans* (Mouny). — *Het Feminisme in Frankrijk* (Mouny). — *Uit de Provincie in de Hoofdstad* (J. P. van Winteren). — *Mevrouw Lena van Olefen en haar kunst* (Giorgio) — *Brieven van een jonggehuwde* (Th. Hoven). — *Voor het Tooneel: IJswafeltjes*, klucht in een bedrijf, door « Twee Bredasche Luitenants ».

— Feb. 1907. — *Kunstfotografie* II (Hypo). — *Van Teheran naar de Persische Golf*, een reisdagboek (Maurits Wagenvoort). — *Ripolin* (K. de H.): speciale verf van Nederlandsche vinding, gefabriceerd te Hilversum.— *Première bij een modekoning* (Mouny).— *Brieven van een Jonggehuwde*, II (Th. Hoven). — *Hebben wij mannen noodig op het Tooneel?* (Betsy): De leus is: weg met de mannen van 't tooneel! — *De Hoogste Kracht*, novelle (Louise Stratenus). — *Voor het Tooneel: De nieuwe Svengali of de gevolgen van Tom's Hypnotiseerkunst*, blijspel in 1 bedrijf (P. Martino). — *Boon's Magazijn* is rijk en mooi geïllustreerd.

DE NATUUR, (3) Jan. 1907. — *Metingen over Luchtelectriciteit* (Dr D. van Gulik). — *Reukstoffen uit het dierenrijk afkomstig* (P. N. van Eck). — *Iriseerende wolken* (C. L. De Veer). — *Gouddelven voorheen en thans* (D. Stavornimus): o. a. in Transvaal. — *Het electrische element van Decker* (Dr Bouman): een zeer praktische

(1) Uitgave van S. L. van Looy, Amsterdam.
(2) Uitgave van Max R. Nunes, Amsterdam.
(3) Uitgave J. G. Broese, Utrecht.

en goedkoope batterij. — *De nieuwe electrische gloeilampen* (Dr Rich. Böhm). — *Lijten.* — *Vaste Vloeistoffen en vloeibare Kristallen* (Dr A. Snyders). *Uit het leven van den Doodshoofdvlinder* (J. Daalder). — *Iets over de omstreken van Napels en haar flora* (Mej. C. Sluiter).

— Feb. 1906. — *Metingen over Luchtelectriciteit* (Dr van Gulik): De Lucht-ionen, hunne electrische lading en hun aantal. — *De « Nandou » of Zuid-Amerikaansche struisvogel* (Mimosa). — *Het Koper* (Vurtheim). — *Ozonisatie van drinkwater* (Dr Huisken): Het nieuwste middel om zuiver drinkwater te hebben. — *Een vreemde Orchidee* (J. Sturing): Namelijk de Vanda Louri uit Borneo. — *Eboniet* (A. Slingervoet Ramondt): Het vulkaniseeren der caoutchouc. — *Iets over de Omstreken van Napels en haar flora* (Mej. Sluiter). — *De Grondstoffen der Vernis-industrie* (G. Uhl).

ETUDES, 20 jan. 1907. — *Encyclique de sa Sainteté Pie X.* — *St. Agnès et la dévotion chrétienne au IVe siècle* (Fl. Jubaru). — *Un nouvel historien en Sorbonne* (P. Bliard) Vervolg. — *L'Itinéraire d'un intellectuel* (J. Ferchat): Ontleding van Maurice Barrès' gedachtenontwikkeling te vgl. met het artikel uit le *Correspondant*, 25 Jan. — *L'Encyclique et la deuxième loi Briand* (P. Dudon). — *Le Paris religieux* (L. Roure). — *L'Eglise vieille-catholique d'Utrecht* (A. Malet): Haar huidige toestand.

— 3 févr. 1907. — *Les deux lettres collectives des évêques de France* aan den Paus, aan de bisschoppen uit den vreemde. — *Les dérivations dans le gouvernement de soi-même* (A. Eymieu): van overdreven gemoedsbewegingen en zielskrachten: hoe ze kunnen bestreden of benuttigd. — *L'Itinéraire d'un intellectuel* (J. Ferchat) Vervolg. — *Le Procès du ritualisme* (J. Boubée) Vervolg. — *Le Saint* (L. Roure) Begin: Het Bekeeringsproces. — *Le Lock-out de Verviers* (V. Loiselet). — *Nos Diaspidès* (L. Deshayes): Over woekerdieren van fruitboomen.

LE CORRESPONDANT, 10 févr. 1907. — *M. Waldeck-Rousseau et son œuvre* (Jul. Delafosse): een flink overzicht van die verdorven politiek, waarvan we nu in Frankrijk de logische gevolgen zien. — *La Comtesse de Boigne* (Henry Bordeaux): uit de dagen van de Restauratie. *Episcopat constitutionnel* (1791-1802). *Episcopat concordataire* (1802-1905). — *L'Ecrasement* (Ch. Foleij): voorzetting van den roman. — *Madame de Polastron*, een gunstelinge van Charles X. (Ctesse de Reinach-Foussemagne). — *Les Secrétariats d'œuvres sociales* (Vict. Bettencourt): vooral in België. *Le Journal d'un député à l'Assemblée nationale* (1871-1875) (Et. Lamy). — *La vie économique et le mouvement social* (Aug. Béchaux). *Revue des sciences.* — *Chronique politique.*

REVUE DES DEUX MONDES, 1 févr. 1907. — *Les Raisons du Concordat.* — *Le Régime de la Séparation sous le Consulat, et l'Anarchie religieuse* (A. Vandal): Er was ontwaking van 't godsdienstige Frankrijk. Bonaparte moest daarmee rekening houden: hij zag in den godsdienst een doeltreffend werktuig van volksbedwang. — *L'Ombre s'étend sur la montagne* (Ed. Rod). — *Au temps passé*: *Un Coin de la Société parisienne sous le second Empire* (A. Mezières). In den salon van Mme de Nervelle kwamen Al. Dumas fils, Pailleron, Caro, Renan. In de salons van Mme Agoult en Jules Simon kwam de oppositie. *Les Riches depuis sept cents ans.* — *Honoraires des artistes, peintres et sculpteurs* (G. d'Avenel). *Lettres inédites*

de Jos. de Maistre I. Jos. de Maistre et Louis XVIII (Ern. Daudet) : de Maistre schrijft over zijn bekrompen toestand en vraagt heel bescheiden een plaats ergens aan een hof in 't Noorden. *Le Conflit austro-serbe* (R. Pinon) : nogal Servisch-gezind. *Œuvres sociales des femmes* : L'Education sociale de la Femme (Paul Acker). *La fixité vitale et l'Evolution* (A Dastre).

— 15 févr. 1907. — *La Réforme de la langue française* (Marc. Berthelot). De Fransche Kollewijn's aan den gang. — *Le Grief secret* (Henry Rabusson) — *Les Idées d'Antonio Fogazzaro* (R.Leger): Katholicism en ontwikkelingsleer versmolten. – *Les Risques du métier de Prince.* — *Les Conjurations* *L'Humanisme et l'Imitation de l'Antiquité* (Ch. Benoist). — *L'Astronomie au Mont Blanc* (R. Radau). — *La Comtesse de Mirabeau*, d'après des documents inédits (D. Meunier). — *Revue dramatique* (R Doumic) : Electre, Anna Karénine, les Bouffons, sa Sœur à l'Athénée. — *Un nouveau livre anglais sur Ch. Dickens* (de Wyzewa) : Dickens, door de geleerde bazen geminacht, klimt allengs langs om hooger en bereikt thans de hoogste plaats in de letterkunde der 19e eeuw. — *Chronique de la Quinzaine* (Fr. Charmes).

LA REVUE, 1 févr. 1907. — *Contre l'oligarchie financière en France* (Lysis). — *Anatole France* (Nicolas Ségur) : een lofzang aan zijn scepticisme. — *Les forces naturelles inconnues*, VII (Cam. Flammarion) — *La Corruption politique et administrative en Allemagne* (Reybel) : de krach van de Pommersche bank, de kieskuiperijen en de financieele knoeierijen van den keizer zelf. — *Amis et Ennemis des Chats* (H. Coupin) : een overzicht van katten-verzen in de Fransche letterkunde.— *Demi-fous, demi-responsables* (E.Faguet): over 't nieuwe boek van Of. Grasset. — *Les « Ennemis » de Max. Gorky* (Vera Starkoff) : zijn jongste tooneelstuk. — *Le Mouvement intellectuel en France.*

— 15 fév. 1907. — *A la recherche de Louis XVII* (Barbey). — *Prussiens et Polonais* (Morauwski) : het Poolsche treurspel. — *Les forces naturelles inconnues* (C. Flammarion) : altijd maar voort over spiritisme. — *Contre l'oligarchie financière en France* (Lysis). — *L'Homme politique dans le Théâtre moderne* (G. Pellissier) : namelijk in *Le Député Leveau*, van Lemaître, *Une Journée parlementaire*, van Barrès, *L'Engrenage*, van Brieux, *La vie publique*, van Em. Fabre. — *L'Art de boire* (Dr Fél. Regnault). – *Les romans féminins en Italie* (M. Muret). — *Le dernier roman d'Edouard Schuré* (E. de Morsier) : t. w. *La Prêtresse d'Isis*

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, Febr. 1907. — *Scholastik und moderne Philosophie* (J. Bessmer, S. J.) : beider kenteekens en waarde. « Diese mag für sich Originalität in Anspruch nehmen. Wir suchen Wahrheit... » — *Das christlich-soziale System der Volkswirtschaft*, II (Schluss) (H. Pesch. S. J.). — *Bildung des Herzens* (M. Meschler, S. J) : bepaling, doel en middelen om over ons hart te heerschen, 't geen schrijver terecht de hoogste heerschappij noemt. — *Das heidnische Mysterienwesen und die Hellenisierung des Christentums*, II (Schluss) (J. Blötzer, S. J). — *Eine astronomische Reise des P. J. Hagen, S. J., Direktors der Vatikanischen Sternwarte* (J. G. Hagen, S. J.). — Voorts de gewone rubrieken, en een ernstige waarschuwing om Schillers eerste werken zoo maar niet als *gezond voedsel* den kinderen voor te stellen.

DEUTSCHE RUNDSCHAU, Feb. 1907. — *Der Efeu*, Sardiniaansche dorpsroman (G Deledda); — *Maria Stuart in Elisabeths Gefangenschaft*. Die erste Phase: 1568-1573. (Lad. Blennerharscht): De onderband van het treurspel was dat Maria aan 't hoofd was gesteld van de tegen-hervorming in Engeland. — *Das salomonische Urteil* (H. Gressmann). — *Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche* (Mgr. V. Vaya u. z. Luskod). De Ver.-Staten zijn 't paradijs van kunstenaars en schrijvers. — *Aus der Provence* (Th. Birt). — *Gottfried Keller-Briefe* (Ad. Frey), zeer lieve brieven aan een juffertje. — *Hinter dem Walle* (Ans. Heine)

DAS LITERARISCHE ECHO, 1 Feb. – *Moral und Methode* (Rich. M. Meyer). — *Ad. Paul* (Hermann Kienzl). — *Im Spiegel* (Ad Paul). – *Neu-Ankömmlinge* (K.Düssel). — *Moderne Schauspiele* (Gust. Zieler). — *Aphorismen* (Fritz Mauthner). — *Echo der Zeitungen. Echo der Zeitschriften. Echo des Auslands* : een Fransche, een Italiaansche, een Zweedsche en een Spaansche brief. — *Echo der Bühnen*; in de *Kurze Anzeigen*, de aankondiging van *System der Aesthetik*, van Joh. Volkelt.

— 15 feb. 1907. — *Gerhart Hauptmann's Werk* (Fr. Servaes): ondanks zijn gebreken blijft G.Hauptmann een van Duitschland's hoofddichters - *Georg Reicke* (H.Spiero).— *Historische Erzählungen* (Max Ewert). — *Ex Oriente Lux* (Ilse Frapan-Akunian). — *Holländische Literatur* E. du Bois-Reymond u a.) - *Eine Kleist-Verballhornung* (Fr. Deibel). — *Echo der Zeitungen*: o. a. over den grooten Russischen lyrieker *Konstantin Balmont*. — *Echo der Zeitschriften*. — *Echo des Auslands*: een Russische, een Amerikaansche, een Deensche en een Poolsche brief. — *Echo der Bühnen*.

CONTEMPORARY REVIEW, Feb. 1907. — *Macedonia and the Neutralisation of Constantinople* (Edw. Pears): Rusland en Oostenrijk zijn de schuld dat de hervormingen in Macedonië niet werden uitgevoerd. — *Lords v. Commons* (H. Spender) *The Retail Bookseller* (R. Bowes). — *North-Eastern Asia after the war* (Al. Ular): Rusland zal langs om meer moeten terugwijken. — *The Channel Tunnel* (Walt. H. James). — *Persia*: I. *Persia and her Shahs* (Ivanovitcch); II. *The Decay of Persia* (Orientalis): De Shah, die dood is, was een zorgeloos vorst. Toen Loubet hem vroeg wat zijn volk deed onder zijn afwezigheid, was zijn ant. woord: « Het zit te gapen! » De huidige Shah heeft meer karakter. — *A Psychological Puzzle* (E. M. Caillard). — *Government a Discipline in the Church of England* (Fr. Wilkinson). — *Yiddish Literature and Drama* (J. Mew): er is dus een Joodsch-Duitsche letterkunde. — *Japan aud Russia: How peace was brought about* (Dr Dillow).

DUBLIN REVIEW, Jan. 1907. — *Lord Acton and the « Rambler »*. — *The Story of an agrarian Revolution* (T. W. Russel). — *Lyra Devota*, poems (K. Tynan a. others) — *Church a. State in Spain*. — *The Condemnation of Pope Honorius* (J. Chapman). — *The Liturgy of Toledo* (Rev. W. Barry) — *The Gaelic Revival* (Rev. W. Kent). — *Robert*, Earl of Lytton, Statesman a Poet. — *The Education Bill of 1906* (Rev. Mgr Brown). — *Lord Rosebery's « Randolph Churchill »* (Hugh Cecil). — *René Razin's Apology for French Catholics* (R. Balfour).

THE NORTH AMERICAN REVIEW, 31 Jan. 1907. — *Mark Twain's erratic Brother : a chapter from his autobiography*, 4. — *Ethics of Corporate Management* (A. Twining Hadley) — *Philippine Independence-When ?* (Jan Y. Blount). — *The « Thousand and one nights » and the « Morte d'Arthure »* (Rev. Cameron Mann) : Een paralleel. — *How Frane protects her merchant marine* (Ach. Viallate). — *Three critics of socialisme* (Ch. Johnston) : Ze heeten James J. Hill, Morgan J. O'Brien, en G. Clemenceau. — *Richard Strauss's « Salome »* (L. Gilman). — *New Books reviewed.* — *World-politics.*

LA CIVILTA CATTOLICA, 5 Gennaio 1907. — *La persecuzione religiosa in Francia.*

— 19 Gennaio. — *L'Unione popolare italiana.* — *Amor patrio e beneficenza.* — *Nuove fonti per la storia del cristianesimo in Oriente.* — *Le basi dell'Umanismo secondo il prof. Troiano.*

VARDEN, November 1906. — *Möntfod og Priser* (F. West) : eene belangrijke numismatische studie. — *En ödelagt Präst* (P. A Shechau) een aangrijpend en boeiend verhaal uit het Iersche seminarieleven. — *Isaac Jogues Död* (B. de Luide) : Slot van het verhaal van den marteldood van een Franschen Jesuiet bij de Mohawhindianen. — *Post Festung* (R. Jalm Nielsen) : Een kort opstel over de spreuk *L'art pour l'art*, die in zich zelve het volstrekt juiste programma is voor alle beduidende bellettrie, maar die veel is misbruikt en die vooral niet gevolgd werd door hen, die er het meest mee schermden. — *Litteratur og Teater* : Boekbespreking door R. John Nielsey en Niels Hansey en schouwburgoverzicht van Oscar V. Andersen.

— December 1906. — *Oscar Levertin* (W. Anderson) : een hoogst waardeerend artikel over den al te vroeg gestorven Zweedschen schrijver. — *Julens Stedbörn, Forstäbling fra Fattiggaden*, (J. Kronström). eenvoudig kerstverhaal uit het volksleven. — *Pavedömmet* (P. Esser) : In dit grondig beredeneerd artikel onderzocht schrijver de vraag, of het Pausdom een product is van historische ontwikkeling. En het antwoord is : Neen. De boom van het Pausdom is geplant door den Heer zelf, die woont in zijne takken om hem te beschermen, zoodat hij kan leven in alle tijden. — *Litteratur og Teater.* Boekbesprekingen door Niels Kansen, R. Jahn Nielsen en Johannes Jörgensen. Overzicht der schouwburgen door Oskar V. Andersen.

Met deze aflevering sluit het verdienstelijke tijdschrift zijn vierden jaargang.

OMROEPER

IN DE GIDS OP MAATSCHAPPELIJK GEBIED, nummers van 17 en 24 Februari schrijft de geschatte socioloog, P. De Roover m. s. c. eene antwoord op het artikel van Deken De Gryse, *Pro Pauperibus*, verschenen in ons Januari-nummer. Hij verdedigt het familieloon na de tegenstrijdige bewijsredenen van Deken De Gryse behandeld te hebben. Vervolgens komt hij nog terug op het socialistische loonsprogramma, op de beteekenis van *Salaruim primitivum* en op de opvatting van volstrekte rechtvaardigheid in zake familieloon.

VERSCHENEN bij *De Vlaamsche Muziekhandel*, St. Jacobsmarkt, 12, Antwerpen, de *Kataloog van Vlaamscke Muziekwerken*, de eerste bijna volledige die in ons Vlaamsche land het licht ziet, zal van onschatbaar nut zijn voor allen, die Vlaamsche muziekwerken verlangen, en wordt op aanvraag aan eenieder kosteloos toegezonden.

Al de nummers, welke in dezen kataloog opgegeven zijn en tot verscheidene honderden beloopen, worden door *De Vlaamsche Muziekhandel* geleverd.

DAAREVEN VERSCHEEN de catalogus van de Leuvensche « Keurboekerij » Groote Markt, 17, Leuven.

Midden den verstandelijken bloei die thans meer dan ooit in de stad der Alma Mater opschiet, prijkt deze nieuwe boom der kennis.

't Wekt bewondering hoe die stichting van vóór een paar jaar op zoo korten tijd is geworden wat ze uit dezen catalogus van meer dan 600 dichtgedrukte bladzijden blijkt te zijn.

We worden binnengeleid in dien rijkdom door uitgelezen gidsen : Juf. M. E. Belpaire, Em. Faguet, G. Goyau, Jules le Jeune. Dr. Gust Verriest geven een voorwoord.

Ze hebben van alles in die « Keurboekerij » : Wijsbegeerte, Godsdienstleer, Letterkunde, Sociale Wetenschappen, Rechten, Taalwetenschap, Wiskunde, Natuurlijke Wetenschappen, Techniek, Kunst, Muziek, Spelen en Sport. En van dit alles het beste en het nieuwste. Niet zonder onderscheid is er gekozen in ieder vak; en onder 't geen werd gekozen, is dan nog een schifting, waardoor 't gene niet past in alle handen van 't ander is afgescheiden.

Buiten de boekerij bestaat in dezelfde inrichting een rondgaande « portefeuille » van tijdschriften, een leeskamer met allerhande tijdschriften en dagbladen. Er is ook voor een ontsmettingsoven gezorgd

Meermalen in 't jaar zal voor dezen catalogus een bijvoegsel verschijnen, meldend de nieuwe aankoopen.

Het abonnement kost 10 frank per jaar. Voor studenten 7.50 frank. Voor de ontleening van een boek betaalt men 10 centiemen per week. Verzendingen geschieden op afspraak met het bestuur.

De boekerij noodigt haar lezers uit lijsten van nieuwe boeken op te geven naar wensch. Vlamingen, hier is iets te doen: overstelpt de « Keurboekerij » met vragen naar Nederlandsche boeken.

Een ding treft ons minder aangenaam. 't Zijn de taal- en spelfouten voorkomend in 't Vlaamsch van den catalogus:

Kostelooze afdeeling *onlangs* alle dagen open

is de vertaling van:

Section gratuite *prochainement* ouverte tous les jours.

Avontuurlijke roman: roman d'aventure. Levensbeschrijving *die stichten*: biographie édifiante.

En dat komt uit Leuven, waar de « Keurboekerij » rondom zich de kansen voor 't rapen heeft om haar Vlaamsch te laten *keuren*!

EERW. PATER RUTTEN O. P, de ziel onzer maatschappelijke werken, heeft voor de Leuvensche studenten dit jaar het tridium gegeven in de kerk der Dominicanen. — Zijn woord was waardig van dat zijner groote voorgangers aldaar: Schaepman, De Groot, Verriest.

Te dier gelegenheid werd met veel bijval een *Ouser Lieven Vrouwen Kruisklachte* uitgevoerd. De vijftiendeeuwsche tekst was in hedendaagschen vorm gebracht door prof. L. Scharpé.

DOOR de *Vereeniging voor Noord Nederlands Musiekgeschiedenis* worden twee prijsvragen uitgeschreven:

1° Een levensbeschrijving van Jacob Wilhelm Lustig, organist te Groningen, overleden in 1796, met aantooning van de beteekenis en den invloed zijner literaire werken en met aanwijzing in bijzonderheden van de bronnen, welke hij eventueel daartoe gebruikt heeft.

De antwoorden, gesteld in 't Nederlandsch, Fransch, Engelsch of Duitsch (Latijnsche letter) en getypt of geschreven door een ander dan des auteurs hand, worden vrachtvrij ingewacht vóór of op 1 Mei 1908 bij den Secretaris J. W. Enschedé, Heerengracht, 68, Amsterdam, bij wien exemplaren van deze prijsvraag op franco-aanvraag kosteloos te verkrijgen zijn

De schrijver teekent zijn antwoord niet; hij voorziet dit van een kenspreuk, welke hij, met opgaaf van zijn naam en woonplaats, herhaalt in een gesloten briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft. De ingeleverde handschriften, zoowel de bekroonde als niet bekroonde, blijven het eigendom van de Vereeniging, ook wat het auteursrecht betreft

Voor het antwoord, dat het best voldoet aan de opgegeven vraag, wordt uitgeloofd een bedrag van *f* 100 —, onmiddellijk uit te betalen na de toewijzing van den prijs.

Als beoordeelaars der ingekomen antwoorden zullen optreden de heeren Jhr. Mr J. A. Feith te Groningen, D. F. Scheurleer te 's-Gravenhage en Prof. Dr Max Seiffert te Berlijn

2° Een volledige Nederlandsche vakwoordenlijst van den orgelbouw, zooveel mogelijk met opgave van de Hoogduitsche, Engelsche en Fransche benamingen en, waar noodig, met afbeelding van de vermelde voorwerpen De woorden moeten kort en duidelijk in hun beteekenis verklaard worden

De antwoorden, gesteld in Nederlandsch, en getypt of geschreven door een ander dan des auteurs hand, worden vrachtvrij ingewacht vóór of op 1 Mei 1909 bij den Secretaris J. W. Enschede, Heerengracht, 68, Amsterdam, bij wien exemplaren van deze prijsvraag op franco aanvraag kosteloos te verkrijgen zijn.

Voor het antwoord, dat het best voldoet aan de opgegeven vraag, wordt uitgeloofd een bedrag van *f* 150.—, onmiddellijk uit te betalen na de toewijzing van den prijs.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING:

De Wonderen der Techniek, onder redactie van H. J. Borgerhoff, Van den Bergh, J. P. Enklaar, H. Verhagen Jr en H. J. L. Willekens. — J. C. Dalmeijer, Amsterdam.

K.R. Gallas *Fransch Woordenboek*, Deel I, Fransch-Nederlandsch. — J. F. Van Druten, Sneek.

M. Faassen, *Beknopt technisch Woordenboek*, — Cohen, Zonen. Amsterdam.

Fr Dr R. Schockaert, *De Heelkunde op onze dagen*, nummer 92 der « Verhandelingen van de Katholieke Vlaamsche Hoogeschool uitbreiding » 26 blz. fr. 0.25.

J. Eigenhuis, *De Wijsgeer*, 196 bl. fl. 0.40.

Pr. G. Kalff, *Bloemlezing uit Brandt's Mich.De Ruiter*, 356 blz. fl 0.60 Nummers VI, VII, VIII, IX, en X van de *Nederlandsche Bibliotheek*, G. Schreuders, Amsterdam.

Dr Muller, *Sophokles' Antigone*, vertaling van —. *Wereldbibliotheek*, G. Schreuders, Amsterdam, 74 blz. fl. 0.20.

L. Penning, *Het Leven van Mich. Adr. De Ruyter*. — J. M. Bredée, 2e, 3e, 4e aflevering.

H. Lapidoth-Swarth, *Nieuwe Verzen*. — P. N. Van Kampen & Zoon, Amsterdam.

H. E. Greve *Openbare Leesmusea en Volksbibliotheken*. — Maas & Van Suchtelen. Amsterdam. — Leipzig 1906. 384 bl.

J. W H. Berden, architect, *Christelijke Kunst*.— Haarlem, Drukk. *De Spaarnestad* 1907.nr 1, serie IV van *Geloof en Wetenschap*, 53 bl.

Dr. H. Muller, *Door het Land van Colombus*, reisverhaal. — De Erven F. Bohn, 1905. 500 blz. met illustraties.

F. W. Drijver, *Mozaïek*. Allerlei op 't gebied van geschiedenis, volkseigenaardigheden, feesten, gebruiken, bijgeloof, taal enz. 3^e^ druk. — P. Noordhoff, Groningen.

ONZE VLAAMSCHE VOLKSLIEDEREN

Er werd alreeds menig velletje papier beklad om het te betreuren dat ons vroeger zoo krachtig-bloeiend volkslied was opgeteerd en zoutelooze deuntjes zijn plaats hadden ingenomen. Maar bij klachten blijft het gewoonlijk, en wat zwarte gal die menschen zich ook maken, als ze op 't verleden terugblikken, zoo naief-optimistisch begroeten zij elk nieuw liedje dat de pretentie wil hebben in dien droeven toestand te verhelpen, en toch allicht maar een rijzend sterretje blijkt te wezen.

We willen eens vluchtig de pogingen van opbeuring nagaan in den loop der 19e eeuw, en, daar de jaren nu ver genoeg zijn achteruitgeschoven, ons bescheiden oordeel daarover uitspreken. Dit zal ons ook toelaten te verklaren wat we onder specifiek-Vlaamsch volkslied verstaan, en hoe we de opbeuring van ons modern Vlaamsch volkslied opvatten.

Théodore Botrel, de bard van 't land der monniken en der eiken, zooals men hem heeft betiteld, is voor ons een heerlijke revelatie geweest. Was het nu zijn eigenaardige kleederdracht, die ons naar zijn schilderachtig land terugvoert, of was 't zijn talent van voordragen, de bekoorlijke liedjes, die geur en kleur om ons hingen van zijn streek, zijn boomen, zijn lucht, zijn zee, overal heeft hij ruimen bijval ingeoogst. Dat zijn nu eens geen bezwoegde kunstprodukten, dat zijn frisch-opgeborrelde uitingen van een hart dat een ideaal in zich draagt, 't ideaal der wedergeboorte van een grooten, vervallen stam. Dat zijn klanken uit een ziel, die al de gevoelens, al de verlangens, al de geestelijke noodwendigheden van een volk in zich heeft weten op te vatten, te doortasten, mee-te-voelen. En nadat het publiek zag en begreep die innige aanpassing van de volksziel van ginder achter, daarom, meen ik, was hem de Bretoensche

bard zoo wel gekomen. Het heeft aldus bewezen dat het met zijn warm gemoed de ware bepaling van 't volkslied heeft gevat : zangen waarin éen mensch heeft uitgedrukt wat op bepaalde stonden in de ziel van heel zijn stam heeft gewoeld, in oogenblikken van vreugde en in tijden van smart, en die aldus door uitdrukking en inhoud zich zoo innig aan 't gevoel der menigte aanpassen, dat ze aldra tot gemeengoed van 't volk worden.

Met zoo'n dichter mag Bretagne de toekomst van zijn volkslied stout in 't oog blikken. De volksmond moge er formuulachtige wendingen in aanbrengen, strofen en feiten, die aan zijn fantasie overbodig en van-zelf-sprekend toeschijnen, mogen er worden uitgewied, ze zullen er des te meer oorspronkelijkheid en eigenaardige schoonheid bij verkrijgen.

Zoo loone God de edele poging van een man die een hart heeft, groot genoeg om er heel de geaardheid van zijn volk in te besluiten en die passend uit te drukken.

Wij, och Heer!...

Ik sloeg voor eenige weken de *Ausländischer Liederschatz* na. In mij zingt nog die weelde van Europeesch volksgezang met al zijn schakeeringen : droefheid, verachting, lust, geestdrift; Duitsch, Engelsch, Deensch, Fransch, Italiaansch. Voor Holland : de nationale hymne en het Wilhelmuslied. Voor België : een liedje ... *La Flamande et la Française*, dat, ik weet niet welke schoelie, ongetwijfeld tot onze spot en smaad aan den uitgever heeft aangewezen.

Ja, maar we bezitten toch oude volksliederen, wij!

Ongetwijfeld. Dr Schepers, wanneer hij Coers' *Liederboek voor Groot-Nederland* besprak, schreef daarover :

« De liederen, die de kern van ons liederboek vormen, hebben wij aan 't Vlaamsche volk te danken. Aan 't heele Vlaamsche volk; immers het had trouw, de eeuwen door, de liederen bewaard en van geslacht op geslacht nagezongen, die uit de diepste middeleeuwen dagteekenen. »

Jawel, gelijk had hij en dat getuigt het grootsch monument van onzen liederschat, door Hoffmann von Fallersleben, Snellaert, Willems en Bols aangelegd, en door onzen nooit genoeg geprezen Flor. Van Duyse, naast F. M. Böhme's *Deutscher Liederhort* voltooid.

Maar ongelukkig moest ook het verslag uitloopen op een treurige bemerking :

« Met het volksleven legde zich ook in de 18e eeuw ons lied te slapen neer, en wie nog zong haalde zijn liedjes uit de eens gedrukte boekjes. Veel nieuws komt er niet bij en heelemaal geen nationaal lied. »

Ja, in 't begin van de 19e eeuw, dan was 't erbarmelijk gesteld. Hier en daar vond men nog een oudje dat, met tandeloozen mond en op slepende wijs, een misuitgevallen minnarij bezong of aan de heldendaden van Napoleon herinnerde op kreupele verzen en smakelooze melodie. Wat 'n miserie!

Al verzamelden de eerste opzoekers hun oude liederen met het oog op de geschiedenis, of met het doel ouwe spijs in den zinggragen mond van het volk te leggen, zij die sinds '30 eens heelemaal onafhankelijk waren geworden, hadden wel het recht naar iets te verlangen dat zou in overeenstemming zijn met de nieuwe toestanden.

In 't volksgemoed had een evolutie plaats gegrepen, maar de weg zag het nog niet afgebakend. Leiders moesten komen en zeggen : « Hier ligt ons heil! »

Toen stond er echter in Vlaanderen geen Botrel op. Neen heusch niet; rhetorikale verzendeun zat bij onze zangers nog te vast in de ooren gegroeid; maar toch werd er iets voor 't volksgezang gedaan en den uitslag van die pogingen, die vielen tusschen '30 en '60, leeren we uit den mond van Max Rooses kennen :

« Als wij *Jan Roelants liedekens* of het *Geuzenlietboek* vergelijken met minneliederen als *Hij zet zijn klak opzij*, of met historische zangen als *Wij gaan naar Mexico*, dan kunnen wij niet vinden dat ons volkslied gelijken tred met de beschaving gehouden heeft, en zouden wij een dichter het op verre na niet kwalijk nemen liedjeszanger te zijn geworden! Een half dozijn vaderlandsche zangen van Van Rijswijck, De Laet, Van Peene, waarvan een goed deel naar het Duitsch gevolgd is, en een ander deel wel wat hoog opgevijzeld mag heeten, benevens twee of drie minneliederen, zijn voor 't oogenblik de gansche schat van onze burgers en werklieden, onze verwanten door het bloed en door de liefde, de kern van ons Vlaamsche volk, de klas die ons verstaat en die ons verstaan kan. En voor die mocht wel wat gedaan worden,

omdat er met hen wel wat te doen is. Een goed gedeelte van ons volk voelt warm den boezem kloppen als men hem spreekt van zijn verleden en van zijn bestaan als volk; het zingt met luider kele Van Rijswijck's *Vagabonden*, of de *Leeuwenstandaard*, of de *Vlaamsche Leeuw*, en lust voor een aardig deuntje heeft het ook nog behouden. Het haalt nog van het *Looze Visschertje* op, en maakt van het *Roosjen uit de dalen* zijn lijfstuk. »

Ook Flor. van Duyse klaagde er over.

« Omstreeks het jaar 1830 was de toestand van het Nederlandsch lied verre van schitterend. De oude liederen waren nagenoeg vergeten, en er werden geen nieuwe op Nederlandschen tekst gecomponeerd. En kan men soms al eenig lied uit de eerste jaren, die op de Belgische Omwenteling en op het ontstaan der Vlaamsche Beweging volgden, aanhalen, dan had dit toch nog geen blijvende waarde en mocht het geen populariteit verwerven. Ondanks de pogingen door Willems aangewend om den Nederlandschen zang in Vlaamsch-België op te beuren, werd in het jaar 1841 de verschijning van een Nederlandsch lied toch nog als een gebeurtenis op het gebied der kunst beschouwd en met welgevallen door de drukpers begroet. »

Over 't algemeen, ten andere, was het aldus met de muziek gesteld. Buiten zeldzame uitzonderingen werkten al onze musici op Franschen tekst, en nog in 1865, toen het billijk verzoek werd ingezonden of de mededingers naar den prijs van Rome ook op Vlaamsche woorden mochten componeeren, vond minister de Theux het zoo dood-eenvoudig te antwoorden :

« Il est naturel que le poème sur lequel leur travail doit être fait, soit écrit dans la langue la plus répandue, langue qui est du reste, celle de l'enseignement musical dans notre pays. »

Aan toondichters ontbrak het anders niet. In 1845 deed K. Miry onzen prachtigen *Vlaamsche Leeuw* weerklinken. In 1847 was Volckerik met zijn overbekend *Roosjen uit de dalen* gevolgd. Houben had de *Liefde op 't ijs* getoonzet, Gevaert de *Arteveldemarsch*, en uit welken Vlaamschen geest verdwijnt ooit *Mijn Vlaanderen heb ik hartlijk lief* van onzen gemoedelijken Antheunis? Later zouden Edw. Blaes en W. De Mol nieuwe parels in die volkskroon komen vlechten.

Ook aan teksten was er geen te kort. De gedichten van Heye, Tollens, N. Beets waren alom verspreid. Hier te

lande leven Th. Van Rijswijck en zijn broer Jan nog immer in 't volksaandenken voort. Wie zich instinktmatig en zonder slag of stoot een weg tot het ongekunsteld gemoed had gebaand was Frans De Cort. Wie wordt b.v. niet onweerstaanbaar aangetrokken door het luchtige en natuurlijke *Klooster van St Arjaan?* Al die diamanten moesten echter jarenlang de stoflaag-proef doorstaan eer ze door een opmerkzaam musicusoog zouden worden uitgelezen en in een klankenlijst gevat tot nut en baat van 't volk. En Em. Hiel? De bewering dat hij zijn volk leerde zingen, zooals Conscience het lezen leerde, moge gewaagd voorkomen. Er schuilt echter een groote dosis waarheid in. Hiel bezat in ruime mate al die hoedanigheden, die echte volkspoëzie kenmerken : ongekunsteldheid, kernachtige zeggingskracht, een breede epische adem, en zooveel ander dichtergaven, die hem een afzonderlijke plaats doen inruimen in de melk-en-waterliteratuur van dien tijd. Dat waren de beste, niet de eenige echter.

Daar lag evenwel een ruwe korst gegroeid over 't zangerig Vlaamsch gemoed. De slenter van onverschilligheid duurde voort en niemand voelde in zich moed genoeg om in die kwaal te verhelpen.Een poging hier,een poging daar... « 't Kan niet, » zei men, en de handen vielen in den schoot.

Sinds een 25tal jaren sloeg de wind echter in 't vuur. Van waar kwam die gunstige strooming?

Daar rijst voor onze oogen de figuur van den kunstreus, die met zijn beide vuisten heeft hooggehouden en rondgezwaaid de fakkel die aan Europa moest verkonden dat de Vlaamsche muziek heropleefde en hoe wild een woeling er nog in onze gemoederen stormde : Peter Benoit. Hij heeft ons oud volkslied opgevischt en er zijn werken mee opgeluisterd, en toen hij diep was doorgedrongen in die volksziel en ze tot de zijne had gemaakt, klonken er uit zijn breede borst zangen die 't volk onthaalde als ouwe bekenden, en mêezong van den eersten keer, als waren ze hun door grootmoeder overgeleverd.

Ze loopen als zonnige feeën door zijn cantaten, of ze weerklinken van op de hooge kanteelen :

Dan mocht de beiaard spelen
van al uw torentransen...

of *Reist de wereld rond*, of *Het Lied der Vlamingen*. Hij was de zanger van minne, de bard die uitbazuinde de grootheid van zijn stam, de liefde voor zijn *Moederspraak*, het wezen van 't Vlaamsch gemoed.

Met hem was de strijd half gewonnen en het terrein ten volle voorbereid.

Na hem kwamen Blockx en een heele hoop kunstenaars in zijn school opgekweekt.

Andere factors waren echter reeds vroeger in de werking tusschen gekomen.

De bemoeiingen van de kritiek hadden het volk allengs uit zijn sluimer weten op te schudden.

Op 't initiatief van Prud. Van Duyse was te Gent, in 1846, het *Vlaamsch-Duitsch Zangverbond* gesticht, dat ten doel had het Vlaamsch gezang te bevorderen. Ook het Staatsbestuur begon te gevoelen dat het onmogelijk was langer onverschillig te blijven, en in 1849 werd een koninklijk besluit uitgevaardigd bestemd om het verspreiden van Vlaamsche volksliederen aan te moedigen. Het gevolg was dat een prijskamp werd ingericht voor de beste Vlaamsche liederen en in 1852, te Brussel bij Stapleaux, een bundel volkszangen op last van 't Staatsbestuur in 't licht werd gegeven. Ditzelfde jaar verscheen een bundeltje fraaie liederen bij Possoz, onder titel *De Vlaamsche Orpheus*.

Die medewerking van 't Staatsbestuur strekte zich nog verder uit. Toen in 1875 L. Van Gheluwe zijn uitmuntende *Liedersolfege voor de school* liet verschijnen, schreef hij in zijn voorbericht : « Het volkslied is wellicht de ware grondslag der muziekleer. » Deze stelling is niet nieuw, vele toonkundigen van ware verdiensten kleven haar aan, en sedert jaren reeds schijnt ons Staatsbestuur in dezelfde gedachte te deelen. Inderdaad, het studieprogramma van de muziekscholen, welke door den Staat bezoldigd zijn, wijst (blz. 2) « op het nut dat er voor het muzikaal onderwijs te trekken is uit het gebruik der volksgezangen. » Het ideaal was echter nog verre van bereikt, want onmiddellijk op dit verheugend nieuws laat hij volgen :

« Dit stelsel dat in Duitschland met zulke goede uitslagen werd bekroond, is evenwel ten onzent, hetzij bij gebrek aan een geschikte verzameling liederen, hetzij door slenter, tot nog toe zonder voldoende toepassing gebleven. »

Jawel, slenter kan den vooruitgang wel eens hebben belemmerd, doch uit hetgeen we boven opsomden, blijkt ontegenzeggelijk dat liedjesboeken, die aan de meest gematigde eischen konden voldoen, nog zoo bitter weinig in aantal waren.

Het is hier de plaats om met eere de werking van het *Willems-fonds* te vermelden. Eveneens in 1852, ging van haar een der eerste pogingen tot vulgarisatie van 't Nederlandsch volkslied uit. Ze zond al een bundel *Oude en nieuwe liederen* in 't licht, verzameld door Dr F. A. Snellaert. Daarin kwamen 93 liederen voor, waaronder *70 met de melodie*. Dat was een poging die op grooten bijval werd onthaald, want in 1862 kwam reeds een tweede vermeerderde uitgaaf van de pers, ditmaal tot 125 liederen aangegroeid, en vergezeld van een begeleiding door L. Hemelsoet.

« Deze beide boeken, schrijft M. Sabbe, waren om zoo te zeggen de herauten van den terugkeerenden zin voor het volks. lied, zoowel in Vlaanderen als in Holland. »

Ook had, in de jaren 60, het *Vlaamsch Verbond* van Gent een werking op touw gezet om liedjes te verspreiden en ingang te doen vinden bij 't volk. Hun kleine boekjes bevatten deuntjes, die zoo'n diepe sporen in 't volksgemoed hebben nagelaten dat thans nog vele daarvan in den mond van werk- en burgerlui voortleven.

Weinigen tijd later bracht ook het veelgelezen weekblad *De Zweep* hare munitie bij tot het welslagen van den veldtocht. Haast elk nummer had een nieuw lied met melodie meê, en waren 't alle geen parels, menig stukje was uitstekend tot het heerlijke doel. We meenen te weten dat die innovatie ten grooten deele aan E. Hiel was te danken, die er menig lied in verschijnen liet.

Aldus raden wij stilaan het naderen van den dageraad, morgenklaarte was er nog niet en de ijskorst der onverschilligheid was zoo dik dat er een flinke zonneschicht noodig was om de gestolde gemoederen te ontdooien.

In een der *Voordrachten* (1900) van pastoor Verriest, die de zaak misschien al te optimistisch beschouwt, zei hij :

« Beziet en horkt rondom u : de liederen onder de studenten en 't jonge volk weergalmen ten allen kant. Over dertig jaar zijn

in West-Vlaanderen, te Brugge bij drukker Delplace, de eerste vijftig liederen verschenen. Vlaanderen, zoo het scheen, zat vol zingende orgelen, en bosschen en vlakten, en bergen en dalen weerklonken in de blijde lente. Vijftig andere liederen kwamen uit; Limburg en Antwerpen en Brabant en Oost-Vlaanderen ontwekten, dichtten en drukten liederen en zongen dat het klonk.

» Het lied komt weer.

» Het komt weer, niet waar?

» Hulde aan den zoon van St-Niklaas, aan Karel Heyndrickx, den student van Leuven, die het reuzenwerk heeft ondernomen en volvoerd, van den Studentenliederenboek te verzamelen en uit te geven! »

Inderdaad er staan wel vele schoone liederen in 't boek, maar 't volk kan er onbetwistbaar zijn gading niet in vinden, en echte studenten behooren toch wel tot het democratisch gedeelte van het Vlaamsche ras, dat wil opgeheven en gesterkt worden langs alle zijden en luidruchtig uiting geven aan zijn geestdriftig en joliggestemd gemoed.

Ook Coers' *Liederboek voor Groot-Nederland* haalde m. i. niet veel uit voor 't bevorderen van (men versta mij wel) volksliederen, die zouden voorzien in de tegenwoordige behoeften; de bijdrage van de Hollandsche vereeniging tot Nut van 't Algemeen, die Dan. de Langhe met de uitgave van 't *Nederlandsch Volksliederenboek* gelastte, leverde in dien zin veel steviger materiaal.

Wat echter meest bijval wegdroeg is de algemeen bekende *Vlaamsche Zanger*, die ten jare 1899 in Limburg verscheen, verzameld door M. C. priester van het land van Loon, met medewerking van den Limburgschen studentenbond. Zes maanden na den eersten druk was men reeds aan de derde uitgave. In 1903 verscheen de zevende en een tweede deel was er aan toegevoegd. We achten het wel een van de meest geschikte middelen tot het bereiken van ons doel : de opbeuring van 't volksgezang (1).

Maar wat mogen dan wel de vereischten zijn van een

(1) Men moge zeggen dat die liederenbundel een al te groot aantal banaliteiten inhoudt, we antwoorden daarop dat er menig mooi volkslied neven staat; dat het *volk* nog in de wording van muzikale ontwikkeling is, en dat, ten andere, wie meer en beter verlangt, er eveneens zijn gading in vinden kan.

degelijk Vlaamsch volkslied? Waarin bestaat de taak van dichter en musicus, taak die zoovelen reeds op een dwaalspoor heeft geleid en tot ontmoedigende mislukking heeft aanleiding gegeven? Dit zijn twee vragen die we zullen pogen op te lossen in de mate van onze krachten en voor zooveel in woorden valt te omschrijven wat buiten alle doelmatige bepaling om, door 't gemoed dient begrepen en instinktmatig door klanken uitgedrukt.

Wie van volkszang en volksgedicht spreekt,houdt steeds het oog gericht op: dit bewustzijn van een menigte menschen met dezelfde geestelijke geaardheid,die nog geen merkelijken invloed van beschaving heeft ondergaan. Volksgedicht en volkszang staat dus gelijk met natuurproduct.

« Oorspronkelijk, voor de werking dier beschaving die de verschillende standen niet alleen naar bezit, recht, beroep, waardigheid, maar naar geheel hun bewustzijn onderscheidde, duidde men door de benaming *het volk* al de leden aan van één stam of staat. Er bestond geen verschil van dichtkundig oordeel, hetzelfde lied verrukt er boeren, handwerklui, adel, geestelijken, vorsten. Is dat onderscheid echter eenmaal in 't leven getreden, zoo heeten zij die van de hoogere beschavingsmiddelen zijn uitgesloten, in meer beperkten zin *het volk*. Deze gansche menigte, die zich met den vroegeren eenvoud van zeden en levensgebruiken blijft vergenoegen, leeft een vergelijkenderwijs onbewust leven, en het ligt daarom juist op den weg van 't volksgedicht, in dezen bodem te ontkiemen en wortel te schieten. » (1)

Zoo ver blijven de begrippen klaar.

Vastgesteld moet nog worden wat het karakter van 't *Vlaamsche* volk uitmaakt. Dr Maurits Sabbe heeft die geaardheid eens flink omschreven. Echt Vlaamsch, zei hij, is :

« Dat spontane, dat ongedwongene, dat lenige der gemoedsaandoeningen, de licht ontvlambare geestdrift, die wel eens uitbundig wordt, de voorliefde voor het kleurige en het grootsche, met één woord. al die eigenaardigheden die, naar het getuigenis van vreemden, de Vlamingen kenschetsen, en die men in Benoits muziek vereenigd vindt, in zulker mate dat niemand minder dan Litzt hem eens « den muzikalen Rubens » noemde.

Al die hoedanigheden, die hun stempel op 't Vlaamsche volk drukken, moeten we dus weervinden in hun liederen.

(1) VISSCHER, *Æsthetiek.*

Nu, « *zang*, zegt Dr G. Simmel (1), ontstaat uit stembuiging, die door gemoedsaandoening, wat rythmus en modulatie aangaat, verhoogd is. »

Laten we hier nu nog bijvoegen, dat het onbeschaafde bewustzijn zonder individualiteit is, want deze is om zoo te zeggen een beschavingsproduct. Immers, zonder beschaving is de opvoeding der gemoederen gelijkvormig en de aandoeningen, die de enkeling ondergaat, is bij heel de massa dezelfde.

't Is hier dus heel de massa die één individueele gevoeligheid in zich draagt; en dat is bijzonder voor de Vlamingen het geval, allen zullen op dezelfde wijze door 't zelfde voorwerp worden aangedaan.

Uit deze beschouwingen mogen we afleiden dat onder Vlaamsch volkslied dient verstaan :

Een zang waarvan de melodie in hare spontaneïteit licht vatbaar zij en in min of meer ruime mate, het Vlaamsche volkskarakter in zich besluite.

Komt er een begeleiding bij, dan mag deze geen hoofdzaak uitmaken, want het volkslied zal meestal zonder instrumentalen steun worden uitgegalmd. Ze weze simpel en niet ingewikkeld. Enkele akkoorden die de melodische lijn afteenen en onderschragen moeten kunnen volstaan. Dit onderscheidt immers het kunstlied van het volkslied, dat het eerste in nauwer verband staat met de metriek en (wat het volkslied niet vermag, daar het in coupletten is ingedeeld) het karakter van het gansche gedicht trouw weergeeft, terwijl bovendien de begeleiding een zelfstandig karakter aanneemt om aldus, volgens de uitdrukking van W. Langhans, een onmetelijk veld aan den toondichter te openen.

Die spontaneïteit, die ongedwongenheid, dat indringen in 't volksgemoed wordt niet verkregen door jacht op effekt of gekunstelde naäperij. Velen hebben gepoogd zich het volkszangenwezen aan te passen, maar het laat zich niet straffeloos dwingen in een keurslijf van beredeneering en formules met moeite aaneengedriegd.

« Het volkslied, zei Vilmar, is innige behoefte der menschelijke natuur, geen spel van luim of willekeur. » Studie

(1) Dr G. Simmel. *Psychol. und ethnol. Studien über Musik.*

van 't oude lied kan wel ten bate komen; geestelijke geaardheid zal evenwel de beste factor zijn, want wie Vlaamsch gevoelt zingt Vlaamsch, en wie den volksgeest kan vatten, kan het volk voorzingen.

Als synthesis van wat we boven bespraken voegen we hier ten slotte, met onzen scherpzinnigen kunstkritikus Jef Van den Eynde, bij :

« Elk volk heeft volksliederen uit vroegere eeuwen bewaard en in den mond gehouden : om volkslied te blijven moet een lied in zich besluiten juist dien volksaard dien men moeilijk bepalen kan. In den schat der volksliederen vindt men dus een toetsteen voor de nationale kleur der muziek, en daarom stond Benoit de stelling vóor, bestaande volksliederen te verwerken (1).

» Een volk bezit een min of meer subjectieve gevoeligheid, en de Vlamingen hebben door alle eeuwen heen, in alle kunsten uitgemunt door *subjectiviteit* (2). Wellicht bestaat er tusschen de mannen van éen volk een verband van subjectiviteit, dat bij hen een gelijkslachtigen indruk kan oproepen.

» Indien dan muziek overeenstemt met spraak en taal, toonkeus, kenmerk, volksliederenwezen en subjectiviteit van een volk, heeft, meen ik, zulke muziek een nationale tint. Aldus *Vlaamsche muziek.* »

E. Hullebroeck, die met zijn voordrachten over *Oude en Nieuwe Zuid-Nederlandsche liederen* en over *Nieuwe Noord-Nederlandsche Componisten* Holland en België doorreist, deed de verheugende constatatie dat er heden ten dage in de beide Nederlanden een groote muzikale ontwaking is op te merken, het begin van een tijdperk van hoogen bloei.

Bijzonder is dat het geval op 't gebied van 't volkslied. E. Hullebroeck staat ontegenzeggelijk de eerste in de rij. Aan een grondige kennis van 't volksliederenwezen paart hij een groote oorspronkelijkheid, een zeer ontwikkeld muzikaal talent en een verbazend fijne smaak. Zijn vierde liederen-

(1) Ook Blockx en onze jongere operaschrijvers volgen daarin hun meester na. In 't buitenland kleven o. m. deze nationaal-æsthetische theorie aan : E.Grieg,Svendsen, Dvorack,J.Dalcroze.

(2) Versta : ze prentten op al hun werken, in schilder-, beeldhouw-, graveerkunst, poëzie, enz. een stempel van eigen persoonlijkkeid die hen van de buitenlandsche kunstenaars onderscheidde.

reeks is verschenen en vele ervan zijn mondgemeen geworden. Tot hem, die op zoo'n jeugdigen ouderdom zooveel goeds opleverde, zijn hoopvol onze oogen gericht. Ook Opsomer, hoewel pas aan 't werk, mag niet onvermeld blijven ; wie zijn liederen op tekst van R. de Clercq kent, mag van hem veel verhopen. Daarnevens staat Alfons Moortgat, die in zijn *Vlaamsche liedjes* veel goeien wil toont, hoewel ze niet alle even geslaagd mogen heeten. Mestdag, Andelhof, J. Blockx, J. Van Hoof, J. Rheinhard, J. Schrey, en zooveel andere een nieuwe, frissche lentebloei.

Maar dit alles is voor de muziek, en daartoe zijn er ook wel teksten noodig. Welke zal de taak zijn van de volksdichters? Geen gemakkelijke, voorwaar!

Aan hooge sferen-poëzie wordt er veel gedaan door de dichtende bent van Zuid- en Noord-Nederland, en dat ons volk van krachtig geestesvoedsel verstoken blijft, is wel te wijten aan de kruimlooze sensiblerie die bij ons uit Holland is overgewaaid en elk dichter noopt zijn zoogezeid zieleleven met stukken en brokken op 't papier neer te leggen. We bezitten zoo weinig Defrêcheux, zoo weinig Clesses, zoo weinig Botrels; de vertolkers van 't gezonde volksgemoed zijn zoo schaarsch.

« Onze maatschappij met hare burgerzeden en hare volksgezinde strekkingen, met haar ongeloof voor alles wat boven natuur is, sluit het epos uit, — het epos, ja, maar niet het epische. Ons volk is nog in die periode dat zijn zangen hoofdzakelijk verhalend moeten zijn. De schoonste onzer oude en nieuwe liederen zijn epische, d. i. verhalende. Onze droomerige en filosoferige liederen van heden kunnen tot het volk niet doordringen. Om een schoolwoord te gebruiken : onze liederenpoëzie moet eerst en vooral objectief en zoo weinig mogelijk subjectief wezen. De klare, heldere, vatbare gedachte, niet de onbestemde, nevelachtige moet er de stof van wezen; de toon, die er in heerschen moet, dient eerder de natuurlijk ware, eenvoudige en tevens aangrijpende dan de verfijnde en gekunstelde te wezen; hij moet eerder passend en treffend in het geheele beeld dan in het enkel woord trachten te zijn. » (1)

Die betrekking van objectiviteit en subjectiviteit geeft den afstand aan, die 't kunstlied van 't volkslied scheidt.

(1) Max Rooses. *Schetsenboek.*

't Eerste zal hoofdzakelijk meer lyrisch zijn en in ruimer mate de eigen individueele gewaarwordingen van den dichter uitdrukken. Het tweede is vaak meer episch van inhoud en is de uiting van 't algemeen volksgevoel : het is dan ook eenvoudiger, minder gebonden aan de regels der poëtika en veel meer objectief.

Die epische beginselen heerschen bijna uitsluitend in de *Romance*, een vorm waarnaar het volk zoo'n eigenaardigen trek heeft en die zijn meest geliefkoosde spijs uitmaakt.

De geschiedenis der letterkunde kan ons voor de kennis der vereischten van 't volkslied de kostbaarste inlichtingen verschaffen.

Sprekende over het *Hildebrandslied*, zegt E. Wolff (1) :

« Onmiddellijk worden we in de toestanden ingewijd en we vernemen, op laconische wijze verteld, de sagenopvatting van Diederiks vlucht. Doch niet mecanisch verteld wordt deze voorfabel; we zien ze reeds met dramatische onmiddellijkheid in vorm van tweespraak ontwikkeld. Slechts weinige bemerkingen van den dichter leiden sprongsgewijs van woord tot wederwoord over.

» Doorgaans, ten andere, geschiedt de verheerlijking van helden door 't verhaal van hun daden en dit wel door een manier van vertellen die eenvoud met dramatische onmiddellijkheid vereenigt en tot mondelinge voordracht, 't zij zang of spraak, is voorbestemd. »

Uit het feit dat de oude volksgedichten tot mondelinge voordracht waren bestemd, spruiten hun verdere en noodzakelijke eigenschappen : Volkslied steunt op overlevering en wat ons niet schriftelijk voor oogen komt moet des te meer *plastisch* worden voorgesteld; wat niet opvolgenlijk onder ons lezend oog voorbijrolt, moet zich te meer *scenisch* ontvouwen.

Volksgezang staat dus gelijk met natuurlijken eenvoud en aanschouwelijkheid. Geen afgetrokken denkbeelden, geen woordenpraal : het volk noemt de zaken als ze zijn, zonder omwegen.

Wanneer we nu, met het oog op die beschouwingen het welbekende *Klooster van St. Arjaan* (Fr. De Cort), ontleden,

(1) *Die Gesetze der Poëtik in ihrer geschichtlichen Entwickelung*, von EUGEN WOLFF. — Leipzig 1899.

dan bevinden we dat we hier met echte volkspoëzie te doen hebben :

HET KLOOSTER VAN ST. ARJAAN

Lize kloeg: « Zoo gansch alleen
Kan ik toch niet blijven leven,
Naar een klooster wil ik heen! »
— « Wel! dan weet ik raad te geven :
Naar het klooster moet gij gaan, kind!
Naar het klooster van Sint-Arjaan, kind!
Waar er twee paar schoenen aan
Het beddeken staan, kind!

Ei! nu zat zij in de klem...
Blozend sloeg ze de oogen neder,
Bij den klank van Willems stem. —
« Lieve Lize, ik zeg het weder :
Naar het klooster, enz.

« Zeg, wat is dat voor een sticht? »
Waagde ze eindelijk te vragen :
« Is de boet er zwaar of licht? » —
« Ei! ze zou u vast behagen! »
Naar het klooster, enz.

« Zeg, hoe ware mijn habijt
In die godgewijde veste :
Hel of donker, eng of wijd? »
« Ei! het simpelst is er 't beste!
Naar het klooster, enz.

« Zeg, en dede ik naar uw woord,
Wie geleidt me, wie gelast er
Zich te ontsluiten mij de poort? —
« Ei! de schepene en de pastor!
Naar het klooster, enz.

« Zoo! en gij dan? » vroeg ze nog. —
« Ei! ik zal wel mede moeten : »
Twee paar schoenen passen toch
Allerbest aan twee paar voeten!
Kom we zullen samen gaan, kind!
Naar het klooster van Sint-Arjaan, kind!
Waar er twee paar schoenen aan
Het beddeken staan, kind!

In dit lied zien we een anderen, eigenaardigen trek van het Vlaamsch volkslied op den voorgrond treden : het guitige,

het schalksche. Die toch was immer eigen aan ons volk en drukt op zijn vroegere tooneelstukken een krachtig merkteeken.

Ook René De Clercq wist met liederen als *Moederke alleen* en verschillende van zijn ambachtliederen de echte snaar aan te slaan. Het lied welt hem, den rijkbegaafde, uit de keel, luchtig en los, aangrijpend en meesleepend, liefdesmachtend, teeder, studentikoos en guitig, moederlijk-streelend en sollend-blij. Hij is geroepen de populaire dichter te worden van, 't zingend Vlaanderen. Ook Willem Gijssels en H. Melis hebben ons reeds menig staaltje geleverd van hun volksdichterstalent. L. Lambrechts, de varende zanger, Raf. Verhulst, G. De Mey, Fr. Liekens en H. Broeckaert mogen niet onvermeld blijven.

De bloesem is er, de oogst moet er echter nog uit rijpen. Kerstliederen bloeien op, de Duitsche *Commersbücher* worden uitgepluisd en nagedicht, met de Engelsche *Nursery-songs* en de Duitsche *Wiegeliedern* wordt gewedijverd, alles staat gedrukt, zwart op wit; maar zingt het volk, de kinderen op de straat, de naaister aan de machines, de moeder aan de wieg, de boer op 't veld?

Daar blijft nog zoo vreeselijk veel te doen over. Van alle daken is er reeds geroepen dat het volk wordt verwaarloosd en dat het op zijn pover liederenaantal niet meer teren kan.

Ik ben door persoonlijke ondervinding overtuigd dat, zoo er meer gewerkt werd om liederen tot ons volk te doen doordringen, onze componisten niet in gebreke zouden blijven, om ook al eens voor de groote menigte te arbeiden. Want zeker is 't dat er nog heel wat meer ten bate van 't volk kan gedaan worden, dan wat er totnogtoe voor de verspreiding van zijn lied gedaan is.

De liederenverzamelingen hebben we hooger vermeld en besproken. Van meest belang echter zijn de maandelijksche volksuitgaven *Het Vlaamsche Lied*, onder toezicht van A.Wilford, dat reeds op zevenjarig leven roemen mag, en de *Liederen voor ons Volk*, door Alb. en Leo Bouchery bezorgd.

Dat *Het Vlaamsche Lied* een bont mengelmoes van kunst- en volksliederen opneemt, mogen we den uitgever niet tot gebrek aanwrijven. Het kunstlied vormt en veredelt den

smaak, daar waar het volkslied voor de klas der minder ontwikkelden uitstekende diensten als overgangsstadium bewijzen kan. Wie de massa muzikaal wil omhoog heffen, begint niet met liederen van Tinel en Gilson. Hij procedeere van 't bevattelijke volkslied uit naar 't meer ingewikkelde, naar 't genotgevende kunstlied. Die kristalklare waarheid wordt echter al te veel over 't hoofd gezien, en daaruit vloeit voort dat sommige volksbeschavers, in hun onervarenheid en hun ideale dweepzucht, geen rekening houden met het verstandelijk peil hunner toehoorders en aldus aan bittere teleurstellingen en onverdiend gehekel eigen schuld hebben. In dien zin bewijzen *Vlaamsche Lied* en *Liederen voor ons Volk* uitstekende diensten, hoewel soms aan kunstliederen een al te ruime plaats is voorbehouden.

Ook de periodieke uitgave van liederen door *Davids-* en *Willems-fonds* heeft, bijzonder het laatste, menig pareltje voor ons volk ten beste : b.v. het schoone : *Een vrouwken gezwind te spinnen zat*, van G. Antheunis. Ze zijn ongelukkig nog te weinig gekend en verspreid.

Liederavonden voor 't volk zijn juist geen nieuwigheden meer. Ook op dit gebied werd er veel voor de massa gedaan, doch meestal bleven de uitslagen beneden de verwachting. Voor de verfijning van gevoel en smaak kunnen zoo'n concerten bijdragen, meestal echter, kort nadat 't lied is uitgeklonken, gaat ook de indruk weg, en een vage, verwarde herinnering is al wat overblijft (1). Doelmatiger

(1) O. i. zijn de Universiteitsmiddens de beste kweekscholen voor kunstzin op alle gebied. Deze bemerking moge belachelijk schijnen om hare zonneklaarheid, doch we maakten ze juist omdat de geest van vereeniging, met de loffelijke uitzondering van onze Leuvensche *Alma Mater*, in onze belgische Hoogescholen veel te wenschen overlaat. Wie het zaad van schoonheid weet te strooien in versch-openbloeiende studentenharten, mag stoute verwachtingen bouwen op hen die later als apostelen de wereld zullen intrekken langs alle zijden en uiterst geschikt zijn om met woord en daad het goede rondom hen te verspreiden. Men vergete niet, zegt A. Averkamp, dat uit de studenten later onze regeeringsmannen voortkomen. Wanneer zij in hunne studentenjaren vreugde en geestdrift hebben geput uit een krachtig lied des te meer kans is er dat zij dit niet meer vergeten

was daarom de poging audities te geven, waarin een zanger liederen voordroeg, speciaal op den smaak van 't publiek aangepast, en die daarna werden herhaald tot melodie en uitgedeelde tekst blijvend bezit in 't geheugen hadden genomen. Dit zagen we gebeuren te Gent, Deynze, Antwerpen, Mechelen, Brussel en 't ware te hopen dat aan die loffelijke poging meer uitgebreidheid en steun werd verleend.

Onze gewone marktzangers, kweekers van slechten smaak in den grond te boren, behoort immers tot het rijk der onmogelijkheden. Laat het volk dan door eigen vergelijking van zelf tot besef komen van de nietswaardigheid dier prullen, hun oordeel zal de veroordeeling zijn van hun vroegere lievelingen.

Een ander middel tot verspreiding was 't inrichten, door staats- of gemeentebestuur, van prijskampen voor de beste volksliederen, tekst en muziek.

Ant. Averkamp (1) is van meening dat zulks nagenoeg niets heeft uitgehaald.

« Een korten tijd heeft men ze op die wijze in 't leven geroepen liederen hooren zingen, maar spoedig waren ze weer vergeten. Zóo ontstaat trouwens ook geen volkslied. Dat moet spontaan uit de behoeften, uit de nooden van een volk geboren worden, in oogenblikken van groote geestdrift of in momenten van diepe neerslachtigheid. Noch het een, noch het ander heeft ons volk in de laatste eeuwen gekend. Moge het al een feit zijn, dat handel en industrie in bloeienden toestand verkeeren, wereldschokkende gebeurtenissen hebben zich niet afgespeeld in het land tusschen Dollart en Schelde ».

Die bewering komt ons al te gewaagd voor. Wisten we niet dat Richard Hol's welbekend *Voor Vlaandrens gouden kusten* en 't *Wien Neerlandsch bloed*, van C. W. Wilms (prijsvraag van Kinsbergen, 1815-17) aan zoo'n wedstrijd hun ontstaan hadden te danken, we zouden nog kunnen wijzen op het feit dat er ook in de natuur, in 't leven en in den da-

wanneer zij aan de ministertafel of op de regeeringsbanken hebben plaats genomen. Eere daarom aan Jef Van den Eynde, die te Leuven de eerste ernstige en thans zoo bloeiende liederavonden inrichtte, en steeds zijn veelzijdig talent met de grootste bereidwilligheid voor iedereen ten dienste stelt.

(1) *Stemmen onzer eeuw* : n° 32 Aug. 1905.

gelijkschen handel en wandel rondom ons zaken zijn die 't volk graag in zich opvat en berijmt en bezingt. Ware 't anders, we zouden niet staan voor dien machtigen stroom van roof- en moordgeschiedenissen, en andere zout- en zedelooze misbaksels die aan een stuiver op markt en kerkplein worden uitgevent.

Stemmen we met Averkamp niet volkomen in, we moeten echter bekennen dat we niet veel betrouwen hebben in dusdanige ondernemingen. De reden hiervan is dat onze bekwaamste musici terugschrikken voor partijdigheid vanwege de jury of een mogelijke mislukking die hun gevestigde faam in gevaar brengen zou. Wat heeft ons aldus de liederprijskamp van Antwerpen opgeleverd? Eigenlijk niets buiten 't *Lied van 't Smidje*. 't Was niet aan 't beste dat een prijs diende toegekend, maar wel aan 't *goede*, zooniet was 't opnieuw te beginnen.

Wat nu de prijskamp voor een *Verzameling van Vaderlandsche liederen voor de school bestemd* aangaat, dit achten we, a priori, een heerlijke onderneming. Aan de jeugd behoort de toekomst : wat men op de school leert, blijft voor 't leven in 't geheugen, en een prachtig denkbeeld was het dan ook het opwekken van vaderlandsliefde met lust tot zingen te vereenigen.

Het zingen op school, afgezien van zijn pædagogische doelmatigheid, moet een van de machtigste hefboomen worden ter verspreiding van den volkszang.

Waarom niet wekelijks een uurtje besteed in Athenea en middelbare scholen aan die studie, die verheffende geestesgymnastiek? Waarom ook in onze Conservatoria geen leergang ingericht voor geschiedenis van 't volkslied?... (1)

(1) Ik wil hier terloops nog wijzen op de behoefte die we gevoelen aan Vlaamsche kinderliederen. De uitstekende voortbrengsels op dit gebied van den Hollander Verhulst (tekst van Heye) zijn hier al te weinig bekend, en wie zijn leerlingen in de klas wil doen zingen moet onvermijdelijk zijn toevlucht nemen tot de Duitsche Reinecke. Gevoelt geen onzer Vlaamsche componisten lust om de edele taak eens aan te durven? Er zijn teksten genoeg, b.v. van J. Van Droogenbroeck en E. Hiel.

Ook *Soldatenliederen* bestaan er niet. De *Chansonnier du Soldat* is een prul en diende gunstig vervangen te worden.

Een maatschappij met standregelen, als die der Hollandsche *Vereeniging tot verbetering van den Volkszang*, kan eveneens goede vruchten afwerpen. Zij zou best geschikt zijn om middelen te beramen en in 't werk te stellen tot nut en verspreiding van 't volkslied.

Ook de beiaard kan spreken tot het volksgemoed. In de rustige zomeravonden klingelende volksdeuntjes te hooren dalen van de torentin, oefent een weldadigen invloed uit op geest en hart. Niets dringt zoozeer door tot het geheugen als klokkengalm, trippelend of statig, speelsch of treurig, niets past op den beiaard beter dan volksmuziek.

Eigenaardig ook is den invloed van de phonograaf. We hebben ateliers bezocht waar de baas zijn toestel liet afsnorren, en al de werklieden zongen luidkeels de gespeelde liederen meê. Dit middel tot verbreiding werd tot nogtoe weinig toegepast: m. i. is 't een van de meest praktische.

Op de voortreffelijkheid van 't cijfersysteem bij 't aanleeren en verspreiden van liederen is reeds zooveel nadruk gelegd en de beoefening ervan is zoo algemeen, dat ik er niet verder op aandringen wil.

Nog een bemerking echter om te sluiten.

Afgezien van de bekoorlijke poëtische kracht, ligt er in een lied, waarin het volk zijn gedachten, gewaarwordingen en betrachtingen neerlegt, een groote zedelijke kracht, die alle deelen van een volk verbindt. Daarin spreekt zich de nationaliteit, de eenheid van 't volk uit en daarom heeft een volk, dat zijn karakter bewaren wil, zijn volksliederen lief.

In onzen tijd, waarin het volksleven schijnt weg te brokkelen door de immer wijder gapende klove tusschen de verschillende standen, doet zich de behoefte gevoelen aan iets dat ons komt herinneren, dat wij allen kinderen zijn van een zelfde huisgezin.

Wie zei ook weer dat een volkslied meer feeststemming teweegbracht dan een concertstuk of een opera? In het volkslied spreekt het volk zich uit. Terwijl in het lied eenerzijds een weemoed ligt, die de snaren van 't gemoed doet trillen, wekt het anderzijds de bezieling die tot handelen drijft. Wie samen een lied zingen zijn op dat oogenblik éen in stemming en streven.

Maar ook is het lied in hooge mate reinigend, louterend, aansporend ten goede, hart en karakter vormend. Een volk

zijn eigen liederen te herinneren is het volk opvoeden in zijn beste eigenaardigheden.

Maar het volkslied heeft ook nog een meer intieme beteekenis. Van ouders tot kinderen brengt het de woorden en melodieën over, waardoor het gemoedsleven wordt gevormd. Is het wiegelied, dat de moeder zingt voor haar kind, niet de uiting van die naïeve teederheid, die door vele geslachten heen bewaard wordt, een treffende herinnering door het gansche bestaan der kinderen en kleinkinderen geweven, een erfdeel van hooge waarde, een traditie die wij in den kring der familie gaarne ontvangen en overbrengen ? (1)

« Hoe het ook is, zegt Dr Schepers, schertsend in de huiskamer, tintelend in de herberg, ernstig in de kerk of bij kerkfeesten thuis, weemoedig bij verslagen liefde, overmoedig bij triomfeerende, week bij zomeravondstemming, plechtig als een gebed bij volksrampen, dansend in de kinderreidans, dreunend langs kroegwanden van studenten-heiligdommen, alom en op elke wijze sticht het de gewenschte *eenheid*, geeft het levensmoed en lust aan de zingenden.

» Hoe bindt zoo'n lied, hoe brengt het in de stemming om samen te denken, om weer kind te zijn, rein en schalksch met reinen en schalken; moedig en aaneengesloten in den strijd om 't bestaan als volk ».

Mogen deze beschouwingen aan mijn lezers aangenaam zijn en bij hen de lust opwekken in de mate van hunne krachten mêe te werken tot verspreiding van een der beste onder de beschavende elementen : het volkslied dat u aangrijpt en doortrilt en omhoogheft in harmonie en sympathie met onze omgeving.

Mogen welhaast tijden komen dat in elk salon op elk muziekrek, op elke piano een bundel Vlaamsche volksliederen prijke, weerga van die onzer broeders van over den Rijn en even bekend en beduimeld als de mopjes onzer zangerige voorvaders der 15e en 16e eeuw.

Zoo geve God en zoo beloone het volk zijne dichters en componisten!

HERMAN BACCAERT.

(1) Cfr. daarover *Nederlandsch Volksliederenboek*, uitgave van de maatschappij Voor 't Nut van 't algemeen (Inleiding).

IBSEN

II (*)

Hij reisde dus naar Duitschland en ging wonen te Dresden.

Waarom hij Rome verliet?

De Italianen gingen straks de Porta Pia verkrachten. Garibaldi zegevierde in naam der beschaving. Maar, in naam van diezelfde beschaving, schreef toen Ibsen aan Georg Brandes :

« Men neemt ons Rome af, aan ons menschen, om de stad over te leveren aan politieke knoeiers. Waar moeten wij nu heen? Rome was de eenige plaats in Europa waar men leven kon. De eenige waar men de ware vrijheid genoot, deze die ontsnapt aan de dwingelandij der openbare vrijheden. »

Hij zat nog niet vast in Duitschland toen hij een reis naar Egypte aanvaardde. 't Was daar opening van 't Suezkanaal, en Ibsen werd vanwege koning Karel XV daarheen gezonden als vertegenwoordiger van zijn land. Na de feesten te Port-Saïd lustte 't hem een reisje te doen langs den Nijl, zes maand lang. Zijn indrukken over 't glorie-verleden en 't verengelscht proza-heden van Egypte deelde hij mee in zijn eigenaardige *ballonbrieven* aan een dame te Stockholm.

Dan kwam hij naar Dresden terug.

't Was uitgebarsten tusschen Frankrijk en Pruisen, en Ibsen sloot zich op om niets van den oorlog te hooren. Want hij dacht het wel dat de Duitschers moesten winnen; en dat was pijnlijk voor een Franschgezinde lijk hij. De man die droomde een Staat van krachtige persoonlijkheden en die grijnsde op den Staat van machines, die man kon geen vrede hebben met Bismarck.

Hij vulde voort zijn teruggetrokken dagen met nadenken en dagbladlezen. Af en toe luisterde hij ook wel naar

(*) Zie jaargang 1906, nummer 7, bladzijde 28.

't geen de strenge wetenschap leerde. Het midden der Duitsche wijsbegeerte bracht hem langsom meer buiten de romantische stemming van *Brand*, die hij overigens al in *Peer Gynt* zoowat de guig had nagestoken.

Ibsen ademde de lucht van Feuerbach en Schopenhauer : Het idealisme van Kant week terug in de geesten, en 't positivisme en determinisme van de moderner goden kwam op de eereplaats in de vrijdenkerswereld. Elk zijn beurt is daar immers niets te veel. Met deze gedachten zag nu Ibsen het leven aan, in die theorieën ging hij 't nu beproeven zijn tooneelkunst te doopen. Een angstvallig nagaan der werkelijkheid, een snuffelend achterhalen van schijnbaar nietige bijzonderheden in 't *allerlei* van de kranten, om die *faits divers* tot aangrijpende karakterstudies te galvaniseeren door gegevens uit zielkunde en physiologie en erfelijkheidsleer. Dat zijn de stukken die hij *maatschappelijk* heet. Ze geven immers het hedendaagsche leven in al zijn verwikkelingen lijk hij het ziet en begrijpt... ofwel onbegrepen laat liggen. Want elk van zijn tafereelen draagt in zich een zedenkundig-vraagstuk, als een kern waaruit al de kleuren opschieten. Alle te zamen vormen ze niet alleen een kunstgeheel, maar ook een thetiek.

Of die drama's nu juist om hun *thesis* minder kunst bevatten ? Ofschoon ik geen blinde Ibseniaan wil heeten, durf ik toch meenen van niet. 't Is gauw gezegd : hoe meer tendenz, hoe minder eigenlijke schoonheid. Dat is, welja, in veel gevallen zoo. In Heijermans' *Zevende Gebod*, in Dumas' *Idées de Madame Aubray*, in Hauptmann's *Weber*, en veel meer nog in dat stuk prulkunst *Ces Messieurs*. Die menschen zijn zoo met hun eigen ideeën ingenomen, dat ze telkens hun personages verdringen om 't publiek te komen bepreeken. Zoo is 't natuurlijk ineens gedaan met de objectiviteit van het stuk.

Maar 't is hier lijk elders : van de beste dingen maakt men doorgaans 't meest misbruik.

We mogen ons afvragen eerst en vooral waarom schrijvers met Ibsen's gaven en veerkracht, die we van vroeger al kennen, niet zouden pogen op tooneel, 't geen anderen met groot-kunstig slagen en met schitterenden bijval in hun romans hebben gedaan : Denkt maar aan Bourget en Barrès

in hun besten tijd, aan Emants en Quérido, aan Fogazzaro en Clara Viebig. Waarom geen tendenz, als men de kunst verstaat, zonder doceeren, personen te scheppen, vol-levende menschen die hun geest uitzeggen tegelijk met hun hart, lijk zij 't verstaan, met hun eigen denkbeelden en woorden, in hun vast-eigen taal, in hun vast-eigen rol?

We hebben 't sedert '80 al te veel moeten hooren : Maar waar staat, vóor de onbesuisde en onbekookte overdrijvingen van dien overmoedigen jongen tijd — waar staat geschreven dat er enkel gevoelskunst, geen verstandskunst kan zijn. Of cijfert ge den heelen Potgieter weg uit de letterkunde? Of noemt ge de *Altaargeheimenissen* minder groote kunst dan de *Geboorteklock?*

Welnu, laat ons logisch voortgaan: Nog eens, waar staat geschreven dat uitsluitelijk driften over de planken mogen gaan en geen ideeën daarbij? En, als 't geschreven staat, is 't nog niet evangelie daarom. Kan er geen dramatische botsing ontstaan even goed tusschen hoofden als tusschen harten? Kunnen de personnages onderling geen tragische werking teweegbrengen door den strijd om een ideaal in staatkunde of wijsbegeerte, achter onweerswolken geborgen, evengoed als door dien om een ideaal met blonde haren en azuren oogen, rijzend uit het schuim van een woelige zee? Is er dan zoo weinig verband tusschen geestes- en gemoedsleven dat er geen ontroering kan gewekt worden door nadenken, evengoed als nadenken door ontroering? De mensch, voor ons katholieken meer nog dan voor anderen, is een harmonisch geheel, en men sluit niet straffeloos buiten het leven in zijn rijksten vorm — die kunst heet — om 't even welke hooge veropenbaring der *voelende* of *denkende* ziel.

Ik ga verder, en 'k meen dat de aandoeningen, gewekt door verstandsconflikten dieper grijpen, bij intellectueelen althans, dan de aandoeningen gewekt door gevoelsconflikten. Ik durf hier ten volle beamen wat de anders fel overdreven Ibsen-ijveraar, Ehrhard, beweert :

« Les discussions sur des questions politiques, sociales, religieuses, remplissent une grande partie de notre existence; elles sont souvent l'origine de haines farouches. Pourquoi rien de ce monde de la pensée parfois si chargé d'orages ne pénétrerait-il

sur la scène? Et puis la vie a-t-elle un sens, ou n'est-elle qu'une succession de phénomènes vides dont il soit impossible de tirer une leçon? »

Eén zaak werd vergeten door Ehrard : Te onderzoeken hoe 't komt dat Ibsen die ieder van zijn personages een levensvraag doet stellen, er nooit is toegeraakt een held of een heldin te scheppen antwoordend op zijn vragen. Dat schijnt ons voorloopig heel jammer voor den tooneelschrijver-zedenmeester.

« Pardon, » zegt Ibsen, « Jeg spörger helst, mit kald er ej at svare » : « Ik vraag liefst, antwoorden is mijn roeping niet. » Met zoo'n verklaring en vijf cent, zou men in Vlaanderen zeggen, krijgt men overal een glas bruin.

* * *

Maar laat ons nu eerst en vooral zijn moderne drama's een voor een van dichterbij beschouwen.

De eerste proef van deze nieuwe kunst- en geestesrichting was *De Bond der Jeugd* (1874).

Hij pakt ze terdege bij de lurven, die heertjes, gezwaluwsteert, gebuishoed, gehandschoend en geordeteekend. Gefatsoeneerde frazenzakken van « Leve de Vrijheid! », « Hoera voor de grondwet! », « Goed en bloed voor 't lieve vaderland! », « Alles voor den vooruitgang! », « Menschen, we zijn allemaal broeders ». Rammelkassen, die de menigte horendol razen en ze haar St Vitus' polka naar de stembus doen dansen.

Een volle winkel, een echte bazar van politiek op tooneel. Janklazen van alle kleur; 's Lands afgevaardige Lündestad, vóór twintig jaar eenvoudig landbouwer, nu liberaal Kamerlid. Hij weet eigenlijk niet goed wat liberaal is, maar men heeft hem indertijd gezegd dat de liberalen brave menschen zijn naar den ouden trant, trouwe vrienden van de aloude goede grondwet van 1814, verknocht aan de vaderlijke overleveringen en aan de aartsvaderlijke rust. Ze vormen ook de meerderheid : Lündestad is dus liberaal en zal het blijven tot men hem in zijn zetel komt boodschappen dat een andere partij de meerderheid krijgt.

De man der tegenpartij is Monsen. Wat die tegenpartij

eigenlijk wil, weet Monsen niet. Hij weet alleen dat hij Lündestad niet luchten kan, en dat hij veel beter dan Lündestad in 't parlement zou zetelen. Hij zal er ook wel komen : want hij is rijk. Wel riekt zijn goud vijf uren tegen wind, maar de stank zal met de jaren wel vervliegen.

Drukker Aslaksen is van de partij die 't meest bladvulling levert voor zijn gazet en die 't best betaalt. Hij vindt het heel schoon voor de waarheid te strijden, maar hij vindt het eerst en vooral noodzakelijk te leven en te eten. En als de lokaal-belangen en de lokaal-verhoudingen en de lokaal-invloeden en de lokaal-vooruitzichten, en de lokaal-penningen en de lokaal-profijtjes niet overeenkomen met de waarheid, wel dan is 't een teeken dat de waarheid van ginder hoog en ginder verre de lokaal-waarheid niet is, en die laatste is toch *de* waarheid voor Aslaksen, want hij koopt er zijn brood mee.

Zoo worden de zaken door Daniel Heire niet verstaan. Eens was hij rijk, maar door zijn dwaasheid is hij arm geworden. Toen hij rijk was, was hij goed : hij zocht de arme jongens op die wilden studeeren en hij schiep hun een toekomst. In zijn armoe leert hij wat de dankbaarheid is voor de wereld. En daar hij geen hoofd had om te redeneeren als Plato heeft hij in zijn binnenste een stokerij van vergif opgericht, die hij uitbraakt op Jan en alleman : Bratsberg is een millionair, die heeft Heire bestolen ; Monsen sr is een groot handelaar, 't is van Heire dat we weten wat handel die drijft. Monsen jr is een afgedankt ingenieur, telkens Heire hem ontmoet gaat het gesprek over 's ingenieurs proefstuk : de brug die ligt ingestort. Drukker Aslasken is een verloopen student, als Heire in 't kringetje komt mag Aslasken zeker zijn dat het gesprek zal loopen over hoogeschool-studiën...

En ge kunt niet zeggen dat Heire een slecht mensch is. Tusschen al die valschaards en stommerikken is hij, in zijn hondsche jaloersheid, toch de wandelende oprechtheid. Met zijn zeurige neusdrenzen zegt hij aan ieder zijn zaligheid, en elk van zijn trage zinnetjes draagt in zich een dosis venijn, dat elk van die hansen om de beurt een buikkramp doet krijgen.

't Is een echt plezierige schepping van Ibsen, de schoonste uit dit stuk, ware Stensgaard er niet.

Want hij is de eigenlijke type. Hij zal de man zijn van 't *renovabis faciem terræ*. Maar alvorens op te bouwen — wat weet hij nog niet — wil hij afsmijten, neerbonzen.

Stensgaard. — Ik droomde eenmaal, dat de dag des oordeels op aarde was verschenen. Ik kon de gansche oppervlakte dezer wereld overschouwen. Er was geen zon, er was enkel een gelig bliksemlicht, Er gierde een storm. Hij kwam uit het Westen, en hij veegde alles mee — eerst het dorre loof, dan de menschen. In 't begin waren 't lijk burgermenschen, die in den wind hun hoeden naloopen. Maar als ze nader kwamen, waren 't keizers en koningen. En 't geen ze naliepen en waarnaar ze grepen en 't geen ze zeer nabijkwamen op den duur, maar nooit konden vastgrijpen — 't waren hun kronen en troonsappelen. Honderden en honderden liepen voorbij, en niemand wist wat er eigenlijk gaande was. Maar velen jammerden en vroegen : Vanwaar toch deze schrikkelijke storm? En daar klonk het antwoord : Een stemme dreunde, één stemme met zulk een weerklank, dat de weerklank de storm zelf was.

Felder. — Wanneer hebt ge dat gedroomd?

Stensgaard. — Dat herinner ik mij niet meer. 't Is lange jaren geleden.

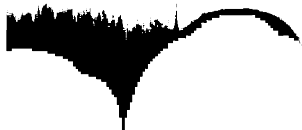
Felder. — 't Was toen juist wel ergens revolutie in Europa ; en op een avond zult ge wat al te veel gesoupeerd hebben en dan uw gazetten hebben gelezen!

Stensgaard. — Dezelfde ijzige rilling doortrilde mij vanavond. Ja, ik zal mijn plicht doen. Ik wil de stem zijn..,

Even daarna in een oogenblik van cynische oprechtheid, komt zijn bekentenis er als een gulp overlast uit :

U mag ik het wel zeggen. Mijn doel is mettertijd afgevaardigde en eenmaal minister te worden. En dan kan ik huwen met een meisje uit een rijke aanzienlijke familie.

Geen woord rept deze vulgaire parvenu, deze politieke grootspreker, deze cameleon der partijen, — geen woord rept hij in meetingen en daarbuiten, of 't heeft zijn draagkracht naar een juffer met een geldzak om den hals. Vandaag is hij aristocraat, want juffrouw Malsberg heeft hij in 't zicht; morgen is hij behoudsgezind-democraat, want juffrouw Monsen is aan de beurt; overmorgen is hij vrij-

gezind-vooruitstrevend, want hij heeft hoop op vrouw Rundsholm.

En deze Stensgaard is de stichter en de leider van den *Bond der Jeugd!*

... Ten slotte wordt hij, die 't zoo slim aan boord dacht te leggen, door dezen, die hij zoo dom acht, verschalkt, en zijn meisjes trekken er aan den arm van anderen vandoor.

En zoo oreert en orakelt, zoo snapt en snatert dat alles dooreen, dat men gerust mag zeggen: Dit stuk is 't geestigste dat Ibsen ooit schreef. De dichter zelf staat te hoog boven 't boeltje dat men zou kunnen zeggen : hij is van deze of gene partij. 't Kan hem evenmin als aan zijn Daniel Heire schelen, wien ze naar de Kamer zenden: liberaal, progressist of revolutionair; als 't hun belangen en hun eerzucht geldt, verbroederen ze toch allemaal in Regeeringsgezindheid. « De dubbelzinnigen en de tweeslachtigen zijn 't hout waaruit men politiekers hakt. » Ibsen neemt voor zich de zet van Napoleon.

't Is overbodig hierbij te voegen dat dit geschenk van Ibsen niet zeer dankbaar door de Noren werd aanvaard. 't Verwekte in de pers en onder 't publiek genoeg opschudding om Björsterne Björnson, dien anderen ontzaglijk begaafden Noor, met minder genie dan Ibsen maar met evenveel dwarskoppigheid jegens de menigte, te lokken tot het schrijven van zijn *Faillissement* en zijn *Redacteur*.

Terwijl Stensgaard zijn gang gaat door de karikaturale kluchtigheid van dit zedenstuk *à la Scribe*, loopen er door die vijf lange bedrijven van de al te ingewikkelde *comédie d'intrigue* twee motieven die stemmen tot hoogen ernst : 't Failliet van Malsberg, zoo hard een beproeving voor dat aristocratisch-fiere huis, en de karakter-uitbarsting van Selma.

Het vrouwtje van Malsberg's oudsten zoon, Erich, werd als een popje gekoesterd en ze had mogen musiceeren zooveel het haar lustte, de tien jaar dat ze al was gehuwd. Ze verneemt nu wat er hangt boven haar hoofd :

> Gij zijt te tenger om lasten te dragen, mijn kleine Selma,

heeft men haar straks geantwoord op haar vraag :

> Thuis was Erich ontstemd, en hier — ik zie 't op alle gezichten. Er moet wat op handen zijn. Wat is er toch?

Nu komt ze bij den wanhopigen Erich terug :

Alles is verloren, zegt hij. Geld, huis, erfdeel, nu zijt ge 't eenige wat ik nog heb. We moeten 't ongeluk samen dragen.

Selma. — Ongeluk? Samen dragen? (*Met een schreeuw.*) Ben ik thans goed genoeg?! Ik wil niets helpen dragen!

Erich. — Selma!

Selma. — Gij hebt mij allen schandelijk mishandeld. Ik moest altijd maar nemen, nooit mocht ik geven. Ik was de arme onder u. Nooit hebt ge van mij een offer verlangd. Ook niet voor de kleinste inspanning achtte men mij goed genoeg. Ik haat u, ik verafschuw u!

Erich. — Wat is dat nu?

Malsberg. — Ze is ziek, ze is van haar zinnen!

Selma. — O, 'k heb gedorst naar een dropje uwer bezorgdheden! Maar als ik smeekte om u te mogen in ietwat helpen werd ik met een fijn schertsje afgewezen. Gij hebt mij gekleed als een pop. Gij hebt gespeeld met mij lijk men met een kindje speelt... Nu ben ik goed genoeg, nu Erich niets anders meer heeft. Maar ik wil niet zijn degene naar dewelke men grijpt in allerlaatsten nood. Nu wil ik in uw zorgen niet deelen. 'k Wil weg van u. 'k Wil liever op de straat spelen en zingen dan thuis. Laat me gaan!

En Selma is er vandoor.

Dat is alles heel pakkend, maar niemand zal beweren dat die beide Malsberg-episoden te goede komen aan de techniek van dit stuk. De eerste twee bedrijven zijn voorbeeldig uitgewerkt, maar de laatste drie zijn erg overladen. Men raakt op den duur niet goed wijs uit al die verwikkelingen en tusschenslagen. Dat riekt naar kunst opgeraapt uit Zuiderscholen, op gevaar af van vaudeville-imbroglio te verplanten naar 't ernstige Noorden.

Maar 't zal niet lang meer duren of Ibsen zal heel en gansch zichzelf zijn, de groote meester der sobere, eenvoudige handeling.

Zoo hangen althans aan den horizon van dit stuk twee zwarte stippen, die elk zullen groeien tot een onweer met donderend geweld. 't Eerste zal heeten *De Steunpilaren der Maatschappij*, waarin Erich Bratsberg consul Bernick wordt, en het andere zal *Nora* zijn.

* * *

Traag maar hardnekkig vervolgde Ibsen 't geen hij dacht zijn blijvende zending te zijn. In 1877 verscheen *De Steunpilaren der Maatschappij*. Als een tweede Samson vat Ibsen die steunpilaren vast en hij smakt ze ten gronde tot gruis.

Het stuk vertoont ons eigenlijk hoe consul Bernick glijdt, zonder 't zelf te weten, van 't Capitoleum naar de rots van Tarpeia.

Consul Bernick is een man van eer voor de wereld, een onberispelijk gentleman. De groote meneer voor wien alle hoeden worden afgenomen in zijn klein-stad. Geen vliegdropke zou hij dulden op de gladgestreken hemdsborst van zijn goede faam.

Transiit benefaciendo : Hoor maar wat een adres dominee Roerlund afdeunt op een betooging ter eere van Bernick :

> Heer consul, door een lange reeks van jaren zijt gij voor onze stad een schitterend voorbeeld geweest. Ik spreek hier niet van uw voorbeeldig familieleven en evenmin van uw vlekkeloos moreelen handel en wandel. Die zaken behooren tot het stille kamertje en niet tot de feestzaal. Maar ik spreek hier van uwe burgerlijke werkzaamheid, lijk ze daar voor aller oogen open ligt. Weluitgeruste schepen zeilen uwe werven uit en dragen uwe vlag over de verste zeeën. Een talrijke en gelukkige menigte arbeiders zien op tot u als tot een vader. Door nieuwe winstgevende arbeidstakken in 't leven te roepen hebt gij de welvaart van honderden huisgezinnen verzekerd. Met andere woorden, gij zijt in den hoogsten zin de Steunpilaar onzer maatschappij.

Dat is consul Bernick voor de menschen.

Welnu, diezelfde Bernick werd in zijn jongen tijd met een tooneelspeelster betrapt.

Diezelfde Bernick, toen hij zonder ongelukken den sprong door 't venster had gewaagd, schoof ter wille van zijn geliefden eerenaam het avontuur op den hals van zijn vriend Johan Tönnesen, die immers toch naar Amerika trok, heel ver weg.

Diezelfde Bernick werd vader van Dina Dorf, de dochter van die tooneelspeelster; maar voor 't publiek was 't weeral Johan Tönnesen. 't Was immers heel eenvoudig, hij was de schande naar Amerika ontvlucht.

Diezelfde Bernick liep door knoeizaken gevaar zijn

huis te doen springen : hij redde zich uit failliet door te laten rondmaren dat men met zijn brandkast op loop was gegaan: voor den derden keer liet hij Johan Tönnesen schandvlekken. 't Was weeral heel eenvoudig, Johan was met het geld naar Amerika verdonkermaand.

Diezelfde Bernick maakte 't hof aan Lona Hessel, een meisje met schitterende gaven. Maar 't was uit, als hij vernam dat ze arm was; en hij ging vragen om de hand van de rijke Betty.

Diezelfde Bernick, eenmaal met Betty gehuwd, duwt zijn liefderijke vrouw in een hoek van de keuken, en steekt haar geld in zijn handel, zonder haar ooit een woord over zaken te reppen.

Diezelfde Bernick doet een schip zeewaardig verklaren, zoo rot als een mispel, en 't welk van de eerste vier en twintig uren dat het vlot, met man en muis moet vergaan.

Diezelfde Bernick verzet zich heden tegen 't aanleggen van een spoorweg langs de kust; dat zou immers besmettelijke elementen van wereldsche beschaving brengen in de stad. Maar de spoorweg zou eigenlijk nadeel doen aan den stoomvaartdienst, en de consul heeft aandeelen daarin.

Diezelfde Bernick staat morgen den bouw voor van een spoorbaan in 't binnenland: Hij heeft immers ondertusschen voor een appel en een ei de gronden opgekocht, door 't bestek aangeduid; en de onteigening zal hem zoowat een milloentje opbrengen...

Er zijn nog andere steunpilaren der maatschappij die de zaakjes met Bernick lepelen en schotelen. Hondscher Tartuffe's heeft Molière nooit verzonnen.

En terwijl de heeren altijd maar *steunen* met hun schurftige romp, gehuld in mantels van deugd en eer, zitten de dames in koffiegeklets geschaard om dominee Roerlund, haar gewetenskornak. Op het enge steile pad der alleen-zaligmakende kwezel-praatjes leidt hij zijn troepje langs de gapende afgronden heen der moderne verlichting. Maar wijl de andere voorgaan, houdt hij er eene, in keur-behoedzaamheid, aan den arm. 't Is de jongste en de schoonste, een meisje van zestien jaar, dat zijn preekgewawel onuitstaanbaar vindt en nog onuitstaanbaarder zijn zoete liefdezuchten, ... en dat zich wel duizend uur vandaan wenscht,

ergens in Amerika... Dat meisje is Dina Dorf, de dochter van den consul en de tooneelspeelster.

't Gansche boeltje draait zoo voort tot Johan Tönnesen uit Amerika terugkomt.

Johan geraakt op Dina verliefd en zij op hem... Maar ge weet nog wat praatje er loopt. De eerlijke jongen eischt van Bernick zijn naam en faam terug : of spreken zal hij, want hij kent het verleden van den steunpilaar.

Er is geen haast voor Bernick, want Johan moet eerst nog eens naar Amerika weer, om daar zijn hofstee te verkoopen. Dan komt hij terug om Dina te halen.

Maar Bernick heeft nog een van die schepen, die in staat van ontbinding zijn. Welnu de *Gazelle* wordt zeebouwend verklaard, en Bernick's oude vriend zal verdrinken in plaats van Bernick's goede naam.

Tönnesen intusschen vaart heen op een ander schip. En op de wrakke *Gazelle* heeft Bernick's jongen plaats genomen. Uit lust naar verre streken was de kleine weggeloopen van huis.

Nu is 't voor den consul onhoudbaar geworden. Het Grieksche noodlot, of liever onze Voorzienigheid, heeft ook Bernick te pakken.

En 't oogenblik is goed gekozen. Vanavond is 't feest : de stoet komt naar Bernick's huis; de ovatie zal prachtig zijn. Men zal hem vieren lijk 't behoort, den redder, die voor 't heil van 't gemeenebest, den spoorweg doet leggen. In kleurlichtende apotheose wordt Bernick's naam voorop gedragen.

Dominee Roerlund is de feestredenaar. De consul antwoordt, en 't barst hem uit. Als bedanking voor 't huldebetoog doet Bernick publieke biecht van al zijn zonden.

Voortaan zal de *steunpilaar* waarlijk wezen wat men hem achtte : een toonbeeld van huiselijk en openbaar leven.

Al te gladjes verzoenend loopt de geweldige tragedie uit. Maar uitmuntend gevonden is de naïef-geestige zet van den kleinen Bernick, door zijn moeder nog bijtijds uit het schip gered :

... Een steun der maatschappij wil ik nooit worden !
Bernick. — Zoo ? Waarom niet ?
Olaf. — O vader, dat moet iets vervelends zijn !

Laat mij hier nog eens wijzen op 't heerlijk figuurtje van Dina Dorf : 't Is de Selma uit den *Bond der Jeugd*, al een goed eind op weg om Nora te worden.

Als bewerking is *De Steunpilaren der Maatschappij* van Ibsen's beste. Zoo stevig en zoo sober van bouw, zoo harmonieus in geheel en onderdeelen, zoo juist genoeg om alles te vullen en niets te overladen. Elk van Ibsen's woorden is een hecht stuk materiaal voor zijn toestanden en karakters.

* * *

We gaan over tot *Nora, een Poppentehuis* (1879), 't befaamde stuk, literarisch beroemd, moreel berucht.

Sedert acht jaar is Nora gehuwd. Ze is eigenlijk door en door gelukkig. Ze dartelt met haar drie kindertjes al zingend door haar dagen, en haar man, een zorgzaam advocaat, vertroetelt haar als een zangvogeltje, een speelpopje. Al kwinkeleerend komt ze zóo voor den afgrond gestoeid, die plots gaapt vóor haar voeten.

Haar man komt thuis buiten zichzelf. Zijn goede naam is voor de wereld verbruid. En dat heeft Nora gedaan. Nora heeft een wissel vervalscht. Ze heeft eigenhandig onderteekend met heur vaders naam.

Sedert jaren vond meneer dat Nora veel geld verdeed,hij wist niet hoe. Nu, dat kon ze uit haar slordige familie hebben. Hij schudde wel droevig zijn hoofd, maar, vergevingsgezind, schoof hij die beheptheid meer op overerving dan op Nora's eigen verantwoordelijkheid.

Maar dit wissel-schandaal... En nu eerst komt die zaak uit. Sedert jaren had Nora ze verheeld. Helmer is teinde raad. Wat moet hij met zoo'n vrouw nu doen?

Zoo was 't eigenlijk, buitens 's mans wete, gebeurd : Jaren geleden was Helmer door overwerk doodelijk ziek gevallen. Al 't geld dat in huis was ging er door. En als er niemendal meer was, verklaarden de geneesheeren dat Nora, wilde ze haar man zien herstellen, met hem naar 't Zuiden moest. Waarheen om geld? Haar vader, de eenige redding, lag op sterven. In zulk oogenblik mocht ze hem haar nood niet klagen... Ze loopt naar Gunther : Gunther is een financier en die leent haar vier duizend acht honderd kronen

op een schuldbekentenis, die de handteekening van Nora's vader draagt. Voor haar lijdenden lieven man was er niets gebeurd dan dit : Nora had het geld van haar stervenden vader ontvangen.

Zoo konden ze naar Italië; toen ook dit geld op was, voelde zich Helmer hersteld. En sedert ze weer zijn in 't land is Nora buiten zichzelve van fierheid en geluk : Ze heeft haar man gered, en de lieveling weet het niet. Hij zal het ook nooit weten. Want het geld, dat hij niet zoo overvloedig kan afstaan, zal Nora zelf verdienen, en om de drie maanden voldoen aan de geheim-dringende eischen van Gunther.

Overdag danste en gekte ze van plezier met Helmer en met de kindertjes, 's nachts copieerde ze schrijfwerk en muziek. Nog eenige dagen wilskracht en alles is weer effen.

Maar Helmer is, na zijn genezing, bankbestuurder geworden, en in diezelfde bank heeft Gunther een betrekking. Die Gunther staat Helmer niet al te best aan. Hij zal dus Gunther ontslaan...

't Is niet moeilijk te raden wat zoo iets voor Nora wil zeggen : want Gunther heeft het geheim der schriftvervalsching achterhaald. Zijn tactiek — hij is immers een geldman, niets anders — ligt niet ver te zoeken :

> Verlies ik mijn plaats, mevrouw, ontneemt uw man me mijn brood, aan mij, aan mijn vrouw, aan mijn kinderen, hier is de nagemaakte handteekening, en ge weet misschien niet dat de wetten weinig naar beweegredenen vragen.

Dan moeten wij erbarmelijk slechte wetten hebben, vindt Nora.

Hoe 't vrouwtje ook tracht haar man van zijn voornemen af te brengen, Gunther wordt ontslagen, en nog denzelfden avond steekt hij op Helmer's adres den onthullingsbrief in de bus. 't Is met dien brief dat we Helmer daar straks zagen binnenkomen. Helmer heeft den brief gelezen — en hij is er weeral een die niet begrijpt wat vrouwenliefde is, en wat liefde voor opofferingen brengen kan. Helmer weet voor 't oogenblik niets, dan dat zijn naam, — zijn kostelijke goede naam — door zijn vrouw is geschandvlekt. En hij zegt het haar ook : Hij noemt zijn vrouw een « huichelaarster », een « meineedige », een « lichtzinnig mensch met niets geen moraal ».

> Nu moet ik jammerlijk vallen en ten gronde gaan door uwe schuld,... want een man offert zijn eer toch niet voor zijn liefde

zegt Helmer; en Nora daarop:

> Dat hebben honderdduizenden vrouwen gedaan!...

Maar neen, daar komt nog een brief van Gunther. Hij is tot inkeer gekomen. Hij vraagt verschooning, hij zal geen mensch vertellen wat Nora heeft gedaan.

En Helmer, blij:

> Nu zijn we gered, Nora kom! 'k Heb u alles vergeven!

Maar zoo is 't bij Nora niet. Zij, ze ziet ineens dat ze haar taak van vrouw en moeder niet is gewassen: Wat wil ze kinderen opvoeden? Haar eigen opvoeding moet van *a* tot *z* nog worden gemaakt.

Nora. — Ik heb voortaan plichten jegens mijzelve.

Helmer. — Maar vóór alles zijt gij echtgenoote en moeder.

Nora. — Dat geloof ik niet meer. Vóór alles ben ik een menschelijk wezen, even goed als gij — of ik wil ten minste dat pogen te worden.

Helmer. — Gij spreekt als een kind. Ge verstaat niet eens de maatschappij waarin gij leeft.

Nora. — ... Dat zal wel zijn. Maar gij denkt en spreekt niet als de man, aan wien ik mij zou kunnen verbinden. Als uw schrik over was, niet met hetgeen *mij* bedreigde, maar met hetgeen *u* wachtte — en als niets meer te vreezen was — werd het voor u als was er niets geschied. 'k Was meer als vroeger uw leeuwerik, uw popje, dat gij, wijl 't zoo zwak en breekbaar is, voortaan dubbel behoedzaam op uw handen zult dragen. (*Ze staat op*). Robert, 't is me thans duidelijk geworden dat ik hier acht jaar lang met een vreemden man heb geleefd, en dat ik hem drie kinderen heb gebaard, — o die gedachte is mij onuitstaanbaar! Ik zou me zelve kunnen verpletteren, 'k zou me kunnen stukken van één trekken!...

Nog vijf minuten doodsbenauwend bangen. Daar bonst met een dreunenden slag de deur des huizes toe, en de moeder van Helmer's kinderen is heen!

Uw handen huiveren 't boek dicht, of bleek van aandoening verlaat ge de zaal waar Nora's lot werd afgespeeld.

Want zeg niet dat het stuk u niet heeft gepakt, of ge legt getuigenis af tegen u zelven. Dat vrouwtje, dat vóór

een uur zoo bekoorlijk de Tarentella danste, is nu weg van haar kindertjes... en wie weet of ze nog ooit zal terugkeeren...

Nora is voorzeker een der diepgrijpendste tooneelwerken van alle tijden... Straks als de betoovering van Ibsen's kunst zal afgekoeld zijn, kunnen we onderzoeken wat er van dit meesterstuk ligt bezonken in ons binnenste.

* * *

Terzelfder tijd als in 't *Poppentehuis* 't Selma-Nora-thema uitbloeit wordt al de kiem voor een ander gelegd.

Mijn arm, onschuldig ruggemerg moet boeten voor mijn vaders lustige luitenantsdagen.

Het veege woord van Dr Rank, Nora's vertrouwden vriend, was de voorbode van 't stuk dat in aantocht was. Zoo pakt als 't eene tandrad in 't ander gansch Ibsen's tooneelwerk in elkaar.

In *Spoken* (1881) loopt de vrouw nu niet weg. Ze is gebleven, en luister of 't beter gaat.

Ze was gehuwd met Alving, een dronkaard en boeleerder. Na een jaar samenleven met dien vuillap kon ze haar walg niet langer kroppen, en ze vluchtte naar dominee Manders. Die leidt haar met zijn zalvend-christelijk woord terug naar 't echtelijk huis. Nog tien jaar onzeggelijke marteling voor de vrouw; nog tien jaar slampamping voor den man, en dan is hij op.

Hij laat zijn vrouw een zoontje, Oswald, na. Met Argusoogen bewaakt de moeder den jongen, opdat hij toch uit niets of niemand verneme wat zijn vader is geweest. Immers dat te hooren alleen ware al een besmetting voor hem. Moeder Alving is er niet eens op bedacht dat haar zoon het kind is van zijn vader... Ze hoort en ziet het algauw.

Dominee Manders komt op bezoek, en 't gesprek tusschen hem en mevrouw loopt over den gestorven man :

Mev. Alving. — Nog had ik alles verdragen, ofschoon ik zeer wel wist wat er buitenhuis omging. Maar als dan de ergernis binnen onze eigene vier muren kwam ..

Manders. — Wat zegt gij, hier?

Mev. Alving. — Ja, in ons eigen huis. Daarbinnen in de eetzaal was het, dat ik het eerst de zaak ontdekte. De deur stond

> half open. Toen hoorde ik dat de kamermeid boven kwam uit den tuin met water voor de bloemen... Kort daarop hoorde ik ook Alving binnenkomen. Ik hoorde dat hij zachtjes iets tegen haar zei. En toen hoorde ik ... (*ze lacht even*) O 't klinkt voor mij nog zoo hartverscheurend en zoo belachelijk tevens. Ik hoorde mijn eigen dienstmeid fluisteren : « Laat me los, meneer de kamerheer! Laat mij met rust! »

... Daar valt een stoel om in de keuken.

> Oswald, laat me gerust!

fezelt de meid, en vrouw Alving daarop :

> Spoken, het paar uit de bloemenkamer is weergekomen!

En verder :

> Spoken! Als ik Regine en Oswald daarbinnen hoorde, was 't mij of ik spoken zag voor mij. Maar ik geloof haast, dominee Manders, dat wij allemaal spoken zijn... Het steekt in ons en wij kunnen het niet kwijt geraken. Als ik eenvoudig een krant neem en er in lees, is 't me net alsof ik spoken tusschen de regels zie rondsluipen. Over 't heele land moeten spoken zijn. Het schijnt me of ze zoo talrijk waren als de zandkorrels aan de zee. En daarom zijn wij allemaal zoo godsjammerlijk lichtschuw.

Maar vader Alving heeft ook zijn erfenis meegegeven aan 't *lichaam* van zijn zoon. Er zit bederf in dat lichaam : er is hersen- en ruggegraat-verweeking, en bij poozen krankzinnigheid. Alles, alles is heen voor Oswald, de laatste hoop op een dragelijk lot. En hij smeekt zijn moeder, op zijn knieën bidt hij haar... En radeloos doet ze ten slotte wat hij vraagt : ze geeft haar zoon 't vergif, waarmee hij 't leven wil vernietigen, dat een ramp was in plaats van een weldaad voor hem...

***

Na 't onderzoek van deze vier stukken mogen we allengskens weer een terugblik slaan.

't Is dus wel zeker, hoe langer zoo meer is de ontegensprekelijke indruk deze :

De maatschappij is een rotte boel : de politiek is rot, de samenleving is rot, het huwelijk is rot. Zoo kan 't niet blijven duren. Er moet wat *anders* komen. Wat is eigenlijk

dat *andere*, luidt onze vraag, heel natuurlijk naar ik meen. Maar Ibsen is daar weeral met zijn vers :

Ik stel vragen, ik geef geen antwoorden.

Verder weet hij niets. Hij weet enkel dat de eenling altijd met de wereld in strijd moet zijn, dat het individu moet zeggen *neen* als de maatschappij zegt *ja*. Hij wil dat de mensch, tegen alles in, in zich cultiveere het vrije verstand en den vrijen wil; dat de mensch worde 't groote natuurproduct, vrij van alle sociale banden.

Nu zeggen we niets meer over de *wijze* waarop Ibsen zijn begrippen, zijn loochenleer, zijn al te negatieve ijvering in deze zijne vier moderne drama's op tooneel heeft gebracht. Wij meenen 't genoeg te hebben gezegd en getoond. Die wijze is eenvoudig *geniaal*. Hij is een meester, een in den laatsten tijd ongeëvenaard tooneelschrijver.

Maar in den zeer oorspronkelijken kunstenaar hebben zijn lofredenaars ook den zeer oorspronkelijken *denker* bewierookt. Afgoderij voor den kunstenaar-Ibsen op onze dagen dat dezen die geen God in den hemel hebben er een kiezen hier op aarde, tot daar nog; maar afgoderij voor den wijsgeer, zooals b. v. Meerkerk te onzent en Ehrhard in Frankrijk, om van geen dozijnen Duitschers en geen regimenten Amerikanen te spreken, daartegen zijn we zoo vrij heel wat bezwaren te hebben.

We staan dus voor de vraag of de theorieën, de ideeën, door Ibsen verkondigd, de *thesen*, door Ibsen gesteld, wel zóó splinternieuw zijn. Zeker waar 't zoo'n tooneelmeester geldt is 't een ongenadig prozaïsch-nuchtere vraag. Maar ze moet worden gesteld, om wille van 't geen Ibsen voor velen is geworden, de moderne profeet, de apostel van onzen tijd.

We zouden vooreerst kunnen afkomen met ons eenvoudig boerenbegrip van de zaak, en de volgende opmerking maken : Maar als nu Ibsen's discipelen onder de menschen meerderheid werden, als ieder zijn best deed om 't Noorsche emancipatie-plan uit te voeren, wel, dan ware 't gedaan met de nieuwe leer, dan ware de strijd tegen de *menigte* opgevouwen, dan viel de eerste vereischte weg om naar Ibsen's opvatting *mensch* te zijn, want zijn mensch-zijn bestaat juist in 't gedurig bekampen der heerschende denkbeelden, in

den geest van tegenspraak. Als de maatschappij instemde met Ibsen's *ja*, dan werd zijn *ja*, uit haat tegen die maatschappij, weer *neen*.

Maar 't is wellicht juist ons ongelukkig boerenverstand dat hier *Cicero pro domo* pleit. We moeten dus eventjes in de geschiedenis der ideeën gaan zien, om Ibsen's leer naar waarde te schatten. Nu zal 't voor alwie ook maar een oppervlakkige kennis heeft van 't geen werd geleerd en gepreekt door Jean Jacques Rousseau, door George Sand of door om 't even wie van de ontvoogdingskliek, niet moeilijk zijn uit te maken dat Ibsen volstrekt niets nieuws heeft verkondigd, maar enkel 't verjaarde gedweep met wat moderne gegevens der physiologische wetenschappen heeft opgefrischt. Of liever, en beter nog : de strijd tusschen enkeling en gemeenebest is even oud als de menschenwereld, ouder nog zelfs, want de prototype ervan is de geschiedenis van Lucifer.

Alles of niets. Zie maar hoe die ongenadige langs om verder grijpende ethiek van Brand een spijtigen wrong geeft aan de æsthetiek van den meester. Ik wil geen enkele moeder doen griezelen met de vraag of ze gelijk geeft aan de moeder van Oswald. Ik wil verder niet vragen waar de onmeedoogende bespieder der sociale werkelijkheid, zoo'n tegenstellingen heeft gevonden als duivel Bernick en engel Tönnesen. Ik wil niet eens nagaan hoe 't rijmen kan met Ibsen's theorieën dat hij den grooten eenling tegenover de domme menigte zoo lasterlijk belaadt. 'k Wil enkel wijzen op Nora, die zich tot haar taak niet klaar voelt en er daarom vandoor trekt. Zou Nora soms niet wijzer hebben gedaan en geen kaaksmeet hebben gespaard aan ons innigste menschenwezen, zoo ze in haar huis bij haar lang niet kwalijken man en haar lieve kindertjes was gebleven en zoo ze had aangeleerd wat ze nog niet wist, maar zeker weten moest. En wijl Ibsen nu eenmaal in den godsdienst geen oplossing ziet, wel had hij haar dan een exemplaar van Spencer's *Education* in handen gestoken. Ze zou met haar aanleg op korten tijd zeer zeker iets kranigs geworden zijn. — Maar neen, Ibsen vindt iets beters : Op den wensch van een tooneelspeelster goochelt hij 't slot van zijn drama om en laat hij Nora weerkeeren op 't geschrei van haar kinderen. Meteen heeft ze zijn dierbare thesis op straat laten liggen...

Is 't wonder dat Ibsen, de sociale hervormer, bleef steken in zijn vraagteekens? Is 't wonder dat hij langs den weg van Rousseau voor een blinden muur kwam stooten? Zou hij, die zonder boeken-geleerdheid, door eenzaam nadenken, de wijsbegeerte van 't Uebermenschliche doormaakte met oneindig meer zin voor de werkelijkheid dan Nietzsche, met oneindig meer positieve gegevens in zijn origineelen, maar kloek-gebouwden Noorschen kop — zou hij op geen enkel stadium zijner kunstenaarsontwikkeling blijven staan voor een vondst als die van de Maistre : « Il est des vérités que l'homme ne peut saisir qu'avec l'esprit de son cœur? » Wij zullen zien.

(Slot volgt) J. Persyn

WROETERSLEVEN

(Vervolg)

III

En nu gingen de dagen weer voort in hun eenzelven lang-vervelenden sleur van harde, harde wroeten tegen den grond. Peer voelde er zich in meegetrokken als 'n verloren wezen tusschen vreemde dingen. Hij zag naast hem z'n gezellen slaven en beulen, en ze waren voor hem allemaal veranderd, en in 'n doening waar hij om zoo te zeggen heelegansch uit weg was, zoo verstompt onbewust dat hij was van 't geen er rondom hem gebeurde, en 't in loome moedeloosheid maar laten gaan zooals 't draaien wou. En van uit die verandering zag hij soms terug op z'n vorige leven, en vreemd verwonderd kwam het hem voor als iets dat al zeer lang voorbij was, als 'n oud-gebroken illuzie, waar hij z'n eigen zelven in terugzag in 'n heel andere wereld. Lusteloos deed hij voort aan z'n werk als voortgestuwd door iets wat eeuwig zou blijven wat het nu was, en uit enkele schaamte voor 't niets-doen.

Naar 't later zag hij niet meer, dan bijwijlen wanneer tegen z'n wil z'n peinzen er naartoe vloog, maar dan kwam het hem iedermaal zoo somber voor, zoo zonder hoop, zoo zonder doel!... En toch moest hij dikwijls aan z'n eigen bekennen dat het 'n groote zottigheid van hem was dat zoo danig in z'n kop te steken, enkel door op 't kasteel niet te zijn als koetsier. Ja, 't was oprecht onnoozel, want hij was kloek en sterk, voor alle werk bekwaam, en wou hij per-fors dan toch iets anders beginnen, wel, hij had er maar wat naar uit te zien, en zeker zou hij alras ieverans iets vinden dat hem aanstond. En dan schudde hij als in 'n doove ontwaking zijn moe-gepijnden kop, en glimlachte, en werd voor eenige stonden dezelfde van vroeger. Doch iedermaal kwam de kwelling onstuimig terug met 'n stekende grilligheid, en spijkervast zat ze dan weder in z'n kop den heelen dag.

In 't begin begreep hij 't zelf niet juist daar hij er natuurlijk ook niet naar zocht, doch langzamerhand werd hij gewaar dat het niet alleen uit dit enkel voorval kwam, maar dat heel het leven op hem begon te drukken, dat het lang reeds in hem lag als 'n verborgen verbittering, zonder vorm nog, en die was opengebroken toen hij voor mijnheer Van Goren stond, op het eigenst oogenblik toen ze voor goed misschien had kunnen weggaan.

En toen begon er door z'n kop 'n heele boel vragen te woelen : waarom hij zóó leven moest, waarom hij en z'n makkers het zoo hard hadden en vele anderen zoo gemakkelijk, die trotsch nevens hem doorgingen even of ze waren te grootsch om die arme stumpers te bezien.

En hij wrocht voort, met al het wanhopige geweld van z'n sterke leden, van den morgen tot den avond, dat het zweet hem bijtijen in banen van z'n gezicht afdreef, en stond soms een oogenblik stil om te rusten, geschoord op den steel van z'n schoep of z'n pioche. Dan stonden z'n makkers hem dikwijls verwonderd aan te kijken, niet begrijpend waarmeê Peer toch mocht in z'n kop zitten, daar hij er aan niemand van sprak. En ze hadden allen medelijden met hem en spraken dikwijls ondereen over 't verdriet dat zoo zienderoog z'n leven verknaagde, en dat het zoo'n goede jongen was en zoo'n struische werker.

« Peer jong, » vroeg Sander hem eens, de oudste van de werklie, die van Sichem naar Luik kwamen werken, « Peer jong, zijtde ziek? »

« Neê, Sander, wa' zou 'k ziek zijn? »

» 'k Weet nie, maar daar is toch iets aan u. »

« Och, d's maar è gedacht van u. »

« Neê, neê, Peer, 't is nu al drij weken dat ge daar rinkaaneen staat te prakkezeeren, zonder dat ge nog met iemand een woord spreekt. 's Noenens en onder 't schoft zitde daar altijd ieverans alleen, en 'k geloof nie dat ge van den heelen nacht 'n oog toedoet. Heeft er een van ons u misschien iets in den weg geleid? »

« Belange nie. »

« Wel jong, dan moogt ge daar zoo podomme! nie meer blijven staan. Ge waart vroeger den aardigste van den heelen hoop, en ineens zijde zoo nen heelen anderen geworden en zoo mager als 'n graat. »

En Sander stiet z'n lijf weer voort tegen den kruiriem. Hij zag dat er Peer 'n geheim verdriet in het hert zat, en Peer raadde heelemaal z'n gedachten. 't Lag wel in Sander hetgeen hij den armen jongen zou willen zeggen om hem op te beuren, maar 't was boven 't gewone van z'n ruwe goedige werkmanshert om het uit te spreken. Toch bleef hij nog eens staan.

« Peer, » en z'n stem klonk half verlegen, « as er u iet op 't hert leet, jong, dan moogde 't mij g'rust zeggen, dat weetde wel, en daar zal nooit iemand iet van weten... » en hij zag hem aan met z'n vertrouwbare en vastgemeende vriendschap, dat Peer er heelegansch aardig van werd.

« Maar, Sander, 'k weet nie wat vieze gedachten ge van mij hebt!... » en hij lachte om te toonen dat er niets ongewoons aan hem was, maar die lach schorde zoo onnatuurlijk door z'n keel en stond zoo pijnlijk-wreed op z'n bleeke gezicht, dat hij zelf er verlegen om werd en naar den grond zag.

En hij werkte voort, z'n hoofd vol zware peinzen, ellendig, levensmoe. En daar kwam 'n innig-blijde voldoening in hem op, nu hij wist dat ze hem zagen lijden.

Weer stond hij een oogenblik stil.

't Was hem nu of hij daar heel alleenig stond in ijle hoogte boven de anderen, die voortsjoerden in automatisch beweeg, hun enge peinzen niet wijder dan op hetgeen om hen lag van te verrichten werk, en 't kwam hem voor als 'n groote, zotte doening, die zoo tergend sprak van de kleinheid waarin hij leefde, en die moest blijven duren tot er iets onverwachts en hevigs gebeuren zou, dat het zou verschokken en overeenwerpen. Z'n oogen gingen in gezapige staren over de dubbele recht-uitloopende lijn der gêve tramriggels, vastgeschroefd aan de grof-naakte bils, en 't leek hem 'n eendelijke lange leer met zwaar-ruwe sporten aan glad-geschaafde zijlatten, die naar elkaar toeëngden tot waar ze ginder, in gelijke buiging, de breed-gapende straat inzwenkten. De stad zelve lag vóor hem als 'n logge massa neergeplompt en ver uitgeslagen, met oneffen, hoekige lijnen en afkantingen tegen de lucht aan muren en daken, met duizenden goor-vergane kleuren en groote, zwart-kladderige reklamen op de buitenhuizen. Bovenuit staken groote, ronde

fabriekschouwen, hun vuil-grauwen smookdamp de lucht inwolkend, en ranke kerktorens, die boven alles uitnaaldden en elkander als verwezen stonden aan te glaren. En uit dat alles steeg 'n roezige, doffe dommelen op van zware voertuigen, van fabrieken en treinen en trams, en alle andere stadsgeruchten die versmolten in 'n eenig rumoerend geluid.

Dan zag Peer weer terug op z'n makkers, die zoo nietig nu daar stonden te zeulen en te beulen, te duwen en te kruien en af te halzen hun schonkige, sterk-gelede lijf, hijgend en zweetend onder felle vrachten, in koppigen strijd met de bijtende zon. Ze bewogen zich als wreede gedaanten tusschen de lange rij gruishoopen en ander gedoe langs de tramlijn, waar nu en dan eenige droog-bemorste wagens voortgoesden achter 'n dampende, hijgende machine. De ballast werd afgelost, de machine floot 'n dunne stoomstraal uit en krochte weer in gang, en de wagens snokten dol-gierend achterna. Daar stonden ook 'n paar Waalsche opzichters met 'n tetsige stroeve wezen naar 't werkvolk te zien, al kauwend 'n prop tabak achter hun zwartbebaarde wang, groot-doenerig in manieren, en vloekend soms 'n ruigen Fransche vloek.

En boven dat alles stond in schelle bakering de witgloeiende zomerzon. Ze zat daar vlak boven in 't staal-harde luchtblauw gewrongen, als 'n reuzig, schrikbarend vuurmonster, dat heel de wereld ging in vlammen slaan, en ze sprankte haar priemstralen naar beneden met 'n bijster geweld, neergletsend in stekende blikkering op de daken der huizen en de straten, en op al 't geen daar lag ommetom. Ze schroeide neer op de bloote bruine nekken en handen der werklie en stak met 'n zengende krieveling door hun dunne werkfuiken dat heel hun lijf al zweet was. Hier en kende ze geen verzapende weelde van korenvelden en weiden, ze hing hoog in de lucht met al haar wreed-lustig zomergeweld strak en ongenadig te heeten over het gore leven op den grond.

. . . .

Peer stond daar lang voor zich uit te staren.

En opeens begon al dat gerucht zoo aardig door z'n kop te zoemen; 't scheen allemaal rond te draaien 't geen daar om hem lag, nu dichtbij, dan veraf. 't Was of daar viel

hem iets op den kop ... een duizeligheid ... Hij moest eenige oogenblikken gaan neerzitten. Maar ras stond hij half beschaamd weer recht. 't Was al over... Dat was hem nog nooit overkomen, en wat gingen de anderen daar van denken?... 'n Zonderlinge beving ging hem door al z'n leden, als wou z'n wreed-bevangen ziel hem wakkerschudden uit z'n zwaarmoedigheid.

En de dag streek heen in z'n saai-gewonen slenter even gelijk al de vorigen. 's Avonds ging hij voor de anderen slapen, om alleen te zijn, en terwijl hij nog wakker op z'n stroozak lag, hoorde hij door 't houten beschot, dat de groote woonschop in twee scheidde, hoe ze over hem aan 't spreken waren.

« Hij gaat de grond in, » zei er een, « hij is maar de helft niet meer van over 'n maand. »

« 'k Weet nie wat 'k er van peinzen moet, » zei een ander, « vroeger was hij 's Zondags nie thuis te houden, 't was een van de plezantste mannen uit heel Sichem, en nu heb 'k hem al in nen Zondag of vier nie meer buiten de deur gezien. »

En in stiller gefluister mompelde ieder z'n eigen zeg wat het wel zijn mocht, en dan weer als een natuurlijk vastbesproken einde :

« 't Is anders zun van den jonge, 't is de beste leubbe die ge maar ieverans kunt tegenkomen. »

« Hij gaat de grond in, gelooft mijn woorden. »

En nogmaals kwam in Peer dezelfde streelige voldoening op van in den dag, als 'n opflikkering in z'n sufferige doen, zonder juist te weten waarom. Toch voelde hij dat er iets slechts was in 't stille ongevormde beeld van z'n droomzieken geest, en hij wou 't verwijderen. Maar 't kwam terug iederen keer in 'n zoete, zachte verlangenis naar 'n vreemde geneugte met telkens z'n eenderen aantrek, en door z'n slaap-vagen kop soesde in onafgebroken duur : « Hij gaat de grond in. »

IV

's Anderendaags stond hij weer aan z'n werk, even lusteloos, even levensmoe. Nog meer dan op andere dagen

drukte hem dien morgen de verschrompende werkersdoening, die op hem woog als de zwarte verdoemenis van z'n leven. Hij voelde zich niet wel, zoo'n stijfheid in z'n rug en armen en beenen, en z'n kop was hem zoo ijl-verdoofd, dat hij soms z'n oogen moest toenijpen.

Zie, daar werd hij weer die zonderlinge duizeligheid gewaar van gisteren. 't Draaide hem weer allemaal voor z'n oogen, wild, pijnend, op en neer of in zotten rondendans. 't Was of er lag hem iets op z'n hoofd dat immeraan zwaarder werd en voor z'n oogen wou zakken. Z'n blikken stonden strak verstijfd op het gulden opschrift van 'n winkel ginder aan den hoek van de straat; daar bleef hij piet op staren... Nu was 't vervaarlijk groot, dan weer geniepig klein, tot er opeens als 'n wazigheid tusschen schoot. Hij zag niets meer dan eene blauwendige, ijle holte voor zich uit vol tintelende flikkersteenen, en dan 'n weg en weer flitsen van roodgloeïge dunne vuurstralen naar bei z'n oogen, met onstuimige snelheid dooreenwarrelend in allerlei zotte figuren... 'n Dof gedommel en 'n schrille fluit-gegil soesde door z'n kop van heel, heel verre ... z'n handen beefden om den steel van z'n schoep ... dan vaag, even 'n vereende droom, 'n plots-verschrikte roepen : « Peer! Peer! pas op!!... » Hij stak z'n armen uit ... weer dat trillende daveren en herhaaldelijk fluiten ... dicht, dichtbij nu ... vast aan z'n oor ... Bof! daar snokte hem de log rillende machine met vreeselijk doffe geweld vlak in den rug, 'n volle diep-lijvige slag, dat hij nevens de rails neerplokte... Hij hoorde nog even 'n vervaarden angstgil van z'n makkers in 'n vluchtig begrijpen wat hem overkomen was, voelde 'n enkel kort oogenblik 'n vliemende koude pijn door heel z'n lijf ... en dan niets meer.

Van alle kanten schoten in driftige haast de menschen toe. De mannen, die met hem aan 't werken waren, lieten staan dat stond en ijlden bij. Met bleek-vertrokken gezicht en gebogen leunend hun handen tegen hun beenen stonden ze met verdwaasde blikken er rond op 't beweginglooze lichaam te staren, meenende eerst dat hij kiksdood was en niet wetende wat z'er moesten van denken. Peer z'n zonderlinge doen in de laatste dagen, en nu dat plotselinge ongeluk ... 't schoot bliksemsnel door ieder z'n kop met ieders eigen onuitgesproken bepeinzen dat er iets onnatuurlijks aan was.

Peer lag daar stil op z'n rechterzij evenals 'n slapende kind. Z'n beenen lagen overeengeslagen over den steel van z'n schoep. Z'n armen rustten voor hem op den grond, met wijd-opengeplakte handen, en z'n krachtige, bleek-schoone gelaat stak duidelijk af tegen 't zwarte gul-zachte gruis, waarop z'n hoofd rustig neerlag. Uit den rechter mondhoek liep 'n dunne bloedstraaltje als 'n fijn roode draad, z'n zwart-omwimperde oogen waren zachtjes toegeloken als in stillen droom, en over z'n lichaam rilde bij stonden 'n pijnlijke stuiptrekking. 't Was zoo treurig, zoo naar, dien kloeken, straffen jongen daar zoo te zien liggen, als 'n ruwe beeld van wreed-geschonden jeugd, en vage zat het hun allen in den kop dat er zoo van Peer wel iets komen moest, en dat dit ongeluk iets was als 'n vervolg, 'n voortzetting van z'n zonderlinge doen.

Zwijgend waren zij er allen rondgeschaard. De toege. schoten Walen stonden in hun reddelende brabbeltaal elkaar met breede gebaren te vertellen hoe 't gegaan was, en eenige wijven drongen met luid-nietig beklag vooruit om den verongelukte te zien.

« Toe Jef, » zei Sander tot een van z'n gezellen, « loop es algauw naar nen doktoor... Hij is nog nie heeleganscn dood. We zullen hem naar de b'rak voeren. »

Jef beende met snelle stappen heen, en Sander deed nen kruiwagen dicht bij den gekwetste plaatsen. Voorzichtig hieven ze hem met drij man omhoog en legden hem op en kruiwagen, en ze zagen van onder aan z'n fuik 'n groote donker-roode bloedvlek waar 't houliegruis drabberig was aangekleefd, en 't bloed lekte nog immeraan er van af en verzijpelde in den grond. Sander veegde 't zwarte stof van z'n gezicht af, en hij voelde hoe Peer z'n wangen klammerig bezweet waren. Een van de opzichters kwam er toen ook naar zien, en vroeg aan Sander, die wat Fransch kon, hoe 't gebeurd was. Deze zei dat Peer juist nevens de riggels stond en hoe hij stokstijf bleef staan als de tram afkwam, ondanks 't fluiten van 't machine en hun roepen dat hij moest uit den weg gaan, en hoe hij met groote oogen voor zich uitkeek zonder te verroeren. 't Machine had hem toen met al z'n zwaarte in den rug gepakt en op den weg neergesmakt. — De opzichter bezag nog eenige stonden peinzend het ineengezakte lichaam en ging dan heen.

Zachtjes, met langzame stappen,en 't kriepende kruiwagenrad wegend over 't gruis en de eerde, voerde een van de werklie Peer naar de barak, en Sander kwam van achterna met z'n klak, die 'n heel eind verder was weggeslagen.

De anderen bleven ten hoope op de plek staan trijzelen zonder te weten wat doen. Ze zagen den kruiwagen achterna zonder iets te zeggen, keken nog eens naar de plaats waar Peer gelegen had, en hoofdschuddend mompelden ze iets dat het schrikkelijk was en wie 't zou gepeisd hebben. Stom blikten ze elkaar in de oogen alsof de eene aan den andere wou vragen wat hij er over dacht. 't Was hun onmogelijk van gewoon-weg aan hun werk voort te doen na dat ijselijk voorval, en ze drentelden in zwijgende verslagenheid allen naar de barak toe. Ze voelden diep in hen het vreeselijke van 't ongeluk aan hunnen makker overkomen, en 't had hun opeens gerukt uit hun gewone bezigheid en hunne zinnen bevangen in nare verbijstering.

Ze hadden Peer op Sander z'n bed gelegd, want de anderen sliepen maar op 'nen stroozak tegen den grond. De dokter kwam spoedig af met Jef. 't Was 'n ernstige heer, met 'n peinzend, bleek-effen gezicht, blonde knevel, gouden neusnijper, streng in zwarte kleedij en 'n zwart bolhoedje op 't hoofd. Hij ging recht naar het bed even of hij de anderen niet zag staan, en beschouwde eenige stonden Peer z'n gelaat. Z'n dunne heerenvingers voelden eens naar 't kloppen van z'n pols en z'n hart, hij overtastte de ledematen en den rug, en staarde dan weer een korte wijl zwijgend op 't beweginglooze lichaam, wijl de anderen hem bekeken in stille nieuwsgierigheid. Hij schudde eens eventjes z'n fijne hoofd en zei dan aan Sander, in korte afgemeten woorden, dat er niets aan te doen was — z'n ruggegraat was gebroken — van binnen misschien zwaar verwond — hij zou hem iets ingeven om z'n pijn wat te verzachten — langer dan den nacht zou hij 't toch niet uithouden.

Hij goot Peer toen iets in den mond uit 'n klein roode fleschje en ging heen met dezelfde stijfheid, en sprakeloos bleven ze staan denken aan hetgeen hij gezegd had. Toen kwam er 'n jonge geestelijke de barak binnen. Hij groette met 'n vriendelijken hoofdknik, en ze namen hun klak van den kop en zeiden goeden dag. 't Was iets plechtigs nu, die

priester en dat waarvoor hij kwam; 't lag hun nauw aan 't hart als iets dat in hun eenvoudigen geest vergroeid was tot 'n noodzakelijkheid en groot-heilig deel van 't sterven.

V

De dag was heengeslopen in maffe avondzwoelte, en 't was nu nacht geworden. Peer was tot z'n zelven gekomen terwijl de priester nog daar was. Deze was er dan eenigen tijd alleen bij geweest en dan heengegaan, na nog 't een en 't ander gezegd te hebben over de begrafenis en 't lezen van 'n mis « zoo de jongen stierf ». 't Was toen reeds laat in den avond, en Sander zei tegen z'n gezellen dat ze maar moesten gaan slapen, hij zou er wel blijven bij waken.

Sander zat nu alleen in de diepe stilte van 't krotterig vertrekje. Aan nen nagel in den houten wand scheefhelde 'n dikbollige lantaren die zacht door 't kamerken fletslichtte, verdonkerd in zwarte hoeken. Hij had z'n frak en z'n fuik uitgetrokken en ze nevens de lantaren gehangen om 't licht niet op het bed te laten schijnen, en zat in z'n hemdsmouwen op nen stoel naast de kleine tafel, met den kop geleund op z'n hand. Het bed waar Peer op lag stond in de halve donkerte onder 't kleine venster, en Sander hoorde den korten jagenden asem van den lijder en bijwijlen 'n zacht, pijnlijk kreunen. Dan keek hij iedermaal op naar 't roerlooze hoofd, dat als 'n donkere vlek onder 't grauw-schemerig beddedeken uitlag op den peuluw. Hij hoorde, door den houten wand, den diepen asem van z'n vermoeide werkgezellen, 't snelle koortsige tikken van z'n zakhorlogie, die naast de lantaren tegen den wand hing, en nu en dan 'n vaag gerucht uit de stad of 't slaan van 't uur op een toren. Hij ook was zwaar vermoeid en loom rustte z'n lijf tegen den rand der tafel, maar z'n hoofd zat zoo vol zonderlinge gepeinzen dat hij van zelfs wakker bleef. Peinzend keek hij naar buiten door 't vensterken waar de maan vlak voorstond in derven koperglans, als 'n groot-starend oog in stille alleenheid. Dan vielen z'n blikken op de tafel waar eenige vliegen overheen kropen in lustige bedrijvigheid, en tegenover de lantaren daalde in langzame rekken 'n zwarte bol-lijvige spinnekop neer aan 'n haarfijne draadje, zachtjes slingerend weg en weer, pein-

zend waarom er hier nog licht was en of hij verder zou gaan of niet, en klawierde dan met z'n lange pooten weer omhoog en kroop weer in de donkere zoldering.

Sander peinsde aan dat ongeluk dat als 'n lastige onderbreking gekomen was in hun eentonige werk. In hem ook sloop er stilaan 'n tegengoesting op voor dat harde beulen, nu hij er een van z'n makkers had zien bij verongelukken. 't Stond weer klaar voor z'n oogen hoe 't gegaan was ... hoe Peer viel ... hoe ze verschrokken ... hem naar de barak brachten ... de dokter ... de geestelijke ... ja, en daar lag nu de jongen, die van den morgen nog aan z'n werk stond. 't Was zoo aardig dat Peer nu nog leefde en dat hij morgen misschien dood zou zijn, — de dokter had het toch gezegd. En ze zouden hem hier op 'n vreemde kerkhof begraven, waar geen mensch hem kende, en dan zou met Peer alles gedaan zijn... Zoo dat nu niet gebeurd was dan lag Sander daar op z'n bed waar Peer nu lag, en deze zou tusschen de anderen ook liggen te slapen... En morgen zou Peer sterven... Maar wat mocht er toch aan hem geweest zijn die laatste dagen?... Ja, wie kon dat weten!... Nen arme mensch heeft toch nog al veel af te zien in de wereld... Peer had van jongsaf hard moeten werken, en nu moest hij zoo aan z'n einde komen... Wat had hij kompassie met den jongen!...

Daar kwam in Sander 'n weemoedige droefheid op, daar hij gewaar werd hoe die wreede slag hem opeens had doen inzien dat z'n leven en dat van z'n makkers 'n ellendig hondenleven was. Waarom moesten zij, Vlamingen, hier in 't Walenland hun eigen komen half dood werken, terwijl men in hun streek nooit Walen zag dan wanneer er iets te doen viel waar veel geld was aan te verdienen? Wel kon hij niet vatten in z'n eenvoudigen kop waaruit dat voortkwam, maar 't stond toch voor z'n oogen als 'n klaarblijkend onrecht voor 't Vlaamsche werkvolk. En 't zou zoo'n plezant leven zijn, als hij 't heel jaar door kon thuis blijven bij z'n vrouw en z'n kinderen... Als hém nu zoo eens iets overkomen was lijk aan Peer, wat zouden die dan och arme gaan doen?... En wat zou men in Sichem zeggen, als ze toekomenden Zaterdag naar huis keerden en vertelden dat Peer verongelukt was... Die arme jongen toch!

En 't was Sander nu precies alsof alles gedaan was aan den tram en ze morgen voor goed naar huis gingen. Daar gonsde hun ver verwijderd iets achterna, als de naklank van 't luide menschengewoel dat ze verlieten, maar blij tevreden waren ze toch van niet meer moeten terug te komen. Toch, daar was iets dat hun tegenhield en deed terugblikken, even of ze hadden iets vergeten dat ze niet mochten daarlaten... Peer.

Het vlammeken van de lantaren siste plotselings op en flikkerlichtte door het kamerken 'n rood-trillende glans. Sander schrok op. Hij was bijna in slaap gedoezeld. Hij rekte z'n loome lijf eens uit en zette z'n bloote voeten op den koelen vloer. Zoo zonderling deed het hem aan zich alleen te voelen in de diepe stilte van den nacht, met daarnevens z'n slapende makkers en Peer daar op z'n bed. 't Was hem nu alsof hij heel alleenig op de groote wereld nog leefde en al 't andere daar om hem heen lag vergaan in diepen doodslaap, die niet meer eindigen zou. Die nacht scheen zoo eindeloos lang te duren, hij voelde zich zoo afgemat, z'n kop stond zoo ijl, en de roode stralen van 't lantarenlicht staken hem heetpitsend in de oogen. Hij begon sterk te verlangen naar den morgen, naar 't bijzijn van z'n makkers en 't luide leven om hem heen. Geruischloos stapte hij naar den wand om te zien hoe laat het al was, draaide de wiek van de lantaren wat op, en haalde op z'n platte hand z'n uurwerk aan de stalen keten op naar z'n gezicht. Het ronde, witte wijzerplaatje achter 't glazen dekseltje, glimpte bleekerig hem toe als 'n open, nuchter gezichtje, en vol snelspoedende leven joeg het kleine secondwijzertje z'n tiktak rond in vaste bewustzijn van den voortgang des tijds. 't Was nog eenige minuten voor twee uren.

Hij nam de lantaren van den nagel af, hief hem op tot aan z'n hoofd en deed nen stap of twee naar 't bed toe om eens naar Peer te zien.— 't Verschieten deed 'n koude rilling door z'n lijf loopen... De oogen zaten Peer diep in den kop vertrokken en glaarden Sander wijd-open aan. Z'n gezicht was nog bleeker geworden en z'n haar was nat van 't zweet. — Hij was op z'n uiterste.

Sander zette gauw de lantaren op de tafel en duwde de deur open van de plaats waar de anderen sliepen. Het licht

wierp 'n breede straal door 't kot en over eenige slapers, die lagen in broek en hemd op hun stroozak. Op gedempten toon fluisterde Sander : « Mannen !... mannen !... » en zoo vreemd klonk z'n stem door de diepe, doffe stilte, dat hij er bijna zelf bang van was.

« Wat is er? » vroegen er twee, die half recht kropen. En even stil klonk het als 'n akelige, koude ontnuchtering in hun ooren : « Nu is 'm aan 't sterven. »

Spoedig stonden ze allen vóor het bed geschaard, gansch wakker, met heete hoofden en in stomme zwijgen achter Sander. Al hun weeë peinzen van gisteren avond schoot hun weer als 'n treurige werkelijkheid in den geest, dat ongeluk, en Peer die daar nu lag, en dat het weeral bijna dag was. In den schijn van de lantaren stonden ze zwart afgeschaduwd tegen de wanden, met breede lijven en dikke koppen, waarop 't groezerig haar in verwarring omhoogstak.

De diepe verslagenheid van gisteren was overgegaan tot rustiger bedenken. Ze stonden hun makker te bezien met innig droeve medelijden in hun oogen. Meer dan ooit voelden ze thans dat ze hier heelemaal vreemd waren van de menschen, heelemaal anders in doen en denken, en hoe dat ongeluk hen als in 'n sterkeren broederband aaneenhechtte. Ze zouden den jongen allemaal zoo geerne geholpen hebben, en toch, onmachtig moesten zij er staan op zien hoe 't leven uit hem wegkroop. Peer zou 't niet lang meer trekken. Z'n asem joeg snel in en uit z'n borst, immeraan korter, en hij kreunde nu en dan zachtjes als een lijdend kind. Soms gingen z'n dazig bijstere blikken zoo angstig naar z'n makkers even of hij smeekte hen om bijstand, en of ze dan niet zagen dat hij o! zoo'n grellige pijn gewaar werd in z'n smart-rillende lichaam. Dat sneed hun zoo vliemend door de borst, en ze zochten almaartoe in hunnen kop naar 'n middel om hem te helpen, doch zonder iets te vinden. In pijnlijke benarring bleven ze staren op het wegstervende leven, hijgende nu en dan 'n langzame zucht, en met 'n klemmende weemoedigheid in hun herten van daar te staan in groote verlatenis.

Zie, dat was nu hun makker, dat was Peer, die goeie plezante Peer van over 'n week of drij, die daar nu voor hen lag te snakken naar 't leven, en die doodging. En 't was zoo onverwachts gekomen...

Peer z'n asem schoot sneller en sneller met 'n droge reuteling door z'n keel, al hooger en hooger, en bleef soms 'n oogenblik heeleganschweg. Dan rekte hij ineens krampachtig z'n beenen uit met 'n kermenden smartkreun, en z'n asem begon opnieuw te jagen door z'n keel. In z'n oogen lag nu 'n flets doffe glans, ze staarden op niets meer, en trokken soms groot open als in vervaarlijken angst. Z'n magere bruine handen rafelden aan 't laken dat over hem lag, onrustig wroetelend met z'n vingers... Dan lei hij opeens z'n hoofd anders om ... z'n asem ging meer en meer weg en was slechts nog nauw hoorbaar in de stilte ... z'n hand scharde weg en weer over den peuluw, even of hij zocht daar iets als 'n laatste hulp, als 'n moederhand.

En de anderen stonden er op te zien als stijve, stramme beelden. 't Waren allen ruwe,grove werklie,die niet gemakkelijk iets lieten aan hun hart komen en met geen flauwigheden om konden, doch hier voelden ze dat iets plechtigs gebeuren ging dat hen prangde in de borst, en waarbij ze zwijgen moesten in angstig wachten. Ze wilden dat het al lange maanden voorbij ware, en vergeten al het nijpende wee er van, en dat ze weer stonden te midden van hun dagelijksch rumoerige leven.

Nog eenige stonden zagen ze Peer z'n keel in korte hikken vertrekken, z'n wangen en z'n lippen bewogen zich nog eventjes, alsof hij iets in den mond had dat hij niet kon doorslikken ... nog eens ... en dan was 't gedaan. 't Lag daar nu roerloos, zonder leven, dat jonge, sterke lijf van den wroeter, onder de grijzige sergie afgeteekend in rustige ligging. En zwijgend bleven ze nog allen er staan op zien, al wisten ze wel dat alles voorbij was, onder den indruk van de vreemde, geweldige dood, en ze hoorden 't gonzen van de vliegen, die zachtjes dreven over het bed.

« O Peer, jong! Peer toch! » brak Sander opeens uit, en daar lag nu de stoere werkman op z'n knieën voor het bed te snikken, met z'n grove, vuil-bewerkte handen tegen z'n gezicht geplakt, en de tranen liepen hem tusschen z'n verweerde vingers door. En 't was voor allen 'n zachte verlichting in 't pijnend geweld doen om hun eigen in te houden, want nu lieten ze over hun wangen vrij de tranen loopen die lang reeds vastzaten, zonder verlegen te zijn voor elkander.

En zoo stonden ze daar te snikken in hun rooden zakdoek, die forsche krachtkerels, vol bittere droefheid omdat die goede Peer daar nu zoo lag, omdat hij ne jongen was die geen vader of geen moeder meer had, en nu verongelukt aan z'n einde moest komen zoo wijd van z'n dorp ,.. en ze hadden allemaal zoo veel van hem gehouden.

In 't Oosten was de zon omhooggekropen boven den einder, en door de witte wazigheid van den morgen stond ze geplekt tegen den hemel als 'n wreed-roode bloedvlek...

En buiten begon weer voort te sjorren 't felle, zwoegende leven.

ERNEST CLAES.

Sichem, 2 Oogst 1906.

HET SCHOONE HOOFD

Mijn droomen ijlen schoonheidsdronken rond,
Aldoor, alom, genietend, nooit voldaan.
Zij slaan van vrouwenbeeld naar bloemenmond,
Van zilverwolk naar gouden zomergraan.

Och, de eenig schoone schoonheid die ik vond,
Loeg me, uit het hoofd des Zaligmakers aan,
Visioen dat blondde aan elken horizont,
Dat wenkend rees op elk gekruiste baan.

En uit dat bloednat, dat de slaap ontron,
En uit die oogen, met hun zoeten straal,
En uit die lippen, — groeide een ideaal,

Een rijke, wondermilde schoonheidszon,
Waarin ik staarde en immer staren zal, —
Geen ander schoon verlangend in 't heelal.

DE TWEE BEKEN

Ik zie een veldbeek, die met klare plassen
Door havergoud en boekweitbloesem schiet.
De reigers komen er hun pluimen wasschen
En op haar biezen danst de karrekiet.

Zij rukt een weefstad in, die roet en asschen
Met gansche wolken in haar bekken giet.
Uit alle hoeken stroomen zwarte drassen
Bezoedlend naar den laaien zilvervliet.

Doch, — verder!
Hoor, een ander gul refrein
Komt klaatrend van den heuveltop gerold :
Een tweede beek, die de eerste tegenholt!

Zij laat, mild schuimend, haar kristallen bad
Versmelten met het lijmig moddernat, —
En ginder hotst de vloed weer blauw en rein!

HEIDEBEELDEN (*)

I. De nieuwe Hut

Op 't heuveltipje wenkt een nieuwe hut,
Gekneed uit zonneschijn en brokkelklei,
Met rieten kapje tegen 't weer beschut, —
Krijtwit, koket, als op een schilderij.
De heide ligt voor 't deurken ingedut,
Gestrekt in 't purper van haar zomersprei.
En op het nokje, door den wind geschud,
Waait, klaterziek, een bontgesmukte mei !

II. De Zavelbergjes

Daar staan de duinen van mijn heimaatland,
Bevallig schimmend in een watten smoor
En door een zilverlek der maan gerand.
Zij komen mij als zwanemeisjes voor,
Die rond de kimmen dansen, hand in hand,
De weiden en de natte bosschen door,
Gejurkt, geschort met ijle fladderkant,
De dorpen cirklend in hun sneeuwig koor.

III. De Heveling

Ik weet niet of ik waak dan of ik droom...
Die vreemde klaarte ginds, is dat een veen?
Die zwartgevlerkte schim, een denneboom?
Hoe naar die wolkensfinxen om mij heen!
De boekweitakker blankt als melk en room ;
Geronnen bloed ontlekt den kiezelsteen.
Heel ver,– hoor! – valt een torenklank,heesch,loom.
Plots ijl ik wakker ... en ik ween ... ik ween!...

(*) Vorm der Siciliane.

IV. De Zavel

Mij lacht alom de gulle zavel tegen :
Op 't mollig tuimelbedje van het kind,
In laaiend roode kuilen langs de wegen,
In krijtwitte arabesken tusschen 't grint.
Hij hakt de bosschen door met gladde vegen,
Straalt ieder oog, van op de duinen, blind,
Wolkt op en bloesemt neer als gouden regen,—
Een weelde, die men nauw in Peroe vindt!

V. Azuur

Hier woon ik midden in het goudazuur!
Wanneer ik 's morgens door de ramen zie,
Wanneer ik in de kruiden hurk, — azuur!
Wanneer ik droomend naar de duinen vlie,
Of breede reigerwieken volg, — azuur!
Het rimpelveen, waar ik den louw bespie,
De rook die door de dennen kurkt, — azuur!
Alom azuur! Niets dan azuur! azuur!...

Lambrecht Lambrechts.

DEEMOED

I

Ik voel hoe elke dag met nijdig-korten snak
iets uit het teere rukt van mijne liefste droomen,
en 'k ben op stroom der uren, die geleidlijk loomen
naar mist-vergrauwde vert, als log-ontredderd wrak.

Ik heb zooveel gehoopt, ik heb zooveel in stil
geheim van eenzaam denken prachtig op zien bloeien.
Ik zou op barren grond een keurgewas doen groeien
door veie kracht van liefde en almacht van mijn wil.

En nu?...'k Heb niets volbracht van wat ik wenschte. Ik sta
nog aan 't begin der baan die leidt naar verre landen.
Geen zegen dauwde op 't neerstig wroeten mijner handen.
En telkens keer 'k, verdwaald, terug vanwaar ik ga.

Maar wat Ge doet is goed, mijn God. Ik ben hier niet
om trotsch in vlammend licht van zomerzon te stijgen.
Al wat Ge doet is goed; en zeegnend zal ik nijgen
als bij het onweerswaaien 't zachte zuchtend riet.

Gij zijt de éénge, Gij, de waarheid, Gij, de weg.
Naar U komt alles weer wat Ge állen hebt gegeven.
Ik, 'k ben de krankste kranke in 't U ontsprongen leven,
ik, die in de avond zacht uw zoete name zeg.

Gij zijt de boom in bloei, ik ben de tak, verdroogd.
Gij 't hemelblauw waarheen 'k als trage vogel vleugel.
Gij zijt de menner, voor wiens losse of strakke teugel
ik willig wend of keer, al naar 't uw macht gedoogt.

Voor U dan ook die dagen, dor en droef, en ruw
ontrukkend wat me lief is, lijk een moeder kindren.
Voor U de hoop die 'k treurig uur na uur voel mindren;
't verleden, 't nu, het morgen, álles is voor U,

Voor U de ootmoedsvrucht die heerlijker gedijdt,
al naar Ge de oude struik der driften wilt versnoeien.
Mijn eenge wil is naar uw eeuwgen wil te groeien,
en zelfs het doode hart wordt eens uw vuur gewijd.

II

God, uit de kranke borst, waarin het leven groeide
als kostbre geurenbloem, hebt Ge alles forsch gerukt.
En nu 'k na 't stormen over 't harte blijf gebukt,
zie 'k een onheelbre wond waar 't vroeger fleurig bloeide.

En tóch, hoewel het licht der dagen dof vervloeide,
en 'k op mijn langen tocht slechts doornen heb geplukt,
tóch, hoewel 't avondt, voel 'k mij vreugdig, en verrukt
zie 'k donkre kim beglansd als nooit bij morgen gloeide.

Ik voel hoe gansch die afgrond in mijn borste, hol
na 't pijnlijk scheuren van 't geworteld leven, vol
vertroostend lieven stroomt uit uw ontfermend wezen.

O wondre hemelweelde in schaamle als ik ben!
Dank, dank voor al die smart, o Heere, die 'k nu ken,
en waarom ik U loof en lief als nooit voordezen.

CONSTANT EECKELS.

DE WARE SHAKESPEARE

VERVOLG. — SHAKSPERE'S VERHOUDING TOT HET TOONEEL

Eens acteur geworden hielp hij mede aan tooneelschikking, en aan 't bereiden der uitvoeringen. Alsdan moet hij zijn bekwaamheid als bestuurder aan den dag gelegd hebben. Bestuur van een tooneel in die dagen vroeg behendigheid en talent. Het welslagen der voorstellingen hing grootendeels af van het wel toebereiden, het toekennen der rollen met de wenschelijke invullingen en besnoeiingen, en derhalve van het vervangen der flauwere deelen, en het raden van wat moest in den smaak der toeschouwers vallen, om naar dezer gesteltenis zooveel mogelijk het spel te schikken. Dat alles was hoofdbreking voor den bestuurder, en dat alles veronderstelt een meer dan gewone scherpzinnigheid. Dat Shakspere die vereischte hoedanigheden bezat moeten wij wel gelooven, hoe zou hij anders zoo rap tot die hoogte geklommen zijn van bestuurder van een schouwburg? (1) En het is een feit dat de voorstellingen onder Shakspere's leiding gegeven, altijd een gunstig onthaal genoten bij het toenmalig publiek. De stukken, die op zijn theaters gespeeld werden, vooral de meesterwerken die wij gaan behandelen, leggen ontegensprekelijk getuigenis af, voor meer dan één ernstig criticus, van toebereidingen door een vreemde hand toegebracht.

Het is moeilijk te gelooven dat die ruwe, dikwijls afstootende taal — die alle Shakespeare-lezers genoeg opgemerkt hebben — aan het machtig en edel brein ontsproten zijn, dat al die wondere stukken schiep (2).

Wat ons nog tamelijk in die meening versterkt is Pope's

(1) Shakspere werd bestuurder van twee schouwburgen, de *Blackfriars* en de *Globe*, waarin hij zijn aandeel had.

(2) PENZANCE, *Bacon-Shakespeare Controversy*, blz 21.

mededeeling in de voorrede zijner Shakespeare-uitgave in 1725. Hij verzekert eene quarto-uitgave gezien te hebben waar veel van die gemeene redens der lagere karakters, die door de folio-uitgave van 1623 tot ons gekomen zijn langs den kant geschreven stonden; in een andere quarto-uitgave was een zinsnede uit een rede met een nota van den speler zorgeloos en zonder onderscheid samengeschreven: « De koningin is vermoord, klinkt het belleke. » Wat meer is, in een oude uitgaaf van *Romeo and Juliet* is geen spoor van ontelbare slempredens en vuile taal die daar nu te vinden zijn. In andere uitgaven zijn de tooneelen waarin het gepeupel, 't straatvolk en de hansworsten verschijnen merkelijk korter dan ze nu zijn. Is dat geen teeken van inlassching en toebereiding, om aan het gemeen volk dat alsdan veel den schouwburg bezocht aan te staan? Shakspere schijnt daar wel de man voor geweest te zijn; wij hebben alreeds kunnen gewaar worden dat hij als de omstandigheden het vroegen niet bang was een vers te maken. Verstaat men integendeel gemakkelijk hoe hij zelf zijn meesterstukken had kunnen laten verknoeien? Hier schijnt de kapelaan van Stratford, Rev. John Ward, die schreef veertig jaar na Shakspere's dood, in onze zienswijze te deelen: « Ik heb hooren zeggen dat Mr. Shakspere een man was met een levendigen geest maar zonder de minste kunstvorming. » Dit moest hij weten uit goede bronnen, en van menschen die Shakspere persoonlijk gekend hadden, ingezien hij zijn laatste levensjaren sleet te Stratford. — Anderen noemen hem een vriendelijk en gezellig man, met meer hart dan geweten, die tusschenin eens lachen kon, en een gepaste geestigheid opdisschen. (1)

Te Londen had hij zekerlijk meer dan werk genoeg met het bestuur van twee schouwburgen, de *Blackfriars* en de *Globe*. Hij moest ze voorzien van stukken, die hij moest lezen, hier en daar iets inlasschen voor een gepasten speler, en op den hoop toe speelde hij nog zelf (2).

Gedurende de jaren nu, dat William Shakspere aan 't hoofd der tooneelspelers stond, verschenen er te Londen

(1) G. Wilkes, *Shakespeare from an American point of view*, 29.

(2) De twee schouwburgen die Shakspere bestuurde speelden niet tegelijker tijd; de eene speelde 's winters. de andere 's zomers.

een reeks stukken waarop te lezen stond : *Written by William Shakespeare*, geschreven door William Shakespeare (1). Toen hij de hoofdstad verlaten had, en zelfs na zijn dood kwamen er voort stukken in 't licht onder dien naam; de dramas immers die wij kennen als *Shakespeare's werken*, maakten enkel een deel uit van de tallooze theaterstukken die onder hun titel droegen : *geschreven door William Shakespeare.* Moeilijk ware het echter een afdoend bewijs te ontdekken dat eenige van die gewrochten rechtstreeks in verband brengt met den schouwburgbestuurder Shakspere : 't beste zoowel als het slechtste was geteekend : *Wm. Shakespeare.*

Deze zijn nu de bronnen waaruit men de verste bijzonderheden is moeten gaan putten; want wat handschriften van Shakspere's dichtstukken betreft, bezit men van hem alleen een vijftal handteekeningen (2).

Die zonderlinge feiten ingezien, is het niet natuurlijk dat men gekomen is tot het opperen van dit dilemma : Shakespeare heeft al de stukken geschreven met zijn naam geteekend, ofwel hij heeft ze niet alle geschreven. Alle beoordeelaars en kunstrechters roepen te gelijk dat de stukken te geweldig op elkaar afsteken, om te kunnen aannemen dat dezelfde schrijver ze gemaakt heeft; ondereen immers werden in 't licht gegeven : *Romeo en Julia, Macbeth, de Koopman van Venetië, De vroolijke Vrouwtjes, Koning Lear* en *Sir John Oldcastle.*

(1) Het is op de *Shakespeare-dramas* dat men voor het eerst dien naam aldus geschreven vindt : in 't eerste was hij geschreven SHAKE-SPEARE, de twee lettergrepen gescheiden. De schouwburgbestuurder spelde zijn naam kort : Shaksper, dat blijkt uit zijne trouwtoelating waar men zijn naam aldus opnam : Shagspur; en de bediende, aan wien hij zijn naam opgaf wanneer hij met zijn troep moest spelen voor Jacob I, schreef : Shaxberd. Op zijn testament teekende hij zelf Shakspere. Die veranderde naam op de stukken scheen met inzicht gemaakt als wilde de schrijver zeggen : « deze is geen echte, maar een ingebeelde naam ». Niemand zal dat veel opgemerkt hebben, omdat de uitspraak niet veranderde. Shakspere schreef dan ook in 't vervolg zijn spelersnaam Shakespeare; doch op zijn testament teekende hij anders.

(2) Zie daaromtrent Pr. G. HOLZER, in *Südwest Deutsche Schulblätter*, 1906, September. Hij vraagt of men samengespannen zou hebben om alle handschriften van Wm Sh. te vernietigen? Anders verstaat hij van de zaak niets, zegt hij.

De puriteinsche Weduw, Schoone Em, De molenaars Dochter, De vroolijke duivel van Edmonton, enz., en alle gelijk werden als Shakespeare's werk aangezien. Nu echter drijft niemand den waanzin zoo ver nog zulk eene ongerijmdheid te durven voorstaan.

Dus Shakspere, die doorging voor den schepper van al die gewrochten, kan onmogelijk dat beide slag stukken gemaakt hebben. Hieruit vloeit nu het onvermijdelijk gevolg: er moest dus iemand Shakspere's naam gebruiken als een deknaam.

Dat zulks nu geschiedde bij overeenkomst, door bedrog of 't werk der drukkers was, dat doet niets terzake; vast blijft het: iemand anders dan Shakspere teekende Wm Shakespeare. — Dat wij hier voor een zeldzaam voorval staan zal niemand loochenen: stukken die tegen elkaar afsteken als wit tegen zwart, die hemelbreed verschillen in kunstwaarde, wier schrijvers oogenschijnlijk in geene opzichten op malkaar konden gelijken, waarvan de eene kunstsmaak, klassieke opleiding had, getuigenis aflegde van ondoorgrondelijke kennis op alle gebied, terwijl de andere nooit opmerkelijker was dan de eerste de beste tooneelverzamelaar, die waardelooze tafereelen aaneenreeg waar noch kunst, noch geleerdheid in stak.

Bij den eersten oogopslag is men dus overtuigd dat er twee mannen schuilen onder dien naam. Maar dan dringt zich eene nieuwe vraag op; want Shakspere kon dus maar de goede of de slechte geschreven hebben.

Veronderstellen wij dat hij de meesterstukken schreef; hier hebben wij de groote vraag:

Zoo Shakspere die lamlendige tooneelen niet schreef, waarom konden zij niet verschijnen zonder naam, of ten minste zonder dien meester te onteeren? Hoe kon dat onvergelijkelijk genie zulks toelaten?

Gaan wij verder in zijn leven. Shakspere verliet Londen rond 1605 — volgens anderen rond 1610 — tamelijk rijk geworden, en keerde terug naar Stratford waar hij in 1616 stierf. Niemand kan bewijzen dat hij in de laatste zes of zeven jaren nog tijd besteed heeft aan 't vervaardigen van tooneelwerk of zich met gelijk welk geesteswerk onledig heeft gehouden. Zijn landbouwers-bezigheden schijnen al

zijn tijd in beslag genomen te hebben : hij was brouwer, wij zien dat hij handel dreef in graan, en vooral uit was op geldvergaren, dat valt reeds in 't oog van toen hij nog te Londen was ; met zijn ambt van schouwburgbestuurder won hij schoon geld. Hij kocht reeds in 1597 New-Place, het schoonste huis van Stratford. Hij had, wel is waar, zijn aandeel in den schouwburg, maar hoe gemakkelijk hij ook aan zijn fortuin geraakte, toch komt hij ons niet even mild voor als de edeldenkende Coriolanus die het geld minachtend als « the common muck o' the world » bestempelt, juist gelijk Lord Bacon, die zeer vrijgevig was, geld beschouwt «like muck of no good, except it be spread upon the earth»(1).

Wilt gij eenige staaltjes van Shakspere's groothartigheid? Zij komen van Grant White :

« Wat ons bijzonder treft in 't leven van dien grooten dichter, 't is dat de eenig bestaande brief aan Shakspere gericht, eene vraag is om 30 pond sterling ter leening.

» Er is een andere brief van zekere Sturley, uit het jaar 1595, naar een vriend uit Londen, die betrekking had op Shakspere's geld-leenen. Een andere nog van den 4[den] November 1598 weerom van Sturley aan Richard Quiney, waarin hij zegt : « onze dorpsgenoot Mr. Wm. Shakspere zou moeten gereed zijn ons geld te bezorgen, hetgeen mij zeer welkom zou wezen ».

In 1598 leende hij aan Richard Quiney van Stratford 30 pond sterling op persoonlijke verzekeringen.

In 1600 klaagde hij Joh. Clagton uit Londen aan, omdat hij 7 pond sterling schuldig stond : en deze werd veroordeeld.

Hij vervolgde Filips Rogers uit Stratford om eene schuld van 2 schellingen.

In Augustus 1608 klaagde hij John Aldenbrook aan om eene schuld van 6 pond sterling, en zijn geld niet krijgende liet hij Aldenbrook vastzetten, te Hornely.

Hij vervolgde Filips Rogers om eene schuld van verscheidene schepels mout, die hij aan hem verkocht had op verschillende keeren tusschen Maart en het einde van Mei; het geheel bedroeg 1 pond sterling 15 schellingen, 10 p. (2)

Dus waren brouwen, zijn akkers begaan, geld leenen en

1 Fr. Bacon, *Essay on Sedition*.

(2) Gr. White. *Life and Genius*, blz. 123.

zijne schuldenaars vervolgen de lievelingsbezigheden van Shakspere, als hij teruggetrokken leefde te Stratford. Nog andere trekken uit die vruchtbare dagen vervullen ons met een nieuwe maat scepticismus en twijfelzucht.

Gelijk in 't begin bewezen is geworden, verraadt heel het uitgebreid werk van den schrijver der *Shakespeare-dramas* een onuitputtelijke geleerdheid; meer nog, het legt in menigvuldige plaatsen getuigenis af van de leergierigheid van den vervaardiger: hij blijkt niet alleen een genie en een geleerde te zijn, maar ook een buitengewoon vijand van de onwetendheid, iemand die de studie onmogelijk missen kon, die het als de grootste straf van God aanzag in de onkunde gedompeld te zijn en beroofd te wezen van de middelen om tot de geleerdheid te geraken. En wat zien wij in 't werkelijk leven ven Shakspere? Zijne jongste dochter trouwde hij uit toen hij reeds te Stratford gehuisvest was, en zij moest teekenen met een kruisken! De eigen dochter van hem (?), die in alle gelegenheden op onwetendheid losgaat met al de kleurrijkste verachtingstermen die in zijn rijk vocabularium te vinden zijn : « Ignorance the curse of God » (2e deel van *Henry VI*, IV-7); « barbarous ignorance » (*King John*, IV-2); « dul, unfeeling, gros and miserable ignorance » (*Richard II*, I-3; 2e deel van *Henry IV*, IV-2).

En verschoonende uitleg kan hier onmogelijk aangevoerd worden. Die dochter was in '85 geboren. Van in '93 begint Wm. Shakspere te Stratford landerijen en eigendommen te koopen; totdat hij in '97 het grootste huis van zijn geboortestadje koopt. In '95 leent hij reeds geld uit : daaruit mogen wij afleiden dat hij om dien tijd, toen zijne Elizabeth acht of negen jaar oud was, wel in staat was haar voorzeker een weinig offereischende opvoeding te bekostigen. Kunt gij, lezer, menschelijker wijze gesproken zulke tegenstrijdigheden te samen rijmen? Ik beken dat ik zulks niet vermag, en hier ook gelijk op vele andere plaatsen, kan ik evenmin als Emerson de feiten uit Shakspere's leven *marry to his verse* (1).

Daarna komt zijn testament ons ten volle van het spoor afbrengen. Hier neem ik het op in zijn geheel.

(1) EMERSON, *Representative men.*

« Aan mijne zuster Johanna 20 pond sterling, en al mijne kleedij en het huis waarin zij woont, tegen een jaarlijksche rente van 12 penningen.

Aan Elizabeth Hall, al mijn zilverwerk uitgenomen het zwaar zilvergoed en de vergulde schaal (een maat die zes schepels inhield).

Aan Wm. Combes, mijn zwaard.

Aan Thomas Russell, 5 pond sterling.

Aan Francis Collins, 13 pond sterling 6 sch. 8 p.

Aan verscheidene anderen, ringen.

Aan Susannah Hall (zijn oudste dochter) New Place (Shakspere's huis, en al mijn schuren, stallen, boomgaarden onder huur, of als eigendom gebruikt.

Aan mijn vrouw mijn tweede best bed en het beddegoed.

Aan Judith mijn zilveren vergulde schaal.

Al het overige, mijn goederen, bezittingen, zilverwerk, juweelen en huisraad aan John Hall en zijn vrouw, die ik uitvoerder van mijn testament maak.

Opgesteld, gedagteekend, de 25ste Januari. Uitgevoerd 24 Maart 1616».

Komt het u ook niet voor dat Shakspere hier al wat hij bezat opsomt? Stuk voor stuk, zijn zwaard, zijn bed, zijn vergulde schaal, 't wordt al aan verscheidene erfgenamen vermaakt; van een zaak, juist deze waaraan wij ons het eerst verwacht hadden, maakt hij geen gewag, te weten van zijn boekenkast. Hoe kon hij dat onvermeld laten? Te dien tijde nochtans hadden boeken eene merkelijk grootere waarde dan nu. Geen spoor van de nog onuitgegeven dramas, noch van handschriften, noch van papieren, noch van schrijversrechten, noch van boeken, noch van speeltuigen, noch van muziek — waarop hij nochtans verslingerd was, zooals blijkt uit de *Shakespeare Plays*.

Ja, Shakspere had $ 20,000 inkomen, en geen enkel boek. De man die *Love's Labours lost* schreef, dat zoo geleerd, zoo academisch, zoo schoolsch is in uitdrukking en zinspelingen ... die man leefde ***zonder boekenkast, zonder één boek*** (1).

Of zou hij al zijn handschriften en tot zijn laatste boek aan vrienden en kennissen geschonken hebben nog vóor zijn dood? Dat ware moeilijk staande te houden; daargelaten

(1) O'CONNOR, *Hamlet's Notebook.*

dat hij zulks heel gemakkelijk in zijn testament had kunnen aanstippen, hij moest toch heel vroeg op zulke zakenregeling bedacht zijn, immers de dood kwam nogal tijdig en onvoorziens bij hem aankloppen. Hij had een feestmaal bijgewoond, dus luidt het verhaal van den reeds voornoemden vicar Ward. Er werd daar wel geschonken en gedronken, en van dat zuippartijtje kwam Shakspere ongesteld te huis, en stierf korte dagen daarna.

Die gebeurtenis maakte den indruk niet dien men verwachten zou ; niemand, tenzij Ben Jonson, dien wij verder gaan onderzoeken, kloeg over een groot verlies voor de Engelsche letterkunde, of voor het tooneel.

Hij was, wel is waar, niet bijzonder befaamd, noch algemeen hooggeschat; vele van de uitgegeven stukken waren niet openbaar bekend als van hem komende ; eenige waren enkel opgevoerd geweest in de *Blackfriars* of de *Globe* en werden gedurende zijn leven nooit gedrukt; andere waren uitgegeven vóor het jaar 1598, toen hij nog de stukken niet met zijn naam bestempelde ; hij liet ze spelen op een of ander theater, maar wij kunnen thans maar moeilijk nagaan hoe zij met Shakespeare verbonden zijn. Het eenig middel om een stuk tegen alle rooverij als zijn eigendom te bewaren was het te laten opnemen in het *Stationers Hall;* dat gezelschap had het recht al de boeken die er bij aangegeven waren op een lijst te teekenen in naam van den eigenaar. Bijvoorbeeld vindt men daar :

« 1600 — 8e October — Thomas Fycher bracht bij Mr Rodes en Wardens een boek ter opneming : « A Midsummer Night's Dreame. »

Alsdan mocht niemand anders dan de eigenaars het boek laten drukken of uitgeven, tenzij deze schriftelijk zijn recht aan een ander overliet. Doch, gelijk ge daareven ziet, was het niet altijd de schrijver die de opteekening verzorgde of het schrijversrecht bewaarde.

Uit de lijsten van *Stationers Hall* kunnen wij bijgevolg geen voldoende aanwijzingen aanhalen, en we moeten dus elders op zoek.

2. De eerste uitgaven van Shakespeare's werken

Op den eersten rang komt natuurlijk de Folio-uitgave van 1623. — Wij weten nu bereids dat er talrijke stukken bestonden geteekend *Written by Wm. Shakespeare*; insgelijks dat die stukken in twee welafgescheiden groepen moeten gerangschikt worden; en dat die twee groepen onmogelijk door denzelfden man kunnen geschreven zijn. En daar beide reeksen tot nog toe evenveel recht hebben op den toegevoegden naam des dichters, zijn we vooralsnog niet in staat vast te stellen welk slag stukken het werk waren van Shakspere. Zelfs is het gemakkelijker aan te nemen dat een gemeen schrijver gedoogd heeft dat voortreffelijke werken onder zijn naam verschenen, dan dat een meesterlijk dichter onbekommerd die straattooneelen met zijn naam liet bestempelen. Doch laten wij die vermoedens varen, en hervatten wij de reeds geuite stelling : er moest iemand schrijven met *Shakespeare* voor deknaam. Vooralsnog bekreunen wij er ons niet om wie hij is.

Hier volgt nu de lijst der in 1616 reeds uitgegeven stukken onder de naam van *Shakespeare*, met den datum hunner eerste verschijning (1) :

Locrine, 1595.
[F] Love's labours lost (veel Gemin, Geen gewin), 1598.
[F] Titus Adronicus. F. 1598.
[F] Comedy of Errors (de Klucht der Vergissingen), 1598.
[F] Taming of the Shrew (de getemde Feeks), 1598.
Love's labours won, 1598.
[F] The two Gentlemen of Verona (twee Edellieden van Ver.), 1598.
[F] Richard III, 1597.
[F] Midsummersnight's Dream (Midzomernachtsdroom), 1598.
[F] Merchant of Venice (Koopman van Venetië), 1598.
[F] Richard II, 1598.
[F] Romeo and Juliet, 1597.

(1) Deze lijst is ontleend aan Lord Penzance's *Bacon-Shakespeare Controversy*, blz. 26. — De vertaling tusschen (..) geplaatst is de naam dien de stukken in Burgersdijk's vertaling dragen. De stukken met [F] geteekend kwamen voor in de Folio-uitgave, in 1623.

[F] King John (Koning Jan) 1598.
[F] King Henry IV, part. I (Koning Hendrik de vierde), 1598.
[F] King Henry IV, part. II, 1598.
Sir John Oldcastle, 1600,
Thomas Lord Cromwell, 1600.
[F] Much ado about nothing (Veel Leven om niets), 1600.
[F] Twelf night (Driekoningenavond), 1601.
[F] King Henry V, 1600.
The London Prodigal, 1605.
[F] As you like it (Elk wat wils), 1600.
[F] Hamlet (1e quarto), 1603.
Pericles, 1609.
Puritan Widow of Watlingstreet, 1607.
Yorkshire Tragedy, 1608.
Arraignment of Paris, 1608.
[F] The merry wives of Windsor (de vroolijke Vrouwtjes), 1602.
[F] Measure for Measure (Maat voor Maat), 1604.
[F] King Lear, 1607.
Arden of Ferversham, 1608.
[F] Macbeth, 1610.
Comedy of George a Greene, 1607.
[F] Troilus and Cressida, 1609.
[F] Antony and Cleopatra, 1608.
[F] The winter's tale (een Winteravondsprookje), 1611.
[F] The tempest (de Storm), 1611.
Two noble kinsmen, 1600.
Edward III, 1600.
The Birth of Merlin, 1600.
Mucedorus, 1600.
Merry Devil of Edmonton, 1600.

In 1623 werden in een Folio-uitgave de verzamelde werken van *Wm. Shakespeare* in 't licht gegeven : welnu daarin verschenen enkel 26 der 42 genoemde stukken — deze die door een [F] zijn voorafgegaan —; en zij waren met zooveel kunstgevoel en critischen zin uitgekozen, dat die uitlezing de hand van den meester verraadde. Maar wat meer onze verbazing zal verwekken : hier waren niet alleen de 26 bekende stukken, er waren tien andere bij waaronder vijf zeker ten eenenmale onbekend, namelijk :

Timon of Athens — Julius Cæsar — Coriolanus — All's well that ends well — Henry VII.

Deze uitgaaf hadden twee van Shakspere's oude kennissen, spelers in denzelfden tooneeltroep, bezorgd.

In hun voorrede beweerden zij de echte oorspronkelijke handschriften van al die stukken in hun bezit te hebben. Op het titelblad stond er :

> « De werken van Mr. William Shakespeare, bevattende al zijne *Comedies*, *Histories and Tragedies* naar den eersten oorspronkelijken tekst onveranderd in 't licht gegeven. »

Die twee uitgevers, Heminge en Condell, dragen in hunne toewijding het boek op aan twee edellieden, William, Graaf van Pembroke, en Filips, Graaf van Montgomery. Die toewijding begint, gelijk al de toewijdingen alsdan begonnen, met de verzekering hunner onbaatzuchtigheid; zij handelen alleen uit genegenheid tot hun overleden vriend. Daarop volgt het *address* aan de *groote verscheidenheid van lezers*.

In dat voorwoord vindt men nogal gezegden die tot nadenken stemmen. Zij hebben de eenige « goede handschriften verzameld en bijeengebracht ». Men zou nochtans denken dat de uitvoerders van Shakspere's testament alleen recht hadden op die handschriften; geen sporen immers zijn te ontdekken van gelijk welke overeenkomst of betrekking tusschen die uitgevers en Shakspere of zijn testament. — Doch aangenomen dat zij alle recht bezaten, zij hebben de oorspronkelijke teksten verzameld, van waar of hoe hebben zij die vijf stukken gekregen, waarover nooit iemand een woord gehoord had alvorens zij uitkwamen in den Folio van 1623?

Nog meer licht straalt uit die voorrede, want zoo de vertelling van Heminge en Condell waar is, zal het bijna bewezen zijn dat Shakspere de schrijver is van de meesterstukken. Is hunne bewering integendeel onwaar, dan moest heel dat spel geschieden bij wete en wellicht op aanraden van den waren dichter, die nog immer moest achter dien deknaam schuilen.

Nemen we de betwistbaarste zinsneden van die voorrede nader in oogenschouw :

> « Hadde de schrijver nog mogen leven om zelf de uitgaaf te bezorgen; maar daar 't nu anders is, en dat hij door den dood van dat recht beroofd is geworden, zoo bidden wij U, (lezers), benijdt zijne vrienden de taak vol zorgen en kommernissen niet, die de verzameling en uitgaaf hun bijbrachten. »

Hooger hebben zij verzekerd de oorspronkelijke teksten te bezitten : maar van waar zij die haalden vertellen zij niet: ofwel van den schrijver ten deele, of van de andere tooneelspelers, of van de drukkers der eerste kwarto-uitgaven, of van gelijk waar ; alleenlijk geven zij ons te verstaan dat zij ze « bijeengebracht en verzameld hebben » en dat zulk werk hun « zorg en kommernis » berokkend had. Ook komt het daaropvolgende ons vreemd voor, daar wij reeds achting gevoelden voor die edelmoedige vrienden, die uit liefde voor den afgestorven dichter zich schier afsloofden ; edoch hun onbaatzuchtig werk schijnt wel zoo afmattend niet geweest te zijn, hoor : die werken hebben zij

« volledig in alle verzen, zooals hij ze vervaardigde. En evenals hij de natuur zoo gelukkig kon nabootsen, wist hij haar recht liefelijk uit te drukken. Zijn geest en hand gingen samen, en al wat hij dacht uitte hij met een zoo wonder gemak, dat wij schaars een doorhaling van hem ontvingen in zijne papieren. »

Zij bekennen nu zelf de papieren of handschriften van Shakspere ontvangen te hebben. Dat is toch wel de beteekenis van « zijne papieren » ! waarin zij 's dichters gemak van schrijven kunnen bewonderen, uit het feit dat er bijna geen een doorgehaald woord in te vinden was ; en zij hebben die handschriften alle « volledig in alle verzen » ; bijgevolg het waren de goede, echte, oorspronkelijke handschriften van al zijne stukken, die zij « van Shakspere ontvangen hadden », zij zeggen het uitdrukkelijk.

Zij moesten dus die papieren reeds meer dan zeven jaar in hun bezit hebben. Hoe leggen wij uit dat zij ze zoo lang in stilte bewaard hadden? Of waarom had Shakspere zelf die zoo net afgewrochte stukken niet uitgegeven ; dat was toch allergemakkelijkst : er was geen enkel *blot* of doorhaling in ! De Stratfordsche brouwer moest nochtans wel weten dat die stukken kostelijke munt opbrachten, en echte bronnen waren, waaruit meer geld te putten was dan uit rechterlijke vervolging tegen zijn schuldenaren ter wille van eenige schellingen !

Met streng te zijn gaan wij hier tot geen besluit komen. Gevén wij nogmaals toe en nemen wij aan dat Shakspere zijn belangen verwaarloozende, aan zijne vrienden zijn meesterstukken overhandigde. Maar is het dan gelooflijk

dat hij zonder eenige inlichtingen en aanwijzingen, of, voor een verstandig man, als hij zijn moest, niet de minste verplichting aan die twee oude kennissen oplei aangaande het te maken gebruik der papieren en de manier van uitgeven? Geen[1] enkel schrijver was ooit zoo onverschillig ten opzichte zijner eigene boeken en schriften dat hij niet zooveel mogelijk zorgde druk en uitgave zelf te verzekeren van al wat nog niet heel goed in orde was. Daarom bekreunde zich Shakspere dus hoegenaamd niet. Heminge en Condell zeggen dat zij handelen uit eigen beweging, uit genegenheid voor den overledene.

Dat alles is duister: hun inzichten en beweegredenen zijn niet heel doorschijnend; iemand die eenige handschriften zou ontvangen hebben van een vriend, zou eenvoudiger zijn verhaal kunnen opmaken en tevens eenvoudiger en spoediger den wensch of de belangen van den overledene ten uitvoer brengen. Daar ligt, mij dunkt, op heel dat verhaal en die voorgewende redenen, geen zweem van waarschijnlijkheid.

Toen Shakspere nog aan den schouwburg in dienst was kwamen veel van zijne (?) stukken uit in kwarto; de eene uitgave was met zijn naam geteekend, de andere niet (de stukken verschenen vóor '98). Bijna alle waren opgegeven, b.v. in Stationers Hall, door mannen vreemd aan Shakspere; hij alleen schijnt onverschillig geweest te zijn aan al wat hun ooit kon overkomen.

Doch laten wij die inleiding varen, hoewel er nog veel zou kunnen over getwist worden (1) en houden wij ons met den inhoud bezig, met de zes-en-dertig ware *Shakespeare Plays*. Zonderlinge opmerkingen kunnen wij hier insgelijks maken.

Al de kwarto-uitgaven stonden daar bijeen in den Folio, maar het waren niet heel en gansch dezelfde stukken die reeds verschenen waren. Sommige zijn veranderd, verzen zijn ingelascht en meer dan eens beslaan die bijvoegingen honderden regels. In andere stukken zijn er plaatsen weggelaten: gansche tooneelen zijn wel eens in een oude kwarto-uitgave geschoven; redevoeringen zijn ten volle gewijzigd, zelfs meer dan een karakter is beter bestudeerd en uitge-

(1) PENZANCE. Zie blz. 35 *Bacon-Shakespeare Controversy*.

wrocht. Dit zeggen wij natuurlijk alleen van de bekende stukken; van de overige tien waren er vijf opgevoerd geweest maar niet uitgegeven, doch de vijf aangestipte waren heel en gansch nieuw, men had er nooit een woord over gehoord.

Doch om klaarder de verbeteringen en vergrootingen voor oogen te leggen neem ik eenige verklaringen van Mr Grant White, die in deze zaak niet zal overdrijven.

In *Veel gemin geen gewin* zijn er nieuwe verzen in schier elke redevoering; *De vroolijke vrouwtjes* is omtrent de helft grooter dan het stuk uit 1609; *Hendrik V* heeft 1900 nieuwe verzen; *Titus Andronicus* is met een splinternieuw tooneel verrijkt, en *Veel leven om niets* en *Koning Lear* zijn zoodanig tot in den grond veranderd met bijvoegingen en inkortingen dat volgens Mr Knight,niemand tenzij de hand eens meesters bekwaam is ze aldus te herscheppen.

Hoe dat nu uitgeleid? De schrijver was reeds zeven jaar dood; en ja, waarom zou Shakspere een zoo lastig werk ondernomen hebben, zoo hij het inzicht niet had alles wederom uit te geven? — Wij hebben gezien hoe hij om zoo te zeggen onvoorziens stierf en bijgevolg weinig gelegenheid had zaken aan anderen ter verzorging over te laten, daarbij, hij maakt van zulke overeenkomst nergens gewag. En nogmaals, kon hij die twee vrienden, die hij met zijn kostelijk en zoo geliefd werk belast had, in zijn testament niet vermelden, dat opgesteld werd korten tijd voor zijn dood? Men staat hier weerom voor iets dat op een dilemma trekt. Indien Shakspere nog de verbeterde handschriften in zijn bezit had, moest hij er over gewagen in zijn zoo nauw gezet testament; indien Shakspere de handschriften niet meer had toen hij zijn testament opmaakte, moest hij ze reeds Heminge en Condell ter hand besteld hebben, en zou dienvolgens, daar hij zoo bekommerd scheen volmaakte dramas aan de nakomelingschap over te laten — hij had ze zoo zorgvuldig verbeterd, herschreven, herschapen, een niet gemakkelijke taak — zou dienvolgens met zorgvuldigheid de aangegane verbintenis met de twee belaste uitgevers in zijn testament beschreven hebben — vooral omdat er daar voor zijn kinderen een niet geringe winst moest uit voortkomen. Wij, noch Shakspere, noch Heminge en Condell kunnen daaruit,

dat vloeit te natuurlijk, te noodzakelijk uit de echte, gestelde feiten. Maar nu, daar is niets van...

Zoo wij bij het licht dier voorrede eens de vijandige stelling een blik gunden?

Aanvaarden wij eens dat iemand anders de stukken gemaakt had; dat de schrijver, die Shakspere's licht veranderde en algemeen aangenomen naam als deknaam gebruikte, er nog nieuwe had bijgevoegd, en nu al *zijne* werken samen uitgaf — ditmaal wel afgescheiden van het gemeen theaterwerk dat de Stratfordsche speler bijeengeraapt had; — wordt niet alles klaar? Klaar, dat wil zeggen : zien we niet gemakkelijk licht door de leugens der twee uitgevers? Met hun vertelsel moeten wij schier geen rekening meer houden : dat zij uit verbeterde kwarto-uitgaven of uit nieuwe handschriften den waren tekst putten, dat raakt ons niet, beide veronderstellingen zijn mogelijk. Wij moeten hier enkel antwoorden op de vraag : Waarom deelden de uitgevers dan niet rechtuit de waarheid aan de lezers mede? of waarom moesten zij hun dat verdichtsel opdisschen? Daartegen zult gij geen moeilijkheden meer inbrengen, eens dat gij zult verstaan hebben hoe laag men den roep van tooneelspeler en tooneelspelschrijver schatte. Halliwell-Phillips zegt :

« De tooneelspeler stond dan op de laagste sport in de samenleving, en zelfs het ambt van dramaschrijver was nauwelijks als eerbaar aangezien. » (1)

En Ingleby schrijft :

« Lodge (een tijdgenoot van Shakespeare) die geen voet gezet had op het tooneel, doch eenige theaterstukken geschreven had, spreekt over den tooneelspeldichter als over iemand die den algemeenen odium deelt aan den naam van tooneelspeler vastgehecht. Een ware verachting was langs alle kanten dezen toegeworpen die zijn leven won op de planken, verachting waarover wij ons in onze dagen geen denkbeeld kunnen vormen. » (2)

Men kan dus licht begrijpen dat een hooggeleerde en hooggeachte man, gelijk de schrijver der meesterstukken zijn moest, zijn naam aan den smaad van iedereen niet wilde prijsgeven. Derhalve had hij van 't begin af geschreven onder

(1) Halliwell-Philips, *Outlines*, Pref. blz. vi.

(2) *Baconiana*, 1904, blz. 238.

den naam van een tooneelspeler, die stukken bezorgde voor den schouwburg. Maar den speler eens dood, had hij het niet meer gewaagd voort uit te geven, maar had zijne eigene werken verbeterd, andere dramas gemaakt, zonder een woord te publiceeren. Ten laatste toch gaf hij alles in 't licht door middel van een uitgedacht vertelsel en met behulp van twee oude vrienden en medespelers van Shakspere. Hoewel die verdichte voorrede en de verzonnen uitleg ware aaneenschakeling en strikt gevolg misten, was het nog het beste dat ze doen konden. De twee uitgevers hadden geen moeite om zich te laten doorgaan als twee groote vrienden van Shakspere; en dan was men zoo critisch niet gezind als nu, noch vergde men bewijs en grond voor de vooruitgezette beweringen; ook waren er onder de voornaamste dichters en kunstenaars in 't geheim ingewijd, en deze hielpen mede om dat gemaakt spel te bewimpelen.

Van Shakspere was niets meer te vreezen, evenmin van zijne kinderen, die zulke zaken niet kenden : 't waren ongeletterde menschen, en zooveel stukken waren onder die rubriek *written by Wm Shakespeare* uitgekomen, waarop Shakspere nooit schijnt aanspraak gemaakt te hebben, dat men aan dien kant niets moest vreezen. Er bleef alleen nog over, zand te werpen in de oogen van het publiek. De belanghebbende schrijver had algauw de twee uitgevers gewonnen; zij moesten wel inzien dat hier een schoone penning te verdienen viel.

Wij gaan dus maar voort langs den bruikbaarsten weg, en zullen eens trachten wat nader den man met den deknaam te onderzoeken. Gelijk reeds bewezen is toont zich de schrijver der *Shakespeare Plays* altijd en overal bedreven in al wat wet en gerecht betreft. Want hij moge schrijven lijk nooit iemand schreef, wonder wijsgeerig zijn en diepzinnig, een verbeelding ten toon spreiden die iedereen verrukt, alle zielen doorgrond, alle hartstochten afgeschetst hebben, daartegen komt men zoozeer niet op; maar waartegen men zich meer verzet is tegen den waan als zou iemand, die zich niet zijn leven lang geoefend heeft in wet en wetszaken, die niet onophoudend in de gerechtsmoeilijkheden gewikkeld is, aldus met haar verwardste spitszinnigheden zou spelen (1).

(1) PENZANCE. *Bacon-Shakespeare Controversy*, blz. 85.

Nog andere redenen zijn er om den schrijver voor een rechtsgeleerde aan te zien. Jonge rechtsgeleerden immers schijnen in den tijd van *good queen Bess* bijzonder gewrocht te hebben voor het theater, doch natuurlijk op een bedekte wijze. Dat leert ons Grant White :

« Ten huidigen dage hebben de jonge rechtsgeleerden het dagblad als toevlucht in hun voorbijgaanden nood. Doch onder 't bestuur van *good queen Bess* en *gentle James* waren er geen dagbladen ; maar aan een anderen kant was er een onophoudende vraag naar tooneelstukken Tooneel te bezoeken was toen de voornaamste geestesuitspanning voor alle volksklassen — hooge en lage. En 't is hoegenaamd geen buitensporigheid te beweren dat Londen alsdan meer nieuwe stukken voortbracht in één maand dan geheel het Britsche rijk en Amerika erbij er nu zien verschijnen in een jaar. Daarom ook trok het vervaardigen van theaterstukken de aandacht der kort-zittende en begaafde jonge rechtsgeleerden, evenals nu het dagbladschrijven. » (1)

Meer dan waarschijnlijk was dienvolgens de man met den deknaam een rechtsgeleerde : alles leidt ons tot dat besluit.

Doch wij zijn nu ver van de folio-uitgaaf, die nochtans meer opmerkenswaardigs bevat. Het voornaamste betreft *Othello*.

Dat stuk verscheen in 1622 in kwarto, zes jaar dus na Shakspere's dood. In 1623 verschijnt het weerom, maar ditmaal merkelijk veranderd! Dat ten minste blijft onuitlegbaar! Of kon de schrijver van een gedurende zijn leven onuitgegeven stuk twee handschriften nagelaten hebben, om ze beide te laten drukken ! Dat is wat al te kras om het te gelooven.

Nog zouden wij moeten aanwijzen hoe *Troilus en Cressida* achterna in den Folio als binnengesmokkeld waren ; en heel 't verhaal doen van de eerste uitgave in 1609 zonder naam van den dichter; en in de voorrede stond er, als een aanbeveling, dat het nooit op de planken gekomen was; en die voorrede was getiteld : *A never writer to an ever reader*. Shakspere was toch die *nimmer schrijvende* niet. En in den Folio volgde de bladnummering van 't begin tot het einde, uitgenomen dat de bladen van *Troilus en Cressida* ingelascht

(1) Grant White. *Life and Genius*, blz. 73.

waren en op hun eigen genummerd. Hier gaan wij over tot een ander slag bewijzen.

3. Shakspere bij zijn tijdgenooten

Ik zei daar straks dat er nog andere ingewijden waren, die de eigenlijke waarde van Shakspere moesten kennen; en zelfs deze daargelaten hadden Shakspere's kennissen ook niet meer dan een juiste gedachte over hem. Niemand heeft hem te zijnen tijde als een grooten geest verheerlijkt — wij maken uitzondering voor Heminge's en Condell's leugens — maar veeleer hebben zij hem hun meening gezegd, die ver was van vleiend te zijn.

Ik hoor u al roepen : « en Ben Jonson's lofzang dan? » Zijn *Sweet swan of Avon*, zijn *Soul of the age* en *Thou star of poets!* Dat zullen wij op zijn beurt terechtwijzen.

Eerst laten wij het woord aan zekeren dramadichter Robert Greene, gestorven in 1592: hij liet een schrijven na : *The Groatsworth of wit* (voor vier stuivers vernuft), waarin wij vinden :

« Geloof hen niet : want daar is *een schielijk opgekomen kraai* (an upstart crow), met onze vederen opgesierd, die, met zijn « tijger's hart in een spelers huid gehuld », meent dat hij zoowel bekwaam is om een blank vers uit te bulderen als de besten onder u; en hoewel hij niets meer is dan een Johannes Factotum, is hij in zijn eigene meening de eenige Shake-scene (tooneel-schudder) in het land. »

Dat is toch wel een onmiskenbare parodie van het vers :

« O tijger's hart in een vrouwenhulsel gewonden »

uit het derde deel van Hendrik VI; en daaruit hebben wij de zekerheid dat de drie deelen van Hendrik VI vóor 1592 afgemaakt waren, en dat het bekend stond dat Shakspere eenigszins betrokken was in de bewerking dier stukken, immers de zinspeling in den naam van Shake-scene valt in het oog. Daaruit leeren wij dat de man, die eenige betrekking had met die stukken, geen gunstig bekende was; daar het de oogen uitsteekt dat hij een weinig geachte *parvenu* hiet, een Johannes Factotum, eene raaf met andermans pluimen opgesmukt, die bijgevolg de hem toegekende

schoonheden aan andere schrijvers ontleende, en zelf onbekwaam was ze uit zijn verstand te halen. — Robert Greene was geen vriend van Shakspere; hooren wij zijn vriend Burbage, den voornaamsten speler en den bestuurder van 't spelersgezelschap waarin Shakspere trad. Deze toch moest wel weten of de man van Stratford buitengewoon begaafd was al dan niet. — *A deserving man*, meer zegt hij niet. Geen woord dat zijn machtige geestesgaven aanduidt. — Een verdienstelijk man! Ja dat was hij ongetwijfeld : van af zijn eersten dienst richtte hij de Shakspere boys in; op enkele jaren tijds klom hij tot medebestuurder; wonder rap schijnt hij geweest te zijn om rollen toe te wijzen, stukken uit te steken, alles op te schikken, hetgeen hem niet belette zelf nog mee te spelen. Den bestuurder Burbage moet hij voorzeker verdienstelijk geweest zijn in die opzichten. Maar hadde deze in Shakspere den vruchtbaren genialen dramadichter gezien, die zijn schouwburg van al de schoonste en meest ophefmakende stukken voorzag, zoo een woordje als *verdienstelijk* ware toch niet voldoende geweest : sluiten wij uit zijn woorden dus maar alle hoogere bedoelingen.

Een ander schrijver goed gesteld ten opzichte van Shakspere, namelijk Chettle tracht hem tegen de onzachte bejegening van Greene te verdedigen in zijn *Kind Heart's dream* :

Omdat ik zelf heb kunnen nagaan hoe hij in zijn handel en wandel niet min beschaafd is dan hij uitmunt in 't beroep dat hij uitoefent; daarbij hebben mij verscheiden hoogachtbare personen de rechtschapenheid van zijn handelwijze geprezen, wat zijn eerlijkheid betoont, evenals de bevallige kluchten, die hij geschreven heeft, zijn kunstvaardigheid bewijzen. »

Men ziet dat Chettle zich weert om Shakspere aangename dingen te zeggen : of hem dat moest vleien, ten tijde dat men hem een opgevlogen kraai schold! Doch ons voldoen zij min; « de bevallige kluchten, die hij geschreven heeft » uitgezonderd, is er hier niets dat ons belang inboezemt; en dat zelfs, kan het mogelijkerwijze gezegd zijn met het oog op de zoo geleerde dramas en fijne blijspelen van *Shakespeare*?

Maar de lofspraken van Ben Jonson? Ja; doch Ben Jonson had eenigen tijd na Greene, Shakspere eenige bevallige namen toegeslingerd in *Every man in his humour :*

«Arme *dichter-naäper*, die zoudt willen beschouwd worden als onze [aanvoerder,
Wiens werken niet meer zijn dan de oude kleeren van 't vernuft.
Van uw ambt van makelaar zijt gij een zoo *stoute dief* geworden,
Dat wij, de bestolenen, woeden doch medelijden krijgen.
. . . . En zulke misdadenvrucht
Slikt de trage gapende toehoorder in;
Hij ontwaart niet van waar het komt, en zou later tijds
Kunnen denken dat het van hem zoowel als van ons komt (1).

Wat dunkt u : poet-ape, and thief?

Nu zien al de Shakespearianen en doorgaans al dezen, die zich met de twistvraag niet inlaten, in Ben Jonson een jaloersche, ijverzuchtige bestrijder van Shakspere; en waarom? Omdat hij aldus tegen Shakspere uitvalt. Toen hij na Shakspere's dood hem bezong als een zoetgevooisde zwaan, als de ster der poëeten, dan sprak hij waarheid; maar als hij zei in hetzelfde lofgedicht « alhoewel gij weinig Latijn kendet en nog minder Grieksch », dan is hij weer de verwaande afgunstigaard, die zich ver boven Shakspere achtte, omdat hij een gegradueerde was van de University of Cambridge. Maar wij, die onpartijdig trachten te zijn, en weten dat Ben Jonson, toen hij dat lofdicht schreef in 1623, sedert lang reeds de geheimschrijver was van Francis Bacon, wij die weten dat Jonson altijd een harde tegenstrever van Shakspere was, tot op het jaar dat hij in bediening trad bij Bacon, wij zouden veeleer gelooven dat zijn lofspraken als verdacht mogen beschouwd worden, en dat hij over Shakspere de waarheid zei, zoolang hij in 't geheim niet ingelicht was aangaande de afkomst der wondere dramas.

En daarom zullen wij ook maar den uitval tegen Shakspere in Jonson's *Return of Parnassus* aanhalen. Doch eerst dient er gezegd dat Shakspere eens een schenking betracht

(1) Poor poet-ape, that would be thought our chief,
Whose works are e'en the frippery of wit,
From brocage has become so bold a thief,
That we the robbed have rage and pity in 't.
. . . . But such crimes
The sluggish gaping auditor devours;
He marks not whose 't was first and after times
May judge it to be his as well as ours.

had van het Herald's Office, waardoor zijn vader zou mogen zijn wapens hebben, en dus zijn zoon zou verheffen tot den rang van *Esquire*.

Hoor dus toe :

't Is nog beter 't hoofd te zijn van een bende vioolspelers
Dan de hulp te bedelen bij de tafel van een tooneelspeler...
. . . .
Met schreeuwende woorden gevormd door grootere verstanden
Verwerven zij zich landerijen en worden Esquires gemaakt (1).

Dat Ben Jonson alsdan — 1601 — geen vriend was van Shakspere, evenmin als Robert Greene, hebben wij reeds gezegd, — maar 't is toch zonderling hoe hij hun allen gelijk wantrouwen inboezemt.

Wij hebben nu nog een bewijsstuk van Jonson, geschreven als hij reeds de vriend en vertrouwde maat was van Shakspere : het werd gevonden in zijn *Discoveries*, na zijn dood uitgegeven, daarop kunnen geenerlei vermoedens vallen. Hij schrijft :

« Ik herinner mij dat de spelers dikwijls als ter eere van Shakspere ophaalden dat hij in zijn handschriften nooit doorhaalde wat hij eens geschreven had. Mijn antwoord was : Ik zou gewild hebben dat hij duizend reken doorgehaald had! — Zij aanzagen dat als een kwaadwillig gezegde. Ik zou dit nooit verteld hebben, ware 't niet de onwetenheid van dezen die zulke omstandigheden uitkozen om hun vriend te verheffen met het, gene waarin hij meest gemist heeft; en ook wil ik mijn eigene oprechtheid verrechtvaardigen, want ik hield veel van hem, en vereer zijn nagedachtenis meer dan gelijk wie. Hij was waarlijk een rechtschapen man, vrij en open van inborst; hij bezat een uitmuntende fantasie, had klare begrippen en zijn gepaste uitdrukkingen vloeiden steeds met zulk gemak van zijne lippen. dat het somtijds noodig was hem tegen te houden. Sufflamendus erat, gelijk Augustus zei tegen Haterius... Doch zijn gebreken vergoedde hij door zijn gaven, en er bleef meer te loven in hem dan te vergeven. »

(1) Better it is mongst fiddlers to be chief
Than at player's trencher beg relief;
England affords these glorious vagabonds
That carried erst their fardels on their backs
. . . .
With mouthing words that better wits have framed
They purchase lands, and now Esquires are made.

Zijt gij ook niet eenigszins teleurgesteld, beste lezer, daar Jonson hier wel een goede vriend schijnt van Shakspere, hem derhalve opperbest moest kennen, en alles weten aangaande die tooneelspelen, maar niets méér te prijzen weet dan zijn eerlijkheid? Ben Jonson was een fijne geest en een groote dichter, en moest voortreffelijkheid genoeg bespeuren in die prachtige stukken om wel een woordje meer te wagen dan uitmuntende verbeelding, klare begrippen en geschikte uitdrukkingen, die hij even goed op alle andere tooneelschrijvers van den tijd had kunnen toepassen, hoe onbeduidend zij ook waren, en zonder dat zij daarom zijn boezemvrienden moesten zijn. — Daarbij praat hij nog van zulk gemak in 't aanwenden van die gepaste uitdrukkingen, dat het noodig was hem wat te beteugelen. Wie ziet die noodwendigheid van beteugelen in de *Shakespeare Plays*, vooral indien hem de stukken van Shakspere's tijdgenooten niet vreemd zijn? — Doch dat verstaat men, wanneer men Shakspere neemt als hij geschetst is door Aubrey, Digger, Denham en Fuller:

« Een onbedwongen landelijke spotvogel, een kluchtige kerel. met verstand begaafd, maar een onbeschaafde schalk wien het aan smaak en opvoeding mangelde. » (1)

Men vertelt dat het zijn gewoonte was met Jonson wedstrijden aan te gaan in puntige gezegden — wit-combats. — Nu zult gij, hoop ik, Jonson's lofspraak begrijpen, en die gepaste uitdrukkingen, die men soms beter zou beteugeld hebben. Jonson had immers in 't Lofgedicht in den Folio *Shakespeare* genoemd als volgt:

« Hetgeen gij voortgebracht hebt is in staat u alléen tegenover al wat het onbeschaamde Griekenland of het trotsche Roma ooit voortbracht, te stellen. »

Hoe zult gij het aan boord leggen om zulke uiteenloopende getuigenissen te paren? U laat ik die zorg over, ik erken mijne onmacht.

Een laatste stuk mogen wij niet onopgemerkt laten.

In 't jaar 1587 (of ten laatste in '89, wat minder waarschijnlijk is) kwam er, bij een werk van Greene, een epistel uit van Thomas Nash, waaruit we vernemen:

(1) Appleton Morgan. *Shakespeare Myth*, bl. 303.

« Ten huidigen dage is het een gewoonte geworden bij een slag van naar alle winden draaiende gezellen, alle kunstvakken aan te vatten, daar zij nergens gedijen, en hun ambt van *noverint*, waartoe zij beschikt waren, te laten varen, en pogingen aan te wenden om tot de ware kunst door te breken, en och! zij zouden nauwelijks in staat zijn om in den nood hun vers te verlatijnen. Immers de vertaling van Seneca bij 't kaarslicht gelezen levert menige goede spreuk op als : « bloed is een bedelaar » en zoo voort; en zoo gij hem zacht te rade gaat *op een vorstigen morgen* (1), zal hij u gansche « Hamlets » (gehuchten), ik zou zeggen gansche handvullen tragische uitgalmingen ten beste geven. »

De Shakespearianen hebben op dit getuigenis gesteund om Shakspere in verband te brengen met *Hamlet*. Doch het staat klaar dat de hier bedoelde schrijver van *Hamlet* de rechtsgeleerdheid (ambt van *noverint*) waartoe hij beschikbaar was, verlaten had, — dus kan Shakspere hier niet vooruitgezet worden. En verder, die *Hamlet* moest geschreven zijn vóor 1587; of zou Shakspere dat stuk op zak gehad hebben toen hij naar Londen kwam? — Die onzin ware nog niet voldoende : *Hamlet* moest reeds bekend zijn te Londen voor 1587. Ergo, redeneeren de Shakespearianen, er moest een ander stuk bestaan dan het ons bekende, dat *Hamlet* hiet. Er bestond een ander, inderdaad. Doch zoo oud was het niet, als de Shakespearianen het zouden beweren; immers Nash spreekt van « ten huidigen dage ». — Ware het nu de ware *Hamlet*, dien Nash bedoelt, het ware bewezen, zou ik gelooven, dat W. Shakspere het stuk niet maakte, en alles zou helder zijn, want dat hij het onmogelijk kon gedaan hebben ware onbetwistbaar. Er blijft nog enkel de twijfel of Nash den waren *Hamlet* aankloeg. De Baconianen zeggen stoutweg ja.

Hamlet — de ware — werd de eerste maal gedrukt en uitgegeven in 1603; nooit was een stuk onder dien naam gedrukt geweest, maar datgene waarvan Nash spreekt zal wellicht opgevoerd geweest zijn, en was dus bekend bij de tooneelschrijvers. In 't jaar 1604 werd het heruitgegeven « vermeerderd tot bijna het dubbel van het eerste hand-

(1) Die vorstige morgen is oogenschijnlijk eene zinspeling op het 4e tooneel, 1e bedrijf van Shakespeare's stuk, waar Hamlet ook op een kouden morgen het spook te gemoet gaat.

schrift ». — Waar halen de Shakespearianen nu het bewijs dat het stuk der eerste uitgave het oudbekende niet was? — Immers in de opteekening van *Stationers hall* vinden wij niet dat Shakspere het eigendom of 't schrijversrecht van het stuk had of er mede in eenige betrekking stond. Baconianen houden staan dat de nieuwe *Hamlet* geheel hetzelfde stuk was van opvatting en handeling als het oude en dat de groote *Hamlet* dus enkel eene omwerking, een vermeerderde uitgaaf was van den eersten.

En daar Nash met nadruk spreekt over rechtsgeleerden, zal het niet onnuttig zijn hier een eigenaardige proef te geven van de rechtsgeleerdheid in *Hamlet*.

Er is spraak van een rechtsgeding dat rond 1585 plaats greep — en waarvan het verslag gevonden wordt in de verslagen van Plowden — dat moet anleiding gegeven hebben tot een tooneel in *Hamlet*. Treffend is de gelijkenis. Hoor dan : Sir James Hales had zich versmoord. Zijne weduwe had recht bij zijn dood op zeker eigendom ; doch door 't feit zelf dat hij eene misdaad bedreven had, werd dit eigendom verbeurd en werd kroongoed. Wie had nu recht op het eigendom?

De verdediger der weduwe bewees haar recht als volgt:

« Twee dingen moeten in aanmerking genomen worden ; ten eerste : de oorzaak van den dood; ten tweede, de dood die volgt op de oorzaak, en die twee maken de misdaad uit, ontbreekt een van beide zoo is de misdaad niet voltrokken, enz. »

De tegenpartij redeneerde aldus :

« De misdaad bestaat uit drie deelen : ten eerste, de opvatting van de gedachte of het, ja of neen, geschikt is voor hem een zelfmoord te begaan, en hoe dat kan uitgevoerd worden; ten tweede, het voornemen, dat de uitspraak is van den geest, een zelfmoord te begaan; en ten derde, het uitvoeren dat de verrichting is van wat de geest besloten heeft. »

De uitspraak van de rechtbank luidde :

« Sir James Hales is dood. Hoe kwam hij aan zijn dood? Hij versmoorde. En wie versmoorde hem? Sir James Hales. En wanneer versmoorde hij hem? Gedurende zijn leven; en de daad van den levenden man was de dood van den dooden man, want

Sir James Hales nog in leven was de oorzaak van Sir James Hales' dood. » (1)

Wie herkent heel die geschiedenis niet in deze tweespraak uit *Hamlet* :

1e Doodgraver. Moet zoo iemand een christelijke begrafenis hebben, die opzettelijk haar zelfs zaligheid zocht?

2e Doodgraver. Ik zeg u van ja; en daarom, maak maar dadelijk haar graf; de lijkschouwer heeft zitting over haar gehouden en christelijke begrafenis toegekend.

1e Doodgraver. Hoe kan dat wezen, of zij moet in haar eigen verdediging zich verdronken hebben?

2e Doodgraver. Nu, dat is zoo bevonden.

1e Doodgraver. Het moet geweest zijn *se offendendo*; het kan niet anders. Want hier ligt de knoop : als ik mij voorbedachtelijk verdrink, dan bewijst dit dat er een daad is; en een daad gaat altijd in drieën, namelijk : doen, handelen en volbrengen; *ergel* heeft zij zich voorbedachtelijk verdronken.

2e Doodgraver. Neen, maar hoor eens, kameraad delver...

1e Doodgraver. Laat mij uitspreken. Hier ligt het water, goed. Hier staat de mensch, goed. Als nu de mensch naar dit water toegaat en zich verdrinkt, dan is dat, of hij wil of niet wil, hij gaat; onthoud dat. Maar als het water naar hem toekomt en hem verdrinkt, dan verdrinkt hij zichzelf niet; *ergel*, hij die aan zijn eigen dood niet schuldig is, verkort zijn eigen leven niet.

2e Doodgraver. Maar is dit rechtspraak?

1e Doodgraver. Ja, zeker is het dat, het is lijkschouwers-rechtspraak.

De dichter moest toch wel dat verslag in handen gehad hebben, hetgeen toch best verstaan kan worden van een rechtsgeleerde; en het is juist rond dien tijd dat die zaak bepleit werd, als de *Hamlet* waarvan Nash spreken wil in 1587 moest in bewerking zijn.

Beste lezer, gij wordt zeker zulk bewijsvoeren moe, evenals heel die soms wat subtiele controversy. Wij gaan dus haastig nog eenige bladzijden wijden aan Shakspere om dan tot een heel ander deel over te gaan.

(Wordt vervolgd.) J. F. VAN OLMHOF.

(1) PENZANCE. *Bacon-Shakespeare Controversy*, blz. 91.

VAN 'T SCHIP DAT VERGING

Het schip kwam aanstoomen uit de haven en ploegde zijn weg langs 't lichtenpad, langs deinende lichtschepen en lichtende boeien, die den vaargeul afbanen tusschen beide landen en waar de schepen als langs een lichtweg gaan.

't Blies een orkaan al toen 't schip 't land verliet en in de open zee ratelden en rameiden de winden als knetterende raketten boven de hoofden van de twee eenzame gedaanten, die 't schip bewaakten, de Engelsche kapitein en de Hollandsche loods.

Ze stonden beiden op de brug. 't Was noodweer. De golven, zwart als glinsterend marmer, met witte zig-zag aderen van schuim, wiegden niet het schip als een kind in hun armen, maar wierpen het, een groot schip met masten en funnels, dan eens omhoog als 't blad van een bloem, deden 't rechtstandig tegen de als gepolijste golvenwanden rusten, dan dalen weer in de kokende kolken, als zouden ze over 't dek te zamen slaan.

Maar telkens weer rees 't goede schip omhoog, afschuddend 't schuim als een blijde trotsche vogel, moedig voortploegend door de diepten, in den nacht, die was als zwart fluweel.

Maar de golven loerden er achteraan...

De eenzame gedaanten op de brug, die nog nooit zulk een nacht op zee beleefden, wisselden nauwelijks een enkel woord, alleen eentonig klonken de bevelen voor den matroos op den uitkijk, die ze naar den roerganger en de machinekamer overseinde per telegraaf.

't Regende niet, de wind was droog, alleen nu en dan joeg een korte sneeuwbui voorbij de maan, die droevig neerzag met haar bleeke oogen en tusschen de soms even brekende wolken bloeiden de sterren als hingen ze als losse bloemen tegen 't blauw.

Zoo ploegde 't schip door den zwarten nacht tot de lage kustlijn van Holland naderde, alleen te onderscheiden door de lichten van den Hoek, die zich als een kralensnoer om den oever slingerden.

Op 't oogenblik, toen de passagiers net werden gewekt en de kapitein het bevel aan den loods zou overgeven, verdubbelde de storm, die tegen de kleine uren van den morgen was gaan bedaren, zijn titanische, bijna duivelsche kracht. Vlak in 't gezicht van de branding, die hoog dreigend, als een witte muur zich optorende vóor de lage duinen.

Eén sekonde slaat het schip uit de koers, éen sekonde nadert het te dicht de pieren en werpt zijn kop in de richting van de Noorderpier, — een stortzee slaat over 't achterschip, een grondzee grijpt het roer en voor éen oogenklik mist het zijn werking... Maar kalm klinkt het commando van de brug omlaag : « Klaar bij de machines! » en tegen den man aan 't roer : « Bakboord 't roer! » en de man op den uitkijk seint naar de machinekamer : « Stop stuurboord — volle kracht achteruit de stuurboordmachine — volle kracht vooruit de bakboordmachine. »

De kop van 't schip begint zuidwaarts te draaien. Maar weer stoot een grondzee tegen 't roer, — weer vliegen de golven over de achtersteven en werpen het middenscheeps op de palen van de pier. — Dan luid-schaterend van vreugde rollen ze terug.

« Maak de zeilen los van de reddingbooten! »

Maar de stortzeeën slaan geheel over 't dek, ze kunnen niet bij de sloepen komen, en binnen enkele sekonden zijn ze vergruisd.

Nu voor 't eerst verschrikt, vliegt de stuurman op de brug en vraagt den kapitein zijn verdere bevelen : « Ga, zegt de held, die sterven gaat, ga naar beneden en laat allen, bemanning en passagiers, reddingboeien aandoen. »

De bemanning gaat omlaag en volvoert het bevel; ze helpen de passagiers bij 't omdoen van de reddingboeien.

Maar ze sluipen weer nader de loerende golven en voeren den kapitein en den loods in de diepte mee...

* * *

Aan wal, al zijn er geen seinen gegeven, is de nood van 't schip gezien.

De reddingboot is uitgezet, gevolgt door een andere, met Roomsch Katholieke priesters en doktoren.

Telkens voortgaande, telkens teruggeslagen, naderen ze 't schip, dat al in 't midden kraakt. Ze dragen allen redding-boeien, de priesters reddinggordels over hun kleed.

Eén oogenblik door een uit een geweer geschoten lijn, krijgen ze voeling met het voorschip... een van de stuurlui grijpt de koord, maar 't anker van de reddingboot wordt losgerukt — dan breekt het voorschip los van de achtersteven en zinkt met al de opvarenden weg.

Ook de boot met de priesters wordt teruggeslagen, maar hoog heffen ze de ciborie en wijden voor de dooden de zee!

A. W. S. v. L.

OVER « CECILIA »

MUZIEKDRAMA

Gedicht van KAREL MARTENS — Toonzetting van JOZEF RYELANDT

Cecilia is als muziekdrama een der volledigste nationale gewrochten. Het libretto is niet enkel een min of meer passende samenvoeging van zoogenaamde tooneeleigene, effectzoekende verwikkelingen, maar een tamelijk geleidelijk verdringen van samentreffende toestanden, waaruit de eenheid van het drama, weze het dan ook ietwat weifelend, waardig en sober te voorschijn komt. Tegenover dit libretto is de muziek van nauw-aansluitende beteekenis, — van bijna litteraire duidelijkheid in de weergave der toestanden, van vaak ingrijpende eenvoudigheid in de keus der muzikale bouwstoffen en, alhoewel in zijn geheel missend de geniale glinstering van b. v. Gilson's *Prinses Zonneschijn*, in juistere verhouding dan vernoemd zangspel met de opvatting van het poëma. We voelen hier in de samenwerking beider kunsten niet dat hortende en stootende dat onaangenaam treft in zoovele nationale gewrochten; het poëma is muzikaal uitgewerkt, — de muziek versterkt het litteraire gedeelte, — beide kunsten vereenigen zich in het zingende drama.

Bij mijn bespreking in *Dietsche Warande en Belfort* over *de Rhijn* van Julius de Geyter en Peter Benoit, toonde ik aan hoe bij gemis aan een muzikaal poëma, de toondichter geneigd en gedwongen is in een het gedicht afwijkende opvatting de eenheid van zijn gewrocht te zoeken. Dat alsdan van geen samensmelting sprake kan zijn en geen bevredigend geheel te verwachten is, bewees, docht mij, de indruk van bedoeld oratorio.

Op het tooneel is de verhouding van gedicht en toondichting scherp en te scherper afgeteekend, doordien hier in de eerste plaats af te rekenen is met de zinnelijke en bedrijvende beteekenis van hoofd- en neventoestanden, — de beweeglijkheid van het drama, oplevend in een zinnelijke wezenlijkheid. Terwijl het poëma van b. v. een oratorio den toondichter samenhoudende stof te bieden heeft, die een oogenblikkelijke en eenheidstrekkende muzikale omzetting toelaat, zal het libretto van een drama zijn : het aanschouwelijk begin en einde van het samenwerkend kunstwerk, — het lichaam en de beweging waarom de muziek de atmosfeer verdichten of verbreeden komt.

Het muziekdrama geve ons in zijne veelzijdigheid opklinkende en tastbare beelden, wier ademend leven in aanraking kome met ons denken, voelen en opvatten.

Is het om het ongewone van het onderwerp dat de kritiek *Cecilia* een oratorio noemde? Of is de reden hiervan te vinden in de tegenstelling van het sobere libretto met de onsamenhangende, opgevijzelde tooneelschetsen van zoovele nationale en internationale muziekdrama's. 't Valt moeilijk hierop een afdoende antwoord te geven; zéker is het dat de librettokoorts de zoogenaamde kritiek derwijze aangetast heeft, dat over 't algemeen geen belang aan de voortgebrachte oppervlakkige en onmuzikale meeningen te hechten is. Martens en Ryeland, dichter en toondichter, hebben de verdienste, niet toe te geven aan eischen die mode maken maar met kunst niets gemeens hebben. Buiten het slot van het eerste bedrijf en de enkele maten samenzang van Cecilia en Valeriaan (tweede bedrijf), waar een conventioneel-theatrale opvatting overheerschend wordt, blijft het overige dan ook waardig door gevoel en uitwerking.

Spreekt uit het geheel de ernst van beider dramatisch voelen, zoo is het echter te bejammeren dat de dichter in zekere oogenblikken — oogenblikken van het hoogste gewicht — beneden het bijna ongrijpbaar-etherische van zijn onderwerp blijft. Geen beschouwingen van bijkomenden aard, die van den dichter zélf niet uitgezonderd, kunnen het gemis aan uitbeelding vergoeden dat het drama soms van den toeschouwer verwijdert. Dit gemis wordt vooral gevoeld in de verhouding der personen tegenover het drama, in iets wat men noemen kan : de psychologie van het oogenblik, waaruit de psychologie der handelende personen spreken moet. Cecilia, het hoofdfiguur, verschuilt zich te vaak achter het overvloedig lyrisme harer gevoelens; haar beeld komt niet dadelijk tot ons maar staat als omneveld door een gordijn van woorden; zij komt met hare omgeving niet in die fatale aanraking, die aan de menschelijk-tragische ontknooping volle gewicht zal geven. De handeling verliest hierdoor in beteekenis, zulks het meest in het belangrijk, maar onbevredigend tooneel tusschen Cecilia en Valeriaan (2e bedrijf).

De dichter bewere Cecilia handelend voor te stellen; onzerzijds nemen wij even gereedelijk aan dat de handeling in het drama, vooral in het muziekdrama, van schijnbaar passieven aard kan zijn. Een libretto is echter geen toepassing van voorgegenomen stelregels; de handeling, hoe zij zich ook voordoe, weze de benadering van het onvermijdelijke, zoodat de soberheid niet enkel een goedgevolgde methode schijne, maar in haar concreetheid de dramatische werking komt verhoogen.

Uit de verhouding der hoofdpersonen met de onderlinge toestanden van *Cecilia* spreekt niet genoeg de handelende noodwendigheid. De sobere aanleg mist hierdoor kracht. Tegenover de gebeurtenis van straks hebben alle verhandelingen en toestanden hoofdbelang en niet het minst de wederzijdsche liefde van de kuische Cecilia en den edelen Valeriaan. — Die liefde verkrijgt hare hoogste uitdrukking in de openlijke erkenning van hun geloof, — in de vereeniging beider liefde in de menschelijke verzuchting naar een eeuwig voortbestaan. Hoe men ook draaie of keere, Cecilia, zooals de dichter ons vaag doorschemeren laat, mint in Valeriaan den eeuwigen Bruidegom, het onstoffelijke; Valeriaans liefde is een overgang van zijn onbewust verlangen naar een algemeen liefdesterkend geloof. Maar die Cecilia en die Valeriaan worden niet aanschouwelijk gemaakt; zij schijnen meestal buiten die liefde te staan, gedeeltelijk slechts als handelende personen, gedeeltelijk ook als toeschouwers zélf. En ik schroom niet hier bij te voegen, dat waar de eigenlijke toeschouwer staren wil in de diepten van hun vereenigd zieleleven, de blinden van 't gebouw gesloten blijven!

De ontknooping (3e bedrijf, 1e tafereel) vaagt al te laat veel van het onbegrepene weg; de noodwendigheid van het dialogeerende tweede bedrijf werd niet gevoeld, — de stevigheid van het drama is geschokt.

Niemand beter dan de dichter, wiens kunst hem ernst is, kan de zwakheden zijner eigen gewrochten beseffen. Martens gaf in *Cecilia* misschien 't beste van zijn willen en kunnen; in hoeverre beide beantwoorden aan een modern en meer volledig uitzicht van het muziekdrama, zal door hem het best gevoeld worden. Door mij in een algemeen beschouwende kritiek uit te spreken over zijn werk, trachtte ik zijne opvatting zoo nabij mogelijk te komen, om hieraan de uitwerking te toetsen en van uit dit standpunt de ongelijkheden te overzien. Martens voelt muzikaal, en 't schijnt mij toe of hij zich voornamelijk door een noodwendigheid naar muzikale uitbeelding leiden liet. De toondichter vond derhalve in het libretto dankbare stof, niet zoozeer door het uiterlijke drama, dan door de plaats die opengelaten werd aan de uitdrukking van menschelijke gevoelens en psychologische toestanden.

Zijnerzijds toont de toondichter de dramatische werking van het libretto volkomen begrepen te hebben. De afzonderlijke tooneelen zijn zonder aarzeling doorgevoerd en juist afgeteekend; de muziek omschrijnt hier, onderlijnt elders de gevoelens der handelende personen en loopt nergens gevaar te versmachten onder het klankengewicht der orkestratie of onder de zwaarte

van het bijwerk, — haar uitzicht is steeds van dramatische kleur en komt zonder grimmassende gebaren te voorschijn uit de literaire duidelijkheid der motieven. Het algemeene karakter is sober, voorzichtig in zijn soberheid, soms wat al te voorzichtig misschien, — het tonaliteitenweefsel laat geen weifeling in de overgangen veronderstellen en is steeds doorzichtig, — de leid motieven spreken! De orkestratie die vloeiend zijn wil en is, maar op verre na niet het belang heeft van het vocale gedeelte, waarin zich vooral de uitdrukkingskracht van den toondichter gelden doet, onderscheidt zich vaak maar door het klankenkleed van wat men vocalen stijl noemen kan. Het geheel geeft den indruk te zijn het werk van iemand, die den proeftijd achter den rug heeft en den weg naar verder willen en kunnen insloeg.

Als gemoedsschildering zijn schoon de tooneelen waarin de tegenstelling van Metellus' wanhoop en de geheel in haar ideaal opgenomen Cecilia muzikaal weergegeven is, — zóó het tweede tooneel van het eerste bedrijf, van af het oogenblik waarop de niet-begrijpende, half-toornige, half-ontstelde vader de oorzaak van Cecilia's afwijkende bezorgheid vermoedt, — zóó ook het eerste tafereel van het laatste bedrijf, dat in zijn geheel van grootschen en dramatischen indruk is. Minder ingrijpend, maar niettemin schoon is het tooneel tusschen Cecilia en Livia (1e bedrijf), waarvan het belang zich bijzonderlijk hecht aan de lyrische uitboezemingen van Cecilia en aan hare bekentenis van de afgelegde zuiverheidsbelofte. Hier, in de zingende ontleding van Cecilia's gevoelens, beweegt zich de muziek in den blijden eenvoud van een onwrikbaar geloof, ernstig-belijdend :

« Genieten een aardsch genot »

of mystisch opklinkend in klimmende extase :

« Mijn Welbeminde rust tusschen de lelies »

of wegsmeltend in kinderlijke aanbidding, bij het gebed van Cecilia en Livia :

« O God, onze Hemelsche Vader »

— een tooneel rijk aan schakeeringen, waarvan het begin echter te veel ondramatischen uitleg geeft, om op zichzelf niet geforceerd, als muziek niet zwak van toon te klinken.

Het is ontegenzeggelijk de muzikale uitbeelding van den hoofdpersoon, die aan het werk volle waarde geeft. Die uitbeelding draagt het verst in de tooneelen, waarin het den toondichter gegeven was Cecilia's zelfbeschouwingen, uitboezemingen en voorspellingen muzikaal te omlijnen.

Bij den aanvang van het stuk brengt Cecilia's lezing van den brief van H. Ignatius aan de Romeinen, en hare onuitgesproken,

maar muzikaal geteekende napeinzingen den toehoorder in een stemming van diep-ernstig geloof, stemming die in den loop van het stuk dóor de andere muzikale omschrijvingen van Cecilia's karakter als voortklinken blijft en als de dramatische grondtoon wordt van het geheel. Van meer sombere tint is het voorspellingsmotief, dat even in het eerste bedrijf opklinkt :

« Het rijk der Cæsars beeft...

om in het laatste bedrijf, bij de voorspelling van Rome's val en de herleving in Christus, volle beteekenis te verkrijgen.

De motieven die hiernaast ter uitbeelding van Cecilia's figuur opklinken en zich weven door Cecilia's krachtige geloofsbelijdenis in het tweede bedrijf, besluitend :

« ... Toen, toen steeg Hij hemelwaarts weder »

of die zegevierend overheerschen in de verschillende tooneelen van het laatste bedrijf, verhoogen de algemeene stemming en geven haar naar gelang den aard der toestanden een diepen, mystisch-getinten of extatischen klank. In het laatste tafereel is de beurtzang van Paus Eleutherius en de geloovigen, waar zij hun zielen in de bescherming der heilige martelaars en martelaressen stellen, en dat geheel in den homophonen toon van den kerkzang werd opgevat, van groote waardigheid

Naast dit schoone, toont de toondichter zich minder gelukkig in de weergave van Valeriaan's liefde voor Cecilia. De uitdrukking van dit gevoel, bijzonder waarneembaar waar deze weerklinkt door het grootste gedeelte van het tweede bedrijf, staat niet verre boven de gewone opera-opvattingen van dergelijke gevoelens, — de betoningen hebben een weinig voornaam karakter; de muziek, waaruit geen persoonlijkheid voor den dag komt, doet ons niet gelooven in de waarde van het uitgedrukte gevoel. Zoo ook het slot van het eerste bedrijf, dat zich door niets onderscheidt van de zoogenaamde opera-finale, die bestaat in een ondramatische en storende uitbarsting van menschelijk keelgeluid.

In æsthetischen zin onafhankelijk van het eigenlijke drama is de Ouverture, die de toondichter voor *Cecilia* schreef. Uit het oogpunt harer muzikale opvatting en afzonderlijke ontwikkeling volgt Ryelandt het voorbeeld van den grooten Beethoven, d.w.z. een drama naast het drama plaatsend, waarin de toondichter zich ontheven voelt van der woorden dwang om zich vrijuit te bewegen in de onstoffelijke wezenlijkheid van het drama. Maar Ryelandt lei zich een dwang op, die hem die vrijheid zoo niet onttrekken, dan toch begrenzen moest, nl. een systematische ontleening en aanwending van verschillende melismen uit het drama. En hieraan wijt ik den indruk van onvoldaanheid, die van

de Ouverture bijblijft, — een verzameling van bouwstoffen, maar geen gebouw, — een vereeniging van verschillende beelden, maar zonder de luchtdiepten, waartegen de groep zich afteekenen zal.

Een ander besprekingswaardig punt is een herhaald gemis aan oorspronkelijkheid in de keuze der motieven en leidmotieven. Maar deze en andere schaduwvlekken, wier schamele donkerte de nog jonge kracht van den toondichter voor enkele oogenblikken komt overdekken, beletten geenszins te staren in den rijkdom van het ongekunstelde licht. En véél ongekunsteld licht glanst uit het werk van Joseph Ryelandt.

* * *

Bij deze bespreking kan ik niet anders dan betreuren den toondichter niet vollediger in zijn werk te kennen (1). Te oordeelen naar de lange chronologische lijst zijner gewrochten, kan het overzicht van één der werken, hoe belangrijk ook, van geen algemeene beteekenis zijn voor het geheele werk van Ryelandt. Men bedenke dat Ryelandt zijn *Cecilia* in het jaar 1902 voltooide, en sindsdien verschilende omvangrijke gewrochten voortbracht, wier kennismaking onontbeerlijk is tot een overblikken zijner kunst.

Voor velen was de opvoering van *Cecilia* een aangename verrassing, die het verlangen meebracht, in nadere aanraking met het werk van den kunstenaar te komen. Van die verrassing en dit verlangen moge voor mijn deel deze, in algemeenen zin ontledende kritiek getuigen, die ik zoo getrouw mogelijk uitspreken wilde.

Ik herhaal : *Cecilia* is als muziek-drama een der volledigste nationale gewrochten. Waar het Vlaamsch Lyrisch Tooneel binnen enkele maanden een eigen gebouw zal bezitten, doet het goed een stem te hooren opklinken, die naast andere aan deze echt nationale instelling verheugende leefbaarheid verzekert.

LOD. ONTROP.

---

(1) Zie over RYELANDT, *D. W. en B.* jrg. 1906, nr VII.

LETTERKUNDIGE KRONIEK

Onze groote Vlaamsche essayist VERMEYLEN vond niet langer volkomen voldoening in zijn faam — overigens een heel stevige toch — van schrijver der *Verzamelde Opstellen*. Hij wilde ook nog de maat geven van zijn kunnen als eigenlijk scheppend artist.

We wisten sedert jaren dat hij bezig was aan een *roman*, lijk men dat noemde. En 't hoeft niet gezegd of we nieuwsgierig uitzagen naar dat boek zoolang al beloofd. Nu hebben wij het : *De Wandelende Jood.* (1)

Ge kent allen de legende. De Joodsche schoenmaker, die 't zoo gek vindt van Jezus, zich te laten kruisigen ; en die, om zijn goddeloosheid, wordt gestraft met een aardsche onsterfelijkheid : een gedurig dwalen en dolen door de wereld, nimmer rustend, eeuwig verdoemd. Ge kent zijn weervaren uit Goethe of uit Schubart, uit Hamerling of uit Quinet, uit Béranger of uit Sue.

Hier hebt ge 't zelfde vertelsel. Maar toch nog iets anders. Onnoodig u te zeggen dat de legende, onder de bewerking van een denker als Vermeylen, een parabel geworden is, een parabel zelfs met de pretenties van een levens-philosophie.

Vermeylen deelt zijn allegorisch verhaal in vier deelen : I Ahasverus en de Nazarener, II Ahasverus op weg naar de Hel, III Ahasverus op weg naar den Hemel. IV Ahasverus onder de Menschen.

Ahasverus is in 't moderne denkershoofd de twintigst-eeuwsche vrijdenker geworden.

Niet de vulgaire vrijdenker die er zoo maar zijn hielen aan veegt, en die zoolang als 't hier duren kan zonder maling om 't hiernamaals een leventje leidt van vroolijken Frans. Wel de vrijdenker, echt *enfant du siècle*, die beweert te zijn gekomen *trop tard dans un monde trop vieux*. Hij, die als kind van zijn moeder heeft meegekregen al 't geen men van haar kan ontvangen samen met haar christelijken zegen. Hij, die in zijn jonge sportlust naar avonturen, door zijn heele wezen kittelend, met de heilige waarheid football heeft gespeeld. Hij, die, man van ondervinding of — duidelijker — van ontgoocheling geworden, naar die kostelijke waarheid op zoek gaat, waar hij ze mag hebben vergooid, in gracht of greppel, langs dam of dijk....

(1) Uitgave van C. A. J. Van Dishoeck te Bussum. 1906.

Gelukkig hij die ze weervindt...

Maar zoovelen onder ons vinden ze niet meer terug... Ze blijven menschen van twijfel, van jammerende onrust, van 't eeuwige *πειρωμαι* zonder ooit een *ευρηκα*...

Zoo de held van Vermeylen, of liever Vermeylen zelf. Zijn boek immers is éen lange klacht van zoeken zonder vinden en van niet gelukkig zijn. Hij leidt ons binnen in zijn lijdende ziel; hij doet het met de kwalijk verholen bewustheid dat lijden interessant maakt.

Mogen wij nu zeggen wat onze wezenlijke indruk is bij een bezoek in die ziel? 't Is een ontvangstzaal, waarin August Vermeylen in eclectische gulheid, al de moderne denkmeesters, zonder onderscheid, heeft te gast gevraagd. Hij heeft het met allen heel best gemeend! Maar zie, nu zijn ze onder malkander zoo leelijk aan 't krakeelen geraakt dat er niet langer mee huis is te houden. De gastheer wil eindelijk toonen dat hij baas is van 't kot... Hij wil de woelmakers 't gat van den timmerman wijzen... Maar hij weet waarachtig niet wie hij zal wegjagen en wie hij zal houden. Hij windt zich op, hij maakt zich helsch-duivelsch kwaad, dat het heusch niet is gepermitteerd, zijn dierbare rust zoo te storen... Maar ze blijven ten slotte toch allemaal zitten : Hegel en Nietzsche, Schopenhauer en Hello, Kierkegaard en Bloy...

De huisbaas blijkt intusschen nogal over zichzelf tevreden : Hij heeft, meent hij, genoeg *karakter* getoond met te dreigen dat heel de boel eens of morgen zal buitenvliegen.

Dat is in een zeer banaal beeld gebracht 't geen Vermeylen hier doet, en 't geen hij geeft in andere beelden, treffend-persoonlijk, soms gloeiend van pracht. 't Geen hij zegt mag al oud wezen, mag niet enkel in moderne wijsgeeren, maar ook in den *Prediker* van vóor 3000 jaar te vinden zijn, hij zegt het u met een overweldigende fantasia, die u beethoudt tot aan het IIIe deel, want het IVe is bepaald zwak, 't is kortademig flikwerk, *cela sent l'huile*. Veruit het sterkste stuk verbeelding is II : Ahasverus op weg naar de Hel. Toch meen ik hier invloed van Stirner te merken.

Maar stellig algeheel van Vermeylen alleen is de stijl. Een meester, kort en goed. Iemand die zoo zijn taal bezit dat hij ze alles — maar alles hoor ! — onmiddelbaar-raak en toch rythmisch-vol kan doen zeggen lijk hij 't voelt, zonder haar in 't minste geweld aan te doen, zonder iets aan de mode te offeren, zonder ietwat kunstenmakerij ; ideaal Nederlandsch proza.

Eén enkelen keer hapert er iets b. v. blz. 46-47 :

« Want het was dát niet, dát niet wat hij hebben moest, de dingen die hij zien en grijpen kon hadden niets te maken met hetgeen hij hebben moest, dingen en menschen stonden daar als een spel van tegenstrijdige krachten en nutteloos gedoe, zonder samenhang of zin, met den stommen dood daarachter; en in den grond kon hem heel die rommelzoo van een schepping toch niet schelen, daar hij zich iets anders wist; hij was alleen van zijn soort, de uitverkoren verstooteling, en *vond nergens een rijm* op de stem daarbinnen die hem voortdreef. »

Die koddige onderstreepte zet smijt ons ineens uit de tragische stemming.

Vermeylen's *Wandelende Jood* is een literair meesterstuk, vol wijsgeerige gemeenplaatsen, vol dwarskoppige zelfmartelingen, die ten slotte pleiten voor 't heilzame van Brunetière's leus : « Je regarde l'individualisme comme mon ennemi personnel. » Als geheel, na Hendrickx *Don Juan*, het vreemdste werk onzer huidige Vlaamsche letteren.

* * *

't Voorgaande boek geeft u letterkundig plezier ten koste van heel wat speculatieve hoofdbrekerij. Onvermengd integendeel is 't kunstgenot dat *Nieuwe Verzen* ons biedt, de jongste bloemlezing door HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH uit haar laatst-verschenen verzenbundels gemaakt (1).

't Zou op den duur naief wezen en stellig een groote banaliteit zijn als we hier herdoens van Hélène Swarth den lof gingen verkonden. 'k Mag echter thans nog wel eens herhalen 't geen ik mijn jong-naieve geestdrift liet schrijven over haar, nu al jaren geleden. 't Gebeurt met zooveel te meer voldoening, daar er uit de illusies van dien tijd al niet veel meer is blijven rechtstaan :

« Onder de Hollandsche modernen de dichterlijke persoonlijkheid, die 't meest haar zelf is gebleven, die boven alle luid gestorm van « noodt en dood » en boven alle geniepig clubgedoe haar eigen hoog pad heeft bewandeld, en die misschien van allen het hoogst is gestegen heet Hélène Lapidoth-Swarth.

't Zal niet gemakkelijk zijn in onze gansche letterkunde iemand aan te wijzen die met de taal muziek weet te maken als deze dichteres, en ik meen ... dat ze recht heeft op huldiging als een van de grootste sonnettendichters der wereldliteratuur : want noch Leconte de Lisle, noch Sully Prudhomme, noch

(1) *Nieuwe Verzen*, door HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH, bloemlezing uit *Stille Dalen* — *Najaarsstemmen* — *Octoberloover* — *Van Avond en Schemering* (nieuwe gedichten). — Amsterdam, P. N. Van Kampen en zoon, 1906.

Tennyson, noch Keats, noch Goethe zelfs overtreffen haar in vormschoonheid, in diepte van gevoel, in rijkdom en fijnheid van beeldenschat. Haar poezie beantwoordt het best aan de eischen der nieuwe wet: de echte, schoone uitdrukking van de ontvangen indrukken; de « allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie, » zooals Kloos dat in zuiver Hollandsch noemt. »

Toen echter dacht ik, op grond van wat minderwaardige versjes in tijdschriften verspreid, dat haar beste tijd uit was. Maar deze bloemlezing komt mijn haastige meening van vroeger volkomen logenstraffen. Ze is nog altijd *prima inter pares*.

En hoe langer ze leeft hoe beter ze zichzelve bewust wordt dat ze is de zuiverste verwezenlijking van 't moderne trachten: de cultus van 't woord, om 't innerlijk en uiterlijk schoone van 't woord zelf, in zijn zinnelijke en geestelijke waarde; de ontginning van de schoonheid, die ligt opgesloten in de taal zelve, zonder bedoelingen van godsdienst of wetenschap, van sociale werking of moraal of politiek: Dat alles mocht er eigenlijk wel bijkomen omdat de schoonheid transcendentaal is, maar 't was enkel bruikbaar in zoover als 't gevoelig kunstenaars-temperament daarin ontdekte de schoonheid die 't zocht. Vóór alles het woord, de taal als muziektuig, de taal als verbeeldings- en gevoelstuig, de taal als denktuig.

Dat was de sterkte der nieuwe richting, maar daarin was terzelfder tijd haar zwakheid gelegen. Want in haar overmoed meende ze te moeten zijn een oppositie-letterkunde tegen Vondel-Bilderdijk-da Costa-Beets-Schaepman, die eerst naar 't *ware* zagen en dan 't ware als *schoon* bezongen. De grofste feil der nieuwe letterkunde was het zich aanstellen als agnostiek en sceptisch.

't Was niet enkel haar zwakke kant, 't was haar ziekte. En H. Swarth heeft die ziekte niet genezen, maar aanhoudend betreurd, en bezongen in liederen van de diepste, de ontroerendste melancholie. Ze voelde dat er in de moderne kunstopvatting iets te kort was — wát schijnt ze eigenlijk nog niet goed te weten — en ze is blijven zingen van onvoldane levensvreugde en van groeiende levenssmart. Maar dit is haar groote verdienste: ze is *blijven* zingen, ze is haar dichtersroeping getrouw gebleven. De anderen hebben *groote* kunst *voorspeld*: Kloos heeft ze niet gebracht: hij zonk in zijn zetel aan 't philosopheeren en 't critiseeren; Van Eeden heeft ze niet gebracht: hij ging op in philanthropie; Gorter heeft ze niet gebracht: hij werd socialistisch ijveraar Verwey, heeft ze nietgebracht: hij verdorde in de philologie.

Hélène Swarth alleen heeft niets verkond, niets voorzegd.

Zij dichtte voort in haar heerlijke kunst... Jammer dat ze 't grootnoodzakelijke mist om *volledige* schoonheid te scheppen.

* * *

Wat een bron van hoogere levenswijsheid er aan H. Swarth ontbreekt, wordt men het best gewaar na de lezing van een boek als dezen merkwaardigen roman *Out of due Time*, door Mrs WILFRID WARD, de vrouw van den bestuurder der katholieke Dublin Review (1).

Ik zeg roman : maar 't is veel minder een fictie-boek dan een ascensione humana, lijk Fogazzaro dat heeten zou.

Niet zonder opzet breng ik den beroemden Italiaan hier te pas. 't Zijn immers de ideeën uit de *Discorsi*, de droomen uit *Il piccolo mondo moderno*, de idealen uit *il Santo* die hier zweven en zwermen : trouw-dogmatische geloofsleer en voorzichtig-beraden ontwikkelingsleer verbroederend tot een katholicisme, bloeiend in moderne levenskracht en sociale vruchtbaarheid. En ware 't niet de mindere schittering van beeldenpracht, het minder vindingsvernuft van toestanden en samenspraken, en vooral de mindere geestigheid van zegging en schranderheid van opmerking, om de edele hoogheid van gevoelens en verzuchtingen, om de vaste zielkunde van die sympathieke dwepers zou men wanen dat Fogazzaro hier Engelsch spreekt.

't Is wonder, maar 't is waar : geen enkele groote Engelsche schrijfster kan geestig zijn. En deze nog minder dan haar voorgangsters. Al haar intellectueele vermogens worden opgeslorpt in de hoog-reine sereenheid harer levensbeschouwing. Ernst, heilige ernst zonder verpoozing, zonder ooit de ontspanning van een gezonden, malschen lach. Maar de tragische toegang der dingen stemt ook zelden tot iets anders dan ernst. En dat maakt *Out of due Time*, trots alles, zoo'n boek vol heerlijke zielewarmte, opensprankelend soms tot schitteringen van gewijden gloei.

Fogazzaro's Piero Maironi wordt bij Mrs Ward, le Comte d'Etranges. Door nederig denken was de geniale geleerde gekomen tot de Kerk; door hoovaardig denken ging hij er langszaam aan weer uit. Maar zijn hart brengt hem terug tot zijn heilige Moeder. 't Is een Lamennais die de gratie krijgt zijn leven te eindigen als een Lacordaire. De gelijkenis is treffend zelfs : le Comte d'Etranges wordt ook Dominicaan.

Als kunstwerk staat de tweede helft van 't boek verre boven de eerste. Al wat in Rome speelt is uitstekend geslaagd. Met

(1) *Out of due Time*, by Mrs W. WARD, Longmans, London 1906.

enkele trekken treft Mrs Ward telkens de Romeinsche .wereld in haar grootheid en haar kleinheid. Van elk hier een staaltje, het kortste, maar zeker niet het minst kenmerkende :

« Gradually, in the awestruck absorption of attention, I knew that what I chiefly felt in that catacomb was overwhelming shame. All the littleness and selfishness of myself sickened me not only the impossibilty of imagining a condition of mind in which I could long for martyrdom, but the whole of my mental state, the small part of my mind given to what absorbed these people, the coarseness and lowness of even my ideal moments compared to their ordinary thoughts ».

« ... There was (in the Vatican) something singularly mediœval in the parade of these outward forms, something characteristic of an earlier civilisation, as well as of a different race from ours. I could have imagined myself in the antechamber of the Grand Monarque. There seemed to be a signification of favour or the reverse in every form, a very science of bows, an art of seeing or not seeing people in the room. And I could feel that every minor official entered, into the game and enjoyed it ».

Mrs Ward schonk ons een boek van kunst en studie. Wat min verkwikkelijk soms, maar groot en edel werk.

* * *

Stellig veel prettiger is *Les Foules de Lourdes* van J. K. Huysmans. Hij is niet voor niemendal tienmaal meer een Franschman naar 't hart dan hij het naar den bloede zou zijn. Maar of 't ook de stevigheid heeft van *Out of due Time?* (1) Nog eens: hij is niet voor niemendal, enz.

Een rare kwant, die Joris Karl, een die men zijn gang moet laten gaan, want hij wil nu eenmaal niets doen, niets denken, niets zeggen lijk een ander. Hij wil volstrekt eenig zijn in zijn soort.

Ge weet wat papa Zola met dat zoontje heeft beleefd. Toen hij, de sire van het gootmodder-rijk, dien talentvollen Huysmans tot zijn ridder wou slaan, kreeg hij van de hand die zijn geschenk in dank moest ontvangen, een slag in 't gezicht dat het helmde door de heele Europeesche letterkunde.

De naturalist werd mystieker. De schooljongen van Médan werd niet alleen geloovig Roomsch-katholiek; hij ging leven als een pater in 't klooster van Solesmes.

Maar 't weergekeerde schaap is niet van de makste om te weiden. In zijn ouden dag heeft het nog heel wat ongetemde manieren; geen van de wild-jonge lammetjes kan zoo'n zotte sprongen maken...

(1) J. K. Huysmans, *Les Foules de Lourdes*, Stock, Paris. 1907.

Buiten die springlust heeft Huysmans verder niemendal van een lammernatuur. Bekijk zijn gezicht: 't is een gierenprofiel; bekijk zijn handen, 't zijn gierenklauwen. En wat hij daarmee kan uitrichten heeft in de laatste jaren de vrijdenkerij ondervonden. Maar niet alleen het ongeloof, ook het kwezel-wangeloof pakt hij beet. Eerst in *la Cathédrale* en nu in *Les Foules de Lourdes*.

Wat hij vertelt in dit slecht inelkaar gezette maar heerlijk gestyleerde jongste boek, komt hierop neer: Er zijn in Lourdes twee wonderwerelden: een aanbiddelijk-schoone, waarvoor men lofzingend op de knieën valt, en dat is de schepping van Onze Lieve Vrouw der Onbevlekte Ontvangenis; en een afschuwelijk-leelijke, waarvoor men het uitbraakt van walg, en dat is de schepping van Satan.

En als hij zijn extatisch Magnificat voor de mirakelenzaaiende moeder Gods heeft uitgegalmd, als hij in kinder-vrome nederigheid voor zichzelf en voor alle arme zondaars zijn gebeden als een tuil van reine roode rozen heeft gelegd aan de voeten zijner geliefde Madonna, dan gaat hij voort:

Evidemment, en aucun endroit, en aucun pays, en aucun temps, l'on n'a osé exhiber d'aussi sacrilèges horreurs et si l'on songe qu'elles ont été façonnées exprès pour Lourdes, fabriquées exprès pour Notre-Dame, l'on en vient á tirer d'un pareil spectacle, un enseignement.

A n'en pas douter, de tels attentats ne peuvent être attribués qu'à des facéties vindicatives du démon. C'est sa vengeance contre Celle qu'il abhorre et on l'entend très bien lui dire:

Je vous suis à la piste et partout où vous vous arrêterez, moi je m'établirai; vous ne serez jamais débarrassée de ma présence; vous pourrez avoir à Lourdes toutes les prières qui vous plairont, vous pourrez vous croire revenue au beau temps du Moyen-Age; les foules afflueront auprès de vous; les hourras des miracles, les Magnificat des guérisons, les roulements ininterrompus des rosaires vous encenseront comme nulle part ailleurs, c'est possible; en un siècle que je malaxe et pervertis à ma guise, vous découvrirez peut-être même de la sainteté dans les âmes éparses á vos pieds, c'est encore possible; mais l'art, qui est la seule chose propre sur la terre après la sainteté, non seulement vous ne l'aurez pas, mais encore je m'y prendrai de telle sorte que je vous ferai insulter sans répit par le blasphème continu de la laideur; et j'obnubilerai à un tel point l'entendement de vos évêques, de vos prêtres et de vos fidèles, qu'ils n'auront même pas la pensée d'écarter de vos lèvres le calice permanent de mes injures! Tout ce qui vous représentera, Vous et votre Fils, sera grotesque; tout ce qui figurera vos anges et vos saints sera bas. Vous constaterez aussi que je n'ai rien omis; j'ai même songé aux objets du culte, à ceux qui touchent surtout à la chair même du Christ; je me suis spécialement occupé des monstrances et des ciboires, et j'ai voulu qu'ils fussent d'un goût somptueux, atroce. L'abomination singulière pourtant de la bijouterie religieuse de l'Europe ne m'a pas suffi; vous y étiez habituée peut-

être; j'ai trouvé mieux; j'ai requis les rastas de l'Amérique du Sud et ils m'ont compris. Je suis vraiment satisfait des articles effrayants qu'ils vous offrirent. Ah! les pièces de votre trésor de Lourdes, ce que je les ai, moi même, une à une choisies!

In die taal is 't gansche boek. Een taal als van gestolde lava. In grauwe sintels ligt dit proza te kronkelen langs de glooiingen van die menschenziel, nog vol vuurspuwende kracht, die, door Gods gratie getemd, niet langer verdelgt, maar toch nog verschrikken kan.

* * *

Den 6[n] Maart overleed in 't klooster der Dominicanen te Huissen pater THOMAS VAN HOOGSTRATEN.

Zijn leven lang is de man professor geweest, eerst in de humaniora, daarna in de theologie. Zijn plichtmatige studie was aan godgeleerdheid en wijsbegeerte gewijd, en bij zijn vakgenooten geldt hij als een der grootste Hollandsche meesters. Ondertusschen vond de geleerde pater tijd om zijn drang naar letterkundig schoon te voldoen.

In *Van God en Mensch* gaf hij zijn eerste poëzie. Schaepman schreef daarover in *Onze Wachter* een recensie vol waardeering, maar schatte toch hooger 's dichters edel gemoed en schrandere ideeën dan wel zijn gevoel en zijn taalheerschappij.

't Is hoofdzakelijk als critieker dat Pater Van Hoogstraten's naam in de letterkunde zal blijven. Uit de Grieksche wijsbegeerte haalde hij zijn stevige schoonheidsbegrippen; en hij nam daar meede proef op Dante, Vondel, Milton, Bilderdijk, da Costa, Busken Huet, Multatuli, Potgieter, Schaepman, Vosmaer. Hij slaagde erin aan zijn kloeke, rijke ideeën een passenden taalvorm te geven, altijd klaar, vaak machtig en schitterend, in zooverre dat zijn drie bundels *Studiën en Kritieken* tot het allerbeste behooren van dit slag letterkunde.

Hij was daarbij zulk een mooi Latinist dat Schaepman, die zijn menschen kende, hem de vertaling opdroeg van 't adres, waarmee *Neerlandia catholica* in 1888 aan Paus Leo werd opgedragen.

Pater Hyacinth Hermans sprak geen overdreven lof in zijn *Uitvaart voor P. Van Hoogstraten* (*Maasbode* 15[n] Maart '07):

« Pater Van Hoogstraten was een literator uit een tijd toen de letterkunde werkelijk nog een cultuur des geestes was, geen spel en geen sport van het grillig oogenblik.

Opstellen als de zijne ... verschijnen er niet meer in de Nederlandsche tijdschriften. Wij zijn er niet contemplatief ge-

noeg voor aangelegd; wij leven te gehaast en te gejaagd, wij weten ons niet meer te beheerschen en te beperken.

Tegen wil en dank zijn wij de slachtoffers geworden van den tijdgeest. Wij kijken als kinderen het eerst naar de uiterlijke verpakking, wij hechten te veel aan de kleur, aan hetgeen van buiten blinkt en glimt.

Deze criticus is nooit bezweken voor de bekoring om zijn lezers door een geestig slagwoord te doen lachen ten koste der waarheid en eerlijkheid, omdat het gebrek aan wijsheid moest bedekt worden met het vernis van het schitterend vernuft. Hij heeft de zege der kunst nooit gezocht in het gemak om zijn lezers te doen grinniken.

Ofschoon zelf een dichter, zwelde uit zijn pen geen lyrische kritiek, kende hij slechts de didactische ...

Hij wist wijsheid te kleeden in de schoonheid der ouden, of beter zijn wijsheid straalde schoonheid uit, omdat de schoonheid zelf de afstraling der wijsheid is. »

* * *

In Van Hoogstraten verloor de Dominicaner-orde een eerbiedwaardig talent, in MONSABRÉ verloor diezelfde orde haar schoonste genie.

Hij stierf in den Havre den 22n Februari, 78 jaar oud. Uitziende naar de blijde tijding dat een bevoegde op zich wil nemen over dien uitnemenden man een studie voor *Dietsche Warande* te schrijven, moeten we 't in afwachting houden bij deze vluchtige schets.

Achttien onafgebroken jaren (1872-1890) was hij de groote gewijde redenaar in Notre-Dame, met Lacordaire de grootste die daar in de 19e eeuw verscheen. Een in 't oogspringend onderscheid van welsprekendheid nochtans : Lacordaire was de man van toomelooze vlucht : met vuurwerken van verbeelding en geestdrift trok hij de volksdrommen aan, en leidde ze binnen, zij die doorgaans van geen kerk wilden weten, in 't heiligdom, waar hij ze dan dwong op de knieën in ontzag en eerbied voor den God, dien hij preekte. Monsabré was minder schitterend improvisator; meer degelijk studieman. Hij sprak meer voor menschen, die 't christendom nog levendig hadden in zich.

Met een weergaloozen ijver heeft Monsabré in de vermaarde kansel al onze geloofspunten behandeld, methodisch en zoo grondig als 't mocht voor Fransch-katholieke leeken. « Il exposa, expliqua, imposa. » Al de artikelen van het Credo heeft hij achtereenvolgens verklaard en verdedigd met een welsprekendheid, zoo sober en zoo gloeiend, zoo eenvoudig en zoo verheven, zoo streng klassiek-Fransch en zoo sappig-Bijbelsch tegelijk, dat hij

onder de menschen zal blijven leven als een der geniaalste meesters van 't woord.

Is de klank van zijn heerlijke door-hart-en-nieren-zinderende stem nu voorgoed gedoofd, toch hebben we nog zijn boeken. de verzameling zijner *Conférences*, die majestueuse reeks van 41 bundels : *Introduction au dogme catholique*, *Exposition du dogme catholique*, *Retraites pascales*, *Discours et Panégyriques*. Met dat reuzenwerk heeft hij volkomen zijn inzicht vervuld : « Vulgariser l'enseignement de St Thomas, en tenant compte des légitimes exigences de l'esprit moderne et des découvertes de la science. »

En bij 't opslaan van elke bladzijde spreekt van gene zijde des grafs nog een stem tot ons die niet zal sterven vóór de taal waarvan ze zich heeft bediend.

« Petite chose, — zoo Pater Monsabrè in 1883 tot zijn geliefde Franschen, — petite chose comme est cette loque qui flotte au bout d'un bâton : mais quand elle s'agite, nos cœurs frémissent, quand elle se lève, vous serrez les rangs ; quand elle flotte, vous marchez derrière elle ; quand elle s'élance dans la mêlée, vous vous élancez aussi, ardents pour la défendre et donner votre vie et votre sang ; quand la mitraille en a fait une guenille, les tambours sur son passage battent aux champs, et tous, les mains levées, le cœur bondissant, vous criez, et moi qui vous parle, je crie avec vous : Debout ! debout ! voilà la France qui passe ! Vive la France ! car son drapeau est un sacrement. »

Nog dieper trof hij zijn hoorders in *l'année terrible* toen hij met een helaas niet profetisch gebaar op de toekomst wees :

« Les peuples aussi ressuscitent, quand ils ont été baignés dans la grâce du Christ : et quand, malgré leurs vices et leurs crimes, ils n'ont pas abjuré la foi, l'épée d'un barbare et la plume d'un ambitieux ne peuvent pas les assassiner pour toujours. On change leurs nom, mais non pas leur sang. Quand l'expiation touche à son terme, ce sang se réveille et revient, par la pente naturelle, se mêler au courant de la vieille vie nationale. Vous n'êtes pas morts pour moi, mes frères, mes amis, mes compatriotes. Non, vous n'êtes pas morts ! Partout où j'irai, je vous le jure, je parlerai de vos patriotiques douleurs, de vos patriotiques aspirations, de vos patriotiques colères ; partout je vous appellerai des Français jusqu'au jour béni où je reviendrai dans cette cathédrale prêcher le sermon de la Délivrance et chanter avec vous un *Te Deum* comme ces voûtes n'en ont jamais entendu ».

In zijn vrije uren deed pater Monsabré niet zelden aan muziek en poëzie.

Verder was 't als mensch een uitgelezen karakter. Zijn leuze was « un moine triste est un triste moine ». En hij heeft er als guitige kwant voor zijn paart genoeg bij 't vuur gezet : De nieuwsbladen gaven o. a. twee kleurige anecdoten :

Eens moest Monsabré preeken in een kleine provinciestad

waar niemand hem kende. Hij kwam aan in de pastorij, waar hij in potjes-fransch zijn boodschap bracht : « Monsabré malade, pas pouvoir venir ; moi venir à sa place ; prêcherai demain ; Saint-Esprit m'aider. Bon déjeuner aussi ». De arme pastoor en zijn onderpastoors waren als van de hand Gods geslagen... Monsabré bleef onbarmhartig in zijn deugnietsrol, tot hij 's anderdaags op den preekstoel kwam en tot eindelijk « le Saint Esprit » vaardig werd over hem.

De tweede ui was nog erger. « Mon père, — hield hem een heilig boontje, vóór zijn opgaan van de kansel eens tegen, — je n'ai pas la conscience tranquille : j'ai eu la vanité ce matin de me regarder à la glace ; et j'ai même osé me trouver assez belle ». En Monsabré daarop : « Allez en paix, mon enfant, une erreur n'est pas une faute ! »

* * *

Nog een paar onlangs gestorvenen dienen hier vermeld : ROSIER FAASSEN (1833-Febr. 1907), een van Holland's meest bedreven tooneelspelers en schrijvers : Hij gaf o. a. *Thuisblijven*, de tegenhanger van Glanor's *Uitgaan*.

GIOSUÈ CARDUCCI (1834-15 Febr. 1907), waarover een kort woord in de vorige kroniek werd gegeven.

* * *

« Wij lijden aan jubelzucht, » klaagde onlangs Professor Kalff. En de geestige correspondent uit Amsterdam aan 't Antwerpsch *Handelsblad* gaat voort :

« Wij hebben nu in amper twaalf maanden Rembrandt en Bilderdijk herdacht — met den koning-stadhouder Willem III zijn we nog doende — en thans is De Ruyter bejubeld.

» Vier groote mannen in een jaar, met hooggezwaaide vaandels en donderende kanonnen en standbeelden en redevoeringen en feestmaaltijden en Nederlandsche ridderleeuwen, die voor deze gelegenheid haastig in wachtende knoopsgaten klauterden, — mij dunkt 't is wel geweest!... Maar wat te doen tegen deze jubelzucht? Een anti-jubelbond oprichten? Doch die zou over 25 jaar immers ook zijn jubilé moeten vieren!

» Doch laat ik niet voortgaan met deze spotzucht, welke allerminst de hulde kan treffen die heden het gansche land heeft gebracht aan den grootsten vlootvoogd, dien Nederland, dien Europa mag ik wel zeggen — want de Engelsche admiraal Nelson overtrof hem niet — ooit heeft bezeten. Wat Michel Adriaans-

zoon De Ruyter boven een Rembrandt en een Bilderdijk vóor heeft, is zijne heerlijke menschelijkheid, zijn edel hart, zijn uit christelijke deugd geboetseerd karakter.

» Deze zedelijke grootheid hebben den rechtzinnig protestantsch-geloovigen zeeheld met den katholieken dichter Vondel tot de twee voornaamsten onder de voorname mannen van ons land verheven. Hoe geniale kunstenaars Rembrandt en Bilderdijk ook waren, tot voorbeelden hebben zij hunne karakters niet uitgebeiteld; onbestreden zinnedriften hebben hun belet een deugdelijk leven te leiden. Ver reiken in dat opzicht mannen als Vondel en De Ruyter boven hen uit. »

Wij hebben 't niet onaardig gevonden eens op te tellen wat er zooal over De Ruyter, ter gelegenheid van zijn jubelfeesten, op de boekenmarkt is gekomen :

H. ALKEMA. *De Schrik der groote Oceaans.* Het leven van M. A. De Ruyter.

J. H. BEEN. *De drie matrozen van M. De Ruyter.*

G. BRANDT. *Uit het leven en bedrijf van den heere Michiel De Ruyter, Hertog, Ridder, etc. L.-Admiraal-Generaal van Holland en West-Friesland.* Bloemlezing met inleiding door Dr G. KALFF. Uitgave van Simons' Nederlandsche bibliotheek.

D. F. SCHEURLEER *Michiel Adriaansz. De Ruyter.* Leven en daden naar berichten en afbeeldingen van tijdgenooten.

G. ENGELBERTS GERRITS. *Het Leven van De Ruyter*, opnieuw vertaald door J. STAMPERIUS.

E. GESDERS. *Neerlands grootste zeeheld.* Het leven van Mich. A. de Ruyter.

A. L. GERRITSEN. *Uit het leven van M. A. De Ruyter.*

H. J. HANA, *Hollands Waterleeuw*, voor Nederlandsche Jeugd bewerkt.

W. R. HORA ADEMA. *1607-1906. Nationaal Marine-Album*, ter herdenking van de hulde aan den admiraal De Ruyter. door den dichter van het Oud-Adelborstenlied.

L. PENNING, *Het Leven van M. A. De Ruyter.*

JABS M VOS. *De Daden van M. A. De Ruyter.*

L. H. WAGENAAR. *M. De Ruyter*, geillustreerd.

A. WERUMEUS BUNING. *De Ruyter's Afrikaansche Reis.* Een vergeten bladzijde uit het leven van onzen grooten zeeheld.

En dan de tallooze de Ruyter-liederen, de Ruyter-nummers der tijdschriften...

Zulke intellectueele uitingen van vaderlandsgevoel en rassentrots kennen wij helaas, nog altijd in België niet!

* * *

Uit de *Revue* van Parijs is opgewiekt « un-z-oiseau qui vient de Fra-ance ». Op 't eerste plotse lawaai verschoot ik een weinig, maar aldra heb ik gelachen dat ik er nu nog deugd van heb. 't Is een koko-kakatoe, hij heet ONÉSIME RECLUS, en hoord wat hij kwettert :

Les Progrès du français en Belgique

« ... Bien des Français l'ignorent : La Belgique n'appartient à notre idiome que par sa Wallonie, c'est-à-dire par le Brabant méridional, le Hainaut, la province de Namur, *la plus grande fraction du Limbourg et de la Flandre Occidentale* plus sa participation toujours grandissante à la vieille et noble Bruxelles... »

Zeg, die Onésime, is dat niet het jongere broertje van Eli sée? Maar heeft die sukkel dan geen enkel exemplaar van *mon frère's* Aardrijkskunde beërfd? — Laat ons nu voort luisteren .... en moet ge 't uitproesten houd uit eerbied voor de groote Fransche *Revue* uw hand voor uw mond.

« ... En mettant à part les enfants au dessus de deux ans, le recensement fait quelque tort a l'élément flamand, par la raison que les Flamingants ont généralement plus d'enfants que les Wallons, et leurs bébés, la plupart au moins, grandissent naturellement comme *Germains* plutót que *Romans*...

... Enfin, le gouvernement présent, qui est clérical, s'appuie sur les Flamands, catholiques fougueux ; il est donc résolument anti-wallon et on le soupçonne de quelques accrocs à la loyauté dans le dénombrement des idiomes...

... Nul n'ignore que la plupart des fonctionnaires d'origine flamande sont flamingants par interêt ..

... De ce côté-ci Bruxelles n'est séparée des francophones que par une forêt qui n'est ni française ni flamande; de tout autre côté, à l'est, au nord, c'est la *flamingānterie*...

... Les armes sont inégales dans la bataille entre le français, langue mondiale, et le flamand, dialecte provincial effiloché en patois locaux..,

... De Coster, Rodenbach, Verhaeren, Camille Lemonnier, Maeterlinck, Kistemaeckers, Eekhoud, les Rosny, ont écrit ou écrivent en français... Or, les Flamingants sectaires — et il en est beaucoup — sont justement des obtus...

... A Gand, c'est-à-dire au chef-lieu même de cette intransigeance, ils ont fondé, en 1898, l' « Association flamande pour la vulgarisation de la langue française », et ils peuvent déjà se féliciter du succès de leurs efforts, parce qu'avec le flamand on fait à peine le tour des Flandres, tandis qu'avec le francais on fait le tour du monde...

... V. Keto prédit la mort du flamand à la fin d'un travail sur la francisation de Bruxelles..

.. Le flamand est de plus en plus insuffisant aux besoins de la vie de relation, non seulement dans les centres comme Bruxelles, mais dans la Belgique entière ;... »

... M. J. Mac Leod pourra affirmer, tant qu'il voudra, la supériorité du flamand sur le français ou sa suffisance pour l'édu-

cation intellectuelle des peuples, il n'en restera pas moins certain que le peuple belge ne reconnaît pas cette suffisance, parce que celle-ci n'existe pas... Et le flamand décherra encore; il est appelé à disparaître parce qu'il n'est la langue que d'un petit, petit peuple et qu'il ne pourra empêcher ou repousser victorieusement l'envahissement incessant, graduel et inévitable d'une des grandes langues qui se partagent le monde. »

Als al de Vlamingen nu niet lijk éen man in een Gethsemani-bots achterover ploffen, erken ik ons eigen volk niet meer!

J. PERSYN.

WETENSCHAPPELIJKE KRONIEK

In de laatste jaren is door 't voorstellen van de theorie der ionen en electrons, alsmede door de ontdekking van het Radium met zijne eigenaardige hoedanigheden, een heele verwarring aangebracht in de opvatting der materia en harer verschillende krachten.

Daardoor beleven wij ook een der bijzonderste keerpunten tusschen vroegere en nieuwere natuurkunde, zoowel als tusschen vroegere en nieuwere scheikund, die ooit voorkwamen; en zullen de menigvuldige geschriften in beide deze vakken, 't eene meer, 't andere minder, de kenteekens van een overgang dragen.

A. Despaux in zijne *Explication mécanique de la nature de l'électricité et du magnétisme* (1) en in zijn *Ondes électriques et courants électriques* (2), geeft ons eene nieuwe manier van den electrischen stroom en de electrische golving op te vatten. Van de natuur der electriciteit weet men, tot nogtoe, weinig of niets; en 't schijnt dat, hoe meer ondervinding men opdoet op dat gebied, hoe meer ingewikkeld ook de verschijnselen voorkomen.

Om zijne theorie op te bouwen behoeft Despaux maar twee elementen tot zijne beschikking te hebben : materia en ether. « L'électricité. zegt hij, n'est autre chose que l'air (ether) qui emplit l'espace. » Hij stipt heel gepast het verschil aan, dat Maxwell reeds aanduidde, tusschen de snelheid van voortzetting, den stroom en 't voortvloeien der electriciteit. Om dit verschil klaar te maken neemt hij den klank als voorbeeld. De klank zet zich 340 meter verre voort op één seconde. Wil dat zeggen dat de lucht, waarvan de klank een trilling is, zich zoo verre heeft verplaatst op dien korten tijd? Hoegenaamd niet. Maar 't is de beweging, die den klank voortbrengt, die zich aan 't omliggende tot 340 meter verre heeft medegedeeld. Dit is bijzonder klaar als 't gesloten pijpen geldt, waarin de luchtkolom zich dus volgens de lengte der pijp zeker niet kan voortbewegen. Zoo ook als men zegt dat de electriciteit zich voortzet met eene snelheid van 300.000 kilometer in één seconde, is dat geen stroom van

(1) Parijs. Felix Alcan.
(2) *Revue Scientifique*, 7 Jult 1906.

electriciteit, die zich met die verbazende snelheid zou verplaatsen, maar wel eene golving, eene mededeeling van de oorspronkelijke beweging aan de achtereenvolgens omliggende etherstofjes. 't Geen men electrischen stroom heet is enkel een golving, zegt hij, maar in eene rechtlijnige richting beperkt. De golving gebeurt in 't ruim; de vloed, die een eigenlijke strooming is, gebeurt in de materia; en 't geen men gewoonlijk electrischen stroom noemt, en dus eene geleide golving is, gebeurt in 't etherruim, dat tusschen de stofdeeltjes van den leiddraad te vinden is. — Hoe wordt nu de electrische golving of trilling in den leiddraad in eene rechtlijnige richting beperkt? Hoe ontstaat met andere woorden, de electrische stroom? 't Antwoord op die vraag, behelst het eigenaardige der theorie van Despaux. — Om zijnen uitleg klaarheid bij te zetten, neemt de schrijver 't voorbeeld eener schroef, die men in de buis eener waterleiding zou plaatsen. Zoodoende kan, ofwel de schroef door hare beweging het water voortstoeien, ofwel kan door de beweging, door de strooming van 't water de schroef in deze of gene richting aan 't draaien gaan. Zoo gebeurt het ook in den electrischen geleider. De stofdeeltjes zijn de schroeven en de ether tusschen hen is de vloeistof. De minste beweging van een der stofdeeltjes ergens in den draad, zal in den ether eene golving doen ontstaan, die zich oogenblikkelijk tot op 't uiterste der leiding doet gevoelen, maar tevens zal de golving al de andere stofdeeltjes van den geleider volgens zijne richting bewegen. Men zal dus in ieder van hen dezelfde verschijnselen kunnen waarnemen als die welke de golvingen in den stroom hebben voortgebracht. De stroom bestaat dus in de golving van den ether, die door 't toedoen der stofdeeltjes gemakkelijk tot stand wordt gebracht, daar waar die tegenwoordig zijn. Aan de eerste beweging zal dus ook een grooteren weerstand geboden worden vanwege de stofdeeltjes, die nog den pas der begonnen golving moeten nemen.

De electrische golving in den ether van den draad zet zich ook voort in den ether die den draad omringt, maar hier wordt zij niet samen gehouden en vergemakkelijkt door de richtende stofdeeltjes; zij verzwakt er ook alras en men neemt ze maar op korten afstand van den geleider waar; 't is 't magnetisch ruim dat men rondom den geleider waarneemt als de electrische stroom in dezen ontstaat.

Merken wij wel op, om met Despaux te eindigen, dat de schrijver zijn zienswijze enkel opgeeft als eene gemakkelijkere manier om de gegevens, op electrisch gebied, samen te vatten, en volstrekt niet als zou zij de echte natuur van de electrische kracht weergeven.

Mme Curie. *Les théories modernes relatives à l'électricité et à la nature* (1).

Voortgaande in de richting zoo gelukkig ingeslagen met wijlen Mr Curie, na hunne ontdekking van het radium, vat de schrijfster hier de gegevens samen, die men sedertdien uit de studie van dit wonderlijk metaal heeft getrokken, bijzonder na de beruchte proefnemingen van Dr Thomson. Deze strekken, men weet het, tot het bewijzen dat radium in helium en andere chemische stoffen verandert. Daardoor zou de scheikundige theorie der atomen aangetast zijn, want alsdan is immers een atoom geen ondeelbare eenheid meer.

Dr G. Lebon, in zijn *Evolution de la matière*, in *La vieillesse des atomes et l'évolution cosmique* (2) en in zijn *Les phénomènes électriques et leur nature* (3), bouwt op de even aangestipte deelbaarheid der atomen en den overgang van 't eene bestanddeel der materia in 't andere een gansche hypothesis van de samenstelling der stoffelijke wereld; zij zou terzelfdertijd ook den uitleg bevatten van de verschillende krachten der natuur en van de electriciteit in 't bijzonder. Die opvatting sluit aan bij de welbekende *nébuleuse primitive* van Laplace op cosmogonisch gebied. De stelling van Lebon werd reeds besproken in het *Bulletin de la soc. chim. de Belg.*, Jan. en Feb. 1906, door Lorentz : *Les théories du Dr Gustave Lebon sur l'évolution de la matière.* Ook door Ramsey in *Philosophical Magazine* (Oct. 1906) en Brunhes *La portée du principe de la dégradation de l'énergie* (1906). Voor zooveel zij de electriciteit aanraakt ook door Nodon, *Production directe des rayons X dans l'air (Acad. des Sc. de Paris)* en *Recherches sur les phénomènes radio-actifs* (25 Juli 1906).

Lebon richt heel zijn stelsel op met niets dan ether. Hij heeft de materia niet meer noodig, zooals Despaux; hij zal deze uit den ether doen ontstaan : Door opvolgenlijke samenvatting en verdichting komen in den ether middenpunten van beweging tot stand, die middenpunten van wervelende beweging in den ether zijn de bestanddeelen der atomen, en uit hen zal dus de materia samengesteld zijn. Laat ons eerst de algemeene geschiedenis van die verandering en dit ontstaan eens nazien.

In den beginne bestaat het heelal enkel uit etherwolken. In die etherdampen ontstaan dan allengskens plaatselijke verdichtingen en zoo komt men tot de *nébuleuse primitive.* Wat echter 't voornaamste is op natuurkundig gebied gedurende dat tijdvak,

(1) *Revue Scientifique*, 17 en 24 November 1906.
(2) *Revue Scientifique*, 27 October 1906.
(3) 8-15 December 1906.

is dat door die verdichting, de bewegingen in die ethermassa zich rondom zekere middenpunten schikken, om dewelke alzoo eene groote hoeveelheid beweging en kracht vergaard wordt.

Daarna wordt die kracht terug besteed, met zekere overmaat zelfs in den beginne; 't is 't tijdstip van den vollen glans der sterren; doch later bij 't verkoelen, dat het verbruiken der verzamelde kracht met zich sleept, komen in iedere massa samenstellingen voort rond middenpunten van mindere uitgestrektheid en minder belang, 't geen aanleg geeft tot het ontstaan der materia. Dit ontstaan van de elementen der atomen geschiedt dus ten koste der etherstofjes. In het tijdstip dat wij hier beleven, en waar alle planeten toe gekomen zijn, is in de wederzijdsche verhouding dier centrums een zeker evenwicht bekomen, dat het verbruiken der verzamelde kracht regelt; dit verbruik is dan ook betrekkelijk gering. Eindelijk zal, door 't volledig verbruik, de materia terug tot ontbinding gebracht worden en weder in etherstofjes vervallen. Voor 't oogenblik stelt men zulks reeds vast voor 't radium en soortgelijke, dat eenvoudiger wervelsystema's, als helium voortbrengt.

Dit kort overzicht toont genoeg aan wat Lebon van de natuur zelve der materia denkt. Hij zegt daarenboven woordelijk : « Les corps sont constitués par une réunion d'atomes, dont chacun est composé d'un agrégat de particules en rotation, probablement des tourbillons d'éther. » Men ziet natuurlijk hoe klaarblijkend die elementen der atomen « des tourbillons d'éther » aansluiten met de theorie der ionen en der electrons, die als de onderdeelen der atomen aangezien worden en waarvan er volgens gegronde berekeningen omstreeks duizend in ieder atoom te vinden zijn. Tevens is ook op te merken hoe de ontbinding der atomen in electrons en van deze in etherstofjes overeenkomt met het bombardement dat ter zake komt bij de Xstralen en met de uitwasemingen van 't radium en dergelijke. De opvatting mag dus aangezien worden als een ernstig pogen om de natuur der materia voor te stellen. Zij bevat eene volkomene eenheid, en kan zoowel op chemisch, als natuurkundig en mechanisch gebied in de heelalkunde toegepast worden.

Nemen wij een enkel voorbeeld van uitleg der natuurlijke eigenschappen van de materia. De vastheid (*la rigidité*) is zeker de eigenschap die 't moeilijkst zal vallen om uit te leggen in de opvatting van Lebon. Zij is ten andere ook als de uiting van de natuur zelve der materia Lebon zelf zegt : « La matière est née le jour où les tourbillons d'éther ont acquis par suite de leur condensation croissante une rapidité suffisante pour posséder la rigidité. » Die vastheid, 't kenmerk van 't stoffelijke, wordt dus

door hem uitgelegd eenvoudig door de snelheid, de hevigheid der beweging. Lebon toont de degelijkheid van zulken uitleg door de volgende proefneming van de la Brosse. Deze neemt eene waterkolom van 500 m. hoog en 2 cm. doorsnede, eene metalen buis houdt ze natuurlijk bijeen. De beweging en de kracht van dien dalenden watervloed zijn te wijten aan de verbazende hoogte van zijnen val, door toedoen dus der zwaartekracht. Zeker zal niemand het water als een zinnebeeld van stevigheid nemen. Toch beproeft de la Brosse in de gegeven omstandigheden eenen *coup d'épée daus l'eau*. Eene buis van 2 cm. doorsnede met eenen sabelhouw doorkappen is niets. Maar zoo door die buis water vloeit met de verbazende kracht van eenen 500 m. hoogen val, stuit de sabel, na 't metaal te zijn doorgedrongen, plots op de oppervlakte van 't vocht. 't Is dus de schrikwekkende beweging van 't water die het indringen onmogelijk maakt voor 't is eender welk voorwerp; en men heeft reeds de gedachte opgeworpen ze als pantser voor de oorlogschepen te doen dienen. Nochtans kan de snelheid van 't water bij die proefneming niet het minste in vergelijking komen met de ongehoorde beweging die den ether in Lebon's opvatting voortdrijft en zoo de materia met hare vastheid doet ontstaan.

Iedere kracht en werking van de materia zou alzoo maar de uiting zijn van de overmatige in 't atoom vergaarde beweging en energie: en de materia, 't lijdelijke bij bepaling, zou integendeel eene stapelplaats zijn, waaruit iedere natuurkracht getrokken wordt; in 't wezen der materia zelf dat zich langzaam, in 't huidige tijdvak, terug in etherwolken ontbindt. « Trouver de nouveaux moyens de modifier l'équilibre de la matière et de l'éther, c'est découvrir la création de forces nouvelles. » zegt Lebon, en geeft dus in overeenstemming met zijne theorie eene veel meer handelende opvatting van de natuurkundige proefneming.

Dit schrijven, dat genoeg aantoont op wat keerpunt men in de natuurkunde gekomen is, na de wondere ontdekkingen der laatste jaren, zal ook doen besluiten hoe wakend het oog der wijsbegeerte van 't heelal de natuurkundige beweging hoeft te volgen, om, volgens het voorkomt, er staving of wijziging in te vinden van de tot hier voorgestelde heelalkundige opvattingen.

Dr J. Van Mollé.

BOEKENNIEUWS

L. HABRICH. PEDAGOGISCHE ZIELKUNDE. Uit het Duitsch vertaald door G. Siméons, kantonalen schoolopziener te Meenen. Tweede deel : *Het Streefvermogen*. — Uitg. K. Van de Vyvere-Petyt, Steenstr., Brugge ; 1906 ; XIV-545 blz. Prijs : 6 fr.

Een werk van allergrootst belang voor allen die met opvoeding en onderwijs zich bezighouden. Het verdient zeker in onze schoolwereld bekend, en derhalve zullen wij ook trachten er kortbondig en klaar de ontleding van te geven. — In een eerste boekdeel van 330 blz. (prijs : 3.75 fr.) had ons de heer Siméons Habrich's studie over *Het Kenvermogen* vertaald ; dit tweede handelt nu over *Het Streefvermogen*, en stelt ons de gewichtigste hoofdstukken der zielkunde voor. Het geldt hier immers de werkzaamheden van het voelen en het willen, die zeker meer in betrekking staan met de opvoeding dan met het onderricht. Na eenige beschouwingen over 't streefvermogen in 't algemeen, handelt de schrijver over de formeele gevoelens ; daarna over de qualitatieve gevoelens of de gemoedstoestanden naar hun voorwerp; over hunne sterkte en hunnen duur; over de duurzame begeertetoestanden : over wil, wilsvrijheid en karakter ; en eindelijk, in een eerste bijvoegsel, over de ontwikkeling van den kinderlijken geest; in een tweede, over den verstandelijken krankheidstoestand bij het kind, waarna in een derde, nog eenige bladzijden worden toegevoegd aan het eerste deel der zielkunde, namelijk over de zinnelijke waarneming en beweging. — Eene rijke biographische opgave van geraadpleegde werken gaat met een passend voorbericht de eigenlijke studie vooraf. De inhoud is dus in alle opzichten zaakrijk. — Kwestie nu van welk standpunt de schrijver vertrekt : « Het hoogste doel, » zegt hij, « zoowel der zelfopvoeding als der opvoeding van anderen is, voor ons, de christene deugd. Daarom moet onze zielleer met het wezen der deugd, met de christene deugdenleer overeenstemmen. Evenzoo behoeft de christene deugdenleer de zielkunde, om ten volle begrepen te worden. » Men mag zeggen, ja, dat Habrich's werk een zeker richtsnoer is om onze onderwijzers, vooral de jonge, te geleiden. Zijne grondstelsels berusten op de waarheden van den godsdienst ; zijne bewijsvoeringen en besluiten steunen op geen vlotzand, maar in streng logische bewoording samengesteld, overreden zij door hunne innerlijke kracht of door het gezag waarop zij zich beroepen. De schrijver sluit daarbij de oogen niet voor opwerping en dwaalleer, en dit is heden te meer noodig, daar men zóo hoog oploopt met allerlei sophistische leerstelsels, welke den mensch verlagen tot een wezen zonder vrijen wil of zonder bestemming na dit leven. In dat opzicht weze men voorzichtig met tal van Hoog-duitsche en Noord-nederlandsche uitgaven, waar met den godsdienst geen rekening in gehouden

wordt, en wier zoogenaamde onpartijdigheid of onverschilligheid niet altijd de vijandigheid kan verbloemen. — Oprechten dank verdient de heer Siméons, die zulk heerlijk boek voor tal onzer landgenooten heeft opengelegd, en voor den zwaren arbeid daartoe niet is achteruitgedeinsd. Moge die arbeid allereerst door een ruim debiet van zijn werk beloond worden! Denkelijk zal hier of daar een lezer tegen sommige technische benamingen iet of wat opzien : och ja, wetenschappelijke boeken zijn nog niet te onzent ingeburgerd; doch dit is mede eene andere reden om deze *Pedagogische Zielkunde* welkom te heeten en den heer Siméons te ondersteunen. Het worde gedaan.

Kan. J. MUYLDERMANS.

DE HERVORMING VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS, door M. BRANTS. Met goud gekroond en uitgegeven door de koninklijke Vl. Akademie 305 blz. — in-8° A. Siffer. Gent 1906.

Een boek over *Hervorming van 't onderwijs* kan bijna niet anders dan te gepaster uur komen. 't Hervormen van de onderwijsprogramma's is een bedrijf dat nooit stil ligt, de eene commissie heeft haar eitje nog niet uitgebroeid of een andere begint al te kakelen. Ons officieel middelbaar onderwijs werd heringericht en uitgebreid door de wet van 1855 — 1858 — 1859 en 1869. In 1881 weer een volledige hervorming. De wet van 1883 op het Vlaamsch bracht andermaal eenige veranderingen, en in 1887 kregen we weer een volledig nieuw programma. In 1890 een organische wet voor 't Hooger onderwijs en in 1897 een herinrichting van de middelbare scholen van lageren graad. En op dit oogenblik verkeeren de bazen van ons onderwijs weer in zwaren barensnood. Op den vreemde ging 't al niet anders : « Sedert dertig jaar heeft men het middelbaar onderwijs vijf maal hervormd in Frankrijk, elf maal in Italië, twee maal in Pruisen » (blz. 50).

Het werk van M. Brants mag ontegensprekelijk tusschen de goede werken tellen welke over het hervormingsvraagstuk verschenen zijn en van Vlaamsch standpunt uit is het een daad van groote verdienste om de warmte en de wetenschap waarmede het de rechten bepleit van onze Moedertaal.

De eerste helft van het boek is een historisch overzicht van de inrichtingen van 't M. O. in de bijzonderste kultuurstaten : België — Frankrijk — Duitschland — Holland — Engeland — Hongarië, de Noorsche staten, enz. Enkel de eerste vier landen zijn in den breede behandeld. Schrijver deelt ons o. m. de programma's mee van de hoofdhervormingen dier landen en laat ze gemakkelijk overzien en waardeeren door vergelijkende uurtafels. Dit was een zeer goede opvatting, maar met een weinig meer zorg waren hare deugden nog beter uitgekomen, b. v. schrijver heeft slechts voor enkele uurtafels de lesuren, aan een zelfde vak over den geheelen studietijd besteed, samen getrokken en vergeleken. Het was eene kleinigheid het overal te doen, en 't liet u met eenen oogopslag 't geheel programma overschouwen.

In de tweede helft van 't werk oefent schrijver kritiek op de heerschende stelsels en stelt een nieuw leerplan voor.

Schrijver wil de *Einheitschule* d. w. z. een dusdanige regeling,

van de leervakken en methoden dat er tusschen het lager, middelbaar en hooger onderwijs een geleidelijker overgang besta. Het middelbaar onderwijs zelf zou moeten verdeeld worden in twee cyclussen, zooals in Noorwegen, en zooals ook in België in 1881. De eerste cyclus — een driejarige — zou het middelbaar onderwijs van beide graden gemeen zijn. De tweede — een vierjarige — zou een oude en een nieuwe humaniora en een wetenschappelijke afdeeling bevatten. De oude en nieuwe humaniora moeten in gelijke maat de æsthetische vorming van den jongeling betrachten, en gelijkberechtigd zijn voor het hooger onderwijs, uitzondering voor de theologie en de huidige klassieke philologie ; de moedertaal moet de voertaal zijn van alle vakken, buiten het taalonderwijs, en de grondslag van de geheele letterkundige vorming.

Het onderwijs der moedertaal moet ons ook de beschavingsgeschiedenis van ons volk doen kennen en den vaderlandschen zin der leerlingen versterken. De moderne talen krijgen grootere uitbreiding en worden hoofdzakelijk door 't spreken en op ondergeschikte wijze door de spraakleer onderwezen. De geschiedenis moet in den hoogeren cyclus eerst en vooral beschavings-geschiedenis zijn en in verband staan met een aanschouwelijk kunstonderwijs en te zamen met de aardrijkskunde, voor de landen waar men de taal van aanleert, door het taalonderwijs zelf gesteund en volledigd worden. Natuurkunde moest van af de lagere klassen onderwezen worden doch steeds proefondervindelijk. De oude talen zouden allengskens van hare waarde verliezen, omdat ze voor onzen tijd hare vroegere praktische beteekenis kwijt zijn en de opvoedende kracht niet bezitten welke hun veelal wordt toegeschreven.

Dat zijn de hoofdtrekken van 't boek. Ik kritikeer het voorgeslagen programma niet, want voor omvangrijke bespreking is hier geen plaats en maar een i' ken aan- of afdoen heeft geen belang.

Ten volle ben ik het eens met den schrijver over de rol die hij de moedertaal geeft. FRANS VAN CAUWELAERT.

GEÏLLUSTREERDE SCHOOLFLORA VOOR NEDERLAND door H. TEUKELS, leeraar aan de 1e Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam. — Derde vermeerderde en verbeterde druk, met 1566 afbeeldingen. — P. Noordhoff, Groningen.

Wij hebben hier te doen met een ernstig werk, een werk van hooge waarde, zooals Noord-Nederland er weet te leveren op elk wetenschappelijk gebied. 't Is een betrouwbaar *Vademecum* niet slechts voor den scholier, voor den beginnende, maar evenzeer voor den beslagen plantenliefhebber en meer bepaaldelijk voor den botaniseerder. Zeer methodisch zijn de wetenschappelijke gegevens ingedeeld, zeer klaar en duidelijk zijn de uitleggingen. De tekst is met honderden en honderden teekeningen en afbeeldingen opgehelderd. even sierlijk als streng juist en getrouw. Stoffelijk ook heeft de uitgever het boek op zijn beste verzorgd.

Warm aanbevolen aan onze Vlaamsche onderwijsgestichten waar de kruidkunde in 't Nederlandsch wordt aangeleerd, of

binnen kort zal moeten aangeleerd worden, ten gevolge van de Bisschoppelijke onderrichtingen of krachtens wettelijke bepalingen.

Dat onze vulgarisateurs en andere verguizers van onze taal er ook maar een kijkje in nemen! Zij zullen gevoelen dat hunne stelling,als zou onze taal minder geschikt zijn voor het behandelen der wetenschap. door dit boek, evenals door duizend andere op wetenschappelijk gebied, tot gruizelementen vermalen wordt.

Zijn ze oprecht, ze zullen moeten toegeven dat een oorspronkelijke taal als de onze de wetenschap kan toegankelijk maken voor iedereen, voor ongeleerden even als voor ontwikkelden, 't geen zeker het geval niet is met het Fransch. Een enkel voorbeeld: Vraag eens aan een Franschman, zelfs een geleerde, maar die het vak niet bestudeerd heeft, wat een *Corolle inpundibuliforme*,is hij zal u met zijnen mond vol tanden aangapen; maar spreek aan een Vlaamschen boer op zijne kloefen, hij moge geen letter kennen zoo groot als een huis, van eene *trechtervormige bloem*, hij zal u dadelijk begrijpen. EG. DE B.

DE ZIEKTEN ONZER FRUITBOOMEN, door J. TROCH, onderwijzer, gediplomeerd hofbouwkundige te Wetteren, Gent, A. Siffer, 1907, 75 blz., 1,25 fr.

Dit boekje werd bekroond in de tentoonstelling te Antwerpen. Als ondertitel geeft de schrijver op: *Eenige nuttige wenken ten dienste van landbouwers,boomkweekers en alle plantenliefhebbers*. En dat is recht: nut zullen al degenen, die boomen kweeken of er eenige in den hof staan hebben, uit dit boekje putten. Het behandelt zeer bevattelijk de voornaamste ziekten en vijanden der boomen en duidt aan wat daar tegen kan gedaan worden. J. V.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, April 1907. — *Opmerkingen over enkele schilderijen van Rembrandt* (Dr. W. K. Valentiner, Medebestuurder van het Kaiser-Friedrich Museum te Berlijn): over vroegstukken, die vergeleken worden met latere schilderijen, van dezen grooten Meester. — *Luiksche kunstenaars : Fr. Maréchal*, 3 artikel (M. Des Ombiaux) : « Een naam die teekenend is voor den heelen man. Een echt Waalsche naam, die zoo krijgshaftig in de Waalsche ooren klinkt ». Een schoon Vlaamsch opstel over dezen Waalschen etser-kunstenaar, die de Belgische roem aan de wereld verkondt. — *Over Kleeding* (H. Ellens). — *Kunstberichten*. — *Boeken en Tijdschriften*. *Onze Kunst* is weerom prachtig geïllustreerd.

VLAANDEREN, Maart 1907. — *De Zang der Zee*, *Avondbidden*, *Verzen*, (Constant Eeckels). — *Aischulos' Zeven op Thebe los* Fragment (K. van de Woestijne), een proeve van vertaling, Grieksch gerythmeerd proza. — *Victor Dela Montagne* (Emmanuel de Bom), een lovende voorbode van Victor Dela Montagne's herdruk in Simons' *Nederlandsche Bibliotheek*. — *Kroniek* (August Vermeylen) een antwoord, lijk Vermeylen dat kan, op 't geen Kloos zich over den Vlaamschen criticus veroorloofde in de Nieuwe Gids van Februari.

VOLKSKUNDE, Nummers 7-9. — *Het Smeekschrift der Welpeyzende* (F. van Duyse), Een aardig, hist. lied uit den tijd der 1e Fransche republiek, uitgaande van een republikeinsgezinden Gentenaar, door wien het spotsgewijze in den mond van een antirepublikein schijnt gelegd. — *Het Groot Vastenavondfeest te Geeraardsbergen* (V. Fris). Het zonderlinge volksgebruik — het Krakelingwerpen en de Tonnekenbrand — wordt beschreven en de oorsprong er van onderzocht. Zeer degelijk. — *J. Le Francq van Berkhey's Holl. Rymkonst in de kinderkamer en op de kinderschool* (G. J. Boekenoogen). Meer dan anderen in zijn tijd heeft V. B. de uitingen van het volks- en kinderleven de aandacht waard geacht. — *Spreekw. en Zegswijzen over de Vrouwen* (A. De Cock). — *Das Herz als Gebildbrot* (Dr. Höfler).

— Nummers 10-12. — *Hansje met zijn gansje* (A. De Cock). Dit wijdbekende volksvertelsel wordt in zijn verschillende vormen — gesprokene en geschrevene, oude en moderne, Westersche en Oostersche — nagegaan en vergeleken. De eigenl. kern is Oostersch; toch lijken eenige Westersche redacties zelfstandig. Hoort het Ewig-Weibliche niet overal thuis? — *Ned. Sprookjes en Vertelsels* (G. J. Boekenoogen). — *Spreekw. en Zegswijzen over de Vrouwen* (A. De Cock) ; Brief van Dr. Höfler.

DE NIEUWE GIDS, Maart 1907. — *Onruste* (Eline Mare, een Vlaamsche medewerkster, die belooft). — *Wodan en Loki* (J. B. Schepers), fragment uit het groote gedicht in 24 zangen en 2 boeken : Baduhenna en Korbulo. — *Herfst* (H. J. Boeken), sonnet. — *Verzen* (Giza Ritschl). — *Waarom Gezelle dertig jaar*

geswegen heeft? (Jan Van Nijlen), cfr. den vorigen Inhoud van tijdschriften.— *Tooneelkroniek* (Frans Mijnssens). over *Eigen Haard* van Anna van Gogh-Kaulbach. — *Literaire Kroniek* (Willem Kloos) over Marcellus Emants' *Loki* en Herman Gorter's *Klein Heldendicht.*

STUDIËN, afl. 5. — *Het Wonder en eenige wonderlijke citaten* (G. J. J. Louwerens). — *Brieven over Letterkunde* (A. Gielen), over modernen. — *De niet ultramontaan-katholieke Rijkskanselier* (K. D.): over wijlen vorst Chl. zu Hohenlohe-Schillingsfürst. — *Scripturistisch overzicht.* — *Een nieuw Tooneelspel* (Hebrans) : *Tegenover het Mysterie* in *De Gids* van Januari verschenen. — Verders voortzetting en slot (?) van den pennetwist tusschen P. Regaut en den h. Sentroul over de weerlegging van het Kantisme.

ONZE EEUW, Maart 1907. — *Boete*, III (G. F. Haspels) : De schoone novelle wordt allengskens een roman. — *Staatsexploitatie van Spoorwegen* (Jhr Mr H. Smissaert) : « ... Dat ons toch de jammeren bespaard blijven, waaronder onze zuidelijke naburen (de Belgen) gebukt gaan.» — *Natuur en Geschiedenis* (Jhr Prof. Dr B. H. C. K. van der Wijck) : een brokje zeer leerzame wijsbegeerte der geschiedenis. — *Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwich zu Hohenlohe-Schillingsfürst* (Prof. Dr Th. Bussemaker.) — *Verzen* (Wallis).

DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR, Nrs van Maart. *Minister H. P. Staal*, de voormalige minister van Oorlog. — *Giosué Carducci* (Dr Kok), Een schoon gedicht van Reddingius. — *Pater Monsabré* † (J. Kenens). — *Geen Zakenbewind* (Strootman), vooruitzichten voor een nieuw Hollandsch ministerie. De aflevering van 23ⁿ Maart is een De Ruyternummer : De Ruyter en ons volk. (Prof. Brugmans). Over den feestheld een Engelsche, een Duitsche en een Fransche bijdrage. — De Ruyter en Denemarken. — De Ruyter in den oorlog van 1672-1674. (O. Van Lennep). — Wie Mich. De Ruyter was en werd (P. K. Dommisse). — M. A. De Ruyter in Amsterdam (W. R. Veder).

VRAGEN VAN DEN DAG, Maart 1907. — *Eene Russische Troonsopvolging in den aanvang der negentiende Eeuw* (A. W. Stellwagen): samenzwering tegen Paul I. — *De Beteekenis der moeder voor haar kind* (Frof. Dr I. Fehling) : Vaderlijke invloed, de natuurlijke voeding, de bescherming der moeders, Staats- en gemeenteplicht — *De Hoogere Opleiding van Officieren der Landmacht :* De hoogere krijgsschool, examenstoffen. — *Het maken van Prentbriefkaarten* (G. Holl). — *Historisch overzicht van het jaar 1906* (Dumesnil). — *Economische Verscheidenheden* II (J. Kuyper).—*Van Maand tot Maand*: *De Ziel der Dieren* (Dr Zell); *De Zinnen der Planten* (Dr Buekers).

BOON'S GEÏLLUSTREERD MAGAZIJN, Maart 1907. — *Luit. Adm. Michiel Adriaanszoon de Ruyter* (K. De Hartogh). — *Van Teheran naar de Perzische Golf* (Maurits Wagenvoort), 3ᵉ vervolg van de gemoedelijke reis-vertelling. — *Het kantwerken in Frankrijk* (Mouny). - *Wintervermaken in het Gebergte* (J. C. V. Jr.). — *Hebben wij vrouwen noodig op het Tooneel?* (Jan), een raak mysogynisch antwoord op 't mannenhatend artikel uit het vorige nummer. — *Oud Amsterdam. Het Fontaine Hofje* (H.) — *Brieven van een Jong-Gehuwde.* (Thérèse Hoven). — *Mijmerij* (H. K.). — *De Hoogste*

Kracht (Louis Stratenus), novelle. — *Voor het Tooneel. Verhuisd!* klucht in één bedrijf (Arn. Van Raalte, Jzn.). — De aflevering is weerom fraai geïllustreerd.

DE NATUUR, Maart 1907. — *Vaste vloeistoffen en vloeibare kristallen*, II (Dr A. J. C. Snijders) : nu speciaal over de vloeibare kristallen. — *Over den tijd van kuitschieten bij de riviervisschers* (A. Marcus). — *De ver-fotografie van Prof. Korn* (Redactie). — *Eboniet*, IV, slot (A. Slingervoet Ramoudt) : over 't vulkaniseeren der caoutchouc. — *De legeeringen van 't koper* (A. Vürtheim). — *Vleeschetende planten* (Davida J. van Heckeren van Brandsenburg). — *Vernisindustrie*, slot (G. Uhl). — *Solarisatie* (A. P. H. Trivelli). — *Metingen over luchtelectriciteit*, III (Dr D. van Gulik) : thans over het geleidsvermogen der lucht. — *J. Van Baren. De Vormen der aardkorst* (Jo. M. Proot) : bespreking van dat merkwaardig boek. *Zwammen, schadelijk voor naaldhout* (J. Daalder, Dzn). — *Proeven over warmte.* 3. *Uitzetting van Gassen* (Dr A. J. C. Snijders).

ÉTUDES, 20 Februari 1907. — *Gilbert de Choiseul à Tournai* (M. Dubruel). Hoe door bisschoppelijke werking een pas veroverd grondgebied ten tijde van Lodewijk XIV ingelijfd en verfranscht werd. — *Galilée et les Jesuites* (De Vregille) Hoe de Jesuieten der XVIIe en XVIIIe eeuw Copernic's en Galileï's stelsels bejegenden (1e artikel). — *Le Saint* (L. Roure) Slot. — *Formules scientifiques et réalités concrètes* (A. de la Barre). — *Une grande nation qui se prépare* (J. Burnichon) Argentina. — *La Déclaration des évêques* (H. Prélot). Beschouwingen over Briand's jongste voorstellen.

— 5 Maart. — *Les dernières élections allemandes* (H. Berchois). — *Galilée et les Jésuites* (de Vrégille), slot. — *De Quelques arguments des Hypergéomètres* (R. Marchal), — *Paganisme et Poésie* (V. Delaporte) : Over mythologische beeldspraak — *Le foyer stable* (Lhande), — *L'épiscopat concordataire* (A. d'Alès) : Over het pas verschenen en aldus getiteld boek door 90 samenwerkende schrijvers opgesteld : geschiedkundige nota's over de Fransche bisschoppen der laatst verloopen eeuw.

— 20 Maart. — *La notion de « vérité » dans la philosophie nouvelle* (de Tonquédec) — *Le Tunnel sous la Manche* (R. Marchal). — *Le sentiment religieux et la vie* (L. Roure). — *Questions de langue et de littérature catalane* (J. Boubée). — *Les contrats de jouissance* (P. Dudon). — *Philibert Vrau et les œuvres de Lille* (1829-1895) (V. Loiselet). — *Bulletin de sociologie.*

LE CORRESPONDANT, 25 févr. 1907. — *L'Armée et la discipline* (***). — *Madame de Polastron*, d'après une correspondance inédite (Ctesse H. de Reinach-Foussemagne). — *L'Expansion maritime de l'Allemagne. Le cinquantenaire du Norddeutscher Lloyd* (R. Lambelin). — *Les pauvres d'aujourd'hui.* (D. B. De la Flotte). — *L'Ecrasement*, roman, slot (Ch. Foleij). - *George Fonsegrive* (Gab. Aubray). De gemoedelijke met zoo'n ernstig-sociale strekking schrijvende Yves le Querdec. — *Les grandes « Premières » romantiques. Marion Delorme* (A. Séché et J. Bertant). — *Poésies. Soleil de février* (Bon J. Angot des Rotours), *La Lutte, Le Canal* (L. Maigue). — *Les Œuvres et les Hommes. Chronique mensuelle du monde, des lettres, des arts et du théâtre* (Ed. Trogan).

— 10 mars 1907. — *Les élections et l'esprit public en Allemagne.* (***). — *Au temps de la Révolution. Pages empruntées à des papiers de*

famille. M. De La-Tour-du-Pin Montauban). — *Marseille et Gênes* (A. Davin). — *La Revanche de la Vie-Nouvelle.* I (Charles de Rouvre). — *Les Péchés du « Smart Set ».* Les sévérités d'un Prédicateur à la mode. (Jules Arren). — *Les races du Maroc* : *Les Berbères* (Marius-Ary Leblond). — *Le Ballon dirigeable* : *Le Problème.* – *Les Solutions* (L. Sazerac de Forge). — *La Fraude et sa répression* (P. Drillon). — *Le Repos en Egypte.* Poësie (E. Denarié). — *Revue des Sciences* (Henry de Parville). — *Chronique politique* (Auguste Boucher). — *Bulletin bibliographique.*

REVUE DES DEUX MONDES, 1 mars 1907. — *Trois Artisans de l'Idéal classique au XVIe siècle* (F.Brunetière) : vooral Amyot. — *Le Grief secret*, laatste deel (H. Rabusson). — *A Algésiras. La Crise décisive* (A. Tardieu). — *Lettres inédites de Joseph de Maistre.* II *Autour de la Campagne de 1812* (M. Ernest Daudet). — *Honneur militaire. Guerre de France* (1870) (***). – *Un siècle de Poésie américaine* (Mrs John van Vorst). – *Poésies* (Fern. Gregh). — *Revue Musicale.* Trois opéras d'Extrême-Orient (Cam. Bellaigne). — *Essais et Notices. Les Reliques du Manuscrit des Martyrs* (V. Giraud). — *Chronique de la Quinzaine. Histoire Politique* (Francis Charmes).

— 15 mars 1907. — *L'Emigré.* eerste deel (P. Bourget). — *Un Essai d'Eglise separée en France au XVe siècle. La pragmatique sanction* (L. Madelin). — *La grande Navigation et les Ports français* (Charles Roux). — *La Légende de Gérard de Roussillon.* I *Gérard de Roussillon dans la poésie, dans l'histoire et dans l'hagiographie* (***). — *Madagascar. L'Ame malgache* : *la famille, les fêtes et les mœurs* (Marius et Leblond). — *Œuvres sociales des femmes.* II *L'Enfant* (P. Acker). — *Correspondance scientifique.* — *Revue dramatique. Le Théâtre contre le Divorce* (R. Doumic). — *Revues étrangères. Quelques figures de Mystificateurs littéraires* (de Wyzewa).

LA REVUE 1 mars 1907. — *Progrès du Français en Belgique* (Onésime Reclus), zie Lett. Kroniek — *La Science du Bonheur* (Jean Finot). — *Les forces naturelles inconnues* (Camille Flammarion). — *Sur la Jeunesse de Lamennais* (E. Faguet). -- *Antonio Fogazzaro romancier* (Jean Dornis), naar aanleiding van de voordrachten die de gevierde schrijver in Frankrijk komt geven. — *L'alimentation des travailleurs intellectuels* (Dr M. de Fleury). — *La Compagne de Marat* (Roger Gil-Baer). — *Contre le sort*, VIII (J.-H. Rosny). — *Le mouvement litteraire en Angleterre* (Henry D. Davray). — *Le mouvement intellectuel en Roumanie* (Nicolas Alex. J. Lucaci).

— 15 mars. — *Le Panaméricanisme* (L. Rocca). — *La Science du Bonheur* (Jean Finot). — *Les forces naturelles inconnues.* X (Cam. Flammarion). — *L'Alimentation à la caserne* (Mme Moll Weis). — *Octave Mirbeau* (P. Gzell). — *Le Pèlerinage de la Paix* (W. T. Stead). — *Contre le sort*: fin (J. H. Rosny). — *Madame Marni romancier* (G. Pellissier). — *Le Mouvement intellectuel en Allemagne* (J. de Coussanges).

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, Maart 1907. — *Zum gewerblichen Frieden* (H. Koch). Als nieuwste wijsheid wordt hier de oude aangeprezen, dat nl.werklieden en werkbazen malkander eerlijk zouden willen verstaan en er ernstig naar trachten om op vreedzame wijze te leven: en dat sterke, goed gevormde vakvereenigingen den vrede zouden bevorderen. — *Die sozialdemokratische Familie der Zukunft.* I (V. Cathrein). — *Raffaels Disputa* (C. A. Kneller). — *Der deutsche Monistenbund* (H. Haan). — *Bojardo*

und Ariosto (A. Baumgartner). — Verder een paar *Miszellen*, waaronder *Segensreiches Wirken des Volksvereins*. Met veel lof wordt hier gesproken over de apologetische en sociale boekdeeltjes door het *Volksverein* uitgegeven. Een is gewijd aan de werking van het *Centrum* zelf, en legt er klem op dat het *Centrum* door de *Katholieke* volkspartij als een *politiek* werktuig werd opgevat. Nu hebben de laatste verkiezingen bewezen dat het volk er zijn volle betrouwen blijft in stellen. Verandering is niet alleen nutteloos, zij ware gevaarlijk.

DAS LITTERARISCHE ECHO, 1 März. — *Dichtkunst und Convention* (A. von Gleichen-Ruszwurm). — *Jungjüdische Lyrik* (S. Meisels). — *Wilhelm von Humboldt* (Osk. Walzel). — *Echo der Zeitungen* (o. a. Berthold Auerbach). — *Echo der Zeitschriften* — Een Fransche, een Italiaansche en een Hollandsche brief. — *Echo der Bühnen*.

DEUTSCHE RUNDSCHAU, März 1907. — *Der Efeu*, voortzetting (Gr. Deledda). — *Paul Gerhardt*, het driehonderdjarig jubelfeest van den dichter (Otto Frommel). — *Die Denkwürdigkeiten des Fürsten Hohenlohe*. — *Geschichtschreibung im alten Indiën* (H. Oldedberg). — *Maria Stuart in Elisabeths Gefangenschaft. Die letzte Phase*, 1574 bis 1587 (Ludw. Blennerhasset). — *Aus der Provence* (Theod. Birt). — *Die innere Lage Russlands in zeitgenössischer Beleuchtung* (M. von Brandt). — *Henri Frédéric Amiel* (Platzhoff-Lejeune). — *Das Wesen der Kunst* (W. V. Seidlitz). — *Kunstgedanken eines Bilderfreundes* (Ad. Frey).

THE CONTEMPORARY REVIEW, March 1907. — *The House of Lords* (1 Lord Stanley of Alderley, L. Hobhoute, Corrie Grant). — *The State Children of Hungary* (Ed. Sellers). — *Canada, England and the States* (G. Smith). — *The Actor : The Man and his art* (H. de Halsalle). — *Possibilities in Army Reform* (Earl of Cardigan). — *The Future of the Volunteers* (J. L. Hammond). — *Higher Criticism and the Koran* (T. Weir). - *The German elections — and after* (H. B. Butler). — *The Stock Exchange and the Public* (Edg. Crammond). — *The Use of names in the Gospel of St Marc*.

OMROEPER

DE WERKING van volksvertegenwoordiger HELLEPUTTE heeft vanwege Minister Francotte het volgende amendement op de nieuwe Mijnwet bekomen :

« Te rekenen van het vijfde jaar na de afkondiging van deze wet, kan niemand in het korps der mijn-ingenieurs opgenomen worden, indien, bij den wedstrijd voor de werving ingesteld, hij niet heeft doen blijken, op de wijze van het Koninklijk Besluit, houdende regeling van dezen wedstrijd, dat hij de Vlaamsche taal kent.

» Om te worden toegelaten tot de ambten in de provinciën Limburg en Antwerpen moeten de candidaat-ingenieurs bovendien eene proef doorstaan, bestaande in de opstelling en de mondelinge verdediging in het Vlaamsch van eene memorie over een der technische vakken voorkomende in het programma van den wedstrijd.

» Van deze bijkomende proef zijn vrijgesteld de candidaten, die bij den wedstrijd gebruik gemaakt hebben van de Vlaamsche taal voor ten minste twee der technische vakken.

» Een Koninklijk Besluit bepaalt het soort van bewijs, dat moet worden geleverd voor alle overige betrekkingen en werkelijken dienst binnen de genoemde provinciën. »

WE LEZEN 't volgende in de laatste onderrichtingen van Mgr MERCIER aangaande 't onderwijs van 't Vlaamsch :

« Ons is het bekend dat de bisschoppelijke voorschriften over het onderwijs van het Vlaamsch in de humaniora getrouw worden nageleefd.

» Evenwel hebben zekere leeraars ons bekend dat het hun moeilijk valt het Latijn en het Grieksch in de Nederlandsche taal uit te leggen en te vertalen, daar zij onvoldoende de bibliographie der stof machtig zijn. Gij zult er belang bij hebben uwe ondervindingen bijeen te voegen ten einde aan de leeraars de beste Grieksch-Vlaamsche en Vlaamsch-Grieksche, Latijnsch-Vlaamsche en Vlaamsch-Latijnsche woordenboeken, handleerboeken, spraakleeren, geschiedenis-, aardrijkskundige- en wetenschappelijke werken, alsook de meest te waardeeren vertalingen van klassieke schrijvers aan te bevelen.

» Ook zult gij de middelen opzoeken om eene goede Vlaamsche bibliotheek te vormen.

» Eindelijk in dezelfde orde van gedachten zou men in uwe vergadering kunnen onderzoeken in hoeverre de onderrichtingen van het Vlaamsch toepasselijk zouden wezen op de colleges der hoofdstad. »

AAN 'T VERVULLEN van Mgr. MERCIER's wensch zal ook door de Leuvensche Hoogeschool worden gewerkt. We vernemen inderdaad uit *Hooger Leven* dat er dit jaar onder 't groot verlof aan de Alma Mater Vlaamsche vacantieleergangen over taal- en letter- en opvoedkunde zullen worden gegeven.

DE STAD ANTWERPEN zendt ons hierna volgenden onzendbrief.

WEDSTRIJD VAN TOONEELLETTERKUNDE

Antwerpen, den 25n Februari 1907.

AAN DE NEDERLANDSCHE SCHRIJVERS

Mijne Heeren,

In 1888 besloot het Gemeentebestuur van Antwerpen, ter bevordering der nationale dramatische kunst. alle drie jaar een wedstrijd van tooneelletterkunde uit te schrijven.

De zes prijskampen, die tot hiertoe werden gehouden, in 1891, 1894, 1897, 1900, 1903 en 1906, vonden zeer ruime bijtreding; verscheidene stukken die bekroond werden of eene eervolle melding bekwamen werden nadien op Stads Nederlandschen schouwburg vertoond.

Voortaan zal jaarlijks een prijskamp voor één vak (drama of treurspel, tooneelspel, blijspel en zangspel) uitgeschreven worden. Blijspel en zangspel zullen nochtans samengaan.

Den Tooneelraad is thans door het Gemeentebestuur de taak opgedragen, den jaarlijkschen wedstrijd in te richten.

Bij dezen omzendbrief worden al de schrijvers van Zuid- en Noord-Nederland tot deelname aan den prijskamp uitgenoodigd. Zij mogen mededingen met nieuwe oorspronkelijke blijspelen en zangspelen van allen aard, in gebonden of ongebonden stijl, en van één tot vijf bedrijven.

De volgende prijzen worden uitgeloofd :

Voor de beste blijspelen	fr. 300 en fr. 200
Voor de beste zangspeldichten	fr. 500 en fr. 200

De mededingende werken mogen niet reeds vertoond, gedrukt of anderszins bekend gemaakt zijn. Zij moeten, leesbaar geschreven, vóór den 15n Juni 1907, vrachtvrij besteld worden op het Secretariaat der Stad Antwerpen.

Op straf van uitsluiting mogen de schrijvers zich hoegenaamd niet laten kennen. Elk ingezonden handschrift moet eene kenspreuk dragen, welke herhaald is op een bijgevoegd gesloten briefje, den naam en het adres van den schrijver bevattende.

De jury zal benoemd worden door den Tooneelraad onder bevoegde personen uit verschillende steden van België en uitspraak doen vóór den 1n September 1907.

De bekroonde werken blijven het eigendom der schrijvers; de Stad blijft in bezit van de handschriften en behoudt haren Koninklijken Nederlandschen Schouwburg het recht voor op de eerste opvoering van het blijspel dat den eersten prijs verwierf, gedurende het eerstvolgend tooneeljaar 1907-1708; de bestuurder is gehouden het bekroonde stuk in den loop van dat tooneeljaar op te voeren.

De niet bekroonde handschriften mogen na de beoordeeling worden teruggeëischt. De niet afgehaalde worden na den 1en Januari 1908 vernietigd.

Namens het College van Burgemeester en Schepenen :

Bij verordening :
De Secretaris,
AUG. POSSEMIERS

De Schepen,
FRANS VAN KUYCK
Voorzitter van den Tooneelraad

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING :

LAMBERT J. J. M. POELL, R. K. PR. *Christus' lijden aan de geloovigen voorgehoudeu*, I. - Tilburg, uitgave van W. Bergmans.

STIJN STREUVELS. *Reinaert de Vos*, 219 blz. — Amst, Schreuders.

T. CARLYLE. *Helden en Heldenvereering*, 351 blz. — Amsterdam, Schreuders.

BOSBOOM-TOUSSAINT. *De Prinses Orsini*, 393 blz. — Amsterdam, Schreuders.

E. DE SAEGHER. *Bidden en Strijden.* — Rousselare, J. de Meester.

Dr HOFFMAN en Dr J. BORST. *Pro en Contra.* Hollandia-drukkerij, Baarn.

Uitgaven van Noordhoff, Groningen :

F. DEELSTRA. *Teekenonderwijs voor Eerstbeginnenden.* nrs 4-5, elk fl. 0.12 1/2.

R. BOSCH en CH. STEENBEECK. *Mijn teekenboek*, nrs 1-2-3-4-5, elk fl. 0.12 1/2.

BOOSMAN en R. BOS. *Nieuwe rekenschool,* 3e en 6e stukje, elk fl. 0.20.

P. HOESTRA. *Inleiding tot de Meetkunde*, 1e en 2e deel: fl.0.40 en 0.30.

R. BOS. *Buiten Nederland*, met vragenboekje, fl. 0,25 en 0.05.

M. B. HOOGEVEEN. *Het zuiverschrijven der Naamvalsvormen*, fl. 0.30.

L. DE VRIES. *Ons Opstellenboek*, 4e druk. fl. 0.75.

A. J. BRUYN, *Handelsaardrijkskunde,* 2e deel, 154 blz. fl. 0.90.

T. PLUIM. *'s Lands Historie*, 231 blz. fl. 0.50.

Dr M. G. DE BOER en R. SCHUILING. *Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde.*

R. BOS. *Voorlooper van het eerste Aardrijkskundig teekenboek*, fl. 0.10

A. BRUSSEN. *Beknopte practische Schrijfcursus*, nr 3, fl. 0.08.

Tijdschrift De drie Talen.

G. J. GRAMBERG. *Deutsche Handelskorrespondenz*, 92 blz. fl 0.60.

DEELSTRA. *Teekenschool voor Eerstbeginnenden*, elk fl. 0.12 1/2.

CONSTANCE TEICHMANN

naar 't portret geschilderd door Jos. Delin in 1887

CONSTANCE TEICHMANN EN EDGAR TINEL

Had Constance Teichmann in Peter Benoit niet al de voldoening gevonden die haar zuiver hart, haar hooge geest verlangden, dan zou de Voorzienigheid toch eens op hare baan een volkomen christen artist plaatsen. — Ik heb genoemd Edgar Tinel.

't Was in 1877. Den 24^{n} September moest in het *Palais des Académies* te Brussel — in die zelfde zaal waar Constance den *Lucifer* had gezongen — de uitvoering plaats hebben van *Klokke Roeland*, de bekroonde cantate van den Roomschen prijskamp. Met mijne tante toog ik er heen en zal nooit vergeten den indruk welken de jonge artist op ons maakte. Slank, uiterst voornaam, de fijne trekken met ongemeene wilskracht bezield, trad hij op als kranig leider. Het werk was niet een beginnelingswerk, maar een gewrocht waar, nevens de rijke en oorspronkelijke bezieling der jeugd, reeds de rijpheid van ondervinding, het veelzijdig spel der orchestratie zich vertoonden, die later den meester zoo beroemd zouden maken.

Veel had Constance op voorhand hooren spreken van den jongen toondichter. Zij teekent op den 1^{n} September, te Blankenberghe, waar zij haar gewone zomerverblijf genoot :

« Ik heb groote dingen gehoord van dien Tinel, laureaat van Rome. 't Is een heilig kunstenaar, eindelijk een! Vandaag trouwt hij... Ik zal naar Tinels cantate gaan den 24^{n}. En ik wil kennis met hem maken... »

Den Dinsdag 25 September schrijft zij te Antwerpen :

« Gisteren ben ik naar Brussel gegaan. Ik was weer in mijn geestdrift van tien jaar geleden. Die cantate is wonderschoon en de kunstenaar heeft een echt ideaal voorkomen. Het lichaam is tenger, de trekken zijn fijn, de ziel straalt door in den blik en in het gebaar vol wilskracht. Beschut hem, lieve Heer! Misschien is hij eindelijk de door mij gedroomde artist, puttend in U, o Christus! het denkbeeld der goddelijke schoonheid en der menschelijke schoonheid. Ik laat mij eenigszins over aan die hartstochtelijke en jeugdige bewondering... »

En den 28n September :

« ... De dagbladen zijn vol van mijn kleinen Tinel. Houd hem voor U, Jezus! voor de kunst! Wie weet of hij niet het werktuig is dat gij gebruiken zult voor de hervorming van de kerkkunst? Hij ten minste is een christen en zal vertrouwen inboezemen... »

Meer dan ooit was Constance toen bekommerd met de hervorming van den kerkelijken zang. Zij werkte dan ook krachtdadig mede tot het stichten der Belgische *Sint Gregorius-Vereeniging* die het volgend jaar tot stand kwam. In haar streven werd Mej. Teichmann bijgestaan door een groep edelmoedige jongelingen, priesters en leeken. De E. H. Karsseleers, alsdan onderpastoor in de Lei-kerk, was een harer trouwe aanhangers, alsook de Duitsche priester, E. H. Fleurkens, componist, welken zij altijd haar « gothischen » broeder noemde. Zij vermeldt hem in hetzelfde schrijven :

« ... Ik heb bij Mgr Sacré niet kunnen gaan voor de zaak van mijn gothischen broeder. En mijn arme broeder (1) (*gewezen* ten minste) is zijn zuster (2) gaan bezoeken... Dit bezoek zal hem goed doen na de laffe vleitaal waarmede men hem hier zot raast (3). Ik ga mijn Metten buiten lezen. De winter komt snel aan. Wat wou ik dat mijn leerlinge (4) *Comala* (5, zong! Dat zou haar zoo goed passen! »

Liefdadigheid en kunst, vooral kerkkunst, vulden meer en meer Constance's drukke dagen. Zij was onlangs organiste geworden van het nieuw-gebouwd klooster der zusters Colettinnen in de Provinciestraat en liet daar de werken der nieuwe Duitsche school uitvoeren :

« Dinsdag, 2 October 1877.

Mijn zeer zoete Meester, wij hebben dezen morgen de mis van Witt gezongen voor de professie van zuster Margareta. De gelukzalige! Nu is zij voor gansch de eeuwigheid met U vereenigd. 't Is eene wonderschoone plechtigheid : de ring, de sluier, de kroon! Hier is er eene allerliefste bijzonderheid. Op het oogenblik dat zij de rozenkroon op het hoofd krijgt, neemt zij die af, zeggende : « Mijn welbeminde Bruidegom, ik verkies de doornenkroon : behoud de andere voor het eeuwig leven ». Ik zag ze straks terug toen ik het lof ging zingen. Zij droeg hare kroon en deed mij denken aan de H. Catharina van Senen. De mis is goed gegaan. Wij zullen ze weder in 't gasthuis zingen met den dag der gedurige aanbidding... »

(1) Benoit. — (2) In 't klooster. — (3) Met de uitvoering der *Rubenscantate.* — (4) Mej. Adolphina Biemans. — (5) Cantate van Niels Gade.

In dit zelfde jaar 1877 was het kindergasthuis overgebracht geweest in het opzettelijk gebouwd lokaal der Meistraat, waar een echt kapelleken bestaat. Constance beschrijft in dezer voege den eersten aanbiddingsdag aldaar :

« Donderdag, 22 November. S. Cecilia.

Welke eeuwenlange tijd sedert ik U geschreven heb, mijn zoete Meester! En zoovele dingen zijn gebeurd! Ik ben altijd overlast met werk : minder zieken nochtans, en heden is het de feestdag van die wonderschoone heilige. Dat ik nog te Rome ware in die geliefde kerk, hare vroegere woning (1)! Ik heb gebeden voor mijne broeders de toonkunstenaren. En voor mijne kunst waar zij de onweerdige verpersoonlijking van zijn. Is er enkel één, de priesters uitgezonderd gelijk Witt en mijn gothische broeder, die op de hoogte is van zijne zending? Ik weet niet wat te doen om de hervorming te bewerken die ik droom. Wees mijn ingever, Heer...Wij hebben onze aanbidding gehad Maandag (2). Wat was ik gelukkig! Ik ging in 't gasthuis vernachten. De maan blonk en verlichtte het gebouw. 's Morgens zag ik het licht door de gothische vensters van de kapel. Binnen in was alles vol natuurlijke bloemen en licht. Wij hebben de mis van Witt gezongen, *Panis Angelicus* van Casciolini als offertorium. In 't lof *Ave verum* van Benoit en het *Magnificat* van mijn gothischen broeder. 's Avonds *Te Deum* en *Tantum ergo*. Ondertusschen pleegden de vrijmetselaars hunne fratsen. Welke tegenstelling! .. » (3)

Meer dan ooit, men ziet het, was Mej. Teichmann met kerkelijke muziek bezig. In die gesteltenis moest hare kennismaking met Edgar Tinel van dubbel belang worden. Het was kort na de uitvoering zijner prijs-cantate dat de jeugdige artist voor den eersten keer de gastvrije woning in de Lei betrad, onder de leiding van Dr Claeys, den Vlaamschen dichter.

Constance had onmiddellijk het gedacht opgevat *Klokke Roeland* te laten uitvoeren op het jaarlijksch concert der *Dames van Liefdadigheid*. Zij zelve zou de voorbereidende studiën leiden en de jonge toondichter moest dirigeeren. Edgar Tinel bedankte haar er voor den 31n Dec. 1877, in zijn eersten brief aan mijne tante. Weldra waren zij in drukke brief-

(1) In 't voorjaar had Mej. Teichmann Italië voor den eersten keer gezien en in Rome bijzonder allerhande zalige indrukken van godsdienst en kunst — van *muziek*kunst echter niet! — opgedaan.

(2) Op den feestdag der H. Elizabeth, patrones der gasthuizen.

(3) De vrijmetselaarslogie staat nevens het Kindergasthuis.

wisseling en gelijk een zoon aan zijne moeder, vertrouwde de meester al zijne indrukken, al zijne plannen aan zijne edele beschermster :

« Gij denkt dan wezenlijk, Mejuffrouw, dat *Klokke Roeland*, in goede omstandigheden, te Antwerpen kan uitgevoerd worden — ik wil zeggen dat mijn werk, aldus uitgevoerd, niet te onaangenaam zou voorkomen aan het Antwerpsch publiek? — Ik beken u naïef-weg, Mejuffrouw, dat deze gedachte mij vreugd in 't harte stort. — En gij zoudt wel de noodige stappen willen aanwenden om het plan definitief te doen uitvoeren, — en gij zoudt u persoonlijk bezig houden met de eerste repetitiën?... Waarlijk, Mejuffrouw, het is te veel toewijding, en uwe goedheid jegens mij dwingt mij tot de diepste erkentelijkheid ».

Wel eenige reden had de jonge meester om zich te verwonderen over de onvermoeide toewijding, het altijd jeugdige enthusiasme van Mej. Teichmann. Verbazend was hare werkkracht en de toenemende jaren schenen geen vat te hebben op haar ijzersterk gestel.

« Donderdag, 28 Februari 1878.

... Ik ben overlast met werk. Mijne repetitiën volgen elkander onophoudelijk op. Was ik niet van ijzer ik zou bezwijken onder zoovele vermoeienissen. Maar uw bezoek van iederen dag stort kalmte in mijne ziel en schenkt mij kracht en sereniteit. Zoo kan men veel verdragen. Ik verwachtte een brief van Tinel dezen avond. Er is er geen. Wij moeten de matinée acht dagen vervroegen. Vermeerdering van last en haast!... »

Gelijk voor Benoit's *Quadrilogie*, werd Tinel's *Klokke Roeland* dan voor den eersten keer uitgevoerd ten voordeele van het Kindergasthuis. Ook als pianist trad de meester op in die Matinée, die een volkomen succes was :

« Zondag, 10 Maart.

O mijn lieve Meester, we hadden zulk een schoonen bijval! En ik heb een waren, een *waren* artist gevonden! Een *christen*, dat is alles gezegd. O mijn Jezus, houd hem voor U en dat hij den roem zij van onzen godsdienst en aan allen bewijze dat niets grooter is dan een genie in eene echt-christelijke ziel. Gij hebt hem zelfs de uiterlijke schoonheid gegeven. Ik kan er niet aan ongevoelig blijven. Zij is ook een uwer gaven... »

Mevrouw Tinel had haren echtgenoot te Antwerpen vergezeld en was getuige van zijn triomf. Beiden, sedertdien, werden door Mej. Teichmann beschouwd als hare kinderen. De meester schrijft haar den 15n April 1878 :

« Eilaas, zeer geliefde juffrouw Constance, ik ben gedwongen, *gedwongen* uwe goede uitnoodiging te wederstaan! Een zeer belangrijk werk houdt mij bezig : het componeeren eener cantate voor de inhuldiging van Pater De Smet's standbeeld, te Dendermonde. Volgaarne zou ik mijne schrijftafel verlaten om die goddelijke muziek te hooren — en u allen te zien, maar ik ben kort gehouden, Mejuffer!... de partituur wordt mij van ginder al gevraagd, om ter studie gezet te worden... »

De « goddelijke muziek », waarvan hier spraak, was het *O vos omnes* van Vittoria en fragmenten uit eene mis van Orlandus Lassus, die Constance volgens hare jaarlijksche gewoonte, in de goede week liet uitvoeren. Zij teekent op den 22n April, tweeden Paaschdag :

« Gij hebt toegelaten dat ik genoodzaakt werd het solo te zingen in Mendelssohns XLIIe psalm ... mij dunkt dat ik goed gezongen heb. Mijne stem was goed gelijk in den tijd... »

Ook op hare stem schenen de jaren geen vat te hebben.

Den 10n Juni kondigt Edgar Tinel haar de geboorte aan van zijnen eersten zoon :

« *Magnificat anima mea Dominum!*

De hemel heeft ons een zoon geschonken, een kleinen Joseph, gisteren te 4 uren 's namiddags... »

Kort daarna werd de school gesticht, die Tinel later zou besturen, tot groote vreugd van Constance; maar in den eerste was zij vol wantrouwen. Zij schrijft den 19n Oogst :

« ... Nog iets wat mij diep bedroeft, is de maatregel welke de Bisschoppen zoo even hebben genomen : eene school voor kerkmuziek wordt te Mechelen gesticht onder het bestuur van Lemmens. Hij zal, vrees ik, onzen laatsten kunstschat, het Gregoriaansch, bederven. Men zal het moderniseeren, *à la Pompadour* kleeden met geraffineerde akkoorden, en dan zelfs zal het gevonden worden, niet in de kerk, maar in het salon. O! 't is om te wanhopen! »

Wat zij met haar gewone hevigheid betreurde, moest nochtans haren lang gekoesterden wensch vervullen. Eenige dagen later ontmoette zij te Blankenberghe een der voornaamste ijveraars van het werk, Kanunnik Van Damme :

« Vrijdag, 30 Augusti.

Ik krijg ook (1) mijne artikels (2) (zonder weglating, gelijk

(1) Uit Antwerpen. — (2) Over kerkmuziek. Zij schreef toen de muzikale kroniek in het *Journal d'Anvers*.

eertijds). Ik zal er een sturen aan Mgr Dechamps. Misschien zal ik hier dien heer Van Damme zien, wien wij dien fameuzen Lemmens verschuldigd zijn, die mij zoo'n heilige vrees inboezemt. Ik zal uitnemend blij zijn hem te kennen en met hem te kouten over al wat onze zoo dierbare kunst aangaat : het Gregoriaansch voornamelijk... »

« Zaterdag, 31 Augusti.

... Ik heb gisteren lang gediscuteerd met dien Kanunnik Van Damme. Hij heeft mij niet overtuigd. Integendeel ik vrees meer dan ooit de nieuwigheden die zij gaan invoeren. Ik heb er met U dezen morgen over gesproken, lieve Meester, of ten minste ik dacht er op in uw bijzijn. Ik vraag er geene verschooning voor, want het is eene zaak die de zielen aangaat. Indien onze kunst hun geen werkelijk goed doet, met ze reiner en beter te maken, is het beter dat zij niet bestaat. Doch neen : Gij zult dat niet toelaten, Gij die de opperste schoonheid zijt in alle kunsten en vooral in de mijne, de hoogste en de eenige die ons in den hemel zal overblijven. Die gedachte vertroost mij : indien wij den waren kerkzang, het Gregoriaansch, verliezen, zullen wij hem ten minste bij U terugvinden. Ik zou den Gregoriaanschen zang van wat dichterbij willen bestudeeren, om er beter te kunnen over oordeelen. Ik heb weer bezit genomen van mijne goede kamer vlak voor de groote zee. Ik kan ze in eenen blik omvatten en zonder dat afschuwelijk mengelmoes van mannen, vrouwen en kabienen, dat beneden niet te vermijden is. Heere Jezus, ik ga duiken in die andere zee van gedachten en opvattingen : de *Divina Commedia*.... Welke grootschheid! welke poëzie! 't Is spijt dat ik den tijd niet heb om die wonderbare zaken te bestudeeren en te volgen. Waarom is mijn gedacht niet gedurig gevestigd op U, die de eeuwige Schoonheid zijt en waarvan al het overige maar een flauw afschijnsel is?... »

Altijd had Constance die edele en hooge opvatting van de schoonheid en de kunst, en wanneer zij voor eenige dagen ontsnapte aan den drukken molen van hare verpletterende bezigheden, ontspande zich haar geest gelijk een boog, en keerde van zelf terug tot verhevene beschouwingen. Dit is ieder jaar te bespeuren in haar aanteekeningen voor de « groote zee ».

Op het einde van September ging zij Tinel's cantate te Dendermonde hooren :

« Zaterdag, 21 September.

... Maandag gaan wij naar Dendermonde voor het P. De Smet-feest. Dat zijn nu eens feesten naar mijn hart 't Is niet alleen aan een groot man, maar aan een goed man dat een standbeeld opgericht wordt. Het is een der zoetste en eerbiedwaardig-

ste figuren die men zich denken kan. Hij zal dat uit den hemel zien. Het zal hem klein voorkomen van zoo hoog! Ik ben benieuwd het werk te hooren van mijn kleinen vriend Tinel... »

De brieven van den meester over werk en uitvoering kunnen hier slecht plaats vinden. Liever schrijf ik een ander zinsnee over :

« Brussel, Allerzielen 1878.

... Ja, ik ben bezig aan een kwartet voor snaartuigen... 't Is nu twee jaar dat ik het geschreven heb; en ik herzie het en arrangeer het voor 4 handen op dit oogenblik, want het moet dezen winter verschijnen. Gevaert, die het kent, heeft er de opdracht van aanvaard; dat spreekt eenigszins te zijnen voordeele. Er zijn veel onhandigheden in dat werk, nochtans houd ik er van : ik liet er mijn hart vrij spreken. Gij zult het misschien wat mistig-vochtig vinden, maar de droefheid is er gekomen tot haren normalen staat : geen uitspatting van de smart, *geen de minste*; misschien zult gij er zien dat zijn schrijver gewoon is aan de droefheid en dat hij dan nog tevreden is. »

In Februari 1879 ging Edgar Tinel naar Aken, waar hij zich als pianist liet hooren in het concerto in F moll van Chopin en in stukken van zijne eigene compositie. Zijn succes was « colossaal », schrijft hij, uit Aken, aan Constance. Hij werd aanstonds voor het volgende jaar terug gevraagd en er was spraak zijne *Klokke Roeland* dan uit te voeren. Te Brussel teruggekomen wijdt hij nog daarover uit :

(7 Maart 1879.) « Ik ben *zeer tevreden* over mijne reis, lieve Juffrouw Constance! De bijval dien ik te Aken verworven heb zal heel zeker voor mijne toekomst van belang zijn. Sedertdien studeer ik veel blijmoediger mijn piano : ik overtuig mijzelven dat ik misschien daarmee mijn dagelijksch brood zal verdienen. Op dit oogenblik studeer ik het Concerto van Grieg, het *zeer wel geslaagd* werk van een nog jongen Noorschen toondichter. Ik geloof dat ik er toe komen zal niet slechter dan een ander piano te spelen ... Mijne vingers jeuken soms van genoegen als zij een lichten trek hebben laten rollen!... — Morgen zal ik u eene recensie zenden van het Akensch concert (niet die van Naus)! Zij is slecht, al is ze zeer lovend; ik neem niet aan dat een muziekcriticus doof zij. Bij voorbeeld, Naus zegt dat ik het *adagio* van Chopin's concerto wat te sterk heb gespeeld. (Dat is zeker het woord van eenen doove of ik ben het zelf!...)) Nu, ik denk dat de redeneering van Naus de volgende moet geweest zijn : « 't Is vreemd! Die andere pianist heeft dat gespeeld, ook die andere...; die menschen zijn heel wat knapper dan Tinel!... die hoorde ik niet in dit

adagio, en Tinel wel... Hoe komt dat??? Ha! ik ben er!... *Tinel speelt te hard*!!! » — Een ander bewijs tegen de kritiek van Mephisto II. Sprekende van mijne compositiën, zegt Naus : « Waarom zooveel gevingerd,zou een koelbloedige philosoof zeggen, moest hij hooren hoe het gevoel vertolkt wordt van twee armzalige titeltjes gelijk *Bloemekens*! en *Scherzo*?... » Verschooning, Mephisto, Mr N. wil ik zeggen, mijne muziek is noch voor dooven, noch voor *kaltblütige Philosophen* gemaakt! Te Keulen heb ik enkel *onder ons* gespeeld, lieve juffrouw Constance. Ik had half gedacht een goeden dag te gaan zeggen aan Hiller — die mij vriendelijk bejegende voor vier jaar — maar die man is te v... en ik heb liever dat zijne katoogen mij niet bezien. »

In Juni was het Constance's beurt naar Aken te gaan voor het muziek-festival. Dit gaf haar gelegenheid om de schoone muziek in Aken's dom te hooren, want gedurende al die jaren was de hervorming der kerkmuziek hare grootste bezorgdheid. Hare vooroordeelen tegen de nieuwe school van Mechelen waren allengs geweken :

« Zondag, 11 Mei 1879.

... Ik ben niet zeker dat ik naar het festival zal gaan dit jaar. Dan zal ik het werk (1) van mijn lieven Tinel gaan hooren. Die is mijn zoon... Wat zou ik hem een groot, een ontzaggelijk artist willen zien worden! want een christen zal hij altijd blijven... »

« Donderdag, 22 Mei. O. H. Hemelvaart.

... Gij weet wat mij bezighoudt. Mr Lemmens komt Zondag hier. Ik ga dit alles bespreken met mijn gothischen broeder en Mr Geudens. Ik denk dat mijn voorgevoelens mij niet bedriegen. Die Lemmens is wél een vijand. Hij zal ons Gregoriaansch bederven. Maar dat hij oppasse! Wij zullen heel Duitschland loslaten tegen hem en zijne uitvindsels! Die meibloemekens bedwelmen mij. Ik schrijf U buiten. De nachtegaal zingt bij tijd. Nu telt hij zijne poozen... »

« Zaterdag, 24 Mei.

Mijn lieve Meester, ik kan U niet lang schrijven, het is laat. Ik verwacht dien Lemmens morgen. Ik ben benieuwd hem te zien en te weten wat er zal gebeuren. Ik heb hem zeer lieftallig uitgenoodigd. Is het niet eenigszins gelijk de soldaat met den haan : « Pietje! pietje! » om zijnen nek te wringen? Neen! 't is eerlijk gevochten. De zaak van Gounod werd gisteren avond geregeld. 't Heeft er gestoven!... (2) »

(1) *Kollebloemen*.
(2) Het festival Gounod had dit jaar te Antwerpen plaats. Allerlei moeilijkheden werden Benoit berokkend in de *Société de Musique*, die Constance vreesde te zien vallen.

« Zondag, 25 Mei.

Mijn zoete Heer, ik ben hoogst gelukkig. Ik was heel en al mis over dien Lemmens. Mijn geliefd Gregoriaansch zal niet bedorven worden, integendeel. Ik denk waarlijk dat gij beschikt hebt dat de Vlamingen weer de eersten zouden zijn voor den kerkzang, gelijk het eertijds was. Ik heb het hem rechtuit gezegd. Ik ben niet alleen van die meening : mijn gothische broeder was even tevreden als ik over hetgeen L. ons zegde en liet hooren. 't Is misschien heel goed voor hem dat hij ons sprak. Hij zal zijne gedachten kunnen mededeelen. Ik trek alles volgeerne in en ik bedank U, lieve Jezus. »

« Maandag, 26 Mei.

... Ik heb Mr Fleurkens weer gezien, die mij nog gesproken heeft over onze conversatie van gisteren. Hij is even gelukkig als ik over dit alles. Hij zal aan Witt schrijven. Verre van te oorlogen tegen dien Lemmens, moeten de hervormers van Duitschland hem bijstaan. Een van deze dagen zal ik schrijven aan Mr Goormachtig die mij cantieken heeft gestuurd. Ik zal hem zeggen wat er gebeurd is. Ik heb niets in te trekken : vermits mijn vrees ijdel was, valt de aantijging van zelf. Ik dacht dat Lemmens het Gregoriaansch wilde gelijk maken, als harmonie, aan de moderne muziek. Hij heeft mij bewezen dat hij het tegendeel deed. Dus is alles wel. 't Is U dien ik over dit alles zegen, lieve Heer. »

« Donderdag, 5 juni.

Mijn Heer zoo zoet, ik ben terug van dit festival te Aken. Ik was er zeer tevreden... Ik heb den schoonen Dom weergezien en heb er gehoord de hemelsche muziek die er uitgevoerd wordt. En ik heb gesproken met mijn kleinen kapelaan (1), die mij vreugd aan 't hart bracht met te zeggen dat Lemmens het goed voor heeft, dat hij aan de reine bron put bij de Benedictijnen. O Jezus! welke droom kwam mij in 't gedacht ter gelegenheid van die school van Mechelen! Indien mijn arme broeder ontgoocheld werd van den valschen roem dezer wereld en, gelijk Dante, eene schuilplaats zocht, hij zou daar misschien zijn toevlucht nemen. Hij is wel in staat zich voorgoed te hechten aan die bestudeering van het Gregoriaansch. Gij weet wat ik vernomen heb van die droevige vrouw? Dat zij nog konden bijeen komen... »

Niet voor haar broeder, gelijk zij met zoo roerende getrouwheid smeekte, moest Constance's droom zich verwezenlijken, maar voor haar zoon. Deze schrijft den 11n Juni :

« Duizendmaal dank, lieve Juffrouw Constance, voor de *goede* Duitsche vertaling van *Klokke Roeland* die ge voor mij be-

(1) De muziekbestuurder Böckeler.

komen hebt. Had ik wat vrijen tijd, ik zou reeds aan Mr Eug. Van Oye (dien ik enkel ken door zijne prachtige Vlaamsche verzen; hij was niet te Leuven) mijne gelukwenschingen en bedankingen hebben geboden; ik zal het zonder uitstel doen. Hij moet mij in geener wijze met Benoit vergelijken! — Ja, dat is waarlijk goed vertaald; ik zal nochtans genoopt worden — met de toelating van Mr Van Oye wel te verstaan — eenige kleine veranderingen toe te brengen, niet voorzien in den brief dien de vertaler u schrijft. Maar dat zal van zelf gaan en tegen toekomenden winter hoop ik dat het werk te Aken zal worden uitgevoerd. Nogmaals dank, lieve Juffrouw Constance!

Ja, *Kollebloemen* heeft nogal bijval gehad — ten minste bij de ernstige lieden en dezen maakten maar een zeer gering deel uit van het Leuvensch publiek. *Uw* vriend M. Lemmens (*nog niet* de mijne; ik heb in den heer Lemmens een perfect *gentleman* ontmoet, maar de artist vertoonde zich niet al te veel, ik moet dus wachten;) onder andere, was zoo tevreden over het werk dat hij het aanstonds wil laten uitvoeren te Birmingham — op voorwaarde dat de tekst in 't Engelsch vertaald worde. 't Is een knoop, geen Gordiaansche knoop en er zal geen Alexander noodig zijn om hem door te hakken : mijn vrouwken heeft eene vriendin die zeer goed Engelsch schrijft; ik denk dat die persoon zich daarmee zal gelasten. (Ik zegde u zoo even dat ik den artist niet had opgemerkt in den heer Lemmens ... ik had iets ergers kunnen zeggen; ik *zal* iets ergers zeggen! maar zeg mij niet dat ik nijdig ben... heer Lemmens zou gewild hebben dat ik voor Birmingham aan *Kollebloemen* bijvoegde een ... *groot Alleluia tot slot-effekt*, daar het werk nu eindigt (*dat* is heel waar, maar DAT *wil ik zoo*!) met een grauw, somber, droevig koor. Dat is wel Engelsch — en tegen allen æsthetischen, goeden smaak, ongelukkiglijk voor dien braven heer Lemmens. Ik kan mij het gedicht (zonder muziek) *Kollebloemen* verbeelden eindigend op een groot Alleluia!... 't Is waarlijk nog ... vreemder dan haren op de soep of mostaard na het eten.

Om komaf te maken met den heer Lemmens en de haakskens te sluiten zal ik u zeggen dat ik eene zekere vriendschap gevoel voor den heer Lemmens en dat die vriendschap in eerbied zal overgaan den dag dat ik overtuigd ben dat zijne poging om de kerkdokzalen van België te hervormen, — poging waar ik geen *iota* van afweet, — goed gemeend is. Ik wensch het uit ganscher ziel.

Mr Collin heeft mij het gesukkel met de *Société de Musique* verhaald... Hoe droevig dat, ook daar waar van kunst spraak is, de menschen in de onmogelijkheid zijn als broeders te handelen! — Verdi's *Requiem* stond u dus niet aan, lieve Juffrouw Constance? Al ken ik het werk niet, ik zal zeggen dat me dit niet verwon-

dert, vermits *Il Trovatore*, *Aïda*, enz. uit dezelfde pen vloeien. De schouwburg *of* de kerk; nooit de schouwburg (ten minste in zijn tegenwoordigen toestand) *en* de kerk : dat is de duivel in 't wijwatervat, en door A + B is het bewezen dat de duivel en 't wijwater niet overeenkomen.

Ach! wat zijt ge gelukkig zoo overal te kunnen gaan waar wat schoons te zien en te hooren is! Sedert jaren wensch ik een Rijnsch festival bij te wonen, en nóg moet ik mij getroosten met de hoop het eens te mogen doen!... Droevig! — God zij geloofd! nochtans, want terwijl de verwende kinderen der Fortuin zich overal kunnen laten vervoeren om alles te zien en te hooren, heb ik het opperste geluk mij eene goddelijke uitvoering te kunnen verbeelden — en werkelijk te hooren! — van de 9e Symphonie, van de symphonie in ré min. van Schumann, der twee symphoniën van Brahms, van zijn *Requiem*... — En nochtans zou ik dat willen ZIEN!... »

Niet op wieltjes ging de hervorming der kerkmuziek, getuige een volgende brief van Tinel :

« Zondag morgen, 10 Oogst 1879.

Zeer geliefde Juffrouw Constance,

Ik zend u het antwoord van dien braven Mr Van Damme. Ik denk dat gij er, gelijk ik, de volgende conclusies zult uit trekken :

1° M. Van Damme is een engel van een mensch;
2° op de hoogte der moderne kunst is hij niet;
3° zijn gedachten over eene hervorming der kerkmuziek zijn nog vaag.

Arm doksaal!

Zou het waar zijn dat de kerkelijke Overheid vijandig is aan eene algeheele hervorming (ik schuif daar onder het woord *omwenteling* dat den Kanunnik schijnt te kwetsen ; 't is *bonnet blanc et blanc bonnet*) der kerkmuziek??? Wat mij betreft, ik hoop eens een geweldigen stoot te kunnen geven aan dien omwentelingsarbeid — ***indien men er in slaagt eene vereeniging tot dit doel te stichten***, want anders blijven mijne pogingen zonder vrucht : een genie, een gezag van allereersten rang is noodig, om alleen, in naderende of verre toekomst, te kunnen bewerken wat de tegenwoordige toestand vergt.

EN DE KERK ZAL TEVREDEN ZIJN, HOOGST VERHEUGD, niettegenstaande hare tegenwoordige vooroordeelen, aangenomen dat zij bestaan! Waarachtig, ik hoop op den bijstand van Onzen Lieven Heer om eene omwenteling aan te brengen! Dat zou zijn Kunst *voor het goed* — en niet Kunst *voor de kunst*. Ik zie, mij dunkt, reeds de kerken vol geloovigen, biddend *ex plenitudine cordis*, terwijl op

het doksaal zangen klinken, die God zelf met behagen aanhoort; in de ziel van al die christenen neem ik gevoelens waar van rouwmoedigheid, liefde, eerbied, welke hunne koudheid van heden niet beseft... Ach! wat zou Onze Lieve Heer blij zijn, van zijne welbeminde schepselen zulke liefde te ontvangen — eene liefde echt, rein, gloeiend — een sprankel van *die* liefde, die Hij zelf voor de menschen koestert.

Ja, het zou zijn eene goddelijke omwenteling. »

Bij allen eerbied voor Kan. Van Damme en waardeering van zijne muzikale kennis, oordeelde Constance ook over hem gelijk Tinel :

« Zondag, 24 Oogst.

... Ik zie dat ik niets gezeid heb van mijne muzikale beslommeringen aangaande Lemmens. Mijn voorgevoel heeft mij niet bedrogen. Mijn arme Tinel is er even bedroefd over als ik. Hij wisselt brieven met den kanunnik. »

Schaarscher worden Constance's aanteekeningen, naarmate de jaren vorderen. Zij bekent het zelf:

« Zaterdag, 11 October.

... Ik verlies de gewoonte van onze intieme briefwisseling. Eilaas! ik geniet niet meer die zoete gemeenzaamheid met U van eertijds. Ik ben ze te onwaardig geworden... Ik heb een langen brief ontvangen van mijn geliefden Tinel. Gij weet dat ik de meter zal zijn van zijn tweede kind... »

Daar Constance's uitboezemingen zeldzamer worden, is het in de brieven van den meester dat wij de meeste bijzonderheden zullen moeten putten. Getrouw blijft hij alles mededeelen aan deze die als eene moeder op hem waakte :

« Brussel 20 Januari 1880.

Ik schrijf u enkel eenige woorden, lieve Juffrouw Constance, want ik ben in de koorts van den arbeid : ik ben een *Ouverture* aan 't componeeren voor *Polyeucte*, — of liever ik heb dit werk geëindigd en ben nu bezig het te overzien, wat niet minder op de zenuwen werkt!... Ik ben nogal tevreden over het ding.

Ik dank u duizendmaal voor de moeite die gij doet om de *Klokke* goed te doen gaan... Zeker zal ik gelukkig zijn zelf te begeleiden. Het is wel onmogelijk een vleugelpiano te bekomen?... Die rechte pianos klinken zoo *ketelachtig* in eene zaal, al is ze nog zoo klein. — Zonder tegen-bericht zal ik Dinsdag avond in den Kath. Kring zijn (1); ik zal Collin afhalen.

(1) Waar de uitvoering plaats had.

Ik zend u ál wat ik heb voor baryton : eene Ballade, *Drie Ridders*. Is het voldoende?

Vaarwel, lieve Juffrouw Constance!

Edg. Tinel.

Ik vind nog een ander ding voor baryton : *Trahit Sua*... Allebei zijn getoondicht op woorden van H. Claeys. »

« 16 Februari 1880.

Een zoon, lieve Juffrouw Constance!!! Alles is *opperbest* gegaan. Glorie aan God!...

Het doopsel Zondag maar, de peter geen ander dag vrij hebbend. 't Is te lang, te lang voor brave christenen... Wat wilt ge er aan doen!

Ge zult komen, niet waar?...

... 't Is een Zondagskind gelijk Jefke!... »

« Brussel, 10 Meert 1880.

Lieve Juffrouw Constance,

Toekomenden Zondag op het Volksconcert (en Zaterdag algemeene herhaling, Groote Harmonie) uitvoering van mijne ouverture *Polyeucte*. Zult gij het werk komen hooren ?... »

« Brussel, 16 Maart 1880.

Lieve Juffrouw Constance,

't Is met eene zeer groote vreugd dat ik u het groot, zeer groot succes meld dat mijn *Polyeucte* verwierf, niet zoo zeer onder 't publiek, maar onder de ernstige mannen, de kenners van *alle meening* en van allen stand.

Dat is voor mij eene *ontzaggelijke* aanmoediging. Ik weet nog dat gedurende de dagen dat ik dat werk schreef, ik niet éénen morgen verzuimde mijn arbeid vurig op te dragen aan God, Hem al de vreugden — of al de smarten aanbiedend die er uit zouden voortspruiten... Hij weze duizendmaal gezegend!... O! wil gelooven dat ik mijne belofte niet vergat, toen ten allen kant mij gelukwenschen toekwamen... In mijne vreugd had ik maar één spijt : dat gij daar niet waart om ze te deelen. Waarom zijt gij niet gekomen spijts uwe repetitiën? Ik ben veel, veel-eischend nietwaar? Wat er aan gedaan? Is *Polyeucte* niet van u?...

Mevr. F. B. en hare familie uitnoodigen? Ja, dat had ik wel willen doen, maar ... het bestuur van de *Volksconcerten* heeft niet noodig geacht mij eenige kaarten te geven. Ik zelf had geen *entrée*! Ik scheld het hun volgeerne kwijt, daar Jos. Dupont duizenden zorgen heeft besteed aan de vertolking van mijn *Ouverture*.

Wat ga ik schrijven nu?... Ik denk aan eene Ouverture voor het treurspel *Salmoneus* van Vondel, Salmoneus die geen christen held is, verre van daar!... Verbeeld u dat die kerel gelijk aan God wilde zijn! Ook terwijl hij zich een standbeeld opricht,

boom ! wordt hij door het hemelsch vuur omgeworpen — en gebraden! »

Wat Constance belet had naar Brussel te gaan legt zij zelve uit :

« Paschen.Zaterdag, 3 April.

Thans ben ik uit mijne Herkules-werken, lieve Heer, en wonder! ik heb een weinig vrijheid. Wij hadden gisteren een allerliefst concert voor Anna Byns. Ik heb mijn vriend Tinel laten komen om te dirigeeren en hij deed het ter algemeene voldoening. Hij zelf was er gansch gelukkig over.Wij zongen de *S. Cecilia's-Ode* van Haendel. Mijne leerlinge Mej. Biemans, was magnifiek (1). Gij begrijpt hoe verheugd ik over dat alles was... Ik heb een aantal muzikale plannen. Mijn dierbare Tinel is er in begrepen. Deze is gelijk mijn zoon... »

In Augustus 1880 werd Constance zeer gevoelig getroffen door den dood van haren *gothischen* broeder, Mr Fleurkens, Deze voorbeeldige priester werd op eenige dagen door de pokken weggesleurd.

« 3 Oogst.

Ik moet mijn hart wat ontlasten met U te schrijven, mijn Jezus. Daar straks in het lof heb ik vrij kunnen weenen en dat heeft mij goed gedaan. Mijn arme Mr Fleurkens ... ligt op sterven. Hij heeft de pokken op eene afschuwelijke wijze. Toen ik dat gisteren vernam, werd mij het hart zoo beklemd dat ik het den ganschen dag voelde. Nochtans toen ik hem zoo vol moed en leven zag, kon ik mij niet inbeelden dat het zoo erg was. Ik ben voor hem naar het stadsgasthuis geloopen waar men hem heen voeren wilde en waar hij zou gelegen hebben bij al die rakkers van de stad. De pastoor van 't gasthuis heeft mij aangeraden van hem naar 't gasthuis in Borgerhout te sturen waar men alleen kan liggen. 't Is daar inderdaad dat hij gisteren namiddag werd gebracht... Gij gaat alzoo, mijn Jezus, mij dien voortreffelijken medewerker ontnemen, dien onverwinnelijken en onvermoeiden kampioen van onze kunst? Ik onderwerp mij zonder morren aan uwen wil. Alleen zal ik voortwerken totdat ik op mijne beurt bezwijke en dien dierbaren broeder ga wedervinden... Ik denk dat hij voor mij eene genegenheid had gelijk aan degene die ik voor hem ondervond. De band dezer genegenheid zijt Gij eerst, Heer, en daarna onze kunst, voor dewelke hij zoo goed als ik gereed zoude zijn te sterven. »

« Vrijdag, 6 Oogst.

Heere Jezus, Gij hebt mij dien geliefden broeder ontnomen! Ik onderwerp mij aan uwen wil. Gisteren morgen ben ik naar 't

(1) Als solo-zangster.

gasthuis gegaan : hij was om 1 uur in den nacht gestorven. Dus den 5[en] Oogst om 1 uur 's nachts. Ik ben smartelijk aangedaan. De genegenheid die ik hem toedroeg, die ik nog toedraag aan zijne onsterfelijke ziel, is deze niet die ik ondervind voor andere zeer geliefde vrienden. Hij was mijn broeder voor U en voor onze kunst. Ik bid gedurig voor hem. Hij is zeer godvruchtig gestorven, maar zonder argwaan dat hij stierf. Hoe vreemd! En nu krijg ik een brief van Tinel die ziek is, verzwakt, ontmoedigd! Voor deze vraag ik het leven en de gezondheid, lieve Meester! Wat zou er geworden van zijne vrouw en zijne kindertjes?... »

Lang treurde Constance om dezen muzikalen vriend; doch denzelfden zomer stelde de Voorzienigheid op haren weg een anderen priester, even toonkundig aangelegd en met meer dichterlijke natuur.

Jaarlijks, men weet het, gunde Mej. Teichmann zich een korte ontspanning te Blankenberghe, in de gastvrije villa der familie Libbrecht-Van Cromphaut. Daar leerde zij den Eerw. Heer Pieter Busschaert kennen, alsdan onderpastoor te Blankenberghe.

« Zaterdag, 28 (Oogst) St-Augustinus.

... Ik heb over muziek gekeuveld met dat goed onderpastoorken, vriend van Benoit en van zijne zuster. Hij is zelf goede musicus. »

Constance had inderdaad E.H. Busschaert de eerste maal ontmoet op een Rijnsch festival, waar hij Benoit vergezelde. Vriend van Gezelle die hem zijn *Kom e' keer hier, fliefflodderke* opdroeg, was Pieter Busschaert in aanraking met heel de West-Vlaamsche *blauwvoeterie*, en deelde in de ongunst die mannen zooals Gezelle, Verriest, enz. trof. Zoo was het dat hij, fijne dichternatuur, man van uitgebreide en veelzijdige lezing, enkel onderpastoor was te Blankenberghe en stierf als nederige pastoor te Vichte. Groote vereering had hij voor Constance, met wien hij in briefwisseling trad en vriendelijk verkeerde, vooral nadat hij de intiemste vriend geworden was van Edgar Tinel. Maar dat geschiedde enkel een jaar later. Ondertusschen ging de briefwisseling voort tusschen Constance en den jongen meester, vol, van dezes kant, van kostbare bijzonderheden. Doch om dit alles mede te deelen zou een heel boekdeel niet toereikend zijn. Enkel hier en daar kan ik iets geven :

« Brussel, 22 Oogst 1880.

... Die arme M. Fleurkens!... Zijn dood heeft mij fel verrast. Hij had VEEL talent, die jonge priester... Nu, hij is gelukkig thans, vermits hij *echte* muziek zal hooren altijd en altijd!... »

« ... 31 Oogst.

... *Met honderden* speel ik Bach's koralen en dat is mij eene zaligende ontheffing. Dat is waarlijk de godsdienstige hartstocht, die gansch het werk van dien meester der meesteren ademt. Welk een vernuft!... Dagelijks doet men ontdekkingen in die muziek en uitnemend sterk zal deze zijn, die in de XXVe eeuw dit leeuwenmerg zal kunnen missen! *Al de scholen* zijn in Bach en, moet ik het zeggen? bijzonder al die van de *toekomst*. — Ik speel ook de werken van Schumann geschreven voor pedaal-piano of orgel... 't Is ... hoe mij uitdrukken ... om zot te worden van genot!... »

Uit Constance's dagboek :

« Woensdag, 1 September (1).

... Wat lieven brief heeft Tinel me geschreven! Ik zegen U, Jezus, dat gij mij dien teederen, toegewijden zoon gegeven hebt om mij te beminnen en te ondersteunen in het leven! Mijne zieken zijn mijne kinderen, maar het zijn *kinderen*. Hij is een zoon wiens genegenheid beredeneerd en ernstig is. Ik zie ook wat ik overigens zonder twijfel geloofde, dat hij de mijne altijd waardig geweest is en dat zijne jeugd rein en onberispelijk was. Moge God u zoo bewaren, lieve zoon! En moge Hij u een groot artist maken, opdat men zie dat de *ware christenen* de eersten zijn in alles! Gij vertroost me door dit rein gevoel van moederlijke liefde voor de ontgoocheling die mijn broeder mij veroorzaakte. »

« Vrijdag, 10 September 1880.

't Is er mee gebeld, mijn lieve Meester : ik vertrek morgen... Gisteren avond ben ik lang in mijn bed wakker gebleven, luisterend naar 't geruisch der baren en denkend aan mijn vertrek. Ook mijne toonaarden van 't Gregoriaansch kwamen mij in den geest. Ik heb gedroomd van onze aanbidding, van bloemen, van Pater Celestinus, die met mij in 't gasthuis was. Dezen morgen in uw bijzijn werd ik zoo bevangen door de gedachten *onzer* kunst (want zij is de uwe, Jezus, en de mijne ook) dat ik met niets anders bezig kon zijn als Gij in mijn hart waart. 't Is mijn kleine onderpastoor die U aan mij gegeven heeft. Ik heb een glimp gehad van een nieuwe phase in mijn bestaan, een derde doel voor mijn leven. Tot hier had ik er twee : U en de zielen mijner broeders in U. Nu komt er een derde bij : onze kunst. Ik kreeg in 't

(1) Te Blankenberghe.

geheugen mijn Vader St-Franciscus, aan wien Gij bevaalt de St-Damianuskerk herop te richten die in puinen viel. Misschien wilt Gij dat ik in de maat mijner krachten arbeide om de godsdienstige kunst weer op te beuren die in onze kerken zoo laag is gevallen. De zang is nauwer met den eeredienst verbonden dan een steenen tempel. Ik ontveins mij niet mijne onweerdigheid tot zulke taak. Maar ik ben vast besloten mij zoo weerdig mogelijk te maken van die heilige taak. Ik zal pogen mij te overwinnen, beter te worden, geheel te verdwijnen. Kennis zal ik ook zoeken op te doen, want de wetenschap is noodzakelijk... Daar straks, voor de wijde zee, heb ik de heilige taak aanveerd die Gij mij schijnt op te leggen. Ik heb het besluit genomen mij zelven geheel te vergeten, het minste spoor mijner persoonlijkheid te vernietigen om mij aan de kunst toe te wijden. Ik heb mijne belofte van eeuwigdurende kuischheid vernieuwd in bijzijn van de oeverlooze zee, van den hemel die op dit oogenblik schitterend rein was. Hoe wonder dat de groote gebeurtenissen van mijn inwendig leven altijd aan de zee gebeuren! Welaan, nu ben ik vertroost te moeten heengaan. »

Ieder jaar was het voor Mej. Teichmann eene scheuring de zee te moeten verlaten. Wat is in haar meest te bewonderen : de verhevenheid harer bezieling, of dit immer jeugdig opborrelen van leven, dat haar telkens aanzette tot nieuwe geestdrift en versche opoffering?...

Eenigen tijd later teekent zij zelve de oorspronkelijkheid harer natuur :

« 't Is vandaag de 15e October. De feestdag der heilige die mij sympathiek is onder al de hemelgenooten. Die persoonlijkheid, die figuur is uiterst aantrekkelijk voor mij. Ik zeg niet dat zij grooter is dan de overige heiligen. Gij alleen kunt daarover oordeelen, Heer. Maar natuurlijkerwijze worden wij meer aangetrokken door zekere karakters dan door andere, zoowel onder de heiligen als onder de levenden. Zij bezat tegelijk de kracht, de energie van den man en de teederheid en sierlijkheid der vrouw. Ook de uiterste voornaamheid en de ridderlijke geest van den Spaanschen stam bekoren mij. Lieve Heilige, vermits ik u zoo bemin, bemin mij ook een weinig? En vooral help mij den aanbeden meester beminnen, dien ik zoo gebrekkelijk dien en die mij, zooals aan u, zulke uitstekende gratiën schonk! »

Wat Mej. Teichmann eens voornam, voerde zij uit. Zoo waren hare dagen meer en meer ingenomen door kerkelijke uitvoeringen. De *St-Gregorius-Vereeniging* was tot stand gekomen en in 1881 ging Edgar Tinel bestuurder worden der

Mechelsche school tot bevordering der kerkmuziek, 't geen Constance hoogst gelukkig maakte.

In Januari 1881 verloor Edgar Tinel zijne moeder en kort daarna overleed ook Lemmens. Constance schrijft :

« Dinsdag, 1 Februari 1881.

Lieve Heer, nu is die arme Lemmens dood ! Ik was er heel van aangedaan als ik het hoorde... Och ! dat de geestelijke overheid nu maatregelen nam om tot eene ernstige hervorming te komen !... »

« Zondag 13 Februari.

Lieve Jesus, ik wil U zeggen wat mij vervult met blijdschap en dankbaarheid : mijn lieve Tinel wordt waarschijnlijk benoemd in de plaats van dien armen Lemmens. Ik had zulk geluk nooit durven verhopen. Hij zelf is half ziek van ontroering. Alzoo wordt die zoo geliefde kunst vertrouwd aan dengene die ik als mijn zoon aanzie ! Ach ! mijn Jesus, wat zijt Gij goed voor mij ! »

Uit 's meesters brieven :

« Brussel, 12 Februari 1881.

Lieve Juffrouw Constance,

Deo gratias !... Hierbij de brief van den heer Kannunik Van Damme.

Ik schrijf u niet, want ik ben ziek.

Ik ben opgestaan om te antwoorden aan den heer Van Damme en om u zijn brief op te sturen. Ik heb eene schrikkelijke koorts gehad en voor het oogenblik ben ik zóo slap... Ik ben nochtans gisteren morgen opgestaan om ter H. Tafel te naderen, maar onmiddellijk na dat ik Onzen Lieven Heer ontvangen had, moest ik uit de kerk gaan en weer gaan liggen. Ik hoop dat alles Maandag zal gedaan zijn, want, als 't God belieft, ga ik Dinsdag naar Mechelen.

Denk eens, lieve Juffrouw Constance : Woensdag (St-Josephus' dag) krijg ik Mr Van Damme's brief, Vrijdag (dag van 't H. Hart) werd het besluit genomen, en vandaag Zaterdag (Onze Lieve Vrouwdag) ontvang ik het goede nieuws !... »

Door een telegram meldt de meester zijne benoeming den 23n Februari 1881 : « *Te Deum laudamus ! benoemd ! Tinel.* »

Den volgenden dag schrijft hij uit Brussel :

« Vooral, waarde en goede Juffrouw Constance, dank, dank, dank ! Ik weet waarlijk niet wat mij het meeste dankbaar moet maken jegens u : of uwe zoo moederlijke genegenheid of de middelen die gij vindt om ze mij te toonen. Zeker is de toewijding wonderbaar in hare werken en duizendvoudig gelukkig is hij die kan zeggen : « ik heb een echten vriend » ; maar in de toewijding

zelve is er, volgens mij, nog iets schooner, iets meer ideaal : 't is het gevoelen dat ze veroorzaakt. Hoe het geluk genoemd dat te beurt moet vallen aan hem die 't voorwerp is van deze hartsteederheid ?... Ik weet niet of ge mij verstaat; ik weet wel dat ik mijn geluk *voel* — en dat ik u dank zeg uit heel mijne ziel en uit alle mijne krachten. O! moge God u zegenen, lieve Juffrouw Constance !...

« ... Dus, mijne benoeming is gedane zaak. *Te Deum laudamus !* Ik zie daarin duizend blijken van de goddelijke bescherming ; gij hebt veel gebeden voor mij en voor de heropbeuring der kerkelijke muziek in België : God heeft u voor mij verhoord. Moge Hij toelaten dat ik een nuttig werktuig zij voor het ander voorwerp uwer gebeden ! Ik ook heb gebeden, en de H. Familie heeft mij aanhoord ! De heer Van Damme heeft veel gebeden, en hij ook werd verhoord !... God overal !... Eere aan Hem ! — Maar wat al krachten moet ik nu van Zijne goedheid afsmeeken ! — Smeek Hem nog, ik bid u, lieve Juffrouw Constance ! aan u kan Hij *niets* weigeren ! »

Ook Constance was diep gelukkig over dien gezegenden uitslag harer gebeden en pogingen. Zij teekent op, den 28n Februari :

« ... Ik heb eertijds veel gedaan om mijn broeder in Antwerpen te doen benoemen. Ik vraag mij af of ik goed deed ? Voor de kunst ja, voor hem ? — ik weet niet. Dit is gansch verschillend. 't Is mijn meest geliefde kunst die toevertrouwd wordt aan mijn zoon en die, ik hoop het, door hem hervormd zal worden... »

Vol kostbare bijzonderheden voor de geschiedenis van de Mechelsche school en van de hervorming der kerkmuziek zijn 's meesters volgende brieven; doch ik moet mij noodzakelijk beperken en enkel een gedacht geven der voornaamste feiten. Tinel schrijft den 19n Juni :

« ... Er is geen gemis aan bezigheid voor 't oogenblik ! De *School* vooreerst, dan mijn eigen werk, en, om te sluiten, het Conscience-feest geven mij niet weinig arbeid. Ik denk dat de plechtigheid ter eere van den eersten onzer Vlaamsche schrijvers schoon zal zijn ; de comiteiten zijn druk aan 't werk, het geld komt in, er is geestdrift en — eenheid, *rara avis !* Gij weet, nietwaar, dat wij *geen duit* van den Staat of van de Stad willen om onzen held te vieren ? Al de Vlamingen maken voor 't oogenblik maar éene brave familie uit, die haar hoofd wil vieren ; immers wel-opgevoede kinderen geven ieder wat van 't zijne om hunnen vader te besteken... »

Op het einde van Augustus vertrok Constance naar Blankenberghe, waar zij, gelijk zij zegt, hare « innige verkeering » met Onzen lieven Heer kon hernemen. Dit jaar zou Edgar Tinel haar daar komen vinden en zonnige dagen doorbrengen, vriendschapsbanden aanknoopen met Pieter Busschaert en op het einde de kennis maken van Verhulst. Constance's aanteekeningen aan de zee hebben altijd eene bijzondere weerde.

« Maandag 29 Oogst.

... Wij hebben ons straks bezig gehouden met het concert waarvan mijn lieve Tinel de held moet zijn. (1) Ik ben zoo blij omdat iedereen hier met hem ingenomen is. Hij is veel vroolijker en levenslustiger dan naar gewoonte. En mijn arme broeder die ziek is ! Tinel heeft het mij gezeid. Ik zal aan zijne moeder schrijven. Tinel vertelde ons gisteren avond, aan den onderpastoor en aan mij, dat Benoit zoo vriendelijk en teeder met hem was geworden... Lieve Meester, ik zie daarin het werk uwer eindelooze goedheid. Gij gedoogt dat deze dien ik als een zoon bemin, dichter trede bij dien armen broeder wiens ziel mij altijd even dierbaar is... »

« Woensdag morgen 31 Oogst.

... Welke hooge muzikale vreugden hebben wij gisteren gehad ! Die goede onderpastoor was in extase. Tinel heeft ons laten hooren zijne « Grafgezangen », die ik heel schoon vind, en wondere liederen van Robert Franz. Ik dacht dat wij er den nacht gingen aan slijten. Gelukkig dat de onderpastoor ook toch moest slapen gaan. Bah ! men leeft tweemaal, door het hart en door de gedachte... »

« Donderdag 1 September.

... Wij hebben, Tinel en ik, een bundel liederen van Robert Franz gelezen. Welk een rijkdom ! welke harmonie gepaard met zooveel oorspronkelijke en bekorende melodie ! Ik heb gisteren ernstig gesproken met mijn goeden onderpastoor over Tinel, over de *School*, over ons dierbaar Gregoriaansch.

... Ik heb nieuws gekregen van mijn broeder. Het is niet erg, ik dacht het wel... »

« Vrijdag 2 September.

Mijn welbeminde, gij zijt in mijn hart teruggekomen. O mijn God en mijn al ! Laat mij u dat gedurig herhalen. Gij zijt waarlijk alles voor mij. Ik zeg u niet gelijk de dichter : « mein bess'res ich », want gij trekt heelemaal niet op mij, gelukkig. Gij zijt gansch het tegenovergestelde van mij. Gij zijt schoon, groot, liefde-, bewonderensweerdig, niet zoozeer als ik leelijk en hate-

(1) Voor de katholieke scholen.

lijk ben, want ik ben een wezen geëindigd en beperkt tot in het leelijke en in u is alles eindeloos... Gij geeft mij geen zon, noch zelfs zeelucht, mijn Heer, want deuren en vensters moeten gesloten blijven. *As you like it!* Ware dat niet de titel van Shakespeare's stuk, ik zou het u toesturen en het als spreuk nemen. Ik voel zon en licht en warmte in mijn hart en dat is genoeg... Ik kan u niet genoeg bedanken, lieve Jesus, mij in Tinel een volledigen artist geschonken te hebben, die mijn zoon is naar het hart. »

« Zondag avond 4 September 1881.

Lieve Heer, de zee is zoo bekoorlijk lief! De maan glimt al, zooeven ging de zon onder. Ik heb een van die innige samenspraken gehad met mijne vriendin de zee. Ik ben onder dien wat melancholischen indruk van vernedering, van schaamte, dien ik dikwijls ondervond, toen ik jong was nochtans en reeds voelde minder te zijn dan mijne omgeving. Ik zegde dat tegen de zee en tegen u, en allengs werd dit gevoel zoet en vertroostend en ik voelde mij weenen. Wat is er aan *mij* gelegen, lieve Jesus? Gij zijt schoon en volmaakt. Andere wezens, aanvallig en dierbaar, zijn het door u. Ik ben er gelukkiger over dan indien ik het zelf ware. O onuitsprekelijke stilte van die wateren aan de oppervlakte altijd beroerd! gij stort vrede in mijne ziel. De kleinigheden, het benepen zelf-zoeken des levens verdwijnen. Elken keer dat ik bij de zee terugkom, heb ik haar iets nieuws te vertellen van mijn inwendig of uitwendig leven. Ditmaal sprak ik haar over het geluk van in Tinel en zijne vrouw vrienden gevonden te hebben, kinderen aan wie ik nuttig kan zijn : dien vriend bewaard te zien voor het vergif van het kwaad en van de wereld, in ons land gevestigd en werkend tot uwe eer, o Gij dien ik aanbid en bemin! Dan, die hoop de hervorming te zien mijner kunst. Het wordt donker : ik zie bijna niet meer. O! de schoone wolken ginder... »

« Maandag. 5 September.

Ik kom van de zee terug. Ik ging er uw woord lezen, mijn welbeminde Jesus. Gij geeft ons zonneschijn en warmte, en nu kunnen wij tot tegen de zee gaan denken, bidden, droomen. Droomen dat gij bij mij zijt en gedurig herhalen : de zee zien en door u bemind worden! Gisteren ook liet gij het toe. En nu, als om tegenstelling te brengen bij mijne gevoelens van vernedering heeft de onderpastoor mij gisteren avond gesproken van de volstrekte toewijding van mijn dierbaren Tinel voor mij. Dat zal mij tot geen hoogmoed brengen. Dat bewijst enkel dat zijn hart dankbaar is en op de rechte plaats. En dat maakt mij gelukkig, zoowel voor hem als voor mij. Gij weet, Heer, dat ik U voor altijd alle liefde, eerbied en toewijding heb overgegeven

die ik kan inboezemen aan 't is eender wie... De zee klimt nogal ras en wordt zeer schoon. »

« Woesdag 7 september.

Mijn zoete Zaligmaker, mijne rustdagen zijn bijna verloopen. Patientie. Ik zal mij bij U vertroosten als ik mijne vriendin de zee niet meer zal zien en hooren. De zon daalt. Er zijn schoone wolken aan den einder,

...Verhulst is om 12 uren aangekomen. Wat drollige vent! Ik geloof waarlijk dat Tinel in zijne gratie gevallen is. Ik heb den brief weergezien van onzen ouden vriend M. Soubre. Het is vandaag 10 jaar dat hij gestorvèn is. Ik zal voor hem morgen veel bidden... »

« Zondag 11 September.

Nu is het mijn laatste dag aan de zee, lieve Meester. Ik kan niet helpen dat mijn hart er wat bedroefd over is. Tegen mijn wil in, heb ik schrik van dien dwarrel die mij meerukt als een stroom, zonder dat ik dikwijls den tijd heb te ademen en om mij te blikken. Ik kan altijd ten minste opwaarts blikken, tot U, Jesus, of aan mijne zijde, waar Gij, ik hoop het, zoo veel mogelijk zult zijn. Dezen morgen was ik teruggevallen in dien indruk van zoo diepe vernedering, dat mijn lichaam zelf er onder gebukt gaat en als vernield wordt. Gisteren heeft mijn kind en vriend Tinel zijn *Klokke Roeland* laten hooren aan mijn ouden vriend Verhulst. Ik hield danig aan zijn oordeel, dat altijd zoo zeker en juist is. Hij was oprecht tevreden en ik van 's gelijken... »

Nog dikwijls moest Tinel naar Blankenberghe terugkeeren en ten huize van den onderpastoor « menigvuldige pijpen » rooken en nog meer musiceeren. Hij schrijft uit Blankenberghe aan Constance op den laatsten dag van 't jaar :

« Wat hebben wij muziek gedaan, onze vriend de onderpastoor en ik ! Van 's morgens tot 's avonds, bijna zonder ophouden ; en dat vier geheele dagen lang ! Wij hebben ons verdronken in Brahms en Schumann, die de onderpastoor niet veel kende en voor wien hij nu knielt gelijk ik het zelf altijd deed : met aanbidding. Het *Requiem* is wel het kolossaalste werk dat in onzen tijd geschreven werd. »

Nog dikwijls komt de meester terug op die bewondering voor Brahms :

« Brussel, 2 Juni 1882.

Lieve Juffrouw Constance,

Ik zend u mijn werkske op het klavierconcerto van Brahms... Gij zoudt niet kunnen gelooven met welken lust ik het geschreven heb ! Ik zou wel wat anders voor u doen op het thema Brahms ! Dat zou vrijen teugel laten aan mijne erkentenis tegelijk en aan mijne bewondering... »

« 10 Juni.

... Welnu, leve Brahms! — en laat ons een lans voor hem breken overal waar het mogelijk is. Toonen wij ons weerdig dien uitverkorene in ons midden te bezitten. Laat ons hem gedurig bestudeeren om meer en meer overtuigd te zijn dat hij de licht- en levenschenkende ster is en niet de « *mauvais* canaille » (1) dien ge weet. Bravo, eerlijke Verhulst!... Zeg hem, lieve Juffrouw Constance, *dat hij volstrekt naar Blankenberghe moet komen*, anders blijft hij in zijn hok en wij zullen het uiterst genot niet hebben hem te hooren spreken.... Gij zult het hem zeggen, nietwaar?...»

Op het Sinksen-muziekfeest te Aken had Constance Verhulst, Tinel en den onderpastoor Busschaert samengetroffen, tot hare groote vreugd. Ook de vooruitgang der *St-Gregorius-Vereeniging* in Antwerpen maakte haar gelukkig. Zij teekent dikwijls den bijval der zangers aan gedurende dit jaar 1882. In 1883 ging zij niet naar de Rijnsche muziekfeesten; Tinel wel en hij had het geluk er Brahms te leeren kennen :

« Keulen, 13 Mei 1883.

... *Nooit van mijn leven* heb ik eene koor-uitvoering gehoord gelijk die van den Dom, dezen morgen. *Missa Papæ Marcelli. Ongeëvenaard schoon!* Onder alle opzichten was het volmaakt.

Nog een woord! Er werd mij gezegd dat Brahms zijn Concerto slecht gespeeld had op de repetitie. Ik geloof er niets van. Iemand zeide mij wel, dezen morgen, dat Brahms niet « onbegaafd » was!... O philisterij!... Welke spijt dat u en de « onderpastoor » hier niet waart! »

« Mechelen, 22 Mei 1883.

... Dat ik u niet vergat (te Keulen), Schumann's graf weet er van te spreken. Och Heere! ik vergat u niet! en telkens er iets wezenlijk schoons uitgevoerd werd (Brahms, Brahms, Brahms!) dacht ik vol droefheid : « En Juffrouw Constance die hier niet is!... en die arme Busschaert ook niet! » — Zie! ik zou alles gegeven hebben opdat ge mij zoudt zien wandelen hebben met — — — — BRAHMS! Dank aan Ferdinand Kufferath heb ik kennis gemaakt met den held, en ik mag zeggen dat hij waarlijk goed was jegens mij. Ik zou een ganschen dag noodig hebben om u te vertellen al wat hij mij gezegd heeft, al wat hij heeft gedaan, — en een jaar om de noodige bewoordingen te vinden die een denkbeeld zouden geven van zijne eenvoudigheid.

(1) Woord van Verhulst op Wagner dien hij haatte. Ook Edgar Tinel had in 1881 artikels, niet tegen Wagner, maar tegen het *Wagneranism* uitgegeven in *Jong Vlaanderen*.

'T IS DE GROOTSTE MAN VAN ONZEN TIJD!

Maar Kufferath heeft mij gezegd dat hij *bijzonder* vriendelijk was tegenover mij en dat, als hij het in zijn kop krijgt onverschillig te zijn, de meest beerachtige beer niet meer beer is dan hij. Ik denk dat Kufferath liegt...

Brahms en de kliek Wagner, hoe verschillend!... »

Den 15n Juli schrijft de meester aan Constance :

« Ik *moet* iets schrijven voor u! en indien Onze lieve Heer niet wil dat het een godsdienstig werk zij, een werk voor de kerk, dan zal Hij toch, ik durf het verhopen, toelaten dat het een gezond werk zij en uwer liefde weerdig. »

De opdracht van zijn *Franciscus*, vijf jaar later, moest die woorden staven.

In October 1883, was de meester gevaarlijk ziek gevallen, tot grooten angst van Constance, zij schreef den 9n :

« ... O Heer, mijn hart is zoo droef en ik ben zoo ongerust! Mijn lieve Tinel is doodelijk ziek. Ik ben er gisteren geweest en hij was in een afgrijselijken staat. Ik begrijp niets van zijne ziekte. Heer, ik draag U het sacrificie op van dit leven dat mij zoo dierbaar is, indien het is voor 't heil van zijne ziel, maar Gij alleen weet hoe smartelijk het mij is dezen zoo geliefden zoon te verliezen. Vandaag is hij niet slechter... »

« Donderdag, 11 October.

O mijn welbeminde Jezus, mijn lieve Tinel is veel beter. Hoe moet ik U zegenen! Ik was troosteloos en had geen hoop meer. Ik ging er alle dagen met bevend hart en dezen morgen nog, toen ik aan de bel trok had ik er eene siddering van. Als ik hoorde dat hij beter ging, door welke overgroote vreugd werd ik bevangen. Gisteren waren wij, Mr Busschaert en ik, vertrokken met zulke zware vermoedens... Duizendmaal dank, o mijn Jezus!... »

Lang bleef de meester kwijnen na dezen schrikkelijken aanval. Zijn eerste brief aan Constance is van den 28n November, en den 18n December schrijft hij nog :

« Eilaas! neen, ik speel nog geen piano... en het zal nog wat aanloopen, vermits de dokters mij nog eerst op den kapblok moeten leggen. En dezen morgen zegde Dr W. mij dat de groote kou voorbij moest zijn, eer men er kon op denken. Uw voorstel neem ik met dankbaarheid aan. Gij zoudt mij doen slapen! — Ik ben schrikkelijk bevreesd voor chloroform en operatie. Gelukkig dat ik ondertusschen het componeeren van een *Te Deum* heb ter vertroosting. Ik begon het over acht dagen en het gaat vlug door. De stijl is niet die van Witt, maar daarvoor zal het, hoop

ik, niet minder kerkstijl zijn. Ik kan niet schrijven zonder veel ruimte te laten aan verbeelding en gevoel, twee zaken die de toondichters *à la Witt* soms verwerpen om vrij spel te geven aan de strenge formuul. In alle geval, onze lieve Heer zal tevreden zijn, vermits ik *al mijne zorgen* (o ja! wees er van verzekerd) besteed om goed te doen, of liever om mijn best te doen, wat waarschijnlijk nog niet goeddoen is. Het werk is voor 4 gemengde stemmen met orgel. De rol van 't orgel is hoogst-belangrijk; 't is er mijlen ver van af dat het enkel eene begeleiding zou zijn van de stemmen... »

« Mechelen 29 December 1883.

....Nog twee woorden en ik moet reeds eindigen. Mijn *Te Deum* is zoo goed als af. Nog eenige potloodschrabben hier en daar en de hulde die ik aan Onzen lieven Heer beloofd had te brengen voor al de gunsten die Hij mij verleend heeft door uw tusschenkomst, zal gereed zijn. *Te Deum laudamus!...* »

Dat Edgar Tinel lang kwijnde aan de gevolgen van zijne vreeselijke ziekte, bewijst nog de volgende brief:

« Mechelen 24 Januari 1884.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Ik had u vóór acht dagen reeds moeten schrijven!... Ik ben druk bezig geweest — en ben het nog — met het herzien mijner... handschriften (!) Er zijn er met de macht! Gij vraagt u zeker af waarom ik dat alles nazie. Och Heer, er is geen dringende reden ; — ja, een : ik zou niet willen sterven zonder die werken te laten in den meest betamelijken staat mogelijk. Dat is misschien ijdelheid, want hoogst waarschijnlijk als zij voor mijn dood niet uitgegeven geraken, zullen zij het daarna niet zijn. Zeker is het nog ijdelheid te zeggen welk smartelijk gevoel mij aangrijpt wanneer ik denk dat het grootste gedeelte mijner handschriften eens niets anders zal zijn dan scheurpapier. IJdelheid of geen, ik beken dat ik mijne werken bemin als mijne kinderen. Indien ik ze niet beminde, zou ik ze niet geschreven hebben — en in alle geval ik zou ze nu vernietigen... »

« Mechelen 3 Meert 1884.

— Mijn miseries zijn altijd dezelfde. Ik ben er gedurig mee bekommerd. Dat ik maar wat sterker ware! De doctoors hadden gesproken van mij onder 't Paaschverlof te opereeren ; doch dat zal onmogelijk zijn : de Vlamingen der Leuvensche Hoogeschool willen een Tinel-concert geven ter gelegenheid der feesten van 12-13 Mei, en ik zal de laatste repetitiën moeten dirigeeren voor koren (300 stemmen) en orkest.... Er zal uitgevoerd worden :

1. *Kollebloemen* (Tenor solo, vrouwenkoren, mannenkoren en orkest).

2. *Studentenlied.* Vierstemmig koor zonder begeleiding.
3. *Drie Ridders*, Ballade (Baryton solo, gemengd koor en orkest.)
4. Marsch van *Klokke Roeland.* »

Den 16 April 1884 schrijft de meester aan Constance :

« Ik heb gisteren, te Kortrijk, kennis gemaakt met den dichter Guido Gezelle. Welk man !... »

Uit vereering voor Gezelle gaf Tinel aan zijn vierden zoon den naam van Guido.

De uitvoering van *Kollebloemen* woonde Constance bij, doch ik vind er geen verslag van in hare agenda's. De aanteekeningen worden er schaarscher en schaarscher, naarmate de tijd vorderde. In 't najaar van 1884 ging Tinel er toe over zich te laten opereeren :

« Mechelen, 18 October 1884.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Eerst en vooral het groot nieuws : ik laat mij opereeren toekomenden Zondag ! Ik heb dit besluit genomen, omdat ik niet langer dien toestand kan verdragen : koortsen, verslapping, neerslachtigheid, enz. Gij zult mij komen chloroformeeren, niet waar, lieve Juffrouw Constance. »

... Dit zal een zeer groote troost zijn voor mij te weten dat gij daar zijt terwijl de dokters snijden. Binnen eenige dagen zal ik u zeggen om wat uur ik die heeren verwacht... »

Constance was inderdaad aanwezig bij de operatie, die gedaan werd op Zondag 26 October, maar weinig verandering bracht in den toestand van den zieke. Inderdaad den 16n December schrijft de meester aan Mej. Teichmann dat hij, na het onderzoek van een ander dokter, t' einde raad is : « Neen, *ik* heb maar eene hoop meer : Lourdes.

Bid voor mij lieve Juffrouw Constance ! »

Den 28n Februari 1885 schrijft hij weer :

« Mijne gezondheid is goed genoeg om toe te laten dat ik mijn werk in de school regelmatig zou doen, en dat sedert ongeveer drie weken. Toch gaat het niet zonder groote vermoeienis, geloof me.

De operatie van vóor vier maanden heeft letterlijk tot NIETS gediend. De kwaal heeft toegenomen en enkel door een mirakel kan ik genezen. Het is mij VOLSTREKT onmogelijk vijf minuten beweegloos recht te staan. Het gaan is mij gemakkelijker. Blijft die toestand onveranderd — en niets laat vermoeden dat hij veranderen zal — dan moet ik voortaan gezeten dirigeeren —

juist gelijk de oude Hiller! Welke beproeving voor een man van dertig jaar! »

Toch met ongelooflijke wilskracht bleef de meester werkzaam. Den 3n Maart meldt hij aan Constance :

« Ik heb verleden Maandag een bundel pianostukken beginnen te schrijven, die Breitkopf en Härtel mij vroegen... Die pianostukken, die zes in getal zijn en den algemeenen titel zullen dragen 't zij van *Bunte Blätter*, 't zij van *Fantasiebilder*, zijn bijna af, ten minste de schets ; 't overige is techniek-werk dat traag maar gemakkelijk gaat. Mijn voornemen is aan Brahms te vragen of ik ze hem opdragen mag. Indien hij mijnen brief onbeantwoord laat, zal ik ze opdragen aan Theodor Kirchner, den diepsten pianodichter van deze tijden. »

Het heimwee van Tinel naar het wonder genezingsoord: Lourdes, ging eindelijk bevredigd worden :

« Mechelen 17 April 1885.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Uw zoo goede brief heeft eene groote ontroering aan mijn gemoed gebracht en 't is nu maar dat ik met kalmte aan Lourdes kan denken. Als ik zeg ontroering, gebruik ik niet het ware woord ; 't is eene hevige aandoening die mij overmeesterde en nu aan 't overgaan is, aandoening die ik niet durf te toetsen en die het gevaarlijk zou zijn te onderhouden. Ik kan u nochtans wel de natuur dier aandoening meedeelen. Toen ik uwen brief las voelde ik plotselings in mijn hart en in heel mijn wezen wat, dunkt mij, de ongelukkigen moeten voelen geknield voor de voeten der Heilige Maagd, als ze eensklaps gewaarworden dat de ziekte ze verlaten heeft.

Er is dan nog iets bij : 't is dat ik mij niet voorgesteld had dat ik zoo gauw zou zijn bij Onze Lieve Vrouw van Lourdes en dat gij in uwe moederlijke goedheid zoudt zeggen : « Vertrek, mijn arm kind! »...

Met kinderlijk vertrouwen trachtte de toondichter naar de maand Mei die hem bij Onze LieveVrouw moest brengen :

« Mechelen, 28 April 1885.

...Hoe zou ik willen springen over de drie weken en half die wij verre houden van den 23n Mei!

...Sedert drie dagen heb ik minder pijn en het zweren vermindert. Ik weet niet of ik er moet op staat maken, want dat is reeds voorgekomen: pijn en zweren namen dan later hun verhaal! Maar het kan ook zijn dat O. L. Vrouw — — — Neen! laat ons daar liever over zwijgen! wij zullen later zien »...

Nochtans ging hij niet onvoorwaardelijk zijne genezing vragen. In een vorige brief schrijft hij : « Als ik er niet de genezing, zelfs gedeeltelijk, vind, zal ik er vinden het geduld en de gelatenheid, die ook iets weerd zijn. »

« Mechelen, 12 Mei 1885.

...Ik ben dus beter. Dat kan enkel O. L. Vrouw zijn die mij bezoekt. Ik neem die beterschap waar om eenige *Geestelijke Liederen* te schrijven voor vier gemengde stemmen zonder begeleiding. Ik neem den tekst in Guido Gezelle's Kleengedichtjes. Met een onzegbaar genoegen schrijf ik die stukskens. Het ergste is dat ze mij beletten te slapen. Bah ! men kan niet alles hebben : genoegen en slaap ! Gedurende mijne reis naar Lourdes, dewijl ik op niets anders wil denken dan op Onze Lieve Vrouw, zal ik *Marialiederen* schrijven, waarvan Guido Gezelle tegenwoordig de gedichten voor mij maakt. Er zijn peerlen te ontdekken in die onbezochte streken. Ik zeg niet, voorwaar, dat ik ze zal vinden ! ! !... »

Perelen van het zuiverste water waren in alle geval de brieven door den meester in Lourdes geschreven.

« Lourdes, 26 Mei 1885.
Hôtel d'Angleterre.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Ik schrijf u onmiddellijk na mijne aankomst in Lourdes. De reis ging uitnemend goed, dank zij God en Onze Lieve Vrouw. Van eigen ging ik recht naar de Grot in 't aankomen. Weinig volk ; zeer weinig. Des te beter ! Ik heb eenzaamheid noodig. Morgen vroeg zal ik te communie gaan en na de mis daal ik in de Piscine.

Moge Gods H. Wil in mij volbracht worden !

Moge Onze lieve Vrouw van Lourdes zich mijner ontfermen !

Tranen overstelpen mij en mijn hart is mij te groot.

Ik zal u morgen niet vergeten, noch een der vrienden, noch iemand... Uw Edgar Tinel.

P. S. Ik heb Mechelen verlaten met eenen zwaren hoest die onderwege niet verbeterde.

Maar hier is het goed... »

« Lourdes, 28 Mei 1885.
Hôtel d'Angleterre.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Ik baad hier in een zee van zoete blijdschap ; gansch mijn wezen geniet eenen vrede die het nooit gekend heeft. Maar ook hoe zou men niet gelukkig zijn daar waar Onze lieve Vrouw tot achttien keeren toe geweerdigde te verschijnen ! De streek is

heerlijkschoon, maar men ziet ze maar half; nauwelijks slaat men er een verstrooiden blik over in 't gaan naar Basiliek of Grot. Alle vermogens zijn vereenigd tot één kracht : bidden, beminnen, zich vernielen.

Gisteren ben ik voor de eerste maal in de Piscine gedaald. Ik ging er recht naartoe na de mis gehoord en Onzen lieven Heer ontvangen te hebben. Ik meende van ontroering te sterven toen ik de voeten zette in dit zuiverend water. Tot drie maal toe duikte ik in het gezegend nat, de moeder van het goddelijk Woord aanroepend... Dan ben ik uit de Piscine geklommen en heb ik nog gebeden. Ik beefde van vrees en hoop... Maar welhaast werd ik tot bewustzijn gebracht door mijn gewone pijn...

Eilaas!...

Ik heb niet gemord, oh! neen; maar een opperste moedeloosheid greep mij plots aan; in allerhaast kleedde ik mij en ging mij werpen tegen de rots der Verschijning, weenende al de tranen die ik totdan had teruggedrongen.

Dan keerde ik naar het hotel terug; daar werd mijn arm lichaam overmeesterd door eene onuitdrukkelijke neerslachtigheid; ik wierp mij op mijn bed waar ik insluimerde tot twee uren 's namiddags. En in mijn lichten slaap, droomde ik nog dat ik in 't opstaan zou zijn genezen.

Maar neen. Ik richtte mij dan naar de Basiliek waar de klokken mij riepen; en ik bad. 's Avonds had ik moed en vertrouwen herwonnen. « Hoe! sprak ik mijzelven aan, gij wilt, gij, dat Onze lieve Vrouw een mirakel doe *voor u?* Hebt ge dan noch geloof, noch vertrouwen, dat gij een mirakel behoeft om te gelooven en te hopen?... »

Dezen morgen stond ik op als een leeuwerik zoo blij; ik heb de mis bijgewoond en ben te communie gegaan; onmiddellijk daarna ben ik naar de Piscine gegaan, waar ik lang en blijde baadde.

Dit alles zal ik doen negen dagen lang.

Zij zullen de schoonste mijns levens zijn.

Onze lieve Vrouw . . . . zal mij genezen. »

De volgende brief — van den 31en Mei — kan ik niet geven wegens zijne lengte en zijn al te intiem karakter.

De laatste luidt als volgt :

« Lourdes, 4 Juni 1885.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Alles is volbracht!.

De beterschap waar ik u van sprak is een illusie.

Ik heb aan God het sacrificie van mijn leven gedaan.

Ik bedank Hem dat Hij mij niet heeft genezen. Welk gebruik zou ik gemaakt hebben van de gezondheid?...

Geknield in de Piscine, dezen morgen, sprak ik met blij gemoed :

« Onze-lieve-Vrouw-van-Lourdes, gij die mij hier bij u geroepen hebt, genees mij ter eere van de Heilige Drievuldigheid en tot bekeering der zondaars. Maar ik bezweer u, genees mij *niet*, indien de gezondheid, die gij mij verleenen zoudt, mij het minste kwaad zou laten bedrijven. »

En Onze lieve Vrouw heeft mij niet genezen.

Gezegend zij haar naam !

Ik vertrek. Uw kind. Edgar Tinel. »

Edgar Tinel was dus ongenezen in Mechelen teruggekeerd. Met hetzelfde kinderlijk betrouwen gaat hij voort Constance op de hoogte te houden van zijne zielegesteltenis en zijn lichamelijken toestand :

« Mechelen, 16 Juni 1885.

Zeer lieve Juffrouw Constance,

Ik heb u niet geschreven sedert mijn terugkomst uit Lourdes, minder omdat ik u niets nieuws te zeggen had, en meer omdat ik de gansche week bezig was de *Marialiederen* over te schrijven, die ik gemaakt heb onder mijne noveen bij Onze lieve Vrouw. Daar was haast bij, want ik wil volstrekt drie van die stukskens laten zingen op mijn concert van den 31 Oogst, *Davidsfonds*. Ik hoop dat gij ze zult komen hooren. Ik heb ze geschreven met eene liefde waarvan ik u geen denkbeeld kan geven ; en ik ben overtuigd dat de toonkundigen die ze zullen lezen of hooren, als ze te goeder trouw zijn, er een zinderenden weergalm zullen in vinden van het gevoel dat mij bezielde toen ik ze schreef. Dat is al mijn eerzucht, al mijn verlangen. Ik wensch maar een ding, 't is dat men goed wete dat ik de Heilige Maagd bemin zooveel het mogelijk is dat een mensch ze zou beminnen.

Wat mijn lichamelijken toestand betreft, weet ik niet of ik het nog moet vermelden, vermits ik blijmoedig het kruis aanvaard heb dat Onze lieve Vrouw van Lourdes mij heeft gegeven. Heb ik overigens dat kruis niet zelf gevraagd, toen ik de Heilige Maagd smeekte mij niet te genezen, indien de gezondheid die zij mij verkreeg mij het geringste kwaad zou doen bedrijven ?

En nochtans wil ik u wat spreken over mijn kwaal. Te Lourdes was ik veel gezonder dan hier. Sedert mijne terugkomst voel ik mij uiterst slap, mijn kwaal is meer tergend, en rechtstaan, zelfs eene minuut lang, is mij onmogelijker dan ooit. Als de avond daar is, ben ik zoo blij naar bed te kunnen gaan — waar ik nochtans niet slaap ! Ook hoest ik veel. Dat maakt mij ongerust. Ik heb water van de Grot meegebracht. Ik gebruik het niet sedert mijne t'huiskomst, vermits ik geloof dat het niet-

genezen mij voordeeliger is. Zijt gij soms van eene andere meening...? Want nu sterven, ware te vroeg, — *niet voor mij*, ik verzeker het u in alle oprechtheid, — maar voor mijne vrouw, mijne kindertjes en misschien nog voor andere zeer gewichtige belangen...

Wanneer gij er den tijd zult voor vinden, zeer geliefde Juffrouw Constance, zult ge mij een woord schrijven over hetgeen mij te doen staat? Meer dan ooit zijt gij mijne moeder! Ik weet niet, maar nooit voelde ik mij zoo zeer uw kind — en een kind dat zijne moeder noodig heeft — als sedert mijne bedevaart!

Moge Onze Lieve Vrouw u beschermen!

Uw Edgar Tinel. »

Al werd de meester niet in Lourdes genezen, toch beterde van dan af langzamerhand zijn toestand, en dank aan zijne onwrikbare wilskracht, kon hij zijnen verterenden werklust voldoen. In dat zelfde jaar 1885, vind ik de eerste melding van « Franciscus » :

« Mechelen 4 October 1885.

Zeer lieve Jufvrouw Constance,

't Is heden de feestdag van St-Franciscus van Assisi!

Gij weet het zoo goed als wie ook, maar indien ik er van spreek, 't is omdat ik den heelen dag gedacht heb aan dat gedicht dat ik sedert acht jaar verwacht en dat niet komt! — dat gedicht waarop ik mijn gansch leven zou willen uitstrekken en dat Schaepman beloofd had te schrijven, dan Claeys en eindelijk De Koninck.

. . . .

Ik zal u de verzen toonen welke Guido Gezelle geschreven heeft voor de geboorte van ONZEN Guido, — Guido Gezelle die zijne zinnen kwijt is sedert ik hem zijne *Marialiederen* op noten heb laten hooren... » (1)

Den 31n Januari 1886 meldt hij dat hij eindelijk het Franciscus-gedicht van L. De Koninck heeft ontvangen, en den 22n Februari schrijft hij :

(1) Ziehier deze verzen, — een echt « Gezelletje » :

« *Mijn achtbaren jong geboren Heer Guido Tinel, Edg.z.*

Wiegenengel, welgekomen
die mij hebt m'n naam ontnomen ;
draagt hem eerbaar, vrij en blij,
draagt hem langen tijd na mij!

Guido Gezelle. »

« Ik heb mijn oratorio *Franciscus* begonnen. Moge mijn arbeid eenige glorie brengen aan Onzen Lieven Heer! 't Is heel mijn wensch, behalve 't geluk, bescheiden aan mijn werk te arbeiden. En waarachtig, ik werk gemakkelijk; mijne gezondheid is zeer voldoende sedert eenigen tijd; waarschijnlijk sedert een groot getal Franciscanen, aan wie De Koninck het gedicht gelezen heeft, dagelijks voor mij bidden... »

Al wat de klok slaat is Franciscus gedurende die vruchtbare jaren :

« Mechelen, 2 Mei 1886.

... Tot hiertoe gaat mijn arbeid zóo goed vooruit!... St-Franciscus verkrijgt mij al de noodige gratiën opdat het werk dat ik te zijner eere schrijf ook wat glorie aan God brenge. Ik kan soms werken aan dit oratorio tot uitputting van natuurlijke krachten, zooals St-Franciscus tot der dood kon vasten en bidden. Het werk is over de helft geheel afgeschetst en binnen drie maanden meen ik aan de orkestratie te kunnen beginnen. Wat een arbeid!... Maar ik vind er een behagen in boven al wat ik zou kunnen zeggen; ik bezing de armoede met den zelfden hartstocht als onze modernen de natuurlijke liefde bezingen : *Den zelfden hartstocht?*... Welke Godslastering! Ik zeg de zelfde *hevigheid* van gevoel; en dat gevoel is zoo verschillend van het hunne als ons doelwit verschilt... »

Den 7^{n} Juli weer eene uitboezeming van kinderlijke liefde :

« Ik heb geen woorden om u mijne erkentenis te zeggen. Ik kan u enkel herhalen wat ik u reeds zoo menigmaal zeide : dat ik u bemin en vereer uit het diepste mijns herten en dat ik om zoo te zeggen niet ophoud Onzen lieven Heer te bedanken voor de onwaardeerbare weldaad die hij geweerdigde mij te verleenen met u op mijne baan te plaatsen. Hoe vaak schiet mij die gedachte te binnen dat ik zonder u misschien zou verdoold zijn geraakt op die droeve wereld, zoo vol verlokkende bekoringen voor de arme artisten vooral! Maar steeds waart gij daar als mijn trouwe schutsengel en eene liefderijke moeder. De schutsengel behoedt hem die hem indachtig blijft voor zoo vele noodlottige vallen! Eene moeder is altijd zóo tegenwoordig in 't hart van haar zoon!... »

« Mechelen, 30 Juli 1886.

... Ik had u niet kunnen schrijven : ik kon enkel op u denken! Gij begrijpt, nietwaar, dat er oogenblikken in 't leven zijn, die het hart geheel voor zich vergt? En terwijl ik aldus in u leefde, rees een gedachte plotselings in mijn brein, en ik deel ze u mede in gansch haren eenvoud. Ik dacht dat zij die in mijn

leven zulk grooten rol heeft gespeeld, zij die het om zoo te zeggen kneedde, misschien met blijdschap de opdracht zou aanveerden van het grootste werk, wie weet? dat Onze Lieve Heer mij zal toelaten te schrijven : mijn *Franciscus*. Is hij niet in waarheid de uwe? Och, gij weet niet in hoever dat werk uw werk is... Het gedacht zelf om het te schrijven is gekomen door u, in uw huis, het is nu bijna negen jaar... Nietwaar, gij aanveerdt met blijdschap de hulde welke ik u breng in mijn *Franciscus*?... Ik weet wel dat mijn aanbod voor u van geringe weerde is... Gij staat zoo verre boven de aarde! Maar voor mij, wat ik u aanbied in mijn *Franciscus*, 't is alles, alles, alles wat ik ooit in staat zal zijn te geven : 't is mijn leven zelf... »

« Mechelen, 28 October 1886.

Lieve Juffrouw Constance,

't Is met een zeer levendige vreugd dat ik u kom zeggen dat de schets van mijn *Franciscus* af is. Ik heb den laatsten potloodtrek gezet verleden Zaterdag, dag van O. L. Vrouw...

Gij zoudt niet kunnen denken met welke ontroering ik afscheid genomen heb van mijnen arbeid... Dat was geen verlichting, maar eene *scheuring*... En wanneer ik mijn goeden, geliefden en grooten St-Franciscus heb doen sterven werd mijne keel toegewrongen door de ontroering. Tranen vloeien in dit deel mijner partituur, zooveel tranen als er in mij waren terwijl ik den doodstrijd beschreef van mijn lieven grooten Heilige... Wat mij betreft, ik kan heel dit tooneel niet zingen zonder te stikken... »

Den 22n Juli 1886 was Mej. Teichmann vereerd geweest met het ridderkruis van de Leopoldsorde. Te dier gelegenheid richtte men de eerste dezer volksbetoogingen in, die op zoo roerende wijze hare populariteit deden blijken. Op den avond van den 30n Juli trokken eindelooze reien maatschappijen, mannen, vrouwen, kinderen, met fakkels, bloemen, kartels voorbij hare woning in de Lei, en juichten het klein wezentje toe, dat aan het venster staande, met zijn gewonen eenvoud, met de hand tegengroette. Blij en ontroerd was Constance over deze zoo innig gemeende volkshulde, maar niet een zierke hoogmoed kwam er door in haren geest.

Hare trouwe vrienden, de muzikanten, moesten haar later een fijner kunstfeest geven, maar in de strikste intimiteit. Alles werd in het diepste geheim voorbereid door den haar toegewijden Heer Karsseleers, alsdan onderpastoor in St-Laurentius. Deze had den Heer De Vos, leeraar in St-Norbertus, een gedicht gevraagd waarin al de voornaamste feiten van Constance's leven verhaald werden.

Edgar Tinel schreef de muziek dezer cantate en op den vooravond van St Cecilia's feest — Zondag 21 November — werd dit werkske vóór Constance en hare familie uitgevoerd, in de Bewaarschool van de Lei. De uitvoerders waren de gewone zangers der kerk. Nooit wellicht werd op kiescher, keuriger wijze de heldin van kunst en liefdadigheid gevierd.

Ik vind geene melding van die zoo roerende verrassing in de briefwisseling van den meester, maar altijd *Franciscus* !

« Mechelen, 1 April 1887.

...Het IIe deel van *Franciscus* is georchestreerd. Nu blijft nog het derde... De dood van St Franciscus!... Ik zal de maand Mei aan dien arbeid besteden. Dit deel behelst juist een *Angelus* dat mij tot in het diepste der ziel ontroert enkel met erop te denken... Gij zult gaan gelooven dat ik danig ingenomen ben met mij zelven!...Wat kan ik eraan doen? Ik kan niet anders dan mijn *Franciscus* beminnen. Vóór negen jaar schreef ik in een boek met titels van te verwezenlijken werken :

« *Franciscus van Assisi.* ORATORIUM !!! *Dat moet mijn beste werk zijn* ! »...

In September van 't zelfde jaar maakten Verhulst en Tinel deel uit van een jury te Luik. Edgar schrijft aan Constance :

« Hier ben ik eindelijk ! Vergeef mij zoo laat te komen ! Verhulst en ik zijn te Luik gebleven tot Woensdag namiddag : hij, wachtende tot de verveling hem overviel om de stad te verlaten en te gaan — hij wist niet waar...; ik hem lastig vallend opdat hij uwe uitnoodiging zou aannemen (1). Er was niemendal aan te doen. Hij had er de tranen van in de oogen, omdat hij u niet zou zien, maar kon er niet toe beslissen u bij vreemdelingen te ontmoeten. « Zeg wel aan Juffrouw Constance, zegde hij mij, dat het altijd een waar geluk voor mij zal zijn bij haar en onder de haren uitgenoodigd te worden; maar zeg haar ook dat ik hare uitnoodiging niet kan aanveerden, haar te gaan zien bij lieden die ik niet ken ». Dat is echt op zijn Verhulst's. »

Het jaar 1888 werd gansch opgenomen door de voorbereiding van *Franciscus*' uitvoering.

« Mechelen, 18 Februari 1888.

Leve Sint Franciscus! — Ik geloof dat de uitvoering van *Franciscus* goed zal uitvallen! De stad Mechelen heeft zooeven een

(1) Om haar te Blankenberghe op te zoeken.

toelage van 4,000 fr. gestemd! — Nu geldt het den Minister van Schoone Kunsten te bestormen... Ach! dat hij eene som van 3000 fr. kon toezeggen!... »

« Mechelen, 5 Mei 1888.

... Wat mij betreft, ik ben altijd aan *Franciscus* bezig. De partituur verschijnt deze maand. Ik heb er al eenige exemplaren van gekregen, maar nog niet *het uwe*... De repetitiën beginnen Dinsdag. Ik heb al heel het orkest van de Monnaie (au grand complet) geëngageerd. Mevr. Lemmens zal *al* de vrouwenrollen zingen. Alle zijn wondergoed voor hare stem geschreven en zij is door 't werk VERRUKT... »

« Mechelen, 1 Juni 1888.

Lieve Juffrouw Constance,

Op dezen stond,terwijl ik u schrijf, zult gij al een *Franciscus*-exemplaar ontvangen hebben. Ik hoop uit ganscher harte dat het u eenige vreugd moge schenken.

Ik kon niet weerstaan aan de bekoring u onmiddellijk eene partituur te sturen na ontvangst der kisten waar ze alle instaken... Mijn eerste verlangen was u een ordentelijk exemplaar aan te bieden, dat is te zeggen: gebonden... Het tweede had de overhand, 't ander wordt wat later voldaan.

Voor alle opdracht schreef ik de woorden : « Aan mijne Moeder ». Zij besluiten, lieve Juffrouw Constance, en mijn diepen eerbied en mijne erkentelijke liefde voor u, die Onze lieve Heer, in zijne bermhertigheid, mij waarlijk tot Moeder geschonken heeft! Uw Edg. Tinel.

Op een kaartje, den 15n Oogst :

« Gisteren had de eerste orkest-repetitie plaats. Al die heeren wisten niet hoe hunne geestdrift te uiten. Ik was er tot weenens toe door bewogen. Nu ben ik meester over mijne instrumentisten... »

Den 19n meldt hij dat eene TWEEDE UITGAAF onder pers ligt. De eerste uitvoering van *Franciscus* op Woensdag 22 Augustus 1888, te Mechelen, was zeker eene gebeurtenis in 't leven van Mej. Teichmann. Met innig geluk hoorde zij het grootsche werk van haren « zoon » en was zij getuige van den algemeenen bijval. Nog menigmaal genoot zij deze zoete zielevreugd : op de tweede uitvoering (28 Augustus) te Mechelen en te Brussel op de twee uitvoeringen der *Volksconcerten* (12-13 Januari 1889). Zij schrijft in haar dagboek den 14n Januari :

« Ik heb gisteren en eergisteren een overgroot geluk gehad. *Franciscus* werd in de *Volksconcerten* uitgevoerd op wonderschoone

wijze, en had echten, grooten bijval. Wees gezegend, o mijn God! En gij, mijn Vader St-Franciscus. Talrijke menschen hebben mij geluk gewenscht : zij hebben gelijk, vermits ik er zoo gelukkig over ben. Gij hebt mij altijd als een verwend kind behandeld, Heer... Die *Franciscus* vervolgt mij gedurig... Ach! dat ik dien Lofzang der Liefde kon zingen! Ik vind dat zij hem allen slecht zingen. En ik heb de stem niet meer om het te doen. Men moet het hart in laaien gloed hebben om dat te zingen en uitzinnig zijn van liefde gelijk onze Vader het was... »

« Zondag avond, 27 Januari.

... Ik heb *Franciscus* nog twee keeren gehoord : Dinsdag avond in den Muntschouwburg en 8 dagen te voren... De bijval wordt grooter en grooter... »

Niet zoohaast was *Franciscus* uitgevoerd of de meester droomde van verdere werken :

« Vichte, 6 September 1888.

Lieve Juffrouw Constance,

Hier ben ik te Vichte (1) sedert eene week. Geen spoor, geen zweem van vermoeienis meer in mij. Om waarheid te spreken was de tweede uitvoering van *Franciscus* zoo weldoende voor mijn hart en ziel dat ik niets ondervond van den schok die de eerste mij veroorzaakte. Al mijne zangers en 't orkest vooral (wat een orkest!) waren zoo in samenklank met mijne gevoelens, dat die tweede uitvoering voor mij als een hemelsche dauw was, dringend tot in de geheimste rimpels mijns wezens. De 28e Oogst was een der schoonste dagen mijns levens. Voor mij eerst (verschooning!) en dan voor u. Ik voelde wel dat gij begreept... Ik heb aanstonds Onzen lieven Heer bedankt omdat hij gedoogd heeft dat ik goed deed aan u, die er mij zooveel verleendet, aan u die mijne moeder zijt, aan u die ik scheid noch van St Franciscus noch van *Franciscus*.

Ik kwijn van verlangen om voort te stappen op de baan die (ik mag het wel zeggen, nietwaar?) op de baan die ik opende. Kent gij het leven van Sinte Godelieve?... Tranen schieten in mijne oogen als ik denk aan die zoete heilige. Ik had begonnen haar naam te vermelden in mijn morgengebed, maar ik heb het moeten opgeven. Dat greep mij te zeer aan 't hart ook, dat deed mij uitbarsten, dat nam heel mijn wezen in beslag... En ik mag mij nog niet in beslag laten nemen, eilaas! Ik heb gansch een jaar noodig om alle soorten van zaken te schrijven die vóór alles moeten doorgaan : onder ander eene Mis voor vijf stemmen zonder begeleiding opgedragen aan Onze lieve Vrouw van Lourdes.

(1) Bij pastoor Busschaert.

Het zal mijn eerste werk zijn. Of het óók heel mijn wezen zal opnemen!... »

Zoo vroeg stond hij onder de bekoring van Godelieve's zoete betoovering. En dat hij geen jaar geduld had, bewijst een brief van den 28 November, waarin hij meldt dat hij Hilda Ram heeft gesproken over zijne plannen. Den 27n Meert 1889 schrijft hij weer :

« Ik ben op dezen eigensten dag 35 jaar !!! Als ik 40 schrijf (welke vermetelheid, den tijd voorrekenen!) zal *Godelieve*, met Gods gratie, geschreven zijn. »

Ondertusschen deed *Franciscus* zijne ronde, Trouw houdt Tinel Mej. Teichmann op de hoogte van zijn bijval :

« Mechelen, 15 April 1890.

...Hier is de rozekrans van 't nieuws dat u interesseeren zal:

I. *Franciscus* werd, een maand, geleden tweemaal uitgevoerd te Londen, maar in welke omstandigheden!... Met begeleiding van pianos en harpen! Dat is nog niets, wacht eens even... Van alles werd er wat weggecijferd, uitgelaten, ten einde uit drie deelen er twee te verkrijgen ; de muziek werd gezongen op eene afschuwelijke Engelsche vertaling en de inrichters (de Hooge-Kerk, de Londensche adelstand met aan het hoofd Miss Holland, dochter van Lord Holland, « goede muziekante » heet het...) boften in de dagbladen, dat zij de eersten waren om het *celebrated new oratorio* etc. etc. uit te voeren. De toegangskaart was eene guinea (26 fr.) en de twee uitvoeringen geschiedden ten voordeele van een — onthoudingswerk. Natuurlijk! Engelschmannen eenerzijds en St Franciscus anderzijds. De bijval was — — — verwonderlijk.

... II. Terwijl die dubbele aanslag ginder bedreven werd, kreeg ik een brief van den bestuurder van het Frankfortsche conservatorium, Dr B. Scholz, den opvolger van J. Raff. In de liefelijkste bewoordingen meldt hij mij eene model-uitvoering van *Franciscus*, te Frankfort, onder zijn bestuur, voor November a. s. Mr Scholz, die mij niet beter kent dan ik hem, schrijft mij onder andere : « Het blijft eeuwig waar dat wat uit het hart » welt tot het hart spreekt... Ik ben protestant, maar uw *Fran-* » *ciscus* ontroert mij diep... » enz. enz.

III. Eene uitvoering van *Franciscus* moest deze maand te Leiden (Holland) plaats hebben ; de koren repeteerden sedert vijf maanden. En nu verneem ik door de *Cæcilia* van Den Haag dat de bestuurder van die stad alles heeft laten steken en naar Australië gevlucht is !

IV. Ik las deze week in een dagblad van Weenen dat

het eerste deel van *Franciscus* er uitgevoerd wordt met piano en harmonium »...

Deze uitvoering van *Franciscus* te Frankfort in November 1890 was een schitterend succes voor Edgar Tinel, en het begin zijner roemrijke loopbaan in Duitschland. Al de groote steden van Europa, meer dan honderd, rekenden het zich tot eere het meesterwerk, met alle zorg, uit te voeren : Frankfort, Berlijn, Weenen, Budapesth, Keulen, Dusseldorf, Aken, Breslau, Kopenhagen, Würzburg... Tot Amerika drong de groote muzikale épopée. Maar de kroon op dien wonderbaren bijval gezet, was misschien het uitvoeren van *Franciscus* op een der Rijnsche festivals, te Aken, in 1894. Constance woonde den triomf van haren « zoon » bij en werd door iedereen aangewezen als de moeder van den meester. Was zij het niet inderdaad ?

In die laatste jaren van haar leven had zij ook de hoop gekoesterd dat haar « zoon » in de kunst weldadigen invloed zou uitoefenen op haren « broeder » in de kunst. En inderdaad eene toenadering geschiedde tusschen Edgar Tinel en Peter Benoit. De tijd is niet gekomen om bewijzen te geven van des eersten grootmoedige edelhartigheid ten opzichte van den tweede, wiens oprechtheid hij overigens ten volle waardeerde. Niet zonder verwondering heb ik in Tinels briefwisseling ontdekt de rol welke hij gespeeld heeft om de Vlaamsche muziekschool tot Koninklijk Conservatorium te doen verheffen.

Constance had het geluk niet de uitvoering van *Godelieve* te beleven ; maar zij hoorde den meester zijn partituur op de piano voordragen, toen wij, Hilda Ram en ik, met haar naar Mechelen gingen in Februari 1894.

Het laatste werk van haren «zoon» dat Mej. Teichmann hoorde, was de Cantate welke hij gecomponeerd had op verzen zijner vrouw, om de 50e verjaring van het Kindergasthuis te vieren. Den 8n November 1896 waren al de vrienden en vereerders van Constance in den Burgerkring verzameld om deze uitvoering bij te wonen. Eenige weken later lag de engel van kunst en liefdadigheid op haar sterfbed, zoodat de laatste kunstvreugde van deze uitgelezene vrouw haar werd verschaft door den bevoorrechten Mechelschen artist.

M. E. Belpaire.

DILEXI DECOREM

In welken tempel zal ik nederknielen?
Hélène Swarth.

Domine, dilexi decorem domus tuae!
Ps. XXV. v. 8.

Beurt gij mijn ziele naar omhoog, o ranke kerkezuilen!
Naar boven wil ze een korte wijl gaan vluchten en gaan schuilen,
op gouden vleugels van gebed den hemel binnengaan,
en rusten, van haar slavenband een stondeken ontdaan.

Doet gij me bidden, bogen, die 'k aan 't volgen metter ooge
malkander naar- en naadren zie, en reiken naar omhooge
lijk saamgevouwen handen, in een roerend smeekgebaar!
Ik vouw, o God, voor U geknield, mijn handen U te gaar.

O heilgenbeelden, bidt met mij, die staat van alle zijden
in steen gekapt, en grijs alrêe van overoude tijden;
in 't glas gebrand, en fonklend van het gulden zonnelicht.
Met hen, o God, gedoog mij voor uw heilig aangezicht!

Een vlucht van zoete tonen ruischt aldoor de kerkgewelven
uit zilvren monden, en mijn hart ontvoeren ze aan mij zelven,
en zwellend steeds, en voller door de lucht ze zweven gaan,
en bruisend nu, van rechts en links, op vout en wanden slaan.

Een belle galmt, en pralend komt van uit halfduistre bogen
een priesterstoet, in wit en goud, lijk englen aangetogen,
alzoo 'k er zag, betoovrend schoon, geteekend en gemaald,
op oude taaflen, waar een beeld des Hemels in weerstraalt.

Nu gaat een zang op, eeuwenoud en altijd nieuw gebleven,
van stemmen, die al biddend in de steenen ruimte beven,
die biddend smeeken, roerend en eenvoudig, keer op keer:
« Ontferm U, Christus! — Kyrie! — Ontferm U onzer, Heer! »

Vol geuren hangt de schoone kerk, van zilvren wierookdampen
die walmen rond den autaar, en de wassen autaarlampen
hun dansend licht omhullen met een fijne nevelkroon.
Is dat de lucht die wasemt om Gods hoogen hemeltroon?

Gaat voort, gaat voort, en eindigt niet, o zuiver-zaalge stonden!
Laat voort gebed en handgebaar den nood der harten konden.
Zing voort, o zang, en wind om mij uw streelend woordgewaad
waar, weenend stil van liefde, zich mijn ziel in kleeden laat!

O spoed u niet ten einde! Laat mijn weelde al hooger stijgen!
Laat straks het smeltend speelgeruisch en alle stemmen zwijgen,
als rijzend in de witte hand de witte Hostie straalt
en God in blauwen wierookwalm op 't altaar nederdaalt.

Dan zal met nieuwer vuur het blij « Hosanna » hoog weerklinken!
Dan zullen aan malkanders borst de christnen nederzinken,
en lisplen « Vrede, vrede! laat, nu God gekomen is,
ons harten louter liefde zijn en al vergiffenis! »

O God, in uwen tempel laat mij immer nederknielen!
Laat, Jezu, schoone God, en bloedend Offerlam der zielen
mij smaken heel mijn leven al de liefde en zoetigheid
en 't schoonheidsvoedsel door uw hand voor ons hier weggeleid.

AL. WALGRAVE, PR.

ROSA

I

Lena van Loo zat te schrijven in haar bureel, voor hare met boeken en papieren beladen tafel. 't Was bij elf uren, en ze haastte zich om klaar te komen.

In de nevenkamer klonken akkoorden op, en meteen eene klare, jonge stem. Een meisje vocaliseerde, zoo helder en vlug, alsof de zang hare eigenlijke taal was.

Lena luisterde even en knikte goedkeurend.

« Ha! Rosa studeert : ze is goed bij stem; de prijskamp van gisteren heeft haar niet al te veel vermoeid. »

Weer hernam ze haar werk; maar 't schrijven wilde verder niet mee. Droomend dwaalden hare blikken door 't eenvoudig vertrek, langs de mosgroen-stoffeering der wanden, den hoogen schoorsteen met de fraaie knutselstukjes, de lichteiken meubels. Ver vlogen hare gedachten in 't verleden terug. Rosa's zingen bracht haar, meer dan gewoonlijk, allerlei herinneringen te binnen. Gansch hare jeugd kwam in haar op.

Ze was negentien, toen ze uit de normaalschool kwam; toen stierf haar moeder, haar de zorg van een tien-maandenoud zusterken overlatend. Moedig had zij de taak aanvaard; en toen vier jaar later, na den dood van haar vader, het zieke kind zich kwam plaatsen tusschen haar en haren bruidegom, had ze haar liefde prijs gegeven om haar rol van moeder voort te zetten (1).

Zoo was ze alleen gebleven met een altijd kwijnend kindje; fortuin had zij niet, ze moest leven van haar diploma. Ze had een school geopend, een tijdlang gesukkeld, totdat ze eindelijk haar « va-tout » speelde, en een groot huis nabij den Mechelschen steenweg huurde.

Van dien dag af lachte haar de kans toe. Ze kwam de stoffelijke beslommeringen te boven, en hare inrichting kreeg de gunst van 't publiek.

(1) Zie Lena. — V. Delille, Maldeghem 1906.

Met de jaren kwam er ook een ommekeer in de erbarmelijke gezondheid van Roosje. Eindelijk weken ziekte en zwakheid, en op vijftienjarigen leeftijd was 't meisje, zoo niet bijzonder sterk, dan toch gezond en vogelblij. Aan Lena hing ze met dezelfde uitsluitende gehechtheid als vroeger, en buiten hare zuster had ze maar een liefde : de muziek. Ook had Lena haar de beste meesters gegeven en haar eindelijk naar 't conservatorium van X.... gestuurd, om hare wonder-mooie stem te ontwikkelen.

En gisteren had Roosje haar eersten prijs van zang behaald, en met de grootste onderscheiding nogal !

Lena's hart klopte blij als zij aan den triomf van haar zusterken dacht. Wie had toch ooit durven hopen, dat zulk een blijde nachtegaal uit het ziek, kniezerig dingetje zou groeien ?

Ze hernam hare pen, maar legde ze weldra weer neer en sloot den begonnen brief weg in eene lade der schrijftafel. Ze was niet in 't humeur om voort te gaan. Ze mocht toch wel éens wat tijd verliezen !

Ze trad de eetzaal binnen, waar Rosa nog altijd voort zong. 't Meisje draaide het hoofd even om en glimlachte haar tegen, zonder hare oefeningen te onderbreken.

Eindelijk sprong ze van 't pianostoeltje af en kwam naar hare zuster aangetrippeld. Ze hinkte een weinig, overblijfsel van de heupziekte waaraan zij als kind geleden had ; maar dat nam niets weg van hare bevalligheid. Ze zag er buitengemeen lief uit met hare sierlijke gestalte, haar teer-frisch gezichtje, hare lachende oogen en heur overvloedig blond kroezelhaar. Ze was kleiner dan hare zuster, en ze scheen nog een kind trots hare aanstaande negentien jaren, zoo tenger en jeugdig was hare gestalte.

« Lena, is 't al tijd om te eten ? »

« Bijna, kind. »

« Och, Lena, nu we toch in vacantie zijn, laat ons aanzitten in de verandah. 't Is er veel gezelliger ! »

« Mij is 't goed, Roosje. 'k Zal 't aan de meid zeggen. »

Zij schelde, gaf de noodige orders, en hielp snel de meid de tafel dekken, terwijl Rosa in een leunstoel gezeten, een geïllustreerd kunsttijdschrift doorbladerde.

« Kom, Rosa, 't is klaar. »

De tafel was bij de open deur geschoven, juist buiten 't

bereik der heete zonnestralen. Achter de afgelaten persiennes heerschte eene aangename koelte in de kleine verandah, zoo intiem in hare eenvoudigheid.

Lena had er eenige meubels van haren ouden thuis, waar zij het meest aan hield, laten plaatsen. 't Klein vertrek was haar dierbaar, vol herinneringen uit haar vroeger leven, wanneer ze, nog eenig kind, zoo gelukkig en zorgeloos tusschen haar ouders leefde.

Rosa nam plaats tegenover haar; maar onmiddellijk stond ze weer op, nam haar tafelgerief mee, en ging nevens Lena zitten.

« Ik kom hier zitten, daar ben ik veel te ver van u. Dat is allemaal goed als er leerlingen blijven dineeren; maar nu we onder ons zijn moeten we ons zoo niet geneeren. »

Onder het maal babbelde ze den heelen tijd vroolijk door en vertelde al wat haar door 't hoofd vloog.

« Is 't gisteren niet goed afgeloopen? Waart ge niet preutsch op uw zusterken? Een eerste prijs, en met de grootste distinctie! Ik ben heel fier, moet ge weten... Maar toch niet heel verwonderd... Ik wist wel dat het goed zou afloopen; de professor zag me aan als zijne beste leerling... — Hoe vondt ge hem, toen ge hem zijt gaan bedanken? Lief, nietwaar? »

« Heel lief, heel aangenaam; en hij scheen veel van u te houden. »

« Dat deed hij ook! en ik van hem! 't Is zulk een goede ziel, zoo vol attentie en belangstelling voor zijne leerlingen, juist een vader... Ge hadt hem moeten hooren, in den winter, als het koud was, als 't sneeuwde of regende, en we nat en versteven aankwamen, hoe bekommerd hij met ons was, hoe bezorgd dat we toch niet ziek zouden worden... »

« Ge zult spijt hebben dat ge hem niet meer ziet, Roosje? »

« Ja, veel spijt. En ik hield ook zooveel van zijne lessen! Maar ik zal hem nog wel gaan bezoeken! »

« En uwe gezellinnen, zult ge die niet missen? »

Rosa aarzelde een oogenblik.

« Minder. Ik was met geen een erg bevriend... Zoo'n Conservatorium is niet altijd al wat ge wenschen zoudt, uit oogpunt van opvoeding en distinctie... »

Zij lachte op eens.

« Ze hielden mij voor een prinses, geloof ik ! »

« Waarom? Zijt ge van zoo'n hoogen adel? » schertste Lena.

« Neen, maar ze voelden dat ik eene andere opvoeding genoten heb; ze spraken mij altijd aan met een zeker ontzag... de heeren vooral... Er waren er verscheidene in de klas van zang, en ook in die van tooneel. In 't algemeen waren ze zeker minder beschaafd dan de juffrouwen; eenige zelfs soms grof en ongemanierd... maar nooit tegen mij ! »

« Des te beter, kindje... 't Verwondert me niet danig; ge hebt veel aanleg om prinsesje te spelen ! »

Rosa lachte, en legde haar hoofdje op Lena's schouder.

« Dat 's waar ! Maar 't is uwe fout, Lenaken ! Ge hebt me altijd bedorven ! »

« Denkt ge? Dat was heel slecht van mij... heel onpædagogisch ! » zegde Lena lachend.

« Maar 't was heel aangenaam voor mij... Ik heb dat noodig ! »

Ze lachten beiden vroolijk; Rosa knabberde haar dessert, welgemutst, zegde dan ijlings haar dankgebed, liet Lena nauwelijks den tijd een kruis te slaan, en trok ze mede naar buiten.

« Kom, laat ons gaan zitten in ons park. »

« Maar, Roosje, 't is stikkend heet buiten ! »

« Dat geeft niet.... Onder onzen boom is er lommer.... 't Zal er lekker zijn ! »

Lena volgde haar naar het streepje tuin, achter de speelplaats. De eenige boom, een treurolm, bood inderdaad een lommerige plek. Ze namen plaats op eene lage bank onder de lang afhangende takken. Rosa rekte zich geeuwend uit.

« Hoe heet! Kijk hoe de zon blaakt... Onze bloemen zullen verbranden... Maar toch is 't heerlijk! 'k Zou 't altijd zoo wel willen.., gij niet?

« Hum! een beetje minder heet zou me niet hinderen ! »

« 't Is schand niet dol tevreden te zijn met zulk prachtig weer! Ge verdient die lekkere zon niet!... Kijk hoevele rozen sedert gisteren ontloken zijn, en hoe schoon ze worden ! » riep Rosa, die eene ontluikende roos ging plukken, den geur met wellust opsnoof, en haar dan aan Lena's blauwe blouse vaststak.

Als een katje kroop ze tegen hare zuster en nestelde zich op de bank.

« Gaat ge uwe vriendin Maria Merckx vandaag niet opzoeken? » vroeg Lena.

« Neen! Wat heb ik aan Maria Merckx? Ze kan over niets spreken dan kleederen, en recepties, en jongeheeren. — Sedert zij in de wereld gaat is zij onuitstaanbaar geworden!... Ik ben duizendmaal liever bij u, Lena... Ik ben nergens zoo gaarne als bij u! » zegde ze met gloed.

« Ik ben juist gelijk gij, lieveken. Nooit ben ik gelukkiger dan als wij, gelijk nu, met ons tweeën zijn. »

« Ja, wij getweeën hebben niemand noodig om gelukkig te zijn. — We zullen altijd zoo blijven bij malkaar, nietwaar? »

« Altijd! »

Lena zegde het bijna plechtig; maar reeds babbelde Rosa voort.

« Nu zal ik in concerten gaan zingen, hoor! Want enkel eene zangmeesteres blijven, dat wil ik niet! »

« Ge zult toch wel zoo goed zijn muzieklessen in mijne school te geven? » vroeg Lena met lichte scherts.

Rosa schaterlachte.

« Dat zou wel kunnen! En toch... eerst moet ik nog zien of ik uwe school de gunst wil doen, die leelijke school die u 't heel jaar lang zoo geheel inneemt dat er nooit een beetje tijd voor uw zusterken overschiet. »

Opeens werd ze bijna ernstig.

« Weet ge wel, Lena, dat ik soms uwe school 'k weet niet waar verwensch? »

« Heel onrechtvaardig, gelijk alle bedorvene kinderen... Want zonder haar had ik van u geen prinsesje kunnen maken, dat zoo gemakkelijk haar neusje optrekt! »

« Mogelijk! Maar nu is 't mijne beurt geld te verdienen! 'k Zal lessen geven, in concerten zingen, een grooten naam krijgen... En gij moet dan maar op uwe renten leven! »

't Was Lena's beurt te schaterlachen.

« Heel goed, 'k zal er mij op voorzien; maar eerst moet ik den nieuwen Pactole zien vloeien! »

« Vertrouwt ge mij niet? Weet ge dan niet dat de groote zangeressen geld verdienen gelijk water? » vroeg Rosa verontwaardigd.

« Ja, ja, dat weet ik van hooren zeggen... Maar mijn Roosje zie 'k nog niet bedreven in 't goud-slaan... »

« Ongeloovige Thomas!... Maar overal zult ge met mij gaan, hoor! al was 't tot het einde der wereld! »

« Zijt ge van zin zoo ver te gaan? »

« Waarom niet?... En hoe zult ge uwe school blijven besturen, indien ge met mij gedurig op gang zijt? »

« Dan noem ik Juffrouw Biesmans minister van binnenlandsche zaken en openbaar onderwijs ... en ik bestuur van verre... Maar 'k blijf hier mijn tijd verbeuzelen, en 'k heb nog zoo machtig veel werk! » riep Lena uit, terwijl ze recht sprong.

« Werk? En ge hebt zeven weken verlof? »

« En moet er niet geschilderd en gekuischt en geschuurd worden, denkt ge? 'k Ga al de klassen eens nauwkeurig onderzoeken om te zien wat er juist te doen valt. Hoe gauwer we dat uit de voeten hebben, hoe beter. Tot straks! »

« Moet ik u niet helpen? » vroeg Rosa geeuwend.

« Niet noodig, Roos; ga liever zingen of lezen. 'k Zal me spoeden, dan kunnen we later nog eventjes gaan wandelen. »

Ze ging naar binnen, naar de klassen. Nauwelijks had ze haar inspectie begonnen of Rosa kwam aangeloopen, een brief in de lucht zwaaiend, terwijl ze uit al haar kracht « Hoerah! » riep.

« Wat krijgt ge? » vroeg Lena verwonderd.

« Lees! en bewonder! Het Casino van Blankenberghe noodigt mij uit om binnen drie weken te komen zingen!... Dat is een uitwerksel van mijn eersten prijs!... Is dat niet magnifiek? »

« Ja, kindje, ja! »

« Ziet ge nu wel dat het succes me zal toelachen? Dat is een goed begin, zeg? »

« Zeker, zeker, proficiat! »

« Ge zijt sceptisch, omdat ze mij geen honorarium aanbieden... Maar 't is de eerste keer dat ik in 't openbaar optreed, vergeet dat niet... 't Is eene manier om bekend te geraken... Ik voel me zoo blij als een kermisvogel! »

« En ik ben blij voor u, Roosje! »

« Kom, Lena, laat al uw vervelend werk staan, voor eens!... Dat moet u 't succes van uw Roosje wel waard

zijn!... Kom uit die leelijke, stofferige banken ... buiten lacht de zon, 't is er veel vroolijker dan in die strenge klassen, » zegde Rosa, hare zuster meetrekkend.

« Ja, ge zijt een erge dwingeland, een kakkernestje van de echte soort! » lachte Lena, gedwee volgend.

In haar ernstig, kalm gelaat lag berusting. Zij bezat dien vrede van dezen die veel in 't leven hebben ondervonden, maar eindelijk beproeving en smart zijn te boven gekomen.

Het kind dat zij zoo vurig beminde, haar kind, al had zij het niet onder het hart gedragen, had over zwakheid en ziekte gezegepraald, en was zichzelf genoeg geworden, moest er iets gebeuren. En, nog beter en meer, haar gemoed was rein, haar hart zuiver, en al hare liefde Lena toegewijd.

Dat was eene rijke belooning voor al de droevige jaren waarin de oudere zuster haar eigene jeugd had versleten; en dankbaarheid vulde Lena's hart. Langzamerhand was de barre woestijn die zich eens voor hare oogen uitstrekte, in eene weelderige oase veranderd. Nooit zoo goed als vandaag had zij dien indruk ondervonden.

II

« Zijt ge gereed, Rosa? »

« Ja. Waar hebt ge mijne muziekstukken gelegd?... We hebben ze toch zeker niet vergeten in Antwerpen?...Hier zijn ze, gelukkig... Ik kreeg al schrik! — Zie-zoo, nu ben ik er. »

« Uw mantel nog. »

« Ja, ja. »

Haastig sloeg Rosa eenen kapmantel om, die haar wit kleed gansch bedekte, en trok de kap over haar hoofd. Lena wierp eene pelerine om hare schouders, en over heur haar een zwarten kant, dien ze losjes ondere hare kin vastknoopte.

« Kom gauw », zegde Rosa ongeduldig, « ik moet volstrekt eenige stemoefeningen doen, eer ik voor 't publiek optreed. De lucht was zoo koud, vandaag, mijne keel is er gansch rauw van. »

« Gaan we langs den dijk? »

« Neen, langs achter om zijn wij er gauwer; en in de straten is de wind ook minder sterk.... mijn haar mag in de war niet komen. »

Ze verlieten hun hotel, en gingen zoo snel mogelijk, langs de halfdonkere zijstraten, naar het Casino. Somwijlen, als ze eene straat overschreden die naar den dijk opklom, moesten ze kampen tegen hevige buien westerwind, die hunne kleederen als vaandels breed uiteenspreidde en deed kletsen, om ze dan weer rond hunne beenen straf te plooien en hunnen gang voor een oogenblik te belemmeren.

Ze snelden voort zonder te spreken ; beiden een weinig zenuwachtig geworden door het concert waarop Rosa moest zingen, en waarvan het uur zoo snel naderde.

't Was niet lang vóór den tijd, toen ze in 't klein salon traden, waar Rosa hare beurt zou afwachten.

Een jongeling, een kunstenaar, naar zijn uiterlijk te oordeelen, wandelde er op en neer. Hij zag er pas twintig uit, en had lang, donker haar, waarvan eene bles gedurig op zijn hoog voorhoofd viel. Er lag schranderheid in zijn mager, geelachtig gelaat, en gloed in zijne groote, diepingezonken oogen. Maar gansch zijne lange gestalte had iets hoekigs en links, dat aan een te gauw opgeschoten knaap deed denken.

Lichtjes tokkelde hij de snaren van zijn viool. Doch, zoodra de twee zusters binnentraden, legde hij zijn instrument neer, en kwam hen te gemoet.

« Mejuffer, ik ben blij u hier te ontmoeten ! » riep hij uit, zijne hand naar Rosa toestekend.

Een weinig onthutst bezag hem het meisje ; dàn riep zij op hare beurt uit :

« Wel, zijt gij het, mijnheer Rasse ? Welke verrassing u hier aan te treffen ! »

« Ik speel van avond... Wees zoo goed mij aan Mevrouw voor te stellen », vroeg hij vervolgens.

« Mijnheer Godfried Rasse, die verleden jaar den eersten prijs van viool behaalde... Mijne zuster Lena. »

Eene bijna onmerkbare verwondering gleed over het gelaat van den jongen violist. Inderdaad, in haar ernstig, deftig zwart zijden kleed, kon Lena voor de nog jonge moeder doorgaan van het mooie Roosje in haar zwevend wit.

« Zijn er nog andere solisten, buiten ons ? » vroeg Rosa.

« Neen. 't Zal zoo al lang genoeg duren. »

« Wat speelt ge ? »

« Een concerto van Saint-Saëns, en nog twee andere kleine dingen. — Maar ik moet u nog gelukwenschen over het schoon succes dat ge op den laatsten prijskamp behaald hebt, Mejuffrouw. Ik heb er van hooren spreken! »

Rosa bloosde en lachte, gestreeld door de aangename woorden.

« Ja, 't is goed afgeloopen, 'k was er erg blij om. — Maar hebt ge soms een programma? Wie begint er? »

« Hier is er een. Het orkest speelt eerst Peter Benoit's ouverture van « Charlotte Corday. »

« Maar 't is al bezig, dunkt mij? Ik hoor muziek? »

« Zeker, sedert eenige minuten reeds.... dan komt de beurt aan mij, en daarna aan u...'k Zal er al gauw aan zijn! »

Hij werd zenuwachtig; greep zijne viool weer vast, luisterde of ze goed gestemd was, bestreek zijn boog met vioolhars, blies het stof weg van zijn instrument, en speelde eindelijk eenige snelle oefeningen, om zeker te zijn dat niets faalde.

« Nu moeten wij 't maar afwachten, » zegde hij met een zucht van gejaagdheid.

De twee zusters hadden mantel en hoofddeksel afgelegd, en Lena hielp Rosa de plooien van haar kleed schikken, heur haar in orde brengen, hare muziek ontvouwen.

Ze zag er allerliefst uit, de kleine Rosa, in haar eenvoudig, maar smaakvol toiletje; de zuivere lijnen van hals en schouders kwamen goed uit, uit het sober vierkant uitgesneden lijf; het wit vel scheen zachtjes door de fijne kanten garnituur; stralen van licht schenen te schieten uit de lichte haren, rond het rozig gelaat, en uit de schitterende oogen; en lange glacé-handschoenen bedekten de mooie armen tot aan den elleboog. 't Was geene vrouw maar wel een sierlijk Tanagrabeeldje.

« We hebben u in 't Conservatorium nooit meer gezien, » zei ze tot den jongeling.

« Ik ben zoo volop aan 't werk geweest! Ik heb lessen, en ik studeer nog enorm veel ook. »

« Is mijnheer ook geen compositeur? » vroeg Lena, die het programma vluchtig had overzien. « Speelt u niet een stuk van uzelven? »

« Inderdaad, mejuffrouw! » antwoordde hij met fierheid in den blik.

« Dat moet een geluk zijn, zijne gevoelens weer te geven in muziek! » riep Rosa uit.

Hij bleef haar het antwoord schuldig, want op 't zelfde oogenblik kwam een heer binnen met rok, wijd uitgesneden borstvest, glanzend witte borstplaat, en zorgvuldig gladgestreken zwart haar en bakkebaarden. 't Was een lid van 't bestuur. Hij boog eventjes voor de dames en drukte de hand van mijnheer Rasse.

« Ha! mijnheer Spelers, ge komt me verwittigen dat het tijd wordt. »

« Juist. Indien ge naar de zaal wilt gaan ... ge kent den weg, nietwaar? — Mejuffer, » vroeg hij aan Lena, « verlangt u niet plaats in de zaal te nemen? 't Is de moeite waard onzen vriend te hooren! Gedoog dat ik u daar brenge. »

Lena aarzelde een seconde : ze ware liever bij Rosa gebleven. Maar deze viel reeds in :

« Ja, ja, Lena, ga naar de zaal : dan hoort ge ten minste ook iets! »

Godfried Rasse was al weg, ze moest een besluit nemen.

« Heel wel, ik zal gaan. Ik zou mijnheer Rasse inderdaad gaarne hooren. »

Zij volgde mijnheer Spelers en Rosa bleef alleen. Een oogenblik kwam het verlangen in haar op insgelijks te gaan luisteren. Maar 't was niet redelijk, 't zou haar ophitsen. Ze deed beter stilletjes hier te blijven en haar stem wat voor te bereiden.

Zorgvuldig sloot zij de deur, men mocht hare oefeningen in de zaal toch niet hooren! Maar alvorens zij tot aan 't klavier was geraakt, ging de deur open en M. Spelers trad weer binnen, even glimlachend. 't Verveelde haar, maar zij dorst het niet laten blijken, en liet zich door hem naar een canapé voeren. Zoo beleefd mogelijk antwoordde zij op zijne banale opmerkingen en luisterde naar de complimenten, die hij opstapelde.

Zij lachte inwendig om de flauwiteiten, en stond hem eenige minuten lang te woord op de haar eigen vlugge wijze. Maar weldra verveelde het haar met dien onbeduidenden fliereflluiter te coquetteeren, die nog al van hare toegeeflijkheid gebruik maakte om familiaar te worden, en haar onbe-

schaamd begon te bezien. Wat dacht hij wel? Ze zou hem dat wel beter leeren!

Vinnig stond zij op :

« Wil mij verschoonen, mijnheer, maar ik moet me nog wat klaar maken. »

« 't Is van mijnentwege onvergeeflijk daar niet aan gedacht te hebben, mejuffrouw! Mag ik u naar 't klavier geleiden? » vroeg hij haar den arm biedend, terwijl hij haar vlak in de oogen bezag.

« Niet noodig, » gaf ze stug terug. « Ik verlang alleen te blijven, als 't u belieft. »

« Zoo moet ik gehoorzamen en mij wegmaken, » zegde hij, halfonthutst, terwijl hij onbeholpen de zaal verliet.

Rosa lachte in haar eigen, stak de tong naar de deur uit, en trippelde blijgezind naar 't klavier.

« Zou ik mij voor den zot laten houden door zoo'n dommen mensch! » zegde zij in zichzelve.

Zij oefende hare stem ijverig gedurende eenige minuten, en kwam dan weer vergenoegd op de canapé zitten. 't Zou gaan, hare stem was goed, die leelijke wind had gelukkig geen kwaad gedaan.

In de verte hoorde zij verdoofd handgeklap: Godfried Rasse had gedaan. Zij spitste 't oor : bijval moest hij hebben, want het handgeklap en de toejuichingen hielden aan. Op eens was er lawaai alsof de deur der concertzaal werd opengetrokken...

Mijnheer Rasse, zijne viool onder den arm, keerde in 't salonnetje terug. Zij wenschte hem hartelijk geluk; maar nauwelijks antwoordde hij. Hij zag er bleek en ontdaan uit, en koorts schitterde in zijn oogen; met zijn zakdoek vaagde hij herhaaldelijk het zweet van zijn voorhoofd.

« Oef! dat was een zware brok! » riep hij eindelijk uit. « Maar 't is goed geweest, dat moet ik zeggen! » sprak hij zonder te letten op de gelukwenschen der heeren van 't bestuur. « Niet bang zijn, mejuffrouw, 't publiek is 't niet waard! »

« Is er dan niet veel volk? » vroeg Rosa.

« Jawel, 't is gestampt vol. Maar 't zijn allemaal oningewijden ; geene kenners, zeg ik u! 't loont de moeite niet zich af te beulen! »

Hij sprak met eenvoud en verwaandheid tegelijk. Rosa had den tijd niet andere inlichtingen te vragen; mijnheer Spelers naderde, een prachtigen tuil in de hand.

« Wil de juffrouw niets gebruiken, eer ze zingt, een glas wijn of water? » vroeg een der aanwezigen.

« Dank u, ik zal niets nemen, » antwoordde zij.

Mijnheer Spelers boog voor haar.

« Mejuffrouw, mag ik u mijn arm aanbieden om u naar de zaal te geleiden? Het oogenblik is gekomen... »

Zij keek naar den man met den sardonischen, gemeenzamen glimlach op het flets gelaat, en voelde eene sterke neiging hem een klets te geven. Dat was niet best mogelijk. Zonder te antwoorden legde zij de tippen harer vingeren op zijnen arm, en greep den bos rozen en anjeliers dien hij haar aanbood, terwijl hij zich met hare muziek belastte.

Haar hart poppelde wat sterker, en hare knieën beefden wel een weinig als zij door de lange gang stapte. Ze had een vreemd gevoel alsof ze plots een diepen afgrond vóor hare oogen zag opengaan en waar ze volstrekt over heen moest.

Lena's hart klopte nog veel geweldiger. Ze zat met meer angst dan indien zij zelve had moeten optreden. Hoe ongedurig en luidruchtig, dat publiek rondom haar! De zaal scheen haar een enorm hommelnest, waarvan het eentonig en gejaagd gedommel ellendig op haar zenuwen werkte. En dan, ze werd ongerust: de jonge violist had veel bijval gehad, en welverdienden bijval, ze moest het bekennen. Maar zou haar zusterken daaronder niet lijden? Zou het publiek haar het applaus niet gieriger afmeten, naarmate het meer geestdrift aan Godfried Rasse had betuigd?

Lena hoopte zoo vurig dat haar zusje ook toegejuicht zou worden! Zeker zong zij goed genoeg daartoe, evengoed, als 't niet beter was, dan de violist speelde, dacht zij in haren moederlijken hoogmoed. En 't zou haar kind toch zoo gelukkig maken!

Waar bleef ze toch? — Ha! daar kwam ze binnen... Hoe heel jong zag zij er uit in haar wit kleedje! — Waarlijk, er viel aan haren gang niet te bespeuren dat ze wat mankte; ze wist dat meesterlijk te verhelen. 't Gaf haar iets ongedwongens, bijna een bekoorlijkheid te meer, dacht Lena.

Reeds had Roosje de estrade beklommen, hare bloemen

neergezet en hare muziek ontvouwen. Zij maakte eene buiging. Plots zweeg het ronken der stemmen, en diepe stilte daalde in de groote, opgepropte zaal.

Zij had een aria van Mozart gekozen, dat wonderwel paste voor hare hooge, klare, buigzame stem; ze zong het meesterlijk, met hartstocht en teederheid en liefde. Soms streelde hare stem als zacht fluweel, soms klonk ze als zuiver kristal.

Ja, Lena mocht blij en fier zijn, Roosje was eene kustenares, eene echte. Niets gekunsteld in dien eenvoudigen zang, in dat breed voordragen. En 't publiek moest wel lomp zijn indien het dat niet begreep!

Onwillekeurig lispelde Lena de woorden mee die zij van buiten kende, en ze ademde diep ieder keer dat Rosa zelve ademde. Speelde het orkest niet wat te hard? Ze moest zich inhouden om geen gebaren te doen. Maar nu was Rosa toch aan haar laatste woorden; het orkest kon zijn gang gaan!

Als een donder, oorverdoovend, barstten de toejuichingen los. De zangeres boog, met een gelukkigen glimlach; verscholen knikte zij tegen de zegenvierende, maar bleek-ontroerde Lena, en ze verdween hoog-blozend aan den arm van haren cavalier. Maar hooger en hooger herklonk het gejuich in een tempeest van bravo's; als waanzinnig juichte de gansche zaal hare uitbundige bewondering bot. Drie, vier keeren moest de jonge kunstenares haren dank komen buigen.

Wie het gelukkigste was, dat was zeker Lena. Onweerstaanbaar kwamen tranen van vervoering in hare oogen. Haar vurige wensch was verhoord; van het eerste oogenblik af was 't een triomf voor haar zusterken. Nu was de proef genomen, ze kon gerust zijn, 't zou voortaan hetzelfde zijn. Ze wilde naar Rosa toesnellen om haar te omarmen; maar reeds viel het orkest weer in, en ze durfde hare plaats niet verlaten.

Roosje zat blij te lachen en te keuvelen met Godfried Rasse en de heeren van 't bestuur, een weinig dronken van hare zegepraal. Zelfs de tegenwoordigheid van haren vijand, mijnheer Spelers, kon hare vroolijke luim niet storen Vóor de anderen durfde hij toch geen flauwen praat verkoopen! En elke poging tot gemeenzaamheid lachte zij rondweg uit.

Waarlijk, ze was in haar schik, en vermaakte zich buitengewoon, en lachend plaagde zij den jongen violist, om zijne zenuwachtigheid.

« Hoe kunt ge toch zoo gekscheren, als ge weet dat ge nog eens op de pijnbank moet ! » zegde hij gebelgd.

« Maar ik neem die estrade niet voor eene pijnbank, » weerde zij zich. « Wel integendeel, ik vind het heerlijk daarop te staan ! »

« En als ge denkt dat er zoo weinig noodig is om u te doen mislukken : een verstrooidheid van ééne seconde, en 't is verbruid ? »

« Hoe kunt ge zoo pessimist zijn? Ik wil niet eens denken dat ik er zou kunnen doorvallen ! Den eersten keer is alles wel goed afgeloopen, waarom nu niet ? Men moet meer vertrouwen hebben dan dat ! »

« Gauw gezegd ! » mompelde hij.

« Waar gezegd ! » viel zij dadelijk in.

Hij antwoordde niet, maar sprong recht.

« Straks is 't weer aan mij ! »

Langzaam en met zorg stemde hij zijne viool, bezag en betastte ze van alle kanten, en verzekerd dat er niets aan haperde, trok hij weg.

« Ik zou hem toch ook gaarne hooren spelen ! Kan de deur van de zaal niet op een kier blijven ? Ik zou er achter gaan zitten, » zegde Rosa die te vol blijde agitatie was, om alleen in het vervelend salonnetje achter te blijven.

« Zeker, mejuffrouw, » antwoordde mijnheer Spelers, die haar trouw gezelschap bleef houden, ondanks de weinige eer die hij er van haalde.

Hij greep twee stoelen, volgde haar tot bij de zaal, en zette de deur dichtaan. Rosa ging zitten. Juist begon Godfried Rasse iets van Chopin, dat ze niet kende. Met een kort gebaar gebood zij het zwijgen aan haar gespraakzamen gebuur, draaide hem den rug toe, en luisterde gespannen en diep, bijna zonder adem te halen, tot in de ziel ontroerd door die gloedvolle, hartstochtelijke, melancholische muziek. En hoe hij ze speelde! Welke klanken hij uit zijne viool trok! — Dat had ze nog nooit gehoord : zoo warm, zoo innig, zoo levendig !... Hij tooverde leven, echt zieleleven uit zijne snaren. Waarachtig hij was iets anders dan een virtuoos en veel meer : een kunstenaar, een groot kunstenaar...

Nu speelde hij iets van zijn eigen. Als ze zijn naam op het programma nevens dien van Chopin had zien staan, had Rosa wel eens gedacht dat hij nogal goed met zichzelf moest staan. Nu trof haar dat niet meer. Toch, hoewel ze thans tot geen bezadigde ontleding gestemd was, raapte ze er herinneringen uit, nu eens aan Schumann, dan weer aan Grieg; maar de zinnen waren buigzaam en melodieus, de toon streelend en ontroerend... En bovenal, de begeesterende klank van die wonderzingende viool! Dat vergoedde oneindig wat de muziek aan diepte en aan oorspronkelijkheid te wenschen overliet.

Ook bood Rosa hem een warm proficiat toen hij eindelijk aan de ovatie van 't publiek ontsnapte. Met stralend gezicht drukte hij hare handen. Alle onrust, alle zenuwachtigheid was geweken, hij was gelukkig, en zag ineens alles in 't rozig. Gemakkelijk zou hij zich verbeeld hebben dat het concert ten einde was, vermits zijn rol was gedaan.

Maar Rosa wist wel beter! En met hare bloemen en hare muziek trad zij weer in de zaal en op de estrade, en boog voor het applaudisseerend publiek.

Ze droeg eenige korte liederen voor van Tinel, van Brahms en Schumann. Nog onder den indruk van de pas gevoelde ontroering, detailleerde zij de fijne stukken met eene kunst, die haar zelve trof. Nog nooit had ze met dien gloed, met die diepe innigheid gezongen. 't Publiek bestond niet meer voor haar. Ze zweefde in eene bedwelming van geluk.

Nauwelijks was zij de geestdriftige toejuichingen bewust; ze verlangde naar stilte en kalmte. Maar herhaaldelijk moest ze terug komen om te salueeren, en eindelijk nog een lied zingen om aan het luidruchtig bisseeren te voldoen. Alleen dan mocht zij naar 't salonnetje, waar de gelukkige Lena haar ditmaal volgde. Zonder te spreken viel Rosa in hare armen, en kuste haar half lachend, half weenend, in een roes van droomende opgewondenheid.

« Kindje, wat hebt ge goed gezongen, » fluisterde Lena.

Ze zegde niets anders, en ook Rosa sprak niet; ze waren beiden te zeer ontroerd. Maar reeds werd hunne eenzaamheid gestoord. De leden van 't bestuur en anderen kwamen de kunstenares gelukwenschen, en ze moest hen te woord staan.

Hare vroolijkheid was reeds teruggekeerd, en zij aan-

vaardde de lofbetuigingen met blijden glimlach en hoogen blos. Ze had nog volstrekt niets van eene cabotine.

Nu ook naderde Godfried Rasse, en ze wisselden hunne gelukwenschen; ze hadden de eerbetuigingen goed verdeeld en hadden malkander niets te benijden. De jonge violist had zijne kalmte teruggevonden; fierheid en bezieling straalden uit zijne gloedvolle oogen.

« Veroorlooft u mij, een bezoek bij u te komen afleggen, als ik naar Antwerpen kom, mejuffer? » vroeg hij aan Lena, terwijl hij haar behulpzaam was met haren mantel.

« Woont u dan niet in Antwerpen? » vroeg ze verwonderd.

« Neen, ik woon voor 't oogenblik nog te Lier. Misschien niet lang meer. Ik ben in elk geval vanzins lessen van harmonie bij een der Antwerpsche meesters te nemen, om mij te volmaken. Zoo zal ik natuurlijk meer in stad komen. »

« Kom dan bij ons, we zullen samen muziek maken », riep Rosa uit.

« Mag ik? » vroeg hij, beurtelings de twee zusters beziende.

« Ja zeker! nietwaar, Lena? 't Zou zoo aangenaam zijn; ik heb niemand om te musiceeren! »

« Ik hoop dat mijnheer ons dat genoegen zal doen », bevestigde Lena, na eene onbespeurbare aarzeling.

Ze vond dat hunne kennismaking met dien jongeling, daareven nog een heele vreemdeling, wat gauw ging, maar Rosa had geene nauwgezette twijfeling daaromtrent, en zegde levendig :

« Kom dan tegen avond, anders zijn de klassen aan den gang en dan kunnen we niets doen. »

« 't Is immers verlof, » merkte Lena aan.

« 't Is waar, daar dacht ik niet aan. Kom dan wanneer ge wilt! » zegde ze lachend.

Hij dankte, wenschte hun den goeden avond en verdween. Eenige minuten later namen de juffrouwen Van Loo insgelijks afscheid van de andere heeren.

« Hebt ge 't warm genoeg? 't Zal frisch zijn buiten, » vroeg Lena bezorgd aan Rosa.

« Ja, ja; de lucht zal me deugd doen. Ik heb het waarlijk te warm. — Maar mijne bloemen? mijn eerste tuil als zangeres?... Ik neem hem toch mee? »

« Sta mij toe u tot uw hotel te vergezellen; 't zou mij eene

eer en een genoegen zijn die bloemen van onze liefste kunstenares te mogen dragen, » fleemde de heer Spelers.

« Ik dank u wel, gelief u die moeite te sparen, » antwoordde ze snel.

« Zullen wij u den tuil laten bezorgen, mejuffrouw? » vroeg een ander.

« Neen toch niet, ik draag hem liever zelve, ik dank u. Kom Lena! Mijne heeren... »

Zij knikte nog eens, en gevolgd door Lena, verliet ze spoedig het Casino.

Buiten gierde de wind bij vlagen, met korte tusschenpoozen van volkomene stilte. Door den woeligen hemel slierden donkere wolken onstuimig; soms, door eene scheur, schitterde eventjes de maan. Eene zwoelte hing in de frissche lucht. In de verte klotsten de baren.

« Wat geluk dat we die vervelende menschen kwijt zijn! » riep Rosa met een zucht van verlichting.

Ze snelden vooruit, tegen den wind in, een weinig voorover gebogen. In de donkere straten waren overal reeds winkels en huizen gesloten.

« Och! Lena, laat ons nog even op het strand gaan? » bad Rosa.

« Nu nog? Maar, Rosa, 't is bij middernacht! »

« Wat geeft dat? Ik ben nog zoo danig opgehitst; ik zal toch niet slapen als ik nu naar bed ga, en gij ook niet, ben ik zeker. Kom, al was 't maar eenige minuten! »

« Laat ons dan ten minste op den dijk blijven. Op 't zand is 't pikdonker! »

« Dat is 't juist wat me lokt... Kom, Lena, laat uwe rede dezen keer thuis en doe die gekheid om mijnentwille! »

Ze trok Lena lachend mee.

« Kom dan, bedorven kind! » zegde Lena, en ze sloegen een der kleine, naar den dijk voerende straten in.

De dijk was bijna verlaten; enkele late voorbijgangers snelden heen naar hun hotel of hunne villa.

De terrassen der koffiehuizen waren leeg; de wind joeg eenieder naar binnen. Uit eenige villas straalde nog licht, en er klonk nog muziek.

Snel daalden de meisjes een der steenen trappen af. Op 't zand was er volslagen duisternis. Rosa greep Lena bij den arm en ging regelrecht naar de zee.

« Voorzichtig, Roosje, niet zoo gauw... Ge kunt niet zien waar ge trapt... ge zoudt in een of anderen kuil kunnen vallen. »

« Wel neen! De zee is daarover gegaan, dezen avond; er zijn geene kuilen meer. »

« Maar er zijn zeker nog plassen water, en ge hebt uwe fijne schoentjes aan... en uw kleed is zoo lang, ge zult het gansch bederven! »

Rosa lachte.

« Moeder Voorzichtigheid!... Zijt ge niet beschaamd over zulke zaken te spreken, op een oogenblik zoo vol poëzie? »

« Poëzie is heel schoon; maar practisch-zijn hindert niets. Sla uw kleed hoog op, als 't u belieft, en kijk naar de plassen. »

« Ge zijt een dwingeland, maar ik zal doen wat ge wilt! »

En Roosje sloeg haar wit kleed op onder den donkeren mantel, en trad ietwat voorzichtiger vooruit.

Klagend of brullend huilde de wind, en woest jaagden de wolken door de lucht. De zee, zwart als de nacht, was onzichtbaar. Enkel van tijd tot tijd, als de maan een oogenblik de wolken scheurde, kon men eene zwalpende flikkering bespeuren. Maar de jammerkreten der baren begeleidden onverpoosd het snerpend loeien van den wind.

« Hoort ge die stemmen der zee? Doen ze u niet denken aan de tonen die Godfried Rasse uit zijne viool trok? » vroeg Rosa.

« Inderdaad. Wonderbaar schoon heeft hij gespeeld. »

« Ja... zoo diep... zoo ziels-diep... Ik kan die klanken uit mijn geheugen niet krijgen, Lena. 't Is of ze mijn heele wezen doordringen. »

« Ik heb het ook diep gevoeld... »

« Ik wist niet dat eene viool zoo kon spreken... 't Is waarlijk een kunstenaar, die jongen... »

« Ja, een echte... en hij is nog zoo bitter jong. Hij heeft eene schoone toekomst voor. — Ge hebt hem op 't Conservatorium gekend? »

« Even; ik heb hem eenige keeren in de lessen van gezamenlijken zang gezien. 't Was een der beste leerlingen. Maar ik wist toch niet dat hij zóo kon spelen; hij moet nog veel

vorderingen gemaakt hebben sedert hij zijn eersten prijs behaalde... En hij heeft ook een goed instrument. »

« Ja... en toch houd ik nog meer van uw zingen, mijn Roosje. Voor mij gaat de menschelijke stem boven alles.... Waart ge niet heel bang, van avond? »

« Wel neen... In 't begin, eer ik optrad, dan wel... dan is er een oogenblik geweest, dat ik mij afvroeg of ik niet liever zou wegloopen... Maar eens dat ik voor het publiek stond? Dan was ik als buiten me zelve... Ik kan u dat gevoel niet beschrijven... Men zweeft... men is dronken... Men voelt zich als gedragen...op al wat grootsch is en schoon en verheven... alsof men in eens ver boven zijn eigen zelf geraakte... Men voelt eene ongekende macht...Men voelt dat het publiek meegaat, zoo ver, zoo hoog men wil... dat het beheerscht is, vervoerd, gansch...'t Is prachtig, zeg ik u, Lena,'t is heerlijk...Ik ben er mijne zinnen nog half van kwijt! »

« Ja, ik begrijp u. 't Moet heerlijk zijn, die schoone muziek te vertolken, en eene heele zaal mee te sleepen en tot bewondering en geestdrift te dwingen... Maar kom nu, kindje; zie, alles wordt donker op den dijk; laat ons terugkeeren, 't is te laat om langer uit te blijven; en ge hebt uwe rust noodig. »

Rosa stribbelde niet tegen; het gezicht in hare bloemen gedoken, liet ze zich als eene blinde leiden, door nacht en wind, en luisterde verrukt naar haren droom. In de verte zong de zee.

III

't Was vroeg in den namiddag. Lena zat in haren kleinen tuin, onder den eenigen boom, den treurolm, waarvan de afhangende twijgen en het dichte loof eene frissche, lommerige plek boden. Zwoel was de lucht, als vóor een onweer. Lena las, maar dommelde nog meer, verwonnen door het makke weer: een weinig luieren mocht ze zich wel gunnen, 't was zoo uiterst zelden dat ze een uurtje far niente genoot!

Ondanks de hitte was Rosa op boodschappen uit: handschoenen koopen, en lint om haar kleed op te frisschen. Want wederom had ze een voorstel gekregen, om op een concert te zingen.

Waarlijk 't meisje mocht van geluk spreken! De gelegenheden kwamen op haar aangevlogen; terwijl andere, toch ook begaafde artisten, de kans soms jaren lang verbeiden. Heerlijk lachte de toekomst beiden aan... Voor Lena zou het een glansrijke zonsondergang zijn, na de doorgeworstelde orkanen.

Onduidelijk, en zoodra weer verbroken, vlotten deze gedachten door Lena's beneveld brein. Ze trachtte ze vaster te grijpen, maar altijd weer nam de slaap de bovenhand; en allengskens gleed zij onbewust van 't rijk der gedachten in 't land der droomen.

Toch hoorde zij nog vaag het gerucht der voorbijrollende rijtuigen of der logge, zwaarbeladen karren op straat; ofwel het schielijk getjilp van een vogel, onverwacht schietend uit zijn slaap in zijn nestje, of het kraken der pannen op den muur onder de blakende zon. Ook het klinken der huisbel drong half tot haar bewustheid door, en kort daarna knarste een stap op den kiezel der opene plaats. Ze schoot wakker en tuurde met slaperige oogen naar den naderenden persoon, een man; werktuigelijk rees zij op, en dacht ontevreden in zichzelve :

« Hoe kan de meid toch zoo lomp zijn, een onbekende zoo maar rechtstreeks hier te sturen, in plaats hem in mijn bureau binnen te laten en mij te komen verwittigen! »

Plots stiet zij eene verwonderde uitroeping uit, en trad den vreemdeling te gemoet :

« Mijnheer Rasse, gij hier? »

Zij gaf hem de hand, en hij drukte ze zoo krachtig dat zij blij was toen hij hare hand weer losliet.

« Ik kom u zoo onverwachts overvallen, mejuffrouw... De meid zegde dat ge in den tuin waart, en meende u te gaan roepen... Maar ik wilde u die stoornis niet aandoen, en kom zelf liever tot hier. »

« Een goede gedachte ; 't is hier beter dan binnen. Neem toch plaats, en leg uwen hoed af. »

« 't Is lekker frisch onder dien boom... wat verschil met de temperatuur, daar buiten op straat », zegde Godfried Rasse, het zweet van zijn voorhoofd afvagend.

« Wat genoegen u hier te zien? » vroeg Lena.

« Ik moest bij mijn professor van harmonie zijn, vandaag...

en ik heb gedacht dat u het mij niet kwalijk zoudt nemen, indien ik gebruik maakte van uwe welwillende uitnoodiging...» antwoordde hij wat links. « Is juffrouw Rosa niet thuis? »

« Voor 't oogenblik niet. Ze is boodschappen gaan doen... maar nu zal ze toch niet lang meer uitblijven, » zegde Lena op haar zakuurwerkje kijkend. « Ze moet toekomende week weer zingen, moet ge weten.»

« Ja? Dat 's wel! Maar dat verwondert mij niet! Zij moet bijval hebben, met hare wonderbare stem! » zegde hij met vuur.

« Ja, 't kind is begaafd, dat moet ik bekennen », sprak Lena glimlachend.

« En ze is goede muzikante erbij; wat niet altijd het geval is voor de zangeressen. Ze zal het ver brengen, geloof mij, mejuffrouw! »

« Ik meen het ook... 't Is een echt muzikaal temperament. 't Gaat haar allemaal zoo gemakkelijk van de hand dat het een plezier is! »

Zij zweeg even, en zegde dan met een glimlach en een blos:

« Ge vindt het misschien vreemd dat ik zoo over mijn zusterken bof? Maar ik heb ze grootgebracht, 't is om zoo te zeggen mijn kind... En ge weet dat eene moeder altijd in bewondering staat voor haar kroost! »

Hij glimlachte ook, de woorden niet vindend tot een gepast antwoord; hij had de gelegenheid niet om er een te zoeken, want Lena riep plots uit:

« Daar is ze reeds; 'k dacht wel dat ze niet lang zou wegblijven. »

Hij keek om. Inderdaad, daar kwam het meisje aan, met haren wiegenden stap, knap en slank in haar donker blauw kleedje, enkel verlicht door een witten kraag en witte manchetten. Ze had haren hoed nog op, en vrij kroezelden hare blonde haren rond haar smal gezicht, onder den breeden, blauwstrooien rand. Hare oogen lachten, en hare witte tandjes schitterden tusschen hare lippen.

« De meid zegde mij dat er iemand bij u was, Lena; en ik zag eene vioolkast in de gang. 't Was niet moeilijk te raden wie de bezoeker was », zegde zij, hare hand naar Godfried Rasse toestekend.

Hij drukte ze, en stond een weinig verlegen, niet wetende

wat hij moest doen. Maar seffens zette zij hem weer op zijn gemak.

« Zit neer, mijnheer Rasse ; ik ben blij u te zien, » sprak zij, terwijl ze dicht bij Lena ging zitten. « Wat goed nieuws? Komt ge waarlijk harmonielessen in Antwerpen nemen? »

« Ja, ik wilde mij verder volmaken onder de leiding van een goeden componist ... en die vindt men niet met de vleet !... 't Liefst hadde ik mij tot meester Tinel gewend ; tot wien kon ik beter sedert Benoit verdween?... Maar hij had geen tijd meer over... en 't spijt me erg... Nu, de besten van 't land, na hem, zijn toch wel hier te vinden, de vermaardsten, in alle geval. »

« Dat is zoo ! » meenden de gezusters.

« Daarom wilde ik naar Antwerpen. Maar juist lang genoeg om het « métier » goed te kennen... Langer is maar knoeiwerk ! Ik wil eerst en vooral mijne personaliteit bewaren... »

« Hebt ge reeds gecomponeerd ? » vroeg Lena. Maar 't viel haar opeens in dat zij het wist, en dat hare vraag hem kwetste, want even betrok zijn gezicht. « Die vraag kan ik zelve beantwoorden, mits ik het genoegen had in Blankenberghe een uwer werken te hooren en te bewonderen, » verbeterde zij spoedig. « Maar hebt ge buiten dat stuk reeds meer geschreven ? Dat wilde ik vragen. »

« Zeker, verscheidene stukken voor viool, en ook liederen. Ik draag altijd 't een of 't ander in mijn hoofd !... Indien u het mij toelaat, zal ik zoo vrij zijn u eenige mijner liederen te bezorgen, » zegde hij tot Rosa. « Ik denk dat ge ze graag zoudt zingen. 't Zijn eenvoudige, dichterlijke wijzen, meest op woorden van Gezelle. »

« Zijn ze reeds uitgegeven ? » vroeg Rosa met belangstelling.

« Mijne eerste, ja, in een bundelken. Maar sedertdien heb ik er verscheidene nieuwe gemaakt,in den archaïschen trant. Ik ben zeker dat ze u zouden bevallen. — Mag ik ze u even voorspelen? » — vroeg hij Lena en Rosa beurtelings aankijkend.

« Ja, ja, dat is een goed gedacht ! nietwaar Lena? » riep Rosa blij.

« Zeker. Laat ons binnen gaan. »

Rosa was reeds vooruitgeloopen, had haren hoed afgeworpen en het klavier opengezet. Godfried Rasse nam plaats op het pianostoeltje, wierp de lange bles die hem in de oogen viel achteruit, en begon te preludeeren.

Na eenige akkoorden om in den noodigen toon te geraken, speelde hij de begeleiding van een zijner liederen en neuriede zachtjes de woorden, zonder stem en toch met nadruk. 't Was eene zachte, welklinkende wijs, met hier en daar een vreemde intonatie, een onthutsend moeilijke overgang of tonaliteit: muziek dat naar archaïsme streefde, en toch van ingeving door en door modern was. Maar er steeg eene zonderlinge poëzie uit de begeleiding, en de gemurmelde voos was indrukwekkend en aangrijpend.

Was het inderdaad goede muziek? Lena voelde zich niet genoeg beslagen om zeker te oordeelen. En waarom te willen ontleden, als de indruk zoo treffend was? Rosa liet zich door hare ontroering gemakkelijk meeslepen, en sprak hare bewondering warm uit.

« 't Is prachtig, prachtig! zeker een der schoonste liederen die ik ken! Oh! ik moet het zingen! — Is het niet in den handel? Ik ben zeker dat ik het goed zou zingen.,. »

« Daar ben ik ook zeker van... 't is juist gemaakt voor eene zwevende stem als de uwe... 't Is nog niet gedrukt, maar ik heb het geschreven... ik heb het juist meegebracht om aan den meester te toonen, » zegde hij terwijl hij een pak opgerolde muziekstukken uit de gang ging halen.

« Hier is het. Kunt ge 't lezen, mejuffrouw? » vroeg hij, een blad geschreven muziek op het klavier plaatsend.

« Ja, 't is nog al duidelijk... 't zal wel gaan, denk ik. » Ze boog een weinig om de noten beter te zien.

« Zoo, ik ben gereed. »

Hij begeleidde, en zij zong met half teruggehouden stem; maar weldra liet zij zich over aan hare ontroering, en gaf hare stem volle vrijheid.

Hij keurde goed met het hoofd, en gaf haar soms eenige aanwijzingen omtrent de interpretatie.

« St! St! dat moet heel stil gezegd worden, bijna gefluisterd! » murmelde hij. « Piano, piano, altijd maar door... Nu een klein crescendo ... nu niets meer ... een zucht... Bravo! zoo is 't goed! »

« Kunt ge 't mij niet eenige dagen laten? 'k zou het willen leeren, en goed zingen... Ik vind het zoo wonderschoon... »

« Ja, 't is zoo intiem, nietwaar? De woorden zijn zoo vol echte, diepe poëzie, en de muziek past zoo juist op de woorden, vindt ge niet? » vroeg hij met naïef zelfbehagen.

« Jawel. »

« En dat is teeken dat het goed is... » zegde hij naar Lena kijkend, alsof hij bijzonder haar wilde overtuigen. « Er zijn componisten die eerst muziek schrijven en er dan woorden op zetten... Maar hoe kan er dan overeenkomst tusschen beide zijn? Dat is immers onmogelijk?... Echte kunstenaars zouden zoo niet kunnen werken! Zie Schumann... Kent ge zijn *Dichterliebe*?... Zoudt ge de woorden van de muziek nog kunnen afscheiden? Neen, nietwaar? De twee zijn vast ineengegroeid... Daarnaar moet een liederschrijver streven. En, mij dunkt, dat ik er toe geraakt ben... Ik geloof dat ge deze woorden van Gezelle niet meer in uw geheugen zult kunnen terugroepen zonder er mijne muziek bij te hooren... »

Rosa luisterde diep.

« Ja, ik begrijp wat ge zeggen wilt; ge hebt gelijk... 't Is heel waar, wat ge van de *Dichterliebe* zegt; ik had daar nooit op gedacht, maar ik voelde het instinctief. — Hier zijn ze. »

Ze nam een bundel uit den muziekstand en gaf het hem. Hij doorbladerde het even en duidde een der liederen aan; stil murmelde hij de woorden :

« Hör' ich das Liedchen klingen,
das einst die Liebste sang,
so will mir die Brust zerspringen
von wildem Schmerzendrang...

« 't Is een wonder van fijnheid, van melancholie, van innig ineengroeien van woorden en muziek ... en zoo sober ... zoo eenvoudig ... en toch is er een wereld van gevoel in... »

En zacht speelde hij de begeleiding terwijl zij fluisterend zong.

« 't Is een perel, een echte perel, » zegde hij, een gloed van geestdrift op het beweegbaar wezen. « Eens dat ge 't vast hebt, kunt ge 't niet meer kwijt geraken ... een groote meester, die Schumann ... en, och arme! zoo droevig tot zijn einde gekomen! — Zie, hier heb ik iets, niet in denzelfden trant, maar toch ook iets intiem, iets fijn... »

Hij schoof Schumann's liederen weg, en bracht een zijner eigene composities te voorschijn.

« Dit hier op dit keur-gedicht van Gezelle :

Ik ben een blomme
en bloeie vóor uwe oogen,
geweldig zonnelicht,
dat, eeuwig onontaard,
mij, nietig schepselken,
in 't leven wilt gedoogen
en, na dit leven, mij
het eeuwig leven spaart... »

Murmelend las hij de dichterlijke, gloedvolle, mystieke woorden tot het einde, met teruggehouden ontroering.

« Wilt ge 't niet eens zingen ? » vroeg hij dan.

Ze vroeg niet beter, en haar heele wezen gespannen om geene fout te begaan, zong ze met hart en ziel.

Zijn gezicht straalde van begeestering en genoegen, een glimlach van zonderbaar geluk speelde op zijne lippen; half gebogen op het klavier, luisterde hij als kwamen de tonen van 't speeltuig en die der zoete stem, van heel ver en van heel hoog.

Toen ze gedaan had, bleef hij een oogenblik zwijgen, als om den heerlijken indruk nog voort te bewaren, en sprak dan vurig :

« Ge hebt juist de stem om mijne liederen te zingen, mejuffrouw... Ik kan niet zeggen hoe gelukkig ik ben ze zoo te mogen hooren... Dit lied heb ik nog aan niemand getoond... Ik was er jaloersch over... en bang het te hooren verknoeien... Want, over 't algemeen, jagen de zangers naar effect... ze willen hunne stem laten bewonderen... Maar stijl, om deze muziek uit te voeren, hebben ze niet! En ook, de meesten zijn niet ontwikkeld genoeg om goed te vatten wat er in den tekst aan diepte van gedacht of van gevoel te vinden is... Dit is te fijn voor hen, niet dramatisch genoeg... Mijne muziek zingen ze te grof ! »

« Ze is waarschijnlijk te veel in halve tinten. »

« Ja, ze is te veel een zielsmuziek om aan de gewone kudde te behagen ! »

Het eene na het andere, onvermoeid, zong Rosa zijne liederen. Lena luisterde aandachtig. De jonge artist boe-

zemde haar belangstelling in. — Zeker was hij iemand, een begaafd kunstenaar, en zijne muziek was waarlijk mooi. Was ze gansch persoonlijk? Hierop kon Lena niet goed antwoorden, hare gevoelens niet uit de war krijgen. Zij hield van muziek; en zonder veel van techniek te kennen, had zij een fijnen smaak en erkende gemakkelijk goede muziek. Deze liederen waren ontegensprekelijk zangerig en fijn, soms uiterst gezocht in hunne schijnbare eenvoudigheid, maar oorspronkelijk? Dat was het juist wat haar verwarde. Ze vond er iets in van reeds-gehoord, alhoewel zij er geen thuis voor wist. — Nu, hij was nog bitter jong, en 't was heel natuurlijk dat hij onbewust nog elders dan in zijn eigen erve ging zoeken.

De uren vlogen. In den tuin verjoegen de groote schaduwen der hooge muren het blijde zonnelicht. De groote hitte was voorbij; het onweer dat den heelen namiddag had gedreigd, was weggedreven en elders uitgebarsten. In de frisch geworden lucht, buiten, geurden de heropkomende bloemen hoofdiger, en onder het opstijgend zoel tochtje ritselden de bladeren.

Rosa kon de noten niet meer zien, en ging een doosje solferstekjes halen om de waskaarsen op 't klavier aan te steken. Zij dacht aan geen uitscheiden en voelde geene vermoeienis; zij genoot het onverwacht vermaak. Maar Godfried Rasse keek toevallig naar de groote klok, in den hoek der verandah, en sprong op.

« Bijna zes uren! » riep hij uit. « Is 't mogelijk! Waar is de tijd gebleven! Ik had geen vermoeden dat het zoo laat was! »

« Ik ook niet! » zegde Rosa verwonderd.

« Ik moet u waarlijk om verschooning vragen, mejuffrouw », zegde hij tot Lena. « Maar 't is zulk heerlijk genoegen voor mij, mijne liederen te hooren uitvoeren, zooals het moet! »

« 't Is ook een groote vreugd voor ons geweest, mijnheer, » antwoordde Lena. « Mijn zusterken heeft niet dikwijls de kans muziek met een artist te maken. »

« Zeg dat ik nooit de kans heb! En 't is toch zulk diep genot! Mijnheer Rasse, ge moet terugkomen, ik zal uwe liederen beter zingen dan, als ik ze wat zal hebben bestudeerd. En breng ook uwe viool mee, we zullen den ganschen

dag musiceeren. 't Zal zijn om zot te worden van plezier! » riep Rosa uit.

« Speelt ge ook piano? » vroeg hij.

« Zeker! Eene virtuose ben ik niet, lang niet; maar indien 't moest, zou ik mijne partij wel kunnen staan in eene sonate met begeleiding van viool of cello, of zelfs in een trio. »

« Dan zullen we Hændel en Bach en Beethoven spelen, en vele anderen nog! »

« Bravo! 'k Heb er zoolang reeds naar verlangd, en nooit de gelegenheid gevonden »! riep Rosa, van vreugde in de handen klappend.

De meid kwam binnen om de tafel te dekken voor het avondmaal. Godfried Rasse rolde zijne muziek snel op, en wilde afscheid nemen.

« Blijft ge het avondmaal met ons niet nemen, mijnheer? » vroeg Lena. « Zou een kopje thee u geen plezier doen, na den heeten dag en al dat musiceeren? »

Hij aarzelde; maar Rosa deed hem glimlachend teeken te blijven.

« Ge zijt waarlijk te goed voor mij, » zegde hij. « Ik ben beschaamd u zooveel last aan te doen; maar ik voel mij hier zoo wel, dat ik niet kan nalaten gebruik te maken van uw welwillend voorstel. »

Het avondmaal was vroolijk. Rosa in haar beste humeur, lachte en babbelde meer dan anders nog. Gewoon alleen te zijn, met eene ernstiger zuster of wel met schoolkinderen, vond ze de tegenwoordigheid van Godfried Rasse eene echte gebeurtenis in haar leven. Nooit had zij een bal bijgewoond; haar hinken, hoe licht ook, maakte haar het dansen toch moeilijk. Andere feesten vielen haar niet dikwijls te beurt. Zoo kwam het dat zij maar zelden in aanraking geweest was met jongelingen; en deze, een artist evenals zij zelve, die kon meespreken over haar vak, stond haar buitengewoon aan. Ze voelde zich op haar gemak met hem, alsof zij hem van kindsbeen af gekend had, en dacht er zelfs niet aan verwonderd te zijn over den snellen groei van hunne kennismaking.

Ook Lena beviel de jongeling. Hij had eene natuurlijke distinctie van manieren en van spreken. Gemakkelijk drukte hij zich uit, en scheen eene betere opvoeding te hebben genoten dan de meeste kunstenaars; en tevens eene breedere

geleerdheid, belezenheid, en algemeene vorming. Althans, hij raakte allerlei onderwerpen aan, al was het maar vluchtig; doch dadelijk kwam hij weer terug op het eenige wat hem gansch vervulde : de muziek, de groote meesters. In merg en been was hij muzikant. Het schitteren van zijn blik, de gloed zijner taal, de begeestering van zijn wezen, 't was alles voor de muziek.

Hoorde hij tot eene kunstenaars-familie? vroeg hem Lena. Toch niet. Zijn vader was een nederige dorps-statie-bediende, met een heelen hoop kinderen gezegend, waarvan hij de oudste was. Zijne moeder, eene boerin, kon nauwelijks lezen en schrijven ; maar zij hield van muziek, en had oogen voor de natuur. Van haar, zeker, had hij zijn roeping voor de kunst geërfd.

« Toch is het zoo gemakkelijk voor mij niet gegaan, mijn zin te krijgen. Mijne ouders waren er formeel tegen een muzikant van mij te maken ; om de onkosten, eerst, natuurlijk ; en ook, omdat een artist niet gauw iets binnen brengt... Gewoonlijk blijven ze arme duivels hun leven lang, » zegde hij glimlachend. « En voor een geringen bediende zijn dat overwegingen die zwaar wegen... Maar de pastoor en de notaris hebben voor mij gepleit, er was toch niets anders met mij aan te vangen ! — En, als men gezien heeft dat ik het ernstig meende, en dat er waarlijk iets in mij stak, dan heeft de gemeente een deel der kosten op zich genomen, om mij naar een conservatorium te zenden. »

« Hoe oud waart ge toen? » vroeg Lena.

« Twaalf jaren. Dadelijk na mijne eerste Communie heb ik mijn studies begonnen. 't Was een harde tijd. Ons dorp lag twee uren van de stad; en alle dagen, door alle weer, winter en zomer, moest ik die te voet afleggen, 's morgens en 's avonds. Ik nam mijn eten mee : boterhammen met wat spek of wat kaas... 't Was hard, maar mijn liefde voor de kunst was mij een steun ... Ik wilde een groot violist worden... Zoo zijn er vijf jaren omgegaan. Dan is mijn vader verplaatst geworden in een dorp ver weg in Vlaanderen; 't was eene verhooging, hij nam het aan... Voor mij bleef er niets anders over dan naar de stad te gaan om mijne studies voort te zetten... Daar ik reeds min of meer in staat was om lessen te geven liet de gemeente hare

jaarlijksch hulpgeld wegvallen... Ha! ik heb tegen den dood op moeten spartelen! — En meer dan eens heb ik mij afgevraagd of ik den moed zou hebben voort te gaan ... Maar van de muziek afzien ... dat was boven mijn krachten... En ik was toch al zoo ver geraakt... Ik heb dan maar geduld geoefend en mij de « vache enragée » in Godsnaam zoo goed mogelijk laten smaken... En toch heeft die kamp voor 't leven één goeden kant gehad... Hij heeft een man van mij gemaakt vóór de jaren! »

Hij zegde dit alles eenvoudig en oprecht; maar toch met een zweem van hoogmoed; want hij was er fier op zoo ver door eigen kracht geraakt te zijn.

Rosa luisterde met schrik en bewondering tegelijk. Zij was er niet ver van af hem als een held aan te zien. Zoo jong nog en reeds zoo veel gestreden tegen het leven! Daartoe zou zij nooit in staat geweest zijn! Gelukkig dat God haar zulke goede zuster gegeven had, die altijd voor haar welzijn zorgde!

Lena bezag den jongeling met welwillende sympathie. Zij wist wat het beduidde, tegen den dood op te worstelen om zich een weg door het leven te banen! En ze bewonderde den jongen artist, die zich eene baan had weten te breken op de jaren dat anderen nog schoolknapen zijn. Nu nog zag hij er niet veel meer uit dan een schoolknaap, mager, lang opgeschoten, de schouders een weinig gebogen. Hij was ook pas een-en-twintig. Zijn wezen was vreemd-aantrekkelijk, zoo beweeglijk; met zenuwspelingen in de hoeken van zijn mond, die hem juist niet schooner maakten. Maar zijne oogen waren glanzend en diep, en zijne lange, slanke vingeren hadden iets aristocratisch.

« Nu zijt ge toch vrijgevochten, nietwaar? Ge begint als solist bekend te worden? » vroeg ze met belangstelling.

« Min of meer, ja. Ik heb ten minste hoop op de toekomst, en dat is veel. En dan, ik denk er op, mij voor goed in Antwerpen te vestigen. Te Lier woon ik bij een zuster van mijn vader; maar 't is een verloren nest, dat Lier, althans voor een artist! Hier zou ik ten minste een weinig meer in de beweging zijn... En ik zou in 't orkest kunnen spelen. »

« Dan zoudt ge gered zijn! En lessen zoudt ge ook beter hier vinden, in de groote stad. »

« Hum! ja! maar ik ben er eigenlijk niet heel begeerig naar... 't Neemt veel tijd voor weinig baat — en 't ergste is dat er niets meer overschiet voor eigen studie. »

« Dat heb ik dikwijls gedacht: 't moet erg droevig zijn, zich zelf niet te kunnen volmaken om wille van dat rampzalig geld! » zegde Lena.

Hij bezag haar scherp.

« Ha! maar ik wil mij volmaken, en ik zal 't doen! Lessen zal ik aannemen, juist zooveel ik noodig heb om mijn dagelijksch brood te verdienen... Al is 't maar droog brood, ik vraag niet meer... Maar voor 't overige wil ik vrij werken, en studeeren om een groot kunstenaar te worden, een der grootste...En ik zal 't worden...er is stof in mij, ik voel het! »

Zijne oogen glansden, en uit zijn gelaat sprak de bezieling. Zenuwachtig streek hij de lange haren van zijn voorhoofd weg.

« Zult ge trachten engagementen te krijgen buiten het land? » vroeg Rosa.

« Ja zeker! Wij vragen gedurig vreemde violisten voor onze concerten. Waarom zouden onze virtuosen niet naar den vreemde gaan? We moeten voor niemand achteruit staan. En, mits een Ysaÿe en anderen wereldberoemd zijn geworden, waarom zou het mij onmogelijk zijn? »

« Bravo! Ik denk hetzelfde! » riep Rosa uit. « Ik wil ook een groote zangeres worden! »

« Dat zult ge! Daartoe hebt ge alles wat noodig is, mejuffer. Wie weet, misschien zullen we malkander nog in St-Petersburg of in Amerika aantreffen, » sprak hij lachend.

Zij lachte ook.

« Wel mogelijk. Wie kent de toekomst? — Maar voor 't oogenblik zal ik toch nog een tijdje in Belgiё blijven, en toekomende week ootmoedig naar Brugge gaan zingen! »

Zij schertsten en keuvelden voort, toen mijnheer Rasse eensklaps vroeg:

« Hebt ge reeds gehoord van de vertooning die 't Conservatorium wil geven? »

« Neen! Wat is 't? Wanneer heeft het plaats? » vroeg Rosa vol belangstelling.

« Wanneer weet ik niet juist. In 't begin van den winter. Tegen Kerstmis misschien. 't Zou zijn in plaats van een

gewoon concert. Alle eerste prijzen van zang, tooneel en declamatie zouden er deel aan nemen, en 't orkest zou enkel uit leerlingen en oud-leerlingen van 't Conservatorium gevormd zijn. Hebt ge nog geen bericht ontvangen? »

« Neen! »

« 't Zal niet lang meer aanloopen, in elk geval, eer ge verwittigd wordt. De directeur heeft er mij vóór twee dagen pas van gesproken. »

« Eene vertooning? Wat zou dat zijn? » vroeg Lena met een onmerkelijk fronsen der wenkbrauwen.

« Ze willen tafereelen uit sommige opera's uitvoeren, met kostuums en tooneelversiering, in den schouwburg. »

« Moet Rosa daar ook aan meedoen? »

« Maar ja, Lena, natuurlijk, indien ze 't mij vragen, mag ik niet weigeren! En 't zou me zoodanig amuseeren! » riep Rosa uit met schitterende oogen.

« Oh! natuurlijk moet juffrouw Rosa er deel aan nemen, » zegde Godfried Rasse te gelijkertijd. « 't Is hunne beste leerling. Wat zouden ze zonder haar aanvangen? »

« Maar ze heeft nooit voor het tooneel meegekampt, » antwoordde Lena met onwil.

« Ja maar, dat is niets. Ze heeft de klas toch gevolgd; nietwaar, mejuffer Rosa? »

« Ja, 't laatste jaar. Ik kan goed spelen, Lena, ik verzeker het u, en ik doe het doodgaarne! »

« Ik ben daar zoo verzot niet op, » sprak Lena droogjes.

« Maar ge zult me toch niet verbieden mijne medewerking te beloven, indien ze wordt gevraagd? »

« We zullen zien, Roosje; nog heeft u niemand iets gevraagd, » antwoordde Lena, die liever deze zaak in de afwezigheid van mijnheer Rasse zou beslecht hebben.

« Neen, neen, zeg uw gedacht nu, rechtuit! Ik heb het veel liever! — Zeg, ge hebt het niet gaarne? »

« Neen, inderdaad. »

« Maar waarom niet? wat kan u dat doen? 't Zal enkel met mijne makkers en gezellinnen van 't Conservatorium zijn... Indien ik op een gewoon concert van 't Conservatorium moest zingen, zoudt ge er niets tegen hebben; en nu zijt ge zoo lastig! »

« 't Is niet juist hetzelfde, kleine. »

« Toe, Lenaken, wees eens heel lief en heel toegevend, en niet zoo streng! Ge bederft uw Roosje altijd, en nu dat ik voor iets zulke groote goesting heb, zoudt ge het mij weigeren! »

Ze sprak half schertsend, maar de hoeken van haren mond trilden en dikke tranen blonken in hare oogen. Lena kuste haar en tikte haar op de wang zonder te spreken.

« Ge antwoordt niet? Och, Lena, hoe kunt ge zoo zijn? Is het terwille van mijn voet, dat ge niet wilt, omdat ik gebrekkig ben? » vroeg ze bleek geworden en met bevende stem.

« Neen, neen, Roosje, och arme! neen, hoe kunt ge zoo iets gelooven : men ziet er bijna niets van, dat weet ge zoowel als ik! » antwoordde Lena.

Ze wist dat haar zusterken vernederd was door haar gebrek.

« Wat is er dan?... Toe, mijnheer Rasse, spreek eens een goed woord voor mij! »

« Juffrouw, het spijt me waarlijk deze zaak te hebben aangeroerd... Maar ik geloof dat ge uwe toestemming zonder achterdocht kunt geven. 't Geldt hier immers niet een echt theatrale vertooning. Juffrouw Rosa zal er enkel met bekende personen in aanraking komen, met hare medeleerlingen en hare professors. En 't publiek zal enkel bestaan uit uitgenoodigden. 't Zal eene ware familievertooning zijn, » zegde de jongeling overtuigend.

Lena blikte het jonge meisje aan, en zag dat er tranen op hare wangen rolden. Daar kon ze niet tegen.

« Toe, Rozeken, wees niet kinderachtig, ween niet om eene beuzelarij. Indien het volstrekt moet, dan zal ik geen stokken in de wielen steken; daarvoor kent ge me toch wel genoeg? »

Er lag een zacht verwijt in den toon. Rosa begreep dat zij haar pleit gewonnen had; ze gaf hare zuster een zegevierenden kus, en droogde hare oogen.

« Ge zijt een engel, Lenaken! ik ben zoo blij! Maar ge moet niet vreezen dat ik misbruik zal maken van uwe toegeeflijkheid. Ge zult zien, ge zult tevreden zijn! »

« Zie zoo, dat is eene afgedane zaak! » zegde Lena niet zonder moeite, en met een flauwen glimlach.

Godfried Rasse nam eindelijk afscheid. Rosa deed hem

beloven spoedig weer te komen. Maar Lena zegde niets. Ze was ontstemd en geneigd hem voor het gebeurde verantwoordelijk te maken. Overigens was ze over zichzelve ontevreden. Ze had hare toestemming moeten weigeren, vermits het haar tegen de borst stiet.

Ongelijk had ze gehad voor eenige tranen te zwichten; maar op haar gegeven woord wilde zij niet terugkomen.

Jammer dat die zaak zoo onverwachts te berde gebracht werd door mijnheer Rasse, en als Rosa nog gansch onder den indruk was van den heerlijken namiddag. Indien zij er eenvoudig van gehoord had door een omzendbrief van 't Conservatorium, dan zou zij er waarschijnlijk zoo hevig niet aan gehecht hebben. Nu was het te laat.

Rosa was den tuin ingegaan, en plukte eenige rozen, terwijl zij vroolijk neuriede :

Ik ben een blomme
en bloeie vóor uwe oogen
geweldig zonnelicht...

IV

Dik van sneeuw was de lucht. Reeds daalden eenige kleine vlokken zwevend naar de aarde, toen de twee zusters, nauw in hare lange mantels gehuld, aan den schouwburg *entrée des artistes* aankwamen. Rosa had haar zin gekregen, en van avond nam ze deel aan de vertooning door het bestuur van 't Conservatorium ingericht.

« Loop nu naar den grooten ingang, Lena, ik zal mijn weg wel vinden. »

« Ik laat u hier niet gaarne alleen, Rosa. »

« Maar ik zal niet alleen zijn, wees gerust; terstond zal ik mijne gezellinnen terugvinden. Dan moet ik regelrecht naar onze aankleedkamer. »

« Laat mij u tot daar brengen, Roosje; daarna zal ik gerust mijne plaats in de zaal gaan opzoeken.

« Kom dan, bange zuster; of anders meent ge nog dat ik in den muil van een afgrond loop, » lachte Rosa.

Ze traden in een halfdonkere, smalle kronkelgang, waar ze voorzichtig hunnen weg moesten betasten, om niet tegen den besmeerden, witgeplakten muur of tegen een onopge-

merkt trapken-op te botsen. Een vuile, smalle trap van een twintigtal treden moesten ze opstijgen, eene half-aangestooten deur trokken ze open, en zoo kwamen ze op het tooneel, achter de schermen.

't Was er nog donkerder ; slechts hier en daar brandde eene bevende, gele gasvlam, onbekwaam de diepe, zwarte schaduwen in de hoeken te verjagen.

Zij bleven een oogenblik staan om zich te kunnen oriënteeren. Er heerschte een verdoovend rumoer van stappen en stemmen, van vragen en uitroepingen onder malkaar, van sleuren met zware voorwerpen over den plankenvloer, van gefloten seinen ; een duizelig gewoel van meisjes, jongelingen, machinisten ; een geharrewar, dat hooren en zien vergingen.

Langzaam en voorzichtig traden ze vooruit, haar weg zoekend tusschen de menigvuldige hinderpalen. Overal tegen de muren, stonden schermen aangeleund ; aan de fries vastgemaakt, hingen groote, « en trompe-l'œil » ruw geborstelde achtergronddoeken ; breede voren in den vloer voor de machinerie; in 't midden, twee pompiers met hun tuig.

« Daar is mijn professor ; hij zal me zeggen waar ik moet gaan, » zegde Rosa ; ijlings trad ze op een ouden heer toe, die met hoed op en jas aan, te gesticuleeren stond in een groep jonge lieden.

« Ha ! zijt ge daar eindelijk, harteken ? En niet bang ? Perfect ! 't Zal een puike avond zijn, ge kunt er op rekenen. Maar ga u gauw aankleeden, 't is meer dan tijd ! De poort is open, en 't publiek komt reeds binnen. »

« Waar moeten we gaan ? » vroegen Rosa en twee andere meisjes, die insgelijks juist aankwamen.

« Volgt mij, ik zal u den weg wijzen. En gij, » riep hij tot een bediende, « breng de heeren naar hunne loge ; en spoed gemaakt, jongens ! »

« Dag, Lena, tot straks ! Wacht mij aan den uitgang ! »

« Ja, en wees voorzichtig, nietwaar, lieveken ? »

« Wees gerust ! »

Haastig volgde Rosa den professor ; en Lena trok schoorvoetend weg naar buiten, om langs den grooten ingang hare plaats in de zaal te gaan innemen.

De meisjes werden door smalle trapjes en gangen gebracht

naar een witgekalkt kamerken, ver uit den weg, waar geen gerucht van zang of orkest doordrong.

In een hoek eene ruwe kaptafel; een kapstok tegen den bemorsten muur vastgespijkerd, eene oude houten tafel, eenige biezen stoelen, een plankenvloer, sedert zijn bestaan nooit geschuurd : dat getuigde zijn dofgrijze kleur. Twee vrouwen waren er bezig : de eene pakte een koffer vol kostuums uit; de andere legde de laatste hand aan het kapsel van een meisje, die « Leonore » uit de « Favorite » moest spelen.

« Dit hier, is uw boudoir, kindjes; madame daar zal u helpen bij het aankleeden; en rap vooruit, nietwaar? Zijt ge gereed, liefje? » vroeg hij aan het meisje dat vóór de kaptafel zat. « Binnen vijf minuten moet ge optreden. »

« Ik ben klaar! Ik kom! » antwoordde het meisje rechtspringend en de kap van haar monnikskleed zenuwachtig over haar oogen trekkend. « 'k Wilde dat ik met de rest ook klaar was! 'k Zal zeker blijven steken, ge zult het zien! » zuchtte ze.

« Tut! tut! 't moet gaan! Maar kalm blijven, kalm! Kom met mij, nu, 't is tijd, en hang een shawl om, 't is koud beneden. »

Ze verdwenen, en de andere meisjes omringden de kleedster.

« Hebt ge onze kostuums reeds uitgepakt? »

« Ja, maar om rap te gaan, moet er eene zich laten coifferen, terwijl ik de anderen help bij 't aankleeden. »

« Ik zal mij eerst laten coiffeeren, want ik moet na « Leonore » optreden, » zegde Rosa, die haar kleed had uitgeschoten, een los japon had aangetrokken en voor de kaptafel ging zitten.

Snel trok de kapster de haarpinnen uit Rosa's haar en liet de weelderige massa van blonde schuim op 's meisjes rug neergolven.

« Welke rol? » vroeg ze.

« Marguerite. Laatste bedrijf. »

« Dan moeten ze maar los op den rug hangen. Eene pruik zal niet noodig zijn; uw haar is lang en dik genoeg. »

Voorzichtig kamde zij het zacht glanzend haar, trok eene streep in 't midden, en liet een lange lok van weerskanten het gelaat vallen.

« Zoo. — Nu het gezicht. »

Snel en behendig, door middel van menigvuldige doosjes, buisjes, potlooden, streek zij wit op het gezicht, een weinig roos op de wangen, rood op de lippen, blauw onder de oogen, zwart op de wimpers en wenkbrauwen. In een ommezien was 't gedaan.

« 't Is klaar. Uwe handen en armen kunt ge zelf wit maken, terwijl ik eene andere help. »

Rosa stond op, en bezag haar beeld in den spiegel ; met moeite herkende zij zich zelve. Hare oogen toonden zoo groot, zoo somber, zoo diep ; haar gelaat zoo tragisch, met de breede randen om de oogen, en de marmerwitte bleekheid, onder de loshangende haren.

Scherp waren hare trekken bijgelijnd, té scherp.

« Zal men dat in de zaal niet gewaar worden ? » vroeg ze. « Hebt ge niet te veel wit en zwart op mijn gezicht gestreken ? » vroeg ze ongerust.

« Neen, neen, bekommer u niet daarmee ; 't moet zoo zijn voor 't tooneel. »

Al die cosmetieken op haar vel hinderden Rosa ; onaangenaam en vuil kwam het haar voor : onwillekeurig rees de lust in haar op alles af te vagen... Maar ze mocht niet ; er was niets aan te doen. En zij had geen tijd te verliezen !... Snel bestreek zij hare armen en handen om ze zoo wit mogelijk te krijgen.

« Nu mijn kleed ! »

't Lag reeds op een stoel uitgespreid. Ze trok het aan geholpen door de kleedster, die de losse plooien bevallig om de slanke gestalte deed vloeien, den gordel vastmaakte, de breede mouwen schikte.

Ze was gereed om op te treden. Doch hare beurt was nog niet daar. Het laatste tooneel der « Favorite » moest nog in gang zijn, al kwam geen geluid tot haar.

Rondom haar ging het met koortsige haast vooruit ; de eene liet zich kappen ; de andere, half uitgekleed, trok een maillot aan ; terwijl een derde, als Lakmé, een koperen halsband op hare uitgesneden borst vastmaakte, en breede koperen armbanden aan hare bloote armen en handgewrichten. De voetlichten op 't voortooneel zouden er gouden juweelen van maken ! Eene laatste verborg heur dun haar onder twee lange haarvlechten van bruin satijn.

Rosa deed groote oogen open. Was het mogelijk dat al dat bedrog 't publiek niet in 't oog viel? Wat was dat alles, van nabij gezien, leelijk!

De deur ging open, en de professor stak zijn hoofd binnen.

De halfontkleede meisjes slaakten verschrikte uitroepingen en trachtten zich te verbergen. Hij lette zelfs niet op hen; hij was dat zoo gewoon!

« Juffrouw Van Loo, zijt ge gereed? »

« Ja! »

Zij volgde hem door de vuile, smalle gangen en trappen, en hoorde weldra een zwak geluid van muziek, dat sterker en sterker werd naarmate ze vorderden. Hij liet ze binnen in eene kleine zaal, het « foyer des artistes », van waar ze duidelijk kon hooren wat er gebeurde.

De laatste duo der « Favorite » liep ten einde. Leonore stiet hare hartstochtelijke smeekingen uit; Fernand was op het punt zijne geloften te verraden om zijner liefde wil. Nog een oogenblik, en 't zou hare beurt zijn.

« Hartje, wacht hier een beetje; 't is te koud achter het tooneel. Hier is het ook niet heel warm, ze hebben de stoof laten uitgaan, » zegde hij ongeduldig.

« 't Is niets, ik heb geene kou. »

« Tot straks dan. »

En 't vinnig oud manneken liep de deur uit, de handen in zijne zakken, den hoed achteruit, de tippen van zijn zijden das opvliegend. Rosa was blij dat hij haar alleen liet. Ze vond zich vreemd van haar stuk gebracht door al die omgeving, zoo nieuw voor haar; door haar theaterkostuum, dat haar den indruk gaf van niet gekleed te zijn, zoo licht kwamen haar de sombere draperieën voor, bijna 't eenige wat haar lichaam bedekte. Ze trachtte naar Lena's tegenwoordigheid opeens met bang verlangen. Als een klein kind, had zij dorst naar bescherming. Ze voelde eene walging in zich oprijzen, en was op 't punt weg te loopen, ver, ver, van al dat artificiëele, van al dat grof bedrog...

Met een wil bedwong ze zich. — Hoe belachelijk en kinderachtig! Want, ze had alles gedaan om aan deze soirée te mogen deelnemen; Lena's toestemming met geweld willen verkrijgen; al de repetities bijgewoond... En nu, in eens, werd ze schuw, en gereed om alles in den steek te laten!

Neen, neen, dat kon niet, dat mocht niet! Hare zenuwen trachtten de bovenhand te nemen; maar dat zou wel voorbijgaan, eens vóór 't publiek. Op en neer wandelde zij in het slecht verlicht zaaltje, kaal gemeubeld met versleten stoelen, eene tafel verborgen onder een bevlekt donker tafelkleed, allerleelijkste, bourgeoise schoorsteen-stukken, romantieke gravures vol bruine vochtplekken aan het donker behangsel, en een doffe spiegel waar het verfoeliesel bij plaatsen was afgeschilferd; zoodat ze haar beeld onmogelijk gansch kon te zien krijgen. Hoe weinig aantrekkelijk die keerzijde van het theaterleven, dat in hare verbeelding altijd zoo glanzend was voorgekomen!

Maar muziek en zang zwegen, en ze hoorde een ver gedonder van handgeklap. Nog eenige minuten, de noodige tijd om de schermen te veranderen, en zij zou er aan zijn! Hevige ontsteltenis deed koude rillingen haar lichaam doorloopen, en wrong hare keel toe. Indien ze maar kon zingen!

Snel maakte zij eenige vocalisen. Ja, 't zou wel gaan; 't moest, ze wilde het. 't Was hare gewoonte niet zich te laten ontstellen! — Reeds voelde zij zich beter. Ze mocht ook niet vergeten haar mankgaan te verbergen.

IJlings ging ze naar de deur, en keek naar buiten. Kwam haar professor haar nog niet halen? 't Verveelde haar nu alleen te blijven; ze vreesde weer zenuwachtig te worden. Ha! daar was hij! Ze liep hem te gemoet.

« 't Is tijd, kom gauw, » zegde hij.

Zij volgde hem tusschen de schermen. Machinisten waren de décors aan 't veranderen, rap, rap. Eenige lagere bedienden van 't Conservatorium stonden hier en daar te dralen; de leerlingen die juist gespeeld hadden, vertelden en lachten met anderen die hunne beurt nog afwachtten; in 't orkest stemden de muzikanten hunne instrumenten. 't Was eene ontzenuwende verwarring.

Maar Rosa lette op niets, hoorde niets, voelde niets, zelfs niet de ijskoude tochten, die overal bliezen. Zij stond nevens haar professor, gereed om hare plaats in Marguerite's gevangenis te gaan nemen, en trachtte onbevangen te praten met Faust en Mephistofeles, hare medespelers.

« Zie zoo, ze zijn klaar; ga nu daar in den hoek neerliggen, » hoorde zij haar meester zeggen.

Werktuigelijk gehoorzaamde zij, en ging op het stroo der gevangenis neerliggen, achter de neergelaten gordijn, juist tegenover de coulisse, waar ze al het personeel van 't tooneel kon zien gaan en staan. Maar zij sloeg er geen oog op, alleen haren rol indachtig.

Na een oogenblik stilzwijgen begon het orkest de ouverture van Faust's laatste bedrijf. En plots voelde zij zich verkwikt en opgebeurd. Zij had polver geroken! Alle zenuwachtigheid en koorts was geweken.

Langzaam ging de gordijn naar omhoog, en verblind door het schitterend licht, verbijsterd door de opgepropte zaal, kneep ze de oogen dicht. Bliksemsnel flitste nogmaals het verlangen door haar brein, weg te loopen. Maar reeds kwam Faust, gevolgd door Mephistofeles, haren kerker binnen om haar van den dood te redden. Hij zong met een licht beven in de stem.

Nu was het hare beurt... en al hare vrees vloog weg : Ze was met hart en ziel in haren rol, en alle andere beslommeringen vluchtten weg uit haar hoofd. De zaal verdween voor haar; zij vergat het publiek; en toch, onbewust, werd ze door zijn bijzijn begeesterd. Met overtuiging en diepe ontroering speelde zij zonder de minste verstrooidheid, alsof ze waarlijk de arme Margaretha was, schuldig geworden door de liefde, misdadig en waanzinnig door de smart; en toch nog bekoorlijk en deerniswaardig en zuiver.

Buitengewoon goed bij stem was Rosa, en geprikkeld als altijd, wanneer zij in 't openbaar moest verschijnen. Nevens haar verdwenen hare medespelers volkomen, en zij leidde het heele tooneel met wonderbare meesterschap.

Hare oogen glansden als sterren, grooter en dieper gemaakt door de donkere schaduwen er onder. Als zij daar stond en bewoog, in wanhoop de handen wrong, of den verleider afstiet, den dood verkoos boven de redding door zijne hand, en de engelen voor hare ziel aanriep, was zij een beeld van bevalligheid, van jeugd en kuischheid.

Lena kon zich tegen dezen indruk niet verweren, en om haar heen bemerkte ze wel dat iedereen was als zij. Nauwelijks kon men aan haren lichten tred bespeuren dat er iets haperde : 't was ook zoo weinig! Alleen als Rosa vermoeid was, kwam haar gebrek sterker uit. Maar nu, zou 't publiek

het zeker niet op hebben. Wat was ze mooi onder 't schelle voetlicht. Hoe gemakkeijk hare bewegingen op het tooneel, hoe sierlijk hare houding, hoe los hare gebaren!

Indien deze proefneming bij het geestdriftig meisje maar geene duurzame neiging voor het theater deed groeien! Indien ze maar niet kwam te denken dat ze eene roeping had voor het tooneel.

Lena kon die gedachten zelfs niet verdragen, en verdrong ze met afschuw. Haar Roosje was toch veel te goed voor dát! Ze moest niet als speeltuig, als tijdverdrijf dienen voor ijdele menschen! 't Werd haar een hekel, haar onschuldig, kinderlijk zusterken, dáar, in hare vermomming, op de planken te zien, een mikpunt voor onbeschaamde, nieuwsgierige of onverschillige blikken, reeds bezoedeld door de oneerbiedige gedachten, die misschien menig brein doorkruisten.

Eindelijk, 't was gedaan... 't Gordijn werd neergelaten... Rosa zou dit hatelijk plunje kunnen afwerpen en haar gewoon uiterlijk weer aannemen... Maar de zaal daverde van toejuichingen... Marguerite moest terugkeeren, hand in hand met Faust en Mephistofeles, buigen voor de luide bravos, nogmaals terugkeeren...

« Ze kan zingen, dat klein ding! » hoorde zij eene mansstem achter zich.

« Ja, en 't is een lief bekje ook, » antwoordde eene andere.

« Hum! wat magerkes nog... maar schoone oogen! »

« En heur haar! Zou 't heur eigen zijn? 't Is de moeite waard! » hernam de tweede.

« Och! 't zal wel eene pruik zijn. Sedert wanneer draagt men zijn eigen haar op 't theater? » lachte de andere.

« Dat 's weeral waar! Men denkt dat ze mooi zijn, omdat ze op alle wijzen zijn opgeknapt.Misschien is deze zoo leelijk als een nachtuil, als men ze aan haar eigen overlaat! » spotte zijn gebuur.

Donkerrood steeg het bloed in Lena's wangen. Was het van haar zusterken, van haar kind dat ze zoo onbeschaamd spraken?

Zij stond op, onbekwaam langer te blijven, verliet de zaal en zocht haar weg naar de coulissen. De verbindingsdeur stond op een kier; ze zag er iemand door trekken en volgde,

een weinig angstig, zonder goed te weten waarheen. Maar niemand gaf acht op haar. Zoo ging ze tot achter het tooneel, en keek rond.

« Is juffrouw Van Loo nog hier? » vroeg ze aan Mephisto, die juist voorbijging.

« Juffrouw Van Loo? Ze was hier pas ... misschien is ze zich reeds gaan uitkleeden ... Moet ge ze hebben? »

« Ja, ik kom ze halen ... Waar is die kamer? »

« Boven... Ik kan u brengen... Ha! daar is ze nog, ziet ge? Ginder, in den hoek... »

« Wel bedankt. »

Lena trad haastig vooruit. Inderdaad, daar was Rosa, dicht omringd door meisjes en jongelingen, en druk bezig aan 't lachen en aan 't vertellen. Reeds had ze Lena in 't oog gekregen, en dwars door den dichten kring liep ze hare zuster te gemoet.

« Wel, was 't goed? Zijt ge tevreden geweest ? »

Lena bezag hare lachende oogen, haar kindergezicht, en haar onwil verdween.

« 't Was heel goed, kindje. Ge hebt schoon gezongen. »

« Nietwaar? En goed gespeeld ook! Ik was een beetje bang in 't begin, maar 't heeft niet lang geduurd. »

« Gaat ge u niet omkleeden? Ge zult nog iets opdoen als ge langer hier blijft; 't is om te vriezen, » zegde Lena, huiverend onder de ijskoude tochten.

« Ik voel niets daarvan! »

« Maar ge zijt bijna niet gekleed, Rosa, 't is waarlijk onvoorzichtig! »

« Kom, kijf niet, Lenaken; ik heb het lekker warm, zeg ik u. — Oh! Lena, 't is heerlijk te spelen, zich geheel en gansch in een ander wezen om te zetten, zijn eigene personaliteit volkomen te vergeten, en eenige oogenblikken in eene andere, nieuwe wereld te treden! Zijn heel wezen volledig te voelen leven, in heerlijke verrukking! — En dan terug te schokken in de werkelijkheid door de toejuichingen der toehoorders; en te voelen dat men een heel publiek, honderden menschen heeft gedwongen mede te voelen en te bewonderen! »

Ze sprak met vuur en begeestering, zonder te letten op Lena's gemis aan geestdrift en meegaandheid. Op 't laatste toch bemerkte zij hare bleekheid.

« Wat is er, Lena ? Zijt ge niet wel ? »

« Ik heb kou, niets anders, » zegde ze met moeite.

« Och ! en ik blijf hier babbelen ! Ik loop me gauw uitkleeden ! »

« Mag ik met u gaan ? »

« Zeker ! Maar keert ge niet liever terug in de zaal ? Ze gaan een tooneel uit Hamlet spelen; 't zal schoon zijn. »

« Neen, ik voel me vermoeid, en blijf liever bij u. »

« Kom dan ! »

Snel klommen ze naar de aankleedkamer. Alleen de kapster was er nog, bezig hare doosjes, buisjes, borstels en kammen zorgvuldig in haar reticule te pakken. De grootste wanorde heerschte in de kamer. Kleederen, mantels en hoeden, kousen en schoenen, hingen op alle stoelen, bedekten de tafel, lagen op den grond.

Niet zonder moeite gelukte het Lena een stoel meester te worden.

« Hoe moet ik mijn gezicht proper krijgen ? Ik zie nergens water, » vroeg intusschen Rosa aan de kapster.

« Water zou niets baten; met een weinig vaseline zult ge alles gemakkelijk afkrijgen. Hier is er. »

« Dank u. — Maar dat is eene vreemde manier om proper te worden ! Kent ge dat Lena ? » vroeg Rosa lachend.

« Neen, Roosje; ik ben in die zaken volstrekt niet thuis, dat weet ge wel. Spoed u wat, wilt ge ? »

Snel viel Rosa aan 't werk. Met die vaseline gingen wit, rood, zwart en blauw inderdaad gemakkelijk weg, en weldra kwam haar echt, mooi, kindergezichtje weer te voorschijn; toch bleven de wimpers en wenkbrauwen nog donker, wat haar voortreffelijk stond, onder de blonde haren. Ook deed zij niet veel moeite om er het zwart af te krijgen.

« Zal ik uw haar opmaken ? » vroeg Lena.

« Och, ja, als 't u belieft ! »

Algauw had Lena het mooi, dik haar in den hals in een wrong vastgemaakt.

« Nu, uw kleed uit. »

Met bijna koortsige gejaagdheid hielp zij haar zusterken de uitgeschoten onderrokken weer aantrekken, het wollen onderlijf, de zwarte kousen, de laarzen en overschoenen, het donkerblauw kleed, den hoed en den mantel.

« Zoo, nu ken ik u weer ! » zegde zij met een glimlach.

Zij hing het theaterkleed aan den kapstok; pakte Rosa's los japon, doorschijnende kousen en lage schoentjes in een valiesje, terwijl het jonge meisje van haren kant de kapster betaalde.

« Zijn we nu klaar ? » vroeg Lena.

« Ja. »

« Niets vergeten ? Hebt ge uwen regenscherm ? »

« Hier. Maar ik zou de kleedster een fooiken willen geven, » murmelde Rosa.

« We zullen ze beneden wel vinden, kom. »

Ze verlieten het kamerken, en kwamen weldra weer achter de schermen terecht. Het tooneel tusschen Hamlet en zijne moeder was in vollen gang. Rosa bleef luisterend stil staan.

« Is het bijna uit? » vroeg ze, aan een meisje dat insgelijks daar stond.

« Bijna. Nog eenige minuten, dan is de beurt aan de declamatie. Zie, daar hebt ge Rachel Prijs reeds als Medea.»

Inderdaad, een groot, schoon meisje, met tragisch gelaat, diep zwarte oogen, lang zwart haar, en gehuld in Grieksche draperieën, trad uit het « foyer des artistes »,door twee of drie slavinnen gevolgd,en ging bij den ingang der coulissen staan.

Rosa drong door de groepen heen, op zoek naar de kleedster. Ze had geene haast haar te vinden; nu vond ze er genoegen in om het tooneel te dralen, de schaduw der spelers op de schermen te zien bewegen of hen zelven door eene opening gade te slaan, en hunne stemmen als uit de verte te hooren klinken. Ze nam deel aan de koorts, aan de gejaagdheid, waaraan een ieder om haar heen ten prooi scheen te zijn.

Van de walging, de neiging om weg te loopen een uur te voren, geen spoor meer. Nog was de prikkeling van haar optreden niet geweken. De heele toestand had een romantieken smaak, die haar verrukte. Nog had zij het duizelend gedruisch van handgeklap en toejuichingen in de ooren; en haar bloed liep snel en heet door hare aderen.

Eindelijk had zij de kleedster in 't oog gekregen, en ging tot haar. Dat was eene gedane zaak. Nu gold het Lena terug te vinden, die ze bij den ingang had laten staan. Langzaam kwam zij op hare stappen terug; praatte met

iedereen in 't voorbijgaan, ontmoette haren professor, en ging afscheid van hem nemen. Ze hield van den ouden man, nog zoo vlug en blijmoedig, die haar altijd eene bijzondere belangstelling en tevredenheid had betuigd. Hij had eene manier, naar oude theatergewoonte uit vroegere jaren, zijne leerlingen met allerlei liefkoozende namen aan te spreken; 't was nooit anders dan mijn hartje, mijn liefje, mijn duifje. In 't eerst had dit Rosa wel een weinig verwonderd en schuw gemaakt. Maar blijkbaar was hem die gemeenzaamheid zoo machinaal en argeloos, dat zij er om gelachen had, en dat nu zelfs prettig vond. Warm drukte hij hare handen en wenschte haar geluk.

« 't Was heel goed, hartje, heel goed! Ge hebt waarlijk aanleg voor 't tooneel; ge hebt verstand van de zaak, en instinct. 'k Ben uiterst tevreden geweest. Als ge er ooit op denkt op de planken te gaan, kom het mij dan maar zeggen; ik zal u wel iets bezorgen. — Gaat ge nu al weg? »

« Mijne zuster wacht mij, » murmelde Rosa.

« Ik geloof dat mijnheer de directeur u insgelijks zijne tevredenheid zal willen uitdrukken; ge zoudt nog eenige minuten moeten blijven, » meende hij.

« Dan zal ik mijne zuster verwittigen. »

« Ja, en ga dan in het « foyer »; de anderen zullen er reeds zijn. »

't Meisje liep naar Lena, en beiden gingen de kleine wachtkamer binnen, reeds vol meisjes en jongelingen.

« Zal het nog lang duren, eer wij weg kunnen? » vroeg Lena.

« Neen, ik denk dat hij komen zal, seffens na « Hamlet ». Er is eene pause vóór het treurspel. »

Lena ging zitten en bedwong haar ongeduld. Zij wilde Rosa niet bedroeven. In der waarheid was er ook niets waartegen ze bepaald kon opkomen, niets dat hare kritiek waarlijk verdiende. Alles ging ordentelijk toe. Maar toch, overal, zweefde er eene atmosfeer van grofheid, van middelmatigheid, van gekunsteldheid: er was in het heel gedoe iets onartistiek en ongedistingueerd dat haar tegen de borst stuitte, en waaraan ze vast besloten was Rosa te onttrekken eens voor altijd.

De laatste akkoorden van stem en orkest stierven weg; en

weer barstten de bedwelmende toejuichingen los. Wel begreep Lena hoe het naar het hoofd van haar zuster moest stijgen en hoofdiger werken dan de meest hoofdige wijn. Maar in concerten kon ze die vervoering ook genieten; de theater-atmosfeer was ongezond. Rosa moest haar van zoo iets niet meer spreken; ze zou niet meer toegeven!

De dooreenpratende en —roepende jongens en meisjes zwegen plotselings. De bestuurder trad binnen gevolgd door eenige leden der commissie van 't Conservatorium.

Enkele korte woorden van dank en van aanmoediging richtte hij tot de leerlingen; en 't was gedaan. Slechts een paar minuten.

« Kom nu, Roosje, 't is al laat en ik ben moe, » zei Lena.

« Ik kom! »

Snel nam ze afscheid van iedereen en volgde hare zuster. In de gang ontmoetten ze Godfried Rasse, met hoed en mantel en zijne vioolkast in de hand.

« Ha! mejuffrouwen, ik vind u toch nog! Ik wilde u juist komen gelukwenschen! » riep hij uit, Rosa's handje drukkend. « 't Is een triomf geweest voor u! »

« Ik ben zoo blij te hebben meegespeeld! » zegde Rosa met een gelukkigen glimlach.

« Blijft ge niet voor het treurspel, mejuffrouw? » vroeg hij aan Lena, « 't Zal de moeite waard zijn, want de eerste rol, Rachel Prijs, is een geboren tooneelspeelster. »

« Neen, neen, we zijn beiden vermoeid en verlangen naar rust, » antwoordde Lena, een weinig wrevelig over dit nieuw oponthoud.

« Laat mij dan toe u naar uw hotel te brengen en uw reiszakje te dragen.

« Maar ge hebt reeds uwe vioolkast! » weerde Rosa tegen.

« Dat telt niet! 'k Ben zeker dat het buiten slecht weer is, en 't zou u te moeilijk zijn iets te moeten dragen. »

Hij nam het reiszakje af en volgde Lena, die reeds eenige stappen vooruit was.

Buiten sneeuwde 't hard; reeds lag een dikke laag op den grond. Overal heerschte de diepste stilte, alleen gebroken door de bel van een tram, of het dof gerol van een rijtuig. Donkere schimmen gleden onhoorbaar over het dikke donstapijt, dat alle geluid verdoofde.

« Rozeken, hebt ge geene kou ? Zet uwen kraag omhoog, en duffel u goed in uwen mantel, dat ge geene valling krijgt, » zegde Lena bezorgd.

« Ik heb het heel warm ; 't doet me deugd te kunnen ademen ; en de lucht is lekker, » antwoordde Rosa, die haar gelaat met wellust aan de dikke vlokken bloot gaf.

« Ze is zeker reiner dan in den schouwburg, » zegde mijnheer Rasse, zijn kraag tot boven de ooren getrokken, vioolkast en reispak aan zijnen arm hangend, en de handen diep in de zakken.

Wellevendheidshalve had hij Lena in 't midden gelaten ; maar herhaaldelijk boog hij voorover om Rosa te zien te krijgen. Ze kwam hem vreemd voor, met hare nog donker onderstreepte oogen en donker geaccentueerde wenkbrauwen. 't Gaf haar iets zonderbaars ; iets dat het evenwicht van haar gelaat brak, en haar, terzelfdertijd, ouder en jonger deed schijnen ; maar 't sneeuwde te hard, dan dat hij ze goed kon zien.

« Hebt ge u goed vermaakt, mejuffrouw ? » vroeg hij aan Lena, om iets te zeggen.

« Niet erg, » antwoordde ze kort.

« Ge houdt niet van die uitvoeringen ? » vroeg hij nog.

« Volstrekt niet. Ik ben er alleszins tegen, » wedervoer ze stil, maar beslist.

Hij keek haar aan met geheime sympathie.

« Waarom ? » vroeg hij.

« Omdat ik het onartistiek vind. »

« Onartistiek ? »

« Ja, door de keus der uitgevoerde stukken, door de muziek van tweede gehalte, door de wijze waarop die operas voorgesteld worden,... ik kan dat niet uiteenzetten... Maar gij, een kunstenaar, moet mij begrijpen ! »

« Volkomen ; en ik ben gansch van uwe meening ! »

Verwonderd bezag zij hem, ze had dat antwoord niet verwacht.

« En wat mij 't meest tegen gaat, is dat Rosa daaraan heeft deel genomen ! » ging ze voort.

« Dat begrijp ik nog beter, » murmelde hij. « En 't spijt mij te denken dat ik er misschien een weinig schuld aan heb. »

« Wat vertelt ge toch allemaal ? spreek wat luider, ik hoor niets ! » reclameerde Rosa.

« Ge verliest er niet veel aan, » zegde Lena. « Hier zijn we eindelijk aangekomen. Mijnheer, ik noodig u niet uit met ons binnen te komen. 't Is laat, en ik hecht er aan dat Rosa hare rust heeft. En morgen moeten we met den eersten trein naar Antwerpen terug. »

Godfried Rasse bedwong zijne teleurstelling; hij had gehoopt nog een weinig te mogen praten en misschien nog wat te musiceeren.

« Ik bedank u hartelijk voor uwe voorkomendheid, » ging zij voort. « 't Was lief van u ons tot aan ons hotel te brengen, en door zulk weer ! »

Hij weerde de dankbetuigingen af, en drukte de handen van beide meisjes.

« Tot weerziens ! »

« Tot later ! »

Zacht neuriënd, en vol gelukzaligheid over den rijken bijval van den avond, zocht Rosa haar bed op; en droomde den heelen nacht van luister en roem.

V

Geleidelijk en nogal eentonig ging de winter voorbij. Lena had veel werk en beslommeringen, daar zij voor den eersten keer een leergang van huishoudkunde had ingericht, dien zij zelve gaf. Nog meer dan vroeger was haar tijd ingenomen; en dikwijls werkte zij na 't avondmaal, terwijl Rosa zong.

Hun leven vlood stillekens voort in kalm huiselijk geluk. Toch viel het Lena somwijlen op, dat Rosa ondanks zichzelve niet meer gansch dezelfde was. Wat haperde er? Verveelde zij zich?

Ja, waarschijnlijk. Ze ging niet meer naar 't Conservatorium. Ze had die lessen van alle weken niet meer als uitzicht, ze was bijna gedurig alleen. In 't eerst werd zij dat zoozeer niet gewaar : de kans dadelijk op concerten te mogen zingen en de vertooning waaraan zij deel moest nemen hadden hare gedachten gansch ingenomen.

In 't gewoon leven teruggevallen, vond zij er zich met meer moeite terug, nu zij een tijd lang in een soort roes geleefd had. Toch klaagde zij niet : Zij had eenige lessen

aangenomen op school en er buiten, en deed haar best om hare leerlingen vooruit te helpen. Maar haar hart was er niet bij; nooit had zij van 't onderwijs gehouden, op welk gebied ook. Ze kweet zich van eene plicht maar vond er geen echt plezier in. Toch moest zij er wel bijblijven, want enkel concertzangeres te wezen, daarvan kon geen sprake zijn; daartoe waren de gelegenheden om voor 't publiek te zingen te zeldzaam. De kans, die haar, na haren laatsten prijskamp, zoo onverwacht had toegelachen, was niet trouw gebleven. Slechts twee uitnoodigingen voor den ganschen winter waren haar te beurt gevallen. En, na de opwekking en geestdrift van den genoten bijval, vond zij de atmosfeer rondom zich grijzend en eentonig.

Dat voelde Lena instinctmatig en zij begreep dat de gewone levenswijze, de gewone omgeving niet meer voldoende waren om Rosa's leven te vullen. Buiten haar studie-uren en hare lessen, moest het meisje haar talent kunnen oefenen en volmaken, zooniet in 't openbaar, dan toch in gezelschap van muziekkenners. Ze had vrienden noodig, om over de zaken te spreken die haar aan het hart lagen.

Niet zonder pijn was Lena tot dat besef gekomen. Sedert Rosa op de wereld kwam, was Lena altijd alles voor haar geweest. Nooit vroeg het jonge meisje om ergens naartoe te gaan. Naar plezier of opschik had ze nooit getracht. Integendeel, ze had de innigheid van hun familieleven, van hunne gezellige avonden altijd jaloersch bewaakt. Nu was ze nooit blijder gezind dan als Godfried Rasse eens had komen muziek met haar maken; 't zij dat ze sonaten voor piano en viool speelden, 't zij ze zong en hij haar begeleidde. De jonge kunstenaar was al heel gauw als een broer voor haar geworden, met wien zij vrank en vrij sprak en schertste en lachte, als met Lena. Doch noch geregeld, noch dikwijls kwam hij. Lena had er spijt van om Rosa's wille. Want wat haar zelve betrof, in haar eigen hart moest ze bekennen dat ze de stille avonden met hun getweeën ver boven alle andere verkoos. Maar ze was gewoon naar hare eigene verlangens niet te luisteren, als die van Rosa anders luidden. Ook had ze weldra iets gevonden om haar zusterken gelukkig te maken.

« Hoor eens, » zegde ze zekeren dag na het middagmaal,

« ik heb een gedacht gekregen, dezen morgen, en een prachtig gedacht nogal! »

« Wat is 't? »

« De school gaat opperbest, dat weet ge; ik ben erg tevreden. Maar toch zou ik nog willen verbeteren, en nog meer de aandacht op ons trekken! Wat zoudt ge er van zeggen, indien wij van tijd tot tijd, tegen de verlofdagen bijvoorbeeld, een muziekavond inrichtten? »

« Hoe zoudt ge dat aanleggen, daar hangt alles van af » antwoordde Rosa zonder groote geestdrift.

« Ik denk dat wij eerst de medewerking moeten inroepen van de verstgevorderde leerlingen; dat zal plezier aan de ouders doen. En we zullen zeker leerlingen voor de muziek op die manier winnen. »

« Gij practisch mensch toch! » lachte Rosa.

« Dat heb ik al lang geleerd, prinses! Maar daar zou natuurlijk nog iets moeten bijkomen. Gij zoudt kunnen zingen... »

« Ja; maar zoo alleen met kleine meisjes, dat is maar droogjes... en zoo pensionaatachtig... »

« Dat kan zijn : ... maar dan? ... Zou mijnheer Rasse ons zijne medewerking soms niet willen verleenen? »

« Mijnheer Rasse? Dàt is een puike gedachte! Ge zijt een genie, Lena! Zou hij vandaag niet komen? We zouden hem erover kunnen spreken! »

« Vandaag? denkt ge? »

« 'k Weet niet. Maar 't is de dag van zijne harmonieles, en dan komt hij weleens, dat heb ik bemerkt. »

« Laat ons dan tot van avond wachten. Komt hij niet, dan schrijf ik hem een kaartje. »

« Oh! 'k wilde dat we al dezen avond waren! Lenaken, niemand in de wereld heeft zulk een rijkdom van ingeving als gij! »

En Rosa wipte van ongeduld op haren stoel, stond op, schudde lachend hare zuster, kuste haar, en danste rond de kamer :

« We zullen iets artistiek op touw zetten, ge zult zien! Wat goed gedacht! Wat goed gedacht! » jubelde Roosje.

« Indien mijnheer Rasse er maar in valt! »

« Waarom zou hij niet! 't Zal voor hem ook aangenaam zijn. »

« Ja, ja, maar. . er valt hier nog een anderen kant als zuivere kunst te overwegen... Ik ben een practisch mensch, gij zegt het toch... »

« Wat ? Ge wilt mijnheer Rasse betalen ? Foei, Lena... een vriend ! »

« Maar, kind, wat zijt ge toch eenvoudig ! Hij is een vriend, zeker; maar hij is niet rijk... nog minder dan gij of ik, « zegde ze glimlachend, » en we mogen hem toch niet zijn tijd en zijn talent vragen, zonder hem dat te vergoeden... Dat begrijpt ge toch wel ! »

Rosa liet het hoofd hangen en schouderschokte ongeduldig.

« Daar ken ik niets van, van practische zaken moet ge mij niet spreken... Dat geld, het bederft altijd alles! — Ge zult mijnheer Rasse vernederen en kwetsen,... en dan zullen we ver geraken ! » zegde ze boos.

« Nu, prinsesje, niet opspelen ! » lachte Lena.

Rosa schudde met het hoofd.

« Ik spreek hem er toch niet van ! »

« Ik zal het doen, en hem niet kwetsen, wees gerust ! — Kent ge mij niet genoeg daarvoor ? »

« Jawel ! Ik ben onrechtvaardig, Lenaken ; ge zult alles goed aanleggen, ik weet het ! — Maar toch, ik wilde dat die zaak al uit de voeten was ! »

Den ganschen dag was ze gejaagd. Lena den heelen namiddag opgehouden door hare bezigheden, zag haar niet meer tot aan het avondmaal ; maar ze hoorde haar zingen en klavier spelen, onderbroken en met vlagen.

« Zou hij komen, zou hij komen ? » vroeg Rosa ongedurig onder het avondmaal. « Ik zou toch zoo gaarne bescheid weten ! »

Gelukkig voor hare zenuwen, kwam Mijnheer Rasse rond half acht. Lena zag haar zusterken verbleeken als hij werd aangediend.

« Hoe zenuwachtig ge zijt, Roos ! » plaagde zij. « Zou men niet zeggen dat mijnheer Rasse u uit een dreigend gevaar moet redden ? — Ziehier een meisje dat den ganschen dag op u gewacht heeft als op den Messias ! » zegde ze lachend tegen den jongeling.

« Lena ! » verweet het jonge meisje.

« Wat moet er gebeuren ? » vroeg hij glimlachend. « Ik ben op voorhand tot alles bereid ! »

« Dat 's mooi van u !... maar te gauw beloven is altijd onvoorzichtig; en wie weet of mijne plannen in uwen smaak zullen vallen... »

« Welke plannen ? » vroeg hij nieuwsgierig.

Zij legde hem hare gedachten uiteen.

« Uitmuntend ! » riep hij uit. « Eerste klas ! We zullen avonden inrichten, waarvan de heele stad zal spreken ! »

Rosa was niet langer bleek; zij bloosde en lachte.

« We zullen de ouders uitnoodigen, nietwaar Lena ? »

« Zeker. Zoo meende ik het ook. »

« Maar waar zullen we ze plaatsen ? We hebben geene zaal, » zegde Rosa reeds ongerust.

« Daarvoor zal ik wel zorgen; we hebben eene suite; mijn bureau, de eetkamer en de verandah... desnoods kan daarvan ééne enkele zaal gemaakt worden. »

« Dat is nevenzaak, » onderbrak Godfried Rasse.

« Plaats zal er altijd gevonden worden, al moesten we eene zaal huren in de stad... »

« Dat ware een gedacht, Lena ! »

« Later, later, kind; niet te eerzuchtig te werk gaan. Eerst de zaak inrichten en bekend maken; en dan eene zaal huren, en op uw eigen handje vooruitgaan. Maar eerst met de leerlingen beginnen, geloof mij. »

« Ja, dat kunnen we; met de beste er uit te kiezen en ze goed voor te bereiden, zullen ze voor den dag wel kunnen komen, » zegde Godfried Rasse.

« Zeker, we hebben er die heel begaafd zijn, en reeds ver gevorderd, nietwaar, Roosje ? »

« Ja, een of twee zijn waarlijk begaafd. Die muziekavonden zouden een spoorslag zijn voor hen, en ze aanmoedigen. »

« Daar moeten we iets buitengewoons van maken, » zegde Godfried Rasse. « We moeten avonden van 't puikste kamermuziek inrichten... Laat zien... den eersten keer zou er eene sonate moeten zijn, éenige liederen, een trio... »

« Een trio ? Wie zou het cello spelen ? We hebben er niemand voor, » onderbrak Rosa.

« Dat zou te vinden zijn... Weet ge wat ? Ik zal een

mijner vrienden uit 't orkest aanspreken : hij zal 't met plezier doen... En ik zal ook nog twee anderen vragen : eene tweede viool en een alt, om een quatuor te vormen ; dan kunnen we ook ieder keer een quatuor spelen... »

« Oh ! » riep Rosa met schitterende oogen, « dat ware te schoon ! »

« Zoudt ge 't mogelijk achten ? » vroeg Lena.

« Welzeker; ik zal er hun morgen reeds over spreken. Ge moogt de zaak aanzien als geklonken. »

« Oh ! Lena, wat geluk ! » En Rosa klapte in hare handen van vreugde.

« Ja... maar we moeten nog een ander punt bespreken, mijnheer Rasse en ik... » bracht Lena een weinig stotterend uit. « We moeten eerst goed alles regelen... »

Rosa had zich afgekeerd en doorbladerde een boek. Godfried Rasse antwoordde snel :

« We zullen alles op zijn beste regelen, Mejuffer... Maar, wat mij betreft, valt er niets meer te bespreken... Ik speel de eerste viool in den quatuor, en begeleid juffrouw Rosa op 't klavier, dat 's alles, » zegde hij lachend, maar beslist.

« Maar dat mag ik niet aannemen... ge zult daar veel tijd inzetten... »

Ze wist niet in welke woorden haar gedacht in te kleeden om hem niet te kwetsen, daar zij hem teergevoelig achtte. Maar hij begreep haar heel duidelijk, en weerde hare woorden af met eene haastige beweging :

« Laat dat zoo zijn, Mejuffer, ge zoudt me pijn doen. Ik ben niet rijk, en moet mijn brood verdienen, 't is waar. Maar een geldduivel ben ik niet ! En als ik er de gelegenheid toe vind, ben ik kunstenaar genoeg om mijn talent enkel te gebruiken uit loutere kunstliefde. Waarlijk ge zoudt mij eene gunst bewijzen, met hier nooit meer over te spreken. »

Zij voelde dat hij de waarheid sprak.

« 't Zij dan, vermits gij het wilt, maar laat mij u ten minste bedanken, » zegde zij, hem hare hand toestekend.

Hij drukte ze met groote hartelijkheid.

« Denkt gij dan, mejuffer, dat het geen groot geluk voor mij was, u te leeren kennen ? Ge zijt zoo goed, zoo voorkomend voor mij geweest ; ik kan u spreken over al wat mij aanbelangt. Juist gelijk ik met mijne moeder deed, toen ik

een kind was... Zonder u, zou ik gansch aan mijzelven worden overgelaten... Mijne moeder is te ver, ik zie haar te zelden... en ook, indien onze harten nog in akkoord slaan, toch wordt de kloof dieper tusschen onze geesten... Wat mij nu belang inboezemt, de muziek, de kunst, de schoonheid onder alle vormen, is voor haar eene vreemde spraak, natuurlijk... Ze is een buitenmensch, haar geest is niet ontwikkeld... en toch, het doet zoo 'n deugd zijn hart eens te mogen ophalen, zijne ziel uit te storten, te kunnen spreken met eene vrouw... Een artist heeft dat noodig, meer dan een andere, misschien! »

Hij sprak met gevoel; Lena was ontroerd, en Rosa had tranen in haar oogen.

Hij bemerkte 't, maakte een gebaar als wilde hij zijne eigene ontroering wegschudden, en ging op luchtiger wijze voort.

« Zal 't niet heerlijk zijn, Juffrouw Rosa, concerten in te richten, en programmas op te stellen, naar onze eigene goesting, zonder naar welke beweegreden van publiek of orkestmeester te luisteren? — We moeten met iets puiks voor den dag komen, hoor! Laat mij daarvoor maar zorgen! — Van den eersten keer moeten we een grooten slag geven, en eene eerste plaats onder de zon veroveren. Zijt ge 't met mij niet eens? »

« Ja wel! 'k Vraag niet beter dan u in uwe hoop te volgen! 't Is te schoon om mij niet te verlokken! »

« Dezen avond nog ga ik de anderen opzoeken... Overhalen zal ik ze zeker.... We zouden een blijvend kwartet moeten vormen, evenals Joachim in Duitschland en Rosé in Weenen. Waarom zouden we dat ook niet kunnen? »

« Niets kan u dat onmogelijk maken, indien ge maar samen kunt werken, » zegde Lena, die genoegen vond in de jeugdige geestdrift van den kunstenaar.

« Dat is het juist. We zullen dikwijls bijeen moeten komen... 't Zal gemakkelijk zijn, mits ik nu eene kamer in de stad heb... Maar waar? Mijne kamer is te klein... Bah! dat is nevenzaak ... we zullen wel iets vinden. »

« Wilt ge hier komen? 's Avonds zijn we vrij, en plaats hebben we genoeg. »

« Ja, ja, » riep Rosa, « kom hier uwe quatuors instudeeren! Ik ken die kamermuziek niet goed... Oh! 't zou zulk genot zijn! »

« Dan is het eene afgedane zaak. Bravo! we hebben goed werk gedaan dezen avond! — Weet ge wat?... Voor den eersten muziekavond zullen we het vijfde trio en het zevende quatuor van Beethoven gereedmaken; en gij zult iets van Bach zingen... »

« De Geestelijke Liederen? »

« Perfect! En nog iets van Haydn of van Mozart. — We zullen de heele stad hebben! »

Lena knikte goedkeurend, maar zonder te spreken, want ze was niet genoeg thuis in de muziek, om over 't ontworpen programma dadelijk te kunnen oordeelen.

« Ofwel moet ge zingen met begeleiding van ons kwartet ... dat zou nog puiker zijn... Er bestaan werken genoeg voor stem en quatuor geschreven... Ik zelf heb er een gecomponeerd; en ik geloof dat ge 't gaarne zoudt zingen... 't Is een soort gebed,eene extase...iets heel fijn en zuiver...heel mystiek... Zal ik het u eens spelen, dan kunt ge oordeelen? »

Meteen sloeg hij eenige accoorden op 't klavier,en speelde dan eene zachte, weemoedsvolle melodie, eene phrase vol reinheid en eenvoud, een zwevend gebed gelijk, met eene begeleiding in sourdine.

Er kwam als een luister over zijn gelaat, en een glimlach vol weelde speelde om zijne lippen.

« Is 't niet mooi? Er is iets zoo jeugdigs en dichterlijks in, vindt ge niet? — 't Is een motief dat mij opeens in 't hoofd viel en niet meer losliet tot ik het neerschreef. »

« Ik zal het zingen, » zegde Rosa, « 't is schoon! »

« Ja! 't Roept mij 't gebed van Elisabeth in Tannhäuser te binnen, alhoewel het er niet op trekt, » merkte Lena op.

« Oh! het trekt er hoegenaamd niet op! Dat gebed van Elisabeth is schoon, misschien een der schoonste werken van Wagner... Dit is misschien niet zoo machtig ... maar zeker is 't fijner... Luister naar deze noten ... ze zijn zoo innig!... Uit het diepste der ziel komen ze gesproten! » zegde Godfried Rasse, die zijne compositie gedeeltelijk nog eens speelde, met begeesterde ingetogenheid.

« Bij Beethoven vindt men ook van die zinnen die uit de ziel komen, zoo diep humaan, zoo breed menschelijk... Bij voorbeeld, juist die phrase van het adagio in het zevende kwartet... Luister hoe grootsch ... hoe breed ... hoe smartelijk... Is 't niet alsof ge 't wee van 't heele menschdom

hoort?... Luister hoe die zin zich ontplooit ... zich uitbreidt ... hoe die tonen weenen?... Vat ge de diepte van die klacht?... Niets schooners in 't werk van Beethoven... » murmelde hij als voor zich zelven.

« Oh! » fluisterde Rosa ontsteld, « er is iets goddelijks in die tonen. »

« Ge hebt gelijk, » zegde Lena, insgelijks ontroerd. « Mij dunkt dat het onmogelijk is hooger te gaan... Ik kende dit adagio niet ... 't is eene veropenbaring voor mij... Nu begrijp ik beter dit smartelijk genie, zeker het grootste van alle tijden! »

« De grootste wat het verleden betreft, zeker... maar wie zegt ons dat hij later niet zal overtroffen worden ? »

« 't Schijnt me onmogelijk verder te gaan wat zielsuiting betreft. »

« Ik zie dat zoo niet in... Hij was toch maar een mensch, die zijne gebreken had... trots zijn edel en verheven karakter... Waarom zou er nooit iemand komen met evenveel genie gezegend, en die terzelfder tijd een heilige zou zijn?... Die muziek zou nog verhevener zijn ... echt hemelsche muziek! »

« Ja, maar minder menschelijk... en wij die enkel menschen zijn, zouden ze minder diep voelen! » beweerde Lena.

« Toch wel! Ge voelt mijne phrase van zooeven wel? En toch heeft ze niets smartelijk... Ze zweeft en tracht naar den hooge... geen aardsche banden belemmeren hare vlucht... »

« Ja, ja, » murmelde Lena, die niet kon nalaten in haar eigen te denken : « 't is heel mooi, 't zweeft, maar... 't is toch nog geen Beethoven... » Maar zij durfde 't niet luidop zeggen.

Alsof hij haar gedachte raadde, zegde hij glimlachend :

« Denk niet dat ik mij als een tweeden Beethoven aanschouw... Zoo ver ben ik nog niet!... Tot nu toe ga ik enkel bij hem ter school, en een beteren meester zou ik niet kunnen vinden! »

« Daar hebt ge gelijk in! » zegde ze overtuigd.

« Nu loop ik weg. 't Wordt laat, en ik moet mijne vrienden nog opzoeken. Morgen breng ik u 't antwoord. »

« Ge zijt u juist in tijds te Antwerpen komen vestigen, » zegde Rosa glimlachend. « De bezigheden blijven niet achter ! »

Hij lachte ook, drukte hare handen herhaaldelijk, en riep uit :

« We zullen ons doodwerken ; dat 's het eenige middel om de faam te bereiken ! En een club stichten : « De broederlijke muzikanten ! » Gij zult onze Egeria zijn ! »

« Ik ben gereed, kom maar af ! » schertste zij.

Hij groette Lena insgelijks, en liep snel weg.

« Een lieve jongen. Ik houd waarlijk van hem. Hij spreekt soms wel wat verwaand, en heeft het wel een beetje in zijn bovenkamer... Maar dat zal er met den tijd wel uitgaan... dat zijn de jeugdige jaren waarschijnlijk... Die jonge mannen spreken van de grootste meesters als van hun gelijken ! » zegde Lena lachend.

« Hij heeft toch veel talent, Lena, meent ge niet ? »

« Ja, heel veel ; hij zal 't ver brengen als kunstenaar, geloof ik. »

« En 't is een edel karakter ook. 't Geld is toch niet het doel voor hem ; zelfs niet de roem... Alleen de kunst ! Hij is een kunstenaar zooals ik ze mij verbeeld. — Een hoog ideaal heeft hij ! »

« Heel waar ; en ik acht hem er voor. »

« Hij is heel begaafd, » ging Rosa droomend voort. « Met één woord soms ontsluit hij gansch een horizont vóór mijne oogen. Ik kan niet zeggen hoeveel zaken ik beter begrijp sedert hij hier komt ; hoevele andere ik geleerd heb... Nu eerst begin ik te weten wat kunst eigenlijk is ! »

« Dan zijt ge blij dat alles zoo goed is geregeld ? »

« Blij ? Ik ben gek van geluk ! Lenaken, ge zijt eene voorzienigheid, ik aanbid u ! 't Leven is te schoon ! » riep het meisje uit, terwijl zij hare zuster omarmde en in vervoering kuste. « Ge zult zien, ik zal ook eene echte, eene groote kunstenares worden ! Ge zult fier zijn over uw Rozeken ! »

« Dat ben ik al lang ! » murmelde Lena met een teederen glimlach, haar zusterken over de golvende haren streelend.

(Wordt vervolgd) LOUISA DUYKERS.

LENTELIED

Ik voele, waar 'k me wende of keer,
een drang van nieuwe lente weer
door lucht en landen varen,
als 't komen van een groote kracht,
die, groeiende uit den doodschen nacht,
zal 't groote leven baren.

Nog staan me of 't woeste winter waar',
ontkroond, ontmanteld, hier en daar,
de bosschen en de dreven,
maar 't spant al bin' der boomen bast,
van 't jonge sap dat jagend wast,
met voller kracht gedreven.

De lage velden vlak en bloot,
die zwijgende in hun diepen schoot
het slapend leven borgen,
zijn als een vrouw die beidende is
den stonde der ontvangenis
vol weelde en blijde zorgen.

En lijk een zee, wijd-open spreidt
nu 's hemels blauwe oneindigheid
naar eindloos verre stranden;
het winterweer heeft uitgevlaagd;
het is de jonge dag die daagt
en licht over de landen.

Daar rijst de zon en t'eenerstond
zie 'k ringende om me, helbezond,
al' heuvelkammen glimmen
in 't licht, dat waai'rend openslaat,
als 't licht van d'eersten dageraad,
langs gloeiend-gulden kimmen.

Hoor d'helmend-blijde liedertaal,
der knapen — haal en wederhaal —
weerklinken door de weiden;
hoor over d'heuvlen, luide en lang,
het grootsche bronzen klokgezang
het nieuwe leven wijden.

Nu voel 'k me rijzend sterker staan,
mijn longen vrijer opengaan
bij ieder asemhalen,
en 't jagen van nieuwkrachtig bloed,
als vuur van voller levensgloed,
door al mijne aadren dalen.

AUG. VAN CAUWELAERT.

Leuven.

HET PHILOLOGEN-CONGRES TE AMSTERDAM

Hoe mooi is Amsterdam in eene blijde lentezon die zijne aardige huizen doet blinken. In geene groote stad van Noord-Europa speelt de zonneschijn zoo lief als in « het Venetië van het Noorden », met zijn talrijke breede grachten wier onophoudend slingerende bochten zich overal in ruime vergezichten uitstrekken. En wat een tegenstelling tusschen de vreedzame grachten met hun schijnbaar beweegloos water, door trage booten nauwelijks gerimpeld, en de smalle levendige dwarsstraten waar stroomen van volk in druk geloop en gewoel van 9 ure 's morgens tot laat in den nacht, naar werk of pleizier spoeden. Men vraagt zich af hoe een stad die niet meer inwoners telt dan Brussel zulk een reusachtig verkeer kan onderhouden, en dat nog in een land waar 't volk toch niets van de zuidelijke levendigheid bezit. Als wij ons 's avonds naar de eerste zitting van het congres, de receptie in de studentensocieteit « Nos jungit amicitia » begeven, is de tegenstelling tusschen de drukte in de enge straten, en de stilte langs de breede grachten, sterker geworden omdat de private huizen der weelderige Amsterdammers nu in duisternis zijn gedompeld, terwijl de handelstraten schitteren van licht.

Er was verbazend veel volk in de Studentensocieteit. Wat betreft het getal der deelnemers, is inderdaad het Vijfde Philologen-Congres een succes en men merkt dadelijk dat zoo goed een uitslag niet verwacht werd,daar de zaal die voor honderd-vijftig bezoekers bestemd was, natuurlijk voor twee honderd en vijftig leden niet ruim viel. Men kan zich voorstellen wat een druk gewoel en een verdoovend gepraat in de zaal heerscht. Iedereen tracht kennissen te vinden en in de hopelooze drukte sluit men zich aan bij de eerste groep waar men niet teenemaal onbekend is. Aan de gesprekken wordt een einde gesteld door de geestige woorden

waarmee Dr Rogge namens de commissie van ontvangst de aanwezigen verwelkomt. Prof. H. T. Karsten, voorzitter van het congres, beantwoordt die begroetingsrede.

Na de redevoeringen, wordt het licht overal uitgedoofd en enkele leden van den kring « Sint Lucas » vergasten de congressisten op eene vertooning van Chineesche schimmen. Onder voorwendsel het leven van Rembrandt te verzinnelijken werden allerlei typen van het dagelijksch Hollandsch leven voorgesteld. Alhoewel een of ander van die schaduwbeelden nogal goed geslaagd was, hebben de Philologen een dergelijke iet of wat kinderachtige vertooning des te minder genoten daar ze zoo opeengepakt zaten of stonden in eene dichte wolk van rook, een evenzoo noodig element voor de Hollandsche gezellige vergaderingen als de mist in een Engelsch landschap.

Den volgenden dag, in de aula van de Universiteit, te midden van een groot aantal congressisten, zoowel dames als heeren, en van ambtelijke personaliteiten, houdt Prof. Karsten de openingsrede. Spreker verheugt zich dat er zoovele Philologen zijn opgekomen. Nochtans ontbreken er nog vele die men had mogen verwachten. Doch, zegt hij, indien het zeker is, dat « ein Talent sich in der Stille bildet » toch « bildet sich ein Charakter in dem Strom der Welt ». Met voldoening bemerkt hij dat veel wat in Duitschland als eene wenschelijke nieuwigheid wordt voorgesteld in Holland reeds wordt toegepast. Zoo b.v. de eisch dat de afdeeling der pædagogiek steeds alleen zal vergaderen om ieder de gelegenheid te geven erbij te zijn.

Hij dringt aan op de noodzakelijkheid voor de leeraren, rekening te houden met de nieuwe eischen der school.

Ze moeten voortdurend voeling houden met de ontwikkeling der wetenschap om zich te behoeden tegen slenter. Is echter de belangstelling en de lust naar de philologie niet sterk aan het afnemen? Spreker meent het niet. Dat het groote publiek meer opheeft met de natuurwetenschappen, waarvan het de praktische resultaten ziet en geniet dan met de schoone onbekende van wie het zich nauwelijks eene voorstelling kan vormen is menschelijk niet anders mogelijk. Maar het aantal studenten dat zich jaarlijks aan de philologie komt wijden en het aantal niet-philologen dat geregeld

sommige colleges over Grieksche letteren en kunst volgt bewijzen voldoende dat zelfs de klassieke philologie nog lang niet afgedaan heeft. Zij is niet meer louter een vernuftscherpend tijdverdrijf. Haar taak is het verleden aller volkeren te verklaren zoover het zich in monumenten van litteratuur en kunst openbaart, en wel door vergelijking van gelijksoortige verschijnselen op elk gebied van het geestelijk leven in ouden en ook nieuwen tijd.

Na de toegejuichte rede van Prof. Karsten begeven zich de congressisten in de verschillende afdeelingen, zonder te verzuimen in een der benedenzalen de prachtige reproducties van Griesche en Latijnsche handschriften te gaan bewonderen die de firma Sijthoff heeft tentoongesteld.

Onder de lezingen in de afdeelingen gehouden, dienen vermeld die van Prof. Van Wageningen over het invoeren van maskers op het Romeinsche tooneel. Het invoeren van maskers op het Grieksche tooneel, zegt hij, hangt geenzins samen, zooals men veelal meent, met de bevordering der acoustiek maar met een oud gebruik uit den eeredienst van god Dionysus. Teekeningen op vasen vertoonen ons de ontwikkeling van de maskers. In de vroegste tijden bindt men zich klimop of druivebladen op het gelaat en uit deze primitieve vermomming ontwikkelden zich langzamerhand de artistieke maskers van de latere tijden. Bij de Romeinen waren oudtijds maskers alleen in de atellanae in gebruik, een soort klucht met vaste typen. De stukken van Plautus en Terentius werden eerst zonder maskers gespeeld. De invloed van den grooten acteur Roscius ten voordeele van de Grieksche gebruiken heeft na een langen strijd de maskers ook in Italië ingevoerd.

Bij de bespreking opperde H. C.R. Bakhuizen van den Brink het interessante denkbeeld dat het nog bestaande maskergebruik in Indië door gelijkenis ook het Grieksche verwant gebruik zou kunnen uitleggen. In Indië, acht hij de maskers afkomstig van de Wajangvertooningen waarin men weer meestentijds gereproduceerd vindt de uit beeldhouwwerken bekende figuren uit de Râmayâna en Mahâbharata welke figuren het volk kent en gaarne weer terug ziet.

Dr P. Van Gils, leeraar te Rolduc, maakte in eene andere afdeeling belangrijke opmerkingen over de middel-

eeuwsche boekenlijst der abdij Rolduc. Deze abdij (Abbatia Rodensis) bezat een der omvangrijkste bibliotheken der XIIe eeuw; daar waren ten minste 300 handschriften waaronder zelfs werken van Latijnsche klassieke schrijvers zooals de brieven van Cicero die heel zelden in middeleeuwsehe bibliotheken voor de XIIIe eeuw voorkwamen.

Prof. T. J. de Boer sprak over Hegel en de kunstgeschiedenis: «Volgens Hegel's historische constructie is kunst de idee in zinnelijke verschijning. De symbolische kunst waarin de idee den passenden vorm nog zoekt is Oostersch, de klassieke kunst als ideale eenheid van idee en verschijning is Grieksch, de romantische kunst waarin de diepe innerlijkheid niet meer tot uitdrukking kan komen is christelijk-Germaansch ».

Op de algemeene middagzitting houdt Prof. Dr G. W. Kernkamp eene lezing over Bakhuizen van den Brink als historicus : Vooraleer zich aan de staatkundige geschiedenis te wijden, heeft B. v. d. B. zich met de studie van letterkunde en kunst bezig gehouden. Voor hem waren de oude blijspelen en kluchten geen cadavers waarin de taalkundige het mes zet voor geleerde nasporingen, maar zij leefden voor hem. Als karakter van de Nederlandsche taal, geeft hij aan dat hare beelden ontleend zijn aan scherp afgeteekende en zeer practische voorwerpen, aan wat in ons huis is of ons dagelijks omgeeft. Een studie tot tijdverdrijf te Luik aangevangen bracht B. v d. B. op het terrein waarop hij zijne levenstent zou opslaan : de geschiedenis van den opstand in de Nederlanden tegen Spanje. In zijn werken vindt men den weerslag zijner overtuiging. Uit zijne geschriften blijkt dat hij was een liberaal met neiging tot radicalisme, een vurig Nederlander en een geweldig « moffenhater ». Met Danton — aan wien hij ook herinnert door zijne breede gestalte en zijn leeuwenmanen — heeft hij dit gemeen dat zijn wilskracht alleen inzette in den aanvang maar spoedig verflauwde : hij gaf denkbeelden aan maar werkte ze niet uit.

Onder het voorzitterschap van Dr R. van Oppenraay, rector van het Jesuietengymnasium te Amsterdam, beginnen vervolgens de werkzaamheden van de afdeeling der paedagogiek en men hoort een lezing van Mej. Dr M. J. Baale

die over de vrouwelijke gymnasiasten in Duitschland en in Nederland handelt. Spreekster geeft den voorkeur aan coëducatie boven het stelsel van uitsluitend meisjes-gymnasia, in de tegenwoordige omstandigheden, maar steunt er op dat men in de gymnasia waar er meisjes zijn, zooals hier en daar het geval is in Duitschland en in Nederland, met de karaktereigenschappen der vrouwen zoude rekening houden. Zij denkt dat voor de opleiding van meisjes meer nut zou kunnen getrokken worden uit de Grieksche schrijvers, bijzonder de tragici, dan uit de Latijnsche geschriften die meestendeels krijgsverhalen zijn.

In zijn dankbetuiging aan Mej. Dr Baale herinnerde de voorzitter aan het Duitsche spreekwoord: « Bei Weibern ist alles Herz, auch der Kopf » zoodat hij kon verzekeren dat aan een hart en een hoofd als dat van de spreekster zeker volgaarne en gerust de opleiding van jeugdige gymnasiasten zou worden toevertrouwd.

Prof. Dr Van Hamel ondernam daarna te bewijzen hoe nuttig het gebruik van den phonograaf kan zijn bij de studie van uitspraak en voordracht in een vreemde taal. Hij vertelde hoe hij zijn leerlingen op cylinders laat spreken voor en na een verblijf in Parijs, en hoe Abbé Rousselot priesters uit verschillende deelen van Frankrijk bij hunne aankomst in de Fransche hoofstad den zelfden tekst in dat instrument laat voordragen. Prof. V. H. gaf ons staaltjes van voormelde documenten waaronder een gesprek in het dialect van Nantes dat de toehoorders bijzonder vermaakte. Hij liet dan stukken van Fransche gedichten hooren door verschillende acteurs voorgedragen. De voordracht was belangwekkend, jammer maar dat de phonograaf voor die experimenten gebruikt, niet van de beste soort was.

's Avonds werd door het congresbestuur in den Stadsschouwburg een feestavond aangeboden. Wij hoorden eerst een reeks oude volksliederen, waaronder menig oudvlaamsch lied. Die liederen waren wel gekozen maar waarlijk te talrijk om eene zekere eentonigheid te vermijden. Om de aandacht op te houden had men deze volksliederen laten uitvoeren in een omlijsting van geïdealiseerd Oud-Nederlandsch volksleven. Het tooneel werd namelijk door een zwerm van jonge Hollandsche meisjes in oude volksdracht

ingenomen die zich onophoudend in sierlijke figuren uitspreidde. Het waren meestendeels kinderen van de scholen, waaronder eenige kunstenaressen zich hadden gemengd.

Op die liederen volgde een echte middeleeuwsche vertooning van het « Abel spel van Esmoreit, 's conincs sone van Sesiliën ». Om de oorspronkelijke eenvoudigheid van de tooneelschikking te bewaren, had men een enkel achterdoek opgesteld, ter eene helft Sesiliën, ter andere Damast voorstellend.

Een betreürenswaardig feit gebeurde in den schouwburg. Prof. Van Hamel, die op dien dag het laatst had gesproken, gleed in de gang op zulke ongelukkige wijze uit dat hij eene spier van het been scheurde. 't Ongeval was erger, dan men zelfs vermoedde : Weinige dagen nadien meldden de bladen dat het den dood van den bekenden Hoogleeraar uit Groningen voor gevolg had gehad.

Donderdag ochtend hernamen de congressisten hunne werkzaamheden. In de afdeeling van de klassieke philologie waren de lezingen bijzonder interessant. De beroemde philoloog J. Van Leeuwen zette belangwekkende opmerkingen over de vergelijkingen in Homerus uiteen. Het is dwaas, denkt Prof. Van L., de vergelijkingen in Ilias of Odyssee te nommeren : immers, wat schijnt vergelijking te zijn, is niet altijd een *dichterlijke* vergelijking die als zulke, door de hoorders gevoeld wordt, die in hen een beeld werkelijk oproept. Wie een vergelijking schept, gebruikt dichtergave, wie ze overneemt helpt alleen omgangstaal maken. Als men de talrijke vergelijkingen der homerische poëzie uit dit oogpunt nagaat, bemerkt men meer dan eens dat ze niet volkomen van pas komen en dus niet oorspronkelijk maar overgenomen zijn. In Ilias en Odyssee blijven er toch genoeg echte en dichterlijke vergelijkingen over, maar spreker toonde aan hoe Virgilius, dikwerf de homerische vergelijkingen namakend, ze bedierf of in een nieuw, niet behoorlijk verband bracht.

Hierna sprak Dr J. Van der Valk, over « eene methodische fout in de Latijnsche synonymiek » : Men denke niet, zoo zeide hij, dat alles gedaan is voor de verklaring van de klassieke werken. Te dien einde is van groot belang de juiste onderscheiding der synonymen. De synonymiek is thans in

haar tweede stadium. Aanvankelijk ging men eclectisch te werk d. w. z. men gaf aan een woord de beteekenis die het had in de plaatsen waar zijn zin het klaarst uitscheen. Later werd de eclectische methode gecontroleerd en verbeterd door de nalezingsmethode, met het doel een breede zinsbepaling te vinden, die zou passen op alle voorkomende gevallen. Doch met deze methode blijft er telkens een rest, dat niet door den beugel wil. Zoolang men van deze uitzonderingen niet kan aangeven de oorzaak waarom zij uitzonderingen kunnen of moeten zijn, is men van de juistheid der definitie niet verzekerd. Voor 't overige is het niet zeker dat in vele gevallen de eclectische methode niet tot eenen juisteren zin leidde dan de nalezingsmethode. Dat een woord gebruikt wordt met eenen zin dien zijne grondbeteekenis niet omvat, dat bewijst nog niet dat die grondbeteekenis werkelijk ruimer was dan men dacht.

In al de gevallen waar een woord van zijne elders klaar vastgestelde beteekenis afwijkt, zal men dus moeten trachten de reden aan te geven waarom het zoo is. Die methode noemt spreker de schiftingsmethode.

Hoe deze schiftingsmethode, door te letten op verschil in tijd en stijlsoort, werken moet, wordt aangetoond met de synonymenreeks : *facundus*, *disertus*, *eloquens*. Het blijkt dat *facundus* (waarschijnlijk door den invloed van dactylische poëzie) eene wijziging in beteekenis gekregen heeft en dan alleen in dichterlijke taal gebruikt werd ter vervanging van *eloquens* ; en dat *disertus* alleen door de technici onderscheiden werd van *eloquens*. Deze methode werkt niet zoo vlug maar ook niet zoo vluchtig als de vorige.

In de andere afdeelingen hoorde men o. a. de lezing van Dr de Vooys over Potgieter en Busken Huet als critici : « Huet heeft de Sainte-Beuve van Nederland willen worden. Inderdaad heeft hij met den grooten Franschen criticus veel gemeens. Maar in de hoofdzaak heeft hij de lijn gevolgd die Potgieter gewezen had ».

Dr Colenbrander trad op met een rede over de hedendaagsche geschiedschrijvers : Lamprecht, Lavisse, Pirenne.

Lamprecht is een groot man om de problemen die hij gevoeld heeft. Hij heeft ons over het gekibbel van het historisch nationalisme naar iets beters geholpen. Hij is een

groot Duitsch kultuur-enthusiast. — Het werk van Lavisse is een monument van Romaanschen geest. Uit zijne *Histoire de France* blijkt dat Frankrijk na 1870 veel geleerd heeft, maar aan originaliteit niets heeft ingeboet evenmin als Duitschland. Hij is een der mannen die de herleving van het Fransche hooger onderwijs hebben helpen ontstaan.

Pirenne, zegt spreker, is de hoofd-historicus van het Belgische volk. Ook hij heeft gehoorzaamd aan de drijfkracht die hem uit het leven is tegemoet getreden. Na 1870 nam in België — dat noch een Fransche, noch eene Noord-Nederlandsche natie is — de invloed van Frankrijk af. Een verjongde Vlaamsche beweging ontstond na 1880 en er kwam een sterke drang naar verheffing uit het materieel-eenzijdige van het Belgische leven tot op dien tijd. Spreker heeft zich onthouden van een bespreking van Nederlandsche historiographie omdat bij Bakhuizen van den Brink zooveel willen was maar zoo weinig kunnen. Zijn moffenhaat was een uitvloeisel van Leidsche Philologen-benepenheid.

In de middagzitting van de afdeeling der pædagogiek, verdedigde Dr A. Poutsma de afschaffing van de accentteekens bij het onderwijs in het Grieksch. De accentteekens waren symbolen van een toonhoogte waarmede nu in het lezen van het Oud-Grieksch geen rekening meer wordt gehouden. In het nieuw-Grieksch zijn ze symbolen van klemtoon, maar dat is op het oud-Grieksch niet toepasselijk, des te minder daar zulke uitspraak van geener waarde kon zijn voor het genieten van de Grieksche verzen. In dat opzicht, wordt de uitspraak naar de lengte der klinkers met uitstekenden uitslag in vele Hollandsche gymnasia toegepast. Spreker stelt voor de teekens te behouden als symbolen van iets anders. Prof. Van Leeuwen brengt tegen Dr A. Poutsma in dat hij meer aan de gymnasiasten denkt dan aan de ons overgeleverde Grieksche taal. Men zou hem ook immers kunnen tegenwerpen dat, daar de accentteekens uit de gedrukte teksten met hun oud gebruik niet kunnen verdwijnen, het op de leerlingen storend werken zou ze in het onderwijs anders te gebruiken.

Prof. Dr Van Dijck hield hierna een voordracht over « de verzoekingen van den docent », waarin hij aan al de leeraars van gymnasia uitstekende wenken gaf om aan de

gevaren te ontsnappen waaraan ze het meest blootgesteld zijn, bijzonder slenter en ontmoediging.

Na deze zeer geestig toegelichte voordracht kwam in behandeling het vraagstuk der hervorming van de Latijnsche uitspraak. De inleider Dr J. W. Bierma, formuleerde als volgt de voornaamste punten van het ontwerp dat hij wenschte in stemming te laten brengen :

« Het is wenschelijk met den cursus 1907-1908 in de eerste klasse der Ned. gymnasia de volgende verordeningen in de conventioneele uitspraak te brengen : 1° men spreke *c* steeds als *k* uit ; 2° men spreke *ti* steeds als *tie* uit ; 3° men spreke *u* als *oe* uit, behalve bij wisseling met *i*. Het is wenschelijk eene commissie in te stellen om te onderzoeken welke verbeteringen (nog) in de uitspraak konden worden gebracht zonder dat men op onoverkomelijke practische bezwaren stuit. »

Het ontwerp veroorzaakte een lang debat. Ten slotte werd gestemd en er waren 37 stemmen vóór, 21 tegen en 10 buiten stemming. Hiermede waren de werkzaamheden van het congres afgeloopen. Des avonds, vergaderden de leden voor een feestmaal in de ruime zalen van Krasnapolsky.

Natuurlijk ontbrak het niet aan toasten. Prof. Karsten, de sympathieke voorzitter, die tot dan toe met zijn ijver voor het congres lang niet zuinig was geweest, bedankte nogmaals de Nederlandsche philologen omdat ze veel talrijker dan bij de vorige congressen waren opgekomen. Hij wilde er een teeken in zien dat de belangstelling in de philologie in Holland niet aan 't afnemen is. Hij was zoo vriendelijk zijn voldoening uit te drukken omdat ditmaal ook geleerden uit Zuidnederland er hadden aan gehouden hunne collegas van Holland bij te staan in de werkzaamheden van deze wetenschappelijke en gezellige samenkomst. Hij betreurde echter dat er maar drie aanwezig waren, terwijl twee honderd uitnoodigingen naar België waren gestuurd geworden. Prof. Vercoullie uit naam van de Belgische leden, dankte den heer voorzitter voor zijne zoo broederlijke woorden. Hij twijfelde er niet aan dat bij het toekomende congres te Leiden, over drie jaren, ten minste driemaal zooveel Belgische leden aanwezig zouden zijn, want zooals men zegt in het Fransch « il n'y a que le premier

pas qui coûte » en de Belgen waren in dit congres zoo vriendelijk onthaald geworden dat het een aanmoediging zou zijn voor hen. Daarmee was het nog niet uit met de betuigingen van vriendschap te onzen opzichte. Na het feestmaal in het huis der Studentensocieteit, bracht Dr Müller aan de Belgische leden een dronk en de heele zaal zong de Brabançonne en de Leeuw van Vlaanderen.

Het zou welzeker jammer zijn, moesten onze hoogleeraars en leeraars de oprechte betuigingen van sympathie onzer Noorder-geburen niet beantwoorden en het is wel te hopen dat ze in de toekomst nog in grooter getal dan Prof. Vercouillie het voorspelde de gelegenheid zullen te baat nemen om op dergelijke congressen mede te werken aan de zoo wenschelijke toenadering tusschen Belgisch en Hollandsch onderwijs en wetenschap.

A. Carnoy.

LIEFDETOERNOOI

« Mieken, me bieken,
ik geef u 'ne zoen! »
Ze keert heur, ze weert heur,
hij mag het niet doen!

« Verrader, me vader
die moest het eens zien!
Hij zou me — God hou me —
het wandlen verbiên! »

« Mijn diefke, me liefke,
die's verre nu weg!
Kapoentje, één zoentje
mag 'k plukken daar, zeg? »

« Mijn broeder, me moeder
die zullen nog op
mijn wangen zien hangen
de kus in de knop! »

« Uw moeder, uw broeder
die zijn niet zoo bang
voor rozen die blozen
daar op uwe wang!... »

't Kapoentje 't pioentje
daar warm heeft gekust;
en broeder, noch moeder,
geen een was 't bewust.

J. Grietens.

SOCIOLOGISCHE KRONIEK.

« Le rôle de l'apologiste est tout tracé... ne jamais laisser tourner contre soi, ni une idée juste, ni une passion généreuse. »
Card. Mathieu.

Het heet ook sociologie de schaamtegevoelens van een negerstam te bestudeeren, de zelfmoordstatistieken na te tellen en te vergelijken, of nog iets meer heteroklitisch. Maar thans gaat het er zóó om de grondbeginselen van het sociale vraagstuk gelijk het zich in de werkelijkheid op dit oogenblik voordoet, dat ik mij dezen keer bij de studies wensch te houden die dien bepaalden hoek van het maatschappelijkt errein in de laatste maanden bearbeid hebben.

* * *

Laat mij aanvangen met het socialisme. EMILE FAGUET heeft er zooeven een heel merkwaardig boek over geschreven : *Le Socialisme en 1907.* (1)

Socialisme is voor Faguet, elk stelsel dat volledige gelijkheid onder de menschen beoogt, op het gebied van den eigendom.

De Fransche omwenteling was niet socialistisch. Zij onteigende, om het goed aan anderen in eigendom te geven ; daardoor maakte zij de ongelijkheid minder misschien, maar de bron waaruit de ongelijkheid voortkomt en altijd hooger opschiet, den persoonlijken eigendom, liet zij gansch ongedeerd. Ja, de nieuwe eigenaars der nationale goederen werden over 't algemeen nijdiger bezitters dan hunne edele of geestelijke voorgangers en hoe paradoxaal het ook klinke, er ligt een grein van diepe waarheid in 't gezegde dat de eigendom in de Fransche omwenteling herboren werd. Daarom de begeerte ook in 1800 naar een machtig bestuur dat het bezit handhaven zou.

Weinig socialistisch was de revolutie in haar daden, ze was het veel meer in hare gedachten. Hare twee hoofddenkbeelden : *volksoverheersching* en *gelijkheid* leidden er beide toe. Volkssoevereiniteit is de staats-almacht en vandaar logisch voort : de Staat-albezitter, want zonder dat is hij niet almachtig. De gelijk-

(1) Paris, Société française d'imprimerie et de librairie, 1907.

heid is de afschaffing van den eigendom; want met den eigendom is de gelijkheid het holste woord van alle holle woorden. Het corrolarium van alle twee dus : het socialisme.

Van 1800 tot 1830 was er in Frankrijk te veel vaderlandsliefde dan dat het socialisme een nieuwen bloei kon ingaan. Maar toen de vereering der revolutie opkwam, verscheen ook de roode leering. Tot 1848 bouwt nu het socialisme zijne dogma's op, met minder werkelijk sentimentalisme dan men het heden wel verwijten wil. Marx bekroont dien bouw door het abstrakte, de metaphysiek, van het socialisme te ontdoen en er eene historische wetenschap te willen van maken, een wetenschap die op feiten, op geschiedkundige feiten steunt. Dat is de oorspronkelijkheid van Marx.

Sedert zijn verschijnen nu, heeft het socialisme zich inwendig verdeeld zoodat het, in algemeenen zin gesproken, verdeeld is in drie groote partijen die we kennen en waar we een vierde thans hebben bij te voegen : collectivisten, onteigenaars-aaneigenaars, anarchisten en pseudo-socialisten of gematigden.

Eer we die partijen van naderbij beschouwen, laat ons zien welke feiten het socialisme deden ontstaan : 1) sedert twee eeuwen, het vereffenen der burgerlijke berechtiging zonder dat eene vereffening der fortuinen er aan beantwoordde ; 2) de vrijwillige aftreding der vroeger regeerende klassen ; 3) de onvruchtbaarheid der groote persoonlijke fortuinen en de gemakkelijkheid der verbindingen die de vereeniging der kapitalen bevorderen ; 4) de verdwijning langzamerhand van den kleinhandel plaats makend voor den groothandel; 5) de mededinging die onbeperkt is geworden. De hoofdgedachte, zwevende boven die feiten, is deze der gelijkheid. Die gedachte schiep zichzelve geschiedkundigerwijze in de 17de, 18de eeuw ; bij de revolutie werd ze gebiedend tot dwingelandij, en nu nog wast hare kracht.

Thans heeft de ongeordende of liberale huishouding de ongelijkheid in de lagere kringen hemeltergend gemaakt. Welnu, zegt het socialisme van heden, dat moet veranderen en dat kan slechts veranderen door de radikale omzetting der kapitalistische maatschappij.

Laat ons nu eens de onderscheidene soorten van socialisme beschouwen :

Geen van de eerste drie soorten is theoretisch ernstig, maar het anarchisme is het wel het minste van al.

Het anarchisme verwacht alles van de ontzwachtelde menschelijke natuur. Maar toch mag men zich afvragen wie er werken zal in die maatschappij waarin de werkplicht nog slechts eene zedelijke verplichting van eigenliefde zijn zal. Het anarchisme schermt met de liefde voor den vrij volbrachten arbeid.

De spontane werkzaamheid, bron van genot, zou moeten algemeen worden. Inderdaad, antwoordt Faguet, het genot bestaat in een arbeid. Het hoogste plezier is dol te kunnen arbeiden zonder eenige dwingende verplichting van buiten. Maar ook de anarchistische maatschappij heeft nood aan overlegden, opgelegden arbeid. Daarbij, reeds omdat het dichter bij de hand is, van den voorraadshoop te nemen dan er toe bij te dragen is het anarchistische systeem veroordeeld. Bestond het een oogenblik, de sterkste werd er weldra baas en het kapitalisme kwam er als een paddestoel bij de eerste buien weer uit op. Het stelsel komt hier op neer : Doen we alsof de natuur des menschen juist het tegenovergestelde was van hetgeen ze is. Waarom? Omdat ze het zijn zal als we zullen gehandeld hebben! Onzin.

Een stelsel dat meer kans van slagen heeft is het approprianisme : de zaak aan hem die ze bearbeidt ; de mijn aan den mijnwerker! Het stelsel steunt theoretisch op de Marxistische leering der meerwaarde. Maar socialisme is dat nu toch niet. 't Is maar een verplaatsing van kapitalen die juist voor gevolg zal hebben het eigendomsbegrip te versterken. Na een tijd zou er weer opnieuw te deelen vallen. Een methode dus, geen stelsel. En dan welk een methode! Van ieders arbeid in eene samenwerking zou toch moeten rekenschap gehouden worden en niets onmogelijker dan daarnaar het voorhandene voortbrengingsmiddel te verdeelen, terwijl niets meer aanlokkend tot vadsigheid ware dan de eigendom aan den bearbeider wanneer met den geleverden arbeid geen rekening werd gehouden.

Eindelijk bestudeert Faguet het collectivisme. Om de bezitsgelijkheid voor eeuwig te verwezenlijken is het collectivisme het eenige middel. Er mag voor de voortbrenging maar een bezitter en maar een uitbater zijn, te weten de Staat. Daarmee zijn in eenen slag dood : de ongelijkheid, de wraakroepende, verdrukkende en onnuttige fortuinen, de krachtverspillende handel, de doodende mededinging. Maar ongelukkiglijk heeft dat stelsel het principiëele nadeel, de vrijheid te niet te doen. De opgave van het economische vraagstuk luidt : hoe zal ieder aan de economische goederen geraken op de lichtste en meest vrije wijze. Want de vrijheid is een weldaad en is de prikkel die het initiatief wakker houdt.

— Maar in het collectivisme commandeert de mensch zich zelf vermits hij zijn eigen meesters noemt.

Jawel, maar in die omreis tusschen uwe stem van kiezer en het bevel dat ge ontvangt is uwe personaliteit uitgeput en het bevel is zooveel bevel als elk ander. —

Neen. Van het oogenblik af dat de privaateigendom verdwijnt heeft de staatsmacht geen tegenhanger meer en treedt zij

almachtig en dwingend op. Eigendom, ongelijkheid en vrijheid kunnen volmaakte correlatieven zijn. Collectivisme en slavernij zijn noodzakelijke correlatieven.

Daarbij die maatschappij zou geen ordelijke vorming kunnen krijgen. En hier geeft Faguet een uitmuntende uiteenzetting van hetgene als weerlegging van het collectivisme reeds classiek is geworden.

Deze eenige vorm dan van het socialisme die redematig blijkt, is een droombeeld buiten het domein van het mogelijke.

Maar ik heb van eene vierde klasse gesproken, van pseudo-socialisme. Daarmee bedoel ik de stelsels die niet de volstrekte gelijkheid maar minder, ongelijkheid willen. Zij druisen dus eigenlijk tegen het socialisme in vermits ze de ongelijkheid helpen bewaren.

Hierop komt dat pseudo-socialisme neer: 1) tusschenkomst van den Staat in de betrekkingen tusschen patroon en arbeider, 2) arbeiderssyndikaat en samenwerking, 3) deelneming in de winsten der kapitalen.

Andere stelsels willen anders, maar ik bepaal mij tot het bijzonderste.

De Staat, naar dat pseudo-socialisme, kan een minimum van dagloon stellen om de ijzeren loonwet onmachtig te maken en den toestand der arbeiders boven de ellende te houden. Daartoe mag hij ook den arbeidstijd inkrimpen; ook kan de Staat, bij geschillen, verplichtend scheidsgerecht opleggen. Nog kan hij door zijne wetgeving, de werkliedenvereenigingen beschermen. Dat is wat Faguet voorstelt te heeten het gematigd Etatisme.

Nevens dat Etatisme zou het proletariaat zich vereenigen voor de verdediging zijner belangen. Eenerzijds zouden voortbrengingscooperatieven het patronaat eenigszins vervangen, anderzijds zouden de roode syndikaten het patronaat bestrijden. Deze laatste bewerken dat de loonen niet dalen kunnen, dat de loonen rijzen.

Eindelijk willen ze de deelneming aan de winst omdat het de waardigheid van den werkman verheft en hem belang inboezemt voor den arbeid, dewijl hij in plaats van ondergeschikte en bijgevolg van vijand, medewerker wordt.

Zoo redeneeren degenen die zich in Frankrijk radicaal-socialisten heeten.

Wat is er van die theorieën te denken? Dat ze even als anarchisme en approprianisme geschikt zijn om het kapitalisme te versterken. De eischen van het pseudo-socialisme kan het groot-kapitaal dragen, het kleine niet. De nijverheids-feodaliteit moet er bij winnen. Ook de cooperatief is kapitalistisch en wel van doodehandsche taaiheid.

Het besluit is dus : buiten het collectivisme geen vereffening der fortuinen of socialisme, en het collectivisme is onmogelijk. Dat komt dus hierop neer : in eene maatschappij van denkende menschen is aan het eigendomsstelsel niet te ontsnappen en hoe wild men ook te werk ga, men zal er eeuwig in blijven, of er na korten tijd op weerkomen.

Maar het stelsel is naar economische en zedelijke regelen te verzachten.

Dit pseudo-socialisme, of verzachtingsstelsel heeft zich sedert 7 of 8 jaren fel ontwikkeld, onder verschillende leidsgedachten : 't is het roode en het gele syndicalisme.

In vinnigen strijd met elkaar hebben ze dit gemeen dat ze beide het collectivisme verstooten ; zelfs verstooten ze het gematigd étatisme. Beide willen zij het proletariaat verheffen door zich zelf. Beide heeten we plebeianisme, maar het eene is strijd, het andere vrede. Het rood syndikalisme rekent op de vrijheid en vraagt slechts deze om het werkvolk te organiseeren dat eens ingericht, heel de maatschappij naar zijn beeld zou vormen. Met zich het eerste in te richten en dusdoende de overhand te verkrijgen in de rechtsgeschillen, wordt deze klasse stilaan de nieuwe besturende klasse, gelijk ten tijde zijner organisatie de adel het bestuur der maatschappij bezat. 't Is de toepassing der Schmolleriaansche gedachte over het leven en verschuiven der sociale klassen.

Het rood syndicalisme is de Nietschiaansche droom van het proletariaat. Die droom wil zich steunen 1) op de zedelijke onbedorvenheid van het werkvolk : de rijkdommen hebben zijne eerlijkheid niet ontzenuwd ; 2) op het feit dat het de *voortbrengende* klas is : zij houdt dus den sleutel der rijkdommen ; 3) op de vereeniging : in de demokratische landen is het werkvolk de eenige klas die georganiseerd is.

Bij deze gedachten die aan egoïsme mank gaan, komen er echter heel onnoozele, als die der algemeene werkstaking. Wonder is het dat zulke gedachte gekoesterd wordt door realisten als de roode syndikalisten zijn. De algemeene werkstaking is niet te verwezenlijken, want ze liep op zelfmoord uit. Ook de stakers moeten eten, ook de machienen der voedingnijverheid, noodig om toch ook de stakers in 't leven te houden vergen werklieden, vergen koolgravers, om maar één voorbeeld te vernoemen.

En wat werd er na 8 dagen van zulke staking ? Niet eene vereffende broederlijke maatschappij, maar roof en moord. 't Is de anarchistische smetstof die in het rood syndikalisme zit.

Het gele syndikalisme is gansch anders. De leden ervan willen geheel hunne plaats in de maatschappij met gelijke rech-

ten. De rooden willen alles zijn, de gelen willen iets zijn nevens evenwaardige ietsen.

Uit hun partijprogramma (1904) knip ik het volgende : 1) eigendomsrecht ; 2) voortdurende kloeke nastreving der noodige verbeteringen voor de stoffelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der werkende klas ; 3) deelneming van den arbeid in de winsten van het kapitaal ; 4) verzet tegen alle stakingen met politiek doel en waarvan de noodzakelijkheid door de halsstarrigheid der patroons niet bewezen is ; 5) gezamenlijk verdrag tusschen patroons- en werkliedensyndikaten voor de arbeidsuren 6) strijd tegen het staatscollectivisme ; 11) vrijheid van vereeniging.

Kenschetsend is hier eene overdrevene antistaatsgezindheid : geen staatstusschenkomst. Verder is het liberaal en vredelievend tot het overdrevene.

De roode syndikaten dus hebben revolutionnairen, en buiten hun wete, anarchistischen geest. De gele hebben een geest van verzoening en van toenadering der klassen. En daarom zijn het vijanden onderling.

Aan Faguet komt het nu niet onmogelijk voor dat roode en gele syndikaten dichter bij elkaar komen. De roode werklieden zullen meer en meer de onmogelijke spookhistorie's van collectivisme en étatisme laten varen en,meer en meer op eigen kracht steunend, tot het gezamenlijk overleggen met de patroons komen. Dat is de goede richting naar de oplossing. Men geloove niet dat de maatschappij een wanhopig oogenblik beleeft.

Om nu te besluiten, wat is het oordeel van Faguet? Een lang en belangrijk kapittel betitelt hij « Conclusions ». Ziehier : De eenig mogelijke omwenteling is het wilde approprianisme,dat zoo wat in den Franschen geschiedkundigen zin ligt ; maar nu anderzijds,indien men zekerder zijn wil die omwenteling te voorkomen en men de niet te loochenen sociale misstanden wil verhelpen valt er uit het pseudosocialisme te putten wat praktisch is.

Allereerst *Staatstusschenkomst.* Hoe anti-interventionnist ik ook weze, zegt Faguet, wil ik toch dat de Staat optrede om de maatschappelijke gezondheid te verzekeren. Dat mag en dat moet hij. Verder mag hij tusschenkomen als liefdadige helper, zonder dat het een plicht zij, in het oprichten bijvoorbeeld der werkmanssyndikaten. Vooral moet de sociale wetgeving voortstrijden door internationale overeenkomsten, alhoewel men nochtans de sociale wetgeving van het mededingende land met voorzichtigheid mag vóórstreven, daar die beperking door de werklieden van het andere land eveneens zal gevraagd worden.

Wat betreft *de deelneming aan de winsten.* 1) In vele nijverheidsakken ware die deelneming onmogelijk of de moeite niet waard ;

2) de winsten zijn toch correlatief met het loon : het is eene eenvoudige schatkistoperatie. Maar dit voordeel is er aan, dat de patroon voor den werkman spaart en hem ineens een flinke som kan terhand stellen, en dat is een weldaad voor den werkman : de werkman heeft nood dat men voor hem spare in't vooruitzicht zijner groote periodische uitgaven. En dan heeft het nog zeker het voordeel aan, van de werklieden mede-patronen te maken.

Eindelijk *associanisme*. Het syndikalisme is de groote hefboom die de twee klassen nader bij elkander kan heffen. Het syndikalisme alleen kan de ijzeren loonwet onwaar maken en de verbruiks-cooperatief samen desnoods met voortbrengings-cooperatief kan de koopkracht van den werkman waarborgen.

De vereeniging is het middel dat uitgevonden is om de al te groote sociale ongelijkheden te vereffenen. Zij steunt op het gevoelen van broederlijkheid waaruit gelijkheid geboren wordt.

Ja het syndikalisme mag ook geheel de klasse syndikeeren zoodat de andere er mede af te rekenen hebben, ik zie er geen bezwaar in (blz. 361).

Dat zijn de te volgen methoden om het maatschappelijke vraagstuk op te lossen.

* * *

Minder langs de economische zijde, meer op de zedelijke, sociologische beginselen steunend, onderzoekt nu Henri Lorin, de grondbeginselen van de beroepsinrichting en van de sociale wetgeving. (1) De studie op de beroepsgroepeering verscheen reeds vroeger ; die op de wetgeving is gansch nieuw.

Beroepsgroepeering wordt geeischt door 's menschen sociale natuur, door de noodzakelijkheid aan orde. Nu is de arbeid in anarchischen toestand. De machtigste, de rijkste doet zijn goesting. De organisatie alleen kan daar orde en meteen rechtvaardigheid brengen.

Wie moet zich in beroep vereenigen ? Zij die één zelfde soort van arbeid doen (2). Die vereeniging kan de kapitaalbezitters

(1) Henri Lorin. *L'organisation professionnelle et le code du travail. Etudes sur les Principes du Catholicisme social*. Paris, Bloud. Collection : Science et Religion n° 442. 1907.

(2) Zijn de woorden *vak, beroep, métier* niet te eng, naar de tegenwoordige economische inrichting ? De doordringende arbeidsverdeeling die van een menigte arbeiders niet de minste vakkennis meer vergt, maakt ook dat voor die werklieden het «vak» niet meer het criterium der klasseering is. De arbeidersgroep moet zich vormen, dunkt me, binnen de grenzen van éene nijverheidsmededinging.

niet groepeeren daar deze rechtstreeks niet het minste deel aan den arbeid nemen.

In de tegenwoordige inrichting der voortbrenging zijn de belangen van kapitaal en arbeid tegenovergesteld. Vandaar een noodzakelijk antagonisme tusschen arbeidgever en arbeidnemer. Maar beiden hebben het belang gemeen dat een stilstand der voortbrenging de bron van winsten en loonen niet uitdroge.

Dat zijn de feiten van waaruit we verder te redeneeren hebben : 't ware in 't ijdele bouwen, plannen van vakorganisatie op te maken die tot grondslag zouden hebben eene verbroedering en eenheid die niet strookt met de tegenwoordige voorwaarden der voortbrenging. Beide bestanddeelen moeten duidelijk gescheiden zijn opdat ze op gelijkheidsvoet gesteld, afzonderlijk beslissen over gezamenlijke overeenkomsten.

Een der belangrijkste doeleinden der werklieden-syndikaten zal moeten zijn : te beletten dat de concurrentie tot voorwerp hebbe het noodzakelijke tot het bestaan, tot doel, de verrijking der eenen ten nadeele der anderen, tot middelen, het bedrog en het geweld. Daarom is het ook geheel en al noodig dat ze een minste loon en een langsten arbeidsduur vaststellen.

Nu de grondregels der wetgeving. Indien het dagloon het eenig normaal middel is waardoor de proletariërs de aardsche goederen verkrijgen kunnen, dan hangt het bestaan — het stoffelijk bestaan — van een groot deel der hunnen van de willekeur, d. i. van de belangen der kapitalisten af, jegens welke ze bijgevolg in volle afhankelijkheid verkeeren. Welnu onze katholieke overtuiging leert ons dat er in elke menschelijke maatschappij noodzakelijkheid is aan een organisatie en eene ordemacht die de rechtvaardigheid handhaaft. Zij leert ons dat de aardsche goederen aan allen zijn, niet echter in chaotische onverdeeldheid maar volgens eene orde waarvan de mensch de lijnen trekt, zóó echter dat de menschelijke evenwaardigheid, en de eerbied voor den arbeid, en het betrekkelijk karakter en de sociale plichten van den persoonlijken eigendom, verzekerd blijven.

In elke groep heeft de openbare macht de plicht, op de inachtneming dezer opperste regelen van rechtvaardigheid en sociale orde te letten.

Letten we dan een oogenblik op arbeidsloon en -duur.

De volle rechtvaardigheid zou vereischen dat het loon, ten volle het gevolg vertegenwoordigde dat de daglooner al arbeidend, veroorzaakt heeft. Maar die causaliteit kan niet juist bepaald worden. 's Menschen bedrijvigheid is onvatbaar voor rechtstreeksche en volmaakte afmeting : de mensch heeft die causaliteit te « schatten ». En volgens welke grondbeginselen ?

Volgens *geheele eerbiediging der causaliteit* vooreerst. Maar ten voordeele van dit standpunt kan de wet niet ingeroepen worden want hare tusschenkomst bleef toch doode letter. Al wat er kan gevraagd worden aan de openbare macht is dat zij de syndikaten toelate de eischen der werklieden te verdedigen.

Het tweede grondbeginsel leent zich beter tot toepassing; 't is : *de eerbiediging van de bestemming des loons*, zonder dewelke het leven van velen bedreigd zou zijn.

Zoo zijn er dus grensvoorwaarden bij het loonverdrag en deze vallen onder het bereik van het publiek recht, dat de regels der rechtvaardigheid en het algemeen welzijn verzekeren moet.

Verder vereischt de rechtvaardigheid, bewijst Lorin, nevens wettelijke maatregelen die de almacht der kapitalisten breidelen, instellingen die de werklieden toelaten met goed gevolg tusschen te komen bij het vaststellen der voorwaarden van hunnen arbeid. Op die wijze moet eindelijk aan de werklieden eene ware zelfheerschappij verzekerd worden.

Soortgelijker wijze valt er te redeneeren voor den arbeidsduur. Hier ook zijn er grensvoorwaarden.

Welke zijn nu de voorwaarden waaraan moet voldaan worden opdat het loon zijne bestemming vervullen kunne ?

Er valt in 't oog te houden dat de werkman de plicht heeft voor zijne ouders te zorgen, natuurlijke plicht waartoe hij heden onbekwaam is.

Zoo kunnen we dan zeggen dat het loon een dubbele betaling omvatten moet : 1) eene onmiddellijke betaling, en 2) een recht op pensioen. Die onmiddellijke betaling moet uit drie deelen bestaan : 1) dagelijksch onderhoud, 2) bijdrage tot zieken- en werkloozenkas, 3) ondersteuningsgeld der ouders.

Maar dat kan nu niet individueel uitgerekend worden. Daarom zal nog eens de Staat er tusschen komen.

* * *

Wat betreft vakorganisatie is er eene diepere verduidelijking der christen-sociale synthesis in onze Vlaamsch-Nederlandsche wereld gebracht, door het uitgeven van een werk van Prof. Toniolo dat van 1904 dagteekent en tot heden toe voor de niet-Italiaansch-kennenden een gesloten boek was gebleven : *Problemi, Discussioni, Proposte intorno alla Costituzione corporativa delle classe lavoratrici a proposto di recenti convegni sociali.* In het Vlaamsch kreeg het de titel : *Vakorganisatie en maatschappelijke hervorming*. (1)

(1) Uitgave der *Futura*. Leiden. Sociale Studiën, 2e reeks, nr 6. Prijs Fr. 1.30. 1907.

Ziehier de stelling die Toniolo in dit werk handhaaft : De hedendaagsche beweging naar vakorganisatie wil een zelfstandige, machtige en levenskrachtige arbeidersklasse vormen.

Om het individualisme uit te roeien en zijne ellenden meteen, is eene dubbele inrichting noodig : die der arbeiders en die der patroons. Elk dezer moet de taak, het recht en tevens de macht erkennen en eerbiedigen der andere klasse die zich op gelijke wijze en even wettig heeft georganiseerd. Zoo worden de syndikaten de normale werktuigen der maatschappelijke orde. Een stap in die richting zijn heden reeds de commissies van afgevaardigden der twee partijen, de verzoeningsraden en scheidsgerechten, de gezamenlijke arbeidsverdragen.

Dank zij die comiteiten heeft men werkelijk eene gemengde vereeniging die boven de twee, even zelfstandige, organisaties van de patroons en van de arbeiders staat, en door de verkiezing in gelijke mate uit beide voortkomt.

Schrijver steunt vooral op de noodzakelijkheid van de verstandelijke ontwikkeling des volks.

***

Op gebied van vakvereeniging verscheen nog de hoogstbelangrijke rede die Giesberts, de werkman-afgevaardigde van Essen, uitsprak op het algemeen congres der Christene vakvereenigingen in Augusti 1906 te Breslau : Die Christlichen Gewerbschaften in der Arbeiterbewegung, in der Volkswirtschaft und im öffentlichen Leben. (1)

***

De laatste tijd — de maand April is altijd gunstig daartoe — heeft wederom eene reeks loonbewegingen uitgelokt, die de gemoederen verontrust hier en daar, elders nog, verwonderd hebben. Voor vele katholiek-conservatieven, is het nog altijd iets *in se* onaannemelijks en 't is een harrewar van gedachten als men katholieke geestelijken hoort flink uitkomen voor arbeidswetgeving of voor syndikalisme.

Wat denkt de Christelijke zedeleer over loon, werkstakingen, uitsluitingen en dergelijke zaken ?

De Zwitsersche *Kirchenzeitung* heeft daareven aan die vraag eene reeks belangrijke artikelen gewijd waaruit wij kortheidshalve slechts hier en daar wat knippen.

(1) Verlag des Gesamtverbandes der Christlichen Gewerbschaften, Köln, Palmstrasse 14. Prijs 50 pf.

Schrijver onderscheidt levensgenoegend loon en adequaat of volkomen loon d. i. een loon dat eene deelneming in de verdiensten der fabriek insluit. Tot de betaling van het eerste loon is de arbeidgever verplicht, de verwerving van het tweede loon is zaak der arbeiders en hunner organisatie.

Om over de werkstaking uit zedelijk oogpunt te oordeelen is te onderscheiden of een opzeggenstijd voorzien is of niet. In elk geval, tornt de meester aan de verdragsbepalingen, dan is de werkman ook geheel en al vrij.

Ook is de werkman geheel en al zonder verbinding, wanneer het contract geen menschenwaardig bestaan toelaat. Ook uit reden van gezondheid en bij al te gevaarlijke werken tijdens den contractduur onvoorzien voorkomende, kan de werkman vrij de overeenkomst breken.

Voor 't overige valt *in casu* de bepaling van opzeggingstijd te onderhouden.

Maar bij de beoordeeling der werkstaking is niet alleen het verdrag in 't oog te houden dat de betrekking tusschen patroon en arbeider sloot, er is ook naar de gevolgen der werkstaking op te zien. Wanneer bijvoorbeeld de werklieden door staking op een kritisch oogenblik een klein-meester overdrevene vorderingen willen opdringen, komt dit natuurlijk met eene gewelddadige verdrukking overeen. Eene inachtneming van de vraag of de nijverheid de nieuwe vorderingen dragen kan is eveneens de plicht der organisatie's. Maar ook wanneer eene nijverheid de mededinging van het buitenland niet meer uithoudt, zoo kan niemand de werklieden verplichten om uit liefde tot deze verlorene nijverheid, hunne familiën en henzelven er aan op te offeren.

In elk geval waar de werkman eischen stelt moet hij beginnen met onderhandeling voor te stellen. En hiertoe voert schrijver het belangrijke oordeel aan van den Zwitserschen socialistenleider Greulich : Een paar hoffelijke aanspraken kosten niets en vernederen de arbeiders evenmin, terwijl ze de aangesprokenen neigen om weerkeerig beleefd te zijn en niet kortweg de arbeiders af te wijzen.

Zoo vallen ook de uitsluitingen te bestudeeren. Hier dient aleerst opgemerkt dat de afhankelijkheidsverhouding die ondanks het vrije contract voorhanden is, ook zeer kan licht misbruikt worden

Verder handelt de studie over het posten, het tusschenkomen des Staats, sabotage, onderkruiping, zwarte lijsten, algemeene werkstaking, verzoeningsraden enz.

***

Ik zou nog gaarne hier geschreven hebben dat BERNSTEIN daar pas eene *Pragmatik* heeft uitgegeven die nog revisionnistischer is dan al zijn vorig schrijven, dat de gedachte van gezamenlijk arbeidsverdrag de laatste zes maanden eene bibliographie heeft geleverd die een heele meter schab beslaat in de boekerijen, dat de gedachten dier verzoeningsinstellingen te allen kante doordringen; maar mijn kroniek heeft weeral de gewone kwaal, te lang te zijn.

De algemeene indruk dien de sociologische beweging der laatste maanden maakt is deze: de christelijke synthesis van maatschappelijke orde wordt in de studiewereld eindelijk helder en de vooruitgang is er sneller dan ooit (1).

De praktische eisch des tijds is deze : Drukke arbeid van syndikalistischen klassenaard, te drukker daar immer meer de deugdelijkheid dier gedachten tegen de sociale orde uitgebaat wordt.

April 1907. FLORIS PRIMS.

---

(1) Nog te vermelden het nieuwe werk van TONIOLO voor de grondbegrippen en de *Synthesis*, waarvan het eerste deel in 't Italiaansch verschenen is. Bespreking in de volgende kroniek.

Van de belangrijke *Grundzüge* van SCHMOLLER is ook het laatste-belangrijkste-deel in 't Fransch verschenen.

BIJBELKRONIEK

II. OUD TESTAMENT (1)

1. Bijzondere Inleiding tot de boeken van het O. T.

't Is mij een waar genoegen eene goede en grondige Inleiding tot de boeken van het O. T. van een katholieken schrijver te mogen aanbevelen. Zulke werken zijn ongelukkiglijk zoo zeldzaam. De Inleiding waarvan ik spreek, is geschreven door Dr F. E. Gigot, leeraar te Dunwoodie, in 't Seminarie van 't aartsbisdom New-York, en heeft als titel: *Special Introduction to the Study of the Old Testament*. Part I: *The historical Books*. Part II: *Didactic Books and Prophetical Writings* (2).

Om in korte woorden een juist denkbeeld te geven van dit werk, schijnt het mij best door een voorbeeld te toonen welke zoo al de voornaamste vragen zijn die behooren tot de bijzondere inleiding tot de H. Schrift, volgens welke methode Dr Gigot ze stelt en oplost, en van welke school schrijver is. Het klein boek Tobias kan als voorbeeld dienen. Eerst is er sprake van den inhoud, de verdeeling en het doelwit van dit boek. Over die vragen is men nagenoeg eenstemmig en juist daarom worden zij zeer bondig besproken. Verder wordt gehandeld over de grondtaal van dit boek, zijn ontstaan, namelijk wanneer, waar, en door wie het geschreven is: vragen die zeer duister zijn en met zekerheid niet kunnen opgelost worden, en daarom, in een leerboek voor Seminaries, te recht niet al te breedvoerig worden onderzocht. Eindelijk wordt het hedendaags zooveel betwiste vraagstuk over Tobias behandeld, of het een werk is dat geschiedenis verhaalt, ofwel een boek dat alleenlijk eene zedelijke strekking heeft. Dr. Gigot geeft eerst de bijzonderste redenen ten

(1) Men kan de werken die over O. T. geschreven worden op volgende wijze verdeelen: 1. *Inleidingswerken* tot het O. T. bevattende de verschillige vragen aangaande het ontstaan van elk boek. — 2. *Commentaren* op de verschillige boeken. — 3. Algemeene werken of bijzondere studiën over *Geschiedenis van Israël* en *Theologie van het Oud Verbond*. — 4. Men voegt er gemeenlijk en terecht bij — onder vorm van aanhang — wat geschreven wordt over de *Apocriefe Boeken* van het O. T.

(2) New-York, Benziger, 1903 en 1906. Prijs der twee deelen: 3.50 dollar.

voordeele der geschiedkundige waarde van dit werk; die redenen worden daarna gewikt en gewogen, en men hoort, om te eindigen, de bewijzen voorgebracht om het boek aan te zien als een zedelijken roman, met min of meer historischen grond. En die bewijsvoering eindigt zoo dat men de meening des schrijvers niet duidelijk te lezen krijgt : « ofschoon het boek zeker waar en goddelijk blijft, om 't even of het alleen geschiedenis bevat, of louter parabels, of nog mengelwerk van beide is; toch is het even zeker dat de katholieken niet gauw zullen aannemen, dat het boek Tobias niet meer hoeft gerekend te worden onder de geschiedkundige schriften van het O. T. ».

Bij Gigot vindt men dus al de bijzonderste vragen over het ontstaan en de strekking van elk boek van 't Oud Verbond goed gesteld en meestal wel opgelost. Bij de moeilijkste vragen waarover men nu veel twist, krijgt men wat *voor* en *tegen* de bijzonderste meeningen is, maar dan zelden het bepaald oordeel des schrijvers, die toch klaar toont dat hij naar de nieuwe gedachten in Bijbelstudie overhelt.

Voor iemand die een elementair bijbelonderwijs genoten heeft, of ook als handboek in een Seminarie, kan de inleiding van Prof. Gigot niet genoeg aangeprezen worden.

In Duitschland is pas verschenen eene Inleiding tot het O. T. (*Geschichte der althebräischen Literatur*) van den Protestantschen Leeraar K. Budde (1) in Marburg, met eenen aanhang over *Apokryphen* (onze deuterokanonieke boeken) *und Pseudepigraphen* (onze apocriefe boeken) : in Zwitserland,een groote Fransche Inleiding van Prof. L. Gautier (2). Deze laatste ook is Protestant.

Een belangrijk vraagstuk van Inleiding tot het O. T. dat heden bijzonder druk besproken wordt, is — men vergeve die vreemde woordkoppeling — *het auteurschap van den Pentateuch*. Gelijk iedereen weet, zijn er veel katholieke geleerden die, in hunne schriften en in hunne lessen, beweerden dat de *Pentateuch* (of, gelijk men gemeenlijk zegt, met het boek Jozue er bij, de *Hexateuch)* uit vier of vijf groote bronnen, verscheidene eeuwen na Mozes samengesteld werd, dat Mozes zelf geen enkele dier bronnen geschreven had, maar alleenlijk aan de Hebreërs eene wetgeving van eenen godsdienst gegeven had, die in de oudste bronnen van den Hexateuch trouw worden wedergegeven, en in de jongere bronnen tamelijk breed ontwikkeld zijn. Met zeker recht nochtans zegden de Joden dat de Pentateuch Mozes' werk was, omdat de bijzonderste instellingen en leeringen, 't zij rechtstreeks, 't zij onrechtstreeks, van Mozes kwamen.

(1) Leipzig, Amelang, 1907. Prijs 7.50 M.
(2) *Introduction à l'Ancien Testament* Lausanne, Bridel, 1906. Twee deelen : 20 fr.

Nu, de Bijbelcommissie door Leo XIII ingesteld, heeft op 27 Juni 1906 eene reeks antwoorden, door Pius X goedgekeurd, in 't licht gegeven nopens het ontstaan van den Pentateuch. *Dietsche Warande en Belfort* heeft die antwoorden, in 't Vlaamsch vertaald, overgedrukt (zie jaargang 1906, II, bl. 192-193).

Volgens deze antwoorden schijnt de zienswijze van zekere Katholieken boven uiteengezet, niet gewettigd (Antwoord 1); aan den anderen kant verstaat men het auteurschap van Mozes niet al te letterlijk (Antwoord 2 tot 4).

Natuurlijk hebben deze antwoorden bij de Katholieken veel ophef gemaakt en menige bespreking uitgelokt. Ook moet hier ternauwernood bijgevoegd worden, dat die mededeelingen der Bijbelcommissie op verschillende wijze begrepen en onthaald zijn. En 't is eene moeilijke taak voor een kroniekschrijver, over zulk brandend vraagstuk juist in te lichten. Wij zullen althans ons beperken met hier de belangrijkste meeningen voor te stellen, die over den zin en de verplichting dier antwoorden onder de Katholieken verdedigd zijn, zonder ons eigen oordeel uit te drukken.

Veruit het grootste werk, aan dit onderwerp gewijd, is het pas verschenen boek van een *raadslid* der Bijbelcommissie, E. Mangenot, leeraar van H. Schrift aan het Katholiek Instituut te Parijs (*L'authencité mosaïque du Pentateuque* Paris, Letouzey, 1907. Fr. 3.50) Prof. Mangenot zet breedvoerig uiteen heel de geschiedenis van den strijd over den schrijver van den Pentateuch, en deelt onpartijdig mede de opwerpingen die tegen de traditioneele stelling worden ingevoerd (bl. 15-201). Heel kort worden daarna de bewijzen geleverd die Mangenot aanziet als afdoende voor den mozaïschen oorsprong des Pentateuchs (bl. 203-245), en nog veel korter de antwoorden op de opwerpingen der kritieken (bl. 246-265). Dit laatste deel is volstrekt onbevredigend, en bij het lezen van dit hoofdstuk denkt men noodzakelijk op die oude waarheid, dat het gevaarlijk is opwerpingen aan te geven in 't breed en in 't lang, die men op een loopje beantwoordt. Eindelijk onderzoekt de schrijver welke zekerheid de traditioneele meening van den mozaïschen oorsprong des Pentateuchs toekomt, en of het loochenen dezer meening geene *nota theologica* meebrengt. Hij besluit zoo :

« Bien que la thèse traditionnelle puisse être dite théologiquement certaine, la Commission ne l'a pas déclaré. Mais puisqu'elle la déclare fondée sur l'Ecriture et sur la tradition, elle reconnait qu'elle appartient en quelque manière à la doctrine chrétienne. Le théologien catholique est donc en droit de conclure que ce serait une témérité de la nier. A tout le moins, sa négation heurterait de front une doctrine théologique... et elle serait encore une témérité » (bl. 209-210).

Verder wordt, volgens antwoord 2-4, uitgelegd hoe streng de mozaïsche oorsprong door de Katholieken dient aangenomen : men mag vóór-mozaïsche bronnen aannemen, tekstfouten van afschrijvers, ook hier en daar eenige later bijgevoegde kleinere deelen ; zelfs mag men beweren dat Mozes verscheidene secretarissen had wier werk, natuurlijk verschillend van stijl en woordenkeus, hij goedkeurend overnam. 't Werk der katholieke kritieken ware, volgens Mangenot, op te speuren waar zulks in den Pentateuch voorkomt.

Eene instemmende lange recensie van dit werk vindt men in *Etudes* van 20 Februari 1907, door P. Brucker S. J.

Niet juist in dien zin oordeelt Dr N. Peters, katholieke leeraar te Paderborn, in zijn nuttig boekje : *Papst Pius X und das Bibelstudium*, Paderborn, Schöningh, 1906. M. 1.

Wij vertalen de bijzonderste aanmerkingen die Dr Peters (bl. 72-73) over het eerste antwoord der Bijbelcommissie aanstipt.

« 't Stellen dezer vraag is wel in acht te nemen. Zij is immers zoo gesteld dat het antwoord geen oordeel bevat over de objektieve waarheid dezer stelling, dat de Pentateuch niet Mozes als auteur zou hebben, maar ten grootsten deele, uit bronnen na Mozes geschreven, zou samengesteld zijn. Dit alleen wordt gevraagd en ontkennend beantwoord, namelijk, of de bewijzen, door de critici bijeengebracht, recht geven de (traditioneele) stelling te loochenen (1). Zoo wordt de meening die het ontstaan van den Pentateuch ten grootsten deele na Mozes plaatst, als objectief waar noch erkend, noch geloochend. Men antwoordt alleenlijk dat de redenen, tot nu toe voor zulke stelling aangebracht, het recht niet geven... deze meening te verdedigen. De wetenschappelijke strijd over ontstaan en geschiedenis van den Pentateuch is alzoo voor Katholieke geleerden door dit antwoord geenszins geeindigd. Veeleer is 't hun plicht, in de toekomst, door onverpoosde studie... mede te werken tot de eindoplossing. Het antwoord der Bijbelcommissie geeft geen vooroordeel aangaande de bepaalde oplossing van dit vraagstuk, maar laat de mogelijkheid open dat de kritiek eens zulke dwingende bewijzen levere dat.... men zal mogen beweren dat de Pentateuch niet van Mozes als auteur komt, maar voor 't meest uit na-mozaïsche bronnen samengesteld is. »

't Geen volgt is ook lezenswaard, maar deze aanhaling is al lang genoeg.

Men ziet, er is hier een wezenlijk groot verschil van opvatting tusschen Prof. Mangenot en Prof. Peters. Volgens dezen laatste zou de Pentateuchvraag eene gansch vrije vraag zijn. De Bijbelcommissie zou alleenlijk verklaard hebben dat de traditioneele bewijzen de sterkste zijn. Deze uitlegging dient voorzeker in aanmerking genomen. Men brengt er evenwel tegen in

(1) Men herleze aandachtig de eerste vraag door de Bijbelcommissie beantwoord.

dat zij niet genoeg rekening houdt met de formuul der vragen 2-4 : *utrum permitti... concedi... admitti possit.* Anderen vinden het zeer twijfelachtig — mij schijnt het ook zoo — of de kritiek nog sterkere bewijzen zal vinden tegen den mozaïschen oorsprong des Pentateuchs, dan deze die nu overal te lezen zijn. Doch, wie weet ?...

Evenals Dr Peters oordeelt de bekende Fransche Jezuiet A. CONDAMIN in eene schoone Bijbelkroniek over de Pentateuchvraag der *Revue pratique d'Apologétique*, begonnen in het nummer van 1ste Januari laatst, maar tot nu toe nog niet voortgezet.

Vrijheer VON HÜGEL, een Engelsche katholiek, is kwaad : de Bijbelcommissie heeft mis geoordeeld, en hij hoopt dat de Kerk zal weerkomen op dit overhaastig antwoord, zoo schrijft hij aan zijnen vriend, den protestanschen Professor C. BRIGGS, die hem eenen brief gestuurd had nopens de antwoorden der Bijbelcommissie. De twee brieven zijn uitgegeven onder titel : *The papal Commission and the Pentateuch* by the Rev. C. A. BRIGGS and baron F. VON HÜGEL (London, Longmans, 1906. Prijs 2.6 shil.)'t Werkje is reeds in 't Fransch vertaald.

De tijd zal leeren welk dezer drie oordeelen juist is. Intusschen spotten de Protestanten en Rationalisten met de antwoorden der Bijbelcommissie, ze loochenen hare bevoegdheid uit wetenschappelijk oogpunt, en — volgens oude gewoonte — zijn er al eenige die zeggen dat die antwoorden, door den Paus goedgekeurd, geloofspunten zijn voor de Katholieken. Onze tegenstrevers zijn immers zoo onwetend in zake van Kanoniek Recht en Godgeleerdheid. De antwoorden der Bijbelcommissie zijn door den Paus goedgekeurd *in forma communi*, zulke goedkeuring verandert de natuur niet der besluitselen. Deze blijven dus besluitselen eener *Commissie* die zelfs geene *Roomsche Congregatie* is. Het zijn geene uitspraken van den Paus : van onfeilbaarheid kan er dus hier geen sprake zijn.

2. COMMENTAREN.

Over bijbelexegese mogen wij kort zijn ditmaal : weinig nieuwe commentaren verschenen in deze laatste tijden, ook weinige goede vulgarisatie bij ons.

Meldenswaard zijn twee commentaren op de Psalmen : de eene van voornoemden prof. C. A. BRIGGS en zijne dochter E. G. BRIGGS, in twee lijvige boekdeelen : *A critical and exegetical commentary on the Book of Psalms*. Edinburgh, Clark, 1906 en 1907 (1) de andere van de Duitsche Jezuieten J. K. ZENNER en H. WIESMANN, ook in twee deelen — waarvan het tweede nog niet

(1) Ieder boekdeel kost 10 sh. 6 d.

verschenen is. — *Die Psalmen nach dem Urtext.* I. Teil. *Uebersetzung und Erkläung*, Münster, Aschendorf, 1906. M. 6. Na den dood van P. Zenner is zijn werk herzien en voltooid door P. Wiesmann die eigenlijk de uitgever ervan is.

Beide werken, hoewel zeer verschillend van opvatting, methode, en strekking, hebben de noodige vereischten tot een wetenschappelijk commentaar. Ze geven eene vertaling volgens den grondtekst, verbeterd, waar 't noodig en mogelijk is, door de oude overzettingen, door middel der metriek, soms ook (eer te veel) door conjectuur; ze houden rekening met vers en stroof; aanteekeningen en ophelderingen over tekstkritiek, oudheidkunde, theologie enz. zijn er in te vinden.

Over bijzonderheden kunnen wij hier niet spreken. De commentaar van Briggs heeft meer philologische waarde ingezien de uitstekende taalkennis van den schrijver. Pater Zenner wilde vooral door een goede vertaling den letterlijken zin en de dichterlijke schoonheid der Psalmen doen uitkomen. En hij is er waarlijk in geslaagd.Spijtig dat hier plaats ontbreekt om dit eens te toonen. Psalmen 41 en 42 die *één* gedicht uitmaken van drie strofen, met telkens herhaald refrein, ware een alleberst voorbeeld. 't Is een prachtig *klaaglied van een banneling*, waarschijnlijk een priester of leviet, die verre van den tempel zijn wee uitboezemt,maar vol betrouwen hoopt opGod's rechtvaardigheid. Het is genoeg dit gedicht eens te lezen in eene goede vertaling om er dadelijk den zin en de schoonheid van te vatten.

Wij moeten hier nog bijvoegen dat het werk van Briggs deel maakt van het groot Anglikaansch Commentaar: *the international critical Commentary on the holy Scriptures of the Old and New Testament*, waar Briggs met Driver en Plummer aan 't hoofd van is.

Over de *Messianische Psalmen* verschijnen sedert 1905 in het Hollandsch tijdschrift *de Katholiek* niet onverdienstelijke studiën van P. van Etten. Men kan ze vergelijken met de artikelen over het zelfde onderwerp door P. Lagrange in *Revue Biblique* van het jaar 1905.

Melden wij nog het belangrijk en schoon artikel door P. Lagrange over *Pascal et les Prophéties messianiques* (in *Revue biblique* van October 1905) d. i. de apologetische waarde der Prophetieën.

3. Geschiedenis van Israël en Theologie van het O. T.

De katholieken hebben tot nu toe nog geene algemeene kritische werken over de Geschiedenis van het volk van Israël noch over de Theologie van het Oud Verbond. In zekeren zin

is dit te betreuren; toch moet men ook bekennen dat de protestantsche werken over deze moeilijke vragen te haastig opgesteld zijn.

Zeker, het ware te wenschen dat een veteraan der katholieke Bijbelkritiek een algemeen werk schreef over Israël's geschiedenis, of over de Theologie van 't O. T. Wellicht moeten wij daar nog lang op wachten! Jonge krachten kunnen hier alleenlijk goeden voorarbeid leveren, monographieën over bijzondere punten. En, Goddank, dit beginnen de Duitsche Katholieken te verstaan. In *Biblische Studiën* is al meer dan eene geschiedkundige monographie uitgegeven over het O. T. Laatst nog in dezelfde verzameling verscheen er eene studie over *Ezechias und Senacherib* (Freiburg, Herder, 1907. M. 3.20) door M. Th. Breme, eene Ursulien. Eene kloosterzuster die Bijbelkritiek, en goede, oefent! En zeggen dat, in Duitschland, zulk feit niet eenig is. 't Is daar de vrucht van degelijke *Fortbildungskursen* die voor het onderwijzerspersoneel bestaan.

Over Theologie van het Oud Verbond vind ik bij de Katholieken weinig of niets dat meldenswaard is. Vgl. de kroniek over Bijbeltheologie in het Januarinummer van *Revue des Sciences philosophiques et théologiques* van P. Lemonnyer.

4. Apocriefe boeken van het O. T.

Zoo noemt men, bij de katholieken, boeken die tot den kanon van het O.T. niet behooren, maar die door hunne schrijvers onder den naam gesteld van groote mannen van 't O. T., patriarken, koningen, profeten, enz. een zekeren invloed uitgeoefend hebben. 't Spreekt van zelf dat zulke boeken, door Joden geschreven in de laatste eeuwen vóór Jezus, eenige in de eerste eeuw onzer tijdrekening, veel kunnen bijdragen tot de kennis der H. Schriftuur.

Het is dus eene zeer verdienstelijke taak voor F. Martin, leeraar van Semitische talen aan het katholiek Instituut van Parijs, de Apocriefe Boeken van het O. T. en ook nog andere oude werken nuttig voor bijbelstudie, in kritische vertaling uit te geven in eene verzameling : *Documents pour l'étude de la Bible*. Een (het eerste) apocrief boek is onlangs verschenen. F. Martin, *Le livre d'Hénoch*, Paris, Letouzey, 1906. Fr. 7.50.

Het is een werk van groote wetenschappelijke waarde, dat in de geleerde wereld wel onthaald wordt, en aan vakmannen menigen dienst bewijzen zal.

H. Coppieters.

BOEKENNIEUWS

DE PULCHRITUDINE DIVINA. Libri Tres. Auctore H. KRUG SS. Theol. Doctore, Friburgi Brisgoviae, Herder, 1902.

Ziehier de inhoud van deze alleszins belangrijke verhandeling. Het eerste Boek, handelend over de bepaling en de natuur der schoonheid, heeft twee afdeelingen: Over de bepaling der schoonheid (bl. 45), en de Verdeeling der schoonheid (bl. 68). Het tweede Boek: over Gods schoonheid, beschouwt deze schoonheid in zich zelve (bl. 126) en vervolgens in verband met de schepsels (bl. 177). Het derde Boek bespreekt Gods schoonheid, door toeeigening, van den Zoon Gods bevestigd (bl. 250).

De meeningen der philosofen en theologen omtrent het wezen van het schoone en bijgevolg van Gods schoonheid loopen nog al uiteen. De theologen van onzen tijd schijnen bijna allen hunne leer aan Petavius of Thomassinus te ontleenen, wanneer zij op het voetspoor van den H. Thomas het schoone in verband brengen met het ware; of met Petavius het schoone terugvoeren tot het goede of volmaakte.

De schrijver stelt zich voor al de getuigenissen der Kerkvaders, door Petavius en Thomassinus aangehaald, opnieuw te raadplegen en naar waarde te schatten. Daarom heeft hij met zorg talrijke plaatsen, handelend over Gods schoonheid bijeengebracht en tot een geheel verbonden. Daarbij voegt hij de teksten van de H. Schrift, alsmede de leer van Plato, door vele H. Vaders hoog gewaardeerd.

Het eerste Boek *Over de schoonheid in het algemeen* is zeer leerrijk, zoowel wegens den inhoud, als wegens de kritiek van den schrijver. Met zorg stelt hij den lezer de talrijke bepalingen van het schoone, door wijsgeeren en theologen gegeven voor oogen, onderzoekt hare waarde en stelt hare gebreken in het licht. Als slotsom komt hij in overeenstemming met den H. Thomas en vooral met den H. Augustinus tot de tweeledige conclusie: het schoone, in zijne werking beschouwd, is wat door zijne (zinnelijke of zedelijke) kennis ons bevalt, ons bekoort; objectief en in zich zelf bestaat de schoonheid in de gevorderde verhouding of evenredigheid *in debita proportione*: ofwel in de gewenschte orde, ofwel in de vereischte eenheid, volgens het woord van den H. Augustinus: De vorm der schoonheid is de eenheid.

Beide bepalingen vereenigd geven de volgende als resultaat: De schoonheid is de eenheid in de verscheidenheid, welke het kenvermogen bekoort en verrukt; ofwel, de wisselende veelheid in eenheid overeenstemmend, waarvan de kennis bevalt en genoegen baart.

Bij het opsommen der noodige bestanddeelen van de schoonheid blijft de H. Thomas zich niet gelijk. Nu verlangt hij drie elementen: de volmaaktheid, de vereischte verhouding, de klaarheid (S. Th. I. q. 39, a. 8 c.) Dan verlangt hij er slechts twee: de

klaarheid en de verhouding (II. 2. q. 145. a. 2. c.). Eindelijk stelt hij zich met de gevorderde verhouding of evenredigheid tevreden.

« Pulchra enim dicuntur quae visa placent... Unde pulchrum in debita proportione consistit. Quia sensus ratio quaedam est et omnis virtus cognoscitiva ». (S. Ph. I. q. 5. a. 4 ad 1.) Uit deze woorden blijkt dat de H. Thomas de *debita proportio*, welke hij telkens aangeeft, als onmisbaar en wezenlijk beschouwt. Daarbij verklaart hij ons de reden om welke de schoonheid — de vereischte eenheid in de verscheidenheid — den geest aangenaam beroert.

Deze reden ligt in de overeenstemming van het schoone met den aard van ons kenvermogen, dat wegens zijne afhankelijkheid van de zinnen, de waarheid niet onmiddellijk maar slechts middellijk waarneemt. Meestal moeten wij onze toevlucht nemen tot de analyse en de synthese, wij kennen de oorzaken uit de werking, de wezenheid uit de eigenschappen, de beginselen uit de gevolgtrekkingen, met andere woorden : ons vermogen is bestemd de veelheid tot de eenheid te brengen, vandaar het welgevallen, dat het kennen van de eenheid in de verscheidenheid baart. *Delectatur sensus... sicut in sibi similibus.*

Het verwondert ons dat de schrijver aan den H. Thomas het dubbel verwijt richt : de schoonheid met de waarheid verward, en wat de schoonheid in zich zelve is, niet verklaard te hebben.

Het tweede Boek behelst de toepassing van het begrip der schoonheid op God volgens de beginselen der rede, de uitspraken der H. Schrift en vooral der H. Vaders. Zelden zal men rijker bron ontmoeten van heerlijke beschouwingen over Gods eigenschappen en hare betrekkingen met het geschapen heelal, welke ons het recht verleenen ons begrip van het schoone — gelouterd en verbeterd — op God toe te passen. In het derde Boek bewijst de schrijver achtervolgens uit het Oud en Nieuw Verbond, uit den commentaar der H. Vaders over de woorden *Verbum Dei*, *Splendor gloriae Dei*, *Imago Dei*, dat de goddelijke schoonheid, aan Christus, den Zoon Gods wordt toegeëigend en toegeschreven, dat Christus zijne schoonheid mededeelt aan de zielen der gerechtigen, aan de katholieke Kerk, aan de geheele wereld.

Gaarne brengen wij hulde aan de uitgebreide kennis van den schrijver hoofdzakelijk op het gebied der Schriftverklaring en der Patrologie. Zijn werk zal den theologen uitstekende diensten bewijzen, en de ingewikkelde vragen over het schoone nader tot de oplossing brengen. Dr A. Dupont.

HET HOOGLIED VAN SALOMO, verlicht en versierd door B. A. v. d. Leck en P. J. C. Klaarhomer. — Uitgegeven te Amsterdam in 1905, bij W. Versluys en gedrukt te Utrecht bij Versluys en Scherjon. (Gedrukt op 250 genummerde, en door de saamstellers nagezien e en geparafeerde exemplaren. Prijs fl. 10)

Een genot is het zulk een prachtwerk, blad om blad, met teere vingeren te mogen openleggen ; een genot om die origineele lettertype, statig-sierlijk, zich over de groote, zware, breedrandige bladen in statige regelen uitlijnend; een genot om de verluchting, sober-slank, en, bezield door de poëzie van Israël's tempel-

bouwer, den hoogen zin van zijn mystischen liefdezang symboliseerend; dof van tint, grijs, zoo de druk, als de verlichting: gene naar 't bruin-groene toe, deze naar 't bruin-roode; een boek van 't liefdeleven van bruidegom en bruid, voorbeeldend het liefdeleven van Christus en zijn Kerk.

Hoog was het trachten der kunstenaren; hun taak een zware. Geen Nederlandsch boek weten we dat, prachtwerk, in gelijke mate voldoet als dit. Tekst, druk, papier, band, formaat, 't vormt alles een geheel, zoo uitstekend dat het de moeilijksten zal bevredigen. Stijl zit er in, in dit geheel : rien ne détonne.

Zoo is 't ook niet mogelijk uit het boek zelf het dubbel-auteurschap waar te nemen; en hoe de samenwerking geschiedde, — de titel laat het in 't midden, — blijkt alleen uit den toelichtenden prospectus : door B. A. v. d. Leck werden ontworpen en op steen geteekend, de twintig figurale en negen ornamentale verlichtingen, door P. J. C. Klaarhamer werden ontworpen en gelithografeerd tekst en linnen band.

Ten volle welgeslaagd dan mag ze heeten. deze koene poging om een sierboek saam te stellen, in al zijn bestanddeelen harmonisch geordend, en geboren uit een edelen geest van reactie tegen de gangbare opvatting van boekversiering, mechanisch al te vaak, en bloed- en zielloos. S. v. H.

LITTERAIRE WANDELINGEN, door FRANS ERENS. Amsterdam L. L. Van Looy, 1906. 314 blz. fl. 2.40.

Frans Erens is onder de Hollandsche modernen een der sterkste talenten, een fijn kunstenaar en een zeer ernstige geest. Hij is nooit onder de marktschreeuwers geweest; stil-studeerend is hij zijn hoogen weg alleen gegaan... En thans is voor hem, den roem-soberen eenzame, het uur der waardeering geslagen. De jongeren, allengs ouden geworden, gaan bedaard aan 't nadenken over 't vele dat ze beloofden en 't veel mindere dat ze gaven. En, in die zalige meditatie, die veel woordengekraan voor altijd begraaft, duikt het werk van Frans Erens langs om hooger op. Ik wil geen ander bewijs dan de meesterlijke studies die Van Deyssel aan Erens' werk in de *XXe Eeuw*, 1906 heeft gewijd.

Dat is voor Erens, den schrijver van *Dansen en Rythmen*, van *De Processie* enz.

Hier hebben we Erens, den criticus, den veel belezene in alle groote Europeesche literaturen, den schranderen wikker en weger, den fijnen genieter van 't hoogste genot dat natuur en kunst kunnen schenken.

't Is een verzameling van 't beste wat hij gaf aan opstellen in den *Groenen* en in *De Nieuwe Gids* : Zijn indrukken uit Spanje en uit Duitschland, zijn meeningen over Franschen, als Baudelaire, Kahn, Mallarmé, Huysmans, Barrès; over Duitschers als Dehmel en Wagner: over Spanjaarden als Zorilla en Coloma; over Amerikanen als Whitman; over eigen landgenooten als Emants, de Israelsen, de Meester, Alb. Verwey, H. Swarth, Aletrino, Koster en veel anderen nog. Niet altijd is evenveel zorg aan de artikels besteed; soms wordt men gewaar dat ze om hun los toilet best figuur maakten in de kolommen van een blad; maar alle zijn ze zwaar van gedachten, en talrijk zijn de zetten die als bliksems lichten over landschappen, waar enkel buitengewone geesten zich kunnen vermeien.

Nog een van die kerels, die door hun werk getuigen dat het Katholicisme hoegenaamd 's menschen eigenaardigheid, oorspronkelijkheid, persoonlijkheid, niet in den weg staat. J. P.

SCHETSEN en VERTELLINGEN van VLADIEMIR KOROLENKO, uit het Russisch vertaald door *Annie de Graaff* nrs 41, 42 van de Wereldbibliotheek, G. Schreuders, Amsterdam. 310 blz. fl. 0.40.

Negen novellen : 1) De droom van Makar ; 2) Vertelling van Florus, Agrippa en Menahem, den zoon van Jegoeda ; 3) Een Zonsverduistering ; 4) At-Davan ; 5) Het Woud ruischte ; 6) In slecht gezelschap ; 7) De oude Klokkeluider ; 8) In den Nacht van het Lentefeest ; 9) Leenheeren.

Zeker, de Wereldbibliotheek doet voort haar uiterste best : Ditmaal een typische keuze uit de Russische letterkunde.

Deze novellen van Korolenko zijn eenvoudig, boeiend, gemoedelijk, in hun treurigheid aleens goedlachs waar 't mag, en vooral frisch en oprecht : kunst zonder pretentie. En daaronder, vier echte meesterstukjes : *De droom van Makar*, die fantastische parabel ; *De Vertelling van Florus* enz., uit de Romeinsche vervolgingen tegen de Joden ; *Een Zonsverduistering*, dat symbolistisch verhaal, schreiend om meer beschaving voor den Russischen boer ; en *At-Davan*, trillend van de huiveringen der Siberische ballingschap, door Korolenko zelf tien jaar doorleefd.

Een aangename verpoozing, zoo'n boekje voor dezen, die op den duur hun bekomst gaan hebben van de beschrijfbundels onzer inheemsche romankunst. J. P.

DE ADJUDANT VAN GENERAAL DOENDELS door J. G. KRAMER. C. A. J. van Dishoeck. Bussum.

Een jongensboek, goed verteld, zooals er ten andere nog zijn van denzelfden schrijver. Een Hollandsche jongen beleeft in Frankrijk allerhande aventuren, ziet er het uitbreken der groote omwenteling te Parijs op het einde der 18e eeuw, neemt dienst in het Bataafsche legioen van Doendels en komt zoo met de « Patriotten » in Nederland, waaruit de stadhouder Willem V verdreven wordt. J. V.

DE ZWALMLEEUWEN, door O. WATTEZ. — Brugge, C. Moeyaert. 1907. 133 blz.

Novelle uit Zuid-Vlaanderen : de ruwe zeden van het lagere buitenvolk, geschetst in den val van den slemper Ward Stichelbout ; waarover heen de edele ziel van de burgemeestersdochter straalt. De klare en kalme stijl maakt het tot een zeer gezond boekje. Ware evenwel het beschrijven wat meer gedrongen en de tooneelen nauwer afgewerkt, de waarde had erbij gewonnen. R. G.

X FRANSCH WOORDENBOEK, door K. R. GALLAS. *Eerste deel : Fransch-Nederlandsch.* — Fl. 2.90, 1628 kolommen, 2 per blz. Sneek, J. F. Van Druten.

We wilden over een boek als dit onze meening niet uitspreken, vóór we er weken lang door dagelijksch gebruik mee ver-

trouwd werden. We meenen dus thans niet lichtzinnig te moeten oordeelen.

Gallas' woordenboek is, zonder eenig voorbehoud, het beste wat we thans bezitten. In veel minderen omvang geeft het meer dan 't standaardwerk van Kramers : *Meer woorden*, want het is bewerkt naar de studie ook van de allermodernste Franschen ; *minder voorbeelden*, ja ; maar geen enkel overtollig, juist genoeg om voor iedere schakeering in de woordbeteekenis een toepassing te hebben. En dàt is 't geen we van een woordenboek mogen en moeten eischen.

Ook dit heeft Gallas voor : dat het zoo uitstekend tot naslaan is ingericht. Onmiddellijk vat het oog wat het hebben moet : ordelijke indeeling en practisch onderscheid van letterteekens. Een toonbeeld daarbij van typographische uitvoering.

Zoo 't Nederlandsch-Fransche deel een waardig weerga van dit zal zijn, mogen we verzekeren dat Herkenrath's poging om Gallas te overvleugelen deerlijk is mislukt; en dat we hier te doen hebben met een werk, 't welk tegen alle mededinging in, zijn weg tot het groote publiek wel zal vinden. L. P.

DE WONDEREN DER TECHNIEK, uitgave van J. C. DALMEYER, Amsterdam. 320 blz. fl. 3.—.

We geven hier de inhoudstafel van dit werk, die overigens in 't boek zelf ontbreekt :

De pyramiden van Egypte, de Tempel (toren), de Muren, de Hangende Tuinen van Babel, het Beeld van Zeus te Olympia, de Artemistempel te Ephese, het Mausoleum te Halikarnassos, het Kolossus van Rhodes, de Pharos te Alexandrië, de Romeinsche Waterleidingen, de Sphinxen en Kolonus-beelden in Egypte, — Mijnbouw, Goud ; het Eldorado van het verre Westen, de Goudvelden van Australië, de Goudmijnen van den Witwatersrand, het Eldorado van het Noorden, Diamant, Zilver, de gevaren die den Mijnwerker bedreigen, de Robijn-mijnen van Burma, de Kopermijnen van den Rio Tinto, andere beroemde Kopermijnen, Kwikzilver, De Tinmijnen van Cornwall, Kolenmijnen : Oorsprong der steenkool, het ontstaan van kool, verspreiding der steenkool, het werken in de Kolenmijnen, IJzermijnen, Marmergroeven, Zoutmijnen, Wat de Sneltreinen kunnen doen, Motorwagens, De Motoromnibus, Motorspoorwegen, De Motorbooten, Plezierbooten, Motor-reddingsbooten, Motor-visschersbooten, Motorbooten voor de Marine, Electrische sneltreinen, Luchtspoorwegen, de electrische lucht- en ondergrondsche Spoorweg van Berlijn, de Ontwikkeling der Stoomvaart, het Stoomschip « Deutschland » van de Hamburg-Amerika-lijn, de « Kaiser Wilhelm II » van de Norddeutschen Lloyd, Onderzeesche Booten, de Spoorweg als Veroveraar, de Transsiberische Spoorweg, van Kaïro naar de Kaap, Een en ander over Amerikaansche Spoorwegen, het Panama-Kanaal, het Plan der Vereenigde Staten, de Simplon-Tunnel, het een en ander over de Veiligheidstoestellen : Het Remmen, de Signaalkast.

Zoo'n titellijst is, me dunkt, welsprekender dan bladzijden lof op de zaakrijkheid van Dalmeyer's uitgave Al wat er in staat blijkt ernstig wetenschappelijk te wezen, en wordt zonder inspanning, als een boeiende vertelling aan den man gebracht.

Waar er voor minder ingewijden anders moeilijkheden konden schuilen is er door goede platen voor verduidelijking gezorgd. Anders heeft de uitgever niet noodig geacht veel kunst aan het werk te besteden. Dit boek is kostelijk om hetgeen er in te lezen is, om de veropenbaring die het levert, zonder verder versieringsvertoon, van 't menschelijk vernuft. L. P.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, Mei 1907. — (Dr Jan Veth): De geleerde schilder-schrijver verdedigt zijne stelling over het wel niet-afgesneden-zijn van Rembrandt's *Nachtwacht*, aangevallen door Mevr. Dr Goedkoop-De Jongh, in 't Maart-nummer van *Onze Kunst*. — *Alfred Stevens* (Paul Lambotte), 't Begin van eene bespreking der werken van een onzer grootste Belgische schilders der vorige eeuw... « Wat komt het er eigenlijk op aan dat hij in 1823 te Brussel is geboren en later te Parijs geschilderd heeft ; dat hij de bedwelming gekend heeft van 't succes — de wijding en de belooning voor zijn talent heeft ontvangen? Hij is dood en al de pracht en tegenspoed van zijn leven is weggevaagd. Maar bij honderden lachen en glanzen zijn schilderijen ! En zij zijn 't die ons zullen verhalen van 't mysterie van zijn genie, die ons eerbied voor zijn ontzagwekkende werkkracht zullen inboezemen. » — *W. Penaat* (T. Landré); *Van Onze Tijd* (Jac. Van den Bosch) : artikels over ambachts- en nijverheidskunst. — *Kunstberichten*. — *Boeken en Tijdschriften*. — De illustratie van *Onze Kunst* is prachtig.

VLAANDEREN, April 1907. — *Vlaamsch Leven en Vlaamsche Hoogeschool* (L. De Raet). — *De Redevoering van Mijnheer Serjanszoon*, heel prettig (H. Teirlinck). — *De Nacht* (F. Verschoren). — *Kroniek. Over Leuzen, en Victor de Meyere* (A. Vermeylen). Victor de Meyere komt er met zijn *Langs den Stroom* heel goed van af. — *Leven en Kunst*. — *Literatuur*.

BOON'S GEÏLLUSTREERD MAGAZIJN, April 1907. — *Een Vogel-hospitaal*. Belangwekkende wenken voor Vogelminaars (V. E. Ylst). — *Van Teheran naar de Perzische Golf* (M. Wagenvoort); altijd aan zeer lezenswaard. — *Parijsche modes* (Mouny). *Kostbare Paarlen* (A. F. L.) — *De Meikoningin* (B. Van Vliet). — *Luxe-Rijtuigen* (Dr. M. Fz.) — *De Kluizenaar van Denekamp* (J. B. B.) — *Het vijf en twintig-jarig Tooneeljubileum van Mevrouw Philomène van Kerckhoven-Jonkers* (A. Van Raalte Jzn). — *Een wandeling door het Hoofd-telegraafkantoor te Amsterdam* (V. A. H.) — *Brieven van een Jong-gehuwde* (Thérèse Hoven). — *Vrijers in de Keuken* (J. Buerman). — *Schaakrubriek* (Mr. G. C. A. Oskam).

DE GIDS, Maart 1907. — *Verzen* (H. Lapidoth-Swarth). — *Zuid-Afrika, een land voor blanken of voor zwarten ?* (J. Deibel). —

Kalff's Nederlandse Letterkunde. (Dr Al. Nijland). — *Het Vraagstuk van de vrijheid van den menschelijken wil.* (Prof. R. Bruining). — *Cornelis Musch en de corruptie van zijn tijd* (Dr N. Japikse). — *Een Wintermiddag* (Macl. Pont). — *Uit het Liefdeleven van groote schrijvers* (Mr J. N. van Hall) over 't boek van Faguet. — *Muzikaal Overzicht* (H. Viotta).

— April 1907. — *Verzen* (Dr Boutens). — *Oud* (An. van Gogh-Kaulbach). — *Bezuiniging bij de Zeemacht, tevens verbetering* (J. van Rossum). — *Nora* (A. W. Stellwagen). — *Vergankelijke Atomen* (Prof. A. Hubrecht). — *De Scheiding tusschen Kerk en Staat in Frankrijk* (Prof. L. Havet). — *Luide Vergissingen* (Dr Colenbrander) namelijk in de geschiedenis. — *Roemeensche Volksliederen en Balladen* (H. Lapidoth-Swarth). — *Overzicht der Nederlandsche Letteren* (C. Scharten). — *Dramatisch Overzicht* (Mr Van Hall).

ONZE EEUW, April 1907. — *Michiel Adriaenszoon de Ruyter* (Prof. Dr P. J. Blok) — *Boete*, IV, (G. P. Haspels). — *Verzen* (U. E. V.) — *Irrigatie en landbouw op Java* (J. Nuhout van der Veen.) — *De economische staatkunde der Democratie* (Ignotus) : over 't heil der coöperatieven. Schrijver haalt o. a. de woorden van E. David aan : « In de vrijwillige coöperatie van kleinere landbouwers, die op de hoogte der moderne landbouwtechniek zijn, ligt de weg der toekomstige economische evolutie. » — *Populaire Geschiedschrijving der Oudheid* (Prof. Dr K. Kuiper). — *Onze leestafel.*

DE NIEUWE GIDS, April 1907. — *De Cenci* (Dr K. H. De Raaf), vertaling uit Shelley. — *Verzen* (J. Van der Pant Jr.) — *Nazomer* (Daan van der Zee). — *Eenzaamheid* (Jeanne Reyneke van Stuwe). — *Tooneelkroniek* (Frans Mijnssen) : over *Attie's Huwelijk.* — *Literaire kroniek* (Willem Kloos). Kloos is spiritist geworden.

DE XXe EEUW, — Maart 1907. *Nederland en België* (G. van Vierssen Trijs). — *Uit het Dagboek van een Hypochonder* (J. Everts). — *Verzen* (J. Vandewater). — *De Theologie der Liefde* (Em. Erens). — *De Louteringsberg* (Dr Boeken). — *De Hollandsche Schilderkunst in de 19^e eeuw* (Dr Jan Veth). — *Jan Hofker* (L. Van Deyssel). — *Staatkundige Kroniek* (Mr. Marchant).

VRAGEN VAN DEN DAG, April 1907. — *Het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel* (T. J. Bezemer). — *Onze kennis van het binnenste der aarde* : 't is een gasmassa. — *Westerwolde en de verkeerswegen in het oosten van Groningen* (R. H. Herwig). — *De land- en zeemacht der Vereenigde Staten van Noord-Amerika* (Miller). — *De kinderen van Admiraal de Ruyter* (S. Kalff). — *De nieuwere Duitsche lyriek* (G. H. Priem) : Gœthe, Schiller, Körner, Mörike, von Droste-Hülshoff, Heine, von Gilm, Storm, Hebbel, Groth. — *Snelheid van bewegingen in de hemelruimte.* — *Bibliographie.* — *Van Maand tot Maand.* — *Wezen van het materialisme* (Dr A. J. C. Snijders).

LA REVUE. 1 avril. — *Le Gouvernement français et les Finances russes* (***). — *Jean Jacques* (Nicol. Ségur). — *Les forces naturelles inconnues* (XI, Cam. Flammarion). — *Poèmes* (A. Coullet). — *Pour sauver Carthage* (M. Pottecher). — *Une nouvelle découverte agricole* (G. Bonnier). — *La petite Eglise* (J. Gros). — *Elie Greuze* (G. Pellissier). — *Les Méfaits de la Vaccination* (Dr S. Bernheim). — *Les Gaîtés de la Censure en Turquie* (Am. de Pertignac). — *Le Mouvement théâtral en Grèce* (J. d'Argos).

— 15 avril 1907. — *Lettres inédites* (Edg. Guinet). — *Les prétendues difficultés du désarmement* (Novicow). — *Les forces naturelles inconnues* (C. Flammarion).— *La Doctrine de Robespierre* (E Faguet). — *Poésies* (Bois et Droin). — *La Vérification moderne* (J. Marrel). — *Villiers de l'Isle Adam* (C. Mauclair) : een vereering van Villiers; hij staat hooger dan Barbey en dan Hello. — *Comment Sepp et Bepp montèrent au ciel* (Zahn) : een novelle, vertaald uit den Zwitserschen romanschrijver. — *La propriété collective en Extrême-Orient* (d'Enjoy) — *Les Les Gaîtés de la Censure en Turquie* (de Pertignac).

LA REVUE DES DEUX MONDES. 15 avril 1907. *L'Emigré :* 3e partie (P. Bourget). — *Lettres de H. Taine sur la Révolution : La Duchesse de Bourgogne et l'Alliance savoyarde.* — *Les Projets de Gouvernement du duc de Bourgogne* (le Comte d'Haussonville). — *Gabriele d'Annunzio*, romancier (J. Dornis). *Une nièce de William Pitt*, Lady Hester Stanhope (V. du Bled). -- *Pétra, impressions de voyage* (Jean de Kergorlay). — *Pathologie du romantisme* (R. Doumic). — *Quelques figures de femmes artistes italiennes* (M. T. de Wyzewa).

LE CORRESPONDANT. — 10 avril. — *Le Siège de Paris, la Commune.* — *Souvenirs de deux frères.* — II. *Les Derniers mois du Siège.* — *L'Assemblée nationale à Bordeaux* (C. Hubner). — *A propos de l'Athéisme* (E. Tavernier). — *Le droit de la femme mariée sur le produit de son travail* (G. Grosjean). — *Le Lieutenant de Trémazan* (P. d'Aulnoye). — *L'Enseignement primaire. Ses programmes et ses résultats* (E. Angot). — *La fantaisie au théâtre.* I. *La Poésie* (Ch. M. des Granges). — *Au pays de Schamyle. Le Daghestan* (J. de Soudak-Bertren).

ÉTUDES, 5 Avril. — *Bref de S.S. Pie X*, au directeur et aux écrivains des « Etudes ». — *L'Existence d'un Dieu personnel.* (X. Moissant) « Considérée d'un certain point de vue, interrogée à une certaine époque, la triple expérience de l'histoire, de la physique et de la psychologie, semble témoigner contre la personnalité divine... De l'expérience nous en appellerons à l'expérience mieux informée. » *La Question religieuse en Espagne* (A. Boissel). — *L'Abandon de l'Egypte par la France* (F. Larrivag). — *Paroisses d'autrefois et paroisses de l'Avenir.* (P. Aucler). — *Une condamnation à mort en 1794* (P. Bliard) ; Hoe men te werk ging met lieden uit de volksklasse. — *L'Inscription de Ste Philomène* (Fl. Jubaru). — *Bulletin de Morale* (L. Roure).

— 20 Avril. — *La philosophie de Berthelot* (P. Albert) : «L'Église ne trouvera pas dans Berthelot un adversaire bien redoutable ». — *Au pays des Parfums* (V. Droulet) : Een bezoek te Grasse, een centrum van reukwerkfabrieken. — *Qu'est-ce que la pensée chrétienne?* (L. Baille). — *L'Ancienne littérature égyptienne* (L. Delporte), naar aanleiding van P. Baumgartner's Geschichte der Weltliteratur. — *Bellarmin à l'index* (X.-M. Le Bachelet) : Nieuwe oorkonden. — *Bulletin d'histoire moderne* (P. Dudon),

DEUTSCHE RUNDSCHAU, 1 April, *Altes und Neues von der Zoologischen Station in Neapel* (W. Giesbrecht). — *Aus der Provence* (Th. Birt) ; legt gewicht op het katholieke element in Provence. *Persönliche Eindrücke von amerikanischen Universitäten* (A. Brandl). — *Altorientalische Nachdichtungen* (H. Gunkel). — *Beiträge zur Kulturgeschichte des Rheinlandes* (P. D. Fisscher). — *Wilhelmine von Graevenitz. Die « Landverderberin »* (M. Kirschner).

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, 22 April. — *Welträtsel und Materialismus* H. Hoffmann. — *Die sozial-demokratische Familie der Zukunft II* (Schluss) (V. Cathrein). — *Das goldene Marienbild der Stiftskirche zu Essen.* Mit 4 Abbildungen (St. Beissel). — *Rosmini und Rosminianismus* (J. Bessmer). — *Ariostos Rasender Roland* (A. Baumgartner) : het groote romantische heldendicht dat meer dan zijn hekeldichten en tooneelspelen den naam van Ludovico Ariosto gevestigd heeft. « Er reiht sich als der dritte den grossen Dichtern Italiens, Dante und Petrarca, an; als Epiker macht ihm nur Torquato Tasso die Palme streitig. Die Ritterdichtung der romanischen Völker hat er zu ihrem vollendetsten künstlerischen Ausdrucke gebracht und aus dem Mittelalter in die Neuzeit übergeleitet ».

THE DUBLIN REVIEW, April 1907. — *Irish University Education* (Bishop of Limerick). — *The Future of the free churches* (Rev. Vincent Mc Nabb). — *Asclepiades* (Pfr. Phillimore). — *For Truth or for Life.* — *Bucfast Abbey* (Hamilton O. S. B.) — *Courtesy, a Poem* (H. Belloc M. P.) — *The Précieuses* (Visc. St. Cyres). — *De Vries and the Theory of Mutations* (Pfr. Windle), de leer van den Hollandschen plantenkundige. — *The Story of a Paris Convent.* — *The Task before the Anti-Visisectionists* (B. Collingwood).

THE CONTEMPORARY REVIEW. April 1907. — *Liberal colonial policy* (E. Cook). — *Is Literature dying?* (H. Paul) : « De wetenschap gaat immer vooruit in langs om breeder veld; dat kan de letterkunde niet; haar terrein is beperkt. » En waarom? — *The German elections and the social Democrats* (E. Bernstein. — *The Problem of the old Testament* (Peake). — *Ferdinand Brunetière* (G. Constant), zijn ridderlijkheid; zie maar hoe hij Becque, den schrijver van « Les Corbeaux » tegen allen en alles verdedigde. — *The new army Scheme* (Col. Maude). — *The present Crisis in christian morals* (Prof. Mellone). — *The Investment of te masses* (J. Quail). — *The Jew in music* (Keeton) : Meyerbeer, Mendelsohn, Strauss, Rubinstein, enz. — *Foreign affairs* (Dr Dillon).

THE NORTH AMERICAN REVIEW, Feb. 15, 1907. — *How Marc Twain became a pilot* (autob.-XI). — *The Pontificate of Pius X* (Archb. Ireland). — *Value of Anthracite in Naval War* (Adm. Evans). — *Physical Deterioration of our Poor* (Rev. P. Grant). — *Modern « Know-Nothings »* (T. James). — *France's War on Christianity* (Alg. Sartorio). — *The Progress of Esperanto* (J. Rhodes). — *The Future in America* (J. Auerbach). — *The Fulton Centenary at Bordeaux* (H. Bayer).

— Febr. 28. — *Orion Clemend's checkered Career* (Mark Twain's Autobiography - XII). — *The Real and the Ideal in the Papacy* (C. Briggs). — *Objections to a Postal Savings-Bank* (G. Roberts). — *Georges Clemenceau* (L. Andrieux). — *A Plea for the Filipinos* (Gen. Carter). — *The Acuteness of the Negro-Question* (W. Jellks). — *Shakespeare against his editors* (J. Corbin). — *Concerning Race-Suicide* (Chr. Herrick).

— March 15. — *Memories of a southern Farm* (M. Twain's autob. - XIII). — *Perils of the Republic* (G. Smith). — *The Art of Longfellow* (W. Howells). — *Indian Discontent* (J. Oskinson). — *Cause of Earthquakes* (R. Tarr). — *The Constitution of popular liberty* (F. Stimson). — *Our Trade Relation with South-America* (L. Rowe).

— March 30. — *A Dinner wiih the Kaiser* (M. Twain's autob.

- XIV). — *The Reed Smoot Decision* (Sh. Cullom). — *Castro and America Diplomacy* (H. Bowen). — *The Storm Centre in the Near East* (K. Blind): over de erge toestanden in Bulgarië. — *The Elizabethan Dramatists* (Br. Mathews). — *Capital and the Trusts* (A. Stickney). — *The Cuban Negro* (R.Bullard). — *Japan and the United States* (K. Kaneko). Beide landen moeten vrienden blijven, vooral uit eigenbelang.

— April 15. — *The Luxury of white raiment* (M. Twain's autob. - XV). *Patriotism and holiday observance* (G. Cleveland). — *The Papacy and Christendom* (Arch. Ireland). — *Humor; Its Kinfolk and Acquaintance* (C. Brewster). — *Fiona Macleod and her Creator* (C.A. Janvier). — *The first House of Burgesses* (K.L. Bosher). *Swinburne's seventieth Birthday* (A. Noyes). — *Jackson and Roosevelt: a Parallel* (G. Harvey). — *Anti-Clericalism in France.* — *The Victory of the German Centre Party.*

VARDEN. — Met dezen vijfden jaargang is *Varden* veertiendaagsch tijdschrift geworden. Opsteller en uitgever Oskar V. Andersen. — 1 Januari 1907. — *Grev de Colliville* (Fritz de Zepelin): een interview naar aanleiding van zijn boek *Les dessous de la séparation*. De graaf beweert, zooals men weet, dat het 't protestantsche Engeland is, dat in Frankrijk den strijd tegen den Paus leidt. 't Is een openbaar geheim, zegt hij, dat wij geregeerd worden door de vrijmetselarij. De vrijmetselaars, die ons beschuldigen de bevelen uit Rome te gehoorzamen, ontvangen zelf hunne onderrichtingen uit Londen of Geneve. — *HÆVN* (Kees Meekel), vertaalde schets uit het werkmansleven. — *Jakobus Dacianus* (P. D. Steid): Eenige levensbeschouwingen over een merkwaardig man, Franciskaner-monnik, Deensch prins en geleerde humanist uit de XVIe eeuw, die een groote rol speelde in de Deensche Hervormingsgeschiedenis, en stierf als missionnaris in Mexico. Hoewel niet heilig verklaard is hij tochin het Martyrilogium der Franciskanen opgenomen. — *Albatros-sen* (Ivar Sæter): een gedicht op dezen trotschen, koninklijken vogel. — *Schouwburgoverzicht* (Oskar V. Andersen).

— 15 Januari 1907. — *Jesuiter i Nortamerika* (B. de Linde): Eene schets uit de eerste tijden der groote missie van de Jesuieten in Nieuw Frankrijk of Canada en een zwerftocht van pater Le Jeune met een groep Indianen, vijf maanden lang, door de wildernissen in den strengen Canadeeschen winter (1636). — *Dödsregnen* (R. Jahn Nielsen): eene aangrijpende oorlogsperiode uit de neerlaag der Denen in Ditmarsker Holstein. — *Litteratur og Teater*, eene boekbeoordeeling van Niels Hansen en schouwburgoverzicht van Oskar V. Andersen.

— 1 Februari 1907. — *Gammalsvenska kyrkor* (W. Anderson): Eene korte beschrijving, in 't Zweedsch, van drie oude Zweedsche kerken: St, Olof, te Albo in Skoone, Hagby-kerk en Gamla Uppsola. — *Den bitre Död* (Ludwig Nüdling): eene fantazie. — *Er Frankrig Katkolsk?* (Niels Hansen): uittreksel uit een Amerikaansch katholiek tijdschrift, waarin Abbé Hermeline deze vraag behandelt en den treurigen toestand in Frankrijk, in godsdienstig opzicht, in donkere kleuren afschildert. — *Litteratur og Teater.* Boekbeoordeelingen van R. Jahn Nielsen en schouwburgoverzicht van Oskar V. Andersen. *Siden Sidst* (Fritz de Zepelin): Politieke beschouwingen uit Frankrijk.

— 15 Februari 1907. — *Fastelavnslöjer i Fattiggaden* (J. I. Kronström): eene kleuren-studie, letterkundige schets. — *Ja-*

nuarkonventionen og Optantspörgsmaalet (Fr. J. West): Een politiek artikel over de conventie van 11 Januari 1907 tusschen Denemarken en Duitschland, die voor doel heeft eindelijk de staatsburgerlijke positie te regelen van de heimatlooze op tant en kinderen in Noord-Sleeswijk. — *To Smaaskitser. I Bag en Häk II Hr. Reginèus Hävn* (E. Plauchud). — *Litteratur og Teater.* R. Jahn Nielsen bespreekt Upton Sinclair's *Jungle* en Oskar V. Andersen den schouwburg tijdens den karnavaltijd. — *Siden Sidst* politiek artikel van Fritz de Zeppelin.

— 1 Maart 1907. — *Völvers! en Barndourscrindring* (J. Svensson: voortzetting van de vroeger verschenen eigenaardige Yslandsche verhalen van dien schrijver. — *Litteratur og Teater* Ludvig Günther bespreekt het hoogst belangwekkend boek van den Noorschen bekeerling Dr K. Krogh-Touning: *En Konvertits Erindringer*, en Niels Hansen *Die heilige Birgitta von Schweden* van zelfden schrijver. R. Jahn Nielsen heeft het over En *Dekadents Bog* en Oskar V. Andersen over de schouwburgen, *Siden Sidst* brengt ons een artikel van Frits de Zeppelin over de misdaad van Soleilland te Parijs.

— 15 Maart 1907. — *Blod-Egil* (R. Jahn Nielsen): verhaal uit den Vikingertijd. — *Norske konvertiter* (Ivar Säter): Na eene korte inleiding over de bekeering van protestanten tot het katholicism in 't algemeen, geeft de schrijver de korte levensschets van een aantal beroemde Noorsche bekeerlingen. — *Tordenveir* (Stijn Streuvels), een Deensche vertaling uit Streuvels. — *Schouwburgen* van Oskar V. Andersen en *Siden Sidst* van Fritz de Zeppelin, over Julius Hansen, een Deen, die in de Fransche politiek een groote rol heeft gespeeld.

CIVILTA CATTOLICA, 2 Feb. 1907. — *Nuovi metodi nell' apologetica.* — *Il « Beato » Angelico da Fiesole.* — *Suicidio e Religione.* — *Donna antica e donna nuova.* — *Intorno all' origine storica dell' inquisizione.* — *Biografie di religiosi illustri.*

— 16 Feb. — *Di un nuovo partito anticlericale.* — *L'ordinamento morale del purgatorio dantesco.* — *La Gemma del Golfo.* — *L'immagine acheropita del Salvatore al Sancta Sanctorum.* — *Scienze naturali* (La questione alimentaria. — Gli insetti domestici). — *Antica litteratura abraica.* — *Serenisa e franchesza di critici.*

— 2 Marzo. — *La legge delle guarentige e l'oltraggio al sommo Pontefice.* — *I diritti della scuola libera.* — *I princepie costruttivi dello stilo gotico.* — *Il medio evo e i suoi martiri.* — *Cattolici e russi.* — *Le contraddizioni di un determinista fautore di « Libertà »* over 't laatste boek van Guido Torres.

— 16 Marzo. — *La vittoria del Centro e le ultime elezioni germaniche.* — *Uno sguardo alla benificenza romana.* — *L'Inquisizione e la sua procedura.* — *La questione di Papa Liberio.*

6 Aprilo. — *Il mattino di Pasqua nella storia liturgica.* — *Illusioni dei nuovi mettodi di apologetica.* — *Il Bentham e l'edonosmo.* — *Il « Canobium » laico di mistici nuovi;* het nieuw tijdschrift, onder de leiding van den protestantschen mystieker Gius. Rensi. — *La Jacoltà orientale dell' Universita de Beyrouth.*

OMROEPER

WIJ HEBBEN dus na een crisis van vier weken een nieuw Ministerie. Daarin zetelt, voor 't eerst sedert 1830, een strijdend Vlaamschgezinde : *Jos. Helleputte*, naar 't getuigenis ook zijner politieke vijanden, de schranderste kop onder onze nieuwe meesters. 't Is voor de Vlamingen een heugelijk feit, en zonder twijfel zal 't ook een vruchtbaar zijn.

IN DEN VLAAMSCHEN MUZIEKHANDEL, St-Jacobsmarkt, 12, Antwerpen, is verschenen : Een nieuw lied, met Klavierbegeleiding van den zoo gunstig bekenden toondichter EM. WAMBACH : **'k Aanbidde U,** (Adoro te) Gedicht van GUIDO GEZELLE. Prijs : 1 fr., vrachtvrij te huis besteld. De naam van den toondichter spreekt genoegzaam borg voor de degelijkheid van het lied. Daarom zijn wij ook overtuigd dat velen het zich zullen aanschaffen.

INGEKOMEN BOEKEN.

Het Jaarboekje van Jos. Alb. Alberdingk Thym. 56e jaar, Nymegen, Malmberg. 324 blz.

Wrakke Levens, door G. VAN HULZEN. Schreuders. Amsterdam, 261 blz. nos 15-16. fl. 0.40.

Johanneskind, Gedichten van J. REDDINGIUS. Schreuders, Amsterdam. 138 blz. no 17, fl. 0.20.

UPTON SINCLAIR, *De Wildernis*, vertaald door *Mevr. H. Mendels-Stokvis*, Schreuders, Amsterdam, 378 blz. nos 47-49, 60. cts.

Nederlandse Lektuur.

JUSTUS VAN MAURIK, *Oude Sientje*. Höveker en Wormser Hilversum, 35 blz.

HILDEBRAND, *De familie Stastok*, Höveker en Wormser Hilversum 93 blz.

TOLLENS. *Nova-Zembla*. Höveker en Wormser, Hilversum, 27 blz.

Bibliotheek van Russische Litteratuur.

No 3-4, *Witte Nachten*, door F. M. DOSTOJESFKIEJ. 139 blz. fl. 0.70

No 2. *De Mantel* door I. W. GOGOLZ. 89 blz. 35 cent, Maas en Van Suchtelen, Amsterdam.

ROSA

(Vervolg)

VI

Vol zoet genot vlogen voor Roosje de weken en maanden om, sedert de muziekavonden ingericht waren, dank zij den ijver van Godfried Rasse. Hij had alles geschikt, alle hinderpalen uit den weg geruimd, een merkwaardig kwartet gevormd, de meest-gevorderde leerlingen zoo gedrild, dat ze zich in 't openbaar konden laten hooren. De heele zaak had hij in handen genomen en doen bloeien vanaf 't eerste oogenblik.

Reeds twee concerten van kamermuziek had Lena kunnen geven. Behendig was zij er in geslaagd de drie plaatsen van het benedenhuis in ééne zaal te vervormen, groot genoeg om een honderdtal toehoorders te plaatsen. Erg veel werk was er wel aan meubel-verhuizing en stoelen-schikking, en kosten ook brachten die soirées onvermijdelijk bij. Maar Lena getroostte 't zich gaarne alles zoo te beredderen om Rosa genoegen te verschaffen en in hare loopbaan vooruit te helpen. Overigens, de bijval loonde de moeite, en weldra bleken die feestjes een deugdelijke reclame te zijn. Dank daaraan begon Rosa als zangeres in de stad bekend te worden, en ze werd niet zelden uitgenoodigd om op feestavonden of in intieme kringen te zingen. Zoo kwam er meer welvaart in 't huishouden. 't Jong meisje kon zich gemakkelijk de avondtoiletten aanschaffen, die ze noodig had, en Lena moest minder scherp hare uitgaven uitrekenen.

De repetities hadden drie of vier keeren per week plaats, in den vooravond, ter wille der leerlingen, die er bij afwisseling deel aan namen. Rosa was zot naar die gezellige samenkomsten, en Lena verlangde er bijna evenveel naar; 't was voor haar diep genot en weldoende uitspanning. Ze kon geen werkend aandeel nemen : daartoe was hare muzikale opleiding ontoereikend; maar al meer en meer hield

ze van muziek, en stelde ze belang in de jonge kunstenaars, Godfried Rasse en zijne collegas, die met jeugdige geestdrift aan 't werk gevallen waren, en geene moeite spaarden om tot een schoonen uitslag te geraken.

Dikwijls vielen zij aan 't twisten, als goede kameraden, over de interpretatie van 't een of ander werk dat ze op touw hadden, zoo hevig alsof ze in elkanders haar wilden vliegen! Maar Lena bemerkte dat Godfried Rasse eindelijk altijd gelijk kreeg, ondanks het tegenstribbelen zijner makkers. Instinctmatig erkenden zij zijne superioriteit, ondergingen zijn invloed, en luisterden onbewust naar hem, als naar hun meester. Dat deed Rosa ook; en Lena begreep het. Heel snel had ze ingezien dat hij ver boven zijne kameraden stond, met zijn algemeene cultuur, met zijn ideaal, met zijn kunstenaarsziel.

De anderen, alhoewel goede, gewetensvolle artisten, bleven in hunne alledaagsche, wat enge wereld gesloten, gaven lessen, speelden in 't orkest, en waren tevreden. Hij zag verder, las en studeerde om zijne onvolmaakte opvoeding zooveel mogelijk te volledigen. De groote dichters kende hij even goed als de groote toonmeesters; las en herlas Homeros, Shakespeare, Vondel, Dante. Bij dezen laatste, beweerde hij, had hij zijne zuiverste ingevingen geborgd; hij spoorde Rosa aan om ook te lezen, en bracht haar boeken mee. En 't meisje, dat nooit veel om zulke hooge lectuur gegeven had, las de boeken die hij haar leende, en doordrong haren geest en haar hart met dien leeuwenkost.

Lena woonde de ontluiking van haar zusterken bij met zekere verwondering, niet altijd vrij van jaloerschheid. Als een bloemenknop zijn blaadjes een voor een ontplooit onder de koesterende zonnestralen, zoo ook ging 's meisjes ziel open voor al wat grootsch en edel is. En Lena troostte zich met de gedachte dat zij het toch was, alhoewel onrechtstreeks, die dien invloed op Rosa uitoefende, vermits het ontwerp van die kunstavonden haar ontwerp was.

Waarlijk, 't was eene ingeving van boven geweest! Nu had Rosa al wat ze verlangde : haar thuis was een echt paradijs. Ze had het zelve onlangs nog gezegd.

Dankbaar en gelukkig dacht Lena over dit alles na, zekeren avond dat Rosa op een verlovingsfeest was gaan zingen

bij een oude leerling van de school. Verscheidene keeren reeds was ze in diezelfde familie uitgenoodigd geweest, en telkens had men haar naar huis laten brengen door een bediende of met een rijtuig. Zoo mocht de oudere zuster gerust zijn. Ze keek naar het uurwerk : bijna half elf. 't Meisje zou niet lang meer uitblijven; ze zong vroeg, en had gezegd dat ze dadelijk daarna zou weggaan.

Lena las nog eenige bladzijden van een Engelschen roman; maar het boek boeide haar niet erg, en ze was vermoeid. Ze schoof haren stoel achteruit om het scherpe licht der lamp te ontwijken, en trachtte op het werk van morgen te denken. Maar hare oogen vielen toe, ondanks haar tegenstreven, en zij soezelde stilaan weg.

't Sloeg half elf, dan elf uren : Rosa was nog niet daar. Waar bleef ze toch? Lena schoot wakker, stond op, en wandelde op en neer, reeds ongerust. Op eens bleef ze staan, gespannen luisterend. Hoorde zij geen gerucht aan de straatdeur? Ja, een sleutel draaide in 't slot. Eindelijk!

Snel liep Lena naar de deur en trok ze open :

« Roosje, zijt ge daar eindelijk? »

« Ja. 't Is laat geworden, nietwaar? »

« Ge zijt niet alleen? » vroeg Lena, die tot hare verwondering iemand in de duisternis ontwaarde, maar niet kon herkennen wie het was.

« 't Is mijnheer Rasse. Kom binnen, mijnheer, » zegde Rosa.

Ze gingen naar de kamer, waar de theepot op een alcoholvlammetje stond te warmen,en de gedekte tafel iets gezelligs bijbracht in het aangename, stille vertrek.

Rosa wierp haar langen kapmantel op een stoel; trok hare witte handschoenen uit, haalde nog een kopje te voorschijn, en schonk het vol.

« Ge zult wel een kopje thee met ons drinken, mijnheer Godfried? » zegde ze lief, terwijl ze voor Lena en haarzelve insgelijks inschonk.

« Hoe komt ge toch samen thuis? » vroeg Lena, hare bevreemding nog niet meester.

« Ik moest viool spelen op dat verlovingsfeest, » antwoordde hij.

« Zoo? Dat wist ik niet! »

« Ja, ik had vergeten het u te zeggen, » zegde Rosa. « En als ik gedaan had, en wilde weggaan, dan was er nog geen rijtuig daar; de meid was bezig ververschingen rond te dragen, de knecht ook; en ik had geen goesting om nog langer te blijven; maar alleen durfde ik ook niet wegtrekken, omdat het zoo laat was, » babbelde ze vroolijk voort.

« En ik was ook juist gereed om weg te gaan; ik heb juffrouw Rosa voorgesteld, haar naar huis te brengen, » voegde de jonge man er bij.

« En ik heb natuurlijk aangenomen! — Ik ben nieuwsgierig te weten wat ze zullen gedacht hebben toen ze me niet meer zagen! » riep Rosa lachend uit.

« Dan moeten ze maar bescheid vragen aan dien majestueuzen knecht die ons heeft uitgelaten, en den neus optrok omdat hij zich moest derangeeren voor twee arme drommels van artisten, » lachte hij ook.

Lena had geene lust om mee te lachen. Met een haar oneigen slecht humeur luisterde zij. Waarom had Rosa dat gedaan? Dat paste niet! 't Meisje was toch groot genoeg om dat zelf te weten! Ontevreden schudde zij het hoofd.

« Wat is er, Lena? Zijt ge boos? Vindt ge 't niet aardig? » vroeg Rosa verwonderd.

« Neen, ik moet het wel bekennen, 'k vind het in 't geheel niet aardig. Ge had beter gedaan te wachten, dat men u naar huis liet brengen, gelijk de andere keeren. »

« Waarom toch? 'k Heb niets slechts gedaan! » pruilde Rozeken. Ze was 't niet gewoon bekeven te worden, en vond het maar een vervelend spel.

« 't Past niet voor een meisje, zoo laat door de straten te wandelen met een jongeling. 't Spijt me dat mijnheer Rasse daaraan niet zelf heeft gedacht... »

Ze kon hare ontevredenheid niet onderdrukken, en voelde in haar hart eene gramschap opwellen, die niet in evenredigheid was met de begane fout.

Rosa en Godfried keken elkander onthutst aan.

« 't Is nu genoeg, ik zal er niet meer over spreken, Rosa, maar 't mag niet meer gebeuren; 'k vind het hoogst onaangenaam! Ik hecht aan uwen goeden naam, indien gij er niet om geeft! »

Ze had lust om te snikken en om heviger uit te varen, en

voelde dat ze zichzelve met moeite zou bedwingen, indien ze in de kamer bleef. Zonder nog een woord te zeggen, ging ze naar boven om een glas water te drinken en hare gewone kalmte terug te vinden.

Rosa en Godfried waren alle twee opgestaan en bezagen malkaar verstomd.

« Wat heeft Lena? Hebben we dan zoozeer misdaan?... Ik had daarvan geen 't minste vermoeden... » murmelde 't meisje terneergeslagen. Tranen blonken in hare oogen.

Hij trad op haar toe, op eens hevig ontsteld.

« Ze heeft gelijk... en ik ben onbezonnen geweest... Ik had het recht niet u naar huis te brengen... niemand heeft dat recht... tenzij... »

Zijne stem smoorde in zijne keel, en hij deed moeite om het trillen van zijne lippen, en het zenuwtrekken van zijn gelaat te bedwingen.

Zij was heel bleek geworden, en leunde tegen de tafel, want ook zij begon te beven. Toch wilde zij den zin uithooren.

« Tenzij?... » murmelde zij met neergeslagen oogen.

« Tenzij uw bruidegom, » stiet hij uit, heesch en ruw.

Ze zegde niets; ze had dit verwacht, zonder het eigenlijk te weten... Woorden vond ze niet... 't had haar te schielijk gepakt. In haar wit kleedje stond ze daar, gansch bleek, hare blauwe oogen nu wijd opengesperd en naar hem opstarend.

Hoe lief en fijn ze was, met haar zwierig blond haar! juist een fijn en broos Tanagrabeeldje.

Hij trad op haar toe, en stak de handen naar haar uit:

« Rosa! »

Zij maakte geene beweging, maar legde hare handen in de zijne, terwijl een dikke traan, een traan van ontroering en geluk op haar kleed viel.

Hij drukte hare handen, trachtte zich te bedwingen, kon niet, greep haar onstuimig in zijne armen, en drukte ze tegen zijne borst. Haar kussen durfde hij nog niet: hij voelde zich te zeer ontsteld en vreesde haar angstig te maken.

« Rosa, » fluisterde hij met een hartstocht, die haar door merg en been drong. « Rosa, mijne welbeminde, mijne liefde! »

In innige, warme tonen, jubelde hij het uit. Zij herkende zijne stem bijna niet, zoo veranderd was de klank er van. Zij beefde niet meer, in hare ziel daalde een groot licht, en ze voelde dat zij ook hem liefhad met al de kracht van haar jong hart; dat zij hem sedert lang reeds beminde; dat hij alles voor haar was; dat zij zonder hem niet meer zou kunnen leven.

Aan Lena's vreemde opgewondenheid en overdreven ontevredenheid dacht zij niet eens meer. Zij die vroeger alleen aan Lena dacht, enkel door Lena's oogen zag, was Lena opeens heelemaal vergeten! Godfried alleen bestond nog voor haar, Godfried en hare liefde! Zonder te spreken legde zij eenen arm om zijnen hals en drukte haar hoofdje tegen zijnen schouder, in eene overgave van heel haar wezen.

Hij fluisterde haar streelende woorden, brandende liefdewoorden, zijn mond dicht tegen haar oor.

Eindelijk kwam Rosa tot bezinning terug. Zacht onttrok zij zich aan de armen die haar omknelden, en trad een of twee stappen achteruit, blozend, de roode lippen half geopend door een schuchteren glimlach, de armen langs haar lichaam hangend.

« Mag ik aan uwe zuster spreken? Zoudt ge ze niet gaan halen? » murmelde hij met jeugdig ongeduld.

« Nu?... Misschien zou ze nog meer ontevreden zijn, dat het zoo gauw is gegaan... »

« Integendeel... ze zal ons onze vergissing van dezen avond vergeven... Nu toch valt onze handelswijze niet meer te beknibbelen... »

« Seffens zal ze komen... »

« We zullen 't haar dadelijk zeggen, Rosa... en zoo gauw mogelijk trouwen, nietwaar? Zoo lang ge mijn vrouwtje niet zijt, zal ik niet meer leven! »

« Ja, ja... Maar laat mij 't aan Lena zeggen... Ga nu naar huis... 'k Ben zeker dat het zoo beter is... Tot morgen,... Godfried! »

« Tot morgen dan, mijn lieveling, mijn Roosje! »

Eindelijk was hij weg. Rosa's hart klopte luid van jubelend geluk. Hoe schoon toch was het leven! Hoe schoon de liefde! Wie had kunnen voorzien welken schat van onpeilbaar geluk haar die avond voorbehield! Hoe had zij

toch geen voorgevoel gehad van hetgeen God haar bereidde?

Wat zou Lena zeggen? Lena, die haar altijd met zulke diepe,moederlijke verkleefdheid verzorgd en beschermd had?

Oh! ongetwijfeld zou ze deel nemen in 't geluk van haar zusterken! Ze hield van Godfried; had zij 't niet meermaals gezegd? Niet langer dus, met de bekentenis gedraald!

« Lena! Komt ge niet meer naar beneden? Mag ik het licht uitdoen? » riep Rosa aan den voet van de trap.

« Jawel, ik kom nog eventjes, » antwoordde Lena, die intusschen kalm was geworden, en spijt kreeg over haren uitval.

Zij kwam de trap afgeloopen.

« Is mijnheer Rasse al weg? » vroeg ze verwonderd.

« Ja, zoo even... Hebt ge mij de deur niet hooren sluiten? »

« Neen! 't Spijt me; ik had hem gaarne nog gezien... Ik ben misschien wat hevig geweest, straks; hij meende 't zeker goed... »

« Oh! ja!... Dat kunt ge toch wel denken... Hij was gansch uit zijn lood omdat ge er zoo boos uitzaagt! »

« Ik heb er waarlijk spijt van, en 'k zal 't hem zeggen zoo gauw hij komt. 't Is een beste jongen! maar hij moet de gebruiken der wereld nog wat bij leeren. »

« Hij zal morgen terugkomen... » stotterde Rosa.

't Wilde er niet zoo gemakkelijk uit.

« Morgen? Er is toch geen repetitie? » vroeg Lena met bevreemding.

« Neen... »

« Twaalf uren! » riep Lena, die 't uurwerk bij toeval bekeek. « Kom gauw slapen, Roosje, anders zijt ge morgen vermoeid! »

Meteen draaide zij 't licht uit; ze schoof haren arm tusschen dien van Rosa en ze gingen naar boven.

't Biechten werd bepaald moeilijk; en toch moest het gedaan worden.

Lena bracht haar zusje tot in hare kamer, keek even de straat op, liet de valgordijn af, stak het licht aan en opende het bed.

« Goeden nacht, kindje, slaap wel : tot morgen! »

Zij kuste het meisje en trad in hare slaapkamer, die op den tuin uitgaf. Onstuimig klopte Rosa's hart : ze moest haar geheim toch vertellen! Waarom begreep Lena niet dat er iets voorgevallen was?

Rosa volgde hare zuster, die reeds aan haar nachttoilet bezig was. Verwonderd keek ze om naar het jong meisje.

« Kunt ge uw kleed niet loskrijgen, Roosje? — Ge zijt toch niet ziek? » vroeg ze al dadelijk bezorgd.

« Neen, neen... Ik wilde nog even met u komen praten, » was het aarzelend antwoord.

« Wacht tot morgen, lieveken, en ga nu slapen. — Is er iets bijzonders, ge zijt zoo bleek? » vroeg ze reeds angstig.

't Meisje nam haar om den hals, en schuilde tegen haar aan, als een bevend vogelken.

« Lenaken, zijt ge nog boos op Godfried? »

« Wel neen, kind! 'k Heb het u immers reeds gezegd? Hij is onbezonnen geweest als een kind. Maar 't is een goede jongen. »

« Dan ziet ge hem nog gaarne? »

« Wel zeker, juist gelijk vroeger! Waarom schijnt u dat zoo angstig te maken! » vroeg ze, terwijl ze Rosa's hoofdje naar zich zocht te draaien.

« Omdat ... omdat ... hij mij gezegd heeft ... dat ge gelijk hadt hem te berispen... dat niemand het recht had mij naar huis te brengen ... niemand dan een bruidegom... »

Lena maakte eene beweging, maar Rosa ging voort :

« En hij heeft mij gezegd ... dat hij mij lief had... »

« Wat? Wat zegt ge? »

En met een hevig gebaar maakte Lena zich los uit Rosa's armen, greep hare handen en dwong Roosje's blikken naar zich op.

« Wat vertelt ge me daar? »

Rosa begon te weenen.

« Wat is er? Waarom zijt ge weer boos? »

Met een wil bedwong Lena zichzelve.

« Ik ben niet boos... ik sta enkel verstomd... herhaal me wat ge aan 't zeggen waart van mijnheer Rasse... »

Hare stem beefde, en toch sprak ze zoo bedaard mogelijk.

Rosa liet haar hoofdje hangen; tranen perelden aan hare wimpers, maar moedig ging ze voort :

« Hij heeft me gezegd dat hij me gaarne ziet... dat ik zijne eenige liefde ben... En ik bemin hem ook... ik heb het hem gezegd... »

« Maar, Roosje, toch! Ge weet niet eens wat het woord beteekent! » trachtte Lena te schertsen.

« Jawel, ik weet het, ik voel het!... En hij wil zoo gauw mogelijk trouwen.. » zegde 't jong meisje. de oogen smeekend opgericht naar de groote zuster, die altijd zoo zacht en goed voor haar was geweest.

Lena barstte in een luiden lach, in een bitteren lach.

« Trouwen? twee kerstenkinderen bijeen? Speel liever nog wat met uwe pop! »

Rosa richtte zich op, gekwetst:

« Ik heb geene pop noodig; een kind ben ik niet meer!... Ik weet wat ik zeg, als ik zeg dat ik Godfried bemin! » en hare stem beefde, maar klonk beslist.

Lena keek haar doordringend aan. 't Jong meisje scheen opeens grooter en ouder; in haar aschbleek gelaat fonkelden hare oogen donker.

« Rosa!... Godfried is toch maar pas een-en-twintig jaar!... Een kind! »

« Hij is een man, wat hart en verstand betreft... Ge hebt zelve dikwijls genoeg gezegd dat hij u beviel! »

« Ja... maar nooit heb ik aan hem gedacht als aan een echtgenoot voor u!... »

« Waarom? Is hij minder begaafd, minder goed van inborst, minder edel van hart, omdat hij met mij wil trouwen? »

« Kind, ge weet niet waarvan ge spreekt! Het huwelijk is toch geene zoo lichte zaak om op een, twee, drie geklonken te worden, van 't oogenblik af dat de eerste de beste melkbaard er goesting voor krijgt!... Wat zoudt ge aanvangen, indien ik u zoo maar dadelijk liet trouwen? Hoe zoudt ge leven? »

« Hoe leven we nu? — Hij zou voortgaan zijn lessen te geven, ik ook! — En hij zal zijn weg maken, dat weet ge zelve wel ... en ik zal ook meer bekend geraken, en meer geld verdienen ... indien dat uw bezwaar is? » antwoordde Rosa, met verontwaardiging in de stem.

« Zeker denk ik daaraan, al vindt gij 't laag en bekrompen.

Men moet toch niet al te kinderachtig redeneeren!... Wat zoudt ge beginnen indien ge kinderen kreegt, en misschien ziek werdt, gij die toch niet heel sterk zijt? »

« Indien ... indien!... Waarom alles toch in 't zwart zien? Waarom zouden wij niet gelukkig zijn, eenvoudig weg? Kom, Lenaken, wees zoo somber niet! Ge zijt altijd zoo goed voor mij geweest, waarom zijt ge nu ineens zoo hard? »

Lena's hart smolt en haar oogen werden vochtig. Zij sloot Rosa in hare armen, en deed ze nevens haar op het laag bed neerzitten.

« Ik ben hard in schijn, omdat ik u liefheb, kind, en de handen niet wil leenen tot uw ongeluk; ge zijt te jong nog om te begrijpen dat ik niet anders kan! Al deze lange jaren ben ik uwe moeder geweest, en ik wil mijn kind haar heel leven niet zien verbrodden en verwoesten voor een oogenblik dwaasheid! »

Ze sprak hartstochtelijk en tranen sprongen uit hare oogen. Maar in Rosa's ooren klonk eene andere stem, eene mannelijke stem, even hartstochtelijk, en Lena's woorden vonden geen echo in haar hart.

« Toe, lieveken, laat ons dat zoo zwaar niet opnemen! Ga nu slapen, en tracht te rusten. Morgen, als we beiden kalm zijn, zullen we dat eens goed bespreken, » zegde Lena zacht, en streek het verward haar van haar zusterken uit haar gezicht.

Maar Rosa stiet haar weg.

« Neen, neen! Ge zoekt me te paaien als een kind... Ge denkt dat het een voorbijgaande gril is, die binnen eenige dagen zal vergeten worden... Ge weet niet wat het is, ge zoudt anders zoo niet zijn... Maar ik heb Godfried lief, Lena. Zonder hem kan ik niet meer leven! En hij ook niet zonder mij! » zegde ze fier.

« En is die groote liefde zoo opeens ontstaan? » vroeg Lena spottend.

« Neen, we beminnen elkander sedert lang ... maar we wisten het niet... Hij vond altijd redenen om te komen ... en ik was nooit zoo gelukkig als toen hij kwam... Altijd is hij zoo voorkomend voor ons geweest ... en hij is zoo verstandig ... hij heeft zoo'n edel wezen ... zoo'n hooge ziel...

Oh! Lena, kunt ge dan niet begrijpen dat ik hem zoo diep, zoo volkomen bemin? »

Lena antwoordde niet terstond. Haar hart werd altijd zwaarder; ze zou 't wel uitgeschreeuwd hebben van de pijn, om Rosa's onbewuste wreedheid.

« Laat me, » zegde ze eindelijk toonloos, « mijn hoofd bonst zoo, ik kan niet meer denken... Morgen zullen we spreken ... en ik hoop dat ge redelijk zult zijn. »

« Ik zal alles aanhooren, Lena, maar veranderen, nooit! » zegde Rosa beslist, terwijl ze opstond en naar hare kamer ging.

Lena zag de witte verschijning verdwijnen; ze hoorde Rosa zich haastig en zenuwachtig uitkleeden; ze hoorde ze een tijd lang zacht weenen in haar bed. — Dan werd alles stil. De slaap had gezegevierd over 't verdriet van 't negentienjarig hart.

Lena zat nog op haar bed, de oogen wijd open, als verbijsterd vóór zich heen starend. In haar hart woelde en stormde het geweldig; het klopte en beefde pijnlijk, en haar lichaam rilde van de koorts.

Wat deed haar het meeste pijn? Dat Rosa haar ongeluk wilde bewerken door een onbezonnen huwelijk? — Of dat in Rosa's hart de liefde was ontstaan; de liefde die alle andere gevoelens zou overvleugelen, zelfs hare genegenheid voor hare zuster?

VII

Traag kroop de nacht voorbij voor de slapelooze. Geen enkel oogenblik kwam de slaap haar bonzend hoofd bedaren, haar woelig hart sussen. Altijd opnieuw vlamden Rosa's woorden op in haar afgemat brein.

« Onmogelijk is 't, onmogelijk! Rosa kan niet ernstig gesproken hebben!... Met een armen artist trouwen... Wat zou er van haar geworden, zij die zoo gewoon is gekoesterd te worden! Ik kan het niet laten doorgaan, ik mag niet toegeven ... ik wil niet! » riep zij zichzelve toe. « Mijn arm kind!... is het dan om daartoe te geraken, dat ik haar alles heb opgeofferd?... Mijne heele jeugd, mijn heele leven ... en nu zou ze mij verlaten ... en voor zulk huwelijk! »

Heete tranen brandden in hare oogen, en met moeite hield zij hare snikken terug, nog bezorgd om Rosa's rust niet te stooren.

« Oh! mijn God! » murmelde ze smartelijk. « Ik weet niet of het de zelfzucht is die in mij spreekt, maar ik kan haar niet opgeven ... ik heb den moed niet... Ik kan niet, ik kan niet!... »

Zij stond op om haar brandend gezicht met koud water te verfrisschen. In de nevenkamer, sliep Rosa haren gerusten kinderslaap, ongestoord door de gebeurtenissen van eenige uren te voren.

Reeds begon de hemel wat op te klaren; een flauw licht liet de voorwerpen duidelijker uitkomen; en, op straat, was er reeds een geluid van menschen en karren. De dag zou niet lang meer uitblijven.

Langzaam kleedde zich Lena aan, en ging stil naar beneden. 't Was nog geen vier uren; maar wat zou ze boven in haar bed blijven? Aan slapen viel toch niet te denken; en eene kleine wandeling in den hof zou hare zenuwen bedaren. Ze trad naar buiten en stapte gejaagd over de naakte speelplaats en langs de smalle wegelkens van den tuin. Koud en licht beneveld was de lucht : en droppels water hingen aan bladeren en bloemen. Allengskens verdwenen de laatste bleeke sterren, en klaarte doordrong den grauwen hemel. In het veil tegen den muur begonnen de vogels te bewegen, en zachtjes te tjilpen.

De koelte beurde Lena een weinig op; langzamerhand week de vermoeidheid die haar verpletterde.

't Sloeg vijf uren : klaar en vreedzaam begon de klok eener naburige kapel te kleppen. Een voor een rezen de kerken uit hunne nachtsluimering; en de klankvolle klokken riepen de geloovigen naar de eerste mis. Op straat heerschte reeds leven en drukte.

Werktuiglijk ging Lena mantel en hoed aandoen, en ze stapte de straat op. Naar de kerk wilde zij, om kalmte en vrede, die zij zoo noodig had. Op zulk ongewoon uur moest ze niet vreezen de sporen die de smartelijke nacht op haar had gelaten onder bekende oogen te brengen.

In de straten ontmoette zij enkel werklieden die naar hunnen arbeid, of boeren die naar de markt trokken; hier en daar ook eene dienstbode op weg naar de mis.

Zij spoedde voort in 't stralend licht der blijde morgenzon, triomfantelijk te voorschijn tredend uit eene pracht van citroengele lucht en wegvliedende rozeroode wolkjes. Maar ze had geene oogen voor de schoonheid van den hemel ; ze ging met gebogen hoofd, en neergeslagen blik.

Te vroeg kwam ze, en ging in een eenzamen halfdonkeren hoek knielen. Heet en kwellend stroomden de tranen weer uit hare oogen, en haar hart was vol wanhoop en opstand.

« Oh ! mijn God ! » bad ze smeekend en dringend, « Ge zult dat toch niet toelaten ? Ge zult me mijn kind niet afnemen ? Heb medelijden met mij !... Open hare oogen, mijn God... laat haar de dwaasheid van hare liefde begrijpen... ik kan mijn Roosje niet laten gaan !... Ik heb te veel geleden... Ik heb de kracht niet meer... Ik ben bang voor nieuwe smart !... Oh ! Heer, wees barmhartig !... »

Geen ander gebed kwam over hare lippen ; altijd opnieuw murmelde zij deze klacht, met eene vurigheid, eene diepte van lijden, die haar gansch doortrilde. Kracht om dat nieuwe kruis te dragen vroeg zij niet ; ze dacht er zelfs niet aan. Haar eenige gedachte was dien bitteren kelk te verwijderen.

Nooit was het in haar opgekomen, dat Rosa haar eens zou kunnen verlaten om een echtgenoot te volgen. Nog altijd aanzag ze haar als het klein kind dat ze zoo menige jaren aan den dood had betwist, dat haar zoo hulpeloos te laste was gebleven en voor hetwelk zij haar eigen geluk had verzaakt.

Zonder dat zij het zichzelve had bekend, was het kind eene vrouw geworden, eene vrouw in wier hart de liefde op eens ontvlamde. Ha ! reeds bij 't eerste woord van dien Godfried, maar pas in haar leven getreden, had Rosa de levenslange toewijding van hare zuster vergeten. De liefde had haar een wenk gegeven, en reeds was ze gereed alles te verloochenen om dien wenk te volgen.

Bitter rolden de tranen tusschen hare vingers. Aan het altaar tjinkelden de zilveren bellekens voor de consecratie. Lena boog dieper ; haar bloedend hart offerde zij op, en ze smeekte om bescherming.

« Oh ! Heer, ge hebt mij vroeger getroost en gesteund... Zoudt ge me nu verlaten ? — Ontferm U mijner... ontferm

U onzer... Onmogelijk kunt Gij 't geluk van mijn kind beoogen met die liefde!... Wat moet ik doen, zeg, wat moet ik doen? »

Zoo bleef zij God aanroepen, zelfs als de priester het altaar reeds verlaten had. Zij vroeg om licht; maar éene zaak stond bij haar toch duidelijk en vast. Dat huwelijk moest ze tegenhouden. Zoover strekte toch wel haar gezag dat ze Rosa van Godfried kon scheiden, lang genoeg, om haar tot een beter besef der zaken te doen komen.

Maar, indien Rosa niet redelijk genoeg was, en niet wilde gehoorzamen? Ze was zoo gewoon haren wil door te drijven?...

Met Godfried moest Lena spreken, en alleen... Geen ander middel. Maar hoe dat aanleggen buiten Rosa's weten?... Nu, dat zou wel gevonden worden.

Een weinig kalmer ging ze naar huis. Nog was Rosa niet beneden. Zooveel te beter; Lena trachtte naar eenzaamheid. Ze wierp hoed en mantel af, en ging in de verandah zitten. In de keuken hoorde ze de meid pompen, en daarna hard in het vuur koteren.'t Was vroeg nog en 't ontbijt was niet klaar.

Een oogenblik later kwam de dienstbode binnen om de tafel te dekken, en Lena greep een boek vast, om in schijn bezig te zijn, en zoo aan een gesprek te ontsnappen. Te vergeefs!

« U zijt al vroeg opgeweest, van morgen, juffrouw! »

« Ja! »

« Ik heb u wel de trappen hooren afdalen! En 'k heb me verschrikt! Ik dacht dat ik den wekker had overslapen... Maar 't was nog niet klaar. Ge waart toch niet ziek, dat ge zoo vroeg in den tuin zijt gaan wandelen? »

« Een weinig hoofdpijn. »

« Dat heb ik gedacht! Maar als ik u heb hooren uitgaan heb ik in mijzelve gezegd: de juffrouw zal toch niet heel ziek zijn, anders zou ze niet op straat gaan wandelen. Ze zal zeker naar de kerk gaan. »

« Inderdaad. »

Lena hoopte haar te ontmoedigen door hare korte antwoorden. Maar 't was een ijdele hoop; ze moest luisteren en antwoorden; hare orders geven voor het middagmaal; hare zienswijze over de manier een overschot kalfsvleesch te

gebruiken en croquetten te bereiden; ook moest ze luisteren naar de nieuwtjes vernomen uit den mond van bakker en melkboer.

Was er dan geen middel om aan dat gepraat te ontsnappen? Als een bliksem flitste het door Lena's hoofd. Naar den telegraaf zou ze gaan, en Godfried door een snelbericht in haar bureau ontbieden. Rosa kwam er nooit, als ze dacht dat er volk was; op die wijze zou ze den jongeling, alleen kunnen spreken.

Zoo gedacht, zoo gedaan. Snel liep zij naar het dichtst bijgelegen kantoor, en zond een telegram: « Verwacht u om half vijf, Lena Van Loo. »

Om dat uur gaf Rosa eene les, en was Lena vrij. Ze zou wel zorgen dat ze tijdens 't onderhoud haar niet kwamen lastig vallen.

Wat opgebeurd keerde zij terug. Reeds wachtte het ontbijt, en zij hoorde Rosa de vensters van haar slaapkamer opentrekken, en een oogenblik later langzaam de trappen afkomen.

Zij trachtte haar beven te bedwingen, en groette het binnentredend meisje met schijnbare kalmte.

Rosa verlangde vurig het onderwerp harer liefde weer op het tapijt te brengen, maar durfde niet beginnen, en wachtte met ongeduld dat Lena 't zou doen. — Maar Lena sprak enkel over onverschillige zaken, over de lessen, over de leerlingen, over haar werk, en over de ouders die moesten komen, alsof er votstrekt niets gebeurd was.

Rosa begreep dat ze over het voorgevallene niet wilde reppen; maar het getrokken gelaat, de ingezonken oogen, de bleekheid harer zuster, verrieden den storm harer ziel.

« Hebt ge niet goed geslapen, Lena? » vroeg ze schuchter toen Lena, na 't ontbijt, een oogenblik in een zetel ging liggen.

« Neen. Gij wel?... »

« Nogal, ja... Zijt ge ziek? »

« Toch niet ... een weinig vermoeid maar. »

« Kan ik niets voor u doen, Lena? » vroeg 't meisje over hare zuster buigend.

Lena keek in hare bezorgde blauwe oogen, en was op het punt haar in hare armen te klemmen, en uit te roepen :

« Ja, ge kunt mijn hart geruststellen, en me zeggen dat ik alles maar heb gedroomd. »

Maar zij hield dien kreet terug en zegde eenvoudig :

« Indien ik een weinig eau de Cologne had, me dunkt, 't zou me opbeuren. »

« Dadelijk. »

Met een wip was Rosa weg en weer terug, een fleschje eau de Cologne in de hand. Ze liet Lena den verkwikkenden geur inademen, goot eenige droppels op haren zakdoek, vulde een klein kristallen reukfleschje met zilveren slot, en zegde: « Daar, Lena, steek mijn reukfleschje in uwen zak. 't Is gemakkelijker mee te dragen dan deze groote flesch. »

« Dank u, lieve, » zegde Lena erkentelijk, « 'k voel me al beter. Hoe laat is het? — Wat, reeds half negen? Dan mag ik niet langer meer den luierik uithangen, » ging ze voort met een flauwe poging tot scherts.

Ze stond op en trad naar hare spreekkamer. Reeds hoorde zij de eerst aankomende leerlingen aan de straatdeur bellen.

« Tot straks, Rosa. »

« Lena, zijt ge kwaad op mij? » murmelde Rosa haastig.

« Neen, neen! Spreek daar nu niet over, 't is 't oogenblik niet... Dezen avond! »

Als een schichtig dier, liep Lena weg. Iemand klopte aan de deur van het bureau. 't Was juffrouw Vereecken, die schrijfboeken kwam vragen voor een nieuwe leerling. Een oogenblik daarna kwam ook juffrouw Biesmans om over eene verandering van uren te spreken. Gedwongen viel Lena in hare bezigheden terug.

Den ganschen dag kweet zij zich van hare plicht van bestuurster : luisterde naar de onderwijzeressen, en besprak opvoedings- en onderwijspunten met hen ; gaf hare eigene lessen, ondervroeg de leerlingen, stond de ouders te woord, die haar over hunne kinderen kwamen raadplegen, dat alles werktuiglijk, als voortgeduwd door de kracht der gewoonte.

Eindelijk was ze van hare schooltaak bevrijd. Diep schepte zij adem, en zocht het luid pochen van haar hart te bedaren. Weldra zou zij den slag moeten leveren.

Inderdaad, nog was het half uur niet geslagen, en reeds stond Godfried vóór haar. Hij groette met een hem ongewone linkschheid en schuchterheid. Koel gaf zij hem den

groet terug, en noodigde hem uit met een gebaar, plaats te nemen tegenover haar.

Nog zweeg zij, bevend in haar hart, en naar bedaardheid trachtend. Hij brak eerst het lastig stilzwijgen.

« Ge hebt me geroepen,mejuffrouw? » vroeg hij aarzelend.

« Ja, » zegde ze met gesluierde stem, en langzaam sprekend om haar beven meester te worden. « Ik wilde alleen met u spreken... Wat is het dat Rosa mij gisteren avond verteld heeft... Ge wilt met haar trouwen? »

Ze sprak scherp. Gramschap rees in haar hart tegen dien jongeling die haar heele leven dreigde te verwoesten; en ze had moeite hem niet weg te jagen als een boosdoener.

Hij stond op en kwam naar haar toe met uitgestrekte handen en stralende oogen:

« Ja, ik wil met haar trouwen, want ik bemin haar! » zegde hij warm, en wilde hare handen grijpen.

Zij voelde dat hij oprecht was, maar haar wrok werd hierdoor niet gekoeld. Zij wenkte hem op zij.

« Ziet ge zelf niet hoe onmogelijk dat is? » vroeg ze.

« Onmogelijk? en waarom? Ik ben een eerlijk man, en mijne vraag is ook eerlijk! »

« Ge zijt een kind! Hebt ge maar ééne enkele seconde na gedacht? Waarmee zoudt ge uwe vrouw onderhouden? »

« Wel wij verdienen toch alle twee? Wij hebben geene millioenen noodig om gelukkig te zijn! » zegde hij glimlachend.

Zij maakte een ongeduldig gebaar.

« 't Is geene zaak om over te schertsen, mijnheer Rasse. Ik betreur dat ge zoo onbezonnen waart eerst met Rosa te spreken... En laat mij toe u te zeggen dat ik uwe handelwijze hierin niet heel kiesch vind! »

Hij steigerde als een ros dat het spoor voelt.

« Niet kiesch? Hoe dat? Ik ben misschien te gauw geweest, en wellicht had ik correcter gehandeld met er u eerst over te spreken!... Maar wist ik dan op voorhand wat er gisteren avond ging voorvallen? 'k Wist zelf niet dat ik ze zoo lief had!... 't Zijn uw eigen woorden van verwijt, die mij opeens de oogen hebben geopend en die liefdebekentenis ontrukt! »

Dus had zij zelve door haar ongeduld, door haar instinc-

tieve jaloerschheid, het onheil los doen breken! Een bitter mea culpa sprak zij inwendig.

Heviger ging hij voort.

« Wat hebt ge toch tegen mij? Mijne jaren? Ik ben rijper dan mijne jaren... Mijn weg heb ik gansch alleen gemaakt, ... dat vormt een karakter!... Ge moet dat toch wel weten!... Waart gij nog een kind op een-en-twintig jaren? »

Neen, dat was ze zeker niet meer. 't Leven had haar vroeg genoeg tot vrouw gemaakt!

« Ik ben arm,dat is waar...en ik betreur genoeg haar geene weelde te kunnen geven... Maar dat is toch geene oneer!... En spoedig zal mijn geldelijke toestand beteren, dat weet ik zeker!... Ge zijt toch zelf overtuigd dat ik geen gewoon orkestmuzikantje zal blijven? » vroeg hij verontwaardigd.

« Ik vraag niet beter dan het te gelooven... Laat ons dan wachten tot ge zoo ver geraakt zijt!... Nu wil ik van niets hooren tusschen Rosa en u!... Ik ken het leven ... en wil niet dat mijne zuster mij eens mijne al te groote toegeeflijkheid zou kunnen verwijten. »

« Is het dan een ongeluk bekrompen te moeten leven? Voor mij zijn er veel ergere zaken... Ware ik een slechte jongen ... een meisjeszot, een bezoeker van slechte huizen!... Maar ik heb mij altijd recht gehouden, en ben braaf gebleven ... en dat is niet gemakkelijk voor een jongen gansch aan zichzelf overgelaten ... voor een artist, die met allerlei slach van menschen moet omgaan! Degene die niet worden meegesleept hebben er eer van, mejuffrouw!... Zoudt ge Rosa dan liever geven aan een van die rijke koopluizonen, die hun geld op schandelijke wijze verbrassen, en hunne jeugd onnuttig verknoeien? Denkt ge op die wijze haar geluk te bevorderen, zoowel als uwe ambitie? »

« Neen! Ik stel Rosa te hoog om haar aan een onwaardige te geven... Maar ze is niet sterk ... ze is veel zorg gewoon... Ik wil haar tegen ontberingen en ellende vrijwaren! Indien ge haar meer dan uzelven bemindt zult ge mij begrijpen en gelijk geven! »

Hij boog het hoofd diep op zijne borst, kruiste de armen, en bleef een oogenblik in gedachten verzonken. Dan hief hij het hoofd weer op, staarde haar aan, en riep met wilden hartstocht in de stem : « Ik kan haar niet opgeven, ... vraag

mij dat niet!... Dag en nacht zal ik werken ... mij geene opoffering sparen om haar meer welzijn te geven... Als eene koningin zal ik haar dienen... Niets zal mij te zwaar schijnen, indien ik haar de mijne mag noemen! »

Zij antwoordde niet, de scène had reeds te lang geduurd. Besloten was zij zich niet te laten overhalen.

« Hoe kunt ge zoo onmeedoogend zijn! Hebt gij dan geen hart voor de liefde? Weet ge dan niet wat de liefde is? »

Ze hief de oogen naar hem op, bleek tot in de lippen. Alsof hij tot op den bodem van hare ziel wilde lezen, keek hij haar aan; zijn gelaat was verwrongen door pijn en verontwaardiging, en zijne oogen schitterden koortsachtig.

« Jawel, » zegde zij schor, « ik weet wat liefde is! Ik weet vooral dat het geen kinderspel is; en dat men voor de eerste de beste opwelling van een gevoel, waaraan men lichtzinnig den naam van liefde geeft, niet dadelijk het lot van twee wezens verbindt, op gevaar af ze tot levenslang ongeluk te doemen!... »

« Wat moet ik doen om u van mijne oprechtheid te overtuigen? »

« Rosa niet meer zien of spreken, om haar den tijd te laten weer tot bezinning te komen en in haar eigen hart te lezen. »

« En gij hoopt dat ze mij dan zal vergeten, nietwaar? » vroeg hij bitter.

Zij antwoordde niet.

« Ha! mejuffer, ik wil gelooven dat ge enkel gedreven wordt door Rosa's belang!... Ge zijt onverbiddelijk en ik moet u gehoorzamen... Maar op onze liefde hebt ge geene macht : al was het binnen jaren, ge zoudt mij onveranderd vinden ... en Rosa zal mij ook blijven beminnen! »

« Laat ons het afwachten!... Ik zal Rosa op de hoogte brengen van hetgeen er tusschen ons is voorgevallen, mijnheer, en haar melden dat de muziekavonden en de repetities voorloopig opgeschorst zijn... »

Krampachtig beet hij op zijne lippen, wierp haar een blik vol verwijtingen toe, scheen in tranen te willen losbarsten als een diepgegriefd kind, maar hield zich in, en hief het hoofd trotsch op.

« 't Zij... ik zal niet meer komen... Rosa zal lijden, en ik

ook... Maar een dag zal komen, dat uwe oogen zullen opengaan, en begrijpen dat liefde boven weelde gaat! »

Meteen boog hij en verdween haastig.

Zij was meester gebleven van het slagveld, en drukte hare beide handen op haar pijnlijk kloppend hart. — Had ze goed gehandeld? In elk geval had ze wijs gedaan, dat zou niemand betwisten. Die jonge man bleef, trots alles, een gunstigen indruk op haar maken; hij had een open en edel gemoed... en zijne liefde was oprecht...

Ongeduldig schokschouderde zij. Liefde!... een knaap en een klein meisje, wat wisten die af van liefde! Kalverliefde was het, ja! Eenige weken zouden volstaan om er alle sporen van uit te wisschen.

En 't was haar dringende plicht een einde te stellen aan die kinderachtigheid!...

Nog moest ze met Rosa spreken. Onwillekeurig kromp haar hart, als ze het bedroefd gezichtje en de verwijtingsvolle oogen van 't meisje in hare verbeelding zag. En tegelijkertijd vervulde een gevoel van onwil, bijna van haat hare ziel tegen hem, die haar wilde berooven van haren kostbaarsten schat.

Zij trok de deur der eetkamer open; een meisje was er bezig aan 't schrijven; eene leerling die alle dagen tot zes uren op school bleef om daar haar huiswerk te maken en hare klavieroefeningen te spelen. Lena was haar gansch vergeten. Alvorens het kind weg was, zou ze met Rosa niet kunnen spreken.

Vermoeid en gejaagd deed ze de deur weer toe, en ze ging traag naar haar werk. Maar te vergeefs. In haar hoofd bonsde en hamerde het onverpoosd. Weer stond ze op, en ging naar de eetkamer.

« Klara, » zegde ze tegen 't schrijvend meisje, « 't is bij half zes. Zoudt ge niet beter doen nu naar huis te gaan? De lucht wordt gansch zwart, 't zou kunnen gaan regenen. »

't Meisje vroeg niet beter. Snel was ze klaar en weg.

Dan ging Lena naar de verandah, waar Roosje in den leunstoel gemakkelijk lag te lezen en te droomen, juist van hare les teruggekeerd. Zij glimlachte tegen hare zuster, en deed haar teeken nevens haar te komen zitten. Dan nam ze Lena's hand tusschen de hare en streelde ze vleiend.

« Lenaken, ge zijt niet meer kwaad, nietwaar? — En ge zult ook niet boos zijn op dien armen Godfried?... Hij zal gaan komen... » murmelde zij, een weinig bevreesd, maar te zeker van hare macht over Lena om ernstig ongerust te zijn.

Met een ruk had Lena hare hand teruggetrokken.

Zonder naar haar zuster te kijken, zegde zij heesch :

« Hij zal niet komen, noch vandaag, noch morgen... »

« Wat? Hoe weet ge dat? Is hem iets gebeurd? » riep Rosa verschrikt uit.

« Er is hem niets gebeurd... Hij is hier geweest, daar even... »

Rosa sprong recht.

« En ge hebt mij niet geroepen? »

« Ik wilde met hem spreken. »

« En nu is hij weg, zonder bij mij te komen! — Wat hebt ge hem gezegd? — Oh! Lena hoe kunt ge zoo zijn? »

Een tranenvloed versmoorde hare stem. Lena keek naar een anderen kant. Die tranen, die voor Godfried vloeiden, martelden haar.

« Ik heb hem gezegd dat ik niet kon instemmen met een huwelijk dat mij voorkomt als onzin; dat ik overigens geen geloof hecht aan de eeuwigheid eener zoo jonge liefde, en dat ik hem verzocht zijne bezoeken voorloopig te schorsen. »

Zij zegde dit alles bijna ruw; zonder de teedere voorzorg waarmee zij het brooze meisje altijd behandelde.

Rosa snikte luid.

« Hoe kunt ge zoo wreed zijn, Lena! Hoe kunt ge zoo hard en onmeedoogend zijn! »

« Ik ben niet hard, kind; later zult ge beter begrijpen en mij bedanken. »

« Nooit, nooit, zal ik u bedanken mijn hart te hebben gebroken... Is dat uwe genegenheid voor mij? Dan moet ik er niets van hebben! » snikte Rosa, met het dof verlangen Lena ook te doen lijden.

« Rosa! »

« Ja, 't is zoo... 't is zoo! Ge spreekt met verachting van onze liefde... Maar wat weet gij van liefde? Nooit hebt ge iemand bemind... uw heel leven zijt ge altijd maar om 't geld bekommerd geweest! »

« Rosa, zwijg! »

Lena was op hare beurt recht gesprongen, greep de handen van het wreed onrechtvaardig meisje vast, en drukte ze alsof zij ze wilde verpletteren.

« Zwijg ! — gij minder dan wie ook, hebt het recht mij dát te zeggen !... »

Zoo hevig beefden hare lippen, dat zij niet verder spreken kon.

Rosa weende krampachtig ; ze had berouw over hare kwetsende woorden, maar haar hoogmoed fluisterde haar in dat Lena 't meeste onrecht had en de eerste stappen moest doen tot eene verzoening.

Doch haar hart kon niet koud blijven tegenover Lena's zichtbaar lijden. Zij onttrok hare handen aan de knellende schroef, vaagde hare oogen af, maar te vergeefs, want altijd opnieuw vloeiden de tranen.

« Lena, ik had dat niet moeten zeggen... Ge hebt het aan mij niet verdiend... Maar ik heb zooveel verdriet... »

« Denkt ge soms dat ik er geen heb, Rosa ? »

« 't Is 't zelfde niet ! Ge wilt mij van Godfried scheiden, — en ik kan zonder hem niet meer leven... »

« Dat zullen we zien. Indien uwe liefde waarlijk zoo diep geworteld en zoo eeuwig is, zal ze tegen wat wachten kunnen. »

« Nooit zal mijne liefde veranderen, al moest ik op Godfried wachten, tot mijn haar grijs wordt, » zegde Rosa plechtig.

« Laat ons beiden afwachten wat de tijd ons brengen zal, » antwoordde Lena mat.

VIII

Droevig en traag kropen de weken. In 't zwijgend huis klonk niet langer Rosa's frissche lach noch haar heldere stem. Ook haar fijne blos was heen. Zij had een afkeer van alle voedsel, en werd mager en wit. Hare muziek verwaarloosde zij, alsof de klanken van haar klavier te duurbare en te wreede herinneringen in haar wakker riepen. Midden in hare oefeningen hield ze op, en vergat voort te gaan, in treurige mijmering verzinkend. Zelfs verzuimde ze dikwijls hare lessen te geven, als had zij 't begrip van den tijd niet meer. En om 't minste woord barstte ze in tranen los.

Lena begon ernstig ongerust te worden. Op die wijze kon 't niet blijven duren : met hare gezondheid zou 't haar zusterken bekoopen.

De oudere zuster had geen spijt over hare handelwijze : ze had haar plicht gedaan; enkel gehandeld volgens de ingevingen van gezonde rede, ondervinding, voorzichtigheid.

Toch was er iets dat haar plaagde en knaagde : zij kon zich niet ontveinzen dat nog eene andere drijfveer, minder belangloos, minder edel haar had voortgestuwd : hare jaloersche verknochtheid aan Rosa. Ze had het over haar hart niet kunnen krijgen haar zusterken aan Godfried af te staan, ... maar aan een ander zou zij 't evenmin kunnen, dat voelde zij duidelijk. Ze wilde haar voor zichzelve bewaren. Gaf hare lange toewijding haar dan geen recht daartoe?

Toen de donderslag haar trof, zoo onverwacht, had de pijn haar hard en scherp doen spreken, erger dan 't haar eigen was; en hierover had ze spijt. Wie weet, indien ze zich beter had kunnen bedwingen, misschien waren de zaken anders uitgevallen; misschien had Rosa dan gewilliger geluisterd en vanzelf van haar dwaze gedachten afgezien. Zeker had de scherpe crisis kunnen vermeden worden. Nu was 't te laat : gedane zaken hebben geenen keer.

Lena's hart bloedde als ze 't kind, dat ze zoo innig beminde, zag kwijnen en treuren, zichzelve als opeten van smart. Te vergeefs zocht zij het meisje op te beuren. Niets hielp. Rosa vluchtte zooveel mogelijk alle samenzijn met hare zuster alleen, en sloot zich in hare droefheid op. Als eene machine zonder ziel leefde ze voort. Geen verwijt, geen onaangenaam woord kwam meer over hare lippen; als Lena haar het woord toestuurde, antwoordde ze met zachtheid. Maar geen oogenblik verloor ze den droevigen blik, de gebogen houding, die haar 't voorkomen gaf van een lam tot slachtoffer veroordeeld.

Zij bezat noch de wilskracht, noch de geest van toewijding, die Lena hadden rechtgehouden in de smarten van haar jong leven; en de plicht had voor haar eene minder diepe beteekenis.

't Was een zachte en lieve natuur, eerlijk en edelmoedig; van kindsbeen af was ze aan Lena gehecht geweest door eene

soort van aanbidding. Desniettemin, gewoon als ze was het middenpunt van Lena's gedachten en zorgen te zijn, beschouwde zij gemakkelijk alles uit haar persoonlijk oogpunt, onbekwaam de zaken aan te zien met Lena's blik.

Ook vond zij de handelwijze van hare zuster onvergeeflijk-wreed, en kon maar niet begrijpen dat zij haar willens en wetens zulk groot verdriet kon aandoen. Want scherp leed ze sedert ze Godfried niet meer zag, en vond het leven zonder hem een te zwaren last voor haar smalle schouders.

Door meer dan gewone voorkomendheid trachtte Lena de droefheid van Rosa te lenigen; maar steunde hare hoop vooral op tijd en afwezigheid. Reeds eene maand was verloopen sedert zij Godfried had weggezonden. Met ongeduld trachtte zij naar het groot verlof, dat haar de vrijheid zou geven de stad te verlaten en haar zusterken verstrooiïng te bezorgen.

Zekeren nacht was ze na veel woelen, eindelijk in slaap gevallen, toen ze eensklaps weer schielijk wakker werd. 't Wit licht der maan vloeide in hare kamer, en liet haar de omtrekken der voorwerpen duidelijk bespeuren. Dadelijk zag ze dat de verbindingsdeur tusschen hare kamer en die van Rosa, gesloten was; dat was anders nooit gebeurd. Wat had het meisje daartoe gedreven? Waarschijnlijk had het geluid van die toedraaiende deur Lena's slaap onderbroken.

Zou Rosa onwel zijn? Zou zij weer weenen? Waarom sliep ze niet?

Ongerust zat Lena op in haar bed, en luisterde gespannen.

Eensklaps, als opgezweept, sprong zij 't bed uit, naar de deur, die ze geruischloos opende. Een der vensters van Rosa's kamer stond half open, en zij in haar wit nachtgewaad, bijna achter de gordijn verborgen, keek zoo aandachtig naar buiten, dat ze Lena niet hoorde binnentreden. En deze hoorde nu gansch duidelijk wat zij een oogenblik had gehoopt een oorbedrog te zijn.

Daar buiten, in den stillen, klaren zomernacht, trilde eene melodij, een lied van zuivere, diepe tonen, een lied van hartstochtelijke, geestdriftige liefde.

't Was eene viool die zong, en wel herkende Lena die volle, warme klanken. Geen ander dan Godfried kon zoo spelen, en zoo zijn lijden en liefde in tonen vertolken.

Onstuimig liep zij vooruit, trok Rosa weg, sloot 't venster toe, en liet de valgordijn af. Nauwelijks eenige seconden duurde dit alles; maar zij had den tijd gehad Godfried te zien staan op het trottoir tegenover hun huis, spelend alsof hij in eene concertzaal was, terwijl reeds eenige late voorbijgangers bleven staan, en vensters opengetrokken werden.

« Ga naar uw bed, Rosa, en geef u niet ten prooi aan de nieuwsgierigheid van de geburen, » gebood Lena streng.

't Bevend meisje sprak geen woord, en scheen geene kracht meer te hebben; Lena moest haar bijna in haar bed dragen. Zij klappertande, en rilde van hoofd tot teen; en, opeens viel ze in eenen hevigen zenuwaanval. Zij kromp ineen alsof zij stuipen had; hare armen en beenen trokken in bruuske, krampachtige gebaren. Uit haren dichtgesloten mond drongen vreemd heesche of scherpe klanken, en aan de hoeken der blauwe lippen drong een weinig schuim.

Geweldig schrikte Lena. Nog nooit had zij een zenuwaanval bijgewoond; en in hare eerste beweging wilde ze de meid opbellen en een geneesheer doen halen. Maar al dadelijk dacht zij dat het beter was niemand op de hoogte van 't gebeurde te zetten. Deze crisis was waarschijnlijk 't resultaat van de pijnlijke spanning der laatste weken, en getuigde luid hoe geschokt Rosa's zenuwgestel was. Snel ging Lena water halen, een reukfleschje, en wat ze verder kon vinden; zacht baadde zij 's meisjes slapen, en liet haar 't reukwerk inademen. Buiten had de viool schielijk opgehouden : dat was toch éene voldoening, dacht Lena bitter.

Nog kromde zich Rosa bevend en kreunend, maar de eerste hevigheid van den aanval scheen toch voorbij. Een tijdlang duurde 't evenwel nog, alvorens zij eindelijk stil lag, bleek en afgemat, met roode randen om de oogen, en blauwe lippen.

Zwaar en dom overmeesterde haar de slaap. Maar den heelen nacht bleef Lena bij haar, ongerust hare minste beweging bespiedend en gedurig luisterend naar hare ademhaling. Zij zelve was te diep geschokt om aan slapen te denken. Hoe onverwacht was dit alles weer gebeurd! — En hoe brutaal van Godfried, onder Rosa's vensters te komen spelen!

Waarschijnlijk, met zijne gewone onbezonnenheid, had

hij er geen oogenblik aan gedacht dat hij 't meisje op die wijze in opspraak kon brengen. En nochtans was 't genoeg om haar karakter voor altijd te schenden, en zelfs om een slechten naam aan de school te geven!

Dat zou er nog bij moeten komen, dat die kwâjongen niet alleen haar zusterken van streek bracht, maar ook nog hare zaken! Waarlijk, 't was eene ingeving van den booze geweest, toen ze dien ellendigen kunstenaar in haar huis had gelokt!

« 't Is altijd hetzelfde, » murmelde ze vergramd, « als 't kalf verdronken is dan vult men den put! Hoe viel 't mij niet vroeger in dat ik den wolf niet in 't schapenhok moest brengen! Ik had toch wel kunnen denken dat Godfried op Rosa zou verliefd worden... ze is er lief en mooi genoeg voor... Maar dat zij hem zou beminnen!... Dat ze zoo zeer de kinderschoenen is uitgewassen, kan ik me nog niet wijsmaken... Mijn arm Roosje! »

Hare gramschap was verdwenen en tranen welden uit hare oogen. Neen, 't leven was jegens haar niet goed geweest, en het betrekkelijk geluk der laatste jaren was wel sterk aan 't wankelen. Weggevlucht was de prachtige droom van heerlijke zielerust! Daar stond weer een worsteling in 't verschiet, zoo pijnlijk als de ergste van voorheen, want nu zag zij in dat Rosa niet spoedig zou vergeten.

Indien 't meisje maar geen onbezonnen stappen waagde, riep het angstig in haar hart. Weet men ooit waartoe een opgehitst wanhopig meisje in staat is?... En Rosa volgde licht hare eerste beweging... Neen, toch! Ze had plichtgevoel genoeg om niets onherroepelijks te doen...

Langzaam sloop de nacht en klaarde de dag. Lena ging zich aankleeden, en kwam weer hare plaats nevens Rosa's bed innemen. 't Meisje sliep maar altijd voort, en geruster en dieper scheen haar slaap.

« God geve dat de schok van dezen nacht geen blijvende gevolgen heeft! » dacht Lena.

Weer doemden de sukkeljaren van vroeger op. Neen, alles liever dan dat!

Vandaag moest Rosa te bed blijven en een kalmeerend middel innemen; dan zou ze morgen wel beter zijn.

Buiten hernam allengskens 't leven der stad zijne rechten.

De dag stelde warm in; reeds brandde de vroege morgenzon, en geen adempje verfrischte de zware zomerlucht.

Lena liet de persiennes af, en opende de vensters wagenwijd in de twee kamers.

Dan belde ze de meid en verzocht haar op Rosa te letten totdat zij zelve terugkwam.

« Is juffrouw Rosa ziek? » vroeg de meid verwonderd.

« Ziek niet, wat onpasselijk. »

« Is dat dezen nacht gebeurd, juffrouw? »

« Ja. »

« Ik heb toch niets gehoord. Heeft de juffrouw geroepen? Och, ze zag er toch al een heelen tijd onwel uit! »

« De juffrouw is bijna van haar zelve gevallen; 't zal niets zijn; ze moet enkel rusten, » antwoordde Lena kort, terwijl ze de kamer verliet.

't Was bij half negen. Snel ging ze naar beneden en dronk een teugje koffie; eten kon zij niet, hare keel was als toegeschroefd. Niet zelden gebeurde haar dat sedert eenigen tijd, en 't was nog wonder dat ze zoo kloek en gezond bleef. Weliswaar waren droefheid en moeilijkheden haar geene onbekende bezoekers; en gelukkig voor haar had ze geen tijd om op zichzelve te denken.

Zij bleef beneden totdat onderwijzeressen en leerlingen binnen waren, en ging dan weer naar boven. Rosa begon wakker te worden, en opende de oogen flauw. Eerst scheen ze niets meer te weten van de nachtelijke gebeurtenissen. Maar weldra kwam de herinnering terug, en ze weende bitter. Te vergeefs trachtte Lena haar te sussen; noch door strengheid, noch door zachte woorden kon ze iets bekomen. Onophoudelijk vloeiden 's meisjes tranen.

Half gebelgd, half weenend ook, wist Lena eindelijk niet meer wat te doen. Bovenal, gezien den overprikkelden toestand van 't meisje, vreesde zij een nieuwen zenuwtoeval.

« Toe, Rosa, wees toch wat ernstiger! Zijt ge niet beschaamd u zoo aan te stellen, en u en mij ziek te maken? » vroeg ze eindelijk. « Indien gij 't voor u zelve niet wilt doen, doe het voor mij dan, en tracht uwe zenuwen te bemeesteren. Denk toch eens dat ik een zwaren last heb te dragen, waarvoor ik al mijne kalmte en tegenwoordigheid van geest noodig heb! »

Rosa antwoordde niet, maar deed zichtbaar haar best om haar snikken te bedaren.

Lena nam haar in hare armen, en leunde het betraand gezichtje tegen zich aan :

« Arm Rozeken, ge vindt mij wreed en onmeedoogend... Indien ge kondet begrijpen hoe diep ik u bemin, met welke toewijding... en wat ik lijd door uwe smart... Maar 't moet... ik kan niet anders handelen... ik mag niet... Later zult ge 't zelve bekennen... »

« Nooit! — Ik zal u gehoorzamen, Lena, zooveel ik kan : ge zijt de oudste, en ge zijt vroeger altijd zoo goed voor mij geweest... Nu hebt ge mijn ongeluk bewerkt; ik zal er van sterven... Maar veranderen zal ik nooit, en u bedanken ook niet... Ge hebt mijn leven verbrijzeld... ik weet niet of ik het u kan vergeven! »

Ze sprak met eene vlam van opstand in den blik; 't bloed steeg in hare wangen; ze zag er koortsig uit.

Ook in Lena's hart blies opstand en moedwil. Zij richtte zich op :

« Zoo gemakkelijk sterft men niet. Binnen eenigen tijd zult ge alles wel redelijker inzien. — Blijf stil liggen vandaag, en tracht een weinig te eten, » voegde zij er zachter bij. « Ik moet nu eene les in de hoogste klas gaan geven. Kom, geef mij een kus, kindje! »

Rosa gaf haar een kus, maar haar hart was er niet bij, en Lena ging treurig naar beneden.

Den ganschen dag, en den volgenden bleef Rosa in bed. Zij scheen den moed niet meer te hebben om op te staan, en weigerde bijna alle voedsel.

Onrust verteerde Lena's hart. Zij kende haar zusterken; ze wist hoe gevoelig ze was, en hoe ze met hart en ziel de verwezenlijking van hare verlangens kon najagen. Ze was den ziekelijken hartstocht niet vergeten met denwelke Roosje aan haar in hare kinderjaren gehecht was geweest!

Was het niet juist omdat zij de te groote gevoeligheid van dat kind kende, en het ernstig zag verkwijnen tijdens eene korte scheiding, dat zij haar eigen huwelijk niet had durven doordrijven?

Nu gold Rosa's hartstocht een ander. Lena kwam niet langer op de eerste plaats : Godfried vervulde gansch haar

hart; aan hem hing ze met dezelfde vurige, uitsluitelijke, bijna ziekelijke liefde. Hare vroolijkheid, hare zorgeloosheid, waren enkel éen kant van haar karakter. De alles beheerschende hartstocht bleef altijd smeulen, en had alleen eene gelegenheid gewacht om met eene laaie vlam uit te barsten.

« Wat moet ik doen, oh! God, wat moet ik doen? » was de altijd herhaalde ernstige bede van Lena.

Toegeven? Het negentienjarig Roosje, zonder fortuin en vaste gezondheid, met een doodarm muzikant van een-en-twintig jaren laten trouwen? Belachelijk!

't Geneesmiddel zou erger uitvallen dan de kwaal!

Wat dan? — Wachten en bidden, en Roosje door onvermoeide zorg en liefderijkheid zoeken te herwinnen en tot inkeer te doen komen.

Moeilijke taak; toch scheen Rosa haar best te willen doen. Na eenige dagen stond ze eindelijk op, en trachtte haar gewoon werk weer aan te pakken. Maar zichtbaar ging zij achteruit, en dwaalde door het huis als een lichaam zonder ziel. Alles was haar te veel. De bel die het einde der lessen aankondigde, het roepen en luid lachen der kinderen op de speelplaats, het dof geknars hunner laarzen op de trappen; de stemmen der lesgevende onderwijzeressen, het eentonig geronk der antwoordende leerlingen, alles tergde hare zenuwen.

Lena was de eenige niet om de bleekheid en magerheid van hare zuster op te merken. Ook de onderwijzeressen, en de leerlingen die het middagmaal op school namen, viel het op; en herhaaldelijk vroegen zij of Rosa ziek was, en wat er toch scheelde. Met oprechte deelneming en belangstelling, maar niet zonder nieuwsgierigheid. Die plotselinge ziekte kwam hen nog al vreemd voor; en instinctief zochten ze een verband tusschen die onpasselijkheid en de opgeschorste muziekavonden.

Maar Lena liet zich niet uitvragen: Zoo natuurlijk mogelijk, legde zij uit dat die gedurige repetities, buiten hare lessen, hare eigen studieuren, hare optredingen in 't publiek, te veel van Rosa's krachten hadden geeischt. De te groote spanning was eensklaps in eene volslagen neergedruktheid ontaard. Met veel rust, en eenige dagen aan de zee gedurende de verlofdagen zou Rosa wel gauw genezen zijn.

Op die wijze trachtte zij geen achterdocht te wekken.

« Gelukkig nog dat het in den zomer is gebeurd, als 't seizoen toch niet gunstig was om muziekavonden te geven, en de repetities gemakkelijk opgeschorst kunnen worden, » voegde zij er bij. « Rosa heeft 't heel jaar door te veel gewerkt; ik had er beter moeten op letten! »

Buitengewoon schoon en warm was de maand Juni. Om aan Lena's aandringen te voldoen, begon Rosa 's morgens te wandelen naar de Warande, kort bij huis. Lusteloos en gedwongen slenterde zij door de lommerige wegen, of rustte uit op eene bank.

Maar na eene week of twee, kwam ze zekeren dag naar huis met een blosje op de bleeke wangen, en meer glans in de droevige oogen. Dienzelfden dag ging ze tegen avond nog wat lucht scheppen. En sedertdien scheen ze met den dag te beteren. Haar eetlust keerde terug; zij sliep gerust, en soms klonk haar lach, helder als vroeger.

Was haar hart eindelijk aan 't genezen? vroeg Lena zich af. Dan had de liefde toch zulke diepe wortels niet geschoten, als ze eerst gevreesd had!

Lena dankte voor dien gelukkigen ommekeer, en omringde het brooze Roosje met meer zorgen dan ooit.

Nu eerst voelde ze hoe diep zij had gevreesd haar zusterken te verliezen, lichaam of ziel; en hoe pijnlijk die vrees haar gefolterd had. Maar, Goddank, alles kwam weer op zijn plooien, en haar Rozeken hoorde haar weer toe!

Daar het gebleken had dat de lucht zoo heilzaam werkte, zond zij 't meisje zooveel mogelijk uit, en spoorde haar aan lange wandelingen te doen, al vond ze niet altijd iemand om haar te vergezellen.

Maar Rosa ging bij voorkeur alleen, ze bekende 't ronduit. Buiten Lena, wilde ze van niemand weten. 't Zou haar vermoeien, beweerde zij; en Lena was zelden vrij. Overigens had Rosa sedert lang de gewoonte moeten aannemen alleen uit te gaan.

Aldus trok Roosje een mooi kleed aan, een fraaie lichte blouse, zette den hoed op die haar 't best stond, liet heur haar breed bouffeeren, trok witte handschoenen aan, en ging uit, koket en opgepronkt.

Zekeren morgen zat Lena te schrijven toen er op de deur

geklopt werd, en juffrouw Biesmans trad binnen. Ze had eenige inlichtingen te vragen over een boek dat ze wilde gebruiken om hare lessen van geschiedenis voor te bereiden. Lena stond haar te woord, en gaf haar nog andere boeken op. Dan begon de onderwijzeres over hare leerlingen te spreken, breedvoeriger dan gewoonlijk, alsof zij er niet aan dacht weg te gaan. Ze scheen niet te bemerken dat Lena telkens weer het onderhoud liet vallen, als om te laten begrijpen dat de tijd haar kostbaar was.

Eindelijk toch stond juffrouw Biesmans op met een weifelenden blik en trad naar de deur. Weer was Lena in haar schrijven verdiept, toen ze bemerkte dat de onderwijzeres nog bij de deur stond te dralen, als had ze nog iets te zeggen.

« Wel, juffrouw, is er nog iets? » vroeg ze niet zonder innerlijk ongeduld want ze had veel werk.

Juffrouw Biesmans aarzelde :

« Ik wilde u nog even nieuws van juffrouw Rosa vragen, » zegde ze stotterend.

« Van Rosa? Ze is veel beter, ik dank u. Hare wandelingen doen haar veel goed. »

« Hare wandelingen ... ja ... zoo ... hm!... » brabbelde de onderwijzeres verward en onverstaanbaar.

« Wat is er toch, » vroeg Lena verwonderd op haar toetredend.

Juffrouw Biesmans werd rood en dan weer bleek. Ze had tranen in de oogen.

« Och, juffrouw, ik zou u iets willen zeggen ... en ik weet niet hoe de zaak aan te pakken ... ik vrees u pijn te doen... »

« Pijn?... Is het over Rosa? » vroeg ze opeens ongerust.

« Ja! »

« Wat wilt ge zeggen? Spreek toch, ik bid u! »

« Ze gaat veel uit, nietwaar? »

« Inderdaad. Waar wilt ge heen? »

« En altijd ongeveer op dezelfde uur... Weet ge waar ze gaat? » vroeg ze nog voorzichtig.

Lena deed een stap achteruit.

« Wat wilt ge zeggen? Spreek toch rechtuit! Ziet ge niet dat ge me foltert? »

« Ik zie juffrouw Rosa bijna iederen dag in 't park wandelen ... maar niet alleen... Iemand vergezelt haar ... een

jongeling, lang en mager, met donker haar... Zoo ik 't goed voorheb, is 't die muzikant die hier veel kwam... »

't Was er uit.

Lena liet zich op een stoel vallen, verbrijzeld. Dus, daarom had Rosa hare gezondheid en bijna hare vroolijkheid teruggevonden! Niet omdat zij Godfried vergat, maar integendeel omdat zij hem had teruggezien, en zich meer dan ooit aan hare liefde overgaf.

« Hebt ge u niet vergist, juffrouw? » vroeg ze toonloos, om 't laatste vonkje hoop niet te snel uit te dooven.

« Neen ... verscheidene keeren heb ik ze gezien daar ... en elders ook.. Zelfs te Merxem, waar ik woon, heb ik ze beiden uit den tram zien stappen, en voorbij den Ouden Barreel wandelen. »

« Waarom hebt ge mij dat niet vroeger gezegd? »

« Ik durfde niet goed... 't Is niet gemakkelijk zoo iets te zeggen ... en ik was bang u te bedroeven... En dan, ik vroeg mij ook af of ze niet verloofd waren, ze wandelen altijd arm in arm... Maar vandaag moest het er toch uit ... en ik ben er blij om... 't Is toch beter dat ge op de hoogte zijt... »

« Ja! Ge hebt me een grooten dienst bewezen, juffrouw, en ik ben er u dankbaar om!... Weten de andere juffrouwen daar reeds iets van? » vroeg ze aarzelend.

« Geen woord!... Juffrouw Rosa is zoo jong nog, zoo kinderachtig... Ze handelt gansch onschuldig... Maar toch heeft niemand noodig dat te weten dan gij, mejuffrouw. »

« Ik dank u uitterharte, » sprak Lena, haar warm de hand drukkend.

« Ge zijt mij geenen dank schuldig, juffrouw... Sedert bijna viertien jaren dat ik hier ben, hebt ge nooit een onaangenaam woord voor mij gehad, zelfs als ik uwe gedachte niet goed begreep of uitvoerde... Dat ben ik niet vergeten! »

Weer was Lena alleen, in hare gedachten verloren. Nu werd haar Rosa's plotselinge beterschap zonneklaar. Hoe was zij toch vanzelf niet op die gedachte gekomen! Zij kende Rosa toch genoeg om te weten dat ze haar vurigsten wensch niet zoo gemakkelijk zou opgeven!... Eens te meer was ze stekeblind geweeest.

Maar was 't ook anders mogelijk? Altijd, en met reden, had zij een volkomen vertrouwen in het meisje gehad, Rosa

was open en eerlijk; nooit had ze gelogen... En nu, opeens, bedroog zij hare znster zoo onbeschaamd! Waarschijnlijk gaf zij zich geene echte rekenschap van 't geen ze deed... Begreep ze dan niet dat ze haren goeden naam op 't spel zette? Of deed de hartstocht haar alles vergeten?

Lena was niet meer vertoornd, maar wel diep ontmoedigd. Ze stond voor eene rots, waarop ze hare krachten zou verslijten... Haar geest stond stil een toonde haar geen uitkomst.

Oh! dat bedrog van Rosa, die ongehoorzaamheid, en bovenal die wreede onverschilligheid voor al wat niet haar hartstocht was! Dat wegcijferen van alles om enkel naar hare liefde te luisteren! Lena's hart bloedde, bloedde ... en een gevoel van onmacht vervulde haar.

Stil, bitter, lang weende zij. Rosa vond haar nog weenend, toen ze van hare wandeling terugkwam, met rozige wangen en blijde oogen.

« Wat is er, Lena, waarom weent ge? » vroeg ze lief, hare zuster omarmend.

Lena keek haar droevig aan : « Oh! Rosa! Rosa! Hoe hebt ge mij zóo kunnen bedriegen! Dat had ik van u niet verdiend! » zegde zij met smartelijk verwijt.

Beurtelings bleek en dan weer rood werd 't jonge meisje; zij richtte zich op, eene uitdrukking van vasten wil in den blik.

« Ik heb het niet gedaan met het inzicht u te bedriegen, Lena. Ik wilde u enkel eene pijn sparen, zoo lang mogelijk... 't Moest eens gebeuren, 'k wist het wel, maar ik had gehoopt dat het later zou zijn... »

« Rosa, hebt ge dan geen eergevoel in u, om u op de tong van heel de stad te laten rijden! »

« Heel de stad? Wie kent mij? Wie zal mij mijn geluk terugbezorgen, indien ik het liet ontsnappen uit louteren angst voor de opspraak der menschen? — Ik heb geen eergevoel? Stel u gerust, Lena, ik heb niets gedaan wat niet betaamde!... Ja, ik heb met Godfried gewandeld, in stad en buiten de stad. — Want dat is 't wat u ter ooren kwam, waarschijnlijk. — Waarom niet?... Wij beminnen malkander, en ik ben er fier over! Ik durf voor mijne liefde wel uitkomen, al was 't vóór de heele stad! » zegde zij met trotsche fierheid in heel hare houding.

« En de smart die ge mij aandoet, telt die dan voor niets, Rosa ? »

't Jong meisje naderde haar weer, plaatste hare handen op Lena's schouders, en bezag haar met een diepen ontroerden blik.

« Dat is het eenige dat mij zou kunnen doen wankelen, Lena ; ik ken genoeg uwe liefde voor mij, ik weet dat gij enkel mijn geluk voor oogen hebt..., ik weet dat mijne liefde voor Godfried u ongelukkig maakt...Lena,indien ik de kracht daartoe had, ik zou u het offer brengen, en Godfried trachten te vergeten... Maar ik kan niet, Lena ! Ik ben geene sterke ziel gelijk gij ! Ik ben maar een zwak meisje... Oh ! Lena, ik denk aan hem dag en nacht... ik zie hem, ik hoor hem... mijn hart is vol van hem... mijn heele wezen droomt van hem, haakt naar hem... Ik kan hem niet opgeven, ik kan niet !... en ik wil niet ! » voegde zij er stiller bij.

Getroffen door den diepen, hartstochtelijken toon, keek Lena hare zuster in de ongewoon glanzende oogen, in het ontroerd gelaat. Waarlijk, 't was geen kind meer, maar eene vrouw in de volle geestdrift eener eerste liefde.

« Gij, Lena, ge wilt mij Godfried doen opgeven uit louter wereldsche beweegredenen : geld, naam, positie... Maar wat geef ik daarom ? — Ik vraag enkel naar liefde... Ik lach om de wereld, en wil mijn eigen geluk bewerken, en den man huwen dien ik bemin voor hemzelven, voor zijn karakter en zijn talent ! »

« Hoe gij Godfried voorstaat en verdedigt ! » zegde Lena met een zucht.

« Ik verdedig het geluk van heel mijn leven. Want leven wil ik; maar ook gelukkig zijn... en zonder Godfried kan ik dat niet...zonder hem is het leven voor mij niet meer mogelijk. »

Lena boog het hoofd, terwijl heete tranen in hare oogen stegen. Tegenstrijden kon ze niet meer, ze was zonder kracht tegenover het vast besloten meisje.

« Laat mij nu, Rosa... ik moet rusten... ik kan niet meer... Morgen zullen wij daarover spreken... »

« Zooals ge wilt; ik ben altijd gereed. »

« Morgen... Maar hier niet... waar er alle oogenblikken oponthoud kan komen... Buiten, ergens waar het stil en eenzaam is... Dan zullen we misschien beiden klaarder leeren zien... »

« Heel goed, ik vraag niet beter, » antwoordde Rosa, terwijl hare oogen als sterren straalden en een stille glimlach op hare lippen speelde.

IX

Vroeg in den namiddag trokken zij 's anderendaags naar buiten. Voor éens had Lena de school geplaatst onder toezicht van juffrouw Biesmans, en ze onder de schooluren verlaten. Ditmaal sprak hare plicht als zuster luider dan hare plicht als bestuurster.

« Laat ons naar 't Peersbosch gaan, in de week is er niemand, » had Rosa gezegd.

De stoomtram bracht hen tot aan den Kleinen Barreel, boven Merxem, aan den ingang van 't Peersbosch. Geen andere wandelaars waren er omtrent. Dadelijk verlieten zij den steenweg en sloegen een zijweg in. Langzaam stapten zij vooruit. De zandige, bemoste weg liep onder hooge dennen en eikenboomen en breedgetakte ceders, tusschen eene smalle, heldere beek en eene breede, diepe gracht, omheining van een naastgelegen buitengoed. Van weerskanten, op de boorden van beek en gracht, een overvloed van gouden lischbloemen met hunne langvormige, zacht ruischende bladeren, welriekende boksbaarden en valerianen in wilde weelderigheid. Op den grond, onder boomen en struikgewas, een tapijt van pas ontluikende majanthema, en stroeve polypodia. Overal varens in prachtigen was en rijke verscheidenheid.

't Was een wonnige zomerdag, met zacht gesluierde zon en perelgrijzen hemel. Maar Lena was blind voor de schoonheid der natuur. Ze wist alleen dat ze met haar zusterken spreken, ernstig spreken moest, en zocht met angstige moedeloosheid naar de gepaste woorden om het stijfhoofdig meisje eindelijk te treffen en te overreden. Zoo ging zij zwijgend en verstrooid, niet wetend hoe het noodlottig onderwerp aan te pakken en bang om te beginnen.

Van haren kant scheen Rosa niet geneigd in ernstige discussie te komen. Zij liep eenige stappen vooruit, maakte soms eene of andere onverschillige bemerking. Voortdurend keek zij naar alle kanten uit, en in hare schijnbare kalmte was er

iets gejaagd. Opeens bleef ze staan daar waar een wegel den hunnen kruiste. Zij sloeg een scherpen blik naar eene naderende mannelijke gestalte, werd heel rood, dan heel bleek, en keek naar Lena, die met neergeslagen oogen kwam aangestapt, en niets bemerkt had.

« Lena, laat ons hier neerzitten, op dien liggenden boom, » zegde Rosa met eene stem die zonderling trilde.

Zij namen plaats op den rimpeligen, knoestigen eikentronk, en Lena voelde haar hart beven. 't Oogenblik was gekomen dat ze spreken moest, eene nieuwe scène uitlokken, en ze schrikte er voor. Toch moest het gebeuren, al haren moed nam ze bijeen.

« Roosje, laat ons nu alles nog eens overdenken en overleggen, en eens redelijk over Godfried spreken, » zegde zij gedwongen kalm.

« Zooveel ge wilt, Lena, ik ben bereid ! »

« Ge weet genoeg wat ik tegen dat huwelijk heb in te brengen. Hebt ge nog niet eens ernstig over mijne redenen nagedacht ? »

« Jawel, ik heb er aan gedacht, Lena... »

« Wel dan ? » vroeg Lena, met een zwakken straal van hoop in het treurig hart.

Maar Rosa was opgestaan, en liep iemand te gemoet; en, alvorens Lena van hare verbaasdheid teruggekomen was, stond het meisje daar, vóor haar, hand-in-hand met Godfried Rasse.

« Rosa, wat beteekent dit ? »

« Het is mijn antwoord, Lena. Ik ben gereed alle ontberingen te verdragen, alle moeilijkheden te trotseeren, maar met hem, met hem alleen ! »

« Mijnheer Rasse, wat moet ik van uwe handelswijze denken? Is dat waardig van een eerlijk man ? » zegde Lena met verachting in den blik.

Hij stoof op : « Ik ben een eerlijk man, mejuffrouw. Zelfs aan u laat ik niet toe mij zoo iets te zeggen ! »

« En onze overeenkomst, dat ge Rosa niet meer zoudt zoeken te zien ? »

« Het toeval alleen heeft ons weer bijeengebracht... Ik heb liever te denken dat het de Voorzienigheid is ! — En haar nogmaals te verliezen, daar had ik de kracht niet toe ! »

« Uwe tegenwoordigheid hier is waarschijnlijk ook het werk van de Voorzienigheid? » beet zij hem tegen.

« Dat heb ik gedaan! Ik heb hem geschreven en hem verzocht hier te komen, » viel Rosa in.

« Zoo? Ge komt mij erg geëmancipeerd voor, Rosa! — Maar genoeg daarover. Mijnheer Rasse, we willen u niet langer ophouden, en wenschen u een goeden dag. Kom, Rosa! » zegde Lena streng, al hare krachten verzamelend om den nieuwen slag te voeren.

Maar Rosa volgde haar niet.

« Neen, zoo zullen we niet uiteen gaan... Ja, ik heb Godfried geroepen; maar hij wist niet dat hij u hier zou treffen, en dat wij getweeën den laatsten, grooten slag zouden kunnen leveren, waarvan ons geluk de prijs zal zijn! »

Ze sprak gejaagd en vurig. Een hooge blos kleurde hare wangen, en hare oogen schenen zwart, zoo diep was hun glans. Met een beslist gebaar stak zij haren arm onder dien van Godfried.

« Toe, Godfried, spreek gij, Lena kan ons niet blijven weigeren. Ge weet niet hoe goed ze voor mij geweest is... en zichzelve altijd vergeten heeft... en wat ze voor mij allemaal heeft doorworsteld... Spreek tot haar, Godfried, overtuig haar! 't Is enkel uit liefde voor mij dat ze weigert! »

« Hoe kan ik haar overtuigen, indien ze besloten is zich niet te laten overtuigen? — We spreken dezelfde taal niet... Ik spreek van liefde... en die kan ik u geven, Rosa, in overvloed... diep en oprecht... Voor mij, voor u, is dat genoeg... Anders heb ik niets. Ik ben altijd arm geweest, ik ben het nog, weinigen hebben meer ellende doorstreden dan ik, misschien... Aan mijne vrouw kan ik noch weelde, noch breed leven bieden, dat is waar... Maar we zouden dan toch getweeën zijn om ons de gedwongen ontberingen te getroosten... en liefde geeft zooveel kracht tegen de hardheid van 't leven! »

Hij had Rosa's handen vastgegrepen, en keek haar in de liefdevolle oogen, met een blik zoo vol jeugdige aanbidding, zoo vol mannelijken hartstocht, dat Lena ondanks zichzelve getroffen was. Ze voelde haar tegenstand verzwakken, haar hart week worden. Rosa, die het aan de veranderde uit-

drukking van haar gelaat bemerkte, trad dichter bij haar en nam haar bij de schouders vast.

« Lena, zeg ja, ik smeek er u om ! »

Nog gaf Lena zich niet overwonnen :

« Ge hebt mijne toelating niet noodig... ik ben enkel uwe zuster ! » trachtte ze koudweg te zeggen.

« Ge zijt mijne moeder geweest ; de eenige moeder die ik ooit heb gekend. En van u alleen wil ik mijn geluk verkrijgen ! — Lena, zeg ja ! »

Lena's hart zonk en kromp ineen van de pijn. — Zou ze haren kostbaren schat, al wat haar leven uitmaakte, dan toch moeten weggeven ? — Eilaas ! wat kon ze doen met hare geheime, zelfzuchtige smart, en hare openlijke practische redeneeringen, tegen die twee eigenzinnige, verliefde kinderen, die voor niets meer in de wijde wereld vatbaar waren, dan voor hunne schoone, jonge liefde ? Een dikke traan rolde langzaam op hare wangen.

« Stout kind, ge maakt misbruik van mijne te groote zwakheid voor u... Vermits ge toch niet luisteren wilt... 't zij dan ! » zegde ze gesmoord.

Rosa slaakte geen vreugdekreet. Lena's diepe ontsteltenis deed haar insgelijks aan. Stilzwijgend, maar met innige dankbaarheid, omarmde zij haar.

Dan nam ze Godfried's hand en legde ze in die van hare zuster.

Hij boog en drukte eerbiedig zijne lippen op Lena's hand.

« 't Zal u nooit berouwen, » murmelde hij heesch.

Lena zegde niets ; zij liet zich neer op den eiken stam, verborg haar gezicht in hare handen en weende.

Niet lang toch ; zij wilde niet aldus door vreemden verrast worden. Wilskrachtig drong zij hare snikken terug, droogde hare tranen af en stond op.

« 't Is gedaan ... kom . . » zegde ze mat. Verder dorst ze niet spreken, zichzelve nog niet genoeg meester.

Rosa streelde haar het brandend gelaat.

« Neen, neen, dàt niet ; laat mij en spreek over iets anders... » zegde Lena haastig.

't Meisje nam Lena en Godfried beiden bij den arm, en langzaam wandelden alle drie voort.

Weldra kwamen ze uit in eene der breede dreven. De

namiddag was redelijk ver gevorderd, reeds werden de wandelaars minder schaarsch. Rosa liet Lena tusschen hen in, en de oudere zuster deed haar best om alle sporen van ontsteltenis neer te drukken. Ze begon over alledaagsche onderwerpen te spreken, en werd allengskens weer kalmer.

De weg dien ze volgden leidde hen uit het bosch, en spreidde vóór hen uit, lang en naakt, van boomen beroofd, tusschen weelderige weiden en prachtige lusthoven. De zon drong nu door, verdreef de zachte perelgrijze wolken, en scheen fel op de zandige voren en breede grasstrepen van den weg, op weiden en grachtkanten. In de hoven schitterden rhododendrums in eene verblindende symphonie van kleuren.

't Was bijna hooitijd, en heerlijk stond het hoog, malsch gras, zacht wiegelend in de zoele zomerlucht. De kloeke, melkwitte St-Jansbloemen, de gouden boterbloemekens, de zacht-purperen munt, de zedig-blauwe muizenoogskens en het vreemd gekerfde katharienewiel mengden hunne bonte kleuren met het warme groen van 't gras, en met het vaal rozerood of grijsgroen van 't sierlijk pluimgras. Soms boog de gansche weide onder een zacht tochtje, en rilde in duizend schakeeringen van licht en schaduw.

Rosa had hare blijheid teruggevonden, en lachte en babbelde weer volop, alsof de tempeesten der laatste weken uit haar geheugen weg waren. Geluk straalde uit hare lachende oogen, uit haren vroolijken glimlach, uit heel haar wezen. Ze plukte bloemen langs den weg, niets dan de schoonste St-Jansbloemen, en wuivend pluimgras. Godfried hielp haar, stak zijne lange armen uit om de bloemen te grijpen die buiten haar bereik stonden, sprong over de gracht om in volle weide te gaan plukken, en vertelde allerlei grappen, als een losgelaten knaap.

Lena kon hare oogen van hem niet afwenden. Hoe weinig man nog zag hij er uit, met zijn baardeloos gezicht, zijne hoekige gestalte en gebaren, zijne slordige kleeding : de slappe, gekrookte, vilten hoed, de Lavallière onder den omgeslagen kraag, en de versleten fluweelen buis. Dàt een echtgenoot voor Rosa!

Met geweld joeg zij de gedachte weg. Godfried kwam naar haar toe en bood haar eenige bloemen aan.

« Mag ik u deze aanbieden als vredeteeken tusschen den artist en zijn aanstaande schoonzuster? » vroeg hij met biddende oogen.

Een gevoel van dolle gramschap steeg naar haar hoofd, en ze was op 't punt hem iets toe te bijten... Maar waartoe! Was ze niet overwonnen? Had ze niet laf gezwicht voor den wil van die twee kinderen?

Zij mompelde eenige onverstaanbare woorden, en trachtte even te glimlachen, terwijl zij de hand naar de bloemen toestak.

« Laat mij ze aan uw ceintuur vastmaken. »

Zij liet hem begaan en weldra prijkte ze met een tuiltje witte bloemen op haar eenvoudig grijs kleed.

« Ziezoo... Nu zijn we vrienden, nietwaar? » zegde hij, haar de hand toestekend.

Werktuigelijk legde ze de hare er in. Zij kon niet anders, al bruischte de opstand in haar hart.

Rosa kwam nu ook aan, een zwaren bos bloemen in de armen.

« Zie, Lena, hoe wonderschoon! Laat ons spoedig naar huis gaan, dat ik ze in 't water zet vooraleer ze verslensen! »

« St-Jansbloemen verslensen niet zoo gauw ... en 't is buiten zoo schoon! » antwoordde Lena, die terugschrikte voor 't oogenblik dat ze weer met hare gedachten alleen thuis zou zijn.

« Ja, maar ziet eens hoevele menschen komen aangewandeld op dit uur, » antwoordde Rosa, hare aandacht roepend op verscheidene groepen die hen te gemoet kwamen of hen volgden. « We zijn niet meer vrij ... en me dunkt dat men ons zoo sterk beziet ... alsof ze wisten wat er gaande is. »

« En thuis zouden we muziek hebben! » viel Godfried in. « We moeten toch ons geluk met muziek vieren! Dat gaat toch anders niet!... Om een hemelsch geluk uit te spreken, moet men eene hemelsche taal gebruiken, nietwaar, lieveling? » murmelde hij tot Rosa gebogen.

Lena had het hoofd afgewend en keek naar de bloemen in de gracht.

« Weet ge wat? » hernam hij levendig. « Indien gij het toelaat, dan keeren we dadelijk naar de stad terug; ik loop naar onze vrienden, en dezen avond nog komt het kwartet bijeen... Zou 't niet heerlijk zijn? » vroeg hij aan Rosa, bij wie hij zeker was een steun te vinden. « We hoeven hun het nieuws nog niet te vertellen, zoo ge wilt... » zegde hij tot Lena. « Laat onze groote zuster dat toe? »

« Ja! ja! nietwaar, Lena? Toe, zeg, Lenaken? » vleide Roosje met hare zoetste stem.

« Kan ik nog iets weigeren? » zegde Lena met eene flauwe poging tot scherts, maar zoo mat dat ze hare eigene stem niet meer herkende.

Toch was Godfried's voorstel haar niet onaangenaam. 't Vooruitzicht den ganschen avond met twee verliefden door te brengen, was haar onverdraaglijk. Op die manier toch zouden er vreemdelingen tusschen hen zijn.

« Hoerah! Vivat onze zuster!... Komaan dan, we zullen onze verloving eens feestelijk vieren! »

Met versnelden stap gingen ze tot aan den tram. Nevens elkander gezeten, fezelden de twee jonge lieden onophoudend ondereen. Lena, in een hoek gedoken, zag of hoorde niets, gebukt onder een zwaren last. 't Gebeurde kwam haar voor als een nare droom, waarvan ze plotseling zou bevrijd worden.

In de stad gekomen drukte Godfried hun de hand.

« Tot straks! »

Zij spoedden naar huis. Terwijl de meid de tafel dekte, en Lena de brieven trachtte te lezen haar door de post besteld, schikte Rosa hare bloemen in al hare vazen, en plaatste de keurige tuilen op tafels en schoorsteen, in de verandah en in de eetzaal.

Snel namen ze hun avondmaal. Beiden aten weinig en spraken nog minder. Lena was te treurig gestemd; Rosa te blij. Ze was gejaagd, kon niet blijven zitten, en kwam herhaaldelijk een kus aan haar zuster geven. Zoo gauw mogelijk liet zij de tafel afdienen, en, hoewel het buiten nog licht was, en de lucht wonderzoel, liet zij alle persiennes en valgordijnen naar beneden, en stak het gas overal aan.

« Is 't nu niet mooi, met dat licht en die bloemen? » vroeg ze.

« Ja, maar ge vergeet dat we einde Juni zijn, en dat we verstikken zullen in die gesloten kamers, met al dat licht. »

« Bah! bah! we zullen de verandah openzetten als 't donker wordt. 't Ziet er zoo veel feestelijker uit! »

Op klokslag acht uren waren de muzikanten daar. Lena groette hen zoo hartelijk mogelijk, maar 't kostte haar moeite.

« Is mijnheer Rasse met u niet gekomen? » vroeg ze met bevreemding. Ze had hem toch meenen te zien, een oogenblik te voren.

« Ja wel; hij zal iets in de gang vergeten hebben, zeker. Zal ik gaan zien? »

« Neen, neen, dank u; hij zal dadelijk wel komen! » zegde zij met instinctieve vrees.

Rosa ook zag ze niet meer in de kamer... Voorzichtig naderde zij de deur, terwijl de andere drie artisten alles gereed zetten, en ze keek door de spleet. In de hel verlichte gang, zag zij Godfried en Rosa. Hij hield het jonge meisje in zijne armen, en drukte haar tegen zijne borst in hartstochtelijke omhelzing. Hunne lippen waren vereenigd, en zij gaf zich aan hare liefdeweelde over, in volle vergetelheid van al wat hare liefde niet was.

Lena was er het hart van in. 't Zien van de werkelijkheid kwam haar nog zwaarder voor dan zij gedacht had. Gedruischvol verschoof zij een stoel om ze tot hunzelven te roepen. Ze stoven uiteen, en een oogenblik later kwam Godfried binnen, terwijl Rosa door een andere deur hare intrede deed.

Schalks keken de andere muzikanten naar hunnen makker, alsof zij iets in de gaten hadden, maar in Lena's tegenwoordigheid durfden ze niets zeggen. Ze glimlachten, wisselden veelbeteekenende blikken, maar zwegen.

Godfried was als dronken, en zijn spel had iets buitengewoon brillant; 't was een zegepraal en een verrukking, die de anderen meesleepte. Zelden of nooit hadden ze gespeeld met zulken gloed, zulke diepte van gevoel.

Rosa zong, en ook zij scheen onder denzelfden invloed, zoo triomfantelijk klonk haar stem. Lena verstikte. Zij trok de verandahdeur open, en droeg haren leunstoel buiten, in den zoelen zomernacht. Ze kon niet langer in dat onmee-

doogend, schelle licht blijven en altijd maar door comediespelen, glimlachen en spreken, alsof haar hart niet gebroken was. Hier buiten zou men haar niet meer zien, en ook niet missen; niemand toch had haar noodig!

Klaar steeg het zuiver kristal van Rosa's stem in de lucht; en bij den klank alleen, wist Lena dat het meisje er vol vervoering en levensblijheid moest uitzien. Ze moest haar geluk uitroepen, het uitjubelen. En Lena herinnerde zich met welke jaloersche voorzorg, zij haar eigen geluk bewaard had, en innig in haar hart gesloten, gedurende hare korte verloving...

Rosa had gedaan, ze spraken allen te zamen; maar boven de anderen hoorde Lena Godfrieds stem.

« Nu we goed in gang zijn, laat ons het 7e van Beethoven aanpakken; we hebben het sedert eene eeuwigheid niet meer gespeeld. »

« Voor u schijnt geen muziekavond volmaakt te zijn, zonder het 7e; 't wordt eene manie! » plaagde de tweede viool.

« Wat gedacht vandaag zoo iets droevigs te kiezen. Waarom niet liever een Mozart? » riep de cello.

« De teedere Mozart met zijne amoureuse muziek, » eindigde de altoviool.

Maar Godfried scheen de plagerij niet te vatten.

« Eerst Beethoven, en dan Mozart, indien ge in amoureuse stemming zijt, » zegde hij droogjes.

Ze lachten, maar deden zijne goesting, gelijk altijd; honderdmaal had Lena het opgemerkt, zij volgden altijd zijn wil.

En zij had niet anders gedaan! Ondanks hare vaste voornemens, haren bepaalden wil, was zij zwak geweest tegenover hem. Zij had hem 't liefste gegeven dat zij op aarde had, haar eenigen schat. En toch wist ze dat ze eene onbezonnenheid beging, en erger nog, eene lafheid. Eene lafheid, ja! Want door hare zwakheid zou ze meegeholpen hebben haar Roosje in 't verderf te storten!

Gramschap en zelfverwijt woelden woest in hare ziel, terwijl de hartstochtelijke tonen van Beethovens smart en opstand en spot uit de kamer klonken.

Ondanks haarzelve werd ze allengskens geboeid en overweldigd. Zuiver en warm vloeiden nu de grootsche, smart-

volle zinnen van het adagio. Meermaals reeds had zij het gehoord; maar nooit zoo diep gevoeld als op dit oogenblik. 't Was alsof ze hare eigene smart hoorde klagen en weenen, alsof die breed-menschelijke klacht het eindelooze wee van hare ziel uitsprak. Geen opstand meer hier, geen worstelen tegen 't noodlot; niets dan een peilloos lijden, eene onuitdrukkelijke lijdenskracht, maar ook eene oneindige gelatenheid, eene volkomene overgave van zichzelve aan een hoogeren wil.

Een voor een, rolden de tranen op hare wangen; heet, bijtend, in drukken vloed weldra. Ze liet ze vloeien. In de zachte gunstige duisternis zag haar toch niemand; overigens dacht toch niemand aan haar, ze mocht weenen,haar leed uit.

Zoo hard was haar lot geweest, haar leven lang! Wat had de jeugd haar gebracht? Niets dan tranen, opoffering, ontgoocheling... En nu dat hare jeugd haar voor goed ging verlaten, nu dat ze door jarenlang worstelen eindelijk een weinig vreugde had veroverd, vervolgde 't noodlot haar weer... 't Was te veel, te veel... ze kon niet meer!...

Naar de muziek luisterde ze niet meer; de wilde vreugd van het Russisch Thema drong niet tot hare zlel. Ze weende in onzeggelijke smart.

Plots schrikte ze op en droogde ijlings hare oogen af. De muziek had opgehouden, en stappen naderden den tuin. Daar stond Godfried vóór haar; in de duisternis kon ze zijne trekken niet ontwaren, maar zijne stem klonk begeesterd als hij uitriep:

« Is dat nu niet het schoonste dat er bestaat? Ik weet dat ge dit kwartet bewondert, en ik heb het voor u gespeeld. — Het is mijn danklied, groote zuster! » murmelde hij, haar de hand toestekend.

Zij kon niet anders, en gaf hem de hare. Hij drukte ze warm. Rosa kwam aangesprongen; zij leunde tegen hem aan, en hij nam haar om het midden.

« Laat ze los, daar komen de anderen, » hakkelde Lena.

« Komt ge niet naar binnen, mejuffrouw? » vroeg een der artisten aan Lena.

« Neen, ik luister liever hier, de nacht is zoo zoet. »

« Maar klinkt het wel goed? Gaat de klank niet te veel verloren? »

« Volkstrekt niet! 't Klinkt beter dan in de kamer, vind ik... Gaat ge niet meer voort? »

« Nog een weinig... maar dan moeten we weg. »

« Weg, nu al? » riep Godfried uit.

« Zeker, 't slaat tien uren, luister maar. »

« Tien uren! 't is de moeite waard! 'k Zou den heelen nacht door willen spelen, vandaag. Zie dien prachtigen hemel, die millioenen sterren! Wordt uwe ziel niet met bewondering en aanbidding vervuld?... Ik zou niet kunnen gaan slapen! »

« Heel goed, poëet! We zullen den heelen nacht maar doorspelen en van muziek en poëzie leven, » zegde de cello.

« En onze lessen, wie zal ze morgen vroeg geven? Daar denkt de poëet niet aan! « lachtte de tweede viool.

« Ja maar, hij is veel te idealist om daaraan te denken! Geur van bloemen, en hemelschen dauw, meer heeft hij niet noodig. » plaagde de andere.

« Materieele kerels, die ge allemaal zijn! » spotte Godfried. « 't Zij dan, vermits uw zwaar lichaam en uw nog zwaardere geest regelmatig in den slaap de schoonheid van 't leven moeten ontvluchten!... Maar eerst nog een Mozart, de schoonste!... »

« Aangenomen! Om te sluiten den schoonsten Mozart! »

Naar binnen trokken ze weer allen, en weldra zweefden de streelende, warme akkoorden in de lucht: Een liefdelied in den volsten, reinsten, hartstochtelijksten zin van het woord.

Een liefdeverklaring ... en zoo ook begreep het Godfried. Onder zijn boog trilden en zongen de gloedvolle zinnen met eene passie die Lena deed beven. Ja, dat was liefde, vurige liefde, jonge, heerlijke liefde... Zoo had zij de liefde begrepen ... en gevoeld, vroeger, lang voorheen, als ze nog in 't leven hoopte...

Nu was 't Rosa's beurt... Zou zij ten minste gelukkig zijn?... Niets stond in haren weg. Haren bruidegom had ze door vrijen keus aanvaard, en over alle hinderpalen gezegevierd... De liefde in hare volheid zou ze kennen... Indien het ongeluk haar later ook trof, zou die herinnering haar toch bijblijven!

« Oh! mijn God, mij hebt ge den verloofden weggeno-

men... Het geluk van echtgenoote en moeder te zijn hebt Gij mij niet gegund... Ik was het niet waardig ... en, wie weet, misschien hebt Gij mij, door mijn lijden, Rosa's geluk doen verdienen?... Oh! mijn God, dan is het goed ... dan bedank ik u. »

Met alle moeite drong ze de tranen terug die weer dreigden uit te springen. Ze stond op en ging naar binnen. De artisten waren hun instrumenten aan 't inpakken. Nog eenige woorden wisselden ze met de juffrouwen Van Loo en vertrokken. Godfried talmde tot dat ze weg waren. Dan greep hij Lena's handen vast, drukte ze zoo hard dat zij het uitschreeuwde van de pijn, en riep uit :

« Ik ben zoo gelukkig, zoo gelukkig, ik voel mij gek en dronken van geluk! »

Hij liet haar los en greep Rosa in zijne armen : ernstig en ontroerd zegde hij :

« Groote zuster, geef ons uwen zegen, opdat het geluk ons bijblijve! »

Geen zweem van scherts was er in zijn toon, en eens te meer, gaf Lena hem zijn wensch.

Dan, met uitgelatenheid trok hij Rosa mee in wilden wals, de kamer rond, en liet haar lachend en hijgend in een zetel vallen.

« Nu ben ik weg! Goeden nacht, lieveken! »

Hij boog over haar.

« Mag ik? » vroeg hij met een blik aan Lena, en meteen kuste hij zijn bruidje dat zij er rood van werd.

« Goeden nacht, zuster Lena! Ge hebt den bedelaarszoon zoo gelukkig als een koning gemaakt! » En weg was hij.

« Kom nu slapen, Rosa, Godfried is toch weg! » zegde Lena, die de trap reeds opklom.

Rosa volgde haar snel, en viel haar om den hals in hare kamer.

« Lenaken, mij ook hebt ge gelukkig gemaakt... zoo gelukkig dat ik er geene woorden kan voor vinden! »

« Ge bemint hem dan wel vurig? » vroeg Lena, met een indruk alsof zij een mes in haar eigen hart omdraaide.

« Ja, oh! ja! Hij is mijn leven. — Ik kan u dat zoo niet zeggen, Lena; ge zoudt mij niet begrijpen... ge weet niet wat liefde is, Lena... »

« Meent ge? » vroeg Lena met een droeven glimlach.

« Weet ge 't wel? Waarom zijt ge dan niet getrouwd? »

« Omdat ik een klein, ziekelijk zusterken had, dat mij niet kon missen. »

« Arme Lena... Gij hebt dat voor mij gedaan! » murmelde het jonge meisje getroffen.

« Ja, Rosa. — Zoudt gij hetzelfde voor mij doen? »

« Ik? ik? 'k Zou niet kunnen, Lena!... Nooit zou ik de kracht hebben... En, indien gij zoo diep bemind had als ik, dan zoudt ge 't ook niet over uw hart gekregen hebben... onmogelijk... »

Haastig zegde Lena haar den goeden nacht, en vluchtte naar hare kamer, als weggezweept. Haastig kleedde zij zich uit en legde zich neer, gewond en doodbedroefd; en lang weende zij nog, alvorens de slaap haar eindelijk de vergetelheid bracht.

(Wordt vervolgd) LOUISA DUYKERS.

OUD EN JONG

Die woorden worden soms, me dunkt,
verminkt, geblutst, vernepen,
met dwazen moedwil uitgelegd
en zeer verkeerd begrepen.

'n Mensch is jong wanneer zijn geest,
in weelde van gedachten,
kan 't onkruid der bekrompenheid
tot stikkens toe versmachten.

'n Mensch is oud wanneer zijn geest
de vleugels van 't verlangen,
gespierd om hooger op te gaan,
verlamd in 't stof laat hangen.

Des ken ik zeventigers, die
met witbesneeuwde haren
en stram van lijf en leden, toch
hun gulle jeugd bewaren.

En gij, o lezer, kwaamt ge nooit
'n man van twintig tegen,
zoo klam, alsof hij stokoud reeds
had in de wieg gelegen ?

OM. K. DE LAEY.

WIEROOKVAT

Ik ken een oude wierookvat
dat, op een zolder weggesmeten
in eenen donk'ren rommelhoek,
wie zegt hoe lang al, ligt vergeten.

Het wacht er naar een goede hand
die 't zwart van 't koper weg zal schuren,
doen glimmen 't bloemenornament
doorwerkt met engelenfiguren;

die branden doe de rijke vaas
en zwierig zwaaiende den schakel,
't doe schitteren, aan 't blank altaar,
lijk goud, voor 't zilveren tabernakel;

die fijne wierook strooie op 't vuur
dat hemelgeur walme om 't geflonker!
— *Zoo* wacht naar zorg van fijne min
mijn ziel, vergeten in het donker...

LAMBERT JAGENEAU.

IETS OVER DE STAATKUNDE EN DE STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLAND

Om eene wetenschappelijke bijdrage is het hier niet te doen; we zouden alleen wat meer belangstelling willen wekken voor de staatkundige gebeurtenissen in Nederland, want, 't moet gezeid, de ontwikkelde Vlamingen weten doorgaans hierover zeer weinig; tot zelfs de namen en het programma der voornaamste staatkundige partijen zijn dikwijls onbekend.

Eene verzachtende omstandigheid is in te roepen : namelijk dat er veel schakeeringen zijn onder de politieke partijen in Nederland en dat het voor een vreemdeling tamelijk moeilijk is klaar te zien in die veelvuldigheid.

In 't woord van Mr de Bosch Kemper : « Geen volk is minder geschikt dan het Nederlandsche om in goed georganiseerde partijen afgedeeld te worden », ligt er wel een grond van waarheid.

* * *

Het politiek leven in Nederland begint eigenlijk maar naar aanleiding der grondwet van 1848.

De inlijving bij Frankrijk, door Napoleon, in 1810, vond geen merkelijk verzet, alhoewel Nederland bij die inlijving veel verloor : met de *tiërceering* werden de eischers der openbare schuld van de 2/3 hunner inkomsten beroofd — de rente werd maar voor 1/3 onder de lasten gebracht —;

(1) Er werd ten onzent weinig hierover geschreven; we verwijzen hier naar het zaakrijk, maar nu noodzakelijker wijze verouderd artikel van Georges Van den Bossche *Les Partis politiques en Hollande*, *Magasin Littéraire* van 15n September en 15n October 1897, bl. 200 en volg.

het continentaal stelsel om Engeland's handel dood te leggen, werd streng toegepast; de belastingen groeiden aan, enz.

Maar na lijden kwam verblijden : de vrede van Parijs, in 1814, bracht voor Nederland vermeerdering van gebied mee : 't Zuiden werd bij 't Noorden gevoegd, onder het gezag van Koning Willem I.

De Grondwet van 1815 verzekerde aan den Koning veel macht; eigenzinnig als hij van nature was, nam hij er nog wat bij; algeheele instemming vond dit stellig niet, maar er ontstond toch geen ernstig staatkundig streven naar iets beters.

Toen kwam de scheiding tusschen Noord en Zuid. Het volk had eerst den oorlog met België als eene nationale zaak aangezien en zoo was 't naderbij zijn koning gebracht; maar toen het bleek dat de koning zich in 't gebeurde niet kon schikken veranderden de gemoederen. België had eene liberale grondwet gekregen; ook in Nederland vonden de vrijzinnige denkbeelden hunnen weg en stilletjes aan kwam er gisting.

De scheiding met België maakte het noodzakelijk dat de grondwet herzien werd en de hoop ontstond dat er in de nieuwe grondwet met de nieuwe betrachtingen rekening zou gehouden worden. Maar de herziening van 1840 bracht weinig of geen verandering : zij was, heeft Thorbecke gezegd, eene « nationale teleurstelling » en de gisting bleef voortduren tot dat eene nieuwe herziening, in 1848, eene vrijzinnige staatsregeling invoerde : de vrijheid van drukpers, 't recht van vereeniging en vergadering, de verantwoordelijkheid der ministers, de jaarlijksche begrooting van inkomsten en uitgaven, de rechtstreeksche verkiezing der leden van de Tweede Kamer werden er in opgenomen.

De liberalen zagen hier dus hunne denkbeelden zegevieren. Aan hun hoofd stond een man van ongewone begaafdheid, Thorbecke, beroemd geworden sedert de uitgaaf van zijn *Aanteekening op de Grondwet*, in 1839.

Maar de liberalen, op hun eigen, waren nog zwak. Zij zochten steun en vonden dien bij de katholieken. Lang vóór 1848 kende de grondwet aan de katholieken dezelfde burgerlijke en politieke rechten toe als aan de hervormden,

maar feitelijk werden de katholieken miskend, zij werden zelfs voor *niet-volk* gescholden. De katholieken haakten naar vrijheid; velen waren nog doordrongen van de liberale denkbeelden van Lacordaire en Montalembert. Eene politieke partij zouden de katholieken eerst veel later vormen; nu werd hun steun toegezegd, aan hen die vooruitkwamen voor eene « eerlijke en gulle toepassing der beginselen van vrijheden en rechten in de grondwet neergelegd ».

Dikwijls werd er beweerd dat er toen eene verbintenis gesloten geweest is tusschen de katholieken — « Papo-Torbeckianen » werden ze wel eens genoemd — en de liberalen; steun, zeer zeker, maar van verbond kon geen spraak zijn (1)

Thorbecke was niet met de katholieken uit godsdienstovertuiging, hij streefde naar een « christendom boven geloofsverdeeldheid », maar hij wilde dat de overtuiging der katholieken zou geëerbiedigd worden.

Tegenover de liberalen en de katholieken stonden, in 1848, de conservatieven, de mannen van den ouden eed, die met leede oogen het indringen der vrijzinnige beginselen en ook het opkomen der katholieken aanzagen; daartegenover stonden ook Groen van Prinsterer en zijne aanhangers, de kern van de anti-revolutionnaire partij, die later, onder Dr Kuyper, zoo machtig worden zou.

Groen van Prinsterer is Nederlands streng protestantsche geschiedschrijver; overal ziet hij den vinger Gods; de grootste kwaal werd in de moderne wereld gebracht door de Fransche omwenteling die God buiten de maatschappij bande en 't staatsgezag steunde op het volk; daarom is Groen's leuze: het Evangelie tegen de omwenteling; vandaar de naam van *Anti-Revolutionnairen*.

In zijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* (2) komt die leering altijd weer.

Maar Groen was te scherp protestant om volkomene vrijheid voor de katholieken te verlangen. Eerst later zou

(1) *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden* door P. Albers, S. J. Nymegen, L. C. G. Malmberg. Tweede deel, nota bl. 158-159.

(2) Twee deelen te Leiden, bij S. en J. Luchtmans 1846. Zie bijzonder de tweede helft van 't tweede deel.

ingezien worden dat al de geloovigen moeten samenwerken om den wassenden vloed van het ongeloof in te dijken.

* * *

Het herstel der kerkelijke hierarchie zou de katholieken nog nader bij de liberalen brengen.

Sedert ongeveer 3 eeuwen was Nederland van zijn bisschoppen beroofd, en werd het kerkelijk beheerd als een land van missie : de Noorderlijke districten stonden onder het onmiddellijk bestuur van Rome, met aan hun hoofd een Vice superior, op voorstel der Propaganda door den Paus benoemd; zelfs de katholieke zuiderlijke distrikten hadden geene bisschoppen : zij werden beheerd door Apostolische Vicarissen.

Sedert jaren waren stemmen opgegaan om het herstel der bisdommen te vragen en alzoo een krachtiger kerkelijk bestuur te krijgen.

Door de brieven van 4 Maart 1853 bepaalde Z. H. Pius IX : « dat in het Koninkrijk Holland en Brabant, op den voet der algemeene regelen der Kerk, het kerkbestuur van krachte zij der Bisschoppen-Ordinarissen, benoemd voor de Zetels, welke wij, bij dit ons tegenwoordig schrijven, oprichten en tot eene Kerkelijke Provincie instellen. Het is Onze wil en Onze bepaling dat voor het tegenwoordige vijf zetels worden opgericht en gevestigd, te weten die van Utrecht, van Haarlem, van 's Hertogenbosch, van Breda en van Roermond. » (1)

De zetel van Utrecht werd tot de Aartsbisschoppelijke waardigheid verheven.

Die breve en de vorm van de pauselijke toespraak aan het college van kardinalen over dat herstel der hierarchie, den 7n Maart, verwekten onder de protestanten de gisting wel bekend onder den naam van *Aprilbeweging*. We zullen hier op de opruiingen dier dagen en op de bejegening der

(1) Zie de breve, in het reeds aangehaalde werk van P. Albers, 2e deel bl. 316 en volg. Zie daar ook de pauselijke toespraak van 7n Maart, bl. 324 en volg. en heel de geschiedenis van 't herstel der hierarchie en van de Aprilbeweging.

katholieken niet nader ingaan; slechts moeten we doen opmerken dat de Aprilbeweging het niet alleen gemunt had op de katholieken.

Thorbecke was aan 't hoofd van 't ministerie; de conservatieven laadden een groot deel der schuld op hem : 't was tegen Thorbecke en Rome dat de strijd ging; tegen Thorbecke lukte het, want reeds den 19n April was hij uit zijn ministersambt ontslagen.

De kiezingen die op dit ontslag volgden werden natuurlijk door de afgeloopen gebeurtenissen beheerscht. Conservatieven, Anti-revolutionnairen en al wat Nederland aan antiroomschen telde spanden samen; liberalen en katholieken hielden ook aaneen. Zij leden de nederlaag, maar bleven in de Kamer malkander steunen tegen het « April-ministerie.»

Toch waren er meer vooruitziende katholieken die betreurden dat hunne geloofsgenooten alzoo aan den leiband liepen der liberalen.

« Men vergeet geheel, schreef J. A. Mutsaerts, dat het liberalistisch beginsel voor ons katholieken zijn tijd gehad heeft, en dat wij voortaan niets goeds meer van hetzelve te wachten hebben. Het is alsof de Voorzienigheid dat beginsel in ons land vallen deed juist op het oogenblik, toen zijne taak voor de katholieke zaak vervuld was. »

Eerst met den schoolstrijd zouden de katholieken zich geheel en gansch van de liberalen losscheuren.

* * *

De oplossing van drie vragen heeft hoofdzakelijk de politiek in Nederland beheerscht : het beheer der kolonies, de lagere school en de maatschappelijke beweging, waarbij, inzonderheid, het kiesrecht. Over de oplossing te geven aan de twee laatste vragen wordt nog altijd getwist.

Er heerscht nu eenstemmigheid bij de verschillende partijen over de koloniale politiek. Elke bespreking der begrooting bewijst dat er nog wel verschillende meeningen bestaan, maar dat verschil van meening is persoonlijk, 't geldt geene partijuitspraken meer. Niet altijd was het zoo. Lang, voornamelijk in de jaren '60, is de koloniale politiek een twistvraag geweest tusschen conservatieven en liberalen.

Nederland heeft veel geld gewonnen met zijne Oost-Indische kolonies, maar 't was in den tijd dat de kolonies nog eerst en vooral moesten dienst doen als melkkoeien voor 't moederland.

De strijd ging vooral over het al of niet behouden van 't cultuurstelsel, eene instelling stammende uit den tijd der Oost-Indische Compagnie. Op 't papier was dat stelsel stellig te verdedigen. Ziehier hoe de schrijver, die het laatst de geschiedenis geboekt heeft van het *Nederlandsch Beheer over Java gedurende drie eeuwen* (1), het plan van het cultuurstelsel uiteenzet zooals het opgevat werd door generaal Van den Bosch, in 1829 : « In stede van aan het gouvernement een zeker deel van hunne oogsten af te staan, zouden de inlanders een zeker deel van hun grond en werktijd te zijner beschikking stellen. De inkomsten zouden dan niet bestaan in rijst, die bijna overal werd verbouwd en die voor het gouvernement van betrekkelijk weinig waarde was, maar in uitvoerproducten, geteeld onder het beheer van gouvernements contractanten, op de gronden die door de opheffing der vroegere belasting vrij zouden komen. Volgens het plan, zouden de inlanders slechts een-vijfde van hun grond geven, in stede van twee-vijfde van hun voornaamsten oogst; de Regeering stelde zich verder voor, verliezen ten gevolge van mislukking van oogsten te vergoeden, indien deze niet onmiddellijk aan de landbouwers te wijten zouden zijn en beloofde bovendien een zeker klein bedrag aan de inlanders te zullen betalen voor de produkten, die zij zouden leveren. De Regeering hoopte op die wijze de beschikking te krijgen over producten geschikt voor uitvoer naar de Europeesche markt, waarvoor zij dan prijzen hoopte te maken, tot een bedrag grooter dan hetgeen aan de inlanders en de contractanten zou betaald worden, te zamen met de kosten van beheer » (2).

Maar zóo werd het plan niet uitgevoerd : Java moest geld opbrengen aan Nederland : meer land dan 1/5 en meer

(1) Zoo luidt de titel van het werk, door Clive Day, toegevoegd leeraar in de œconomische geschiedenis aan de Jale University. Vertaling van H. D. H. Bosboom, 's Gravenhage, W. P. Van Stockum & Zoon, 1905.

(2) Bl. 267-8.

dan 1/5 van zijnen arbeidstijd moest het volk aan opbrengst van koffie, suiker, indigo, thee, tabak, enz. voor de Regeering besteden; verliezen ten gevolge van misgewin werden door de regeering nooit gedragen; in vele gevallen was er benevens dien gedwongen arbeid nog landrente te betalen in geld. Wanneer de eischen van de Regeering door bemiddeling van de inlandsche hoofden bij 't volk toekwamen, vermeerderden zij nog veel ten voordeele dier inlandsche hoofden.

Stilaan werd ingezien dat de misbruiken onafscheidbaar waren van 't stelsel « De Nederlanders moesten kiezen, schrijft Clive Day, tusschen het maken van geld met opoffering van de inlanders, en het beschermen dier menschen met opoffering van geldelijke belangen. Het regeeringsreglement (van 1854, waardoor naar verbetering gestreefd werd) kon niet worden toegepast zonder dat het naar een dezer uitwegen leidde. Langzamerhand begonnen de Nederlandsche wetgevers dat te bespeuren, en zich in twee scherp begrensde partijen te splitsen, over de vraag: handhaving of afschaffing van het cultuurstelsel » (1).

Onder het bestuur van Rochussen, gouverneur generaal van 1845 tot 1851, waren reeds hinderlijke misbruiken geweerd, maar de eer het Nederlandsche volk wakker geschud en tot het inzien van zijn plicht gebracht te hebben komt toe aan den MAX HAVELAAR van Multatuli, verschenen in 1860.

Toch zou het nog jaren duren vooraleer het cultuurstelsel afgeschaft werd : de liberalen wilden van de Javanen vrije grondbezitters maken, maar deze waren, volgens de Conservatieven, daartoe niet rijp, en onder de « Javanenliefde » schuilde, zoo meenden de Conservatieven, eigenbelang : bijzonderen zouden instrijken wat nu aan de schatkist ten goede kwam.

Zelfs onder de liberalen bracht de koloniale kwestie scheuring : Thorbecke wilde geleidelijk vooruitgaan; Franssen Van de Putte was voor veel ingrijpender maatregelen. Zijne zienswijze bekwam ten slotte de overhand. De *Agrarische wet*, ook *Akkerwet* geheeten, van 19n April 1870, was, mag men zeggen, het einde van den strijd; de minder belangrijke regeeringcultures waren reeds in den loop der jaren '60

(1) Bl. 355.

opgegeven, het stelsel der gedwongene bewinningen bleef nog zekeren tijd bestaan, maar van nu voortaan moest het uitsterven.

* * *

De schoolstrijd, we deden het reeds opmerken, moest de katholieken van de liberalen losmaken; hij zou anderzijds katholieken en anti-revolutionnairen bijeen brengen.

Dit gebeurde ter gelegenheid van de stemming der schoolwet van 1857, die vrijheid bracht voor de oprichting van bijzondere scholen, maar de onzijdigheid van het openbaar onderwijs huldigde. Al de conservatieven en liberalen stemden voor de wet, en ook 6 op de 12 katholieke leden der Tweede Kamer. Het beginsel der onzijdigheid trok hen niet aan, zij stemden met de liberalen omdat zij zulks nu eenmaal gewoon waren. De 6 andere katholieke kamerleden stemden er tegen met de 7 anti-revolutionnairen.

De scheiding van katholieken en liberalen zou volkomen zijn met de kiezingen van 1866 en als gevolg van het bisschoppelijk mandement van 22n Juli 1868 over het onderwijs.

De liberalen hadden de staatkundige gebeurtenissen in Italië toegejuicht; zij werden langsom meer anti-clericaal; de Syllabus deed ten andere blijken hoe de liberale en de katholieke beginselen onvereenigbaar zijn.

Om al die redenen kwamen de katholieken naderbij de Conservatieven die, het moet gezeid, uit hunne hoogte van « de groote protestantsche partij » al merkelijk waren afgedaald. — Er gingen stemmen op om verandering aan de lagere onderwijswet van 1857 te vragen.

In April 1868 had minister Heemskerk, een conservatief, een wetsontwerp ingediend tot wijziging der onderwijswet; met zijn ontwerp had echter geen enkele partij vrede. Het ministerie Fock, dat in Juni 1866 optrad, was « van zuiver liberaal allooi » en minister Fock verklaarde uitdrukkelijk dat de wet op het lager onderwijs, door dit ministerie niet zou gewijzigd worden.

Maar toen kwam het Mandement van de Bisschoppen, dat duidelijk de plichten der katholieken tegenover de on-

zijdige scholen voorhoudt. « Alleen daar waar geen katholieke school bestaat en in de neutrale school niets onderwezen wordt, dat in strijd is met den godsdienst en de christelijke zedenleer, kan het bezoek der laatste worden toegestaan als een droeve noodzakelijkheid.

» Bestaan er echter katholieke scholen, dan nemen Wij het niet op Ons, om hem, die zijn kinderen zendt naar de neutrale school, hieromtrent lichtelijk gerust te stellen. » (1)

De strijd voor het katholiek onderwijs begon hiermee; hij duurt nog altijd voort.

Ook de liberalen vroegen dat de onderwijswet van 1857 zou gewijzigd worden: zij waren voorstanders van leerplicht, wilden meer personeel in de scholen en hooger bezoldiging, verlangden voor de gemeente minder en voor den Staat meer macht over het onderwijs.

Den 17n Augustus 1878 bracht een nieuwe onderwijswet, maar aan de bezwaren van katholieken en anti-revolutionnairen werd niet te gemoet gekomen; alleen de liberalen kregen voldoening, uitgezonderd nochtans in zake leerplicht.

Eerst in 1889, onder het anti-liberaal ministerie Mackay, bestaande uit 4 anti-revolutionnairen, 2 katholieken en 1 behoudsgezinde, zouden de anti-liberalen een begin van overwinning behalen : de wet van 8 December 1889, in de tweede Kamer gestemd met de medewerking van 17 liberalen — zij zagen ze immers als eene « pacificatiewet » aan — voorzag de mogelijkheid van het verleenen van hulpgelden voor het lager onderwijs. En op dat beginsel zou voortgebouwd worden; maar vooreerst moest de leerplicht nog het verschil van meening onder de mannen van een zelfde partij doen uitkomen : de wet van 7n Juli 1900, houdende bepalingen tot regeling van den leerplicht, waardoor de ouders, voogden of verzorgers van kinderen verplicht zijn deze naar de school te zenden of huisonderwijs te doen geven, van het zesde of zevende jaar tot het twaalfde of dertiende, werd in de Tweede Kamer aangenomen met 50 stemmen tegen 49 : 3 liberalen stemden tegen, al de anderen vóór; bij de katholieken waren er maar twee voorstanders : Schaepman en de tegenwoordige leider der katholieken in de tweede Kamer, Kolkman.

(1) Zie den korten inhoud van dit Mandement in het reeds vermeld werk van p. Albers, 2e deel, blz. 575-76.

De schoolwet van 1889 werd door de liberalen als eene wet van verzoening aangezien : het bijzonder onderwijs kon nu immers hulpgelden genieten. Maar zoo meenden het de voorstanders van de bijzondere scholen niet, wat ze in 1889 gekregen hadden was maar op afbetaling; de wet van 24n Juni 1901 voorzag verhoogde rijksbijdrage zoowel voor het bijzonder als voor het openbaar onderwijs; dat was eigenlijk het gevolg van de leerplichtwet, die meer kinderen op de school bracht, maar daardoor zelf de onkosten vergrootte. Aan minister Kuyper was het gegeven den beslissenden stap te doen en door zijne wet van 3n Juni 1905 de rechtsgelijkheid van het openbaar en van het bijzonder onderwijs te huldigen.

* * *

In Nederland, evenals overal, wint de democratie veld. En dat zij verdeeldheid zou brengen in de bestaande politieke partijen valt licht te begrijpen.

We willen hier de arbeiderswetten in Nederland in deze laatste twintig jaar tot stand gekomen, niet bespreken noch zelfs aanhalen.

Enkele woorden maar over hetgeen, naar aanleiding van de democratische gedachten, wel het meest tot twist en scheuring leidde : over het kiesrecht.

Artikel 76 der grondwet van 1848 bepaalt : « De leden der Tweede Kamer worden in de kiesdistricten, waarin het Rijk verdeeld wordt, gekozen door de meerderjarige ingezetenen, Nederlanders, in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten, en betalende in de directe belastingen eene som, die, overeenkomstig met de plaatselijke gesteldheid, doch niet beneden het bedrag van fl. 20, noch boven dat van fl. 160, in de kieswet zal worden vereischt. »

In 1848 vonden velen de grondwet te liberaal, maar de gedachten staan niet stil. Reeds onder 't derde ministerie Thorbecke, dat optrad in 't begin van 1871, was er verdeeldheid onder de liberalen ; toen reeds werd de uitbreiding van 't kiesrecht door sommigen voorgestaan.

In 1879 was het nog diezelfde vraag over het al of niet wenschelijke het kiesrecht uit te breiden en daartoe de

grondwet te herzien die verwarring bracht onder de liberalen en ten groote deele oorzaak was waarom het liberaal ministerie Kappeyne, moest aftreden.

Die verdeeldheid onder de liberalen was schuld dat zij achteruit gingen en zelfs bij de kiezingen van 1884 voor de Tweede Kamer tegenover de samenwerkende katholieken, anti-revolutionnairen en conservatieven in minderheid geraakten. De *liberale Unie*, opgericht den 17n December 1884, om de liberale partij voor verderen achteruitgang te behoeden, kon er alleen in gelukken de meer vooruitstrevende bestanddeelen der partij te vereenigen.

Maar toch won het denkbeeld van een uitgebreider kiesrecht veld, zoodanig dat den 13n Mei 1883 eene staatscommissie werd ingesteld, bestaande uit personen van zeer verschillende staatkundige denkwijze om de raadzaamheid en de strekking eener grondwetsherziening te onderzoeken. De herziening zou niet gemakkelijk tot stand komen.

Radicalen en socialisten verlangden algemeen stemrecht; de katholieken en de anti-revolutionnairen wilden aan de herziening niet meewerken, indien niet tevens het Xe hoofdstuk, handelende over het onderwijs, werd gewijzigd.

Eerst na eene ontbinding der Tweede Kamer, kwam men tot de herziening der grondwet, in 1887.

« De leden der Tweede Kamer, zoo wordt er in artikel 80 voorzien, worden rechtstreeks gekozen door de mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die de door de kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand bezitten, en den door die wet te bepalen leeftijd, welke niet beneden drie-en-twintig jaren mag zijn, hebben bereikt ».

Scherp bepaald is dit alleszins niet; over den zin dier woorden werd veel getwist : laten ze toe het algemeen stemrecht in te brengen ?

De wetgever begon met in « Additioneele artikelen » aan de Grondwet, vast te stellen wie kiezer zijn zou : de cijns werd behouden, maar verminderd, zoodat 't getal kiezers ongeveer verdriedubbelde (van 100,000 tot 350,000 ; volgens anderen van 130,000 tot 290,000).

Die regeling was voorloopig; er moest eene nieuwe kieswet komen.

Tak van Poortvliet, minister van Binnenlandsche Zaken in 't vooruitstrevend liberaal ministerie van Tienhoven, legde in 1892 de vermaarde « Kieswet-Tak » voor, die zoo-veel verdeeldheid in alle politieke partijen zou veroorzaken.

Artikel 80 der grondwet eischt « kenteekenenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand »; als kenteeken van geschiktheid moest gelden het kunnen lezen en schrijven; de maatschappelijke welstand bleek uit het feit dat de kiezer, noch zijne vrouw, noch inwonende kinderen gedurende het laatst verloopen burgerlijk jaar onderstand hadden genoten van eene instelling van weldadigheid of van een gemeentebestuur, en dat de kiezer in het bevolkingsregister der gemeente was ingeschreven.

Dat was bijna het algemeen stemrecht; het aantal kiezers zou tot 800.000 beloopen!

Was dat niet te ver gegaan? En was zoo eene kieswet overeen te brengen met art. 80 der grondwet? « Die kieswet werkte als een wigge in het partijverband, zoowel ter linker zijde als ter rechter. » (1)

't Was te dezer gelegenheid dat er scheuring kwam onder de anti-revolutionnairen. De leider, Dr Kuyper, was, naar de meening van sommige meer aristocratische bestanddeelen van zijne partij, te volksgezind; zij scheidden zich van hem af, en vormden met Mr de Savornin Lohman aan hun hoofd, de vrije anti-revolutionnairen.

Tegen den wil van 't ministerie in, nam de Tweede Kamer het amendement De Meyer aan, dat van de hoofden van huisgezinnen het gebruik van eene woning van minstens twee vertrekken, en van afzonderlijk levende of bij anderen inwonende personen het bewonen van eene afzonderlijke kamer met haardstede vergde. Hoe de partijen verdeeld waren, blijkt genoeg uit de stemming over dit amendement: 19 liberalen vóor en 32 tegen; 23 katholieken vóor en 2 tegen; 15 anti-revolutionnairen vóor en 5 tegen.

De wetsontwerpen tot regeling van het kiesrecht werden door 't ministerie ingetrokken en de kamerontbinding volgde.

« Voor of tegen Tak » was de leuze bij de kiezing; maar 't

(1) Mr J. Limburg in den *Gids* van December 1904, blz. 376, naar aanleiding van Mr W. de Beaufort's *Staatkundige Opstellen*.

ministerie leed eene volkomene nederlaag en werd den 7n Mei door een gematigd liberaal ministerie vervangen, dat o. a. zich ten doel stelde in de regeling van het kiesrecht aan « rechtmatige wenschen » te voldoen en « op breeden grondslag te bouwen ».

In 1895 bracht de minister van Binnenlandsche Zaken, Mr S. van Houten, zijn ontwerp tot regeling van het kiesrecht in de Tweede Kamer. Het ontwerp eischte het betalen van een zekere belasting als teeken van welstand, maar daarnevens werden nog andere kenmerken van welstand en geschiktheid aangenomen : bewonen van een huis met een minimum huur, een zekeren tijd in dezelfde betrekking zijn met een minste inkomen, 50 gulden op de Rijkpostspaarbank hebben, diploma voor benoembaarheid tot eenig ambt, enz.

Na lange bespreking werd het ontwerp aangenomen. Hier weer waren de verschillende partijen bij de stemming fel verdeeld ; onder de stemmers tegen waren er voor wie het ontwerp te ver, maar veel meer voor wie het niet ver genoeg ging : 34 liberalen stemden vóor in de Tweede Kamer, 18 tegen; 14 katholieken vóor, 11 tegen; 7 anti-revolutionnairen tegen, 1 vóor; 6 vrije anti-revolutionnairen vóor, 1 tegen ; 1 conservatief vóor, 2 tegen.

De kieswet van 1896 breidt het aantal kiezers uit tot 580.000.

Met het bestaande artikel 80 der grondwet is het niet wel mogelijk veel verder te gaan. Dat verstaan ook de voorstanders van een meer uitgebreid kiesrecht : op het verdwijnen van art. 80 zijn zij dan ook uit. Maar om het te wijzigen zijn de 2/3 der stemmen noodig, en die zijn voor algemeen stemrecht nog niet te vinden. Daarom juist heeft de *liberale Unie* een middel voorgesteld waardoor, op den gepasten tijd, een uitgebreider stemrecht zou ingevoerd worden, namelijk artikel 80 in zulken zin te veranderen dat aan den gewonen wetgever volkomene vrijheid zou toegekend worden voor 't regelen van het kiesrecht, met de gewone meerderheid van stemmen.

Dat is de zin van het bekende blanco-artikel, waar zooveel voor en tegen werd gezegd en geschreven en waarmee het tegenwoordig ministerie ingenomen is.

De vraag voor regeling van het kiesrecht blijft altijd

gesteld; men mag zeggen dat het antwoord eene der voorname bekommernissen is voor de vooruitstrevende liberalen, voor de katholieken en de anti-revolutionnairen.

* * *

Na dit zeer vluchtig politiek overzicht zal de lezer, hopen we, gemakkelijker den huidigen stand van de staatkundige partijen in Nederland begrijpen (1). Die partijen vormen twee groepen, of beter gezegd hun streven gaat in twee richtingen : naar links en rechts.

Het ministerie De Meester, dat nu aan 't bewind is, steunt op de partijen van links ; niet dat het uit de verschillende partijen van links ontsproten is; alleen de liberale Unie is eigenlijk regeeringspartij; haar hoofd, Goeman Borgesius,had immers eerst opdracht ontvangen het kabinet samen te stellen, maar er was geen sterke meerderheid genoeg links, daarom bleef hij liever achter de schermen.

Het onzekere van het ministerie De Meester blijkt uit zijne geringe werkkracht en ook uit de lange ministeriecrisis onlangs.

Terecht kenschetste het hoofd der socialisten, Troelstra, het ministerie als zijnde « een gebouw zonder stijl, licht en luchtig opgetrokken met halvesteen muurtjes; de deuren hangen niet eens goed in de hengsels, men is er aan weer en wind blootgesteld; revolutiegebouw ! Het is niet slechts niet bestand tegen aanvallen van buiten, maar de bouwmeester zelf (2) vertrouwt zijn hechtheid zoo weinig, dat hij

(1) Zie o.a. de « Politieke en Sociale Programma's » der verschillende partijen, verscheidene deeltjes bijeengebracht door N. Oosterbaan en uitgegeven te Utrecht, bij H. Honing; de *Staatkundige Geschiedenis van Nederland* door G.F.J.Douwes, derde vermeerderde uitgaaf, Amsterdam. C. L. Van Langenhuysen 1906 ; het hoofdstuk *Les partis politiques* in het jubelboek *Les Pays-Bas*, uitgegeven door den Bond der Nederlandsche journalisten, waar het streven van elke partij uiteen gezet staat door een harer hoofdmannen : Schaepman, Kuyper, Lohman, Bronsveld, Van der Kaay, enz.; het uitgebreid politiek overzicht in de laatste jaargangen van het *Jaarboekje van Jos. Alberdingk Thijm.*

(2) Goeman Borgesius.

met het oog op zijn vurig temperament, het niet eens aandurft daar binnen plaats te nemen. »

Wanneer het er op aankomt kan 't ministerie toch op alle partijen van links rekenen, en zoo leeft het.

Van 1901 tot 1905 waren de partijen van rechts, de kerkelijken, aan 't bewind, met Dr Kuyper aan hun hoofd. Het is wonder hoe, sedert de grondwetsherziening van 1887 die bepaalt dat al de leden der Tweede Kamer tegelijk aan herkiezing onderworpen zijn, niet éen ministerie na eene algemeene kiezing is kunnen aanblijven.

Na de kiezing van 1905 waren er in de Tweede Kamer 52 leden links: 24 Unie-liberalen, 11 vrijzinnige democraten, 10 oud-liberalen, en 7 socialisten; de partijen rechts hadden samen 48 leden : de katholieken 25, de anti-revolutionnairen 15, de christelijk-historischen 7 en de Friesch-christelijk historischen éen. Sedert de kiezing van J. Th. de Visser, te Leiden, is de meerderheid van links op 2 gedaald : 51 tegen 49.

In de Eerste Kamer hebben de partijen van rechts de meerderheid : er zijn 31 anti-liberalen tegen 19 liberalen.

De schoolkwestie is nu voorloopig geregeld door Dr Kuyper's schoolwet van 1905 ; de regeling van het kiesrecht is nog altijd een doorn in den voet van velen ; welke oplossing er moet gegeven worden aan maatschappelijke vraagstukken dat scheidt niet te scherp de partijen van rechts en links ; met het woord antithese, de tegenstelling van geloof en ongeloof, wordt in de Nederlandsche politiek veel geschermd ; dat is een muur opgetrokken tusschen de twee richtingen naar rechts en links zegt men, in plaats van de nationale eenheid te bewerken en dikwijls wordt er in 't linksche kamp aan de kerkelijken een verwijt van gemaakt dat zij die tegenstelling ook in politiek doen voorkomen, alsof het mogelijk ware dat gansch tegenstrijdige wereld- en levensbeschouwingen 't staatkundige leven onaangeroerd zouden laten.

Dr A. E. J. Holwerda, hoogleeraar te Leiden, geen kerkelijke nochtans, heeft het heel kernachtig aan zijne « mede-intellectueelen » gezegd « Geen menschelijke vereeniging, ook de Staat niet, kan bestaan zonder zedelijke grondbeginselen en iemand, die godsdienst heeft, kan dien godsdienst niet van zijne zedelijke begrippen en daarom

ook niet van zijn doen en laten als staatsburger scheiden. Als een regeering zijn hoogste, heiligste zedelijk-godsdienstige beginselen aantast, dan zal hij, als hij een man is, tegen haar optreden en zich zeker niet om ons armzalig gekerm bekommeren, van : foei, foei, gij moogt den godsdienst niet vermengen met de staatkunde. Wij maken ons erg boos, als er in kerken voor den uitslag van verkiezingen gebeden wordt. Als wij wisten wat bidden is, zouden wij het heel natuurlijk vinden, dat iemand den Almachtige smeekt om de zegepraal zijner heiligste beginselen » (1).

* * *

Eenige woorden nu over de verschillende partijen. Laten we beginnen met de partijen van rechts.

Vooraan komen, om hunne getalsterkte de *katholieken.*

« Bestaat er eene katholieke partij in Nederland ? »

Zoo begon Dr Schaepman zijn opstel over de katholieke partij in Nederland in het Gedenkboek *Les Pays-Bas* uitgegeven door den kring der Nederlandsche dagbladschrijvers (2).

En 't antwoord luidt : Neen indien ge voor 't bestaan eener partij een scherp afgeteekend programma eischt, ook over de hedendaagsche practische vragen, leidend tot een regeeringsbeleid of tot eene bepaalde eerlijke tegenkanting der regeering. Maar de programma's maken niet altijd de partijen ; de overlevering is dikwijls machtiger dan alle princiepverklaring, en de katholieke partij is eene partij van de overlevering, door de geschiedenis heen gevormd en gevormd zooals zij nu nog is.

En 't slot van het betoog van Dr Schaepman is : er bestaat eene katholieke partij, met een zeer breed programma, dat niet de eensgezindheid eischt in alles, maar de eendracht, dat liever vermijdt wat kan verdeelen, als zou zijn : behoudsgezindheid of voortvarendheid. De katholieken zijn getrouw gebleven aan hunne overleveringen : verdediging der godsdienstige rechten, verdediging van het

(1) WAT ZIJN WIJ ZELF ? *Een woord tot zijne mede-intellectueelen*, ook naar aanleiding van de onderwijsnotulle. Tweede onveranderde druk. G. J. Brill. Leiden, 1905, bl. 7.

(2) Tweede deel, bl. 86.

gewone, het gemeene recht voor alle burgers, verdediging van de nationale en katholieke belangen. Daarop zijn ze vereenigd en staan ze sterk :

« De inrichting der partij is nog maar plaatselijk, maar de ontwikkeling begint en op een schoonen dag zal de geheele inrichting daar staan ».

Dit werd geschreven op 't einde der vorige eeuw en, werkelijk, de ontwikkeling heeft sindsdien haar werk gedaan.

Schaepman was geen persoonlijkheid om zich altijd en in alles naar het goedvinden der meerderheid van zijne partijgenooten te schikken. En toch heeft niemand meer dan hij bijgedragen tot de staatkundige eenheid der katholieken in Nederland (1).

In de Septemberaflevering 1883 van zijn tijdschrift. *De Wachter* liet hij eene *Proeve van een program* verschijnen.

Alleman was het met den Doctor niet eens; als bewijs schrijven we alleen dezen zin over uit het vlugschrift dat als opwerping verscheen :

Een Katholieke Partij. Proeve van een program door Dr H. J. A. M. Schaepman, beoordeeld door Mr Julius Verwer. « Gij,die weet dat vele katholieken in Nederland het optreden eener katholieke partij niet wenschen ; Gij, die weet dat er onder uwe katholieke medeleden der 2e Kamer gevonden worden die uwe partijleiding niet willen — waar is uw titel krachtens welken gij de katholieken oproept, om te kiezen tusschen uw persoon en hen ». (2)

(1) « Aan den gunstigen invloed, dien Dr Schaepman, de geestelijke-politicus, op de ontwikkeling onzer staatinstellingen heeft uitgeoefend, zal men eerst recht doen wedervaren, wanneer de grond- en kieswethervorming van 1887-1896 op hare juiste waarde zal worden geschat. Ten volle kan zijne beteekenis slechts gewaardeerd worden door hen die de katholieke partij voor en na zijn optreden hebben gekend. Vóór dien tijd nagenoeg een dood gewicht in de politieke weegschaal, kon zij dit jaar onder zijne aanvoering eene ernstige poging doen om de hoofdleiding van het regeeringsbeleid in handen te krijgen ».

Zoo schreef de oud-minister Mr S. Van Houten in de *Avondpost* van 9-10 Januari 1898; het opstel staat overgedrukt in zijn vlugschrift : *Liberaal of vrijzinnig-sociaal democraat* verschenen te 's Gravenhage, bij de gebroeders Belinfante in 1899, bl. 34.

(2) Amsterdam C. L. Van Langenhuysen 1883.

Verwer zag liever dat de katholieken geene afzonderlijke partij vormden en eene soort van « hospitanten » der behoudsgezinden bleven.

De Doctor bleef natuurlijk het antwoord niet schuldig,(1) en alhoewel zijn programma eigenlijk noch aangenomen noch verworpen werd, toch heeft het grooten invloed uitgeoefend.

Den 20n October 1896 stelden de 25 katholieke leden der Tweede Kamer een *Program van de katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal* vast, breed opgevat, dat alleen de hoofdgedachten aanwijst en alzoo eindigt. « Zij (de 25 onderteekenaars) hopen en vertrouwen dat al hunne katholieke landgenooten aan bovenstaand program hun krachtigen en onontbeerlijken steun zullen verleenen ». (2)

En die steun werd verleend : de afgevaardigden der kiesvereenigingen, te Utrecht bijeengekomen den 5n Mei 1897, namen het programma aan.

Den 16n Maart 1901, met het oog op de algemeene verkiezingen, verscheen eene korte « aanvulling van het katholiek program » « namens de club van katholieke leden der Tweede Kamer » (3).

Een stevig ingerichte partij bestond nog niet.

In 1904 werd de *Algemeene Bond van Roomsch-Katholieke Kiesvereenigingen in Nederland* gesticht, met het doel volgens artikel twee van het reglement « bij de verkiezingen van leden van de Tweede Kamer de samenwerking der katholieke kiezers in Nederland te bevorderen door gemeenschappelijk overleg omtrent :

a) de te volgen richting;
b) een vast te stellen kort program van actie;
c) de verder te nemen algemeene maatregelen;
een en ander zoo noodig in overleg met de vertegenwoordigers van andere politieke partijen ».

(1) *Een Katholieke Partij*. Een woord over de « beoordeeling » van Mr Julius Verwer door Dr H. J. A. M. Schaepman. Utrecht. Wed. J. R. Van Rossum 1884.

(2) N. Oosterbaan, *Politieke en Sociale Programma's*. Utrecht. H. Honig 1897 bl. 23 en volg.

(3) Oosterbaan. Derde deel, blz. 25 en 26.

Een *algemeene* bond is het tot hiertoe echter alleen bij naam, want de kiesvereenigingen van Noord-Brabant en Limburg traden den Bond niet bij.

« Elk kies-district zal volgens het reglement slechts een stem uitbrengen. Noord-Brabant en Limburg, dat van de 25 katholieke afgevaardigden er 17 naar de Kamer zendt, zou op de algemeene politiek dus niet meer invloed uitoefenen dan Groningen, Friesland en Drenthe ». (1)

Persoonlijk zijn de katholieke kamerleden wel min of meer vooruitstrevend: de twee katholieke hoofdbladen, *De Tijd* en *Het Centrum,* zijn daarvan 't beste bewijs. Maar toch houdt de katholieke Kamerclub goed aaneen.

Aan zijn hoofd staat Mr Kolkman; de bekendste leden zijn verder : Aalberse, Dr Nolens, baron van Wijnbergen, Jr van Nispen tot Sevenaer, de Steurs, Pastoors, Louff, enz.

* * *

Dr Schaepman heeft altijd het samenwerken van de katholieken met de anti-revolutionnairen voorgestaan; alzoo alleen is er kans dat de christelijke wereldbeschouwing op de ongeloovige zal zegevieren.

Groen van Prinsterer had de grondvesten gelegd waarop de anti-revolutionnaire partij zou gebouwd worden, maar hij was de man niet om 't gebouw op te trekken. Als 't kiezing was gaf hij de leuze aan, maar toen, in 1872, *De Standaard,* het anti-revolutionnaire dagblad, gesticht werd, was er nog geene eigenlijke anti-revolutionnaire partij. De hoofdopsteller van 't nieuwe dagblad, Dr Kuyper, zou de partij inrichten. Hij stond veel nader tot het volk dan Groen, en wist Groen's denkbeelden scherp uit te werken en tot het volk te brengen.

De anti-revolutionnaire-partij was de eerste partij die met een programma optrad. Het verscheen den 1n Januari 1878, en was het werk van Dr Kuyper, die het in een reeks bijdragen van zijnen *Standaard* toelichtte (2).

(1) Het Jaarboekje van Jos. Alberdingk Thijm, 1905 bl. 214.

(2) Die artikelen werden in 1879 uitgegeven onder titel *Ons Program.* De 4e uitgave verscheen te Amsterdam, in den Boekhandel voorheen Höveker en Wormser.

Wij schrijven eenige punten over uit het programma van beginselen :

Art. 1. *Richting*. De anti-revolutionnaire of Christelijk-historische richting vertegenwoordigt, voor zooveel ons land aangaat, den grond van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder den invloed der hervorming omstreeks 1572 zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoefte van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.

Art. 2. *Het Gezag*. Noch in den volkswil, noch in de wet, maar alleen in God vindt zij de bron van het souvereine gezag; en verwerpt mitsdien het beginsel van volkssouvereiniteit, terwijl zij anderzins de souvereiniteit van Oranje eert, als onder de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld...

Art. 3. *De Ordinatiën Gods*. Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen van Gods Woord; zóo evenwel dat het staatsgezag noch rechtstreeks, noch door de uitspraken van eenige Kerk, maar alleen door de conscientie der overheidspersonen, aan de ordinatiën Gods gebonden zij.

Art. 4. *De Overheid*. De overheid, zoo leert ze, is als dienaresse Gods, in een Christelijke en dus niet godsdienstlooze natie, gehouden tot verheerlijking van God...

Art. 12. *Van de Scholen*. Zij wil dat de Staat (voor zoo ver ontstentenis van veerkracht bij de burgerij hiertoe niet noodzaakt) het beginsel late varen, alsof de overheid geroepen zou zijn om van harentwege onderwijs te doen geven; voorkome dat de overheidsscholen voor zoover noodig, tot propagande van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worden, en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hunne godsdienstige of pædagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunne.

Dit zijn nog altijd de beginselen der anti-revolutionnaire partij; maar nevens het *Programma van Beginselen* is er nog voor elke kiezing een *Programma van Actie*, een grondslag voor de verkiezing, en ook een *Programma van Urgentie*, bevattende die artikelen uit het *Programma van Actie* die, volgens de partij, geen uitstel dulden en het eerst aan de dagorde moeten staan.

In dienzelfden zin is het *Programma van Patrimonium*, het anti-revolutionnaire werkliedenverbond, opgevat. Als bewijs schrijven we artikel 5 af van 't *Sociaal Programma*, vastgesteld den 9n Mei 1894 :

« Daar de zonde de schandvlek der natiën is, vraagt Patrimonium, dat de Overheid het houden van hoerenhuizen bij de wet strafbaar stelle; dat zij het onderzoek naar het vaderschap toelate; dat zij allen handel in binnen- en buitenlandsche loterij were; dat zij breke met alles wat in Indië den vloek van den opium- en hier ten lande van den drankduivel bevorderen kan; en dat, naar Gods inzetting, de doodstraf weder in onze wetgeving worde opgenomen » (1).

« Even als Calvyn was Groen een aristocratische natuur », schrijft heer de Savornin Lohman in zijne bijdrage in het Gedenkboek *Les Pays-Bas* (2) en hij toont aan hoe er reeds onder Groen behoudsgezinde en volksgezinde anti-revolutionnairen waren; maar ze bleven bijeen. Dr Kuyper was volksgezinder dan Groen, maar hij gelukte er toch ook in de verschillende elementen van zijne partij vereenigd te houden tot dat, naar aanleiding van de kieswet-Tak en de verkiezingen van 1894, de « Adellijken » met Jhr Savornin Lohman aan 't hoofd, in 1895, eene nieuwe partij stichtten : De Vrij-anti-revolutionnairen.

't Jaar daarop, in 1896, zou nog een andere groep van de anti-revolutionnaire partij afscheiden : de Christelijk-Historischen.

* * *

De *Vrij-anti-revolutionnairen* zijn beginselmannen, even als de anti-revolutionnairen. Dat blijkt genoeg uit de twee eerste artikelen van hun *Program van Beginselen* dat ze den 19n September 1898 te Utrecht vast stelden :

Art. 1. Zedelijkheid en recht, gezag en vrijheid, en derhalve ook de instellingen, welke dienen om die te handhaven en te bevorderen, vinden hunnen grondslag niet in den volkswil noch in het goedvinden en onderling overleg der menschen, maar in eene in de Heilige schrift geopenbaarde ordening Gods, welke ook op staatkundig gebied richtsnoer en toetssteen in alles moet wezen.

Art. 2. De bestaande maatschappij heeft zich ontwikkeld

(1) N. Oosterbaan. Tweede deel, blz. 36.
(2) Tweede deel, bl. 80.

overeenkomstig de door God geschapen, maar door de zonde misvormde menschelijke natuur; de gang dier ontwikkeling mag derhalve niet naar willekeur verwrongen, doch moet bij het licht van Gods Woord verder geleid worden, opdat en de maatschappelijke toestanden en de daarop passende rechtsregelen voldoen aan hetgeen God gebiedt.

* * *

Lohmann is een star protestant en daarin komt hij goed overeen met de mannen van den *Christelijk-Historischen Kiezersbond* die zich, in 1896, van de Anti-revolutionnairen afscheurden.

De beginselen van den Bond werden reeds meermalen omschreven en zijn nog eens neergelegd in het *Program*, vastgesteld den 25n November 1900.

« Wij bevorderen, zoo luidt art. 2 van dit Program, om die reden eene staatkunde, die het leven van het Nederlandsche Volk ontwikkelt naar zijn aard en geschiedenis, en gaan uit van het beginsel, dat de overheid eene macht is, van God over het volk gesteld ».

En in art. 4 wordt bepaald.

« Wij steunen niet wat leiden kan tot scheiding van Staat en Godsdienst; (1) tot verkorting van gewetensvrijheid; tot het uitwisschen van hetgeen ons volk kenmerkt als protestantsche natie; tot verkrachting van rechten, op wettige wijze door kerkgenootschappen verkregen; tot het verdringen der Ned. Hervormde Kerk van de plaats die zij inneemt in het openbare leven. Wij zijn tegen het herstel van het Nederlandsche gezantschap bij den Pauselijken Stoel en tegen het behoud van den nuntius bij het Hof, dewijl deze alleen specifiek-roomsche belangen behartigt en geen wereldlijk vorst meer vertegenwoordigt ».

(1) Juist hetzelfde lezen we in art. 3 van « de beginselen van den Bond » overgedrukt bij Oosterbaan 1e deeltje bl. 19 : Wij steunen niet wat leiden kan tot *scheiding van staat en godsdienst* ».

Dr A. W. Bronsvelt, de voorman mag men zeggen van den Bond, schreef nochtans in zijn artikeltje *Le parti chrétien historique*, verschenen in het Gedenkboek *Les Pays-Bas*, 2e deel, bl. 96. « Le parti chrétien historique s'est déclaré partisan de la séparation de l'Eglise et de l'Etat ».

Dr Bronsvelt doet ons zelf uiteen waarom de christelijk historischen zich afscheidden van de anti-revolutionnairen : « Tal van lieden dachten dat het hier niet geoorloofd was in politiek samen te gaan met hen die op kerkelijk gebied hunne ergste tegenstrevers waren... Toen, in 't begin van verleden jaar, (1897) alle partijen zich bereidden tot den grooten politieken strijd die ging losbarsten, zag men dat de anti-revolutionnairen besloten waren hand in hand te gaan met de katholieken tegen de liberalen, en velen waren van meening dat de gebeurlijke overwinning van de bondgenooten voor gevolg zou hebben dat het grootste voordeel voor de katholieken zijn zou ». (1)

Volgens Dr Kuyper's *Standaard* bestaat de Christelijk-historische Bond uit « versleten » liberalen. Vóór alles is hij anti-papist; kerkelijk is hij wel, maar de leuze is hij getrouw « liever turksch dan paapsch ! » (2)

Dat anti-papisme en die genegenheid voor 't oud-liberalisme is toch voornamelijk het kenmerk van Dr Bronsveld en de Utrechtsche afdeeling van den Bond, en zoo is uit te leggen dat den 25n Mei 1903, te Amsterdam, de Vrij-anti-revolutionnaire partij en de Christelijk-Historische Bond samensmolten tot eene nieuwe partij : *de Christelijk-Historische partij*.

Dr Bronsveld en zijne Utrechtsche vrienden deden niet mee, maar hun invloed vermindert van langsom meer.

Nog een andere groep van den Christelijk historischen Kiezersbond trad de nieuwe partij niet bij, namelijk die uit Friesland. Zij vormde zelf eene partij op haar eigen, de *Friesch-Christelijk-Historische Bond*, maar in 't begin dezer maand brachten de bladen ons de mare dat de Friesch-Christelijk Historischen zouden versmelten met de Christelijk-Historischen, zoodat er nu, rechts, maar drie partijen meer zijn : de Katholieken, de Anti-revolutionnairen en de Christelijk-Historischen.

* * *

(1) Idem, bl. 94 en 95.

(2) Als staaltje van anti-papisme zie het vlugschrift : *Moet Nederland geregeerd worden door den Paus en door de Jezuïten ?* Een ernstig woord over Ultramontaansche Candidaten,gericht tot de Anti-Revolutionaire kiezers. Rotterdam. C. Geleyns 1901.

De behoudsgezinde partij, eenmaal zoo machtig, was stilaan verbrokkeld; jaren lang verdween zij geheel en gansch uit 't politiek leven.

Den 7n October dook ze weer op, te 's Gravenhage, onder den naam van *Nationaal-Historische partij*.

Haar *Program van Beginselen* is niet veelzeggend :

Art. 1. De Nationaal-historische partij plaatst zich op den bodem van het historisch staatsrecht en streeft dientengevolge naar eene ontwikkeling van staat en maatschappij op historischen grondslag.

Art. 2. Zij streeft, rekening houdend met het godsdienstig karakter van het volksleven, naar een geleidelijken vooruitgang, rekening houdende met de behoeften van het oogenblik, onder naleving van alle geldende bepalingen en eerbiediging van verkregene rechten. (1)

Uit de *Memorie van Toelichting* willen we nog afschrijven wat over den godsdienst gezegd wordt :

Wij zijn van oordeel dat daar, waar een hooger moreel richtsnoer dan dat van het materialistisch egoism ontbreekt, op ware geestesbeschaving niet valt te rekenen. De godsdienst behoort zeer zeker tot het gebied van het maatschappelijk leven, doch voor dit groote volksbelang zal de regeering een open oog moeten hebben. Zij behoort daarbij niet slechts te waken voor de handhaving der openbare orde en zedelijkheid, doch ook datgene te doen wat strekken kan tot verlevendiging van den godsdienstzin. Waar het particulier initiatief onmachtig is gebleken om in bestaande godsdienstige behoeften te voorzien, daar worde het door de Overheid gesteund, naar bevind van zaken, *doch zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid* (2).

Tot hiertoe heeft die nieuwe partij niet veel te beteekenen; zij is als een overgang tusschen de partijen van rechts en van links.

Van de samentrekking der liberale krachten om de invoering van algemeen kiesrecht mogelijk te maken, wil zij niet hooren; maar aan een anderen kant verwerpt zij de

(1) *Program van beginselen der Nationaal-Historische partij*. 's Gravenhage. G. Vormer, 1904.

(2) Idem, blz. 19-20.

scheidslijn tusschen geloovigen en ongeloovigen, zooals die door de kerkelijke partijen wordt getrokken.

* * *

Met het oog op de voorstaande verkiezingen liet de oud-minister Mr W. H. De Beaufort, in 1897, een vlugschrift verschijnen : *De Liberale partij en de verkiezingen* (1), dat aldus begint : « Het lijkt wellicht vermetel om op het tegenwoordige oogenblik nog te spreken van eene liberale partij. De vraag : Waar is die partij te vinden? zal misschien velen op de lippen komen. Inderdaad, te ontkennen valt het niet dat zij in de Tweede Kamer der Staten Generaal, ofschoon de liberalen er talrijk zijn, als zoodanig niet meer bestaat. Door de Kamerontbinding van 1894 uiteengeslagen, heeft de liberale Kamerpartij, sedert die gebeurtenis, de verdeeldheid in hare gelederen voortdurend zien toenemen. »

Een ander oud-minister, Mr S. Van Houten, schrijft in 1899 : « De waarheid is, dat een deel der liberalen onder den invloed van socialistische theoriën is geraakt en aan de op grond daarvan gedane eischen, in strijd met de liberale vrijheids- en rechtsbegrippen, steun verleent. » (2)

Zooals Mr W. H. De Beaufort het schreef, waren er nog liberalen van den ouden stempel in 't parlement, maar zij hadden geene inrichting en ook geen positief programma.

Den 18n Februari 1905 verscheen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een *Manifest der Oud-Liberalen*, door 75 namen onderteekend, die « front maakten » tegenover de regeering, die hare onderwijspolitiek, de voorgestelde wijziging van het tarief van invoerrechten en « de vermenging van godsdienst en politiek » afkeurden, maar eene nieuwe regeling van het kiesrecht niet wenschelijk vonden.

(1) 's-Gravenhage Gebr. Belinfante, 1897.

(2) *Liberaal of vrijzinnig-sociaal-democraat*, blz. 4. — Toch waren er toen liberalen die den toestand rooskleuriger inzagen. « Cependant là où il n'y a pas de différence de principes, l'unité du parti n'est pas brisée, » schreef ongeveer op 't zelfde tijdstip de oud-minister W. van der Kaay, in zijne bijdrage *Le parti libéral*, in het gedenkboek *Les Pays-Bas*, 2e deel, blz. 108.

't Duurde tot half 1906 vooraleer er eene oud-liberale of vrij-liberale partij ingericht werd. Den 23n Juni 1906 kwamen de vrij-liberalen (vrij omdat zij niet aansloten bij de « concentratie » van de Liberale Unie en den Vrijzinnig Democratischen Bond — te Utrecht bijeen en stichtten de *Vrij-Liberale partij* die voor doel heeft de samenwerking te bevorderen van hen die instemmen met de vrij-liberale beginselen, den invloed daarvan op het staatsbeleid te versterken en bij verkiezingen van algemeene politieke beteekenis de kiezers voor te lichten.

* * *

We weten reeds hoe, den 17n December 1884, de *Liberale Unie* ingericht werd met het doel de liberale partij voor verderen achteruitgang te bewaren en « door alle geoorloofde middelen van voorlichting en samenwerking den staatkundigen invloed der kerkelijke partijen te bestrijden en de toepassing der liberale beginselen te bevorderen ».

Eensgezindheid onder de liberalen heeft zij niet gebracht. « Men heeft, zoo schrijft de oud-minister Mr W. H. De Beaufort, ten opzichte van de liberale partij in de laatste jaren met veel ijver en, ik ben er van overtuigd, met de beste bedoelingen, naar een staatkundig vereenigingspunt gezocht.

De Liberale Unie heeft zich met die taak bezig gehouden, maar hare werkzaamheden hebben er slechts toe geleid om de liberale partij voortdurend te verdeelen en aldus te verzwakken. » (1)

Dit werd dikwijls aan de *Liberale Unie* verweten, maar zij is altijd tegen dit verwijt opgekomen. « Men heeft gezegd, lezen we in een vlugschrift door haar bestuur uitgegeven, dat het optreden der *Liberale Unie* geleid heeft tot scheuring onder de liberalen. Dit is slechts ten deele waar. Haar consequent voortschrijden op den van den aanvang af door haar ingetogen weg, die moet leiden tot het optreden eener ware hervormingspartij, heeft de bestaande verdeeldheid aan 't licht gebracht en het uiteengaan van heterogene elementen bevorderd. Maar daarom is zij geen scheurmaak-

(1) *De liberale partij en de Verkiezingen* reeds vermeld bl. 5.

ster. Een dergelijk zuiveringsproces kan niet met het scheppen van verdeeldheid gelijk gesteld worden. Het voert tot krachtiger organisatie van werkelijk gelijkgezinden, wat aan de gezonde ontwikkeling van het politieke leven ten goede moet komen. » (1)

De *Liberale Unie* is de draagster der vooruitstrevende liberale beginselen; reeds verscheidene keeren heeft zij manifesten, en programma's, en hervormingsprogramma's uitgegeven.

« Dat uitvoerige en gedetailleerde, daarin juist wordt door velen de groote fout gezien... Den bestrijders van het program... kan niet beter geantwoord worden dan dat het bij alle punten het streven is geweest zich los te maken van de phrases, die zoo lang de liberale politiek hebben beheerscht en tot onmacht gedoemd, maar tevens dat, zoo daarvoor in de plaats zijn gesteld scherper omlijnde maatregelen, niet te min in de toepassing de voldoende ruimte van beweging is gelaten, waarop zelfstandige liberalen prijs stellen. » (2)

Juist omdat de programma's van geen beginsel uitgaan kunnen wij ze hier door twee, drie aanhalingen niet kenschetsen.

De *Liberale Unie* is de groote voorstandster van het *blanco-artikel*, waarover we reeds schreven. Ze wil dat aan den gewonen wetgever bevoegdheid gelaten worde om het kiesrecht te regelen, en in welken zin ze die regeling wenscht blijkt uit de beslissing van 2n Juni 1900 om het eerste § van het hervormingsprogramma te doen luiden :

> De *Liberale Unie* handhavende haar herhaaldelijk uitgesproken meening ten gunste eener regeling van de kiesbevoegdheid, los van elken band met belastingen, is van oordeel, dat ter verkrijging daarvan wijziging der artikelen 80, 127 en 143 der Grondwet noodzakelijk gebleken is, en dat deze wijziging behoort te geschieden in dien zin, dat invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk wordt » (3)

* * *

(1) *De « Liberale Unie » en haar bestrijders.* Uitgegeven vanwege het bestuur der « Liberale Unie » en verkrijgbaar bij den Secretaris P. J. De Witt, Nic. Witsenstraat, Amsterdam 1896, bl. 15.

(2) Id. blz. 6 en 8.

(3) Oosterbaan, tweede deel, blz. 20.

De *Liberale Unie* was tot stand gekomen om een « vereenigingspunt voor alle vooruitstrevende vrijzinnigen » te zijn. Toch waren onder hare leden vooruitstrevers en nog meervooruitstrevers, en de kamerleden van de Unie schenen in die meer-vooruitstrevende richting te willen gaan, want in het najaar 1897 werd een *vrijzinnig-democratische* Kamerclub gesticht onder leiding van Kerdyk. Tot stichting van den *Vrijzinnig-Democratischen Bond* kwam het echter eerst in 1901 en wel in de volgende omstandigheden :

De Liberale Unie, wij hebben er zoo even aan herinnerd, had in 1900, in het 1e § van haar Hervormingsprogramma het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen opgenomen.

In 1901, op de algemeene vergadering, wilde het bestuur van de *Unie* een stap verder gaan en met de algemeene verkiezingen van 1901 dit eerste § op den voorgrond brengen en van de candidaten eischen « dat zij met volle overtuiging de *urgentie* van den in § 1 genoemden maatregel steunen ».

Maar als 't op stemmen aankwam, was 't bestuur in minderheid en als gevolg trad het bestuur af en stichtte de geslagen minderheid den *Vrijzinnig-Democratischen Bond*.

Te Amsterdam bestond onder voorzitterschap van C. V. Gerritsen, de *Radicale Bond*, een meer bepaald Amsterdamsch, voor drie vierden socialistisch partijken (1). Het ging zich aansluiten bij den *Vrijzinnig-Democratischen Bond* en loste zich daarin op. Deze legde zijne beginselen o. a. neer in de volgende verklaring, gedaan door de algemeene vergadering, den 4n Mei 1901 : « De vrijzinnig-democratische bond spreekt als beginsel uit, dat door eene krachtige sociale wetgeving moet worden aangestuurd op het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken, welke tusschen de leden van het volk ongelijkheid scheppen of versterken ten aanzien van hunne ontwikkelingsvoorwaarden.

Hij is van oordeel, dat, ter verkrijging van maatschappelijken vooruitgang, tempering niet verscherping van den klassenstrijd noodzakelijk is. Eenerzijds keurt hij af het streven naar afschaffing van het persoonlijk eigendomsrecht of productiemiddelen; anderzijds verwerpt hij de meening,

(1) Zie doel en programma bij Oosterbaan, 1e deel bl. 37 en volg.

dat de Staat in het economisch leven zijner burgers slechts noodgedrongen, schoorvoetend behoort in te grijpen ». (1)

De nederlaag der liberalen bij de verkiezingen van 1901, waardoor de partijen van rechts 't bewind bemeesterden, werd ten deele aan de vrijzinnig-democraten geweten. « Door hunne ontijdige afscheiding, schreef het liberale *Handelsblad*, hebben zij eene verdeeldheid gezaaid, die stellig heeft teruggewerkt op de opkomst der liberale kiezers en de aandacht heeft afgeleid van het groote gevaar : de samenwerking der kerkelijken ».

Met de volgende algemeene verkiezingen van 1905, kwam een vergelijk tot stand tusschen beide groepen : het *Handelsblad*, schreef luimig over het « politiek huwelijk » tusschen « den heer Bond en mejuffrouw Unie » waarbij het blanco-artikel als leuze moest dienst doen.

* * *

Er blijven ons nog eenige woorden te zeggen over de socialistische of, zooals 't in Nederland luidt, over de sociaal-democratische groepen. Groepen : want de Nederlandsche socialisten zijn nogal erg verdeeld.

Domela Nieuwenhuis, de vroegere voorman der Nederlandsche socialisten, zetelde in de Tweede Kamer van 1888 tot 1891. Sinds is hij meer links gaan overhellen, naar her anarchistisch of « vrij »-socialism; van 't parlementair-socialism weet hij geen goed meer te zeggen.

De parlementairen hebben in de Tweede Kamer aan hun hoofd Mr Troelstra, maar ook hij mag op geen eensgezindheid steunen : de jongste Congressen der socialisten hebben de diepe verdeeldheid der « twistende broeders » doen inzien; de parlementairen, anders gezegd de opportunisten, aan de eenen kant, de « intellectueelen », de Marxisten, met Gorter, van der Goes en Mevr. Roland-Holst aan den anderen kant.

Op het laatste Congres, in April 1906 te Utrecht gehouden, werd aangaande de inrichting der partij en de partijleiding o. a. dit besluit aangenomen :

(1) Oosterbaan, 3e deel bl. 35.

Het congres der Sociaal Democratische Arbeiders Partij, overwegende dat sinds eenige jaren in de partij het verschijnsel te constateeren valt, dat stelselmatig op zekere partijgenooten het stempel van beginselzwakheid, opportunisme, revisionisme, enz., wordt gedrukt door andere partijgenooten, die meenen in het bizonder bevoegd en verplicht te zijn om de partij te bewaren van verwatering, afwijking van de door het beginsel voorgeschreven lijn, enz.; dat dit verschijnsel van de andere zijde tegenstand heeft uitgelokt, die zich uit in even grievende qualificaties tegen de bedoelde partijgenooten; dat tengevolge daarvan de eenheid der partij noodwendig in gevaar moet worden gebracht; betreurt dit misbruik van de vrijheid van critiek, welke vrijheid in onze partij boven allen twijfel staat. En legt aan alle partijgenooten de plicht op om die kritiek te houden binnen dusdanige perken, dat de partijgenooten elkanders waardigheid en de eenheid der partij hooghouden; en gaat over tot de orde van den dag.

* * *

Dat twisten en kibbelen in politiek, en partijen op hun eigen maken zit de Nederlanders een beetje in 't bloed. Dat blijkt, meenen we, genoeg uit hetgeen voorafgaat. Om te eindigen zullen we eenige beschouwingen daaromtrent overschrijven uit het liberale *Handelsblad*, naar aanleiding van het klagen van Mr Troelstra over gemis aan partijtucht bij de zijnen.

« Schuttingen zetten — Mr N. G. Pierson heeft het eens gezegd — is ons liefste werk. « Afgescheidenen » heet één onzer secten; eigenlijk is dat geen naam, die iemand onderscheidt van anderen; wie behoort ten onzent tot een partij, die zich niet ereis van een andere heeft afgescheiden? Wij hebben anti-revolutionnairen en vrij-anti-revolutionnairen — die nu, voor zoo lang als het duurt, mee Christelijk-Historischen heeten; — wij hebben Christelijk-Historischen en nog een apaart soortje van deze; zelfs onder de Roomschen is het niet altijd alles pais en vrêe, en wat is er over van wat eens de liberale partij heette? Scheuring op scheuring, afscheiding op afscheiding heeft zij gekend! Mr Troelstra mag waarlijk nog van geluk spreken : om minder dan Troelstra en Gorter verdeeld houdt scheurde indertijd de Liberale Unie in twee! Blijvend kan slechts één partij ten onzent bestaan, de anarchistische, op voorwaarde, dat zij anarchistisch

genoeg is om geen partij, geen vereeniging, geen bond te willen vormen.

Individualisten zijn wij, in hart en nieren. Het is onze zwakheid en onze kracht. Zijn wij zwak, persoonlijk zwak, dan richt ons individualisme zich op kleine dingen en wij putten ons beetje kracht uit op kinderachtige gezagsquaestietjes, op betweterijtjes, op krakeel en gekibbel; wie onder ons sterk is, komt er alleen en is daardoor dubbel sterk.

« Wat blijft er over van de Partij? » vroeg Mr. Troelstra. Wel, twee partijen, of drie na verloop van tijd, misschien wel vier! Wie zal het zeggen? Zoolang ons volk geen tucht heeft geleerd, zal ook geen partijtucht in Nederland bestaan, en zal het onmogelijk zijn een partij lang bijeen te houden. Het bewijst waarlijk voor de suggestie die uitgaat van het sociaal-democratisch ideaal en voor het organisatorisch talent van de leiders, dat de partij van Mr Troelstra al zoolang, zij het niet zonder eenig trekken en rukken her en der, één geheel gebleven is. » (1)

15 Mei '07. E. VLIEBERGH.

---

(1) We vinden die zinsneden uit het *Handelsblad* overgedrukt in het Amsterdamsche *Nieuws van den Dag*, van 9n November 1906.

CORDI DOLENTI...

Mijn kind, dat wijl de wind zoo nijdig bijt
Van kou te bibbren staat en hongrig zijt,
En klop niet aan dees deur;
Daar wonen menschen en daar laait een vuur,
Daar bloeien lach en vreugde uit ieder uur,
En zijpelt spijzengeur...

Mijn kind, wijl niet voor deze trotsche deur,
Die op uw schuchtre klacht, met mondgezeur
Half open gaat en toe;
Daarbinnen leeft geen liefdekloppend hart
Maar wonen menschen vreemd aan elke smart,
En alle smeeken moe.

Mijn kind, ga nooit tot menschen als gij lijdt...
De mensch is lijk een boom bij wintertijd,
Hij draagt noch blad noch vrucht.
De mensch aan 't woelig-weemlend levensmaal
Vult met den besten wijn zijn eigen schaal
Hoe ook een ander kucht...

Maar, kom met mij langs andre wegen, 'k weet
Het eenig Huis waar ge al uw leed vergeet
In zilvren lach, mijn kind.
Waar gij in 't fluistren van een zoete stem
Uw trooster wedervindt. en plots om hem
Uw reikende armen windt...

KAREL DE STREVER.

SEHNSUCHT

Nu fladdert licht mijn vrêegedacht
Ter sterrenlucht op blanke veeren
In overschoonen nacht.
Nu kwam met dezen stillen tijd
In mij zoo 'n teere zaligheid,
Zoo 'n wonder-vreemd begeeren.

Het is of stemmen rond me thans
Van teer-geliefde wezens zingen
Op zachten rythmendans,
En of mijn ziel de weelde van
Hun wenschen niet heel slorpen kan,
Al mooie liefdedingen.

Vlug klingelen door heel de stêe
Uit kloostertorens en kanteelen
De klokjes van den vrêe.
Door de open vensters van een zaal
Vliên liederen in de oude taal
Der blijde minnestreelen.

O, laat me 't leven zóo, mijn God!
Laat op deze aard dat straalgewemel
En 't avond-zoet genot.
O, laat die blijdschap in mijn ziel,
Die me uit dat droom-muziek nu viel,
Mijn sehnsucht naar den hemel!

Brugge GABRIËL VERBORGHT

DE WARE SHAKESPEARE

(*Vervolg*)

4. Van Shakspere's werk !

Wij mogen Shakspere niet verlaten zonder u eenige onbetwiste proeven van zijn dichterlijk talent te geven. Gij kent reeds zijne ballade op Lucy. Nog wat andere :

Ik tracht letterlijk te vertalen.

Grafschrift op James Elias.

Als 't God beliefde, doch toen de wereld nog tegentrok,
Betaalde Elias James zijn tol aan de natuur,
En hier rust hij, — hij stierf gelijk hij geleefd heeft;
De spreuk is in hem wonderwel bewaarheid :
Zulk leven zulke dood — en om de waarheid te zeggen
Hij leefde een godvruchtig leven, en stierf zoo ook.

When God was pleased, the world unwilling yet,
Elias James to nature paid his debt,
And here reposeth — as he lived dyed,
The saying in him strongly verified
Such life — such dead — then the known truth to tell,
He lived a godly lyfe and dyde as well.

Op Sir Thomas Stanley

Vraag wie hier ligt, doch ween niet,
Hij is niet dood, hij slaapt slechts ;
Deze steenen lijst bewaart zijn gebeente ;
Zijn faam zal langer leven dan deze steenen
En zijn goedheid, nu met zijn leven heen,
Zal nog herdacht worden als de aardsche grafstee zal vergaan [zijn.
Geen gedenksteen zal onzen naam vrijwaren,
Noch hoogstijgende pyramiden onze faam :
De nagedachtenis van hem voor wien dat graf hier staat
Zal 't marmer en de hand der verwoesting overleven ;
Als de verterende tijd alles zal verslinden
Zal Stanley, voor wien dit hier staat, in den hemel staan.

Ask who lies here, but do not weepe,
He is not dead, he doth but sleepe;
This stony register is for his bones,
His fame is more perpetual than these stones,
And his own goodness with himself being gone
Shall live when eartly monument is none.
Not monumental stone preserves our fame,
Nor sky-aspiring pyramids our name:
The memory of him for whom this stands
Shall outlive marble and defacer's hands;
When all to time's consumption shall be given
Stanley for whom this stands shall stand in Heaven.»

Op Jan Combe

Oordeel niet hoe hij hier leefde;
Jan Combe zal nooit vergeten worden
Zoolang de armen een geheugen hebben, want hij vergaarde geld
Om de armen zijn kinderen te maken, hij hun vader,
Als bewijs van zijn ploegen en zaaien,
Stond hen bij in hun laatsten nood. Finis — W. Shak.

How'ere he lived judge not,
John Combe shall never be forgot
While poor hath memory, for he did gather
To make the poor his issue, he their father
As record of his tilth and seedes,
Did crown him in his later needes. Finis — W. Shak.

Op Tom-a Combe, anders gezegd Dun-baard (1).

Dunne baard maar dikke beurs,
Nimmer was er een man, min bemind.
Hij is in 't graf gedaald met menige vervloeking beladen,
De duivel en hij hadden dezelfde min.

Thin in beard, and thick in purse,
Never man beloved worse;
He went to the grave with many a curse,
The Devil and he had but one nurse.

(1) Er bestaat nog een ander versje op John Combe — een grafschrift gemaakt als Combe nog leefde — maar 't is niet zeer oorspronkelijk, — men vond er reeds vóor Shakspere die er op trokken:

Ten in a hundred here lies engraved,
'T is a hundred to ten his soul is not saved;
If any one asks, who lies in this tomb?
Ho, ho, quoth the Devil — 't is my John a Combe.

En zijn eigen grafschrift

Goede vriend, wacht u om Jesus' wille
Het stof hier ingesloten te ontgraven.
Gezegend zij de man die deze steenen gerust laat,
En gevloekt hij die mijn gebeente vervoert.

Good friend, for Jesus sake forbeare
To digg the dust encloased heare:
Bleste be ye man that spares thes stones,
And curst be he that moves my bones.

Dat zijn alle stukjes door verschillende Shaksperevorschers ontdekt als het werk van den schouwburgbestuurder. Gij ziet het, geen enkele gedachte noch uitdrukking die niet op alle kerkhoven te lezen staat. Dat is wel eene heel onrechtstreeksche manier van bewijsvoeren; maar het ware toch niet vermetel te beweren dat de schepper van de onsterfelijke *Shakespeare Plays* zich nooit kon verlaagd hebben tot zulkdanige zoutelooze rijmpjes — hij die zoo uitmunt in gelegenheidstukjes — zijn werken krioelen ervan, bijna alle zuivere kunstjuweeltjes.

Bij de lezing hiervan hebt gij u, naar ik hoop, eenigszins kunnen overtuigen dat die *Bacon-Shakespeare Controversy* juist geen bespottelijke vraag is. Rechtstreeksche bewijzen hebben wij eigenlijk niet ingebracht, noch onomstootbare nieuwe waarheden — enkele feiten uitgezonderd — blootgelegd, bij machte een beslissing af te dwingen. Maar uit die ontelbare ernstige onwaarschijnlijkheden, uit die menigvuldige gunstige omstandigheden waarvan geene zonder grond zijn, kunnen wij ook volle zekerheid verkrijgen. En daar er voor geen der beide partijen apodictische bewijzen kunnen gevonden worden in Shakspere's leven, moeten wij den kant verkiezen waar er meest waarschijnlijkheden samenkomen; dat is hier toch wel de kant der Baconianen. Dat gaat in 't vervolg nog klaarder aan den dag komen. — Daarbij, eens dat men de zaak wat onderzocht heeft ziet men hoe zelfs de kleinste bijzonderheden verdraaid zijn. Shakspere's portret bijvoorbeeld is volstrekt geïdealiseerd; in den Folio stond zijn portret met verzen erbij van Ben Jonson. Niemand kan betoonen dat die beeltenis onecht of weinig gelijkend is; Shakspere was maar sinds zeven jaar overleden, wie had durven eene valsche beeltenis onder 't oog van 't publiek

brengen dat hem zoowel gekend had? — De Shakespearianen verwerpen het, steunend op het vers van Jonson dat er bij stond, om te beweren dat het niet gelijkend is :

. . . . Reader, looke
Not on his picture, but his booke.

De Baconianen integendeel vinden dat vers dubbelzinnig, en zeggen : dat was wel *his* (Shakspere) *picture*, maar niet *his booke*; en daarom verzocht Jonson den lezer niet op den man te denken wiens portret daar stond, maar op den schrijver van het boek, die iemand anders was. — Wat er van zij, dit is waarheid dat de Shakespearianen latere portretten ontdekt hebben, en om ondoorgrondbare redenen als meer echt aanzien als dat uit den folio. Waren 't nog de Baconianen, die zulks hielden staan, men zou 't begrijpen; zij aanzien toch heel die voorrede en uitgave van den folio als een gemaakt spel, maar de Shakespearianen, die heel dien boel aannemen voor klinkende munt, weigeren het portret! Al de andere beeltenissen zijn *verondersteld* Shakspere voor te stellen; geen twee er van trekken op elkaar. — Ik ben zeker dat gij, lezer, weinig of nooit het portret van Shakspere gezien hebt, daarom zullen wij het u hier onder de oogen brengen, benevens het grootste der vijf handteekeningen die bewaard zijn van Sakspere's geschrift — al de handschriften van de *Shakespeare Plays* zijn te loor gegaan, en daarbij betwijfel ik of we daar Shakspere's hand gingen erkennen. — De vier andere, die ook op zijn testament en op een nog bestaande notarisakt gevonden worden, zijn even duidelijk en schoon, doch wat kleiner (1). — Dit hier komt uit zijn testament.

Onnoodig het te bespreken, wat denkt ge ervan? en van het werk zes-en-dertig dramahandschriften met die hand vol te kladden?

Doch daaruit willen wij geen gevolgtrekkingen maken,

(1) Zie Penzance, blz. 154.

PORTRET VAN WILLIAM SHAKSPERE
zooals het stond in de folio-uitgave van 1623

alleen diene dit om te laten zien dat Shakspere in al wat hem betreft bijna altijd gemaakt werd op een vooraf ontworpen oorbeeld, waarop hij maar moest gelijken in alle opzichten. Wij hebben hem trachten te zetten waar hij zou moeten staan, en te teekenen naar de natuur, gelijk hij uit alle navorschingen voor onzen geest opstijgt, zonder opzettelijk de hem nadeelige omstandigheden op te zoeken; immers wij gingen voor al de meest beduidende trekken meestal voort op gegevens en opsporingen van de innigste zijner bewonderaars.

II. BACON'S KANSEN

1. De oplossing? — Bacon's leven

Hadde er iemand gevraagd, eer men nog op twijfel en twist dacht: Wie van Shakspere's tijdgenooten was bekwaam werken voort te brengen zoo geleerd, zoo wijsgeerig, zoo geniaal, als de *Shakespeare Plays?* Het eenparig antwoord ware geweest : Shakespeare uitgezonderd bestond er maar een man daartoe in staat, en die was Francis Bacon. Zoo spreken de Baconianen. En indien zij aan Shakspere zijn zoolang onbetwist vaderschap ontzeiden, omdat hij noch de vereischte vorming noch de grondelooze geleerdheid bezat, om zulke wonderen te volbrengen; aan Bacon wijzen zij het toe, eerst en vooral omdat hij de eenige man was, in de gansche wereld, in staat zulke diepzinnige kunstgewrochten in 't leven te roepen (1).

Zien wij eens of die bewering tegen een ernstig onderzoek bestand is. Een korte levensschets zal ons ervan over-

(1) Andere theorieën dan deze der Baconianen werden nog vooruitgezet door Duitschers, natuurlijk, die 't onuitstaanbaar vonden, denk ik, die Bacontheorie niet eerst te hebben ontdekt. Daar hebben we Alvor's *Nieuw Shakespeare Evangelium,* dat twee vervaardigers opzoekt; de eene, schrijver der *Tragedies* is, volgens Alvor, Southampton; de andere, schrijver der *Comedies,* vindt hij zelf niet. Of dat nu wel ernstig zijn kan?

Een tweede vondst is deze gedaan door Karl Bleibtreu, en geopenbaard in zijn *Wahre Shakespeare,* namelijk: Roger, earl Rutland. Daarover verder.

tuigen, te meer daar zijn leven veel beter dan dat van den held van Stratford gekend is. Hij werd geboren te Londen den 22n Januari 1561, dus drie jaar vóor Shakspére. Zijn vader was bewaarder van den grooten Zegel onder koningin Elisabeth; hij was een man bedeeld met schitterende hoedanigheden. Francis Bacon's moeder was de dochter van Sir Thomas Cooke, den voogd van koning Edward VI. Zij was een zeer begaafde, hooggeleerde vrouw; 't Latijn en 't Grieksch was zij ten volle meester, en kon zich met den aartsbisschop Jewell in vloeiend Grieksch onderhouden; andere talen nog was zij machtig, waaronder : 't Fransch en 't Italiaansch; zij vertaalde een boek sermoenen uit deze laatste taal in 't Engelsch ; daarbij was zij een strenge Puriteinsche en in haar godsdienstigen ijver had zij een waren haat voor al wat schouwburg of tooneel aanging : in een harer brieven aan haar beide zoons, Anthony en Francis, alsdan op het wetscollege, drukt zij de hoop uit dat zij daar niet zullen « mum, nor mask, nor sinfully revel » — deelnemen aan « mom-, noch masker-, noch zondige braspartijen. »

Zij was het die de eerste leermeester was van haar jongsten zoon, tot hij samen met zijn ouderen broeder Anthony naar het Trinity college gezonden werd.

Men verhaalt dat hij, nog een kind zijnde van een tiental jaren, eens aan het hof van Koningin Elizabeth was, en daar reeds het hart won der koningin met haar te antwoorden, op de vraag hoe oud hij was : « Juist twee jaar jonger dan de gelukkige regeering uwer Majesteit. » Vol behagen zou de koningin hem het hoofd gestreeld hebben en hem haren « kleinen Lord Keeper » genaamd hebben. Zulke overleveringen ten minste zijn waardig van den Shakespeare onzer verbeelding !

Op de Hoogeschool te Cambridge waar hij op twaalfjarigen ouderdom aankwam — hij had te huis reeds alles geleerd wat men hem leeren kon — begon hij met de volgens hem bekrompene Philosophie van Aristoteles in afkeer te nemen; en zijn kapelaan en latere levensbeschrijver, Dr. Rawley, vertelt ons dat Francis reeds in zijn schooljeugd de gedachte had opgevat, dien wijsgeer te verdringen door een nieuw wijsgeerig stelsel dat hij zelf zou ontwerpen; en dat, hoopte hij, de leer van den gehaten Aristoteles en de

eveneens onvoldoende stelsels der anderen ver zou overtreffen. Dit weze nu een vermetel, verwaand voornemen ; het denkbeeld dat wij ons over hem vormen zal er niet door verminderd worden ; het zal ons enkel in de meening bevestigen dat wij hier voor een *Infant-Prodigy* staan. Doch laten wij hem volgen als jongeling.

Zonder graad verliet hij in 1576 de Hoogeschool en keerde naar Londen terug. 't Zelfde jaar nog gingen Francis en zijn broeder Anthony naar Gray's Inn — het rechtscollege — en lieten zich inschrijven ; doch Francis kreeg verlof om ingelijfd te worden in 't gevolg van den Engelschen gezant Sir Amyas Paulet, en vergezelde hem naar Parijs. Eens in Frankrijk reisde hij veel rond, in die streken vooral die aan Engeland toebehoorden (Maine, Anjou, Poitiers), zelfs schijnt hij Italië bezocht te hebben. In 1578 riep de dood van zijn vader hem schielijk terug in Engeland. Francis had juist voordien een zonderlingen droom gehad, dien hij zelf verhaalt in zijn *Natural History* :

« Ik herinner mij nog dat ik, toen ik te Parijs was en mijn vader op sterven lag te Londen, twee of drie dagen vóor zijn dood, droomde (en dat heb ik aan verscheiden Engelschen verteld) dat mijn vader's huis, in den buiten gelegen, gansch beplakt was met zwart mortel. »

Dat aanzag hij als eene waarschuwing. Vergelijk daarbij *Richard III*, (tooneel 3, bedrijf II) :

By a divine instinct, men 's minds mistrust ensuing danger.

Dat gevoelen, die gedachte vinden wij ook in *Julius Cæsar* (bedrijf II, tooneel 2). Daarover handelt Bacon nog in zijn boek *de Augmentis*.

Na zijn vader's dood bevond zich Francis zonder aanzienlijk erfgoed. Toen besloot hij zich de balie toe te wijden ; diensvolgens ging hij weer in Gray's Inn leven. Daar had hij den graaf van Southampton voor medemaat ; de graaf had voor voogd den oom van Bacon gehad, Lord Burleigh. Natuurlijk was de jonge rijke graaf ook in Bacon's bende, voor wie Maskerstukken en Interluden de genoeglijkste verpoozingen en uitspanningsmiddelen waren. Men ziet dat Bacon zijn moeder's waarschuwingen gewetensvol in den wind sloeg. Hij werd advokaat in 1582, maar niet vóor 1586

trad hij in bediening. Dan nog won hij aanvankelijk al heel weinig; zijn vader's erfdeel moest al lang verteerd zijn, want Bacon kende geen nauwe voorzienigheid, hij was eerder een verkwister. Ook staat zijn levensbeschrijver Spedding — dien wij 't meest volgen — hier verwonderd te zoeken van waar Bacon zijn onderhoud mocht halen. En dat niet alleen, maar dezelfde Spedding weet niet waarmede zich Bacon gedurende dit zestal jaren onledig hield, daar hij standvastig scheen te werken, en er nooit iets uit dat tijdstip van zijn leven aan 't licht gekomen is; aan zijn wijsgeerige, geschiedkundige en natuurkundige werken is hij maar veel later begonnen. — Zouden wij niet beter dan Spedding den aard van dat geheim werk kunnen bepalen? —

Intusschen was zijn broeder Anthony aan 't reizen; na de vereffening der familiezaken bij den dood zijns vaders was hij in 1579 weer naar 't vasteland getrokken, belast met diplomatische onderhandelingen bij verschillende hoven; en hij bleef in 't buitenland rondreizen vooral in Zwitserland en in Italië tot rond 1590.

En middelerwijl werd Francis Raadsman der koningin in 1588; daarna lid van 't Parliament, en dan achtereenvolgens algemeen Procureur, in 1602, Rechter van het Hof, Attorney general, in 1613, lid van het Privy Council en eindelijk, in 1617, bewaarder van den grooten Zegel en 't jaar daarna groot-Kanselier. Dus een zuiver rechterlijke loopbaan.

Gedurende die jaren wrocht hij aan wijsgeerige, rechtskundige, wetenschappelijke en geschiedkundige werken.

Eenige der voornaamste. Hij gaf: in 1585 *Temporis partus masculus*; in 1592 *The power of Knowledge*; in 1596 *Maxims of the Law*; in 1598 *Essays*; 1601 *Caracter of Julius Cæsar*; in 1603 *On the interpretation of nature*; in 1603 *Discussion on an union with Scotland*; in 1603 *Advancement of Learning*; *De principiis et Originibus*; in 1607 *Wisdom of the Ancients*; in 1608 *Redargutio Philosophiarum*; in 1612 *Essays*; in 1608-20 *Novum Organum*, 1622 *De Augmentis*.

Deze zijn eenige zijner voortbrengselen gedurende den voornaamsten tijd zijns levens. Daaruit ziet men dat hij een werkzamen geest had, dat hij zich oefende op alle gebied; van een dusdanigen man zou men verstaan dat hij de onwetendheid als een « Curse of God » aanzag.

Doch op het leven van dien wonderbaar begaafden man kleeft er toch ook een vlek. Zijn grootste weldoener was de Graaf van Essex. In zijn jeugd was Bacon op politiek gebied een aanhanger van de « Opposition » aan wier hoofd Lord Essex dan stond. En Essex had al zijn invloed gebruikt om Bacon te begunstigen en hem tot het ambt van « Solicitor General » te helpen. Hun betrekkingen waren zoo innig en voordeelig voor Bacon, dat Essex wel zijn politieken vader mocht genoemd worden. Aan Essex nu werd het opperbevel gegeven over een leger in Ierland; hij moest een opstand gaan onderdrukken. Hij kwam Bacon om raad vragen, die hem zei te aanvaarden. Later zou Bacon, over Essex' ware inzichten onderricht, hem dien tocht afgeraden hebben. Hoe 't zij, Essex ging, trad in onderhandelingen met de opstandelingen; keerde plotselings naar Londen terug, waar hij ook een opstand wilde verwekken, zei men. 't Ging natuurlijk niet, en Bacon rees een der eersten als aanklager van Essex op, en hielp hem ter dood veroordeelen. Wie ziet niet in, dat hij in deze zaak een schooner rol had kunnen spelen?

En al schreef hij aanstonds daarna het *karakter van Julius Cæsar* (en zeker ook het drama) waarin hij zich als Brutus wilde afschetsen, die om 't gemeenebest te redden zijn liefsten vriend, zijn vader, zou ik zeggen, vermoordt, toch moet men zeggen dat Brutus nooit met Cæsar geheuld had in dubbelhartige politiek : en nooit zal die ondankbaarheid Bacon als een schoone daad aangerekend worden. Had hij wel het recht Essex, hoe laakbaar ook, op zulke bloedige wijze te straffen, hij, die zelf, bij al zijn schoone verhandelingen over alle ondeugden, en zijn zoo wijsgeerige lofspraken over deugd en rechtschapenheid, een onbegrijpelijk misdrijf beging! Immers (ik zou weliswaar, als een halve Baconiaan zoo lang niet mogen steunen op wat in Bacon af te keuren valt) Bacon werd openbaar beschuldigd zich te laten omkoopen : zijn rechtsuitspraken werden verkocht voor geld : in gansch zijn omgeving, zoo luidde het, was het knevelarij en ambtsontrouw. Verdedigers vond Bacon nergens. Streng werd hij gestraft; en hoewel hij volhield zich van geen schuld bewust te voelen, nam hij zonder tegenspraak of zelf verdediging zijne veroordeeling

aan (1). Al zijne goederen werden verbeurd verklaard, hij zelf veroordeeld tot een boete van 40000 pond, en in den Tower opgesloten. Welhaast echter schonk Jacob hem de vrijheid terug; de boete werd kwijtgescholden; zijn goed hem teruggeschonken, en drie jaar later vond Bacon ten volle genade, en steeg weerom in de gunst van den koning, die te veel van dien geleerde hield om hem van 't hof verwijderd te houden. Zulks bewijst toch wel eenigszins dat Bacon zoo schuldig niet was als men hem somtijds durft voorstellen.

Al dien tijd had hij nimmer stilgehouden te werken; daarin alleen moest hij langen tijd zijn troost zoeken : ook dit tijdvak is bijzonder vruchtbaar.

In 1623 (het jaar van de Shakespeare-folio) gaf hij opnieuw, in folio-uitgave, al zijn werken uit (formaat van de Shakespeare-uitgave, die 't zelfde jaar verscheen).

Hij stierf den 9n April 1626; hij had een verkoudheid opgedaan, daar hij bezig was met het zeldzaam onderzoek te doen (gelijk in *Hamlet*, V, toon. 1) : hoelang een lichaam kan bewaren eer de ontbinding begint.

Bacon's geleerdheid

Om op de eigenlijke vraag weder te keeren, bezat Bacon die alomvattende geleerdheid, die zijn voorstanders hem zonder voorbehoud toekennen? Ingezien het daar de grond is, om zoo te zeggen van heel den strijd, zullen wij dit maar aanstonds onderzoeken.

Dat hij een uitstekend rechtsgeleerde was bewijzen ten overvloede zijn leven en zijne loopbaan. In zijn groot werk *de Augmentis* handelt hij veel over wetgeving en rechtsgeleerdheid; men beweert dat dit werk aan Napoleon van grooten dienst zou geweest zijn in 't vervaardigen van zijn wetboek. Andere werken nog, vooral *Uses of the Law*, *Maxims*

(1) R. M. Theobald. *Shakespeare studies in Baconian Light.* bl. 49. Te dien tijde schreef Bacon aan Buckingham : « Uw Hooggeborene sprak over 't vagevuur. Nu ben ik er in, doch mijn geest is kalm, want mijn voorspoed is niet mijn geluk. Ik weet dat ik reine handen heb, en een rein hart, en, naar ik hoop, een rein huis voor vrienden en dienaren ».

of the Law leggen getuigenis af hoe gaarn en met welk gemak hij met de ingewikkeldste wetsvragen speelde.

Hij was de grootste taalkundige van zijn tijdvak, en zijn meesterlijke *Essays* is een der werken die het meest bijgebracht hebben tot het vormen der Engelsche taal. Daarbij oude vormen en woorden, de verscheidene dialecten, evenals de nieuwere en klassieke taal, alles kende hij grondig, beter dan gelijk wie zijner tijdgenooten. Van hem wordt verhaald dat hij altijd den bijzonderen tongval kon aanwenden van den persoon tegen wien hij sprak, gelijk van welk deel van het Britsche rijk hij was : zoo iets ware moeilijk van een tweede te zeggen. — Woorden en vormen zal ik hier niet aanhalen, maar de woorden opnemen van Mrs Pott, die met een Engelsch geduld — in beide zinnen — die opwerping bestudeerd heeft : dat Shakespeare's en Bacon's woordenschat en eigenaardige uitdrukkingen te veel verschillen, om toe te staan dat zij maar een en denzelfden persoon uitmaken. Hier hebt gij hare woorden :

« De al te groote eigenaardigheden en termen eigen aan het behandeld onderwerp alleen, aan den eenen kant (bij Bacon),en de al te boertige uitdrukkingen en gemeene spreuken aan den anderen kant (bij Shakespeare) weggegelaten, vindt men dat : op 200 woorden die Bacon gebruikt er drie zijn die bij Shakespeare niet te vinden zijn; en in Shakespeare zijn er nog min die niet in Bacon voorkomen. »

Den gansch uiteenloopenden aard der soorten van werken ingezien, is zulk een getal ongemeen klein.

In de natuurlijke wetenschappen muntte hij ook uit; over geneeskunde, sterrekunde, plantenkunde, scheikunde en meer andere vakken heeft hij weldoordachte en geleerde verhandelingen en werken geleverd, als *Natural History*, *Descriptio vitæ et mortis*, *Historia ventorum*, *De calore et Frigore*, *Essays on Gardens*, *on Nature*, *on Custom*, *on Superstition*, enz.

De natuur was voor hem een onuitputtelijke bron van beschouwingen en studie : geheel zijn nieuw wijsgeerig stelsel berust op de natuur. Hij heeft immers de grondslagen gelegd tot de nieuwere wijsbegeerte, met zijn leerstelsel, op de ervaring gesteund, overal te doen doordringen. In hem zien wij dus wel den machtigen geest, die alles geleerd had, en alles kende wat alsdan voor het menschelijk verstand be-

reikbaar was. En al die kennis en al die kundigheden heeft hij trachten de nakomelingschap over te laten in zijn *Novum Organum* — de vruchtbare logiek der ervaring en der gevolgtrekkingen, — dat hij wilde in de plaats stellen van het *Opγavov*, van 't Syllogism en de algemeene principiepen.

Doch juist die groote befaamdheid als wijsgeer, en de afgetrokken onderwerpen waaraan hij zijn voornaamste werken besteed heeft, hebben den indruk nagelaten dat zulk een droge schrijver onmogelijk werken kon voortbrengen zoo vol verbeelding, leven en gevoel. Met zulkdanige meening vergenoegde zich menigeen zonder verder te denken Bacons werken te raadplegen en zich van die onmogelijkheid te overtuigen. Die valsche gedachten zouden verzwinden zoohaast zij Bacon zouden openslaan. Want hij weze wijsgeer; hij is een wijsgeer gelijk Plato er een was, gelijk de groote H. Augustinus er een was, met een dichtersziel begiftigd, met een wondere verbeelding begaafd.

Meer dan eene gelijkenis heeft hij met de dichters : immers heel zijn philosophie is die eens dichters : zij is geen enkele dorre redeneering, zij is leven, natuur; zij is aanschouwelijk, gegrond op de aangeschouwde natuur, op al wat wij zien en ondervinden. Wat zijn geest eens begreep dat zag hij voor zich in beelden en in levende vormen. Macaulay zegt :

« Het dichtersvermogen was machtig bij Bacon; doch niet, lijk zijn vernuft, zóo machtig dat het soms de plaats van zijn rede overweldigde, en den heelen mensch als een dwingeland beheerschte ».

En Ch. Knight, een Shakespeariaan, sprekende over Bacon's maskerspelen :

« Bacon wiens geest vooral een dichtergeest was, heeft een *Essay* gemaakt op maskerspelen en triomfspelen. Men ziet dat hij waren smaak bezat ». (1)

Grant White zegt van Bacon dat hij is :

« Zoet somtijds, altijd krachtig, doch droog, stug en stijf. »

Kan echter het oordeel van een Shakespeariaan opwegen tegen de meening van Shelley, zelf de liefelijkste zoetst-gestemde dichter die Engeland bezit?

(1) Ch. Knight, *Biography of Shakspeare* 303.

Welnu luister naar Shelley :

« Bacon was een groot dichter, meester van een taal vol zoeten majestatischen zwier, die niet min de zinnen bevredigt als de bijna bovenmenschelijke wijsheid zijner wijsbegeerte het verstand voldoet. »

En Taine, die men niet meer dan Macaulay of Shelley van Baconianism kan verdenken, drukt in zijne *Histoire de la litterature anglaise* ook een andere zienswijze uit over Bacon, dan Grant White.

« Ce qui le distingue, c'est que chez lui l'image ne fait que concentrer la méditation,... il pense par des symboles, non par des analyses ; au lieu d'expliquer son idée, il la transpose, il la traduit, et la traduit entière, jusque dans ses moindres parcelles, enfermant tout dans la majesté d'une période grandiose, ou dans la brieveté d'une sentence frappante... C'est un producteur de conceptions et de sentences... Il a pensé à la manière des artistes et des poètes et parle à la façon des prophètes et des devins. « Cogitata et visa » ce titre d'un de ses livres pourrait être le titre de tous ses livres »... « Shakespeare et les voyants n'ont pas des condensations de pensées plus énergiques, plus expressives, qui ressemblent mieux à l'inspiration, et Bacon en a partout de semblables. »

Het verwondert ons niet te zien hoe Taine die geen woord wist van dien later opgekomen strijd, hier Bacon en Shakespeare in één adem noemt, want ik denk dat wij allen stilaan in de meening versterkt worden dat beiden maar één persoon uitmaakten.

Is het nog noodig verder trachten te staven dat zoo er iemand moest bekwaam zijn werken te maken als de *Shakespeare Plays*, het Bacon was, en Bacon alleen ?

Om de lezers zelf te laten oordeelen zullen wij eenige korte uittreksels opnemen. In zijn meest afgetrokken en meest ernstige werken vindt men op elke bladzijde gedachten en beeldspraken een grooten dichter ten volle waardig. Gelijk hier :

« De menschen moeten verstaan dat het alleen aan God en aan de Engelen gegeven is toeschouwers te zijn bij 't schouwtooneel van 't menschelijk leven. » (*Adv. of Learn.*)

Hij beschrijft de oudheden als :

« Overblijfsels der geschiedenis die toevallig aan de schipbreuk des tijds ontsnapt zijn. »

En in zijn *Essay on Friendship* een meesterstukje, vindt men perels als deze :

« Eene menigte is geen gezelschap, en wezens zijn maar eene uitstalling van portretten, en gesprek is maar een rinkelende cymbaal, daar waar er geen liefde is. »

En dan in zijne *Sermones fideles* hoor den kinderloozen vader — Bacon heeft nooit kinders gehad — :

« De vreugden der ouders zijn verborgen, doch ook hun verdriet en hunne angst. Gene kunnen zij volstrekt in woorden niet uiten, deze willen zij niet uitbrengen. Ja de kinders verzachten den last van 't menschelijk leven, doch verzwaren ook 's menschen droefheid. »

Hier voor 't laatst een wat langer uittreksel uit zijn *Aavancement of Learning* waar hij de gedachte ontwikkelt dat de mensch dikwijls het waar voorwerp der geleerdheid uit het oog verliest :

« Doch de grootste aller misgrepen is, het ware doel der wetenschap te misplaatsen of slecht op te vatten. Want dikwijls hebben de menschen een zucht tot leeren en kennis gekregen die enkel steunt op natuurlijke nieuwsgierigheid of vorscherslust; somtijds is 't om hun geest met verscheidenheid en genoegen bezig te houden; somtijds om tot versiersel of befaamdheidsmiddel te verstrekken; en somtijds om hen in staat te stellen over eens anders verstand en tegenspraak te zegepralen ; doch meest nog om geld te winnen en een ambt te bekomen ; en zelden leeren zij om in alle oprechtheid volle rekenschap te kunnen geven over 't gebruik hunner geestesgaven tot voordeel hunner medemenschen. Alsof men in de geleerdheid een rustbed moest zoeken om er een vorschenden en rusteloozen kop te laten op sluimeren, of een terras om er den dolenden en onstandvastigen geest te laten op en neer wandelen met een verrukkend vergezicht voor hem, of een prachtigen toren voor een trotsch verstand om er op te tronen, of een schans of versterkte hoogte om te vechten en te strijden, of een winkel voor handel en winst, alsof de geest niet een onschatbaar pakhuis ware, waar alles in- en uitgevoerd wordt ter eere van den Schepper en ter verheffing van 's menschen staat. »

Zoo schreef Bacon. Hoe vindt gij, lezer, na zulke proefjes van Bacon's dichtersgeest de liefelijke woorden en benamingen welke de Shakespearianen strooien op de hoofden hunner tegenstrevers, die het niet onmogelijk dachten

dat een man met zulke geleerdheid en zulke dichterskracht de *Shakespeare Plays* schreef, hoe vindt gij dit :

« The notion that Bacon wrote the plays is not worth five minutes serious consideration by any reasonable creature » ?

Al die zulke gedachten aankleven zijn stompzinnigen, want alleen het scheppersrecht van Shakspere in twijfel te trekken is : « incredible, ineffable absurdity » die twistvraag : « ridiculous epidemic » dat gelijkt op « the dancing mania of the middle age » (1).

Hier wordt nu heel het pleit geschetst :

Het denkbeeld als zou Lord Bacon de Shakespeare plays geschreven hebben kan alleen gekoesterd worden door mannen die niemendal kennen van deze beide schrijvers of wier verstand geknakt is, of die hun verzet vinden in tegenstrijdigheden en zotternijen. De arme miss Delia Bacon, die eerst die vermoedens opperde, was dan zonder twijfel gek, gelijk men ze nadien bevond als men ze in een zottenhuis opsloot. Lord Palmerston, met zijne Iersche omwentelaarsgrillen, kleefde natuurlijk die stelling aan, evenals hij het denkbeeld zou verdedigd hebben dat Benjamin Disraeli het Evangelie van Sint Jan schreef. En zoo Rechter Holmes' boek niet als een wezenlijke scherts moet aangezien worden, — lijk Bisschop Whately's twijfels over geschiedenis en over 't bestaan van Napoleon, — wel, dan moet men bekennen dat hij karakter-blind is, gelijk sommige menschen kleur-blind zijn. Ik betwijfel grootelijks of men ooit voortijds een dwazer gedachte als dat Bacon de schepper zou zijn van Shakespeare's werken heeft vooruitgezet, en ik denk niet dat er ooit onzinniger zal ontstaan Bacon of Shakespeare betreffende. Het is eene zotternij zonder einde of grond » (2).

Lord Penzance antwoordt daarop dat Grant White die « a reasonable creature » schijnt te wezen, — logisch in zijn handelwijze, — het denbeeld « that Bacon wrote the plays » geen « five minutes serious consideration » geschonken heeft. Dat zal wel de waarheid zijn.

Het is ook waar dat zulke taal het krachtigste bewijs is der Shakespearianen, dat tóch niet zal bij machte zijn onze meening aan 't wankelen te brengen. En al pleiten die

(1) Churton Collins, *The Ethics of Criticism*.
(2) Grant White, *Life and Genius* enz.

scheldredens in het voordeel der Shakespearianen niet, wij zullen ze ook niet als bewijs tegen hen keeren. Andere bewijzen blijven er nog genoeg over.

3. Onthullingen

Uit het feit dat niets strijdt met de waarschijnlijkheid als wij Bacon met den schrijver der geleerde dramas vereenzelvigen volgt het nog niet dat hij ze zeker maken kon : een groot geleerde met machtige verbeelding begaafd vol dichterlijke gedachten maakt daarom toch nog geene verzen als Shakespeare. Dat zetten de Shakespearianen vooruit en trachten het te staven met Bacons Psalmenvertaling te vermelden die niet getuigt, volgens hen, van de ongeëvenaarde vaardigheid uit Shakespeare's verzenbouw.

Afdoende kan dusdanige bevestiging niet heeten; daarbij die Psalmenvertaling is noch slecht noch gebrekkig; Spedding steunt er op om Bacon als groot dichter aan te zien. Ook moet men in acht nemen dat Psalmen vertalen moeilijk, weêrbarstig werk is : groote dichters hebben zich niet altijd met veel eer van zulke taak gekweten. Milton's vertaling is niet merkelijk beter dan Bacon's, er zijn er die deze laatste hooger schatten; en onze Vondel, hoe welgeslaagd en bewonderenswaardig zijne psalmenvertolking weze, zal er ook nooit zijn roem aan te danken hebben.

Doch meer dichterlijke proeven moet Bacon gemaakt hebben, getuigenissen daarvan zijn niet moeilijk om vinden.

In een gedicht van zekeren dichter Georges Withers, geschreven in 1645, wordt ons eene zitting verbeeld op den Parnassus, met Apollo op den top van den berg als voorzitter, en Bacon naast hem als kanselier van den zangberg, terwijl Spencer slechts als klerk optreedt, en Shakspere — is eenvoudige gezwoorne.

In Ben Jonson's *Discoveries* hierboven reeds aangehaald, is een kapittel getiteld *The Shakespeare Nostrati*. Daar noemt Ben Jonson Shakespeare *onzen stadgenoot* 't is te zeggen geboortig uit Londen; doch wat grooter beteekenis heeft, 't is het volgend hoofdstuk dat heet *Dominus Verulamius* of Francis Bacon; en *hier schrijft Jonson schier letterlijk nog eens* al wat hij over Shakespeare kwam te zeggen.

Wij kennen een dichtstukje dat aan Bacon toegeschreven is; de verzen zijn Bacon ten volle waardig.

His golden locks hath Time to silver turned ;
O time too swift ! O swiftness never ceasing !
His youth 'gainst time and age hath ever spurned,
But spurned in vain ; youth waneth by increasing
Beauty, strength, youth, are flowers, but fading seen ;
Duty, faith, love are roots and ever green.

Dat is het begin.

Dan heeft men nog een puntdicht, waarin het volgend tweeregelig vers staat :

Who then to frail mortality shall trust,
But limms the water, or but writes in dust.

Die dat kan mag zich dichter noemen wel is waar, maar 't is toch te weinig, voor een man als Bacon, om als dichter al den vermelden roem te verdienen, of om op dien titel te steunen gelijk hij het doet in een brief aan Sir John Davies, een hofdichter ; hij vraagt, hem zooveel mogelijk bij den nieuwen vorst — 't was juist na de troonbeklimming van Jacob I — aan te bevelen, en hij eindigt zijn brief aldus :

« En wenschende dat gij goed moget wezen jegens *alle verborgen dichters*, blijf ik... enz. »

Dit schrijven laat dadelijk verstaan dat hij, Francis Bacon, een dier verborgen dichters — concealed poets — moet zijn, hetgeen wij gereedelijk aannemen. Nog nader bepaalt Rawley, Bacon's biograaf, den aard van die geheime gedichten. Rawley schreef eenige Elegiën in 't Latijn op Bacon, na diens dood. Op meer dan éene plaats looft en prijst hij hem niet alleen als een groot wijsgeer, maar als een groot dichter ; en dat in woorden die laten veronderstellen dat Bacon veel dichtwerken moet voortgebracht hebben. Hoe anders opgehelderd lofspraken als deze :

« Ster der letterkunde... die den levensgeest der dichtkunst ademde. »

Ofwel als hij zegt :

« De zanggodinnen betreuren den dood van hem, die hen hunne kunst aanleerde. »

Hij gaat zoo ver dat hij hem de *tiende muze* noemt ; hier is

het niet mogelijk slecht te verstaan, ook niet als hij ons Bacon verkondigt als *een vervaardiger van verdichtsels*. En vooral klinkt het laatste als eene veropenbaring wanneer hij hem schildert :

« Met een ernstig doel de sokken van 't blijspel aantrekkend, en het hooggehield schoeisel van den Atheenschen treurspeldichter. » (1)

Neem nu eens al die getuigenissen samen, waarvan geen enkel als verdacht kan aanzien worden, en wij zien dat Ben Jonson, Bacon's geheimschrijver, zijn patroon voor Engeland's grootsten dichter hield; dat Bacon zichzelven voor een dichter, maar in 't geheim, uitgeeft; dat Rawley, Bacon's kapelaan, hem aanzag en hem bezingt als een tooneeldichter. Daarbij, Ben Jonson brengt opzettelijk de namen van Shakespeare en Bacon bij elkaar, spreekt over beide, met dezelfde woorden, denzelfden lof uit.. Nog eene bladzijde om dit laatste te bewijzen.

Jonson was langen tijd Shakspere's tegenkanter; toen hij Bacon's geheimschrijver geworden was, werd hij Shakspere's vriend : hij is de eenige groote man, die met den schouwburg-bestuurder in betrekking gekomen is. Bacon zelf maakt nergens gewag van den Stratfordschen Shakspere, men zou bijna denken dat hij hem niet gekend heeft. Doch Ben Jonson kende hem wel, en kende evengoed Bacon, en als geheimschrijver van den laatste was hij op de hoogte van al zijn zaken. Zoo dus Bacon, als wij zullen aannemen, de *Shakespeare Plays* gemaakt heeft, moest niemand beter dan Jonson de eigenlijke waarde van Shakspere en van Shakespeare of Bacon kennen. Welnu diezelfde Ben Jonson heeft in een lijst de namen opgenoemd van al zijne tijdgenooten in wie al de scheppingskracht en al de geestvermogens van zijn tijdstip vereenigd zijn, namelijk : Moore, Wyatt, Surrey, Challoner, Smith, Eliot, B. Gardiner, Sir Nicholas Bacon, Sir Philip Sidney, Hooker, Essex, Raleigh, Savile, Sandys, Egerton en eindelijk Bacon; het wonderbaarste van al is dat Shakspere niet eens genoemd wordt. En dat kan onmogelijk uitgelegd worden, zoo hij Shakspere als den waren schrijver der drama's aanzag, want wij hebben gezien welke

(1) *The manes of Fr. Bacon*. — Baconiana April 1898.

waarde hij hechtte aan die meesterstukken; zijn eigen woorden luiden aldus :

« Uw scheppingen vermogen gansch alleen U tegenover al de vernuften te stellen die het onbeschaamde Griekenland of 't trotsche Roma heeft voortgebracht. »

Dusdanig genie als het hier bezongene ging toch wel in die reeks vernuften prijken, die juist niet allen afzonderlijk zouden opwegen tegen al wat Griekenland of Rome heeft voortgebracht. — Men herinnert zich nog wel dat Ben Jonson den acteur van Stratford zelf eens toesprekend (niet dubbelzinnig ditmaal) hem een *poor poet-ape* schold. Dat is toch wel een bewijs dat hij Bacon bedoelde toen hij dat lofgedicht (inleiding tot den Folio) op den *schrijver* der groote stukken zong. Want later na Bacon's dood komt in zijne rede over Bacon 't volgende voor :

« Dat hij alle versmaten volmaakt had en werken vervaardigt in onze taal, die hem zoo hoog, ja hooger plaatsten dan de zonen van 't onbeschaamde Griekenland of 't fiere Roma. »

Die beide lofreden wil ik u in 't oorspronkelijke onder de oogen brengen : de gelijkenis in woord en gedachte is onmiskenbaar :

Van « Shakespeare »

« When thy socks were on,
Leave thee alone, for the comparyson
Of all that insolent Greece or haughty Rome
Sent forth, or since did from their ashes come. »

Van Bacon

« he that hath *filled up all numbers* and performed that in our tongue which may be *compared or preferred either to insolent Greece or haughty Rome.* »

't Is toch wel klaar dat Bacon hier zoo hoog boven al de Roomsche en Grieksche vernuften geplaatst wordt *als dichter*; er staat « filled up all numbers ». Is het niet meer dan waarschijnlijk dat die verzen op *Shakespeare* Bacon bedoelden eerder dan den « poor poet-ape » ?

Wij geven hier nog een versje uit den Folio, het staat in 't dichtje op Shakspere's portret gemaakt; versje dat zonderling overeenkomt wat de gedachte betreft met een

latijnsch motto dat een kleine beeltenis van Bacon, op zeventienjarigen ouderdom, siert. Het motto :

« Si tabula daretur digna animam mallem. »

En 't versje :

« Oh, could he but have drawn his wit
As well in brass, as he hath hit
His face. »

Dat laat ik aan uwe overweging over.

Altijd, altijd diezelfde lofspraak voor de twee; brengt ons dat niet het vers uit de *klucht der vergissingen* in 't geheugen :

One face, one voice, one habit and two persons.

Maar 't is enkel om ons het tegenovergestelde te laten verstaan. Wat zoudt gij nu wel denken over het reeds aangehaalde :

Reader looke
Not on his picture but his booke ?

Waarom naar 't portret zien dat bedriegt, dat valsch is ? Het boek moeten wij bestudeeren, dat zal den waren meester verraden. (1)

En nu komen wij aan Bacons persoonlijke onthullingen. Buiten Ben Jonson, zijn geheimschrijver, en Rawley, zijn kaplaan, had Bacon nog een vriend die meer nog dan de vorige in al zijne geheimen ingewijd was. Die boezemvriend aan wien Bacon de gewoonte had al zijne werken te zenden om ze aan zijn oordeel te onderwerpen, was Tobie Matthew, de zoon van den protestantschen aartsbisschop van York. Tobie Matthew bekeerde zich tot den roomsch-katholieken godsdienst, werd priester gewijd te Rome in 1614, doch bleef altijd zijn leven lang Bacon's voornaamste vriend. De groote staatsman en wijsgeer noemde dien vriend zijn « Inquisitor » en zond hem, telkenmale hij iets nieuws had uitgegeven, een exemplaar van het werk. De brieven die zij naar malkaar schreven zijn bijna alle zonder datum, zoodat men maar moeilijk met stiptheid bepalen kan rond welken tijd zij geschreven zijn.

(1) Op den omslag van *The Outline* staat die gedachte goed voorgesteld : Shakspere's beeltenis links, Bacon's rechts, en daar onder staat er : Look not on *his* picture (Shakespeare), but *his* book (Bacon).

In een dezer brieven zegt Bacon dat Matthew moet :

« wel zorgen voor de schriften die ik aan uw oordeel heb onderworpen, opdat niemand ze te zien krijge ».

In die brieven worden ook dikwijls niet verstaanbare toespelingen gemaakt en onduidelijke woorden en uitdrukkingen gebruikt; Bacon spreekt van « andere werken » of « uitspanningswerken »; ook dikwijls « de werken van den alphabet ».

En bij de Baconianen is het algemeen aangenomen dat die heimelijke gewrochten de *Shakespeare Plays* waren. Ter staving halen zij eene onduidelijke plaats aan uit Tobie Matthew's brieven die luidt als volgt :

« Ik ga u niet beloven u gewicht voor gewicht, maar *maat voor maat* — *Measure for measure* — weder te zenden, en ik moet u eerst zeggen, dat gij geen andere prullen van mij moet verwachten dan opgeblazen taal en bombast, en andere zulke ware, want ik ga geen kostelijker woorden wagen, en nog veel min zulke die verboden zijn ».

Als men weet dat *Measure for Measure* de titel is van een stuk van Shakespeare, en dat Bacon zijne verhouding met zulk werk verborgen hield, en zijn vriend opgelegd had nergens over die zaken op verstaanbare wijze te spreken of te schrijven, wordt dat brokstuk uit dien brief duidelijk ; anders is het een onbegrijpelijke en gedachtelooze boel.

En Bacon schreef in een brief aan Matthew :

« Wanneer gij hier waart hoordet gij liever *Julius Cæsar* dan koningin Elizabeth prijzen en bespreken ».

Wat zegt u dat, lezer? Dat moet gezeid zijn met het oog op het stuk, zou ik denken.

En nu het beteekenisvolste van al die bedekte bekentenissen. Matthew schreef in een brief — de eenige die geteekend is — van rond April *1623*.

« Ik heb uw groot en edel geschenk en gunstbetoon van den 9n April ontvangen, en kan alleen de nederigste dankuitingen terugsturen voor die goedheid die uw heerschap zich gewaardigt te bewijzen aan den armsten en den onwaardigsten zijner dienaars enz...

P. S. Het wonderbaarste vernuft dat ik ooit gekend heb bij mijne landgenooten of op dezen kant van het kanaal (Matthew was dan waarschijnlijk te Parijs) draagt uw heerschap's naam, *hoewel het onder een anderen naam bekend staat* ».

Alle uitleg is overbodig nietwaar? — Het staat daar nu klaar: het grootste genie, volgens Matthew, van Engeland en van 't vasteland is Bacon; en, merk wel, niet Bacon de wijsgeer, niet Bacon de staatkundige, maar Bacon die onder een anderen naam bekend staat — natuurlijk *Shakespeare* —.

Dat schoone geschenk nu dat hij den 9n April 1623 ontving was, meent men, een exemplaar van de Folio-uitgave van Shakespeare's werken. Immers in '23 waren er vóór April nog geen werken verschenen van Bacon, tenzij de Folio-uitgave van de *Shakespeare Plays* die heel in 't begin van 't jaar uitkwam. Aldus opgehelderd is dat postscriptum zonneklaar; anders hoe daar een zin in gekregen?

Nog andere uittreksels uit die brieven zijn opmerkenswaardig om de versluierde toespelingen die krioelen door heel de briefwisseling Bacon-Matthew. Van rond de jaren 1605-1609 zijn deze:

« Mijne *Instauratio* behoud ik voor een naast onderhoud: het blijft niet rusten. Deze werken van den *Alphabet* zijn, naar ik meen, min geschikt voor u waar gij u nu bevindt, dan zij waren als gij te Parijs waart; daarom begreep ik wel dat gij mij een slag van zwijgend tegenbevel gezonden hadt tegen uw eerst verzoek. Doch in acht nemende dat eenige van uw vrienden er hier bleven op aandringen, zend ik ze toch; en wat mij betreft, *ik hecht er meer belang aan dat gij ze leest dan dat gij ze aan anderen openbaart* ».

En elders:

« Ik heb u eenige copieën van mijn boek *the Advancement of Learning* dat gij mij gevraagd hadt, toegezonden, en daarbij een klein *uitspanningswerk* dat gij mij niet gevraagd hebt ».

Wat zouden die woorden wel kunnen beteekenen *De werken van den Alphabeth* en *uitspanningswerk?* — Is niet de beste, ja de eenig aanneembare oplossing van die raadselachtige mededeelingen de meening der Baconianen? Wij komen er altijd op terug, altijd dezelfde gedachte die zich opdringt. Eenige woorden meer zouden wij kunnen zeggen over Bacon's kunstrechter. Wij vinden hem in de brieven van Bacon's vrienden en kennissen, die om die innige vriendschap en overmatige gemeenzaamheid met een Roomschen priester verwonderd waren.

« Gedurende den korten tijd dat hij over was, was hij gedurig bij Bacon » zegt M. Smith. En Bacon noemde Matthew in een brief aan Collington « een zoo trouwe vriend als gij of ik er nauwelijks een bezitten. »

Een ander vertrouwde van Bacon schrijft :

« Hij betrouwt zich zeker op Lord Keeper's gunst die tot nog toe inderdaad zeer groot is, als het maar zoo voort gaat ; hij herbergt hem in 't York paleis, en voert hem mede aanstaande week, naar zijn huis te Gorhambury. »

Zijn vertrouwen en zijne vriendschap had Bacon ook niet misplaatst, dat bewijst de levenslange genegenheid die hij Matthew toedroeg ; en als kunstrechter zelf moest die priester-diplomaat groote bekwaamheid bezitten ; hij wordt ons door Bacon's levensbeschrijver afgeschetst als een man die « den naam had een universeel vernuft te zijn, een man met veel talenten ».

En Matthew koesterde voor Bacon ware bewondering en vereering. Hoor hem :

« Hij (Bacon) was een man met onvergelijkelijke geestesbegaafdheden ; met een scherp en fijn opvattingsgevoel ; een trouw en machtig geheugen ; eene vinding onuitputtelijk en immer opborrelend ; met een grondeloos-diep en sterk verstand voor zooveel het verstand aangaat ; hij was een man zoo verbazend geleerd in alle verschillende wetenschappen, begaafd met zoo wonder gemak om dit alles met juistheid uit te drukken, en dan nog in een zoo sierlijke kernige vorm vol verscheidenheid en overvloed, maar die toch een zoo keurige en verrukkende keus van woorden wist aan te wenden vol beeldspraken en toespelingen, gelijk er de wereld misschien nimmer een zag sinds zij wereld is. »

Zulk getuigenis afgelegd, door een vriend weliswaar, maar tevens een talentvol man en geacht criticus, zou alleen doen nadenken. Voor zulken uitbundigen lof moest hij goede redenen hebben. — Wij twijfelen er niet aan.

Als men nu bij dien berg waarschijnlijkheden en vermoedens nog de kleine bijzonderheden voegt uit Bacon's leven : de haat zijner moeder tegen al wat tooneel betrof, Bacon's neiging voor tooneelkunde, zijne maskerspelen en interluden bewijzen dat ; zijn gedachten over den roep van

het tooneel (1); het feit dat men na zijn dood in zijn papieren het plan vond van een schouwburg, wie zou er nog durven de Baconiaansche zienswijze als ongegrond bestempelen.

Ge zult het mij dus niet ten kwade duiden dat ik voortaan de zaak als opgelost beschouwen zal.

(Wordt vervolgd.) J. F. Van Olmhof.

---

(1) In *Advancement of Learning* en in *De Augmentis* zegt Bacon dat in zekere staten bij de Ouden het tooneelspel gebruikt werd als een middel om den geest tot een hooger leven op te leiden. Zijne meening is dat het ook in moderne tijden zou moeten gebruikt worden met dat doel. Want, zegt hij, groote wijsgeeren aanzagen de tooneelvoorstellingen als een soort tooveraarsstrijkstok, waarmede men 's menschen hart bespelen kan.

« L'ISOLÉE » EEN KUNSTWERK

Geen polemiek wensch ik te voeren tegen den heer van Berne omdat hij — wat zijn recht was — een eigen oordeel geuit heeft over *L'Isolée* (1). Alleen wou ik onderzoeken of zijn oordeel gegrond is.

De heer van Berne gaat uit van den titel *L'Isolée* om den inhoud van het werk volgenderwijze samen te vatten : « Pascale is zuster geworden, maar door sluiting van de school waar ze werkzaam was, is zij genoodzaakt om weer in de wereld terug te keeren ; ze komt bij een tante en een neef in huis, welke laatste haar ten slotte verleidt ». Een derde van den roman, dat daarbuiten ligt, zou tot de handeling niet behooren en wordt als « gebrekkigheid van compositie » veroordeeld.

Maar volgens den titel van een boek zijn inhoud te bepalen en niet, omgekeerd, aan den inhoud den titel te toetsen lijkt me gewaagd, omdat een titel slecht kan gekozen zijn.

Wat wilde Bazin in zijn *Isolée?* Ontegensprekelijk dit : tegenover de wet die het schandelijk krenkte, en tegenover sommige katholieken die het niet genoegzaam wisten te waardeeren, heeft hij het hoogste en heiligste recht der menschen willen verdedigen, het recht op 't nastreven der volmaaktheid. Dat recht wordt geschonden in Moeder Justine, in Zusters Daniella, Hedwig en Leonide zoowel als in Zuster Pascale. Maar deze trekt bijzonder onze aandacht en wekt ons medelijden op omdat zij de zwakste is en niet bij machte blijkt zonder de voortdurende hulp harer medezusters den weg ter volmaaktheid voort te zetten. Zij is de hoofdpersoon; en het heele boek werd zeer juist naar haar betiteld. Maar toch ook verlangen wij te weten wat er met de andere kloosterzusters gebeuren zal, of zij haar geschonden recht, tegenover de verleiding der wereld, te midden der moeilijkheden van haar nieuwe leven, zullen handhaven. Het hoofdstuk *Les Expiantes* behoort derhalve tot de eigenlijke verhaalskern. De eenheid wordt er niet door verbroken, omdat de tien of twintig bladzijden, aan iedere Zuster gewijd, geen ander thema uitwerken dan dit : « Pascale, sœur Danielle a souffert *pour toi*... Pascale, sœur Léonide travaille *pour toi*... Pascale, ta sœur

(1) Zie Maart-aflevering blz. 213-224.

Edwige endure le martyre *pour toi...* » Voor Pascale is het, dat de vier Boetelingen boeten, en zoo blijft zij ons voortdurend vóór de oogen zweven. «Pascale een bijfiguur om het boeteleven van die vier *Expiantes* mooier te maken » ? Het tegendeel is waar : zonder het heldhaftig leven-in-de-wereld dier vier zou, tegen de waarheid in, de ongetrouwheid aan de roeping als het gewone gevolg der saecularisatie gelden, terwijl zij, Goddank, een uitzondering blijft en als zoodanig dient voorgesteld.

Ook het tweede hoofdstuk *Une Vocation* behoort tot het wezenlijke van 't boek. Van dat klooster immers dat afgebroken wordt zou menig romanlezer de volle waarde niet beseffen moest dit hoofdstuk hem er niet aan herinneren met welk verheven recht de Zusters daar samenleefden en wat al tranen en offers een intrede in het klooster aan ouders en kinderen kost. Maar waarom met die *Roeping* niet den roman begonnen? Dat mocht niet. De knoop van het verhaal : het uitdrijven der Zusters, ware daardoor een honderd bladzijden verschoven. « Waar of dat henen wil ? » had de lezer zich afgevraagd : « *in medias res...* » Nog om een tweede reden was het niet passend den opzet van den roman ettelijke jaren vroeger aan te vangen, al kon daardoor de retrospectie vermeden van het *Deuxième Partie*. Die Roeping zou immers niet zoo diep een indruk op ons te weeg brengen, wisten we niet reeds dat zij door de sluiting der school haar doel zal missen. Nu gaat voor mijn achtbare tegenstander die weemoedige indruk toch te loor omdat « Bazin heel handig Pascale heeft op zij geschoven, om als auteur zelf die voorgeschiedenis te vertellen, zoo kalmpjes weg, in een bureau-stoel-stemming, en niet in de doodangst-stemming, waarin Pascale het zich in dien nacht zal herinnerd hebben. » Laat het zich niet loochenen dat Pascale niet zelf denkende optreedt, maar schrijver in haar plaats haar vroeger leven verhaalt, onjuist is het evenwel te beweren dat hij zich opdringt en Pascale op zij schuift. Ze wijkt geen oogenblik van den voorgrond wijl het *haar* geschiedenis is die verteld wordt en wel in het nauwste verband tot haar, *haar* deelnemen aan vroegere gebeurtenissen, de terugwerking ervan op *haar* ziel, die ons voelbaar gemaakt. De heer van Berne wou wel is waar een heviger ontroering, iets dat op het heen- en herbewegen van Mathilde leek in *Een liefde*. Doch met geen wereldlinge in den fellen brand der eerste liefde hebben wij hier te doen, maar met een te bed neerliggende religieuze die om een onheilspellende mare den slaap niet vinden kan Wat haar beangstigt is echter nog niet het terugkeeren in de wereld, 't is het sluiten der school, het verlaten harer geliefde leerkinderen. Hoogst waarschijnlijk zullen de vijf Zusters haar moederhuis

betrekken : vandaar de vrijwel wat mindere emotie. Maar als zij niets meer dan « een bureau-stoel-stemming » is, hoe komt het dat juist bij dit gedeelte zoo vele lezers hebben gehuiverd ? Dat het door de critiek aangezien wordt als het beste van 't heele boek ? Hoe kan de heer van Berne het stuk « op zich zelf staand » nog « letterkundig-mooi » heeten ?... — Het houdt de handeling tegen ? De handeling was pas begonnen en reeds tot een natuurlijk rustpunt gekomen : het invallen van den nacht op het eerste bericht der aanstaande sluiting. In den aard der zaak lag het dat niet al de Zusters gauw zouden insluimeren, en dat diegene die haar vader vóór vier weken begraven had aan het thans met vruchteloosheid bedreigde offer van dien vader zou denken. Trouwens, Bazin heeft de laatste twee bladzijden van dit tweede hoofdstuk zóo geschreven dat we den draad der geschiedenis zonder eenige moeite weer opnemen. — Het hoofdstuk is lang ? Zóo lang dat het « wel wat veel gevorderd is van, op zijn zachtst gezegd, de geduldige welwillendheid van den lezer » ? Bevreemdende indruk bij een bewonderaar van 't deel « buiten het romanverband » ! Maar wat kan men er dan uitlaten, ik zeg niet, zonder het begrip van 't geen volgen moet — de verleiding b.v. — onmogelijk te maken, maar zonder een wezenlijk deel van die roepingsgeschiedenis af te breken en iets te verzwijgen dat Pascale, dien nacht, zeker herdacht heeft ? Niet de verklaring harer roeping aan vader, noch zijn begeleiden van Pascale bij haar intrede in het klooster, noch het daarop volgend geknakt leven van dien armen vader : in die drie stukken treedt zijn offervaardigheid te hartroerend aan den dag ; ook niet de reis naar Nîmes, waardoor Mouvand de kwellende gedachte aan de naderende scheiding zoekt te verdrijven. De beschrijvingen dan !... de vele, de eindelooze beschrijvingen !... Zoo iets is gauw gezegd. Minder makkelijk moge het wezen andere dan heel korte beschrijvingen aan te wijzen, zoo nauw met het verhaal verbonden dat een zielstoestand zich er in afspiegelt, en zij de geschiedenis voortbewegen : b.v. de gezichten van Lyon en Nîmes.

Als derde compositiefout « zoo gruwelijk onuitstaanbaar en zoo hinderlijk dat ge met een wanhopige zucht het boek voor goed dicht zoudt slaan » wordt gelaakt : het inlasschen met hun letterlijken inhoud van acht brieven of briefjes door de vroegere Overste aan de gesaeculariseerde Zuster Daniella geschreven. Letterlijke inhoud ? De eerste brief begint met een weglatingsteeken (...). Behalve een kort naschrift, dat het overlijden van den heer Talier-Décapy, een weldoener, aankondigt, handelen die brieven *uitsluitend over Pascale*, en er wordt gezegd : « Les cruelles lettres dont elle (Daniella) *savait par cœur des phrases et*

des phrases, et qu'elle méditait avec tant de compassion ». Geen wonder dus dat de begaafde Zuster, al mijmerend, die brieven in hun geheel opzegt, op een zekeren dag dat al haar gedachten zijn ingenomen door de groote poging van Moeder Justine om Pascale te redden.

Heeft nu Bazin « op een onverantwoordelijke wijze de samenstelling van het geheel durven verwaarloozen » ?...

* * *

Aan zijn persoonsbeschrijvingen wordt verweten dat ze « meestal onartistiek » zijn, en meer hebben « van een kurkdroog politiesignalement dan van een literair werk ».

Hoe nauwkeuriger een portret op den te schilderen persoon gelijkt, des te beter het is. Vooral die overeenkomst is het criterium zijner kunstwaarde. Waar het echter geldt ons onbekende personen voor te voeren, kan een woordkunstenaar die onmogelijk juist zóo laten zien als hij die zelf waarneemt. Alleen het kenschetsende vermag hij ons te toonen, en mijn achtbare tegenstander geeft toe dat « Bazin het karakteristieke van zijn personen dikwijls heel goed ziet ». Nochtans omdat hij zich bij eenige scherp geziene, waarlijk kenmerkende trekken bepaalt, wordt gesproken van « wat achter elkaar slordige en gauw, gauw opgekrabbelde schetslijnen ». Maar door de gelaatstrekken *geeft hij heel de ziel weer*, en dát is juist hetgeen zijn persoonsbeschrijvingen voor goed tegen het « kurkdroge » hoedt en boven het « politiesignalement » tot hooge kunst verheft. Of zijn het geen prachtschilderijen, de portretten, de heele portretten, waarop uiterlijk-kenmerkend geschetst staan, met uitbeelding van 't inwendige wezen, Kanunnik Le Suet, de vijf Zusters, Abbé Monechal?

* * *

Toch zou *L'Isolée*, over 't algemeen, zwak psychologisch werk zijn.

Ten bewijze daarvan volgende brokken « zoo grof onwaarschijnlijk, zoo drakerig onmogelijk » : de zeventigjarige, hartzieke Talier-Décapy die twee uren lang de stad rondrijdt, een lange lijst van personen en werken opmaakt, aan wie hij zijn fortuin wil overlaten, en zich tot dit alles op een wenk besluit, terwijl hij toch gewoonlijk besluiteloos was « méditant longuement une résolution, ce qui pouvait le faire passer pour irrésolu ».

Zijn besluit is dra genomen, omdat een vriend hem, volgens zijn wensch, van zijn naderenden dood verwittigd heeft : een

tijding die heel wat gewicht wierp in de weegschaal. Hij kan nog *rijden*, omdat hij nog rond *gaat*: « Il se promène encore », en de priester hem daar juist verzocht uit zijn zetel op te staan en te knielen: een voorstel dat men niet tot een stervende richt. Bij het rijden zal hem zijn « prodigieux de hardiesse et de ténacité dans l'œuvre commencée » best te pas gekomen zijn. Immers heeft hij al rijdende een lange lijst met namen en cijfers aangevuld — zoo iets is gauw gedaan —, en thuis gekomen, dood van vermoeienis natuurlijk, voegt hij 's nachts, wijl in zijn zetel gezeten, wel *vijf* regeltjes bij zijn testament. « Is dat nu geen loopje nemen met uw lezers, Mijnheer Bazin? Denkt ge dat we niet begrijpen, dat ge ons maar een beetje voor den gek zit te houden? Zoudt ge nu meenen dat we zoo onnoozel zijn, dat we al die onmogelijkheden slikken? »...

De grootste psychologische fout — hoe dikwijls moeten we dat nog hooren? — een fout zóó groot dat ze het heele boek bederft, ligt in het onwaarschijnlijke van Zuster Pascale's diepen val. — Zóó waarschijnlijk integendeel wordt die val voorgesteld, dat het inwonen der *zwakke* Pascale bij den meester-verleider Prayou hem als natuurlijk gevolg moest hebben. Vergeten wij toch die buitengewone zwakheid niet, welke Pascale in het klooster zocht te versterken en die haar, in den beginne van haar verblijf aldaar, uit Nîmes schrijven deed: « Ce qui est le plus faible ce n'est pas ma poitrine que je soigne, c'est le cœur qui est dedans ». Van Pascale's karakterloosheid wordt met nadruk gesproken het heele boek door, voornamelijk in het tweede hoofdstuk en in de brieven van Moeder Justine aan Daniella. Die brieven gissen de verleidingsgeschiedenis zooals zij in der waarheid zal afgeloopen zijn. Pascale zorgt dat niemand over haar waakt: « Personne dans la ville ne sait ce que j'ai été autrefois » schrijft zij. Laten wij aannemen dat Moeder Justine wel de hulp van een priester zal ingeroepen hebben om haar kind te redden: bij Prayou zal zich geen priester wagen. Maar zelf afgezonderd en op grooten afstand wonende kende Justine misschien geen priester te Nîmes, of hebben ze daar ook niet begrepen wat een kostelijke parel men den zwijnen toewierp?... (Men herinnert zich dat het tot het doel van den schrijver hoorde dit onverstand aan de kaak te stellen.) Liet men nu door leeken, door de weduwe Rioul b. v., Pascale verwittigen, die goede vrouw wilde zij niet eens aanhooren (bl. 284 en 316). Om de verleiding verder mogelijk te maken, mag het nu eens minzaam dan weer schrikwekkend karakter van den verleider volstaan.

Wat de heer van Berne nog aanstipt, zijn zóo kleine vlekken dat — al kon men die niet uitwisschen — zij de hooge psycho-

KUNSTKRONIEK

HENDRIK LUYTEN, RICHARD BASELEER. FRANS HENS, FRANS COURTENS, DE 4e TENTOONSTELLING DER SCHILDERS-GRAVEURS.

« ... De Tentoonstellingen en tentoonstellinkjes » zei Georges Eeckhoudt laatst in *Onze Kunst*, « volgen elkaar op, bijna met de snelheid van een cinematograaf en de beklagenswaardige kritikus vliegt, als een halve gek van de eene expositie naar de andere ».

Er is echter onder het koren heel veel kaf, dat het wegblazen nauwelijks waard is. Vele zijn geroepen, maar weinige uitverkoren en waar men zich het meest over verbaast, is 't gebrek aan zelfkennis, de onderlinge over 't paard tillerij der meeste jongere, vooral Brusselsche artisten, in de eerste plaats wel als ze van Waalsche afkomst zijn (1). Er zijn honderden kringen en côterietjes en kliekjes en alles wat niet tot hét kringetje of kliekje hoort is uit den booze.

In Antwerpen, wat dichter 't bezadigd Noorden naderend, verdraagt men elkaar ten minste *iets* beter en gaat ook met meer oordeelkundige schifting te werk. Behalve onlangs, al ettelijke maanden geleden, de zeer voorbarige, aanmatigende expositie van Proost, met zijn vele kakelbonte producten uit het Kermisleven, waarvan de jeugdige vervaardiger vroeger deel heeft uitgemaakt, hebben we in de oude Hanzestad, eigenlijk alleen ernstig, rijp, voldragen werk onder de oogen gekregen, van zeer verscheiden, elkaar ver ontwijkende naturen, die echter vrijwel elkaars evenknie zijn aan talent.

Ik bedoel het werk van drie Antwerpsche schilders : Hendrik Luyten, Richard Baseleer en Frans, alsjeblieft niet *Frans* Hens.

Alle drie exposeerden ze bij Forst, die eigenlijk in 't bezit is

(1) Hiervan zonder ik uit de zéer belangrijke *XIIIe Exposition de la Société Royale des Beaux-Arts*, Brussel 1907, waar prachtig werk was van Baseleer, Blieck, Cluysenaer, Coppens, Léon Frédéric, Gouweloos, Laermans, de Lalaing, Marcette, en vooral Franz Melchers, en de dames Georgette, Meunier, Gilsoul-Hoppe en Ronner, de laatste vooral een zeer belangwekkende kunstenares, op wie we later nog eens terug hopen te komen.

HENDRIK LUYTEN : Alleen op de Wereld

van 't beste onzer kunstzaaltjes: de Métropole, is, in den winter vooral, slecht verlicht, de Verlat-zaal is te klein en ongunstig gelegen, de Kunstkring, hoewel 't lokaal en vooral 't licht goed zijn, wordt te weinig bezocht.

De Forstzaal is de beste, maar de duurste; ik geloof dat de huur, met inbegrip van licht en warmte, vijftig frank per dag bedraagt! De toegang is altijd vrij, de kosten worden in hun geheel door den kunstenaar zelf gedragen en nochtans wil ik wedden dat er van de duizend dankbare en kunstlievende Antwerpenaren, nog geen twintig geweten hebben, dat Hens, Baseleer en Luyten, hier binnen de laatste vijf maanden hun exposities hebben gehad!

LUYTEN opende de rij, van 7 tot 20 Februari. Hij had verleden jaar in Mei hier voor 't laatst geëxposeerd.

Luyten is een Hollander. Toen hij in 1878 hier kwam, noemden ze hem « den Keeskop ».

Hij is uit Roermond afkomstig en vertoont als vele Limburgers (Limburg is eene provincie, die wij nauwlijks tot *ons* rekenen en die wel eens 't stiefkind van Holland wordt genoemd), een mengsel van het Noordelijk en Zuidelijk ras. Hij spreekt met Hollanders — hij kent ook Vlaamsch, — onberispelijk Hollandsch, zijn manieren hebben de volmaakte correctheid van een Hollander van goeden huize, met een licht tintje Franschen zwier gemengd. Hij is wat wij noemen een aardige, leuke man, niet groot, maar als vele *groote*, kleine mannen, grooter schijnend dan hij is.

Niettegenstaande zijn welhaast vijftig jaren, waarvan hij geloof ik, als wij allen, er gaarne ettelijke aftrekken zou, zijn zijn dikke blonde krullen nog met geen sprankeltje grijs doormengd.

Hij vertoont een lichte gelijkenis met Rubens, die hij met eenige voorliefde affecteert ... men fluistert dat hij ook eenigzins den aard heeft van Rubens! Hij heeft een aangenaam, open gezicht, een welluidende stem en bijzonder heldere, eerlijke grijsblauwe oogen.

In zijn kunst spreekt dat zelfde mengsel van Noord en Zuid. Maar zijn techniek, zijn *poot*, die zijn liefhebbende kunstbroeders hem benijden, is bijna die van een anderen, lang verleden tijd. Wat zijn teekening betreft, herinnert hij mij soms onweerstaanbaar aan Frans Hals en zijn kleur, van de latere, rijpere stukken vooral, doet soms denken aan Rubens. Hij schijnt 't kind van een bloedrijker, gezonder, sappiger ras, dan waaronder wij thans

gedwongen zijn te leven — een ras dat vooral beter *schilderen* kon en zijn kunst is daarom zoo mooi, omdat ze zoo eerlijk is en waar, een rijke weerkaatsing van zijn eigen rijke leven. Dit kan echter de reden zijn wellicht dat ze ons bloedelooze névropaten der XXe eeuw,op het eerste gezicht een beetje doet schrikken en ik beken dat, hoewel ik in den laatsten tijd een ernstige studie van zijn werk heb gemaakt, zijn koloriet mij nog altijd hier en daar ontstellen doet. Dit heeft wellicht ook aanleiding gegeven tot de nijdige kritieken, die Jan Veth onder anderen, jaren geleden over zijn kunst-*broeder* dien hij niet verstaan heeft, verschijnen deed. Ik schrijf dit afbrekend oordeel hoofdzakelijk toe aan een verschil in temperament tusschen deze beide groote artisten. De koele, totaal onzinnelijke, eenigzins naar 't mystieke hellende gave van Veth, was niet in staat om 't warme, levensvolle overstroomend-viriele talent van Luyten te begrijpen; van daar dus vitterigheid en haat ... van den kant van Veth, niet van dien van Luyten ... Luyten is te goedhartig en te veel *bon enfant*, om ooit tegen iemand hatelijk te zijn.

Over 't algemeen begrijpen echte Hollanders de Vlamingen en zelfs hun eigen landgenooten uit het Zuiden niet en geven zich ook geen moeite om ze te begrijpen. Behalve de Vlaamsche « Pr*iemietie*ven », waar zich hun hooghartige welwillendheid de laatste jaren heeft heen gewend,noemen ze hun kunst «lawaaiig».

Lawaaiig, daarmee is alles gezegd en ook 't stuk, *De Werkstaking*, waarover Veth destijds dat *sweeping* oordeel uitsprak, was lawaaiïg. Hoe wil een vergadering van *strikende* arbeiders in Charleroi anders zijn? Luyten, die zeer koppig is, heeft echter ongelijk gehad om juist met *dit* stuk naar Holland af te komen, waar hij in andere, als *de Weezen*, *de Weduwe* en in het algemeen zijn roerende visschers binnenhuisjes (een weinig op Israël gebaseerd) het tegendeel van luidruchtig, aanstellerig of « poenig » (1) is.

* * *

Luyten is een veelzijdig talent. Hij schildert landschappen, meestal gestoffeerd, binnenhuizen en portretten. Zijn *genereuse* aard leidt hem er toe om gaarne reusachtige lappen doek te

(1) Wij betreuren dit vooral, omdat hij overigens zooveel Hollandsche kwaliteiten vertoont en hij na dit échec vrijwel voor Holland schijnt verloren te wezen, te meer omdat, indien hij eens weer in Holland tentoonstelde, hij zich ten andermale obstineeren zou om weer dit meterbreede, onhandelbare doek mee te slepen, dat overigens tot zijn stoutste, meest viriele werk uit zijn eersten tijd behoort en dat hij zelfs tot een zijner beste rekent.

beschilderen. Hij doet het al met den krachtigen, mannelijken toets, met dezelfde, vaak tot aan 't uiterste gewaagde effekten, soms een enkele maal met een teeder-gevoelige, wel eens bijna sentimenteele noot. Hij vertelt ook, dit zonder berekening en geheel spontaan, wel eens graag een geschiedenisje in zijn schilderijen... Ik zie echter in deze laatste, hoe mooi ze ook vaak zijn, den kunstenaar niet het liefst en ook niet het liefst in zijn portretten, al blijft zijn voorstelling van *Ase ick kan* in het Museum te Antwerpen, een meesterstuk, inderdaad Frans Hals waardig. 't Liefst is hij mij, waar hij zich zoo maar geheel op zijn Luytens laat gaan, als op zijn prachtige *Aardappelrooisters* en *de Oesterzetsters van Ierzeke*, dat onlangs, op instigatie van enkele onbevooroordeelde Belgische schilders, te Parijs geweigerd is.

Beide stukken waren op de jongste tentoonstelling, en geen van beide is nog verkocht, wat niet voor het onderscheidingsvermogen van het Antwerpsch publiek pleit! 't Laatste is het mooiste werk, dat ik van Luyten ken ... 't rijpste ... meest voldragen, dat hij ooit gemaakt heeft. Hier heeft hij al zijn gebreken overwonnen en schijnen alleen zijn deugden uit! Hier geen luide tinten of — voor een Noord-Nederlander, al te geriskeerde, opdringende tonen, hier geen zware schaduwen, aangedikt met kobalt-blauwe of bessensapkleurige refleksen ... een blij, blond koloriet, stralend van licht en ongeloofelijk verre, zich telkens verdiepende verschieten ... de Hollandsch-Zeeuwsche atmosfeer gezien door een dichter, zooals geen andere der thans levende Hollanders ze te schilderen vermag! De figuren zijn bijna levensgroot; Luyten houdt nu eenmaal van die enorme lappen, waarmee hij dan, om hun grootte, wel eens zitten blijft. Overigens een uitmuntend stuk voor een museum, beter dan 't onlangs aangekochte (zedenschokkende) « meesterwerk » van Lévêque (1). Een echte Luyten, mooi, blij, aantrekkelijk, niet zonder een tikje gezonde zinnelijkheid. Met de manden onder den arm en de kleine, witte mutsjes op 't blonde hoofd, trekken de krachtige, jonge Zeeuwsche vrouwen over 't half ondergeloopen drijfzand — over 't strand. Ze dragen hoog opgeschorte mansbroeken, waaronder men de prachtig, bijna skulpturaal gemodeleerde beenen ziet.

(1) Dit laatste is zoo'n *schandalig* stuk, dat we ernstige ouders ernstig moeten ontraden om het museum met hun kinderen, vooral met aankomende jongens te bezoeken. We zijn niet preuts, maar dit loopt inderdaad de spuigaten uit! 't Is nog wel met ostenstatie in een der eerezalen opgesteld! En als 't nu nog mooi was, maar 't is zelfs niet mooi! We kennen wel beter werk van Levêque, die overigens ongetwijfeld een kunstenaar is van verdienste, al kan men aan zijn schilderwerk altijd zien dat hij een beeldhouwer is.

Dat zelfde skulpturale trof mij ook in zijn *Aardappelrooisters*, zonder veel moeite zou men daarnaar kunnen beitelen een levensware marmergroep, zooals Dillens en vooral Meunier dat verstonden en toch is 't absoluut geen *Peinture de sculpteur*, want de hoog-blonde kleur, van zijn Aardappelrooisters vooral, is zoo rijp en teer als op zijn beste dingen.

Op 't oogenblik werkt hij aan een groot schilderij, bijna als een (modern) regentenstuk opgevat — een blijvende herinnering aan de, uit den aard der zaak, zeer vlottende bevolking zijner leerlingen ... dat we waarschijnlijk op de volgende tentoonstelling zullen zien. 't Was nog niet af, maar enkele koppen waren prachtig. Luyten staat overigens bekend als een uitnemend professor, die uit alle oorden der wereld, leerlingen tot zich trekt (1).

(1) Luyten is den 24e Mei 1859 te Roermond geboren. Hij bezocht daar de Hoogere Burgerschool, die hij op zijn achttiende jaar verliet, met het plan om naar de cadettenschool te Breda te gaan en zich voor officier in ons Indisch leger te bekwamen, omdat zijn moeder schrik voor de onzekere kunstenaarsloopbaan had. Omdat hier echter ten minste niet zijn leven mee was gemoeid, koos ze per slot van rekening dan toch maar de laatste! Aangezien echter « Kunst bij ons geene Regeeringszaak » is, vertrok hij, als vele andere Hollanders, naar de Antwerpsche Academie, waar hij aanvankelijk in een der laagste klassen werd gestopt. Spoedig echter, toen men gezien had dat er iets bijzonders in den jongen stak, stuurde men hem naar de *klas van het antiek*, leeraar Beaufaux, vervolgens ging hij naar de schilderklas van Verlat en werd daarna drie jaren achtereen een zoog. « Pensionnaire van den Koning » (1) met een opklimmende toelage van 500, 700, en 1000 gulden 's jaars.

In 1883 trok hij naar Parijs, waar hij echter maar 10 maanden bleef. In December van hetzelfde jaar werd « Aze Ick Kan » opgericht. Luyten werd een der eerste leden en later voorzitter.

Op de eerste tentoonstelling van dit genootschap kwam hij voor 't front, met den *Rekruut*, die een kooper vond en verliet van dan af de Academie.

In 1885, toen hij dus 26 jaar was, verscheen 't ongeloofelijk knappe stuk van een Zitting van *Aze Ick Kan*, dat thans in het Antwerpsch Museum hangt. In 1889, begon hij aan zijn *Struggle for life*, waarom hij door Veth een « Lijkenschenner » werd gescholden, een reusachtig doek, dertien meters op vijf, waar hij later verscheiden gouden medaljes mee haalde.

Thans woont de kunstenaar officieel te Antwerpen, maar is bijna altijd, als Door Verstraete, te Brasschaet, waar hij een atelier heeft en bij « Moeder Mie » in den kost is. Ieder die wil, kan hem daar bezoeken, want hij is een vriendelijk en *leutselig* man.

(1) Van Holland.

Richard Baseleer is een geheel tegenstrijdige natuur, die Luyten niet geheel begrijpt en ook niet geheel door Luyten wordt begrepen. — Waar de een vertegenwoordigt het bij uitstek mannelijk talent, dat ook wel allereerst en het meest door mannen wordt genoten, is de ander de « zoet gevooisde zanger » die in den teeren maannacht zingt... Waar de een schildert om 't genot van 't werk, om de vette verf met rijke, rijpe kleuren te kneden, en als onze eerste landschapschilder zegt: « Da kan me allemaol nie schille, ik schilder maor », is Baseleer een verfijnde, een *érudit*, een veel belezene, een veel bepeinzende, die weinig door zijn kunstbroeders wordt geschat of begrepen, en zijn vrienden hoofdzakelijk onder letterkundigen vindt. Hiermee willen we niet zeggen dat hij is dat onding « een literaire schilder »! In zijn techniek, behalve in de kleur, wordt hij tot hiertoe door Luyten overtroffen, maar hij is nog groeiende — hij wordt nog — hij neemt nog toe — hij is nog een der jongen, hoewel zijn werk in den laatsten tijd toch bijna is gerijpt... Wij stellen ons voor dat hij gaarne alleen is. Men loopt niet, zooals bij Luyten, die als Rubens schilderen kan met een menigte om zich heen, zijn atelier zoo maar in en uit! 't Is aan 't eind van een hemelhooge trap, alleen voor *niet* aamborstigen te bereiken, en treedt men er binnen dan zet hij een gezicht van: « *Mensch, wat kom je hier eigenlijk verrichten?* » (hoewel hij ons toch heel beleefd ontving!)

Maar *is* men eenmaal op 't atelier — wat *is* dat schoon! — Daar strekt ze zich uit de majestueuse rivier, in dat teedere grijze licht, zooals de kunstenaar haar 't liefste schildert; als kleinoodiën, voorzichtig, draagt ze voort de schepen en slingert en buigt zich en windt zich door den polder, tot ze zich in de eindelooze zee aan den einder verliest.. Dat alles heeft hij dagelijks voor oogen — voor oogen 't dorpje Burcht, waar hij geboren is en waar zijn vader scheepsbouwmeester was, voor 't oog het Steen, dat hij zoo vaak heeft geschilderd, voor oogen de grootgeziene wolken, die als statige fregatten zeilen door de lucht. — Is 't te verwonderen dat hij schilder en waterschilder werd? 't Is soms of er een stukje van 't landschap op zijn doek verzeild is, en als men 't Scheld ziet, denkt men « dat is Baseleer », en als men een stuk van Baseleer ziet, zegt men « dat is de Schelde ». Mét Hens is hij een der ontdekkers, der ontginners van de Schelde geweest, hoewel hij in den laatsten tijd ook veel in Holland heeft gezworven, in de buurt van Katwijk vooral, waar hij ons zilverig strand, weer anders, maar niet minder mooi heeft gezien dan de volbloed Hollandsche schilders. Hij is overigens gaarne in Holland, zijn vader was een Hollander, hoewel hij,

als de meeste Vlamingen,de Hollanders graag den gek aansteekt.

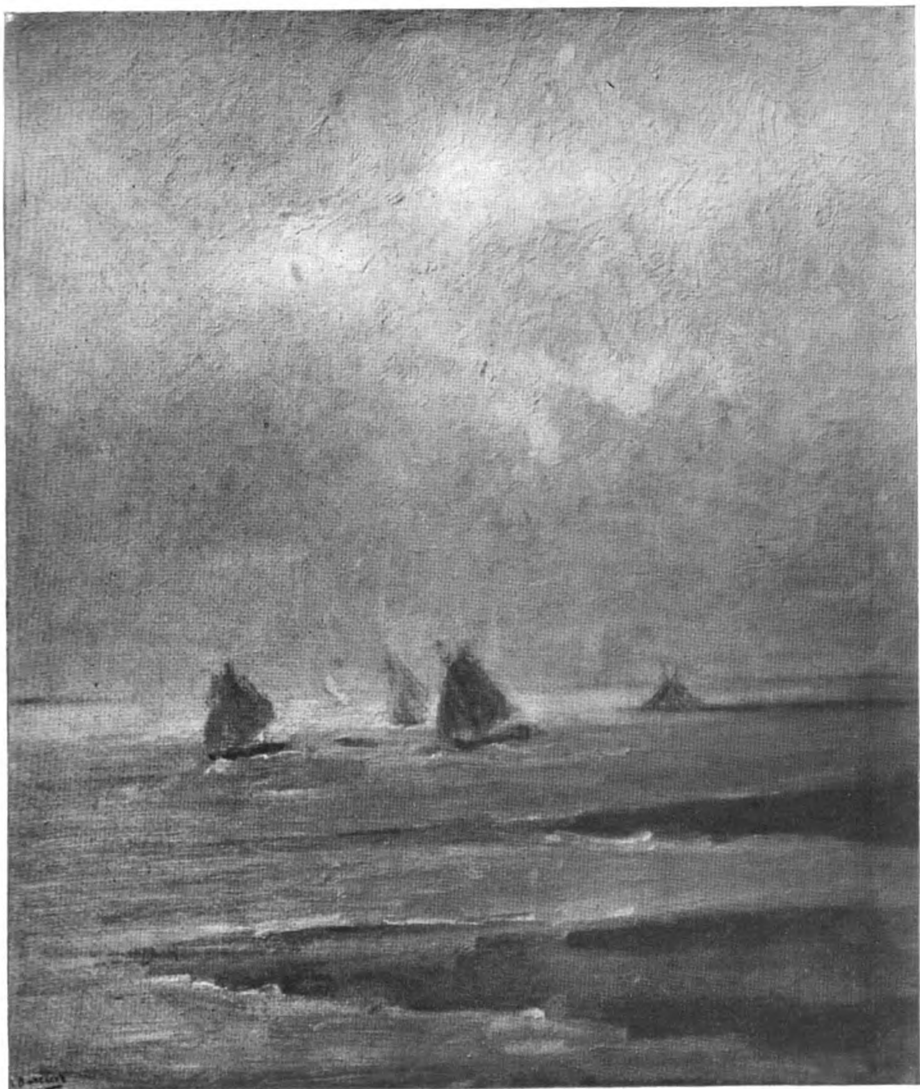
Hoe hij er uit ziet... Ik weet het niet!... ik heb hem driemaal gezien, en als de lucht en de zee was hij telkens anders, — hij moet, met dat telkens anders uitzien, vreeselijk nerveus zijn, hoewel hij, als alle Hollanders, zijn nervositeit met succes verbergt. Hij is grooter dan Luyten, hoewel ook niet heel groot, hij heeft een fijn gezicht, met een beetje een puntig-spottende speurneus en vreemde grijze oogen — 't mooiste in zijn gezicht zijn zijn oogen — inderdaad van een heel schoon gekleurd grijs, als de lucht, waarin hij gaarne zit te staren, maar ook even snel veranderend als de lucht... Hij heeft eigenlijk echte mediumoogen, en ook in zijn kunst zit iets mediumieks. Hij schildert wat hij ziet, of liever wat hij gezien heeft, want, hoewel hij buiten studeert, werkt hij meestal thuis, — maar hij schildert ook nog andere dingen dan wat mén ziet. 't Is altijd of er achter zijn doek wat gaat gebeuren, 't mysterie van zijn ziel, dat *men* niet ziet en dat hij alleen zien kan met zijn zieleoogen. Want als bij allen, die veel bepeinzen, trekt hij een gordijn tusschen *the vulgar herd* en zijn ziel. Dát is wat ik bedoelde met het *literaire* in zijn kunst... Hij schildert niet maar de natuur in den ether, hij schildert wat achter den ether geschiedt... Dat is een der redenen dat de realisten hem niet begrijpen, en hij bij zijn confraters maar weinig is « getapt ».

Dat hij gaarne alleen is, ziet men ook aan zijn werk ... eerst in den laatsten tijd wordt het wel eens bevolkt met figuren . . 't Liefst schildert hij zoo maar 't begin en het einde der dingen — het eenzame water tusschen de « wadden », een streepje einder en een streepje lucht — daartusschen de oneindigheid der oneindige golven en als men dicht voor 't doek staat is het niet te gelooven, wat hij met drie rechte streepjes zwart en drie schuine streepjes grijs en wit bereikt.

Dit is echte impressiekunst, anders, maar bijna niet minder mooi dan bij Maris en Mauve. Alles er aan is stil en kuis, gedistingeerd en voornaam, ze doet ons aan 't meest verfijnde werk, onzer allerteerste literatoren denken, maar dan met nog veel meer *ziel* er in!

* * *

De derde in den bond is Frans Hens,dien ik nog niet ken, aangezien hij veelal als Zeus in wolken gehuld is. Mijn beschouwing

RICHARD BASELEER : DE BUI

over hem moet dus een vluchtige wezen, ik hoop dat ik ze later volledigen kan. Hij is verreweg de oudste van de drie. Luyten draait nog om de vijftig heen, Baseleer is pas negen-en-dertig, Hens is de vijftig al voorbij. Zijn kunst heeft een hoogtepunt bereikt en straalt. Blauw en goud, in blauwe en gouden glorieën straalt ze. Bij enkele van zijn glorieuse doeken houdt men den adem eerbiedig in. Waar de meeste onzer vele landschapschilders toch nog altijd blijven beneden de natuur, is 't of hij boven de natuur is uitgestegen, of zijn werk nóg schooner dan de werkelijkheid is! Overigens is hij zéer ongelijk; natuurlijk vertoonde de tentoonstelling werk uit verschillende perioden ... er waren dingen bij, die ik absoluut niet kon bewonderen, hard en koud, van een eenigszins droge, krijtachtige kleur. In andere, deze héel stemmingsvol, deed hij mij sterk aan Verstraete denken, met wien hij vroeger veel rondgezworven heeft. Had hij hier echter geen ander werk dan dit gehad, zijn naam zou zonder veel indruk na te laten, langs mij zijn heengegleden, maar als een openbaring waren de vijf of zes stukken, een landschap, een huis bij een moeras, de overige water-, vooral Scheldegezichten, waar men minuten genietend voor bleef staan en zich de blijde verbazing uit de oogen wreef... Lucht en water, zee en licht — scheepjes en schepen voortijlend voor den wind, die men hoog ziet waaien en een kleur en een glans en een spel van wolken ... of een groot zeilschip dat spookachtig, zachtjes voortglijdt door den lichten nevel langs de maan. Er ligt een toover van een sprookje in, maar toch een sprookje, dat geheel op de werkelijkheid gebaseerd is, en dat hij werkelijk zóo ziet. Enkele hebben aanmerking gemaakt op het eenigszins te substantieele van zijn wolken ... wolken hebben, vooral aan 't begin of eind, zoo men wil, van de Schelde, vaak dien vasten, massieven vorm.

Evenals Baseleer, die echter geen deel uitmaakt van dezen kring, etst hij ook. Op de onlangs bij Forst gehouden tentoonstelling der *peintres-graveurs* (waarom was de kataloog enkel in 't Fransch gedrukt?) waren er eenige prachtige etsen van hem, waar echter dat zware keiachtige van de wolken nog sterker op uitkwam. Ook waren er hier en daar, door de lucht wonderlijk crassende streepen gehaald, die volkomen doelloos en weinig effectvol waren. Niettegenstaande deze kleine vlekjes waren de meeste heerlijk schoon, vooral de beweging in de zee en 't water en *l'Epave*, naar zijn schilderij, waarvan een mooie reproductie in 't Juni-nummer van *Onze Kunst* staat.

De expositie was, over 't algemeen, zeer belangrijk, dat van den *invité* Félix Braquemond 't minst, — nog al academisch

werk — hier en daar brutaal van Rembrandt gestolen. Zijn *Hanen* en *Scheerende Meeuwen* zat echter nog al pit in, de rest was niet veel zaaks. Verder vinden we 't werk van een nieuwen en nog heel jongen artiest J. DE BRUYCKER (221, rue des Sables, Gand), dat hier en daar grappig wou zijn en naar 't anecdotische helde maar dat toch groote beloften voor de toekomst bevat. De toon is mooi,rijp en warm, de opmerkingsgave treffend innig en zuiver. Vooral bewonderden we 't *Oude Paard*, dat eerlang in een Noord-Nederlandsch tijdschrift gaat verschijnen. Dan vermelden we nog in de eerste plaats JAMES ENSOR (die van Engelsche afkomst is en die de Belgen zich obstineeren om Ensór te noemen) en die, als vele Engelschen, diezelfde neiging naar 't anecdotische, naar de charge vertoont, waardoor het hier wel eens grotesk wordt en onaangenaam aandoet. Enkele dingen waren bepaald heel leelijk, maar toch blijft hij een groot artiest, de Cathedraal, een uiterst fijn, bijna zeventien d'eeuwsch landschapje waren heel innig fijn en zeer mooi en zijn *Christ calmant la tempête* was subliem. LAERMANS was ook gelukkig vertegenwoordigd. KAREL MERTENS, een ander heel fijn kunstenaar, was er o. a. met zijn bekende Borduurster en een heel mooi portret van Door Verstraete. BAERTSOEN is ook altijd heel aantrekkelijk, al wordt, door zijn zeer op den voorgrond tredende persoonlijkheid, zijn werk hier en daar wel eens wat eentonig. 't Mooiste hier was zijn *Oud Amsterdamsch Grachtje*. Hij heeft den geest van onze goede oude stad zeer goed gevat. RASSENFOSSE, een Waal, een vriend en eenigszins een leerling van Félicien Rops, is uiterst knap, minstens zoo knap als een der anderen, maar trekt ons toch persoonlijk weinig aan...

* * *

COURTENS heeft een paar weken geleden in den Kunstkring een heel belangrijke tentoonstelling gehouden, waarop we in een groote-tekststuk nader terug komen. De beide exposities van ALFRED STEVENS te Brussel en Antwerpen, door 't zeer serieuse gezelschap *Kunst van Heden* ingericht, waren een oogenfeest voor de smullers aan kleuren-techniek — maar wegens zijn eigenaardig verschil van opvatting van kunst, àls kunst, laten wij ze hier liever onbesproken. — De inrichting der Antwerpsche zalen, hoofdzakelijk beredderd door Baseleer en Vaes, was uiterst stijlvol en voornaam.

A. W. SANDERS VAN LOO.

BOEKENNIEUWS

DAS APOSTOLISCHE GLAUBENSBEKENNTNISS von CLEMENS BLUME, Priester der Gesellschaft Jesu. Freiburg im Br. Herder.

Het behoeft geen betoog dat de geschiedenis van het apostolisch symbolum den katholieken groote aantrekkelijkheid biedt. De kennis van zijn oorsprong, zijne ontwikkeling en zijn gebruik in de kerk is hun dierbaar, en maakt hun dit kostbaar erfstuk der voorvaderen eerbiedwaardig als een nagelaten schat.

Des alniettemin werd deze belangvolle stof zelden door katholieke schrijvers behandeld ten minste in bijzondere schriften. De reden van dit feit is duidelijk en ligt voor de hand. De Kerk, overtuigd van de waarheid en de hooge waarde van het kleinood, dacht minder aan het onderzoek naar den oorsprong van het symbolum, zij legde zich veeleer toe, diens inhoud te verklaren, de groot- en schoonheid aan hare kinderen voor oogen te leggen, te meer omdat niemand het apostolisch karakter van het stuk ontkende of betwistte.

Later ten gevolge der verkeerde voorstellingen en dwalingen, door de Hervorming in 't leven geroepen, werd de aandacht ook op den geschiedkundigen oorsprong van het Symbolum meer bepaald gevestigd.

Wij ontveinzen niet dat het historisch onderzoek menige vraag in het duister laat of slechts tot eenige waarschijnlijkheid leidt. Indien de waarde of onwaarde van het Symbolum van deze waarschijnlijkheid afhing, zoude het slecht uitzien met het geloof aan zijn inhoud; want het geloof vordert een onwrikbaren grondslag, en steunt daarom op het woord Gods, door de Kerk verklaard en voorgesteld.

Wederkeerig komt het ware geloof met de geschiedenis, dat is met historisch vaststaande feiten, nooit in botsing, zoodat de geschiedenis in zekeren zin een toetssteen van het geloof kan genoemd worden.

De verwarring van de geschiedenis met den inhoud van het Symbolum heeft veel onheil gesticht en werd de bron van menig misverstand en valsche leer. Met recht bijgevolg opent de schrijver zijne verhandeling met het inleidend hoofdstuk : wat beteekent *Apostolisch* in christelijken zin, en wat volgt daaruit omtrent den inhoud van het Symbolum?

Het boek is in twee hoofddeelen geplitst. Deel I. Beginselen en geschiedenis van de vraag omtrent het Symbolum.

Hoofdstuk I. *Apostolisch* in katholieke beteekenis en gevolgen voor den inhoud van het Symbolum (bl. 10). Eene moderne caricatuur van het begrip *Apostolisch*.

Hoofdstuk 2. De geschiedschrijvers over het Symbolum : *a)* de katholieke schrijvers (bl. 36); *b)* de resultaten der protestantsche wetenschap volgens Harnack (bl. 52).

Deel II. De geschiedenis van het *Apostolicum* in hare hoofdtrekken.

Hoofdstuk 1. Het Apostolicum sedert het einde der derde eeuw. (bl. 103).

2. Het oudere *roomsche* en het *tegenwoordige* Symbolum (bl. 180).

3. Verwisseling van het oud-roomsche met het Symbolum bij de katholieke Galliërs en Franken in gebruik (bl. 200).

Hoofdstuk 2. Het Apostolicum in de drie eerste eeuwen.

1. Doel en karakter van het Symbolum als kenteekenen van zijn hoogen ouderdom (bl. 210).

a) het bestaan van eene geloofsbelijdenis in de apostolische tijden, hare eigenschappen en dogmatische inhoud (bl. 214).

b) het oud-roomsche symbolum alleen bezit deze eigenschappen (bl. 230).

2. De zijdelingsche getuigen der drie eerste eeuwen : Tertulianus, Cyprianus, Augustinus, Irenaeus (bl. 253).

3. Onderzoek der op- en tegenwerpingen (bl. 264). Besluit. De schrijver komt door zijn nauwkeurig onderzoek tot het besluit dat voldoende historische bescheiden ontbreken, om met volstrekte zekerheid te kunnen bepalen dat de kortere vorm van het Symbolum letterlijk van de Apostelen afkomstig is.

Daarbij moeten echter de volgende punten als zeker en bewezen gevoegd worden.

1. Alles spreekt met zeer groote waarschijnlijkheid voor de waarheid van de oude traditie, volgens welke het oud-roomsche Symbolum een streng apostolischen oorsprong heeft. Zij blijft derhalve van kracht tot dat het tegendeel met zekerheid of groote waarschijnlijkheid bewezen wordt. Tot heden is dit noch door geschiedkundige getuigen, noch door steekhoudende inwendige gronden geschied.

De door Harnack aangevoerde gronden zijn niets minder dan tot dit doel voldoende, en zijne willekeurige en valsche beweringen staan in omgekeerde rede met zekere resultaten van een ernstig historisch onderzoek.

2. Het staat onafwijsbaar vast en wordt eenparig door de schrijvers erkend dat — ook afgezien van de traditie — het bestaan van den oud-roomschen tekst van het Symbolum, in de eerste helft der tweede eeuw als een historisch zeker feit moet aangenomen worden.

3. Het tegenwoordig Symbolum wijkt van het oorspronkelijke slechts in zeer weinige woorden af; geen woord van het oorspronkelijke is uitgevallen. Het onderscheid bestaat hierin dat het — behalve het in de 4e of 5e eeuw in het Symbolum opgenomen leerpunt van Christus' nederdaling ter helle — eenige verklarende bijvoegsels heeft ontvangen. In zijn tegenwoordigen vorm is het meer dan 14 eeuwen oud.

4. De *inhoud* van ieder der 12 artikelen, en zelfs zijne woorden met weinige uitzonderingen laat zich door rechtstreeksche getuigen in niet onderbroken reeks, tot den tijd der Apostelen terugvoeren, zoodat zelfs op rein historische wijze, bewezen is, dat ieder der 12 geloofsartikelen gedurende alle eeuwen, door de algemeene Kerk geloofd werd.

5. Altoos en overal (zoover de bescheiden reiken) werd door de christenen het Symbolum als een waardvol kleinood beschouwd, en wie het waagde ook één artikel te ontkennen, of

tegen de leer der Kerk uit te leggen werd als ketter gebrandmerkt.

Belangrijk is het boek uit een polemisch oogpunt. Vooral in onze dagen van openbare en geheime bestrijding van het christendom is het uiterst nuttig de methode te onderzoeken door schrijvers gevolgd, die zich het monopolie der wijsheid en wetenschap aanmatigen.

Verbaasd staat de lezer wanneer men hem met feiten toont, dat deze gevierde geleerden, zoodra zij tegen de katholieke Kerk hunne wapenen richten, alle regels der kritiek en wetenschap uit het oog verliezen, tegen de eerste beginselen der gezonde logica zondigen, en op eene wijze redeneeren, waarover zij zich op elk ander gebied zouden schamen. Deze voorbeelden bewijzen hoe rechtvaardig en noodzakelijk de overtuiging is, die de grootste omzichtigheid voorschrijft bij het aanvaarden der « geschiedkundige » resultaten met den christelijken godsdienst en diens instellingen strijdend, al komen zij uit den mond van mannen, welke als kopstukken der wetenschap gevierd worden.

Harnacks' schrift : *Kampf um das Apostolicum* levert in dit opzicht een treffend voorbeeld ; met toenemende belangstelling volgt de lezer de wederlegging van den schrijver. Hij kan nauwelijks zijn oogen gelooven, wanneer men hem met schitterende feiten aantoont dat Harnack beweert zonder schijn van bewijs, verzwijgt wat hem hindert, aanhoudend tegen de logica zondigt, teksten verwringt en ook vervalscht, de waarheid ontkent of verduistert ; in één woord : niemand gaat minder wetenschappelijk en kritisch te werk dan Harnack, die steeds als paladijn der wetenschap optreedt, en den katholieken verwijt hare rechten te miskennen en met voeten te treden.

Het bovenstaande is voldoende om de aandacht te vestigen op een uitmundend boek dat en aan theologen en aan de vrienden der kerkelijke geschiedenis de beste diensten zal bewijzen.

Dr A. DUPONT.

STIJN STREUVELS. Kritische studie door ANDRÉ DE RIDDER. Antwerpen, Jan Bouchery.

Daar hebben we nu eens een werk dat onze Vlaamsche letterkunde wezenlijk eer aandoet. In zake van kritiek bezaten we, wel is waar, reeds menige opstellen van hooge letterkundige waarde, maar een boek zooals dit, dat van alle zijden het leven en het talent belicht van eenen onzer grooten in de kunst van schrijven ... dat misten we nog.

Hulde dan ook aan André de Ridder. Met zijnen « Stijn Streuvels » treedt hij baanbrekend op. Deze zijn eersteling zal — ofschoon niet zonder eenig voorbehoud — geroemd worden als een voorbeeld van litterair kunnen. Na eene fijne ontleding en eene degelijke bespreking der uitwendige omstandigheden die op Streuvels hebben ingewerkt, dringt de schrijver vrij diep door in de beschouwing van Streuvels' kunst op haar eigen. Vervolgens geeft hij van 's meesters werken eene zoo bondige als juiste beoordeeling en eindigt met de bespreking van Streuvels' invloed op het volk, op de taal en op de kunst van Vlaanderen.

Indien de kritiek werkelijk is « l'art de goûter ou l'art de jouir des choses lues (bl. 87) » en schrijver schijnt deze bepaling

te beamen, zoo vinden we op dit werk, in den grond, maar weinig af te dingen. De Ridder toch heeft Streuvels boeken gesmaakt en genoten. Naar den eisch van Albrecht Rodenbach heeft hij het gelezene in zich omgezet. Het is hem tot eene persoonlijke kracht geworden, tot eene hooge kunstvaardigheid.

Al wie zelf niet meesterlijk de pen hanteert moet er zich niet aan wagen een boek te schrijven dat met zoovele citaten van een groot meester moet pronken. In het helle licht van al die prachtstukken verandert de schamelheid van den eigen stijl allicht in armoede en naaktheid. André de Ridder had dit gevaar niet te duchten. Zijn kloeke stijl draagt naar behooren den weelderigen rijkdom van Streuvels tafereelen. Zijne taal is lenig en kleurig, glashelder en toch over 't algemeen zeer zinrijk. Wie eenmaal het boek ter hand neemt leest het met zeer groote belangstelling ten einde toe.

Kalme redeneering ontbreekt wel eens, ook laat de schrijver zich enkele malen verleiden tot het gebruik van holle klanken en speelt hij met hoogere begrippen waarvan hij blijkbaar nog geene genoegzaam beredeneerde kennis heeft.

De indrukken die hij uit Streuvels' werken heeft opgedaan liggen zoo wat door elkaar geschud zonder al te veel logisch verband. Sprekend over de waarde der gedachten die aan Streuvels' kunst ten grond liggen maakt de schrijver er zich met zinnetje van af: Pantheism? — vraagt hij — oppermacht der natuur, vergoding der kracht en verkleining, afschaffing van den menschelijken wil? In schijn ja ... in theorie. Maar Streuvels stoort zich aan geen theorieën » (bl. 34). Dat is wel jammer : Immers dat komt neer op de theorie der kunst om de kunst en deze toch heeft uitgediend. Op afdoende wijze hebben Sully-Prudhomme en Brunetière er de onhoudbaarheid van bewezen, Of zou dan de kunstenaar eigenmachtig op zich zelve staan en boven Gods wetten uitgroeien? Neen. Schrijver weet trouwens zeer goed welk het verband is tusschen zedeleer en kunst; op bl. 69 en 70 zet hij de leer, desbetreffend, klaar en krachtig uiteen. Zijne uitgestrekte belezenheid, zijn schrander vergelijkende geest, zijn fijn esthetisch gevoel leiden hem, en ons meteen, tot de erkenning dat Streuvels is : « onze machtigste prozaschrijver » onze meest fijne woordkunstenaar, « de onovertrefbare schilder en dichter van het land en van de natuur ».

André De Ridder kent en huldigdt de princiepen die uit den aard zelve der letterkunde voortvloeien. Die grondregelen moeten de letterkunde tot onmisbaren leiddraad strekken. Des veroordeelt hij in Streuvels' eerste werken « die stugge, gevoellooze, strakke objectiviteit » à la Flaubert (bl. 27). Hij verklaart ook geen vrede te hebben met « die droefgeestige stemming die in *Langs de Wegen* ontaardde in laagschreenend pessimism tot zelfs in fataliteitsleer (bl. 30) ».

Hij betreurt « de engheid van Streuvels levenszicht » den mangel aan kritischen zin, aan analyseerenden geest, aan fijne ontleding van psychologische toestanden (bl. 63). Streuvels — zegt hij nog — miskent de innige vereenzelviging van het geloof met het leven, hij beschouwt den godsdienst van den boer al te zeer als eene zaak van gewoonte, van formulen, van uiterlijke vormen (bl. 71). Dat Streuvels' werken bepaald onzedelijk zijn ontkent hij beslist, maar wel is hij « realist zooals Van Looy,

Daudet, Balzac dat is : hij vergenoegt zich de werkelijke wereld en 't alledaagsche bestaan weer te geven zonder zich te gewaardigen uit die voorstelling een besluit te trekken (bl. 63) ». Zijne werken zijn niet « geschraagd op eene hoogere 't zij sociale, 't zij philosophische gedachte ». (bl. 66). In zijne romans zijn de hoofdpersonen zwakwilligen « die zich door de omstandigheden laten voortstuwen » (Vermeylen). Zij blijven steeds met de menschen en de natuur die hen omringd in een plan. Ieder hoofdstuk is behandeld niet als een deel uit het geheel maar als eene impressie die men heel wel meeleven kan en begrijpen zonder te hebben gelezen de vorige hoofdstukken en te verlangen naar de volgende (bl. 90-91).

« Toute littérature est fleur de philosophie ». Deze uitspraak van de Bonald geldt wel het meest voor de letterkundige kritiek. Indien André De Ridder aan zijn prachtig talent den steun wil geven eener gezette en methodische studie der wijsbegeerte zoo is hij de aangewezen man om mede als criticus eene plaats in te nemen onder de voormannen onzer Vlaamsche Letterkunde. Zijn werk zij warm aanbevolen. S. V, S. J.

DE HEERLYCKHEIT DER KERCKE VAN JOOST VAN DEN VONDEL, door Dr H. W. E. MOLLER. — E. Van der Vecht, Amsterdam; en de naamlooze-vennootschap Keurboekerij, Leuven, 1907. — 9.00 fr. in prachtb. 11.00 fr.

Wat er vooral toe bijgedragen heeft om deze uitgave zoo hoogst verdienstelijk te maken is het feit dat ze bezorgd werd door een man van de wetenschap, die tevens katholiek en kunstenaar is.

Het eerste hoofdstuk is reeds een prachtbrok dichterpsychologie, en schetst den langzamen groei van het grootsche gedicht in den geest en in het gemoed van V. : hoe nl., gedurende zijne Deensche reis, de gesprekken met den Spaanschen gezant Rebolledo een sluimerend verlangen bij hem hadden opgewekt; hoe de nieuwe studie voor zijn Boetgezant en in 't bijzonder voor zijn Bespiegelingen zijn kennis had verbreed, zijn gemoedsgevoel verlevendigd, zijn verbeelding verrijkt; zoodat heel zijn zielsbewegen als één machtige drang hem drong zich uit te zingen in een jubelzang voor zijn kerk, zijn heerlijkste aandoeningen weer te geven in levende beelden als een blijvende luister voor haar.

In het tweede hoofdstuk volgt een klare, voorzichtige en alleszins overtuigende bespreking van 's dichters bronnen. De leidsman die hem vele mystieke verklaringen van gebeurtenissen of voorspellingen in de H. Schrift aan de hand heeft gedaan, is de H. Augustinus, door zijn « De Civitate Dei », dat V. wel in de Latijnsche uitgave van Leuven zal hebben geraadpleegd. Tegen v. Lennep wordt betoogd dat de staten-bijbel nooit V's bijbel is geweest : dit was de gereformeerde deus-aes-bijbel, waaruit nog vele voorstellingen en mystieke toepassingen hem zijn blijven voorzweven, ook na zijn bekeering. Tot dit besluit geraakt de schr. door een zeer oordeelkundig vergelijken van vele plaatsen uit V. met schriftuurplaatsen uit bijbelvertalingen van de 17e eeuw, waar de overeenkomst in den woordenkeus door geen toeval kan uitgelegd worden ; en m. i. staat zijn stel-

wing! » Dat mag onder de beste tellen, die over V. geschreven werden. Geen doode geraamten van plannen deelt hij ons daarin mede; maar, in zijn beste proza, hangt hij de heerlijke zieningen, de heilige beeldingen van den grootschen Zanger, in al hun machtigen samenhang, lakend wat minder goed is, maar opgaande in lievende genieting voor zoo'n pronk van verbeelding, dien de trotsche vreugde van V's kinderlijke liefde voor zijn Moeder heeft gebouwd.

Dr Moller heeft zich niet alleen met louter wettenschappelijke beschouwingen ingelaten: maar zijn wetenschap heeft hij steeds laten dienen om de groote ziel te begrijpen van een dichter in al hare veelzijdigheid. Zijn werk verdient een eereplaats in de boekerij van al wie zich op Vondel-studie toelegt. Mocht het veel gelezen worden; mocht het vooral velen aansporen die schoone episch-lyrische Heerlijkheid der Kercke tot het einde toe te lezen en te genieten. En om te eindigen met een woord van weemoed, 't is spijtig dat het boek zoo duur is. 't Schijnt echter dat een tweede uitgave, die het Aanhangsel bij het tweede hoofdstuk weglaat, wat beterkoop kan aangeschaft worden.

J. V. M, js, S. J.

X THOMAS CARLYLE: *Zes lezingen over helden, heldenvereering en heldengeest in de geschiedenis*. Uitgegeven voor de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur door G. Schreuders. Amsterdam. 351 bl.

We hebben hier een welverzorgden herdruk van de lezingen, gehouden door den Schot Thomas Carlyle rond het jaar 1840. Het boek is dus niet nieuw, maar het handelt over gedachten en beschouwingen, die ten allen tijde de aandacht van den denkenden mensch zullen trekken. « Het is — immers — een hoogst ernstig iets in deze wereld te leven; te sterven is voor geen mensch een spel » (bl. 18), en schrijver toont voornamelijk aan, hoe de menschen altijd deze Mannen vereerd hebben, die hun leerden wat zij in dit hun geheimzinnig Leven hadden te hopen en te vreezen, te doen en na te laten (bl. 18).

Laten we eerst aanmerken, dat dit werk lang niet katholiek is. Carlyle, zoon van felle Calvinisten, was zelf afkeerig van alle kerk, en hij voorziet dat « het arme, oude pausdom » staat om te verdwijnen, evenals het Heidendom. Maar, wat hij er ook over dacht, hij zelf stelt ons gerust over de toekomst van onze Roomsche Katholieke Kerk. Hij zegt immers: « zoolang een goed werk nog door den Roomschen vorm gedaan kan worden; ... zoolang een *godvruchtig leven* nog daardoor geleid kan worden, zullen wij zien, dat de een of andere menschenziel hem zal aannemen, om zal gaan als een levende getuige ervan ». (bl. 202) Welnu, we zien niet, waarom de *Roomsche vorm* niet voortdurend een vaste grond zou blijven voor een *godvruchtig leven*, en zoodus de *levende getuigen* zullen nooit ontbreken, om de goddelijkheid er van te bevestigen.

Schrijver heeft het over helden en heldenvereering, en daar ook volgens hem het voornaamste in den mensch is zijn godsdienstig geloof, zóó verstaat men, dat voor Carlyle een waarlijk Groot Man, een Held, deze is, die « als een boodschapper ... tot ons wordt gezonden van het Oneindige Onbekende » (bl. 74), om ons de beteekenis van het Leven nader te verklaren. Helden-

vereering heeft altijd bestaan, en zelfs in vroegere tijden was die vereering zonder grens of maat; het was aanbidding. « De maatschappij is gegrondvest op heldenvereering » (bl. 26), « ... alles wat we in de wereld tot stand gebracht zien, is eigenlijk ... de belichaming van gedachten, die huisden in de Groote Mannen » (bl. 12).

Hierin is schrijvers stelling overdreven, gelijk het gewoonlijk gaat in de verdediging van vooraf bepaalde gedachten en strekkingen. Brunetière op bl. 221 van zijn werk : *Sur les Chemins de la croyance*, spreekt ook over Mannen, — die Carlyle hoog vereert — zooals Mirabeau, Napoleon, en hij oordeelt er geheel anders over : « Ils sont « agis » plus souvent qu'ils n'agissent. Un courant plus fort qu'eux les entraîne, les emporte, les roule, les brise ... et continue de couler ». Den invloed van Groote Mannen kunnen we niet loochenen, maar we mogen ook de inwerking van tijd en omstandigheden niet uit het oog verliezen.

Carlyle beschouwt opvolgenlijk den held als godheid, vertegenwoordigd door Odin; als profeet: Mahomed; als dichter : Dante, Shakspeare; als priester : Luther, Knox ; als geleerde : Johnson, Rousseau, Burns ; als koning : Cromwell, Napoleon.

'tWare onmogelijk hier na te gaan, tot hoevér de vereering, zooals ze in het boek aan die Helden bewezen wordt, op de geschiedenis gesteund is. Maar, bij het lezen van zijn werk, vraagt men zich af, of schrijver zich geheel en gansch heeft kunnen los maken van allen ingrijpenden invloed van wege zijn afkomst, zijn opvoeding en zijn omgeving. Hij was *zoon van Calvinisten*: hij verkiest Luther en 't protestantisme boven het « arme, oude pausdom » (bl. 202); hij was *Schot*: de hervorming van zijn landgenoot Knox overtreft de andere vormen van het protestantisme (bl. 209) ; hij was *Engelschman* : Napoleon is voor hem lang niet zoo'n groot man als Cromwell ; (bl. 343) ; hij was, althans gedurende eenigen tijd, *radicaal-democratisch* (bl. 8) : hij aanziet Dante, dichter van het geloof en de ziel, als een Groot Denker, maar zijn voorkeur gaat toch naar Shakspeare, dichter van de « practijk des levens of van het lichaam » (bl. 153).

Naar mijn inzien is de eerste lezing — over Odin en de Scandinavische Mythologie — de aantrekkelijkste. Weliswaar wordt Odin nog voorgesteld als een echte Held in vleesch en bloed; maar, dat daargelaten, we vinden in die lezing een prachtig beeld van de Germaansche godenleer, van de oude Noordsche opvatting der natuur, van den aard der oude Noormannen, met hun wilde, bloedige dapperheid.

Zooals we hierboven zegden, is dit boek niet van een katholiek, maar wel van een geloovige. En ofschoon we met schrijver en evenzeer als hij niet al zijne helden kunnen vereeren, toch krijgen we in zijn lezingen menige bladzijde te genieten, die ernstige en heilzame waarheid bevat. L. Ghijs.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING :

Leonard Buyst. *Lyrische Zangen*. Brussel, Vl.Boekh. Kryn, 1906.

Manuscripte des Mittelalters und späterer Zeit, Engel-Miniaturen. Reproductionen. Katalog 330. Karl W. Hiersemann, Leipzig, 225 blz. 10 mark.

Victor Delille. *Verwachtingen*. Nr 63 der *Duimpjes-uitgave*, V. Delille, Maldegem, 1907, 170 blz. fr. 2.—.

Charles Dickens. *Londen en Parijs*, vertaling door *J. Kuylman*. Nr 50-51 der *Wereldbibliotheek*, G. Schreuders, Amst. fl. 0.50.

Dr Fr. Mets. *Gezondheidszorgen voor het oor*. Nr 95 der *Verhand. van de Kath. Vl. Hoogeschooluitbreiding*, De Nederl. Boekhandel, Antwerpen, fr. 0 25.

E. Vacandard. *De Pausen en de Bartholomeusnacht*, naar het Fransch van —. Nr 2, serie IV van *Geloof en Wetenschap*, Haarlem, drukk. de Spaarnestad. 1907.

M. E. Mieuwbarn. Het heilig Misoffer en zijne ceremoniën. Een verklaring van mystiek en liturgie 2e herz. druk Nijmegen Malmberg.

Uitgaven der Apologetische vereeniging Petrus Canisius, Amsterdam, Van Langenhuysen.

Dr Th. M. Vlaming. Apologie of geloofsverdediging. Inleidend geschrift der apologetische vereeniging Petrus Canisius.

H. Wilbers S. J. De brief van den Apostel Jacobus uit het Grieksch vert. en verkl. 60 cents.

Goliath verslagen of het reuzen smaadschrift van Graaf Hoensbroech weerlegd door een niet katholiek, 25 cents.

G. Van Noort. Apostolische overlevering en vooruitgang 10 cents.

De broederschap der witte loge of de theosophie in Nederland, 50 cents.

Maryan Morawski. Bij het meer van Geneve met aanteekeningen van H. Ermann. Rotterdam Otto Fritschy, 60 cents.

P. J. Van Kasteren S. J. Het Matthaeus evangelie en de overlevering 'S Hertogenbosch, Teulings.

A. J. Haans S. J. Blind toeval of doelmatigheid in de plantenwereld 'S Hertogenbosch Teulings.

Fr. Alexius M. Lépicier O. S. M. De ongeziene wereld. Eene uiteenzetting van de leer der katholieke theologie in betrekking tot het moderne Spiritisme Met toestemming van den schrijver voor Nederland bewerkt door J. Waterreus Pr. Utrecht, Wed. J. Van Rossum 1907.

J. Schmutzer. Prof. Ernst Haeckel, Leiden G. Theonville 1907.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, Juni 1907. — *Opmerkingen over enkele schilderijen van Rembrandt* (Dr Wilhelm R. Valentiner) : Slot van deze lezenswaardige studie over ettelijke, bijna onbekende stukken van Nederland's grootsten meester, met goede reproducties toegelicht. — *Alfred Stevens* (Paul Lambotte) : rijk geïllustreerd opstel over Steven's leerjaren. vertrek naar Parijs, en eerste werkwijze, vooral over de kleur en de vrouwenkleeren, die hij bij voorkeur schilderde. « Stevens schildert niet het correcte beeld van de modedame van zijn tijd. Hij schildert niets dan een harmonie van kleuren — een glimp van 't geheel van een aardige fantasie, waarvoor de natuur hem alleen de toonverbindingen leende. Een document voor de kennis van het costuum moet men er niet in zoeken. » — *W. Penaat,* vervolg (T. Landré), over ambachts- en nijverheidskunst. — *Kunstberichten*, met een ets van Frans Hens. — *Boeken en Tijdschriften.*

VLAANDEREN, Mei 1907. — *Nu de avond daalt* (X***) : de rythmus van Gezelle, maar geen spoor van zijn rijk gevoel. — *De Drank van Heil en Smerte* (Hugo van Walden) : een goede vertelling; van Walden kan kijken en schrijven; maar hij moet nog veel leeren voelen. — *De zuivere jongeling en zijn zatte moeder* (Karel van de Woestijne) : Hoe is 't godsmogelijk! — *Leven en Kunst*: zaakrijke bespreking over de Meester's *Geertje*, den veelgeprezen nieuwen roman (E. De Bom). — *Volkskunde* : Een overzicht der folklore in de Hollandsche maandbladen voor 1906 (A. De Cock). — *Kunst*: Veertiende tentoonstelling van la libre Esthétique te Brussel (Th. Coopman).

JONG DIETSCHLAND, Paaschnummer 1907. — *Boomen* (J. Reddingius). — *Verbeelding* (A. Walgrave) : innigheid en rijmenrijkdom. — *Pessimisme?* (André de Ridder) : wel is er studie in, maar toch wenschen we minder vage grilligheid, meer gedachten voor zooveel woorden. — *Allerzielendag* (Jos. De Voght). — *Romance* en *Orgel*, verzen van Koster, den dichter van Niobe. — *Het « Uitzicht der Dingen »* (J. Van Mierlo jr. S. J.). — « Met *Het Uitzicht der Dingen* groeit Streuvels vast op katholieken bodem. — *Ruw Getij* (Jef Joos) : vervolg van de novelle; Joos kan vertellen, en zal 't volk doen luisteren. — *Heeft Gezelle dertig jaar gezwegen ?* (Jor. Eeckhout) : een paralleel met dieper studie, dan Jan van Nijlen's eenderluidend opstel. — *Adieu, scoone weirelt !* R. van Branden). — *Boekennieuws.* — *Overzicht van Tijdschriften.*

DE NIEUWE GIDS, Mei '07. — *Burgerlijk Militarisme* : een brokje tooneelstuk, van officier Wijk, die zich van zijn vrouw ziek moet houden, en het eigenlijk niet is. *Verzen* en *Stemmingliedjes* (Anton H. van der Stok). — *Aan den Dood* (Adel Anckersmith) : een christelijk sonnet. — *Verzen* (Willem Kloos) : een sonnettenkrans voor zijn overleden schoonmoeder. *In quautum* schoonmoeder was 't een model : « Moeder, o Gij, die nimmer

twistte of vocht ». — *Literaire Kroniek* (Willem Kloos) : over Jan Hofker's *Gedachten en Verbeeldingen* en, ter inleiding, een vereerend woord over Potgieter.

VRAGEN VAN DEN DAG, Mei 1907. — *Carolus Linnæus* (J. J. Hof) : zijn leven, zijn kennismaking met Hollandsche geleerden: Boerhave, Burman; zijn terugkeer in Zweden, de invloed van den hoogleeraar op de leerlingen. — *De nieuwere Duitsche Lyriek* (G Priem) : Fontane, Keller, Bodenstedt, Geibel, Rodenberg, Meyer, Leuthold, Heyse, Seidel, von Ebner-Eschenbach, Fitger, Greif, Nietzsche, Schopenhauer, Stirner, de gebroeders Hart, Detlev von Liliëncron, Conradi, Henckell, Em. zu Schönbach, Falke en Isolde Kurz — *Het agrarische vraagstuk en de Jodenvervolging in Roemenië* (Dr H. Blink); geschiedenis van Roemenië, de Roemeensche boeren en hunne ellende door de uitpersing der groot-eigenaars en den woeker der Joden, die toch niet zoo'n groote schuld van den toestand dragen als werd beweerd. — *Zijn er middelen ter verlenging van het menschelijk leven?* (Pfr. Romberg). — *Van Maand tot Maand*: Bespreking van Dr Zbinden's boek : « Raadgevingen aan zenuwlijders ».

ONZE EEUW, Mei 1907. — *Boete* (G. Haspels) : voortzetting van den roman. — *Kerk en Staat in Frankrijk* (Pfr. Van der Wijck) : Anti-clericalisme, de toestand der katholieke kerk in Frankrijk, de Scheidingswet en de « heilige schuld ». Schrijver is veeleer katholiek-gezind. — *Diederiks Tocht naar Bertangaland* (een kinderspel bewerkt door Pfr.R.C.Boer) : naar den middelhoogduitschen sagenkring van Diederik van Bern. — *Javanen en Bataks* (W. Meijer Ranneft) : een sociologische schets. — *Verzen* (Van der Pant en Laurens Van der Waals).

STUDIËN, Afl. 4. — *De Waarheid in het Bijbelsche geschiedsverhaal* (J. Van Kasteren) : Over de werken van PP. Fonck, Pesch en van H. A. Poels. — *Een hard Vonnis* (L. Hebrans) : Naar aanleiding van een artikel in *Onze Eeuw* verschenen en waarin G. Van Eckeren rondweg verklaart en wil bewijzen dat een geloovig christen geen kunstenaar wezen kan. — *Het Nederlandsch steenkolengebied* (F. de Bruijn). — *Brieven over Letterkunde* (A. Gielen) : Over moderne zeden en moderne rhetorica. — *Spinoza de sophist* (J Kerlen). — *Het « Liber Pontificalis » en zijne historische betrouwbaarheid* (Th. J. Kannengieter).

BOON'S GEÏLLUSTREERD MAGAZIJN, Mei 1907. — *Lente* van Gorter, een schoone plaat, het symbolisch gedicht verzinnelijkend.— *Texel in Zomerkleed* (Bragi)), goed geillustreerd. *Van Teheran naar de Persische Golf* (M. Wagenvoort) : nog altijd voort het onderhoudend reisdagboek. — *Een nieuw Spaarsysteem* (Utilitas) : het Lotisico te 's Gravenhage.— *Sara Bernhardt* (Zaza) — *Brieven van een Jong-Gehnwde* (Th. Hoven). — *Sociaal-geneeskundige Schetsen* (Dr B.) : de eerste van een heele reeks : lichaamsverzorging. — *Vrijers in de Keuken* (J. Buerbaum) : vervolg van de Antwerpsche grap. — *Medea, van Grillparzer* (J. Holtrop), een studie over 't stuk naar aanleiding van een opvoering. — *Meneer de Leur komt*, blijspel in een bedrijf door Jan van Leck.

DE NATUUR, 15 April. — *Druipsteenvormingen.* — *De Periscoop* (J M. G.) : het werktuig om de onderzeesche vaartuigen

te besturen. — *Zwammen, schadelijk voor naaldhout* (J. Daalder). — *Een electrisch registreerend regenmeter* (C. De Veer). — *Een en ander over motor-rijwielen* (Janssen van Raay). — *Henri Moissan* (A. S.), de Fransche scheikundige. — *Luchtgas eu zijn toepassingen* (P. Nell). — *De geluidgevende booglamp* (Dr Bouman) : de sprekende en de muzikale. · *Rotsbewoners* (H. van Balen) : 't gevogelte op de rotsen in de Noorderzeeën. — *Het radiotelegrafisch station te Scheveningen* (Remery). — *De Kleuren van Metalen* (Stavorninus).— *Kopersmeedwerk* (A. Nürtheim) : voorwerpen uit één stuk, bloempotten, ketels, enz. — *Proeven van Leduc* (Lulop) : hij blijft er ver vanaf leven te scheppen.

— 15 Mei. — *Hulde aan den grooten natuurvorscher Linnæus* (Dr Calkoen) : vooral zijn verblijf in Holland. — *Het materieel van de Nederlandsche veldartillerie* (W. Asbeek Brusse). — *De bewerking van het Kurk* (W. Schotte) — *Het radio-telegrafisch station te Scheveningen.* (Remery). — *Schetsen van de Canarische eilanden* (Mimosa) : planten aldaar. – *Een praatje over Schepen* (Kleiboer). — *De opheffing van het secundair spectrum bij het objectief van den verrekijker* (Rijkens). — *Een en ander over motorrijwielen* (Janssen van Raay). — *De draadlooze Telegrafie volgeus Poulsen* (Dr Baumann). — *Krachtmetingen met hydraulisch saamgeperste lucht* (S. Snwyff), namelijk in de Victoria-mijnen, Michigan. — *De Fabrikatie der Vernissen* (G Uhl). -- *Sterrekundige opgaven voor den Zomer von 1907* (Dr de Sitter).

DE GIDS, Mei 1907. — *Dr A. G. Van Hamel* † (Mr J. van Hall). – *Lente-sonnetten* (H. Lapidoth-Swarth). — *Middenstandskernen* (R. Tutein Nolthenius). - *De Celstraf in Nederland* (D. Simons) : over Aletrino's nieuw boek. — *Ruusbroec in verband met de Fransche en Duitsche Mystiek* (Dr van den Bergh).— *Het Licht en de Bouw der Materie* (H. Lorentz). — *Hedendaagsche Geschiedschrijvers* (H. Colenbrander) : Lamprecht, Lavisse, Pirenne. — *Gemeenschap versus individu* (G. Heymans) : bespreking van H. van Treslong's *Civitas* een inleiding tot de philosophie der gemeenschap — *Muzikaal Overzicht. Dramatisch Overzicht. Parlementaire Kronieh.*

DE XXe EEUW, April 1907. — *Beatrys* (P. Boutens) — *De Heilige Tocht*, vervolg (Ary. Prins). — *Fijne Fragmenten* (J. I. de Haan). — *Tot eene Levenskunst* (G. Kapteyn-Muzsken). — *Uit het Dagboek van een Hypoconder* (J. Everts). — *Nederlandsche Letterkunde van den tegenwoordigen tijd* (L. Van Deyssel). -- *Buitenlandsch Staatkundig Overzicht* (Chr. Nuys).

— Mei 1907. — *Inleiding tot de nieuwere Nijverheidskunst* (T. Landré). — *Prof. de Boer en Nietzsche* (Dr A. Diepenbrock). — *Uit het Dagboek van een Hypoconder* (J. Everts). — *Napoleon te Rochefort* (Dr De Bruïne Vloos). — *Over hedendaagsche opvoering van Middeleeuwsche drama's* (Dr P. Van Moerkerken, Jr). — *Amsterdam* (L. Van Deyssel). — *Kleur en Licht* (L. Van Deyssel). — *Staatkundige Kroniek* (Mr Marchant).

DE REVUE DER UITVINDINGEN EN ONTDEKKINGEN, 4^e jgr, N^r 1 (1). – *Nieuwe voedingsplanten en hoe zij het aanzijn verkregen.* — *De Triomfen der Tunnelbouwers* : Mont Cenis, Gothard, enz. — *'n Luchtspoorweg boven het Andes-Gebergte.* — *De Vooruitgang op photographisch gebied.* — *Panspermieleer* : die van Dr

(1) Uitgave *Senefelder*, Looiersgracht, 47, Amsterdam.

Darmstraedser. — *Waardoor trekken de bloemen de bijën aan?* — *Hoe moet een politiehond op den misdadiger worden afgericht.*

— Nr 2. — *Eene geheel electrisch ingerichte villa* : die van Knap. — *Zoogenaamde kunstmatige cellen en planten* : de proefnemingen van Pfr. Leduc. — *De Herleving van straatvuil en afval :* Het voddenrapers-leven. — *Vraagstukken welke de wetenschap bijna heeft opgelost :* o. a. de toekomstige typografie. — *Een en ander omtrent moderne scheepschroeven.* — *De Afrikaansche slaapziekte en hare bestrijding.* — *Lichaamsoefeningen en hare gevaren.*

ETUDES, 5 Mei. — *Le Problème du Parti catholique* (P. de la Taille) : bespreekt de opwerpingen eertijds gericht tegen het vormen eener Katholieke Partij in Frankrijk. — *Berthelot, chimiste* (J. de Joannis). — *L'Angleterre religieuse* (J. Boubée) : Scholen, Parlement, Kerken. — *Monisme et Psychologie* (J. Ferchat) : Naar aanleiding van A. Binet's boek « L'âme et le corps ». — *Pour Jeanne d'Arc* (P. Dudon). — *Bulletin de Theologie* (P. Bernard).

20 Mei. — *La notion de Vérité dans la « Philosophie nouvelle »* (J. de Tonquédec) *Berthelot chimiste* (J. de Joannis). — *Les finances du St Siège au temps d'Avignon* (J. Doizé). — *Michel-Ange sculpteur* (G. Sortais). — *La Conception virginale du Christ* (L. de Grandmaison) : Antwoord op een artikel van W. Herzog verschenen in de *Revue d'Histoire et de Littérature religieuse.* — *Les Lacunes du « Port-Royal » de Sainte-Beuve* (E. Griselle). — *Bulletin canonique* (L. Choupin).

REVUE DES DEUX MONDES, 1 mai. — *L'Emigré IV* (P. Bourget). *L'Europe à la fin de l'année 1869* (Em. Ollivier). — *Les Débuts de l'Empire romain II* Rome et l'Egypte (Gugl. Ferrero). Invloed van de verovering van Egypte op de Romeinsche beschaving. — *Nouveaux aperçus sur J. J. Rousseau* (Ed. Rod) : verwijt anti-Rousseausche drift aan J. Lemaître. — *L'Etat italien et la science politique avant Machiavel* (Ch. Benoist). — *Poésies* (Mme de Rohan).— *La stigmatisation chez les mystiques chrétiens* (G. Dumas), 't zou suggestie zijn, naar Charcot bewees. — *Chronique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

— 15 mai 1907. — *L'Emigré* (P. Bourget). — *La fin de l'empire autoritaire* (E. Ollivier). — *Le projet d'impôt personnel et progressif sur le revenu et le droit fiscal moderne* (P. Leroy-Beaulieu). — *La Question de Macédoine.* I *Les Nationalités* (R. Pirron). — *Poésies* (G. d'Huville). — *Rembrandt et les Etapes de sa gloire* (L. Gillet). — *Revue dramatique* (R. Doumic) : Marion de Lorme, le Ruisseau, la Française. — *Revue musicale*, Circé (Cam. Bellaigue). — *Revues étrangères* : *La Jeunesse d'un poète romantique allemand* (T. de Wyzewa).

LA REVUE, 1 mai. — *Contre l'Oligarchie financière en France,* IV *Les maisons qui tuent* (Lysis). — *Le casier sanitaire de nos maisons* (F. Mury). — *Contre les maisons insalubres* (Dr G. Petit). — *Maurice Maeterlinck* (Nic. Ségur). — *Production, par blessures, de nouvelles céréales* (G. Bonnier). — *La naissance de Bouddha* (M. Bouchor). — *Le Succès* (Em. Faguet). — *La Littérature d'enfants en Allemagne* (J. de Coussanges). — *La Télégraphie sans fil* (E. J. de Lamare). — *Encore les atrocités du Congo* (***). — *Le Mouvement dramatique* (G. Trarieux).

LE CORRESPONDANT, 25 avril 1907. — *Le Siège a Paris, la Commune,* — *Souvenirs de deux Frères,* III *La Commune* (Général

Hübner) : daarin o. a. over Thiers : « C'est une vieille femme. A l'heure qu'il est il rêve encore la conciliation et compromet par ses hésitations philantropiques la situation politique, et ce qui est plus grave, la situation militaire.» — *Le Roi d'Espagne Charles III* (A. Baudrillart). — *La Lutte antituberculeuse. — Dispensaires et Sanatoriums* (E. Pierret). — *Le Lieutenant de Trémazan*, roman (P. d'Aulnoye). — *Le Lien monarchique en Hongrie* (R.Meynadier). — *La Fantaisie au Théâtre.* II *Le Burlesque* (Ch. Des Granges). — *Le Pays des Mauges. — Esquisse vendéenne* (P. Gourdon). — *Les Œuvres et les Hommes* (Ed. Trogon).

DAS LITERARISCHE ECHO, 1 April 1907. — *Die Kunst der Interpunktion* (Rudolf Krufz), enkel voor Duitschers genietbaar. *Marcelle Tinayre* (Anna Brunnemann), al te veel goeds van deze schrijfster van Fransche zedenroman's. — *Romantika* (Franz Deibel), nieuwe uitgave van de Schlegel's, von Arnim, Brentano, enz. — *Novellen und Skizzen* (Fritz Böckel). — *Die Kultur der Gegenwart* (Georg Steinhausen) : Bespreking van 't eerste deel der groote uitgaaf: *Die allgemeinen Grundslagen der Kultur der Gegenwart. — Echo der Zeitungen. — Echo der Zeitschriften.* — Een Fransche brief; een Italiaansche (Goldoni wordt hersteld en d'Annunzio glijdt van de planken); en een Russische. — *Echo der Bühnen.*

— 15 April. — *Schiller und Amerika* (A. von Ende) : Wat er ginder zooal voor Schiller met zijn jubileum is gedaan. *Otto Jul. Bierbaum* (J. A. Beringer) : over den veelzijdigen dichter romanschrijver. — *Im Spiegel :* Bierbaum zelf geeft een humoristische schets van zijn kunstenaarsleven. — *Neue Lyrik* (L. Greiner). — *Proben und Stücke* (gedichten, maar half geslaagd, van E. Lissauer). — *Echo der Zeitungen. — Echo der Zeitschriften.* — Een Engelsche, een Amerikaansche, een Noorsche, een West-Zwitschersche, een Hongaarsche brief. — *Echo der Bühnen.*

— 1 Mai 1907. — *Stil und Gestammel* (Fritz Rose) : tegen stijlaffecteering. — *E. A. Butti* (Helen Zimmern) : een der ernstigste Italiaansche schrijvers, huldigt een nieuwe strooming : de gezond-zedelijke. — *Wagner-Literatur* (Wolfgang Golther). — *Neue Lenau-Kunde* (Emil Horner). — *Bauer und Erzähler* (B. Stein) : Anton Schott. — *Adolf Schmitthaner* (Albert Geiger) : de domineeromanschrijver, onlangs †.— Een Fransche, een Italiaansche en een Zweedsche brief.

— 15 Mei 1907. — *Wiederbelebung des Volkslieds* (Robert Petsch). — *Bücher aus der Schweiz* (Richard Weitbrecht). — *Heinrich Laube* (Eugen Kilian u. a.). — *Aus allen Tonarten* (Franz Diederich). — *Skandinavische Neuheiten* (Heinrich Goebel) — Een Engelsche en een Amerikaansche brief.

DEUTSCHE RUNDSCHAU, Mai 1907. — *Der Efeu* (Gr. Deledda). — *Meine Kriegserlebnisse im deutsch-französischen Feldzug* (P. Gützfeldt). — *Väter u. Söhne* (Fr. Paulsen) een socaal-pædagogische studie. — *Einige Ergebnisse u. Probleme aus dem Gebiete der neuen Strahlen* (W. Löb). — *Eine staatswissenschaftliche Denkschrift für den Kalifen Harun al Raschid* (W. Riedel). — *Das Klima der Mittelmeerländer und seine Folgenwirkungen* (Th. Fischer). — *Die Berliner Theater* (K. Frenzel).

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, 28 Mei. — *Papst Pius X über den modernen Kulturkatholizismus* : een toelichting der pause-

lijke aanspraak op het Consistorie van 17n April. Men meent dat de Paus niet enkel op misstanden in Italië toespeelde, maar ook over de grens schouwde, toen hij zijn zwaarwichtige woorden sprak, de ernstigste die hij tot nog toe gesproken heeft. — *Erziehung und Bildung der Phantasie* (M. Meschler) : waarin de natuur en het wezen der verbeelding bestaat; wat zij te beduiden heeft voor 't zedelijk leven; hoe zij dient gevormd en opgeleid — *Drei Krankheitssymptome auf dem Gebiete der Literaturkritik* (A. Stockmann) : 1. *Sportkritik* d. w. z. kritiek uit liefhebberij; 2. *Die Entdecker :* versta de critici die er alleen op uit zijn nieuwe schrijvers te « ontdekken »; 3. *Tendenzangst :* een voorliefde voor zoodanige romans die tot het verspreiden van politieke, socialistische, semitische, antisemitische ideeën gebruikt en misbruikt worden, als ze maar geen katholieke strekking hebben. — *Die Negermorde in den Vereinigten Staaten* (K. Schlitz) : 1. *Die Entschuldigungsgründe;* 2. *Die eigentlichen Ursachen;* 3. *Die öffentliche Meinung und die Lynchmorde.* — *Benares* (J. Dahlmann) : een uitstapje in Indië.

CONTEMPORARY REVIEW, May 1907. — *The Government a. its Problems* (J. A. Spender) : de hervorming van de Lords'kamer is dringend; even dringend is de schoolwet, de herinrichting van 't leger, en de Iersche quæstie. — *Berthelot* (Mrs Em. Crawford), de Newton van de organische scheikunde. — *Our Armaments* ; a plea for Reduction (Murray Macdonald) — *The Montagnini Papers* (P. Sabatier). — *Dogma and Progress* (G. Barbour). — *The Arab in architecture* (M. Phillips). — *The Measurement of nerve force* (A. Schofield). — *Jesus on his own vocation* (Al. Brown). — *The Spanish people* (H. Ellis) : weinig vleiend voor de Spanjaards, die, volgens schrijver, vreemd blijven aan de moderne beschaving. — *Imperial Organisation and the Colour question* (W. Wybergh). — *County Schools for town children* (J. de Montmorency). — *The Americans in the Philippines* (J. Foreman).

INHOUDSTAFEL
VOOR HET EERSTE HALFJAAR 1907

I

VERHANDELINGEN & VERHALEN

VERZEN

KRONIEKEN

II

NAAMLIJST DER SCHRIJVERS

DIE IN HET EERSTE HALFJAAR 1907 MEDEGEWERKT HEBBEN

Herman Baccaert
M. E. Belpaire
Jan Belpaire
A. Carnoy
Ernest Claes
Pfr H. Coppieters
E. De Gryse
Om. K. De Laey
P. De Mey
F. De Witte
Karel De Strever
Dr A. Dupont
Louisa Duykers
Constant Eeckels
Alfons Fierens
Cæsar Gezelle
L. Ghys
J. Grietens
G. Hermans
Lambert Jageneau
J. Jos. Kempenaers
Lambrecht Lambrechts
Kan. J. Muyldermans
Dr L. Noël

Lod. Ontrop
Dr J. Persyn
Floris Prims
Julie Russel
A. W. Sanders van Loo
Prof. L. Scharpé
E. Soens
Fr. Stanislas, O. M.
A. Taelman, S. J.
S. L van Berne
Dr Frans Van Cauwelaert
Aug. Van Cauwelaert
P. L. van Eck, Jr
J. Van Mierlo, Jr, S. J.
Dr J. Van Mollé
J. S. Van Olmhof
G. Van Poppel
Dr Leo van Puyvelde
Gabriël Verborght
F. Verhelst
A. Verheyen
Pfr E. Vliebergh
Al. Walgrave

III

BOEKENNIEUWS

LIJST DER BOEKEN IN HET EERSTE HALFJAAR 1907 BESPROKEN

IV

TIJDSCHRIFTEN

WAARVAN IN HET EERSTE HALFJAAR 1907 OVERZICHT GEGEVEN WERD

V

PLATEN

